

तत्सद्वापणे नमः ।
महामुनिश्रीमद्यासप्रणीतं

पद्मपुराणम् ।

(तत्त्वाऽऽदिममादिखण्डं द्वितीयं भूग्रिखण्डं चेत्येतद्व्यरूपः प्रथमो भागः)

तुस्तकं कौ० श्री० रावसाहेब मण्डलीकेत्युपनामधारिभि
विश्वनाथ नारायण इत्येतैः
यहता परिश्रमेण बहुतराणि पुस्तकानि मेलयित्वा
सपाठान्तरनिर्देशं संशोधितम् ।

तच्च
रहादेव चिमणाजी आपटे
इत्यनेन
पुण्डरस्थपत्तेन
आनन्दाश्रममुद्रणालये
आयसाक्षरैर्मुद्रयित्वा
प्रकाशितम् ।

शालिवाहनशकान्दाः १८५६

(अस्य सर्वेऽप्यकाशा राजाहासगीजुर्सोरण इत्यर्थीकृताः)

सूर्योऽस्मप्रभन् च तदनिर्देशं

ॐ तत्सद्गुराणे ना. ।
महामुनिश्रीव्यासप्रणीतं

पद्मपुराणम् ।

तत्राऽऽदिममादिखण्डम् ।

अथ प्रथमोऽव्यायः ।

नमामि गोविन्दपदारविन्दं सदेन्दिरानन्दनमुत्तमांब्यम् ।

जगज्जनानां हृदि संनिविष्टं महाजनैकायनमुत्तमोत्तमम् ॥

१ कदा मुनयः सर्वे ज्वलज्ज्वलनसंनिभाः । हिमवदासिनः सर्वे मुनयो वेदपारगाः ॥ १
त्रेकालज्ञा महात्मानो नानापुण्याश्रमाश्रयाः । महेन्द्राद्विरता ये च ये च विन्द्यनिवासिनः ॥ २
२ उद्बुदारण्यनिरताः पुष्करारण्यवासिनः । जाम्बुमार्गरता ये च [*ये च सत्यनिवासिनः ॥ ३
३ अर्मारण्यरता ये च दण्डकारण्यवासिनः । श्रीशैलनिरता ये च] कुरुक्षेत्रनिवासिनः ॥ ४
४ ते चान्ये च वहवः सशिष्या मुनयोऽमलाः । नैमिपं समुपायाताः शौनकं द्रष्टुमुत्सुकाः ॥ ५
५ देषु यित्वा विधिवत्तेन ते च सुपूजिताः । आसनेषु विचित्रेषु वृत्यादिषु यथाक्रमम् ॥ ६
६ इनकेन प्रदत्तेषु आसीनास्ते तपोधनाः । कृष्णाश्रिताः कथाः पुण्याः परस्परमयाद्वुवन् ॥ ७
७ यथान्तेषु ततस्त्वेषां मुनीनां भावितात्मनाम् । आजगाम महातेजाः सूनसत्र महाद्युतिः ॥ ८
८ यासशिष्यः पुराणज्ञो रोमहर्षणसंज्ञकः । तान्प्रणम्य यथान्यायं स तैत्रैवाभिषूजितः ॥ ९
९ पविष्टुं यथायोगं शौनकाद्या महर्षयः । व्यासशिष्यं सुखासीनं सूतं वै रोमहर्षणम् ॥ १०
१० प्रचुर्महाभागाः शौनकाद्यास्तपोधनाः ॥ ११

ऋग्य ऊचुः—

१ ऋणिक महाबुद्धे रोमहर्षण सुव्रत । त्वत्तः श्रुता महापुण्याः पुरा पौराणिकीः कथाः ॥ १२
२ प्रतिं च प्रवृत्ताः स्य कथायां सक्षणा हरेः । स वै पुंसां परो धर्मो यतो भक्तिरथोक्षजे ॥ १३
३ नः पुराणमाचक्षव हरिवार्तासमन्वितम् । हरेरन्यकथा सूत श्मशानसदृशी स्मृता ॥ १४
४ रेस्तीर्थस्वरूपेण स्वयं तिष्ठति तच्छतम् । तीर्थीनां पुण्यदातृणां नामानि किल कीर्तय ॥ १५
५ त एतत्समुत्पन्नं केन वा परिपाल्यते । कस्मिलङ्घयं समभ्येति जगदेतच्चराचरम् ॥ १६
६ त्राणि कानि पुण्यानि के च पूज्याः शिलोच्चयाः । नवश्च काः पराः पुण्या नृणां पापहराः
७ भाः ॥ एतत्सर्वं महाभाग कथयस्त्र यथाक्रमम् ॥ १७

सूत उवाच—

८ धु साधु महाभागाः साधु पृष्ठं तपोधनाः । तं प्रणम्य प्रवक्ष्यामि पुराणं पद्मसंज्ञकम् ॥ १८.

* एतचिदान्तर्गतः पाठः ख. ङ. च. अ. ढ. इत्येतेष्वेव पुस्तकेषु दृश्यते ।

१ ख. अ. 'मारुतम् । ढ. 'मायम् । २ ङ. ढ. 'स्मिन्निलयम् । ३ ख. अ. 'ण शास्त्रम् ।

महामुनिश्रीव्यासप्रणात— [१ आदिखण्ड २ द्वितीयांशः]

पाराशर्यं परमपुरुषं विश्ववेदैकयोनि विद्याधारं विपुलमतिदं वेदवेदान्तवेद्यम् ।
शश्वच्छान्तं स्वमतिविषयं शुद्धितेजोविशालं वेदव्यासं विततयशसं सर्वदाऽहं नमामि ।
नमो भगवते तस्यै व्यासायामिततेजसे । यस्य प्रसादाद्वक्ष्यामि नारायणकथामिमाम् ॥
प्रवक्ष्यामि महामुण्डं पुराणं पद्मसंश्लिष्टम् । सहस्रं पञ्चपञ्चाशत्षट्विभिः स्वण्डैः समन्वितम् ॥
तत्राऽद्वावादिखण्डं स्थान्मिखण्डं ततः परम् । ब्रह्मखण्डं च तत्पश्चात्ततः पातालखण्डकम् ॥
क्रियाखण्डं ततः ख्यातमुत्तरं खण्डमन्तिमम् । एतदेव महापञ्चमुद्गतं यन्मयं जगत् ॥
तद्वृत्तान्ताश्रयं तस्मात्पश्चमित्युच्यते त्रुथैः । एतत्पुराणमपलं विष्णुमाहात्म्यनिर्मलम् ॥
देवदेवो हरिर्यदै ब्रह्मणे प्रोक्तवान्पुरा । ब्रह्मा तु नारदायाऽहं नारदोऽस्मशुरोः पुरः ॥
व्यासः सर्वपुराणानि सेतिहासानि संहिताः । अध्यापयामास गुरुर्मामितिश्रियमात्मनः ॥
तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि पुराणमतिरुलभम् । यच्छ्रुत्वा ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते नरः ॥
सर्वतीर्थाभिषेकं च लभते गृणुते हि यैः । श्रद्धया परया भक्त्या भूतमात्रेण मुक्तिदम् ॥
अश्रद्धयाऽपि गृणुते लभते पुण्यसंचयम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पदं श्रोत्रातिथी कुरु ॥
तत्राऽदिखण्डं वक्ष्यामि पुण्यं पापप्रणाशनम् । गृणवन्तु मुनयः सर्वे सशिष्यास्त्वत्र ये स्थिताः ॥

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

मूल उवाच—

आदिसर्गमहं तावत्कथयामि द्विजोत्तमाः । ज्ञायते येन भगवान्परमात्मा सनातनः ॥
सूर्षेषु प्रलयादूर्ध्वं नाऽसीत्किंचिद्विजोत्तमाः । ब्रह्मसंज्ञमभूदेकं ज्योतिर्वै सर्वकारकम् ॥
नित्यं निरञ्जनं शान्तं निर्गुणं नित्यनिर्मलम् । आनन्दस्य पुरं स्वच्छं यत्काङ्क्षन्ति मुमुक्षवः ।
सर्वज्ञं ज्ञानरूपत्वादनन्तमजमव्ययम् । अविनाशि सदार्थं च्छमच्युतं व्यापकं महत् ॥
संर्गकाले तु संप्राप्ते ज्ञात्वा तं ज्ञानरूपकम् । आत्मलीनं विकारं च तत्सप्तमुपचक्रमे ॥
तस्मात्प्रथानमुद्गृह्णत तत्थापि महानभूत् । सात्त्विको राजसश्वेत तामसश्च त्रिधा महान् ॥
प्रधानतन्त्रेन समं त्वचा बीजमिवाऽद्वृतम् । वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिश्वै तामसः ॥
त्रिविधोऽयमहंकारो महत्त्वादजायत । यथा प्रधानेन महान्महता स तथाऽद्वृतः ॥
भूतादिस्तु विकुर्वाणः शब्दं तन्मात्रकं ततः । ससर्ज शब्दतन्मात्रादाकाशं शब्दलक्षणम् ॥
शब्दमात्रं तथाऽकाशं भूतादिः स समावृणोत् । शब्दमात्रं तथाऽकाशं स्पर्शमात्रं ससर्ज ॥
बलवानभवद्वायुस्तस्य स्पर्शो गुणो मतः । आकाशं शब्दमात्रं तु स्पर्शमात्रं समावृणोत् ॥
ततो न्यायुर्विकुर्वाणो रूपमात्रं ससर्ज ॥ ज्योतिरुत्पद्यते वायोस्तद्वृपगुणमुच्यते ॥

१ आदिस्पंडे ३ तृतीयोऽध्यायः] पशुपुराणम् ।

३

रथमात्रस्तु वै वायू रूपमात्रं समाहृणोत् । ज्योतिश्चापि विकुर्वाणं रसमात्रं संसर्ज ह ॥ १३
 भवन्ति ततोऽम्भांसि रसमात्राणि तानि तु । रसमात्राणि चाम्भांसि रूपमात्रं समाहृणोत् ॥ १४
 कुर्वाणानि चाम्भांसि गन्धमात्रं संसर्जिरे । तस्माज्जाता मही चेयं सर्वभूतगुणाधिका ॥ १५
 इत्थातो यतस्तस्मात्स्य गन्धो गुणो प्रतः । तस्मिंस्तस्तिंस्तु तन्मात्रात्तेन तन्मात्रता सृता १६
 मात्राण्यविशेषाणि विशेषाः क्रमशोऽपराः । भूततन्मात्रसर्गोऽयमहंकारात् तामसात् ॥ १७
 तितस्तु समासेन पुनिवर्यास्तपोधनाः । तैजसानीन्द्रियाण्याहुर्देवा वैकारिका दश ॥ १८
 तादर्थं मनश्चात्र कीर्तिं तत्त्वचिन्तकैः । ज्ञानेन्द्रियाणि पञ्चात्रं पञ्च कर्मेन्द्रियाणि च ॥ १९
 नि वक्ष्यापि तेषां च कर्माणि कुलपावनाः । श्रवणं त्वक्स्तुर्जिहा नासिका चैव पञ्चमी ॥ २०
 दादिज्ञानसिद्ध्यर्थं बुद्धियुक्तानि पञ्च वै । पायूपस्यं हस्तपादौ कीर्तिता वाङ् पञ्चमी ॥ २१
 सर्गानन्दसिद्धिश्च गत्युक्ती कर्म तत्सृतम् । आकाशवायुतेजांसि सलिलं पृथिवी तथैः ॥ २२
 दादिभिर्गुरौर्विप्राः संयुक्ता उत्तरोत्तरैः । नानावीर्याः पृथग्भूतास्ततस्ते संहतिं विना ॥ २३
 शक्तनुवन्प्रजाः स्त्रषुप्रसमागत्य कृत्स्तशः । समेत्यान्योन्यसंयोगं परस्परमथाऽश्रयात् ॥ २४
 तसंघाः सलक्षाश्च संप्राप्तैक्यमशेषतः । पुरुषाधिष्ठितत्वाच्च प्रधानानुग्रहेण च ॥ २५
 दादयो विशेषान्तादण्डमुत्पादयन्ति ते । तैत्कर्मण विवृद्धं तु जलबुद्धबुद्वत्सलम् ॥ २६
 अभ्योऽण्डं महाप्राज्ञा वृद्धं तदुक्तेशयम् । प्राकृतं ब्रह्मरूपस्य विष्णोः स्थानमनुचमम् ॥ २७
 गान्धकस्त्ररूपोऽसौ विष्णुर्विश्वेश्वरः प्रभुः । ब्रह्मरूपं समास्थाय स्वयमेव व्यवस्थितः ॥ २८
 द्वजाण्डमभूत्स्य जगयुश्च महीधराः । गर्भोदकं समुद्राश्च तस्याभून्महदात्मनः ॥ २९
 द्रिद्वीपसमुद्राश्च सज्योतिलोकसंग्रहः । तस्मिन्नाण्डेऽभवत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ ३०
 गादिनिधनस्यैव विष्णोर्नभिः समुत्थितम् । यत्पञ्चं तद्वैमण्डमभूच्छ्रीकेशवेच्छया ॥ ३१
 गेणुणधरो देवः स्वयमेव हरिः परः ॥ ब्रह्मरूपं समास्थाय जंगत्सङ्कुं प्रवर्तते ॥ ३२
 छै च यात्यनुयुगं यावत्कल्पविकल्पना । नारसिंहादिरूपेण रुद्ररूपेण संहरेत् ॥ ३३
 ब्रह्मरूपं विश्वजन्महात्मा जगत्समस्तं परिपातुभिच्छन् ।
 आदिरूपं स तु गृह्ण पाति बभूव रुद्रो जगदेतदसुम् ॥ ३४

इति श्रीमहापुराणे पाद आदिस्पंडे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—६४

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

दीनां पर्वतानां च नामधेयानि सर्वशः । तथा जनपदानां च ये चान्ये भूमिमात्रिताः ॥ १
 पाण्डं च प्रमाणङ्गं पृथिव्याः किल सर्वतः । निखिलेन समाचक्षत्र काननानि च सत्तम ॥ २

सूत उवाच—

शेषानि महाप्राज्ञा महाभूतानि संग्रहात् । जगतीस्थानि सर्वाणि समान्याहुर्मनीषिणः ॥ ३.

१ समाहृणोत् । २ क. 'सर्ज वै' । त' । ३ क. द. 'मी' ॥ २० ॥ सर्वादिं । ४ क. 'सिध्यं च तु' । ५ क. 'प्रवर्तते' । ६ क. तत्कर्मण । ७ क. 'त्कन्धविकल्पना' ।

भूमिरापस्तथा वायुरग्निकाशमेव च । गुणोत्तराणि सर्वाणि तेषां भूमिः प्रधानतः ॥
 शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पञ्चमः । भूमेरेते गुणाः प्रोक्ता क्रिषिभिस्तत्त्ववेदिभिः ।
 चत्वारोऽप्युगुणा विप्रा गन्धस्तत्र न विद्यते । शब्दः स्पर्शश्च रूपं च तेजसोऽथ गुणास्त्रयः
 शब्दः स्पर्शश्च वायोस्तु आकाशे शब्द एव च । एते पञ्च गुणा विप्रा महाभूतेषु पञ्चसु ॥
 वर्तन्ते सर्वलोकेषु येषु भूताः प्रतिष्ठिताः । अन्योन्ये नातिवर्तन्ते साम्यं भवति वै तदा ॥
 यदा तु विषमीभावमाविशन्ति परस्परम् । तदा देहर्देहवन्तो व्यतिरोहन्ति नान्यथा ॥
 आनुपूर्व्यां विनश्यन्ति जायन्ते चानुपूर्वशः । सर्वाण्यपरिमेयानि तदेषां रूपमैधरम् ॥
 यत्र यत्र हि दृश्यन्ते धावन्ति पञ्चभौतिकाः । तेषां मनुष्यास्तर्केण प्रमाणानि प्रचक्षते ॥
 अचिन्त्याः खलु ये भावास्तांच तर्केण साधयेत् । सुदर्शनं प्रवक्ष्यामि द्वीपं तु मुनिपुङ्कवाः ॥
 परिमण्डलो महाभागा द्वीपोऽसौ चक्रसंस्थितः । नदीजलपरिच्छन्नः पर्वतैश्राविष्यसंनिभैः ॥
 पुरैश्च विविधाकारै रम्यैर्जनपदैस्तथा । दृक्षैः पुष्पफलोपेतैः संपन्नो धनधान्यवान् ॥
 लवणेन समुद्रेण समन्तात्परिवारितः । यथा हि पुरुषः पश्येदादर्शे मुखमात्पनः ॥
 एवं सुदर्शनो द्वीपो दृश्यते चक्रमण्डलः । द्विरंशे पिप्पलस्तस्य द्विरंशे च शशो महान् ॥
 सर्वैषां समादाय सर्वतः परिवारितः । आपस्ततोऽन्या विज्ञेयाः शेषः संक्षेप उच्यते ॥

कृष्ण उत्तुः—

उत्तो यस्य च संक्षेपो बुद्धिमन्विधिवच्चया । तत्त्वज्ञश्चासि सर्वस्य विस्तरं सूत नो वद ॥
 यावान्भूम्यवकाशोऽयं दृश्यते शशलक्षणे । तस्य प्रमाणं प्रशूहि ततो वक्ष्यसि पिप्पलम् ॥
 एवं तैः किल पृष्ठः स सूतो वाक्यमथाब्रवीत् ॥

सूत उत्ताच—

प्रागायतो महाप्रज्ञाः पडेते रत्नपर्वताः । अवगाढा हुभयतः समुद्रौ पूर्वपश्चिमौ ॥
 हिमवान्हेमकूटश्च निषधश्च नगोत्तमः । नीलश्च वैदूर्यमयः श्वेतश्च शशिसंनिभः ॥
 सर्वधातुपिनदश्च शृङ्गवान्नाम पर्वतः । [*एते वै पर्वता विप्राः सिद्धचारणसेविताः ॥
 तेषामन्तरविप्रकम्भो योजनानि सहस्रशः । तत्र पुण्या जनपदास्तानि वर्षाणि सत्तमाः ॥
 वसन्ति तेषु सत्त्वानि नानाजातीनि सर्वशः । इदं तु भारतं वर्षं ततो हैमवतं परम् ॥
 हेमकूटात्परं चैव हरिवर्षं प्रक्षते । दक्षिणेन तु नीलस्य निषधस्योत्तरेण च ॥
 प्रागायतो महाभागा माल्यवान्नाम पर्वतः ।] ततः परं माल्यवतः पर्वतो गन्धमादनः ॥
 परिमण्डलस्तयोर्मध्ये मेहः कनकपर्वतः । आदित्यतरुणाभासो विघ्रम इव पावकः ॥
 योजनानां सहस्राणि चतुरशीतिरुच्छ्रूतः । अधस्ताच्चतुरशीतिर्योजनानां द्विजोत्तमाः ॥
 ऊर्ध्वमध्यश्च तिर्यक्षं लोकानाहृत्य तिष्ठति । तस्य पार्वत्यवी द्वीपाश्चत्वारः संस्थिता द्विजाः ॥
 भद्राश्वः केतुमालश्च जम्बूदीपश्च सत्तमाः । उत्तराश्वैव कुरुवः कृतपुण्यप्रतिश्रयाः ॥
 विहगः सुमुखो यस्तु सुपार्खस्याऽत्यजः किल । स वै विचिन्तयामास सौवर्णान्प्रेक्ष्य वायसान् ॥
 मेहरुजमध्यानामधमानां च पक्षिणाम् । अविशेषकरो यस्मात्सादेन त्यजाम्यहम् ॥

*एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठः ख. ड. च. श. अ. ट. ड. पुस्तकेभ्यो गृहीतः ।

१ श. 'त्वदर्शिः' । २ श. ट. 'स्तान्वित' । ३ क. 'शीतियों' ।

अदित्योऽनुपर्येति सततं ज्योतिषां वैरः । चन्द्रमाश्च सनक्षत्रो वायुश्चैव प्रदक्षिणः ॥	३३
पर्वतो महाप्राङ्गा दिव्यपुष्पसमन्वितः । भवनैरावृतः सर्वैर्जाम्बूनदमयैः शुभैः ॥	३४
देवगणा विप्रा गन्धर्वासुरराक्षसाः । अप्सरोगणसंयुक्ताः शैले क्रीडन्ति सर्वदा ॥	३५
ब्रह्मा च रुद्रश्च शक्तश्चापि सुरेभ्वरः । समेत्य विविधैर्यज्ञैर्यजन्ते ऽनेकदक्षिणैः ॥	३६
बुरुनीरदश्चैव विभावसुर्हाहाद्वृहः । अभिगम्यामरश्चेष्ट सुवन्ति विविधैः स्तवैः ॥	३७
र्षयो महात्मानः कश्यपश्च प्रजापतिः । तत्र गच्छन्ति भद्रं वः सदा पर्वणि पर्वणि ॥	३८
यैव मूर्धन्युशना काव्यो दैत्यैर्महीयते । तस्य हैमानि रत्नानि तस्यैते रत्नपवैताः ॥	३९
पात्कुबेरो भगवांश्चतुर्थं भागमश्चुते । ततः कलांशं वित्तस्य मनुष्येभ्यः प्रयच्छति ॥	४०
पेत्तस्यान्तरे दिव्यं सर्वतुकुसुमैश्चितम् । कर्णिकारवन्मीरम्यं शिलाजालसमुच्छितम् ॥	४१
साक्षात्पशुपतिर्दिव्यभूतैः समावृतः । उपासहायो भगवान्नमते भूतभावनः ॥	४२
ऐकारमयौ मालां विभ्रदापादलम्बिनीम् । त्रिभिर्नेत्रैः कृतोद्योतख्यिभिः सूर्यैरिवोदितैः ॥	४३
ग्रतपसः सिद्धाः सुव्रताः सत्यवादिनः । पश्यन्ति न हि दुर्वृत्तैः शक्यो द्रष्टुं महेभ्वरः ॥	४४
प शैलस्य शिखरात्कीरथारा द्विजोत्तमाः । विश्वरूपात्परिमिता भीमनिर्घातनिःस्वना ॥	४५
गायुष्यतर्मर्जुष्टा गङ्गा भागीरथी शुभा । मुखन्तीव प्रवेगेण हदे चन्द्रमसः शुभे ॥	४६
स्युत्पादितः पुण्यः स हदः सागरोपमः । तां धारयामास तदा दुर्धरां पर्वतैरपि ॥	४७
वर्षसःस्ताणि शिरसैव पिनाकधृक् । मेरोस्तु पश्चिमे पाश्वे केतुमालो द्विजोत्तमाः ॥	४८
ब्रूखण्डे तु तत्रैव महाजनपदो द्विजाः । आयुर्दशसहस्राणि वर्षणां तत्र सत्तमाः ॥	४९
र्णवर्णाश्च नराः ख्ययश्चाप्सरसां समाः । अनामया वीतशोका नित्यं मुदितमानसाः ॥	५०
गन्ते मानवास्तत्र निस्तस्कनकप्रभाः । गन्धमादनशुद्धेषु कुवेरः सह राक्षसैः ॥	५१
तोऽप्सरसां संघैर्मोदिते गुद्धकाधिपः । गन्धमादनपाश्वे तु पुरे दिव्योपपादुकाः ॥	५२
ददशसहस्राणि वर्षणां परमायुषः । तत्र कृष्णा नरा विप्रास्तेजोयुक्ता महाबलाः ॥	५३
पश्चोत्पलपत्राभाः सर्वाः सुप्रियदर्शनाः । नीलोत्पलधरं श्वेतं श्वेताद्वैरण्यकं वरम् ॥	५४
रैरावतं विप्रा नानाजनपदावृतम् । धनुषी ते महाभागां देवर्षेऽदिक्षिणोत्तरे ॥	५५
त्रृत्तं मध्यगं तु पञ्च वर्षणि चैव हि । उत्तरोत्तरमेतेभ्यो वर्षमुद्रित्यते गुणैः ॥	५६
पुष्पमाणमारोग्यं धर्मतः कामतोऽर्थतः । समन्वितानि भूतानि तेषु सर्वेषु सत्तमाः ॥	५७
मेपा महाभागाः पर्वतैः पृथिवी चिता । हेमकूटस्तु सुमहान्कैलासो नाम पर्वतः ॥	५८
वैश्रवणो देवो गुह्यकैः सह मोदते । अस्त्युत्तरेण कैलासं मैनाकं पर्वतं प्रति ॥	५९
ण्यशृङ्गः सुमहान्दिव्यो मणिमयो गिरिः । तस्य पार्ष्वे महादिव्यं शुभ्रं काश्चनवालुकम् ॥	६०
विष्णुसरो नाम यत्र राजा भगीरथः । दृष्ट्वा भागीरथीं गङ्गामुवास बहुलाः समाः ॥	६१
मणिमयास्तत्र क्षेत्राश्चापि हिरण्यमाः । तत्रेष्ट्वा तु गतः सिद्धिं सहस्राशो महायशाः ॥	६२
भूतिपतिर्यत्र सर्वलोकैः सनातनः । उपास्यते तिग्मतेजा यत्र भूतैः समन्ततः ॥	६३
गरायणौ ब्रह्मा मनुः स्थाणुश्च पञ्चमः । तत्र दिव्या त्रिपथगा प्रथमं तु प्रतिष्ठिता ॥	६४
लोकादपाक्रान्ता सप्तथा प्रतिपद्यते । वटोदका सा नलिनी पावनी च सरस्यती ॥	६५

१ च. ट. च्यः । २ क. कृतायोतिक्रियैः । ३ ख. ज. 'गादेव' । ४ ख. ज. तत्र । ८ ट. यत्र । ५ ट. 'ते' । ६५ लोकादपाक्रान्ता सप्तथा प्रतिपद्यते । वटोदका सा नलिनी पावनी च सरस्यती ॥

स पशुः सर्वभूतानां विभुश द्विजसत्तमाः । संक्षेपो विस्तरश्चैव कर्ता कारयिता तथा ॥ १५
पृथिव्यापस्तथाऽकाशं वायुस्तेजश्च सत्तमाः । स यज्ञः सर्वभूतानामास्यं तस्य हुताशनः ॥ १६

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—१८१

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

ऋषय उच्चुः—

यदिदं भारतं वर्षं पुण्यं पुण्यविशायकम् । तत्सर्वं नः समाचक्षत त्वं हि नो त्रुदिमान्मतः ॥ १

सूत उवाच—

अत्र ते कीर्तयिथ्यामि वर्षं भारतमुत्तमम् । प्रियमित्रस्य देवस्य मनोर्वैवस्ततस्य च ॥ २

पृथोश्च प्राज्ञ वैणस्य तथेक्षवाकोर्महात्मनः । यथातेरम्बरीषस्य मान्यातुनहुषस्य च ॥ ३

तथैव मुचुकुन्दस्य कुवेरोशीनरस्य च । ऋषभस्य तथैलस्य नुंगस्य नृपतेस्तथा ॥ ४

कुशिकस्यैव राजर्जेग्नधेश्चैव महात्मनः । सोमस्य चैव राजर्जेदिलीपस्य तथैव च ॥ ५

अन्येषां च महाभागाः क्षत्रियाणां वलीयसाम् । सर्वेषामेव भूतानां प्रियं भारतमुत्तमम् ॥ ६

ततो वर्षं प्रवक्ष्यामि यथाश्रुतमहो द्विजाः । महेन्द्रो मलयः सहाः शुक्तिमानुक्षवानपि ॥ ७

विन्यश्च पारियात्रश्च संस्तेतु कुलपर्वताः । तेषां सहस्रशो विप्राः पर्वतास्ते समीपतः ॥ ८

अविज्ञाताः सारवन्तो विपुलाश्चित्रसानवः । अन्ये तु ये परिज्ञाताँ हस्ताहस्त्रोपजीविनः ॥ ९

आर्यम्लेच्छाश्च धर्मजास्ते मिथ्राः पुरुषा द्विजाः । नदीं पिवन्ति विपुलां गङ्गां सिन्धुं सरस्वतीम् ॥ १०

गोदावरीं नर्मदां च वैहुदां च महानदीम् । शतदुं चन्द्रभागां च यमुनां च महानदीम् ॥ ११

द्विपद्मां विपाशां च विपाशां स्वच्छवालुकाम् । नदीं वेत्रवतीं चैव कृष्णां वेणां च निम्रगाम् ॥ १२

इरावतीं वितस्तां च पयोर्णां देविकामपि । वेदस्मृतिं वेदशिरा त्रिदिवां सिन्धुलाकृमिम् ॥ १३

करीपिणीं चित्रवहां त्रिसेनां चैव निम्रगाम् । गोमतीं धूतपापां च चन्दनां च महानदीम् ॥ १४

कौशिकीं त्रिदिवां हृद्यां नाचितां रोहितारणीम् । रहस्यां शतकुम्भां च शरयूं च द्विजोत्तमाः ॥ १५

चर्मवतीं वेत्रवतीं हस्तिसोमां दिशं तथा । शरावतीं पयोर्णां च भीमां भीमरथीमपि ॥ १६

कावेरीं वौलुकां चापि वौपीं शतमलीमपि । नीवारां महितां चापि सुप्रयोगां तथा नदीम् ॥ १७

पवित्रां कृष्णलां सिन्धुं वाजिनीं पुरुमालिनीम् । पूर्वाभिरामां वीरां च भीमां मालावतीं तथा ॥ १८

पलाशिनीं पापहरां महेन्द्रां पाटलावतीम् । करीषिणीमसिक्नीं च कुशनीरां महानदीम् ॥ १९

मरुत्वां प्रवरां मेनां होरां वृतवतीं तथा । अनाकतीमनुर्णीं च सेव्यां कार्पीं च सत्तमाः ॥ २०

सदावीरामधृत्यां च कुशचीरां महानदीम् । रथचित्रां ज्योतिरथां विश्वामित्रां कपिञ्जलाम् ॥ २१

उपेन्द्रां वहुलां चैव कुचीरामम्बुद्वाहिनीम् । वैनदीं पिञ्जलां वेणां तुञ्ज्येगां महानदीम् ॥ २२

विदिशां कृष्णवेगां च ताम्रां च कपिलामपि । धेनुं सकामां वेदस्वां हविःस्तावां महापथाम् ॥ २३

शिप्रां च पिञ्जलां चैव भारद्वाजीं च निम्रगाम् । कौर्णिकीं निम्रगां शोणां वाहुदामथ चन्द्रमाम् ॥ २४

१. क. नृपस्य । २. ख. ज. 'म् । नवव' । ३. ड. ज. 'ता दुःखादुःखोप' । ४. ड. च. ढ. वाहुदां । ट. वहृदां

५. चलुकां । ढ. भालुकां । ख. ढ. तुलुकां । ६. ज. तापीं । ७. ख. ड. च. ज. ढ. । हेमां ।

दक्ष वर्तीःशिलां चैव ब्रह्ममेध्यां हृषद्रतीम् । परोक्षायथ रोहीं च तथा जम्बूनदीमपि ॥ २५
 दक्षिणां तपसां दासीं सामान्यां वरुणाभसीम् । नीलां धृतिकरीं चैव पर्णशां च महानदीम्॥२६
 सर्वनपा द्वषभां भाषां ब्रह्ममेध्यां हृषद्रतीम् । एताश्रान्वाश्र बहवो महानद्यो द्विजर्षभाः ॥ २७
 योजनिरामयां कृष्णां मन्दगां मन्दवाहिनीम् । ब्राह्मणां च महागौरीं दुर्गमपि च सत्तमाः॥२८
 छृक्तिमतीमनङ्गां च तथैव द्वषसौत्वयाम् । लौहित्यां करतोर्यां च तथैव द्वषकांत्वयाम् ॥ ३०
 कुमारीमृषिकुल्यां च मारिषां च सरस्तीम् । मन्दाकिनीं सुपुण्यां चै सर्वां गङ्गां च सत्तमाः ३१
 विश्वस्य मातरः सर्वाः सर्वाश्वैव महाफलाः । तथा नद्यः स्वप्रकाशाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३२
 इत्येताः सरितो विप्राः समाख्याता यथास्मृति । अत ऊर्ध्वं जनपदाभिवोध गदतो मम ॥ ३३
 तत्रेमे कुरुपाञ्चालाः शाल्वमात्रेयजाङ्गलाः । शूरसेनाः पुलिन्दाश्र बौधा मालास्तथैव च ॥ ३४
 मत्स्याः कुशट्टाः सौगन्ध्याः कुन्तयः काशिकोशलाः । चेदिमत्स्यकरूपाश्र भोजाः सिन्धुपुलिन्दकाः ३५
 उच्चमाश्र दशार्णाश्र मेकलाश्रोत्कलैः सह । पञ्चालाः कोशलाश्रैव नैकपृष्ठयुगंधराः ॥ ३६
 बौधा मद्राः कलिङ्गाश्र काशयोऽपरकाशयः । जठराः कुकुराश्रैव सदशार्णाः सुसत्तमाः ॥ ३७
 कुन्तयोऽवन्तयश्वैव तथैवापरकुन्तयः । गोमन्ता मल्लकाः पुण्ड्रा विदर्भा नृपवाहिकाः ॥ ३८
 अश्मकाः सोत्तराश्रैव गोपराष्ट्राः कनीयसः । अधिराज्यकुशट्टाश्र मल्लराष्ट्राश्र केरलाः ॥ ३९
 मालवाश्रोपवास्याश्र वक्रावक्रातपाः शकाः । विदेहा यागधाः सद्या मलजा विजयास्तथा ॥४०
 अङ्गा वङ्गाः कलिङ्गाश्र यकृष्णोमान एव च । मल्लाः सुदेष्णाः प्रहादा महिषाः शशकास्तथा ॥४१
 बाहिका वाट्थानाश्र आभीराः कालतोयकाः । अपरान्ताः परान्ताश्र पङ्कलाश्रमचण्डकाः ॥४२
 अटवीशेखराश्रैव मेरुभूताश्र सत्तमाः । उपावृत्तानुपावृत्ताः सुराष्ट्राः केकयास्तथा ॥ ४३
 कुट्टपरान्ता माहेयाः कक्षाः सामुद्रनिष्कुटाः । अन्धाश्र बहवो विप्रा अन्तर्गिर्यस्तथैव च ॥ ४४
 बहिर्गिर्योऽग्न्यमलदा यगधा माँलवार्यटीः । सन्त्वतराः प्रावृषेया भार्गवाश्र द्विजर्षभाः ॥ ४५
 पुण्ड्रा भार्गाः किराताश्र सुदेष्णां भासुरास्तथा । शका निषादा निषधास्तथैवाऽनर्तनैऋताः ४६
 पूर्णलाः पूतिमत्स्याश्र कुन्तलाः कुशकास्तथा । तीरग्रहाः शूरसेना ईजिकाः कल्पकारणाः ॥४७
 तिलभागा मसाराश्र मधुमत्ताः ककुन्दकाः । काश्मीराः सिन्धुसौवीरा गान्धारा दर्शकास्तथा ४८
 अभीसाराः कुद्रुताश्र सौरिला बाहिकास्तथा । दर्वीं च मालवादर्वावातजामरथोर्गांः ॥ ४९
 खैलरह्वास्तथा विप्राः सुदामानाः सुमछिकाः । बन्धाकरीकषाश्रैव कुलिन्दा गन्धिकास्तथा ॥५०
 वानायवो देशाः पार्श्वरोमाणः कुशबिन्दवः । काञ्छुगोपालकच्छाश्र जाङ्गलाः कुरुवर्णकाः ॥५१
 किराता बर्बराः सिद्धा वैदेहास्तान्त्रलिङ्गिकाः । औड्रम्लेञ्छाः ससैरिन्द्राः पार्वतीयाश्र सत्तमाः ५२
 अथापरे जनपदा दक्षिणा मुनिपुण्ड्राः । द्रविडाः केरलाः प्राच्या मूषिका बालमूषिकाः ॥ ५३
 कर्णाटका माहिषिका विकन्धा मूषिकास्तथा । शङ्खिकाः कुन्तलाश्रैव सौहृदा नलकाननाः ॥५४
 कोकुट्टकास्तथा चोलाः कोकणा मणिर्वैलवाः । समझाः कनकाश्रैव कुकुराङ्गरमारिषाः ॥ ५५

१ ट. 'न्या वारणा' । २ ख. ज. 'म् ॥२९॥ मुक्ति' । ३ ख. ज. 'साह्यां' । ४ ज. 'काह्या' । ५ ख. ज. 'स्वर्गं' । ६ क. 'गोगन्ता' । ७ ख. ज. 'मालवार्यटा' । ८ ट. 'सत्त्वतरा' । ९ क. 'ज्ञा मासु' । १० ढ. ज. 'गः' ॥ ४९ ॥
 'चत्वरठास्त' । ११ ढ. 'बल्वर' । १२ ट. 'दरा' । १३ ज. 'किञ्चिन्धा' । ट. 'विकृत्या' । १४ ख. ज. 'बालका' । १५ ज. 'वालुका' । १६ ज. 'वालुका' । स'

ध्वजिन्युत्सवसङ्केतात्प्रिगर्भा माल्यसेनयः । व्यूढकाः कोरकाः प्रोष्टाः सङ्क्षेपगथरास्तथा ॥ ५६
 तथैव विन्द्यशुलिकाः पुलिन्दा वैल्वलैः सह । मालवा मलराशैव तथैवापरवर्तकाः ॥ ५७
 कुलिन्दाः कालदाशैव चण्डकाः कुरटास्तथा । मुशलास्तनवालाश्च सतीर्थापृतिसूख्याः ॥ ५८
 अनिदायाः शिवाटाश्च तपानाः सूतपास्तथा । ऋषिकाश्च विदर्भाश्च स्तैङ्गनाः परतङ्गकाः ॥ ५९
 उच्चराश्चापरे म्लेच्छा जना हि मुनिपुङ्गवाः । जवनाश्च सकाम्बोजा दारणा म्लेच्छजातयः ॥ ६०
 सङ्कृदृहाः कुलव्याश्च दूणाः पारसिकैः सह । तथैव रमणाश्रान्यास्तथा च दश्यानिकाः ॥ ६१
 क्षत्रियोपनिवेशाश्च वैश्यशूद्रकुलानि च । शूराभीराश्च दरदाः काश्मीराः पशुभिः सह ॥ ६२
 खाण्डीकाश्च तुषाराश्च पश्चावा गिरिगद्धराः । औत्रेयाः सभरद्राजास्तथैव स्तनपोषकाः ॥ ६३
 द्रोषकाश्च कलिङ्गाश्च किरातानां च जातयः । तोमरा हन्यमानाश्च तथैव करभञ्जकाः ॥ ६४
 एते चान्ये जनपदाः प्राच्योदीच्यास्तथैव च । उद्देशमात्रेण मया देशाः संकीर्तिता द्विजाः ॥
 यथागुणबलं वाऽपि त्रिवर्गस्य महाफलम् ॥ ६५

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदित्यांडे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टङ्गाः—२४६

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

भारतस्यास्य वर्षस्य तथा हैमवतस्य च । प्रमाणभायुषः सूत बलं चापि शुभाशुभम् ॥ १
 अनागतमतिक्रान्तं वर्तमानं च सत्तम । आचक्ष्व नो विस्तरेण हरिवर्षं तथैव च ॥ २

सूत उवाच—

चत्वारि भारते वर्षे युगानि मुनिपुङ्गवाः । कृतं ब्रेता द्वापरं च कलिश्च द्विजसत्तमाः ॥ ३
 पूर्वं कृतयुगं नाम तत्स्वेतायुगं द्विर्जाः । तत्पश्चाद्वापरं चाथ तैतस्तिष्यः प्रवर्तते ॥ ४
 चत्वारि तु सहस्राणि वर्षाणां मुनिपुङ्गवाः । आयुःसंख्या कृतयुगे संख्याता हि तपोधनाः ॥ ५
 तथा त्रीणि सहस्राणि ब्रेतायामायुषो विदुः । द्वे सहस्रे द्वापरे तु भुवि तिष्ठन्ति सांप्रतम् ॥ ६
 न प्रमाणस्थितिर्विस्ति र्तिष्ये तु मुनिपुङ्गवाः । गर्भस्याश्च त्रियन्तेऽत्र तथा जाता त्रियन्ति च ॥ ७
 महाबला महासत्त्वाः प्रश्नागुणसमन्विताः । प्रजायन्ते च जाताश्च शतशोऽथ सहस्राः ॥ ८
 द्विजाः कृतयुगे विग्रा बलिनः प्रियदर्शनाः । प्रजायन्ते च जाताश्च मुनयो वै तपोधनाः ॥ ९
 महोत्साहा महात्मानो धार्मिकाः सत्यवादिनः । प्रियदर्शा वपुष्मन्तो महावीर्या धनुर्धराः ॥ १०
 वीरा हि युधि जायन्ते क्षत्रियाश्चारुसंमताः । ब्रेतायां क्षत्रियास्तावत्सर्वे वै चक्रवर्तिनः ॥ ११
 सर्ववर्णाश्च जायन्ते सदैव द्वापरे युगे । महोत्साहा वीर्यवन्तः परस्परवैष्णिणः ॥ १२
 तेजसांऽन्धेन संयुक्ताः क्रोधनाः पुरुषाः किल । लुभ्याश्चानृतिकाशैव तिष्ये जायन्ति भो द्विजाः ॥ १३
 ईर्ष्यां मानस्तथा क्रोधो मायाऽसूया तथैव च । तिष्ये भवन्ति भूतानां रागो लोभश्च सत्तमाः ॥ १४

१. ख. अ. विन्द्यपीलायाः । २. ढ. च. ट. ढ. वस्त्मलैः । ३. ख. अ. दण्डकैः । ४. सहु-
 ५. क्ष. अष्ट्रेयाः समिरं । ६. क. 'जाः । सक्षेपाद्वाऽ । ७. क. तत्र लिघ्नः प्रै । ८. क. 'घ्येषु मुं । ९. क. 'शः
 'सामृष्यम् । १०. ट. 'सांज्ञेन । ११. क. 'शास्त्रितः । लुं ।

१ अष्टमोऽध्यायः] पश्चपुराणम् । ११

संक्षेपो वर्तते विप्रा द्वापरे युगमध्यंके । गुणोन्तरं हैमवतं हरिवर्षं ततः परम् ॥ १५

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिकल्पे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—२६ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

गृह्णेद्विष्टस्त्वया मोक्षो यथावदिह सत्तम । विष्कम्भस्य च शूहि परिमाणं तु तत्त्वतः ॥ १

संक्षेपं प्रमाणं च सम्यगच्छिद्रदर्शनः । शाकदीपं च नो शूहि कुशदीपं च धार्मिक ॥

गृह्णलं चैव तत्त्वेन क्रोशदीपं तथैव च ॥ २

सूत उवाच—

‘ताः सुबहवो द्वीपा यैरिदं संततं जगत् । सप्त द्वीपान्प्रवक्ष्यामि शृणुत द्विजपुङ्कवाः ॥ ३

शदश सहस्राणि योजनानि द्विजोन्तमाः । पदशतानि च पूर्णानि विष्कम्भो जम्बुर्पर्वतः ॥ ४

वणस्य समुद्रस्य विष्कम्भो द्विगुणः स्मृतः । नानाजनपदाकीर्णो मणिविद्वुमचित्रितः ॥ ५

कृथातुविचित्रैश्च पर्वतैरुपशोभितः । सिद्धचारणसंकीर्णः सागरः परिमण्डलः ॥ ६

आकदीपं च वक्ष्यामि यथावदिह सत्तमाः । शृणुताद्य यथान्यायं द्वुतो मम धार्मिकाः ॥ ७

म्बूदीपप्रमाणेन द्विगुणः स द्विर्जर्षभाः । विष्कम्भेन महाभागः सागरोऽपि विभागशः ॥ ८

परोदो मुनिशार्द्दिला येन संपरिवारितः । तत्र पुण्या जनपदास्तत्र न वियते जनः ॥

इत एव हि दुर्भिक्षं क्षमातेजोयुता हि ते ॥ ९

आकदीपस्य संक्षेपो यथावन्मुनिसत्तमाः । उक्त एष महाभागः किमन्यत्कथयामि वः ॥ १०

ऋषय ऊचुः—

आकदीपस्य संक्षेपो यथावदिह धार्मिक । उक्तस्त्वया महाप्राङ्ग विस्तरं शूहि तत्त्वतः ॥ ११

सूत उवाच—

थैव पर्वता विप्राः सप्तात्र मणिपर्वताः । रत्नाकरास्तथा नद्यस्तेपां नामानि वर्णये ॥ १२

गतीव गुणवत्सर्वं तत्त्वं पृच्छथ धार्मिकाः । देवार्थिगन्धर्वयुतः प्रथमो मेरुहच्यते ॥ १३

आगायतो महाभागा मैलयो नामं पर्वतः । ततो येधाः प्रवर्तन्ते श्रेवर्षन्ति च सर्वशः ॥ १४

तः परेण मुनयो जलधारो महागिरिः । ततो नित्यमृषादन्ते वासवः परमं जलम् ॥ १५

तो वर्षं प्रभवति वर्षाकाले द्विजोन्तमाः । उच्चैर्गिरि रैवतको यत्र नित्यं प्रतिष्ठितम् ॥ १६

वती दिवि नक्षत्रं पितामहकृतावधिः । उत्तरेण तु विप्रेन्द्राः श्यामो नाम महागिरिः ॥ १७

वपेषप्रभः प्राण्युः श्रीमानुज्ज्वलविग्रहः । यैत्र श्यामत्वमापन्नाः प्रजा मुदितमानसाः ॥ १८

ऋषय ऊचुः—

प्रश्नान्तरशयोऽस्माकं प्राप्तोऽयं सूत यस्तथा(?) । प्रजाः कर्थं सूत सम्यक्संप्राप्ताः श्यामताप्तिः ॥ १९

सूत उवाच—

विष्वेव महाप्राङ्ग द्वीपेषु मुनिपुङ्कवाः । गौरः कृष्णश्च पतगो त्(गस्त)योर्वर्णान्तरे द्विजाः ॥ २०

१ ढ. ढ. 'ध्यगे । गु' । २ ढ. 'म्बूदीपस्त्व' । ३ ख. ज. जलदो । ४ क. प्रभवन्ति । ५ क. कृत् । ६ ख. कृत् । ७ ख. कृत् । ८ ख. कृत् । ९ ख. कृत् । १० ख. कृत् ।

इयामो यस्मात्पृष्ठो वै तस्माच्छथामगिरिः स्मृतः । ततः परं मुनिश्रेष्ठा दुर्गशैलो महोदयः २१
 केशरी केशरयुतो यतो वातः पर्वते । तेषां योजनविष्कम्भो द्विगुणः प्रविभागशः ॥ २२
 वर्षाणि तेषु विभेन्द्राः संप्रोक्तानि मनीषिभिः । महामेरुर्महाकाशो जलदः कुमुदोच्चरः ॥ २३
 जलधारो महाप्राङ्मा: सुंकुमार इति स्मृतः । रैवतस्य तु कौमारः इयामस्य मणिकाञ्चनः ॥ २४
 केशरस्याथ मौदाकी परेण तु महोन्सुमान् । परिवार्य तु विभेन्द्रा दैर्घ्यं हस्तत्वमेव च ॥ २५
 जम्बूदीपेन संख्यातस्तस्य मध्ये महाद्वयः । शाको नाम महाप्राङ्मा: प्रजास्त्वैस्य सहानुगाः २६
 तत्र पुण्या जनपदाः पूज्यते तत्र शंकरः । तत्र गच्छन्ति सिद्धाश्र चारणा दैवतानि च ॥ २७
 धार्मिकाश्र प्रजाः सर्वाश्रत्वारसत्र सत्तमाः । वर्णाः स्वर्कर्मनिरता न च स्तेनोऽत्र हृशयते २८
 दीर्घायुषो महाप्राङ्मा जरामृत्युविवर्जिताः । प्रजास्तत्र विवर्धन्ते वर्षास्त्रिव समुद्रगाः ॥ २९
 नद्यः पुण्यजलासत्र गङ्गा च बहुधा गता । सुकुमारी कुमारी च सीता शिवोदका तथा ॥ ३०
 महानदी च भो विप्रास्तथा मणिजला नदी । इक्षुवर्भनिका चैव नदी मुनिवराः स्मृतौ ॥ ३१
 ततः पृष्ठाः पुण्योदा नद्यः परमशोभनाः । सहस्राणां शतान्येव यतो वर्षति वासवः ॥ ३२
 न तासां नामधेयानि परिमाणं तथैव च । शक्यते परिसंख्यातुं पुण्यास्ता हि सरिद्राः ॥ ३३
 ततः पुण्या जनपदाश्रत्वारो लोकविश्रुताः । मृगाश्र मशकाश्रैव मानसा मल्लकास्तथा ॥ ३४
 मृगाश्र ब्रह्ममूर्यिष्ठाः स्वर्कर्मनिरता द्विजाः । मशकेषु तु राजन्या धार्मिकाः सर्वकामदाः ॥ ३५
 मानसाश्र महाभागा वैश्यधर्मोपजीविनः । सर्वकामसमायुक्ताः शूरा धर्मार्थनिश्चिताः ॥ ३६
 शूद्रास्तु मल्लका नित्यं पुरुषा धर्मशीलिनः । न तत्र राजा विभेन्द्रा न दण्डे न च दण्डिकाः ॥ ३७
 स्वधर्मेणैव धर्मशास्ते रक्षन्ति परस्परम् ॥ ३८
 एतावदेव शक्यं तु तत्र द्वीपे प्रभाषितुम् । एतदेव च श्रोतव्यं शाकद्वीपे महौजसि ॥

इति श्रीमहापुराणे पाद आदिकष्ठेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टङ्गाः—२९९

अथ नवमोऽध्यायः ।

सूत उचाच—

उत्तरेषु च भो विप्रा द्वीपेषु श्रूयते कथा । एवं तत्र महाभागा द्वुवतस्तन्निवोधत ॥ १
 घृततोयः समुद्रोऽत्र दधिमण्डोदकोऽपरः । सुरोदः सागरश्रैव तथाऽन्यो दुर्घसागरः ॥ २
 परस्परेण द्विगुणाः सर्वे द्वीपा द्विर्जभाः । पर्वताश्र महाप्राङ्मा: समुद्रैः परिवारिताः ॥ ३
 गौरस्तु मध्यमे द्वीपे गिरिर्मनःशिलो महान् । पर्वतः पश्चिमे कृष्णो नारायणसखो द्विजाः ॥ ४
 तत्र रत्नानि दिव्यानि स्वयं रक्षति केशवः । प्रसन्नश्चाभवत्तत्र प्रजानां व्यदधात्सुखम् ॥ ५
 शरद्वीपे कुञ्जस्तम्भो मध्ये जनपदस्य ह । संपूज्यते शालमलिश द्वीपे शालमलिके द्विजाः ॥ ६
 क्रौशद्वीपे महाक्रौशो गिरी रत्नचयाकरः । संपूज्यते भो विभेन्द्राश्रातुर्वर्ण्येन नित्यदा ॥ ७
 गोमन्तः पर्वतो विप्राः सुमहान्सर्वधातुकः । यत्र नित्यं निवसति श्रीमान्कमललोचनः ॥ ८

१. च. भ. कुमुदार । २. ट. 'हाम्पुमा' । ३. ट. 'स्त्रा स' । ४. क. शिवोलका । ५. ख. भ. 'ता
 श्वराश्रातुर्वर्ण्येन पु' ।

मोक्षिभिः संगते नित्यं प्रभुर्नारायणो हरिः । शरद्वीपे तु विमेन्द्राः पर्वतो विद्वुमैश्चितः ॥	९
सुनामा च सुरुर्थर्थो द्वितीयो हेमपर्वतः । युतिमान्नाम विमेन्द्रास्तृतीयः कुमुदो गिरिः ॥	१०
चतुर्थः पुष्पवान्नाम पञ्चमस्तु कुर्वेशयः । षष्ठो हरिगिरिनार्म पटेते पर्वतोत्तमाः ॥	११
तेषामन्तरविष्कम्भो द्विगुणः पर्वभागशः । औद्धिदं प्रथमं वर्षं द्वितीयं रेणुमण्डलम् ॥	१२
तृतीयं सुरथं नाम चतुर्थं लैम्बनं स्मृतम् । धृतिमत्पञ्चमं वर्षं षष्ठं वर्षं प्रभाकरम् ॥	१३
सप्तमं कापिलं वर्षं सप्तैते वर्षलम्बकाः । एतेषु देवगन्धर्वाः प्रजाश्च मुदिता द्विजाः ॥	
विहरन्ति रमन्ते च न तेषु ऋयते जनः ॥	१४
न तेषु दस्यवः सन्ति म्लेच्छजात्योऽपि वा द्विजाः । गौरः प्रायो जनः सर्वः सुकुमारश्च सत्तमाः ॥	१५
अविशिष्टेषु सर्वेषु वक्ष्यामि द्विजपुङ्गवाः । यथाश्रुतं महाप्राज्ञा वर्ण्यते शृणुत द्विजाः ॥	१६
क्रौञ्चद्वीपे महाभागाः क्रौञ्चो नाम महागिरिः । क्रौञ्चात्परो वामनको वामनादन्धकारकः ॥	१७
अन्धकारात्परो विप्रा मैनाकः पर्वतोत्तमः । मैनाकात्परतो विप्रा गोविन्दो गिरिरुत्तमः ॥	१८
[उगोविन्दात्परतश्चैव पुण्डरीको महागिरिः । पुण्डरीकात्परश्चापि प्रोच्यते दुन्दुभिस्वनः] ॥	१९
पुरस्ताद्विगुणसेषां विष्कम्भो मुनिपुङ्गवाः । देशांस्तत्र प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥	२०
क्रौञ्चस्य कुशलो देशो वामनस्य मनोनुगः । मनोनुगात्परो देश उष्णो नाम तपोधनाः ॥	२१
उष्णात्परः प्रावरकः प्रावरादन्धकारकः । अन्धकारकदेशात्तु मुनिदेशः परः स्मृतः ॥	२२
मुनिदेशात्परश्चैव प्रोच्यते दुन्दुभिस्वनः । सिद्धचारणसंकीर्णो गौरः प्रायो जनः स्मृतः ॥	२३
एते देशाः समाख्याता देवगन्धर्वसेविताः । पुष्करे पुष्करो नाम पर्वतो मणिरत्नवान् ॥	२४
तत्र नित्यं प्रसरति स्वयं देवः प्रजापतिः । पर्युपासन्ति ते नित्यं देवाः सर्वे महर्षयः ॥	२५
वागिर्भर्मनोनुकूलाभिः पूजयन्तो द्विजोत्तमाः । जम्बूद्वीपात्पर्वतन्ते रत्नानि विविधानि च	२६
द्वीपेषु तेषु सर्वेषु प्रजानां मुनिसत्तमाः । विप्राणां ब्रह्मचर्येण सत्येन च देमेन च ॥	२७
आरोग्यायुष्माणाभ्यां द्विगुणं द्विगुणं ततः । एते जनपदा विप्रा द्वीपेषु तेषु सत्तमाः ॥	
उक्ता जनपदा येषु धर्मश्चैकः प्रवर्तते ॥	२८
ईश्वरो दण्डमुद्घम्य स्वयमेव प्रजापतिः । द्वीपानेतान्मुनिवरानरक्षस्तिष्ठति सर्वदा ॥	२९
स राजा स शिवो विप्राः स पिता स पितामहः । गोपायति द्विजश्रेष्ठाः प्रजाः सद्विजपण्डिताः ॥	३०
भोजनपत्र विमेन्द्राः प्रजाः स्वयमुपस्थितम् । सिद्धमेव महाभागा भुज्ञते तद्धि नित्यदा ॥	३१
ततः परं महाशैलो दृश्यते लोकसंस्थितिः । चतुरसो महाप्राज्ञः सर्वतःपरिमण्डलः ॥	३२
तत्र तिष्ठन्ति विमेन्द्राश्वत्वारो लोकसंमताः । दिग्गजा हि मुनिश्रेष्ठा वामनैरावतादयः ॥	३३
सुप्रतीकस्तथा विप्राः प्रभिन्नकरटामुखाः । तस्याहं परिमाणं तु न संख्यातुमिहोत्सहे ॥	३४
असंख्यातः स नित्यं हि तिर्यगूर्धवर्मधस्तथा । तत्र वै वायवो वान्ति दिग्भ्यः सर्वाभ्य एव च ॥	३५
असंबन्धा मुनिश्रेष्ठास्तान्निष्ठन्ति ते गजाः । पुष्करैः पश्चसंकाशैर्विकर्षन्ति महाप्रभैः ॥	३६
शतधा पुनरेवाऽशु ते तान्मुच्छन्ति नित्यशः । शसद्विमुखनासाभ्यां दिग्गजैरिव मारुताः ॥	३७

* एतच्छिह्नान्तर्गतः पाठः ख अ पुस्तकयोरेव दृश्यते ।

१ ख. अ. 'शेषकः । ष' । २ ख. अ. 'यं वेणु' । ३ ख. अ. अ. द. लूबनं । ४ ख. अ. 'र्भावकाः । ५ ख. अ. 'मि नामतस्तमिवोधत । कौ' । ६ क. 'रं समा नाम द' ।

आगच्छन्ति द्विजश्रेष्ठास्तत्र तिष्ठन्ति वै प्रजाः । यथोहिष्टं प्रया श्रोतुं सनिर्माणमिदं जगत्
भुत्तेदं पृथिवीमानं पुण्यदं च मनोनुगम् । श्रीमांस्तरति विप्रेन्द्राः सिद्धार्थः साधुसंमतः ।
आयुर्वैलं च कीर्तिश्च तस्य तेजश्च वर्धते ॥

यः शृणोति समाख्यानं पर्वणीदं धृतव्रतः । प्रीयन्ते पितरस्तस्य तथैव च पितामहाः ॥

इति श्रीमहापुराणे पाद आदिक्षण्डे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टङ्गाः—३३९

अथ दशमोऽध्यायः ।

ऋष्य उच्चुः—

पृथिव्या हि परिमाणं संस्थानं सरितस्तथा । त्वतः श्रुत्वा महाभाग अमृतं पीतमेव च ।
तत्र भूमौ च तीर्थानि पावनानीति नः श्रुतम् ॥ आचक्ष्व तानि सर्वाणि यथाफलकराणि
सविशेषं महाभाग श्रोतुमिच्छामहे तत्र ॥

सूत उवाच—

धन्यं पुण्यं महाख्यानं पृष्ठमेव तपोधनाः । यथामति प्रवक्ष्यामि यथायोगं यथाश्रुतम् ॥
पुरातनं प्रवक्ष्यामि देवर्षेनारदस्य हि । युधिष्ठिरेण संवादं शृणुत द्विजसत्तमाः ॥

हृतराज्याः पाण्डुपुत्रा वने तस्मिन्महारथाः । निवसन्ति महाभागा द्रौपद्या सह पाण्डवाः
अथापर्यन्प्रहात्मानं देवर्षीं तत्र नारदम् । दीप्यमानं श्रिया ब्राह्मणा दीप्ताभिसम्पतेजसम्
स तैः परिवृतः श्रीमान्ब्रातृभिः कुरुनन्दनः । दिवि भाति हि दीप्तौजा देवैरिव शतक्रतुः
यथा च देवान्सावित्री याङ्गसेनी तथा पतीन् । न जहौ धर्मतः पार्थान्प्रेहर्मकंप्रभा यथा ।
प्रतिगृह्य ततः पूजां नारदो भगवानृषिः । आश्वासयद्वप्युत्रं युक्तरूपग्रियेण च ॥

उवाच च महात्मानं धर्मराजं युधिष्ठिरम् । श्रूहि धर्मभूतां श्रेष्ठ किं प्रार्थ्यं किं दैदामि ते
अथ धर्ममुतो राजा प्रणम्य भ्रातृभिः सह । उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं नारदं देवसंमितम् ॥
त्वयि तुष्टे महाभाग सर्वलोकाभिषूजिते । कृतमित्येवमन्ये हि प्रसादात्तव सुव्रत ॥

यदि त्वयाऽनुग्रामोऽस्मि भ्रातृभिः सहितोऽनघ । संदेहं मे मुनिश्रेष्ठ हृदिस्थं छेत्तुर्महसि
प्रदक्षिणां यः कुरुते पृथिवीं तीर्थतत्परः । किं फलं तस्य कात्स्येन तद्व्याप्त्वं जुर्मर्हसि ॥

नारद उवाच—

शृणु राजश्रवहितो दिलीपेन यथा पुरा । वसिष्ठस्य सकाशादौ सर्वमेतदुपश्रुतम् ॥
पुरा भागीरथीसीरे दिलीपो राजसत्तमः । धर्म्य ब्रतं समास्थाय न्यवसन्मुनिवत्तदा ॥
शुभे देशे महाराज पुण्ये देवर्षिपूजिते । गङ्गाद्वारे महातेजा देवगन्धर्वसेविते ॥
स पितृस्तर्पयामास देवांश्च परमयुतिः । क्रपींश्च तर्पयामास विधिष्ठेन कर्मणा ॥
कस्यचिच्चित्तं कालस्य जपन्नेव महामनाः । ददर्श भूतसंकाशं वसिष्ठमृषिमुत्तमम् ॥
पुरोहितं स तं दृष्ट्वा दीप्यमानमिव श्रिया । प्रहर्षमतुलं लेखे विस्मयं परमं ययौ ॥

षष्ठिस्थितं महाराज पूजयामास भारत । स हि धर्मभृतां श्रेष्ठो विधिष्ठेन कर्मणा ॥ २१
 शिरसा चार्घ्यमादाय शुचिः प्रयतमानसः । नाम संकीर्तयामास तस्मिन्ब्रह्मार्थिसत्तमे ॥ २२
 दिलीपोऽहं तु भद्रं ते दासोऽस्मि तव सुब्रत । तव संदर्शनादेव मुक्तोऽहं सर्वकिलिवैः ॥ २३
 एवमुक्त्वा महाराज दिलीपो द्विपदां वरः । वाग्यतः प्राञ्जलिर्भूता तृणीमासीशुभिष्ठिर ॥ २४
 तं द्वाहा नियमेनाथ स्वाध्यायेन च कर्षितम् । दिलीपं नृपतिश्रेष्ठं मुनिः प्रीतमन्नोऽभवत् ॥ २५

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिकण्ठे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टङ्काः—३६४

अर्थकादशोऽध्यायः ।

वसिष्ठ उवाच—

अनेन तव धर्मझ प्रश्रयेण दमेन च । सत्येन च महाभाग तुष्टोऽस्मि तव सर्वशः ॥ १
 यस्येहशस्ते धर्मोऽयं पितरस्तारितास्त्वया । तेन पश्यसि मां पुत्र याज्यशासि मग्नानघ ॥ २
 प्रीतिर्मे वर्धते तेऽय ब्रूहि किं करवाणि ते । यद्वक्ष्यसि नरश्रेष्ठ तस्य दाताऽस्मि तेऽनघ ॥ ३

दिलीप उवाच—

प्रीते तथि वसिष्ठाद्य सर्वलोकाभिषूजिते । कृतमित्येव मन्ये हि यदहं गृष्टवान्प्रभुम् ॥ ४
 यदि त्वहमनुग्राहस्तव धर्मभृतां वर । प्रक्ष्यामि हृत्सं संदेहं तन्मे त्वं वक्तुमहसि ॥ ५
 अस्ति मे भगवन्कश्चित्तिर्थेभ्यो धर्मसंशयः । तदहं श्रोतुमिच्छामि पृथक्संकीर्तनं त्वया ॥ ६
 प्रदक्षिणां यः पृथिवीं करोति द्विजसत्तम । किं फलं तस्य विप्रर्थे तन्मे ब्रूहि तपोभन ॥ ७

वसिष्ठ उवाच—

कथिष्यामि तदहमूर्धीणां यत्परायणम् । तदेकाग्रमनास्तात शृणु तीर्थेषु यत्फलम् ॥ ८
 यस्य इस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतम् । विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलमशुते ॥ ९
 प्रतिग्रहादुपाहृतः । संतुष्टो नियतः शुचिः । अहंकारनिवृत्तश्च स तीर्थफलमशुते ॥ १०
 अकलिको निराहारोऽलब्धाहारो जितेन्द्रियः । विमुक्तः सर्वदोषैर्यः स तीर्थफलमशुते ॥ ११
 अक्रोधनश्च राजेन्द्र सत्यशीलो दृढव्रतः । आत्मोपमश्च भूतेषु स तीर्थफलमशुते ॥ १२
 क्राणिभिः क्रतवः प्रोक्ता वेदेष्वपि यथाक्रमम् । फलं चैव यथातन्त्रं प्रेत्य चेह च सर्वशः ॥ १३
 न ते शक्या दरिद्रेण यैङ्गाः प्रासुं महीपते । बहूपकरणा यज्ञा नानासंभारविस्तराः ॥ १४
 शाप्यन्ते पार्थिवैरते समृद्धैर्वा नरैः कृचित् । न निर्धनैर्नरगणैरेकात्मभिरसाधनैः ॥ १५
 यो दरिद्रैरपि विधिः शक्यः प्रासुं जनेश्वर । तुल्यो यज्ञफलैः पुण्यैस्तं निवोध महीपते ॥ १६
 क्रिषीणां परमं गुणभिर्द धर्मभृतां वर । तीर्थाभिगमनं पुण्यं यज्ञैरपि विशिष्यते ॥ १७
 अनुपाष्यातिरात्राणि तीर्थाभिगमनेन च । अदत्ता काञ्चनं गाढ दरिद्रो नाम जायते ॥ १८
 अग्निष्ठोमादिभिर्यज्ञैरिष्वा विपुलदक्षिणैः । न तत्फलमवाभोति तीर्थाभिगमनेन यत् ॥ १९

* संधिरार्थः ।

वृलोके देवलोकस्य तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् । पुष्करं तीर्थयासाद्य देवदेवसमो भवेत् ॥	२०
दक्ष कोटिसहस्राणि तीर्थानां वै महीपते । सानिध्यं पुष्करे येषां त्रिसंध्यं सूर्यवंशज ॥	२१
आदित्या वसवो रुद्राः साध्याश्च समरुद्धणाः । गन्धर्वाप्सरसंश्वेत तत्र संनिहिताः प्रभो ॥	२२
यत्र देवास्तपस्तप्त्वा दैत्या ब्रह्मर्षयस्तथा । दिव्ययोगा महाराज पुण्येन महता द्विजाः ॥	२३
मनसाऽन्यभिकामस्य पुष्कराणि मनीषिणः । पुनन्ति सर्वपापानि नाकपृष्ठे स पूज्यते ॥	२४
अस्मिस्तीर्थे महाभाग नित्यमेव पितामहः । उवास परमभीतो देवदानवसंमतः ॥	२५
पुष्करेषु महाभाग देवाः सर्वपुरोगमाः । सिद्धिं परमिकां प्राप्ताः पुण्येन महताऽन्विताः ॥	२६
तत्राभिषेकं यः कुर्यात्पितृदेवार्चने रतः । अभ्यमेपाइशगुणं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥	२७
अन्येकं भोजयेद्विप्रं पुष्करारण्यमाश्रितः । तेनाऽप्मोत्यजिताल्लोकान्ब्रह्मणः सदने स्थितान् ॥	२८
सार्थं प्रातः स्परेयस्तु पुष्कराणि कृताञ्जलिः । उपस्थृष्टं भवेत्तेन सर्वतीर्थेषु पार्थिव ॥	२९
जन्मप्रभृति यत्पापं खिया वा पुरुषस्य वा । पुष्करे गतपात्रस्य सर्वमेव प्रणश्यति ॥	३०
यथा सुराणां सर्वेषामादिस्तु मधुसूदनः । तथैव पुष्करं राजस्तीर्थानामादिरुच्यते ॥	३१
उद्धा द्वादश वर्षाणि पुष्करे नियतः शुचिः । क्रतून्सर्वानवामोति ब्रह्मलोकं च गच्छति ॥	३२
यस्तु वर्षशतं पूर्णमयिहोत्रमुपाचरेत् । कार्तिकीं वा वसेदेकां पुष्करे सममेव तत् ॥५६	३३
बुद्धकरं पुष्करं गन्तु दुष्करं पुष्करे तपः । दुष्करं पुष्करे दानं वस्तु चैव सुदुष्करम् ॥	३४
त्रीणि भृग्नाणि शुत्राणि त्रीणि प्रस्तवणानि च । पुष्करारण्यादितीर्थानि न विश्वस्तत्र कारणम् ॥	३५
उद्धा द्वादश वर्षाणि नियतो नियताशनः । स मुक्तः सर्वपापेभ्यः सर्वक्रतुफलं लभेत् ॥	३६
इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदित्यण्डे पुष्करतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥	

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—४००

अथ द्वादशोऽन्यायः ।

वसिष्ठ उवाच—

प्रदक्षिणमुपाद्वत्तो जम्बूमार्गं समाविशेत् । जम्बूमार्गं समाविश्य पितृदेवर्षिष्युजितम् ।	
अभ्यमेपवामोति विष्णुलोकं च गच्छति ॥	१
तत्रोष्य रजनीः पञ्च षष्ठे कालेऽशुवश्वरः । न दुर्गतिमवामोति सिद्धिं चाऽप्मोत्यनुत्तमाम् ॥	२
जम्बूमार्गादुपाद्वत्तो गच्छेषुण्डलिकाश्रमम् । न दुर्गतिमवामोति स्वर्गलोके च पूज्यते ॥	३
अगस्त्याश्रममासाद्य पितृदेवार्चने रतः । त्रिरात्रोपेषितो राजश्विष्टेष्यफलं लभेत् ॥	४
शाकवृत्तिः फलैर्वाऽपि कौमारं विन्दते परम् । कन्याश्रमं समासाद्य श्रीपुष्टं लोकपूजितम् ॥	५
धर्मारण्यं हि तत्पुण्यमाद्यं च पार्थिवर्षभ । यत्र प्रविष्टमात्रो वै पापेभ्यो विश्वमुच्यते ॥	६
अर्चवित्या पितृन्देवाभियतो नियताशनः । सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य फलमभुते ॥	७
प्रदक्षिणं ततः कृता यथातिपतनं व्रजेत् । हयमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्तोति तत्र वै ॥	८
महाकालं ततो गच्छेषियतो नियताशनः । कोटितीर्थमुपस्थृत्य हयमेधफलं लभेत् ॥	९

१ ज्ञ. षष्ठकालसिवाम् । २. षष्ठिकालं क्षमी नरः । ३ ज्ञ. 'च्छेत्तन्दुलिं' । ४. 'च्छेदुदालका' । ५. ज्ञ. 'च्छेतुण्ड-लिका' । ६. ज्ञ. श्रीजुष्टं ।

ततो गच्छेत धर्मज्ञः स्थानं तीर्थमुपापते: । नामा भद्रवटं नामं त्रिषु लोकेषु विशुतम् ॥
तप्राभिगम्य लीशानं गोसहस्रफलं लभेत् । महादेवप्रसादाच्च गाणपत्यमत्तामुयात् ॥
समृद्धमसपत्नं तु श्रिया युक्तं नरोत्तमं । नर्मदां तु समासाद्य नदीं त्रैलोक्यविशुताम् ॥
तर्पयिता पिन्नृदेवानग्निष्टोमफलं लभेत् ॥

१०

११

१२

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

आदितः क्षोकानां समथङ्काः—४?२

अथ ऋयोदशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

वसिष्ठेन दिलीपाय कथितं तीर्थमुत्तमम् । नर्मदेति च विख्यातं पापर्वतदारणम् ॥
भूयश्च श्रोतुमिच्छामि तन्मे कथय नारद । नर्मदायाश्च माहात्म्यं वसिष्ठोक्तं द्विजोत्तम् ॥
कथमेषा महापुण्या नदीं सर्वत्र विशुता । नर्मदा नाम विख्याता तन्मम श्रूहि नारद ॥

१

२

३

नारद उवाच—

नर्मदा सरितां श्रेष्ठा सर्वापमणाशिनी । तारयेत्सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ॥
नर्मदायास्तु माहात्म्यं वसिष्ठोक्तं मया श्रुतम् । तदेतदि महाराज सर्वं हि कथयामि ते ॥
पुण्या कनकले गङ्गा कुरुक्षेत्रे सरस्वती । ग्रामे वा यदि वाऽरण्ये पुण्या सर्वत्र नर्मदा ॥
त्रिभिः सारस्वतं तोयं सप्तसोहेन तु यामुनम् । सद्यः पुनाति गाङ्गेयं दर्शनादेव नामदम् ॥
कलिङ्गदेशे पश्चार्थं पर्वतेऽमरकण्टके । पुण्या च त्रिषु लोकेषु रमणीया मनोरमा ॥
सदेवासुरगन्धर्वां कङ्गयश्च तपोभनाः । तपस्तप्त्वा महाराज सिद्धिं च परमां गताः ॥
तत्र स्नात्वा महाराज नियमस्थो जितेन्द्रियः । उपोष्य रजनीमेकां कुलानां तारयेच्छतम् ॥ १०
जनेभ्वरे नरः स्नात्वा पिण्डं दत्त्वा यथात्रिधि । पितरस्तस्य तृप्यन्ति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ११
पर्वतस्य समन्तानु रुद्रकोटिः प्रतिष्ठिता । स्नानं यः कुरुते तत्र गन्धमाल्यानुलेपनम् ॥ १२
प्रीतस्तस्य भवेत्सर्वो रुद्रकोटिर्न संशयः । पर्वते पश्चिमस्यान्ते स्वयं देवो महेभ्वरः ॥ १३
तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः । पितृकार्यं तु कुर्वीत विधिष्ठेन कर्मणा ॥ १४
तिलोदकेन तत्रैव तर्पयेत्पितृदेवताः । आसामं कुलं तस्य स्वर्गे तिष्ठति पाण्डव ॥ १५
पष्ठिवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते । अप्सरोगणसंकीर्णो दिव्यस्तीपरिवारितः ॥ १६
दिव्यगन्धानुलिप्तश्च दिव्यालङ्कारभूषितः । ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टे जायते विषुले कुले ।
धनवान्दानशीलश्च धार्मिकश्चैव जायते ॥ १७
पुनः स्मरति तत्तीर्थं गमनं तत्र कुर्वते । तारयित्वा कुलान्सम रुद्रलोकं स गच्छति ॥ १८
योजनानां शतं सांत्र श्रूयते सरितोत्तमा । विस्तारेण तु राजेन्द्र योजनद्वयमन्तरम् ॥ १९
पष्ठिस्तीर्थसहस्राणि पष्ठिः कोश्यस्तथैव च । पर्वतस्य समन्तानु तिष्ठन्त्यमरकण्टके ॥ २०
ब्रह्मचारी शुचिर्भूत्वा जितक्रोधो जितेन्द्रियः । सर्वहिंसानिवृत्तश्च सर्वभूतहिते रतः ॥ २१
एवं सर्वसमाचारः क्षेत्रपालान्यरिवजेत् । तस्य पुण्यफलं राजगृणुष्वावहितो हि मे ॥ २२

१ ख. ज. द्रकामः सफल थिं । २ ख. ज. कुलगतं रु ।

शतं वर्षसहस्राणां स्वर्गे मोदेत पाण्डव । अप्सरोगणसंकीर्णे दिव्यस्त्रीपरिवारिते ॥	२३
दिव्यगन्थानुलिमश्च दिव्यालंकारभूषितः । क्रीडते देवलोके तु दैवतैः सह मोदते ॥	२४
ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टे राजा भवति वीर्यवान् । यृहं च लभतेऽसौ वै नानात्नविभूषितम् ॥	२५
स्तम्भैर्मणिमयैदिव्यवैज्ञवेद्यभूषितैः । आलेखसहितं दिव्यं दासीदाससमन्वितम् ॥	२६
मत्तमातङ्गशब्देश्च हयानां हेषितेन च । क्षुभ्यते तस्य तद्वारपिन्द्रस्य भवनं यथा ॥	२७
राजराजेश्वरः श्रीमन्सर्वस्त्रीजनवल्लभः ॥ तस्मिन्पृह उषित्वा तु क्रीडाभोगसमन्वितः ॥	
जीवेदृष्टशतं साग्रं सर्वरोगविवरितिः ॥	२८
एवं भोगो भवेत्तस्य यो मृतोऽमरकण्टके । अग्निप्रवैश्वेऽथ जले तथा चैव अनाशने ॥	२९
अनिवार्तिका गतिस्तस्य पर्वतस्याम्बरे यथा । पतनं पतते यस्तु मान (वो) मानवाधिप ॥	३०
कन्यास्त्रीणि सहस्राणि एकैकस्यापि चापरे । तिष्ठन्ति भवने तस्य ब्रेषणं प्रार्थयन्ति च ॥	३१
दिव्यभोगसमुत्पन्नः क्रीडते कालमक्षयम् । पृथिव्यामासमुद्रायामीदशो नैव जायते ॥	३२
ईदशोऽयं नरश्रेष्ठं पर्वते सुरकण्टके । कोटितीर्थं तु विज्ञेयं पर्वतस्य तु पश्चिमे ॥	३३
रुद्रो जालेश्वरो नाम विषु लोकेषु विश्रुतः । तस्य पिण्डप्रदानेन संध्योपासनकर्मणा ॥	३४
पितरो दश वर्षाणि तर्पितास्तु भवन्ति ते । दक्षिणे नर्मदायास्तु कपिलाल्या महानदी ॥	३५
सरलार्जुनसंछत्रा नातिदूरे व्यवस्थिता । अस्ति पुण्या महाभागा विषु लोकेषु विश्रुता ॥	३६
तत्र कोटिशतं साग्रं तीर्थानां तु युधिष्ठिर । पुराणे श्रूयते राजन्सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥	३७
तस्यासीरे तु ये वृक्षाः पतिताः कालपर्यथात् । नर्मदातोयसंयुक्तास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥	३८
द्वितीया तु महाभागा विशल्यकरणा शुभा । तत्र तीरे नरः स्नात्वा विशल्यो भवति क्षणात् ॥	३९
तत्र देवगणाः सर्वे सकिनरमहोरगाः । यक्षराक्षसगन्धर्वाः क्रष्णयश्च तपोधनाः ॥	४०
सर्वे समागतास्तत्र पर्वतेऽमरकण्टके । तैश्च सर्वैः समागम्य मुनिभिश्च तपोधनैः ॥	४१
नर्मदासंश्रिता पुण्या विशल्या नाम नामतः । उत्पादिता महाभागा सर्वपापप्रणाशिनी ॥	४२
तत्र स्नात्वा नरो राजन्ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः । उपोष्य रजनीमेकां कुलानां तारयेच्छतम् ॥	४३
कपिला च विशल्या च श्रूयते राजसत्तम । ईश्वरेण पुरा प्रोक्ते लोकानां हितकाम्यया ॥	४४
तत्र स्नात्वा नरो राजन्ब्रह्मयफलं लभेत् । अनशनं तु यः कुर्यात्सिंस्तीर्थं नराधिप ॥	४५
सर्वपापविशुद्धात्मा इन्द्रलोकं स गच्छति । नर्मदायां तु राजेन्द्र पुराणे यच्छ्रुतं मया ॥	४६
तत्र तत्र नरः स्नात्वा अश्वयेथफलं लभेत् । ये वसन्त्युत्तरे कूले इन्द्रलोके वसन्ति ते ॥	४७
सरस्वत्यां च गङ्गायां नर्मदायां युधिष्ठिर । समं स्नानं च दानं च यथा मे शंकरोऽब्रवीत् ॥	४८
परित्यजति यः प्राणान्यवतेऽमरकण्टके । वर्षकोटिशतं साग्रपिन्दलोके महीयते ॥	४९
नर्मदाया जलं पुण्यं फेनोमिसमलंकृतम् । पवित्रं शिरसा बन्धं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥	५०
नर्मदा सर्वपुण्या च ब्रह्महत्यापहारिणी । अहोरात्रोपवासेन पुञ्यते ब्रह्महत्या ॥	५१
एवं पुण्या च रम्या च नर्मदा पाण्डुनन्दन । त्रयाणामपि लोकानां पुण्यात्येषा महानदी ॥	५२
वदेऽवरे महापुण्ये गङ्गाद्वारे तपोवने । एतेषु सर्वस्थानेषु येऽर्दिताः संशितव्रताः ॥	५३

१. १ क. 'वेत्तेषां ये मृताऽम्' । २ क. 'वेश्वेऽथ' । ३ ख. अ. 'ते 'उद्देशो' । ४ ख. अ. पुण्या शेषा । ५. पुण्य-
तोयांम्' । ५ द. ये द्विजाः सं । ६ ख. अ. ताः । ततो दशगुणं पुण्यं नर्मदायास्तु सं' ।

१४ चतुर्दशोऽध्यायः]

पद्मपुराणम् ।

१९

भूयते दशगुणं पुण्यं नर्मदोद्वाससंगमे ॥

१ इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डे चयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

आदितः क्षोकानां समथ्यङ्काः—४६६

५४

अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

नर्मदा तु नदी श्रेष्ठा पुण्या पुण्यतमा त्रिषु । मुनिभिस्तु महाभागीर्विभक्ता धर्मकाङ्क्षिभिः ॥ १
यद्वोपवीतमात्राणि प्रविभक्तानि पाण्डव । तेषु स्नात्वा तु राजेन्द्रं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २
जलेश्वरं परं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । तस्योत्पत्तिं कथयतः शृणु पाण्डवनन्दन ॥ ३
पुरा मुनिगणाः सर्वे सेन्द्राशैव मरुदणाः । स्तुवान्ति ते महात्मानं देवदेवं महेश्वरम् ॥ ४
स्तवमानास्तु संप्राप्ता यत्र देवो महेश्वरः । विश्वापयन्ति देवेशं सेन्द्रास्ते तु मरुदणाः ॥ ५
भयोद्विग्रान्विरूपाक्ष परित्रायस्व नः प्रभो ॥

ईश्वर उवाच—

स्वागतं तु मुनिश्रेष्ठाः किमर्थमिह चाऽऽगताः । किं दुःखं को नु संतापः कुतो वा भयमागतम् ६
कथयध्वं महाभागा एतदिच्छामि वेदितुम् । एवमुक्तास्तु रुद्रेणाकथयन्नप्रितव्रताः ॥ ७

ऋष्य ऊचुः—

अपि घोरो महावीर्यो दानवो बलदर्पितः । वाणो नामेति विरूप्यातो यस्य वै त्रिपुरं पुरम् ८
गगने तु वसंदिव्यं भ्रमते तस्य तेजसा । तस्माद्भीता विरूपाक्ष त्वामेव शरणं गताः ॥ ९
आयस्व महतो दुःखादेव त्वं हि परा गतिः । एवं प्रसादं देवेशं सर्वेषां कर्तुमर्हसि ॥ १०
येन देवाः सुप्रसन्नाः सुखमेधन्ति शंकर । परां निर्वितिमायान्ति तत्प्रभो कर्तुमर्हसि ॥ ११

देव उवाच—

एतत्सर्वं करिष्यामि मा विषादं करिष्यथ । अचिरेणैव कालेन कुर्यां युष्मत्सुखावहम् ॥ १२
आश्वासयित्वा तान्सर्वाभर्मदातटमास्थितः । चिन्तयामास सर्वेशस्तद्वधं प्रति पाण्डव ॥ १३
कर्थं केन प्रकारेण इन्तव्यखिपुरो मया । एवं संचिन्त्य भगवान्नारदं स्मरते तदा ॥
स्मरणादेव संप्राप्तो नारदः समुपस्थितः ॥ १४

नारद उवाच—

आश्वापय महादेव किमर्थं संस्मृतो हहम् । किं कार्यं तु मया देव कैर्तव्यं कथयस्व मे ॥ १५

ईश्वर उवाच—

गच्छ नारद तत्रैव यत्र तत्रिपुरं पुरम् । वाणस्य दानवेन्द्रस्य शीघ्रं गच्छाथ तत्कुरु ॥ १६
भर्तारो देवताभाश्च स्त्रियश्चाप्सरसोपमाः । तासां वै तेजसा विप्रं भ्रमते त्रिपुरं दिवि ॥ १७
तत्र गत्वा तु विभेन्द्रं मध्यमन्त्यं प्रचोदय । देवस्य वचनं श्रुत्वा मुनिस्त्वरितविक्रमः ॥
स्त्रीणां इदयनाशाय प्रविष्टस्तं पुरं प्रति ॥ १८
शोभते तत्पुरं दिव्यं नानारत्नोपशोभितम् । नतयोजनविसीर्णं ततो द्विगुणमायतम् ॥ १९
ततः पश्यति तत्रैव वाणं तु बलदर्पितम् । मालाकुण्डलकेयूरैर्षुकुटेन विराजितम् ॥ २०

१ क. सन्दिव्यं । २ ख. अ. सुखं नन्दन्ति । ३ ट. साप्रत । ४ द. म् । रत्नकुं ।

हाररत्नैशं संछञ्चं चन्द्रकान्तिविभूषितम् । रसना तस्य रत्नाढ्या कराः कंनकमण्डिताः ॥ २१

वाण उवाच—

स देवार्थिः स्वयं प्राप्तो मदृहं प्रति संप्रति । अर्थं पादं यथान्यायं क्रियतां द्विजसत्तम् ॥ २२
चिरात्समागतो त्रिप्र स्थीयतामिदमासनम् । एवं संभावयित्वा तु नारदं समुपस्थितम् ॥
तस्य भार्या महादेवी अनौपम्या तु नामतः ॥ २३

अनौपम्योवाच—

भगवन्मानुषे लोके देवास्तुप्यन्ति केन वै । व्रतेन नियमेनापि दानेन तपसाऽथवा ॥ २४

नारद उवाच—

तिलधेनुं च यो द्वाहाश्वणे वेदपारगे । ससागरा नवदीपा दत्ता भवति मेदिनी ॥ २५
सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः । मोदते चाक्षयं कालं सुचिरं कृतशासनः ॥ २६
आम्रातकपित्यानि कदलीवनमेव च । कदम्बचम्पकाशोका अनेकविविधद्रुमाः ॥ २७
अष्टमी च चतुर्थी च द्वादशी च तथा उभे । संक्रान्तिर्विषुवं चैव दिनच्छिद्रमुखं तथा ॥ २८
पुण्यान्येतानि सर्वाणि उपवासन्ति याः ख्ययः । तासां तु धर्मयुक्तानां स्वर्गे वासो न संशयः ॥ २९
कलिकालात् निर्मुक्ताः सर्वपापविवर्जिताः । उपवासरता नार्यो नोपसर्पन्ति तापसाः ॥ ३०
एवं श्रुत्वा तु सुश्रोणि यथेष्टु कर्तुमर्हसि । नारदस्य वचः श्रुत्वा राङ्गी वचनमब्रवीत् ॥ ३१
प्रसादं कुरु विमेन्द्र दानं गृहण यथेष्पितम् । सुवर्णमणिरत्नानि वस्त्राण्याभरणानि च ॥ ३२
तत्ते दास्याम्यहं विप्र यज्ञान्यदपि तुर्लभम् । प्रतिष्ठृष्ट द्विजश्रेष्ठं प्रीयेतां हरिशंकरौ ॥ ३३

नारद उवाच—

अन्यस्मै दीयतां भद्रे क्षीणवृत्तिश्च यो द्विजः । वयं तु शीलसंपन्ना भक्तिस्तु क्रियते मम ॥ ३४
एवं तासां यनो हृत्वा सर्वासामुपदिश्य वा । जगाम भरतश्रेष्ठं स्वकीयं स्थानकं पुनः ॥ ३५
अत्राऽऽकृष्णान्तरास्तास्तु अत्र त्वागतमानसाः । पुरि च्छिद्रं समुत्पन्नं वाणस्य तु महात्म्यनः ॥ ३६

इति श्रीमहायुराणे पाद्य आदिखण्डे ततुदेशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

आदितः क्षोकानां समष्टङ्काः—५०२

अथ पवदशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

यन्मां पृच्छसि कौन्तेय तन्निवोर्धं च तच्छृणु ॥ १
एतस्मिन्नन्तरे रुद्रो नर्मदातटमास्थितः । नाम्रा महेश्वरं स्थानं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ २
तस्मिन्स्थाने महादेवश्चिन्तयंख्येषुरं वधम् । गण्डीवं मन्दरं कृत्वा गुणं कृत्वा तु वासुकिम् ॥ ३
स्थानं कृत्वा तु वैशाखं विष्णुं कृत्वा शरोत्तमम् । अग्ने चायिं प्रतिष्ठाप्य मुखे वायुः समर्पितः ॥ ४
हयाश्च चतुरो वेदाः सर्वदेवययं रथम् । चक्रगौ चायिनौ देवौ अस्ते चक्रघरः स्वयम् ॥ ५
स्वयम्भिन्नश्च चापान्ते वाणे वैश्रवणः स्थितः । यमस्तु दक्षिणे हस्ते वामे कालस्तु दारणः ॥ ६

१ सं. म. काङ्कणम् । २ सं. न. ध कृतक्षणः । एँ ।

चक्रयोस्त्वारके न्यस्ता गन्धर्वा लोकविक्षुताः । प्रजापती रथश्रेष्ठे ब्रह्मा चैव तु सारथिः ॥ ७
 एवं कृत्वा तु देवेशः सर्वदेवमयं रथम् । सोऽतिष्ठत्स्थाणुभूतो हि सहस्रं परिवत्सरात् ॥ ८
 यदा त्रीणि समेतानि अन्तरिक्षचराणि वै । त्रिपुराणि त्रिशल्येन तदा तानि विभेदं सः ॥ ९
 शरः प्रचोदितस्तत्र रुद्रेण त्रिपुरं प्रति । भ्रष्टतेजाः द्वियो जाता बलं तेषां व्यशीर्यत ॥ १०
 उत्पाताश्च पुरे तस्मिन्प्रादुर्भूताः सहस्रशः । त्रिपुरस्य विनाशाय कालरूपोऽभवत्तदा ॥ ११
 अद्वाहासं प्रमुच्चन्ति भीताः कष्टप्राप्तस्थाप्ता । निमेषोन्मेषणं चैव कुर्वन्ति चित्रकर्मणा ॥ १२
 स्वमे पश्यन्ति चाऽत्मानं रक्ताम्बरविभूषितम् । स्वमे पश्यन्ति ते चैवं विपरीतानि यानि तु ॥ १३
 एतान्यश्यन्ति उत्पातांस्तत्र स्थाने तु ये जनाः । तेषां बलं च बुद्धिं च हरः क्रोधादनाशयत् ॥ १४
 संवर्तको नाम वायुर्युगान्तप्रतिमो महात् । संमीरितोऽनलश्रेष्ठ उत्तमाङ्गेषु वाप्ति ॥ १५
 ज्वलन्ति पादपास्तत्र पतन्ति शिखराणि च । संवर्तव्याकुलीभूतं हाहाकारमचेतनम् ॥ १६
 भग्नोद्यानानि सर्वाणि सिंप्रं तु प्रज्वलन्ति च । तेनैव दीपितं सर्वं ज्वलते विशिखैः शिखैः ॥ १७
 हुमा आरामण्डानि गृहाणि विविधानि च । दशदिक्षु प्रवृत्तोऽर्यं समिद्धो हव्यवाहनः ॥ १८
 मनःशिलाः प्रभायन्ते दिशो दश विभागतः । शिखासहस्रैरत्युग्रैः प्रज्वलन्ति हुताशनैः ॥ १९
 सर्वं किंशुकसंप्रख्यं ज्वलितं हृश्यते पुरम् । गृहाद्वृहान्तरं नैव गन्तुं धूमैर्न शक्यते ॥ २०
 हरकोपानलादग्रं ऋन्दमानं सुदुःखितम् । प्रदीपैः सर्वतो दिक्षु दृश्यते त्रिपुरं पुरम् ॥ २१
 प्रासादशिखराग्राणि विशीर्यन्ति सहस्रशः । नानौमाल्यविचित्राणि विमानान्यप्यनेकथा ॥ २२
 गृहाणि चैव रम्याणि दृश्यन्ते दीप्तस्वद्विना । वाशतो हुमस्वण्डेषु जनस्थाने तथैव च ॥ २३
 देवाणारेषु सर्वेषु प्रज्वलन्ते ज्वलन्त्यपि । रैदन्ति चानलस्पृष्टाः क्रन्दन्ति विविधैः सुरैः ॥ २४
 गिरिकूटनिभास्तत्र हृश्यन्तेऽङ्गाराशयः । स्तुवन्ति देवदेवेशं परित्रायस्व मां प्रभो ॥ २५
 अन्योन्यं च परिष्वज्य हुताशनप्रपीडिताः । दृश्यन्ते दानवास्तत्र शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २६
 हंसकारण्डवाकीर्णा नलिनी सहपङ्कजा । दृश्यन्ते अनलदग्धानि पुरोद्यानानि दीर्घिकाः ॥ २७
 अम्लानैः पङ्कजैऽच्छक्षा विस्तीर्णा योजनैः शतैः । गिरिकूटनिभास्तत्र प्रासादा रत्नभूषिताः ॥ २८
 पतन्त्यनलनिर्दग्धा निस्तोया जलदा इव । स ह स्त्रीबालवृद्धेषु गोषु पक्षिषु वाजिषु ॥ २९
 निर्दयो दहते वहिर्इरकोपेन भ्रेतिः । सप्तन्नाश्रैव सुसाश्र संसुसा बहवो जनाः ॥ ३०
 पुत्रमालिङ्ग्य ते गाढं दृश्यन्ते त्रिपुरारिणा । अथ तस्मिन्पुरे दीप्ते ह्रियथाप्सरसोपमाः ॥ ३१
 अभिज्वालाहतास्तत्र पतन्ति धरणीतले । काचिच्छयामा विशालाक्षी मुक्तावलिविभूषिता ॥ ३२
 धूमेनाऽकुलिता सा तु [**प्रतिबुद्धा शिखार्दिता । सुतं संचिन्त्यमाना सा पतिता धरणीतले] ॥ ३३
 काचित्सुवर्णवर्णभा नीलरत्नैर्विभूषिता । धूमेनाऽकुलिता सा] तु पतिता धरणीतले ॥ ३४
 अन्या गृहीतहस्ता तु सखी दहति बालके । अनेकदिव्यरूपाण्याद्वाहा मदविमोहिता ॥ ३५
 शिरसा प्राङ्गलिं कृत्वा विज्ञापयति पावकम् । यदि त्वमिच्छसे वैरं पुरुषेष्वपकारिषु ॥ ३६
 ह्रियः किमपराध्यन्ते गृहण्डरकोकिलाः । पाप निर्दय निर्लेज कस्ते कोपः लियोपरि ॥ ३७
 न दाक्षिण्यं न ते लज्जा न सत्यं शौचवर्तिता । अनेकरूपवर्णाद्या उंपालब्धो बदस्व ह ॥ ३८

* एतचिह्नान्तरगतः पाठः ख अ पुस्तकयोरेव हृश्यते ।

किंत्वया न श्रुतं लोके अवध्याः सन्ति योषितः । किं तु तुभ्यं गुणा हेते दहन स्थर्यदनं प्रति ॥ ३९
 न कारुण्यं दया वाऽपि दाक्षिण्ये वा लिंगयोपरि । दया कुर्वन्ति म्लेच्छाश्च दहन मेष्ट्यं योषितः ॥ ४०
 म्लेच्छानामपि कष्टोऽसि दुर्निवार्यो शचेतनः । एते चैव गुणास्तुभ्यं दहनोत्सादनं प्रति ॥ ४१
 आसामपि दुराचार बालान्दहसि निर्दय । एवं विलप्यानां तां जल्पमानां बहुस्वरम् ॥ ४२
 अन्याः(न्ये) कोशान्ति संकुद्धा बालशोकेन मोहिताः । दहते निर्दयो वह्निः संकुद्धः सर्वशब्दुवत् ॥ ४३
 पुष्करिण्या जले ज्वाला कूपेष्वपि तथैव च । अस्मान्सदहन म्लेच्छ त्वं कां गति प्रापयिष्यसि ॥
 एवं प्रलपतां तासां (तेषां) वह्निर्वचनमब्रवीत् । ४५

वैश्वानर उवाच—

स्ववशो नैव युष्माकं विनाशं तु करोम्यहम् । अहमादेशकर्ता वै नाहं कर्ता इस्म्यनुग्रहम् ॥ ४६
 अत्र क्रोधसमाविष्टो विचरामि यथेच्छया । ततो बाणो महातेजाह्निपुरं वीक्ष्य दीपितम् ॥ ४७
 आसनस्थोऽब्रवीदेवमहं देवैर्विनाशितः । अल्पसारैरुराचारैरीश्वरस्य निवेदितः ॥ ४८
 अपरीक्ष्य शाहं दग्धः शंकरेण महात्मना । नान्यः शक्तस्तु मां हनुं वर्जयित्वा महेश्वरम् ॥ ४९
 उत्थितः शिरसा कृत्वा लिङ्गं त्रिभुवनेश्वरम् । निर्गतः स पुरद्वारात्परित्यज्य सुहृत्स्वयम् ॥ ५०
 रत्नानि तु विचित्राणि लिंगाणि नानाविभास्तथा । शृणीत्वा शिरसा लिङ्गं न्यस्य नगरमण्डले ५१
 स्तुवते देवदेवेशं त्रैलोक्याधिपतिं शिवम् । हर त्वयोऽहं निर्दग्धो यदि वध्योऽस्मि शंकर ॥ ५२
 त्वत्प्रसादान्महादेव मा मे लिङ्गं विनश्यतु । अर्चितं हि महादेव भक्त्या परमया सदा ॥ ५३
 त्वया यद्यपि वध्योऽहं मा मे लिङ्गं विनश्यतु । प्राप्यमेतन्महादेव त्वत्पादग्रहणं मम ॥ ५४
 जन्म जन्म यमहादेव त्वत्पादनिरतो शहम् । तोटकच्छन्दसा देवं स्तुत्वा तु परमेश्वरम् ॥ ५५

शिव शंकर सर्वकराय नमो भव भीम महेश्वर भीम नमः ॥

कुसुमायुध देहविनाशकर त्रिपुरान्तकरान्धकचूर्णकर ॥ ५६
 प्रमदाप्रिय कामविभक्त नमो हि नमः सुरसिद्धगणैर्निपितः ॥
 हयवानरसिंहगजेन्द्रयुक्तैरतिहस्वसुदीर्घमुखैश्च गणैः ॥ ५७
 उपलब्धुमशक्यतरैरसुरैर्व्यथितो न शरीरशतैर्वहुभिः ।
 प्रणतो भगवन्वहुभक्तिपता ऽचलचन्द्रकलांधर देव नमः ॥ ५८
 सह पुत्रकलर्त्रकलापधनैः सततं जंय देव अनुस्मरणम् ।
 व्ययितोऽस्मि शारीरशतैर्वहुभिर्गमितां ऽश्य महानरकस्य गतिः ॥ ५९
 न निवर्तति यन्मम पापगतिः शुचिकर्मविशुद्धमपि त्यजति ।
 अनुकम्पति दिग्भ्रमति भ्रमति भ्रम एष कुवुद्धि(दिं) निवारयति ॥ ६०
 यः पठेत्तोटकं दिव्यं प्रयतः शुचिमानसः । बाणस्यैव यथा रुद्रस्तस्यैव वरदो भवेत् ॥ ६१
 इमं स्वर्वं महादिव्यं श्रुत्वा देवो महेश्वरः । प्रसन्नतु तदा तस्य स्वर्य देवो महेश्वरः ॥ ६२
 ईश्वर उवाच—

न भेतव्यं त्वया वत्स सौबर्णे तिष्ठ दानव । पुत्रपौत्रैः सप्तल्नीकैर्भार्याभिः स्वजनैः सह ॥ ६३

* १ क. 'च्छाऽपि द' । २ क. दहनः । ३ क. ब्रेष्य । ४ क. योषिताम् । ५ क. स्तुतो । ६ ट. 'मो रिपुरी' ।
 ७ क. 'लस्तवदेव' । ८ ट. 'ऋगवादिध' । ९ ख. अ. जहि देहि अ' । १० ख. अ. 'मितोऽश्य महानरकस्य गतिम् । न ।

अद्यप्रभृति बाण त्वमवध्यस्तिद्वैरपि । भूयस्तस्य वरो दक्षो देवदेवेन पाण्डव ॥	६४
अक्षयश्चाव्ययो लोके विचार ह निर्भयः । ततो निवारयामास रुद्रः सप्तशिखं तथा ॥	६५
तृतीयं रक्षितं तस्य शंकरेण महात्मना । भ्रमते गगने नित्यं रुद्रतेजःप्रभावतः ॥	६६
एवं तु त्रिपुरं दग्धं शंकरेण महात्मना । ज्वालामालाप्रदीपं तु पतितं धरणीतले ॥	६७
एकं निपातितं तस्य श्रीशैले त्रिपुरान्तके । द्वितीयं पातितं तत्र पर्वतेऽमरकण्टके ॥	६८
दग्धे तु त्रिपुरे राजन्मद्वकोटिः प्रतिष्ठिता । ज्वलन्तं पातितं तत्र तेन ज्वालेश्वरः सृतः ॥	६९
उर्ध्वं तु प्रस्थिता तस्य दिव्या ज्वाला दिवं गता । हाहाकारस्तदा जातो देवासुरसक्तिनराम् ॥	७०
तं शरं स्तम्भयेद्वुद्रो माहेश्वरे पुरोत्तमे । एवं ब्रजेत यस्तस्मिन्यवतेऽमरकण्टके ॥	७१
चतुर्दश भुवनानि स भुक्त्वा पाण्डुनन्दन । वर्षकोटिसहस्रं तु त्रिशत्कोट्यस्तथाऽपराः ॥	७२
ततो महीतलं प्राप्य राजा भवति धार्मिकः । पृथिवीमेकच्छत्रेण भुक्ते नास्त्यत्र संशयः ॥	७३
एष पुण्यो महाराजं सर्वतोऽमरकण्टकः । चन्द्रसूर्योपरागेषु गच्छेद्योऽमरकण्टकम् ॥	७४
अश्वमेधाद्वागुणं प्रवदन्ति मनीषिणः । स्वर्गलोकमवामोति द्वृष्टा तत्र महेश्वरम् ॥	७५
संनिहत्याऽग्नेभिष्यन्ति राहुग्रस्ते दिवाकरे । तदेव निखिलं पुण्यं पर्वतेऽमरकण्टके ॥	७६
पुण्डरीकस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः । तत्र ज्वालेश्वरो नाम पर्वतेऽमरकण्टके ॥	
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ॥	७७
ज्वालेश्वरे महाराज यस्तु प्राणान्यरित्यजेत् । चन्द्रसूर्योपरागे तु भक्त्याऽपि शृणु तत्फलम् ॥	७८
अमरा नाम देवास्ते पर्वतेऽमरकण्टके । रुद्रलोकमवामोति यावदाभूतसंप्रवाम् ॥	७९
अमरेश्वरस्य देवस्य पर्वतस्य तटे जले । कोटिश ऋषिमुख्यास्ते तपस्तप्यन्ति सुव्रताः ॥	
समन्नाद्योजनं राजन्मेत्रं चामरकण्टकम् ॥	८०
अकामो वा सकामो वा नर्मदायाः शुभे जले । स्नात्वा मुच्येत पापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ॥	८१
इति श्रीमहापुराणे पाद आदिकण्ठे पद्मदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥	

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—५८३

अथ शोडशोऽध्यायः ।

मूल उवाच—

पृच्छन्ति ते महात्मानो नारदं हि महाजनाः । युधिष्ठिरपराः सर्वं क्रष्णश्च तपोधनाः ॥ १
 आरुद्याहि भगवंस्तथ्यं कावेरीसंगमं महत् । लोकानां च हितार्थाय अस्माकं च विवृद्धये ॥ २
 सदा पापरता ये तु नरा दुष्कृतिकारिणः । मुच्यन्ते सर्वपापेभ्यो गच्छन्ति परमं पदम् ॥
 एतदिच्छाम विश्वासु भगवन्वलुमर्हसि ॥ ३

नारद उवाच—

शृणु च सहिताः सर्वे युधिष्ठिरपुरोगमाः । अत्र कृत्वा महायज्ञं कुबेरः सत्यविक्रमः ॥ ४
 इदं तीर्थमनुप्राप्य साम्राज्यादधिकोऽभवत् । सिद्धिं प्राप्नो महाराज तन्मे निगदतः शृणु ॥ ५
 कावेरी नर्मदां यत्र संगता लोकविश्रुता । तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा कुबेरः सत्यविक्रमः ॥ ६

१ क. 'थिल्यामे' । २ क. भुक्तं । ३ ट. 'ज पर्व' । ४ क. 'गमिष्यामि' ।

तपस्तप्यति यक्षेन्द्रो दिव्यं वर्षशतं महत् । तस्य तुष्टो महादेवः प्रदथाद्रमुत्तमम् ॥	७
भो भो यस महासत्त्वं वरं शूहि यथेष्टितम् । शूहि कार्यं यथोर्णु तु यद्वा मनसि वर्तते ॥	८
कुबेर उवाच—	
यदि तुष्टोऽसि देवेश यदि देयो वरो मम । आदिकृच्छैव सर्वेषां यक्षाणामधिपो भवेत् ॥	९
कुबेरस्य वचः शुत्वा तुष्टो देवो महेश्वरः । एवमस्तु ततश्चोक्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥	१०
सोऽपि लब्धवरो यक्षः शीघ्रं यक्षकुलं गतः । पूजितः सर्वयक्षेन्द्ररभिषिक्तस्तु पार्थिवः ॥	११
कावेरीसंगमं तत्र सर्वपापप्रणाशनम् ॥	१२
ये नरा नाभिजानन्ति वश्चितास्ते न संशयः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तत्र स्तायीत मानवः ॥	१३
कावेरी च महापुण्या नर्मदा च महानदी । तत्र स्तात्वा तु राजेन्द्र अर्चयेष्टुष्टभवजम् ॥	१४
अश्वमेधफलं प्रत्य रुद्रलोके महीयते । अश्रीप्रवेशं याः कुर्याद्यश्च कुर्यादेनाशनम् ॥	१५
अनिवर्तिका गतिस्तस्य यथा मे शंकरोऽब्रवीत् । सेव्यमानो वरस्तीभिर्मोदते दिवि रुद्रवत् ॥	१६
षष्ठिवर्षसहस्राणि षष्ठिकोष्ठ्यस्तथाऽपरे । मोदते रुद्रलोकस्थो यत्र यत्रैव गच्छति ॥	१७
पुण्यक्षयात्परिष्ट्रष्टो राजा भवति धार्मिकः । भोगवान्धर्मशीलश्च महाश्रैव कुलोद्धवः ॥	१८
तत्र पीत्वा जलं सम्यक्कान्द्रायणफलं लभेत् । स्वर्गं गच्छन्ति ते मर्त्या ये पिबन्ति जलं शुभम् ॥	१९
गङ्गायमुनयोर्ध्ये यत्कलं याति मानवः । कावेरीसङ्गमे स्तात्वा तत्कलं तस्य जायते ॥	२०
एवं तु तस्य राजेन्द्र कावेरीसंगमं महत् । पुण्यं महत्कलं तत्र सर्वपापप्रणाशनम् ॥	२१

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डे बोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टज्ञाः—६०३

अथ सप्तदशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

उत्तरे नर्दाकूले तीर्थं योजनविस्तृतम् । पैत्रेश्वरेति विख्यातं सर्वपापहरं परम् ॥	१
तत्र स्तात्वा नरो राजन्दैवतैः सह मोदते । पञ्च वर्षसहस्राणि क्रीडते कामरूपशूक् ॥	२
गर्जनं तु ततो गच्छेद्यत्र मेघ उपस्थितः । इन्द्रजिन्नाम संप्राप्तं तस्य तीर्थप्रभावतः ॥	३
मेघरावं ततो गच्छेद्यत्र मेघाभिगर्जितम् । मेघनादो गणस्तत्र वरसंप्रभतां गतः ॥	४
ततो गच्छेत राजेन्द्र व्रह्मावर्तपिति स्मृतम् । तत्र संनिहितो ब्रह्मा नित्यमेव युधिष्ठिर ॥	५
तत्र स्तानाशु राजेन्द्र ब्रह्मलोके महीयते ॥	६
ततोऽक्षरेश्वरे तीर्थे नियतो नियताशनः । सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोकं स गच्छति ॥	७
ततो गच्छेत राजेन्द्र कपिलातीर्थमुत्तमम् । तत्र स्तात्वा नरो राजनगोप्रदानफलं लभेत् ॥	८
काश्चीतीर्थं ततो गच्छेद्वर्षिगणसेवितम् । तत्र स्तात्वा नरो राजनगोलोकं समवासुयात् ॥	९
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र कुण्डलेश्वरमुत्तमम् । तत्र संनिहितो रुद्रस्तिष्ठते उमया सह ॥	१०
तत्र स्तात्वा तु राजेन्द्र अवश्यक्षिदशैरपि ॥	११
पिप्पलेश्वरं ततो गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनम् । तत्र गत्वा तु राजेन्द्र रुद्रलोके महीयते ॥	१२

ततो गच्छेत राजेन्द्र विमलं विमलेश्वरम् । तत्र देवशिखा रम्या ईश्वरेण निपातिता ॥	११
तत्र प्राणान्यरित्यज्य रुद्रलोकमवासुयात् ॥	१२
ततः पुष्करिणीं गच्छेत्तत्र स्नानं समाचरेत् । स्नानमात्रे नरस्तत्र इन्द्रस्यार्थासनं लभेत् ॥	१३
नर्मदा सरितां भेष्टा रुद्रदेहाद्विनिःसृता । तारयेत्सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ॥	१४
सर्वदेवातिदेवेन ईश्वरेण महात्मना । कथिता कृषिसंघेभ्यो अस्माकं च विशेषतः ॥	१५
मुनिभिः संसुता हेषा नर्मदा प्रवरा नदी । रुद्रदेहाद्विनिष्क्रान्ता लोकानां हितकाम्याः ॥	१६
सर्वपापहरा नित्यं सर्वलोकनमस्तुता । संसुता देवगन्धर्वैरप्सरोभिस्तथैव च ॥	१७
नमः पुण्यजले आद्ये नमः सागरगामिनि । नमोऽस्तु ते कृपिण्यैः शंकरदेहनिःसृते ॥	१८
नमोऽस्तु ते धर्मभूते वरानने नमोऽस्तु ते देवगणैकवन्दिते ।	१९
नमोऽस्तु ते सर्वपवित्रपावने नमोऽस्तु ते सर्वजगत्सुषूपजिते ॥	२०
यशेदं पठते स्तोत्रं नित्यं शुद्धेन मानवः । ब्राह्मणो वेदमामोति क्षत्रियो विजयी भवेत् ॥	२१
वैश्यस्तु लभते लाभं शूद्रश्वेतं शुभां गतिम् । अन्नार्थी लभते शब्दं स्मरणादेव नित्यशः ॥	२२
नर्मदां सेवते नित्यं स्वयं देवो महेश्वरः । तेन पुण्या नदी द्वेष्या ब्रह्महत्यापहारिणी ॥	२३

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिकण्ठे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टङ्काः— ६२४

अथाष्टादशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

तदाप्रभृति ब्रह्माद्या क्रपयश्च तपोधनाः । सेवन्ते नर्मदां राजन्कामक्रोधविवर्जिताः ॥ *१	१
तस्मिन्निपतितं दृष्ट्वा शूलं देवस्य भूतले । तस्य पुण्यं समाख्यातं शंकरेण महात्मना ॥ *२	२
शूलभेदेति विख्यातं तीर्थं पुण्यतमं भहत् । तत्र स्नात्वाऽर्चयेदेवं गोसहस्रफलं लभेत् ॥	३
त्रिरात्रं कारयेद्यस्तु तस्मिस्तीर्थे नराधिप । अर्चयित्वा महादेवं पुनर्जन्म न विद्यते ॥	४
भीमेश्वरं ततो गच्छेत्तर्मदेश्वरमुत्तमम् । आदित्येश्वरं महापुण्यं तथाऽऽज्यमधुना समम् ॥	५
मल्लिकेश्वरं परित्यज्य पर्यात्मं जन्मतः फलम् । वरुणेश्वरं ततः पश्येन्नीराजेश्वरमुत्तमम् ॥	६
सर्वतीर्थफलं तस्य पञ्चायतनदर्शनात् । ततो गच्छेत राजेन्द्र युद्धं वै यत्र साधितम् ॥	७
कोटितीर्थं तु विख्यातमसुरा यत्र योधिताः । यत्र ते निहता राजन्दानवा बलदर्पिताः ॥	८
तेषां शिरांसि शृणन्ते निहतास्ते समागताः । तैस्तु संस्थापितो देवः शूलपाणिर्महेश्वरः ॥	९
कोटिर्विनिहता तत्र तेन कोटीश्वरः स्मृतः । दर्शनात्तस्य तीर्थस्य सदेहः स्वर्गमावहेत् ॥	१०
तदा इन्द्रेण शुद्रत्वाद्ब्रजकीलेन यन्नितः । तदाप्रभृति लोकानां स्वर्गमत्वं निवारितम् ॥	११
सप्तृते श्रीफलं दस्त्वा गत्वा चान्ते प्रदक्षिणम् । सर्वतः सह देवेन शिरसाऽदाय धारयेत् ॥ १२	१२

* एतस्मादप्ते 'युधिष्ठिर उवाच' इति ख. अ. पुस्तकातिरिक्तेषु सर्वं पुस्तकेषु दृश्यते ।

† एतस्मादप्ते ख. अ. पुस्तकातिरिक्तसर्वपुस्तकेषु 'नारद उवाच' इत्यधिकं दृश्यते ।

सर्वकामेन संपूर्णो राजा भवति पाण्डव । मृतो रुद्रत्वमाभोति न चेह जायते पुनः ॥	१३
स्वर्गं गत्वा ततो राज्यं कृत्वाऽगत्य ततो दिवम् । महादेवं ततोपास्य त्रयोदश्यां हि मानवः ॥	१४
स्नातमात्रो नरस्तत्र सर्वथाफलं लभेत् । ततो गच्छेत राजेन्द्रं तीर्थं परमशोभनम् ॥	१५
नराणां पापनाशाय अगस्त्येश्वरमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥	१६
कार्तिकस्य तु मासस्य कृष्णपक्षचतुर्दशीम् । घृतेन स्नापयेदेवं समाधिस्थो जितेन्द्रियः ॥	१७
एकविंशकुलोपेतो न मुच्येदैश्वरात्पदात् । यानं चोपानहौ छत्रं दद्याच्च घृतकाञ्चनम् ॥	१८
भोजनं चैव विप्राणां सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥	१९
ततो गच्छेत राजेन्द्रं रविस्तवमनुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्स्त्वासनगतिर्भवेत् ॥	२०
नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं शक्रस्य विशुतम् । उपोष्य रजनीयेकां स्नानं तत्र समाचरेत् ॥	२१
स्नानं कृत्वा यथान्यायमर्चयेत् जनार्दनम् । गोसहस्रफलं तस्य विष्णुलोकं स गच्छति ॥	२२
ऋषितीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापहरं नृणाम् । स्नातमात्रो नरस्तत्र शिवलोके महीयते ॥	२३
नारदस्य च तत्रैव तीर्थं परमशोभनम् । स्नातमात्रो नरस्तत्र गोसहस्रफलं लभेत् ॥	२४
देवतीर्थं ततो गच्छेद्वाहाणां निर्मितं पुरा । तत्र स्नात्वा नरो राजन्ब्रह्मलोके महीयते ॥	२५
अमरकण्ठकं ततो गच्छेदमरस्थापितं पुरा । स्नातमात्रो नरस्तत्र गोसहस्रफलं लभेत् ॥	२६
ततो गच्छेत राजेन्द्रं वापनेश्वरमुत्तमम् । तत्र चाऽयतनं द्वाष्टा मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥	२७
ऋषितीर्थं ततो गच्छेत्त्वीशानेऽन् पुमान्ध्वम् । वटेश्वरं ततो द्वाष्टा पर्यासं जन्मनः फलम् ॥	२८
भीमेश्वरं ततो गच्छेत्सर्वव्याधिविनाशनम् । स्नातमात्रो नरो राजन्सर्वदुःखात्प्रमुच्यते ॥	२९
ततो गच्छेत राजेन्द्रं वारणेश्वरमुत्तमम् । तत्र स्नात्वां नरो राजन्सर्वदुःखात्प्रमुच्यते ॥	३०
सोमतीर्थं ततो गच्छेत्पश्येत चन्द्रमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्भक्त्या परमया युतः ॥	३१
तत्सणादिव्यदेहस्यः शिववन्मोदते चिरम् । षष्ठिवर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥	३२
ततो गच्छेत राजेन्द्रं पिङ्गलेश्वरमुत्तमम् । अहोरात्रोपवासेन त्रिरात्रफलमानुयात् ॥	३३
तस्मिंस्तीर्थं तु राजेन्द्रं कपिलां यः प्रयच्छति । यावन्ति तस्य रोमाणि तत्प्रसूतकुलस्य च ॥	३४
तावद्वृष्टसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥	३५
यस्तु प्राणपरित्यागं तत्र कुर्यात्तराधिप । अक्षयं मोदते कालं यावच्छन्ददिवाकरौ ॥	३६
नर्मदातटमाश्रित्य तिष्ठन्ति ये तु मानवाः । ते मृताः स्वर्गमायान्ति तथा सुकृतिनो यथा ॥	३७
सुरभिकेश्वरं गच्छेन्नारकं कोटिकेश्वरम् । गङ्गावतरणे तत्र दिने पुण्यो न संशयः ॥	३८
नन्दितीर्थं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् । तुष्यते तस्य नन्दीशः सोमलोके महीयते ॥	३९
ततो द्वीपेश्वरं गच्छेद्व्यासतीर्थं तपोवनम् । निर्वर्तिता पुरा तत्र व्यासभीता महानदी ॥	४०
दुङ्गारिता तु व्यासेन दक्षिणेन ततो गता ॥	४१
प्रदक्षिणं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थं नराधिप । व्यासस्तत्र भवेत्प्रीतो वाञ्छितं लभते फलम् ॥	४२
• सूत्रेण वेष्टयेद्यस्तु दीप्तं देवं सवेदिकम् । ऋदेवे अक्षयं कालं यथा रुद्रस्त्वैव सः ॥	४३
ततो गच्छेत राजेन्द्रं एरण्डीतीर्थमुत्तमम् । संगमे तु नरः स्नात्वा मुच्यते सर्वपातकैः ॥	४४
एरण्डी त्रिषु लोकेषु विख्याता पापनाशिनी । अथवाऽश्वयुजे मासि शुक्लपक्षस्य चाष्टमी ॥	४५
शुचिरृत्वा नरः स्नात्वा सोपवासपरायणः । ब्राह्मणं भोजयेदेकं कोटिर्भवति भोजिता ॥	४६

एरण्डीसंगमे स्नात्वा भक्तिभावानुरक्षितः । मूर्तिकां शिरसि स्थाप्य अवगाह्य च वै जलम् ॥	४४
नर्मदोदकसंभिर्भुव्यते सर्वकिल्बिषैः ॥	४५
प्रदक्षिणं तु यः कुर्याचर्चिस्मिसीर्थं नराधिष । प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तदीपा वसुन्धरा ॥	४६
ततः सुवर्णतिलके स्नात्वा दत्त्वा च काश्चनम् । काश्चनेन विपानेन रुद्रलोके महीयते ॥	४७
ततः स्वर्गच्युतः कालाद्राजा भवति वीर्यवान् । ततो गच्छेत राजेन्द्र इक्षुनद्यास्तु संगमम् ॥	४८
शैलोक्ये विश्वुं दिव्यं तत्र संनिहितः शिवः । तत्र स्नात्वा नरो राजनाणपत्यमवान्युयात् ॥	४९
स्कन्दतीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनम् । आ जन्मनः कृतं पापं स्नानयात्राद्वयोदयति ॥	५०
आङ्गिरसं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् । गोसहस्रफलं तस्य रुद्रलोके महीयते ॥	५१
लाङ्गलतीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनम् । तत्र गत्वा तु राजेन्द्र स्नानं तत्र समाचरेत् ॥	५२
सप्तजन्मकृतैः पार्युच्यते नात्र संशयः ॥	५३
वैटेभरं ततो गच्छेत्सर्वतीर्थमनुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजनोसहस्रफलं लभेत् ॥	५४
संगमेभरं ततो गच्छेत्सर्वपापहरं परम् । तत्र स्नात्वा नरो राजद्वृंभते नात्र संशयः ॥	५५
भद्रतीर्थं समासाद्य दानं दधातु यो नरः । तस्य तीर्थप्रभावेण सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥	५६
अथ नारी भवेत्काली तत्र स्नानं समाचरेत् । गौरीतुल्या भवेत्सा तु रुद्रपत्नी न संशयः ॥	५७
अङ्गारेश्वरं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् । स्नातमात्रो नरस्तत्र रुद्रलोके महीयते ॥	५८
अङ्गारकचतुर्थ्यां तु स्नानं तत्र समाचरेत् । अक्षयं मोदते कालं मुरारिकृतशासनः ॥	५९
अयोनिसंगमे स्नात्वा न पश्येद्योनिमन्दिरम् । पाण्डवेश्वरकं गत्वा स्नानं तत्र समाचरेत् ॥	६०
अक्षयं मोदते कालमवध्यस्तु मुरासुरैः ॥	६१
विष्णुलोकं ततो गत्वा क्रीडाभोगसमन्वितः । तत्र भुक्त्वा महाभोगान्मत्ये राजाऽभिजायते ॥	६२
कैम्बोतिकेश्वरं गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् । उत्तरायणे संप्राप्ते यदिच्छेत्स्य तद्ववेत् ॥	६३
चन्द्रभागां ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् । स्नातमात्रो नरस्तत्र सोमलोके महीयते ॥	६४
ततो गच्छेत्सु राजेन्द्र तीर्थं शक्रस्य विश्वुतम् । पूजितं देवराजेन देवैरपि नमस्कृतम् ॥	६५
तत्र स्नात्वा नरो राजन्दानं दत्त्वा च काश्चनम् । अथवा नीलवर्णाभ्यं वृषभं यः समुत्सृजेत् ॥	६६
वृषभस्य तु रोमाणि तत्प्रसूतिकुलेषु च । तावद्वृषसहस्राणि नरो हरपुरो वसेत् ॥	६७
ततः स्वर्गात्पित्रघ्रष्टो राजा भवति वीर्यवान् । अश्वानां श्वेतवर्णानां सहस्रेषु नराधिष ॥	६८
स्वामी भवति मर्त्येषु तस्य तीर्थप्रभावतः ॥	६९
तो गच्छेत राजेन्द्र ब्रह्मावर्तमनुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजस्तर्पयेत्पितृदेवताः ॥	७०
पोष्य रजनीपेकां पिण्डं दत्त्वा यथाविधि । कन्यागते यथाऽऽदित्ये अक्षयं संचितं भवेत् ॥	७१
तेतो गच्छेत राजेन्द्र कपिलातीर्थमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्कपिलां यः प्रयच्छति ॥	७२
सैपूर्णी पृथिवीं दत्त्वा यत्फलं तदवान्युयात् । नर्मदेश्वरं परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥	७३
तत्र स्नात्वा नरो रोजन्मध्येष्ठफलं लभेत् । तत्र सर्वगतो राजा पृथिव्यामभिजायते ॥	७४
सर्वलक्षणसंपूर्णः सर्वष्याधिविवर्जितः । नार्मदीयोत्तरे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥	७५
आदित्यायतने रम्यगीर्भरेण तु भावितम् । तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र दानं दत्त्वा च शक्तिः ॥	७६

दिव्यवर्षसहस्रेण तुष्टस्तेषां महेश्वरः । उमया सहितो रुद्रस्तेषां तुष्टे वरमदः ॥	१०५
विमोक्षयित्वा तान्सर्वाश्रमेदातटमाश्रितान् । तस्य तीर्थप्रभावेण पुनर्देवत्वमागतः ॥	१०६
त्वत्प्रसादान्महादेव तीर्थं च भवतूत्तमम् । अर्धयोजनविस्तीर्णं तीर्थं दिक्षु समन्ततः ॥	१०७
तस्मिस्तीर्णं नरः स्नात्वा उपवासपरायणः । कुसुमायुधरूपेण रुद्रलोके महीयते ॥	१०८
वैश्वानरे यमेनैव कामदेवेन वायवे । तपस्तमं तु राजेन्द्र तत्रैव च पुरागतैः ॥	१०९
अन्धोनस्य समीपे तु नातिद्वारे तु तस्य वै । स्नानं दानं च तत्रैव भोजनं पिण्डपातनम् ॥	११०
अशिक्षेशो जले वाऽपि अथवाऽपि अनाशने । अनिवर्तिका गतिस्तस्य मृतस्याप्यर्थयोजने ॥	१११
त्रैयम्बकेण तोयेन स्नापयेन्नरपुङ्गवः । अन्धोनमूले दत्त्वा तु पिण्डं चैव यथाविधि ॥	
पितरस्तस्य तृप्यन्ति यावच्छन्ददिवाकरौ ॥	११२
उत्तरायणे तु संप्राप्ते तत्र स्नानं करोति यः । पुरुषो वाऽङ्गना वाऽपि वसेदायतने शुचिः ॥	११३
सिद्धेऽवरस्य देवस्य प्रभाते पूजयेन्नरः । सतां गतिमवाप्नोति न तां सर्वैर्महामख्यैः ॥	११४
यदा च तीर्थिकालेन रूपवान्सुभगो भवेत् । मर्त्ये भवति राजाऽसावासमुद्रान्तगोचरे ॥	११५
क्षेत्रपालं न पश्येच दण्डपालं महाबलम् । वृथा तस्य भवेद्यात्रा अदृष्टा कर्णकुण्डलम् ॥	११६
एततीर्थफलं श्नात्वा सर्वे देवाः समागताः । मुञ्चन्ति पुष्पवृष्टिं तु स्तुवन्ति कुसुमेश्वरम् ॥	११७

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डेऽष्टादशोऽध्यायः १८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—७४१

अथैकोनविंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

भार्गवेशं ततो गच्छेऽक्त्या यत्र च विष्णुना । हुङ्कारितास्तु देवेन दानवाः प्रलयं गताः ॥	१
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्रं सर्वपापैः प्रमुच्यते । शुक्लतीर्थस्य चोत्पर्ति शृणु त्वं पाण्डुनन्दन ॥	२
हिमवच्छिलरे रम्ये नानाधातुविचित्रिते । तरुणादित्यसंकाशे तस्काञ्चनसंनिभे ॥	३
वज्रस्फटिकसोपाने चित्रपदशिलातले । जाम्बूनदमये दिव्ये नानापुष्पोपशोभिते ॥	४
तत्राऽसीनं महादेवं सर्वज्ञं प्रभुमव्ययम् । लोकानुग्राहकं शान्तं गणवृन्दैः समावृतम् ॥	५
स्कन्दनन्दिमहाकालैर्वीरभद्रगणादिभिः । उमया सहितं देवं मार्कण्डः परिपृच्छति ॥	६
देवदेव महादेव ब्रह्मविष्णवन्दसंस्तुत । संसारभयभीतोऽहं सुखोपायं ब्रवीहि मे ॥	७
भगवन्भूतभव्येश सर्वपापणाशनम् । तीर्थनां परमं तीर्थं तद्वद्वस्व महेश्वर ॥	८

ईश्वर उवाच—

शृणु विग्रह महाप्राप्तं सर्वेशास्त्रविशारद । स्नानादि कुरु गच्छ त्वपृष्ठिसंधैः समावृतः ॥	९
मन्वत्रियास्त्रवल्क्याश्च काश्यपश्चैव अङ्गिराः । यमापस्तम्बसंवर्ताः कात्यायनवृहस्पती ॥	
नारदो गौतमश्चैव पृच्छन्ते धर्मकाइक्षिणः ॥	१०
गङ्गा कनकले पुण्या प्रयागं पुष्करं गया । कुरुक्षेत्रं तथा पुण्यं राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥	११
दिवा वा यदि वा रात्रौ शुक्लतीर्थं महाफलम् । दर्शनात्स्पर्शनाच्चैव स्नानाद्यानात्पोर्जनात् ॥१२ ॥	

होमाहैवेषवासाच् शुक्लतीर्थफलं महत् । शुक्लतीर्थं महापुण्यं नद्रां तु संच्यवस्थितम् ॥	१३
चाणिक्यो नाम राजर्षिः सिद्धिं तत्र समागतः । एतत्सेवं समुत्पमं योजनाद्वितीसंस्थितम् ॥	१४
शुक्लतीर्थं महापुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् । पादपाश्रेण हृष्टेन ब्रह्महत्या व्यपोहति ॥	१५
अहमत्र कृषिश्रेष्ठं तिष्ठामीत्युमया सह । वैशाखे विष्णुले मासि कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥	१६
कैलासाच्चापि निर्गम्य तत्र संनिहितो शहम् । देवकिनरगन्धर्वाः सिद्धविद्याधरास्तथा ॥	१७
गणाश्वाप्सरसो नागाः सर्वदेवाः समागताः । गगनस्यास्तु तिष्ठन्ति विमानैः सर्वकामकैः ॥	१८
शुक्लतीर्थेषु राजेन्द्र आगता धर्मकाङ्क्षणः । रजकेन यथा वस्त्रं शुक्लं भवति वारिणा ॥	१९
आजन्मसंचितं पापं शुक्लतीर्थं व्यपोहति । स्नानं दानं महापुण्यं मार्कण्डं कृषिसत्तम् ॥	२०
शुक्लतीर्थात्परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति । पूर्वे वयसि कर्माणि कृत्वा पापानि मानवः ॥	२१
अहोरात्रोपवासेन शुक्लतीर्थं व्यपोहति । तपसा ब्रह्मचर्येण यज्ञदेवनेन वा पुनः ॥	२२
देवदानेन या पुष्टिने सा क्रतुशतैरपि । कार्तिकस्य च मासस्य कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥	२३
घृतेन स्नापयेद्वयुपोष्य परमेष्वरम् । एकविंशकुलोपेतो न च्यवेच्छैभरात्पदात् ॥	२४
शुक्लतीर्थं परं तीर्थमृषिसिद्धनिषेवितम् । तत्र स्नात्वा ततो राजन्पुनर्जन्म न विद्यते ॥	२५
स्नात्वा वै शुक्लतीर्थेऽपि अर्चयेष्वभव्यजम् । जागरं कारयेत्तत्र नृत्यगीतादिमङ्गलैः ॥	२६
प्रभाते शुक्लतीर्थे तु स्नानं वै देवतार्चनम् । आचार्यं भोजयेत्पश्चाच्छिवव्रतपरः शुचिः ॥	२७
भोजनं च यथाशक्त्या विसशाळ्यं न कारयेत् । प्रदक्षिणं ततः कृत्वा शनैर्देवान्तिकं व्रजेत् ॥	२८
एवं वै कुरुते यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु । दिव्ययानसमारूढः स्तुयमानोऽप्सरोगणैः ॥	२९
शिवतुल्यबलोपेतस्तिष्ठत्याभूतसंप्रुतम् । शुक्लतीर्थे तु या नारी ददाति कनकं शुभम् ॥	३०
घृतेन स्नापयेदेवं कुमारं चाभिपूजयेत् । एवं या कुरुते भक्त्या तस्याः पुण्यफलं शृणु ॥	३१
प्रोदते देवलोकस्था यावदिन्द्राश्चतुर्दश । अयने वा चतुर्दश्यां संकान्तौ विषुदे तथा ॥	३२
स्नात्वा तु सोपवासः स निर्जितात्मा समाहितः । दानं दद्याद्यथाशक्त्या प्रीयेतां हरिशंकरौ ॥	३३
शुक्लतीर्थप्रभावेण सर्वं भवति चाक्षयम् । अनाथं दुर्गतं विप्रं नाथवन्तमधायि वा ॥	३४
उद्भाव्यति यस्तीर्थं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥	३५
पावच्छ्रोमसंख्या तु तत्प्रभूतिकुलेषु च । तावद्वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥	३६

इति श्रीमहापुराणे पाद आदिस्खण्ड ऊर्जितोऽध्यायः ॥ १९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टज्ञाः—७७६ 47499

अथ विशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

तस्तु नरकं गच्छेत्स्वानं तत्र समाचरेत् । स्नातमात्रो नरस्तत्र नरकं न च पश्यति ॥	१
प्रस्य तीर्थस्य माहात्म्यं शृणु त्वं पाषुनन्दन । तस्मिंस्तीर्थे तु राजेन्द्र यान्यस्तीनि विनिश्चिपेत् ॥	२
वेलर्यं यान्ति सर्वाणि रूपवाङ्मायते नरः । गोतीर्थं तु ततो गच्छेदृष्टा पापात्प्रमुच्यते ॥	३
तो गच्छेत राजेन्द्र कपिलातीर्थपुत्रम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्मोसहस्रफलं लभेत् ॥	४
येषुमासे तु संप्राप्ते चतुर्दश्यां विशेषतः । तप्रोपोष्य नरो भक्त्या कपिलां चः प्रयच्छति ॥	५

घृतेन दीपं प्रज्वाल्य घृतेन स्नापयेच्छवम् । सघृतं श्रीफलं कृत्वा चान्ते प्रदक्षिणम् ॥	६
घण्टाभरणसंयुक्ता कपिला यः प्रयच्छति । शिवतुल्यो नरो भूत्वा न चेह जायते पुनः ॥	७
अङ्गारकदिने प्रासे चतुर्थ्यां तु विशेषतः । स्नापयित्वा शिवं भक्त्या ब्राह्मणेभ्यस्तु भोजनम् ॥	८
अङ्गारकनवस्थ्यां तु अमावास्यां तथैव च । स्नापयेत्त्र यत्नेन रूपवान्सुभगो भवेत् ॥	९
घृतेन स्नापयेलिङ्गं पूजयेद्वक्तितो द्विजात् । पुष्पकेण विमानेन सहस्रैः परिवारितः ॥	१०
शैवं पदमवाग्नोति नात्र वाऽभिगतं भवेत् । अक्षरं मोदते कालं यथा रुद्रस्तथैव च ॥	११
यदा तु कर्मसंयोगान्मर्त्यलोकमुण्डगतः । राजा भवति धर्मिष्ठो रूपवाङ्मायते वली ॥	१२
ततो गच्छेत राजेन्द्रं क्रष्णिर्थमनुत्तमम् । वृणविन्दुक्तसिर्नाम शापदग्धो व्यवस्थितः ॥	१३
तस्य तीर्थप्रभावेण पापमुक्तो भवेद्विजः । ततो गच्छेत राजेन्द्रं गणेश्वरमनुत्तमम् ॥	१४
श्रावणे मासि संप्रासे कृष्णपक्षे चतुर्दशीम् । स्नातमात्रो नरसत्र रुद्रलोके महीयते ॥	१५
पितृणां तर्पणं कृत्वा मुच्यते च क्रष्णत्रयात् । गणेश्वरसमीपे तु गङ्गावदनमुत्तमम् ॥	१६
अकामो वा सकामो वा तत्र स्नात्वा तु मानवः । आजन्मजनितैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥	१७
सर्वदा पर्वदिवसे स्नानं तत्र समाचरेत् । पितृणां तर्पणं कृत्वा मुच्यते च क्रष्णत्रयात् ॥	१८
प्रयागे यत्कलं हृष्टं शंकरेण महात्मना । तदेव निखिलं पुण्यं गङ्गाराहकसंगमे ॥	१९
तस्यैव पश्चिमे स्थानं समीपे नातिशूरतः । दशाश्वमेधिकं नाम त्रिषु लोकेषु विश्वतम् ॥	२०
उपोष्य रजनीमेकां मासि भाद्रपदे तथा । अमावास्यां नरः स्नात्वा ब्रजते यत्र शंकरः ॥	२१
सर्वदा पूर्वदिवसे स्नानं तत्र समाचरेत् । पितृणां तर्पणं कृत्वा अश्वमेधफलं लभेत् ॥	२२
दशाश्वमेधात्पश्चिमतो भृगुर्ब्राह्मणसत्तमः । दिव्यं वर्षसहस्रं तु ईश्वरं पर्युपासते ॥	२३
वल्मीकिकावस्थितशासौ दक्षिणं च निकेतनम् । आश्र्वयं तु महज्ञातमुमायाः शंकरस्य च ॥	२४
गौरी तु पृच्छते देवं कोऽयमेव तु संस्थितः । देवो वा दानवश्चाथ कथयस्व महेश्वर ॥	२५

ईश्वर उवाच—

भृगुर्नाम द्विजश्रेष्ठं क्रष्णीणां प्रवरो मुनिः । ध्यायते मां समाधिस्थो वरं प्रार्थयते प्रिये ॥

तत्र प्रहसिता देवी ईश्वरं प्रत्यभाषत ॥

धूमवत्तु शिखा जाता ततोऽध्यापि न तुष्यसि । दुराराध्योऽसि तेन त्वं नात्र कार्या विचारणा ॥

देव उवाच—

न ज्ञायसे महादेवि अर्यं क्रोधेन चेष्टितः । दर्शयामि यथा तथ्यं प्रियं ते च करोम्यहम् ॥

स्मारितो देवदेवेन धर्मरूपो वृषस्तदा । स्मरणादेवदेवस्य वृषः शीघ्रमुपस्थितः ॥

वदते मानुषीं वाचमादेशो दीयतां प्रभो । वल्मीकैश्चादितो विष्णु एनं भूमौ निपातय ॥

योगस्थस्तु ततो ध्यायं स्ततस्तेन निपातितः । तत्कणात्क्रोधसंत्सो हस्तमुत्क्षिप्तवान्वृषम् ॥

एवं संभाषणस्तु कुत्र गच्छसि भो वृष । अथ त्वामथ पाप्मानं प्रत्यक्षं हन्म्यहं वृष ॥

धैर्यितस्तु तदा विष्णो अन्तरिक्षगतं वृषम् । आकाशे मेषते विष्णु एतदमुत्तमम् ॥

ततः प्रहसिते रुद्रं क्रष्णिरग्रे ध्यवस्थितः । तृतीयं लोचनं दृष्ट्वा वैलक्ष्यात्पतितो भुवि ॥

प्रणम्य दण्डवत्मूर्यौ स्तुवते परमेश्वरं ॥

प्रणिपत्य जंगमाथं भवोऽद्वं त्वामहं दिव्यरूपम् । भवभीतो भुवनपते प्रभूतं विज्ञापये किंचित् ३५
त्वक्षुणिकरान्वकुं कः शक्तो भवति मानुषो नाथ । वासुकिरेण्यं हि कदाचिद्दनसहस्रं भवेद्यस्य ३६
भक्त्या तथाऽपि शंकर भुवनपते त्वत्स्तुतौ तु मुखरस्य । वन्द्य क्षमस्व भगवन्प्रसीद मेतत्र चरणपतिस्य
सत्त्वं रजस्तमस्त्वं स्थित्युत्पत्तौ विनाशने देव । त्वां मुक्त्वा भुवनपते भुवनेश्वर नैव दैवतं किंचित् ३८
यमनियमयङ्गदानैर्वेदाभ्यासावधारणोद्गोगात् । त्वद्भक्तेः सर्वमिदं नार्हति कलासहस्रांशेन ॥ ३९
उत्कृष्टरसरसायनैवङ्गाङ्गनपादुकांदिसिद्धिर्वा । चिह्नानि भवत्प्रणतानां इश्येन्त इह जन्मनि प्रकटम् ।
शाळेन नमति यदपि ददासि त्वं धर्ममिच्छतां देव । भक्तिर्भवच्छेदकरी मोक्षाय विनिर्मिता नाथ ।
परदारपरस्वरतं परिभवपरिदुःखशोकसंतमम् । परवदनवीक्षणपरं परमेश्वर मां परित्राहि ॥ ४०
अलीकाभिमानदाथं क्षणभङ्गरविभवविलसितं देव । कूरं कुपथाभिमुखं पतितं मां त्राहि देवेर्ण ४१
दीनेन्द्रियगणसार्थेवन्धुजनैरेव पूरिता आशा । तुच्छा तथाऽपि शंकर किं मूढं मां विडम्बयसि ४२
तृणां हरस्व शीघ्रं लक्षणीं मां देहि हृदयवासिनीं नित्याम् । छिन्निथ मदमोहपाशानुत्तारय मां महादेव ॥
करुणाभ्युदयं नामस्त्रोत्रमिदं सिद्धिदं दिव्यम् । यःपठति भक्तियुक्तस्तस्य तु तुष्येऽग्नोर्यथा हि शिवः ॥

ईश्वर उवाच—

अहं तुष्टोऽस्मि ते विप्र प्रार्थयस्तेष्वपितं वरम् । उमया सहितो देवो वरं तस्य हि दापयेत्(?) ॥ ४३
भृगुरुवाच—यदि तुष्टोऽसि देवेश यदि देयो वरो मम । रुद्रवैदी भवेदेवमेतत्संपादयस्व मे ॥ ४४

ईश्वर उवाच—

एवं भवतु विमेन्द्र क्रोधस्थानं भविष्यति । न पितापुत्रयोर्शैव एकवाक्यं भविष्यति ॥ ४५
तदाप्रभृति ब्रह्माद्याः सर्वे देवाः सकिंनराः । उपासते भृगोस्तीर्थं तुष्टो यत्र महेश्वरः ॥ ५०
दर्शनात्तस्य तीर्थस्य सद्यः पापात्प्रमुच्यते । अवशाः स्ववशाश्रापि त्रियन्ते तत्र जन्तवः ॥ ५१
गुणातिगुणस्य गतिस्तेषां निःसंशया भवेत् । एतत्क्षेत्रं सुविपुलं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ५२
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः । औपानहं तदा युग्मं देयमन्तं च काङ्क्षनम् ॥ ५३
भोजनं च यथाशक्त्या अक्षयं तस्य तद्भवेत् । सूर्योपरागे यो दद्याद्वानं चैव यथेच्छया ॥ ५४
तीर्थस्नानं तु यद्वानपक्षयं तस्य तद्भवेत् । चन्द्रसूर्योपरागेषु वृषोत्सर्गमनुत्तमम् ॥ ५५
न जानन्ति नरा मृढा विष्णुमायाविष्योहिताः । नर्मदायां स्थितं दिव्यं वृषतीर्थं नराधिप ॥ ५६
भृगुतीर्थस्य माहात्म्यं यः शृणोति नरः सकृत् । विमुक्तः सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ५७
ततो गच्छेत राजेन्द्र गौतमेश्वरमुक्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्वयनासपरायणः ॥ ५८
काश्चनेन विमानेन ब्रह्मलोके महीयते । धौतपापं ततो गच्छेद्वैतं यत्र वृषेण तु ॥ ५९
नर्मदायां स्थितं राजन्सर्वपातकनाशनम् । तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ६०
तर्स्मिस्तीर्थे तु राजेन्द्र प्राणत्यागं करोति यः । चतुर्भुजस्त्रिनेत्रस्तु रुद्रतुल्यबलो भवेत् ॥ ६१
वसेत्कल्पायुतं साग्रं रुद्रतुल्यपराक्रमः । कालेन महता प्राप्तः पृथिव्यामेकराइभवेत् ॥ ६२
ततो गच्छेत राजेन्द्र एरण्डीतीर्थमुक्तमम् । प्रयागे यत्कफलं दृष्टं मार्कण्डेयेन भर्त्याधितम् ॥ ६३
तत्कफलं लभते राजन्स्नातमात्रस्तु मानवः । मासि भाद्रपदे चैव शुक्लपक्षस्य चाष्टमीम् ॥ ६४

.१ ख अ. भूतनाथं २ ख. ज. 'रपि हि । ३ ट. 'नमिद्वाङ्ग' । ४ त्र. 'काचिवरसि' । ५ क. 'इत्यन्तेष्व हि ज' ६ ट. 'श ॥ ४३ ॥ हीन' । ७ क. 'वेदव' । ८ ट. भारत ।

उपेष्य रजनीमेका तत्र स्नानं समाचरेत् । यमदूतैर्व बाध्यत इन्द्रलोकं स गच्छति ॥	६५
ततो गच्छेत राजेन्द्र सिद्धो यत्र जनार्दनः । हिरण्यद्वीपविख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् ॥	
तत्र स्नात्वा नरो राजन्धनवान्रूपवान्भवेत् ॥	६६
ततो गच्छेत राजेन्द्र तीर्थं कनकलं महत् । गंहडेन तपस्तासं तस्मिस्तीर्थं नराधिप ॥	६७
विख्यातं सर्वलोकेषु योगिनी तत्र तिष्ठति । क्रीडते योगिभिः सार्थं शिवेन सह नृत्यति ॥	६८
तत्र स्नात्वा नरो राजन्धनलोके महीयते । ततो गच्छेत राजेन्द्रं ईशतीर्थमनुत्तमम् ॥	६९
ईशस्तत्र विनिर्मुक्तो गत ऊर्ध्वं न संशयः । ततो गच्छेत राजेन्द्र सिद्धो यत्र जनार्दनः ॥	७०
बाराहं रूपमास्थाय अर्चितः परमेश्वरः । बाराहतीर्थं नरः स्नात्वा द्वादश्यां तु विशेषतः ॥	७१
विष्णुलोकमवाभोति नरकं तु न गच्छति । ततो गच्छेत राजेन्द्रं सोमतीर्थमनुत्तमम् ॥	७२
पौर्णमास्यां विशेषण तत्र स्नानं समाचरेत् । प्रणिपत्य च ईशानं बलिस्तस्य प्रसीदति ॥	७३
हरिश्चन्द्रपुरं दिव्यमन्तरिक्षे तु दृश्यते । चैक्रध्वजे समाहृते सुसे नागारिकेतने ॥	७४
नर्मदातोयवेगेनै रुक्मच्छोपसेविते (?) । तस्मिस्तीर्थे निवासं च विष्णुः शंकरमब्रवीत् ॥	७५
द्वीपेश्वरे नरः स्नात्वा लभेद्वृहुसुवर्णकम् । ततो गच्छेत राजेन्द्रं रुद्रकन्यासुरसंगमम् ॥	७६
स्नातमात्रो नरस्तत्र देव्याः स्थानमवासुयात् । देवतीर्थं ततो गच्छेत्सर्वदेवनमस्तुतम् ॥	७७
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र दैवतैः सह प्रोदते । ततो गच्छेत राजेन्द्रं शिवितीर्थमनुत्तमम् ॥	७८
तत्र वै दीयते दानं सर्वे कोटिगुणं भवेत् । अपरपक्षेऽपावास्यां स्नानं तत्र समाचरेत् ॥	७९
ब्राह्मणं भोजयेदेकं कोटिर्भवति भोजिता । भृगुरीर्थे तु राजेन्द्रं तीर्थकोटिर्वर्यवस्थिता ॥	८०
अकामो वा सकामो वा तत्र स्नायीत मानवः । अश्वमेधमवाभोति दैवतैः सह प्रोदते ॥	८१
तत्र सिद्धिमवाभोति भृगुस्तु मुनिपुङ्गवः । अवतारः कृतस्तेन शंकरेण महात्मना ॥	८२

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डे विशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्काः—८५८

अथैकविंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

ततो गच्छेत राजेन्द्र विहङ्गेश्वरमुत्तमम् । दर्शनात्तस्य राजेन्द्र मुच्यते सर्वपातकैः ॥	१
ततो गच्छेत राजेन्द्रं नर्मदेश्वरमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्धनर्गलोके महीयते ॥	२
अश्वतीर्थं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् । मुभगो दर्शनीयश्च भोगवाङ्मायते नरः ॥	३
पितामहं ततो गच्छेद्वास्त्राणा निर्मितं पुरा । तत्र स्नात्वा नरो भक्त्या पितृपिण्डं तु दापयेत् ॥	४
तिलदर्भविमिश्रं तु उदकं तु प्रदापयेत् । तस्य तीर्थप्रभावेण सर्वं भवति चाक्षयम् ॥	५
सावित्रीतीर्थपासाद्य यस्तु स्नानं समाचरेत् । विधूय सर्वपापानिं ब्रह्मलोके महीयते ॥	६
मनोहरं च तत्रैव तीर्थं परमशोभनम् । तत्र स्नात्वा नरो राजनिपत्रलोके महीयते ॥	७
ततो गच्छेत राजेन्द्रं मानसं तीर्थमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्धनलोके महीयते ॥	८

१ क. गच्छ तेन । २. राक्षकेन । ३. गमनेन । ४. ख. अ. 'न्द्र हंसतीं । ५. ख. अ. 'म् । हमास्तत्र विनिर्मला ।
गता ऊँ । ६. ख. अ. शक्तध्वजे । ७. ख. अ. 'न तरुन्संप्लाविष्यति । त' ।

ततो गच्छेत् राजेन्द्र क्रतुतीर्थमनुत्तमम् । विरुद्धातं त्रिषु लोकेषु सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ९
 यान्यान्प्रार्थयते कामान्यशुप्रधनानि च । प्रामुहात्तानि सर्वाणि तत्र स्नात्वा नराधिपः ॥ १०
 ततो गच्छेत् राजेन्द्र त्रिदशयोति विश्रुतम् । तत्र ता क्रिष्णकन्यास्तु तपोऽत्प्यन्त सुद्रवताः ॥ ११
 भर्ता भवतु सर्वासामीश्वरः प्रभुरब्ययः । श्रीतस्तासां महादेवो दण्डिरूपधरो हरः ॥ १२
 विकृतानननीभत्सस्तच तीर्थमुपागतः । तत्र कन्या महाराज वराय परमेश्वरः ॥ १३
 कन्यासंघं वरयतः (?) कन्यादानं प्रयच्छति । तीर्थं तत्र महाराज दशकन्येति विश्रुतम् ॥
 तत्र स्नात्वाऽर्चयेदेवं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १४
 ततो गच्छेत् राजेन्द्र स्वर्गविन्दुरिति श्रुतम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजनुर्गतिं च न पश्यति ॥ १५
 अप्सरेशं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ क्रीडते नागलोकस्थः अप्सरैः सह मोदते ॥ १६
 ततो गच्छेत् राजेन्द्र नरकं तीर्थमुत्तमम् । तत्र स्नात्वाऽर्चयेदेवं नरकं च न गच्छति ॥ १७
 भारभूतं ततो गच्छेत्कुपवासपरायणः । ऐततीर्थं समासाद्य अवतारं तु शांभवम् ॥
 अर्चयित्वा विरुद्धाक्षं रुद्रलोके महीयते ॥ १८
 तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा भारभूते महात्पनः । यत्र तत्र मृतस्यापि ध्रुवं गाणेश्वरी गतिः ॥ १९
 कार्तिकस्य तु मासस्य अर्चयित्वा महेश्वरम् । अश्वमेधाच्छतगुणं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ २०
 दीपकानां शतं कृत्वा द्वृतपूर्णं तु दापयेत् । विमानैः सूर्यसंकाशैर्वजते यत्र शंकरः ॥ २१
 वृषभं यः प्रयच्छते शङ्खकुन्देन्दुसंनिभम् । वृष्टयुक्तेन यानेन रुद्रलोकं स गच्छति ॥ २२
 चरुमेकं तु यो दद्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप । पायसं मधुसंयुक्तं भक्ष्याणि विविधानि च ॥ २३
 यथाशक्त्या तु राजेन्द्र भोजयेत्सहदक्षिणम् । तस्य तीर्थप्रभावेण सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ २४
 नर्मदाया जलं सिंकत्वा अर्चयित्वा वृषभवजम् । दुर्गतिं च न पश्यन्ति तस्य तीर्थप्रभावतः ॥ २५
 ऐततीर्थं समासाद्य यस्तु प्राणान्परित्यजेत् । सर्वपापविशुद्धात्मा व्रजते यत्र शंकरः ॥ २६
 जलप्रवेशं यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप । हंसयुक्तेन यानेन रुद्रलोकं स गच्छति ॥ २७
 यावच्चन्द्रश सूर्यश्च हिमवांशं महोदधिः । गङ्गाद्याः सरितो यावत्तावत्स्वर्गे महीयते ॥ २८
 अनाशकं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप । गर्भवासे तु राजेन्द्र न पुनर्जायते नरः ॥ २९
 ततो गच्छेत् राजेन्द्र अटवीतीर्थमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजग्निन्द्रस्यार्थासनं लभेत् ॥ ३०
 शृङ्खलीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनम् । तत्रापि स्नात्वात्रात्र स्य ध्रुवं गाणेश्वरी गतिः ॥ ३१
 एरण्डीनर्मदायाशं संगमं लोकविश्रुतम् । तंत्र तीर्थं महापुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ३२
 उपवासपरो भूत्वा नित्यं ब्रह्मपरायणः । तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ ३३
 ततो गच्छेत् राजेन्द्र नर्मदोदधिसंगमम् । जमदग्निरिति रुद्धातं सिद्धो यत्र जनार्दनः ॥ ३४
 यत्रेष्वा बहुर्भिर्यज्ञैरिन्द्रो देवाधिपोऽभवत् । तत्र स्नात्वा नरो राजनर्मदोदधिसंगमे ॥ ३५
 त्रिगुणस्याख्येयस्य फलं प्रामोति मानवः । पश्चिमोदधिसायुज्यं मुक्तिद्वारविघाटनम् ॥ ३६
 तत्र देवाः सगन्ध्यर्वा क्रुषयः सिद्धचारणाः । आराधयन्ति देवेशं त्रिसंध्यं विमलेश्वरम् ॥ ३७
 सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोके महीयते । विमलेश्वरपरं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ ३८
 तत्रोपवासं कृत्वा ये पश्यन्ति विमलेश्वरम् । सर्वपापविशुद्धात्मा (?) रुद्रलोकं व्रजन्ति ते ॥ ३९

१. ठ. देवकथार्हः । २. ख. अ. परमेश्वरम् । ३. क. 'न्या ऋद्धि च योसेवेकन्या' । ४. ख. अ. अमरैः । ५. क.
 एकं तीर्थं । ६. ठ. सृष्ट्या । ७. ख. अ. तच् ।

ततो गच्छेत राजेन्द्र केशिनीतीर्थमुत्तमम् । तत्र स्नातवा नरो राजशुपवासपरायणः ॥	४०
उपोष्य रजनीयेकां नियतो नियताशानः । तत्र तीर्थप्रभावेण मुच्यते ब्रह्महत्या ॥	४१
सर्वतीर्थाभिषेकं च यः पश्येत्सागरेभरम् । योजनाभ्यन्तरे तिष्ठदावर्तसंस्थितः शिवः ॥	४२
तं हृष्टा सर्वतीर्थानि हृष्टानि स्युने संशयः । सर्वपापविनिर्मुक्तो यत्र रुद्रः स गच्छति ॥	४३
नर्मदासंगमं यावद्यावश्चामरकण्टकम् । तत्रान्तरे महाराज तीर्थकोव्यो दंश स्थिताः ॥	४४
तीर्थसीर्थाटनचर्या ऋषिकोटिनिषेविताः । साग्रिहोत्रैश्च दिव्यदैः सर्वैर्ज्ञानपरायणैः ॥	४५
सेवितास्तेन राजेन्द्र ईप्सितार्थप्रदायिकाः । यथेदं वै पठेन्नित्यं शृणुयाद्वाऽपि भक्तिः ॥	४६
तं तु तीर्थानि सर्वाणि अभिषिष्वन्ति पाण्डव ॥	४७
नर्मदा च सदा प्रीतौ भवेद्वै नात्र संशयः । प्रीतस्तस्य भवेद्वुद्रो मार्कण्डेयो महामुनिः ॥	४८
बन्ध्या च लभते पुत्रान्दुर्भगा सुभगा भवेत् । कुमारीं लभते भर्ता यज्ञ यो वाच्छते फलम् ॥	४९
तदेव लभते सर्वं नात्र कार्या विचारणा । ब्राह्मणो वेदमाप्नोति क्षत्रियो विजयी भवेत् ॥	५०
वैश्यस्तु लभते धान्यं शूद्रः प्राप्नोति सद्गतिम् ॥	५१
मूर्खस्तु लभते विद्यां त्रिसंघयः यः पठेत् । नरकं च न पश्येत वियोगिं च न गच्छति ॥	५२

इति श्रीमहापुराणे पाद आदिखण्डे एकविशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

आदितः क्षेत्रकानां समष्टिकाः—९०९

अथ द्वार्विशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

एवं ते कथितं राजनर्मदातीर्थमुत्तमम् । पुरा गन्धर्वकन्यानां शापजं भयमुल्वणम् ॥	१
नाशितं तन्महाराज रेवाजलकणामिना । रेवाजलकणस्पर्शान्मुक्तो भवति मानवः ॥	२

युधिष्ठिर उवाच—

भगवन्नूहि कन्याभिः शापोऽलम्भिं कथं कुतः । कस्यापत्यानि तास्तासां नाम किं कीदृशं वयः ॥ ३	
कथं रेवाजलस्पर्शाद्विपाकाच्छापसंभवात् । विमुक्ताः कुत्र ताः सञ्चुः सर्वं मे कथय प्रभो ॥	४
नर्मदातीर्थपाहात्म्यं चमल्कारकरं भवेत् । श्रवणादपि पापानां मलनाशनमुच्यते ॥	५
नर्मदानर्मदाशब्दो येन केनचिदुच्यते । तस्य स्याच्छाश्वती मुक्तिर्यावदाचन्द्रतारकम् ॥	६
व्याहृतं भवता पूर्वं रेवामाहात्म्यमुत्तमम् । तथाऽपि चरितं साधो यदेतत्तिगद्यताम् ॥	७
अथै चोत्तमवाता या सेवितव्या मनीषिभिः । अतः पृच्छामि विप्रेन्द्रं रेवामाहात्म्यमुत्तमम् ॥	
इतिहासं वद विभो कन्यानां चरितोज्ज्वलम् ॥	८

नारद उवाच—

भूयतां राजशार्दूल धर्मगर्भा परा कथा । यथाऽरणिर्वहिगर्भा धर्मस्तु ब्रह्मसूरिव ॥	९
गन्धर्वः शुकसंगीतस्तस्य कन्या प्रमोहिनी । सुशीलस्य सुशीला च सुख्वरा स्वरवेदिनः ॥ १०	
सुतारा चन्द्रकान्तस्य चन्द्रिका सुप्रभस्य च । इमानि वरनामानि तासामप्सरसां दृप ॥ ११	

१ क. इकस्थि । २ ख. अ. 'तीर्थ निरन्तर्ये ऋषिकोटिनिषेवितम् । सा' । ३ क. 'ता मानवाशत्रा । ४ ख. अ. 'दिकाराच्छा' । ५ ख. अ. 'य दैवैः सेविता । ६ ख. अ. 'मेस्त्रवं ब्रह्मचिन्तक । ग' । ७ ठ. 'मैः सर्वगतः स हि । ८ ग' ।

कुमार्यः पञ्च सर्वास्ता वयसा सुभगाः पुनः । भाषन्ते च पिथस्तास्तु भगिन्य इव सर्वदा ॥ १२	
चन्द्रादिव विनिष्क्रान्ताश्नद्रिका इव सोज्ज्वलाः । चन्द्राननाः सुकेश्यश्च चन्द्रकान्ता इवोज्ज्वलाः ।	
देवेष्वेता विलासिन्यः कौपुषः कैरवेष्विव । लावण्यपिण्डसंभूता बहुरूपा मनोहराः ॥ १४	
उद्दिश्मुकुचपश्चिन्यः केतक्य इव माधवे । उन्मीलघौवनैः कान्ता वल्लीव नवपल्लवैः ॥ १५	
हेमगौराश्च हेमाभा हेमाभरणभूषिताः । हेमचम्पकमालिन्यो हेमच्छविसुवाससः ॥ १६	
खरग्रामवलीहासु(?) विविधामूर्छनासु च । तालवाच्चविनोदेषु वेणुवीणाप्रवादने ॥ १७	
मृदुज्ञनादसंभिङ्गलास्यमःयलयेषु च । चित्रादिषु विनोदेषु कलासु च विशारदाः ॥ १८	
एवंभूताश्च ताः कन्या मुमुक्षुः क्रीडनैर्वरैः । पितृभिर्लालिताः सर्वाश्रेष्ठ धनदालये ॥ १९	
कौतुकादेकदा पञ्च मिलित्वा मासि माधवे । कन्या मन्दारपुष्पाणि विचिन्वत्यो वनाद्रनम् ॥ २०	
गौरीं समाराथयितुं सुराङ्गनाः कदाचिदच्छोदसरोवरं यथुः ।	
हेमाम्बुजानि प्रवराणि ताः पुनस्तस्यादुपादाय वरोत्पलैः सह ॥ २१	
वैद्यर्घशुद्धस्फटिकप्रकुटिमे खाल्वा तु घटे परिधाय चाम्बरम् ।	
मौनेन च स्थाण्डिलपिण्डिकामर्यां सुवर्णमुक्ताभरणां विनिर्ममुः ॥ २२	
समर्चितां चन्दनगन्धकुरुक्षुपैरभ्यर्च्य गौरीं वरपङ्गजादिभिः ।	
नानोपहारैश्च सुभक्तिभाविता लास्यप्रयोगैर्नेन्तुः कुमारिकाः ॥ २३	
गान्धर्वमाश्रित्य परं स्वरं ततो गेयं सभावध्वनिभिः समूर्छनम् ।	
एणीदशस्ताः प्रजगुः कलाक्षरं तारप्रहृदं गतिभिश्च सुस्वरम् ॥ २४	
तस्मिन्सुभावे रसवर्षहर्षे कन्यास्वलंनिर्भरचित्तद्वित्तिषु ।	
अच्छोदतीर्थे प्रवरे तदाऽगतः खातुं मुनेवेदनिधेः सुतोऽग्रजः ॥ २५	
रूपेण निःसीमतरो वराननः प्रफुल्लशायतलोचनो युवा ।	
विस्तीर्णवक्षाः सुभुजोऽतिसुन्दरः श्यामच्छविः काम इवापरो हि सः ॥ २६	
स ब्रह्मचारी सुशिखो हि शोभते दण्डेन युक्तो धनुपेव मन्मथः ।	
एणाजिनप्रावरणः समुद्धृत्येमाभर्मीञ्जीकिटिपेखलः परः ॥ २७	
तं हृष्टा ब्राह्मणं बालास्तास्तत्र सरसस्तटे । जहृषुः कौतुकाविष्टा अयं नो भविताऽतिथिः ॥ २८	
संमुक्तगीतनृत्यास्तास्तस्याऽलोकनलालसाः । हरिण्यो लुब्धकेनेव विद्धाः कामेन सायकैः ॥ २९	
पश्य पश्येति जल्यन्त्यो मुग्धाः पञ्च सर्वभ्रमम् । तस्मिन्विप्रवरे युनि कामदेवभ्रमं यथुः ॥ ३०	
पुनः पुनस्तमभ्यर्च्य नयनैः पङ्कजैरिव । पश्चाद्विचार(?)पारब्धमप्सरोभिः परस्परम् ॥ ३१	
यद्यायं कामदेवो हि रातहीनः कथं भवेत् । अन्यथा हश्चिनौ देवौ तावृभौ युगचारिणौ ॥ ३२	
गन्धर्वः किञ्चरो वाऽथ सिद्धो वा कामरूपधृक् । कृषिपुत्रोऽथ वा कथित्कथिद्वा मनुजोत्तमः ॥ ३३	
अस्ति वा कथिदेवायं धात्रा सृष्टो हि नः कृते । यथा भाग्यवतामर्थे निधानं पूर्वकर्मभिः ॥ ३४	
तथाऽस्माकं कुमारीणां गौरीऽनीतो वरोत्तमः । करुणाजलकल्पलब्धाद्विकृतचित्तया ॥ ३५	
मया वृतस्त्वया चायं त्वया वृतस्तथाऽनया । एवं पञ्चसु कन्यासु वदन्तीषु नृपोत्तम ॥ ३६	
भुत्वा तद्वचनं तत्र कृतपात्याहिकक्रियैः । आलोच्य हृदये सोऽपि विम्बेतद्विचिन्तितम् ॥ ३७	

१ ट. सुसमा गुणैः । भा । २ ख. अ. यः । चिन्तयामास मेशावी किं कृत्वा सुकृतं भवेत् । गाधिसंभवपराशरादयः कण्ठदेवल्मुक्षाश्च ये द्विजाः ॥ ते०

ब्रह्मविष्णुगिरिशादयः सुरा येऽपि सिद्धमुनयः पुरातनाः ।		
तेऽपि योगवलिनो विमोहिता लीलया तद्वलाभिरद्वतम् ॥	३८	
योषितां नयनतीक्ष्णसायकैर्भूलतासूदृढचापनिर्गतैः ।		
घन्विना मकरकेतुना हतः कस्य ना पतति वा मनोमृगः ॥	३९	
तावदेव नयधीर्विराजते तावदेव जनता भयं भवेत् ।		
तावदेव धृत्तचित्तता भृशं तावदेव गणना कुलस्य च ॥	४०	
तावदेव तप्सः प्रगल्भता तावदेव समवेतता नृणाम् ।		
यावदेव ललितेक्षणासर्वाद्यतेऽद्वृतमदैर्न पूरुषः ॥	४१	
मोहयन्ति मदयन्ति रागिणं योषितः स्वललितैर्मनोहरैः ।		
मोहयन्ति मदयन्ति मामिमा धर्मरक्षणपरं हि स्वैर्गुणैः ॥	४२	
मांसरक्तमल्पूत्रनिर्मिते योषितां वपुषि निर्गुणेऽशुचौ ।		
कामिनस्तु परिकल्प्य चारुतामाविशान्ति सुविमूढचेतसः ॥	४३	
दारुणा हि परिकीर्तिताऽङ्गना साधुभिर्विमलबुद्धिभिर्बुधैः ।		
यावदेव न समीपगास्त्वमास्तावदेव हि गृहं व्रजाम्यहम् ॥	४४	
समीपं तस्य यावद्व आगच्छन्ति वरखियः । वैष्णवेन प्रभावेण तावदन्तर्दधे द्विजः ॥	४५	
तस्य योगवलामूर्प गतस्यादर्शनं तदा । दृष्टा तदद्वृतं कर्म वैष्णवव्रद्धारिणः ॥	४६	
वित्रस्तनयना बालाः कुरुक्ष्य इव कातराः । संक्रान्तनयनाः शून्या ददृशुस्ता दिशो दश ॥ ४७		
कन्या ऊनुः—		
[न्द्रजालं स्फुटं वेति मायां जानाति वा पुनः । दृष्टेऽप्यदृष्टरूपोऽभूदित्यनुस्ताः परस्परम् ॥ ४८		
श्यामं च हृदयं तासां तदैव विरहाभिना । ज्वलदावानलेनेव सुस्तिर्घं सर्वकाननम् ॥ ४९		
यजेन्द्रजालिकां विद्यां कान्त दर्शय सत्त्वरम् । आत्मानं न हि ते युक्तं प्राग्ग्रासे मक्षिकोपमम् ॥ ५०		
ए कष्टं दर्शितः कस्पाद्वात्रा त्वं घटितः कुतः । झाँतं महानुसंतापेत्तुर्नेस्त्वं विनिर्मितः ॥ ५१		
रुचिते निर्दयं चेतः कञ्चिदस्मासु नो मतिः । कञ्चित्कूरोऽसि हे कान्त कञ्चिन्मुष्णासि नो मनः ॥ ५२		
रुचित्र्याप्रत्ययोऽस्मासु कञ्चिदस्मान्परीक्षसे । कञ्चित्पर्मताशीलः कञ्चिन्मायाविशारदः ॥ ५३		
रुचिद्विनाऽपराधं तु किमस्मासु प्रकृप्यसे । कञ्चिद्वासं न जानासि परेषां विप्रलभ्नम् ॥ ५४		
त्वदर्शनं विना नष्टा हृदये भर सांप्रतम् । न जीवामोऽथ जीवामः पुनस्त्वदर्शनाशया ॥ ५५		
वर्यं च नीयन्तां तत्र शीघ्रं यत्र गतो भवान् । त्वदर्शनहरो धाता व्यधान्मोदाङ्गुरच्छिदाम् ॥ ५६		
सर्वथा दर्शनं देहि करुणो भव सर्वेषां । पर्यन्तं न प्रपश्यन्ति कस्यचित्सज्जना जनाः ॥ ५७		
इत्थं विलप्य ताः कन्याः प्रतीक्ष्य च बहुभासम् । पितुर्भयाद्वृहं गन्तुं शीघ्रमारेभिरे ततः ॥ ५८		
तत्प्रेषनिगदैर्बद्धा भृशं विरहविलुप्ताः । कर्थंचिदैर्यमालम्ब्य ताः स्वं स्वं गृहमागताः ॥ ५९		
आगत्य पतिताः सर्वा मातृणां तु समीपतः । किमेतन्मातृभिः पृष्ठाः कुतः कालात्ययोऽभवत् ॥ ६०		

[*कन्या ऊनुः]—

* एतचिह्नान्तर्गतं ट. पुस्तके ।

१ ट. सर्जका० । २ ख. अ. कुतो । ३ क. 'वैदा । ४ ख. अ. 'था । दुःखदत्तं न प्रयान्ति । : :

क्रीढन्त्यः किनरीभिस्तु सार्वं संगतकं यदा । संस्थितास्तेन न इतो दिवसोऽच्छोदसरोवरे ॥६२
पथि भान्ता वर्य मातः संतापस्तेन नस्तनौ । मोहेन महता वकुं न केनाप्युत्सहाये ॥ ६३

[* नारद उवाच]—

इत्युक्त्वा लुटितास्तत्र मणिभूमौ कुपारिकाः । आकारं गोपयन्त्यस्ता मुग्धा जल्यन्ति मातृभिः ॥६४
काचिर्भर्तयति ऋदाम्पूरं न मुदा तदा । न पाठ्यति तं कीरं पञ्चरेऽन्या कुत्रूहलात् ॥ ६५
स्तालयेष्वकुलं नान्या नोल्लापयति सारिकाम् । अपराऽतीव संमुग्धा नैव खेलति सारसैः ॥ ६६
भेजिरे न विनोदं ता रेमिरे नैव मन्दिरे । ऊचिरे वाञ्छैर्वर्नालं वीणावाणं न चक्रिरे ॥ ६७
कल्पद्रुमप्रसूनं यत्सर्वं तश्चानलोपमम् । मन्दारकुमुमामोदि न पुरुषधुरं मधु ॥ ६८

योगिन्य इव ताः कन्या नासाग्रन्त्यस्तलोचनाः । अलक्ष्यध्यानसंतानाः पुरुषोत्तममानसाः ॥६९
चन्द्रकान्तमणिच्छब्दे^१ सवद्वारिणि कन्दरे । क्षणं वातायने स्थित्वा जलयद्वृहे क्षणम् ॥ ७०

रचयन्ति क्षणं शश्यां दीर्घिकाम्भोजिनीदलैः । वीज्यमानाः सखीभिस्ताः शीतलैर्नलिनीदलैः ॥७१
इत्यं युगसमां रात्रिमनयंस्ता वरस्त्रियः । कथंचिद्वारणं कुत्वा विहलाः सज्वरा इव ॥ ७२

प्रातव्योममणि दृष्टा मन्यमानाः स्वजीवितम् । विज्ञाप्य मातरं स्वां स्वां गौरीं पूजयितुं गताः ॥७३
स्त्रात्वा तेन विधानेन पुष्पैर्धूर्पैस्तथा पुनः । विधाय पूजनं देव्या गायन्त्यस्तत्र ताः स्थिताः ॥७४

एतस्मिन्बन्तरे विषः स्त्रातुं सोऽपि समागतः । पितुराश्रमतस्तस्मादच्छोदेऽन्न सरोवरे ॥ ७५
मित्रं दृष्टैव रात्र्यन्ते पश्यन्य इव कन्यकाः । उत्फुल्लनयना जातास्तं दृष्टा ब्रह्मचारिणम् ॥ ७६

गत्वा तत्रैव ताः कन्याः समीपं ब्रह्मचारिणः । सव्यापसन्व्यवन्येन भुजपाशं च चक्रिरे ॥ ७७
गतोऽसि प्रियं पूर्वेदुर्गन्तुमध्य न लभ्यते । वृतस्त्वं नूनमस्माभिर्नात्र तेऽस्ति विचारणा ॥ ७८

इत्युक्तो ब्राह्मणः प्राह महसन्वाहुपाशगः । युष्माभिरुच्यते भद्रमनुकूलं प्रियं वचः ॥ ७९
प्रथमाश्रमनिष्टस्य किं तु नश्येत मे व्रतम् । विद्याभ्यसनशीलस्य तिप्रतश्च गुरोः कुले ॥ ८०

आश्रमे यत्र यो धर्मो रक्षणीयः स पण्डितैः । विवाहोऽयमतो मन्ये न धर्मं इति कन्यकाः ॥८१
आकर्णं विप्रवाक्यानि विप्रमूचुर्वरस्त्रियः । सकलध्वनि सोत्कण्ठाः कोकिला इव माधवे ॥ ८२

धर्मादीर्थोऽर्थतः कामः कामात्सुखफलोदयः । इत्येवं निश्चयास्ते वर्णयन्ति विपश्चितः ॥ ८३
स कामो धर्मवाहुल्यात्पुरतस्ते समुत्थितः । सेव्यतां विविधैर्भैर्गैः स्वच्छा भूमिरियं यतः ॥८४

भुत्वा तद्वचनं तासां प्राह गंभीरया गिरा । तथ्यं वो वचनं किं तु मपाप्यावश्यकं व्रतम् ॥८५
प्राप्यानुज्ञां गुरोः कुर्वे विवाहकर्म नान्यथा । इत्युक्ताः पुनरुचुस्ताः स्फुटं सूहोऽसि सुन्दर ॥८६

सिद्धौषधं ब्रह्मधिया रसायनं सिद्धिर्निधिः साधुकुला वराङ्गनाः ।

मध्यस्तथा सिद्धरसश्च धर्मतो मुने निषेद्याः सुधिया समागताः ॥ ८७

कार्यं तु दैवाद्यदि सिद्धिमागतं तस्मिन्प्रेक्षां न च यान्ति नीतिगाः ॥

यस्मादुपेक्षा न पुनः फलमदा तस्माद् दीर्घीकरणं प्रशस्यते ॥ ८८

विषादप्यमृतं ग्राषपमेष्यादपि काञ्चनम् । नीचादप्युत्तमां विद्यां ह्यारत्नं दुष्कुलादपि ॥ ८९

* ट. पुस्तक एवायं पाठः ।

१. ज. अ. सङ्केति । २. ज. अ. 'वित्तर्पय' । ३. ड. च. ट. ढ. 'भे तव' । ज. अ. 'भे सव' । ४. क. तु नायापि
मै । ५. क. 'स्य नाभूत्यारं गु' ।

सान्द्रानुरागाः कुलजन्मनिर्मलाः स्लेहार्द्वचित्ताः सुगिरः स्वर्यवराः ।

कन्याः सुरूपाः खलु चारुयौवना धन्या लभन्ते न नरास्तु नेतरे ॥ १०

क वर्यं सुरसुन्दर्यः क भवांस्तापसो बदुः । दुर्घटस्य विधानेन मन्ये धातैव पण्डितः ॥ ११

तस्मादस्मादि(निर्दानीं) तु स्वीकुर्यान्मङ्गलं भवान् । गान्धर्वेण विवाहेन अन्यथा नोपजीवनम् ॥ १२

धूस्त्वा वाक्यं ततः प्राह ब्राह्मणो धर्मविच्चमः । भो मृगाश्यः कथं त्याज्यो धर्मो धर्मधर्नैर्नरैः ॥ १३

धर्मशार्थश्च कामश्च मोक्षश्वेतश्चुष्ट्यम् । यथोक्तं फलदं द्वयं विपरीतं तु निष्फलम् ॥ १४

नाकाले इव व्रती कुर्यामितो दारपरिग्रहम् । न क्रिया फलमाप्नोति क्रियाकालं न वेत्ति यः ॥ १५

यतो धर्मविचारेऽस्मिन्मसकं मम मानसम् । तस्माच्छृणुत हे कन्या न समीहे स्वर्यवरम् ॥ १६

एवं शात्वाऽश्यं तस्य समीक्ष्यैव परस्परम् । करात्करं विमुच्याथ जग्राहाङ्गिं प्रमोहिनी ॥ १७

भुजौ जगृहतुस्तस्य सुशीला सुस्वरा तथा । आलिलिङ्गं सुतारा च वक्त्रं चुम्बति चन्द्रिका ॥ १८

तथाऽपि निर्विकारोऽसौ प्रलयानलसंनिभः । शशाप ब्रह्मचारी ताः क्रोधेनात्यन्तमूर्धितः ॥ १९

पिशाच्य इव मां लग्नास्तिपशाच्यो भविष्यथ । एवं तेनाऽशु शशास्तास्तं त्यक्त्वा पुरतः स्थिताः ॥

किमेत्तेष्ठेष्ठितं पापं श्नानागसि विचेष्ट्या । प्रियं कुतोऽप्रियं कुत्वा धिक्त्वां धर्मकृतान्तकः ॥ २०१

अनुरक्तेषु भक्तेषु मित्रेषु द्रोहकारिणः । पुंसो लोकोभयोः सौख्यं नाशमेतीति नः श्रुतम् ॥ २०२

तस्माच्यमपि नः शापात्पिशाचो भव सच्चरम् । इत्युक्त्वाऽपि च ता बाला निःश्वसत्यः क्षुधाकुलाः ॥

तदैवान्योन्यसंरम्भास्तस्मिन्सरसि पार्थिव । ताः कन्या ब्रह्मचारी च सर्वे पैशाच्यमागताः ॥ २०४

स पिशाचः पिशाच्यस्ताः क्रन्दमानाः सुदारुणम् । क्षणयन्ति विपाकांस्तान्यूर्वोपात्तस्य कर्मणः ॥ २०५

स्वकाले प्रभवत्येव पूर्वोपात्तं शुभाशुभम् । स्वच्छायामिव(?) दुर्वारं देवानामपि पार्थिव ॥ २०६

क्रन्दन्ति पितरस्तासां मातरस्तत्र तत्र चै । भ्रातरश्चैव बालानां दैवं हि दुरतिक्रमम् ॥ २०७

अत ऊर्ध्वं पिशाचास्त आहारार्थं सुदुःस्थिताः । इतस्ततश्च धावन्तो वसन्ति सरसस्तटे ॥ २०८

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिकाव्ये द्वार्तिशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टश्लोकाः—१११७

अथ त्रयोर्विशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

एवं बहुतिथे काले लोमशो मुनिसत्तमः । आगतश्च महाभागस्तत्र यादृच्छिको मुनिः ॥ १

तं द्वाष्ट्रा ब्राह्मणं सर्वे पिशाचाः क्षुत्समाकुलाः । धावन्ती शतुकामास्ते मिलित्वौ यूथवर्तिनः ॥ २

दशमानाः सुतीब्रेण तेजसा लोमशस्य तु । असमर्थाः पुनः स्थातुं ते सर्वे दूरतः स्थिताः ॥ ३

तत्र पूर्वकर्मबलात्पिशाचः स ह वै द्विजः । समीक्ष्य लोमशं राजन्साष्टाङ्गं प्रणिपत्य च ॥ ४

उवाच सूनृतां वाचं बद्ध्वा शिरसि चाङ्गलिम् । महाभाग्योदये विप्र साधूर्णां संगतिर्भवेत् ॥ ५

गङ्गादिपुण्यतीर्थेषु यो नरः स्नाति सर्वदा । यः करोति सतां सङ्गं तयोः सत्सङ्गमो वरः ॥ ६

गुरुणां सङ्गमो विप्र दृष्टादृष्टफलो भुवि । स्वर्गदो रोगहारी च किं तमोपहरो मतः ॥ ७

१ क. 'क्षत्सोऽसि यं कुत्वा धिक्तां धर्मकृतां तत्र । अ' । २ ख. अ. 'लः कुधा' । ३ क. च । आप्रसादं च
ना' । ४ ख. अ. 'न्तो वकुका' । ५ ख. अ. 'त्वा पथि व' ।

इत्युक्त्वा कथयामास पूर्ववृत्तान्तमस्तुतम् । इमा गन्धर्वकन्यास्ता मुने सोऽहं द्विजास्मजः ॥ ८
 सर्वे पिशाचरूपेण मिथःशापविमोहिताः । दीनाननाः सुतिष्ठापस्तवाग्रे मुनिसस्म ॥ ९
 त्वहर्शनेन बालानां निस्तारो नो भविष्यति । सूर्योदये तमःस्तोमः किं न नश्येत पुष्कलः ॥ १०
 शुत्वैतल्लोमशो वाक्यं कृपाद्रीकृतपानसः । प्रत्युवाच महातेजा दुःखितं ते मुनेः सुतम् ॥ ११
 मत्यसादाच्च सर्वेषां स्मृतिः सपदि जायताम् । धैर्ये च वर्ततां येन मिथः शापो लयं ब्रजेत् ॥ १२

पिशाच उवाच—

महर्षे कथ्यतां धर्मे पुच्येय येन किल्विषात् । नायं कालो विलम्बस्य शापाभिर्दारुणो यतः ॥ १३
 लोमश उवाच—

यथा सार्थं प्रकुर्वन्तु रेवास्तानं विधानतः । शापान्मोक्ष्यति वो रेवा नान्यथा निष्कृतिर्भवेत् ॥ १४
 शृणुष्वावहितो विप्र पापनाशो धुवो नृणाम् । रेवास्तानेन जायेत इति मे निश्चिता मतिः ॥ १५
 सम्पज्नमकृतं पापं वर्तपानं च पातकम् । रेवास्तानं दहेत्सर्वं तूलराशिमिवानलः ॥ १६
 प्रायश्चितं न पश्यन्ति यस्मिन्पापे पिशाचक । तत्सर्वं नर्मदातोये स्तानपात्रेण मश्यति ॥ १७
 श्वानकृभर्मदास्तानमतो मोक्षफला हि सा । हिमवत्पुण्यतीर्थानि सर्वपापहराणि वै ॥ १८
 इन्द्रलोकप्रदं हीदं निर्मितं ब्रह्मवादिभिः । सर्वकायफला रेवा मोक्षदा परिकीर्तिता ॥ १९
 पापग्री पापहरणी सर्वकायफलप्रदा । विष्णुलोकद आप्नावो नार्मदः पापनाशनः ॥ २०
 यामुनः सूर्यलोकाय भवेदाप्नाव उत्तमः । सारस्वतोऽघविधंसी ब्रह्मलोकफलप्रदः ॥ २१
 विशालफलदा प्रोक्ता विशाला हि पिशाचक । पापेन्धनदधाग्निस्तु गर्भहेतुक्रियापहः ॥ २२
 विष्णुलोकाय मोक्षाय नार्मदः परिकीर्तितः । शर्यूर्गण्डकी सिन्युश्नदभागा च कौशिकी ॥ २३
 तापी गोदावरी भीमा पयोष्णी कृष्णवेणिका । कावेरी तुङ्गभद्रा च अन्याश्वापि समुद्रगाः ॥ २४
 तासु रेवा परा प्रोक्ता विष्णुलोकप्रदायिनी । रेवा तु प्राप्यते पुण्यैः पूर्वजन्मकृतैर्द्विज ॥
 अपुनर्भवदं तत्र मज्जनं मुनिपुत्रक ॥ २५

गायन्ति देवाः सततं निविष्टा रेवा कदौ मज्जनदा हि नो भवेत् ।

स्त्राता नरा यत्र न गर्भवेदनां पश्यन्ति तिष्ठन्ति च विष्णुसंनिधौ ॥ २६

मज्जन्ति ये प्रत्यहमत्र मानवा रेवासुतोये बहुपापकञ्चुकाः ।

मज्जन्ति ते नो निरयेषु धर्मतः स्वर्गे तु ते चारु चरन्ति देववत् ॥ २७

तीर्त्रैवर्तैर्दानितपोभिरध्वरैः सार्थं विधात्रा तुलया धृता पुरा ।

रेवा पिशाचाऽशु तयोर्द्ययोरभूद्रेवा वरा तत्र च मोक्षसाधिका ॥ २८

नारद उवाच—

एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य लोमशस्य पिशाचकाः । तेन सार्थं युः शीघ्रं रेवामज्जनहेतवे ॥ २९

ततो दैवात्समुत्पन्नो रेवारोधसि मारुतः । तेषां प्रवाहस्पृष्टानां गात्रे जलकणप्रदः ॥ ३०

रेवाजलकणस्पर्शात्पैशाच्याते विमोचिताः । तत्कणादिव्यवपुषः प्रशशंसुश नर्मदाम् ॥ ३१

ततो लोमशवाक्येन ताश्च गन्धर्वकन्यकाः । परिणीताः सुखं तेन विमेण नर्मदातटे ॥ ३२

उवास सुचिरं कालं स्तानपानावगाहनैः । अर्चित्वा नर्मदामत्र विष्णुलोकं गताश्च ते ॥ ३३

१ क. किनु लयेत पुष्करे । श्रुं । २ ट. धर्मश्वार्जितो ये नामिं । ३ ड. ढ. 'र्तते ये' । ४ ख. ज. 'दा ईश्वित्वा हि ।

एवं ते कथितो राजमर्दागुणसंश्रयः । इतिहासो महापुण्यः श्रवणात्पापनाशनः ॥

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—१९६१

अथ चतुर्विशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

अथान्यानि तु तीर्थानि वसिष्ठोक्तानि मे वद । श्रुत्वा यानि च पापानि विलयं यान्ति भारद ॥१
नारद उवाच—

अष्टुष्वात्र हि तीर्थानि वसिष्ठोक्तानि पार्थिव । दक्षिणं सिन्धुमासाद्य ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ॥
२

अग्निष्ठोमवामोति विमानं चाधिरोहति ॥

चर्मण्वतीं समासाद्य नियतो नियताशनः । रन्तिदेवाभ्यनुज्ञातो अग्निष्ठोमफलं लभेत् ॥
३

ततो गच्छेत धर्मज्ञं हिमवत्सुतमर्वदम् । पूर्थिव्या यत्र वै च्छिद्रं पूर्वमासीद्युधिष्ठिर ॥
४

तत्राऽश्रमो वसिष्ठस्य त्रिषु लोकेषु विश्रुतः । तत्रोप्य रजनीमेकां गोसहस्रफलं लभेत् ॥
५

पिङ्गातीर्थमुपस्पृश्य ब्रह्मचारी नराधिप । कपिलानां नरव्याघ्रं शतस्य फलमासुयात् ॥
६

ततो गच्छेत धर्मज्ञं प्रभासं लोकविश्रुतम् । यत्र संनिहितो नित्यं स्वयमेव हुताशनः ॥
७

देवतानां मुखं वीर अनलोऽनिलसारथिः । संस्मितीर्थवरे स्नात्वा शुचिः प्रयतमानसः ॥

अग्निष्ठोमातिरात्राभ्यां फलं प्राप्नोति मानवः ॥
८

ततो गत्वा सरस्वत्याः सागरस्य च संगमम् । गोसहस्रफलं प्राप्य स्वर्गलोके महीयते ॥
९

दीप्यमानोऽग्निविश्रित्यं प्रभया भरतर्षभ । तीर्थे सलिलराजस्य स्नात्वा प्रयतमानसः ॥
१०

विरात्रमुषितस्तत्र तर्पयेत्पितृदेवताः । विराजति यथा सोमो वाजिमेधं च विन्दति ॥
११

वरदानं ततो गच्छेत्तीर्थं भरतसत्तम । विष्णोर्दुर्वाससाय यत्र वरो दत्तो युधिष्ठिर ॥
१२

वरदाने नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् । ततो द्वारवतीं गच्छेत्तीर्थयो नियताशनः ॥
१३

पिण्डारके नरः स्नात्वा लभेद्दहुसुवर्णकम् । तस्मिस्तीर्थे महाराजं पद्मलक्षणलक्षिताः ॥
१४

अन्या(द्या)पि मुद्रा दृश्यन्ते तदक्षुतमर्दिदम् । त्रिशूलाङ्गानि पद्मानि दृश्यन्ते कुरुनन्दन ॥
१५

महादेवस्य सानिध्यं तत्रैव भरतर्षभ । सागरस्य च खिन्धोशं संगमं प्राप्य भारत ॥
१६

तीर्थे सलिलराजस्य स्नात्वा प्रयतमानसः । तर्पयित्वा पितृन्देवानुरूपीशं भरतर्षभ ॥

प्राप्नोति वारुणं लोकं दीप्यमानः स्वतेजसा ॥
१७

शङ्कुकर्णेभ्वरं देवमर्चयित्वा युधिष्ठिर । अश्वमेधं दशगुणं प्रबद्धन्ति मनीषिणः ॥
१८

प्रदक्षिणमुपावृत्य गच्छेत भरतर्षभ । तीर्थं कुरुवर्शेष्ट त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥
१९

तिमीति नाम्ना विख्यातं सर्वपापपोचनम् । यत्र ब्रह्मादयो देवा उपासन्ते महेभ्वरम् ॥
२०

तत्र स्नात्वाऽर्चयित्वा च रुद्रं देवगणैर्हृतम् । जन्मप्रभृति पापानि कृतानि नुदते नरः ॥
२१

तिमिरत्र नरश्रेष्टं सर्वदैवरभिषुतः । तत्र स्नात्वा नरश्रेष्टं हयमेधमवासुयात् ॥
२२

जित्वा तत्र महाप्राङ्म विष्णुना दितिनन्दनम् । पुरा शौचं कृतं राजन्हत्वा दैवतकण्टकम् ॥
२३

ततो गच्छेत धर्मज्ञं वसुधारामभिषुताम् । गमनादेव तस्यां हि हयमेधमवासुयात् ॥
२४

स्नात्वा कुरुवरश्रेष्ठ प्रयतात्मा तु मानवः । तर्पयित्वा पितृन्देवान्विष्णुलोके महीयते ॥	२५
तीर्थं चाप्यपरं तत्र वसूनां भरतर्षभ । तत्र स्नात्वा च पीत्वा च वसूनां संयतो भवेत् ॥	२६
सिन्धुतपमिति ख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् । तत्र स्नात्वा नरश्रेष्ठ लभेद्वासुवर्णकम् ॥	२७
ब्रह्मतुर्गं समासाद्य शुचिः प्रयतमानसः । ब्रह्मलोकमवाप्नोति सुकृती विरजा नरः ॥	२८
कुमारिकाणां शक्रस्य तीर्थं सिद्धनिषेवितम् । तत्र स्नात्वा नरश्रेष्ठ शक्रलोकमवाप्न्यात् ॥	२९
ऐनुकायाश्च तत्रैव तीर्थं देवानिषेवितम् । स्नात्वा तत्र भवेद्विप्रो विमलश्नद्वमा इव ॥	३०
अथ पञ्चनदं गत्वा नियतो नियताशनः । पञ्चयज्ञानवाप्नोति क्रमशो ये तु कीर्तिताः ॥	३१
ततो गच्छेत धर्मज्ञ भीमायाः स्थानमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा न योन्यां वै नरो भरतसत्तम् ॥	३२
देव्याः पुत्रो भवेद्राजंस्तत्र कुण्डलविग्रहः । गवां शतसहस्रस्य फलं चैवाऽम्बुद्यान्महत् ॥	३३
गिरिकुञ्जं समासाद्य त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । पितामहं नमस्कृत्य गोसहस्रफलं लभेत् ॥	३४
ततो गच्छेत धर्मज्ञ विमलं तीर्थमुत्तमम् । अद्यापि यत्र दृश्यन्ते मत्स्याः सौवर्णराजताः ॥	३५
तत्र स्नात्वा नरश्रेष्ठ वाजपेयमवाप्न्यात् । सर्वपापविशुद्धात्मा गच्छेत्परमिकां गतिम् ॥	३६

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—११८७

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

वितस्तां च समासाद्य संतर्प्य पितृदेवताः । नरः फलमवाप्नोति वाजपेयस्य भारत ॥	१
काश्मीरेष्वेव नागस्य भवनं तक्षकस्य च । वितस्ताख्यमिति ख्यातं सर्वपापमोचनम् ॥	२
तत्र स्नात्वा नरो नूनं वाजपेयमवाप्न्यात् । सर्वपापविशुद्धात्मा गच्छेच परमां गतिम् ॥	३
ततो गच्छेत मलदं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । पश्चिमायां तु संध्यायामुपस्पृश्य यथाविधि ॥	४
चर्हं सप्तार्चिषे राजन्यथाशक्ति निवेदयेत् । पितृणामक्षयं दानं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥	५
गवां शतसहस्रेण राजसूयशतेन च । अश्वमेशसहस्रेण श्रेयान्सप्तार्चिषश्रहः ॥	६
ततो निवृत्तो राजेन्द्र रुद्रास्पदमयाऽविशेत् । अभिगम्य महादेवयश्वमेघफलं लभेत् ॥	७
मणिमन्तं समासाद्य ब्रह्मचारी समाहितः । एकरात्रोपितो राजन्यग्रिष्ठोमफलं लभेत् ॥	८
अथ गच्छेत राजेन्द्र देविकां लोकविश्रुताम् । प्रसूतिर्यत्र विप्राणां श्रूयते भरतर्षभ ॥	९
त्रिशूलपाणेः स्थानं च यत्र लोकेषु विश्रुतम् । देविकायां नरः स्नात्वा अभ्यर्च्ये च महेश्वरम् ॥१०	
यथाशक्ति नरस्तत्र निवेद्य भरतर्षभ । सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य लभते फलम् ॥	११
कामाख्यं तत्र रुद्रस्य तीर्थं देवर्षिसंमतम् । तत्र स्नात्वा नरः सिंप्रं सिद्धिमाप्नोति भारत ॥	१२
यजनं याजनं गत्वा तर्थैव ब्रह्मवौलकम् । पुण्यन्यास उपस्पृश्य न शोचेन्मरणं ततः ॥	१३
अर्धयोजनविस्तारां पञ्चयोजनमायताम् । एतावदेविकामाहुः पुण्यां देवर्षिसंमताम् ॥	१४
ततो गच्छेत धर्मज्ञ दीर्घसत्रं यथाक्रमम् । यत्र ब्रह्मादयो देवाः सिद्धाश्च परमर्षयः ॥	१५
दीर्घसत्रमुपासन्ते दीक्षिता नियतव्रताः । गमनादेव राजेन्द्र दीर्घसत्रमर्दिम् ॥	१६

राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं प्राप्नोति मानवः । ततो विनाशनं गच्छेन्नियतो नियताशनः ॥	१७
गच्छत्यन्तहिता यत्र भेषपृष्ठे सरस्वती । चमसे च शिवोद्देदे नागोद्देदे च दृश्यते ॥	१८
स्नात्वा तु चंपसोद्देदे अप्निष्टोमफलं लभेत् । शिवोद्देदे नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ॥	१९
नागोद्देदे नरः स्नात्वा नागलोकमवासुयात् । शशेयानं च राजेन्द्र तीर्थमासाद्य दुर्लभम् ॥	२०
शशरूपप्रतिच्छामा: पुष्करा यत्र भारत । सरस्वत्यां महाभाग अनुसंवत्सरं हि ते ॥	२१
स्नायन्ते भरतश्रेष्ठ हृत्तां वै कार्तिकीं सदा । तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र धोतते शिववत्सदा ॥	२२
गोसहस्रफलं चैव प्रामुख्याद्वरतर्षेभ । कुमारकोटिमासाद्य नियतः कुरुनन्दन ॥	२३
तत्राभिषेकं कुर्वीत पितृदेवार्चने रतः । गवामयुतमाप्नोति कुलं चैव समुद्दरेत् ॥	२४
ततो गच्छेत धर्मज्ञ रुद्रकोटिं समाहितः । पुरा यत्र महाराज ऋषिकोटिः समाहिता ॥	२५
हर्षेण च समाविष्ट देवदर्शनकाङ्क्षया । अहं पूर्वमहं पूर्वं द्रश्यामि दृष्टभद्रजम् ॥	२६
एवं संप्रस्थिता राजभृष्यः किल भारत । ततो योगीश्वरेणापि योगामस्थाय भूपते ॥	२७
तेषां मन्युपशान्त्यर्थमृषीणां भावितात्मनाम् ॥ सृष्टा तु कोटी रुद्राणामृषीणामग्रतः स्थिता ॥२८	
मया पूर्वे हरो दृष्ट इति ते मेनिरे पृथक् । तेषां तुष्टो महादेव क्रृषीणामुग्रतेजसाम् ॥	
भक्त्या परमया राजन्वरं तेषां प्रदत्तवान् ॥	२९
अद्यप्रभृति युष्माकं धर्मवृद्धिर्भविष्यति । तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र रुद्रकोव्यां नरः शुचिः ॥	३०
अश्वमेधमवाप्नोति कुलं चैव समुद्दरेत् ॥ ततो गच्छेत राजेन्द्र संगमं लोकविश्रुतम् ॥	३१
सरस्वत्यां महापुण्यमुपासीत जनार्दनम् । यत्र ब्रह्मादयो देवा क्रिष्यः सिद्धचारणाः ॥	३२
अभिगच्छन्ति राजेन्द्र चैत्रे शुक्लचतुर्दशीम् ॥ तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र विन्देद्वहुसुवर्णकम् ॥	३३
सर्वपापविशुद्धात्मा शिवलोकं च गच्छति । क्रृषीणां यत्र सत्राणि समाप्नानि नराधिप ॥	
तत्रावसानमासाद्य गोसहस्रफलं लभेत् ॥	३४

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डे पश्चविशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

श्लोकानामादितः समष्टज्ञाः—१२२१

अथ षड्विशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

ततो गच्छेत राजेन्द्र कुरुक्षेत्रमभिष्टुतम् । पापेभ्यो विप्रमुच्यन्ते तद्वातः सर्वजनतवः ॥	१
कुरुक्षेत्रं गमिष्यामि कुरुक्षेत्रे वसाम्यहम् ॥ य एवं सततं ब्रूयात्सर्वपैः प्रयुच्यते ॥	२
तत्र मासं वसेद्दीरः सरस्वत्यां नराधिप । यत्र ब्रह्मादयो देवा यत्र ब्रह्मधिचारणाः ॥	३
गन्धर्वाप्सरसो यक्षाः पश्चमेधाभ्यां यक्षेत्रं महापुण्यमभिगच्छन्ति भारत ॥	४
मनसाऽप्यभिकामस्य कुरुक्षेत्रे युधिष्ठिर । पापानि विप्रणश्यन्ति ब्रह्मलोकं च गच्छति ॥	५
गत्वा हि श्रद्धया युक्तः कुरुक्षेत्रं कुरुद्वाह । राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं प्राप्नोति मानवः ॥	६
ततो मत्तर्णकं राजन्द्रारपालं महाबलम् । यं वै समभिवाद्यैव गोसहस्रफलं लभेत् ॥	७

१. ख. अ. 'ती' । रममाणः शिवस्तत्र शिवोद्देदे च दृश्यते । स्नात्वा तत्र शिवोद्देदे अ' । २. ख. अ. शपान् । ३. ख. धता वै कार्तिके स' । ४. क. पूर्वतं द' ।

ततो गच्छेत धर्मज्ञ विष्णोः स्थानमनुक्तमम् । सततं नाम राजेन्द्र यत्र संनिहितो हरिः ॥ ८
 तत्र स्नात्वा च दृष्टा च त्रिलोकप्रभवं हरिम् । अश्वमेधमवामोति विष्णुलोकं च गच्छति ॥ ९
 ततः पारिष्वर्वं गच्छेत्तीर्थं त्रिलोकयविश्रुतम् । अग्निष्ठोमातिरात्राभ्यां फलं प्राप्नोति मानवः ॥ १०
 पृथिव्यास्तीर्थमासाद्य गोसहस्रफलं लभेत् । ततः शाल्वकिनिं गत्वा तीर्थसेवी नराधिप ॥ ११
 दशाहवमेधिके स्नात्वा तदेव लभते फलम् । सर्वपर्णदीं समासाद्य नागानां तीर्थमुक्तमम् ॥ १२
 अग्निष्ठोममवामोति नागलोकं च गच्छति । ततो गच्छेत धर्मज्ञ द्वारपालमतर्णकम् ॥
 तत्रोष्य रजनीमेकां गोसहस्रफलं लभेत् ॥ १३
 ततः पञ्चनदं गत्वा नियतो नियताशनः । कोटितीर्थमुपसपृश्य हयमेधफलं लभेत् ॥ १४
 अग्निवनोस्तीर्थमागम्य रूपवानभिजायते । ततो गच्छेत धर्मज्ञ वाराहं तीर्थमुक्तमम् ॥ १५
 विष्णुर्वराहरूपेण पुरा यत्र स्थितोऽभवत् । तत्र स्थित्वा नरव्याघ अग्निष्ठोमफलं लभेत् ॥ १६
 ततो जयिन्यां राजेन्द्र सोमतीर्थं समाविशेत् । स्नात्वा फलमवामोति राजसूयस्य मानवः ॥ १७
 ऐकत्वंसे नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् । कृतशौचं समासाद्य तीर्थसेवी कुरुद्वह ॥
 पुण्डरीकप्रभामोति कृतशौचो भवेष्य सः ॥ १८
 ततो मुङ्गीविटं नाम महादेवस्य धीमतः । तत्रोष्य रजनीमेकां गाणपत्यमवामुयात् ॥ १९
 तत्रैव च महाराज षेष्वगं लोकपरिश्रुताम् । स्नात्वाऽभिगम्य राजेन्द्र सर्वकामानवामुयात् ॥ २०
 कुरुक्षेत्रस्य तद्वारं विश्रुतं भरतर्षभ । प्रदक्षिणमुपावृत्य तीर्थसेवी समावृतः ॥ २१
 संस्तूप्यनुत्तमं तु स्नात्वा इत्य पितृदेवताः । जामदग्न्येन रामेण आहूते वै महात्मना ॥
 कृतकृत्यो भवेद्वाजब्रह्ममेष्वं च विन्दति ॥ २२
 ततो रामहदं गच्छेत्तीर्थसेवी नराधिप । यत्र रामेण राजेन्द्र तरसा दीप्ततेजसा ॥ २३
 क्षत्रमुत्सार्य नीर्येण हदाः पञ्च नियेविताः । पूरयित्वा नरव्याघ रूधिरेणेति नः श्रुतम् ॥ २४
 पिवरस्तार्पिताः सर्वे तथैव प्रपितामहाः । ततस्ते पितरः प्रीता रामपूर्वमहीपते ॥ २५
 राम राम महाभाग प्रीताः स्म तव भार्गव । अनया पितृभक्त्या च विक्रमेण च तेऽनघ ॥ २६
 वरं वृणीष्व भद्रं ते किमिच्छसि महामते । एवमुक्तः स राजेन्द्र रामः प्रवदतां वरः ॥ २७
 अब्रवीत्याञ्जलिर्वाक्यं पितृन्स गगने स्थितान् । भवन्तो यदि मे प्रीता यद्यनुग्रातामयि ॥ २८
 पितृप्रसादादिच्छेयं तपसाऽप्यायनं पुनः । यज्ञ रोषाभिभूतेन क्षत्रमुत्सादितं मया ॥ २९
 वतश्च पापान्मुक्त्येयं युष्माकं तेजसा शहम् । हदाश्च तीर्थभूता मे भवेयुभुवि विश्रुताः ॥ ३०
 एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं रामस्य पितरस्तदा । प्रत्यूचुः परमप्रीता रामं तोपसमन्विताः ॥ ३१
 तपस्ते वर्धतां भूयः पितृभक्त्या विशेषतः । यज्ञ रोषाभिभूतेन क्षत्रमुत्सादितं त्वया ॥ ३२
 ततश्च पापान्मुक्तस्त्वं निहतास्ते स्वकर्मणा । हदाश्च तव तीर्थत्वं गमिष्यन्ति न संशयः ॥ ३३
 हदेष्वेतेषु यः स्नात्वा पितृन्सतर्पयिष्यति । पितरस्तस्य वै प्रीता दास्यन्ति भुवि दुर्लभम् ॥ ३४
 ईप्सितं मनसः कामं स्वर्गलोकं च शाश्वतम् । एवं दत्त्वा वरं राजनरामस्य पितरस्तदा ॥ ३५
 आमङ्ग्य भार्गवं प्रीतास्तत्रैवान्तर्दधुस्ततः । एवं रामहदाः पुण्या भार्गवस्य महात्मनः ॥ ३६
 स्नात्वा हदेषु रामस्य ब्रह्मचारी शुभत्रतः । रामप्रभ्यच्चर्य राजेन्द्र लभेद्वाजुमुवर्णकम् ॥ ३७

* १. क. सपिर्वीं । २. स. सपिर्वीं । ३. ट. एकदिवसे । ४. अ. ट. मुक्ताव० । ५. ख. जपा अ. जयां ट. ज्ञायां । ६. ल.
 स्मृत्यु पुष्कराणां तु स्नात्वा इप्सु पि० ।

वंशमूलं समासाद्य तीर्थसेवी कुरुद्वाह । स्वर्वशमुद्धरेद्वाजन्मात्वा वै वंशपूलके ॥	३८
कायशोधनमासाद्य तीर्थं भरतसत्तम । शरीरशुद्धिमाग्रोति स्नातस्तस्मिन्न संशयः ॥	३९
शुद्धदेहस्तु संयाति शुभाल्लोकाननुचयान् । ततो गच्छेत राजेन्द्रं तीर्थं त्रैलोक्यवुर्लभम् ॥	४०
लोका यत्रोच्चृताः पूर्वं विष्णुना प्रभविष्णुना । लोकोद्वारं समासाद्य तीर्थं त्रैलोक्यविश्वतम् ॥	४१
स्नात्वा तीर्थवरे राजल्लोकानुद्धरते स्वकान् । श्रीतीर्थं च समासाद्य विन्दते श्रियमुत्तमम् ॥	४२
कपिलातीर्थमासाद्य ब्रह्मचारी समाहितः । तत्र स्नात्वाऽर्चयित्वा च देवानिह पितृस्तथा ॥	४३
कपिलानां सहस्रस्य फलं विन्दति मानवः । सूर्यतीर्थं समासाद्य स्नात्वा नियतमानसः ॥	४४
अर्चयित्वा पितृन्देवानुपवासपरायणः । अग्निष्टेमपवाग्रोति सूर्यलोकं च गच्छति ॥	४५
गर्वां भवनमासाद्य तीर्थसेवी यथाक्रमम् । तत्राभिषेकं कुर्वाणो गोसहस्रफलं लभेत् ॥	४६
गङ्गातीर्थं समासाद्य तीर्थसेवी नराधिप(?) । केव्यां(?)स्तीर्थं नरः स्नात्वा लभते वीर्यमुत्तमम् ॥	४७
ततो गच्छेत राजेन्द्रं द्वारपालं लवर्णकम् । तस्य तीर्थं सरस्वत्यां यथेन्द्रस्य महात्मनः ॥	४८
तत्र स्नात्वा नरो राजश्चग्निष्टेमफलं लभेत् ॥	४९
ततो गच्छेत धर्मज्ञं ब्रह्मावर्तं नराधिप । ब्रह्मावर्तं नरः स्नात्वा ब्रह्मलोकमवासुयात् ॥	५०
ततो गच्छेत धर्मज्ञं सुतीर्थकमनुसमम् । यत्र संनिहिता नित्यं पितरो दैवतैः सह ॥	५१
तत्राभिषेकं कुर्वति पितृदेवार्चने रतः । अश्वपेशमवाग्रोति पितृलोकं च गच्छति ॥	५२
ततोऽन्यतीर्थं धर्मज्ञं समासाद्य यथाक्रमम् । काशीश्वरस्य तीर्थेषु स्नात्वा भरतसत्तम ।	
सर्वठायाधिविनिर्मुको ब्रह्मलोके महीयते ॥	५३
मातृतीर्थं च तत्रैव यत्र स्नातस्य पार्थिव । प्रजा विवर्धते राजेन्स्वर्गांतं समवासुयात् ॥	५४
ततः शीतवनं गच्छेत्यितो नियताशनः । तीर्थं तत्र महाराज महदन्यन्त्र दुर्लभम् ॥	
पुनाति दर्शनादेव दैण्डेनैकं नराधिप ॥	५५
केशोनन्ध्यर्च्यं वै तस्मिन्पूतो भवति भारत । तत्र तीर्थवरं चान्यत्स्नातलोकार्तिं ह स्मृतम् ॥	५६
तत्र विप्रा नरव्याघ विद्वासस्तत्त्वतत्पराः । गतिं गच्छन्ति परमां स्नात्वा भरतसत्तम ॥	५७
स्वर्णलोगापनयने तीर्थं भरतसत्तम । प्राणायापैर्मिन्हरन्ति स्वलोगानि द्विजोत्तमाः ॥	५८
पूतात्मानश्च राजेन्द्रं प्रयान्ति परमां गतिम् । दशाभ्योधिके चैव तस्मिस्तीर्थं महीपते ॥	५९
तत्र स्नात्वा नरव्याघ गच्छन्ति परमां गतिम् । ततो गच्छेत राजेन्द्रं मानुषं लोकविश्वतम् ॥	६०
तत्र कृष्णा मृगा राजन्याधेन शरपीडिताः । विगाशं तस्मिन्सरसि मानुषत्वमुपागताः ॥	६१
तस्मिस्तीर्थं नरः स्नात्वा ब्रह्मचारी समाहितः । सर्वपापविशुद्धात्मा स्वर्गलोके महीयते ॥	६२
मानुषस्य तु पूर्वेण क्रोशमात्रे महीपते । आपगा नाम विल्याता नदी सिद्धनिषेविता ॥	६३
श्यामाकभोजनं तत्र यः प्रयच्छति मानवः । देवान्यितृन्समुहित्य तस्य धर्मफलं महत् ॥	६४
एकस्मिन्भोजिते विप्रे कोटिर्भवति भोजिता । तत्र स्नात्वाऽर्चयित्वा च दैवतानि पितृस्तथा	६५
उषित्वा रजनीपेकामग्निष्टेमफलं लभेत् । ततो गच्छेत धर्मज्ञं ब्रह्मणः स्थानमुत्तमम् ॥	६६
ब्रह्मानुस्वरमित्येवं प्रकाशं भुवि भारत । तत्र सप्तर्षिकुण्डेषु स्नातस्य भरतर्षेभ ॥	६७

१ अ. कोन्यास्तीर्थें । द. कन्यास्तीर्थें । २ द. 'जन्दुर्गांते न च गच्छति । त' । ३ ख. अ. 'दण्डैकं च न' । ४ अ.

• 'शानावप्य वै । ५ तीर्थे नरः स्नात्वा विष्णुलोकं च गच्छति । त' । ६ द. 'म' । नखलो' । ७ ख. अ. 'ह्या' 'तिष्ठति नित्यं च प्र' ।

केदारे चैव राजेन्द्र कपिलस्य महात्मनः । ब्रह्माणमभिगम्याथ शुचिः प्रयतमानसः ॥	६८
सर्वपापविशुद्धात्मा ब्रह्मलोकं प्रयत्नते । कपिष्ठलस्य केदारं समासाद्य सुदुर्लभम् ॥	६९
अन्तर्धानमवाभ्रोति तपसा दग्धकिलिषः । ततो गच्छेत राजेन्द्रं सेवकं लोकविश्रुतम् ॥	७०
कृष्णपक्षे चतुर्दश्यामभिगम्य वृष्टव्यजम् । लभते सर्वकामान्हि स्वर्गलोकं च गच्छति ॥	७१
तिक्षः कोव्यथ तीर्थानैः संवरे(?)कुरुनन्दन । रुद्रकौश्यां तथा कूपे हदेषु च समन्तकः ॥	७२
इलास्पदं च तत्रैव तीर्थं भरतसत्तम । तत्र स्नात्वाऽर्चयित्वा च देवतानि पितृनपि ।	
न दुर्गतिमवाभ्रोति वाजपेयं च विन्दति ॥	७३
किंदाने च नरः स्नात्वा किञ्चेष्व च महीपते । अप्रमेयमवाभ्रोति दानं यज्ञं तथैव च ॥	७४
कैलस्यां वार्युपस्पृश्य श्रद्धानो जितेन्द्रियः । अशिष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राभ्रोति मानवः ॥	७५
सर्वकस्य तु पूर्वेण नारदस्य महात्मनः । कुरुश्रेष्ठं शुभं तीर्थं राजन्मेति विश्रुतम् ॥	७६
तत्र तीर्थं नरः स्नात्वा प्राणांश्चोत्सृज्य भारत । नारदेनाभ्यनुशातो लोकानाभ्रोति दुर्लभान् ॥	७७
शुक्रपक्षे दशम्यां तु पुण्डरीकं समाविशेत् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्युण्डरीकफलं लभेत् ॥	७८
तत्त्विविष्टपं गच्छेत्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । तत्र वैतरणी पुण्या नदी पापप्रमोचनी ॥	७९
तत्र स्नात्वाऽर्चयित्वा च शूलपाणिं वृष्टव्यजम् । सर्वपापविशुद्धात्मा गंच्छेच्च परमां गतिम् ॥	८०
ततो गच्छेत राजेन्द्रं फलैकीवनमुत्तमम् । तत्र देवाः सदा राजन्फलैकीवनमाश्रिताः ॥	८१
तपश्चरन्ति विपुलं बहुर्वर्षसहस्रकम् । दृष्टदृत्यां नरः स्नात्वा तर्पयित्वा च देवताः ।	
अशिष्टोमातिरात्राभ्यां फलं विन्दति मानवः ॥	८२
तीर्थं च सर्वदेवानां स्नात्वा भरतसत्तम । गोसहस्रस्य राजेन्द्रं फलमाभ्रोति मानवः ॥	८३
पाणिख्याते नरः स्नात्वा तर्पयित्वा च देवताः । अवामुते राजसूयमृषिलोकं च गच्छति ॥	८४
ततो गच्छेत धर्मज्ञं पिश्रकं लोकविश्रुतम् । तत्र तीर्थानि राजेन्द्रं पिश्रितानि महात्मना ॥	८५
व्यासेन नृपशार्दूल द्विजार्थमिति नः श्रुतम् । सर्वतीर्थेषु स स्नाति पिश्रके स्नाति यो नरः ॥	८६
ततो व्यासवनं गच्छेत्रियतो नियताशनः । मनोजवे नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ॥	८७
गत्वा भृशुर्वटीं चापि देव्याः स्थानं नरः शुचिः । तत्र स्नात्वाऽर्चयेदेवान्प्रियतृंश्च नियतः शुचिः ॥	
स देव्या समनुशातो गोसहस्रफलं लभेत् ॥	८८
कौशिक्याः संगमे यस्तु दृष्टदृत्याश्च भारत । स्नातो वै नियताहारः सर्वपापैः प्रयुच्यते ॥	८९
ततो व्यासस्थली नाम यत्र व्यासेन धीमता । पुत्रशोकाभितसेन देहत्यागाय निश्चयः ॥	९०
इतो देवैश्च राजेन्द्रं पुनरुत्थापितस्तथा । अभिगम्य स्थलीं तस्य गोसहस्रफलं लभेत् ॥	९१
ऋणान्तं कूपमासाद्य तिलप्रस्त्यं प्रदाय च । गच्छेत परमां सिद्धिर्गौरुको नरेभर ॥	
बैदीतीर्थे नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ॥	९२
अहश्च सुदिनश्चैव द्वे तीर्थे तु सुदुर्लभे । तयोः स्नात्वा नरश्रेष्ठं सूर्यलोकमवामुयात् ॥	९३
मृगधूमं ततो गच्छेत्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । तत्र रुद्रपदे स्नात्वा समभ्यन्वयं च मानवः ॥	९४
शूलपाणिं महात्मानमश्वमेधफलं लभेत् । कोटितीर्थे नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ॥	९५

१. स. अ. 'न्द्र शिवं त्रैलोक्यविं' । २. ह. च. ढ. सर्वकं । ३. ट. सर्वकं । ४. ख. अ. सर्वा हि-कु' । ५. ढ. ढ. सर्वरं । ६. ख. अ. 'दे पश्चसमन्तके । इ' । ७. ट. कूपस्थ । ८. ख. अ. शंकरस्य । ९. क. 'लङ्घीवं' । १०. क. 'लङ्घीवं' । ११. ख. अ. 'णित्वाते । १२. अ. देवीतीर्थे ।

अथ वा मनकं गत्वा श्रिषु लोकेषु विशुतम् । तत्र विष्णुपदे स्नात्वा समभ्यर्थ्य च बामनम् ॥ १६
 सर्वपापविशुद्धात्मा विष्णुलोकमवाप्नयात् । कुलं पुने नरः स्नात्वा पुनाति स्वकुलं नरः ॥ १७
 पवनस्य हृदं गत्वा महतां तीर्थमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरव्याघ्र वायुलोके महीयते ॥ १८
 अमराणां हृदे स्नात्वा समभ्यर्थ्यमराधिपम् । अमराणां प्रभावेन स्वर्गलोके महीयते ॥ १९
 शालिहोत्रस्य राजेन्द्र शालिसूर्ये यथाविधि । स्नात्वा नरवरश्रेष्ठ गोसहस्रफलं लभेत् ॥ २००
 श्रीकुञ्जं च सरस्वत्यां तीर्थं भरतसत्तम । तत्र स्नात्वा नरो राजश्चाप्निष्ठोमफलं लभेत् ॥ २०१
 ततो नैषिकुञ्जं च समासाद्य सुदुर्लभम् । क्रृष्णः किल राजेन्द्र नैषिकेयास्तपोधनाः ॥ २०२
 तीर्थयात्रां पुरस्कृत्य कुरुक्षेत्रे गताः पुरा । ततः कुञ्जाः सरस्वत्यां कृतो भरतसत्तम ॥ २०३
 क्रृषीणामवकाशः स्याद्यथा तुष्टिकरो महान् । तस्मिन्कुञ्जे नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ॥

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिसङ्ख्ये द्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्काः—१३२५

अथ सप्तविंशोऽध्यायः ।

नारद उचाच—

ततो गच्छेत धर्मज्ञ कन्यातीर्थमनुत्तमम् । कन्यातीर्थे नरः स्नात्वा अप्निष्ठोमफलं लभेत् ॥ १
 ततो गच्छेन्नरव्याघ्र ब्रह्मणः स्थानमुत्तमम् । तत्र वर्णवरः स्नात्वा ब्राह्मणं लभते नरः ॥
 ब्राह्मणस्तु विशुद्धात्मा गच्छेत परयां गतिम् ॥ २
 ततो गच्छेन्नरव्याघ्र सोमतीर्थमनुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्सोमलोकमवाप्नयात् ॥ ३
 सप्तसारस्वतं तीर्थं ततो गच्छेन्नराधिप । यत्र मङ्गणकः सिद्धो ब्रह्मर्थिर्लोकविशुतः ॥ ४
 पुरा मङ्गणको राजन्कुशाग्रेणोति विशुतम् । क्षतः किल करे राजस्तस्य शाकरसोऽस्वत् ॥ ५
 स वै शाकरसं दृष्ट्वा हर्षाविष्टो महातपाः । प्रवृत्तः किल विप्रर्थिर्विस्पयोत्कुल्लोचनाः ॥ ६
 ततस्तस्मिन्प्रवृत्ते वै स्थावरं जड्मयं च यद् । प्रवृत्तमुभयं वीरं तेजसा तस्य मोहितम् ॥ ७
 ब्रह्मादिभिस्ततो देवैक्रियभिश्च तपोधनैः । विज्ञसो वै क्रृषेरर्थं महादेवो नराधिप ॥
 नायं नृत्येद्यथा देव तथा त्वं कर्तुमर्हसि ॥ ८
 ततो देवो मुनिं दृष्ट्वा हर्षाविष्टेन चेतसा । नृत्यन्तमब्रवीचैन सुराणां हितकाम्यया ॥ ९
 अहो महर्षे धर्मज्ञ किमर्थं नृत्यते भवान् । हर्षस्थानं किमर्थं वा तवाद्य मुनिपुङ्गव ॥ १०

क्रृषिहवाच—

तपस्विनो धर्मपथे स्थितस्य द्विजसत्तमं । किं मे नान्यः समो ब्रह्मन्क्षताच्छाकरसोऽस्वत् ॥ ११
 यं दृश्वा संप्रवृत्तोऽहं हर्षेण महताऽन्वितः । तं प्रहस्याब्रवीदेव क्रृषिं रागेण मोहितम् ॥ १२
 अहं तु विस्मयं विश्व न गच्छामीह पश्य माम् । एवमुक्त्वा नरश्रेष्ठं महादेवेन वै तदा ॥ १३
 अमुख्यग्रेण राजेन्द्र स्वाकुष्ठस्ताडितोऽनय । ततो भस्म क्षताद्राजन्निःस्तं हि(ह)मसंनिभम् ॥ १४
 तदृश्वा व्रीडितो राजन्स मुनिः पादयोर्गतः । नान्यं देवमहं मन्ये रुद्रात्परतरं महत् ॥ १५
 सुरामुरस्य जगतो गतिस्त्वमसि शूलधृक् । त्वया सृष्टिमिदं विश्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १६

त्वामेव भगवन् सर्वे प्रविशन्ति युगक्षये । देवैरपि न शक्यस्त्वं परिज्ञातुं कुतो मया ॥	१७
त्वयि सर्वेश इश्यन्ते सुरा ब्रह्मादयोऽनघ । सर्वस्त्वमसि लोकानां कर्ता कारयिताऽन्वहम् ॥१८	
त्वत्प्रसादात्सुराः सर्वे मोदन्तीहाकुतोभयाः । एवं सुत्वा महादेवं स क्रृषिः प्रणतोऽब्रवीत् ॥१९	
तपस्ते वर्षतां विष्म पत्प्रसादात्सहस्रधा । आश्रमे चेह वत्स्यामि त्वया सार्थं महामुने ॥	२०
सप्तसारस्वते स्नात्वा अर्चविष्यन्ति ये तु माम् । न तेषां दुर्लभं किंचिदिह लोके परत्र वा ॥	२१
गच्छेत्सारस्वतं चापि लोकं नास्त्वयत्र संशयः । एवमुक्त्वा महादेवस्तत्रैवान्तरधीयत ॥	२२
वत्स्त्वौशनसं गच्छेत्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । यत्र ब्रह्मादयो देवा कृष्णयथ तपोधनाः ॥	२३
कार्तिकेयश्च भगवांखिसंव्यं किल भारत । सानिध्यमकरोत्तत्र भार्गवप्रियकाम्यया ॥	२४
कपालमोचनं तीर्थं सर्वप्रणाशनम् । तत्र स्नात्वा नरव्याघ्रं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥	२५
अग्नितीर्थं ततो गच्छेत्स्नात्वा च भरतर्षभं । अग्निलोकमवाग्नोति कुलं चैव समुद्रेरेत् ॥	२६
विश्वामित्रस्य तत्रैव तीर्थं भरतसत्तम । तत्र स्नात्वा महाराज ब्राह्मण्यमभिजायते ॥	२७
ब्रह्मयोर्नि समासाद्य शुचिः प्रयतमानसः । तत्र स्नात्वा नरव्याघ्रं ब्रह्मलोकं प्रपयते ॥	२८
पुनात्यासप्तमं चैव कुलं नास्त्वयत्र संशयः । ततो गच्छेत राजेन्द्रं तीर्थं वैलोक्यविश्रुतम् ॥	२९
पृथूदकमिति रुद्यातं कार्तिकेयस्य वै नृप । तत्राभिषेकं कुर्वीत पितृदेवार्चने रतः ॥	३०
अज्ञानाज्ञानतो वाऽपि ख्रिया वा पुरुषेण वा । यत्किञ्चिदिशुभं कर्म कृतं मानुषुद्दिना ॥	३१
तत्सर्वं नश्यते तत्र स्नातमात्रस्य भारत ॥	३२
अश्वमेशफलं चापि लभते स्वर्गमेव च । पुण्यमाहुः कुरुक्षेत्रं कुरुक्षेत्रात्सरस्वतीम् ॥	३३
सरस्वत्याश्र तीर्थानि तीर्थेभ्यश्च पृथूदकम् । उत्तमे सर्वतीर्थानां यस्त्यजेदात्मनस्तनुम् ॥	३४
पृथूदके जप्यपरो नैव संसरणं लभेत् । गीतं सनक्तुमारेण व्यासेन च महात्मना ॥	३५
वेदे च नियतं राजन्नभिगच्छेत्पृथूदकम् । पृथूदकात्पुण्यतमं नान्यतीर्थं नरोत्तम ॥	३६
एतन्मेध्यं पवित्रं च पावनं च न संशयः । तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति अपि पापकृतो जनाः ॥	३७
पृथूदके नरश्रेष्ठ प्राहुरेवं मनीषिणः । मधुपूरं तु तत्रैव तीर्थं भरतसत्तम ॥	
तत्र स्नात्वा नरो राजनोसहस्रफलं लभेत् ॥	३८
ततो गच्छेन्नरश्रेष्ठं तीर्थं देव्या यथाकमम् । सरस्वत्यारुणायाश्र संगमं लोकविश्रुतम् ॥	
त्रिरात्रोपोषितः स्नात्वा मुच्यते ब्रह्महत्या ॥	३९
अग्निष्टोमातिरात्राभ्यां फलं चैव समझुते । पुनात्यासप्तमं चैव कुलं नास्त्वयत्र संशयः ॥	४०
अवकीर्णं च तत्रैव तीर्थं कुरुकुलोद्धाव । विप्राणामनुकम्पार्थं दर्भिणा निर्मितं पुरा ॥	४१
व्रतोपनयनाभ्यां चाप्युपवासेन वा द्विजः । क्रियामत्रैश्र संयुक्तो ब्राह्मणः स्याम संशयः ॥	४२
क्रियाप्रविहीनोऽपि तत्र स्नात्वा नरर्षभं । चीर्णव्रतो भवेद्विश्रो दृष्ट्येत्पुरातनम् ॥	४३
समुद्राश्रापि चत्वारः समानीताश्र दर्भिणा । तत्र स्नात्वा नरव्याघ्रं न दुर्गतिमवाप्नुयात् ॥	४४
फलानि गोसहस्राणां चतुर्णां विन्दते च सः । ततो गच्छेत राजेन्द्रं तीर्थं शतसहस्रकम् ॥	४५
साहस्रकं च तत्रैव द्वे तीर्थे लोकविश्रुते । उभयोर्हि नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ॥	४६
दानं चाप्युपवासो वा सहस्रगुणितो भवेत् । ततो गच्छेत राजेन्द्रं रेणुकातीर्थमुक्तम् ॥	४७
तत्राभिषेकं कुर्वीत पितृदेवार्चने रतः । सर्वप्रणिगुद्धात्मा अग्निष्टोमफलं लभेत् ॥	४८

विमोचन उपसृष्ट्य जितमनुजितेन्द्रियः । प्रतिग्रहकृतैः पापैः सर्वैः संपरिमुच्यते ॥	४९
सतः पञ्चवट गत्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः । पुण्येन महता युक्तः स्वर्गलोके महीयते ॥	५०
यत्र योगेश्वरः स्थाणुः स्वयमेव वृषध्वजः । तपर्चयित्वा देवेशं गमनादेव सिध्यति ॥	५१
तैजसं वारणं तीर्थं दीप्यते स्वेन तेजसा । यत्र ब्रह्मादिभिर्देवैर्कृषिषिद्धि तपोधनैः ॥	५२
सैनापत्ये च देवानामभिषिक्तो गुहस्तदा । तैजसस्य तु पूर्वेण कुरुतीर्थं कुरुद्वह ॥	५३
कुरुतीर्थं नरः स्नात्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः । सर्वपापिविशुद्धात्मा रुद्धलोकं प्रपद्यते ॥	५४
स्वर्गद्वारं ततो गच्छेश्वियतो नियताशनः । अग्निष्ठोममवामोति ब्रह्मलोकं च गच्छति ॥	५५
ततो गच्छेदनरकं तीर्थसेवी नराधिप । तत्र स्नात्वा नरो राजन् दुर्गतिमवामुयात् ॥	५६
तत्र ब्रह्मा स्वयं नित्यं देवैः सह महीपते । अध्यास्ते पुरुषव्याघ्र नारायणपुरोगमैः ॥	५७
सांनिध्यं चैव राजेन्द्र रुद्रवेद्यां कुरुद्वह । अभिगम्य तु ता देवीं न दुर्गतिमवामुयात् ॥	५८
तत्रैव च महाराज विष्वेश्वरमुपापतिम् । अभिगम्य महादेवं मुच्यते सर्वकिलिवैः ॥	५९
नारायणं चाभिगम्य पश्चान्नाभमर्दिम । शोभयानो महाराज विष्णुलोकं प्रपद्यते ॥	६०
तीर्थेषु सर्वदेवानां स्नातमात्रो नराधिप । सर्वदुःखपरित्यक्तो धोतते शिववत्सदा ॥	६१
ततस्त्वस्थिपुरं गच्छेत्तीर्थसेवी नराधिप । पावनं तीर्थमासाद्य तर्पयेत्पितृदेवताः ॥	६२
अग्निष्ठोमस्य यज्ञस्य फलमामोति भारत ॥	६२
गङ्गाहृदश्च तत्रैव कूपश्च भरतर्पय । तिसः कोश्यस्तु तीर्थानां तस्मिन्कूपे महीपते ॥	६३
तत्र स्नात्वा नरो राजन्ब्रह्मलोकं प्रपद्यते ॥	६३
आपगायां नरः स्नात्वा अर्चयित्वा महेश्वरम् । गर्ति परामवामोति कुलं चैव समुद्धरेत् ॥	६४
ततः स्थाणुवटं गच्छेत्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । तत्र स्नात्वा स्थितो रात्रिं रुद्धलोकमवामुयात् ॥	६५
बद्रीणां वनं गच्छेत्सिष्टस्याऽश्रमं ततः । बद्री भक्ष्यते यत्र त्रिरात्रोपोषितैर्नरैः ॥	६६
सम्यग्द्वादश वर्षाणि बद्रीं भक्षयेत्तु यः । त्रिरात्रोपोषितश्चैव भवेत्सुल्यो नराधिप ॥	६७
इन्द्रमार्गं समासाद्य तीर्थसेवी नराधिप । अहोरात्रोपवासेन स्वर्गलोके महीयते ॥	६८
एकरात्रं समासाद्य एकरात्रोपितो नरः । नियतः सत्यवादी च ब्रह्मलोके महीयते ॥	६९
तथा गच्छेत्त राजेन्द्र तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् । आदित्यस्याऽश्रमो यत्र तेजोराशेम्हात्मनः ॥	७०
तर्मस्तीर्थं नरः स्नात्वा पूजयित्वा विभावसुम् । आदित्यलोकं व्रजति कुलं चैव समुद्धरेत् ॥	७१
सोमतीर्थं नरः स्नात्वा तीर्थसेवी कुरुद्वह । सोमलोकमवामोति नरो नास्त्यत्र संशयः ॥	७२
ततो गच्छेत धर्मङ्ग दधीचस्य नराधिप । तीर्थं पुण्यतमं राजन्पावनं लोकविश्रुतम् ॥	७३
यत्र सारस्वतो जातेः सिद्धिरात्मपसो निधिः । तर्मस्तीर्थं नरः स्नात्वा वाजपेयफलं लभेत् ॥	७४
सारस्वतीं गौति चैव लभते नात्र संशयः । ततः कन्याश्रमं गत्वा नियतो ब्रह्मचर्यया ॥	७५
त्रिरात्रमुषितो राजशुपवासपरायणः । लभेत्कन्याशतं दिव्यं ब्रह्मलोकं च गच्छति ॥	७६
ततो गच्छेत धर्मङ्ग तीर्थं संनिहितामपि । यत्र ब्रह्मादयो देवा क्रुषयश्च तपोधनाः ॥	७७
मासि मासि समेव्यन्ति पुण्येन महताऽन्विताः ॥	७७
संनिहितामुपसृष्ट्य राहुग्रस्ते दिवाकरे । अश्वमेधशतं तेन इष्टं भवति शाश्वतम् ॥	७८

१ ट. नवतुल्यो । २ क. 'तः सो द्विरास्तप' । ३ ट. 'तः सोऽहिरास्तप' । ३ क. मर्ति । ४ ख. ग्र. 'हितोम्' ५ ख. ग्र. 'हितामु' ।

पृथिव्यां यानि तीर्थानि अन्तरिक्षचराणि च । उदपानाश विप्राश्च पुण्यान्यायतनानि च ॥ ७९	
निःसंशयमपावास्यां समेष्यन्ति नराधिप । मासि मासि नरव्याघ्रं संनिहितायां जनेश्वर ॥ ८०	
तीर्थसंनयनादेव संनिहिता भुवि विक्षुता । तत्र स्नात्वा च पीत्वा च स्वर्गलोके महीयते ॥ ८१	
अपावास्यां तथा चैव राहुग्रस्ते दिवाकरे । यः श्राद्धं कुरुते मर्त्यस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ८२	
अद्वयमेवसहस्रस्य सम्यगिष्टस्य यत्कलम् । स्नात एव तदाप्रोति कृत्वा श्राद्धं च मानवः ॥ ८३	
यत्किंचिद्बुद्धकृतं कर्म ख्रिया वा पुरुषस्य वा । स्नातपात्रस्य तत्सर्वं नश्यते नात्र संशयः ॥	
पश्ववर्णेन यानेन व्रह्मलोकं स गच्छति ॥	८४
अभिवाद्य ततो गत्वा द्वारपालं भैचकुक्षम् । गङ्गाहृदश तत्रैव तीर्थं भरतसत्तम ॥	८५
तत्र स्नायीत धर्मज्ञ व्रह्मचारी समाहितः । राजसूयाश्वेषधाभ्यां फलं विन्दति मानवः ॥	८६
पृथिव्यां नैमित्पुण्यमन्तरिक्षे च पुष्करम् । त्रयाणामपि लोकानां कुरुक्षेत्रं विशिष्यते ॥	८७
पांशवोऽपि कुरुक्षेत्रे वायुनाऽतिसमीरिताः । अपि दुष्कृतकर्माणं नयन्ति परमां गतिम् ॥	८८
दधिणेन सरस्वत्या उत्तरेण सरस्वतीम् । ये वसन्ति कुरुक्षेत्रे ते वसन्ति त्रिविष्टपे ॥	८९
कुरुक्षेत्रं गमिष्यामि कुरुक्षेत्रे वसाम्यहम् । अप्येवं वाचमुत्सुज्य स्वर्गलोके महीयते ॥	९०
व्रह्मवर्द्यां कुरुक्षेत्रं पुण्यं व्रह्मर्षिसेवितम् । तस्मिन्वसन्ति ये राजन्न ते शोच्याः कथंचन ॥	९१
तरण्डकारण्डकयोर्यदन्तरं रामहृदानां च भैचकुक्षस्य च ।	
एतत्कुरुक्षेत्रसमन्तपञ्चकं पितामहंस्योत्तरवेदिरुच्यते ॥	९२

आटितः श्रोकारां माप्याङ्गाः—२११९

अधारविज्ञोऽयतः ।

नारद उवाच—

ततो गच्छेत् धर्मज्ञ धर्मतीर्थं पुरातनम् । यत्र धर्मो महाभागस्तस्वानुत्तमं तपः ॥	१
तेन तीर्थं कृतं पुण्यं स्वेन नाम्ना च चिह्नितम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन्यरक्षीलः समाहितः ॥ २	
आससमं कुलं चैव पुनीते नात्र संशयः । ततो गच्छेत् धर्मज्ञं कलापवनमुत्तमम् ॥	३
क्रुद्धेण महता गत्वा तत्र स्नात्वा समाहितः । अभिष्टेममवाप्नोति विष्णुलोकं च गच्छति ॥ ४	
सौगन्धिकं वनं राजस्ततो गच्छेत् मानवः । यत्र ब्रह्मादयो देवा क्रुपयश्च तपोधनाः ॥	५
सिद्धचारणगन्धर्वाः किनराः समद्दरेगाः । तद्वनं प्रविशन्नेत्रं सर्वपार्पैः प्रपुच्यते ॥	६
ततो हि सा सरिद्वेष्ट्रा नदीनामुत्तमा नदी । प्रक्षादेवी स्मृता राजन्यहापुण्या सरस्वती ॥	७
तत्राभिषेकं कुर्वीत वल्मीकाश्चिःस्तु जले । अर्चगित्वा पितॄन्देवानश्वमेघफलं लभेत् ॥	८
ईशानाश्चयुषितं नाम तत्र तीर्थं सुदुर्लभम् । पद्मगुणं याति पांतेषु वल्मीकादिति निश्चयः ॥	९
कपिलानां सहस्रं च वाजिमेथं च विन्दति । तत्र स्नात्वा नरव्याग्रं दृष्टेत्पुरातनैः ॥	१०
युग्मन्धां शतकुम्भां च पञ्चयज्ञं च भारत । अभिगम्य नरश्चेष्ट स्वर्गलोके महीयते ॥	११

१ स. अ. संहिताया । २ ख. म. संहिता । ३ ट. 'लं त्वरक' । ४ स. अ. मतणक' । ५ क. 'येको वा' । ६ क. 'लं त्वरक' । ७ संहिताया । ८ ट. 'जं कामा' । ९ स. अ. 'मार्या भवित्वे' । १० स. अ. पार्वीं ।

त्रिशूलपातं तत्रैव तीर्थमासाद्य दुर्लभम् । तत्राभिषेकं कुर्वीत पितृदेवार्चने रतः ॥ १२
 गाणपत्यं च लभते दंहं त्यक्त्वा न संशयः । ततो राजगृहं गच्छेदेव्याः स्यानं सुदुर्लभम् ॥ १३
 शाकंभरीति विव्याता त्रिषु लोकेषु विश्रुता । दिव्यं वर्षसहस्रं हि शाकेन किल भारत ॥ १४
 आहारं सा कृतवती मासि मासि नराधिप । ऋषयोऽभ्यागतास्तत्र देव्या भक्तास्तपोथनाः ॥ १५
 आतिथ्यं च कृतं तेषां शाकेन किल भारत । ततः शाकंभरीत्येवं नाम स्याः प्रतिष्ठितम् ॥ १६
 शाकंभरीं समासाद्य ब्रह्मचारी समाहितः । त्रिरात्रमुषितः शाकं भक्षयेन्नियतः शुचिः ॥ १७
 शाकाहारस्य यत्सम्यग्वर्णद्वादशभिः फलम् । तत्फलं तस्य भवति देव्याऽऽचन्देन भारत ॥ १८
 ततो गच्छेत्सुवर्णाख्यं त्रिषु लोकेषु विश्वुं । यत्र विष्णुः प्रसादार्थं रुद्रमाराधयत्कुरा ॥ १९
 वरांश्च सुबहूल्लङ्घे देवैरपि सुदुर्लभान् । उक्तश्च त्रिपुरघ्नेन परितुष्टेन भारत ॥ २०
 अपि चाऽत्मा प्रियतरो लोकं कृष्णं भविष्यति । त्वन्मुखं च जगत्कृत्स्नं भविष्यति न संशयः ॥ २१
 तत्राभिगम्य राजेन्द्रं पूजयित्वा वृषभवजम् । अश्वेषधमवामोति गाणपत्यं च विन्दति ॥ २२
 धूमवन्वीं ततो गच्छेत्रिरात्रमुषितो नरः । मनसा प्रार्थितान्कामाल्लङ्घेभते नात्र संशयः ॥ २३
 देव्यास्तु दक्षिणार्थेन रैथावर्तो नराधिर्पे । तत्राऽगत्य तु धर्मज्ञं श्रद्धानो जितेन्द्रियः ॥ २४
 महादेवप्रसादादै गच्छेत परमां गतिम् । प्रदक्षिणमुपादृत्य गच्छेत भरतर्पणम् ॥ २५
 धारां नाम महाप्राङ्गं सर्वपापप्रणाशिनीम् । तत्र स्नात्वा नरव्याघ्रं न शोचति नराधिप ॥ २६
 ततो गच्छेन्नरव्याघ्रं नमस्कृत्य महागिरिम् । स्वर्गद्वारेण तत्तुल्यं गङ्गाद्वारां न संशयः ॥ २७
 तत्राभिषेकं कुर्वीत कोटितीर्थं समाहितः । लभते पुण्डरीकं तु कुलं चैव समुद्ररेत् ॥ २८
 उष्यैकां रजनीं तत्र गोसहस्रफलं लभेत् । सप्तग्रङ्गे त्रिग्रङ्गे च शक्रावर्ते च तर्पयन् ॥
 देवान्पितृश्च विधिवत्पुण्यलोके महीयते ॥ २९
 ततः कनखले स्नात्वा त्रिरात्रोपोषितो नरः । अश्वेषधमवामोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥ ३०
 कपिलावर्टं तु गच्छेत तीर्थसेवी नराधिप । उष्यैकां रजनीं तत्र गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ३१
 नागराजस्य राजेन्द्रं कपिलस्य महात्मनः । तीर्थं कुरुवरथेष्ट सर्वलोकेषु विश्रुतम् ॥ ३२
 तत्राभिषेकं कुर्वीत नागतीर्थं नराधिप । कपिलानां सहस्रस्य फलं प्रामोति मानवः ॥ ३३
 ततो ल़लितिकां गच्छेच्छन्तनोस्तीर्थमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन् दुर्गतिमवामुयात् ॥ ३४

इति श्रीमहापुणे पाद्य आदिवर्णेऽशारिशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टङ्गाः—१४५१

अथेकोनत्रिशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

ततो गच्छेत राजेन्द्रं कालिन्दीतीर्थमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन् दुर्गतिमवामुयात् ॥ १
 पुष्करे तु कुरुक्षेत्रे ब्रह्मावर्ते पृथ्वदके । अविषुक्ते सुवर्णाख्ये यत्फलं नो लभेन्नरः ॥ २
 तत्फलं समवामोति यमुनायां नरोत्तम । स्वर्गभोगेऽतिरागो वै येषां मनसि वर्तते ॥ ३

१ देव्या वाक्येन । २ ख. ल. वेद्यास्तु । ३ ख. ल. उपाश्टो । ४ ख. ल. ०८। यात्रां गृहणात ध० । ५ ख. ललितकां ।
 ल. ललितकं ।

यमुनायां विशेषेण स्नानदानेन सत्तम । आयुरारोग्यसंपत्तौ रूपयौवनतागुणे ॥	४
येषां मनोरथस्तैस्तु न त्याज्यं यामुनं जलम् । ये विभ्यति नरकादेर्दारिश्याये असन्ति च ॥	५
सर्वथा तैः प्रयत्नेन तत्र कार्यं निमज्जनम् ॥	६
दारिश्यपापदौ भर्म्यपङ्कमपशालनाय वै । क्रुते वै यामुनं तोयं न चान्योऽस्ति युधिष्ठिर ॥	७
श्रद्धाहीनानि कर्माणि मतान्यर्थफलानि वै । फलं ददाति संपूर्णं यामुनं स्नानमात्रतः ॥	८
अकामो वा सकामो वा यामुने सलिले नृप । इहामुत्र च दुःखानि मज्जनाक्षैव पश्यति ॥	९
पक्षद्वये यथा चन्द्रः क्षीयते वर्षते यथा । पातकं नश्यते तत्र स्नानात्पुण्यं विवर्षते ॥	१०
यथाऽऽधौ सुखमायान्ति रत्नानि विविधानि च । आयुर्वित्तं कलत्राणि संपदः संभवन्ति च ॥	११
कामधेनुरुथा कामं चिन्तामणिविचिन्तितम् । ददाति यमुनास्नानं तदृत्सर्वं मनोरथम् ॥	१२
कृते तपः परं झानं त्रेतायां यजनं तथा । द्वापरे च कलौ दानं कालिन्दी सर्वदा शुभा ॥	१३
सर्वेषां सर्ववर्णानामाश्रमाणां च भूपते । यामुने मज्जनं धर्मं धाराभिः खलु वर्षते ॥	१४
अस्मिन्वै भारते वर्षे कर्मभूमौ विशेषतः । कालिन्द्यस्नायिनां नृणां निष्फलं जन्म कीर्तिं तम् ॥	१५
नैश्वर्यं गगने यद्व्यान्द्रेऽपायां तु यष्ट्वले । तद्रभ भाति सत्कर्पं यमुनामज्जनं विना ॥	१६
व्रतैर्दानैस्तपोभिश्च न तथा प्रीयते हरिः । तत्र मज्जनमात्रेण यथा प्रीणाति केशवः ॥	१७
न समं विद्यते किंचित्तेजः सौरेण तेजसा । तद्रभं यमुनास्नानसमानाः क्रुतुजाः क्रियाः ॥	१८
प्रीतये वामुदेवस्य सर्वपापापनुत्तये । कालिन्द्या मज्जनं कुर्यात्स्वर्गलोकाय मानवः ॥	१९
किं रक्षितेन देहेन सुपुष्टेन बलीयसा । अध्रुवैष्ण सुदेहेन यमुनामज्जनं विना ॥	२०
अस्थिस्तम्भं स्नायुवन्धं मांसक्षतज्ञलेपनम् । चर्मविनदं दुर्गन्धपूर्णं मूत्रपुरीषयोः ॥	२१
जराशोकविपश्यासं रोगपन्दिरमातुरम् । रागमूलमनित्यं च सर्वदोषसमाश्रयम् ॥	२२
परोपतापापार्तिपरद्रोहपरेष्ठिकम् । लोलुपं पिण्डुनं क्षूरं कृतम्बं क्षणिकं तथा ॥	२३
निष्पुरं दुर्धरं दुष्टं दोषत्रयविद्विष्टितम् । अशुचि चापि दुर्गन्धिं तापत्रयविमोहितम् ॥	२४
निसर्गतोऽधर्मरतं तृष्णाशतसमाकुलम् । कामक्रोधमहालोभनरकद्वारसंस्थितम् ॥	२५
कृमिवर्चस्तु भस्मादिपरिणामगुणावहम् । ईद्वक्षारीरं व्यर्थं हि यमुनामज्जनं विना ॥	२६
बुद्धुदा इव तोयेषु प्रत्यण्डा इव पक्षिषु । जायन्ते मरणायैव यमुनास्नानवर्जिताः ॥	२७
अर्नेष्वावो हतो विश्वे हतं श्राद्धमैषिणितम् । अव्रह्यप्यं हतं क्षत्रमनाचारहतं कुलम् ॥	२८
सदस्म्भव्य इतो धर्मः क्रोधेनैव हतं तपः । अदृढं च हतं झानं प्रापादेन हतं श्रुतम् ॥	२९
र्परभवत्या हता नारी ब्रह्मचारीं मदाद्वतः । अदीमेऽप्यौ हतो होमो हता भक्तिः समायिका ॥	३०
उपजीव्या हता कन्या स्वार्थे पाकक्रिया हता । शूद्रभिक्षोहतो योगः कृपणस्य हतं धनम् ॥	३१
अनभ्यासहता विद्या हतो बोधो विरोधकृत् । जीवनार्थं हतं तीर्थं जीवनार्थं हतं व्रतम् ॥	३२
असत्या च हता वाणी तथा पैशुन्यवादिनी । पट्कर्णगो हतो मष्ठो व्यग्रचित्तो हतो जपः ॥	३३
हतमश्रोत्रिये दानं हतो लोकश्च नास्तिकः । अश्रद्या हतं सर्वं यत्कृतं पारलौकिकम् ॥	३४
इहलोको हतो नृणां दरिद्राणां यथा नृप । मनुष्याणां हतं जन्म कालिन्दीमज्जनं विना ॥	३५
उपपातकसर्वाणि पातकानि महान्ति च । भस्मी भवन्ति सर्वाणि यमुनामज्जनाभृप् ॥	३६

१ ट. 'म् । विस्तीर्णं गगनं यद्व्यान्द्रमूडुमण्डलम् । त' । २ क. 'वेणाऽऽसुदे' । ३ ट. 'जसंयुतम् ।
 ४ ट. 'म् । रत्नस्तु' । ५ अ 'ग्राहित' । ६ अ 'गर्भग्रन्थं' । ७ अ 'सि नगा वत्तं' । ८ अ 'दधक्षो हतो ।

वेपन्ते सर्वपापानि यमुनायां गते नरे । नाशके सर्वपापानां यदि स्नास्यन्ति वारिणि ॥	३६
पावका इव दीप्तन्ते यमुनायां नरोत्तमाः । विमुक्ताः सर्वपापेभ्यो मेधेभ्य इव चन्द्रमाः ॥	३७
आर्द्रशुष्कलघुस्थूलं वाञ्छनःकर्मभिः कृतम् । तत्र स्नानं दहेत्पापं पावकः समिधो यथा ॥	३८
प्रापादिकं च यत्पापं ज्ञानाज्ञानकृतं च यत् । स्नानयात्रेण नश्येत यमुनायां नृपोत्तम् ॥	३९
निष्पापास्त्रिदिवं यान्ति पापिष्ठा यान्ति शुद्धताम् । संदेहो नात्र कर्तव्यः स्नाने वै यमुनाजले ॥४०	
सर्वेऽधिकारिणो हत्र विष्णुभक्तौ यथा नृप । सर्वेषां सर्वदा देवी यमुना पापनाशिका ॥	४१
एष एव परो मत्र एतच्च परमं तपः । प्रायश्चित्तं परं चैव यमुनास्नानमुत्तमम् ॥	४२
नृणां जन्मान्तराभ्यासात्कालिन्दीमज्जने मतिः । अध्यात्मज्ञानकौशल्यं जन्माभ्यासाद्यथा नृप ॥४३	
संसारकर्दमालेप्रक्षालनविशारदम् । पावनं पावनानां च यमुनास्नानमुत्तमम् ॥	४४
स्नातास्तत्र च ये राजन्सर्वकामफलमदे । शुभांश्च भुजते भोगांश्चन्द्रसूर्यग्रहोपमान् ॥	४५
यमुना मोक्षदा प्रोक्ता मयुरासंगता यदि । मयुरायां च कालिन्दी पुण्याधिकविवर्धिनी ॥	४६
अन्यत्र यमुना पुण्या महापातकहारिणी । विष्णुभक्तिमदा देवी मयुरासंगता भवेत् ॥	४७
भक्तिभावेन संयुक्तः कालिन्दी यदि मज्जयेत् । कल्पकोटिसहस्राणि वसते सनिधौ हरेः ॥	४८
मुक्तिं प्रयान्ति मनुजा नूनं सांख्येन वर्जिताः । पितरस्तस्य तृप्त्यन्ति तृसाः कल्पशतैर्दिवि ॥४९	
ये पिबन्ति नरा राजन्यमुनासलिलं शुभम् । पञ्चगव्यसहस्रैस्तु सेवितैः किं प्रयोजनम् ॥	५०
कोटितीर्थसहस्रैस्तु सेवितैः किं प्रयोजनम् । तत्र दानं च होमश्च सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥	५१

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिस्खण्डे उत्तरिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टज्ञाः—१५०२

अथ त्रिंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

अत्र ते वर्णयिष्यामि इतिहासं पुरातनं । पुरा कृतयुगे राजनिषधे नगरे वरे ॥	१
आसीद्वैश्यः कुवेराभो नामतो हेमकुण्डलः । कुलीनः सत्क्रियो देवद्विजपावकपूजकः ॥	२
कृषिवाणिज्यकर्ता॒सौ बहुधा क्रयविक्रयी । गोयोटकमहिष्यादिपशुपोषणतत्परः ॥	३
पयोदधीनि तक्राणि गोमयानि तृणानि च । काष्ठानि फलमूलानि लवणाद्वादिपिपलीम् ॥	४
धान्यानि शाकतैलानि वस्त्राणि विविधानि च । धातूनिभुविकारांश्च विक्रीणीते स सर्वदा ॥	५
इत्यं नानाविर्भैर्वैश्य उपायैरपरैस्तथा । उपार्जयामास सदा अष्टौ हाटकोटयः ॥	६
एवं महाधनः सोऽथ हाऽऽकर्णपलितोऽभवत् । पश्चाद्विचार्यं संसारक्षणिकत्वं स्वचेतसि ॥	७
तद्धनस्य षडंशेन धर्मकार्यं चकार सः । विष्णोरायतनं चक्रे गृहं चक्रे शिवस्य च ॥	८
तडागं खानयामास विपुलं सागरोपमम् । वाप्यश्च पुष्करिण्यश्च बहुधा तेन कारिताः ॥	९
वटाभृत्याप्रकङ्कोल्लजम्बूनिम्बादिकाननम् । आरोपितं स्वसच्चेन तथा पुष्पवनं शुभम् ॥	१०
उदयास्तमनं यावदभ्यपानं चकार सः । पुराद्विशुरुदिक्षु प्रपां चक्रेऽतिशोभनाम् ॥	११
पुराणेषु प्रसिद्धानि यानि दानानि भूपते । ददौ तानि स धर्मात्मा नित्यं दानपरस्तदा ॥	१२
यावज्जीवकृते पापे प्रायश्चित्तमथाकरोत् । देवपूजापरो नित्यं नित्यं चातिथिपूजकः ॥	१३
तस्येत्थं वर्तमानस्य संजातौ द्वौ सुतौ नृप । तौ सुप्रसिद्धनामानौ श्रीकुण्डलविकुण्डलौ ॥	१४

तयोर्भूत्ति यहं त्यक्त्वा जगाम तपसे बनम् । तत्राऽराध्य परं देवं गोविन्दं वरदं प्रभुम् ॥ १५
 तपःलिङ्गशरीरोऽसौ वासुदेवपनाः सदा । प्राप्तः स वैष्णवं लोकं यत्र गत्वा न शोचति ॥ १६
 अथ तस्य सुतौ राजन्यहामानसमन्वितौ । तरुणौ रूपसंपन्नौ धनगर्वेण गर्वितौ ॥ १७
 दुःशीलौ व्यसनासक्तौ धर्मकर्मद्वयदर्शकौ । न वाक्यं चाऽगतौ मारुर्द्वदानां वचनं तथा ॥ १८
 कूपार्गेणौ दुरात्मानौ पितृभित्रनिषेधकौ । अर्धमनिरतौ दुष्टौ परदाराभिगमिनौ ॥ १९
 गीतवादित्रनिरतौ वीणावेणुविनोदिनौ । वारखीशतसंयुक्तौ गायन्तौ चेरतुस्तदा ॥ २०
 चादुकारजनैर्युक्तौ विम्बोष्टीषु विशारदौ । सुवेषौ चारुवसनौ चारुचन्द्ररूपितौ ॥ २१
 तथा सुगन्थमाल्याङ्गौ कस्तरीलक्ष्मलक्ष्मितौ । नानालंकारशोभाङ्गौ मौक्किकाहारहारिणौ ॥ २२
 गजवाजिरथौयेन क्रीडन्तौ तावितस्ततः । मधुपानसमायुक्तौ परखीरतिमोहितौ ॥ २३
 नाशयन्तौ पितृद्रव्यं सहस्रं दद्रुतुः शतम् । तस्थतुः स्वगृहे रम्ये नित्यं भोगपरायणौ ॥ २४
 इत्थं तु तद्धनं ताभ्यां शिनियुक्तप्रसन्न्यैः । वारखीविटशैलूषमलुचारणबन्दिषु ॥ २५
 अपात्रे तद्धनं दत्तं क्षिमं वीजमिवोपरे । न सत्पात्रे च तदत्तं न ब्राह्मणमुखे हुतम् ॥ २६
 नार्चितो भूतभृद्विष्णुः सर्वपापप्रणाशनः । उभयोरेव तद्रव्यमचिरेण क्षयं यद्यौ ॥ २७
 ततस्तो दुःखपापभौ कार्पण्यं परमं गतौ । शोचमानौ तु मुद्यन्तौ क्षत्पीडादुःखपीडितौ ॥ २८
 तयोस्तु तिष्ठतोर्गेहे नास्ति यद्भृत्यते तदा । स्वजनैर्वान्धवैः सर्वैः सेवकैररूपजीविभिः ॥ २९
 द्रव्याभावे परिलक्ष्मौ चिन्त्यमानौ ततः पुरे । पश्चाच्छौर्यं समारव्यं ताभ्यां च नगरे नृप ॥ ३०
 राजतो लोकतो भीतौ स्वपुराणिःस्तौ तदा । चक्रतुर्वनवासं तौ सर्वेषामुपपीडितौ ॥ ३१
 जग्नतुः सततं मूढौ शितैर्वाणिर्विषार्पितैः । नानापक्षिवराहांश्च हरिणान्तोहितांस्तथा ॥ ३२
 शशकाञ्छलकान्नोधाञ्चापदांश्चेतरानवृहून् । महावलौ भिद्वसङ्गावाखेटकभुजौ सदा ॥ ३३
 एवं मांसमयाहारौ पापाहारौ परंतप । कदाचिद्भृतं प्राप्तो हेकोऽन्यश्च वनं गतः ॥ ३४
 शार्दूलेन हतो ज्येष्ठः कनिष्ठः सर्पदंशितः । एकस्मिन्दिवसे राजन्यापिष्ठौ निधनं गतौ ॥ ३५
 यमद्रूतेस्ततो वद्वा पाशैर्नीतौ यमालयम् । गत्वाऽभिजगदुः सर्वे ते द्रूताः पापिनावृभौ ॥ ३६
 धर्मराज नरावेतावानीतौ तव शासनात् । आङ्गां देहि स्वभृत्येषु प्रसीद करवाम किम् ॥ ३७
 आलोच्य चित्रमुसेन तदा द्रूताङ्गौ यमः । एकस्तु नीयतां वीर निरयं तीव्रवेदनम् ॥ ३८
 अपरः स्थाप्यतां स्वर्गे यत्र भोगा अनुच्छाः । कृतान्ताङ्गां ततः श्रुत्वा द्रूतैर्थं सिप्रकारिभिः ३९
 निक्षिसो रौरवे घोरे यो ज्येष्ठो हि नराधिप । तेषां द्रूतवरः कश्चिदुवाच मधुरं वचः ॥ ४०
 विकुण्डल मया सार्थमेहि स्वर्गं ददामि ते । भुद्भूत भोगान्सुदिव्यांस्त्वमर्जितान्स्वेन कर्मणा ४१
 इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिसंगडे त्रिशोऽन्यायः ॥ ३० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—१५४३

अथैकत्रिशोऽन्यायः ।

नारद उवाच—

ततो हृष्टपनाः सोऽथ द्रुतं पपञ्च तं पथि । संदेहं हृदि कृत्वा तु विस्मयं परमं गतः ॥
 विज्ञास्यन्दृदि स्वर्गः कस्य हेतोः फलं मम ॥

१

१ ख. व. 'मादिदर्शकौ' । २ ट. 'त्तौ विटगोपीवि' । ३ ख. अ. 'ऐर्वेलार्पि' । ट. 'गौर्बिडालकान् । ना' ।

विकुण्डल उवाच—

हे द्रूतवर पृच्छामि संशयं त्वामहं परम् । आवां जातौ कुले तुल्ये तुल्यं कर्म तथा कृतम् ॥ २
दुर्गृत्युरपि तुल्योऽभूतुल्यो दृष्टे यमस्तथा । कथं स नरके क्षिप्तस्तुल्यकर्मा ममाग्रजः ॥ ३
ममाभवत्कथं नाकमिति मे छिन्निं संशयम् । देवद्रूत न पश्यामि मम स्वर्गस्य कारणम् ॥ ४

देवद्रूत उवाच—

माता पिता सुतो जाया स्वसा भ्राता विकुण्डल । जन्महेतोरियं संज्ञा जन्तोः कर्मेष्पभुक्तये ॥ ५
एकस्मिन्मादपे यदद्वच्छुक्तनानां समागमः । यद्यत्समीहितं कर्म कुरुते पूर्वभावितः ॥ ६
तस्य तस्य फलं भुज्ञे कर्मणः पुरुषः सदा । सत्यं वदामि ते प्रीत्या नरैः कर्म शुभाशुभम् ॥ ७
स्वकृतं भुज्यते वैश्य काले काले पुनः पुनः । एकः करोति कर्माणि एकस्तत्फलमशुते ॥ ८
अन्यो न लिप्यते वैश्य कर्मणाऽन्यस्य कुत्रचित् । अपतन्नरके पापैस्तव भ्राता सुदारुणैः ॥ ९
त्वं च धर्मेण धर्मज्ञ स्वर्गं प्राप्नोषि शाश्वतम् ॥ ९

विकुण्डल उवाच—

आवाल्यान्मम पापेषु न पुण्येषु रतं मनः । अस्मिङ्गन्मनि हे द्रूत दुष्कृतं हि कृतं मया ॥ १०
देवद्रूत न जानामि सुकृतं कर्म चाऽऽत्मनः । यदि जानासि मत्पुण्यं तन्मे त्वं कृपया वद ॥ ११

देवद्रूत उवाच—

गृणु वैश्य प्रवक्ष्यामि यस्याय पुण्यमर्जितम् । जानामि तदहं सर्वं न त्वं वेत्सि सुनिश्चितम् ॥ १२
हरिमित्रसुतो विषः स्वमित्रो वेदपारगः । आसीनस्याऽश्रमः पुण्यो यमुनादक्षिणे तटे ॥ १३
तेन सर्वयं वने तस्मिस्तव जातं विशां वर । तत्सङ्गेन त्वया स्नानं माघमासद्वयं तथा ॥ १४
कालिन्दीपुण्यपानीये सर्वपापहरे वरे । तत्तीर्थे लोकविख्याते नाम्ना पापप्रणाशने ॥ १५
एकेन सर्वपापेभ्यो विमुक्तस्त्वं विशांपते । द्वितीये माघपुण्येन प्राप्तः स्वर्गस्त्वयाऽनय ॥ १६
त्वं तत्पुण्यप्रभावेन मोदस्य सततं दिष्ठि । नरकेषु तव भ्राता महर्तीं नाम यातनाम् ॥ १७
छिद्रमानोऽसिपत्रैश्च भिद्रमानस्तु मुद्रैः । चृर्ण्यमानः शिलापृष्ठे तपाङ्गारेषु भर्जितः ॥ १८
इति द्रूतवचः श्रुत्वा भ्रातृदुःखेन दुःखितः । पुलकाङ्कितसर्वाङ्गे दीनोऽसौ विनयान्वितः ॥ १९
उवाच तं देवद्रूतं मधुरं निषुणं वचः । मैत्री सप्तपदी साधो सतां भवति सत्फला ॥ २०
मित्रभावं विचिन्त्य त्वं मामुपाकर्तुमर्हसि । त्वतो हि श्रोतुमिच्छामि सर्वज्ञस्त्वं मतो मम ॥ २१
यमलोकं न पश्यन्ति कर्मणा केन मानवाः । गच्छन्ति निरर्थं येन तन्मे त्वं कृपया वद ॥ २२

देवद्रूत उवाच—

सम्यक्कृष्टं त्वया वैश्य नष्टपापोऽसि साम्यतम् । विशुद्धे हृदये उंसां दुद्धिः श्रेयसि जायते ॥ २३
यथप्यवसरो नास्ति मम सेवापरस्य वै । तथाऽपि च तव स्नेहात्प्रवक्ष्यामि यथामति ॥ २४
कर्मणा मनसा वाचा सर्वावस्थासु सर्वदा । परपीडां न कुर्वन्ति न ते यान्ति यमालयम् ॥ २५
न वेदनं च दानैश्च न तपोभिर्न चावैरः । कथंचित्स्वर्गतिं यान्ति पुरुषाः प्राणिहिसकाः ॥ २६
अहिंसा परमो धर्मो ह्यहिंसैव परं तपः । अहिंसा परमं दानमित्याहुमुनयः सदा ॥ २७
मशकान्सरीसुपाद्यशान्युक्तायान्मानवांस्तथा । आत्मौपम्येन पश्यन्ति मानवा ये दयालवः ॥ २८
तपाङ्गारमयस्कीलं मादं प्रेततरङ्गिणीम् । दुर्गतिं नैव गच्छन्ति कृतान्तस्य च ते नराः ॥ २९

भूतानि येऽत्र हिंसन्ति जलस्थलचराणि च । जीवनार्थं च ते यान्ति कालसूत्रं च दुर्गतिम् ॥ ३०
 भर्मासभोजनास्त्रं पूयशोणितपायिनः । मज्जन्तश्च वसापङ्के दष्टाः कीटैरप्योमुखैः ॥ ३१
 परस्परं च स्वादन्तो ध्वान्ते चान्योन्यधातिनः । वसन्ति कल्पानेकास्ते रुदन्तो दारुणं रवम् ॥ ३२
 नरकाभिःसृता वैश्य स्थावराः स्युक्षिरं तु ते । ततो गच्छन्ति ते कूरास्तिर्यग्योनिशतेषु च ॥ ३३
 प्रश्नाद्वान्ति जातान्थाः काणाः कुञ्जाश्च पङ्कवः । दरिद्राश्राङ्गीनाश्च मानुषाः प्राणिहिंसकाः ॥ ३४
 तस्माद्वैश्यं परत्रेह कर्मणा मनसा गिरा । लोकद्वयसुखप्रेप्सुर्धर्मज्ञो न तदाचरेत् ॥ ३५
 लोकद्वये न विन्दन्ति सुखानि प्राणिहिंसकाः । ये न हिंसन्ति भूतानि न ते विभ्यति कुञ्जचित् ॥ ३६
 प्रविशन्ति यथा नद्यः समुद्रमृजुवक्रयाः । सर्वे धर्मा अहिसार्यां प्रविशन्ति तथा हृष्म् ॥ ३७
 स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः । अभयं येन भूतेभ्यो दत्तमत्र विशारं वर ॥ ३८
 ये नियोगांश्च शास्त्रोक्तान्धर्माधर्मविभित्रितान् । पालयन्तीह ये वैश्यं न ते यान्ति यमालयम् ॥ ३९
 ब्रह्मसचारी शृहस्थश्च वानप्रस्यो यतिस्तथा । स्वर्धर्मनिरताः सर्वे नाकपृष्ठे वसन्ति ते ॥ ४०
 यथोक्तचारिणः सर्वे वर्णाश्रमसमन्विताः । नरा जितेन्द्रिया यान्ति ब्रह्मलोकं तु शाश्वतम् ॥ ४१
 इष्टापूर्तरता ये च पञ्चयज्ञरताश्च ये । दयान्विताश्च ये नित्यं नेक्षन्ते ते यमालयम् ॥ ४२
 इन्द्रियार्थनिहृत्ता ये समर्था वेदवादिनः । अग्निपूजारता नित्यं ते विप्राः स्वर्गगामिनः ॥ ४३
 अदीनवदनाः शूराः शत्रुभिः परिवेष्टिताः । आहवेषु विप्राः ये तेषां मार्गो दिवाकरः ॥ ४४
 अनाथहीनिद्विजार्थं च शरणागतपालने । प्राणांस्त्यजन्ति ये वैश्यं न च्यवन्ति दिवस्तु ते ॥ ४५
 पद्मवन्धवालद्वद्वाश्च रोग्यनाथदरिद्रितान् । ये पुण्यान्ति सदा वैश्यं ते मोदन्ते सदा दिवि ॥ ४६
 गां हृष्टा पङ्किनिर्मग्नां रोगमध्यं द्विजं तथा । उद्धरन्ति नरा ये च तेषां लोकोऽश्वमेधिनाम् ॥ ४७
 गोग्रासं ये प्रयच्छन्ति ये शुश्रूषान्ति गाः सदा । ये नाऽत्रोहन्ति गोपृष्ठे ते स्वर्लोकनिवासिनः ॥ ४८
 गर्तमात्रं तु ये चकुर्यत्र गौरतृष्णा भवेत् । यमलोकपद्मद्वैष्वं ते यान्ति स्वर्गतिं नराः ॥ ४९
 अग्निपूजादेवपूजागुरुपूजारताश्च ये । द्विजपूजारता नित्यं ते विप्राः स्वर्गगामिनः ॥ ५०
 वापीकूपतडागादौ धर्मस्यान्तो न विद्यते । पिबन्ति स्वेच्छया यत्र जलस्थलचराः सदा ॥ ५१
 नित्यं दानपरः सोऽत्र कथ्यते विबुधैरपि । यथा यथा च पानीयं पिबन्ति प्राणिनो भृशम् ॥ ५२
 तथा तथाऽक्षयः स्वर्गे धर्मबुद्ध्या विशारं वर । प्राणिनां जीवनं वारि प्राणा वारिणि संस्थिताः ॥ ५३
 त्रिस्त्रस्नानेन पूयन्ते येऽपि पाताकिनो नराः । प्रातःस्नानं हरेद्वैश्यं बाह्याभ्यन्तरं मलम् ॥ ५४
 प्रातःस्नानेन पूयापो नरो न निरयं ब्रजेत् । स्नानं विना तु यो भुङ्गे मलाशी स सदा नरः ॥ ५५
 अस्नायी यो नरस्तस्य विमुखाः पितृदेवताः । स्नानहीनो नरः पापः स्नानहीनो नरोऽशुचिः ॥
 अस्नायी नरकं भुक्त्वा पुंस्कीटादिषु जायते ॥ ५६
 ये पुनः स्रोतसि स्नानमाचरन्तीह पर्वणि । ते नैव नरकं यान्ति न जायन्ते कुयोनिषु ॥ ५७
 हुःस्वमा दुष्टचिन्ताश्च वन्ध्या भवन्ति सर्वदा । प्रातःस्नानेन शुद्धानां पुरुषाणां विशारं वर ॥ ५८
 तिलाश्च तिलपात्रं च तिलप्रस्थं यथाविधि । दत्त्वा प्रेतपतेर्भूमौ न व्रजन्ति नराः कृचित् ॥ ५९
 पृथिवीं काञ्चनं गां च दत्त्वा दानानि षोडश । गत्वा न विनिवर्तन्ते स्वर्गलोकाद्विकुण्ठल ॥ ६०
 पुण्यासु तिथिषु प्राङ्गो व्यतीपाते च संक्रमे । स्नात्वा दत्त्वा च यत्किंचिष्वैव मज्जति दुर्गतौ ॥ ६१

* १. ख. अ. 'म् । छमियोनिशतं गत्वा स्था० । २. क. 'यी नोप्रतस्त० । ३. ख. अ. पुष्कसादिषु । ट. पुरीषादिषु ।
 ४. ट. 'तगतीं भूयो न ।

नवाऽऽक्रामन्ति दातारो दारुणं रौरवं पथम् । इह लोके न जायन्ते कुले धनविवर्जिते ॥	६२
सत्यवादी सदामौनी प्रियवादी च यो नरः । अक्रोधनः समाचारो नातिवाद्यनभूयकः ॥	६३
सदा दाक्षिण्यसंपदः सदा भूतद्यान्वितः । गोसा च परमपर्णां वक्ता परगुणस्य च ॥	६४
परस्वं तृणमात्रं च मनसाऽपि न यो हरेत् । न पश्यन्ति विशां श्रेष्ठं ह्येते नरकयातनाम् ॥	६५
परापवादी पाखण्डः पापेभ्योऽपि मतोऽधिकः । पच्यते नरके तावद्यावदभूतसंश्वरम् ॥	६६
वक्ता परुषवाक्यानां मन्तव्यो नरकागतः । संदेहो न विशां श्रेष्ठं पुनर्याति च दुर्गतिम् ॥	६७
न तीर्थैर्न तपोभिश्च कृतप्रस्य च निष्कृतिः । सहते यातनां घोरां स नरो नरके चिरम् ॥	६८
पृथिव्यां यानि तीर्थानि तेषु मज्जति यो नरः । जितेन्द्रियो जिताहारो न स याति यमालयम् ॥९	
न तीर्थे पातकं कुर्यात् च तीर्थोंपजीवनम् । तीर्थे प्रतिग्रहस्त्याज्यस्त्याज्यो धर्मस्य विक्रगः ॥१०	
दुर्जरं पातकं तीर्थे दुर्जरश्च प्रतिग्रहः । तीर्थे च दुर्जरं सर्वप्रेतलिंकनरकं व्रजेत् ॥	७१
सङ्कुलज्ञाभसि स्नातः पूतो गाङ्गेयवारिणा । न नरो नरकं याति अपि पातकराशिकृत् ॥	७२
व्रतदानतपोयज्ञाः पवित्राणीतराणि च । गङ्गाबिन्दभिषिक्तस्य न समा इति नः श्रुतम् ॥	७३
अन्यतीर्थसमां गङ्गां यो ब्रवीति नराधमः । स याति नरकं वैश्य दारुणं रौरवं महत् ॥	७४
धर्मद्रवं ह्यपां वीजं वैकुण्ठचरणच्युतम् । धृतं मूर्ति प्रहेशेन यद्वाङ्ममलं जलम् ॥	७५
तद्वासैव न संदेहो निर्गुणं प्रकृतेः परम् । तेन किं समतां गच्छेदपि ब्रह्मण्डगोचरे ॥	७६
गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयाद्योजनानां शतैरपि । नरो न नरकं याति किं तया सद्वां भवेत् ॥	७७
नान्येन दश्ते सद्यः क्रिया नरकदायिनी । गङ्गामध्यसि प्रयत्नेन स्नातव्यं तेन मानवैः ॥	७८
प्रतिग्रहनिष्टो यः प्रतिग्रहस्मोऽपि सन् । स द्विजो द्योतते वैश्य तारारूपश्चिरं दिवि ॥	७९
गामुद्धरन्ति ये पङ्काद्ये रक्षन्ति च रोगिणः । ग्रियन्ते गोश्वैर्ये ये च तेषां नभसि तारकाः ॥	८०
यमलोकं न पश्यन्ति प्राणायामपरायणाः । अपि दुष्कृतकर्माणस्तैरेव हतकिल्बिषाः ॥	८१
दिवसे दिवसे वैश्य प्राणायामास्तु षोडश । अपि व्रीहीहणं साक्षात्पुनन्त्यहरहः कृताः ॥	८२
तपांसि यानि तप्यन्ते व्रतानि नियमाश्च ये । गोसहस्रपदानं च प्राणायामस्तु तत्समः ॥	८३
अविवन्दुं यः कुशाग्रेण मासे मासे नरः पिवेत् । संवत्सरशतं साग्रं प्राणायामस्तु तत्समः ॥	८४
पातकं तु महद्यज्ञं तथा क्षुद्रोपपातकम् । प्राणायामैः क्षणात्सर्वं भस्मसात्कुरुते नरः ॥	८५
मात्रुत्परदारान्ये मन्यन्ते वै नरोत्तमाः । न ते यान्ति नरश्रेष्ठं कदाचिद्यमयातनाम् ॥	८६
मनसाऽपि परेषां यः कलत्राणि न सेवते । सह लोकद्वयेनास्ति तेन वैश्य धरा धृता ॥	८७
तस्माद्मान्वितैस्त्याज्यं परदारोपसेवनम् । नयन्ति परदारास्तु नरकानेकविंशतिम् ॥	८८
लोभो न जायते येषां परदारेषु मानसे । ते यान्ति देवलोकं तु न यमं वैश्यसत्तमः ॥	८९
शश्वत्क्रोधनिदानेषु यः क्रोधेन न जीयते । जितस्वर्गः स मन्तव्यः पुरुषोऽक्रोधनो भुवि ॥९०	
मातरं पितरं पुत्रं आराधयति देववत् । अप्राप्ते वार्षके काले न याति च यमालयम् ॥	९१
पितुश्चाधिकभावेन येऽर्चयन्ति गुरुं नराः । भवन्त्यतिथयो लोके ब्रह्मणस्ते विशां वर ॥	९२
इह चैव शियो धन्याः शीलस्य परिरक्षणात् । शीलभ्रं च नारीणां यमलोकः सुदारुणः ॥९३	
शीलं रक्ष्यं सदा लीभिर्दुष्टसङ्कविर्जनात् । शीलेन हि परः स्वर्गः लीणां वैश्य न संशयः ॥९४	
शदस्य पाकयज्ञेन निषिद्धाचरणेन च । कुर्गतिर्विहिता वैश्य तस्य सा नारकी गतिः ॥	९५

विचारयन्ति ये शास्त्रं वेदाभ्यासरताश्च ये । पुराणं संहितां ये च श्रावयन्ति पठन्ति च ॥ ९६
 ठ्याकुर्वन्ति स्मृतिं ये च ये धर्मप्रतिबोधकाः । वेदान्तेषु निषणा ये तैरियं जगती धृता ॥ ९७
 तत्तदभ्यासमाहात्म्यैः सर्वे ते हतकिलिपाः । गच्छन्ति ब्रह्मणो लोकं यत्र मोहो न विद्यते ॥ ९८
 ज्ञानमग्राय यो दद्यादेशाश्रमसमुद्दवम् । अपि वेदास्तमर्चन्ति भवष्ट्विदारणम् ॥ ९९
 श्रूयतामस्तुतं द्वैतद्वैश्यस्थं वैश्यसत्तम । संपतं धर्मराजस्य सर्वलोकामृतपदम् ॥ १००
 न यमं यमलोकं च ने भूतान्योरदर्शनान् । पश्यन्ति वैष्णवा नूनं सत्यं सत्यं मयोदितम् ॥ १०१
 प्राहास्वान्यमुनाभ्राता सदैव हि पुनः पुनः । भवन्निर्वैष्णवास्त्याज्या न ते स्वर्मम गोचराः ॥ १०२
 स्परन्ति ये सकृद्गूताः प्रसङ्गेनापि केशवम् । ते विघ्वस्ताखिलाघौघा यान्ति विष्णोः परं पदम् ॥ १०३
 बुराचारो दुष्कृतोऽपि सदाचाररतोऽपि यः । भवन्निः स सदा त्याज्यो विष्णुं च भजते नरः ॥ १०४
 वैष्णवो यद्वृहे भुड्क्ते येषां वैष्णवसंगतिः । तेऽपि वः परिवार्याः स्युस्तस्तङ्गहतकिलिपाः ॥ १०५
 इत्थं वैश्यानुशास्त्यस्मान्देवो दण्डधरः सदा । अतो नो वैष्णवा यान्ति राजधानीं यमस्य तु ॥ १०६
 विष्णुभक्तिं विना दृणां पापिष्ठानां विशां वर । उपायो नास्ति नास्त्यन्यः संतर्तुं नरकाम्बुधिम् ॥ १०७
 श्वपाकमपि नेशेत लोकेष्टं वैश्य वैष्णवम् । वैष्णवो वर्णवाशोऽपि पुनाति भुवनत्रयम् ॥ १०८
 एतावताऽलमघनिर्हरणाय पुंसां संकीर्तनं भगवतो गुणकर्मनाम्नाम् ।

विकुलश्च पुत्रमधवान्यदजामिलोऽपि नारायणोति ऋयमाण इयाय मुक्तिम् ॥ १०९
 नरके तु चिरं मग्नाः पूर्वे ये च कुलद्वये । तदैव यान्ति ते स्वर्णं यदाऽर्चन्ति मुदा हरिम् ॥ ११०
 विष्णुभक्तस्य ये दासा वैष्णवाभ्रभुजश्च ये । ते तु क्रतुभुजां वैश्य गर्ति यान्ति निराकुलाः ॥ १११
 प्रार्थयेद्वैष्णवस्याम्नं प्रथत्नेन विचक्षणः । सर्वपापविशुद्ध्यर्थं तदभावे जलं पिवेत् ॥ ११२
 गोविन्देति जपन्मञ्चं कुत्रचिन्निर्यते यदि । स नरो न यमं पश्येत्तं च नेशामहे वयम् ॥ ११३
 साङ्गं समुद्रं सध्यानं सऋग्विच्छन्ददैवतम् । दीक्षया विधिवन्मञ्चं जपेद्वैदादशाक्षरम् ॥ ११४
 अष्टाक्षरेन मन्त्रेण ये जपन्ति नरोत्तमाः । तान्वद्वा ब्रह्महा शुःयेद्वाजते विष्णुवत्स्वयम् ॥ ११५
 शक्तिभक्तिक्रिणो भूत्वा ब्रह्माभ्यन्तरगामिनः । वसन्ति वैष्णवे लोके विष्णुरूपेण ते नराः ॥ ११६
 हृदि सूर्ये जले वाऽथ प्रतिमास्थणिलेऽपि च । समध्यर्च्य हरिं यान्ति नरास्तद्वैष्णवं पदम् ॥ ११७
 अथवा सर्वदा पूज्यो वासुदेवो मुमुक्षुभिः । शालग्रामे मणीं चक्रे वज्रकीटविनिर्मिते ॥ ११८
 अधिष्ठानं हि तद्विष्णोः सर्वपापप्रणाशनम् । सर्वपुण्यप्रदं वैश्य सर्वेषामपि मुक्तिदम् ॥ ११९
 यः पूजयेद्वर्तं चक्रे शालग्रामशिलोद्धवे । राजसूयसहस्रेण तेनेष्टं प्रतिवासरे ॥ १२०
 सदा नयन्ति वेदान्ता ब्रह्म निर्वाणमच्युतम् । तत्प्रसादो भवेत्त्वाणां शालग्रामशिलार्चनात् ॥ १२१
 महाकाष्ठस्थितो वह्निर्मुखस्थाने प्रकाशते । यथा तथा हरिर्व्यापी शालग्रामे प्रकाशते ॥ १२२
 अपि पापसमाचाराः कर्मण्यनधिकारिणः । शालग्रामार्चका वैश्य नैव यान्ति यमालयम् ॥ १२३
 न तथा रमते लक्ष्म्यां न तथा स्वपुरे हरिः । शालग्रामशिलाचक्रे यथा स रमते सदा ॥ १२४
 अधिहोत्रं कृतं तेन दत्ता पृथ्वी ससागरा । येनार्चितो हरिश्चक्रे शालग्रामशिलोद्धवे ॥ १२५
 शिळा द्वादश भो वैश्य शालग्रामशिलोद्धवाः । विधिवत्पूजिता येन तस्य पुण्यं वदामि ते ॥ १२६
 कोटिद्वादशलिङ्गस्तु पूजितैः स्वर्णपङ्कजैः । यत्स्यद्वादशकालेषु दिनेनैकेन तद्वेत् ॥ १२७
 यः पुनः पूजयेद्वक्त्या शालग्रामशिलांशतम् । उपित्वा स हरेलोके चक्रवर्तीह जायते ॥ १२८

कामैः क्रोधैः प्रलोभैश्चव्याप्तो योऽत्र नराधमः । सोऽपि याति हेरोंकं शालग्रामशिलार्चनात् ॥२९
 यः पूजयेष्व गोविन्दं शालग्रामे मुदा नरः । आभूतसंपुर्वं यावद्य स प्रच्यवते दिवः ॥ २३०
 विना तीर्थैर्विना दानैर्विना यद्वैर्विना मंतिम् । मुक्तिं यामित नरा वैश्य शालग्रामशिलार्चनात् ॥२१
 नरकं गर्भवासं च तिर्यकत्वं कृमियोनिताम् । न याति वैश्य पापोऽपि शालग्रामशिलार्चकः ॥२२
 दीक्षाविधानमष्टाङ्गो यश्चक्रे बलिमाहरेत् । गङ्गागोदावरीरेवा नद्यो मुक्तिप्रदाश्च याः ॥ २३
 निवसन्तीह ताः सर्वाः शालग्रामशिलाजले ॥ २३३
 नैवेद्यैर्विविधैः पुर्ण्यर्थपदीपैर्विलेपनैः ॥ गीतवादित्रस्तोत्रादौः शालग्रामशिलार्चनम् ॥ २३४
 कुरुते मानवो यस्तु कलौ भक्तिपरायणः । कल्पकोटिसहस्राणि रथते संनिधौ हरेः ॥ २३५
 लिङ्गस्तु कोटिभिर्द्वैष्यतफलं पूजितैस्तुतैः । शालग्रामशिलायास्तु शेकेनाहा ह तत्फलम् ॥ २३६
 सकुदभ्यर्चिते लिङ्गे शालग्रामशिलोद्भवे । मुक्तिं प्रयान्ति मनुजा नूनं सांख्येन वर्जिताः ॥ २३७
 शालग्रामशिलारुपी यत्र तिष्ठति केशवः । तत्र देवाः सुरा यक्षा भुवनानि चतुर्दश ॥ २३८
 शालग्रामशिलायां तु यः श्राद्धं कुरुते नरः । पितरस्तस्य तिष्ठन्ति तृपाः कल्पशास्तं दिविः ॥ २३९
 ये पिबन्ति नरा निल्यं शालग्रामशिलाजलम् । पञ्चगव्यसहस्रैस्तु सेवितैः किं प्रयोजनम् ॥ २४०
 कोटितीर्थसहस्रैस्तु सेवितैः किं प्रयोजनं । तोर्यं यदि पिवेत्पुण्यं शालग्रामशिलाङ्गजम् ॥ २४१
 शालग्रामशिला यत्र तत्तीर्थं योजनत्रयम् । तत्र दानं च होमं च सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ २४२
 शालग्रामशिलातोर्यं यः पिवेद्विन्दुना समम् ॥ मातृस्तन्यं पुनर्नैव स पिवेद्विष्णुभाग्नः ॥ २४३
 शालग्रामसर्पीपे तु क्रोशमात्रं समन्तः । कीटोऽपि मृतो याति वैकुण्ठं भुवनं परम् ॥ २४४
 शालग्रामशिलाचकं यो दद्यादामुत्तमम् । भूचकं तेन दत्तं स्यात्सशैलवनकाननम् ॥ २४५
 शालग्रामशिलाया यो मूल्यमुत्पादयेन्नरः । विक्रेता चानुमन्ता यः परीक्षासु च मोदते ॥ २४६
 ते सर्वे नरकं यान्ति यावदाभूतसंपुर्वम् । अतस्तं वर्जयेद्वैश्य चक्रस्य क्रयविक्रबम् ॥ २४७
 वहुनोक्तेन किं वैश्य कर्तव्यं पाषभीरुणा । स्मरणं वासुदेवस्य सर्वपापहरं हरेः ॥ २४८
 तपस्तप्त्वा नरो घोरमरण्ये नियतेन्द्रियः ॥ यत्फलं समवाग्नोति तन्त्रत्वा गरुडध्वजम् ॥ २४९
 कृत्वाऽपि बहुशः पापं नरो मोहसमन्वितः । न याति नरकं नत्वा सर्वपापहरं हरिं ॥ २५०
 पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च । तानि सर्वाण्यवाग्नोति विष्णोर्नामानुकीर्णनात् ॥२५१
 देवं शार्ङ्गधरं विष्णुं ये प्रपञ्चाः परायणाः । न तेषां यमसालोक्यं न ते स्युर्नरकौकसः ॥ २५२
 वैष्णवः पुरुषो वैश्य शिवनिन्दां करोति यः । न विन्देद्वैष्णवं लोकं स याति नरकं महत् ॥२५३
 उपोष्यैकादशीमिकां प्रसङ्गेनापि मानवः । न याति यातनां यामीमिति लोमशतः श्रुतम् ॥ २५४
 नेदृशं पावनं किंचित्त्रिषु लोकेषु विद्यते । उभयं पद्यनाभस्य दिनं पातकनाशनम् ॥ २५५
 तावत्पापानि देहेऽस्मिन्वसन्तीह विशां वर । यावत्नोपवसेज्जन्तुः पश्चनाभादिनं शुभम् ॥ २५६
 अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ २५७
 एकादशेन्द्रियैः पापं यत्कृतं वैश्य मानवैः । एकादश्युपवासेन तत्सर्वं विलयं व्रजेत् ॥ २५८
 एकादशीसर्वं किंचित्पुण्यं लोके न विद्यते । व्याजेनापि कृता यैस्तु वशं यान्ति न भास्करेः ॥२५९
 सर्वगोपस्त्रपदा खेषा शरीरारोग्यदायिनी । सुकलत्रप्रदा खेषा जीवत्पुण्यप्रदायिनी ॥ २६०
 न गङ्गा न गया वैश्य न काशी न च पुष्करम् । न चापि वैष्णवं क्षेत्रं तुल्यं हरिदिनेन तु ॥२६१

यमुना चन्द्रभागा न तुल्या हरिदिनेन तु । अनायासेन येनात्र प्राप्यते वैष्णवं पदम् ॥ १६२
रात्रौ जागरणं कृत्वा समुपोष्य हरेर्दिने । दश वै पैतृके पक्षे मातृके दश पूर्वजाः ॥

प्रियाया दश ये वैश्य तानुद्धरति निश्चितम् ॥ १६३

द्वंद्वसङ्गं परित्यक्त्वा नागारिकृतकेतनाः । सग्निवणः पीतवसनाः प्रयान्ति हरिमन्दिरम् ॥ १६४

बालत्वे यौवने वाऽपि वार्षके वा विशां वर । उपोष्यैकादशीं नूनं नैति पापोऽतिदुर्गतिम् ॥ १६५

उपोष्येह त्रिरात्राणि कृत्वा वा तीर्थमज्जनम् । दत्त्वा हेमतिलान्गाश्च स्वर्गं यान्तीह मानवाः ॥ १६६

तीर्थे स्नान्ति न ये वैश्य न दत्तं काञ्चनं च यैः । नैव तस्म तपः किंचित्से स्युः सर्वत्र दुःखिताः ॥ १६७

संक्षिप्य कथितं धर्मं नरकस्य निरूपणम् । अद्रोहः सर्वभूतेषु वाङ्मनःकायकर्मभिः ॥ १६८

इन्द्रियाणां निरोधश्च दानं च हरिसेवनम् । वर्णाश्रमक्रियाणां च पालनं विधितः सदा ॥ १६९

स्वर्गार्थीं सर्वदा वैश्य तपो दानं न कीर्तयेत् । यथाशक्ति तथा दद्यादात्मनो हितकाम्यया ॥ १७०

उपानद्वस्तुदत्तानि पत्रं मूलं फलं जलम् । अवन्व्यं दिवसं कार्यं दरिद्रेणापि वैश्यक ॥ १७१

इह लोकं परं चैव न दत्तं नोपतिष्ठते । दातारो नैव पश्यन्ति तां तां वै यमयातनाम् ॥

दीर्घायुषो धनाढ्याश्च भवन्तीह पुनः पुनः ॥ १७२

किमत्र बहुनोक्तेन यान्त्यधर्मेण दुर्गतिम् । आरोहन्ति दिवं धर्मैर्नराः सर्वत्र सर्वदा ॥ १७३

तेन बालत्वमारभ्य कर्तव्यो धर्मसंग्रहः । इति ते कथितं सर्वं किमन्यच्छ्रोतुयिच्छासि ॥ १७४

वैश्य उवाच—

श्रुत्वा त्वद्वचनं सौम्य प्रसन्नं चिन्तमेव मे । गङ्गोदं पापहं सद्यः पापहारि सतां वचः ॥ १७५

उपकर्तुं प्रियं वकुं गुणो नैसर्गिकः सताम् । शीतांशुः क्रियते केन शीतलोऽगृतमण्डलः ॥ १७६

देवदूत ततो ब्रह्म कारुण्यान्मम पृच्छतः । नरकाश्रिष्टातिः सद्यो भ्रातुर्मे जायते कथम् ॥ १७७

इति तस्य वचः श्रुत्वा देवदूतो जगाद् ह । ध्यानं हृष्टा क्षणं ध्यात्वा तन्मैत्रीरज्जुवन्धनः ॥ १७८

यत्ते वैश्याणमे पुण्यं त्वया जन्मानि संचितम् । तद्वाचेदीयतां सर्वं स्वर्गं तस्य यदीच्छासि ॥ १७९

विकुण्ठल उवाच—

किं तत्पुण्यं कर्त्य जातं किं जन्म च पुरातनम् । तत्सर्वं कथ्यतां दूत ततो दास्यामि सत्वरम् ॥ १८०

देवदूत उवाच—

शृणु वैश्य प्रवक्ष्यामि तत्पुण्यं च सहेतुकम् । पुरा मधुवने पुण्यं ऋषिरासीश शाकुनिः ॥ १८१

तपाद्ययनसंपन्नस्तेजसा ब्रह्मणा समः । जङ्गिरे तस्य रेवत्यां नव पुत्रा ग्रहा इव ॥ १८२

धूवः शाली बुधस्तारो उयोतिप्यानुत पञ्चमः । अग्निहोत्रता श्वेते गृहधर्मेषु रेमिरे ॥ १८३

निर्मोहो जितकामश्च ध्यानंकाष्ठो गुणाधिकः । एते गृहविरक्ताश्च चत्वारो द्विजसूनवः ॥ १८४

चतुर्थाश्रमपापन्नाः सर्वकामविनिस्पृहाः । ग्रामैकवासिनः सर्वे निःसङ्गा निष्परिग्रहाः ॥ १८५

निराशा निष्प्रयत्नाश्च समलोष्टाश्मकाञ्चनाः । येन केनचिदाच्छ्रुता येन केनचिदासि(शि)ताः ॥ १८६

सायंगृहास्तथा नित्यं ध्यानपरायणाः । जितनिद्रा जिताहारा वातशीतसहिष्णवः ॥ १८७

पश्यन्तो विष्णुरूपेण जगत्सर्वं चराचरम् । चरन्ति लीलया पृथ्वीं तेऽन्योन्यं मौनमास्थिताः ॥ १८८

न कुर्वन्ति क्रियां कांचिदैर्थमात्रं हि योगिनः । हृष्टाना असंदेहाश्रिद्विकारविशारदाः ॥ १८९

एवं ते तत्र विप्रस्य पूर्वमष्टमजन्मनि । तिष्ठतो मध्यदेशेषु पुत्रदारकुटुम्बिनः ॥ १९०

१ ट. 'त्वा अबवीद्वाक्यमुत्तमम् । य' । २ ख. अ. 'नकोशो गु' । ३ ट. 'दल्पमा' ।

गेहं तावकमाजग्मुर्भ्यादे क्षुतिपासिताः । वैश्वदेवान्तरे काले त्वया हृष्टा एहाङ्गे ॥	१९१
सगद्वदं साश्रुनेत्रं सहर्षं च सर्वं ऋभम् । दण्डवत्प्रणिपातेन बहुमानपुरःसरम् ॥	१९२
प्रणम्य चरणीर्घट्टा कृत्वा पाणियुगाञ्चलिम् । तदाऽभिनन्दिताः सर्वे त्वया सूनृतया गिरा ॥१९३	
अद्य मे सफलं जन्म जीवितं सफलं तथा । अद्य विष्णुः प्रसक्षो मे सनाथोऽथासि पावनः ॥१९४	
धन्योऽस्म्यद्य गृहं धन्यं धन्या अद्य कुदुम्बिनः । ममाद्य पितरो धन्या धन्या गावः भुतं धनम् ॥	
गहृष्टौ भवतां पादौ तापत्रयहरौ मया । भवतां दर्शनं यस्माद्दन्यस्यैव हरेरिव ॥	१९५
एवं संपूज्य छत्वा तु पादप्रक्षालनं तथा । धृतं पूर्णिं विशां श्रेष्ठं श्रद्धया परया तदा ॥	१९७
यत्र पादोदकं वैश्य श्रद्धया शिरसा धृतम् । गन्धपुष्पाक्षतैर्धूपैर्दीपैर्भावपुरःसरम् ॥	१९८
संपूज्य सुन्दराभेन भोजिता यत्यस्तथा । दृसाः परमहंसास्ते विश्रान्ता मन्दिरे निशि ॥	१९९
ध्यायन्तश्च परं ब्रह्म यज्ज्योतिज्योतिषां मतम् । तेषामातिथ्यजं पुण्यं जातं यत्ते विशां वरा ॥२००	
न तद्वक्त्रसहस्रेण वकुं शक्नोम्यहं खलु । भूतानां प्राणिनः श्रेष्ठाः प्राणिनां प्रतिजीविनः ॥	
प्रतिमत्सु नराः श्रेष्ठाः नरेषु ब्रह्मजातयः ॥	२०१
ब्राह्मणेषु च विद्वांसो विद्वत्सु कृतबुद्धयः । कृतबुद्धिषु कर्तारः कर्तृषु ब्रह्मवेदिनः ॥	२०२
अत एव सुपूज्यास्ते तस्माच्छ्रेष्ठा जगत्रये । तत्संगतिर्विशां श्रेष्ठं महापातकनाशिनी ॥	२०३
विश्रान्ता शृहिणो गेहे संतुष्टा ब्रह्मवेदिनः । आजन्मसंचितं पापं नाशयन्तीक्षणेन वै ॥	२०४
संचितं यन्मृहस्यस्य पापमामरणान्तिकम् । विनिर्दहति तत्सर्वमेकरात्रोषितो यतिः ॥	२०५
स्वभ्रात्रे देहि तत्पुण्यं नरकाद्येन मुच्यते । इति वूतवचः श्रुत्वा ददौ पुण्यं स सत्वरम् ॥	
हृष्णेन चेतसा भ्राता निरयात्सोऽपिनिर्गतः ॥	२०६
देवैस्तौ पुण्यवर्षेण पूजितौ च दिवं गतौ । ताभ्यां संपूजितः सम्यग्गतो दूतो यथागतः ॥	२०७
अखिलभुवनबोधं देवदूतस्य वाक्यं निगमवचनतुल्यं वैश्यपुत्रो निशम्य ।	
स्वकृतसुकृतदानाद्वातरं तारपित्वा सुरपतिवरलोकं तेन सार्थं जगाम ॥	२०८
इतिहासमिमं राजन्यः पठेच्छृणुयादपि । स गोसहस्रानस्य विशोको लभते फलम् ॥	२०९
इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिक्षेपं एकत्रिशोऽध्यायः ॥ १ ॥	

आदितः श्लोकानां समष्टिकाः—१७५२

अथ द्वार्तिशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

ततो गच्छेत राजेन्द्रं सुगन्धं लोकविश्रुतम् । सर्वपापविशुद्धात्पा ब्रह्मलोके महीयते ॥	१
रुद्रावर्तं ततो गच्छेत्तीर्थसेवी नराधिप । तत्र स्तात्वा नरो राजन्स्वर्गलोके महीयते ॥	२
गङ्गायाश्च नरश्रेष्ठं सरस्वत्याश्च संगमे । स्तातोऽश्वमेधमामोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥	३
तत्र कर्णहृदे स्तात्वा देवमन्धर्यं शंकरम् । न दुर्गतिमवामोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥	४
ततः कुञ्जाक्रकं गच्छेत्तीर्थसेवी यथाक्रमम् । गोसहस्रमवामोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥	५
अरुन्धतीवर्टं गच्छेत्तीर्थसेवी नराधिप । सामुद्रकमुपसृश्य त्रिरात्रोपोषितो नरः ॥	.
गोसहस्रफलं विन्यात्स्वर्गलोकं च गच्छति ॥	.६

ब्रह्मावर्तं ततो गच्छेद्वस्त्वारी समाहितः । अश्वमेधमवामोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥	७
यमुमाप्रभवं गच्छेत्समुपस्थृत्य यामुनम् । अश्वमेधफलं लब्ध्वा ब्रह्मलोके महीयते ॥	८
दर्वीसंक्रमणं प्राप्य तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् । अश्वमेधमवामोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥	९
सिन्धोश्रे प्रभवं गत्वा सिद्धगन्धर्वसेवितम् । तत्रोष्य रजनीः पश्च दद्याद्वहुसुवर्णकम् ॥	१०
अथ देवीं समासाद्य नरः परमदुर्गमम् । अश्वमेधमवामोति गच्छेद्वौशनसीं गतिम् ॥	११
ऋषिष्कुरुयां समासाद्य वसिष्ठं चैव भारत । वसिष्ठं समतिक्रम्य सर्वे वर्णा द्विजातयः ॥	१२
ऋषिष्कुरुयां नरः स्नात्वा ऋषिलोकं प्रपद्यते । यदि तत्र वसेन्यासं शाकाहारो नराधिप ॥	१३
भृगुतुङ्गं समासाद्य वाजिमेधफलं लभेत् । गत्वा वीरप्रमोक्षं च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥	१४
कृत्तिकामघयोश्चैव तीर्थमासाद्य दुर्लभम् । अग्निष्टेमातिरात्राभ्यां फलं प्रामोति पुण्यकृत् ॥	१५
ततः संध्यां समासाद्य विद्यातीर्थमनुत्तमम् । उपस्पत्नेत्स विद्यानां सर्वासां परमो भवेत् ॥	१६
महाश्रमे वसेद्वात्रिं सर्वपापप्रमोचने । एककालं निराहारो लोकान्संवसते शुभान् ॥	१७
षष्ठ्यकालोपवासेन यासमुष्य यद्यालये । तीर्णस्तारयते जन्मून्दशा पूर्वान्दशापरान् ॥	१८
दृष्ट्वा यैहेश्वरं पुण्यं परं सुरनमस्त्वकृतम् । कृतार्थः सर्वकृत्येषु न शोचेन्मरणं कन्चित् ॥	१९
सर्वपापविशुद्धात्मा विन्याद्वहुसुवर्णकम् ॥	२०
अथ वेतसिकां गच्छेत्पितामहनिषेविताम् । अश्वमेधमवामोति गतिं च परमां व्रजेत् ॥	२१
अथ सुन्दरिकां तीर्थं प्राप्य सिद्धनिषेविताम् । रूपस्य भागी भवति दृष्टमेतत्पुरातनैः ॥	२२
ततो ब्राह्मणिकां गत्वा ब्रह्मचारीं समाहितः । पश्चवर्णेन यानेन ब्रह्मलोकं प्रपद्यते ॥	२३
ततश्च नैमिषं गच्छेत्पुण्यं द्विजनिषेवितम् । तत्र नित्यं निवसति ब्रह्मा देवगणैः सह ॥	२४
नैमिषं प्रार्थयानस्य पापस्यार्थं प्रणश्यति । प्रविष्टमानस्तु नरः सर्वपापात्प्रमुच्यते ॥	२५
तत्र मासं वसेद्वीरो नैमिषे तीर्थतत्परः । पृथिव्यां यानि तीर्थानि नैमिषे तानि भारत ॥	२६
अभिषेकं तत्र कृत्वा नियतो नियताशनः । रौजमूर्यस्य यज्ञस्य फलं प्रामोति मानवः ॥	२७
पुनात्यासप्तमं चैव कुलं भरतसत्तम । यस्त्यजेन्नैमिषे प्राणानुपवासपरायणः ॥	२८
स मोदेत्स्वर्गलोकस्थ एवमाहुर्मनीषिणः । नित्यं येष्यं च पुण्यं च नैमिषं नृपसत्तम ॥	२९
गङ्गोद्देदं समासाद्य त्रिरात्रोपोषितो नरः । वानपेयमवामोति ब्रह्मभूतो भवेत्सदा ॥	३०
सरस्वतीं समासाद्य तर्पयेत्पितृदेवताः । सारस्वतेषु लोकेषु मोदते नात्र संशयः ॥	३१
ततश्च वृहुदां गच्छेत्तीर्थसेवी नराधिप । तत्रोष्य रजनीमेकां स्वर्गलोके महीयते ॥	३२
इवसत्रस्य यज्ञस्य फलं प्रामोति मानवः ॥	३३
ततश्च रजनीं गच्छेत्पुण्यां पुण्यजनैर्वृताम् । पितृदेवार्चनरतो वाजपेयमवाप्न्यात् ॥	३४
विमलाशोकमासाद्य विराजति यथा शशी । तत्रोष्य रजनीमेकां स्वर्गलोके महीयते ॥	३५
गोपतारं ततो गच्छेत्सरयूतीर्थमुन्तमम् । यत्र रामो गतः स्वर्गं सभृत्यबलवाहनः ॥	३६
देहं त्यक्त्वा पुरा राजसंस्त्वा तीर्थस्य तेजसा । रामस्य च प्रसादेन व्यवसायाच्च भारत ॥	३७
तस्मिन्स्तीर्थे नरः स्नात्वा गोपतारे नराधिप । सर्वपापविशुद्धात्मा स्वर्गलोके महीयते ॥	३८
रामतीर्थे नरः स्नात्वा गोपतारां कुरुनन्दन । अश्वमेधमवामोति पुनाति स्वकुलं नरः ॥	३९

१. १ स. अ. २ न नरः पुण्यो महाश्रमे । ती । २ स. अ. महाश्रम । ३ क. गवामयस्य । ४ स. अ. इ. अ. शाहुदाम । ५ ट. गेहं ।

शतसाहस्रकं तत्र तीर्थं भरतसत्तम । तत्रोपस्पर्शनं कृत्वा नियतो नियताशनः ॥

गोसाहस्रफलं पुण्यमाग्रोति भरतर्षभ ॥

३८

ततो गच्छेत धर्मह उद्धर्स्थानमनुसमयम् । कोटितीर्थे नरः स्नात्वा अर्चयित्वा गुहं वृप ॥

३९

गोसाहस्रफलं विन्द्यात्तेजसवी चापि जायते । ततो वाराणसीं गत्वा अर्चयित्वा हृषभजम् ॥४०

कपिलानां हृदे स्नात्वा राजसूयफलं लभेत् । मार्कण्डेयस्य राजेन्द्र तीर्थमासाद्य दुर्लभम् ॥ ४१

४१

गोमतीगङ्गयोर्थैव संगमे लोकविश्वते । अधिष्ठोमवाग्रोति कुलं चैव समुद्धरेत् ॥

४२

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डे द्वार्तिशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिकाः—१७९४

अथ त्रयोर्जिशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

वाराणस्याभ्यं माहात्म्यं संक्षेपात्कथितं त्वया । विस्तरेण मुने शूहि तदा प्रीणाति मे मनः ॥ १

नारद उवाच—

अत्रेतिहासं वक्ष्यामि वाराणस्या गुणाश्रयम् । यस्य श्रवणमात्रेण मुच्यते ब्रह्महस्या ॥

२

मेरुशृङ्गे पुरा देवमीशानं त्रिपुरद्विपम् । दिव्यासनगता देवी महादेवमपृच्छत ॥

३

देवयुवाच—

देवदेव महादेव भक्तानामार्तिनाशन । कथं त्वां पुरुषो देवमचिरादेव पश्यति ॥

४

सांख्ययोगस्तथा ध्यानं कर्मयोगोऽथ वैदिकः । आयासवहुला लोके यानि चान्यानि शंकरा ॥५

येन विश्वान्तचित्तानां योगिनां कर्मणामपि । इश्यो हि भगवान्सूक्ष्मः सर्वेषामथ देहिनाम् ॥६

एतद्वश्यतमं ज्ञानं गूढं ब्रह्मादिसेवितम् । हिताय सर्वभूतानां शूहि कामाङ्गनाशन ॥

७

ईश्वर उवाच—

अवाच्यमव्रविज्ञानं ज्ञानमझैर्बहिष्कृतम् । वक्ष्ये तत्र यथातत्त्वं यदुक्तं परमार्थिभिः ॥

८

परं गुह्यतमं क्षेत्रं यम वाराणसी पुरी । सर्वेषामेव भूतानां संसारार्णवतारिणी ॥

९

तत्र भक्त्या महादेवि मदीयं व्रतमास्थिताः । निवसन्ति महात्मानः परं नियमपास्थिताः ॥ १०

उत्तमं सर्वतीर्थानां स्थानानामुत्तमं च तत् । ज्ञानानामुत्तमं ज्ञानमविमुक्तं परं यम ॥

११

स्थानान्तरपवित्राणि तीर्थान्यायतनानि च । श्मशानसंस्थितान्येव दिव्यभूमिगतानि च ॥

१२

भूलोके नैव संलग्नपन्तरिक्षे यमालयम् । अमुक्तास्तत्र पश्यन्ति मुक्ताः पश्यन्ति चेतसा ॥

१३

श्मशानमेतद्विघ्नायतप्रिमुक्तभिति श्रुतं । कालो भूत्वा जगदिदं संहराम्यत्र सुन्दरि ॥

१४

देवीदं सर्वगुणानां स्थानं प्रियतरं यम । मद्भक्तास्तत्र गच्छन्ति मामेव प्रविशन्ति च ॥

१५

दत्तं जसं दुर्तं चेष्टं तपस्तसं कृतं च यत् । ध्यानमध्ययनं ज्ञानं सर्वं तत्राक्षयं भवेत् ॥

१६

जन्मान्तरसहस्रेषु यत्पापं पूर्वसंचितम् । अविमुक्तं प्रविष्टस्य तत्सर्वं व्रजति क्षयम् ॥

१७

ब्राह्मणाः क्षत्रियाः वैश्याः शूद्राश्व वर्णसंकराः । क्षियो म्लेच्छाश्व ये चान्ये संकीर्णाः पापयोनयः ॥८

कीडाः पिपीलिकाश्वैव ये चान्ये मृगपक्षिणः । काले स्त्रियोन्धनं प्राप्ता अविमुक्ते वरानने ॥

१९

चन्द्रार्थमौल्यलुप्यक्षा महावृषभवाहनाः । शिवे यम पुरे देवि जायन्ते तत्र मानवाः ॥

२०

नाविमुक्ते मृतः कथिष्ठरकं वाति किल्बिषी । ईश्वरानुगृहीता हि सर्वे यान्ति परां गतिम् ॥ २१
 मोक्षं सुदुर्लभं मत्वा संसारं चातिभीषणम् । अर्चनाचरणे मुक्त्वा वाराणस्यां वसेभरः ॥ २२
 कुरुभा तपसा चापि मृतस्य परमेश्वरि । यत्र तत्र विपश्चस्य गतिः संसारमोक्षणी ॥ २३
 शसादाज्ञायते सम्बद्धम् ज्ञैलेन्द्रनन्दिनि । अप्रहृदा न पश्यन्ति मम मायाविमोहिताः ॥ २४
 विष्णूत्रेरत्सां पर्ये ते वसन्ति पुनः पुनः । हन्यमानेऽपि यो विद्वान्वसेद्विष्टशतैरपि ॥ २५
 स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति । जन्ममृत्युजरामुक्तं परं यान्ति शिवालयम् ॥ २६
 अपुनर्परम्परानां हि सा गतिर्मोक्षकाङ्क्षिणाम् । यां प्राप्य कृतकृत्यं स्यादिति मन्यन्ति पण्डिताः ॥ २७
 न दानैर्न तपोभिश्च न यज्ञैर्नापि विद्यया । प्राप्यते गतिरुक्तृष्टा याऽविमुक्ते तु लभ्यते ॥ २८
 नानावर्णा विवर्णाश्च चाण्डालाद्या जुगुप्सिताः । किल्बिषैः पूर्णदेहाश्च विशिष्टैः पातकैस्तथा ॥ २९
 भेषजं परमं तेषामविमुक्तं विदुर्बुधाः । अविमुक्तं परं ज्ञानमविमुक्तं परं पदम् ॥ ३०
 अविमुक्तं परं तत्त्वमविमुक्तं परं शिवम् । कृत्वा वै नैषिकीं दीक्षामविमुक्ते वसन्ति ये ॥
 तेषां तत्परमं ज्ञानं ददात्म्यन्ते परं पदम् ॥ ३१
 प्रयागं नैमिषारण्यं श्रीशैलोऽथ महावलम् । केदारं भद्रकर्णं तु गया पुष्करमेव च ॥ ३२
 कुरुक्षेत्रं भद्रकोटिर्नर्मदाऽम्रातकेश्वरी । शालग्रामं च कुब्जाम्रं कोकामुखमनुत्तमम् ॥
 प्रभासं विजयेशानं गोकर्णं भद्रकर्णकम् ॥ ३३
 एतानि पुण्यस्थानानि त्रैलोक्ये विश्रुतानि ह । न यास्यन्ति परं तत्त्वं वाराणस्यां यथा मृताः ॥
 वाराणस्यां विशेषेण गङ्गा त्रिपथगामिनी । प्रविष्टा नाशयेत्यापं जन्मान्तरशतैः कृतम् ॥ ३५
 अन्यत्र सुलभा गङ्गा शाढ़ं दानं तपो जपाः । व्रतानि सर्वमेवैतदाराणस्यां सुदुर्लभम् ॥ ३६
 जपेच जुहुयाक्षिलं ददात्यर्चयतेऽमरान् । वायुभक्षश्च सततं वाराणस्यां स्थितो नरः ॥ ३७
 यदि पापो यदि शतो यदि वाऽधार्मिको नरः । वाराणसीं समासाद्य पुनाति सकलं कुलम् ॥ ३८
 वाराणस्यां येऽर्चयन्ति महादेवं स्तुवन्ति वै । सर्वपापविनिर्मुक्तास्ते विज्ञेया गणेश्वराः ॥ ३९
 अन्यत्र योगज्ञानाभ्यां संन्यासादथ वाऽन्यतः । प्राप्यते तत्परं स्थानं सहस्रैव जन्मनाम् ॥ ४०
 ये भक्ता देवदेवेशि वाराणस्यां वसन्ति वै । ते विन्दन्ति परं मोक्षमेकेनैव तु जन्मना ॥ ४१
 यत्र योगस्तथा ज्ञानं मुक्तिरेकेन जन्मना । अविमुक्तं तदासाद्य नान्यदिच्छेत्पोवनम् ॥ ४२
 यतो मयाऽविमुक्तं तदविमुक्तं ततः स्मृतम् । तदेव गुरुं गुणानामेतद्विज्ञानमुच्यते ॥ ४३
 ज्ञानाज्ञानाभिनिष्ठानां परमानन्दमिच्छताम् । या गतिर्विदिता सुभूः साऽविमुक्ते मृतस्य तु ॥ ४४
 यानि चैवात्रिमुक्तान्ये देशे दृष्टानि कृत्स्नशः । पुरी वाराणसी तेभ्यः स्थानेभ्यो शाधिका शुभा ॥
 यत्र साक्षान्महादेवो देहान्ते स्वयमीश्वरः । व्याचष्टे तारकं ब्रह्म तत्रैव शविमुक्तके ॥ ४६
 यत्तत्परतरं तत्त्वमविमुक्तमिति श्रुतम् । एकेन जन्मना देवि वाराणस्यां तदामुयात् ॥ ४७
 श्रूमध्ये नाभिमध्ये च हृदये चैव मूर्धनि । यथाऽविमुक्तमादित्ये वाराणस्यां व्यवस्थितम् ॥ ४८
 वरणायास्तथा चास्या मन्ये वाराणसी पुरी । तत्रैव संस्थितं तत्त्वं नित्यमेवं विमुक्तकम् ॥ ४९
 वाराणस्याः परं स्थानं न भूतं न भविष्यति । यत्र नारायणो देवो महादेवो दिवीश्वरः ॥ ५०
 तत्र देवाः सगन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः । उपासते यां सततं देवदेवः पितामहः ॥ ५१
 महापातकिनो देविः ये तेभ्यः पापकृत्तमाः । वाराणसीं समासाद्य ते यान्ति परमां गतिम् ॥ ५२

तस्मान्मुमुक्षुर्नियतो वसेद्वै मरणान्तकम् । वाराणस्यां महादेवाज्ञानं लब्ध्वा विमुच्यते ॥
किं तु विद्या भविष्यन्ति पापोपहतचेतसः । ततो नैवाऽचरेत्पापं कायेन मनसा गिरा ॥
एतद्रहस्यं देवानां पुराणानां च सुव्रते । अविमुक्ताश्रयज्ञानं न कश्चिदेत्ति तत्त्वतः ॥

नारद उवाच—

देवतानामृषीणां च गृणतां परमेष्ठिनाम् । देवदेवेन कथितं सर्वपापविनाशनम् ॥
यथा नारायणः श्रेष्ठो देवानां पुरुषोत्तमः । यथेष्वराणां गिरिः स्थानानामेतदुत्तमम् ॥
यैः समाराधितो रुद्रः पूर्वस्मिन्देवेकजन्मनि । ते विन्दन्ति परं क्षेत्रमविमुक्तं शिवालयम् ॥
कलिकल्पवसंभूता येषामपहता मतिः । न तेषां वेदितुं शक्यं स्थानं तत्परमेष्ठिनः ॥
ये स्मरन्ति सदा कालं बदन्ति च पुरीमियाम् । तेषां विनश्यति क्षिप्रमिहामुत्रं च पातकम् ॥
यानि चेह प्रकुर्वन्ति पातकानि कृतालयाः । नाशयेत्तानि सर्वाणि देवः कालतनुः शिवः ॥ ६१
आगच्छेत्तदिदृं स्थानं सेवितं मोक्षकाळशिभिः । मृतानां च पुनर्जन्म न भूयो भवसागरे ॥ ६२
तस्मात्सर्वमयत्नेन वाराणस्यां वसेन्नारः । योगी वाऽप्यथवाऽयोगी पापी वा पुण्यकृत्तमः ॥ ६३
न लोकवस्नात्पित्रोर्नैव गुरुवादतः । मतिर्नै क्रमणीया स्यादविमुक्तगतिं प्रति ॥ ६४

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डे वाराणसीमाहात्म्ये त्रयांशिंशोऽध्यायः ॥३३॥

आदितः श्लोकानां समष्टिज्ञाः— ८५७

अथ चतुर्भिंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

तत्रेदं विमलं लिङ्गमोङ्कारं नाम शोभनम् । यस्य स्मरणमात्रेण मुच्यते सर्वपातकैः ॥
एतत्परतरं ज्ञानं पञ्चायतनमुत्तमम् । सेवितं मुनिर्भिर्नित्यं वाराणस्यां विमोक्षणम् ॥
तत्र साक्षान्महादेवः पञ्चायतनविग्रहः । रमते भगवान्नद्रो जन्त्रनामपर्वार्गदः ॥
यत्त्वाशुपतं ज्ञानं पञ्चायतनमुच्यते । तदेतदिमलं लिङ्गमोङ्कारं समुपस्थितम् ॥
शान्त्यतीता तथा शान्तिर्विद्या चैवापरावरा । प्रतिष्ठा च निवृत्तिश्च पञ्चात्मं लिङ्गमेभरम् ॥
पञ्चानामपि देवानां ब्रह्मादीनां समाश्रयम् । ओङ्कारबोधकं लिङ्गं पञ्चायतनमुच्यते ॥
संस्मरेदैर्घरं लिङ्गं पञ्चायतनमव्ययम् । देहान्ते तत्परं ज्योतिरानन्दं विशते युधः ॥
तत्र देवर्षयः पूर्वं सिद्धा ब्रह्मर्षयस्तथा । उपास्य देवमीशानमापुरन्तः परं पदम् ॥
मत्स्योदर्यास्तटे पुण्ये स्थानं गुहशतमं शुभम् । गोचर्ममात्रं राजेन्द्र औंकारेभरमुत्तमम् ॥
कृतिवासेभरं लिङ्गं पद्यमेभरमुत्तमम् । विश्वेभरं तथोकारं कन्दर्पेभरमेव च ॥ १०
एतानि गुणलिङ्गानि वाराणस्यां युधिष्ठिर । न कश्चिदिह जानाति विना शंभोरनुग्रहात् ॥ ११
कृतिवासेभरस्त्वैव माहात्म्यं शृणु पार्थिव । तस्मिन्स्थाने पुरा दैत्यो हस्ती भूता शिवान्तिकम् ॥ १२
ब्राह्मणान्हनुमायातो यत्र नित्यमुपासते । तेषां लिङ्गान्महादेवः प्रादुरासीत्रिलोचनः ॥ १३
रक्षणार्थं महादेवो भक्तानां भक्तवत्सलः । इत्वा गजाकृतिं दैत्यं शूलेनावज्ञया हरः ॥ १४
वासस्तस्याकरोत्कृतिं कृतिवासेभरस्तः । तत्र सिद्धिं परां श्रापा मुनयो हि युधिष्ठिर ॥ १५

तेनैव च शरीरेण प्राप्तास्तत्परमं पदम् । विद्याविद्येभ्यरा रुद्राः शिवा ये च प्रकीर्तिताः ॥ १६
 कृत्तिवासेभ्यरं लिङ्गं नित्यमात्रित्य संस्थिताः । इत्त्वा कलियुगं घोरमधर्मबहुलं जनाः ॥ १७
 कृत्तिवासं न मुञ्चन्ति कृतार्थास्ते न संशयः ॥ १८
 जन्मान्तरसहस्रेण मोक्षोऽन्यत्राऽप्यते न वा । एकेन जन्मना मोक्षः कृत्तिवासेऽन्नं लभ्यते ॥ १९
 आलयं सर्वसिद्धानामेतत्स्थानं वदन्ति हि । गोपितं देवदेवेन महादेवेन शंभुना ॥ २०
 युगे युगे द्युत्र दान्ता ब्राह्मणा वेदपारगाः । उपासते महात्मानं जपन्ति शतरुद्रियम् ॥ २१
 स्तुवन्ति सततं देवं व्यम्बकं कृत्तिवाससम् । ध्यायन्ति हृदये देवं स्थाणुं सर्वान्तरं शिवम् ॥ २२
 गायन्ति सिद्धाः किल गीतकानि वाराणसीं ये निवसन्ति विप्राः । २२
 तेषामर्थेकेन भवेन मुक्तिर्ये कृत्तिवासं शरणं प्रपश्नाः ॥ २३
 संप्राप्य लोके जगतामभीष्टं सुहुर्लभं विप्रकुलेषु जन्म ॥ २४
 ध्याने समाधाय जपन्ति रुद्रं ध्यायन्ति चित्ते यतयो महेशम् ॥ २५
 आराधयन्ति प्रभुमीशितारं वाराणसीमध्यगता मुनीन्द्राः ।
 यजन्ति यज्ञेरभिसंधिहीनाः स्तुवन्ति रुद्रं प्रणमन्ति शंभुम् ॥ २६
 नमो भवायामलयोगधान्ने स्थाणुं प्रपत्ने गिरिशं पुराणम् ।
 स्मरामि रुद्रं हृदये निविष्टं जाने महादेवमनेकरूपम् ॥ २७
 इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिसङ्के वाराणसीमाहात्म्ये चतुर्भिर्शोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्काः— १८२

अथ पञ्चांशोऽध्यायः ।

नारद उचाच—

अथान्यन्तत्र वै लिङ्गं कपर्दीश्वरमव्ययम् । स्नात्वा तत्र विधानेन तर्पयित्वा पितृष्टृप् ॥ १
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो भुक्ति मुक्तिं च विन्दति ॥ २
 पिशाचमोचनं नाम तीर्थमन्यततः स्थितम् । तत्राऽश्वर्यमयो देवो मुक्तिदः सर्वदोषहा ॥ ३
 कश्चिद्दैत्यो जगामेदं शार्दूलो घोररूपधृक् । मृगीमेकां भक्षयन्तं कपर्दीश्वरमुच्यम् ॥ ४
 तत्र सा भीतहृदया कृत्वा कृत्वा प्रदक्षिणम् । धावमाना सुसंभ्रान्ता व्याघ्रस्य वशमागता ॥ ५
 तां विदार्य नखैस्तीक्ष्णैः शार्दूलः स महाबलः । जगाम चान्यविजनं देशं दृष्ट्वा मुनीश्वरान् ॥ ६
 मृतयात्रा च सा बाला कपर्दीशाग्रतो मृगी । अदृश्यत महाज्वाला व्योग्नि सूर्यसमवभा ॥ ७
 त्रिनेत्रा नीलकण्ठा च शशाङ्काङ्कितमूर्धजा । वृषाधिरूढा पुरुषेस्तादैरेव संहृता ॥ ८
 पुष्पदृष्टिं विमुञ्चन्ति खेचरास्तत्समन्ततः । गणेशवरी स्वयं भूत्वा न दृष्टा तत्क्षणात्ततः ॥ ९
 दृष्टा तदाश्वर्यवरं प्रशशंसुः सुरादयः । तन्महेशस्य वै लिङ्गं कपर्दीश्वरपुत्रमम् ॥ १०
 स्मृत्वैवाशेषपापौघातिक्षमेव विमुच्यते । कामकोथादयो दोषा वाराणसीनिवासिनाम् ॥ ११
 विद्याः सर्वे विनश्यन्ति कपर्दीश्वरपूजनात् । तस्मात्सदैव द्रष्टव्यं कपर्दीश्वरमुच्यम् ॥ १२
 पूजितव्यं प्रथत्वेन स्तोतव्यं वैदिकैः स्तवैः । ध्यायतां चात्र नियतं योगिनां शान्तचेतसाम् ॥ १३

१ ट. 'सिद्धीना' । २ ल. अ. ध्यातव्यं चात्र नियतं योगिभिः शान्तचित्तर्कः । जपत्व्यं ज्ञातकैर्ब्रह्म कपर्दीशासमीपतः । ३ इं

जायते योगसिद्धिः सा षष्मासेन न संशयः । ब्रह्महत्यादयः पापा विनश्यन्त्यस्य पूजनात् ॥ १३	
पिशाचमोचने कुण्डे रूतस्य तु समासतः । तस्मिन्सेत्रे पुरा विमस्तपस्वी संशितव्रतः ॥ १४	
शकुर्कर्ण इति रूयातः पूजयामास शंकरम् । जजाप रुद्रमनिशं प्रणवं ब्रह्मरूपिणम् ॥ १५	
पुष्पधूपादिभिः स्तोत्रैर्नर्थस्कारैः प्रदक्षिणैः । उपासीतात्र योगात्मा कृत्वा दीक्षां तु नैषिकीम् ॥ १६	
क्रदाचिदागते प्रेतं पश्यति स्म कुधाऽन्वितम् । अस्थिचर्मपिनदाङ्गं निश्वसन्त मुहुर्मुहुः ॥ १७	
१८ ए हृष्टा स मुनिभ्रेष्टः कृपया परया युतः । प्रोवाच को भवान्कस्मादेशादेशमिमं श्रितः ॥ १८	
तस्मै पिशाचः शुथया पीड्यमानोऽब्रवीदूचः । पूर्वजन्मन्यहं विप्रो धनधान्यसमन्वितः ॥	
मुत्रपौत्रादिभिर्युक्तः कुटुम्बभरणोत्सुकः ॥ १९	
न पूजिता मया देवा गावोऽप्यतिथयस्तथा । न कदाचित्कृतं पुण्यपल्यं वाऽनल्पमेव वा ॥ २०	
एकदा भगवान्देवो गोष्ठ्वेश्वरवाहनः । विश्वेश्वरो वाराणस्यां हृष्टः स्पृष्टो नमस्तुतः ॥ २१	
तदाऽचिरेण कालेन पञ्चत्वमहमागतः । न हृष्टं तन्महाघोरं यमस्य सदनं मुने ॥ २२	
पिपासयाऽधुनाऽऽकाम्तो न जानामि हिताहितम् । यदि कंचित्समुद्दर्तुमुपायं पश्यसि प्रभो ॥ २३	
कुरुष्व तं नमस्तुभ्यं त्वामहं शरणं गतः । इत्युक्तः शकुर्कर्णोऽथ पिशाचमिदमब्रवीत् ॥ २४	
त्वादशो न हि लोकेऽस्मिन्विद्यते पुण्यकृतमः । यस्याया भगवान्नर्वं हृष्टो विश्वेश्वरः शिवः ॥ २५	
संस्पृष्टो वन्दितो भुयः कोऽन्यस्त्वत्सद्वशो भुवि । तेन कर्मविषाकेन देशमेतं समागतः ॥ २६	
स्तानं कुरुष्व शीघ्रं त्वमिस्मिन्कुण्डे समाहितः । येनेमां कुत्सितां योर्निं क्षिप्रमेव प्रहास्यसि ॥ २७	
स एवमुक्तो मुनिना पिशाचो दयालुना देववरं त्रिनेत्रम् ।	
स्मृत्वा कपर्दीश्वरमीशितारं चक्रे समाधाय मनोऽवगाहम् ॥ २८	
तदाऽवगाढो मुनिसंनिधाने ममार दिव्याभरणोपपन्नः ।	
अहश्यतार्कमितिमो विमाने शशाङ्कचिह्नीकृतचारूपौलिः ॥ २९	
विभाति रुद्रैः सहितो दिविष्टैः सप्तावृतो योगिभिरप्रमेयैः ।	
सवालत्विल्यादिभिरेष देवो यथोदये भानुरशेषदेवः ॥ ३०	
स्तुवन्ति सिद्धा दिवि देवसंघा नृत्यन्ति दिव्याप्सरसोऽभिरामाः ।	
मुञ्चन्ति हृष्टें कुमुमाम्बुमिभां गन्धर्वविद्याधरकिनराधाः ॥ ३१	
संस्तूपयमानोऽथ मुनीन्द्रसंघैरवाप्य षोडं भगवत्प्रसादात् ।	
समाविश्नन्मण्डलमेतदउर्यं त्रयीमयं यत्र विभाति रुद्रः ॥ ३२	
हृष्टा विमुक्तं स पिशाचभूतं मुनिः महष्टो मनसा महेशम् ।	
विचिन्त्य रुद्रं कविमेकमर्थिं प्रणन्य तुष्टाव कर्पदिनं तम् ॥ ३३	
शकुर्कर्ण उवाच—	
कर्पदिनं त्वां परतः परस्ताद्वोत्तारमेकं पुरुषं पुराणम् ।	
ब्रजामि योगेश्वरमीशितारमादित्यमर्थिं कपिलाधिरुद्रम् ॥ ३४	
त्वां ब्रह्मसारं हृदि संनिविष्ट हिरण्यमयं योगिनमादिमन्तम् ।	
ब्रजामि रुद्रं शरणं दिविष्ट महामुनिं ब्रह्ममयं पवित्रम् ॥ ३५	
सहस्रादाशिकिरोभियुक्तं सहस्ररूपं तमसः परस्तात् ।	
ते ब्रह्मपारं प्रणमामि ज्ञंसु हिरण्यगर्भादिपतिं त्रिनेत्रम् ॥ ३६	

यत्र प्रसूतिर्जगतो विनाशो येनाऽऽवृतं सर्वमिदं शिवेन ।	४७
तं ब्रह्मपारं भगवन्तमीशं प्रणम्य नित्यं शरणं प्रपद्ये ॥	४८
अलिङ्गमालोकविहीनरूपं स्वयंभुवं चित्पतिमेकरूपम् ।	४९
तं ब्रह्मपारं परमेष्वरं त्वां नमस्करिष्ये न यतोऽन्यदस्ति ॥	५०
यं योगिनस्त्यक्तसबीजयोगा लब्ध्वा समाधिं परमात्मभूताः ।	५१
पश्यन्ति देवं प्रणतोऽस्मि नित्यं तं ब्रह्मपारं भवतः स्वरूपम् ॥	५२
न यत्र नामादिविशेषकृतिर्मे संदृशे तिष्ठति यत्स्वरूपम् ।	५३
तं ब्रह्मपारं प्रणतोऽस्मि नित्यं स्वयंभुवं त्वां शरणं प्रपद्ये ॥	५४
यद्वेदवादाभिरता विदेहं सब्रह्मविज्ञानमभेदमेकम् ।	५५
पश्यन्त्यनेकं भवतः स्वरूपं तं ब्रह्मपारं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥	५६
यतः प्रधानं पुरुषः पुराणो विभर्ति तेजः प्रणमन्ति देवाः ।	५७
नमामि तं ज्योतिषि संनिविष्टं कालं बृहन्तं भवतः स्वरूपम् ॥	५८
व्रजामि नित्यं शरणं गुहेशं स्थाणुं प्रपद्ये गिरिशं पुराणम् ।	५९
शिवं प्रपद्ये इरण्यनुमौलिं पिनाकिनं त्वां शरणं व्रजामि ॥	६०
स्तुतैवं शङ्कुकर्णोऽपि भगवन्तं कर्पदिनम् । पपात दण्डवद्भूमौ प्रोच्चरन्यण्वं परम् ॥	६४
तत्सणात्परमं लिङ्गं प्रादुर्भूतं शिवात्मकम् । ज्ञानमानन्दमत्यन्तं कोटिज्वालाग्रिसंनिभम् ॥	६५
शङ्कुकर्णोऽथ मुक्तात्मा तदात्मा सर्वगोऽप्लः । विलिल्ये विमले लिङ्गे तदञ्जुतमिवाभवत् ॥	६६
एतद्रहस्यमाख्यातं प्राहात्म्यं ते कर्पदिनः । न कश्चिद्वेति तमसा विद्वानप्यन्ते मुखाति ॥	६७
य इमां शृणुयान्नित्यं कथां पापप्रणाशिनीं । त्यक्तपापो विशुद्धात्मा रुद्रसामीप्यमामुयात् ॥	६८
पठेच्च सततं शुद्धो ब्रह्मपारं महास्तवम् । प्रातर्मध्याह्नसमये स योगं प्राप्नुयात्परम् ॥	६९
इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिसंष्ठे वाराणसीमाहात्म्ये पश्यन्त्रिशोऽध्यायः ॥ १५ ३१ ॥	

आदितः श्लोकानां समष्टाङ्गाः—१५ ३१

अथ पश्यन्त्रिशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

वाराणस्यां महाराज मध्यमेशं परात्परम् । तस्मिन्स्थाने महादेवो देव्या सह महेश्वरः ॥	१
रथते भगवान्नित्यं रूद्रेशं परिवारितः । तत्र पूर्वं हृषीकेशो विश्वात्मा देवकीसुतः ॥	२
उवास वत्सरं कृष्णः सदा पाशुपतैर्युतः । भस्मोद्भुलितसर्वाङ्गो रुद्रात्म्यनतत्परः ॥	३
आराधयन्हरिः शंभुं कृत्वा पाशुपतं व्रतम् ॥	४
तस्य ते बहवः शिष्या ब्रह्मचर्यपरायणाः । लब्ध्वा तद्वनाजज्ञानं दृष्टवन्तो महेश्वरम् ॥	५
तस्य देवो महादेवः प्रत्यक्षं नीललोहितः । ददौ कृष्णस्य भगवान्वरदो वरमुक्तम् ॥	६
येऽर्चयन्ति च गोविन्दं मद्भक्ता विधिपूर्वकम् । तेषां तदेश्वरं ज्ञानमुत्पत्स्यति जगन्मयम् ॥	७
नमस्योऽचयितव्यश्च ध्यातव्यो मत्परर्जनैः । भविष्यन्ति न संदेहो मत्प्रसादाद्विजातयः ॥	८
येऽत्र द्रश्यन्ति देवेशं स्नात्वा देवं पिनाकिनम् । ब्रह्महत्यादिकं पापं तेषामाशु विनश्यति ॥	९
प्राणांस्त्यक्ष्यन्ति ये मर्त्याः पापकर्मरता अपि । ते यान्ति तत्परं स्थानं नान्न कार्या विचारणा ॥९	१०

धन्यास्तु खलु ते विज्ञा मन्दाकिन्यां कृतोदकाः । अर्चयित्वा महादेवं मध्यमेश्वरमीश्वरम् ॥ १०
 ज्ञानं दानं तपः शार्दं पिण्डनिर्वपणं त्विह । एकैकशः कृतं कर्म पुनात्याससमं कुलम् ॥ ११
 संनिहत्यामुपस्थृत्य राहुग्रस्ते दिवाकरे । यत्फलं लभते मर्त्यस्तस्माइशगुणं तिह ॥ १२
 एवमुक्तं महाराज माहात्म्यं मध्यमेश्वरे । यः शृणोति परं भक्त्या स याति परमं पदम् ॥ १३

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डे वाराणसीमाहात्म्ये पद्मशिशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१९४४

अथ सप्तशिशोऽध्यायः ।

नारद उचाच—

अन्यानि च महाराज तीर्थानि पावनानि तु । वाराणस्यां स्थितानीह संशृणुष्व युधिष्ठिर ॥	?
प्रयागादधिकं तीर्थं प्रयागं परमं शुभम् । विश्वरूपं तथा तीर्थं तालतीर्थमनुत्तमम् ॥	२
आकाशाख्यं महातीर्थं तीर्थं चैवाऽर्थभं परम् । सुनीलं च महातीर्थं गौरीतीर्थमनुत्तमम् ॥	३
प्राजापत्यं तथा तीर्थं स्वर्गद्वारं तथैव च । जम्बुकेश्वरमित्युक्तं धर्माख्यं तीर्थमनुत्तमम् ॥	४
गयातीर्थं परं तीर्थं तीर्थं चैव महानदी । नारायणं परं तीर्थं वायुतीर्थमनुत्तमम् ॥	५
ज्ञानतीर्थं परं गुरुं वाराहं तीर्थमनुत्तमम् । यमतीर्थं महापुण्यं तीर्थं संसूर्तिकं शुभम् ॥	६
अग्नितीर्थं महाराज कलशेश्वरमनुत्तमम् । नागतीर्थं सोपतीर्थं सूर्यतीर्थं तथैव च ॥	७
पर्वताख्यं महाशुश्रूषां मणिकर्ण्यमनुत्तमम् । घटोत्कचं तीर्थवरं श्रीतीर्थं च पितामहम् ॥	८
गङ्गातीर्थं तु देवेशं यथातेस्तीर्थमनुत्तमम् । कापिलं चैव सोमेशं ब्रह्मतीर्थमनुत्तमम् ॥	९
तत्र लिङ्गं पुराणीयं स्थातुं ब्रह्मा यथाऽऽ(दाऽऽ)गतः । तदानीं स्थापयामास विष्णुस्तलिङ्गपैश्वरम् ॥	
ततः स्वात्वा समागम्य ब्रह्मा प्रोवाच तं हरिम् । मर्याऽनीतमिदं लिङ्गं कस्मात्स्थापितवानसि ॥	
तपाह विष्णुस्त्वत्तोऽपि रुद्रे भक्तिर्द्वाम । तस्मात्प्रतिष्ठितं लिङ्गं नाम्ना तत्र भविष्यति ॥ १२	
भूतेश्वरं वया तीर्थं तीर्थं धर्मसमुद्भवम् । गन्धर्वतीर्थं सुमुखं वाहेयं तीर्थमनुत्तमम् ॥	१३
दौर्बासिकं व्योपतीर्थं चन्द्रतीर्थं युधिष्ठिर । चिन्ताङ्गदेश्वरं तीर्थं पुण्यं विद्याधरेश्वरम् ॥	१४
केदारं तीर्थपुग्राख्यं कालंजरमनुत्तमम् । सारस्वतं प्रभासं च रुद्रकर्णहदं शुभम् ॥	१५
कोकिलाख्यं महातीर्थं तीर्थं चैव महालयम् । हिरण्यगर्भं गोप्रेक्षं तीर्थं चैवमनुत्तमम् ॥	१६
उपशानं शिवं चैव व्याघ्रेश्वरमनुत्तमम् । त्रिकोचनं महातीर्थं लोकार्कं चोत्तराहयम् ॥	१७
कपालयोचनं तीर्थं ब्रह्महत्याविनाशनम् । शुक्रेश्वरं महापुण्यमानन्दपुरमनुत्तमम् ॥	१८
एवपादीनि तीर्थानि वाराणस्यां स्थितानि वै । न शक्यं विस्तराद्वालुं कल्पकोटिशतैरपि ।	१९

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डे वाराणसीमाहात्म्ये सप्तशिशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१९४५

अथाप्तशिशोऽध्यायः ।

नारद उचाच—

वाराणस्याश्च माहात्म्यं तस्यां तीर्थानि च प्रभो । कथितानि समासेन तीर्थान्यन्यानि संशृणु ॥ १

ततो गयां समासाद्य ब्रह्मचारी समाहितः । अश्वेषमवामोति गमनादेव भारत ॥
 यत्राक्षय्यवटो नाम त्रिषु लोकेषु विभुतः । पितृणां तत्र चै दक्षमक्षयं भवति प्रभो ॥
 महानद्यामुपस्पृश्य तर्पयेत्पितृदेवताः । अक्षयानामुयालोकान्कुलं चैव समुद्दरेत् ॥
 ततो ब्रह्मसरो गच्छेद्वामारण्योपसेवितम् । पुण्डरीकमवामोति प्रभातमिव जर्वरी ॥
 सरसि ब्रह्मणा तत्र यूपश्चेष्टः समुच्छितः । यूपं प्रदक्षिणं कृता वाजपेयफलं लभेत् ॥
 ततो गच्छेत राजेन्द्र धेनुकं लोकविभुतम् । एकरात्रोषितो राजन्प्रयच्छेत्तिलधेनुकाम् ॥
 सर्वपापविशुद्धात्मा सोमलोकं व्रजेत्प्रभुवम् । तत्र चिह्नं महाराज अथापि हि न संशयः ॥
 कपिला सहवत्सा चै पर्वते विचरत्युत । सवत्सायाः पदान्यस्या दृश्यन्तेऽद्यापि भारत ॥
 तेषुपस्पृश्य राजेन्द्र पदेषु नृपसक्तम् । यत्किंचिदशुभं पापं तत्प्रणश्यति भारत ॥
 ततो यूपवर्टं गच्छेत्स्थानं देवस्य शूलिनः । म्लायामु भस्मना तत्र संगम्य दृष्टभद्रम् ॥
 ब्राह्मणेन भवेष्वीर्णं व्रतं द्वादशवार्षिकम् । इतरेषां तु वर्णानां सर्वपापं प्रणश्यति ॥
 गच्छेत तत उद्यन्तं पर्वतं गीतनादितम् । सावित्रीं तु पदं तत्र दृश्यते भरतर्षभ ॥
 तत्र संध्यामुपासीत ब्राह्मणः संशितव्रतः । उपास्ता हि भवेत्संध्या तेन द्वादशवार्षिकी ॥
 योनिद्वारं च तत्रैव विश्रुतं भरतर्षभ । तत्राभिगम्य मुच्येत पुरुषो योनिसंकटात् ॥
 मुकुकुण्डामुभौ पक्षौ गयायां यो वसेभरः । पुनात्याससमं राजन्कुलं नास्त्यव संशयः ॥
 एषृच्या बहवः पुत्रा यद्यप्येको गयां व्रजेत् । यजेत वाऽश्वेषेन नीलं वा दृष्टमुत्सजेत् ॥
 ततः फलं व्रजेद्राजंस्तीर्थसेवी नराधिप । अश्वेषमवामोति सिद्धिं च परमां व्रजेत् ॥
 ततो गच्छेत राजेन्द्र धर्मपृष्ठं सपाहितः । यत्र धर्मों प्रहाराज नित्यमास्ते युधिष्ठिर ॥
 धर्मं तत्राभिसंगम्य वाजिमेषफलं लभेत् । ततो गच्छेत राजेन्द्र ब्रह्मणस्तीर्थमुत्तमम् ॥
 तत्राभिगम्य ब्रह्मणमर्चयेत्तिव्रतव्रतः । राजमूर्याश्वेषाभ्यां फलं प्रामोति भारत ॥
 ततो राजगृहं गच्छेत्तीर्थसेवी नराधिप । उपस्पृश्य ततस्तत्र कक्षीवानिव मोदते ॥
 यक्षिण्या नैत्यकं तत्र प्रागग्निः पुरुषः शुचिः । यक्षिण्यास्तु प्रसादेन मुच्यते ब्रह्महत्या ॥
 मणिनां ततो गच्छेद्वामहस्तफलं लभेत् । नैत्यकं भुजते यस्तु मणिनागस्य यानवः ॥
 दृष्टस्याऽऽश्वीविषेणास्य न विषं क्रपते नृप । तत्रोष्य रजनीषेकां सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 ततो गच्छेत ब्रह्मवर्णैतमस्य वनं नृप । अहत्याया हदे म्लात्वा व्रजेत परमां गतिम् ॥
 अभिगम्य श्रियं राजन्विन्दते श्रियमुत्तमाम् । तत्रोदपानो धर्मज्ञं त्रिषु लोकेषु विभुतः ॥
 तत्राभिषेकं कुर्वीत वाजिमेषमवाम्नुयात् ॥
 जनकस्य तु राजर्णेः इपस्त्रिदशपृजितः । तत्राभिषेकं कृत्वा तु विष्णुलोकमवाम्नुयात् ॥
 ततो विनाशनं गच्छेत्सर्वपापमोचनम् । वाजिमेषमवामोति सोमलोकं च गच्छति ॥
 गण्डकीं च समासाद्य सर्वतीर्थजलोद्धवाम् । वाजिमेषमवामोति सूर्यलोकं च गच्छति ॥
 ततो भ्रुवस्य धर्मज्ञं समाविश्य तपोवनम् । गुणकेषु महाभाग मोदते नात्र संशयः ॥
 कैर्पदां तु समासाद्य नदीं सिद्धनिषेविताम् । पुण्डरीकमवामोति सोमलोकं च गच्छति ॥
 ततो विशालामासाद्य नदीं वैलोक्यविभुताम् । अग्निष्टोमवामोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥
 अथ मादेश्वरीं धारां समासाद्य नराधिप । अश्वेषमवामोति कुलं चैव समुद्दरेत् ॥

दिवौकसां पुष्करिणीं समासाथ नरः शुचिः । न दुर्गतिमवामोति वाजपेयं च विन्दति ॥	३५
माहेश्वरपदं गच्छेद्वासारी समाहितः । माहेश्वरपदे स्नात्वा वाजिमेघफलं लभेत् ॥	३६
तत्र कोटिसु तीर्थानां विश्रुता भरतर्षभ । कूर्मरूपेण राजेन्द्र असुरेण दुरात्मना ।	३७
हियमाणा हृता राजन्विष्णुना प्रभविष्णुना । तत्राभिषेकं कुर्वात तीर्थकोव्यां नराधिप ॥	
पुष्टरीकभवामोति विष्णुलोकं च गच्छति ॥	३८
ततो गच्छेद्वरभेष्ट स्थानं नारायणस्य च । सदा संनिहितो यत्र हरिवसति भारत ॥	३९
यत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयश्च तपोधनाः । आदित्या वसवो रुद्रा जनार्दनमुपासते ॥	४०
शालग्राम इति रूपातो विष्णोरकृतकर्मणः । अभिगम्य त्रिलोकेशं वरदं विष्णुमच्युतम् ॥	४१
अभ्येधमवामोति विष्णुलोकं च गच्छति । तत्रोदपानो धर्मज्ञ सर्वपापविमोचनः ॥	४२
समुद्रासत्र चत्वारः कूपे संनिहिताः सदा । तत्रोपसृक्ष्य राजेन्द्र न दुर्गतिमवामुयात् ॥	४३
अभिगम्य महादेवं वरदं विष्णुमव्ययम् । विराजते यथा सोम ऋण्डिर्मुक्तो युधिष्ठिर ॥	४४
जातिस्मर उपसृक्ष्य शुचिः प्रयतमानसः । जातिस्मरत्वं प्राप्नोति स्नात्वा तत्र न संशयः ॥	४५
बेटश्वरपुरं गत्वा अर्चयित्वा च केशवम् । ईप्सिताल्लङ्घते लोकानुपवासाम र्संशयः ॥	४६
ततस्तु वामनं गत्वा सर्वपापमोचनम् । अभिवाद्य हरिं देवं न दुर्गतिमवामुयात् ॥	४७
भरतस्याऽश्रमं गत्वा सर्वपापमोचनम् । कौशिकीं तत्र सेवेत महापातकनाशिनीम् ॥	
राजमूर्यस्य यद्ग्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥	४८
ततो गच्छेत धर्मज्ञ चम्पकारण्यमुत्तमम् । तत्रोष्य रजनीमेकां गोसहस्रफलं लभेत् ॥	४९
अथ गोविन्दमासाथ तीर्थं परमसंभतम् । उपोष्य रजनीमेकामग्रिष्ठोमफलं लभेत् ॥	५०
तत्र विष्वेश्वरं दृष्ट्वा देव्या सह महाद्युतिम् । मित्रावरुणयोर्लोकान्वामुयाद्वरतर्षभ ॥	
त्रिरात्रोपोषितसत्र अग्निष्ठोमफलं लभेत् ॥	५१
कन्यांसंवेद्यमासाथ नियतो नियताशनः । मनोः प्रजापतेलोकानामोति भरतर्षभ ॥	५२
कन्यायां ये प्रयच्छन्ति दानमण्वपि भारत । तदक्षयग्निं प्राहुक्रिष्णयः संशितव्रताः ॥	५३
निष्ठावासं समासाथ त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । अभ्येधमवामोति विष्णुलोकं च गच्छति ॥	५४
ये तु दानं प्रयच्छन्ति निष्ठायाः संगमे नराः । ते यान्ति नरशार्दूल ब्रह्मलोकमनामयम् ॥	५५
तत्राऽश्रमो वसिष्ठस्य त्रिषु लोकेषु विश्रुतः । तत्राभिषेकं कुर्वाणो वाजपेयमवामुयात् ॥	५६
देवकूटं समासाथ देवर्षिगणसेवितम् । अभ्येधमवामोति कुलं चैव समुद्धरेत् ॥	५७
ततो गच्छेत राजेन्द्रं कौशिकस्य मुनेर्हदम् । यत्र सिद्धिं परां प्राप विश्वामित्रोऽथ कौशिकः	५८
तत्र मासं वसेद्वीरः कौशिकयां भरतर्षभ । अभ्येधस्य यत्पुण्यं तन्मासेनाधिगच्छति ॥	५९
सर्वतीर्थवरं चैव यः सेवेत महाद्वम् । न दुर्गतिमवामोति विन्द्याद्वहसुवर्णकम् ॥	६०
कुमारमभिगम्याथ दीराश्रमनिवासिनम् । अभ्येधमवामोति शक्तलोकं च गच्छति ॥	६१
नन्दिन्यां च समासाथ कूपं त्रिदशसेवितम् । नरमेधस्य यत्पुण्यं तत्प्रामोति कुरुद्वह ॥	६२
कालिकासंगमे स्नात्वा कौशिकयारुणयोर्यतः । त्रिरात्रोपोषितो विद्वान्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥	६३
उर्वशीतीर्थमासाथ तथा सोमाश्रमं शुधः । कुम्भकर्णश्रमे स्नात्वा पूज्यते भुवि मानवः ॥	६४
तथा कोकामुखे स्नात्वा ब्रह्मसारी समाहितः । जातिस्मरत्वं प्राप्नोति दृष्टेतत्पुरातनैः ॥	६५

सकृदर्दीं समासाद्य कृतार्थो भवति द्विजः । सर्वपापविशुद्धात्मा स्वर्गलोकं च गच्छति ॥	६६
ऋषभद्वीपमासाद्य सेव्य क्रौञ्चनिष्ठूदनम् । सरस्वत्यामुपस्पृश्य विमानस्यो विराजते ॥	६७
औद्यानकं महाराज तीर्थं मुनिनिषेवितम् । तत्राभिषेकं कुर्वीत सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥	६८
ब्रह्मतीर्थं समासाद्य पुण्यं ब्रह्मपिंसेवितम् । वाजपेयमवामोति नरो नास्त्यत्र संशयः ॥	६९
ततश्चम्पां समासाद्य भागीरथ्यां कृतोदकः । दण्डार्पणं समासाद्य गोसहस्रफलं लभेत् ॥	७०
लांविदिकां ततो गच्छेत्पुण्यां पुण्यनिषेविताम् । वाजपेयमवामोति विमानस्थश्च पूज्यते ॥	७१

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डे गयादितीर्थमाहात्म्यकथनं नामाश्त्रिशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

आदितः क्षोकानां समष्टङ्काः—२०३४

अथैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

अथ संध्यां समासाद्य सैविद्यां तीर्थमुत्तमम् । उपस्पृश्य नरो विद्वान्भवेत्तास्त्यत्र संशयः ॥	१
रामस्य च प्रसादेन तीर्थराजं कृतं पुरा । तल्लौहित्यं समासाद्य विन्द्याद्विहुसुवर्णकम् ॥	२
करतोयां समासाद्य त्रिरात्रोपोषितो नरः । अश्वमेधमवामोति शक्तलोकं च गच्छति ॥	३
गङ्गायास्त्वय राजेन्द्र सागरस्य च संगमे । अश्वमेधं दशगुणं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥	४
गङ्गायास्तु परं द्वीपं प्राप्य यः स्नाति भारत । त्रिरात्रोपोषितो राजन्सर्वकाममवामुयात् ॥	५
ततो वैतरणीं गत्वा नदीं पापमोचनीम् । विरजं तीर्थमासाद्य विराजति यथा शशी ॥	६
प्रेभावे च कुलं गत्वा सर्वपापं व्यपोहति । गोसहस्रफलं लब्ध्वा पुनाति स्वकुलं नरः ॥	७
शोणस्य ज्योतिरथ्याश्च सङ्गमे निवसञ्जुचिः । तर्पयित्वा पितृन्देवानग्निष्ठोमफलं लभेत् ॥	८
शोणस्य नर्मदायाश्च प्रभवे कुरुपुङ्गव । वंशगुल्ममुपस्पृश्य वाजिमेधफलं लभेत् ॥	९
ऋषभं तीर्थमासाद्य कोशलायां नराधिष । वाजिमेधमवामोति त्रिरात्रोपोषितो नरः ॥	१०
कोशलायां समासाद्य कालतीर्थमुपस्पृशेत् । वृषभैकादशगुणं लभते नात्र संशयः ॥	११
फुष्टव्यामुपस्पृश्य त्रिरात्रोपोषितो नरः । गोसहस्रफलं विन्द्यात्कुलं चैव समुद्धरेत् ॥	१२
ततो बदरिकातीर्थे स्नात्वा प्रयत्नानसः । दीर्घायुष्यमवामोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥	१३
ततो महेन्द्रमासाद्य जापदग्न्यनिषेवितम् । रामतीर्थे नरः स्नात्वा वाजिमेधफलं लभेत् ॥	१४
र्षतङ्गस्य तु केदारं तत्रैव भरतर्षभ । तत्र स्नात्वा नरो राजन्गोसहस्रफलं लभेत् ॥	१५
श्रीर्षतं समासाद्य नदीतीरमुपस्पृशेत् । अश्वमेधमवामोति परा सिद्धिं च गच्छति ॥	१६
श्रीर्षते महादेवो देव्या सह महाद्युतिः । न्यवसत्परमश्रीतो ब्रह्मा च त्रिदर्शैर्वृतः ॥	१७
तत्र देवहदे स्नात्वा शुचिः प्रयत्नानसः । अश्वमेधमवामोति परा सिद्धिं च गच्छति ॥	१८
ऋषभं पर्वतं गत्वा भाष्टेषु सुरपुजितम् । वाजपेयमवामोति नाकपृष्ठे च मोदते ॥	१९
ततो गच्छेत कावेरीं वृतामप्सरसां गणैः । तत्र स्नात्वा नरो राजन्गोसहस्रफलं लभेत् ॥	२०
तत्र तीर्थे समुद्रस्य कन्यातीर्थमुपस्पृशेत् । त्रोपस्पृश्य राजेन्द्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥	२१

* १ ट. लावडिकां । २ ख. अ. 'य विद्यातीर्थमनुत्तं । ३ ट. सद्विद्यां । ४ ख. अ. विराजं । ५ ख. अ. प्रभवे मेकले गं ।
६ ख. अ. नतङ्गस्य । ७ ख. अ. 'तिः । रमते परं । ८ ट. पाञ्जेषु ।

प्रथं गोकर्णमासाद्य त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । समुद्रमध्ये राजेन्द्रं सर्वलोकनमस्तुतम् ॥	२२
त्र ब्रह्मादयो देवा मुनयश्च तपोधनाः । भूतयक्षाः पिशाचाश्च किनराः समहोरगाः ॥	२३
सेद्धचारणगन्धर्वाः मानुषाः पञ्चास्तथा । सरितः सागराः शैला उपासत उमापतिम् ॥	२४
त्रिशानं समभ्यच्छ्य त्रिरात्रोपोषितो नरः । दशाश्वमेधानामोति गाणपत्यं च विन्दति ॥	२५
उपोष्य द्वादशं रात्रं कृतार्थो जायते नरः । तस्मिन्ब्रेत तु गायत्र्याः स्थानं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥	२६
त्रिरात्रमुषितस्तत्र गोसहस्रफलं लभेत् । निदर्शनं च प्रत्यक्षं ब्राह्मणानां नराधिप ॥	२७
गायत्रीं पठते यस्तु धौनिसंकरजो द्विजः । गाथा वा गीतिका वाणी तस्य संपद्यते नृप ॥	२८
अब्राह्मणस्य पठतः सावित्री तूपनश्यति । संवर्तस्य तु विप्रपैर्वापीमासाद्य दुर्लभाम् ॥	
रूपस्य भागी भवति सुभगश्चाभिजायते ॥	२९
ततो वर्णोद्यमासाद्य तर्पयेत्पत्रदेवताः । मूरूरहंससंयुक्तं विमानं लभते नरः ॥	३०
ततो गोदावरीं प्राप्य नित्यसिद्धनिषेविताम् । गवामयमवामोति वायुलोकं च गच्छति ॥	३१
वेणायाः संगमे स्नात्वा वाजपेयफलं लभेत् । वरदासंगमे स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ॥	३२
ब्रह्मस्थूणां समासाद्य त्रिरात्रोपोषितो नरः । गोसहस्रफलं विन्द्याद्वसर्गलोकं च गच्छति ॥	३३
कुञ्जावनं समासाद्य ब्रह्मचारीं समाहितः । त्रिरात्रोपोषितः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ॥	३४
ततो देवहृदे स्नात्वा कृष्णवर्णजलोद्भवे । जयोतिर्मात्रहृदे चैव तथा कन्याश्रमे नृप ॥	३५
यत्र क्रतुशतैरिष्टा देवराजो दिवं गतः । अग्निष्ठोमशतं विन्द्याद्वमनादेव तत्र तु ॥	३६
सर्वदेवहृदे स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् । जातिमात्रहृदे स्नात्वा भवेज्ञातिस्मरो नरः ॥	३७
ततो वारीं महापुण्यां पयोष्णीं सरितां वराम् । पितृदेवार्चनरतो गोसहस्रफलं लभेत् ॥	३८
दण्डकारण्यमासाद्य महाराज उपस्थृतेत् । शरभङ्गाश्रमं गत्वा शुकस्य च महात्मनः ॥	
न वुर्गतिमवामोति पुनाति स्वकुलं नरः ॥	३९
ततः मैर्यारकं गच्छेज्ञमदग्निषेवितम् । रामतीर्थे नरः स्नात्वा विन्द्याद्वहुसुवर्णकम् ॥	४०
सप्तगोदावरीं स्नात्वा नियतो नियताशनः । महापुण्यमवामोति देवलोकं च गच्छति ॥	४१
ततो देवपथं गच्छेत्रियतो नियताशनः । देवसत्रस्य यत्पुण्यं तदवामोति मानवः ॥	४२
तुङ्कारण्यमासाद्य ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः । वेदानव्यापयत्तत्र मुनीन्सारस्वतः पुरा ॥	४३
तत्र वेदानप्ननष्टांस्तु मुनेरङ्गिरसः सुतः । उपविष्टे महर्षीणामुन्तरीयेषु भारत ॥	४४
ओंकारेण यथान्यायं सम्यगुच्छारितेन ह । येन यत्पूर्वमध्यस्तं तस्य तत्समुपस्थितम् ॥	४५
ऋषयस्तत्र देवाश्व वरुणोऽग्निः प्रजापतिः । हरिर्नीरायणो देवो महादेवस्तर्थैव च ॥	४६
पितामहश्च भगवान्देवैः सह महाद्युतिः । भृगुं नियोजयामास याजनार्थे महाद्युतिम् ॥	४७
ततः स चक्रे भगवानृषीणां विधिवत्तदा । सर्वेषां पुनराधानं वेदद्वैतेन कर्मणा ॥	४८
आज्यभागेन वै तत्र तर्पितास्तु यथाविधि । देवाख्तिभुवनं याता ऋषयश्च यथासुखम् ॥	४९
तदरण्यं प्रविष्टस्य तुङ्कं राजसत्तम । पापं विनश्यते सद्यः ख्लिया वै पुरुषस्य वा ॥	५०
तत्र मासं वसेद्वीरो नियतो नियताशनः । ब्रह्मलोकं वजेद्राजन्मुनीते च कुलं पुनः ॥	५१
मेधावनं समासाद्य पितृदेवांशं तर्पयेत् । अग्निष्ठोममवामोति स्मृतिं मेघां च विन्दति ॥	५२

१ ट. योजनिशं कण्ठतो हि । २ ट. 'तो वेणां समा' । ३ अ. 'म् । राजसूय' । ४ अ. 'जवेणज' । ५ ख. अ. सूर्योर्यकं । ६. गुण्यारकं ।

तत्र कालंजरं गत्वा गोसहस्रफलं लभेत् । आत्मानं साधयेत्तत्र गिरौ कालंजरे नृप ॥	६६
स्वर्गलोके महीयेत भरो नास्त्यत्र संशयः ॥	६७
ततो गिरिवरभेष्टे चित्रकूटे विशां पते । मन्दाकिनीं समासाथ नदीं पापमोचनीम् ॥	६८
अत्राभिषेकं कुर्वाणः पितृदेवार्चने रतः । अश्वेधमवाभोति गर्ति च परमां ब्रजेत् ॥	६९
ततो गच्छेत राजेन्द्रं भर्तृस्थानमनुसमयम् । यत्र देवो महासेनो नित्यं संनिहितो नृप ॥	७०-
पुमांस्तत्र नरश्चेष्ट गमनादेव सिद्ध्यति । कोटिटीर्थं नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् ॥	७१
प्रदक्षिणमुपावृत्य शिवस्थानं ब्रजेभरः । अभिगम्य महादेवं विराजति यथा शशी ॥	७२
तत्र कूपो महाराज विशुतो भरतर्षेभ । समुद्रा यत्र चत्वारो निवसन्ति युधिष्ठिर ॥	७३
तत्रोपस्थृश्य राजेन्द्रं कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् । नियतात्मा नरः पूतो गच्छेत परमां गतिम् ॥	७४
ततो गच्छेत्कुरुश्चेष्ट गृह्णयेत्पुरं महत् । यत्र तीर्णों महाप्राणो रामो दाशरथिः पुरा ॥	७५
गङ्गायां तु नरः स्नात्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः । विशूतपाप्मा भवति वाजपेयं च विन्दति	
ततो मुञ्जवटं गच्छेत्स्थानं देवस्य धीपतः । अभिगम्य महादेवमन्यर्थं च नराधिप ॥	७६
प्रदक्षिणमुपावृत्य गाणपत्यमवामुयात् ॥	७७
ततो गच्छेत राजेन्द्रं प्रयागमृषिसंस्तुतम् । यत्र ब्रह्मादयो देवा दिशश्च सदिगीधराः ॥ ॥	७८
लोकपालाश्च सिद्धाश्च निरताः पितरस्था । सनत्कुमारप्रमुखास्तथैव च महर्षयः ॥	७९
तथा नागाः सुपर्णाश्चैव सिद्धाः गुक्खरास्तथा । सरितः सागराश्चैव गन्धर्वाप्सरसस्तथा त्	८०
हरिश्च भगवानास्ते प्रजापतिपुरस्कृतः ॥	८१
तत्र त्रीण्यपि कुण्डानि तयोर्पृथ्येन जाहनी । प्रयागात्समतिक्रान्ता सर्वतीर्थपुरस्कृता ॥	८२
तपनस्य सुता तत्र त्रिषु लोकेषु विशुता । यमुना गङ्गया सार्थं संगता लोकभाविनी ॥	८३
गङ्गायमुनयोर्मध्ये पृथिव्या जघनं स्मृतम् । प्रयागं जघनस्यान्तमुपस्थृतयो विदुः ॥	८४
प्रयागं सुप्रतिष्ठानं कम्बलाश्चतरावुभौ ॥	८५
तीर्थं भोगवती चैव वेदी प्रोक्ता प्रजापतेः । तत्र वेदाश्च यज्ञाश्च मूर्तिमन्तो युधिष्ठिर ॥	८६
प्रजापतिमुपासन्त ऋषयश्च महानघाः । यजन्ते क्रतुभिर्देवांस्तथा चक्रधरा नृप ॥	८७
ततः पुण्यतमं नास्ति त्रिषु लोकेषु भारत । प्रयागं सर्वतीर्थेभ्यः प्रभावेणाधिकं प्रभो ॥	८८
श्रवणात्स्य तीर्थस्य नामसंकीर्तनादपि । मूर्धकानमनाद्वाऽपि तर्वपापैः प्रमुच्यते ॥	८९
तत्राभिषेकं यः कुर्यात्संसगमे संक्षितत्रतः । पुण्यं सुमहाद्भोति राजसूयाश्चमेष्योः ॥	९०
एषा यजनभूमिर्ह देवानामपि तत्कथा । दत्तं तत्र स्वल्पमपि महद्वति भारत ॥	९१
न देववचनात्तात न लोकवचनादपि । मतिरुक्तक्रमणीया ते प्रयागमरणं प्रति ॥	९२
दशतीर्थसहस्राणि षष्ठिकोद्यस्तथा पराः । येषां सांनिध्यमत्रैव कीर्तिं तु कुरुनन्दन ॥	९३
चातुर्विश्च च यत्पुण्यं सत्यवादिषु चैव यत् । स्नात एव तदाभोति गङ्गायमुनसंगमे ॥	९४
ततो भोगवती नाम वासुकेस्तीर्थमुत्तमम् । तत्राभिषेकं यः कुर्यात्सोऽभ्येधमवामुयात् ॥	९५
तत्र हस्प्रपतनं तीर्थं त्रैलोक्यविशुतम् । दशाश्चमेधिकं चैव गङ्गायां कुरुनन्दन ॥	९६
कुरुक्षेत्रसमा गङ्गा यत्र तत्रावगाहिता । विशेषो वै कनकले प्रयागं परमं महत् ॥	९७
यद्यकार्यशतं कुरुत्वा कुरुतं गङ्गावसेवनम् । सर्वं तत्तस्य गङ्गापो दहत्यशिरिवेन्धनम् ॥	९८

१ अ. ततः । २ ख. अ. 'न्र गुहस्या' । ३ ख. अ. 'क्ष विद्यावतप्त' । ४ ट. 'कपावनी' । ५ ट. 'पि' । मृतिका'

१६ एकोनव्यार्तिशोऽध्यायः]

प्रापुराणम् ।

७६

सर्वं दहति गङ्गापसूलराज्ञिमिवानलः । सर्वं कुतयुगे पुण्यं ब्रेतायां पुष्करं सृतम् ॥

८३

द्वापरे तु कुरुक्षेत्रं गङ्गा कलियुगे सृता । पुष्करे तु तपस्तप्येहानं दथान्महालये ॥

८४

यलये त्वयिमारोहेऽग्नुतुङ्गे त्वनाशनम् । पुष्करे तु कुरुक्षेत्रे गङ्गापोमध्यमेषु च ॥

८५

सथस्तारयते जन्तुः सप्तसप्तावरांस्तथा ॥

८६

पुनाति कीर्तिं पापं दृश्य तत्र (भद्रं) प्रयच्छति । अवगाढा च पीता च पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥

८७

यावदस्थि मनुष्यस्य गङ्गायाः स्पृशते जलम् । तावत्स पुरुषो राजन्स्वर्गलोके महीयते ॥

८८

यथा पुण्यानि सीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च । उपास्य पुण्यं लब्ध्वा च भवति परलोकभाष्ट् ॥

८९

न गङ्गासदृशं तीर्थं न देवः केशवात्परः । ब्राह्मणेभ्यः परं नास्ति एवमाह पितामहः ॥

९०

यत्र गङ्गा महाराज स देशसत्त्वपोवनम् । सिद्धसेत्रं च विष्णेयं गङ्गातीरसमाश्रितम् ॥

९१

इदं सर्वं द्विजातीनां साधुनां मानसेषु च । मुर्क्तं चैव जपेत्कर्णे शिष्टस्यानुगतस्य च ॥

९२

इदं धर्म्यमिदं मेध्यमिदं स्वर्णमिदं सुखम् । इदं पुण्यतमं रम्यं पावनं धर्ममुत्तमम् ॥

९३

मैहाशिषमिदं गुह्यं सर्वपापप्रमोचनम् । अधीत्य द्विजमध्ये च निर्मलत्वमवासुयात् ॥

९४

श्रीमत्स्वर्गं महापुण्यं सप्तवशमनं शिवम् । मेधाजननप्रन्यं वै तीर्थवंशानुकीर्तनम् ॥

९५

अपुत्रो लभते पुत्रमधनो धनमासुयात् । महीं विजयते राजा वैश्यो धनमवासुयात् ॥

९६

शूद्रो वाऽथेष्टितान्कामान्ब्राह्मणः पारगः पठन् ॥

९७

यशेदं शृणुयाभित्यं तीर्थपुण्यं सदा शुचिः । जातीः संस्मरते वहीर्नार्कपृष्ठे च मोदते ॥

९८

गम्यान्यपि च तीर्थानि कीर्तितान्यगमान्यपि । मनसाऽप्यभिगच्छेत् सर्वतीर्थमभीप्सया ॥

९९

एतानि वसुभिः साध्यरादित्यैर्मुर्दश्विभिः । ऋषिभिर्देवकलैश्च श्रितानि सुकृतैषिभिः ॥

१००

एवं त्वयपि कौरव्य विधिनाऽनेन सुव्रतः । व्रज तीर्थानि नियतः पुण्यं पुण्येन वर्धते ॥

१०१

भावितैः कारणैः पूर्वमास्तिक्याच्छ्रुतिदर्शनात् । प्राप्यन्ते तानि तीर्थानि सद्भिः शिष्टानुदर्शिभिः ॥

१०२

नावतो नाकृतात्मा च नाशुचिर्न च तस्करः । स्नाति तीर्थेषु कौरव्य न च वक्रमतिर्नरः ॥ १०१

त्वया तु सम्यग्बृतेन नित्यं धर्मर्थदर्शिना । पितरस्तप्तितास्तात् सर्वे च प्रपितामहाः ॥

१०२

नितामहपुरोगाश्च देवाः सर्विगणास्तथा ॥

[*वसिष्ठ उवाच—]

च धर्मेण धर्मज्ञ नित्यमेवाभितोषितः । दिलीप कीर्ति महतीं प्राप्यसे भुवि शाश्वतीम् ॥ १०३

नारद उवाच—

*मुकृत्वाऽभ्यनुज्ञाप्य वसिष्ठो भगवानृषिः । प्रातः प्रीतेन मनसा तत्रैवान्तरधीयत ॥

१०४

लीपः कुरुशार्दूल शास्त्रस्वार्थदर्शनात् । वसिष्ठवचनाच्चैव पृथिवीमनुचक्रमे ॥

१०५

धर्मेषा महाभाग प्रतिष्ठाने प्रतिष्ठिता । तीर्थयात्रा महापुण्या सर्वपापप्रमोचनी ॥

१०६

नेन विधिना यस्तु पृथिवीं पर्यटिष्यति । अधर्मेषदशं साग्रं फलं प्रेत्यैष भोक्ष्यते ॥

१०७

तथाृष्टगुणं पार्थं प्राप्यसे धर्ममुत्तमम् । दिलीपः पार्थं वृपतिर्यथा पूर्वमवासवान् ॥

१०८

ना च त्वमृषीन्यस्यात्स्पात्तेऽष्टगुणं फलम् ॥

१०९

गोगणविकीर्णानि तीर्थान्येतानि भारत । न गतिर्विद्यतेऽन्यस्य त्वामृते कुरुनन्दन ॥

१०९

* इदं ख. अ. पुस्तकयोरेव ।

•

१ ख. अ. 'क्षायोध्यापुरेषु । २ ख. अ. महर्षीणामि' । ३ ख. अ. 'न् । सेवसे त्वं' ।

इदं देवर्षिचरितं सर्वतीर्थानुसंश्रितम् । यः पठेत्कल्य उत्थाय सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ११०

ऋषिमुख्याः सदा यत्र वाल्मीकिस्त्वथ कश्यपः । आत्रेयस्त्वथ कौण्डिन्यो विश्वामित्रोऽथ गोतमः ॥ १११

असितो देवलश्चैव मार्कण्डेयोऽथ गालवः । भरद्वाजस्य शिष्यश्च मुनिश्चालकस्तथा ॥ ११२

शैनकः सह पुत्रेण व्यासश्च तंपतां वरः । दुर्वासाश्च मुनिश्चेष्टो जावालिश्च महातपाः ॥ ११३

एते कृष्णिवराः सर्वे त्वत्प्रतीक्ष्यास्तपोधनाः । एभिः सह महाभाग तीर्थान्येतान्यनुव्रज ॥ ११४

प्राप्स्यसे महर्तीं कीर्ति यथा राजा मैदाभिषः ॥ ११५

यथा यातिर्थर्मात्मा यथा राजा पुरुरवाः । तथा त्वं कुरुशार्दूल स्वेन धर्मेण शोभसे ॥ ११६

यथा भगीरथो राजा यथा रामश्च विश्रुतः । यथा वै वृत्रहा सर्वान्सप्तकानदहत्युरा ॥ ११७

त्रैलोक्यं पालयामास देवराङ्गतज्वरः । तथा शत्रुक्षयं कृत्वा त्वं प्रजाः पालयिष्यसि ॥ ११८

स्वधर्मेणार्जितामुर्वीं प्राप्य राजीवलोचन । ख्यातिं यास्यसि वीर्येण कार्तवीर्यार्जुनो यथा ॥ ११९

सूत उवाच—

एवमाभाष्य राजानं नारदो भगवानृषिः । अनुज्ञाप्य महाराजं तत्रैवान्तरधीयत ॥ १२०

युधिष्ठिरोऽपि धर्मात्मा कृष्णिभिः सह सुव्रतः । जगामाखिलतीर्थानि सादरः पृथिवीपतिः ॥ १२१

मयोक्तामृषयः सर्वे तीर्थयात्राश्रयां कथाम् । यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि स मुक्तः सर्वपातकैः ॥ १२२

प्रयोक्तमखिलं तत्त्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छथ । कृषीणां पुण्यकीर्तीनां नावक्तव्यं ममास्ति वै ॥ १२३

इति श्रीमहापुराणे पाद्म आदिखण्डे नानाविधिर्थीर्थकथनं नामिकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिः—२१५६

अथ चत्वारिंशोऽध्यायः।

सूत उवाच—

एवमुक्तानि तीर्थानि विष्णुदेहानि सुव्रताः । एपामन्यतमासङ्गान्मुक्तो भवति पानवः ॥ १

तीर्थानुश्रवणं धन्यं धन्यं तीर्थनिषेवणम् । पापराशिनिपाताय नान्योपायः कलौ युगे ॥ २

वासं कृपामहं तीर्थं तीर्थस्पर्शमहं तथा । एवं योऽनुदिनं ब्रूते स याति परमं महत् ॥ ३

पापानि तस्य नश्यन्ति तीर्थालापनमात्रतः । तीर्थानि खलु धन्यानि धन्यसेव्यानि सुव्रताः ॥ ४

तीर्थीनां सेविनां देव सेवितो भवति प्रभुः । नारायणो जगत्कर्ता नास्ति तीर्थात्परं पदम् ॥ ५

ब्राह्मणस्तुलसी चैव अध्यत्थस्तीर्थसंचयः । विष्णुश्च परमेशानः सेव्य एव सदा नृभिः ॥ ६

ब्राह्मणानां विशेषेण सेवनं पुनिषुङ्गवाः । सर्वतीर्थवगाहादेग्रधिकं विदुरग्रजाः ॥ ७

तस्मान्निः(द्विः)जपदं साक्षात्सवतीर्थमयं शुभम् । भजेतानुदिनं विद्वांस्तत्र तीर्थाधिकं भवेत् ॥ ८

अध्यत्थस्य तुलस्याश्र गवां सूर्यात्प्रदक्षिणात् । सर्वतीर्थफलं प्राप्य विष्णुलोके महीयते ॥ ९

तस्माद्वृक्तकर्माणि नाशयेत्तीर्थसेवनात् । अन्यथा नरकं याति कर्म भोगाद्विशाम्यति ॥ १०

पापिनां नरके वासः सुकृती स्वर्गमधुते । तस्मात्पुण्यं निषेवेत तीर्थं खलु विचक्षणः ॥ ११

कृष्ण ऊचुः—

श्रुतानि किल तीर्थानि समाहात्म्यानि सुव्रत । इदानीं श्रोतुमिच्छामः प्रयागस्य विशेषकम् ॥ १२

प्रयागं तु पुरा प्रोक्तं संक्षेपात्सूत यत्त्वया । विशेषाच्छ्रोतुभिन्नामः सूत नः कथ्यतायिति ॥ १३

सूत उवाच—

साधु पृष्ठं महाभागाः प्रयागं प्रति सुव्रताः । हन्ताहं तत्प्रवक्ष्यामि प्रयागस्योपवर्णनम् ॥ १४
 मार्कण्डेयेन कथितं यत्पुरा पाण्डुसूनवे । भारते च तदा वृत्ते प्राप्तराज्ये पृथासुते ॥ १५
 एतस्मिन्नन्तरे राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः । भ्रातृशोकेन संतप्तश्चिन्तयंस्तु पुनः पुनः ॥ १६
 आसीदुर्योधनो राजा एकादशचमूपतिः । अस्मान्संतप्य बहुशः सर्वे ते निधनं गताः ॥ १७
 वासुदेवं समाश्रित्य पञ्च शेषास्तु पाण्डवाः । कथं द्वोणं च भीष्यं च कर्णं चैव महाबलम् ॥ १८
 दुर्योधनं च राजानं भ्रातृपुत्रसमन्वितम् । राजानो निहताः सर्वे ये चान्ये शूरमानिनः ॥ १९
 विना राज्येन कर्तव्यं किं भोगैर्जीवितेन वा । यिकष्टमिति संचिन्त्य राजा विहलतां गतः ॥ २०
 निश्चेष्टोऽथ निरुत्साहः किञ्चित्प्रियत्यधोमुखः । लब्धसंज्ञो यदा राजा चिन्तयानः पुनः पुनः ॥ २१
 कं चरे विधिना योगं नियमं तीर्थमेव वा । येनाहं शीघ्रमामुच्ये महापातककिलिषात् ॥ २२
 यत्र स्नात्वा नरो याति विष्णुलोकमनुत्तमम् । कथं पृच्छामि वै कृष्णं येनेदं कारितं महत् ॥ २३
 धृतराष्ट्रं कथं पृच्छे यस्य पुत्रशतं हतम् । व्यासं कथमहं पृच्छे यस्य गोत्रक्षयः कृतः ॥ २४
 एवं वैकल्यमापन्नो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । रुदन्तः पाण्डवाः सर्वे भ्रातृशोकपरिमुताः ॥ २५
 ये च तत्र महात्मानः समेताः पाण्डवाश्रिताः । कुन्ती च द्रौपदी चैव ये च तत्र समागताः ॥
 भूमौ निपतिताः सर्वे रोदमानाः समन्ततः ॥ २६

वाराणस्यां तु मार्कण्डस्तेन इतातो युधिष्ठिरः । यथा विकल्पमापशो रोदमानः सुदुःखितः ॥ २७
 अविरेणैव कालेन मार्कण्डस्तु महातपाः । हस्तिनापुरसंप्राप्तो राजद्वारे स तिष्ठति ॥ २८
 द्वारपालोऽपि तं द्वाष्टा राङ्गः कथितवान्दुतम् । त्वां द्रुष्टकामो मार्कण्डो द्वारे तिष्ठत्यसौ मुनिः ॥
 त्वरितो धर्मपुत्रस्तु द्वारपेत्याऽऽह तत्परः ॥ २९

युधिष्ठिर उवाच—

स्वागतं ते महाप्राङ्मुखं स्वागतं ते महामुने । अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे पावितं कुलम् ॥
 अद्य मे पितरस्तुप्राप्तवयि दृष्टे महामुने ॥ ३०
 सिंहासन उपस्थित्य पादशौचार्चनादिभिः । युधिष्ठिरो महात्मा वै पूजयामास तं मुनिम् ॥ ३१
 तेतस्तपूचे मार्कण्डः पूजितोऽहं त्वया विभो । आरव्याहि त्वरितो राजन्किमर्थं त्वरितं त्वया ॥
 केन वा विकल्पीभूतः कथयस्व ममाग्रतः ॥ ३२

युधिष्ठिर उवाच—

अस्माकं चैव यद्यृत्तं राज्यस्यार्थं महामुने । एतत्सर्वं विदित्वा तु भगवानिह चाऽग्रतः ॥ ३३

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजमहाबाहो यत्र धर्मो व्यवस्थितः । नैव दृष्टं रणे पापं युद्धयामानस्य धीमतः ॥ ३४
 किं पुरा राजधर्मेण क्षत्रियस्य विशेषतः । तदेवं हृदये कृत्वा तस्मात्पापं न चिन्तयेत् ॥ ३५
 ततो युधिष्ठिरो राजा प्रणम्य शिरसा मुनिम् । पृच्छामि त्वां मुनिश्चेष्ट सदा त्रैकाल्यदर्शनम् ॥
 कथय त्वं समाप्तेन मुच्येऽहं येन किलिषात् ॥ ३६

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्महाभाग यन्मां पृच्छसि भारत । एवं सांख्यं च योगं च तीर्थं चैव युधिष्ठिर ॥ ३७
किं पुनर्ब्राह्मणैः पुण्यैः कीर्तिं वै पुरा विभो । प्रयागगमनं श्रेष्ठं नराणां पुण्यकर्मणाम् ॥ ३८

इति श्रीमहापुराणे पाद आदिसंष्ठे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टज्ञाः—२१९४

अथैकत्वारिंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

भगवञ्चश्रोतुमिच्छामि पुरा कल्पे यथा स्थितम् । कथं प्रयागगमनं नराणां तत्र कीदृशम् ॥ १
मृतानां का गतिस्तत्र स्तातानां चैव किं फलम् । ये वसन्ति प्रयागे तु श्रूहि तेषां च किं फलम् ॥ २
एतन्मे सर्वमार्ख्याहि परं कौतूहलं हि मे ॥

मार्कण्डेय उवाच—

कथयिष्यामि ते वत्सं नाथेष्टु यच्च यत्कलम् । पुरा क्रीणां विग्राणां कर्म्यमानं मया भृतम् ॥ ३
आप्रयागात्प्रतिष्ठानादर्थकीवासुकीहदात् । कम्बलाभतरौ नागौ नागाश्च बहुमूलिकाः ॥ ४

एतत्प्रजापतिक्षेत्रं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । अत्र स्तात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ॥ ५
तत्र ब्रह्मादयो देवा रक्षां कुर्वन्ति संगताः । अन्ये च बहवस्तीर्थाः सर्वपापहराः शुभाः ॥ ६

न शक्याः कथितुं राजन्महुर्वर्षशतैरपि । संक्षेपेण प्रवक्ष्यामि प्रयागस्य च कीर्तनम् ॥ ७

षष्ठिर्घनुः सहस्राणि परिरक्षन्ति जाह्वीम् । यमुनां रक्षति सदा सविता सप्तवाहनः ॥ ८

प्रयागं तु विशेषेण स्वयं रक्षति वासवः । मण्डलं रक्षति हरिदेवैः सह सुसंमतम् ॥ ९

तं वरं रक्षते नित्यं शूलपार्णिहेश्वरः । स्थानं रक्षन्ति वै देवाः सर्वपापहरं शुभम् ॥

अधर्मेण द्वृतो लोको नैव गच्छति सत्यदम् ॥ १०

स्वल्पमल्पतरं पापं यदा तस्य नराधिप । प्रयागं स्परमाणस्य सर्वमायाति संक्षयम् ॥ ११

दर्शनात्स्य तीर्थस्य नामसंकीर्तनादपि । मृत्तिकालभनाद्वाऽपि नरः पापाद्विमुच्यते ॥ १२

पञ्च कुण्डानि राजेन्द्र येषां मन्ये तु जाह्वी । प्रयागे तु प्रविष्टस्य पापं नश्यति तत्क्षणात् ॥ १३

योजनानां सहस्रेषु गङ्गां स्मरति यो नरः । अपि दुष्कृतकर्माऽसौ लभते परमां गतिम् ॥ १४

कीर्तनाम्बुद्ध्यते पापैर्द्वाषा भद्राणि पश्यति । अवगात् च पीत्वा च पुनात्याससमं कुलम् ॥ १५

सत्यवादी जितकोथो अहिसा परमां स्थितः । धर्मानुसारी तत्त्वज्ञो गोब्राशणहिते रतः ॥ १६

गङ्गायमुनयोर्मध्ये स्नानते मुच्येत किल्बिषात् । मनसा चिन्तितान्कामानसम्यक्प्रामोति पुष्कलान ॥

ततो गत्वा प्रयागं तु सर्वदेवाभिरक्षितम् । ब्रह्मचारी वसेन्यासं पितृदेवांश्च तर्पयेत् ॥

ईप्सिताल्लङ्घते कामान्यत्र तत्राभिजायते ॥ १८

तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता । समागता महाभागा यमुना यत्र निम्नगा ॥ १९

तत्र संनिहितो नित्यं साक्षादेवो महेश्वरः । दुष्पापं मानुषैः पुण्यं प्रयागं तु युधिष्ठिर ॥ २०

देवदानवगन्धर्वा क्रिष्णः सिद्धचारणाः । तत्रोपसृश्य राजेन्द्र स्वर्गलोके मुखं गताः ॥

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्ड एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टशङ्काः—२२१५

अथ द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच—

भृणु राजन्प्रयागस्य माहात्म्यं पुनरेव तु । प्रेयागे सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १
 आर्तानां च दरिद्राणां निश्चितव्यवसायिनाम् । स्थानं मुक्त्वा प्रयागं तु नाशयं तु कदाचन ॥ २
 गङ्गायमुनपासाद्य यस्तु प्राणान्परित्यजेत् । दीप्तकाश्चनवर्णाभे विमाने सूर्यवर्चसि ॥ ३
 गन्धर्वाप्सरसां मध्ये स्वर्गे मोदेत मानवः । ईप्सिताल्लभते कामान्वदन्ति क्रिष्णुंगवाः ॥ ४
 सर्वरक्षमयैर्दिव्यैर्नानाच्वजसमाकुलैः । वराङ्गनासमाकीर्णमोदते शुभलक्षणैः ॥ ५
 गीतवादित्रिनिर्घोषैः प्रसुमः प्रतिबुद्ध्यते । यावद्य स्मरते जन्म तावत्स्वर्गे महीयते ॥ ६
 तत्र स्वर्गात्परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा दिवश्च्युतः । हिरण्यरक्षसंपूर्णे समृद्धे जायते कुले ॥ ७
 तदेव स्मरते तीर्थं स्मरणात्तत्र गच्छति । देशस्थो यदि वाऽरण्ये विदेशो यदि वा शृण्वे ॥ ८
 प्रयागं स्मरमात्रोऽपि यस्तु प्राणान्परित्यजेत् । स ब्रह्मलोकमाभ्रोति वदन्ति क्रिष्णुंगवाः ॥ ९
 सर्वकामफला वृक्षा मही यत्र हिरण्यमी । क्रष्णो मुनयः सिद्धा यत्र लोके प्रगच्छति ॥ १०
 ह्लीसहस्राकुले रम्ये भन्दाकिन्यास्तटे शुभे । मोदते क्रिष्णभिः सार्थं स्वकृतेनेह कर्मणा ॥ ११
 सिद्धचारणगन्धर्वैः पूज्यते दिवि दैवतैः । ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो जम्बूद्वीपपतिर्भवेत् ॥ १२
 ततः शुभानि कर्माणि चिन्तयानः पुनः पुनः । गुणवान्वित्संपन्नो भवतीह न संशयः ॥ १३
 कर्मणा मनसा वाचा सत्यर्थप्रतिष्ठितः । गङ्गायमुनयोर्पैष्ये यस्तु दानं प्रयच्छति ॥ १४
 सुवर्णमणिमुक्ता वा यदि धान्यं प्रतिग्रहम् । स्वकार्ये पितृकार्ये वा देवताभ्यर्चनेऽपि वा ॥ १५
 निष्कलं तस्य तत्तीर्थं यावत्तक्फलमश्चुते । एवं तीर्थे न शृण्यात्पुण्येष्वायतनेषु च ॥ १६
 निमित्तेषु च सर्वेषु अप्रमत्तो द्विजो भवेत् । कपिलां पाटलावर्णां प्रयागे यः प्रयच्छति ॥ १७
 सर्वज्ञैर्गौर्यस्त्रुतां चैलकण्ठीं पयस्विनीम् । प्रयागे श्रोत्रियं साधुं ग्राहयित्वा यथाविधि ॥ १८
 शुक्राम्बरघरं शान्तं धर्मझं वेदपारगम् । सा गौस्तस्मै च दातव्या गङ्गायमुनसंगमे ॥ १९
 वासांसि च महार्हणि रत्नानि विविधानि च । यावद्रोमाणि तस्या गोः सन्ति गात्रेषु सत्तमः ॥ २०
 तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते । यत्रासौ लभते जन्म सा गौस्तत्राभिजायते ॥ २१
 न च पश्यत्यसौ धोरं नरकं तेन कर्मणा । उत्तरान्स कुरुन्प्राप्य मोदते कालमक्षयम् ॥ २२
 गवां शतसहस्रेभ्यो दद्यादेकां पयस्विनीम् । पुत्रान्दारांस्तथा भृत्यानौरेका प्रतितारयेत् ॥ २३
 तस्मात्सर्वेषु दानेषु गोदानं तु विश्विष्यते । दुर्गमे विषमे धोरे महापातकसंभवे ।
 गौरेव रक्षां कुरुते तस्मादेया द्विजातये ॥ २४

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टशङ्काः—२२३९

१ क. °के महीयते । इ° । २ क. योगहा ।

अथ विचत्वारिंशोऽस्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

यथा प्रवागस्तु मुने माहात्म्यं कथितं स्वया । तथा यथा प्रमुच्येऽहं सर्वपापैर्न संशयः ॥ १
भगवन्केन विधिना मन्तव्यं धर्मनिश्चयैः । प्रयागे यो विधिः प्रोक्तस्तु मे श्रूहि महामुने ॥ २

मार्कण्डेय उवाच—

कथयिष्यामि ते बत्स तीर्थयात्राविधिक्रमम् । यो गच्छेत कुरुत्रेषु प्रयागं देवसंयुतम् ॥ ३

बलीवर्द्धं समारूढः गृणु तस्यापि यत्फलम् ॥

बसते नरके घोरे गवां कोधे सुदारुणे । सलिलं च न गृह्णन्ति पितरस्तस्य देहिनः ॥ ४

यस्तु पुत्रास्तथा बालान्लापयेत्पाययेत्तथा । यथाऽऽत्मनस्तथा सर्वान्दानं विप्रेषु दाषयेत् ॥

[* ऐश्वर्यं लभते चाग्रं ब्रह्मलोके महीयते] ॥

ऐश्वर्यलोभान्योहाद्वा गच्छेद्यानेन यो नरः । निष्कलं तस्य तत्तीर्थं तस्माधानं परित्यजेत् ॥ ५

गङ्गायमुनयोर्मध्ये यस्तु कन्यां प्रयच्छति । आर्षेण तु विधानेन यथाविभवसंभवम् ॥ ६

नै पश्यति यमं घोरं नरकं तेन कर्मणा । उत्तरान्स कुरुनगत्वा मोदते कालमक्षयम् ॥ ७

पुत्रांस्तु दारालुभ्यते धार्मिकान्वयसंयुतात् । तत्र दानं प्रदातव्यं यथाविभवसंभवम् ॥ ८

तेन तीर्थफलेनैव वर्धते नात्र संशयः । स्वर्गे तिष्ठति राजेन्द्र यावदाभूतसंपूर्वम् ॥ ९

बट्टमूलं समाश्रित्य यस्तु प्राणान्परित्यजेत् । सर्वलोकानतिक्रम्य रुद्रलोके स गच्छति ॥ १०

तत्र ते द्वादशाऽऽदित्यास्तपन्ति रुद्रप्राश्रिताः । निर्दहन्ति जगत्सर्वं बट्टमूलं न दशते ॥ ११

नष्टचन्द्रार्कपवनं यदा चैकार्णवं जगत् । स्वपित्यत्रैव वै विष्णुरिज्यमानः पुनः पुनः ॥ १२

देवदानवगन्धर्वां क्रष्णः सिद्धचारणाः । सदा सेवन्ति तत्तीर्थं गङ्गायमुनसंगमे ॥ १३

तत्र गच्छन्ति राजेन्द्रं प्रयागे संयुतं च यत् । तत्र ब्रह्मादयो देवा दिशश्चैव दिगीश्वराः ॥ १४

लोकपालाश्च साध्याश्च पितरो लोकसंमताः । सनक्तुमारप्रमुखास्तथैव परमर्षयः ॥ १५

आङ्गिरःप्रमुखाश्चैव तथा ब्रह्मर्षयः परे । तथा नागाश्च सिद्धाश्च सुपर्णाः स्वेच्छाश्च ये ॥ १६

सरितः सागराः शैला नागा विद्याधरास्तथा । हरिश्च भगवानास्ते प्रजापतिपुरस्तुतः ॥ १७

गङ्गायमुनयोर्मध्ये पृथिव्या जघनं स्मृतम् । प्रयागं राजशार्दूलं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ १८

ततः पुण्यतमं नास्ति त्रिषु लोकेषु भारत । श्रवणात्तस्य तीर्थस्य नायसंकीर्तनादपि ॥ १९

मृत्तिकालम्भनाद्वाऽपि नरः पापात्प्रमुच्यते ॥ २०

तत्राभिषेकं यः कुर्यात्संगमे संशितत्रतः । तुल्यं फलपत्रामोति राजसूयाश्चमेधयोः ॥ २१

न वेदवचनात्तात न लोकवचनादपि । मतिरुक्तमणीया ते प्रयागगमनं प्रति ॥ २२

दश तीर्थसहस्राणि षष्ठिकोत्त्रस्तथाऽपराः । येषां सांनिःयमैत्रैव कीर्तनात्कुरुनन्दन ॥ २३

या गतिर्योगयुक्तस्य सदुत्थस्य मनीषिणः । सा गतिस्त्वयजतः प्राणान्नाङ्गायमुनसंगमे ॥ २४

ते न जीवन्ति लोकेऽस्मिन्यत्र यत्र युधिष्ठिर । ये प्रयागं न संप्राप्ताद्विषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ २५

एवं दृश्वा तु तत्तीर्थं प्रयागं परमं पदम् । मुच्यते सर्वपापेभ्यः शशाङ्कं इव राहुणा ॥ २६

* अयं पाठः ख. अ. पुस्तकयोरेव ।

१ ख. अ. 'ते । कामाश्चेभाद्रयान्मोहाद्वच्छे' । २ ट. न च पश्यति तं घो' ।

कम्बलाश्वररौ नागौ यमुनादक्षिणे तटे । तत्र स्नात्वा च पीत्वा च मुच्यते सर्वपातकैः ॥	२७
तत्र गत्वा तु तत्स्थानं महादेवस्य धीमतः । नरस्तारयते सर्वान्दशातीतान्दशापरान् ॥	२८
कृत्वा ऽभिषेकं तु नरः सोऽश्वमेधफलं लभेत् । स्वर्गलोकमवामोति यावदाभूतसंश्वरम् ॥	२९
पूर्वपार्ष्णे तु गङ्गायास्त्रिषु लोकेषु भारत । कूपं चैव तु सामुद्रं प्रतिष्ठानं च विश्वतम् ॥	३०
ब्रह्मचारी जितकोधस्त्रिरात्रं यदि तिष्ठति । सर्वपापविशुद्धात्मा सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥	३१
उत्तरेण प्रतिष्ठानाऽन्नागीरथ्यास्तु पूर्वतः । इंसप्रपतनं नाम तीर्थं त्रैलोक्यविश्वतम् ॥	३२
अश्वमेधफलं तस्मिन्स्नातमात्रस्य भारत । यावचन्द्रश्च सूर्यश्च तावत्स्वर्णे महीयते ॥	३३
उर्वशीपुलिने रम्ये विपुले इंसपाण्डुरे । सलिलैस्तर्पयेद्यस्तु पितृस्तत्र विमत्सरः ॥	३४
षष्ठिवर्षसहस्राणि षष्ठिवर्षशतानि च । सेवते पितृभिः सार्थं स्वर्गलोकं नराधिप ॥	३५
पूज्यते सततं तत्र ऋषिगन्धर्वकिंनरैः । ततः स्वर्गपरिभ्रष्टः क्षीणकर्मा दिवश्च्युतः ॥	३६
उर्वशीसहस्रीनां तु कन्यानां लभते शतम् । गवां शतसहस्राणां भोक्ता भवति भूमिप ॥	३७
काश्चीन्नूपुरशब्देन सुसोऽसौ प्रतिबुध्यते । भुक्त्वा तु विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं लभते पुनः ॥	३८
कुशासनधरो नित्यं नियतः संयतेन्द्रियः । एककालं तु भुज्ञानो मासं भोगपतिर्भवेत् ॥	३९
सुवर्णालङ्कृतानां तु नारीणां लभते शतम् । पृथिव्याः सप्तमुदाया महाभोगपतिर्भवेत् ॥	४०
दशग्रामसहस्राणां भोक्ता भवति भूमिप । काश्चीन्नूपुरशब्देन सुसोऽसौ प्रतिबुध्यते ॥	४१
धनधान्यसमायुक्तो दाता भवति नित्यशः । स भुक्त्वा विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं स्मरते पुनः ॥	४२
अथ तस्मिन्वटे रम्ये ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः । उपोष्य योगयुक्तश्च ब्रह्मज्ञानमवामुयात् ॥	४३
कोटितीर्थं समासाद्य यस्तु प्राणान्यरित्यजेत् । कोटिवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥	४४
ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा दिवश्च्युतः । सुवर्णमणिमुक्ताढ्ये कुले भवति रूपवान् ॥	४५
ततो भोगवतां गत्वा वासुकेरुत्तरेण तु । दशाश्वमेधिकं तत्र तीर्थं तत्रापरं भवेत् ॥	४६
कृत्वा ऽभिषेकं तु नरः सोऽश्वमेधफलं लभेत् । धनाढ्यो रूपवान्दक्षो दाता भवति धार्मिकः ॥	४७
चतुर्वेदेषु यत्पृष्ठं सत्यवादेषु यत्फलम् । अहिंसायां तु यो धर्मो गमनादेव तद्वेत् ॥	४८
कुरुक्षेत्रसमा गङ्गा यत्र तत्रावगाश्वते । कुरुक्षेत्रादशगुणा यत्र सिन्ध्वा समागता ॥	४९
यत्र गङ्गा महाभागा बहुतीर्थतपोथना । सिद्धक्षेत्रं हि तज्ज्ञेयं नात्र कार्या विचारणा ॥	५०
क्षितौ तारयते पर्याभागांस्तारयते ऽप्यधः । दिवि तारयते देवांस्तेन सा त्रिपथा सृता ॥	५१
यावदस्थीनि गङ्गायां तिष्ठन्ति तस्य देहिनः । तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥	५२
तीर्थानां तु परं तीर्थं नदीनामुत्तमा नदी । मोक्षदा सर्वभूतानां महापातकिनामपि ॥	५३
सर्वत्र सुलभा गङ्गा त्रिषु स्थानेषु दुर्लभा । गङ्गाद्वारे प्रयागे च गङ्गासागरसंगमे ॥	५४
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ॥	५५
सर्वेषां चैव भूतामां पापोपहतचेतसाम् । गतिरन्यत्र मर्यानां नास्ति गङ्गासमागतिः ॥	५६
पवित्राणां पवित्रं या मङ्गलानां च मङ्गलम् । परेष्वरशिरोभ्रष्टा सर्वपापहरा शुभा ॥	५७

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डे प्रयागमाहास्ये त्रिवत्सारिंशोऽस्यायः ॥ ४३ ॥

आदितः क्षोकानां समष्टगङ्गाः-२२९५

अथ चतुर्थत्वारिंशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्प्रयागस्य माहात्म्यं पुनरेव तु । यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥	१
मानसं नाम तत्तीर्थं गङ्गायामुत्तरे तटे । त्रिरात्रोपाषितो भूत्वा सर्वकामानवामुयात् ॥	२
गोभूहिरण्यदानेन यत्फलं प्रामुयान्नरः । एतत्फलमवामोति तत्तीर्थं स्मरते पुनः ॥	३
अकामो वा सकामो वा गङ्गायां यो विषयते । मृतस्तु भवति स्वर्गे नरकं न च पश्यति ॥	४
अप्सरोगणसंगीतैः सुप्तोऽसौ प्रतिबृङ्घ्यते । हंससारसयुक्तेन विमानेन स गच्छति ॥	५
बहुवर्षाणि राजेन्द्रं पद्मसहस्राणि भुजते । ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा दिवश्चयुतः ॥	६
सुवर्णमणिमुक्ताढ्यो जायते तु महाकुले । षष्ठिर्थसहस्राणि षष्ठिर्थशतानि च ॥	
माघे मासि गमिष्यन्ति गङ्गायमुनसंगमे ॥	७
गवां शतसहस्रस्य सम्यग्दत्तस्य यत्फलम् । प्रयागे माघमासे तु व्यहं स्नातस्य तत्फलम् ॥	८
गङ्गायमुनयोर्मध्ये पञ्चाश्च यस्तु साधयेत् । अहीनाङ्गो विरोगश्च पञ्चेन्द्रियसमन्वितः ॥	९
यावन्ति रोमकूपाणि तस्य गात्रस्य देहिनः । तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥	१०
ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो जम्बूदीपपतिर्भवेत् । स भुक्त्वा विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं भजते पुनः ॥	११
जलप्रवेशं यः कुर्यात्संगमे लोकविक्षुते । राहुग्रस्तो यथा सोमो विषुक्तः सर्वपातकैः ॥	१२
सोमलोकमवामोति सोमेन सह मोदते । षष्ठिवर्षसहस्राणि षष्ठिवर्षशतानि च ॥	१३
स्वर्गलोकमवामोति ऋषिगन्धर्वसेवितः । परिभ्रष्टस्तु राजेन्द्रं समृद्धे जायते कुले ॥	१४
अथः शिरास्तु यो ज्वालामूर्धर्वपादः पिवेन्नरः । शतं वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥	१५
परिभ्रष्टस्तु राजेन्द्रं अग्निहोत्री भवेन्नरः । भुक्त्वा तु विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं भजते नरः ॥	१६
यस्तु देहं विकर्तित्वा शकुनिभ्यः प्रयच्छति । विहगैरुपभुक्तस्य शृणु तस्यापि यत्फलम् ॥	१७
शतं वर्षसहस्राणां सोमलोके महीयते । ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो राजा भवति धार्मिकः ॥	१८
गुणवान्रूपसंपदो विद्वान्मुपिष्यदेहवान् । भुक्त्वा तु विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं भजते पुनः ॥	१९
यामुने चोत्तरे कूले प्रयागस्य तु दक्षिणे । क्रुणप्रभोचनं नाम तीर्थं तत्परमं सृतम् ॥	२०
एकरात्रोषितो भूत्वा क्रुणः सर्वैः प्रमुच्यते । सूर्यलोकमवामोति अनृणी च सदा भवेत् ॥	२१

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डे प्रयागमाहात्म्ये चतुर्थत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

आदितः क्षेत्रकानां समष्टङ्काः—२३१६

अथ पञ्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

युश्मिष्टर उवाच—

एतच्छ्रुत्वा प्रयागस्य यत्त्वया कीर्तनं कृतम् । विशुद्धमेतद्वृदयं प्रयागस्य तु कीर्तनात् ॥

अनाशक्फलं ब्रह्म भगवंसतत्र कीदृशम् ॥

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्प्रयागे तु अनाशक्फलं विभो । प्रामोति पुरुषो धीमाऽब्रह्मधानश्च याद्वशम् ॥

१ ख. ष. 'रः । स तत्फः । २ ष. ष. 'ते तु यः । अः ।

अहीनाङ्गो विरोगश्च पञ्चेन्द्रियसमन्वितः । अभ्येधफलं तस्य गच्छतस्तु पदे पदे ॥
कुलानि तारयेद्राजन्दश पूर्वान्दशापरान् । मुच्यते सर्वपापेभ्यो गच्छेत परमं पदम् ॥

युधिष्ठिर उवाच—

महाभागोऽसि धर्मश्च दार्तं वदसि मे प्रभो । अल्पेनैव प्रदानेन बहून्धर्मानवासुयात् ॥
अभ्येधस्तु बहुभिः सुकृतैः प्राप्यते इह । एतं मे संशयं ब्रूहि परं कौतूहलं हि मे ॥

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्महावीर यदुक्तं पश्योनिना । कङ्गीणां संनिधौ पूर्वं कथ्यमानं मया श्रुतम् ॥
पञ्चयोजनविस्तीर्णं प्रयागस्य तु मण्डलम् । संग्रविष्टस्य तद्वावभ्येधः पदे पदे ॥
व्यतीतान्पुरुषान्सप्त भविष्यांश्च चतुर्दश । नरस्तारयते सर्वान्यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ॥
एवं ज्ञात्वा तु राजेन्द्र सदा श्रद्धापरो भवेत् । अश्रद्धानाः पुरुषाः पापोपहतचेतसः ॥
न प्राप्नुवन्ति तत्स्थानं प्रयागं देवनिर्मितम् ॥

युधिष्ठिर उवाच—

स्लेहादा द्रव्यलोभादा ये तु कामवशं गताः । कर्थं तीर्थफलं तेषां कर्थं पुण्यमवाप्नुयुः ॥
विक्रियं सर्वभाण्डानां कार्याकार्यमजानतः । प्रयागे का गतिस्तस्य एवं ब्रूहि महामुने ॥

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्महागृहं सर्वपापप्रणाशनम् । मासं वसंस्तु राजेन्द्र प्रयागे नियतेन्द्रियः ॥

मुच्यते सर्वपापेभ्यो यथाऽऽदिष्टं स्वयंभुवा ॥

१३

शुचिस्तु प्रयतो भूत्वाऽहिंसकः श्रद्धयाऽन्वितः । मुच्यते सर्वपापेभ्यः स गच्छेत्परमं पदम् ॥१४

विश्रम्भधातकानां तु प्रयागे शृणु तत्फलम् । त्रिकालमेव स्तायीत आहारं भैश्यमाचरेत् ॥

त्रिभिर्मासैः प्रमुच्येत प्रयागात् न संशयः । अज्ञानेन तु यस्येह तीर्थयात्रादिकं भवेत् ॥

सर्वकामसमृद्धस्तु स्वर्गलोके महीयते । स्थानं स लभते नित्यं धनधान्यसमाकुलम् ॥

एवं ज्ञानेन संपूर्णः सदा भवति भोगवान् । तारिताः पितरस्तेन नरकात्प्रपितामहाः ॥

धर्मानुसारि तत्त्वज्ञ पृच्छतस्ते पुनः पुनः । त्वत्प्रियार्थं समाख्यातं गुणेतत्सनातनम् ॥

युधिष्ठिर उवाच—

अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलं कुलम् । श्रीतोऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि दर्शनादेव तेऽथ वै ॥

त्वर्दर्शनात् धर्मात्मन्मुक्तोऽहं सर्वपातकैः ॥

२०

मार्कण्डेय उवाच—

दिष्ठा ते सफलं जन्म दिष्ठा ते तारितं कुलम् । कीर्तनादूर्धते पुण्यं श्रुतं पापप्रणाशनम् ॥

युधिष्ठिर उवाच—

यमुनायां तु किं पुण्यं किं फलं तु महामुने । एतन्मे सर्वमाख्याहि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥

मार्कण्डेय उवाच—

तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता । समागता महाभागा यमुना यत्र निम्नगा ॥

येनैव निःसृता गङ्गा तेनैव यमुनाऽऽगता । योजनानां सहस्रेषु कीर्तनात्पापनाशिनी ॥

तत्र स्त्रात्वां च पीत्वा च यमुनायां युधिष्ठिर । कीर्तनाल्लभते पुण्यं दृष्टा भद्राणि पश्यति ॥

अवगाढा च पीता च पुनात्यासप्तमं कुलम् । प्राणास्त्वज्ञति यस्त्वत्र स याति परमां गतिम् ॥

२३

२४

२५

२६

अग्नितीर्थमिति रुद्यातं यमुनादक्षिणे तटे । पश्चिमे धर्मराजस्य तीर्थं हरवरं स्मृतम् ॥

तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ॥

२७

एवं तीर्थसहस्राणि यमुनादक्षिणे तटे । उत्तरेण प्रवक्ष्यामि आदित्यस्य महात्मनः ॥

२८

तीर्थं तु विरजं नाम यत्र देवाः सवासवाः । उपासते स्म संधां तु नित्यकालं युधिष्ठिर ॥

२९

देवाः सेवन्ति तत्तीर्थं ये चान्ये विकुषो (?) जनाः श्रद्धादानपरो भूत्वा कुरु तीर्थाभिषेचनम् ॥

३०

अन्ये च बहवस्तीर्थाः सर्वपापहराः शुभाः । तेषु स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ॥

३१

गङ्गा च यमुना चैव उभे तुल्यफले स्मृते । केवलं श्रेष्ठभावेन गङ्गा सर्वत्र पूज्यते ॥

३२

एवं कुरुत्वा कौन्तेय सर्वतीर्थाभिषेचनम् । यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥

३३

यस्त्विदं कल्य उत्थाय पठते च शृणोति वा । मुच्यते सर्वपापेभ्यः स्वर्गलोकं स गच्छति ॥

३४

इति श्रीमहामुराणे पाद्म आदिलक्षणे यमुनामाहात्म्ये पश्चत्त्वार्दितोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

आदितः क्षेत्रानां समष्टिशाः—२३५०

अथ पश्चत्त्वार्दितोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

श्रुतं मे ब्रह्मणा प्रोक्तं पुराणं पुण्यसंमितम् । ताथानां तु सहस्राणि शतानि नियुतानि च ॥ १

सर्वे पुण्याः पवित्राश्च गतिश्च परमा स्मृता । पृथिव्यां नैमिषं पुण्यमन्तरिक्षे च पुष्करम् ॥

२

प्रयागमपि लोकानां कुरुत्वेत्रं विशिष्यते । सर्वाणि संपरित्यज्य कथमेकं प्रशंससि ॥

३

अप्रमाणमिदं प्रोक्तमश्रद्धेयमनुत्तमम् । गर्ति च परमां दिव्यां भोगांश्चैव यथेपितान् ॥

४

किर्मर्थमल्पयोगेन बहुधर्मं प्रशंससि । एतं मे संशयं ब्रूहि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥

५

मार्कण्डेय उवाच—

अश्रद्धेयं न वक्तव्यं प्रत्यक्षमपि तद्भवेत् । नरस्य श्रहधानस्य पापोपहतचेतसः ॥

६

अश्रहधानो शशुचिर्दुर्मतिस्त्वक्तमङ्गलः ॥

७

एते पातकिनः सर्वे तेनेदं भाषितं मया । शृणु प्रयागमाहात्म्यं यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥

८

प्रत्यक्षं च परोक्षं च यथाऽन्यतसंभिष्यति । यथैवान्यन्यमया दृष्टं पुरा राजन्यथाश्रुतम् ॥

९

शास्त्रं प्रमाणं कृत्वा तु पूज्यते योगमात्मनः । क्लिश्यते चापरस्तत्र नैव योगमवानुयात् ॥

१०

जन्मान्तरसहस्रेभ्यो योगो लभ्येत मानवैः । यथा युगसहस्रेण योगो लभ्येत मानवैः ॥

११

यस्तु सर्वाणि रत्नानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति । तेन दानेन दत्तेन योगो लभ्येत मानवैः ॥

१२

प्रयागे तु मृतस्येदं सर्वं भवति नान्यथा । प्रधानहेतुं वक्ष्यामि श्रहधत्सु च भारत ॥

१३

यथा सर्वेषु भूतेषु सर्वत्रैव तु दृश्यते । ब्रह्म नैवास्ति वै किंचिद्यद्वलं त्विदमुच्यते ॥

१४

यथा सर्वेषु भूतेषु ब्रह्म सर्वत्र पूज्यते । एवं सर्वेषु लोकेषु प्रयागः पूज्यते तु वैः ॥

१५

पूज्यते तीर्थराजश्च सत्यमेतद्युधिष्ठिर । ब्रह्माऽपि स्मरते नित्यं प्रयागं तीर्थमुत्तमम् ॥

१६

तीर्थराजमनुप्राप्य नैवान्यतिक्तिदिच्छति । को हि देवत्वमासाद्य मानुषत्वं चिकीर्षति ॥

१७

अनेनैवानुमानेन त्वं इस्यसि युधिष्ठिर । यथा पुण्यमपुण्यं वा तथैव कथितं मया ॥

युधिष्ठिर उवाच—

भुतं तथस्वया प्रोक्तं विस्मितोऽहं पुनः पुनः । कर्त्तं योगेन तत्प्राप्तिः स्वर्गलोकसु कर्मणा ॥१८
तदा च लभते भोगानां च तत्कर्मणां फलम् । तानि कर्मणि पृच्छामि पुनर्यैः प्राप्यते मही १९

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्महावाहो यथोक्तकर्मणा मही । गामग्निं ब्राह्मणं शास्त्रं काव्यनं सलिलं स्त्रियः ॥ २०
मातरं पितरं चैव यो निन्दति नराधिप । नैतेषामूर्खं गमनमेवमाह प्रजापतिः ॥ २१

एवं योगस्य संप्राप्तिः स्थानं परमबुर्लभम् । गच्छन्ति नरकं घोरं ये नराः पापकारिणः ॥ २२
हस्त्यर्थं गामनहवाहं मणिमुक्तादि काव्यनम् । परोक्षं हरते यस्तु पश्चाद्वानं प्रयच्छति ॥ २३

न ते गच्छन्ति वै स्वर्गं दातारो यत्र भोगिनः । अनेन कर्मणा युक्ताः पच्यन्ते नरकेऽधमाः २४
एवं योगं च धर्मं च दातारं च युधिष्ठिर । यथा सत्यमसत्यं वा अस्ति नास्तीति यत्फलम् ॥ २५

निरुक्तं तु प्रवक्ष्यामि यथाऽयं स्वयमामुयात् ॥ २६

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिकण्डे प्रयागमाहात्म्ये षट्त्वार्दिशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

आदितः क्षेत्रकानां समष्टिङ्गाः—२३७५

अथ सप्तत्वार्दिशोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्मयागस्य माहात्म्यं पुनरेव तु । नैमिषं पुष्करं चैव गोतीर्थं सिन्धुसागरम् ॥ १

कुरुक्षेत्रं गया चैव गङ्गासागरमेव च । एते चान्ये च वहवो ये च पुण्याः शिलोच्चयाः ॥ २

दश तीर्थसहस्राणि त्रिशत्कोव्यस्तथा परे । प्रयागे संस्थिता नित्यमेवमाहुर्मनीषिणः ॥ ३

त्रीणि वाऽप्ययिकुण्डानि येषां मध्ये तु जाह्नवी । प्रयागादभिनिष्क्रान्ता सर्वतीर्थपुरस्कृता ॥ ४

तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता । गङ्गा यमुनया सार्थं संस्थिता लोकभाविनी ॥ ५

गङ्गायमुनयोर्मध्ये पृथिव्या जघनं स्मृतम् । प्रयागं राजशार्दूलं कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ६

तिसः कोव्योऽर्धकोटी च तीर्थानां वायुरब्रवीत् । दिवि भुव्यन्तरिक्षे च तत्सर्वं जाह्नवी स्मृता ॥ ७

प्रयागं सप्तधिष्ठानं कम्बलाश्वतरावुभौ । भोगवत्यथ या चैव वेदिरेषा प्रजापतेः ॥ ८

तत्र देवाश्च यज्ञाश्च मूर्तिमन्तो युधिष्ठिर । पूजयन्ति प्रयागं ते क्रष्णश्च तपोधनाः ॥ ९

यजन्ते क्रतुभिर्देवांस्तथा बहुधना नृपाः । ततः पुण्यतमो नास्ति त्रिषु लोकेषु भारत ॥ १०

प्रभावात्सर्वतीर्थम्भ्यः प्रभवत्यधिकं विभो । दश तीर्थसहस्राणि तिसः कोव्यस्तथा पराः ॥ ११

यत्र गङ्गा महाभागा स देशस्तत्पोवनम् । सिद्धेत्रं तु तज्ज्ञेयं गङ्गातीरसमाश्रितम् ॥ १२

इति सत्यं द्विजातीनां साधूनामात्मजस्य वा । सुहृदं च जपात्कर्णे शिष्यस्यानुगतस्य वा ॥ १३

इदं धन्यमिदं स्वर्गमिदं सेव्यमिदं सुखम् । इदं पुण्यमिदं रम्यं पावनं धर्म्यमुक्तमम् ॥ १४

महर्षीणामिदं गुणं सर्वपापग्रणाशनम् । अधीत्य द्विजोऽध्ययनं निर्म्यलत्वमवामुयात् ॥ १५

यथेदं शृणुयाभित्यं तीर्थं पुण्यं सदा शुचिः । जातिस्मरत्वं लभते नाकपृष्ठे च मोदते ॥ १६

प्राप्यन्ते तानि तीर्थानि सद्भिः शिष्टार्थदर्शिभिः । स्नाहि तीर्थेषु कौरव्यं न च वक्त्रमतिर्भव ॥ १७

त्रिवा तु सम्यक्पृष्ठेन कथितं तु मया विभो । पितरस्तारिताः सर्वे तारिताश्च पितामहाः ॥ १८

प्रयागस्य तु सर्वे ते कलां नार्हन्ति षोडशीम् । एवं ज्ञानं च योगं च तीर्थं चैव युधिष्ठिर ॥ १९

बहुक्लेशोन युज्यन्ते ततो यान्ति परां गतिम् । प्रयागस्मरणाल्लोकः स्वर्गलोकं स गच्छति ॥ २०

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिकष्टे प्रयागमाहात्म्ये सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

आदितः क्षोकानां समष्टज्ञाः—२३९६

अथाष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

कथा सर्वा त्वियं प्रोक्ता प्रयागस्य महामुने । एवं मे सर्वमाख्याहि यथा हि मम तारयेत् ॥ १

मार्कण्डेय उवाच—

शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि प्रोक्तं सर्वमिदं जगत् । ब्रह्मा विष्णुस्तथेशानो देवता प्रभुरव्ययः ॥ २

ब्रह्मा सृजति भूतानि स्थावरं जड़यं च यत् । तान्येतानि परो लोके विष्णुः पालयति प्रजाः ॥ ३

कल्पान्ते तत्समर्पं हि रुद्रः संहरते जगत् । न ददाति च नाऽऽदत्ते न कदाचिद्दिनश्यति ॥ ४

ईश्वरः सर्वभूतानां यः पश्यति स पश्यति । उत्तरेण प्रतिष्ठानांदिदानां ब्रह्म तिष्ठति ॥ ५

महेश्वरो वटे भूत्वा तिष्ठते परमेश्वरः । ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्र परमष्ययः ॥ ६

रक्षन्ति परमं नित्यं पापकर्मपरायणान् । ये तु चान्ये च तिष्ठन्ति ते यान्ति परमां गतिम् ॥ ७

युधिष्ठिर उवाच—

अप्याह मे यथातत्त्वं यथैषां तिष्ठते श्रुतम् । केन वा कारणेनैव तिष्ठन्ति लोकसंपत्ताः ॥ ८

मार्कण्डेय उवाच—

प्रयागे निवसन्त्येते ब्रह्मविष्णुप्रहेश्वराः । कारणं तु प्रवक्ष्यामि शृणु तत्त्वं युधिष्ठिर ॥ ९

पञ्चयोजनविस्तीर्णं प्रयागस्य तु मण्डलम् । तिष्ठन्ति रक्षणार्थाय पापकर्मनिवारणाः ॥ १०

तस्मिस्तु स्वल्पकं पापं नरके पातयिष्यति । एवं ब्रह्मा च विष्णुश्च प्रयागे स महेश्वरः ॥ ११

सप्त द्वीपाः समुद्राश्र पर्वताश्र महीतले । प्रियमाणाश्र तिष्ठन्ति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १२

ये चान्ये बहवः सर्वे तिष्ठन्ति च युधिष्ठिर । पृथिवीस्थानमारभ्य निर्मितं दैवतैख्यिभिः ॥ १३

प्रजापतेरिदं क्षेत्रं प्रयागमिति विश्रुतम् । एतत्पुण्यं पवित्रं च प्रयागं तु युधिष्ठिर ॥

स्वराज्यं कुरु राजेन्द्र भ्रातृभिः सहितो भव ॥ १४

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिकष्टे प्रयागमाहात्म्येऽष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

आदितः क्षोकानां समष्टज्ञाः—२४०९

अथैकोनपश्चाशतमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

भ्रातृभिः सहिताः सर्वे पाण्डवा धर्मनिश्चयाः । ब्राह्मणेभ्यो नप्मस्तुत्वा गुरुदेवास्त्वतर्पयन् ॥ १

वासुदेवोऽपि तत्रैव क्षणेनाभ्यागतस्तदा । पाण्डवैः सहितैः सर्वैः पूज्यमानाः स माधवः ॥ २

कृष्णेन सहितैः सर्वैः पुनरेव महात्मभिः । अभिषिक्तः स्वराज्ये तु धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३

एतस्मिन्नन्तरे चैव मार्कण्डेयो महात्मवान् । ततः स्वस्तीति चोक्त्वा वै क्षणादाश्रमप्रागतः ॥ ४

युधिष्ठिरोऽपि धर्मांत्मा भ्रातृभिः सहितस्तु सः । महादानं ददौ चाथ धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ५

१ ल. न. कदाचित्त वर्धते न । २ ट. 'नारेवाना वृ' ।

यस्त्विदं कल्यमुत्थाय पठते वा शृणोति वा । मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ६
वासुदेव उवाच—

मम वाक्यं तु कर्तव्यं तव स्लेहाद्वीम्यहम् । नित्यं संस्मर त्वं राजन्ययागं विगतज्वरः ॥ ७

प्रयागं संस्मरभित्यं सहास्माभिर्युधिष्ठिर । स्वयं प्राप्त्यसि राजेन्द्रं स्वर्गलोकं तु शाश्वतम् ॥ ८

प्रयागमनुगच्छेद्वा वसते वाऽपि यो नरः । सर्वपापविशुद्धात्मा स्वर्गलोकं स गच्छति ॥ ९

प्रतिग्रहावृपावृत्तः संतुष्टो नियतः शुचिः । अहंकारनिवृत्तश्च स तीर्थफलमशुते ॥ १०

अकोपनश्च राजेन्द्रं सत्यवादी दृढव्रतः । आत्मोपमश्च भूतेषु स तीर्थफलमशुते ॥ ११

ऋषिभिः क्रतवः प्रोक्ता देवैश्चापि यथाक्रमम् । न हि शक्या दरिद्रेण यज्ञाः प्रासुं महीपते ॥ १२

बहूपकरणो यज्ञो नानासंभारविभ्रमः । प्राप्यते विविधैरर्थैः समृद्धैर्वा नरैः क्वचित् ॥ १३

यो दरिद्रैरपि बुधैः शक्यः प्रासुं नरेभ्वर । ततो यज्ञः फलैः पुण्येस्तं निवोध जनेभ्वर ॥ १४

ऋषीणां परमं गुणमिदं भरतसत्तम । तीर्थभिगमनं पुण्यं यज्ञैरपि विशिष्यते ॥ १५

दश कोटिसहस्राणि त्रिंशत्कोट्यस्तथा परे । माघमासे तु गङ्गायां गमिष्यन्ति नरर्षभ ॥ १६

स्वस्थो भव महाराज भ्रुद्ध्व राज्यमकण्टकम् । पुनर्द्रव्यसि राजेन्द्रं यजमानो विशेषतः ॥ १७

इति श्रीमहापुराणे पाप्त आदिखण्डे प्रयागमाहात्म्यकथनं नामोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—२४२६

अथ पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

भवता कथितं सर्वं यात्कचित्पृष्ठमेव च । इदानीमपि पृच्छाम एकं वद महामते ॥ १

एतेषां खलु तीर्थानां सेवनाद्यत्फलं भवेत् । सर्वेषां किल कृत्वैकं कर्म केन च लम्यते ॥

एतन्नो शूहि सर्वज्ञं कर्मैवं यदि वर्तते ॥ २

सूत उवाच—

कर्मयोगः किल प्रोक्तो वर्णानां द्विजपूर्वशः । नानाविधो महाभागास्तत्र चैकं विशिष्यते ॥ ३

हरिभक्तिः कृता येन मनसा वचसा गिरा । जितं तेन जितं तेन जितमेव न संशयः ॥ ४

हरिरेव समाराध्यः सर्वदेवेश्वरेश्वरः । हरिनाममहामर्त्त्वैर्नश्येत्पापपिशाचकम् ॥ ५

हरेः प्रदक्षिणां कृत्वा सकृदप्यमलाशयाः । सर्वतीर्थसमागाम्य लभन्ते यन्न संशयः ॥ ६

प्रतिमां च हरेर्द्धास्त्रा सर्वतीर्थफलं लभेत् । विष्णुनाम परं जप्त्वा सर्वमन्त्रफलं लभेत् ॥ ७

विष्णुप्रसादतुलसीमाघाय द्विजसत्तमाः । प्रचण्डं विकरालं तद्यमस्याऽस्य न पश्यति ॥ ८

सकृत्प्रणामी कृष्णस्य मातुः स्तन्यं पिबेत् हि । हरिपादे मनो येषां तेभ्यो नित्यं नमो नमः ॥ ९

पुल्कसः श्वपचो वाऽपि ये चान्ये म्लेच्छजातयः । तेऽपि वन्धा महाभागा हरिपादैकसेवकाः ॥ १०

किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा । हरौ भक्तिं विधायैव गर्भवासं न पश्यति ॥ ११

द्वेरग्ये स्वनैरुच्छैर्त्यंस्तमामकृभरः । पुनाति भुवनं विप्रा गङ्गादिसलिलं यथा ॥ १२

दर्शनात्स्पर्शनात्स्य आलापादपि भक्तिः । ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ १३

हरेः प्रदक्षिणं कुर्वन्नुहैस्तमामकृभरः । करतालादिसंधानं सुस्वरं कलशब्दितम् ॥

ब्रह्महत्यादिकं पापं तेनैष करतालितम् ॥ १४

हरिभक्तिकथामुक्ताख्यायिकां गृणयाच्च यः । तस्य संदर्शनादेव पूतो भवति मानवः ॥ १५
 किं पुनस्तस्य पापानामाशङ्का मुनिपुङ्गवाः । तीर्थानां च परं तीर्थं कृष्णनाम यर्हयः ॥ १६
 तीर्थीं कुर्वन्ति जगतीं गृहीतं कृष्णनाम यैः । तस्मान्मुनिवाराः पुण्यं नातः परतरं विदुः ॥ १७
 विष्णुप्रसादनिर्मालयं भुक्त्वा धृत्वा च मस्तके । विष्णुरेव भवेन्मत्त्वो यमशोकविनाशनः ॥
 अर्चनीयो नमस्कार्यो हरिरेव न संशयः ॥ १८
 ये हीयं विष्णुप्रव्यक्तं देवं वाऽपि महेभरम् । एकीभावेन पश्यन्ति न तेषां पुनरुद्धवः ॥ १९
 तस्मादनादिनिधनं विष्णुमान्त्यानमव्ययम् । हरिं चैकं प्रपश्यध्वं पूजयध्वं तथैव हि ॥ २०
 यैऽसमानं प्रपश्यन्ति हरिं वै देवतान्तरम् । ते यान्ति नरकान्धोराश तांस्तु गणयेद्दरिः ॥ २१
 मूर्खं वा पण्डितं वाऽपि ब्राह्मणं केशवभियम् । श्वपाकं वा योचयति नारायणः स्वयंप्रभुः ॥ २२
 नारायणात्परो नास्ति पापराशिद्वानलः । कृत्वाऽपि पातकं घोरं कृष्णनाश्चा विमुच्यते ॥ २३
 स्वयं नारायणो देवः स्वनाञ्चिं जगतीं गुरुः । आत्मनोऽभ्यधिकां शक्तिं स्थापयामास सुग्रताः ॥ २४
 अत्र ये विवदन्ते वा आयासलघुदर्शनात् । फलानां गौरवाद्वापि ते यान्ति नरकं बहु ॥ २५
 तस्माद्वै भक्तिमान्स्याद्विरनामपरायणः । पूजकं पृष्ठतो रक्षेभायिनं वक्षसि प्रभुः ॥ २६
 हरिनाममहावज्रं पापपर्वतदारणम् । तस्य पादौ तु सफलौ तदर्थगतिशालिनौ ॥ २७
 तावेव धन्यावाख्यातौ यौ तु पूजाकरौ करौ । उत्तमाङ्गमुच्चमाङ्गं तद्वै नन्द्रमेव यत् ॥ २८
 सा जिहा या हरिं स्तौति तन्मनस्तत्पदानुगम् । तानि लोमानि चोच्यन्ते यानि तश्चाञ्चि चोत्थितम् ॥ २९
 कुर्वन्ति तच्च नेत्राम्बु यदच्युतप्रसङ्गतः । अहो लोका अतितरां दैवदोषेण वशिताः ॥ ३०
 नामोच्चारणमात्रेण मुक्तिदं न भजन्ति वै । वशितास्ते च कलुषाः खीणां सङ्गप्रसङ्गतः ॥ ३१
 प्रतिष्ठन्ति च लोमानि येषां नो कृष्णशब्दने । ते भूर्खां श्चकृतात्मानः पुत्रशोकादिविद्वालौः ॥ ३२
 रुदन्ति बहुलालापैर्न कृष्णाक्षरकीर्तने । जिहा लङ्घाऽपि लोकेऽस्मिन्कृष्णनाम जपेत् हि ॥ ३३
 लङ्घवाऽपि मुक्तिसोपानं हेलयैव च्यवन्ति ते । तस्माद्यत्नेन वै विष्णुं कर्मयोगेन(ण) मानवः ॥ ३४
 कर्मयोगाच्चितो विष्णुः प्रसीदत्येव नान्यथा । तीर्थादप्यधिकं तीर्थं विष्णोर्भजनमुच्यते ॥ ३५
 सर्वेषां स्वलु तीर्थानां स्वानपानावगाहनैः । यत्फलं लभते पर्यस्तत्फलं कृष्णसेवनात् ॥ ३६
 यजन्ते कर्मयोगेन(ण) धन्या एव नरा हरिम् । तस्माद्यजध्वं मुनयः कृष्णं परममङ्गलम् ॥ ३७

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिकप्रशंसनं नाम पञ्चाशतमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्काः—२४६३

अपैकपञ्चाशतमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

कर्मयोगः कर्थं सूत येन चाऽराधितो हरिः । प्रसीदति महाभाग वद नो वदतां वर ॥ १
 येनासौ भगवानीशः समाराध्यो मुमुक्षुभिः । तद्वाखिललोकानां रक्षणं धर्मसंग्रहम् ॥ २
 सं कर्मयोगं वद नः सूत मूर्तिमयस्तु यः । इति शुश्रूषयो विप्रा भवदग्रे व्यवस्थिताः ॥ ३

१. क. येऽन्यथा संप्रपश्यन्ति हरं वै । २. ख. ज. 'म् । तौ च पा० । ३. ख. ज. 'ली यी तीर्थ० । ४. ख. ज. मर्त्य० ।
 ५. ख. ज. 'लाः । कुर्वन्ति बहुलायासं न कृष्णाक्षरकीर्तनम् । जि० । ६. छ. जन्म । ७. ख. ज. 'नं हितवैतक्यव० ।

सूत उवाच—

एवमेव पुरा पृष्ठे व्यासः सत्यवतीमुतः । क्रष्णिभिरयिसंकाशैर्वर्यासस्तानाह पच्छृणु ॥ ४

व्यास उवाच—

शृणुध्वमूषयः सर्वे वक्ष्यमाणं सनातनम् । कर्मयोगं ब्राह्मणानामात्यन्तिकफलप्रदम् ॥ ५

आन्नायसिद्धमर्थिलं ब्राह्मणार्थं प्रदर्शितम् । क्रष्णिणां शृण्वतां पूर्वं मनुराह प्रजापतिः ॥ ६

सर्वपापहरं पुण्यमृषिसंघैर्निषेवितम् । समाहितधियो यूयं शृणुध्वं गदतो मम ॥ ७

कृतोपनयनो वेदानधीयीत द्विजोत्तमः । गर्भाष्टमेऽष्टमे वाऽब्दे स्वसूत्रोक्तविधानतः ॥ ८

दण्डी च मेरेली सूत्री कृष्णाजिनधरो मुनिः । भिक्षाहारो गुरुहितो वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ ९

कार्पासमुपवीतार्थं निर्मितं ब्राह्मणा पुरा । ब्राह्मणानां त्रिवृत्सूत्रं कौषेयवस्थमेव वा ॥ १०

सदोपवीती चैव स्यात्सदा बद्धशिखो द्विजः । अन्यथा यत्कृतं कर्म तद्भवत्यथाकृतम् ॥ ११

वसेदविकृतं वासः कार्पासं वा कषायकम् । तदेव परिधानीयं शुक्रमूतीवमुत्तमम् ॥ १२

उत्तरं तु समान्नातं वासः कृष्णाजिनं शुभम् । तदभावे गवयजं रौरवं वा विधीयते ॥ १३

उच्छृत्य दक्षिणं बाहुं सव्यवाहौ समर्पितम् । उपवीतं भवेन्नित्यं निवीतं कण्ठसज्जने ॥ १४

सव्यवाहुं समुच्छृत्य दक्षिणे त्रूदृतं द्विजः । प्राचीनावीतमित्युक्तं पित्र्ये कर्मणि योजयेत् ॥ १५

अग्न्यागारे गवां गोष्ठे होमे तैर्यं तथैव च । स्वाध्याये भोजने नित्यं ब्राह्मणानां च संनिधौ ॥१६

उपासने गुरुणां च संध्ययोः साधुसंगमे । उपवीती भवेन्नित्यं विधिरेष सनातनः ॥ १७

मौर्जीं त्रिवृत्समाश्लिष्टां कुर्याद्विप्रस्य मेरेलाम् । मुञ्जाभावे कुशेनाऽऽहुर्ग्रनिधिनैकेन वा त्रिभिः ॥१८

धारयेद्वै(धार्यो वैष्णव)पालाशौ दण्डौ केशान्तिकौ द्विजः । यज्ञीयवृक्षं वाऽथ सौम्यमवणमेव च ॥१९

सायं प्रातर्द्विजः संध्यामुपासीत समाहितः । कामालोभाद्यान्मोहात्यक्त्वैनां पतितो भवेत् ॥२०

अग्निकार्यं ततः कुर्यात्सायं प्रातः प्रसन्नधीः । स्नात्वा संतर्पयेद्वानृषीनिपृत्वगणांस्तथा ॥ २१

देवताभ्यर्चनं कुर्यात्पुष्टैः पत्रैर्यवाम्बुभिः । अभिवादनशीलः स्यान्नित्यं वृद्धेषु धर्मतः ॥ २२

असावहं भो नामेति सम्यक्प्रणतिपूर्वकम् । आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थं तन्द्रादिपरिवर्जितः ॥ २३

आयुष्मान्भव सौम्येति वाच्यो विष्णोऽभिवादने । आकारश्चास्य नाम्नोऽन्ते वाच्यः पूर्वाक्षरमुतः ॥

यो न वेच्यभिवादस्य विषः प्रत्यभिवादनम् । नाभिवाद्यः स विदुषो यथा शुद्धस्तथैव सः ॥ २५

व्यत्यस्तपाणिना कार्यमुपसंग्रहणं गुरोः । सब्येन सव्यः स्पष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणः ॥ २६

लौकिकं वैदिकं वाऽपि तथाऽध्यात्मिकमेव वा । आददात(च)यतो ज्ञानं तं पूर्वमभिवादयेत् ॥२७

नोदकं धारयेद्वैश्यं पुष्पाणि समिधस्तथा । एवंविधानि चान्यानि न देवार्थेषु कर्मसु ॥ २८

ब्राह्मणान्कुशलं पृच्छेत्सत्रवन्युमनामयम् । वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च ॥ २९

उपाध्यायः पिता ज्येष्ठो भ्राता चैव महीपतिः । मातुलः श्वशरथैव मातामहपितामहौ ॥ ३०

वर्णश्रेष्ठः पितृव्यशं पुंसोऽत्र गुरवः स्मृताः । माता मातामही गुर्वीं पितुर्मातुश सोदरा ॥ ३१

श्वश्रूः पितामही ज्येष्ठा धात्री च गुरवः श्वियः । ज्येष्ठस्तु गुरुवर्गोऽयं मातृतः पितृतो द्विजाः ॥३२

अनुवर्तनमेतेषां मनोवाकायकर्मभिः । गुरुन्दृष्टा समुत्तिष्ठेदभिवाद्य कृताङ्गालिः ॥ ३३

नैतैरुपविशेत्सार्थं विवदेभाऽत्मकारणात् । जीवितार्थमपि द्वेषादुरुभिन्नैव भाषणम् ॥

उद्विक्तोऽपि गुणैरन्वैर्गुरुद्वेषी पतत्यथः ॥ ३४

नुरुज्जामपि सर्वेषां पञ्च पूज्या विशेषतः । तेषामाद्यास्थयः श्रेष्ठास्तेषां माता सुपूजिता ॥ ३५
 यो भावयति या सूते येन विद्योपदिश्यते । उयेष्टो भ्राता च भर्ता च पञ्चैते गुरवः स्तृताः ॥ ३६
 आस्थनः सर्वयत्नेन माणस्यागेन वा पुनः । पूजनीया विशेषेण पञ्चैते भूतिपिच्छता ॥ ३७
 यावत्प्रिया च माता च द्वावेतौ निर्विकारिणौ । तावत्सर्वं परित्यज्य पुत्रः स्यात्तपरायणः ॥ ३८
 पिता माता च सुप्रीतौ स्यातां पुत्रगुणीर्यदि । स पुत्रः सकलं धर्मं प्रामुखात्मेन कर्मणा ॥ ३९
 नास्ति मातृसमं दैवं नास्ति पितृसमो गुरुः । तयोः प्रत्युपकारोऽपि न कथंचन विद्यते ॥ ४०
 तयोर्नित्यं प्रियं कुर्योत्कर्मणा मनसा गिरा । न ताभ्यामननुज्ञातो धर्ममन्यं समाचरेत् ॥ ४१
 वर्जयित्वा मुक्तिफलं नित्यं नैमित्तिकं तथा । धर्मसारः समुद्दिष्टः प्रेत्यानन्तफलप्रदः ॥ ४२
 सम्यगाराध्य वक्तारं विशृष्टस्तदनुज्ञया । शिष्यो विद्याफलं भुज्ञे प्रेत्य चाऽपद्यते दिवि ॥ ४३
 यो भ्रातरं पितृसमं उयेष्टुं मूढोऽवमन्यते । तेन दोषेण संप्रेत्य निरयं घोरमृच्छति ॥ ४४
 पुंसां वर्त्मनि पृष्ठेन पूज्यो भर्ता तु सर्वदा । अपि मातरि लोकेऽस्मिन्दुष्कारादि गौरवम् ॥ ४५
 मातुर्लांश्च पितृव्यांश्च भवश्चारान्त्विजो गुरुन् । असावहमिति ब्रूयात्वत्युत्थाय यवीयसः ॥ ४६
 अवाच्यो दीक्षितो नाम्ना यवीयानपि यो भवेत् । भो भवत्पूर्वकं त्वेनमभिभाषेत धर्मविद् ॥ ४७
 अभिवाद्यश्च पूज्यश्च शिरसा नम्य एव च । ब्राह्मणक्षत्रियाद्यैश्च श्रीकामैः सादरं सदा ॥ ४८
 नाभिवाद्याश्च विमेण क्षत्रियाद्याः कथंचन । ज्ञानकर्मगुणोपेता यद्यप्येते चहुश्रुताः ॥ ४९
 ब्राह्मणः सर्ववर्णानां स्वस्ति कुर्यादिति श्रुतिः । सवर्णेन सवर्णानां कार्यमेवाभिवादनम् ॥ ५०
 गुरुरश्चिद्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः । पतिरेको गुरुः खीणां सर्वत्राभ्यागतो गुरुः ॥ ५१
 विद्या कर्म वयो वैन्युर्वित्तं भवति पञ्चमम् । मान्यस्थानानि पञ्चाऽऽहुः पूर्वं पूर्वं गुरुत्तरात् ॥ ५२
 पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भूयांसि बलवन्ति च । यत्र स्युः सोऽत्र मानार्द्धः शूद्रोऽपि दशमीं गतः ॥ ५३
 पन्था देयो ब्राह्मणाय स्त्रियै राज्ञे विचक्षुषे । दृद्याय भारभग्नाय रोगिणे दुर्बलाय च ॥ ५४
 भिक्षामाहृत्य विष्णानां गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् । निवेद्य गुरवेऽश्रीयाद्वाग्यतस्तदनुज्ञया ॥ ५५
 भवत्पूर्वं चरेद्देश्यमुपनीतो द्विजोत्तमः । भवन्मध्यं तु राजन्यो वैश्यस्तु भवदुत्तरम् ॥ ५६
 मातरं वा स्वसारं वा मातुर्वा भगिनीं मिजाम् । भिक्षेत भिक्षां प्रथमं या चैनं न विमानयेत् ॥ ५७
 सजातीयगृहेष्वेवं सार्ववर्णिकमेव च । भैश्यस्याऽचरणं प्रोक्तं पतितादिविवर्जितम् ॥ ५८
 वेदयद्वैरहीनानां प्रशस्तानां स्वेकर्मसु । ब्रह्मचार्याद्वैरेद्देश्यं गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ॥ ५९
 गुरोः कुले न भिक्षेत न ज्ञातिकुलबन्धुषु । अलाभे त्वन्यगेहानां पूर्वं पूर्वं विवर्जयेत् ॥ ६०
 सर्वं वा विचरेद्वापां पूर्वोक्तानामसंभवे । नियम्य प्रयतो वाचं दिशस्त्वनवलोकयन् ॥ ६१
 समाहृत्य तु भैश्यं तथावदर्थमायया । भुज्ञीत प्रयतो नित्यं वाग्यतोऽनन्यमानसः ॥ ६२
 भैश्येण वर्तयेन्नित्यं नैकाआदो भवेद्वती । भैश्येण व्रतिनो दृचिरुपवाससमा स्मृता ॥ ६३
 पूजयेदशनं नित्यं प्रदाच्चैतदकुत्सयन् । दृष्टा हृष्येत्प्रसीदेच्च प्रतिनन्देच्च सर्वशः ॥ ६४
 अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्णं चातिभोजनम् । अपुण्यं लोकविंद्विष्टं तस्मात्तपरिवर्जयेत् ॥ ६५
 प्राङ्मुखोऽज्ञानि भुज्ञीत सूर्याभिमुखमेव वा । नाद्यादुद्भुमुखो नित्यं विधिरेष सनातनः ॥ ६६

१. व. अ. सृष्टेन । २. ट. 'न्। आगच्छप्तव्यमि । ३. ट. बन्धुः कुल भ । ४. ट. 'व पूर्ववर्णेभ्य एव । ५. क. सुर्कर्मसु ।
 ६. अ. भैश्येण ।

प्रकाश्य पाणिपादौ च भुजानोऽद्विरुपस्पृशेत् । शुद्धदेशे समासीनो भुवत्वा च द्विरुपस्पृशेत् ॥७
हति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डे कर्मयोगकथं नामैकपञ्चाशतमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥
आदितः श्लोकानां समर्थकाः—२५३०

अथ द्विपञ्चाशतमोऽध्यायः ।

व्यास उचाच—

भुवत्वा पीत्वा च सुप्त्वा च स्नात्वा रथ्यावसर्पणे । ओष्ठावलेहात्स्पृष्टा वा वासोऽपि परिधाय च
रेतोमूत्रपूरीषाणामुत्सर्गेऽनुक्तभाषणे । श्रीवित्वाऽध्ययनारम्भे कासञ्चासागमे तथा ॥ २
चत्वरं वा इमशानं वा समाक्रम्य द्विजोत्तमः । संधययोरुभयोस्तद्वाचान्तोऽप्याचमेत्पुनः ॥ ३
चण्डालम्लेच्छसंभाषे लीशूद्रोच्छिष्टभाषणे । उच्छिष्टं पुरुषं हृष्टा भोजयं चापि तथाविषयम् ॥ ४
आचामेदभुपाते वा लोहितस्य तर्यैव च । भोजने संधयोः स्नात्वा पीत्वा मूत्रपूरीषयोः ॥ ५
आगतो वाऽऽचमेत्सुप्त्वा सकृत्सकृदथान्यतः । अप्रेर्वामथाऽलम्भे स्पृष्टा प्रयतमेव वा ॥ ६
हीणामथाऽत्मसंसर्पणे नीलों वा परिधाय च । उपस्पृशेज्जलं वात्रेऽ? तृणं वा भूमिमेव वा ॥ ७
केशानां चाऽत्मनः स्पर्शे वाससः स्वलितस्य च । अनुष्णाभिरेफेनाभिरसरादिश्च धर्मतः ॥ ८
शौचेष्वुः सर्वदाऽचामेदासीनः प्रागुदृश्युषः । शिरः प्रावृत्य कण्ठं वा मुक्तकेशशिखोऽपि वा ॥ ९
अकृत्वा पादयोः शैवाचमागतो न शुचिर्भवेत् । सोपानस्थो जलस्थो वा नोर्णीषी चाऽऽचमेत्पुष्टः ॥ १०
न चैव वर्णुधाराभिर्न तिष्ठुष्टुतोदकैः । नैकहस्तापितजलैर्विना सूत्रेण वा पुनः ॥ ११
न पादुकासनस्थो वा बहिर्जीनुरथापि वा । न जल्पम्ब हसन्प्रेक्षब्लशयानस्तल्प एव च ॥ १२
गावीक्षिताभिः फेनादैरुपेताभिरथापि वा । शूद्राशुचिकरोन्मुक्तैर्न भाराभिस्तथैव च ॥ १३
न चैवाङ्गुलिभिः शब्दं प्रकुर्याक्षान्यमानसः । न वर्णरसदृष्टाभिर्न चैव प्रदरोदकैः ॥ १४
न पाणिक्षुभिताभिर्वा न बहिःस्कन्ध एव वा । हृद्वाभिः पूयते विषः कण्ठ्याभिः क्षत्रियः शुचिः ॥ १५
गाशिताभिस्तथा वैश्यः स्त्रीशूद्री स्पर्शतोऽन्ततः । अङ्गुष्ठमूलान्तरतो रेखार्यां ब्रासमुच्यते ॥ १६
मन्तराङ्गुष्ठदेशिन्योः पितृणां तीर्थमुच्यते । कनिष्ठामूलतः पश्चात्प्राजापत्यं प्रचक्षते ॥ १७
अङ्गुल्यग्रं स्मृतं दैवं तदेवाऽर्थं प्रकीर्तितम् । मूले वा दैवमार्षं स्यादाग्रेयं मध्यतः स्मृतम् ॥ १८
देव सौमिकं तीर्थमेतज्ज्ञात्वा न मुश्यति । ब्राह्मणैव तु तीर्थेन द्विजो नित्यमुपस्पृशेत् ॥ १९
गमयेद्वाऽथ दैवेन न तु पितृयेण वै द्विजाः । त्रिः प्राशीयादपः पूर्वं ब्राह्मणं प्रयतस्ततः ॥ २०
एश्याङ्गुष्ठमूलेन मुखं वै समुपस्पृशेत् । अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां तु स्पृशेभेनद्वयं ततः ॥ २१
र्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेभासापुटद्वयम् । कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन श्रवणे समुपस्पृशेत् ॥ २२
र्वासामथ योगेन हृदयं तु तलेन वा । स्पृशेत वै शिरस्तद्वदङ्गुष्ठेनांसकद्वयम् ॥ २३
त्रिः प्राशीयाद्यदम्भस्तु ग्रीतास्तेनास्य देवताः । ब्रह्मा विष्णुर्महेशश्च भवन्तीत्यनुशुश्रुम् ॥ २४
श्लोका च यमुना चैव ग्रीयते परिमार्जनात् । संस्पृश्योलोचनयोः ग्रीयते शशिभास्करौ ॥ २५
गासत्यदसौ ग्रीयते स्पृशेभासापुटद्वयम् । कण्ठयोः स्पृश्योस्तद्वत्प्रीयते चानिलानलौ ॥ २६
स्पृष्टे हृदये चास्य ग्रीयन्ते सर्वदेवताः । मूर्धसंस्पर्शनादेकः ग्रीतः स पुरुषो भवेत् ॥ २७

१. ल. न. 'ने । शानं विलोक्य स्थृत्वा । २. क. 'रेकेशाभिरुद्घाविक्ष । ३. ल. शौचं मार्गतो । ४. ल. 'त् ॥ होमः ।

नोच्छिष्टं कुर्वते वक्त्रे विशुषोऽङ्गे लगन्ति याः । दन्तवइन्तलयेषु जिहास्पर्णेऽशुचिर्भवेत् ॥ २८
 सृशन्ति बिन्दवः पादौ य आचामयतः परान् । भूमिपांशुसमा इयो न तैरस्पृश्यता भवेत् ॥ २९
 मधुपाके च सोमे च ताम्बूलस्य च भक्षणे । फलमूले चेषुदण्डे न दोषं प्राह वै मनुः ॥ ३०
 प्रचरंश्रान्नपानेषु द्रव्यहस्तो भवेत्रः । भूमौ निक्षिप्य तद्रव्यमाचम्याभ्युक्षयेत् तत् ॥ ३१
 तैजसं वै समादाय येदुच्छिष्टो भवेद्विजः । भूमौ निक्षिप्य तद्रव्यमाचम्याभ्युक्षयेत् तत् ॥ ३२
 यद्यद्रव्यं समादाय भवेदुच्छेषणान्वितः । अनिधायैव तद्रव्यं भूमौ त्वशुचितामियात् ॥ ३३
 वस्त्रादिषु विकल्पः स्यात्तसंस्पृश्याऽचमेदिह । अरण्ये तु व्रजन्नात्रौ चौरव्याधाकुले पथि ३४
 कृत्वा भूत्रं पुरीषं वा द्रव्यहस्तो न दुष्यति । निधाय दक्षिणे कर्णे ब्रह्मसूत्रमुद्भुवः ॥ ३५
 अहि कुर्याच्छकृन्मूत्रं रात्रौ चेदसिणामुखः । अन्तर्धाय महीं काष्ठैः पत्रैर्लोष्टतृणेन वा ॥ ३६
 प्राहृत्य च शिरः कुर्याद्विष्मूत्रस्य विसर्जनम् । छायाकूपनदीगोष्ठैत्याम्भः पथिभस्मसु ॥ ३७
 अग्नौ चैव इमशाने च विष्मूत्रं न रामाचरेत् । न गोमये न काष्ठे वा महावृक्षेऽथ शाद्वले ॥ ३८
 न तिष्ठन्न चैव निर्वासा न च पर्वतमण्डले । न जीर्णदेवायतने न वल्मीके कदाचन ॥ ३९
 नै च सर्वेषु गर्तेषु प्रगच्छन्न समाचरेत् । तुषाङ्गारकपालेषु राजमार्गे तथैव च ॥ ४०
 न क्षेत्रे न विले वाऽपि न तीर्थे न चतुष्यथे । नोद्यानेऽपां समीपे वा नोषरे नैगराशये ॥ ४१
 न सोपानत्पादुको वा छत्री वा नान्तरिक्षके । न चैवाभिमुखः स्त्रीणां गुहब्राह्मणयोर्गवाम् ॥ ४२
 न देवदेवालययोरपामपि कदाचन । न ज्योतींषि निरीक्षन्वा न वा प्रतिमुखोऽथ वा ॥ ४३
 प्रत्यादित्यं प्रत्यनलं प्रतिसोमं तथैव च । आहृत्य मृत्तिकां कूलाल्लेपगन्वापकर्षणीम् ॥ ४४
 कुर्यादतन्द्रितः शौचं विशुद्धैरुदृतोदकैः । नाऽहरेन्मृत्तिकां विप्रः पांसुलां न च कर्दमाम् ॥ ४५
 न मार्गान्नोषरोदेशाच्छौचशिष्टा परस्य च । न देवायतनात्कूपाद्वास्त्रो न च जलात्तथा ॥
 उपस्पृशेत्ततो नित्यं पूर्वोत्तेन विधानतः ॥ ४६

इति श्रीमहापुराणे प.श आदिखण्डे कर्मयोगकथने द्विप्रवाशत्तमोऽन्यायः ॥५२॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२५७६

अथ त्रिप्रवाशत्तमोऽन्यायः ।

व्यास उवाच—

एवं दण्डादिभिर्युक्तः शौचाचारसमन्वितः । आहूतोऽध्ययनं कुर्याद्वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ १
 नित्यमुद्यतपाणिः स्यात्साध्वाचारः मुसंयतः । आस्यतामिति चाक्तः सभासीताभिमुखं गुरोः ॥ २
 प्रतिश्रवणसंभाषे शयानो न समाचरेत् । आसीनो न च भुज्ञानो न तिष्ठेत्वा पराङ्मुखः ॥ ३
 नीचे शय्यासनं चास्य सर्वदा गुरुसंनिधां । गुरोस्तु चक्षुर्विषये न यथेष्टासनो भवेत् ॥ ४
 नोदाहरेदस्य नाम परोक्षमपि केवलम् । न चैवास्यानुकुर्वीत गतिभाषणचेष्टितम् ॥ ५
 गुरोर्यत्र परीवादो निन्दा वाऽपि प्रवर्तते । कर्णौ तत्र पिथातन्यौ गन्तव्यं वा ततोऽन्यतः ॥ ६
 वूरस्यो नार्चयेदेनं न कुदो नान्तिके ख्रियाः । न चैवास्योत्तरं ब्रूयात्स्थितो नाऽसीत संनिधौ ॥७

१. १ क. 'म्याद्रक्षः' । २ क. यदुच्छिं । ३ ख. अ. च शूलुकुर्वन्न च । ४ ख. अ. न चोपस्थेषु । ५ ख. अ. न गुहासु च । न ।

उदकुम्भं कुशान्पुष्टं समिथोऽस्याऽहरेत्सदा । मार्जनं लेपनं नित्यमङ्गानां वै समाचरेत् ॥	८
नास्य निमाल्यशयनं पादुकोपानहावपि । आक्रामेदासनं चास्य च्छायादीन्वा कदाचन ॥	९
साधयेद्वन्तकाष्ठादीलङ्घव्यं चास्मै निवेदयेत् । अनापृच्छ्य न गन्तव्यं भवेत्प्रियहिते रतः ॥	१०
न पादौ सारथेदस्य संनिधाने कदाचन । जृम्भितं हसितं चैव कण्ठप्रावरणं तथा ॥	११
वर्जयेत्संनिधौ नित्यमङ्गस्फोटनमेव च । यथाकालमधीयीत यावश्व विमना गुरुः ॥	१२
आसीताधो गुरोः पार्श्वे सेवां च सुसमाहितः । आसने शयने याने भैव तिष्ठेत्कदाचन ॥	१३
धावन्त्मनुधावेत गच्छन्तमनुगच्छति । गो श्वोश्यानप्रासादे तथा च विष्ट्रेषु च ॥	१४
आसीत गुरुणा सार्थं शिलाफलकनौषु च । जितेन्द्रियः स्यात्सततं वश्यात्म्याऽक्रोधनः शुचिः ॥	१५
प्रयुज्ञीत सदा वाचं मधुरां हितकारिणीम् । गन्धमाल्यं रसं कल्पं शुक्तिं प्राणिविहिंसनम् ॥	१६
अभ्यञ्जनाञ्जने पानं छत्रधारणमेव च । कार्पं लोभं भयं निद्रां गीतं वादित्रवर्तनम् ॥	१७
आतर्जनं परीवादं खीपेक्षालम्भनं तथा । परोपघातं पैशुन्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥	१८
उदकुम्भं सुप्नसो गोशकृन्मृत्तिकाकुशान् । आहरेत्वावेदन्नानि भैक्ष्यं तावद्विश्वरेत् ॥	१९
घृतं च लवणं सर्वं वर्ज्यं पर्युषितं च यत् । अनृत्यदर्शी सततं भवेदीतादिनिःस्पृहः ॥	२०
नैऽदित्यं वै समीक्षेत नाऽचरेद्वन्तप्रावनम् । एकान्तमशुचिस्त्रिभिः शूद्राद्यैरभिभाषणम् ॥	२१
गुरुच्छिष्टं भेषजाद्यं प्रयुज्ञीत न कापतः । मलापकर्षणं स्नानं न चरेद्विकदाचन ॥	२२
न कुर्यान्मानसं विप्रो गुरोस्त्यागे कथंचन । मोहाद्वा यदि वा लोभात्यक्त्वा तु पतितो भवेत् ॥	२३
लौकिकं वैदिकं वाऽपि तथाऽध्यात्मिकमेव वा । आददीत यतो ज्ञानं तं न दुष्टेत्कदाचन ॥	२४
गुरोरप्यवलिमस्य कार्योकार्यमजानतः । उत्पथप्रतिपन्नस्य न मनुस्त्यागमेवावीत् ॥	२५
गुरोर्गुरौ संनिहिते गुरुवद्वृत्तिमाचरेत् । नत्वाऽभिसृष्टो गुरुणा स्वान्गुरुनभिवादयेत् ॥	२६
विद्यागुरुष्वेतदेव नित्याद्वृत्तिषु योगिषु । प्रतिषेधत्सु चाधर्माद्वितं चोपदिशत्सु च ॥	२७
श्रेयः स्वगुरुवद्वृत्तिं नित्यमेव समाचरेत् । गुरुपुत्रेषु दारेषु गुरोश्चैव स्वबन्धुषु ॥	२८
बालः संमानयेन्मान्याज्ञिष्यो वा यज्ञकर्मणि । अध्यापयन्गुरुसुतो गुरुवन्मानमर्हति ॥	२९
उत्सादनं च गात्राणां स्नापनोच्छिष्टभोजने । न कुर्याद्विषुत्रस्य पादयोः शौचमेव च ॥	३०
गुरुवत्प्रतिपूज्याश्च सवर्णा गुरुयोषितः । असवर्णास्तु संपूज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥	३१
अभ्यञ्जनं स्नापनं च गात्रोत्सादनमेव च । गुरुपत्न्या न कार्याणि केशानां च प्रसाधनम् ॥	३२
गुरुपत्नी तु युवती नाभिवाद्या तु पादयोः । कुर्वीत वन्दनं भूम्यापसावहमिति ब्रुवन् ॥	३३
विप्रोप्य पादग्रहणमन्वहं चाभिवादनम् । गुरुदारेषु कुर्वीत सतां धर्ममनुस्मरन् ॥	३४
मातृष्वसा मातुलानी श्वशूश्वाथ पितृष्वसा । संपूज्या गुरुपत्नीवत्समास्ता गुरुभार्यया ॥	३५
भ्रातृभार्याश्च संग्राहा सवर्णाऽहन्यहन्यपि । विप्रोप्य तूपसंग्राहा ज्ञातिसंबन्धियोषितः ॥	३६
पितुर्भगिन्या मातुश्च ज्यायस्यां च स्वसर्योषि । मातृवद्वृत्तिमातिष्ठेन्माता ताभ्यो गरीयसी ॥	३७
एवमाचारसंपन्नमात्मवन्तमदाभिकम् । वेदमध्यापयेद्वयं शुरुणानि च नित्यशः ॥	३८
संवत्सरोषिते शिष्ये गुरुज्ञानमनिर्दिशन् । हरते दुष्कृतं तस्य शिष्यस्य वसतो गुरुः ॥	३९
आचार्यपुत्रः शुश्रूषुर्ज्ञानदो धार्मिकः शुचिः । शक्तोऽभद्रोऽम्बुदः साधुरध्याप्या दश धर्मतः ॥	४०

१ अ. 'मङ्गणे वै । २ ट. 'वदेतानि भैक्ष्यं चाहरहक्षं' । ३ ट. आदिलं । ४ ट. 'स्य मं' । ५ ट. 'मयात्र' । ६ ट. उराणज्ञानि निल्यं' ।

कृतेकण्ठस्तथाऽद्वोही मेधावी गुहक्षभरः । आपः प्रियोऽथ विधिवत्त्वदध्याप्या द्विजातयः ॥ ४१
 एतेषु ब्राह्मणे दानमन्यत्र तु यथोदितम् । आचम्य संयतो नित्यमधीयीत उद्भूतुखः ॥ ४२
 उपसंशृण तत्पादौ वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् । अधीष्व भो इति ब्रूयाद्विरामोऽस्त्विति चाऽर्थमेत् ॥ ४३
 प्राकूलानपर्युपासीत पवित्रैश्चैव पावकः । प्राणायामैक्षिभिः पूतस्तत ओंकारमर्हति ॥ ४४
 ब्राह्मणः प्रणवं कुर्यादन्तेऽपि विधिवद्विजाः । कुर्यादध्यापनं नित्यं स ब्रह्माञ्जलिपूर्वतः ॥ ४५
 सर्वेषामेव भूतानां वेदश्वसः सनातनः । अधीयीताप्ययं नित्यं ब्राह्मण्यादीयतेऽन्यथा ॥ ४६
 अधीयीत ऋचो नित्यं क्षीराहृत्या स दैवताः । प्रीणाति तर्पयन्कालं कौमैर्दूताः सदैवताः ॥ ४७
 यज्ञब्यधीते नियतं दध्वा प्रीणाति देवताः । सामान्यधीते प्रीणानि घृताहृतिभिरन्वहम् ॥ ४८
 अथर्वाङ्गिरसो नित्यं मध्वा प्रीणाति देवताः । धर्माङ्गानि पुराणानि मांसैस्तर्पयते सुरार्ण ॥ ४९
 तासां सपीपे नियतो नैत्यकं विधिमाश्रितः । गायत्रीं समधीयीत गत्वाऽरण्यं समाहितः ॥ ५०
 सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम् । गायत्रीं वै जपेन्द्रियं जपयज्ञः प्रकीर्तिः ॥ ५१
 गायत्रीं चैव वेदांश्च तुलयाऽतोलयत्प्रभुः । एकतश्तुरो वेदा गायत्री च तथैकतः ॥ ५२
 ओंकारमादितः कृत्वा व्याहृतीस्तदनन्तरम् । ततोऽधीयीत सावित्रीमेकाग्रः श्रद्धयाऽन्वितः ॥ ५३
 पुराकल्पे समुत्पन्ना भूर्भुवः स्वः सँनातनाः । महाव्याहृतप्रस्तिसः र्सर्वाशुभनिर्बहर्णाः ॥ ५४
 प्रथानं पुरुषः कालो विष्णुब्रह्मप्रेश्वराः । सत्त्वं रजस्तमस्तिसः क्रमाद्व्याहृतयः स्मृताः ॥ ५५
 ओंकारस्तत्परं ब्रह्म सावित्री स्याच्चुत्तरम् । एष मन्त्रो महायोगः सारात्सार उदाहृतः ॥ ५६
 योऽधीतेऽह्न्यहन्येतां गायत्रीं वेदपातरम् । विज्ञायार्थं ब्रह्मचारी स याति परमां गतिम् ॥ ५७
 गायत्री वेदजननी गायत्री लोकपावनी । गायत्र्या न परं जप्यमेतद्विज्ञाय मुच्यते ॥ ५८
 श्रावणस्य तु मासस्य पौर्णमास्यां द्विजोत्तमाः । आषाढ्यां भोष्टुपद्यां वा वेदोपाकरणं स्मृतम् ॥ ५९
 यत्सूर्ययाम्यगमनं मासान्विप्रोऽर्धपञ्चमान् । अधीयीत शूचौ देशे ब्रह्मचारी समाहितः ॥ ६०
 पुष्ये तु छन्दसां कुर्याद्विहस्तर्सर्जनं द्विजः । प्रातः शुक्रस्य सायाहे पूर्वाङ्गे बहुले दले ॥ ६१
 छन्दांसि च द्विजोऽभ्यस्येच्छुकृपक्षे तु वै द्विजः । वेदाङ्गानि पुराणानि कृष्णपक्षेषु मानवः ॥ ६२
 इमान्नित्यमनध्यायानाधीयानो विवर्जयेत् । अध्यापनं च कुर्वाणोऽभ्यस्यमपि प्रयत्नतः ॥ ६३
 कर्णश्रवेऽनिले रात्रौ दिवापांसुसमूहने । विद्युत्सनितवर्षेषु महोत्कानां च संस्फुरे ॥
 अकालिकमनध्यायमेतेष्वाह प्रजापतिः ॥ ६४
 एतानभ्युदितान्विद्याददा प्रादुष्कृताग्निषु । तदा विद्यादनध्यायमनृतौ चाभ्रदर्शने ॥ ६५
 निर्घाते भूमिचलने ज्योतिषां चोपसर्जने । एतानकालिकान्विद्यादनध्यायानवृत्तावपि ॥ ६६
 प्रादुष्कृतेज्यग्निषु तु विद्युत्सनितनिस्त्वने । सज्योतिः स्यादनध्यायः शेषे रात्रौ यथा दिवा ॥ ६७
 नित्यानध्याय एव स्याद्वापेषु नगरेषु च । धर्मनैपुण्यकामानां पूत्रवगन्थेन नित्यशः ॥ ६८
 अम्तः शवगते ग्रामे वृष्टलस्य च संनिधौ । अनध्यायो रुद्यमाने समये जलदस्य च ॥ ६९
 उदके चार्धरात्रे च विष्णुत्रं च विसर्जयन् । उच्छिष्टः श्राद्धभुक्तैव मनसाऽपि न चिन्तयेत् ॥ ७०
 प्रतिष्ठृत द्विजो विद्वानेकोद्दिष्टस्य वेतनम् । व्यहृत न कारयेद्वस्य राङ्गो राहोश्च सूतके ॥ ७१
 यावदेकान्ननिष्ठा स्यात्स्वेहालोपश्च तिष्ठति । विप्रस्य विषुषो देहे तावद्वस्त्र न कीर्तयेत् ॥ ७२

१ ख. अ. 'तज्ज्वल तया' । २ 'द्विरोमास्तिव' । ३ ख. अ. 'रमेत्' । ४ क. देवतः । ५ ख. अ. कामैः प्रीत्या समाहितः । ६ ख. अ. 'न्' । प्रातः सायं च नि' । ७ ख. अ. सनातनात् । ८ क. सर्वाः शु' । ९ ख. अ. 'ना गृतिग' ।

स्थानः पौदपादश्च कुत्वा चैवावसविथकाम् । नाधीयीताऽऽमिर्षं जग्धा शूद्रशादाक्षमेव च ॥ ७३
 नीहरे बाणशब्दे च संध्ययोरुभयोरपि । अगावास्याचतुर्दश्योः पौर्णमास्यष्टमीषु च ॥ ७४
 उपाकर्मणि चोत्सर्गे त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम् । अष्टकासु अहोरात्रमृत्वन्तासु च रात्रिषु ॥ ७५
 मार्गशीर्षे तथा पौर्णे माघमासे तथैव च । तिस्रोऽष्टकाः सप्ताख्याताः कृष्णपक्षेषु सूरिभिः ॥ ७६
 इलेष्यातकस्य च्छायायां शाल्मलेष्यघुकस्य च । कदाचिदपि नाध्येयं कोविदारकपित्ययोः ॥ ७७
 सप्तानविद्ये च मृते तथा सब्रह्मचारिणि । आचार्ये संस्थिते चापि त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम् ॥ ७८
 छिद्राण्येतानि विप्राणामनध्यायाः प्रकीर्तिताः । हिंसन्ति राज्ञसास्तेषु तस्मादेतान्वर्जयेत् ॥ ७९
 नैत्यके नास्त्यनध्यायः संध्योपासनमेव च । उपाकर्मणि चोत्सर्गे होमस्यान्ते तथैव च ॥ ८०
 एकामृतचमर्थैकं वा यजुः सामानि वा पुनः । अष्टकाद्यास्वधीयीत मारुते चाभिधावति ॥ ८१
 अनध्यायस्तु नाहेषु नेतिहासपुराणयोः । न धर्मशास्त्रेष्वन्येषु सर्वाण्येतानि वर्जयेत् ॥ ८२
 एष धर्मः सप्तासेन कीर्तितो ब्रह्मचारिणः । ब्रह्मणाऽभिहितः पूर्वमृषीणां भावितात्मनाम् ॥ ८३
 योऽन्यत्र कुरुते यत्नमनधीत्य श्रुतिं द्विजः । स संमूढो न संभाष्यो वेदवाङ्मो द्विजातिभिः ॥ ८४
 न वेदपाठमात्रेण संतुष्टो वै भवेद्विजः । पाठमोत्त्रवसन्यस्तु पङ्के गौरिव सीदति ॥ ८५
 योऽधीत्य विधिवद्वेदं वेदार्थं न विचारयेत् । स संमूढः शूद्रकल्पः पात्रां न प्रपद्यते ॥ ८६
 यदि त्वात्यन्तिकं वासं कर्तुमिच्छति वै गुरौ । युक्तः परिचरेदेनमाशरीरविमोक्षणम् ॥ ८७
 गत्वा वनं च विधिवज्जुहुयाज्ञातवेदसम् । अधीयीत तथा नित्यं ब्रह्मनिष्ठः समाहितः ॥ ८८
 सावित्रीं शतरुद्रीयं वेदान्तांश्च विशेषतः । अन्यसेत्सततं युक्तोऽभिक्षाशनपरायणः ॥ ८९
 एतद्विधानं परमं पुराणं वेदागमे सम्यग्होदितं वः ।
 पुरा महीर्षप्रवराभिपृष्ठः स्वायंभुवो यन्मनुराह देवः ॥ ९०
 इति श्रीमहापुराणे पाठ्य आदिकाण्डे कर्मयोगकथनं नाम विप्राणाशतमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—२६६६

अथ चतुष्प्राशाशतमोऽध्यायः ।

व्यास उवाच—

वेदं वेदौ तथा वेदान्वेदाङ्गानि तथा द्विजाः । अधीत्य चाभिगम्यार्थं तत स्नायाद्विजोत्तमः ॥ १
 गुरवे तु धनं दत्त्वा स्नायीत तदनुश्यायां । तीर्णवतोऽथ युक्तात्मा शक्तो वा स्नातुमर्हति ॥ २
 वैणर्वीं धारयेद्यष्टिमन्तर्वासस्तथोत्तरम् । यज्ञोपवीतद्वितयं सोदकं च कमण्डलम् ॥ ३
 छत्रं चोष्णीषमपलं पाँडुके चाप्युपानहौ । रौक्मे च कुण्डले धार्ये कृत्सकेशनखः शुचिः ॥ ४
 अन्यत्र काञ्चनाद्विप्रो न रक्तां विभृयात्स्वजम् । शुक्राम्बरधरो नित्यं सुगन्धः प्रियदर्शनः ॥
 न जीर्णमलवद्वासा भवेद्वै विभवे सति ॥ ५
 न रक्तमुलवर्णं चान्यधृतं वासो न कुण्डलम् । नोपानहौ स्त्रजं चाथ पादुके च प्रयोजयेत् ॥ ६
 उपवीतमलंकारं कृष्णाजिनं च दर्शयन् । नाषसवर्णं परीदध्याद्वासो न विकृतं वसेत् ॥ ७

१ ट. 'रात्रं प्रदोषेषु रात्रौ' । २ अ. 'मात्रावसानस्तु' । ३ अ. 'को भस्मस्नान' । ४ ट. 'या' । चीर्ण । ५ स्त्र. अ.
 पाण्डुके । ६ अ. अ 'र दर्भान्कृष्णाजिनं तथा । ना' ।

आहरेद्विधिवदारान्सहशानात्मनः शुभान् ।	रूपलक्षणसंयुक्तान्योनिदोषविवर्जितान् ॥	६
अपावृगोशजभवामैन्यमानुषगोशजाम् ।	आहरेद्वास्यणो भार्या शीलशौचसमन्विताम् ॥	७
ऋतुकालाभिगामी स्याद्यावत्पुत्रोऽभिजायते ।	वर्जयेत्प्रतिषिद्धानि प्रयत्नेन दिनानि तु ॥	१०
षष्ठ्यष्ट्यर्थो पञ्चदशीं द्वादशीं च चतुर्दशीम् ।	ब्रह्मचारी भवेष्मित्यं तद्वज्जन्मशयाहनि ॥	११
आदधीत विवाहामि जुहुयाज्ञातवेदेसम् ।	एतानि स्नातको नित्यं पावनानि च पावैयेत् ॥	१२
वेदोदितं स्वकं कर्म नित्यं कुर्यादतन्दितः ।	अकुर्वाणः पतत्याशु नरकानितभीषणान् ॥	१३
अन्यसेत्प्रयतो वेदं महायज्ञान्म हापयेत् ।	कुर्याद्वृशाणि कार्याणि संध्योपासनमेव च ॥	१४
सख्यं समाधिकैः कुर्यादुपेयादीश्वरं सदा ।	दैवतान्यभिगच्छेत कुर्याद्ब्राह्मणिपोषणम् ॥	१५
न धर्मं ख्यापयेद्विद्वान् पापं गृहयेदपि ।	कुर्वीताऽऽत्महितं नित्यं सर्वभूतानुकर्म्मकः ॥	१६
वयसः कर्मणोऽर्थस्य शुतस्याभिजनस्य च ।	देशवाग्बुद्धिसारूप्यमाचरन्विचरेत्सदा ॥	१७
शुतिस्मृत्युदितं सम्यक्साधुभिर्यश्च संवितः ।	तमाचारं निषेवेत नेहेतान्यन्नकर्हिचित् ॥	१८
येनास्य पितरो याता येन याताः पितामहाः ।	तेन यायात्सतां मार्गं तेन गच्छन्म दुष्यति ॥	१९
नित्यं स्वाध्यायशीलः स्यान्नित्यं यज्ञोपवीतवान् ।	सत्यवादी जितक्रोधो लोभमोहविवर्जितः ॥	२०
सावित्रीजापनिरतः श्राद्धकृन्मुच्यते गृही ।	मातापित्रोहिते युक्तो ब्राह्मणस्य हिते रतः ॥	२१
दाता यज्ञो वेदभक्तो ब्रह्मलोके महीयते ।	त्रिवर्गसेवी सततं देवानां च समर्चनम् ॥	२२
कुर्यादहरहर्नित्यं नमस्येत्प्रयतः सुरान् ।	विभागशीलः सततं क्षमायुक्तो दयालुकः ॥	२३
गृहस्थस्तु समाख्यातो न गृहेण गृही भवेत् ॥		२४
क्षमा दया च विज्ञानं सत्यं चैव दमः शमः ।	अन्यमन्युसमुत्थानां दोषाणां मर्षणं क्षमा ॥	२५
एतस्मान्म भ्रमायेत विशेषेण द्विजोत्तमः ।	यथाशक्ति चरन्थर्म निन्दितानि विवर्जयेत् ॥	२६
विधूय मोहकलिङ्गबद्ध्वा योगमनुत्तमम् ।	विवर्गसेवी सततं देवानां च समर्चनम् ॥	२७
विगर्हातिजयक्षेपहिसाबन्धवधात्मनाम् ।	अन्यमन्युसमुत्थानां दोषाणां मर्षणं क्षमा ॥	२८
स्वदुःखेषु च कारुण्यं परदुःखेषु सौहृदम् ।	दयेति मुनयः प्राहुः साक्षाद्वर्मस्य साधनम् ॥	२९
[*अज्ञानि वेदाश्रत्वारो भीमासा न्यायविस्तरः]	[पुराणं धर्मशास्त्रं च विद्या एताश्रतुर्दश]	३०
चतुर्दशानां विद्यानां धारणा हि पूर्वार्थतः ।	विज्ञानमिति तद्विद्याग्रेन धर्मो विवर्धते ॥	३१
अधीत्य विधिवद्विद्यामर्थं चैत्रोपलभ्य तु ।	धर्मकार्याणि कुर्वीत शेतद्विज्ञानमुच्यते ॥	३२
सत्येन लोकं जयति सत्यं तत्परमं पदम् ।	यथाभूताप्रमादं तु सत्यमाहुर्भनीषिणः ॥	३३
दमः शरीरोपरतिः शमः प्रज्ञाप्रसादतः ।	अध्यात्ममक्षरं विद्याव्यत्र गत्वा न शोचति ॥	३४
यथा स देवो भगवान्विद्यया विद्यते परः ।	साक्षादेव हृषीकेशस्तज्ज्ञानमिति कीर्तितम् ॥	३५
तन्निष्टस्तप्तरो विद्वान्नित्यमकोधनः शुचिः ।	महायज्ञपरो विमो लभते तदनुत्तमम् ॥	३६
धर्मस्याऽऽयतनं यत्नान्तरीरं परिपालयेत् ।	न हि देहं विना विष्णुः पुरुषैर्विद्यते परः ॥	३७
नित्यं धर्मार्थकामेषु युज्येत नियतो द्विजः ।	न धर्मवर्जितं कामपर्थं वा मनसा स्परेत् ॥	३८
सीदक्षणि हि धर्मेण न त्वर्थर्मं समाचरेत् ।	धर्मो हि भगवान्देवो गतिः सर्वेषु जनुषु ॥	३९

* ट्युस्टक एवार्थं पठः ।

१. स. अ. 'भसमानार्पिणो' । २. क. 'दसा' । ए' । ३. अ. धारयेत् । ४. ख. अ. 'ज्ञा देकम्' । ५. ख. अ. विधमाति क्रमक्रोधाहै' । ६. स. अ. यथार्थतः ।

भूतानां श्रिवकारी स्याज परद्वैहर्कर्मधीः । न वेददेवतानिन्दां कुर्यात्तैश्च न संवसेत् ॥ ४७
यस्तिव्यम् नियतो विप्रो धर्माध्यायं पठेच्छुचिः । अध्यापयेच्छावयेदा ब्रह्मलोके महीयते ॥ ४१
इति श्रीमहापुराणे पाठ्य आदिकष्टे धर्मकथने चतुष्पञ्चाशतमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिकाः—२७०७

अथ पञ्चपञ्चाशतमोऽध्यायः ।

ठ्यास उचाच—

न हिंस्यात्सर्वभूतानि नानृतं वा वदेत्कचित् । नाहितं नामियं वाच्यं न स्तेनः स्यात्कदाचन ॥ १
तृणं वा यदि वा शाकं मृदं वा जलमेव वा । परस्यापहरञ्जन्तुर्नरकं प्रतिपथते ॥ २
न राहः प्रतिगृहीयाम् शूद्रात्पतितादपि । न चान्यस्मादशक्तैर्षेविनिदितान्वर्जयेद्बुधः ॥ ३
नित्यं याचनको न स्यात्पुनस्तं नैव याचयेत् । प्राणानपहरत्येवं याचकस्तस्य दुर्मतेः ॥ ४
न देवद्रव्यहारी स्याद्विशेषेण द्विजोत्थमः । ब्रह्मस्वं वा नापहरेदापत्स्वपि कदाचन ॥ ५
न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते । देवस्वं चापि यत्नेन सदा परिहरेत्ततः ॥ ६
पुरुषं शाकोदकं काष्ठं तथा मूलं फलं तृणम् । अदत्तानि च न स्तेयं मनुः प्राह प्रजापतिः ॥ ७
ग्रहीतव्यानि पुष्पाणि देवार्चनविधौ द्विजाः । नैकस्मादेव नियतमैननुशाय कैवलम् ॥ ८
तृणं काष्ठं फलं पुरुषं प्रकाशं वै हरेद्बुधः । धर्मार्थं केवलं प्राहुरन्यथा पतितो भवेत् ॥ ९
तिलमूहप्रवादीनां मुष्टिर्ग्रीष्मा पथि स्थितैः । क्षुधितैर्नान्यथा विप्रा धर्मादिभिरिति स्थितिः ॥ १०
न धर्मस्यापदेशेन पापं कृत्वा व्रतं चेरेत् । व्रतेन पापं वृद्याख्य कुर्वन्त्वीशुद्देशम्भनम् ॥ ११
प्रेत्येह चेहशो विप्रो गर्हते ब्रह्मवादिभिः । छणाना चरितं यज्ञं व्रतं रक्षांसि गच्छति ॥ १२
अलिङ्गी लिङ्गिवेशेन यो दृत्तिमुपतिष्ठति । स लिङ्गिनो हरेदेनस्तिर्थग्योनौ च जायते ॥ १३
याचनं योनिसंबन्धं सहवासं च भाषणम् । कुर्वाणः पतर्ते नित्यं तस्माद्यत्नेन वर्जयेत् ॥ १४
[*देवद्रोहं न कुर्वीत गुरुद्रोहं तथैव च] । देवद्रोहादुरुद्रोहः कोटिकोटिगुणाधिकः ॥
जनापवादो नास्तिकर्यं तस्मात्कोटिगुणाधिकम् ॥ १५
गोभिश्च दैवतैर्विषैः कुप्या राजोपसेवया । कुलान्यकुलतां यान्ति यानि हीनानि धर्मतः ॥ १६
कुविचारैः कियालोपैर्वेदानध्ययनेन च । कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥ १७
अनृतात्पारदार्याच्च तथोऽभक्ष्यस्य भक्षणात् । अगोत्रधर्माचरणात्क्षिप्तं नश्यति वै कुलम् ॥ १८
अश्रोत्रियेषु वै दानं दृष्टलेषु तथैव च । विहिताचारहीनेषु क्षिप्तं नश्यति वै कुलम् ॥ १९
अधार्मिकैर्हते ग्रामे न व्याधिबहुले वसेत् । शूद्रराज्ये च न वसेन्न पाखण्डजनैर्हते ॥ २०
हिमवदिन्ध्ययोर्पर्यथं पूर्वपश्चिमयोः शुभम् । मुक्त्वा समुदयोर्देशं नान्यत्र निवसेद्विजः ॥ २१
कृष्णो वा यत्र चरति मृगो नित्यं स्वभावतः । पुण्या वा विश्रुता नद्यस्तत्र वा निवसेद्विजः ॥ २२

* खण्डपुस्तकयोरेवायं पाठः ।

१. स. अ. पुण्ये शाकोदके काष्ठे तथा मूले फले तृणे । अदत्तादानमत्रेयो मं । २. क. 'मनुशायततेव' । ट. 'मनुशायतत्यतिम्' । तं । ३. ट. तत्पाति: । ४. स. अ. व्याजिग्रन्तकुर्वे । ५. ख. अ. 'द्रलम्न' । ६. स. अ. 'ते जन्तुस्तस्मा' । ७. क. 'कः । शाना' । ८. स. अ. कुविचारैः । ९. क. 'याऽभिक्ष्यस्य भिक्ष' ।

अर्थक्रोशं नदीकूलं वर्जयित्वा द्विजोत्तमः । नान्यत्र निवसेत्पुण्यं नास्त्यत्र ग्रामसंनिधौ ॥	२३
न संवसेच्च पतितैर्न चाण्डालैर्न पुल्कसैः । न पूर्वैर्नवलिसैश्च नोन्यैर्जायाबसायिभिः ॥	२४
एकशय्यासने पङ्किर्भाष्टे पक्षाभ्यमिश्रणम् । यजनाध्यापने योनिस्तथैव सहभोजनम् ॥	२५
सहाय्यायस्तु दशमः सहयाजनमेव च । एकादश समुद्दिष्टा दोषाः सांकर्यसंज्ञिताः ॥	२६
समीपे वाऽप्यवस्थानांत्पापं संक्रमते नृणाम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सांकर्यं परिवर्जयेत् ॥	२७
एकपद्मत्युपविष्टा ये न स्पृशन्ति परस्परम् । भस्मना कृतपर्यादा न तेषां संकरो भवेत् ॥	२८
अग्निना भस्मना चैव सलिलेन विशेषतः । द्वारेण स्तम्भमार्गेण षड्भिः पङ्किर्भिभित्ते ॥	२९
न कुर्याद्छुष्कवैराणि विवादं न च पैशुनम् । परक्षेत्रे गां चरन्तीं नाऽऽचक्षीत च कहिचित् ॥३०	
न संवसेत्सूचकेन न कं वै मर्मणि सृष्टेत् । न सूर्यपरिवेषं वा नेन्द्रचार्पं शराग्निकम् ॥	३१
परस्मै कथयेद्विद्वाज्ञशिनं वाऽथ काङ्क्षनम् । न कुर्याद्द्विभिः सार्थं विरोधं बन्धुभिस्तथा ॥	३२
आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् । तिथिं पक्षस्य न शूयाभ्य नक्षत्राणि निर्दिशेत् ॥	३३
नोदक्यामभिभाषेत नाशुचिं वा द्विजोत्तमाः । न देवगृहविप्राणां दीयमानं तु वारयेत् ॥	३४
न चाऽऽत्मानं प्रशंसेद्वा परनिन्दां च वर्जयेत् । वेदनिन्दां देवनिन्दां प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥	३५
यस्तु देवानृपीश्वैव वेदान्वा निन्दति द्विजः । न तस्य निष्ठुतिर्दृष्टा शास्त्रेभिवह मुनीभ्यराः ॥	३६
निन्दयेद्वा गुरुं देवं वेदं वा सोपबृहणम् । कल्पकांटिशतं साग्रं रौरवे पच्यते नरः ॥	३७
तृष्णीमासीत निन्दायां न शूयात्किञ्चिदुत्तरम् । कर्णैः पिशाय गन्तव्यं न चैनमवलोकयेत् ॥	३८
वर्जयेत्तां परेषां तु शुद्धेषु गर्हणां बुधः । विवादं सुंजनैः सार्थं न कुर्याद्वै कदाचन ॥	३९
न पापं पापिनां शूयादपापं वा द्विजोत्तमाः । सत्येन तुल्यदोषः स्यान्मिथ्याभिदोषवान्भवेत् ॥४०	
वृणां मिथ्याभिशस्तानां पतन्त्यशूणि रोदनात् । तानि पुत्रान्यशून्मन्ति तेषां मिथ्याभिशंसिनाम् ॥४१	
ब्रह्महृत्यासुरापाने स्तेये गुर्वेङ्गनागमे । हृष्टं वै शोधनं हृदैर्नास्ति मिथ्याभिशंसिनि ॥	४२
नेक्षेतोद्यन्तमादित्यं शशिनं वाऽनिमित्ततः । नास्तं यान्तं न वारिस्थं मेघसृष्टं न मध्यगम् ॥	४३
तिरोहितं समीक्षेत नादर्शाद्यर्तुशायिनम् । न नार्णां त्रियमीक्षेत पुरुषं वा कदाचन ॥	४४
न च मूर्चं पुरीषं वा न च संस्कृमैश्युनम् । नाशुचिः सूर्यसोमादीन्यहानालोकयेद्वबुधः ॥	४५
नाभिभाषेत च परमुच्छिष्टो वाऽवगुणितः । न पश्येत्प्रतेसंस्पर्शं न कुद्धस्य गुरोमुखम् ॥	४६
न तैलोदकयोश्छायां न पॅक्ति भोजनेऽसति । न मुक्तबन्धनं पश्येष्वान्मत्तं गजमेव च ॥	४७
नाश्रीयाद्वार्यया सार्थं नैनामीक्षेत चाश्रीतीम् । शुवर्तीं जृम्भमाणां वा नाऽऽसनस्थां यथासुखम् ॥४८	
नोदके चाऽऽत्मनो रूपं शुभं वाऽशुभमेव वा । न लङ्घयेच्च मतिमाआथितिष्ठेत्कदाचन ॥	
न शूद्राय मतिं दध्यात्कुसरं पायसं दधि । नोच्छिष्टं वा मधु धृतं न च कृष्णाजिनं हविः ॥५०	
न चैवास्मै व्रतं शूयाभ्य च धर्मं वदेद्वबुधः । न च क्रोधवशं गच्छेद्वागं रागं च वर्जयेत् ॥	५१
लोभं दम्भं तथाऽवज्ञामसूयां झानकुत्सनम् । ईर्ष्यां मदं तथा शोकं मोहं च परिवर्जयेत् ॥	५२
न कुर्यात्कस्यचित्पीडां सुतं शिष्यं तु ताडयेत् । न हीनानुपसेवेत न च तृष्णायतिः काचित् ॥५३	
नाऽऽत्मानं चावमन्येत दैन्यं यत्नेन वर्जयेत् । न विशिष्टमस्त्कुर्यात्मानं नामयेश्वरुः ॥५४	

१ ख. अ. 'प॒र्य नान्यत्र ज्ञाता' । २ अ. 'नान्यैर्नान्यत्याव' । ३ ख. अ. 'नात्साकर्य ऋ' । ४ ख. अ. विलेखतः । ५. लौगेन वा । ५ क. सद्बिः । ६ ख. अ. 'प॑ं पराहिक' । ७ ख. स्वजनैः । ८ अ. 'नुगामिन' । ९ उ. उ. 'त्रैमस' । १० ख. अ. पत्ती । ११ अ. 'छेद्वेषं रा' । १२ ख. अ. 'नं तपयेत्'

न नखेन लिखेद्धर्मि गां च संवेशयेत् हि । न नदीषु नदीं श्रूयात्पर्वतेषु च पर्वतान् ॥ ५६
 आवासे भोजने वाऽपि न त्यजेत्सहयोजिनम् । नावगाहेदपो नशो वह्नि नातिव्रजेत्तथा ॥ ५७
 किरोभ्यक्षावशिष्टेन तैलेनाङ्गं न लेपयेत् । नै चाप्यशास्त्रैः क्रीडेत स्वानि खानि न संसृशेत् ॥ ५८
 रोपाणि च रहस्यानि नाशिष्टेन सह व्रजेत् । न पाणिपादवाङ्मेत्रचापल्यं समुपाश्रयेत् ॥ ५९
 न क्षिभ्रोदरचापल्यं न च श्रवणयोः कचित् । न चाङ्गनखवात्वं वै कुर्यान्नाङ्गलिना पिवेत् ॥ ६०
 नाभिहन्याजजलं पद्मां पाणिना वा कदाचन । न शातेयेदिष्टिकाभिरूलानि च फलानि च ॥ ६१
 न म्लेच्छभाषणं शिक्षेन्नाऽकर्षेच्च पदाऽऽसनम् । नखेदनमासफोटं छेदनं वा विलेखनम् ॥ ६२
 कुर्याद्विर्दनं धीमाश्वाकस्पादेव निष्फलम् । नोत्सङ्गे भक्षयेद्धक्षयं वृथाचेष्टां न चाऽचरेत् ॥ ६३
 न नृत्येदथवा गायेत्र वादित्राणि वादयेत् । न संहताभ्यां पाणिभ्यां कण्ठयेदात्मनः शिरः ॥ ६४
 न लौकिकैः स्तवैर्देवांस्तोषयेद्वाकपत्रेतरपि । नासैः क्रीडेत्र धावेत नाप्सु विष्णूत्रमाचरेत् ॥ ६५
 नोच्छिष्टैः संविशेषित्यं न नशः स्नानमाचरेत् । न गच्छंस्तु पठेद्वाऽपि न चैव स्वशिरः सृशेत् ॥ ६६
 नदन्तैर्नखरोमाणि छिन्द्यात्सुर्सं न बोधयेत् । न बालातपमासेवेत्प्रतेत्थूर्मं विवर्जयेत् ॥ ६७
 नैव स्वप्याच्छून्यगेहे स्वयं नोपानही हरेत् । नाकारणाद्वा निष्ठीवेत्र बाहुभ्यां नदीं तरेत् ॥ ६८
 न पादक्षालनं कुर्यात्पादेनैव कदाचन । नाश्रौ प्रतापयेत्पादौ न कांस्ये धावयेद्बुधः ॥ ६९
 नाभिप्रसारयेदेवं ब्राह्मणान्नामथापि वा । वायवमित्रपविप्रान्वा सूर्यं वा शशिनं प्रति ॥ ७०
 अशुद्धः शयनं यानं स्वाध्यायं स्नानभोजनम् । बहिर्निष्क्रमणं चैव न कुर्वीत कदाचन ॥ ७१
 स्वप्रेमावपनं स्नानमुद्वर्तं भोजनं गतिम् । उभयोः संध्ययोर्नित्यं मध्याह्ने चैव वर्जयेत् ॥ ७२
 न सृशेत्पाणिनोच्छिष्टो विप्रो गोब्राशणानलान् । न चालनं पदा वाऽपि न देवप्रतिमां सृशेत् ॥
 नाशुद्धोऽपि परिचरेत् देवान्कीर्तयेद्वृषीन् । नावगाहेदगाधाम्बु धावयेशानिभित्तः ॥ ७३
 न वामहस्तेनोद्भृत्य पिवेद्वक्त्रेण वा जलम् । नोच्चरेदनुपस्तु नाप्सु रेतः समुत्सजेत् ॥ ७४
 अपेध्यालिप्तमर्हे वा लोहितं वा विषाणि वा । व्यतिक्रापेत्र स्वन्तीं नाप्सु मैथुनमाचरेत् ॥ ७५
 चैत्यवृक्षं न वै छिन्द्याकाप्सु ष्ट्रीवनमाचरेत् । नास्थिभस्मकपालानि न केशात्र च कण्टकान् ॥
 तुषाङ्गारकरीर्षं वा नाधितिष्ठेत्कदाचन ॥ ७६
 न चाप्ति लहूयेद्धिमान्नोपदध्यादधः कचित् । न चैनं पादतः कुर्यान्मुखेन न धमेद्बुधः ॥ ७७
 न वृक्षमवरोहेत् नावेक्षेताशुचिः कचित् । अग्नौ नु च क्षिपेदपि नाञ्चिः प्रशमयेत्तथा ॥ ७८
 सुहन्मरणपात्रं वा स्वयं न श्रावयेत्परान् । अपण्यं कूटपण्यं वा विक्रये न प्रयोजयेत् ॥ ७९
 न वह्नि मुखनिश्वासैर्ज्वालयेन्नाशुचिर्बुधः । पुण्यस्थानोदकस्थाने सीमान्तं वाहयेत्र तु ॥ ८०
 न भिन्नात्पूर्वसमयमध्युपेतं कदाचन । परस्परं पशून्याद्वान्यक्षिणो नावयोधयेत् ॥ ८१
 परवाधां न कुर्वीत जलवातातपादिभिः । कारयित्वा सुकर्माणि गुरुन्यश्वान्न वश्येत् ॥ ८२
 सायं प्रातर्गृहद्वारावक्षार्थं परिघटयेत् । बहिर्माल्यं सुगन्धिं वा भार्यया सह भोजनम् ॥ ८३
 विष्णू वांदं कुत्वा वा प्रवेशं च विवर्जयेत् ॥
 न सादन्नास्त्रणस्तिष्ठेत् जल्पन्वा इसेद्बुधः । स्वमाप्तं चैव इसेन सृशेशाप्सु चिरं वसेत् ॥ ८४
 नैव पक्षकेणोपधमेत् शूर्णेण च पाणिना । मुखेनाभिः समिन्थीत मुखादग्निरजायत ॥ ८५

१ ख. अ. 'यानिनं' । २ ख. अ. न सर्वश्वैः । ३ ख. अ. 'आगे ताङ्गं' । ४ ख. अ. 'प्रमथ्यनं' । ५ अ. 'मे-
 ध्यलिप्तमन्यद्वा लो' । ६ ट. 'र्दीश्वरैण न ध' । ७ ट. 'पूर्ण कट' । ८ अ. 'हरेत्' । ९ क. 'वाहं' । १० ट. न व्यजनेनोपधमेत् वशेण ।

परस्तिर्यं न भाषेत नायाज्यं याजयेद्बुधः । नैकश्चरेत्सदा विप्रः समुदायं च वर्जयेत् ॥ ८६
 न देवायतनं गच्छेत्कदाचिद्राऽप्रदसिणम् । ने पीडयेद्वा वस्ताणि न देवायतने स्वपेत् ॥ ८७
 मैकोऽव्वानं प्रपद्येत नाधार्मिकजनैः सह । न व्याधिशूषितैर्वाऽपि न शूद्रैः पतितेन वा ॥ ८८
 नोपानद्विजितो वाऽथ जलादिरहितस्तथा । न वर्त्यनि चितिं वापमतिक्रामेत्कच्चिद्विजः ॥ ८९
 न निन्देद्योगिनः सिद्धान्वतिनो वा यतीस्तथा । देवतायतनं भास्त्रा देवानां चैव सत्रिणाम् ॥ ९०
 न क्रामेत्कामतश्छायां ब्राह्मणानां च गोरपि । स्वां तु नाऽक्रमयेच्छायां पतिताधैर्न रोगिभिः ॥
 नाङ्गारभस्मकेशादिष्वधितिष्ठेत्कदाचन ॥ ९१
 वर्जयेन्मार्जनीरेणुं स्नानवस्थगदकम् । न भक्षयेदभक्ष्याणि नापेयं च पिवेद्विजः ॥ ९२

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिलप्पे धर्मकथने पश्चपश्चाशास्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टस्त्राः—२७९९

अथ पश्चपश्चाशास्तमोऽध्यायः ।

व्यास उवाच—

नायाच्छुद्रस्य विप्रोऽन्म मोहाद्वा यदि कापतः । स शुद्रयोनि व्रजति यस्तु भुक्ते त्वनापदि ॥ १
 अप्पासान्यो द्विजो भुक्ते शुद्रस्याभं विर्गाहितम् । जीवभेद भवेच्छुद्रो भृतः श्वा चाभिजायते ॥ २
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां शुद्रस्य च मुनीश्वराः । यस्याभेनोदरस्थेन भृतस्याद्योनिमानुयात् ॥ ३
 नटाभ्यं नर्तकाभ्यं च चण्डालचर्मकारिणाम् । गणाभ्यं गणिकाभ्यं च षेषाभ्यं च विवर्जयेत् ॥ ४
 चक्रोपजीविरजकतस्करधवजिनां तथा । गान्धर्वलोहकाराभ्यं भृतकाभ्यं विवर्जयेत् ॥ ५
 कुलालचित्रकाराभ्यं वार्षुषेः पतितस्य च । पौर्नर्भवच्छत्रिक्योरभिश्चास्त्रस्य चैव हि ॥ ६
 सुवर्णकारश्चैलूषव्याधवन्ध्यातुरस्य च । चिकित्सकस्य चैवाभ्यं पुंश्चल्या दण्डकस्य च ॥ ७
 स्तेननास्तिक्योरभ्यं देवतानिन्दकस्य च । सोमविक्रियिणश्चाभ्यं भृपाकस्य विशेषतः ॥ ८
 भार्याजितस्य चैवाभ्यं यस्य चोपपतिर्गृहे । उत्सृष्टस्य कदर्यस्य तथैवोच्छिष्टभोजिनः ॥ ९
 पौरीयोभ्यं च संघाभ्यं शश्वाजीवस्य चैव हि । भीतस्य रुदितस्याभ्यवकुष्टं परिक्षतम् ॥ १०
 ग्रस्त्रद्विः पापहर्चेः श्राद्धाभ्यं भृतकस्य च । वृथापाकस्य चैवाभ्यं शावाभ्यं चाऽतुरस्य च ॥ ११
 अप्रजानां तु नारीणां कृतप्रस्य तथैव च । कारुकाभ्यं विशेषेण शश्विक्रियिणस्तथा ॥ १२
 श्लोण्डाभ्यं धौण्डिकाभ्यं च भिषजामश्चमेव चैव । विद्यप्रजननस्याभ्यं परिवेश्वरमेव च ॥ १३
 पुनर्भुवो विशेषेण तथैव दिधिषुपतेः । अवश्वातं चावधृतं सरोर्धं विस्मयान्वितम् ॥ १४
 गुरोरपि न भोक्तव्यमभ्यं संस्कारवर्जितम् । दुष्कृतं हि यनुष्यस्य सर्वमन्त्रे व्यवस्थितम् ॥ १५
 यो यस्याभ्यं समभाति स तस्याभाति किलिविषम् । ईर्षकाकुलमित्रं च गोपालैः वाहनापितौ ॥ १६
 एते शूद्रेषु भोज्याशा यश्चाऽत्मानं निवेदयेत् । कुशीलवः कुंभकश्च सेषकर्मक एव च ॥ १७
 एते शूद्रेषु भोज्याशा दत्त्वा र्खल्यगुणं बुधैः । पायसं लेहपङ्क च गोरसश्चैव सक्तवः ॥ १८
 पिण्डाकं चैव तैलं च शूद्राद्वाद्यं द्विजातिभिः । वृन्ताकं नालिकाशाकं कुमुम्भे भस्मकं तथा ॥ १९

१ स. अ. न वीडयेद्वा वेष्ण न । २ अ. वस्त्राभ्यं । ३ अ. अपाङ्गाभ्यं । ४ द. वीटिकाभ्यं । ५ द. च । वद्ध-
 प्रजान् । ६ ट. अहाः कुं । ल. अ. अर्पिका: कुं । ७ स. द. 'लौ शत्रुघ्ना' । ८ अ. स्वर्णं पर्णं च है । ९ ।
 ९ अ. 'सुम्मास्मन्तकं तं' ।

१६ पद्मबाशात्मोऽध्यायः]

पशुराणम् ।

१०१

पशुष्टुं लज्जुने शुक्रं निर्यासं चैव वर्जयेत् ।	छन्नाकं विहूराहं च स्विर्भं पीयूषमेव च ॥	२०
विलयं विमुखं चैव कारकाणि विवर्जयेत् ।	गृजनं किञ्चुकं चैव कूप्याण्डं च तथैव च ॥	२१
उपुम्बरमलातुं च जग्धा पतति वै द्विजैः ।	तथा कसरसंयावौ पायसापूपमेव च ॥	२२
अनुपाकृतमासं च देवाभानि हर्विषि च ।	यवागूं मातुलिङ्गं च मत्स्यानप्यनुपाकृतान् ॥	२३
नीरं कपित्यं पुर्सं च प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।	पिण्याकं चोचृतस्तेहं देवधान्यं तथैव च ॥	२४
शशी च तिलसंबन्धं प्रयत्नेन दधि त्यजेत् ।	नाभीयात्पयसा तकं सक्षाराभं न योजयेत् ॥	२५
कुमिदुष्टं भावदुष्टमस्त्वं सर्वतर्ति यत् ।	कुमिकीटावपर्वं च सहृत्केदं च नित्यशः ॥	२६
श्वाघ्रातं च पुनः सिद्धं चाण्डालावेशितं तथा ।	उदकयया च पतिर्तीर्गवा संघ्रातमेव च ॥	२७
असंगतं पर्युषितं पर्यस्ताभं च नित्यशः ।	काककुकुटसंसृष्टं कुमिभिश्वैव संगतम् ॥	२८
मनुष्यैरप्यवघ्रातं कुष्ठिना स्पृष्टमेव च ।	न रजस्वलया दत्तं न पुंश्वलया सरोगया ॥	२९
मलवद्वाससा वाऽपि परवासोऽय वर्जयेत् ।	विवसायाश्च गोः खीरं मेद्य(ष)स्यानिर्दशस्य च ॥३०	
आविकं बन्धकीक्षीरमपेयं मनुरब्रवीत् ।	बलाकं हंसदात्यूहं कलविङ्गं शुकं तथा ॥	३१
कुररं च चकोरं च जालपादं च कोकिलम् ।	वायसान्वज्ञरीटांश्च इयेन गृह्णं तथैव च ॥	३२
उदूकं चक्रवाकं च भासं पारावतं तथा ।	कपोतं टिहिर्भं चैव ग्रामकुकुटमेव च ॥	३३
सिंहं व्याघ्रं च मार्जारं इवानं सूकरमेव च ।	शृगालं पर्कटं चैव गर्दभं च न भक्षयेत् ॥	३४
न भक्षयेत्सर्वमृगाङ्गिश्चिनोऽन्यान्वनेचरान् ।	जलेचरान्स्थलचरान्माणिनश्चेति धारणा ॥	३५
गोधा कूर्मः शशः खडः शल्कश्चेति सत्तमाः ।	भक्ष्यान्पञ्चनस्ताङ्गित्यं मनुराह प्रजापतिः ॥	३६
मत्स्यान्सशल्कान्मुखीय मासं रौवमेव च ।	निवेद्य देवताभ्यस्तु ब्राह्मणेभ्यश्च नान्यथा ॥	३७
मगूरं तितिरं चैव कपोतं च कपिञ्चलम् ।	वार्धोणसं वकं भक्ष्यं मीनं प्राह प्रजापातिः ॥	३८
शफरी सिंहतुण्डश्च तथा पाठीनरोहितौ ।	मत्स्याश्चेते समुदिष्टा भक्षणीया द्विजोत्तमाः ॥	३९
शोक्षितं भक्षयेदेवां मासं च द्विजकाम्यया ।	यथाविधिप्रयुक्तं च प्राणानामपि चात्यये ॥	४०
भक्षयेन्नैव मासानि शेषपोजी न लिप्यते ।	औषधार्थमक्षत्तो वौ न योगाद्वकारणात् ॥	४१
आमद्वितस्तु यः श्राद्धे दैवे वा मासमुत्स्तजेत् ।	यावन्ति पशुरोमाणि तावभ्रकमृच्छति ॥	४२
अदेयं वाऽप्यपेयं च तथैवास्पृश्यमेव वा ।	द्विजातीनामनालोक्यं नित्यं मद्यपिति स्थितिः ॥४३	
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मर्यं नित्यं विवर्जयेत् ।	पीत्वा पतति कर्मभ्यस्त्वसंभाष्यो भवेद्विजः ॥	४४
भक्षयित्वाऽप्यभक्ष्याणि पीत्वाऽपेयान्यपि द्विजः ।	नाधिकारी भवेत्तावद्यावत्तम जहात्यधः ॥४५	
तस्मात्परिहरेभित्यमभक्ष्याणि प्रयत्नतः ।	अपेयानि च विप्रो वै तथा चेद्याति रौरवम् ॥	४६
हति भीमहापुराणे पाप्म आदिकाणे भक्ष्याभक्ष्यनियमकथने नाम षट्प्रबाशात्मोऽध्यायः ॥ ५६ ॥		

आदितः क्षेत्रकानां समष्टिकाः—२८४५

अथ सप्तप्रबाशात्मोऽध्यायः ।

व्यास उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि दानधर्मयनुत्तमम् । ब्रह्मणाऽभिहितं पूर्वमृषीणां ब्रह्मवादिनाम् ॥ १

१ अ. कवचाणि । २ द. मूलकं । ३ अ. 'जः । ४ वृथा कुसरसं । ५ ख. अ. किंगदुष्टं । ६ ख. अ. 'त् । केशकीं ।
 ६ अ. अनवितं । ७ अ. खीरमीद्वैककफस्त्वा । ८ अ. 'कं संधिनीक्षीं । ९ अ. 'त्तर्पमृष्टं । १० ख. अ. 'तिः । राजीवाः सिं ।
 ११ अ. वा निरोः ।

अर्थानामुचिते पात्रे भद्रया प्रतिपादनम् । तदोमित्यभिनिर्दिष्टं सुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥	२
यो ददाति विशिष्टेभ्यः श्रद्धया परया युतः । तदै दत्तमहं मन्ये शोर्व कस्यापि रक्षति ॥	३
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं दानमुच्यते । चतुर्थं विमलं प्रोक्तं सर्वदानोत्तमोत्तमम् ॥	४
अहन्यहनि यत्किञ्चिहीयतेऽनुपकारिणे । अनुहित्य फलं तस्माद्ब्राह्मणाय तु नित्यकम् ॥	५
यस्तु पापोपशान्त्वर्थं दीयते विदुषां करे । नैमित्तिकं तदुदिष्टं दानं सञ्चिरनुत्तमम् ॥	६
अपत्यविजयैश्वर्यसुखार्थं यत्प्रदीयते । दानं तत्काम्यमाल्यात्मृषिभिर्धर्मचिन्तकैः ॥	७
यदीभरस्य प्रीत्यर्थं ब्रह्मवित्सु प्रदीयते । चेतसा धर्मयुक्तेन दानं तद्विषयं शिवम् ॥	८
दानधर्मं निषेवेत पात्रमासाद्य शक्तितः । उपास्यते तु तत्पात्रं यत्तारयति सर्वतः ॥	९
कुरुम्बभुक्तिवसनादेयं यदतिरिच्यते । अन्यथा दीयते यदै न तदानफलप्रदम् ॥	१०
श्रोग्रियाय कुलीनाय विनीताय तपस्विने । व्रतस्थाय दरिद्राय प्रदेयं भक्तिपूर्वकम् ॥	११
यस्तु दद्यान्महीं भक्त्या ब्राह्मणायाऽहिताग्रये । स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति ॥	१२
इश्वरिः सततां भूमिं यवगोधूमशालिनीम् । ददाति वेदविदुषे यः स भूयो न जायते ॥	१३
गोचर्षमात्रामपि वा यो भूमिं संप्रयच्छति । ब्राह्मणाय दरिद्राय सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥	१४
भूमिश्नानात्परं दानं विद्यते नेह किंचन । अन्नदानं तेन तुल्यं विद्यादानं ततोऽधिकम् ॥	१५
यो ब्राह्मणाय शान्ताय शुचये धर्मशीलिने । ददाति विद्यां विधिना ब्रह्मलोके मरीयते ॥	१६
दद्यादहरहः स्वर्णं भद्रया ब्रह्मचारिणे । सर्वपापविनिर्युक्तो ब्रह्मणः स्थानमासुयात् ॥	१७
गृहस्थायामदानेन फलमाप्नोति मानवः । अमेवास्य दातव्यं दत्त्वाऽप्नोति परां गतिम् ॥	१८
वैशालीयां पौर्णमास्यां तु ब्राह्मणान्सप्त पञ्च वा । उपोष्य विधिना शान्तः शुचिः प्रयत्नानसः ॥	
पूजयित्वा तिलैः कृष्णैर्घुना च विशेषतः । प्रीयतां धर्मराजेति यदा मनसि वर्तते ॥	
यावज्जीवं तु यत्पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥	२०
कृष्णाजिने तिलान्कृत्वा हिरण्यं पशुसर्पिषी । ददाति यस्तु विश्राय सर्वं तरति कुरुकृतम् ॥	२१
घृतान्नपुदकुम्भं च वैशालीयां तु विशेषतः । निर्दिष्य धर्मराजाय विप्रेभ्यो मुच्यते भयात् ॥	२२
सुवर्णतिलयुक्तैस्तु ब्राह्मणान्सप्त पञ्च वा । तर्पयेदुदपात्रैस्तु ब्रह्महत्यां व्ययोहति ॥	२३
माघमासे तमिस्ते तु द्वादशयां समुपोषितः । शुक्लाम्बरधरः कृष्णैस्तिलैर्हृत्वा हुताशनम् ॥	२४
प्रदद्याद्ब्राह्मणेभ्यस्तु तिलानेव समाहितः । जन्मप्रभृति यत्पापं सर्वं तरति वै द्विजः ॥	२५
अमावास्यामनुप्राप्य ब्राह्मणाय तपस्विने । यत्किञ्चिदेवदेवेशं दद्याश्चोदित्य केशवम् ॥	२६
श्रीयतामीश्वरो विष्णुर्हृषीकेशः सनातनः । सप्तजन्मकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥	२७
यस्तु कृष्णचतुर्दश्यां स्नात्वा देवं पिनाकिनम् । आराधयेद्विजमुखे न तस्यास्ति पुनर्भवः ॥	२८
कृष्णाष्टम्यां विशेषेण धार्मिकाय द्विजातये । स्नात्वाऽभ्यन्वयं यथान्यार्थं पादप्रक्षालनादिभिः ॥	२९
श्रीयतां मे महादेवो दद्याद्वयं स्वकीयकम् । स सर्वपापनिर्मुक्तः प्राप्नोति परमां गतिम् ॥	३०
द्विजैः कृष्णचतुर्दश्यां कृष्णाष्टम्यां विशेषतः । अमावास्यायां भक्तैस्तु पूजनीयस्तिलोचनः ॥	३१
एकादश्यां निराशारो द्वादश्यां पुरुषोत्तमम् । अर्चयेद्वाराज्ञमुखे स गच्छेत्परमं पदम् ॥	३२
एषा तिथिर्वैष्णवी स्याद्ब्रह्मी शुल्पस्तः । तस्यामाराधयेदेवं प्रयत्नेन जनार्दनम् ॥	३३
यत्किञ्चिदेवपीशानमुहित्य ब्राह्मणे शुचौ । दीयते विष्णुमेवापि तदनन्तफलं स्मृतम् ॥	३४
यो हि यां देवतामिच्छेत्समाराधयितुं नरः । ब्राह्मणान्यूजयेद्यत्नात्स तस्यास्तोषयेतः ॥	३५

द्विजानां वपुरास्थाय नित्यं तिष्ठन्ति देवताः । पूज्यन्ते ब्राह्मणालाभे प्रतिमादिषु तैः कृचित् ॥ ३६
 प्रतिमादिषु यत्नेन तस्मात्कलमभीप्सया । द्विजेषु देवता नित्यं पूजनीया विशेषतः ॥ ३७
 विभूतिकामः सततं पूजयेदि पुरंदरम् । ब्रह्मवर्चसकामस्तु ब्राह्मणं ज्ञानकामुकः ॥ ३८
 आरोग्यकामोऽथ रविं धनकामो हुताशनम् । कर्मणां सिद्धिकामस्तु पूजयेदै विनायकम् ॥ ३९
 भोगकामस्तु जशनं बलकामः समीरणम् । मुमुक्षुः सर्वसंसारात्प्रयत्नेनार्चयेद्दरिम् ॥ ४०
 यस्तु योगं तथा मोक्षमन्विच्छेज्ञानमैश्वरम् । अर्चयेत विरूपाक्षं प्रयत्नेन सुरेश्वरम् ॥ ४१
 ये वाङ्ग्लन्ति महांभोगाङ्गानानि च महेश्वरम् । ते पूजयन्ति भूतेशं केशवं चापि भोगिनः ॥ ४२
 वारिदस्त्रूपिमामोति जलदानं ततोऽधिकम् । तैलप्रदेः प्रजामिष्टां दीपदश्कुरुत्तमम् ॥ ४३
 भूमिदः सर्वमामोति दीर्घमायुहिरण्यदः । गृहदोऽग्र्याणि वेश्यानि रूप्यदो रूपमुक्तमम् ॥ ४४
 वासोदश्वन्दसालोक्यमध्यदो यानमुक्तमम् । अबदाता श्रियं स्वेष्टां गोदो ब्रह्मस्य विष्टपम् ॥ ४५
 यानशश्यामदो भार्यामैश्वर्यमध्यमध्यप्रदः । धान्यदः शाश्वतं सौख्यं ब्रह्मदो ब्रह्म शाश्वतम् ॥ ४६
 धान्यान्यपि यथाशक्ति विप्रेषु प्रतिपादयेत् । वेदविद्याविशिष्टेषु प्रेत्य स्वर्गं समश्वुते ॥ ४७
 गवां च अप्रदानेन सर्वपापैः प्रमुच्यते । इन्धनानां प्रदानेन दीपाग्निर्जायते नरः ॥ ४८
 फलमूलानि पानानि शाकानि विविधानि च । प्रदद्याद्वाहणेभ्यस्तु मुदा युक्तः सदा भवेत् ॥ ४९
 औषधं स्लेहमाहारं रोगिणो रोगशान्तये । ददानो रोगरहितः सुखी दीर्घायुरेव च ॥ ५०
 असिपत्रवनं मार्गं क्षुरधारासमन्वितम् । तीक्ष्णतापं च तरति च्छत्रोपानत्प्रदो नरः ॥ ५१
 यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्यापेक्षितं गृहे । तत्त्वुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥ ५२
 अयने विषुवे चैव ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः । संक्रान्त्यादिषु कालेषु दत्तं भवति चाक्षयम् ॥ ५३
 प्रयागादिषु तीर्थेषु पुण्येष्वायतनेषु च । दत्त्वा चाक्षयमाप्नोति नदीषु च वैनेषु च ॥ ५४
 दानथर्मात्पत्रो धर्मो भूतानां नेह विद्यते । तस्माद्विप्राय दातव्यं श्रोत्रियाय द्विजातिभिः ॥ ५५
 स्वर्गाय भूतिकामेन तथा पापोपशान्तये । मुमुक्षुणा तु दातव्यं ब्राह्मणेभ्यस्तथाऽन्वहम् ॥ ५६
 दीयमानं तु यो मोहाद्रोविश्रामिसुरेषु च । निवारयति पापात्मा तिर्यग्योर्निं व्रजेत सः ॥ ५७
 यस्तु द्रव्यार्जनं कृत्वा नार्चयेद्वाहणान्मुरान् । सर्वस्वमपहृत्यैनं राजा राष्ट्रात्प्रवासयेत् ॥ ५८
 यस्तु दुर्भिक्षवेलायामन्नाद्यं न प्रयच्छति । त्रियमाणेषु विप्रेषु ब्राह्मणः स तु गर्हितः ॥ ५९
 न तस्मात्प्रतिष्ठायुर्न वसेयुश्च तेन हि । अङ्गयित्वा स्वकाद्राष्ट्राद्राजा तं विप्रवासयेत् ॥ ६०
 पश्चात्संश्यो ददातीह स्वद्वयं धर्मसाधनम् । स पूर्वाभ्यधिकः पापी नरके पच्यते नरः ॥ ६१
 स्वाध्यायवन्तो ये विषा विद्यावन्तो जितेन्द्रियाः । सत्यसंयमसंयुक्तास्तेभ्यो दद्याद्विजोत्तमाः ॥ ६२
 प्रभुक्तमपि विद्वांसं धार्मिकं भोजयेद्विजम् । न च पूर्वमहृत्स्थं दशरात्रमुपोषितम् ॥ ६३
 संनिकृष्टमतिक्रम्य श्रोत्रियं यः प्रयच्छति । स तेन कर्मणा पापी नश्यत्यासप्तमं कुलम् ॥ ६४
 यदि स्यादधिको विप्रः शीलविद्यादिभिः स्वयम् । तस्मै यत्नेन दातव्यमतिक्रम्य च संनिधिम् ॥
 योऽर्चितं प्रति यृदीयाद्यादर्चितमेव च । तावुभौ गच्छतः स्वर्गं नरकं तु विपर्यये ॥ ६६
 न वार्यपि प्रयच्छते नास्तिकेऽहैतुकेऽपि च । न पास्तण्डेषु सर्वेषु नावेदविदि धर्मवित् ॥ ६७
 रूप्यं चैव हिरण्यं च गामश्वं पृथिवीं तिलान् । अविद्यान्प्रतिष्ठायाद्वस्ती भवति काष्ठवत् ॥ ६८

द्विजातिभ्यो धनं लिप्सेत्पशस्तेभ्यो द्विजोत्तमः । अषि राजन्यवैश्याभ्यां न तु शूद्रात्कथं चन् ६९
 द्वृचिसंकोचमन्विच्छेन्नेहेत धनविस्तरम् । धनलोभे प्रसक्तस्तु ग्रामप्यादेव हीयते ॥ ७०
 वेदानन्धीत्य सकलान्यज्ञांश्चावाप्य सर्वज्ञाः । न तां गतिमवामोति संतोषावामवामुयात् ॥ ७१
 प्रतिग्रहरुचिर्न स्याच्छूद्राभ तु समाहरेत । स्थित्यर्थादधिकं शृङ्खन्नामणो यात्परोगतिभ् ॥ ७२
 यस्तु याति न संतोषं न स स्वर्गस्य भाजनम् । उद्देजयति भूतानि यथा चौरस्तथैव सः ॥ ७३
 शुद्रन्भृत्यांश्चेज्जिहीर्पुस्तर्पयन्देवतातिथीन् । सर्वतः प्रतिशृद्धीयाभ तु तृप्येत्स्वर्यं ततः ॥ ७४
 एवं शृहस्थो युक्तात्मा देवतातिथिषुजकः । वर्तमानः संयतात्मा याति तत्परमं पदम् ॥ ७५
 पुत्रेषु भार्या निषिप्य गत्वाऽरण्यं तु तस्ववित् । एकाकी विचरेभित्यमुदासीनः समाहितः ॥ ७६
 एष वः कथितो धर्मो शृहस्थानां द्विजोत्तमाः । ज्ञात्वा तु तिष्ठेभियतं तथाऽनुष्टापयोद्दिजान् ॥ ७७

इति देवमनादिमेकमीशं शृहस्थेण समर्चयद्जस्तम् ।

समतीत्य स सर्वभूतयोर्नि प्रकृतिं याति परं न याति जन्म ॥ ७८

इति श्रीमहापुराणे पाद आदिलक्षणे शृहस्थर्घर्मनिर्णयो नाम सप्तपञ्चाशतमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टज्ञाः—२९२३

अथापञ्चाशतमोऽध्यायः ।

व्यास उवाच—

एवं शृहाश्रमे स्थिता द्वितीयं भागमायुषः । वानप्रस्थाश्रमं गच्छेत्सदारः साप्तिरेव च ॥ १
 निषिप्य भार्या पुत्रेषु गच्छेद्वनमथापि वा । इष्टाऽपत्यस्य वाऽपत्यं जर्जरीकृतविग्रहः ॥ २
 शुक्लपक्षस्य पूर्वाह्ने प्रशस्ते चोत्तरायणे । गत्वाऽरण्यं नियमवास्तपः कुर्यात्समाहितः ॥ ३
 फलमूलानि पूतानि नित्यमाहारमाहरेत । यदाहारो भवेत्तेन पूजयेत्पितृदेवताः ॥ ४
 पूजयेदतिथिं नित्यं ज्ञात्वा चाभ्यर्चयेत्सुरान् । शृहादादाय चाभीयादष्टौ ग्रासान्समाहितः ॥ ५
 जटाश्च विभृयाभित्यं नसरोमाणि नोत्सजेत । स्वाध्यायं सर्वथा कुर्याभियच्छेद्वाचमन्यतः ॥ ६
 अग्निहोत्रं तु जुहुयात्पञ्चयज्ञान्समाचरेत । उत्पर्वैविविधैर्घ्यैः शाकमूलफलेन वा ॥ ७
 चीरवासा भवेभित्यं ज्ञायात्रिष्वरणं शुचिः । सर्वभूतानुकम्पश्च प्रतिग्रहविवर्जितः ॥ ८
 दर्शनं पौर्णिमासेन यजेत नियतं द्विजः । क्रृत्विष्ट्याग्रयणे चैव चातुर्मास्यानि कारयेत ॥ ९
 उत्तरायणं च क्रमशो दक्षस्यायनमेव च । वासन्तशारदैर्मेघैरुत्पश्चैः स्वयमाहतैः ॥ १०
 पुरोडाशांश्चरूपैव विधिवभिर्वपेत्पृथक् । देवताभ्यश्च तस्युत्त्वा वन्यं मेघ्यतं इविः ॥ ११
 श्लेषं समुपभुज्नीत लवणं च स्वयं कृतम् । वर्जयेन्मध्यमांसानि भौमानि कैरकानि च ॥ १२
 भूस्तुर्णं श्लेष्यकं चैव श्लेष्यातकफलानि च । न फालकृष्णमश्रीयादुत्सृष्टमपि केनचित् ॥ १३
 न ग्रामजातान्यातर्तेऽपि पुष्णाणि च फलानि च । श्रावणेनैव विधिना वह्नि परिचरेत्सदा ॥ १४
 न दुष्टेत्सर्वभूतानि निर्दद्वो निर्भयो भवेत् । न नक्तं किंचिदभीयाद्रात्रौ ध्यानपरो भवेत् ॥ १५
 जितेन्द्रियो जितकोषस्तत्त्वज्ञानविचिन्तकः । ग्रहज्ञातारी भवेभित्यं न पत्नीमपि संश्रयेत् ॥ १६
 यस्तु पत्न्या वनं गत्वा मैथुनं कामतश्चरेत् । तद्व्रतं तस्य लुप्येत् ग्रायाभित्यते द्विजः ॥ १७

१ अ. 'ति पुर्नं गा' । २ क. 'स्य दांप' । ३ अ. कवकानि । ४ अ. म. कवचं ।

तत्र यो जायते गर्भो न स सृष्टयो द्विजातिभिः । न ह वेदेऽधिकारोऽस्य तद्दोऽप्येवमेव हि ॥ १६
 भूमी शयीत सततं साविशीजप्यतत्परः । शरण्यः सर्वभूतानां सदिभागपरः सदा ॥ १९
 परीवादं षष्ठावादं निद्रालस्ये च वर्जयेत् । एकाग्निरनिकेतः स्यात्प्रोक्षितां भूमिपाश्रयेत् ॥ २०
 शूगैः सह चरेहान्तस्तैः सहैव च संवसेत् । शिलायां श्वर्करायां वा शयीत सुसमाहितः ॥ २१
 सद्यः प्रक्षालको वा स्यान्माससंचयिकोऽपि वा । षण्मासनिचयो वाऽपि समानिचय एव वा ॥ २२
 नक्तं चार्भं समश्रीयादिवा चाऽऽहृत्य शक्तिः । चतुर्थकालिको वा स्यात्किं वाऽप्यष्टपकालिकः २३
 चान्द्रायणविधानैर्वा शुल्के कृष्णे च वर्जयेत् । पक्षे पक्षे समश्रीयाद्यवाग् कथितां सकृत् ॥ २४
 पुष्पमूलफलैर्वाऽपि केवलैर्वर्तयेत्सदा । स्वाभाविकैः स्वर्यं शीर्णीर्वैखानसमते स्थितः ॥ २५
 भूमी वा परिवर्तेत तिष्ठेद्वा प्रपदैर्दिनम् । स्थानासनाभ्यां विहरेन्न कच्चिदैर्यमुत्सजेत् ॥ २६
 ग्रीष्मे पञ्चतपाश्च स्याद्वर्षास्वभ्रावकालिकः । आर्द्धवासाश्च हेमन्ते क्रमशो वर्धयेत्तपः ॥ २७
 उपसृशेश्विषवणं पितृदेवांश्च तर्पयेत् । एकपादेन तिष्ठेत मरीचिं वा पिवेत्सदा ॥ २८
 पञ्चाग्निभूमगो वा स्याद्वृष्टमगः सोमपोऽपि वा । पयः पिवेच्छुकृपक्षे कृष्णपक्षे तु गोमयम् ॥ २९
 शीर्णपर्णाशनो वा स्यात्कुच्छ्रीर्वा वर्तयेत्सदा । योगाभ्यासरतश्च स्यादुद्वाध्यायी भवेत्सदा ॥ ३०
 अर्थवशिरसोऽध्येता वेदान्ताभ्यासतत्परः । यमान्सेवेत सततं नियमांशाप्यतन्द्रितः ॥ ३१
 कृष्णाजिनी सोचरीयः शुक्रयज्ञोपवीतवान् । अथवाऽग्नीन्समारोप्य स्वात्मनि ध्यानतत्परः ॥ ३२
 अनग्निरनिकेतो वा मुनिर्मोक्षपरो भवेत् । तापसेष्व विप्रेषु यात्रिकं भैश्यमाहरेत् ॥ ३३
 गृहमेधिषु चान्येषु द्विजेषु वनचारिषु । ग्रामादाहृत्य वाऽक्षीयादष्टौ ग्रासान्वने वसन् ॥ ३४
 प्रतिगृह्य पुटेनैव पाणिना शकलेन वा । विविधाश्चोपनिषद् आत्मसंसिद्धये जपेत् ॥ ३५
 विद्याविशेषान्सावित्रीं रुद्राध्यायं तर्थैव च । महापस्थानिकं वाऽसौ कुर्यादनशनं तथा ॥
 अग्निप्रवेशमन्यद्वा ब्रह्मार्पणविधौ स्थितः ॥ ३६

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डे वानप्रस्थाश्रमाचारकथनं नामाश्रयवाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

श्लोकानामादितः समष्टङ्गाः—२९५९

अर्थकोनषष्ठितमोऽध्यायः ।

ब्यास उवाच—

एवं वनाश्रमे स्थित्वा तृतीयं भागमायुषः । चतुर्थं चाऽयुषो भागं संन्यासेन नयेत्क्रमात् ॥ १
 अश्रीनात्मनि संस्थाप्य द्विजः प्रव्रजितो भवेत् । योगाभ्यासरतः शान्तो ब्रह्मविद्यापरायणः ॥ २
 यदा मनसि संपश्च वैतृष्ण्यं सर्ववस्तुषु । तदा संन्यासमिच्छेच पतितः स्यादिपर्यये ॥ ३
 भ्राजापत्यो निरूप्येष्टिमाप्रेयीमथवा पुनः । दानतः शुक्रकपायोऽसौ ब्रह्ममुपाश्रयेत् ॥ ४
 शानसंन्यासिनः केचिदेदसंन्यासिनोऽपरे । कर्मसंन्यासिनस्त्वन्ये त्रिविधाः परिकीर्तिः ॥ ५
 यः सर्वत्र विनिर्मुक्तो निर्द्वद्वैव निर्भयः । प्रोच्यते झानसंन्यासी आत्मन्येव व्यवस्थितः ॥ ६
 वेदमेवाभ्यसेषित्यं निराशी निष्परिग्रहः । प्रोच्यते वेदसंन्यासी मुमुक्षुर्विजितेन्द्रियः ॥ ७
 यैस्त्वभिमात्मसात्कृत्वा ब्रह्मार्पणपरो द्विजः । इयः स कर्मसंन्यासी महायज्ञपरायणः ॥ ८

१ ट. 'वैर्गवत्तमि' । २ ट. यस्तु खान्यात्म ।

ब्रयाणामपि चैतेषां ज्ञानी त्वभ्यधिको मतः । न तस्य विद्यते कार्यं न लिङ् वा विपश्चितः ॥ ९
 निर्पमो निर्भयः शान्तो निर्द्वदः पर्णभोजनः । जीर्णकौपीनवासाः स्याभ्यो वाँ ज्ञानतत्परः ॥ १०
 ब्रह्मचारी जिताहारो ग्रामादशं समाहरेत् । अध्यात्मरतिरासीत निरपेक्षो निरामिषः ॥ ११
 आत्मनैव सहायेन सुखार्थं विचरेदिह । नाभिनन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवनम् ॥ १२
 कालमेव प्रतीक्षेत निदेशं भृतको यथा । नाध्येतव्यं न वक्तव्यं श्रोतव्यं न कदाचन ॥ १३
 एवं ज्ञानपरो योगी ब्रह्मभूयाय कल्पते । एकवासाऽथवा विद्वान्कौपीनाच्छादनोऽपि वा ॥ १४
 मुण्डी शिखी वाऽथ भवेत्रिदण्डी निष्परिग्रहः । कषायवासाः सततं ध्यानयोगपरायणः ॥
 ग्रामान्ते वृक्षमूले वा वसेदेवालयेऽपि वा ॥ १५
 समः शत्रौ तथा भित्रे तथा मानापमानयोः । भैक्षण वर्तयेभित्यं नैकाभादी भवेत्कच्चित् ॥ १६
 यस्तु मोहेन वाऽन्यस्मादेकाभादी भवेत्वातिः । न तस्य निष्कृतिः काचिद्दर्मशास्त्रेषु इश्यते ॥ १७
 रागद्रेष्वियुक्तात्मा समलोष्टाश्मकाश्चनः । प्राणिर्हिंसानिवृत्तश्च मौनी स्यात्सर्वनिस्पृहः ॥ १८
 हृषिपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं जलं पिवेत् । सत्यपूतां वदेद्वारणीं मनःपूतं समाचरेत् ॥ १९
 नैकत्र निवसेदेशे वर्षीभ्योऽन्यत्र भिक्षुकः । स्नात्वा शौचवृत्तो नित्यं कमण्डलुकरः शुचिः ॥ २०
 ब्रह्मचर्यरतो नित्यं वनवासरतो भवेत् । मोक्षशास्त्रेषु निरतो ब्रह्मसूत्री जितेन्द्रियः ॥ २१
 दम्भाहंकारनिर्मुक्तो निन्दापैशुन्यवर्जितः । आत्मज्ञानगुणोपेतो यदि भ्रोक्षमवासुयात् ॥ २२
 अभ्यसेत्सततं देवं प्रणवारुद्यं सनातनम् । स्नात्वाऽऽचम्य विधानेन शुचिर्देवालयादिषु ॥ २३
 यज्ञोपवीतीं शाम्तात्मा कुशपाणिः समाहितः । धौतकाषायत्रसनो भस्माच्छतनूरुहः ॥ २४
 अधियज्ञं ब्रह्म जपेदाधिदैविकमेव च । आध्यात्मिकं च सततं वेदान्ताभिहितं च यत् ॥ २५
 पुत्रेषु वाऽथ निवसन्ब्रह्मचारी यतिर्मुनिः । वेदमेवाभ्यसेभित्यं स याति परमां गतिम् ॥ २६
 अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं तपः परम् । क्षमा दया च संतोषो व्रतान्यस्य विशेषतः ॥ २७
 वेदान्तज्ञाननिष्ठो वा पञ्चज्ञानसमाहितः । कुर्यादहरहः स्नात्वा भिक्षार्थेनैव तेन हि ॥ २८
 होमपत्राङ्गपेभित्यं काले काले समाहितः । स्वाध्यायं चान्वहं कुर्यात्सावित्रीं संध्ययोर्जपेत् ॥ २९
 ध्यायीति सततं देवमेकान्ते परमेष्वरम् । एकाश्र्वं वर्जयेभित्यं कामकोर्यं परिग्रहम् ॥ ३०
 एकवासा द्विवासाऽथ शिखी यज्ञोपवीतवान् । कमण्डलुकरो विद्वांस्त्रिदण्डो याति तत्परम् ॥ ३१

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिखण्डे यतिर्धमनिलेण नामैकोनप्राप्तिमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्काः—२९९०

अथ शितमोऽध्यायः ।

व्यास उवाच—

एवं त्वाश्रमनिष्ठानां यतीनां नियतात्मनाम् । भैक्ष्येण वर्तनं प्रोक्तं फलमूलैरथापि वा ॥ १
 एककालं चरेद्दैश्यं न प्रसञ्जेत विस्तरम् । भैक्ष्ये प्रसक्तो हि यतिर्विषयेष्वपि सज्जाति ॥ २
 सप्तागारं चरेद्दैश्यमलाभे न पुनश्चरेत् । गोदोहमात्रं तिष्ठेत कालं भिक्षुरधोमुखः ॥ ३
 भिक्षेत्युक्त्वा सकृत्तूषीमश्रीयाद्वाग्यतः शुचिः । प्रक्षाल्य पाणिपादौ च समाचम्य यथाविधि ॥ ४

१ ट. वा ध्यानं । २ अ. 'राशिषः । ३ ट. निरांशोऽसत्यवः ।

आदित्ये दर्शयित्वाऽम्भं भुज्ञीत प्राङ्मुखो नरः । हुत्वा प्राणाहुतीः पश्च ग्रासानस्तैः समाहितः ५
 आचम्य देवं अस्मार्ण ध्यायेत परमेश्वरम् । अलाबुदारूपात्रे च मृन्मयं वैणवं तथा ॥ ६
 चत्वारि यतिपात्राणि मनुराह प्रजापतिः । प्राग्रात्रे मध्यरात्रे च पररात्रे तथैव च ॥ ७
 संध्यासूक्तिविशेषेण चिन्तयेन्नित्यमीश्वरम् । कृत्वा हृत्पश्चनिलये विश्वाख्यं विश्वसंभवम् ॥ ८
 आत्मानं सर्वभूतानां परस्तात्मसः स्थितम् । सर्वस्याऽधारमन्यक्तमानन्दं ज्योतिरब्ययम् ॥ ९
 प्रथानपुरुषातीतमाकाशं दहनं शिवम् । तदन्तं सर्वभावानामीश्वरं अश्वरूपिणम् ॥ १०
 ओंकारान्तेऽथ चाऽत्मानं समाप्य परमात्मनि । आकाशे देवमीशानं ध्यायेताऽकाशमध्यगम् ॥ ११
 कारणं सर्वभावानामानन्दैकसमाश्रयम् । पुराणपुरुषं विष्णुं ध्यायेन्मुच्येत बन्धनात् ॥ १२
 यैद्वा गुहादौ प्रकृतौ जगत्संमोहनालये । विचिन्त्यं परमं व्योम सर्वभूतैककारणम् ॥ १३
 जीवनं सर्वभूतानां यत्र लोकः प्रलीयते । आनन्दं ब्रह्मणः सूक्ष्मं यत्पश्यन्ति मुपुक्षवः ॥ १४
 तन्मध्ये निहितं ब्रह्म केवलं ज्ञानलक्षणम् । अनन्तं सत्यमीशानं विचिन्त्याऽसीत वाग्यतः ॥ १५
 गुहाहुशतम्यं ज्ञानं शतीनामेतदीरितम् । योऽत्र तिष्ठेत्सदाऽनेन सोऽश्रुते योगमीश्वरम् ॥ १६
 तस्माज्ज्ञानरतो नित्यमात्मविद्यापरायणः । ज्ञानं समभ्यसेद्ब्रह्म येन मुच्येत बन्धनात् ॥ १७
 मत्वा पृथक्तमात्मानं सर्वस्मादेष केवलम् । आनन्दमक्षरं ज्ञानं ध्यायेत च ततः परम् ॥ १८
 यस्माद्वान्ति भूतानि यज्ज्ञात्वा नेह जायते । स तस्मादीश्वरो देवः परस्ताद्योऽधितिष्ठति ॥ १९
 यदन्तरे तद्मनं शाश्वतं शिवमन्यथम् ॥ २०

यै इदं स्वपरोक्षस्तु स देवः स्यान्महेश्वरः । व्रतानि यानि भिक्षुणां तथैवाय(?) व्रतानि च ॥
 एकाकात्रिकमे तेषां प्रायश्चिन्तं विधीयते ॥ २१

उपेत्य च त्रियं कामात्प्रायश्चिन्तं समाहितः । प्राणायामसमायुक्तं कुर्यात्सांतपनं शुचिः ॥ २२
 ततश्चरेत नियमी कृच्छ्रं संयन्तमानसः । पुनराश्रममागम्य चरेद्विक्षुरतन्दितः ॥ २३
 न धर्मयुक्तमवृतं हिनस्तीति मनीषिणः । तथाऽपि न च कर्तव्यः प्रसङ्गो खेष दारुणः ॥ २४
 एकरात्रोपवासश्च प्राणायामशतं तथा । उक्ता(क्त्वा)वृतं प्रकर्तव्यं यतिना धर्मलिप्सुना ॥ २५
 परमापद्मतेनापि न कार्यं स्तेयमन्यतः । स्तेयादभ्यधिकः कश्चिद्वास्त्यर्थं इति स्मृतिः ॥ २६
 हिंसा चैवापरा तृष्णा याञ्चाऽत्मज्ञाननाशिका । यदेतद्रविणं नाम प्राणा शेते बहिश्वराः ॥ २७
 स तस्य हरते प्राणान्यो यस्य हरते धनम् । एवं कृत्वा स दुष्टात्मा भिज्वत्तो व्रताच्युतः ॥ २८
 भूयो निर्वेदमापश्चरेद्विक्षुरतन्दितः । अकस्मादेव हिंसां तु यदि भिक्षुः समाचरेत् ॥ २९
 कुर्यात्कृच्छातिकृच्छ्रं दु चान्द्रायणमथापि वा । स्कन्देतेन्द्रियदौर्बल्यात्त्रिव्यं दृष्ट्वा यतिर्यदि ॥ ३०
 तेन धारयितव्या वै प्राणायामास्तु षोडश । दिवा स्कन्दे त्रिरात्रं स्यात्प्राणायामशतं बुधाः ॥ ३१
 एकाक्षे र्घ्यमासे च नवश्राद्धे तथैव च । पत्यक्षलवणे चोक्तं प्राजापत्यं विशोधनम् ॥ ३२
 ध्याननिष्ठस्य सततं नश्यते सर्वपातकम् । तस्मान्महेश्वरं ध्यात्वा तस्य ध्यानपरो भवेत् ॥ ३३
 यद्ब्रह्म परमं ज्योतिः प्रतिष्ठाक्षरमध्ययम् । योऽन्तरात्मा परं ब्रह्म स विज्ञेयो महेश्वरः ॥ ३४
 एष देवो महादेवः केवलः परमः शिवः । तदेवाक्षरमद्वैतं त(स)दानित्यं परं पदम् ॥ ३५
 तस्मान्महीयते देवे स्वधान्नि ज्ञानसंक्षिते । आत्मयोगात्मके तच्चे महादेवस्ततः स्मृतः ॥ ३६

१ अ. 'कारेणाथ । २ ढ. ध्यात्वा । ३ ख. 'मायवि' । ४ ख अ. यदादुः शापरं यस्तु । ८. य इदं स सुराराज्य सर्वदः स्त्वा । ५ ख. अ. श्रुतिः । ६ अ. मधुमासे ।

नान्यं देवं महादेवाद्वयतिरिक्तं प्रपश्यति । तमेवाऽस्त्मानमन्वेति यः स याति परं पदम् ॥	३६
मन्यन्ते ये स्वप्रात्मानं विभिन्नं परमेश्वरात् । न ते पश्यन्ति तं देवं वृथा तेषां परिश्रमः ॥	३७
एकमेव परं ब्रह्म विज्ञेयं तच्चमव्ययम् । स देवस्तु महादेवो नैतदिङ्गाय बध्यते ॥	३८
तस्माद्यतेत नियतं यतिः संयतमानसः । इन्द्रायोगरतः शान्तो महादेवपरायणः ॥	३९
एष वः कथितो विप्रा यतीनामाश्रमः शुभः । पितामहेन मुनिना विभुना पूर्वमीरितः ॥	४०
नापुत्रशिष्ययोगिभ्यो दद्यादिदमनुस्तमम् । इन्द्रानं स्वयंभुवा प्रोक्तं यतिधर्माश्रयं शिवम् ॥	४१
इति यतिनियमानामेतदुक्तं विधानं सुरवरपरितोषे यज्ञवेदेकहेतुः ।	
न भवति पुनरेषामुद्भवो वा विनाशः प्रणिहितमनसो ये नित्यमेवाऽचरन्ति ॥	४२
इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिसंष्ठे पश्चितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥	

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्काः— ३० ३२

अर्थकषष्ठितमोऽध्यायः ।

सूत उच्चाच—

एवमुक्तं पुरा विप्रा व्यासेनापिततेजसा । एतावदुक्तवा भगवान्व्यासः सन्यवतीसुतः ॥	१
समाधास्य मुनीन्सर्वाङ्गगाम च यथागतम् । भवद्वयस्तु मया प्रोक्तं वर्णाश्रमविधानकम् ॥	२
एवं कृत्वा प्रियो विष्णोर्भवत्येव न चान्यथा । रहस्यं तत्र वक्ष्यामि शृणुत द्विजसत्तमाः ॥	३
ये चात्र कथिता धर्मा वर्णाश्रमानिवन्धनाः । हरिभक्तिकलार्थांशसमाना न हि ते द्विजाः ॥	४
पुंसामेकेह वै साध्या हरिभक्तिः कलौ युगे । युगान्तरेऽन्यधर्मा हि सेवितव्या नरेण हि ॥	५
कलौ नारायणं देवं यजते यः स धर्मभाक् । दामोदरं हृषीकेशं पुरुद्वतं सनातनम् ॥	६
हृदि कृत्वा परं शान्तं जितमेव जगत्रयम् । कलिकालोरगादंशात्किलिवधात्कालकूटतः ॥	७
हरिभक्तिमुखां पीत्वा उल्लङ्घयो भवति द्विजः । किं जपैः श्रीहरेनाम शृणीतं यदि मानुषैः ॥	८
किं स्तानौर्वेष्णुपादाम्भो मस्तके येन धार्यते । किं यज्ञेन हरेः पादपञ्चं येन हृदि धृतम् ॥	९
किं दानेन हरेः कर्म सभायां यैः प्रकाशितम् । हरेर्गुणगणाऽश्रुत्वा यः प्रहृष्येत्पुनः पुनः ॥ १०	
समाधिना प्रहृष्टस्य स गतिः कृष्णचेतसः । तत्र विश्वकराः प्रोक्ताः पाखण्डाः पापेशलाः ॥	
नार्यस्तत्सङ्गिनश्चापि हरिभक्तिविधातकाः ॥	११
नारीणां नयनादेशः सुराणामपि दुर्जयः । स येन विजितो लोके इरिभक्तः स उच्यते ॥	१२
माध्यन्ति पुनयोऽप्यन्न नारीचरितलोलुपाः । हरिभक्तिः कुतः पुंसां नारीभक्तिजुषां द्विजाः ॥ १३	
राक्षस्यः कामिनीवेषाच्चरन्ति जगति द्विजाः । नराणां बुद्धिकवलं कुर्वन्ति सततं हि ताः ॥	१४
तावद्विद्या प्रभवति तावज्ञानं प्रवर्तते । तावत्सुनिर्मला मेधा सर्वशास्त्रविधारिणी ॥	१५
तावज्ञपस्तपस्तावत्तीर्थनिषेवणम् । तावच्च गुरुशुश्रूषा तावद्विद्या तरणे प्रतिः ॥	१६
तावत्प्रबोधो भवति विवेकस्तावदेव हि । तावत्सतां सङ्ग्रहचिस्तावैत्पौराणलालसा ॥	१७
यावत्सीमन्तिनीलोलनयनान्दोलनं न हि । जनोपरि पतेद्विष्राः सर्वधर्मविलोपनम् ॥	१८
तत्र ये हरिपादाङ्गमधुलेशप्रमोदिताः । तेषां न नारीलोलाक्षिक्षेपणं हि प्रभुर्भवेत् ॥	१९

जन्म जन्म हृषीकेशसेवनं यैः कुतं द्विजाः । द्विजे दत्तं हुतं वहौ विरतिस्तत्र तत्र हि ॥ २०
 नारीणां किल के नाम सौन्दर्यं परिचक्षते । भूषणानां च वस्त्राणां चौकचकयं तदुच्यते ॥ २१
 स्नेहात्मज्ञानानरहितं नारीरूपं कुतः स्मृतम् । पूयमूत्रपूरीषासुक्त्वञ्चेदोस्थिवसान्वितम् ॥ २२
 कलेवरं हि तथाम कुतः सौन्दर्यमन्त्र हि । तदेव पृथगचिन्त्य स्पृष्टा स्नातवा शुचिर्भवेत् ॥ २३
 तैः संहितं शरीरं हि इश्यते सुन्दरं जनैः । अहोऽतिवुर्दशा नृणां दुर्देवघटिता द्विजाः ॥ २४
 कुचावृतेऽन्ने पुरुषो नारीं बुद्ध्वा प्रवर्तते । का नारी वा पुमान्को वा विचारे सति किंच न ॥ २५
 तस्मात्सर्वात्मना साधुर्नारीसङ्गं विवर्येत् । को नाम नारीपासाद्य सिद्धिं प्राप्नोति भूतले ॥ २६
 कामिनीकामिनीसङ्गमित्यपि संत्यजेत् । तत्सङ्गाद्वौरवमिति साक्षादेव प्रतीयते ॥ २७
 अज्ञानाल्लोलुपा लोकास्तत्र दैवेन वश्चिताः । साक्षात्प्रककुण्डेऽस्मिन्नारीयोनौ पचेष्वरः ॥ २८
 यत एवाऽग्नतः पृथग्यां तस्मिन्ब्रह्म पुना रमेत् । यतः प्रसरते नित्यं मूत्रं रेतो मलोत्तितम् ॥ २९
 तत्रैव रमते लोकः कस्तस्मादशुचिर्भवेत् । तत्रातिकष्टं लोकेऽस्मिन्नहो दैवविडम्बना ॥ ३०
 पुनः पुना रमेत्तत्र अहो निश्चपता नृणाम् । तस्माद्विचारयेद्विमाश्वारीदोषणान्बद्धून् ॥ ३१
 मैथुनाद्वलहानिः स्याभिद्राऽतितरुणायते । निद्रयाऽपहृतज्ञानो शल्पायुर्जायते नरः ॥ ३२
 तस्मात्प्रथयतन्तो धीमाश्वारीं मृत्युमिवाऽत्त्वनः । पद्येद्वौविन्दपदसेवनम् । मनो वै रमयेऽबुधः ॥ ३३
 इहमुत्र सुखं तद्दिं गोविन्दपदसेवनम् । विहाय को महामूढो नारीपादं हि सेवते ॥ ३४
 जनार्दनाद्विसेवा हि शपुनर्भवदायिनी । नारीणां योनिसेवा हि योनिसंकटकारिणी ॥ ३५
 पुनः पुनः पतेश्वोनौ यद्वनिष्पाचितो यथा । पुनस्तामेवाभिलषेद्विद्यादस्य विडम्बनम् ॥ ३६
 ऊर्ध्वबाहुरहं वन्मि शृणु मे परमं वचः । गोविन्दे धेहि हृदयं न योनौ यातनाजुषि ॥ ३७
 नारीसङ्गं परित्यज्य यश्चापि परिवर्तते । पदे पदेऽश्वमेधस्य फलमाप्नोति मानवः ॥ ३८
 कुलाङ्गना दैवदेषादूहा यदि नृणां सती । पुत्रं उत्पाद्यते यस्मिंस्तसङ्गं परिवर्जयेत् ॥ ३९
 तस्य तुष्टो जगन्नाथो भवत्येव न संशयः । नारीसङ्गो हि धर्मज्ञैरसत्सङ्गः प्रकीर्त्यते ॥ ४०
 तस्मिन्सति हरौ भक्तिः सुहृदा नैव जायते । सर्वसङ्गं परित्यज्य हरौ भक्तिं समाचरेत् ॥ ४१
 हरिभक्तिश्च लोकेऽत्र दुर्लभा हि मता मम । हरौ यस्य भवेद्भक्तिः स कृतार्थो न संशयः ॥ ४२
 ततदेवाऽचरेत्कर्म हरिः प्रीणाति येन हि । तस्मिंस्तुष्टे जगलुष्टं प्रीणिते प्रीणितं जगत् ॥ ४३
 हरौ भक्तिं विना नृणां वृथा जन्म प्रकीर्तितम् । ब्रह्मादयः सुरा यस्य यजन्ते प्रीतिहतवे ॥ ४४
 नारायणमनाव्यक्तं न तं सेवेत को जनः । यस्य माता महाभागा पिता तस्य महाकृती ॥
 जनार्दनपदद्वद्दं हृदये येन धार्यते ॥ ४५
 जनार्दन जगद्वन्द्य शरणं गतवत्सल । इतीर्यन्ति ये मर्त्या न तेषां निरये गतिः ॥ ४६
 ब्राह्मणान्हि विशेषेण प्रत्यक्षं हरिरूपिणः । पूजयेरुर्यथायोगं हरिस्तेषां प्रसीदति ॥ ४७
 विष्णुब्राह्मणरूपेण विचरेत्पृथिवीमिपाश् । ब्राह्मणेन विना कर्म सिद्धिं प्राप्नोति नैव हि ॥ ४८
 द्विजपादाम्बु भक्त्या यैः पीत्वा शिरसि चार्पितम् । तर्पिताः पितरस्तेन आत्माऽपि किल तारितः
 ब्राह्मणानां मुखे येन दत्तं मधुरमैर्चितम् । साक्षात्कृष्णमुखे दत्तं तद्वै भुक्ते हरिः स्वयम् ॥ ५०
 अहोऽतिवुर्भगा लोकाः प्रत्यक्षे केशवे द्विजे । प्रतिमादिषु सेवन्ते तदभावे हि तत्क्रिया ॥ ५१

१. द. चारुचिक्य । २. ख. अ 'त् । ईश्वरं तु श । ३. क संघटका । ४. ख. ज. 'वयोगाद् । ५. ख. अ. 'त्रमुत्ता ।
 ६. ख. अ. यस्मिन्सती सा गृहसाधिनी । त । ७. ट. 'मर्पित ।

ब्राह्मणानामधिष्ठानात्पृथ्वी धन्येति गीयते । तेषां पाणौ च य हत्तं हरिपाणौ तदर्पितम् ॥ ५०
 तेभ्यः कृताभ्यमस्करात्तिरस्कारो हि पापनाम् । मुच्यते ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो विमवन्दनात् ॥ ५१
 तस्मात्सतां समाराध्यो ब्राह्मणो विष्णुबुद्धितः । क्षुधितस्य द्विजस्याऽस्ये यत्किञ्चिद्दीयते यदि ।
 प्रेत्य पीयूषधाराभिः सिद्ध्यते कल्पकोटिकम् । द्विजतुण्डं महासेत्रमनूपरमकण्टकम् ॥ ५२
 तत्र चेदुप्यते किञ्चित्कोटिकोटिफलं लभेत् । सघृतं भोजनं चास्मै दत्त्वा कल्पं स मोदते ॥ ५३
 नानासुमिष्टमन्नं यो ददाति द्विजतुष्ट्ये । तस्य लोका महाभोगाः कोटिकल्पान्तमुक्तिदाः ॥ ५४
 ब्राह्मणं च पुरस्कृत्य ब्राह्मणेन च कीर्तितम् । पुराणं शृणुयाभित्यं महापापदवानलम् ॥ ५५
 पुराणं सर्वतीर्थेषु तीर्थं चाधिकमुच्यते । यस्यैकपादश्वरणाद्विरेव प्रसीदति ॥ ५६
 यथा सूर्यवपुर्भूत्वा प्रकाशाय चरेद्विरिः । सर्वेषां जगतामेव हरिरालोकहेतवे ॥ ५७
 तथैवान्तःप्रकाशाय पुराणावयवो हरिः । विचरेद्विह भूतेषु पुराणं पावनं परम् ॥ ५८
 तस्माद्यदि हरेः प्रीतेरूपादे धीयते मतिः । श्रोतव्यमनिशं पुंभिः पुराणं कृष्णरूपिणः ॥ ५९
 विष्णुभक्तेन शान्तेन श्रोतव्य(प)भिति तुर्लभम् । पुराणाख्यानममलममलीकरणं परम् ॥ ६०
 यस्मिन्वेदार्थमाहत्य हरिणा व्यासरूपिणा । पुराणं निर्मितं विप्र तस्मात्सत्परमो भवेत् ॥ ६१
 पुराणे निश्चितो धर्मो धर्मश्च केशवः स्वयम् । तस्मात्कृती पुराणे हि श्रुते विष्णुर्भवेदिति ॥ ६२
 साक्षात्स्वयं हरिर्विष्णः पुराणं च तथाविधम् । एतयोः सङ्ग्रामात्मच्च हरिरेव भवेत्तरः ॥ ६३
 तथा गङ्गाम्बुसेकेन नाशयेत्किलिषं स्वकम् । केशवो द्रवरूपेण पापात्तारयते महीम् ॥ ६४
 वैष्णवो विष्णुभजनस्याऽकाङ्क्षी यदि वर्तते । गङ्गाम्बुसेकममलममलीकरणं चरेत् ॥ ६५
 विष्णुभक्तिप्रदा देवी गङ्गा भुवि च गीयते । विष्णुरूपा हि सा गङ्गा लोकनिस्तारकारिणी ॥ ६६
 ब्राह्मणेषु पुराणेषु गङ्गायां गाषु पिप्पले । नारायणाधिया पुंभिर्भक्तिः कार्या शहैतुकी ॥ ६७
 प्रत्यक्षविष्णुरूपा हि तत्त्वज्ञैर्निश्चिता अभी । तस्मात्सततमभ्यन्तर्या विष्णुभक्त्यभिलाषिणा ॥ ६८
 विष्णौ भक्तिं विना नृणां निष्पलं जन्म चोच्यते । कलिकालपयोराशि पापग्राहसमाकुलम् ॥ ६९
 विषयासङ्गनावर्तं दुर्बोधफेनिलं परम् । महादुष्टजनव्यालमहाभीमं भयानकम् ॥ ७०
 दुस्तरं च तरन्त्येव हरिभक्तिरिस्थिताः । तस्माद्यतेत वै लोको विष्णुभक्तिप्रसाधने ॥ ७१
 किं सुखं लभते जन्मुरसद्वार्तावधारणे । हरेरद्वृतलीलस्य लीलाख्याने न सज्जते ॥ ७२
 तद्विचित्रकथा लोके नानाविषयमिश्रिताः । श्रोतव्या यदि वै नृणां विषये सज्जते मनः ॥ ७३
 निर्वाणे यदि वा चित्तं श्रोतव्या तदपि द्विजाः । हेलया श्रवणाच्चापि तस्य तुष्टो भवेद्विरिः ॥ ७४
 निष्क्रियोऽपि हृषीकेशो नानाकर्म चकार सः । शुश्रूपूणां हितार्थाय भक्तानां भक्तवत्सलः ॥ ७५
 न लभ्यते कर्मणोऽपि वाजपेयशतादिना । राजसूयाशुतेनापि यथा भक्त्या स लभ्यते ॥ ७६
 यत्पदं चेतसां सेव्यं सद्विराचरितं मुहुः । भवाविधतरणे सारमाश्रयव्यवहारः ॥ ७७
 रे रे विषयसंलुभ्याः पामरा निष्पुरा नराः । रौरवे हि किमात्मानमात्मना पातयिष्यथ ॥ ७८
 विना गोविन्दसौम्याह्विसेवनं मा गमिष्यथ । अनायासेन दुःखानां तरणं यदि वाऽन्तर्थ ॥ ७९
 भजव्यं कृष्णचरणावपुनर्भवकारणे । कुत एवाऽग्नो मर्त्यः कुत एव पुनर्ब्रजेत् ॥ ८०
 एतद्विचार्य मतिमानाश्रयदर्मसंग्रहम् । नानानरकसंपातादुत्थितो यदि पूरुषः ॥ ८१
 स्थावरादितनुं लब्ध्वा यदि भाग्यवशात्पुनः । मानुष्यं लभते तत्र गर्भवासोऽतिकुःखदः ॥ ८२

१ क. अ. 'शृणाननुकी' । २ ख. ट. 'निर्मिता' । ३ ख. अ. 'भृत्येद्विष्णुभक्त्याऽमलाशयः । वि' । ४ ट. गतिस्त्वय ।

ततः कर्मवशाज्जन्तुर्यदि वा जायते भुवि । बाल्यादिबहुदोषेण पीडितो भवति द्विजाः ॥	८६
पुनर्यैवनमासाद्य दारिश्चेण प्रपीड्यते । रोगेण गुरुणा वाऽपि अनाहृष्टादिना तथा ॥	८७
वार्षकेन लभेत्पीडामनिर्वाच्यामितस्ततः । मनसश्चलनाद्याधेस्तातो मरणमासुयात् ॥	८८
न तस्मादधिकं दुःखं संसारेऽप्यनुभ्यते । ततः कर्मवशाज्जन्तुर्यमलोके प्रपीड्यते ॥	८९
तत्रातियातनां भुक्त्वा पुनरेव प्रजायते । जायते विषयते जन्तुर्विषयते जायते पुनः ॥	९०
अनाराधितगोविन्दचरणे त्वीहशी दशा । अनायासेन मरणं विनाऽऽयासेन जीवनम् ॥	९१
अनाराधितगोविन्दचरणस्य न जायते । धनं यदि भवेद्देहे रक्षणात्तस्य किं फलम् ॥	९२
यदाऽसौ कृष्यते यामैर्दूतैः किं धनमन्वियात् । तस्माद्विजातिसत्कार्यं द्रविणं सर्वसौख्यदम् ॥९३	
दानं स्वर्गस्य सोपानं दानं किलिविषनाशनम् । गोविन्दभक्तिभजनं महापुण्यविवर्धनम् ॥	९४
बलं यदि भवेन्मत्यं न वृथा तश्चयं चरेत् । हरेरग्रे नृत्यगीतं कुर्यादेवमतन्द्रितः ॥	९५
यन्किचिद्विद्यते पुंसा तच्च कृष्णे समर्पयेत् । कृष्णापितं कुशलदमन्यार्पितपसौख्यदम् ॥	९६
चक्षुभृत्यं श्रीहरेरेव प्रतिमादिनिरूपणम् । श्रोत्राभ्यां कलयेत्कृष्णगुणनामान्यहर्षनशम् ॥	९७
जिह्या हरिपादाम्बु स्वादितव्यं विचक्षणैः । ग्राणेनाऽऽग्राय गोविन्दपादाज्ञतुलसीदलम् ॥९८	
त्वचाऽस्पृश्य हरेर्भक्तं मनसाऽऽध्याय तत्पदम् । कृतार्थो जायते जन्तुर्नात्र कार्या विचारणा ९९	
तन्मना हि भवेत्प्राज्ञस्तथा स्याचद्रताशयः । तमेवान्तेऽभ्येति लोको नात्र कार्या विचारणा १००	
चेतसा चाप्यनुच्यातः स्वपदं यः प्रयच्छति । नारायणमनाशनं न तं सेवेत को जनः ॥ १०१	
सततर्नियतचित्तो विष्णुपादारविन्दे वितरणमनुशक्ति प्रीतये तस्य कुर्यात् ॥	
नतिमतिरतिमस्याङ्गप्रिद्ये संविदध्यात्स हि खलु नरलोके पूज्यतामासुयाज्ञ ॥	१०२

इति श्रीमहापुराणे पाद्य आदिवण्ड एकप्रष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टकाः— ३१ ३४

अथ द्विषष्ठितमोऽध्यायः ।

सूत उचाच—

एवं यन्महिमा लोके लोकनिस्तारकारणम् । तस्य विष्णोः परेशस्य नानाविग्रहधारिणः ॥	१
एकं पुराणं रूपं वै तत्र पाशं परं महत् । ब्राह्मं मूर्धा हरेरेव हृदयं पश्यसंज्ञितम् ॥	२
वैष्णवं दक्षिणो बाहुः शैवं वामो महेशितुः । उरु भागवतं प्रोक्तं नाभिः स्यामारदीयकम् ॥	३
मार्कण्डेयं च दक्षाङ्गप्रिर्वापो लाग्नेयमुच्यते । भविष्यं दक्षिणो जानुर्विष्णोरेव महात्मनः ॥	४
ब्रह्मवैर्वतसंझं तु वामजानुरुद्धाहृतः । लैङ्गं तु गुलफकं दक्षं वाराहं वामगुलफकम् ॥	५
स्कान्दं पुराणं लोमानि त्वगस्य वामनं स्मृतम् । कौर्मं पृष्ठं समाख्यातं मातस्यं मेदः प्रकीर्त्यते ॥६	
मज्जा तु गारुडं प्रोक्तं ब्रह्माण्डपरिस्थि गीयते । एवमेवाभवद्विष्णुः पुराणावयवो हरिः ॥	७
हृदये तत्र वै पाशं यच्छत्वाऽमृतमभुते । पाशमेतपुराणं तु स्वयं देवोऽभवद्धरिः ॥	८
यस्यैकाध्यायमध्याप्य सर्वपापैः प्रमुच्यते । तत्राऽऽदिमं खण्डभिमं सर्वपाशफलप्रदम् ॥	९
अँदिखण्डं समाकर्ण्य महापातकिनोऽपि ये । मुच्यन्ते तेऽपि पापेभ्यस्त्वचो जीर्णाद्यथोरणाः ॥	

१. ल. न. 'हि सुरवर' । २. 'वै ज्ञ महलोके । ३. ज. 'दिस्वर्गमेगोऽयं स' । ४. ज. आदिस्वर्ग ।

अथि चेत्सुदुराचारः सर्वधर्मविष्कृतः । अँदिखण्डं समाकर्ण्य पूयते नान्र संशयः ॥ ११
 सर्वं पुराणमाकर्ण्य यत्फलं लभते नरः । तत्सर्वं समवामोति भुत्वा पाग्महो द्विजाः ॥ १२
 समग्रं पाग्माकर्ण्य यत्फलं समवामुयात् । आदिखण्डमिदं श्रुत्वा तत्फलं लभते नरः ॥ १३
 माघे मासि प्रयागे तु स्नात्वा प्रतिदिनं नरः । यथा पापात्प्रमुच्येत तथा हि श्रवणाद्वेत् ॥ १४
 दक्षा तेन स्वर्णतुला दक्षा चैव धराऽस्त्रिका । कृतं वितरणं तेन दरिद्रे यत्कृतमृणम् ॥ १५
 हरेन्नामसहस्राणि पठितानि हर्षभीक्षणशः । सर्वे वेदास्तथौऽधीतासत्त्वकर्म कृतं तथा ॥ १६
 अव्यापकाश्च बहवः स्थापिता वृत्तिदानतः । अभयं भयलोकेभ्यो दत्तं तेन तथा द्विजाः ॥ १७
 गुणवन्तो ज्ञानवन्तो धर्मवन्तोऽनुपानिताः । मेषकर्कटयोर्मध्ये तोर्य दत्तं सुशीतलम् ॥ १८
 ब्राह्मणार्थं गवार्थं च प्राणास्त्वकाश्च तेन हि । अन्यानि च सुकर्माणि कृतानि तेन धीमता ॥ १९
 येनाऽऽदिखण्डं सदसि श्रुतं संश्रावितं तथा । अँदिखण्डं समाधीत्य नानाभोगान्समश्वुते ॥ २०
 अतः परमनारीणां सुखसुसः प्रबुद्ध्यते । किङ्किणीरवसंनादैस्तथा मधुरभाषणैः ॥ २१
 इन्द्रस्प्रार्थासिनं भुङ्ग इन्द्रलोके वसेच्चिरम् । ततः सूर्यस्य भवनं चन्द्रलोकं ततो व्रजेत् ॥ २२
 सप्तर्षभवने भोगान्मुक्त्वा याति ततो ध्वनम् । ततश्च ब्रह्मणो लोकं प्राप्य तेजोमयं वपुः ॥ २३
 तत्रैव ज्ञानमासाद्य निर्वाणं परमृच्छति ॥ २४
 सद्भिः सह वसेद्वीमान्सतीर्थं स्नानमाचरेत् । कुर्यादेव सदालापं सन्धास्त्रं शृणुयामरः ॥ २५
 तत्र पादं महाशास्त्रं सर्वान्नायफलप्रदम् । आँदिखण्डं च तन्मध्ये महापुण्यफलप्रदम् ॥ २६
 भजन्त्वं गोविन्दं नयत हरिमेकं सुरवरं
 गमिष्यन्त्वं लोकानतिविषयलभोगानतितराम् ॥
 शृणुध्वं हे लोका वदत हरिनामैकमतुलं
 यदीच्छावीचीनां सुखतरणंमिष्टानि लभत ॥

इति श्रीमहापुराणे पाद आदिखण्डे द्विषष्ठितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥

इति महामुनिश्रीव्यासप्रणीते महापुराणे पाद आदिममादिखण्डं समाप्तम् ।

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३१६०

१ अ. आदिस्वर्ग । २ अ. 'दिस्वर्णमि' । ३ ख. अ. 'था ज्ञाता' । ४ अ. 'हिस्वर्गः स' । ५ अ. श्रुतः । ६ अ. 'वि तस्तथा' । ७ अ. आदिस्वर्ग । ८ अ. 'दिस्वर्गं च' । ९ अ. 'ण इथा' ।

॥ श्रीः ॥
महामुनिश्रीव्यासप्रणीतं

पद्मपुराणम् ।

तत्र द्वितीयं भूमिखण्डम् ।

अथ प्रथमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

शृणु सूत महाभाग सर्वतत्त्वार्थकोविद । संदेहमागता विप्रा दारुणं बुद्धिनाशनम् ॥	१
केचित्पठन्ति प्रह्लादं पुराणेषु द्विजोत्तमाः । पञ्चवर्षान्वितेनापि केशवः परितोषितः ॥	२
देवासुरे कर्थं प्राप्ते हरिणा सह युद्ध्यति । निहतो वासुदेवेन प्रविष्टो वैष्णवीं तनुम् ।	३

सूत उचाचे—

कश्यपेन पुरा ज्ञातं कृतं व्यासेन धीमता । ब्रह्मणा कथितं पूर्वं व्यासस्याग्रे स्वयं प्रभोः ॥	४
तपेवं हि प्रवक्ष्यामि भवतामग्रतो द्विजाः । संदेहकारणं जातं छिन्नं देवेन वेधसा ॥	५

व्यास उचाच—

शृणु सूत महाभाग ब्रह्मणा परिभाषितम् । प्रह्लादस्य यथा जन्म पुराणेऽप्यन्यथा भ्रुतम् ॥	६
जातमात्रः सैर्वसुखं वैष्णवं पार्गमाश्रितः । महाभागवतः श्रेष्ठः प्रह्लादो देवपूजितः ॥	७
विष्णुना सह युद्धाय सपुत्रः सङ्गरं गतः । निहतो वासुदेवेन प्रविष्टो वैष्णवीं तनुम् ॥	८
सृष्टिभावं शृणुष्व त्वमस्यैव च महात्मनः । सङ्गरं प्राप्य पुत्रार्थैर्विष्णुना सह वीर्यवान् ॥	९
प्रविष्टो वैष्णवं तेजः संप्राप्य स्वेन तेजसा । [*महाभागवतः श्रेष्ठः प्रह्लादो देवपूजितः] ॥	१०
पुरा कल्पे महाभाग यथा जातः स वीर्यवान् । वृत्तान्तं तस्य वीरस्य प्रवक्ष्यामि समाप्ततः ॥	११
पश्चिमे सागरस्यान्ते द्वारका नाम वै पुरी । सर्वक्रद्धिसमायुक्ता सर्वसिद्धिसमन्विता ॥	१२
तस्यामास्ते सदा देवो योगझो योगसत्तमः । शिवशर्मेति विरुद्ध्यातो वेदशास्त्रार्थकोविदः ॥	१३
तस्यापि पञ्च पुत्रास्तु बभूवुः शास्त्रकोविदाः । यद्यशर्मा वेदशर्मा धर्मशर्मा तथैव च ॥	१४
विष्णुशर्मा महाभाग नूनं तत्कर्त्तव्यकोविदः । पञ्चमः सोमशर्मेति पितृभक्तिपरायणः ॥	१५
पितृभक्तिं विना चैव धर्मपन्थं द्विजोत्तमाः । न विदन्ति महात्मानस्तद्वावेन तु भाविताः ॥	१६
तेषां तु भक्तिं संपश्यद्विशवशर्मा द्विजोत्तमः । चिन्तयामास मेधावी निष्कार्षिष्ये सुरोत्तमान् ॥	१७
पितृभक्तेषु यो भावो नैतेषां मनसि स्थितः । यथा जानाम्यहं चाथ करिष्ये बुद्धिपूर्वकम् ॥	१८

*क. ख. ग. घ. च. छ. स. पुस्तकेत्तेवायं पाठः ।

१ अ. 'गतं विप्र दा' । २ क. ख. घ. स. 'च—प्रश्नमेन पुरा जातं । ३ क. ख. ग. घ. च. छ. स. ट. सवसुधां ।
४ अ. 'वं भावमा' । क. ख. ग. घ. छ. ट. ड. 'वं भागमा' । ५ ग. घ. स. ट. 'प्य युगुष्मे विष्णु' । ६ अ.
ज. द्विजोत्तमाः ।

विष्णोश्वैव प्रसादात्स सर्वसिद्धिर्भूव ह । सज्जावं चिन्तयामास अङ्गनार्थं द्विजोत्तमः ॥ १९
 उपायं ब्राह्मणश्रेष्ठस्तपसस्तेजसः किल । चकार सोऽप्युपायज्ञो मायया ब्रह्मवित्तमः ॥ २०
 तेषामग्रे ततो व्याजं शिवर्णा व्यदर्शयत् । महता ज्वररोगेण मृता माता विदर्शिता ॥ २१
 तैस्तु दृष्टा मृता माता पितरं वाक्यमब्रुवन् । यया वर्यं महाभागं गर्भागारे प्रवर्धिताः ॥ २२
 कलेवरं परित्यज्य स्वयमेव गता क्षयम् । अपहाय गता सेयं स्वर्गे तात किमुच्यते ॥ २३
 शिवर्णोपरिभवं पुत्रं भक्तिपरायणम् । यज्ञशर्माणिमाहूय इत्युवाच द्विजोत्तमः ॥ २४
 अनेनापि सुतीक्ष्णेन शखेण निश्चितेन वै । विच्छिन्नशाङ्कानि सर्वाणि यत्र तत्र स्तिपस्त्र हि ॥ २५
 तत्कृतं तेन पुत्रेण यथादेशं श्रुतं पितुः । समायातः पुनः पश्चात्पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥ २६
 यथादिष्टं त्वया तात तत्सर्वं कृतवानहम् । समादिश ममान्यच्च कार्यकारणमद्य च ॥
 तच्च सर्वं करिष्यामि दुर्लभं दुर्जयं पितः ॥ २७
 तमाङ्गाय महाभागं पितृभक्तं स च द्विजः । निश्चयं परमं ज्ञात्वा द्वितीयस्य विचिन्तयन् ॥ २८
 वेदशर्माणिमासाद्य गच्छ त्वं मम शासनात् । स्त्रिया विना न युक्तोऽस्मि स्थातुं कन्दर्पमोहितः ॥
 या मया दर्शिता नारी सर्वसौभाग्यसंपदा । एनामानय वत्स त्वं ममार्थे कृतनिश्चयः ॥ ३०
 एव पुक्तस्तथा प्राह करिष्ये तत्र सुप्रियम् । पितरं तं नमस्कृत्य तामुवाच गतस्ततः ॥ ३१
 त्वां देवि याचते तातः कामवाणप्रपीडितः । अतस्त्वं जरया युक्तं प्रसादसुमुखी भव ॥ ३२
 भज त्वं चारुसर्वाङ्गि पितरं मम सुन्दरि । एवमाकर्णितं तस्य मायया वेदशर्मणः ॥ ३३

हयुवाच—

जरया पीडितस्यापि नैवेच्छामि कदाचन । सक्षेष्यमुखरोगस्य व्याधिग्रस्तस्य सांप्रतम् ॥ ३४
 शिथिलस्यापि चाऽर्तस्य तस्य वृद्धस्य संगमम् । भवन्तं रन्तुमिच्छामि करिष्ये तत्र सुप्रियम् ॥ ३५
 भवन्तं नृपसौभाग्यर्थुणरत्नैरलंकृतम् । दिव्यलक्षणसंपन्नं दिव्यरूपं महौजसम् ॥ ३६
 किं करिष्यसि चानेन वृद्धेन गृणु मानद । ममाङ्गभोगभावेन सर्वं प्राप्त्यसि दुर्लभम् ॥ ३७
 यद्यन्त्वमिच्छसे विप्र तत्तदिति न संशयः । एतद्वाक्यं महद्वृत्वा अप्रियं पापसंकुलम् ॥ ३८

वेदशर्मोवाच—

अर्थर्षयुक्तं ते वाक्यमयुक्तं पापमित्रितम् । नेहशं मां वदेदेवि पितृभक्तं श्वनागसम् ॥ ३९
 पितुरर्थं समायातस्त्वामहं प्रार्थये शुभे । अन्यदेव न वक्तव्यं भज त्वं पितरं मम ॥ ४०
 यद्यन्त्वमिच्छसे देवि वैलोक्ये सच्चराचरे । तत्तदिति न संदेहो देवराज्योदिकं शुभे ॥ ४१

हयुवाच—

एवं समर्थो दातुं मे पितुरर्थं यदा भवात् । तदा मे दर्शयादैव सेन्द्रास्त्वं समहेष्वरात् ॥ ४२
 दातुमेवं समर्थोऽसि दुर्लभं मम सांप्रतम् । किं ते वलं महाभाग दर्शयस्त्र त्वमात्मनः ॥ ४३

वेदशर्मोवाच—

पश्य पश्य वलं देवि प्रभावं तपसो मम । मयाऽऽहृताः समायाता इन्द्राद्याः सुरसत्तमाः ॥ ४४
 वेदशर्माणमूचुस्ते किं कुर्मो हि द्विजोत्तम । यमेवमिच्छसे विप्र तं वै दशो न संशयः ॥ ४५

वेदशर्मोवाच—

यदि देवाः प्रसन्ना मे प्रसादसुमुखा यदि । इमां तु विपुलां भक्तिं पादयोः पितुरेव मे ॥ ४६

१ अ. आत्मनाऽर्थः । २ ग. घ. छ. छ. ज. ढ. ढ. 'ज्याधिक । ३ क. ख. च. छ. शुभम् ।

एवमस्तु सुराः सर्वे यथा यातास्तथा गताः । तमुवाच ततो हृष्टा हृष्टं ते तपसो बलम् ॥ ४७
देवैस्तु नास्ति मे कार्यं यदि दातुमिहेच्छसि । यन्मां नयसि गुर्वर्थं तत्कुरुष्व मम प्रियं ॥
देहि त्वं स्वं शिरो विप्र स्वहस्तेन निकृत्य वै ॥ ४८

वेदशर्मोवाच—

धन्योऽहमग्नं संजातो मुक्तश्चैव क्रणत्रयात् । स्वशिरोऽपि प्रदास्यामि गृह्णतां गृह्णतां शुभे ॥ ४९
शितेन तीक्ष्णधारेण शस्त्रेण द्विजसत्तमः । निकृत्य स्वं शिरश्चाथ ददौ तस्ये प्रहस्य च ॥ ५०
रुधिरेण लुतं सा च परिगृह्ण गता मुनिम् ।

रुदुवाच—

तवार्थं प्रेषितं विप्र पुत्रेण वेदशर्मणा ॥ ५१
एतच्छिरः संगृहाण निकृत्यं चाऽत्मनाऽत्मनः । वेपिताङ्गास्तदालक्ष्य ते बभूवुः परस्परम् ॥ ५२
मृता नो धर्मसर्वस्वा माता सत्यसमाधिना । अयमेव महाभागः पितुरर्थं मृतः शुभः ॥ ५३
धन्योऽयं धन्यतां प्राप्तः पितुरर्थं कृतं शुभम् । एवं संभाषितं तैस्तु भ्रातृभिः पुण्यचारिभिः ॥ ५४
[*एतच्छिरः प्रगृह्ण त्वं प्रहितं तव सूनुना] । समाकर्ण्य द्विजो वाक्यं ज्ञात्वा भक्तिपरायणम् ॥ ५५
निकृनितं शिरस्तेन पुत्रेण वेदशर्मणा । धर्मशर्मणमाहाथ शिर एतत्प्रगृह्णताम् ॥ ५६

इति श्रीमहापुराणे पाञ्च भूमिकण्डे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

आदितः क्षेत्रकानां समष्ट्यङ्काः— ३२ १६

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

तदादाय महात्माऽसौ निर्जगाम त्वरान्वितः । पितृभक्त्या तपोभिश्च सत्यार्जववलेन सः ॥ १
धर्ममारुष्टवांश्चैव धर्मशर्मा ततस्तदा । समाकृष्टस्तु वै धर्मस्तपसा तस्य धीमतः ॥ २
धर्मशर्मणिमागत्य इदं वचनमब्रवीत् । यस्मात्त्वया समाहृतो धर्मशर्मन्सप्तमागतः ॥
तन्मे कथय कार्यं लं तत्करोमि न संशयः ॥ ३

धर्मशर्मोवाच—

यद्यस्ति गरुदशूषा यदि निष्ठौऽचलं तपः । तेन सत्येन मे धर्म वेदशर्मा स जीवतु ॥ ४

धर्म उवाच—

देमशौचेन सत्येन तपसा तव सुव्रत । पितृभक्त्या तव भ्राता वेदशर्मा महाभुजः ॥
पुनरेव महात्माऽसौ जीवनं च लभिष्यति ॥ ५
तपसा तेन तुष्टोऽस्मि पितृभक्त्या महामते । वरं वरय भद्रं ते दुर्लभं धर्मवित्तमैः ॥ ६
एवमाकर्णितं तेन सुवाक्यं धर्मशर्मणा । वैवस्तवं महात्मानं तमुवाच महायशाः ॥ ७

* क. ख. ग. घ. ड. च. छ. ज. झ. ड. ढ. इत्येतेषु पुस्तकेष्वयं पाठ उपलब्धते ।

१ ग. घ. च. छ. झ. 'णा । उत्तमाङ्गं प्रदत्तं मे पितृभक्तेन तेन ते ॥ तवार्ये द्विजशार्दूल मामेवं परिमुद्दक्षत्वं वै ॥ तस्य तैमोर्यभिर्दृष्टं साहसं वेदशर्मणः । वै ॥ २ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. ज. झ. ड. ढ. 'त. । कस्मा' । ३ क. ख. ड. च. ज. झ. ड. 'षा बल । ४ छ. दयाशौ' ।

देहि मे त्वचलां भर्ति पितुः पादार्हणे पुनः । धर्मे रति तथा योक्षं सुप्रसन्नो यदा यम् ॥ ८
तप्युवाच ततो धर्मो मत्प्रसादाद्विष्यति । एवमुक्ते महावाक्ये वेदशर्पा तदोत्थितः ॥ ९

[*क सा देवी गता भ्रातः क मे तातो भवेदिति । समासेन समाख्यातं यथा पित्रा नियोजितः १० समाज्ञाय ततो हृष्टो धर्मशर्माणमब्रवीत् ।] ममाद्यैव महाभाग शिरसा जीवितेन च ॥ ११ सुमुखो भव वै भ्रातः कोऽन्यो मे तादृशो भुवि । भ्रातरं चैवमाभाष्य उत्सुकः पितरं प्रति ॥ १२ गमनाय मतिं चक्रे भ्रात्रा च धर्मशर्मणा । द्वावेतौ तु गतौ तत्र पितरं हृष्टयान्तसौ ॥ १३ द्वाभ्यां तत्र समास्थाय शिवशर्माणमुत्तमम् । धर्मशर्मा तदोवाच पितरं दीप्तिसंयुतम् ॥ १४ मैयाऽद्यैव महाभाग तैपसा जीवितेन च । वेदशर्मा समातीतस्त्वं पुत्रं प्रगृहण भोः ॥ १५ शिवशर्मा ततो हृष्टो भर्ति विज्ञाय तस्य च । न किंचिद्ब्रवीत्तं तु पुनश्चिन्तामुपेयिवान् ॥ १६ पुरतो विनयेनापि वर्तमानं महामतिम् । विष्णुशर्माणमाभाषीद्वत्स मे वचनं कुरु ॥ १७ इन्द्रलोकं व्रजस्वाद्य तस्मादानय चांग्रतम् । अनया कान्तया सार्थं पातुभिर्ज्ञामि सांभ्रतम् ॥ १८ सागराद्यतस्मुत्पन्नमृतं व्याधिनाशनम् । नाधुनेच्छति मायेषा यथैनां तु लभाम्यहम् ॥ १९ तथा कुरुष्व शीघ्रं त्वमन्यथाऽन्यं प्रयास्यति ॥ २०

बृद्धं ज्ञात्वाऽवमन्येत इयं बाला सुरूपिणी । अश्च देव्याऽनया सार्थं प्रियया भुवनत्रये ॥ २१ निर्दोषो व्याधिनिर्मुक्तो यथा तात भवाम्यहम् । तथा कुरुष्व हे वत्स मम्भक्तोऽसि यदं भुवि ॥ एवमाकर्ण्य तद्वाक्यं पितुस्तस्य महात्मनः । विष्णुशर्मा तदोवाच पितरं दीप्ततेजसम् ॥ २२ सर्वमेतत्करिष्यामि भवतः सुखमुत्तमम् । एवमाभाष्य धर्मात्मा विष्णुशर्मा महामतिः ॥ २३ पितरं तं नमस्कृत्य पुनः कृत्वा प्रदक्षिणम् । बलेन महता तस्य तपसा नियमेन च ॥ २४ अन्तरिक्षागतश्चाऽसीद्वच्छमानस्य धीमतिः । महता वायुवेगेन ऐन्द्रं स प्रतिगच्छति(?) ॥ २५

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिलक्षणे शिवशर्मचरिते द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्काः— ३२४१

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

प्रस्थितस्तेन मार्गेण प्रविष्टो गगनान्तरे । स हृष्टो देवदेवेन सहस्राक्षेण धीमता ॥ १
उद्यमं तस्य वै ज्ञात्वा चक्रे विघ्नं सुराधिराद् । मेनकां तामुवाचेदं गच्छ त्वं यम शासनात् ॥ २
समाचरस्वास्य शीघ्रं गत्वा विघ्नं सुमध्यमे । अस्यैव विप्रवर्यस्य पुत्रस्य शिवशर्मणः ॥ ३

* क. ग. घ. ङ. च. छ. ज. झ. ड. ढ. पुस्तकेष्वयं पाठः ।

१ क. ख. च. 'स इव धर्मज्ञो । २ घ. वा । ३ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. ज. झ. ड. ढ. 'नसम् । द्वा० । ४ क. ख. च. छ. झ. 'म् । तेजसा तव विप्रेन्द्र गृहदेनं यमस्य च । ५ ग. घ. ङ. च. छ. ड. मायै० । ६ ग. घ. ङ. च. छ. ड. विरसा । ७ क. ख. ग. घ. च. छ. झ. साप्रतम् । ड. ज. झ. ढ. शाश्वतम् । ८ क. ख. च. छ. झ. सुप्रत । ९ क. ख. ग. घ. च. छ. झ. 'म् । नाशं याति जरा मेऽय यथा नीहगभशम्यह० । १० क. ख. च. छ. सदा । ११ अ. 'न प्रविष्टस्य नमोन्तरे । द० । १२ ग. घ. ङ. च. छ. ड. पदं । झ. ऐन्द्र० ।

तथा कुरुव भद्रं ते यथा नाऽयाति मे गृहम् । एवमाकर्ण्य तद्वाक्यं मेनकां प्रस्थिता त्वरात् ॥ ४
[*मूल उचाच—]

रूपैदार्यगुणोपेता सर्वालंकारभूषिता । नन्दनस्य वनस्यान्ते दोलायां समुपस्थिता ॥	५
मुस्खरेण प्रगायन्ती गीतं वीणास्त्वरोपमम् । तेन हृष्टा विशालाक्षी चतुरा चाहुलोचना ॥	६
व्यवसायं ततो ज्ञात्वा तस्या विघ्नमनुत्तमम् । इन्द्रेण प्रेषिता चैषा न च भद्रकरा भवेत् ॥	७
एवं ज्ञात्वा जगामाथ सत्वरः स द्विजोत्तमः । तयां हृष्टस्थाय पृष्ठः क याताऽसि महामते ॥	८
विष्णुशर्मा तदोवाच मेनकां कामचारिणीम् । इन्द्रलोकं प्रयास्यामि पितुरर्थे त्वरान्वितः ॥	९
मेनका वेदशर्माणं प्रत्युवाच प्रियं पुनः । कामबाणैः प्रभिक्षाऽहं त्वामव्य शरणं गता ॥	१०
रक्षस्व द्विजशार्दूल यदि धर्ममिहेच्छसि । यावद्द्वि त्वं मया हृष्टः कामाकुलितचेतसा ॥	११
संजाता कामसंतसा प्रसादसुमुखो भव । कामानलेन संदग्धा तावदेव न संशयः ॥	१२

विष्णुशर्मोवाच—

चरितं देवदेवस्य विदितं मे वरानने । भवत्याश्र प्रजानामि नाहं चैताहृशः शुभे ॥	१३
भवत्यास्तेजसा रूपैरन्ये मुहूर्नित शोभने । विश्वामित्रादयो देवि पुत्रोऽहं शिवशर्मणः ॥	१४
योगसिद्धिं गतेनापि तपःसिद्धेन चावले । कामादयो महादोषा आदावेव विनिर्जिताः ॥	१५
अन्यं भज विशालाक्षि इन्द्रलोकं व्रजाम्यहम् । एवमुक्त्वा जगामाथ तरितो द्विजसत्तमः ॥	१६
निष्फला मेनका जाता हृष्टा देवेन वज्रिणा । विभीषणं दर्शयामास नानारूपां पुनः पुनः ॥	१७
यथाऽनलेन संदग्धास्तृणानां संचया द्विज । भस्मीभूता भवन्त्येव तथा तास्ता विभीषिकाः ॥	१८
विप्रस्य तेजसा तस्य पितृभक्तस्य संततम् । प्रलयं गतास्तु घोरास्ता दारुणा भीषिका द्विज ॥	१९
स विघ्नान्दर्शयामास सहस्राक्षः पुनः पुनः । तेजसाऽनाशयद्विषः स्वकीयेन महायशः ॥	२०
एवं विघ्नान्दर्शयामास तपसा तेजसाऽपि वा ॥	२१
नष्टेषु तेषु विघ्नेषु दारुणेषु महत्सु च । ज्ञात्वा तस्य कृतान्विघ्नान्दारुणान्दारुणाकृतीन् ॥	२२
अथ कुद्धो महातेजा [+नन्दनं वनमाश्रितः । इन्द्रं प्रति महाभागो रोषरक्तान्तलोचनः ॥	२३

मूल उचाच—

निजर्मरतस्याद्य यो विज्ञं तु समाचरेत् । तस्य दण्डं प्रदास्यामि यो वै हन्यात्स हन्यते ॥	२४
एवं संचिन्तयामास] विष्णुशर्मा द्विजोत्तमः । इन्द्रलोकादहं चेन्द्रं पातयिष्यामि नान्यथा ॥	
अन्यमिन्द्रं करिष्यामि देवानां पालकं पुनः ॥	२५
एवं समुद्रतो विष्म इन्द्रनाशाय सत्तमः । तावदेव समायातो देवेन्द्रः पाकशासनः ॥	२६
भो भो विष्म मैहाप्राङ्ग तपसा नियमेन च । दमेन सत्यशौचाभ्यां त्वत्समो नास्ति चापरः ॥	२७
अनया पितृभक्त्या ते जितोऽहं दैवतैः सह । ममापराधान्सर्वास्त्वं क्षन्तुर्महसि सत्तम ॥	
वरं वरय भद्रं ते दुर्लभं च ददाम्यहम् ॥	२८
विष्णुशर्मा तदोवाच देवराजं तथागतम् । विप्रतेजो र्महेन्द्रेन्द्र असहं देवदैवतैः ॥	२९

* क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. ज. झ. ड. पुस्तकस्थितमिदम् । † क. ख. च. छ. झ. पुस्तकेष्वेवायं पाठः ।

१ ग.घ. ढ. ज. छ. ड. *का एतम् सादरम् । सू० २ क. ख. च. छ. *या श्रोत्स्तु शानात्मा क यास्यसि महामुने । विं ३ क. ख. च. छ. ज. छ. निष्फला । ४ क. ख. च. छ. झ. दृष्टा । ५ क. ख. च. महाभाग । ६ क. ख. ग. घ. च. झ. ड. महदीदृ ।

पितृभक्तस्य देवेश दुःसहं सर्वथा विभो । तेजोभङ्गो न कर्तव्यो ब्राह्मणार्ण महात्मनाम् ॥	३०
पुत्रपौत्रैः समस्तैस्तु ब्रह्मविष्णुहरं पुनः । नाशयन्ते न संदेहो यदि रुष्टा द्विजोत्तमाः ॥	३१
नाऽगच्छेत्यद्वानव्य तदा ते राज्यमुत्तम् । आत्मतपःप्रभावेण अन्यस्मै तु महात्मने ॥	
दातुकामस्तु संजातो रोषपूर्णं चक्षुषा ॥	३२
भद्रानव्य समायातो वरं दातुमिहेच्छसि । अमृतं देहि देवेन्द्रं पितृभक्तिं तथाऽचलाम् ॥	३३
एवंविधं वरं देहि यदि तुष्टेऽसि शंखुवहन् । एवं ददामि पुण्यं ते वरं चापृतसंयुतम् ॥	३४
एवमाभाष्य तं विग्रहमृतेन च संभृतम् । स कुम्भं दत्तवांस्तस्मै प्रीयमाणेन चाऽत्मना ॥	३५
अचला ते भवेद्विष्णु भक्तिः पितरि सर्वदा । एवमाभाष्य तं विग्रं विसर्जं सहस्राद्क् ॥	३६
प्रसन्नोऽधूच्च तदृष्टा विप्रतेजः सुदुःसहम् । विष्णुशर्मा ततो गत्वा पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥	३७
तात इन्द्रात्समानीतमृतं व्याधिनाशनम् । अनेनापि महाभाग नीरुजो भव सर्वदा ॥	
अमृतेन त्वमथैव परां तृक्षिपतामुहि ॥	३८
एतद्वाक्यं महच्छुत्वा शिवशर्मा सुतस्य हि । सुतान्सर्वान्समाहूय प्रीयमाणेन चेतसा ॥	३९
पितृभक्तियुता यूयं पद्माक्यपरिपालकाः । वरं वृणुऽवं सुप्रीताः पुत्रका दुर्लभं भुवि ॥	४०
एवमाभाषितं तस्य शुश्रुतुः सर्वसंमताः । ते सर्वे तु समालोक्य पितरं प्रत्यथाबुवन् ॥	४१
अस्माकं जीवतान्माता गता या यममन्दिरम् । नीरुजा भवतादेवी प्रसादात्तव सुव्रत ॥	४२
भवान्पिता इयं माता जन्मजन्मान्तरैः पितः । वयं सुता भवेषेति सर्वे पुण्यकृतस्तथा ॥	४३

शिवशर्मोवाच—

अद्यैवापि मृता माता भवतां पुत्रवत्सला । जीवमाना सुहृष्टा सा एष्यते नात्र संशयः ॥	४४
एतमुक्ते शुभे वाक्यं क्रुद्धिणा शिवशर्मणा । तेषां माता समायाता प्रहृष्टा वाक्यमब्रवीत् ॥	४५
एतदर्थं समुन्पन्नं सुवीर्यं तनयं वरम् । नराः सत्पुत्रपिच्छन्निति कुलवंशप्रभावकम् ॥	४६
क्षिपो लोके महाभागाः सुपुण्याः पुण्यवत्सलाः । सुतमिच्छन्निति सर्वत्र पुण्यं पुण्यसाधकम् ॥	४७
कुरुक्षिं यस्या गतो गर्भः सुपुण्यः परिवर्तते । पुण्यान्पुत्रान्प्रसूते या सा नारी पुण्यभागिनी ॥	४८
कुलाचारं कुलाधारं पितृप्रतापतारकम् । विना पुण्यैः कर्थं नारी संप्राप्नोति सुरो(तो)त्तमम् ॥	४९
न जाने कीटैः पुण्यैरेष भर्ता सुपुण्यभाक् । संजातो धर्मवीर्योऽपि धर्मात्मा धर्मवत्सलः ॥	५०
यस्य वीर्यान्मया प्राप्ता यूयं पुत्रास्तोऽधिकाः । एवं पुण्यप्रभावोऽयं भवन्तः पुण्यवत्सलाः ॥	५१
मम पुत्रास्तु संजाताः पितृभक्तिपरायणाः । अहो लोकेषु पुण्यैश्च सुपुत्रः परिलभ्यते ॥	५२
एकैकशोऽधिकाः पञ्च मया प्राप्ता महाशयाः । यज्ञानाः पुण्यशीलाश्च तपस्तेजःपराक्रमाः ॥	५३
एवं सर्वर्थितात्मे तु तया मात्रा पुनः पुनः । हर्षेण प्रहताऽविष्टाः प्रणेषुर्मातरं मुंदा ॥	५४

पुत्रा ऊडुः—

सुपुण्यैः प्राप्यते मातः सुमाता सुपिता किल । भवती पुण्यकर्त्री तु नो भाग्यैस्तु प्रवर्तिता ॥	५५
यस्या गर्भान्तरं प्राप्य सुपुण्यैश्च प्रवर्धिताः । जन्मजन्मनि त्वं माता पिता चैष भवसिति ॥	५६

पितोवाच—

शृणुऽवं गमकाः पुत्राः सुवरं पुण्यदायकम् । मयि तुष्टे सुता भोगाननुभुज्ञन्तु चाक्षयान् ॥	५७
--	----

१ क. ख. ग. घ. च. छ. श्व. देवराद् । २ क. ख. च. छ. श्व. नान्यथा । ३ ग. 'रेऽपि नः । वं । ४ क. ख. च. श्व. श. सुपुण्यः परिवर्तते । ज. सुपुण्यः । ५ क. ख. च. छ. श्व. शुभाः । ग. घ. ज. ढ. द. सुताः ।

पुत्रा उच्चुः—

यदि तात प्रसन्नोऽसि वरं दातुमिहेच्छसि । अस्मान्वेष्य गोलोकं वैष्णवं दाहवर्जितम् ॥ ५७
पितोवाच—

गच्छधर्वं वैष्णवं लोकं यूर्यं विगतकलमषाः । मत्प्रसादात्पोभिश्च पितृभक्त्याऽनयो तथा ॥ ५९
 एवमुक्ते तु तेनापि सुवाक्य कृषिणा ततः । शङ्खचक्रगदापार्णिरुडारूढ आगतः ॥ ६०
 सपुत्रं शिवशर्मणमित्युवाच पुनः पुनः । सपुत्रेण त्वयाऽन्यैव जितो भक्त्याऽस्मि वै द्विज ॥ ६१
 पुत्रैः सार्थं सप्तागच्छ चतुर्भिः पुण्यकारिभिः । अनया भार्यया सार्थं पुण्यया पतिकामया ॥ ६२

शिवशर्मोवाच—

अपी गच्छन्तु पुत्रा मे वैष्णवं लोकमुक्तमम् । कंचित्कालं तु नेष्यामि भूमौ वै भार्यया सह ॥ ६३
 अनेनापि सुपुत्रेण अन्येन सोमशर्मणा । एवमुक्ते शुभे वाक्यं कृषिणा सत्यभाषिणा ॥

तानुवाचाथ देवेशः सुपुत्राञ्जिशवशर्मणः ॥ ६४

गच्छन्तु भोक्षदं लोकं दाहप्रलयवर्जितम् । एवमुक्ते ततो विप्राश्वत्वारः सत्यचेतसः ॥ ६५

विष्णुरुपथराः सर्वे बभूवुस्तत्क्षणादपि । इन्द्रनीलसमा वर्णैः शङ्खचक्रगदाधराः ॥ ६६

सर्वाभरणसौभाग्या विष्णुरुपा महौजसैः । रत्नकङ्कणशोभादया रत्नमालाभिशोभिताः ॥ ६७

पविष्टा वैष्णवं लोकं पश्यतः शिवशर्मणः । दीपं दीपा यथा यान्ति तद्वलीना महामते ॥ ६८

गतास्ते वैष्णवं धाम पितृभक्त्या द्विजोत्तमाः । प्रभावं तु प्रवक्ष्यामि सुसत्यं सोमशर्मणः ॥ ६९

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे शिवशर्मोपाख्याने तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

आदितः क्षोकानां समष्टज्ञाः—३३१०

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

[*सूत उवाच—

गतेषु तेषु गोलोकं वैष्णवं तमसः परम् । शिवशर्मा महाप्राज्ञः कनिष्ठं वाक्यमब्रवीत्] ॥ १

ब्राह्मण उवाच —

सोमशर्मन्महाप्राज्ञ त्वं पितुर्भक्तितत्परः । अमृतस्य महाकुम्भं रक्ष दत्तं मयाऽधुना ॥ २

तीर्थायात्रां प्रयास्यामि अनया भार्यया सह ॥ ३

एवमस्तु महाभाग करिष्ये रक्षणं शुभम् । कुम्भं दत्त्वा स मेधावी तस्य हस्ते महात्मनः ॥ ४

दशर्षभ्रमाणं तु तपस्तेषे निरन्तरम् । कुम्भं रक्षति धर्मात्मा दिवारात्रमतन्द्रितः ॥ ५

पुनः स हि समायातः शिवशर्मा महायशाः । मायां कृत्वा महाप्राज्ञो भार्यया स हि संयुतः ॥ ६

कुष्ठरोगातुरो भूत्वा तस्य भार्या च तादृशी । मांसपिण्डोपमौ त्याज्यौ द्वावेतौ हि महात्मनः ॥ ७

सकाशं तस्य धीरस्य विप्रस्य सोमशर्मणः । समागतौ हि तौ दृष्टा सर्वतो हि सुदुःखितौ ॥ ८

कृपया परयाऽविष्टः सोमशर्मा महायशाः । तयोः पादौ नमस्कृत्य भक्त्या नमितकन्धरः ॥ ८

* नपुस्तकेऽधिकमेतत् ।

१ च 'वं दुःखवं' । २ ग. घ. ङ. ङ. ढ. 'या स्वया । ए' । ३ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. ज.ङ.ङ. 'सः ।
 हारकं' । ४ ग. ङ. ज. ङ. ब्रह्मदर्शनम् ।

भवाहशं न पश्यामि तपसाऽभिसमन्वितम् । गुणव्रातैः सुपुण्यैश किमिदं वर्तितं स्वयमि ॥ ९
 दासवदेवताः सर्वा वर्तन्ते सर्वदा तव । आदेशं प्राप्य विमेन्द्र चाऽऽकृष्णस्तेजसा तव ॥ १०
 तवाङ्के केन पापेन गदोऽयं वेदनान्वितः । संजातो ब्राह्मणश्रेष्ठ तन्मे कथय कारणम् ॥ ११
 इयं पुण्यवती माता महापुण्या पतिव्रता । या हि भर्तृप्रसादेन त्रैलोक्यं धर्तुमिच्छति ॥
 सा कथं दुःखमाप्नोति किं नास्ति तपसः फलम् ॥ १२
 रागदेवौ परित्यज्य विविधेनापि कर्मणा । या च शुश्रूषते कान्ते [*सा कथं दुःखमाप्नुयात् ॥ १३
 या तु पूजयते कान्ते] देववदुरुचत्सला । सा कथं दुःखमाप्नोति कुष्ठरोगं सुदुःखदम् ॥ १४

शिवशर्मोवाच—

मा शुचस्त्वं महाभाग भुज्यते कर्मजं फलं । नरेण कर्मयुक्तेन पापपुण्यमयेन हि ॥ १५
 शोधनं च कुरुष्व त्वमुभयो रोगयुक्तयोः । [*शुश्रूषणं महाभाग यदि पुण्यमिहच्छसि ॥ १६
 एवमुक्ते शुभे वाक्ये सोमशर्मा महायशाः । शूश्रूषां वा करिष्यामि युवयोः पुण्ययुक्तयोः ॥ १७
 मया पापेन दुष्टेन कृपणेन द्विजोत्तम । किं करत्व्यमिहायैव यो गुरु न हि पूजयेत् ॥ १८
 एवमाभाष्य दुःखाद्वा तयोर्दुःखेन दुःखितः । श्लेष्यमूत्रपुरीषं स उभयोः पर्यशोधयत् ॥ १९
 पादप्रक्षालनं चक्रे पादसंवाहनं तथा । स्नानस्थानादिकं चापि तयोर्भवत्याऽन्वितः स्वयम् ॥ २०
 द्वावेतौ हि गुरु विप्रः सोमशर्मा महायशाः । तीर्थं नयति धर्मात्मा स्कन्धमारोप्य सत्तमः ॥ २१
 द्वावेतौ हि स्वहस्तेन स्नापयित्वा तु मङ्गलैः । सुमत्रैवंदविचैव स्नानस्य विधिपूर्वकम् ॥ २२
 तर्पणं हि पितृणां तु देवतानां तु पूजनम् । द्वाभ्यामपि सधर्मात्मा स कारयति नित्यशः ॥ २३
 स्वयं होर्मं करोत्यग्नौ पैचत्यश्वमनुत्तमम् । संज्ञापयति सुमीतौ द्वावेतौ च महागुरुं ॥ २४
 शश्यासने च तौ विप्रः प्रस्वापयति नित्यशः । वस्त्रपुष्पादिकं सर्वं ताभ्यां नित्यं प्रयच्छति ॥ २५
 ताम्बूलं वहुगन्धाद्यपुभयोररप्येत्स तु । सोमशर्मा महाभागस्ताम्ब्यामंपि च पूरयेत् ॥ २६
 मूलं पयः सुभक्ष्याद्यं नित्यमेव ददात्यसौ । तयोस्तु वाच्छितं नित्यं सोमशर्मा महायशाः ॥ २७
 अनेन क्रमयोगेण नित्यमेव प्रसादयेत् । सोमशर्मा सुधर्मात्मा पितरौ परिपूजयेत् ॥ २८
 सोमशर्माणमाहूय पिता, कुत्सिति निष्ठुरः । निन्दितैर्निष्ठैर्वर्वाक्यैस्ताडयेन्मुष्ठिभिः सदा ॥ २९
 कृते कार्ये कृते पुण्ये नित्यमेव सुते पुनः । न कृतं शोधनं पर्यं त्वयैव कुलपांसुना ॥ ३०
 एवं नानाविधैर्वर्वाक्यैर्निष्ठैर्दुःखदायकैः । अताहयहण्डघातैः शिवशर्मा सदाऽऽतुरः ॥ ३१
 एवं कृतेऽपि धर्मात्मा नैव कुप्यति कर्हिचित् । मनसा वचसा चैव कर्मणा त्रिविधेन च ॥ ३२
 संतुष्टः सर्वदा सोऽपि पितरं पैरिपूजयेत् । यज्ञात्वा शिवशर्मा च चरितं स्वीयमीक्षते ॥ ३३
 अमृतं मत्कृते चापि हानीतं विष्णुर्जर्मणा । [† पुण्ययुक्तः स धर्मात्मा पितृभक्तिपरः सदा ॥ ३४

* क. ख. च. छ. शापुस्तकेन्वेवार्थं पाठः । † क. ख. च. छ. शापुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१ छ. 'सा तेजसाऽपि वा । गु' । २ ग. घ. छ. ढ. ढ. 'क्यं कर्तुं' । ३ क. ख. ग. घ. च. छ. ज. ह. ट. ढ. हि ।
 अन्यमेव कु' । ४ क. ख. च. छ. श. दुःखात्मा । ५ क. ख. च. छ. श धर्मार्थं । ६ ढ. ज. श. अ. ट. 'पश्यज्ञम्' ।
 ७ क. ख. ग. घ. च. छ. ज. ढ. भुजापयति । ८ क. ख. च. 'रु । स शासने च तौ विप्र आस्था' । ९ ग. घ. ज. ट.
 ढ. ढ. 'हुमुलाद्य' । १० अ. 'मन्यत्थाऽप्येत्' । ११ ग. छ. निन्दत्येव सुतं पु' । क. ख. च. च. निन्दत्येव सुतं पु' । १२ च.
 परितोष्येत् । १३ ग. घ. छ. ज. ट. ढ. ढ. 'त् । तद्वत् सोमशर्मा च मातरं पितरं दिने । अ' । १४ क. ख. च. छ. श.
 'तं रक्षते सोऽपि ।

एवं बहुतिथे काले शतसंख्ये गते सति । शिवशर्माऽपि पश्येद्भक्तिं दृष्टा विचिन्त्य दै ॥	३५
मया वै पूर्वमित्युक्तं सुपुत्रं यज्ञसंज्ञकम् । मातृत्वानिमान्पुत्रं यत्र तत्र क्षिप्त्व हि ॥	३६
मद्वाक्यं पालितं तेन कृता न मातरि कृपा । एतत्स्वल्पतरं दुःखं निर्जीवे घातमिच्छता ॥	३७
साहसं तु कृतं तेन पुत्रेण वेदशर्मणां । अस्याधिकमहं मन्ये यतोऽयं चलते न च ॥	३८
निमेषमात्रमेवापि साहसं कारयेत्पुनः । अस्याधिकस्तु संपन्नः प्रभावस्तपसः परः ॥	३९
नित्यं सप्ताराधनेऽपि शाधिकं चास्य दृश्यते । तस्मादस्य परीक्षा चै समये तपसः कृता ॥	४०
भक्तिभावात्तथा सत्यान्नैव पुत्रः प्रणश्यति । मायया च निजाङ्गेऽपि कुष्ठरोगो निदर्शितः ॥	४१
श्लेष्यमूत्रमलानां च धृणा नैव करोति च । व्रणाङ्गोधयते नित्यं स्वहस्तेन महायशाः ॥	४२
अङ्गसंवाहनं तद्वक्तरोति च महामतिः । दुःखं सहं वचनं महं दारुणं सहते सदा ॥	४३
कुत्सने ताडने चैव सदा मिष्टप्रवाचकः । एवं दुःखसमाचारो मम पुत्रो महामतिः ॥	४४
दुःखानां सागरे मयो बहुक्लेशस्तु क्लेशितः । अपनेष्याम्यहं दुःखं विष्णोश्चैव प्रसादतः ॥	४५
चिन्तयित्वा चिरं विमः शिवशर्मा महामतिः । पुनर्मायां चकाराथ कुम्भादपहृतं पयः ॥	
यथात्तं च समाहूय सोमशर्मीणमब्रवीत् ॥	४६
तत्र हस्ते मया दत्तममृतं व्याधिनाशनम् । तन्मे शीघ्रं प्रयच्छस्य यथा पानं करोम्यहम् ॥	
येन नीरुभवाम्यद्य प्रसादाद्विष्णुर्वर्णणः ॥	४७
एवमुक्ते तदा वाक्ये ऋषिणा शिवशर्मणा । समुत्थाय त्वरायुक्तः सोमशर्मा कमण्डलुम् ॥	४८
तं च रिक्तं ततो दृष्टा शृणुतेन विना कृतम् । कस्य पापस्य वै कर्म केन मे विप्रियं कृतम् ॥	४९
इति चिन्तापरो भूत्वा सोमशर्मा सुदुःखितः । पितुरग्रे च वृत्तान्तं कथयिष्याम्यहं यदा ॥	
कोपं प्रयास्यति तदा गुरुर्मे व्याधिपीडितः ॥	५०
सुचिरं चिन्तयित्वा तु सोमशर्मा महामतिः । यदि मे सत्यमस्तीति गुरुशुश्रूषणं यदि ॥	५१
तपस्तमं मया पूर्वं निर्व्यलीकेन चेतसा । दमशोचादिभिः सत्यं धर्मेव प्रपालितम् ॥	
तदा घटोऽमृतयुतो भवत्वेष न संशयः ॥	५२
यावदेवं महाभागश्चिन्तयित्वा विलोकयेत् । तावच्चामृतपूर्णस्तु पुनरेवाभवद्दृटः ॥	५३
तं दृष्टा हर्षसंयुक्तः सोमशर्मा महायशाः । गत्वा गुरुं नमस्कृत्य कुम्भमादाय सत्वरम् ॥	५४
गृहणं त्वं पितश्चेमं पयःकुम्भं समागतम् । पानं कुरु महाभाग गदान्मुक्तो भवाचिरम् ॥	५५
एतद्वाक्यं महापुण्यं सत्यधर्मर्थकं पुनः । शिवशर्मा सुतस्यापि श्रुत्वा च मधुराक्षरम् ॥	
द्वेषेण महाताऽविष्ट इदं वचनमब्रवीत् ॥	५६

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे शिवशर्मोपाल्याने चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टङ्काः— ३३६

अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

शिवशर्मोवाच—

तपसा दमशोचाभ्यां गुरुशुश्रूषया तथा । भक्त्या भावेन तुष्टोऽस्मि तवाद्य च सुपुत्रकं ॥
त्यजस्त्व(त्यजामि) वैकृतं रूपं मत्तः सुखयवामुहि ॥

?

१ क. ख. च. 'ण । तात्कालिकमहं मन्ये यथा कर्ता भव निह । निं । २ क. ख. च. छ. श. 'रः । तयोः सुपु-
त्रोवाऽपि । ३ क. ख. च. छ. श. च मर्यैव बहुतः कृ । ४ क. ख. च. छ. श. त्सनं ताङ्नं पुत्रः सर्वदैव प्रवाहकः ।
५ क. ख. च. छ. श. 'क । गृहणं वैष्णवं सूक्तं म० ।

एवमुक्त्वा सुतं विष्णो दर्शयामास तां तनुम् । यथा पूर्वं स्थितौ तौ तु तथाऽसौ हृष्टवान्गुरु ॥ २
 दीर्घिमन्तौ महात्मानौ सूर्यविम्बोपमावूर्भौ । ननाम पादौ सज्जक्त्वा सुभयोस्तु महात्मनोः ॥ ३
 ततः सुतं स संभाष्य हर्षेण महताऽन्वितः । विष्णोः प्रसादाद्गर्मात्मा भार्यया सह केशवम् ॥ ४
 अगाम निजपुण्यैश्च योगाभ्यासेन सत्तमः । प्रविष्टो वैष्णवं धार्मं स मुनिर्दुर्लभं पदम् ॥ ५
 न त्वन्यैः प्राप्यते पुण्यैस्तपोभिर्मुक्तिं पदम् । विष्णोस्तु चिन्तनैन्यासङ्घानज्ञानैः स्तवैस्तथा ६
 न दानैस्तीर्थयात्राभिर्दश्यते मधुसूदनः । समाधिज्ञानयोगेन हृश्यते परमं पदम् ॥ ७
 महायोगैर्यथा विष्णः प्रविष्टो वैष्णवो तनुम् ॥ ७

सूत उवाच—

ततस्तत्र तपस्तेषे सोमशर्मा महाशुतिः । अश्मलोष्टसमं भेने काञ्चनं भूषणं पुनः ॥ ८
 जिताहारः स धर्मात्मौ विक्रियापरिवर्जितः । स सर्वान्विषयांस्त्वक्त्वा एकान्तमणि सेवते ॥ ९
 योगासनसमारूढो निराशो निष्परिग्रहः । तस्य वेला तु संप्राप्ता मृत्युकालस्य वै तदा ॥ १०
 आगता दानवा विष्णे सोमशर्माणमन्तिके । मृत्युकाले तु संप्राप्ते प्राणयात्राप्रवर्तिके ॥ ११
 शालग्रामे महाक्षेत्र छृषीणां मानवर्धने । केचिद्विदन्ति वै दैत्याः केचिद्विदन्ति दानवाः ॥ १२
 पञ्चविष्णो महाब्जाब्दः कर्णरन्ध्रगतस्तदा । तस्यैव विप्रवर्यस्य सुचिरात्सोमशर्मणः ॥ १३
 ज्ञानध्यानविलभस्य प्रविष्टं दैत्यजं भयम् । तेन ध्यानेन तस्यापि दैत्यभूतेन वै तदा ॥ १४
 सत्वरं च ततः प्राणा गतास्तस्य महात्मनः । दैत्यभावेन संयुक्तः स हि मृत्युवर्णं गतः ॥ १५
 तस्मादैत्यगृहे जातो हिरण्यकशिष्योः सुतः । देवासुरे महायुद्धे निहतशक्तपाणिना ॥ १६
 युध्यमानेन तेनापि प्रह्लादेन महात्मना । सुदृष्टं वासुदेवत्वं विश्वरूपसमान्वितम् ॥ १७
 योगाभ्यासेन पूर्वेण ज्ञानमासीन्महात्मनः । सस्मार पूर्वकं सर्वं चरितं शिवशर्मणः ॥ १८
 प्रागहं सोमशर्माख्यः प्रविष्टो दानवो तनुम् । अस्मात्कायात्कदा पुण्यं केवलं धाम उत्तमम् ॥ १९
 प्रयास्यामि महापुण्यैर्ज्ञानाख्यैर्मोक्षदायकैः । समरे स्त्रयता तेन प्रह्लादेन महात्मना ॥ २०
 एवंविधा कथा पूर्वं श्रूयते द्विजसत्तमाः । एवं तु च समाख्यातं सर्वसंदेहनाशनम् ॥ २१
 प्रह्लादे निहते संख्ये देवदेवेन विष्णुना । रुहुदे कमला सा तु हतपुत्रा च कामिनी ॥ २२
 प्रह्लादस्य तु या माता हिरण्यकशिष्योः प्रिया । प्रह्लादस्य महाशोकैर्दिवा रात्रौ पशोचति ॥ २३
 पतित्रितां महाभागामागत्य भगवत्प्रियः । रुदमाना दिवा रात्रौ नारदस्तापुवाच ह ॥ २४
 मा शुचस्त्वं महाभागे पुत्रार्थं पुण्यभागिनि । निहतो वासुदेवेन तव पुत्रः समेष्यति ॥ २५
 भूयः स्वलक्षणोपेत्स्त्वसुरश्च महामतिः । प्रह्लादेति च वै नाम पुनरस्य भविष्यति ॥ २६
 विहीनश्रासुरैर्भविर्देववेन समन्वितः । इन्द्रत्वं भोक्ष्यते भद्रे सर्वदैवर्नमस्कृतः ॥ २७
 सुखी भव महाभागे तेन पुत्रेण वै सदा । [*न प्रकाशयं त्वया देवि भवार्थदं च कस्यचित् ॥ २८
 वक्तव्यं ज्ञानभावैस्तत्संगोप्यं कुरु सर्वदा] । एवमुक्त्वा गतो विष्णो नारदो मुनिसत्तमः ॥ २९
 कमलायाशोदरे तु जन्मास्यानुत्तमं पुनः । प्रह्लादेति च वै नाम तस्य ख्यातं महात्मनः ॥ ३०
 बाल्यभावं गतो विष्णोः कृष्णमेव व्यचिन्तयत् । नरसिंहप्रसादेन देवराजोऽभवदिवि ॥ ३१

* क. ख. ग. घ. च. छ. शुपुस्तकस्योऽवयं पाठः ।

१ क. ख. च. छ. श. 'म मुनिर्दुर्ल' । २ क. ख. च. छ. श. यज्ञः । ३ क. ख. ग. घ. च. छ. ज. श. ट. ढ. द.
 'ला लिङ्गा प' । ४ क. ख. च. छ. 'तस्तवोदरे म'

देवत्वं लभ्य चैवासावैन्द्रं पदमनुक्तम् । मोक्षं यास्यति धर्मात्मा वैष्णवं धाम चोक्तयम् ॥ ३२
 असंख्याता महाभागा: सृष्टेर्भावा हनेकशः । मोह एवं न कर्तव्यो ज्ञानबद्धिर्महात्मयिः ॥ ३३
 एतदः सर्वमाख्यातं यथा पृष्ठं द्विजोक्तमाः । [*अन्यं पृच्छत वै प्रश्नं संदेहं वो भिनदूस्यहम् ॥ ३४
 विजयं देवतानां च दानवानां महाक्षयम् । कृतं हि देवदेवेन स्थापितं भुवनऋग्यम् ॥ ३५

ऋषय ऊचुः—

इद्रत्वं कस्य संजातं देवानां राज्यधारकम् । केन दत्तं त्वग्राचक्ष्व विस्तराद्विजसत्तम ॥ ३६

मूल उवाच—

विस्तरेण प्रवक्ष्यामि इन्द्रत्वं येन सत्तमाः] । प्राप्तमेव महाभागा यथा पुण्यतमेन च ॥ ३७
 हतेषु तेषु दैत्येषु समस्तेषु महाहवे । अतिनष्टेषु पापेषु गोविन्देन महात्मना ॥ ३८
 ततो देवाः सगन्धर्वा नागा विद्याधरास्तथा । संप्रोचुर्माधवं सर्वे बद्धप्राञ्जल्यस्ततः ॥ ३९
 भगवन्देवदेवेश हृषीकेश नमोऽस्तु ते । विज्ञापयामहे त्वां वै तत्सर्वमवधार्यताम् ॥ ४०
 शास्ता गोता च पुण्यात्मा अस्माकं कुरु केशव । राजानं पुण्यधर्माणं त्वमिन्द्रं लोकशासनम् ॥ ४१
 त्रैलोक्यस्य प्रजा देव यमाश्रित्य सुखं वसेत् ॥ ४२

वासुदेव उवाच—

मम लोके महाभागा वैष्णवेन समन्वितः । तेजसा ब्राह्मणश्रेष्ठश्चिरकालं निवासितः ॥ ४३
 तस्य कालः प्रपूर्णश्च मम लोके महात्मनः । वसतस्तस्य विप्रस्य मद्भक्तस्य सुरोक्तमाः ॥ ४४
 तेजसा वैष्णवेनैव भवतां पालको हि सः । भविष्यति स धर्मात्मा सर्वधर्मात्मुरञ्जकः ॥ ४५
 पालको धारकश्चैव स च ब्राह्मणसत्तमः । भविष्यति च धर्मात्मा भवतां त्राणकारणात् ॥ ४६
 अदित्यास्तनयश्चैव सुव्रताख्यो महामनाः । महाबलो महावीर्यः स च इन्द्रो भविष्यति ॥ ४७

मूल उवाच—

एवं वरान्स देवेशो ददौ देवेभ्य उक्तमान् । देवा विजयिनः सर्वे विष्णुना सह सत्तमाः ॥
 कश्यपं पितरं द्रष्टुं मातरं च ततो गताः ॥ ४८
 प्रणेयुस्ते महात्मानाबुभावेतौ सुखासनौ । ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे हर्षेण महताऽन्विताः ॥ ४९
 युवयोश्च प्रसादेन देवत्वं हि गता वयम् । [†हर्षेण महताऽविष्टो देवान्वाक्यमुवाच सः] ॥ ५०

कश्यप उवाच—

यूर्यं वै सत्यधर्मेण वर्तमानाः सदैव हि । आवयोश्च प्रसादेन तपसश्च प्रभावतः ॥ ५१
 प्राप्तवन्तो भवन्तस्तु देवत्वं चाक्षयं पदम् । वरमेवं ददाम्येष वहुप्रीतिसमन्वितः ॥ ५२
 अमरा निर्जराश्चैव लक्ष्याश्च भविष्यथ । सर्वकामसमृद्धार्थाः सर्वसिद्धिसमन्विताः ॥
 देवा नागाश्च गन्धर्वा मत्प्रसादान्महासुराः ॥ ५३

विष्णुरुवाच—

वरं वरय भद्रं ते देवमातर्यशस्त्रिनि । मनसा चेष्टितं सर्वं तत्ते दद्वि सुनिश्चितम् ॥ ५४

अदितिरुवाच—

*पुत्रवती भूता प्रसादात्तव माधव । अमरा निर्जराः सर्वे चाक्षयाः पुण्यवत्सलाः ॥ ५५

* क. ख. च. छ. श. ड. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । † क. ख. ग. घ. च. छ. श. पुस्तकेष्वयं पाठः ।

अपी पुत्रा मया लब्धाः थूयतां मधुमूदन । सुंतरां त्वं च गोविन्दं सर्वकामसमृद्धिदः ॥ ५६
मम गर्भे वसंश्वेष भवांश्च मम नन्दनः । त्वया पुत्रेण नित्यं च यथा नन्दामि केशव ॥
एवं महोदयं नाथ पूरयस्व मनोरथम् ॥ ५७

वासुदेव उवाच—

भवत्या देवकार्यार्थं गन्तव्यं मानुषं वपुः । तदाऽहं तव गर्भे वै वासं यास्यामि निश्चितम् ॥ ५८
युगे द्वादशके प्राप्ते भूभारहरणाय वै । जमदग्निसुतो देवि रामो नाम द्विजोत्तमः ॥ ५९
प्रतापी तेजसा युक्तः सर्वक्षत्रवधाय च । तव पुत्रो भविष्यामि सर्वशङ्खभृतां वरः ॥ ६०
चेतुर्विशतिके प्राप्ते त्रेतार्थ्ये तु तथा युगे । रामो नाम भविष्यामि तव पुत्रः पतिव्रते ॥ ६१
[*पुनः पुत्रो भविष्यामि तवैव शृणु वाऽनघे] । अष्टाविंशतिके प्राप्ते द्वापरान्ते युगे तदा ॥ ६२
सर्वदैत्यविनाशार्थं भूभारहरणाय च । वासुदेवोऽथ ते पुत्रो भविष्यामि न संशयः ॥ ६३
इदानीं कुरु कल्याणि मद्राक्यं धर्मसंयुतम् । सर्वलक्षणसपञ्चं सत्यर्थं समन्वितम् ॥ ६४
सर्वज्ञं सर्वदं देवि पुत्रमुत्पाद्य सुन्दरम् । इन्द्रत्वं तस्य दास्यामि इन्द्रः सोऽपि भविष्यति ॥ ६५
एवं संभाषितं श्रुत्वा महार्षसमन्विता । देवदेवप्रसादेन इन्द्रः पुत्रो भविष्यति ॥ ६६
एवमस्तु महाभाग तव वाक्यं करोम्यहम् । ततस्ता देवताः सर्वी जग्मुः स्वस्थानमेव हि ॥
हरिणा सह ते सर्वे निरातङ्गा मुदाऽन्विताः ॥ ६७

सूत उवाच—

अदितिः कश्यपं प्राह क्रतुं प्राप्य मनस्विनी । भगवन्दीयतां पुत्रः सुरेन्द्रपदभुज्ञकः ॥ ६८
चिन्तयित्वा क्षणं विप्रस्तामुवाच मनस्विनीम् । एवमस्तु महाभागे तव पुत्रो भविष्यति ॥ ६९
चैलोक्यस्यापि कर्ता च यज्ञभोक्ता स एव च । तस्याः शिरसि संन्यस्य स्वहस्तं च द्विजोत्तमः ७०
तपश्चार तेजस्वी विष्णुलोके वसन्सदा । तस्य पुण्यक्षयाज्ञातं विष्णुलोकाद्विजोत्तमाः ॥ ७१
पतनं कर्मवर्गतस्ततस्तस्या द्विजोत्तमाः । पुण्यर्थं गतो विप्र अदित्यास्तु महातपाः ॥ ७२
इन्द्रत्वं भोक्तुकामार्थं सत्यपुण्येन कर्मणा । गर्भं दधार सा देवी पुण्येन तपसा किल ॥ ७३
तपस्तेषे निरालस्या वनवासं गता सती । दिव्यं वर्षशतं यातं तपन्त्यां देवमातरि ॥ ७४
अतप्यत तपस्तीव्रं कुप्फरं देवतासुरैः । तस्यास्तु तपसा तेन तेजसा च समन्विता ॥ ७५
सूर्यतेजःप्रतीकाशा द्वितीय इव भास्करः । शुशुभे सा यथा दीपा परमं ध्यानमास्थिता ॥ ७६
रूपेणाधिकतां याता तपसस्तेजसा तदा । लयःयानपरा सा च वायुभक्षा तंपस्विनी ॥
अधिकं शुशुभे देवी दक्षस्य तनया तदा ॥ ७७
सिद्धाश्र क्रपयः सर्वे देवाश्रापि महोजसः । स्तुवन्ति तां महाभागां रक्षन्ति च सुतत्पराम् ॥ ७८
पूर्णे वर्षशते तस्या विष्णुस्तत्र समागतः । तामुवाच महाभागामदितिं तपसाऽन्विताम् ॥ ७९
देवि गर्भः सुसंपूर्णः सूतिकालः प्रवर्तते । तवैव तपसां पुष्टस्तेजसा च प्रवार्धितः ॥ ८०

* क. ख. च. पुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१ क. ख. च. श. मुवरात्तव गोविन्दं सर्वकामसमन्विताः । म० । २ क. ख. च. श. 'गे वै दशमे प्रा' । ३ क. ख.
ज. श. ढ. 'वेशाक्ष' । ४ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. ज. श. ट. ढ. सप्तविशतिके । ५ क. ख. ग. घ. छ. श. ट. 'से युगे
वैश्ये तथैष च । स० । ६ क. ख. च. छ. श. ढ. 'शतः सुव्रतस्य द्विजस्य च । पु' । ७ क. ख. घ. च. छ. श. निरालस्या ।
८ क. ख. च. छ. श. दुश्वरं देवब्राह्मणैः । त० । ९ क. ख. च. छ. श. मनस्विनी । १० क. ख. ग. घ. च. छ. श. ट.
'सा तुष्ट' ।

अद्यैव गर्भेतं त्वं मुञ्च मुञ्च यशस्विनि । एवमाभाष्य देवेशः स जगाम स्वकं गृहम् ॥	८१
असूत पुत्रं सा देवी काले प्राप्ते महोदये । सुपुत्रं दीपिसंयुक्तं द्वितीयमिव भास्करम् ॥	८२
सुभगं चारुसर्वाङ्गं सर्वलक्षणसंयुतम् । चतुर्बाहुं महाकायं लोकपालं सुरेश्वरम् ॥	८३
तेजोज्वालासमाकीर्णं चक्रपदमुहस्तकम् । चन्द्रविम्बानुकारेण वदनेन महाप्रभम् ॥	८४
राजमानं महाप्राङ्मं तेजसा वैष्णवेन च । अन्यैश्च लक्षणैर्दिव्यैर्दिव्यभावैरलंकृतम् ॥	८५
सर्वलक्षणसंपूर्णं चन्द्रास्यं कमलेक्षणम् । आजग्मुस्तत्र ते देवा क्रृषयो वेदपारगाः ॥	८६
गन्धर्वाश्च ततो नागाः सिद्धा विद्याधरास्तथा । क्रृषयः सप्त ते दिव्याः पूर्वोपरमहौजसा ॥	८७
अन्ये च मुनयः पुण्याः पुण्यमङ्गलदायिनः । आजग्मुस्ते महात्मानो हर्षनिर्भरमानसाः ॥	८८
तस्मिञ्ज्ञाते महाभागे भगवन्तो(ति) महौजासि । आजग्मुर्देवताः सर्वे पर्वतास्तु तपस्विनः ॥	८९
क्षीराद्याः सागराः सर्वे नद्यश्वेव तथाऽप्लाः । मूर्तिमन्तस्ततः सर्वे ये चान्ये हि चराचराः ॥	९०
मङ्गलैस्तु महोत्साहं चक्रुः सर्वे सुरेश्वराः । ननृतुश्चाप्सरः संघा गन्धर्वा ललितं जगुः ॥	९१
वेदपत्रैस्ततो देवा ब्राह्मणा वेदपारगाः । स्तुवन्ति तं महात्मानं सुतं वै कश्यपस्य च ॥	९२
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च वेदाश्वैव समागताः । साङ्गोपाङ्गैश्च संयुक्तास्तस्मिञ्ज्ञाते महौजसि ॥	९३
मङ्गलं चक्रिरे सर्वे गीतपुण्यैर्महोत्सवैः । हर्षेण निर्भराः सर्वे पूजयन्तो महौजसः ॥	९४
ब्रह्माद्याश्च त्रयो देवाः कर्त्यपोऽथ बृहस्पतिः । चक्रिरे नामकर्मादि तस्यैव हि महात्मनः ॥	९५
वसुदत्तेति विख्यातो वसुदेति पुनस्तत्र । आखण्डलेति त्वचाप्म मरुत्वान्नाम ते पुनः ॥	९६
मघवा च विङ्गौजास्त्वं पाकशासन इत्यपि । शंकश्वेव हि विख्यात इन्द्रश्वैरेति ते सुतः ॥	९७
इत्येतानि च नामानि तस्यैव च महात्मनः । चकुश्च देवताः सर्वा संतुष्टा हृष्मानसाः ॥	९८
स्नानं ते कारयामासुः संस्कारांश्च महामुराः । विश्वकर्माणमाहूय ददुराभरणानि च ॥	९९
तानि पुण्यानि दिव्यानि तस्मै ते तु महात्मने । जाते तस्मिन्महाभागे देवराजे महात्मनि ॥	१००
एवं मुदं ततः प्रापुः सर्वे देवा महौजसः । पुण्ये तिथौ तथा क्रैसे सुमुहूर्ते महामतिः ॥	१०१
इन्द्रत्वे स्थापितो देवैरभिषिक्तः सुमङ्गलैः । प्राप्तमैन्द्रं पदं तेन प्रसादात्तस्य चक्रिणः ॥	१०२
तपश्चकार तेजस्वी वसुदत्तः सुरेश्वरः । उत्रेण तेजसा युक्तो वज्रपाशाङ्गशायुधः ॥	१०३

सूत उवाच—

उग्रं समस्तं तपसः प्रभावं विलोक्य शुक्रो निजगाद गाथाम् ।

लोकेषु चान्यो न भविष्यतीति यथा हि चायं च सुर्दर्शनीयः ॥ १०४

विष्णोः प्रसादात्तपसा महात्मना संप्राप्तमैर्वर्यमिहैव दिव्यम् ।

अनेन तुल्यो न भविष्यतीति लोकेषु चान्यस्तपसोग्रवीर्यः ॥

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे देवासुररिन्द्राभिषेको नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

आंदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—३ ४७९

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

कश्यपस्य च भार्याऽन्या दत्तुर्नाम तपस्विनी । पुत्रशोकेन संतप्ता संप्राप्ता दितिमन्दिरम् ॥ १

१ क. ख. ग. घ. च. छ. झ. ट. सुभुजे । २ क. ख. च. छ. झ. शाङ्कश्वैः । ३ क. ख. ग. घ. च. छ. झ. लमे ।

४ क. ख. ग. घ. च. छ. झ. द. *य वसुदत्तवीरः । विं । ५ क. ख. च. छ. झ. द. *स्य प्रिया भार्या दै ।

रुदमाना प्रणम्यैव पादपद्मयुगं तदा । दुःखेन महता प्राप्ता दितिस्तां प्रत्यबोधयत् । २

दितिरुवाच—

तवैव हि महाभागे किमिदं रोदकारणम् । पुत्रिष्यशैकपुत्रेण लोके नार्यो भवन्ति वै ॥ ३

भवती शतपुत्राणां गुणिनामपि भामिनी । माता तपसि कल्याणि शुभादीनां महात्मनाम् ॥ ४

कस्माहुःखं त्वया प्राप्तमेतन्मे कारणं वद । हिरण्यकशिषु राजा हिरण्याक्षो महाबलः ॥ ५

यस्याः पुत्रौ महात्मनौ महावलपराक्रमौ । कस्माहुःखं महज्ञातं तस्माच्चैव सखे वद ॥ ६

[*एवमाभाष्य सा देवी तां दितिर्दुःखसंयुताम्] । आख्याहि कारणं सर्वं यस्माद्रोदिषि सांप्रतम् ॥ ७

एवमाभाष्य तां देवीं विरराम मनस्त्विनी ॥

दनुरुवाच—

पश्य पश्य महाभागे सपत्न्याश्र यनोरथम् । परिपूर्णं कृतं तेन देवदेवेन चक्रिणा ॥ ८

यथा पूर्वं वरो दत्तो शदित्यै देवि विष्णुना । तथेदानीं च पुत्राय तस्या दत्तो वरो महान् ॥ ९

कश्यपादिश्वुतो जातस्त्वैलोक्यपालकः सुतः । इन्द्रत्वं तस्य वै दत्तं तव पुत्राद्विहत्य च ॥ १०

यनोरथैस्तु संपूर्णा अदितिः सुखवर्धिनी । कनीयान्वसुदत्तश्च तस्य पुत्रश्च संप्रति ॥

ऐन्द्रं पदं सुदुष्पाप्यं देवैः सार्थं भुनक्ति च ॥

दितिरुवाच—

कस्मात्पदात्परिभ्रष्टो यम पुत्रो महामतिः । अन्ये च दानवा दैत्यस्तेजोभ्रष्टाः कर्थं सखे ॥ १२

तस्य त्वं कारणं द्यूहि विस्तरेण यशस्त्विनि । तामाभाष्य दितिर्वाक्यं विरराम सुदुःखिता ॥ १३

दनुरुवाच—

देवाश्च दानवाः सर्वे क्रोधाच्च संगरं गताः । तत्र युद्धं महज्ञातं दैत्यसंक्षयकारकम् ॥ १४

देवैश्च विष्णुना युद्धे यम पुत्रा निपातिताः । तथैव तव पुत्राश्र इता देवेन चक्रिणा ॥ १५

वने गजान्यथा सिंहो द्रावयेत्स्वेन तेजसा । तथा ते मामकाः पुत्रा निहताः शङ्खपाणिना ॥ १६

कालनेमिमुखं सैन्यं दुर्जयं यत्सुरासुरैः । नाशितं मर्दितं सर्वे द्रावितं विकलीकृतम् ॥ १७

स्त्रीयार्चिर्भिर्यथा वहिस्त्रृणानि ज्वालयेद्वने । तथा दैत्यगणान्सर्वान्निर्दहत्येव केशवः ॥ १८

यम पुत्रा मृता देवि वहुशस्त्रव नन्दनाः । वहिं प्राप्य यथा सर्वे शलभा यान्ति संक्षयम् ॥ १९

तथा ते दानवाः सर्वे हरिं प्राप्य क्षयं गताः । एवमेव हि वृत्तान्तं दितिः गुश्राव दारुणम् ॥ २०

दितिरुवाच—

वज्रपातोपमं भद्रे वदस्येवं कर्थं यम । एवमाभाष्य तां देवी मूर्छिता निपपात ह ॥ २१

हा हा कष्टं महज्ञातं वर्हुदुःखं प्रतापकम् । रुरोद करुणं साऽपि पुत्रशोकसुपीडिता ॥ २२

तां द्वच्छा स मुनिश्रेष्ठ उवाच वचनं शुभम् । मा रोदिषि च भद्रं ते नैवं शोचन्ति त्वद्विधाः ॥ २३

सञ्चवन्तो महाभागे लोभमोहेन वर्जिताः । कस्य पुत्रा हि संसारे कस्य देवि सुबान्धवाः ॥ २४

* क. ख. च. छ. झ. दुण्डादीनां । २ क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. झ. श्रयताम् । ३ क. ख. ग. घ. ढ. च. छ.
ज. झ. ट. ढ. छ. 'नीं सुपुत्राद्यं दत्तं देवेन सांप्रतम् । कौ' ४ क. ख. च. छ. झ. विदली' । ५ क. ख. घ. च. छ. झ. ट.
'म् । स्वेन्छैव यथा । ६ क. ख. ग. घ. च. छ. झ. ट. 'हुदुःखप्रदायक' । ७ क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. ज. झ. ट. ढ.
'न वाहिताः ।

१ क ख च. छ. झ. दुण्डादीनां । २ क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. झ. श्रयताम् । ३ क. ख. ग. घ. ढ. च. छ.
ज. झ. ट. ढ. छ. 'नीं सुपुत्राद्यं दत्तं देवेन सांप्रतम् । कौ' ४ क. ख. च. छ. झ. विदली' । ५ क. ख. घ. च. छ. झ. ट.
'म् । स्वेन्छैव यथा । ६ क. ख. ग. घ. च. छ. झ. ट. 'हुदुःखप्रदायक' । ७ क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. ज. झ. ट. ढ.
'न वाहिताः ।

नास्ति कस्य हि केनापि^१ तत्सर्वं श्रूयतां प्रिये । दक्षस्थापि सुता यूयं सुन्दर्यश्चैव मामकाः ॥२५
भवतीनामहं भर्ता भरकः पूरकः शुभे । पोषकः पालकश्चैव रक्षकोऽस्मि वरानने ॥ २६
कस्माद्वैरं कृतं क्षूरैरसूरैरजितात्मभिः । तव पुत्रा महाभागे सत्यधर्मविवर्जिताः ॥ २७
तेन दोषेण ते सर्वे तव दोषेण वै शुभे । निहता वासुदेवेन देवैश्च सुनिपातिताः ॥ २८
तस्माच्छोको न कर्तव्यः सत्यमोक्षविनाशनः । शोको हि नाशयेत्पुण्यं क्षयात्पुण्यस्य नश्यति २९
तस्माच्छोकं परित्यज्य विघ्नरूपं वरानने । आत्मदोषप्रभावेन दानवा मरणं गताः ॥ ३०
देवा निमित्तभूताश्च नाशिताः स्वेन कर्मणा । एवं ज्ञात्वा महाभागे समागच्छ सुखं प्रति ॥ ३१
एवमुक्त्वा महायोगी तां प्रियां दुःखभागिनीम् । विषादाच्च निवृत्तोऽसौ विराम महामतिः ॥ ३२
इति श्रीमहापुराणे पादे भुमिखण्डे दितिविलापो नाम प्रत्येऽध्यायः ॥ ६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिकाः—३५०३

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

दितिरूपाच—

सत्यमुक्तं त्वया नाथ सर्वमेव न संशयः । भर्तुस्तेहं परित्यज्य गता सापत्नजं द्विज ॥ १
अभियानेन दुःखेन मानभङ्गेन सत्तम । महादुःखेन संतसा करिष्ये प्राणमोचनम् ॥ २

कश्यप उवाच—

श्रूयतामभिधास्यामि यथा शान्तिर्भविष्यति । न कः कस्य भवेत्पुत्रो न माता न पिता शुभे ॥३
न भ्राता बान्धवाः कस्य न च स्वजनबान्धवाः । एवं संसारसंबन्धो मायामोहसमन्वितः ॥ ४
स्वयमेव पिता देवि स्वयं माताऽथ बान्धवाः । स्वयं स्वजनवर्गश्च स्वयं सर्वैः सनातनः ॥ ५
आचारेण नरो देवि सुखित्वमुपजायते । अनाचारेण पापेन नाशं याति तथा धुकम् ॥ ६
कूर्योनिं प्रयात्येवं नरो देवि न संशयः । कर्मणा सत्यहीनेन महापापेन मोहितः ॥ ७
रिपुत्वं वर्तते मर्त्यः प्राणिनां नित्यसंस्थितः । सत्येन वर्तते मर्त्यो यदा लोके प्रिये शुभे ॥ ८
तदा तस्य भवन्त्येवं पित्राः सर्वत्र भाँविनि ॥

कृपिकारो यदा देवि क्षेत्रे बीजं सुसंस्थितः । यादृशं तु वपत्येव तादृशं फलमश्चुते ॥ ९
तथा तव च पुत्रैश्च साधुभिः स्पर्धितं सह । कर्मणस्तस्य तैस्माच्च फलं भुद्भूत्वं सुसंस्थितम् ॥ १०
तव पुत्रा महाभार्ग तपःशान्तिविवार्जिताः । तेन पापेन ते सर्वे पतिता वै महत्पदात् ॥ ११
एवं ज्ञात्वा शमं गच्छ मुश्च दुःसं सुखं तैया । कस्य पुत्राश्च मित्राणि कस्य स्वजनबान्धवाः ॥
आत्मकर्मानुसारेण फलं भुञ्जन्ति जन्तवः ॥ १२

परार्थे चिन्तनं देवि तच्चक्षानेन पण्डिताः । न कुर्वन्ति महात्मानो व्यर्थमेवं न संशयः ॥ १३
पश्चभूतात्मकं कायं केवलं संधिजर्जरम् । आत्मामित्रं कृतं तेन सर्वं देवि निशामय ॥ १४
आत्मा नाम महापुण्यः सर्वगः सर्वदर्शकः । सर्वसिद्धिस्तु सर्वात्मा सात्त्विकः सर्वसिद्धिदः ॥ १५

१ क. ख. च. छ. श. 'पि संबन्धो देवि श्रूयताम् । द' । २ क. ख. च. छ. श. 'त्वसोऽव्यवि' । ३ क. ख. च.
छ. श. रिपुत्वं । ४ क. ख. च. छ. श. विवादा' । ५ क. ख. च. छ. श. धर्मः । ६ क. ख. च. छ. श. भाविनि । ७ क.
ख. च. छ. श. तत्पात्रं । ८ क. ख. च. छ. श. 'गे सत्यशा' । ९ क. ख. ग. च. छ. ट. व्रज ।

एवं सर्वमयो देवि भ्रमत्येको निरङ्जनः । भ्रमता निर्जने येन मूर्तिमन्तो द्विजोत्तमाः ॥ १६
 चत्सारो दर्शिताः पुण्या बुद्धिमन्तो महोजसः । पञ्चमः भसनश्चैव पूर्वाणां मित्रमेव च ॥ १७
 अथो आत्मा समायातो ज्ञानसाहाय्य एव वा । स तान्दृष्टा महात्मा वै ज्ञानमात्मा समग्रवीद् ॥
 [*ज्ञानं पञ्चमं अमी पञ्चमं मध्ययन्तः परस्परम्] । गच्छ त्वं मम वाक्येन युक्तं क इति पृच्छ ह ॥ १९
 ज्ञानं वाक्यं परं श्रुत्वा सार्थस्तस्य महामनः । तदाहाऽत्मानमाराध्यमेतैः किं ते प्रयोजनम् ॥
 तत्त्वतो ब्रूहि तत्सर्वं भवाङ्गुदो हि सर्वदा ॥ २०

आत्मोवाच—

एते पञ्चम हमाप्राज्ञा रूपवन्तो मनस्त्विनः । गत्वा संदर्शयाम्येतानाभाष्ये ज्ञानं श्रूयताम् ॥ २१
 भव्यानेतान्प्रवक्ष्यामि पञ्चमीं गतिमागतान् । दूत त्वं गच्छ भो ज्ञानं कुशलो दूतकर्मणि ॥ २२

ज्ञानमुवाच—

त्वमात्मञ्चश्रूयतां वाक्यं सत्यं सत्यं वदाम्यहम् । एतेषां संगतिस्तात् कार्या नैव त्वया कदा ॥ २३
 [† पञ्चानामपि शुद्धात्मकं कार्या शुभमिच्छता] । भवतः संगतिं मोह इच्छत्येष महामते ॥ २४

[† आत्मोवाच—

एतेषां संगति ज्ञानं कस्माद्वारयते भवान् । तन्मे त्वं कारणं ब्रूहि याथातथ्येन पण्डित ॥ २५
 ज्ञानमुवाच—

एतेषां सङ्गमात्रात्तु महदुःखं भविष्यति । दुःखमूला हि पञ्चैव शोकसंतापकारकाः ॥ २६
 एवमस्तु महाप्राज्ञं करिष्ये वचनं तव । ज्ञानमाभाष्य स शात्मा ध्यानेन सह संगतः ॥ २७

कश्यप उवाच—

ततः पञ्चैव ते तत्राद्राक्षुरात्मानमेव तम् । बुद्धिमूचुः समाद्य संगत्याऽत्मानमेव हि ॥ २८

दूतत्वं कुरु कल्याणं श्वस्माकमात्मना सह । पञ्चतत्त्वा महात्मानो विश्वस्य धारकाः शुभाः ॥ २९

भवन्तं मित्रमिच्छन्ति इत्याभाष्य महामतिम् । गत्वा बुद्धे त्वया कार्यं कर्तव्यं सांप्रतं त्रज ॥ ३०

एवमस्तु महाभागाः करिष्ये कार्यमुक्तम् । एवमाष्य तान्सा वै गता शात्मानमेव तम् ॥ ३१

अहं बुद्धिर्महाभाग भवन्तं समुपागता । दूतत्वे महतां पार्थितेषां त्वं वचनं शृणु ॥ ३२

भवन्त्यैर्त्रीं समिच्छन्ति श्वेष्यां पञ्च चाऽत्मकाः । कुरु मैत्रं महाप्राज्ञं जहि ईयानं सुदूरतः ॥ ३३

ज्ञानमुवाच—

न कर्तव्यस्त्वया चाऽत्मकैतेषां वै समागमः । एषां संसर्गमात्रेण महदुःखं भविष्यति ॥ ३४

यद्या ज्ञानेन हीनस्त्वं कर्थं कर्थं करिष्यसि । एवमेव न कर्तव्यमेतेषां वै समागमः ॥ ३५

गर्भवासो हि भवतो भविष्यत्यन्यथा विभो । ज्ञानेनैव यद्या हीनो श्वज्ञानं यास्यसि ध्वुम् ॥ ३६

एवमुक्त्वा तपात्मानं विरराम महामतिः । ततस्तामागतां बुद्धिमात्मा प्रोवाच निश्चितम् ॥ ३७

ज्ञानध्यानौ महात्मानावात्मनो मम शोभनौ । तत्र यानं न मे युक्तं तद्बुद्धे किं करोम्यहम् ॥ ३८

* क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. ज. झ. ट. ड. द. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । + क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. ज. झ. ट.

र. द. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । † क. ख. ग. घ. च. छ. ज. झ. ट. पुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१ क. ख. घ. ढ. च. छ. द. द. 'व कुर्वाणा मध्यमे' । २ च. ज. ड. 'इय समीपस्था म' । ३ क. ख. ग. घ.
 ख. च. छ. ज. झ. ट. ड. 'म' । एतान्गत्वा ब्रीहि त्वं यू' । ४ क. ख. च. छ. झ. 'त्वे भवता पार्थे तेषां । ५ क. ख.
 ख. छ. झ. तेजायाः । ६ च. मानं । ७ क. ख. च. छ. झ. 'तंव्यं त्वया देव वचः शृणु । ग' ।

एवं श्रुत्वा गता बुद्धिस्तेषां पार्थे यशस्विनी । सप्ताचेषु समग्रं तत्कथनं ज्ञानध्यानयोः ॥ ३९
ततस्ते पञ्चकाः सर्वे आत्मानं प्रति जग्मिरे । मैत्रमेव प्रतीच्छामो भवतो नित्यमेव हि ॥ ४०
यस्माच्छुद्गोऽसि लोकेश तस्मात्वां समुपागताः । स्वयमेव विचार्येव शुक्तरं नः प्रदीयताम् ॥ ४१

आत्मोवाच—

यूयं पञ्चैव संप्राप्ता मम मैत्रं समिच्छथ । स्वीयं गुणं प्रभावं च कथयन्तु ममाग्रतः ॥ ४२
भूमिरुवाच—

सर्वकार्यस्य संस्थानं चर्ममांससमन्वितम् । [**अस्थियूलदृष्ट्वं च नखलोमसमन्वितम्] ॥ ४३
प्रभावो हि महाप्राङ्ग कायमध्ये पमैव हि । नासिकागमनो गन्धः स मे भृत्यो महामनाः ॥ ४४

आकाश उवाच—

अहमाकाशकः प्राप्तो मम काये प्रभावकम् । श्रूयतामभिशास्यामि परब्रह्मस्वरूपिणे ॥ ४५

बाह्यान्तरावकाशश्च शून्यस्थाने वसाम्यहम् । पमैव भृत्यौ श्रवणे श्रवणार्थं प्रतिष्ठितौ ॥ ४६

वायुरुवाच—

यत्स्वरूपेऽथ निःश्वासे करोम्येवं शुभाशुभम् । कर्म काये स्थितं नित्यं स्पर्शाख्यस्तत्रमे गुणः ॥ ४७
तेज उवाच—

काये सूर्यस्य वै नित्यं विनियोगं करोम्यहम् । सबाहाभ्यन्तरं सर्वं द्रैव्याद्रैव्यं प्रदर्शये ॥ ४८

तत्र नैत्रे च भृत्यौ मे द्रव्यलब्धप्रसाधकौ । एवं मयाऽत्मव्यापारस्तवाग्रे कथितः परः ॥ ४९

आप ऊचुः—

शुक्रं मज्जा तथा लाला पलं त्वक्संधिसंस्थितम् । रुधिरं प्रेषयामो वै कायमध्ये स्थिता वयम् ॥ ५०
संपोषयामोऽहर्निशमपृतेन कलेवरम् । एवं मयः सुव्यापारः कायपत्तनकेऽपितः ॥

अमात्यं रसनां विद्धि रसास्वादकरीं पराम् ॥ ५१

नासिकोवाच—

सुगन्धेन परां पुष्टिं कायस्यापि करोम्यहम् । दुर्गन्धं तु परित्यज्य काये सर्वं प्रदर्शये ॥ ५२

बुद्धिशुक्ता महाभाग तस्या भावेन भाविता । स्वामिकार्याय कायेऽस्मिन्ह तिष्ठामि निश्चला ॥

गन्धं मम गुणं विद्धि द्विवेदं यत्प्रवर्तितम् ॥ ५४

श्रवणे ऊचुः—

कार्याकार्यादिकं शब्दं लोकैरुक्तं शुभाशुभम् । शृणुयाव सुकायस्थौ सत्यासत्यं प्रियाप्रियम् ॥ ५५

शब्दो हि मे गुणः प्रोक्तो मम व्यापार एव हि । योजयामि न संदेहो यदा बुद्धिः प्रपूरयेत् ॥ ५६

त्वगुवाच—

पञ्चरूपात्मको वायुः शरीरेऽस्मिन्यवस्थितः । सबाहाभ्यन्तरां चेष्टां तेषां जानामि निश्चितम् ॥ ५७

शीतोष्णमातपं वर्षं वायोः स्फुरणमेव च । सर्वं जानामि संस्पर्शादङ्गश्लेषादिकं वृणाम् ॥ ५८

स्पर्शं एव गुणो महमेतत्सत्यं वदाम्यहम् । एवं हि ते समाख्यातो शात्मव्यापार एव हि ॥ ५९

* क. ख. ग. ड. च. छ. श. ढ. ठ. पुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१ क. ख. ढ. च. छ. श. ढ. ठ. 'च—पञ्चल्पेण तिष्ठामि क' । २ क. ख. ग. घ. ड. छ. श. ठ. ढ. ठ. 'म् । चर्म-
काये स्थितोऽमात्यं शृणुष्वाऽत्मन्युगुणं हि मे । ते' । ३ क. ख. च. छ. श. दुष्टादुष्टं । ४ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. ज.
छ. ठ. ढ. ठ नेत्रामातपी मे मम राज्यप्रं । ५ च सर्वं ।

नेत्रे ऊचतुः—

संसारे यानि रूपाणि भव्याभव्यानि सत्तम । यदा प्रेरयते बुद्धिस्तदा पश्याव नान्यथा ॥ ६०
वसावः कायमध्ये वै रूपं गुण इहाऽवयोः । एवं व्यापार उक्तो नौ कायमध्ये महामते ॥ ६१

जिह्वोवाच—

बुद्धियुक्ता हृहं तात रसभेदान्विचारये । [*क्षारमाम्लादिकं सर्वं नीरसं स्वादु चिन्तये] ॥ ६२
व्यापारेण हनेनापि नित्ययुक्ता वसाम्यहम् । [†इन्द्रियाणां हि सर्वेषां बुद्धिरेव प्रणायकः] ॥ ६३

एवं पञ्च समायातानीन्द्रियाणि प्रिये शृणु । स्वीयानि यानि कर्माणि कथयन्ति पुनः पुनः ॥ ६४
अथ बुद्धिः [*समायाता तमुवाच महामतेम् । मद्विहीनो यदा कायस्तदा नश्यति नान्यथा ॥

तस्मात्त्वं मां] समास्थाय प्रवर्तस्व महामते ॥ ६५

अथ कर्म समायातमात्मानभिदमब्रवीत् । अहं कर्म महाप्राङ्म तव पार्ख्यं समागतम् ॥ ६६

त्वां प्रेषयाम्यहं तात यथा वै येन गच्छ ह । एवमाकर्ण्य तत्सर्वमात्मा प्रोवाच तान्प्रति ॥ ६७
यूयं पञ्चात्मका युक्ताः सर्वसाधारणाः किलं । तस्मान्मैत्रं समिच्छामि तत्र पञ्चात्मकं प्रति ॥

ब्रुवन्तु कारणं सर्वे समाग्रे सर्वमेव तत् ॥ ६८

पञ्चात्मका ऊचुः—

अस्मत्सङ्गप्रसङ्गेन पिण्डमेव प्रजायते । तस्मिन्पिण्डे महादेव भवान्वसति सुव्रत ॥ ६९

तिष्ठामो ह वयं सर्वे प्रसादात्तव तत्र हि । एतस्मात्कारणान्मैत्रमिच्छामस्तव नित्यशः ॥ ७०

आत्मोवाच—

एवमस्तु महाभागा भवतां प्रियमेव च । करिष्ये नात्र संदेहो मैत्रं हि प्रीतिकारणात् ॥ ७१

वार्यमाणो महाभागो ज्ञानेनापि महात्मना । ध्यानेन च महात्माऽसौ तेषां संगतिप्राप्तः ॥ ७२

स तैः प्रमोहितस्तत्र रागदेषादिभिस्तदा । पञ्चतत्त्वसमायुक्तः कायत्वं गतवान्प्रभुः ॥ ७३

यदा गर्भे समायातो विष्णुपूत्रसमाकुले । दुर्गन्धे पिञ्चिलावर्ते पतितस्तैः सुसंयुतः ॥ ७४

अङ्गेन व्याकुलो भूतः पञ्चात्मकानुवाच सः । भो भोः पञ्चात्मकाः सर्वे शृणुऽत्र वचनं मम ॥ ७५

भवतां हि प्रसङ्गेन महादुःखेन मोहितः । नन्वस्मिन्पिण्डिले धोरे पतितोऽस्मि महाभये ॥ ७६

पञ्चात्मका ऊचुः—

तावत्संस्थीयतां राजन्यावद्वर्भं प्रपूर्येत् । पश्चान्निर्गमनं ते वै भविष्यति न संशयः ॥ ७७

अस्माकं हि भवान्वस्यामी कायदेशे व्यवस्थितः । [†राज्यमेवं प्रकर्तव्यं सुखभोक्ता भविष्यसि ॥

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा चाऽत्मा दुःखेन पीडितः] । गन्तुमिच्छासौ तस्मात्पलायनपरोऽभवत् ॥ ७९

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिक्षण्डे देशपुत्रप्रकरणे शारीरोत्पत्तिकथनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टङ्गाः—३५८२

अथाष्टमोऽध्यायः ।

कश्यप उवाच—

स गर्भो व्याकुलो जातः खिश्चामानो दिने दिने । दुःखक्रान्तो हि धर्मात्मा सर्वपीडाभिपीडितः

* क. ख. ङ. च. छ. ज. स. ड. द्युस्तकस्थोऽयं पाठः । † क. ख. च. छ. स. पुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

* क. ख. ग. ङ. च. छ. स. ड. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । † क. ख. ङ. च. छ. ज. स. ड. पुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१ च. 'ल । कस्मान्मैत्रं समिच्छान्ति पञ्चात्मका मर्मव हि । ब्रुँ । २ क. ख. च. छ. स. 'ज्ञे यदा दे' ।

अथोमुखस्तु गर्भस्थो मोहजालेन बन्धितः । आधिव्याधिसमाक्रान्तो हाहाभूतो विचेतनः ॥
दुःखेन महाताऽविष्टो ज्ञानमाह प्रपीडितः ॥ २

आत्मोवाच—

तव वाक्यं महाप्राङ्ग न कृतं तु मया तदा । ध्यानेन वार्यमाणोऽपि पतितो मोहसंकटे ॥
तस्माद्रक्ष महाप्राङ्ग गर्भवासात्सुदारुणात् ॥ ३

ज्ञानमुवाच—

मया त्वं वारितो शात्मन्तुतं वाक्यं न चैव मे । पञ्चात्मकर्महाकूरैः पातितो गर्भसंकटे ॥ ४
इदानीं गच्छ त्वं ध्यानं तस्मात्त्वं प्राप्त्यसे सुखम् । गर्भवासाद्विष्ट्यते मोक्षसंते च न संशयः ॥ ५
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ज्ञात्वा ज्ञानस्य तत्त्वताम् । ध्यानमाहूय प्रोवाच श्रूयतां वचनं मम ॥ ६
त्वामहं शरणं प्राप्तो ध्यान मां रक्ष नित्यशः । एवमस्तु महाप्राङ्ग ध्यानमाह महामते ॥ ७
एतद्वाक्यं ततः श्रुत्वा शात्मा वै ध्यानमागतः । ध्यानेन हि समं गर्भे संस्थितो मोहवर्जितः ॥ ८
[*यदा ध्यानं गतो शात्मा विस्मृतं गर्भजं भयम् । स द्वाभ्यां सहितस्तत्र शात्मा मोहविवर्जितः] ९
चिन्तयन्ते वै नित्यंमात्मकं सुखमेव हि । इतो निष्क्रान्तमात्रस्तु त्यजे पञ्चात्मकं वपुः ॥ १०
एवं चिन्तयते नित्यं गर्भवासगतः प्रभुः । सूतिकाले तु संप्राप्ते प्राजापत्येन शोभने ॥ ११
वायुना चालितो गर्भः प्राणेनापि बलीयसा । योनिर्विकाशमायाति चतुर्विंशाङ्कुलं तदा ॥ १२
पञ्चविंशाङ्कुलो गर्भस्तेन पीडा विजायते । एवं संपीड्यमानस्तु मूर्छिया मूर्छितः प्रिये ॥ १३
पतितो भूमिभागे तु ज्ञानध्यानसमन्वितः । प्राजापत्येन दिव्येन वायुना स पृथकृतः ॥ १४
भूमिसंस्पर्शमात्रेण ज्ञानध्याने तु विस्मृते । संसारमोहसंदर्श आत्मा प्रियतया स्थितः ॥ १५
गुणदोषसमाक्रान्तो महामोहसमन्वितः । खानपानादिकं सर्वमिच्छत्येव दिने दिने ॥ १६
एवं संपृष्ठमानस्तु शात्मा पञ्चात्मकैः सह । व्याप्त्यते इन्द्रियैः सर्वैर्विषयैः पापकारिभिः ॥ १७
वान्धवानां सुसंमोहे भार्यादीनां तथैव च । आकुलव्याकुलो देवि जायते च दिने दिने ॥ १८
महामोहेन संदर्शो मोहजालं गतः प्रभुः । कैवर्तेन यथो नद्यां शकुलो जातवन्धनः ॥ १९
चलितुं नैव शक्रोति तथा चाऽसीत्प्रबन्धितः । मोहजालैस्तु तैः सर्वैर्दद्वन्द्वैस्तु बन्धितः ॥ २०
एवमात्मा प्रपञ्चेन व्यापितो व्यापकेन हि । ज्ञानविज्ञानविभ्रष्टो रागद्रेषादिभिर्हितः ॥ २१
कामेन पीड्यमानस्तु क्रोधेनैव तथैव वा । प्रकृत्या कर्मणा बद्धो महामृदो विजायते ॥ २२
एवं मृदो यदाऽत्माऽसौ कामक्रोधवशं गतः । लोभरागादिभिः सर्वैर्व्यापृतस्तैरुत्तमभिः ॥ २३
इयं भार्या तथं पुत्र इदं मित्रमिदं घृहम् । एवं संसारजालेन महामोहेन बन्धितः ॥ २४
पुत्रशोकादिभिर्द्वयैः संतसो हनिशं तदा । जरया व्याधिभिर्वैव संग्रस्तशाऽधिभिस्तथा ॥ २५
एवमात्मा संप्रतसो दुःखमोहैः सुदारुणैः । अभिमानैर्मानभङ्गैर्नानादुःखैश्च खण्डितः ॥ २६
दृद्धत्वेन तथा देवि शबलत्वेन पीडितः । दुःखं चिन्तयते नित्यं महाभूतो विचेतनः ॥ २७
रात्रौ स्वप्नान्प्रपश्येत दिवा चैतन्यवर्जितः । वैकल्येन स मोहेन व्यासो देवि दिने दिने ॥ २८

* क. ख. ड. च. छ. ज. श. ड. ढ. पुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१ द. 'स्तोऽश न । २ ग. घ. 'त्यमैश्वरं सु' । ३ क. ख. च. छ. श. तः । स्तन' । ४ क. ख. च. छ. श. पुनः ।
५ क. ख. च. छ. श. 'या बद्धः शफरो जालवन्धनैः । च' । ६ क. ख. च. छ. श. 'व्यापित' । ७ क. ख. घ. छ. श.
तः । दृद्धत्वे चिन्तते ।

संसारे भ्रममाणेन वैराग्यं तत्र दर्शितम् । निःशङ्कं बन्धुहीनं च प्रशान्तं तुष्टमेव च ॥ २९
तपुवाच तदाऽस्त्मा वै कामक्रोधविवर्जितम् । को भवान्प्ररूपेण कथं मित्रैर्लज्जसे ॥ ३०
यत्र लोकाः स्त्रियो वृद्धा युवत्यो पातरस्तथा । एतासां हि गतो मध्ये न विभासि शनाहृतः ॥ ३१

वीतराग उवाच—

को शत्र नग्नो दृश्येत न नग्नोऽस्मीति वै कदा । सुसंबद्धस्त्वहं ज्ञानपरिधानसमन्वितः ॥ ३२
न नग्नोऽस्मि कदा दिव्यं भवान्प्रगः प्रदृश्यते । इन्द्रियार्थवचो वर्तीं मर्यादायाश्च वर्जितः ॥ ३३

आत्मोवाच—

पुरुषस्य का हि मर्यादा तामाचक्षव च सुव्रत । विस्तरेण महाप्राज्ञ यदि जानासि निश्चितम् ॥ ३४
वीतरागो महाप्राज्ञस्तमुवाच महामतिः । सुस्थैर्यं भजते चित्तं सुखदुःखेषु नित्यदा ॥

क्लेशितं सर्वभावैश्च तेष्वलं न परित्यजेत् ॥ ३५

अथ लज्जां प्रवक्ष्यामि मनो या हि विशात्यलम् । मयाऽथैवं न कर्तव्यं नप्रस्थानविवर्जितः ॥ ३६

पश्चात्तापसुसंलीनः सा लज्जा परिकथ्यते । कस्य लज्जा प्रकर्तव्या द्वितीयो नास्ति सर्वदा ॥ ३७

एकश्च पुरुषो दिव्यः कस्य किंचित्र नाशयेत् । अथ लोकान्प्रवक्ष्यामि ये त्वया परिकीर्तिताः ॥ ३८

यथा कुलालकथके मृत्पिण्डं च निधापयेत् । आप्यित्वा तु सूत्रेण नानाभेदान्प्रकारयेत् ॥ ३९

भाष्टानां तु सहस्राणि स्वेच्छया मतिसंस्थितः । तथाऽयं सृजते धाता नानारूपाणि नान्यथा ॥ ४०

पश्चाद्विनाशमायान्ति येन केनापि हेतुना । [†ते अलोका महाप्राज्ञा नाशमायान्ति ये च वै] ॥ ४१

सर्वदैवं स्थिता ये च ये लोकाश्च सनातनाः । तेषां लज्जा प्रकर्तव्या न वर्तन्ते हि ते भुवि ॥ ४२

आकाशवायुतेजांसि पृथ्वी चाऽपश्च पञ्चमाः । अमी लोकाः प्रीकाशन्ते ये च सर्वत्र संस्थिताः ॥ ४३

सर्वत्रैव च वर्तन्ते कस्य लज्जा विश्रीयते । स्त्रीणां रूपं प्रवक्ष्यामि श्रूयतां तात सांप्रतम् ॥ ४४

यथा घटसहस्रेषु सोदकेषु विराजते । एकथन्दो हि सर्वत्र भवांस्तद्विराजते ॥ ४५

गतो जन्तुसहस्रेषु मोहवद्दो महात्मवान् । स्थावरेषु च सर्वेषु जड़मेषु तथा भवान् ॥ ४६

योनिद्वारेण पापेन मायामोहमयेन वै । कुचाभ्यामुच्छ्रिताभ्यां च वयसा च विराजते ॥ ४७

त्वच्चांसस्य तथा दृद्धिर्दृष्टा धात्रा न संशयः । पतनाय च लोकानां मोहरूपं विदर्शितम् ॥ ४८

न भवत्येव सा नारी या त्वया परिकीर्तिता । लीलया कुरुते धाता विनोदाय स आत्मनः ॥ ४९

यथा नार्यास्तथा पुंसो जीवः सर्वत्र संस्थितः । कुचयोनिविहीना ये जीवन्मुक्ताः सदैव हि ॥ ५०

नरस्तु पुरुषः प्रोक्तो नारी प्रकृतिरुच्यते । रमते तेन वै सार्थं न मुक्ता हि कदाचन ॥ ५१

भवान्प्रकृतिसंयुक्तः स्त्रीपुरुषेषु प्रदृश्यते । कः कस्य कुरुते लज्जामेवं ज्ञात्वा समं ब्रज ॥ ५२

वृद्धां प्रियां प्रवक्ष्यामि सदा वृद्धा वरानने । जरार्जर्जरिता जाता यस्याप्यङ्गे वरानने ॥ ५३

भेतैश्चैव तथा केशैः पलितैश्च समाकुला । बलहीनाऽथ दीनाऽपि व्यापिता बलिना तदां ॥ ५४

नेयं वृद्धा भवेन्नारी परं वृद्धा च कथ्यते । एतस्या लक्षणं प्रोक्तं युवतीं प्रवदाम्यहम् ॥ ५५

† क. ख. च. छ. श. पुस्तकस्योऽयं पाठः ।

१ क. ख. च. छ. निःसङ्क वल्लहीनः । २ क. ख. च. नो जानात्यसत्पथम् । ३ क. ख. च. छ. म् । सजात्येव अक्ष-
मेंद्र नप्रस्थानं विलक्षितः । ४ क. ख. च. छ. श. निः कुलालस्य घटा इव । ते । ५ ग. वेदेहस्मि । ६ क. ख. च.
छ. श. प्रकथ्यन्ते । ७ क. ख. च. छ. श. निः । ८ न्मांसं । ९ क. ख. च. छ. ज. श. ट. द. खियं । १० क. दा । एवं
वृद्धा भवेन्नारी परं वृद्धा न कः । ११ क. ख. घ. छ. ट. द. द. 'कं वृद्धा खियं व' ।

ज्ञानेन वर्थते नित्यं जीवपार्थे संपादिना । सुमतिर्नाम या प्रोक्ता सा च वै युवती भवेत् ॥ ५६
 नारी पुरुषलोकेषु सैवेष्वेव प्रतिष्ठिता । लज्जा तस्याः प्रकर्तव्या चान्यचैव वदान्यहम् ॥ ५७
 मातरं च प्रवक्ष्यामि या त्वया परिकीर्तिता । प्राणिनामङ्गदेशेषु सदैव चेतना स्थिता ॥ ५८
 परज्ञानप्रदा या च सा प्रज्ञा परिकथ्यते । प्रज्ञा माता समाख्याता प्राणिनां पालनाय सा ॥ ५९
 संस्थिता सर्वलोकेषु पोषणाय हिताय च । सुमतिर्नाम या प्रोक्ता सा माता परिकृत्पते ॥ ६०
 संसारद्वारमार्गाणि यानि रूपाणि नित्यशः । भवन्ति मातरो हैता बहुदुःखप्रदर्शिकाः ॥
 मातृरूपं समाख्यातमन्यतिं ते वदान्यहम् ॥ ६१

आत्मोवाच—

भवान्को हि समायातो मम संतापनाशकः । विस्तरेण समाख्याहि स्वरूपमात्मनः स्वयम् ॥ ६२
 वीतराग उवाच—

यस्मात्कामा निवर्तन्ते वीतरागः स कथ्यते । शुद्धो यत्नात्प्रपश्येतु कर्माण्येतानि चान्यथा ॥ ६३
 यत्समीपं हि नाऽयान्ति शाशाचैव कदाचन । [**क्रोधो लोभस्तथा मोहो यद्यात्प्रलयं गताः] ॥
 वीतरागोऽस्मि भद्रं ते विवेको मम बान्धवः ॥ ६४

आत्मोवाच—

कीदृशोऽसौ तव भ्राता विवेको नाम नामतः । तस्यैव लक्षणं ब्रह्म भ्रातुरात्मन एव च ॥ ६५
 वीतराग उवाच—

तस्यैव लक्षणं रूपं न वदामि तवाग्रतः । भ्रातुरस्य महाभाग आद्वानं च करोम्यहम् ॥ ६६
 भो भो विवेक मे भ्रातरावयोस्त्वं वचः शृणु । एवेहि सुमहाभाग मम स्नेहान्महामते ॥ ६७
 कथ्यप उवाच—

शान्तिक्षमान्यां संयुक्तो भार्याभ्यां च समागतः । सर्वेद्वसर्वगो व्यापी सर्वसञ्चपरायणः ॥ ६८
 सदेहानां च सर्वेषां यो रिपुर्ज्ञानवत्सलः । धारणा धीश्व द्वे पुत्र्यौ तस्यैव हि महात्मनः ॥ ६९
 तस्य योगः सुतो ज्येष्ठो मोक्षो यस्य महागुरुः । निर्मलो निरहंकारो निराशो निष्परिग्रहः ॥ ७०
 सर्ववेलाप्रसमात्मा गतद्वंद्वो महामतिः । स विवेकः समायातो गुणरत्नैर्विभूषितः ॥ ७१
 यस्यामात्यौ महात्मानौ सत्यधर्मौ महामती । क्षमाशान्तिसमायुक्तः स विवेकः समागतः ॥ ७२
 वीतरागमुवाचेद्याहूतोऽहं समागतः । तद्वतः कारणं सर्वं कथ्यतां हि समाग्रतः ॥
 यमाश्रित्य त्वयाऽधैव कृतमादानप्रेव मे ॥ ७३

वीतराग उवाच—

पुमान्स्थितोऽयं पुरतो महापाशौर्नियत्रितः । मोहस्य दारणैर्भ्रातः संसारस्य च बन्धनैः ॥ ७४
 सर्वस्य व्यापकः स्वामी हृयमात्मा ममैव च । पञ्चतन्त्रैः समाविष्टो ज्ञानध्यानविवर्जितः ॥ ७५
 पृच्छतामेनमात्मानं भवांस्तत्त्वेषु पण्डितः । वीतरागवचः श्रुत्वा विवेको वाक्यमब्रवीत् ॥ ७६

* ड. ज. दगुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१ क. ख. च. छ. श. द. समाधिता । छ. ज. ट. द. समाधिता । २ क. ख. ग. ड. च. छ. ज. श. द. द. सा
 वृद्धा युं । ३ क. ख. च. छ. श. सर्वदेव । ४ क. ख. ड. च. छ. श. अ. द. द. 'कथ्यते । ५ अ. नैव । ६ ग. घ.
 ज. ड. 'न्ते निराशः सर्वं एव ते । सदोषत्वात् पश्यन्ति क' । ७ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. ज. श. ट. ड. द. 'वैतस्व' ।
 ८ घ. निर्मलो । ९ क. ख. च. छ. द. वेता प्र' । १० क. ख. ग. घ. ड. च. छ. श. ज. ट. ड. द. विषः प्रशानान्यां श्रियं

विवेक उवाच—

सुखेन स्थीयते देव भवता विश्वनायक । आगते त्वयि संसारे किं किं भुक्तं सुखं शुभम् ॥ ७७
आत्मोवाच—

गर्भवासे महहुःखं प्रभुक्तं दाहणं मया । [*भुक्तमेव महाप्राङ्ग ज्ञानहीनेन वै सदा] ॥ ७८
देहेऽपि ज्ञानविभ्रष्टो जातोऽहं लोकसंगतः । बाल्ये चाङ्गानतस्तात् कृत्याकृत्यं कृतं मया ॥ ७९
ताहृष्ये च कृता कीडा भुक्ता भार्या अनेकशः । वार्धकं प्राप्य संतमः पुत्रशोकादिभिस्तथा ॥ ८०
भार्यादीनां वियोगैस्तु दण्डोऽस्म्यहमर्हनिशम् । दुःखैरनेकसंवर्णैः संतमोऽस्मि दिने दिने ॥ ८१
दिवा रात्रौ महाप्राङ्ग न विन्दामि सुखं कृचित् । एवं दुःखैः सुसंतमः किं करोमि महामते ॥ ८२
तपुषपायं वदस्वैव सुखं विन्दामि येन वै । अस्पात्संसारजालौघान्मोक्षया शुबन्धनात् ॥ ८३

विवेक उवाच—

भवाङ्गशुद्धोऽस्ति निर्द्वद्वो शपापोऽस्ति जगत्पते । खंशं गच्छ महात्मानं वीतरागं सुखप्रदम् ॥ ८४
निःसंशयं त्वया दृष्टं नग्नमाचारवर्जितम् । सुखप्रदर्शको शेष सर्वसंतापनाशकः ॥ ८५
एवमाकर्ष्य शुद्धात्मा वीतरागं गतः पुनः । तपुवाच सुसंदीनः श्रूयतां वचनं मम ॥ ८६
सुखं विन्दामि येनाहं तं मार्गं मम दर्शय । एवमस्तु महाप्राङ्ग करिष्ये वचनं तव ॥ ८७
पुनर्गच्छ विवेकं हि सुखवार्ता कृता त्वया । सुखप्राग्यस्य वै वक्ता तव एप भविष्यति ॥ ८८
[+वीतरागेण पुण्येन प्रेषितो गतवान्प्रभुः । तपुवाच महात्मानं विवेकं शुद्धसत्तमम् ॥ ८९
सुखं मे दर्शय त्वं हि वीतरागेण प्रेषितः । भवच्छरणमापन्नो रक्ष संसारदारुगात् ॥ ९०

विवेक उवाच—

ज्ञानं गच्छ महाप्राङ्ग स ते सर्वं वदिष्यति] । आत्मा तथोक्तः संप्राप्तो यत्र ज्ञानं प्रतिष्ठितम् ९१
भो भो ज्ञान महातेजः सर्वभावप्रदर्शक । शरणं त्वामहं प्राप्तः सुखं मार्गं प्रदर्शय ॥ ९२

ज्ञानमुवाच—

भृत्योऽहं तव लोकेश त्वं मां वेतिस न सुव्रत । मया ध्यानेन वै पूर्वं वारितस्त्वं पुनः पुनः ॥ ९३
पञ्चात्मकानां सङ्गेन चाऽपदं प्राप्तवान्भवान् । ध्यानं गच्छ महाप्राङ्ग स ते दाता सुखस्य च ॥ ९४
ज्ञानेन प्रेषितो शात्मा ध्यानमाश्रित्य संस्थितः । सुखपत्यन्तसिद्धं च ध्यान मे दर्शयस्व ह ॥
भवच्छरणमायातं मामेवं परिरक्षय ॥ ९५

एवं संभाषितं तस्य ध्यानमाकर्ष्य तद्वचः । सपुवाच पुनश्चापि तपात्मानं स मित्रवत् ॥ ९६
नैव त्याज्योऽस्म्यहं तात सर्वकर्मसु संस्थितः । त्वयैव वीतरागेण विवेकेन सदैव हि ॥ ९७
धर्मानयुक्तो भवस्व त्वपात्मानमवलोक्य । आत्मवान्स्त्वं स्थिरो भूत्वा निरातङ्गोऽविकल्पितः ॥ ९८
यथा दीपो निवातस्थः कज्जलं वप्ते स्थिरम् । तथा दोषान्प्रज्वलित्वा दर्शनं हि प्रयास्यसि ॥ ९९
एकान्तस्थो निराहारो मिताशी भव सर्वदा । निर्द्वद्वः शंब्दसंहीनो निश्चलोपासने स्थितः ॥ १००

* ड. छ. ज. झ. ट. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । + क. ख. छ. च. छ. ज. झ. ट. ड. ढ. 'हुखमसर्वं दा' ।

१ क. ख. ग. छ. च. छ. ज. झ. ट. ड. ढ. 'हुखमसर्वं दा' । २ क. ख. च. छ. झ. 'संबन्धं' सं ग. इ.
'संबद्धं' सं । ३ क. ख. च. छ. झ. 'समृद्धं' किं । ४ क. ख. छ. च. छ. झ. ढ. एवं । ग. घ. वर्ते । ५ क. ख. च.
छ. झ. निःसंख्य यस्त्वया । ६ क. ख. छ. च. छ. ज. झ. ट. छ. ढ. 'नं प्रहृष्टवान्' नै । ७ क. ख. च. छ. झ. ज्ञानयुक्तो ।
८ क. ख. छ. च. छ. ज. झ. ट. ड. निर्वाण । ९ क. ख. च. छ. झ. 'रोऽमृतां' । १० ड. सर्वसंहीनो ।

आत्मानमात्मना ध्यायन्मयैव स्थिरबुद्धिना । प्राप्स्यसे परमं स्थानं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ १०१
इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिलण्डेऽध्यात्मकथनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—३६८३

अथ नवमोऽध्यायः ।

कश्यप उत्ताच—

एवं संबोधितस्तत्र हात्मा ध्यानादिकैस्तदा । मोक्षकामः स तत्कार्यं पञ्चात्मकं सुवुद्धिमान् ॥ १
निभितानि प्रपञ्चेत्तु प्रार्थितं न प्रयाति सः । विहाय कायं निर्लक्षं पतितं नैव पश्यति ॥ २
सदैव हितयोर्नास्ति संबन्धः प्राणदेहयोः । धनपुत्रकलत्रैश्च संबन्धः केन हेतुना ॥ ३
एवं ज्ञात्वा शर्मं गच्छ कैव्यं मा गच्छ सुप्रिये । अयमेव परं ब्रह्म ह्यमेव सनातनः ॥ ४
अयमात्मस्वरूपेण दैत्यदेवेषु संस्थितः । अयं ब्रह्म ह्यं रुद्रो ह्यं विष्णुः सनातनः ॥ ५
अयं सृजति विश्वानि ह्यं पालयते प्रेजाः । संहरत्येष धर्मात्मा धर्मरूपो जनार्दनः ॥ ६
अनेनोत्पादिता देवा दानवाश्रैव सुप्रिये । देवाश्च धर्मसंयुक्ता धर्महीनाः सुतास्तव ॥ ७
धर्मोऽयं माधवस्याङ्गं सर्वदेवैश्च पालितम् । धर्मं च चिन्तयेदैवि धर्मं चैव प्रपालयेत् ॥ ८
तस्य विष्णुः स धर्मात्मा सर्वदैव प्रसादवान् ॥ ९
धर्मेण वर्तिता देवाः सत्येन तपसा किल । येषां विष्णुः प्रसन्नो वै धर्मस्तैरिह पालितः ॥ १०
विष्णोः कौंयमिदं धर्मः सत्यं हृदयमेव च । यस्तौ पालयते नित्यं तस्य विष्णुः प्रसीदति ॥ ११
दूषयेत्यः सत्यधर्मौ पापमेव धैर्यपालयेत् । तस्य विष्णुः प्रकृत्येत नाशयेदतिवीर्यवान् ॥ १२
वैष्णवैः पालितं धर्मं तपः सत्येन संस्थितैः । तेषां प्रसन्नो धर्मात्मा रक्षायेवं करोति च ॥ १३
तत्र पुत्रा दनोः पुत्राः सैंहिकेयास्तथैव च । अधर्मेणापि पापेन वर्तिताः पापचेतसः ॥ १४
मूर्दिता वासुदेवेन समरे चक्रपाणिना ॥ १५
योऽसावात्मा मया प्रोक्तः पूर्वमेव तवाग्रतः । सोऽयं विष्णुर्न संदेहो धर्मात्मा सर्वपालकः ॥ १६
दैत्यकायेषु यः स्वस्थः पापमेव समास्थितैः । जग्निवान्दानवान्देवि स च कुद्धो महामतिः ॥ १७
सबाह्याभ्यन्तरे भूत्वा तत्र पुत्रा निपातिताः । येन चोत्पादिता देवि तेनैव विनिपातिताः ॥ १८
तेषां मोहो न कर्तव्यो भवत्वा वचनं शृणु । पापेन वर्तते योऽसौ स एवं निधनं व्रजेत् ॥ १९
तस्मान्मोहं परित्यज्य संदं धर्मं समाश्रय । एवमस्तु महाभाग करिष्ये वचनं तत्र ॥ २०
कश्यपं च मुनिश्चेष्टयेवमाभाष्य दुःखिता । संबोधिता सा मुनिना दुःखं संत्यज्य संस्थिता ॥ २१
इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिलण्डे देवासुरप्रकरणे दितिसबोधनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—३७०२

१ क. ख. घ. च. छ. ज. झ. ड. ढ. 'पश्यैव प्राप्य तांस्तान्प्रया' । २ क. ख. च. छ. ज. विहस्य । ३ क. ख.
च. छ. झ. निर्लक्षं । ४ क. ख. च. छ. झ. सदा । ५ क. ख. च. छ. झ. कायं परं धै । ६ क. ख. च. छ. झ. ड.
समाचरेत् । ७ क. ख. च. छ. झ. 'न् । देवैश्च पा' । ८ क. ख. ग. घ. च. छ. झ. 'वैव्यापकः' । ९ क. ख. च. छ. झ.
ड. 'तः । दृष्ट्वा' । ग. घ. ड. ढ. 'तः । पृष्ठां' । ढ. 'तः । स्फृष्ठां' । १० क. ख. ग. घ. च. छ. झ. ड. सत्यं ।

अथ दशमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

ततस्ते दानवाः सर्वे हिरण्यकशिषूतराः । युद्धभग्नास्तु किं कुर्याव्यवसायं महामते ॥
विस्तरेणापि नौ श्रूहि तैषां वृत्तमनुत्तमम् । श्रोतुमिच्छापहे सर्वे त्वत्तो वै सांप्रतं द्विजाः ॥

सूत उवाच—

भग्ना रणात्तु ते सर्वे बलहीनास्तु वै तदा । गतदर्पाः सुदुःखार्ता दैत्यास्ते पितरं गताः ॥
भक्त्या प्रणम्य ते सर्वे सपूचुः कश्यपं तदा ॥

दानवा ऊचुः—

भवद्वीर्यात्समुत्पत्तिरस्माकं द्विजसत्तम । देवतानां महाभाग दानवानां तथैव च ॥
वयं च दानवाः सर्वे बलवीर्यपराक्रमाः । उपायज्ञाः सुधीराश्च हुद्यपेन समन्विताः ॥
वयं तु बहवस्तात् देवाः स्वल्पास्तथैव च । कथं जयन्ति ते सर्वे वयं भग्ना महाहवात् ॥
तत्किं वै कारणं तात बलतेजःसमन्विताः ॥
मत्तनागसहस्राणामेकैकस्य महामते । बलमस्ति च दैत्यस्य नास्ति देवेषु तादृशम् ॥
जयश्च दृश्यते तात देवेष्वेव महाहवे । तत्सर्वं कथयस्वैव संशयं छेषुपर्हसि ॥

कश्यप उवाच—

शृणुच्चं पुत्रकाः सर्वे यदस्यापि च कारणम् । यस्माद्गि देवास्ते सर्वे समरे जयिनोऽभवन् ॥
बीजनिर्वापकस्तातो माता क्षेत्रमिदं सदा । धारणे पालने चैव पोषणेषु तथैव च ॥ १
किं कुर्याद्विपमार्थं तु पिता पुत्रे च वै तथा । अत्र प्रथानं कर्मेव जानीच्च वुद्धिमाश्रिताः ॥ १
द्विविधं कर्मसंबन्धं पापपुण्यसमुद्भवम् । सत्यमेवं समाश्रित्य क्रियते धर्म उत्तमः ॥ १
तपोऽध्यानसमायुक्तं तारणाय हितं सुर्ताः । पतनाय पातकं प्रोक्तं सर्वदैव न संशयः ॥ १
बलेन परिवारेण चाऽभिजाल्येन पुत्रकाः । पुण्यहीनस्य पुंसो वै तद्वलं विफलायते ॥ १
उच्चता गिरिदुर्गेषु दृक्षाः सन्ति सुंपुत्रकाः । पतन्ति वातवेगेन समूलास्तु घर्ना यथा ॥ १
सत्यधर्मविहीनास्ते तथा यान्ति यमक्षयम् । साधारणं प्राणिनां च धर्म एतत्सुपुत्रकाः ॥ १
येन संतरते जन्मुरिह चैव परत्र वा । तद्युप्याभिः परित्यक्तं सत्यं धर्मसमन्वितम् ॥ १
अधर्ममाश्रितं पुत्रा युष्माभिः सत्यवर्जितैः । संत्यधर्मतपोन्नष्टाः पतिता दुःखसागरे ॥ १
देवाश्च सत्यसंपन्नाः श्रेयसा च समन्विताः । तपःशान्तिदमोपेताः सुपुण्याः पापवर्जिताः ॥ १
यत्र सत्यं च धर्मश्च तपः पुण्यं तथैव च । यत्र विष्णुर्हृषीकेशो जयस्तत्र प्रदृश्यते ॥ २
तेषां सहायः संभूतो वासुदेवः सनातनः । तस्माज्यन्ति ते देवाः सत्यधर्मसमन्विताः ॥ २
सहायेन बलेनैव पौरुषेण तथैव च । भवन्तः किल वै पुत्रास्तप्यः सत्यविवर्जिताः ॥ २
[*यस्य विष्णुः सहायश्च तपसश्च बलं तथा । तस्यैव च जयो दृष्ट इति धर्मविदो विदुः ॥ २

* क. ख. च. छ. स. ट. ड. पुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१ क. ख. ग. घ. च. छ. स. ट. ड. तं । २ क. ख. छ. स. तेषामुद्यममुस्तौ । ३ क. ख. ग. घ. च. छ. ।
ट. ड. 'वै दापत्यं धर्मसंतम् । पुनः प्रोत्तुमहात्मानी गुणधर्मर्थसंयुतौ । दा' । ४ क. ख. ग. घ. च. छ. स. ट. ड. 'ता'
लक्ष्मा । ५ क. ख. च. छ. स. ड. किं कर्तुं हि समर्थं सा पिता पुत्रस्य चैव हि । अ' । ६ म. 'ताः । पातनायात्'
७ क. ख. च. छ. स. 'पुष्टकः । ८ म. 'नास्तप्य । ९ क. ख. छ. स. सत्यदाद्वित । १० क. ख. च. छ. तपसा ।

यूयं धर्मविहीनास्तु तपःसत्यविवर्जिताः] । ऐन्द्रं पदं बलेनैव प्राप्तवन्तश्च पूर्वतः ॥ २४
एषो विना महाप्राज्ञा धर्मेण यशसा विनां । प्राप्याव्यैन्द्रपदं पुत्रास्ततो भ्रष्टा भवन्ति हि ॥

अस्माद्यूयं प्रकुर्वन्तु तपः पुत्राः समन्विताः ॥ २५

अविरोधेन संयुक्ता ज्ञानध्यानसमन्विताः । वैरं चैवं न कर्तव्यं केशवेन समं कदा ॥ २६

एवंविधा यदा पुत्रा यूयं धेन्या भविष्यथ । परां सिद्धिं तदा सर्वे प्रयास्यथ न संशयः ॥ २७

एवं संभाषितास्ते तु कश्यपेन महात्मना । समाकर्ण्य पितुर्वक्यं दानवास्ते महौजसः ॥ २८

प्रणम्य कश्यपं भैक्त्या समुत्थाय त्वरान्विताः । सुमत्रं चक्रिरे दैत्याः परस्परसमाहिताः ॥ २९

हिरण्यकशिषु राजा तानुवाचाथ दानवान् । तपश्चैव करिष्यामो दुष्करं सर्वदायकम् ॥ ३०

हिरण्याक्षस्तदोवाच चरिष्ये दारुणं तपः । तैतो बलेन त्रैलोक्यं ग्रहीष्ये नात्र संशयः ॥ ३१

रणे निर्जित्य गोविन्दं तपिष्यं पापचेतसम् । व्यापाद देवताः सर्वाः पदमैन्द्रं ब्रजाम्यसम् ॥ ३२

बलिरुचाच—

एवं न युज्यते कर्तुं युष्माभिर्दितिजेभ्वराः । विष्णुना सह यद्वैरं तद्वैरं नाशकारणम् ॥ ३३

दानथर्मैस्तथा पुण्यैस्तपोभिर्यज्ञयाजनैः । तमाराध्य हृषीकेशं सुखं गच्छेन्ति मानवाः ॥ ३४

हिरण्यकशिषुरुचाच—

अहमेवं न करिष्ये हरेराराधनं कर्दा । स्वभावं तु परित्यज्य शक्तुसेवा प्रचर्यते ॥ ३५

परणादधिकं तत्र मानयन्ति हि पण्डिताः । विष्णोः सेवा न वै कार्या मया चान्यैश्च दानवैः ॥ ३६

तपुवाच महात्मानं बलिः पितामहं पुनः । धर्मशास्त्रेषु यद्वृष्टं मुनिभिस्तत्त्ववेदिभिः ॥ ३७

राजनीतिगुरुं मत्रं शत्रोश्चैव धैसाधनम् । हीनमात्मानमाज्ञाय रिष्युं तु बलिनं तथा ॥ ३८

तस्य पार्खं प्रगत्यैव जयकालं प्रतीक्षयेत् । दीपच्छायां समाश्रित्य तमो वर्तेत वै तथा ॥ ३९

स्नेहं दशागतं प्रेक्ष्य दीपस्यापि महावलम् । प्रकाशं याति वेगेन तपश्च वर्धते पुनः ॥ ४०

था प्रसाधयेच्छं त्वं स्नेहं निर्दिश्य तत्त्वतः । स्नेहं कृत्वा सुरैः सार्थं धर्मभावैः सुराद्विषः ॥ ४१

पूर्वमुक्तं सुमत्रं तु मुनिना कश्यपेन हि । तेन यश्वेण राजेन्द्रं कुरु कार्यं स्वमात्मवान् ॥ ४२

तस्य तदूचनं भ्रुत्वा प्राह दैत्यः प्रतापवान् । पौत्रं नैवं करिष्येदहं मानभङ्गं तंपात्मनः ॥ ४३

अन्ये च दानवाः सर्वे तप्त्वार्जुनपण्डितम् । बलिनोक्तं च यत्पुण्यं देवतानां प्रियंकरम् ॥ ४४

शैक्षणकरं प्रोक्तं दानवानां भयंकरम् । करिष्यामो वर्यं सर्वे तप एव शुक्लम् ॥ ४५

निर्जित्य तपसा देवान्ग्रहीष्यामः स्वकं पदम् । एवमामञ्च्य ते सर्वे निराकृत्य बलिं तदा ॥ ४६

विष्णोः सार्थं महावैरं हृदि कृत्वा महासुराः । तपश्चकुस्ततः सर्वे गिरिदुर्गेषु सानुषु ॥ ४७

एवं ते दानवाः सर्वे त्यक्तरागाः सुनिश्चिताः । कामक्रोधविहीनाश्च निराहारा जितक्षमाः ॥ ४८

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिक्षणे दैत्यतपश्चर्ष्याप्रवृत्तिर्नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिकाः—३७५०

१ क. ख. च. छ. ज. झ. ट. ड. 'ना । बलदर्पगुणैः पुत्रा न प्राप्यमैन्द्रकं पदम् । तं १. २ क. ख. छ. झ. ट. ड. पुण्या ।
१ क. ख. ग. घ. च. छ. झ. ट. ड. पुण्ये । ४ क. ख. च. छ. झ. ट. ड. पोवं । ५ क. ख. च. छ. झ. 'च्छन्तु दान' । ६ क. ख.
३. च. छ. झ. ट. ड. 'क्ष' । स्वं मानं तु । ७ अ. प्रधानतः । ८ अ. 'च्छन्तः स्नेहं । ९ अ. पौत्रे चैव । १० अ. तथाऽऽसं
श्व' । ११ क. ख. च. छ. झ. ट. ड. शुक्रमा' । १२ क. ख. ग. घ. च. छ. झ. ट. ड. निराश्रिताः ।

थर्थकादशोऽस्यायः ।

ऋषय ऊङ्गुः—

सर्वेष्वेन त्वया प्रोक्तं दैत्यदानवसंगरम् । इदानीं श्रोतुभिर्च्छामः सुव्रतस्य महात्मनः ॥ १
कस्य पुत्रो महाप्राङ्गः कस्य गोत्रसमुद्गवः । किं तपस्तस्य विप्रस्य कथमाराधितो हरिः ॥ २
मूल उच्चाच—

मया प्रश्नाप्रभावेन पूर्वमेव यथाथुतम् । तथा विप्राः प्रवक्ष्यामि सुव्रतस्य महात्मनः ॥ ३
चरितं पावनं दिव्यं वैष्णवं श्रेयआवहम् । भवतायग्रतः सर्वं विष्णोश्चैव प्रसादतः ॥ ४
पूर्वकर्ल्पे महाभागाः सुक्षेत्रे पापनाशने । रेवातीरे सुपुण्ये च तीर्थे बांपनसंज्ञके ॥ ५
कौरिंशिकस्य कुले जातः सोमशर्मा द्विजोन्नामः । स तु पुत्रविहीनस्तु बहुदुःखसमन्वितः ॥ ६
दारिश्चेण सुदुःखेन सर्वदैव प्रपीडितः । पुत्रोपायं धनस्यापि दिवारात्रौ प्रचिन्तयेत् ॥ ७
एकदा तु प्रिया तस्य सुमना नाम सुव्रता । भर्तीरं चिन्तयोपेतमधोमुखमलक्षयत् ॥ ८
समालोक्य तदा कान्तं तपुवाच यशस्विनी । दुःखजालैरसंख्यैस्तु तव चित्तं प्रधर्षितम् ॥ ९
व्यापोहेन प्रमूढोऽसि त्यज चिन्तां महामते । मम दुःखं समाचक्ष्व स्वस्थो भव सुखं त्रज ॥ १०
नास्ति चिन्तासमं दुःखं कायशोषणमेव हि । यस्तां संत्यज्य वर्तेत स सुखेन प्रमोदते ॥ ११
चिन्तायाः कारणं विप्र कथयस्व ममाग्रतः । प्रियावाक्यं समाकर्ण सोमशर्माऽब्रवीत्प्रियाम् ॥ १२

सोमशर्मोवाच—

इच्छ्या चिन्तनं भद्रे चिन्ता दुःखस्य कारणम् । तत्सर्वं तु प्रवक्ष्यामि श्रुत्वा चैवावधार्यताम् ॥ १३
न जाने केन पापेन धनहीनोऽस्मि सुव्रते । तथा पुत्रविहीनश्च हेतहुःखस्य कारणम् ॥ १४

सुमनोवाच—

भूयतामभिधास्थामि सर्वसंदेहनाशकम् । स्वरूपमुपदेशस्य सर्वविज्ञानदर्शनम् ॥ १५
लोभः पापस्य बीजं हि मोहो मूलं च तस्य हि । असत्यं तस्य स्कन्धो वै माया शाखासुविस्तरः ॥ १६
दम्भकौष्ठिल्यपत्राणि कुत्रुद्या पुणितः सदा । तैशांसं तस्य सौगन्धं फलमङ्गानमेव च ॥ १७
छवपाखण्डचौर्येष्याः कूरा: कूटाश्च पापिनः । पक्षिणो मोहवृक्षस्य मायाशाखासमाश्रिताः ॥ १८
अज्ञानं यत्फलं तस्य रसोऽर्थमः प्रकीर्तिः । भावोदकेन संदृद्धिस्तस्याश्रद्धा ऋतुः प्रिय ॥ १९
अर्थमः सुरसस्तस्य चोत्कर्तृमधुरायते । यादृशै फलैश्चैव सुफलो लोभपादपः ॥ २०
तस्य च्छायां समाश्रित्य यो नरः परितुष्टयते । फलानि तस्य चाभ्राति सुपक्षानि दिने दिने ॥ २१
फलानां तु रसेनापि शर्धमेण तु पालितः । स संतुष्टो भवेन्मर्त्यः पतनायाभिगच्छति ॥ २२
तस्याचिन्तां परित्यज्य पुमालूङ्गोर्भं न कारयेत् । धनपुत्रकलत्राणां चिन्तामेव न कारयेत् ॥ २३
यो हि विद्वान्भवेत्कान्तं मूर्खाणां पथमेति हि । सुभायांमिह विन्दामि कथं पुत्रानहं लभे ॥ २४
एवं चिन्तयते नित्यं दिवारात्रौ विमोहितः । क्षणमेकं प्रपश्येत चिन्तामध्ये महत्सुखम् ॥ २५
पुनश्चैतन्यमायाति महादुःखेन पीड्यते । चिन्तामोहौ परित्यज्य शनुवर्तस्य च द्विज ॥
संसारे नास्ति संबन्धः केन सार्थं महामते ॥ २६

मिश्राणि बान्धवाः पुत्राः पितृपातृसभृत्यकाः । संबन्धिनो भवन्त्येते कलश्राणि तथैव च ॥ २७
सोमयशर्मोवाच—

संबन्धः कीदृशो भद्रे मम विस्तरतो षष्ठा । येन संबन्धिनः सर्वे धनपुत्रास्त्वान्धवाः ॥ २८
सुमनोवाच—

ऋणसंबन्धिनः केचिक्लेचिङ्ग्यासापहारकाः । भेदैश्चतुर्भिर्जयन्ते पुत्रपित्राः स्त्रियस्तथा ॥ २९
भार्या पिता च माता च भृत्याः स्वजनबान्धवाः । स्वेन स्वेन हि जायन्ते संबन्धेन महीवले ३०

न्यासापहारो भावेन यस्य येन कृतं भुवि । न्यासस्वामी भवेत्पुत्रो गुणवान्स्त्वपवान्भुवि ॥ ३१

येनैवापहृतं शेतत्तस्य देहे न संशयः । न्यासापहरणाद्बुःखं स दत्त्वा दारुणं गतः ॥ ३२

न्यासस्वामी स पुत्रोऽभूम्यासापहारकस्य च । गुणवान्स्त्वपवांशैव सर्वलक्षणसंयुतः ॥ ३३

भर्त्किं च दर्शयेत्तस्य पुत्रो भूत्वा दिने दिने । प्रियवान्मधुरो वाग्मी बहुत्स्वेहं विदर्शयन् ॥ ३४

स्वीयं द्रव्यं समुद्घृणं प्रीतिमुत्पाद्य चोत्तमाम् । यथा येन प्रदत्तं स्याङ्ग्यासस्य हरणात्पुरा ३५

दुःखमेव महाभाग दारुणं [प्राणनाशनम्] । तादृशं तस्य सौहृद्यात्पुत्रो भूत्वा महागुणैः ॥ ३६

अल्पायुषस्तथा भू(त्वा) परणं] चोपगच्छति । दुःखं दत्त्वा प्रयात्येव भूत्वा पुनः पुनः ३७

यदाह पुत्र पुत्रेति प्रैसादं हि करोति सः । तदा हास्यं करोत्येव कस्य पुत्रो हि कथन ॥ ३८

अनेनापहृतं न्यासं पदीयं पापचारिणा । द्रव्यापहरणेनापि मम प्राणा गताः किल ॥ ३९

दुःखेन महता चैव शसशेन च वै पुरा । तथा दुःखमहं दत्त्वा द्रव्यमुद्घृष्ट उत्तमम् ॥ ४०

गन्तास्मि सुभृशं चाद्य कस्याहं सुत ईदृशः ॥ ४१

न चैष मे पिता पुत्रः पूर्वमेव न कस्यचित् । पिशाचत्वं मया दत्तमस्यैवेति दुरात्मनः ॥ ४२

एवमुक्त्वा प्रयात्येव तं प्रहस्य पुनः पुनः । प्रयात्यनेन मार्गेण दुःखं दत्त्वा सुदारुणम् ॥ ४३

एवं न्यासं समदर्तुं पुत्राः कान्त भवन्ति वै । संसारे दुःखबहुला दृश्यन्ते यत्र तत्र च ॥ ४४

ऋणसंबन्धिनः पुत्रान्प्रवक्ष्यामि तवाग्रतः ॥

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे सुव्रतोपास्यान एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

आदितः श्लोकानां समछङ्गाः—३७९४

अथ द्वादशोऽध्यायः ।

सुमनोवाच—

ऋणं यस्य गृहीत्वा यः प्रयाति मरणं किल । अर्थदाता सुतो भूत्वा भ्राता चाथ पिता पिंथा १
पित्रल्पेण वर्तेत शतिकुष्ठः सदैव सः । गुणं नैव प्रपश्येत स कूरो निष्ठुराङ्गतिः ॥ २

जल्पते निष्ठुरं वाक्यं सदैव स्वजनेषु च । मिष्टं मिष्टं समभाति भोगान्भुनक्ति नित्यशः ॥ ३

धूतकर्मरतो नित्यं चौरकर्मणि सस्पृहः । गृहद्रव्यं बलाङ्गे वार्यमाणः स कुप्यति ॥ ४

पितरं मातरं चैव कुत्सते च दिने दिने । द्रावकङ्गासकश्चैव वहुनिष्ठुरजल्पकः ॥ ५

* क. ख. ग. घ. च. छ. श. ड. पुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१ ट. च—प्राणैः । द. च—प्राणिसैः । २ अ. हृती । ३ क. ख. च. छ. श. ड. प्रलापै । ४ क. ख. च. छ.
श. ड. 'चैव मै पिता पूर्वमयैव हि न कस्य च । पिं । ५ अ. प्रिय ।

एवं भुक्त्वाऽथ तद्वयं सुखेन संप्रतिष्ठति । जातकर्मादिभिर्बल्यैद्रव्यं गृह्णाति दारुणः ॥

पुनर्विवाहसंबन्धाभानाभेदरनेकथा ॥

एवं संजायते द्रव्यमेवमेतदात्यपि । गृहस्त्रेत्रादिकं सर्वं पर्मैव हि न संशयः ॥

पितरं मातरं चैव हिनस्त्वेव दिने दिने । सुदण्डैर्मुसलैश्वैव सर्वघातैस्तु दारुणैः ॥

मृते तु तस्मिन्पितरि मातर्येवातिनिष्ठुरः । निःस्त्रेहो निष्ठुरश्वैव जायते नात्र संशयः ॥

श्राद्धकर्माणि [**दानानि न करोति कदैव सः । एवंविधाश्वैव पुत्राः प्रभवन्ति महीतले ॥ १०

रिषुं पुत्रं प्रवक्ष्यामि] तवाग्रे द्विजपुङ्गव । बाल्ये वयसि संप्राप्ते रिषुत्वे वर्तते सदा ॥

पितरं मातरं चैव क्रीडमानो हि ताडयेत । ताडयित्वा प्रयात्येव प्रहस्यैव पुनः पुनः

पुनरायाति संत्रस्तः पितरं मातरं प्रति । सक्रोधो वर्धते नित्यं वैरकर्मणि सर्वदा ॥

पितरं मारपित्वा च मातरं च ततः पुनः । प्रयात्येवं सुदुष्टात्मा पूर्ववैरानुभावतः ॥

अथातः संप्रवक्ष्यामि यस्माल्लभ्यं भवेत्प्रियम् । मातरं च प्रियं कुर्याद्वाल्ये लालनंयाननैः ॥ १५

वयः प्राप्य प्रियं कुर्यान्मातापित्रोरनन्तरम् । भक्त्या संतोषयेन्द्रियं तादुभौ परितोषयेत ॥ १६

स्त्रेहेन वचसा चैव प्रियसंभाषणेन च । मृते गुरौ समाझाय स्त्रेहेन रुदते पुनः ॥

श्राद्धकर्माणि सर्वाणि पिण्डदानादिकां कियाम् । करोत्येव सुदुःखार्तस्तेभ्यो यात्रां प्रयच्छति ॥

ऋणत्रयान्वितः स्त्रेहाद्भुजापयति नित्यशः । यस्माल्लभ्यं भवेत्कान्तं प्रयच्छति न संशयः ॥ १९

पुत्रो भूत्वा महाप्राङ्म अनेन विधिना किल । उदासीनं प्रवक्ष्यामि तवाग्रे प्रियं संप्रतम् ॥ २०

उदासीनेन भावेन सदैव परिवर्तते । ददाति नैव गृह्णाति न च कुप्यति तुष्यति ॥

नो वा ददाति संत्यज्य शुदासीनो द्विजोत्तम । तवाग्रे कथितं सर्वं पुत्राणां गतिरीदशी ॥ २२

यथा पुत्रास्तथा भार्या पिता माताऽथ बान्धवाः । भृत्याश्रान्ये समाख्याताः पशवस्तुरगास्तथा ॥ २३

गजा महिष्यो दासाश्च ऋणसंबन्धिनस्त्वमी । गृहीतं न ऋणं तेन आवाभ्यां तु न कस्यचित् ॥ २४

न्यासश्वैव न कस्यापि हृतो वै पूर्वजन्मनि । धारयावो न कस्यापि ऋणं कान्तं शृणुष्व हि ॥ २५

न वैरमस्ति केनापि पूर्वजन्मनि वै कृतम् । आवाभ्यां हि न विप्रेन्द्रै शुदीतं कस्यचित्पते ॥

एवं ज्ञात्वा शमं गच्छ त्यज चिन्तामनर्थिकाम् । कस्य पुत्राः प्रिया भार्याः कस्य स्वजनवान्धवाः ॥ २७

हृतं न चैव कस्यापि नैव दत्तं त्वया पुनः । कथं हि धनमायाति विस्मयं व्रज मा धव ॥

प्राप्तव्यमेव यस्यैव भवेद्रव्यं द्विजोत्तम । अनायासेन हस्तेन तस्यैव परिजायते ॥

यतेन महता चैतद्रव्यं रक्षति मानवः । व्रजमाने व्रजत्येवं तं विना हि न तिष्ठति ॥

एवं ज्ञात्वा शमं गच्छ जहि चिन्तामनर्थिकाम् । महामोहेन संपूर्णा मानवाः पापचेतसः ॥

इदं गृहमयं पुत्र इमा नार्यो मर्मव हि । अनृतं दृश्यते कान्तं संसारस्य हि बन्धनम् ॥

एवं संवोधितो देव्या भार्यया प्रियया तदा । पुनः प्राह प्रियां भार्यां सुहितां ज्ञानवादिनीम् ॥ ३३

सोमशर्मोवाच—

सत्यमुक्तं त्वया भद्रे सर्वसंदेहनाशनम् । तथाऽपि वंशमिच्छन्ति साथवः सत्यपण्डिताः ॥ ३४

यथा पुत्रस्य मे चिन्ता धनस्य च तथा प्रिये । येन केनाप्युपायेन पुत्रमुत्पादयाम्यहम् ॥ ३५

* क. ख. ग. घ. च. छ. झ. ड. पुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१ उ. 'म् । जातमात्रः प्रिं । २ क. ख. च. छ. झ. 'नक्षीनैः । ३ ज. ट. इ. ढ. 'न् न त्यक्ते हि तथा पते ।
४ छ. 'व रक्षितं हि । ज. 'वं त्रिदिनं हि ।

सुमनोवाच —

पुत्रेण लोकाञ्जयति पुत्रस्तारथते कुलम् । सत्पुत्रेण महाभाग पिता माता च जन्तवः ॥	३६
एः पुत्रो वरं विद्वान्वदुभिनिर्गौणेस्तु किम् । एकस्तारथते वंशमन्ये संतापकारकाः ॥	३७
पूर्वमेव मया शोक्तमन्ये संबन्धेगमिनः । पुण्येन प्राप्यते पुत्रः पुण्येन प्राप्यते कुलम् ॥	३८
सुर्गमः प्राप्यते पुण्यैस्तस्मात्पुण्यं समाचर । जातस्य मृत्युरेवास्ति जन्म एव मृतस्य च ॥	३९
सुजन्म प्राप्यते पुण्यैर्मरणं तु तथैव च । सुखानां निचयः कान्त भुज्यते पुण्यकर्मभिः ॥	४०

सोमशर्मोवाच —

पुण्यस्याऽऽचरणं द्वौहि तथा जन्मान्यपि भिये । सुपुण्यः कीदृशो भद्रे वद पुण्यस्य लक्षणम् ॥४१

सुमनोवाच —

आदौ पुण्यं प्रवक्ष्यामि यथा पूर्वं श्रुतं मया । पुरुषो वाऽथ वा नारी यथा नित्यं च वर्तते ॥४२	
यथा पुण्यः समाप्नोति कीर्तिं पुत्रान्प्रियां धनम् । पुण्यस्य लक्षणं कान्त सैर्वमेव वदाम्यहम् ॥४३	
ब्रह्मचर्येण तपसां प्रखपञ्चकर्तनैः । दानेन नियमैश्चापि क्षमाशौचेन वल्लभ ॥	४४
अहिंसया सुशक्त्या च हस्तेयेनापि वर्तनैः । एतैदशभिरङ्गेस्तु धर्ममेव प्रपूरयेत् ॥	४५
संपूर्णो जायते धर्मो ग्रासैर्भूमो यथोदरे । धर्मं सृजति धर्मात्मा त्रिविधेनैव कर्मणा ॥	४६
तस्य धर्मः प्रसन्नात्मा पुण्यमेवं तु प्रापयेत् । यं यं चिन्तयते प्राप्नस्तं तं प्राप्नोति दुर्लभम् ॥	४७

सोमशर्मोवाच --

कीदृशी धर्मपूर्तिः स्यात्कान्यङ्गानि च भामिनि । श्रीत्या कथय मे कान्ते श्रोतुं श्रद्धा प्रवर्तते ॥४८

सुमनोवाच —

लोके धर्मस्य वै मूर्तिः कैर्दृष्टा न द्विजोत्तम । अदृश्यवर्त्मा सत्यात्मा न दृष्टो देवदानवैः ॥	४९
अत्रिवंशसपुत्रशो योऽनूसूयात्मजो द्विज । तेन दृष्टः स वै धर्मो दत्तात्रेयेण वै सदा ॥	५०
द्वात्रेतौ तु महात्मानौ कुर्वाणौ तप उत्तमम् । धर्मेण वर्तमानौ तौ तपसा च बलेन च ॥	५१
इन्द्राधिकेन रूपेण प्रशस्तेन भाविष्यतः । [*दशवर्षसहस्रं तु यावत्तौ वनसंस्थितौ ॥	५२
वायुमध्यां निराहारौ संजातौ शुभदर्शनौ] । दशवर्षसहस्रं तु तावत्कालं तीर्पोऽर्जितम् ॥	५३
सुसाध्यमानयोश्चैव तत्र धर्मः प्रदृश्यते । पञ्चामिः साध्यते द्वाभ्यां तावत्कालं द्विजोत्तम ॥	५४
त्रिकालं संस्थितौ तावत्तिराहारवतं तथा । जलमध्ये स्थितौ तावैद्वत्तात्रेयो यतिस्तथा ॥	५५
दुर्वासास्तु मुनिश्रेष्ठस्तपसा चैव कर्षितः । धर्मं प्रति स धर्मात्मा चुक्रोधं मुनिपुङ्कवः ॥	५६
कुद्दे सति महाभाग तस्मिन्मुनिवरे तदा । अथ धर्मः समायातः स्वरूपेण द्विजोत्तमः ॥	५७
ब्रह्मचर्यादिभिर्युक्तस्तपोभिश्च स बुद्धिमान् । सत्यं ब्राह्मणरूपेण ब्रह्मचर्यं तथैव च ॥	५८
तपस्तु द्विजवर्योऽस्ति दमः प्राप्नो द्विजोत्तमः । [†नियमस्तु महाप्राप्नो दानमेव तथैव च ॥	५९
अग्निहोत्रिस्वरूपेण श्वात्रेयं हि समागतः । क्षमा शान्तिस्तथा लज्जा चाहिंसा च शक्त्पना ॥६०	

* क. ख. च. छ. श. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । † क. ख. च. छ. श. ट. पुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१ क. ख. ग. च. छ. श. ड. 'रं कान्त बहु' । २ क. ख. ग. घ. च. छ. श. ट. ड. 'न्यभागिनः' । ३ क. ख. ग. घ. च. छ. श. ट. सत्यमे' । ट. नृषुप्तैव । ४ ग. घ. ट. 'सा सुखं नित्यं प्रवर्तते । दा' । ५ क. ख. च. छ. श. ट. इदानीं कैन रूपेण प्रसन्नो वै भ' । ६ क. ख. च. छ. श. तयोर्गत' । ७ क. ख. च. छ. श. ट. 'वदेव लक्षं गतं तयोः । दु' । ८ क. ख. च. छ. श. ट. 'दिभिः सैर्वरङ्गयुक्तः सुतु'

एताः सर्वाः समायाता लीरूपास्तु द्विजोत्तम्]। बुद्धिः प्रज्ञा दया श्रद्धा मेधासत्कृतिशान्तयः ॥ ६१
 पञ्चाग्रथस्तथा पुण्याः साङ्गा वेदास्तु ते तदां । स्वस्वरूपधराश्वैते सर्वे सिद्धिं समागताः ॥ ६२
 अग्न्याधानादयः पुण्या अश्वमेधादयस्तथा । रूपलावण्यसंयुक्ताः सर्वाभरणभूषिताः ॥ ६३
 दिव्यमौलाम्बरधरा दिव्यगन्धानुलेपनाः । किरीटकुण्डलोपेता दिव्याभरणभूषिताः ॥
 दीसिमन्तः स्वरूपास्ते तेजोज्वालाभिरावृताः ॥ ६४
 एवं धर्मः समायातः परिवारसमन्वितः । यत्र तिष्ठति दुर्वासाः क्रोधनः कालवत्तथा ॥ ६५

धर्म उचाच—

कस्मात्कोपः कृतो विप्र भवांस्तपःसमन्वितः । क्रोधो हि नाशयेच्छ्रेयस्तप एव न संशयः ॥ ६६
 सर्वनाशकरं तस्मात्कोधं तपसि वर्जयेत् । स्वस्थो भव द्विजश्रेष्ठ उत्कृष्टं तपसः फलम् ॥ ६७
 दुर्वासा उचाच—

भवान्को हि समायात एतैद्विजवरैः सह । एता नार्यः प्रतिष्ठान्ति सुरूपाः समलंकृताः ॥
 कथयस्व ममाग्रे त्वं विस्तरेण महामते ॥ ६८

धर्म उचाच—

अयं ब्राह्मणरूपेण सर्वतेजःसमन्वितः । दण्डहस्तः सुप्रसन्नः कमण्डलुधरस्तथा ॥ ६९
 तवाग्रे ब्रह्मचर्यार्थ्यः सोऽयं पश्य समागतः । अन्यं पश्य त्वमेवं च दीसिमन्तं द्विजोत्तमम् ॥ ७०
 कपिलं पिङ्गलाक्षं च सत्यमेनं द्विजोत्तम् । तादृशं पश्य धर्मात्मन्वैभवेदवसप्नभम् ॥ ७१
 यत्तपो हि त्वया विप्र सर्वदैव समाश्रितम् । एनं पश्य महाभाग तव पार्श्वं समागतम् ॥ ७२
 प्रसन्नवागदीसियुक्तः सर्वजीवदयापरः । दैम एव तथाऽयातो यः पोषयति सर्वदा ॥ ७३
 जटिलः कर्कशः पिङ्गो शतितीव्रो महाप्रभुः । नाशको हि स पापानां खड्डहस्तो द्विजोत्तमः ॥ ७४
 [*८८ एष समायातः पश्य पश्य द्विजोत्तमः] । अंभिशान्तो महापुण्यो नित्यक्रियासमन्वितः ॥ ७५
 नियमस्तु समायातस्तव पार्श्वं द्विजोत्तमः । अतिशुक्लो महादीपः शुद्धस्फटिकसंनिभः ॥ ७६
 पयः कमण्डलुर्करो दन्तकाष्ठधरो द्विजः । शौच एष समायातो भवतः संनिधाविह ॥ ७७
 अतिसाध्वी महाभागा सत्यभूषणभूषिता । सर्वाभरणशोभाद्वी शुश्रूषेयं समागता ॥ ७८
 अतिधीरा प्रसन्नाङ्गी गौरी प्रहसितानना । पश्चहस्ता इयं धात्री पश्चनेत्रा सुपथिनी ॥ ७९
 दिव्यैराभरणैर्युक्ता क्षमा प्राप्ता द्विजोत्तम । अतिशान्ता सुप्रतिष्ठा बहुमङ्गलसंयुताः ॥ ८०
 दिव्यरक्तकृताशोभा दिव्याभरणभूषिता । तव शान्तिर्पहाप्राप्त ज्ञानरूपा समागता ॥ ८१
 परोपकारकरणा बहुसत्यसमाकुला । मितभाषा सदैवांसौ प्रझेयं ते समागता ॥ ८२
 प्रसन्ना सा क्षमायुक्ता संर्वाभरणभूषणा । पैदासना सुरूपा सा इयामवर्णा यशस्विनी ॥ ८३
 [† आहिसेयं महाभागा भवन्तं तु समागता । तसकाश्चनवर्णाङ्गी रक्ताम्बरविलासिनी] ॥ ८४

* स ट. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । † क. ख. च. छ. स. ड. पुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१ क. ख. च. छ. स. ठ. 'दा । सर्वे रूपधरास्तत्र धर्मसार्थे स । २ क. च. छ. स. 'ता । सुभवो नाम पुण्यात्मा अ' ।
 सुमावो नाम पुण्यात्मा । अ' । ३ ग. घ. ङ. ट. माल्याम्ब' । ४ क. ख. ग. घ. च. छ. ज. श. ठ. द. द. सस । ५
 ज. दान । ६ क. ख. च. छ. स. कठिनः । श. जरठः । ७ घ. छ. ज. श. शितशा' । ८ ग. घ. छ. ज. ठ. स. ठ. 'कर
 हन्तका' । ९ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. ज. श. ठ. 'वासावकल्का ते । १० क. ख. च. छ. श. श्वेताभरणभूषिता ।
 ११ च. पद्मानना ।

सुप्रसन्ना सुमन्त्रा च यत्र तत्र न पश्यति । ज्ञानभावसमाक्रान्ता पुण्यहस्ता तपस्तिंनी ॥

[*मुक्ताभरणशोभाद्या निर्मला चारुहासिनी] ॥

८५

इयं श्रेद्धा महाभाग पश्य पश्य समागता । बहुबुद्धिसमाक्रान्ता बहुज्ञानसमाकुलां ॥

८६

सुभोगा सत्तरूपा सा सुस्थिता चारुमङ्गला । सर्वावध्यानसंयुक्ता लोकमाता यशस्विनी ॥

८७

सर्वाभरणशोभाद्या पीनश्रोणिष्योधरा । गौरवर्णा समायाता नीलवस्त्रविभूषणा ॥

८८

इयं मेधा महाप्राज्ञ तवैव परिसंस्थिता । हंसचन्द्रप्रतीकाशा मुक्ताहारविलस्विनी ॥

८९

सर्वावरणसंभूषा सुप्रसन्ना मैनस्विनी । श्वेतवस्त्रे संवीता शतपत्रं करे कृतम् ॥

९०

पुस्तकाक्षं करे यस्या राजमानं सदैव हि । [+ एषा प्रज्ञा महाभागा भाग्यवन्तं समागता ॥ ९१

लाक्षारससमामर्णा सुप्रसन्ना सदैव हि] । पीतपुष्पकृतामाला हारकेयूरभूषणा ॥

९२

मुद्रिकाङ्क्षणोपेता रत्नकुण्डलमण्डिता । पीतेन वाससा देवी सदैव परिराजते ॥

९३

त्रैलोक्यस्योपकाराय पोषण्याद्वितीयका । यस्याः शीलं द्विजश्रेष्ठं सदैव परिकीर्तिम् ॥

९४

सेयं दया सुसंप्राप्ता तत्र पार्श्वं द्विजोत्तम् । इयं द्वद्वा महाप्राज्ञा भावभार्या तपस्तिं ॥

९५

पम माता द्विजश्रेष्ठं धर्मोऽहं तत्र सुत्रत । इंति ज्ञात्वा समं गच्छ मामेवं परिपालय ॥

९६

दुर्वासा उवाच—

गदि धर्मः समायातो मत्समीपं तु सांप्रतम् । एतन्मे कारणं द्वौहि किं ते धर्मं करोम्यहम् ॥ ९७

धर्म उवाच—

तस्मात्कुद्दोऽसि विप्रेन्द्र किमेतैर्विप्रियं कृतम् । तन्मे त्वं कारणं द्वौहि दुर्वासो यदि मन्यसे ॥ ९८

दुर्वासा उवाच—

नाहं कुपितो देव तदिदं कारणं शृणु । दमशौचैः सुसंक्षेषैः शोधितं कायमात्मनः ॥

९९

क्षवर्प्रमाणं वै तपश्चर्या मया कृता । एवं पश्यामि मामेव न दया ते प्रवर्तते ॥

१००

स्मात्कुद्दोऽस्मि तेऽयैव शापत्रयं ददाम्यहम् । एवं ज्ञात्वा तदा धर्मस्तमुवाच महामतिः ॥ १०१

धर्म उवाच—

यि नष्टे महाप्राज्ञ लोको नाशं समेव्यते । दुःखमूलमहं तात निकर्षामि भृशं द्विज ॥

१०२

ैर्लयं पश्यादहं दद्वि यदि सत्यं न मुञ्चति । [*उपायोऽयं सुखमूलस्य पुण्यं दुःखेन लभ्यते १०३

ग्रन्थेन प्रकुर्वाणः प्राणी प्राणान्विमुञ्चति] । महत्सौख्यं ददामीह परत्र च न संशयः ॥ १०४

दुर्वासा उवाच—

सं येनाऽप्यते तेन परं दुःखं प्रपद्यते । तत्तु मर्त्यः परित्यज्य हन्येनापि भुनक्ति च ॥ १०५

तच्छेष्यो नैव पश्यामि त्वन्यायं हि कृतं तत्र । येन कायेन क्रियते भुज्यते तेन तत्सुखम् ॥ १०६

न्येन क्रियते क्लेशमन्येनापि प्रभुज्यते] । तत्सुखं को विजानाति चान्यायं धर्ममेव वा ॥ १०७

अन्येन क्रियते क्लेशमन्येनापि सुखं पुनः] । भुनक्ति पुरुषो धर्मं तत्सर्वं श्रेयसा युतम् ॥ १०८

* क. ख. च. छ. श. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । † क. ख. छ. श. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । * क. ख. ग. छ. च. छ. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । † क. ख. ग. छ. च. छ. ज. श. ढ. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । * क. ख. च. छ. श. पुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१ क. ख. च. 'नी । शुक्लभै' । २ क. ख. ग. घ. छ. च. छ. ज. श. ट. छ. ढ. लज्जा । ३ क. ख. च. छ. श. स्तिंनी । ४ क. ख. च. छ. 'तपत्रेण । ५ श. 'स्तेकरा पद्मजस्ता रा' । ६ क. ख. ग. घ. च. श. ट. 'णाय हिताय च । य' । ७ छ. 'णाय तपैव च । ८ क. ख. च. 'ति त्वा समगच्छाम मा' । ९ क. ख. च. छ. श. ॥ १० क. ख. च. छ. श. मुकाये नाऽप्यते नैव परदुःखं प्रसाद्यते ।

पुण्यं चैव शनेनापि शनेन फलमश्वते । प्रियं कृत्वा पुनः पुण्यमनेन परिभुज्यते ॥ १०९
तत्सर्वं हि सुखं प्रोक्तं यत्था यस्य लक्षणम् । धर्मशास्त्रोदितं चैव कृतं सर्वत्र नान्यथा ॥ ११०
येन कायेन कुर्वन्ति तेन दुःखं सहन्ति ते । परत्र तेन भुज्ञन्ति हनेनापि तथैव वा ॥

इति शात्वा स धर्मात्मा भैवान्समबलोक्येत् ॥ १११

यथा चौरा महापापाः स्वकायेन सहन्ति ते । दुःखं च दाहणं तीव्रं तथा सुखं कथं न हि ॥ ११२

धर्म उवाच—

येन कायेन ये पापा आचरन्ति हि पातकम् । तेन पीडां सहन्त्येव पातकस्य हि तत्फलम् ॥ १३
दण्डमेकं परं हृष्टं धर्मशास्त्रेषु पण्डितैः । तं धर्मपूर्वकं विद्धि हेतैर्न्यायैस्त्वमेव हि ॥ १४

दुर्वासा उवाच—

एवं न्यायं न मन्येऽहं तथैव शृणु धर्मराद् । शापत्रयं प्रदास्यामि कुद्रोऽहं तव नान्यथा ॥ १५

धर्म उवाच—

बदा कुद्रो महाप्राङ्ग मामेव हि क्षमस्व च । [**नैव क्षमसि विप्रेन्द्र दासीपुत्रं हि मां कुरु॥ १६
राजानं तु न कर्तव्यं चाण्डालं च महामुने । प्रसादमुमुखो विप्र प्रणतस्य सदैव हि] ॥

दुर्वासाश्च ततः कुद्रो धर्मं चैव शशाप ह ॥ १७

दुर्वासा उवाच—

राजा भव त्वं धर्माद्य दासीपुत्रश्च नान्यथा । गच्छ चाण्डालयोर्निं च धर्मं त्वं स्वेष्यया ब्रज ॥ १८
एवं शापत्रयं दस्वा गतोऽसौ द्विजसत्तमः । अनेनापि प्रसङ्गेन हष्टो धर्मः पुरा किल ॥ १९

सोमशर्मोवाच—

धर्मस्तु कीदृशो जातस्तेन शसो महात्मना । तद्दोगं तस्य मे शूहि यदि जानासि भामिनि ॥ २०
सुमनोवाच…….

* भरतानां कुले जातो धर्मो भूत्वा युधिष्ठिरः । विदुरो दासिपुत्रस्तु अन्यचैव वदाम्यहम् ॥ २१
यदा राजा हरिश्चन्द्रो विश्वामित्रेण कर्षितः । तदा चाण्डालतां प्राप्तः स हि धर्मो महामतिः ॥
दुर्वाससो हि शापादै सत्यमुक्तं तवाग्रतः ॥ २२

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिक्षण्डे सोमशर्मसुमनसंवादे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

आदितः क्षोकानां समष्टज्ञाः— ३९ १६

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

सोमशर्मोवाच—

लक्षणं ब्रह्मचर्यस्य तन्मे विस्तरतो वद । कीदृशं ब्रह्मचर्यं च यदि जानासि भामिनि ॥ १
सुमनोवाच—

नित्यं सत्ये रतिर्यस्य पुण्यात्मा सैषुतां व्रजेत् । क्रतौ प्राप्ते ब्रजेन्नारीं स्वीयां दोषविवर्जितः ॥ २
स्वकुलस्य सदाचारं कदा नैव विमुच्यते । एतत्चे हि सामर्ख्यातं गृहस्थस्य द्विजोत्तम ॥ ३

* क. ख. ग. घ. च. न्न. ट. ठ. पुस्तकस्योऽयं पाठः ।

१ अ. तन्येना । २ क. ख. ग. घ. च. छ. ज. न्न. ट. ठ. निं स्वं मच्छापाद्विज नान्यथा ए० । ३ क. ख. च.
छ. न्न. स्वच्छतां ।

ब्रह्मचर्यं पर्या प्रोक्तं शृणिणां मुक्तिदं किल । यतीनां तु प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥	४
दमसत्यसमायुक्तः पापाङ्गीतस्तु सर्वदा । भार्यासङ्कुर्वन्वित्वा ध्यानज्ञानप्रतिष्ठितः ॥	५
यतीनां ब्रह्मचर्यं च समाख्यातं तवाग्रतेः । वानप्रस्थस्य वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥	६
आचारेण प्रवर्तेत कामकोशविवर्जितः । प्राणिनामुपकाराय संस्थित उच्छ्रृज्जितमान् ॥	७
वनस्थस्य समाख्यातं सत्यमेव वदाम्यहम् । परद्रव्येषु लोलत्वात्परखीयु तथैव च ॥	८
दृष्ट्वा मतिनं यस्य स्यात्स सत्यः परिकीर्तिः । दानमेव प्रवक्ष्यामि येन जीवन्ति मानवाः ॥	९
आत्मसौख्यं प्रतीच्छेद्यः सं गच्छेत्परमं पदम् । अक्षस्यापि महादानं सुखस्य पधुरस्य च ॥१०	
ग्रासमात्रं तथा देयं कुधार्ताय न संशयः । दत्ते सति महत्पुण्यममृतं सोऽश्रुते सदा ॥	११
दिने दिने प्रदातव्यं यथाविभवविस्तरम् । वचनं च तृणं शश्यां गृहच्छायां सुशीतलाम् ॥	१२
भूमिपस्तथा चाक्षं प्रियवाक्यमनुत्तमम् । आसनं वसनं पादं कौटिल्येन विवर्जितः ॥	
आत्मनो जीवनार्थाय नित्यमेवं करोति येः । [*देवान्पितृन्समभ्यन्वयं एवं दानं ददाति यः] ॥	
इत्येवं मोदतेऽसौ वै परत्रेह तथैव च ॥	१४
अवन्ध्यं दिवसं यो वै दानाध्ययनकर्मभिः । प्रकुर्यान्मानुषो भूत्वा स देवो नात्र संशयः ॥	१५
नियमं च प्रवक्ष्यामि धर्मसाधनमुत्तमम् । देवानां ब्राह्मणानां च पूजास्वभिरतोऽथ यः ॥	१६
नित्यं नियमसंयुक्तो दार्हनत्रतेषु सुव्रत । उपकारेषु सर्वेषु नियमश्च प्रकीर्तिः ॥	१७
क्षमारूपं प्रवक्ष्यामि ध्रूयतां द्विजसत्तम । पराक्रोशं हि संश्रुत्य ताडिते सति केनचित् ॥	१८
क्रोधं चैव न गच्छेच ताडितोऽपि न ताडयेत् । सहिष्णुः स्यात्स धर्मत्मा न हि रागं प्रयाति च ॥१९	
समश्राति परं सौख्यमिह चामुत्र तेन च । एवं क्षमा समाख्याता शौचमेवं वदाम्यहम् ॥	२०
स बाह्याभ्यन्तरे यो वै शुद्धो रागविवर्जितः । स्तानाचमनकैश्चैव व्यवहारेण वर्तते ॥	२१
शौचमेवं समाख्यातमहिंसां तु वदाम्यहम् । तृणमेव खाकार्यादौ छेचव्यं न विजानता ॥	२२
आहिः संयतो भ्रूयाद्यथाऽऽत्मनि तथा परे । शान्तिमेवं प्रवक्ष्यामि शान्त्या सुखं समश्रुते ॥२३	
शान्तिरेषा प्रकर्तव्या खेदं नैव परिव्रजेत् । भूतवैरं विसृज्यैव मनसा न प्रकाशयेत् ॥	२४
[*एवं शान्तिः समाख्याताऽप्यस्तेयं च वदाम्यहम् । परस्वं नैव हर्तव्यं परयोषा तथैव च ॥२५	
वचनैर्मनोभिः कायैश्च न प्रमेयं प्रकाशयेत् । दममेवं प्रवक्ष्यामि तवाग्रे च द्विजोत्तम ॥	२६
दमनादिद्विद्याणां वै मनसा नित्यं प्रकाशयेत्] । औद्धत्यं नाशयेत्तेषां सचैतन्यो भवेत्सदा २७	
शुश्रूषां हि प्रवक्ष्यामि धर्मशास्त्रेषु यादशी । पूर्वाचार्यैर्था प्रोक्ता तथाऽहं प्रवदाम्यहम् ॥	२८
वाचा देहेन मनसा गुरुकार्यं प्रसाधयेत् । जायतेऽनुग्रहो यत्र शुश्रूषा सा निगद्यते ॥	२९
साक्षो धर्मः समाख्यातस्तवाग्रे द्विजसत्तम । अन्यत्वे ते प्रवक्ष्यामि श्रोतुमिच्छाति यत्पते ॥	३०
ईशो चापि धर्मं तु वर्तते यो नरः सदा । संसारे तस्य संभूतिः पुनरेवं न जायते ॥	३१
स्वर्गं गच्छति धर्मेण सत्यं सत्यं वदाम्यहम् । एवं श्वात्वा महाप्राङ्म धर्ममेवं व्रजस्त्र हि ॥	३२
सर्वं हि प्राप्यते कान्त यदसाध्यं महीतले । धर्मप्रसादतस्तस्मात्कुरु वाक्यं मैव हि ॥	३३

* क. स. ह. च. छ. झ. पुस्तकस्योऽयं पाठः । * ग. घ. पुस्तकस्योऽयं पाठः ।

१ छ. स. ढ. 'ता तप एव प्रव' । २ क. स. ग. घ. ढ. च. छ. ज. झ. ट. ढ. द. उद्यमाकृतिः । ३ क. ख. ग. घ. च. छ. झ. ट. 'न् । तप एव सं१४ क. स. ग. घ. ढ. च. छ. ज. झ. ट. ढ. सहैव परत्र च । अ१ । ५ अ. 'यः। इत्येण मै० । ६ क. स. च. ढ. 'नजाते' । ७ ढ. द. 'ते । समाचारिणं ध० ।

भार्यायास्तु वचः भूत्वा सोमशर्मा सुबुद्धिमान् । [*पुनः प्रोवाच तां भार्या सुमनां धर्मवादिनीम्] ३४

इति श्रीमहामुरागे पादे भूमिखण्डे सुमनोपाल्याने ऋगेऽशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— ३९५०

अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।

सोमशर्मोवाच—

एवंविशं महापुण्यं धर्माख्यानमनुत्तमम् । कथं जानासि भद्रं ते कस्माच्चैव श्रुतं त्वया ॥ १

सुमनोवाच—

भार्गवाणां कुले जातः पिता मम महापते । च्यवनो नाम विख्यातः सर्वज्ञानविशारदः ॥ २

तस्याहमभवं कन्या प्राणादपि च वल्लभा । यत्र यत्र व्रजत्येष तीर्थारामेषु सुव्रत ॥ ३

सभासु च मुनीनां तु देवतायतनेषु च । तेन सार्थं व्रजाम्येका कीडमाना सदैव हि ॥ ४

कौशिकान्वयसंभूतो वेदशर्मा महापतिः । पितुर्मम सखा शीघ्रमटमानः समागतः ॥ ५

दुःखेन पहताऽविष्टश्चिन्तयानो मुहुर्मुहुः । तमागतं महात्मानमुवाच च पिता मम ॥ ६

भवन्तं दुःखसंतप्तमिति जानामि सुव्रत । कस्मादुःखी भवाङ्गातस्तन्मे त्वं कारणं वद ॥ ७

एवं वाक्यं ततः श्रुत्वा च्यवनस्य महात्मनः । तमुवाच महात्मानं पितरं मम सुव्रतः ॥ ८

वेदशर्मा महाप्राङ्मः सर्वं दुःखस्य कारणम् । मम भार्या महासाध्वी पतिव्रतपरायणा ॥ ९

अपुत्रा सा हि संजाता मम वंशो न विद्यते । एतते कारणं प्रोक्तं पृच्छसे त्वं तु यच्च माम् ॥ १०

एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ते कथित्विद्धः समागतः । मम पित्रा तथा तेन युत्थाय वेदशर्मणा ॥ ११

द्वाभ्यामेवाप्यसौ सिद्धः पूजितो भक्तिपूर्वकम् । उपेचारैस्तु भोज्याद्वैर्वचनैर्मधुराक्षरैः ॥ १२

द्वाभ्यामन्तर्गतं पृष्ठं पूर्वोक्तं च यथा त्वया । उभौ तौ प्राह धर्मात्मा सप्तर्णे पितरं मम ॥ १३

धर्मस्य कारणं सर्वं मयोक्तं ते यथा किल ॥ १४

धर्मेण प्राप्यते पुत्रो धनं धान्यं तथा त्रियः । ततस्तेन कृतं धर्मं संपूर्णं वेदशर्मणा ॥ १५

तस्माद्धर्मात्मसुसंजातं महत्सौख्यं सुपुत्रकम् । तेन सङ्गप्रसङ्गेन ममैष मतिनिश्चयः ॥ १६

यथा कान्त तव प्रोक्तं मयैव परमं शुभम् । तस्माच्छ्रुतं महासिद्धात्सर्वसंदेहनाशनम् ॥

विप्रधर्मं समाधित्य शनुवर्तस्व सर्वदा ॥ १७

सोमशर्मोवाच—

धर्मेण कीदृशो मृत्युर्जन्म चैव वदस्व मे । उभयोर्लक्षणं कान्ते तत्सर्वं हि यथागमम् ॥ १८

सुमनोवाच—

सत्यशौचक्षमाशान्तिर्थपुण्यादिकैस्तथा । धर्मश्च पालितो येन तस्य मृत्युं वदाम्यहम् ॥ १९

रोगो न जायते तस्य न च पीडा कलेवरे । न श्रमो न च वै ग्लानिर्न च स्वेदो भ्रमस्तथा ॥ २०

दिव्यरूपधरा भूत्वा गन्धर्वा ब्राह्मणास्तथा । वेदपाठसमायुक्ता गीतज्ञानविशारदाः ॥ २१

* ४. पुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१. ड. छ. 'स्याहं प्रियकन्या वै पित्रा सार्थं व्रजाम्यहम् । य' । २. 'स्याहं दैत्यकन्याभिः पित्रा सार्थं व्रजाम्यहम् । य' । ३. क. ख. ड. च. छ. स. 'पहारै' ।

तस्य पार्खे समायान्ति स्तुर्ति कुर्वन्ति चादुलाम् । स्वस्थः सुखासने युक्तो देवपूजागतः किल ॥ २३
 तीर्थं च लभते प्राङ्मः स्नानार्थं धर्मतत्परः । अग्न्यागारे गवां स्थाने देवतायतनेषु च ॥ २४
 आरामे च तडागे वा यंत्राभृत्यो वटस्थथा । ब्रह्मवृक्षं समाश्रित्य श्रीवृक्षं वा तथा पुनः ॥ २५
 अर्खस्थानं समाश्रित्यै गजस्थानगतो नरः । अशोकं चूतवृक्षं च समाश्रित्य यदा स्थितः ॥ २६
 संनिधी ब्राह्मणानां च राजवेशमगतोऽथ वा । रणभूमिं समाश्रित्य पूर्वं यत्र मृतो भवेत् ॥ २७
 मृत्युस्थानानि पुण्यानि केवलं धर्मकारणम् । गोशृहं तु सुसंप्राप्य तथा चामरकण्टकम् ॥ २८
 शुद्धधर्मकरो नित्यं धर्मात्मा धर्मवत्सलः । एवं स्थानं समाप्नोति यदा मृत्युं समाश्रितः ॥ २९
 मातरं पश्यते पुण्यां पितरं च नरोत्तमम् । भ्रातरं श्रेयसा युक्तमन्यं स्वजनबान्धवम् ॥ ३०
 बन्दीजनैस्तथा पुण्यैः स्तूयमानः पुनः पुनः । पापिष्ठं नैव पश्येतौ नान्यं शूद्रादिकं पुनः ॥ ३१
 गीते गायन्ति गन्धर्वाः स्तुवन्ति स्तावकाः स्तदैः । मन्त्रपाठैस्तथा विशा माता स्लोहेन पूजयेत् ॥ ३२
 पिता स्वजनवर्गाश्च धर्मात्मानं महायतिम् । एवं मृत्युः समाख्यातः पुण्यस्थानेषु वै प्रभो ॥ ३३
 प्रत्यक्षान्पश्यते दूतान्हास्यस्लेहसमन्वितान् । न च स्वभेन मोहेन क्लेशयुक्तेन नैव च ॥ ३४
 धर्मराजो महाप्राङ्मो भवन्तं तु समाहयेत् । एशेहि त्वं महाभाग यत्र धर्मः स तिष्ठति ॥ ३५
 तस्य नो मोहसंप्राप्तिने ग्लानिः स्मृतिविश्रमः । जायते नात्र संदेहः प्रसन्नात्मा भविष्यति ॥ ३६
 ज्ञानविज्ञानसंपदः स्वरेदेवं जनार्दनम् । तैः सार्वं तु प्रयात्येवं संतुष्टो हृष्टपानसः ॥ ३७
 एकत्वं जायते तस्य त्यजतः स्वं कलेवरम् । दशमद्वारमाश्रित्य शात्मा तस्य स गच्छति ॥ ३८
 शिविका तस्य चाऽऽयाति हंसयानं मनोहरम् । विमानैरेव संयाति हरेर्धाम हनुत्तमम् ॥ ३९
 छत्रेण ग्रियमाणेन चामैर्वर्यजनैस्तथा । वीजयमानः स धर्मात्मा [*पुण्येरेव समन्ततः ॥ ४०
 गीयमानस्तु धर्मात्मा] स्तूयमानश्च पण्डितैः । बन्दिभिश्चारण्दिव्यैर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥
 साधुभिः स्तूयमानस्तु सर्वसौख्यसमन्वितः । यथा दानप्रभावेन फलमाप्नोति तत्र सः ॥ ४१
 आरामवाटिकामध्ये स प्रयाति सुखेन वै । अप्सरोभिः समाकीर्णे दिव्याभिर्मङ्गलैर्युतः ॥ ४२
 देवैः प्रस्तूयमानस्तु धर्मराजं प्रपश्यति । देवाश्च धर्मसंयुक्ता जग्मुः संमुखमेव तम् ॥ ४३
 [*एशेहि वै महाभाग भुहक्ष्व भोगान्यनोनुगान् । एवं स पश्यते धर्मं सौम्यरूपं महामतिम् ॥ ४४
 स्वस्य पुण्यस्य भावेन भुज्ञते स्वर्गमेव सः] । भोगक्षयात्स धर्मात्मा पुनर्जन्म प्रयाति वै ॥ ४५
 निजधर्मप्रसादादात्स कुलं पुण्यं प्रयाति वै । ब्राह्मणस्य तु पुण्यस्य क्षत्रियस्य तथैव च ॥ ४६
 धनाद्यस्य सुपुण्यस्य वैश्यस्यैव महामते । धर्मेण मोदते तत्र पुनः पुण्यं करोति सः ॥ ४७

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे सुमनोपाल्याने चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—३९०७

अथ पञ्चदशोऽध्यायः ।

सोमशर्मोवाच—

पापिनां मरणं भद्रे कीदृशैर्लक्षणैर्युतम् । तन्मे त्वं विस्तराइश्वर्हि यदि जानासि भाग्निः ॥ १

* क. ख. ङ. च. छ. ह. पुस्तकस्तोऽयं पाठः । * क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. ज. झ. ट. ड. ढ. पुस्तकस्तोऽयं पाठः ।

१ अ. भत्रस्तोऽयं च । २ अ. 'भृत्यस्थानमा' । ३ अ. 'य गुहस्था' । ४ अ. 'द्वकर्म' । ५ क. ख. ङ. च. छ. झ.
 द. 'त मातृपित्रादि' । द. 'त मातृपुत्रादि' । ६ अ. प्रत्याख्यानं ।

सुमनोवाच—

भूयतामभिधास्यामि तस्मात्सिद्धाच्छ्रुतं भया । पापिनां मरणे कान्त याहश्च लिङ्गमेव च ॥

महापातकिनां चैव स्थानं चेष्टां वदाम्यहम् ॥

२

निष्प्रभामेध्यसंयुक्ता भूमिं पापिसमन्विताम् । स तां प्राप्य सुदृष्टात्मा भाणान्दुःखेन मुच्छति ॥३

चाण्डालभूमिमासाद्य मरणं याति दुःखितः । गर्दभैरावतां भूमेवेश्यागेहं समाश्रितः ॥

४

चर्मकारगृहं गत्वा निधनायोपगच्छति । अस्थिचर्मनवैः पूर्णामाश्रितां पापकिलिवैः ॥

५

तां प्राप्य चैव दुष्टात्मा मृत्युं याति स निश्चितम् । अन्यां पापसमाचारां प्राप्य मृत्युं स गच्छति ॥६

अथ चेष्टां प्रवक्ष्यामि दूतानां तु तमिच्छताम् । भैरवान्दारुणान्योरानतिकृष्णान्महोदरान् ॥७

[*पिङ्गाक्षान्वीतनीलिंश्च शतिश्वेतान्महोदरान्] । अत्युच्चान्विकरालांश्च शुष्कमासत्वचोपमान् ॥८

रौद्रदन्तान्करालास्यान्सिंहास्यान्सर्पहस्तकान् । स तान्दृष्टा प्रकम्पेत स्विद्यते च मुहुर्मुहुः ॥९

खिद्यमानस्य या चेष्टा तामेवं प्रवदाम्यहम् । परद्रव्यापहरणं परभार्याविडम्बनम् ॥

१०

ऋणं परस्य पूर्वं च शृहीतं यज्ञु पापिभिः । परतो न प्रदर्श हि लोभस्वादेन मोहितः ॥

११

अन्यमेव महापापं कुंप्रतिग्रहमेव च । [+कण्ठमायान्वित ते सर्वे ख्रियमाणस्य तस्य च] ॥

१२

यानि कानि च पापानि पूर्वमेव शृतानि च । आयान्वित कण्ठमूलं ते महापापस्य नान्यथा ॥१३

दुःखमुत्पादयन्त्येते कफबन्धेन दारुणम् । पीडाभिर्दरुणाभिश्च कण्ठे धुरधुरायते ॥

१४

रोदते कम्पतेऽत्यर्थं मातरं पितरं पुनः । [+स्मरते भ्रातरस्तत्र भार्या पुत्रान्पुनः पुनः] ॥

१५

पुनर्विस्मरणं याति महापापेन मोहितः । तस्य प्राणा न गच्छन्ति बद्धुपीडासमाकुलौः ॥

१६

एजते ताम्यते चैव मूर्छते च पुनः पुनः । एवं पीडासमायुक्तो दुःखं भुक्तेऽतिमोहितः ॥

१७

तस्य प्राणाः सुदुःखेन महाकृष्णः प्रचालिताः । भैर्यं घोरं समाश्रित्य शृणु कान्त प्रयान्वित ते ॥१८

एवं प्राणी सदा मुग्धो लोभमोहसमन्वितः । नीयते यमदूतैस्तु तस्य दुःखं वदाम्यहम् ॥

१९

अङ्गारसंचये मार्गे कृष्यमाणो हि नीयते । दशमानः सुदृष्टात्मा चेष्टमानः पुनः पुनः ॥

२०

यत्राऽऽतपो महातीव्रो द्वादशादित्यतापितः । नीयते तेन मार्गेण संतप्तः सूर्यरश्मिभिः

२१

पर्वतेष्वेव दुर्गेषु च्छायाहीनेषु दुर्मतिः । नीयते तेन मार्गेण क्षुधातृष्णाप्रपीडितः ॥

२२

स दूरैर्हन्यमानस्तु [*गदादण्डैः परश्वधैः । कशाभिस्तात्यमानस्तु निन्यमानस्तु दूरकैः] ॥२३

ततः शीतमये मार्गे वायुना सेव्यते पुनः । तेन शीतेन संदुःखी भूत्वा यान्वित न संशयः ॥

आकृष्यमाणो दूरैस्तु नानादुर्गेषु नीयते ॥

२४

एवं पापी स दुष्टात्मा [† देवब्राह्मणनिन्दकः । सर्वपापसमायुक्तो नीयते यमकिंकरैः] ॥२५

यद्यं पद्यति दुष्टात्मा] कृष्णाञ्जनचयोपमम् । तमुग्रं दारुणं भीमं यमदूतैः समाहृतम् ॥

२६

सर्वव्याधिसमाकीर्णं चित्रगुप्तसमन्वितम् । आरूढं महिषं देवं धर्मराजं द्विजोत्तम ॥

२७

दंष्ट्राकरालमत्युग्रं तस्याऽस्यं कालसंनिभम् । पीतवासं महाहस्तं रक्तगन्थानुलेपनम् ॥

२८

रक्तमाल्यकृताभूषं गदाहस्तं भयंकरम् । एवंविधं महाकार्यं यदं पद्यति दुर्पतिः ॥

२९

* क. ख. ढ. च. छ. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । + क. ख. ढ. च. छ. द. गुप्तस्थोऽयं पाठः । † व.क. ख. छ.स.ट. ढ. द. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । * क. ख. ढ. च. छ. स. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । ‡ क. ख. च. छ. ग. द. पुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१ क. ख. ढ. च. छ. स. 'म् । लिपामेध्यसंकेदैर्भूमिं । २ अ. कुमतिप्रसेपे । ३ क. ख. च. छ. स. 'लः । पते इमते चै । ४ ढ. 'ताः । अपानमार्गमा । ५ ज. ट. ढ. मार्ग । ६ क. ख. ढ. च. छ. स. ढ. 'मे भीम ।

तं हृष्टा समनुप्राप्तं सर्वधर्मविहृक्ततम् । यमः पश्यति तं दुष्टं पापिष्ठं धर्मसंकटम् ॥ ३०
 शोतयेत्सं महादुःखे पीडाभिर्दलणायुधैः । यावद्युगसहस्रं तु तावत्कालं प्रपच्यते ॥ ३१
 यातनासु च नानासु पच्यते च पुनः पुनः । नारकीं याति वै योनिं कृपिकीटेषु पापकृत् ॥ ३२
 अपेये पच्यते नित्यं हाहाभूतो विचेतनः । मरणं च स पापात्मा एवं याति सुनिश्चितम् ॥ ३३
 एवं पापस्य तं भोगं भुज्ञे चैव स दुर्मतिः । पुनर्जन्म प्रवक्ष्यामि यासु योनिषु जायते ॥ ३४
 भानयोनिं तु संप्राप्य भुज्ञे वै पापकं पुनः । व्याघ्रो भवति दुष्टात्मा रासभत्वं ब्रजेत्पुनः ॥ ३५
 मार्जारशूकरीं योनिं सर्पयोनिं तथैव च । नानाभेदासु सर्वासुं स गच्छति पुनः पुनः ॥ ३६
 पापपौक्षिषु संयाति सर्वासु च महत्सु च । चाण्डालभिल्लयोनिं च पुलिन्दीं याति वै तथा ॥ ३७
 एतत्ते सर्वमारुद्यार्तं पापिनां जन्म चैव हि । मरणे शृणु कान्तं त्वं चेष्टां तेषां सुदारुणाम् ॥ ३८
 पापपुण्यसमाचारस्तवाग्रे कथितो मया । अन्यचैव प्रवक्ष्यामि यद्यत्पृच्छसि सुव्रत ॥ ३९

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिक्षणे सुप्तनोपालयाने पशुदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्काः—४० ३६

अथ षोडशोऽध्यायः ।

सोमशर्मोवाच—

सर्वं देवि त्वयाऽऽरुद्यातं धर्मसंस्थानमुन्तमम् । कथं पुत्रपरं विन्द्यां सर्वज्ञं गुणसंयुतम् ॥ १
 वद त्वं मे महाभागे यदि जानासि सुव्रते । दानधर्मादिकं भद्रे परत्रेह न संशयः ॥ २
 सुप्तनोवाच—

वसिष्ठं गच्छ धर्मज्ञं तं प्रार्थय महायुनिम् । तस्मात्प्राप्यसि वै पुत्रं धर्मज्ञं धर्मवत्सलम् ॥ ३
 सूत उवाच—

रघुक्ते ततो वाक्ये सोमशर्मा द्विजोत्तमः । एवं करिष्ये कल्याणि तव वाक्यं न संशयः ॥ ४
 एवमुक्त्वा जगामासौ सोमशर्मा द्विजोत्तमः । वसिष्ठं सर्वदेत्तारं दीप्यमानं तपश्चरम् ॥ ५
 गङ्गातीरे स्थितं पुण्यमाश्रमस्थं द्विजोत्तमम् । तेजोज्वालासभाकीर्णं द्वितीयमिव भास्करम् ॥ ६
 राजमानं महात्मानं ब्रूङ्गार्थं च द्विजोत्तमम् । भक्त्या ननाम विषेन्द्रं दण्डवत्सं पुनः पुनः ॥ ७
 तप्तुवाच महातेजा ब्रह्मसूरकल्पशः । उपाविशाऽसने पुण्ये सुखेन सुप्तहामते ॥ ८
 एवमुक्त्वा स योगीन्द्रः पुनः प्राह तपोधनम् । गृहपुत्रेषु ते वत्स दारभृत्येषु सर्वदा ॥ ९
 क्षेमप्रसिद्धं महाभाग पुण्यकर्मसु चाप्तिषु । निरामयोऽसि चाङ्गेषु धर्मं पालयसे सदा ॥ १०
 किं करोमि प्रियं कार्यं सुप्रियं ते द्विजोत्तम । एवं संभाष्य तं विर्म विरराम स कुम्भजः ॥ ११
 एवमुक्तो महापाङ्कः सोमशर्मा मुनिस्तदा । तप्तुवाच महात्मानं वसिष्ठं तपतां वरम् ॥ १२

सोमशर्मोवाच—

भगवञ्चश्रूतां वाक्यं सुप्रसन्नेन चेतसा । यदि मे सुप्रियं कार्यं त्वयैव मुनिपुङ्कव ॥
 मम प्रभार्थसंदेहं विच्छेदय द्विजोत्तम ॥ १३

१ क. ख. च. कर्मकर्त्तम् । २ अ. शामये । ३ क. ख. च. छ. श. ढ. 'मिकोटिषु । ४ क. ख. च. छ. श.
 'सु तिरेषु च पु' । ५ अ. 'क्षितिशुत्वात्सि पापाक्षिन्याशुचाऽपि हि । चा' । ६ क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. श. ढ. ढ. 'रे'
 'दिव्यं तं तपतां वर' । ७ छ. 'ब्रह्मप्रिया द्विं' । ८ ग. अ. ज. ट. द. 'ब्रह्मप्रिया द्विं' ।

दारिग्रं केन पोषेन पुत्रसौर्यं कर्थं न हि । एतं मे संशयं तात कस्मात्पापाद्वदस्व मे ॥ १४
 महापापेन संमुग्धः प्रियया बोधितो द्विज । तथाऽहं प्रेषितस्तात तव पार्थं मैहापते ॥ १५
 तत्सर्वं त्वं समाचक्ष र्वसंदेहनाशनम् । मुक्तिदाता भवस्व त्वं मम संसारबन्धनात् ॥ १६

वसिष्ठ उवाच—

पुत्रा मित्राण्यथ भ्राता भौर्या स्वजनवान्धवाः । पञ्च भेदास्तु संबन्धात्पुरुषस्य भवन्ति हि ॥ १७
 तद्वै सुमनया प्रोक्तं पूर्वमेव तवाग्रतः । क्रृणसंबन्धिनः सर्वे ते कुपुत्रा द्विजोत्तम ॥ १८
 पुत्रस्य लक्षणं पुण्यं तवाग्रे प्रवदाभ्यहम् । पुण्यप्रसक्तो यस्याऽऽत्मा सत्यधर्मरतः सदा ॥ १९
 बुद्धिमाङ्गानसंप्रस्तपस्वी वाग्विदां वरः । सर्वकर्मसुधीर्धीरो वेदाध्ययनतत्परः ॥ २०
 सर्वशास्त्रप्रवक्ता च देवब्राह्मणपूजकः । याजकः सर्वयज्ञानां धैर्यानी त्यागी प्रियवदः ॥ २१
 विष्णुश्यानपरो नित्यं शान्तो दान्तो जपी सदा । पितृभक्तिपरो नित्यं सर्वस्वजनवत्सलः ॥ २२
 कुलस्य तारको विद्वान्कुलस्य परितोषकः । एवंगुणैः सुरंयुक्तः सुरुंप्राः सुखदायकः ॥ २३
 अन्ये संबन्धनसंयुक्ताः शोकसंतापदायकाः । ईताद्वशेन किं कार्यं फलहीनेन तेन च ॥ २४
 आयान्ति यान्ति ते सर्वे तार्पं दत्त्वा सुदारुणम् । पुत्ररूपेण ते सर्वे संसारे दुःखदायकाः ॥ २५
 पूर्वजन्मकृतं कर्म यत्त्वया परिपालितम् । तच्च सर्वं प्रवक्ष्यामि धूयतामद्वृतं पुनः ॥ २६

वसिष्ठ उवाच—

भवाङ्गदो महाप्राङ्ग पूर्वजन्मनि नान्यथा । कृषिकर्ता ज्ञानहीनो महालोभेन संयुतः ॥ २७
 एकभौर्योऽन्यविद्रेषी बहुपुत्रो शदत्तवान् । धर्मं नैव प्रजानासि सर्वं नैव परिश्रुतम् ॥ २८
 [*दानं नैव त्वया दत्तं शास्त्रं नैव परिश्रुतम् ।] कृता चैव त्वया तीर्थं नैव यात्रा महापते ॥ २९
 एकं कृतं त्वया विष्म कृषिमार्गं पुनः पुनः । पश्चनां पालनं पूर्वं गवां चैव द्विजोत्तम ॥ ३०
 महिषीणां च शश्वानां पालनं च पुनः पुनः । एवं पूर्वं कृतं कर्म त्वया वै द्विजसत्तम ॥ ३१
 विषुलं तु धनं तद्व्योभेन परिसंचितम् । तेन द्रव्येण पुण्यं च न कृतं तु त्वया कदा ॥ ३२
 पात्रे दानं न दत्तं तु दृष्ट्वा दुर्बलमेव च । कृपां कृत्वा न दत्तं तु भवता धनमेव हि ॥ ३३
 गोमहिष्यादिकं सर्वं पश्चनां संचितं त्वया । विक्रयित्वा धनं विष्म संचितं विषुलं त्वया ॥ ३४
 तक्रं घृतं तथा क्षीरं विक्रयित्वा ततो दधि । दुष्कामं चिन्तितं विष्म मोहितो विष्णुमायया ॥ ३५
 कृते महार्घमेवात्र शब्दं ब्राह्मणसत्तम । निर्देयेन त्वया दानं न दत्तं तु कदा किल ॥ ३६
 देवानां पूजनं विष्म भवता न कृतं कदा । प्राप्य पर्वीणि विष्मेभ्यो द्रव्यं नैव समर्पितम् ॥ ३७
 श्राद्धकालं तु संप्राप्य श्रद्धया न कृतं त्वया । भार्या वदति ते साध्वी दिनं चैतत्समागतम् ॥ ३८
 श्वशुरश्राद्धकालश्च श्वश्वाश्रैव महापते । भृत्वा त्वं तद्वचस्तस्या गृहं त्यक्त्वा पलायसे ॥ ३९
 धर्ममार्गं न दृष्टं ते भृतं नैव कदा त्वया । लोभो माता पिता भ्राता लोभः स्वजनवान्धवाः ॥ ४०
 पालितं लोभमेवैकं त्यक्त्वा धर्मं सदैव हि । तस्माद्वयी भवाङ्गातो दारिशेणातिपीडितः ॥ ४१
 दिने दिने महारुणा हृदये ते र्पण्यते । यदा यदा यहे द्रव्यं द्विद्यमायाति ते सदा ॥ ४२

* क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. ज. श. भ. ट. ढ. पुस्तकस्योऽयं पाठः ।

१ क. ख. घ. ङ. च. छ. ज. श. ट. ढ. भावेन । २ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. ज. श. ट. समातुरः । ३ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. ज. श. ट. ढ. अन्ये । ४ क. घ. ट. 'ना दानस्या' । ५ क. ख. घ. ङ. च. छ. ज. श. ट. दाता । ६ क. ख. ङ. च. छ. ज. श. ट. अौदासीन्येन । ७ क. ख. घ. ङ. च. छ. ज. श. ट. ढ. 'भार्या: सदा द्वे' । ८ क. ख. घ. ङ. च. छ. ज. श. ट. प्रवर्थते ।

ज्ञया दशमानस्तु तथा त्वं बहिरूपया । रात्रौ वा सुप्रसुपस्तु निश्चितो हि प्रचिन्तासि ॥ ४३
 देनं प्राप्य महामोहैव्यापितोऽसि सदैव हि । सहस्रं लक्षकं कोटिः कदा शब्दमेव च ॥ ४४
 गविष्यति कदा खर्वो निर्खर्वशाथ मे घृते । एवं सहस्रं लक्षं च कोटिर्बुदमेव च ॥ ४५
 खर्वो निर्खर्वः संजातस्तृष्णा नैव प्रगच्छति । तत्र कार्यं परित्यज्य वृद्धिमायाति सर्वदा ॥ ४६
 एव दत्तं हुतं चापि भ्रमुकं नैव च त्वया । खनितं भूमिमध्ये तु क्षिप्तं पुत्रा न जानते ॥ ४७
 प्रन्यमेवमुपायं तु द्रव्यागमनकारणात् । कुरुषे सर्वदा विप्र लोकान्पृच्छसि बुद्धिमान् ॥ ४८
 इनित्रं मज्जनं वादं धातुवादमतः परम् । पृच्छमानो भ्रमस्येकस्तृष्णया परिमोहितः ॥ ४९
 *स्पर्शं चिन्तयसे नित्यं कल्पान्तिद्विप्रदायकान् । प्रेशं विवराणां तु चिन्तमानः प्रगच्छसि ५०
 तृष्णानलेन कुःखेन सुखं नैव प्रगच्छसि । तृष्णानलेन संदीप्तो हाहाभूतो विचेतनः ॥ ५१
 एवं मुख्योऽसि विप्रेन्द्र गतस्त्वं कालवश्यताम् । दाराप्रत्रेषु तद्वयं पृच्छमानेषु वै त्वया ॥ ५२
 इथितं नैव दत्तं च प्राणांस्त्यक्त्वा गतो यमम् । एवं सर्वं मयाऽऽख्यातं वृत्तान्तं तत्र पूर्वकम् ॥ ५३
 अनेन कर्मणा विप्र निर्धनोऽसि दरिद्रवान् । संसारे यस्य सत्युत्रा भक्तिमन्तः सदैव हि ॥ ५४
 त्रुशीला ज्ञानसप्ताः सत्यर्थरताः सदा । संभवन्ति घृते तस्य यस्य विष्णुः प्रसीदति ॥ ५५
 तनं धान्यं कलत्रं तु पुत्रपौत्रमनन्तकम् । स भुज्ञे मर्त्यलोकेऽपि यस्य विष्णुः प्रसन्नवान् ॥ ५६
 वेना विष्णोः प्रसादेन दारान्मुत्राच्च चाऽऽमुयात् । सुजन्म च कुलं विप्र तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ५७
 इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे सुमनोपालयने षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टज्ञाः—४०९३

अथ सप्तदशोऽध्यायः ।

सोमशर्मोऽवाच—

पूर्वजन्मकृतं कर्म त्वयाऽऽख्यातं च मे मुने । शूद्रत्वेन च विप्रेन्द्र मयैतत्परिवर्जितम् ॥ १
 विप्रत्वं हि मया प्राप्तं कर्थं च द्विजसत्तम । तत्सर्वं कारणं शूहि ज्ञानविज्ञानपण्डित ॥ २
 वसिष्ठु उवाच……

पञ्चया चेष्टितं पूर्वं कर्म धर्माश्रितं द्विज । तदहं संप्रवक्ष्यामि श्रूयतां यदि मन्यसे ॥ ३
 ब्राह्मणः कश्चिदनघः सदाचारः सुपण्डितः । विष्णुभक्तस्तु धर्मस्त्वा नित्यं धर्मपरायणः ॥ ४
 यात्राव्याजेन तीर्थानां भ्रमत्येकः स मेदिनीम् । अटमानः समायातस्त्वं गेहं महामुनिः ॥ ५
 याचितं स्थानमेकं वै वासार्थं द्विजसत्तम । अद्य धन्योऽस्म्यहं पुण्यमध्य तीर्थमहं गतः ॥ ६
 अद्य तीर्थफलं प्राप्तं तवाद्य बुधं दर्शनात् । गर्वां स्थाने वरं पुण्यं तत्र वासं प्रदर्शितम् ॥ ७
 अङ्गसंवाहनं कृत्वा पादौ चैव मुमर्दितौ । भालितौ च पुनस्तोयैः स्नातः पादोदकेन हि ॥ ८
 सद्यो घृतं दधि क्षीरं तक्रमश्च प्रदत्तवान् । स तस्मै ब्राह्मणायैव भवानित्यं महामते ॥ ९
 एवं संतोषितो विप्रस्त्वयैव सह भार्यया । पुण्यस्यार्थं महाभागो वैष्णवो ज्ञानपण्डितः ॥ १०
 अथ प्रभाते संग्रामे दिने पुण्ये शुभावहे । आषाढस्यं तु शू[+ द्वस्य द्वादशी पापनाशनी ॥ ११

* क. ख. ड. छ. श. ट. ड. ल. पुस्तकस्योऽयं पाठः । † क. ख. ग. घ. ड. च. छ. श. ड. द. पुस्तकस्योऽयं पाठः ।

१ अ. स्युक्लपञ्च एकादश्यां द्विजोत्तम । त्वद्वृहस्यथ कर्माणि चक्रे धर्मरतो द्विज । स्तवनं कृतवान्त्सर्वैः सूक्ष्मैः ।

तस्मिन्दिने सुसंप्राप्ता सर्वपातकनाशिनी । यस्यां देवो हृषीकेशो योगनिद्रां प्रगच्छति ॥ १२
 तां प्राप्य च ततो लोकास्तत्युर्बुद्धिपटिताः । शृहस्य सर्व कर्मणि विष्णुध्यानरता द्विजः ॥ १३
 [#उत्सवं परमं चकुर्गीतमङ्गलवादनैः ।] स्तवनं ब्राह्मणाः सर्वे सूक्तैः स्तोत्रैः सुमङ्गलैः ॥ १४
 एवं यहोत्सवं प्राप्य स च ब्राह्मणसत्तमः । तस्मिन्दिने स्थितस्तत्र संप्राप्तं हैरिवासरम् ॥ १५
 एकादश्यास्तु माहात्म्यं पठितं ब्राह्मणेन वै । भार्यापुत्रैस्त्वया सार्थं भुतं धर्मपनुज्ञम् ॥ १६
 श्रुते तस्मिन्महार्णुण्ये [+भार्यापुत्रैस्तु प्रेरितः । संसर्गादस्य विप्रस्य व्रतपेतत्समाचर ॥ १७
 तदाकर्ण्य महद्वाक्यं सर्वपुष्पप्रदायकम् । व्रतपेतत्करिष्यामि इति निश्चितामनसः ॥ १८
 भार्यापुत्रैः सर्वं गत्वा हृषेः स्तानं कृतं त्वया । हृषेन मनसा विप्र पूजितो मधुमूदनः ॥ १९
 सर्वोपहारैः पुण्यैश्च गन्धपुष्पादिभिस्तथा । रात्रौ जागरणं कृत्वा नृत्यगीतादिभिस्तथा ॥ २०
 ब्राह्मणस्य प्रसङ्गेन नद्याः स्तानं कृतं पुनः । पूजितो देवदेवेशः पुष्पधूपादिमङ्गलैः ॥ २१
 भक्त्या प्रणम्य गोविन्दं स्तापयित्वा पुनः पुनः । निर्बाणदाम्बु दर्त्तं ते ब्राह्मणेन महात्मना २२
 भक्त्या प्रणम्य तं विप्रं दत्ता तस्मै सुदक्षिणा । कृत्वा च पारणं विप्र पुत्रैर्भार्यादिभिः स्रमम् २३
 तोषितो भक्तिपूर्वेण सङ्घावेन त्वयैव सः । एवं व्रतं समाचीर्णं त्वयैव द्विजसत्तमः ॥ २४
 संगत्या ब्राह्मणस्यैव विष्णोश्चैव प्रसादतः । भवान्ब्राह्मणतां प्राप्तः सत्यधर्मसमन्वितम् ॥ २५
 तेन व्रतप्रभावेन त्वया प्राप्तं महेत्कलम् । भूसुरत्वं महाभाग सत्यधर्मसमन्वितम् ॥ २६
 तस्मै तु ब्राह्मणायैव वैष्णवाय महात्मने । श्रद्धया सत्यभावेन दत्तमन्नं सुसंस्कृतम् ॥ २७
 तेन दानप्रभावेन यिष्टान्नमुपतिष्ठति । महामुग्धैः प्रमुखोऽसि तृष्णया व्यथितं यनः ॥ २८
 पूर्वजन्मनि ते विप्रं त्वर्थमेव प्रसंचितम् । न दर्त्तं ब्राह्मणेभ्यो हि दीनेष्वन्येषु वै त्वया ॥ २९
 दारपुत्रेषु लोभेन द्वियमाणेन वै तदा । तस्य पापस्य भावेन दारिष्ठं त्वामुपाविशत् ॥ ३०
 पुत्रलोभं परित्यज्य स्नेहं त्यक्त्वा प्रदूरतः । अपुत्रवान्भवाङ्गातस्तस्य पापस्य वै फलम् ॥ ३१
 सुपुत्रं च कुलं विप्रं धनं धान्यं धरा हियः । सुजन्मं मरणं चैव सुभोगाः सुखमेव च ॥ ३२
 राज्यं स्वर्गश्च मोक्षश्च यद्यहुर्लभमेव च । प्रसादात्तस्य देवस्य विष्णोश्चैव महात्मनः ॥ ३३
 तस्मादाराध्य गोविन्दं नारायणं पूर्णः परम् । प्राप्स्यसि त्वं परं स्थानं तद्विष्णोः परमं पदम् ३४
 सुपुत्रत्वं धनं धान्यं सुभोगान्सुखमेव च । पूर्वजन्मकृतं कर्म यत्त्वया परिचेष्टितम् ॥ ३५
 तन्मया कथितं सर्वं तवाग्रे परिनिश्चितम् । एवं ज्ञात्वा महाभाग नारायणपरो भव ॥ ३६
 ब्रह्मात्मजेनापि महानुभावः स विप्रवर्यः परिबोधितो हि ।
 हर्षेण युक्तः सुमहानुभावो भक्त्या वसिष्ठं प्रणिपत्य तत्र ॥ ३७
 आपन्त्य विमं स जगाम गेहं तां प्राह भार्या सुमना प्रहर्षितः ।
 सर्वं हि दृत्तं ममपूर्वचेष्टितं तेनैव विप्रेण तव प्रसादात् ॥ ३८

* क. स. ग. घ. ढ. च. छ. ज. स. ड. द. पुस्तकस्थोऽर्थं पाठः । * क. स. च. छ. श. पुस्तकस्थोऽर्थं पाठः

१ क. स. ढ. च. छ. देवैः । ग. घ. ट. सर्वैः । २ अ. स्थिते चैव सं । ३ क. स. ग. घ. ढ. च. छ. श. ट. ढ. द. सुपुत्रो वणम् । ४ अ. पुष्प आह्मणेन धर्मसंयुते । भार्यापुत्रः सं । ५ क. स. घ. ढ. च. छ. श. द. नद्याः । ६ क. स. ढ. च. छ. ज. श. 'न्य धूपादि' । ७ क. स. ढ. च. छ. ज. श. 'हत्कुलम् । भूसुराणां मं । ८ क. स. ढ. च. छ. श. द. 'न्यं वरलिं' । ९ घ. ट. ग्रियः । १० क. स. ग. घ. ढ. च. छ. श. द. 'मनामवम् ।

भद्रे वसिष्ठेन विकाशनीतमयैव मोहं परिहृत्य दूरात् ।
आराधयिष्ये पशुसूदनं तं यास्यापि मोहं परमं पदं तत् ॥ ३९
आकर्ष्य वाक्यं परमं महार्थं सुमङ्गलं मङ्गलदायकं हि ।
हर्षेण युक्ता तपुवाच कान्तं पुण्योऽसि विप्रेन्द्र विवोधितोऽसि ॥ ४०
इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे सुमनोपास्याने सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टाङ्काः—४१३३

अथाष्टादशोऽध्यायः ।

मूल उच्चाच—

सोमशर्मा महाभासः सुर्मनया सह सत्तमः । कपिलासङ्गमे पुण्ये रेवातीरे सुपुण्यदे ॥ १
स्नात्वा तत्र स मेधावी तर्पयित्वा सुरानिपत्तून् । तपस्तेषे सुशान्तात्मा जपनारायणं शिवम् ॥ २
द्वादशाक्षरमञ्चेण ध्यानयुक्तो महामनाः । तस्यैव देवदेवस्य वासुदेवस्य सुव्रतः ॥ ३
आसने शयने याने स्वमे पश्यति केशवम् । सदैव निश्चितो भूत्वा कामक्रोधविवर्जितः ॥ ४
सा च सांख्यी महाभागा पतिव्रतपरायणा । सुमना कान्तमेवापि शुश्रूषति तपोन्वितम् ॥ ५
ध्यायमानस्य तस्यापि विद्वैः संदर्शितं भयम् । सर्पा विषोल्बणाः कृज्ञास्तत्र यान्ति महात्मनः ॥ ६
पार्वतसत्प्यमानस्य तस्य ते सोमशर्मणः । सिंहव्याघ्रगजा दृष्टा भयमेव प्रचक्रिरे ॥ ७
वेताला राक्षसा भूत्वा कूप्याण्डाः प्रेतभैरवाः । भयं प्रदर्शयन्त्येते दारुणाः प्राणिनामलम् ॥ ८
नानाविधा महाभीमाः सिंहस्तत्र सपागताः । दंष्ट्राकरालवक्त्राश्च जगर्जश्चातिभैरवम् ॥ ९
विष्णोर्ध्यर्यानात्स धर्मात्मा न चचाल महामतिः । महाविद्वैः स संपूढैर्व्यापितो मुनिपुङ्गव ॥ १०
एवं न चलते ध्यानात्सोमशर्पा द्विजोत्तर्मः । भस्मभावमहाभीमः सिंहस्तत्र सपागतः ॥

[*तं दृष्टा भयवित्रस्तः सस्पार नृहरिं द्विजः] ॥ ११

इन्द्रनीलप्रतीकाशं पीतवस्त्रं महौजसम् । शङ्खचक्रधरं देवं गदापङ्गजधारिणम् ॥ १२

महामौक्तिकहरेण इन्द्रुवर्णानुकारिणा । कौस्तुभेनापि रत्नेन श्रोतमानं जनादेनम् ॥ १३

श्रीवत्साङ्केन दिव्येन हृदयं यस्य राजते । सर्वाभरणशोभाढ्यं शतपत्रनिभेक्षणम् ॥ १४

सुस्पितास्यं सुप्रसन्नं रत्नहाराभिशोभितम् । राजमानं हृषीकेशं ध्यानं तेन कृतं भ्रवम् ॥ १५

त्वयेव शरणं कृष्ण शरणागतवत्सल । नमस्ते देवदेवेश किं भयं मे करिष्यति ॥ १६

यस्योदरे त्रयो लोकाः सप्त चान्ये महात्मनः । शरणं तं प्रपन्नोऽस्मि किं भयं मे करिष्यति ॥ १७

यस्माद्वयं प्रपश्यन्ते कृत्यादिकमहावलाः । यो हि सर्वप्रहर्ता च तमस्मि शरणं गतेः ॥ १८

दृन्दारकाणां सर्वेषां दानवानां महात्मनाम् । यो गतिः कृष्टभक्तानां तमस्मि शरणं गतः ॥ १९

* ऋ. पुस्तकस्पोदयं पाठः ।

१ क. ख. ह. च. छ. स. ढ. 'रिकाशितं मे । आ' । २ ज. 'मनाया महात्मनः । क' । ३ क. ख. ड. च. छ. स-
द. ढ. 'रणं प्राणनाशनम् । ४ क. ख. च. छ. 'मः । गङ्गावातेशं शतिनं महावृष्ट्या सुपीडितः । ५. छ. स. ढ. 'मः । शब्दकावा-
तैश शीतेन महावृष्ट्या सुपीडितः । ५ क. ख. ड. च. छ. स. ढ. 'तः । पातकानां च सर्वेषां दानवानां महाभयम् ।
रक्षको विष्णुम् ।

अभयो भयनाशाय पापनाशाय ज्ञानवान् । एकथ्र ब्रह्मरूपेण तमस्मि शरणं गतः ॥	२०
व्याधीनां नाशनायैव य औषधस्वरूपवान् । निरामयो निरानन्दस्तमस्मि शरणं गतः ॥	२१
अचलांश्चालयेलुकानपापो ज्ञानमेव च । तमस्मि शरणं प्राप्तः किं भयं मे करिष्यति ॥	२२
साधुनामपि सर्वेषां पालकः पश्चनाभकः । पाति विष्वं च विभात्मा तमस्मि शरणं गतः ॥	२३
यो मे मृगेन्द्ररूपेण भयं दर्शयतेऽग्रतः । तपहं शरणं प्राप्तो नरसिंहं भयापहम् ॥	२४
यमापन्नो महाकायो रणे हस्ती समागतः । गजलीलागतं देवं शरणागतवत्सलम् ॥	२५
गैणपं ज्ञानसंपन्नं सुपाशाङ्कुशाश्चरिणम् । कालास्यं गजतुण्डं च शरणं सुगतोऽस्म्यहम् ॥	२६
हिरण्याक्षप्रहर्तारं वाराहं शरणं गतः । हस्तास्तु वामनाः कूराः प्रेताः कूष्माण्डकादयः ॥	
वामनं तं प्रपञ्चोऽस्मि शरणागतवत्सलम् ॥	२७
मृत्युरूपधराः सर्वे दर्शयन्ति भयं मम । अग्रतं तं प्रपञ्चोऽस्मि किं भयं मे करिष्यति ॥	२८
[*ब्रह्मण्यो ब्रह्मदो ब्रह्मा ब्रह्मज्ञानमयो हरिः । शरणं तं प्रपञ्चोऽस्मि किं भयं मे करिष्यति]	२९
अभयो यो हि जगतो भीतिद्वयो भीतिदायकः । [†भयरूपं प्रपञ्चोऽस्मि किं भयं मे करिष्यति] ॥३०	
तारकः सर्वपुष्पानां नाशकः सर्वपापिनाम् । तपहं शरणं प्राप्तो धर्मरूपं जनार्दनम् ॥	३१
शङ्कावातो महाचण्डो वर्पुर्दूयति मे भृशम् । शरणं तस्य गन्ता॒ऽस्मि सदा गतिरयं मम ॥	३२
अतिशीतं चातिर्वर्षमातपस्तापदायकः । एषां रूपेण यो देवस्तस्याहं शरणं गतः ॥	३३
कालरूपा अमी प्राप्ता भयदा मम चालकाः । हरिस्तरूपिणामेषां प्रगतः शरणं सदा ॥	३४
यं सर्वदेवं परमेष्वरं हि निष्केवलं ज्ञानमयं प्रधानम् ।	
वदन्ति नारायणमादिसिद्धं सिद्धेष्वरं तं शरणं प्रपद्ये ॥	३५
इति ध्यायंस्तुवभित्यं केशवं क्लेशनाशनम् । भक्त्या तेन समानीतस्तदा॒ऽत्पहदये हरिः ॥	३६
उद्यमं विक्रमं तस्य स दृष्टा सोपर्शमणः । आविर्भूय हृषीकेशस्तपुत्राच धैर्ययन् ॥	३७
सोपर्शमण्महाप्राङ्म श्रूयतां भार्यया सह । वासुदेवोऽस्मि विमेन्द्र वरं वरय सुव्रत ॥	३८
भुत्वोदितं स विमेन्द्र उन्मील्य नयनद्रयम् । दृष्टा विष्वेष्वरं देवं घनश्यामं महोदयम् ॥	३९
सर्वाभरणशोभाढ्यं सर्वार्थुषसमन्वितम् । दिव्यलक्षणसंपन्नं पुण्डरीकनिमेक्षणम् ॥	४०
पीतेन वाससा युक्तं राजमानं सुरेष्वरम् । [*वैनेतेयसमारूढं शङ्कचक्रगदाधरम् ॥	४१
ब्रह्मादीनां सुधातारं जगतोऽस्य महायशाः] । विष्वरूपं सदारूपं रूपातीतं जनार्दनम् ॥	४२
हर्षेण महता॒ऽविष्टो दण्डवत्प्रणिपत्य च । श्रिया युक्तं भासमानं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥	४३
बद्धाञ्जलिपुटो भूत्वा तथा सुमनया सह । जर्यं देवं जगन्नाथं जयं मानदं माधव ॥	४४
जयं योगीशं योगीन्द्रं जयं यज्ञपते हरे । जयं यज्ञेशं यैश्वर्यं जयं शाश्वतं सर्वग ॥	४५

* क. ख. ग. घ. छ. च. छ. स. ड. ठ. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । † क. ख. ड. च. छ. स. ड. ठ. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । * क. ख. ग. घ. छ. च. छ. ज. झ. ट. ड. पुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१ ग. घ. ज. ट. ठ. 'हं नतोऽस्म्यह' । ड. छ. स. ड. 'हं नमास्म्यह' । २ व. स. ठ. 'म् । मदमतो महाकायो वनह' । ३ क. ख. ग. घ. व. च. छ. ज. झ. ट. ठ. ड. गजास्यं । ४ क. ख. ठ. च. छ. स. ड. 'ति । मारकः सर्वलोकानां । ग. घ. ज. ट. ठ. 'ति । तारकः सर्वलोकानां । ५ अ. 'म् । सुरारणं यो हि रणे व्युपारिषतेऽङ्गतम् । ६ क. ख. ग. ठ. च. छ. स. ट. ड. प्रहृष्टवान् । ७ क. ख. च. छ. स. ठ. विष्वस्यास्य सदाऽतीतं रूपातीतं जगद्गृहम् । ८ क. ख. ठ. च. छ. ज. झ. ट. ड. 'यं जयेत्युवाचैव ज' । ९ क. ख. ग. घ. च. छ. स. ठ. यशाङ्क ।

जय सर्वेष्वरानन्तं जयरूपं नमोऽस्तु ते । जय ज्ञानवतां श्रेष्ठं जय त्वं ज्ञाननायक ॥	४६
जय सर्वदं सर्वदः जय सच्चविभावन । जय जीवस्वरूपेश महाजीव नमोऽस्तु ते ॥	४७
जय यज्ञग्रं जय प्राणप्रदायक । जय पापघ्रं पुण्येश जय पुण्यपते हरे ॥	४८
जय ज्ञानस्वरूपेश ज्ञानगम्याय ते नमः । जय पश्चपलाशाक्षं पश्चानभाय ते नमः ॥	४९
जय गोविन्दं गोपालं जय शङ्खधरामल । जय चक्रधराव्यक्तं व्यक्तरूपाय ते नमः ॥	५०
जय विक्रमशोभाङ्गं जय विक्रमनायक । [*जय विद्याविलासाङ्गं नमो वेदमयाय ते ॥	५१
जय विक्रमशोभाङ्गं जय उद्यमदायक] । जय उद्यमकालाय उद्यमाय नमो नमः ॥	५२
जय उद्यमेशक्ताय जयै उद्यमकारक । युद्धोद्यमर्घवृत्ताय तस्मै सौर्वत्यमने नमः ॥	५३
नमो हिरण्यतेजस्कं तुभ्यं ते जयते नमः । अतितेजःस्वरूपाय सर्वतेजोमयाय च ॥	५४
दैत्यतेजोविनाशाय पापतेजोहराय च । गोब्रास्त्रणहितार्थाय नमोऽस्तु परमात्मने ॥	५५
नमोऽस्तु हुर्तभुक्ताय नमो हव्यवहाय ते । नमः कव्यवहारैव स्वधारूपाय ते नमः ॥	५६
स्वाहारूपाय यज्ञाय योगबीजाय ते नमः । नमस्ते शार्ङ्गहस्ताय हरये पापहारिणैः ॥	५७
सदसच्चोदनायैव नमो विज्ञानशालिने । नमो वेदस्वरूपाय पावनाय नमो नमः ॥	५८
नमोऽस्तु हरिकेशाय सर्वेकेशहराय च । केशवाय परायैव नमस्ते विश्वधारिणे ॥	५९
नमः कृपामयायैव नमो हर्षमयाय च । अनन्ताय नमो नित्यं शुद्धाय केशनाशिने ॥	६०
आनन्दाय नमो नित्यं दिव्याय दिव्यरूपिणे । रुद्रैर्नभितपादाय विरिञ्छिनभिताय ते ॥	६१
सुरासुरेन्द्रनभितपादपश्याय ते नमः । नमो नमः सुरेशाय चांमृतायामृतात्मने ॥	६२
क्षीरसागरवासाय नमः पश्चाप्रियाय ते । औंकाराय विशुद्धाय शचलाय नमो नमः ॥	६३
व्यापिने व्यापकायैव सर्वव्यसनहारिणे । नमो नमो वराहाय महाकूर्माय ते नमः ॥	६४
नमो वामनरूपाय दृसिंहाय पराय ते । नमो रामाय दिव्याय सर्वक्षत्रवधाय च ॥	६५
सर्वज्ञानाय मत्स्याय [†नमो रामाय ते नमः । नमः कृष्णाय बुद्धाय नमो म्लेच्छप्रणाशिने ॥	६६
नमः कपिलविप्राय हयग्रीवाय ते नमः । नमो व्यासस्वरूपाय] नमः सर्वमयाय ते ॥	६७
एवं स्तुत्वा हृषीकेशं पुनराह जनार्दनम् । [+गुणानां तु परं पारं ब्रह्मा वेति न पावनम्] ॥ ६८	
न चैव स्तोतुं सर्वेशं तथा रुद्रः सहस्रदृष्टः । वकुं को हि समर्थस्तु कीदृशी मे मतिः प्रभो ॥ ६९	
[*निर्गुणं सगुणं स्तोत्रं मर्यैव तव केशवं] । विप्रभक्तस्य सर्वेशं तव दासोऽस्मि सुव्रत ॥	
जन्मजन्मनि लोकेशं दयां मे कुरु पावन ॥	७०

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे सुमनोपाद्यानेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्काः—४२०३

* क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. झ. ड. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । † क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. झ. ड. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । * क. ख. ङ. च. छ. झ. ड. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । † क. ख. ङ. च. छ. झ. ड. पुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१ ड. 'मकरें च उ' । २ ट. 'मभोगाय' । ३ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. ज. झ. ट. ड. ढ. 'य उद्यमत्रयधार' । ४ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. ज. झ. ट. ड. 'प्रबृद्धाय' । ५ ङ. न. कर्मात्मने । ड. धर्मीय ते । घ. तेजात्मने । ६ अ. हर्षमक्ताय । ७ ग. घ. ङ. 'गे । अधक्षेत्रदलायै' । ८ क. ख. ङ. च. झ. ड. 'ते । इन्द्रासुरैर्नभिताय कृष्णाय परमात्मने न' । ९ क. ख. च. छ. झ. 'चाजिता' । १० क. ख. ङ. च. छ. झ. ड. 'व । क्षम शब्दापशब्दं मे त' ।

अर्थकोनार्थिशोऽध्यायः ।

हरिरुचाच—

तपसाऽनेन पुण्येन सत्येनानेन ते द्विज । स्तोत्रेण पावनेनापि तुष्टोऽस्मि व्रियतां वरः ॥ १
वरं दद्यि महाभाग यस्ते मनसि दुर्लभः । यं यमिच्छासि कामं त्वं तं तं ते पूरयाम्यहम् ॥ २

सोमशर्मोवाच—

प्रथमं देहि मे कृष्ण वरमेकं सुनिश्चितम् । मुप्रसन्नेन मनसा यद्यस्ति सुदया मम ॥ ३
जन्मजन्मान्तरं प्राप्य तव भर्त्तिं करोम्यहम् । दर्शयस्व परं स्थानमचलं योक्षदायकम् ॥ ४
स्ववंशतारकं पुत्रं दिव्यलक्षणसंयुतम् । विष्णुभक्तिपरं नित्यं मम वंशप्रधारकम् ॥ ५
सर्वज्ञं सर्वदं दान्तं तपस्तेजःसमन्वितम् । देवब्राह्मणलोकानां पालकं पूजकं शुभम् ॥ ६
देवमित्रं पुण्यभावं दातारं ज्ञानपण्डितम् । देहि मे ईदृशं पुत्रं दारिश्यं हर केशव ॥ ७
भवत्वेवं न संदेहो वरमेनं वृणोम्यहम् ॥

हरिरुचाच—

एवमेव द्विजश्रेष्ठ भविष्यति न संशयः । मत्प्रसादात्सुपुत्रस्तु तव वंशप्रतारकः ॥ ८
भोक्ष्यसि त्वं वरान्मोगान्दिव्यान्वै मानुषानिह । समादाय परं सौख्यं मनःसंभवजं शुभम् ॥ ९
यावज्जीवसि विप्र त्वं तावहुःखं न पश्यसि । दाता भोक्ता गुणग्राही भविष्यसि न संशयः ॥ १०
सुतीर्थं परणं विप्र यास्यसि त्वं परां गतिम् । एवं वरं हरिर्दन्वा सप्रियाय द्विजाय सः ॥ ११
अन्तर्धानं गतो देवः स्वप्रवत्परिदृश्यते । तदा सुमनया युक्तः सोमशर्मा द्विजोत्तमः ॥ १२
सुतीर्थं पावने तस्मिन्नेवातीरे सुपुण्यदे । अपरकण्टके विप्रो दानपुण्यं करोति सः ॥ १३
गते बहुतरे काले तस्य वै सोमशर्मणः । कपिलारेवयोः सङ्गे स्नानं कृत्वा स निर्गतः ॥ १४
पुरतो दृष्टवान्विप्रः खेतमेकं हि कुञ्जरम् । सुप्रभं सुमदं दिव्यं सुन्दरं चारुलक्षणम् ॥ १५
नानाभरणशोभाङ्गं बहुलेक्षणसंयुतम् । सिन्दूरकुञ्जमैरस्य कुम्भस्थले विचर्चिते ॥ १६
कर्णनीलोत्पलयुतं पताकादण्डसंयुतम् । नागोपरिस्थितो दिव्यः पुरुषो दृष्टमश्चकः ॥ १७
दिव्यलक्षणसंपदः सर्वाभरणभूषितः । दिव्यमालाम्बरधरो दिव्यगन्धानुलेपनः ॥ १८
सुसौम्यं सोमवत्पूर्णच्छत्रचापरसंयुतम् । नागारूढं प्रयान्तं तं पुनः पश्यति सत्तमः ॥ १९
सिद्धचारणगन्धर्वैः स्तूपमानं सुपङ्कलम् । सगं सुन्दरं दृष्ट्वा पुरुषं दिव्यलक्षणम् ॥ २०
व्यतर्कयत्सोमशर्मा विस्मयाविष्टमानसः । कोऽयं प्रयाति दिव्याङ्गः पन्थानं प्राप्य सुव्रतः ॥ २१
एवं चिन्तयतस्तस्य स गतः प्राप्तवान्यृहम् । प्राविशन्तं गृहद्वारि देवरूपं मनोहरम् ॥ २२
हर्षेण महाताऽविष्टः सोमशर्मा द्विजोत्तमः । स्वगृहं प्रति धर्मात्मा त्वरमाणः प्रयाति च ॥
गृहद्वारं गतो यावत्तावत्तं तु न पश्यति ॥ २३
पतितानि च पुण्याणि प्रेक्ष्य तानि महामतिः । दिव्यानि गन्धयुक्तानि प्राङ्मणे द्विजसत्तमः ॥ २४
चन्दनैः कुसुमैः पुण्यैः सुगन्धैश्च विलेपितम् । स्वकीयं प्राङ्मणं हैद्वा दूर्वाङ्गुरसमन्वितम् ॥ २५
स एवं विस्मयाविष्टश्चिन्तयानः पुनः पुनः । ददर्श सुमनां प्राङ्मणे दिव्यमङ्गलसंयुताम् ॥ २६

१ क. ख. ङ. च. झ. ड. सुवाञ्छित् । २ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. झ. ड. ढ. सदा । ३ क. ख. ङ. च. छ. झ.
ड. ढ. 'खं पुत्रसं' । ४ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. झ. ड. 'लक्ष्म्या समन्वितं' । ५ अ. चापि । ६ अ. 'विद्ये
हृष्माणः पुं' ।

सोमशर्मोवाच—

हेन दत्तानि दिव्यानि हेतान्याभरणानि च । शृङ्गारं रूपसौभाग्यं वस्त्रालंकारभूषणम् ॥ २७
तन्मे त्वं कारणं भद्रे कथयस्वाविशेषतः । एवं संभाष्य तां भार्या विरराम द्विजोत्तमः ॥ २८

सुमनोवाच—

गृणु कान्त समायातः कश्चिद्देववरोत्तमः । श्वेतनागं समारूढो दिव्याभरणभूषणः ॥ २९
दिव्यगन्धानुलिप्ताङ्गो दिव्यश्रिया समन्वितः । न जाने को हि देवोऽसौ विप्रगन्धर्वसेवितः ॥ ३०
तूयमानः समायातो देवकिंनरचारणैः । योषितः पुण्यरूपास्तु रूपशृङ्गारसंयुताः ॥ ३१
सर्वाभरणशोभाद्याः सर्वाः पूर्णमनोरथाः । ताभिः सह समक्षं मे पुरुषेण महात्मना ॥ ३२
चतुर्षकं पूरितं द्रैव्यैः सर्वशोभासमन्वितम् । तत्राहमासने पुण्ये स्थापिता हँगणैः किल ॥ ३३
वस्त्रालंकारभूषां मे दकुस्ते सर्वमेव हि । तथा मङ्गलमन्त्रैस्तु शास्त्रगतैश्च पुण्यदैः ॥ ३४
अभिपिक्ताऽस्मि तैः सर्वैरन्तर्धानं पुनर्गताः । मामेवं [*परितः सर्वे पुनरूचिद्विजोत्तम ॥ ३५
तव गेहे वर्यं भद्रे] वासिष्यामः सदैव हि । शुचिर्भवस्व कल्याणि भर्त्रा सार्थं सदैव हि ॥ ३६
एवमुक्त्वा गताः सर्वे एवं द्वृष्टं मर्यैव हि । तया यत्कथितं सर्वे समाकर्ष्य महामतिः ॥ ३७
पुनश्चिन्ता प्रपञ्चोऽसौ किमिदं देवनिर्मितम् । विचिन्तयित्वाऽथ तदा सोमशर्मा महामतिः ॥ ३८
ब्रह्मकर्मणि संयुक्तः साधर्म्यं धर्ममुत्तमम् । तस्माद्वर्धं महाभागा दधार व्रतशालिनी ॥ ३९
तेन गर्भेण सा देवी शथिकं शुशुभे तदा । सुपुत्रं दीसिसंयुक्तं तेजोज्वालासमाकुलम् ॥ ४०
सा हि जडे महाभागा तनयं देवसंनिभम् । अन्तरक्षे तदा नेदुर्देवदुन्तुभयो मुहुः ॥ ४१
शङ्खान्दध्युर्महादेवा गन्धर्वा ललितं जगुः । अप्सरसस्तदा सर्वा नवतुस्ता मुदाऽन्विताः ॥ ४२
अथ ब्रह्मा सुरैः सार्थं समायातो द्विजोत्तम । चकार नाम तस्यैव सुव्रतेति समाहितः ॥ ४३
नाम कृत्वा ततो देवा जग्मुः स्वर्गं महौजसः । गतेषु तेषु देवेषु सोमशर्मा सुतस्य च ॥
जातकर्मादिकं कर्म चकार द्विजसत्तमः ॥ ४४
जाते पुत्रे महाभागे सुव्रते देवनिर्मिते । तस्य गेहे महालक्ष्मीर्धनधान्यसमाकुला ॥ ४५
गजाश्चमहिंशीगावः काञ्चनं रत्नमेव च । यथा कुवेरभैवनं शुशुभे रक्षसंचयैः ॥ ४६
तत्सोमशर्मणो गेहं संपन्नं परिराजते । दानपुण्यादिकं धर्मं चकार द्विजसत्तमः ॥ ४७
तीर्थयात्रां गतो विश्रो नानापुण्यसमाकुलः । अन्यानि यानि पुण्यानि दानानि द्विजसत्तमः ॥
[†चकार तत्र मेधावी ज्ञानपुण्यसमन्वितः ॥ ४८
एवं साधयते धर्मं पालयेच्च पुनः पुनः । पुत्रस्य जातकर्मादि कर्माणि द्विजसत्तमः] ॥ ४९
विवाहं कारयामास हर्षेण महता किल । पुत्रस्य पुत्राः संजाताः सुपुण्या लक्षणान्विताः ॥ ५०
सत्त्वधर्मतपोपेता दानधर्मरताः सदा । स तेषां पुण्यकर्माणि सोमशर्मा चकार ह ॥ ५१
पौत्राणां तु महाभागस्तेषां सौख्येन प्रोदते । सर्वसौख्यं स बुझुजे तेजसा राजराजवत् ॥ ५२
पञ्चविंशान्वितको यद्वन्द्रत्कायस्तु तस्य हि । सूर्यतेजःप्रतीकाशः सोमशर्मा महामतिः ॥ ५३

* क. ख. च छ द. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । † क. ख. ड. च. छ. श. द. पुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१ क. ख. छ. च. छ. श. ट. ड. 'विशक्षिता । ए' । २ क. ख. च. छ. श. 'नोहरा: । ता' । ३ क. ख. ग. घ. छ.
च. छ. श. द. ड. रत्नैः । ४ क. ख. ग. घ. छ. च. छ. श. ट. ड. द. ब्राह्मणैः । ५ घ. छ. द. 'रमुव' । ६ क. ख.
द. च. छ. श. ट. 'स्य च संभुज्य जरारोगविर्जितः । प'

सा चापि शुशुभे देवी सुमना पुण्यमङ्गलैः । पुत्रपौत्रैर्महाभागा दानव्रतैश्च संयमैः ॥ ५१
 अतिभाति विशालाक्षी पुण्यैः पतिव्रतादिभिः । तारुण्येन समायुक्ता यथा पोडशवार्षिकी ॥ ५२
 मोदमानौ महाभागौ दंपती चारुदर्शनौ । हर्षेण च समायुक्तौ मोदमानौ महेदयौ ॥ ५३
 एवं तयोस्तु वृत्तान्तं पुण्योधिकसमन्वितम् । सुव्रतस्य प्रवक्ष्यामि तपश्चर्या द्विजोत्तमाः ॥ ५४
 यथा तेन समाराध्य नारायणमनामयम् ॥ ५५

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे सुमनोपाख्याने सुव्रतोत्पत्तिनर्मैकोनविशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

आदितः क्षोकानां समष्टङ्काः—४२६ ।

अथ विशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

एकदा व्यासदेवोऽसौ ब्रह्माणं जगतः पतिम् । सुव्रताख्यानकं सर्वं पपच्छातीव विस्मितः ॥ १
 व्यास उवाच—

लोकात्महंडोकविन्यास देवदेव महाप्रभो । सुव्रतस्याथ चरितं श्रोतुमिच्छामि सांप्रतम् ॥ २

ब्रह्मोवाच—

पाराशर्य महाभाग श्रूयतां पुण्यसत्तम । सुव्रतस्य सुविप्रस्य तपश्चर्या वदामि ते ॥ ३

सुव्रतो नाम मेधावी बाल्याद्विष्णुमचिन्तयत् । गर्भे नारायणं देवं दृष्टवान्पुरुषोत्तमम् ॥ ४

पूर्वकर्मानुभावेन हरेश्यानं गतस्तदा । शङ्खचक्रधरं देवं पश्चनामं सुपुण्यदम् ॥ ५

ध्यायते चिन्तयत्येवं गीते ज्ञाने प्रपाठने । एवं देवं हरिं ध्यायन्सदैव द्विजसत्तमः ॥ ६

क्रीडत्येवं सदा डिम्भैः सार्थं वै बालकोत्तमः । बालकानां स्वकं नाम हरेश्वरं महात्मनः ॥ ७

चकारासौ हि मेधावी पुण्यात्मा पुण्यवत्सलः । समाहयति वै मित्रं हरेनाम्ना मैहामुनिः ॥ ८

भो भोः केशवं एतेहि पाहि माधवं चक्रभृत् । क्रीडस्व च मया सार्थं त्वयेव पुरुषोत्तम ॥ ९

वनप्रेव प्रगन्तव्यमावाभ्यां मधुसूदन । एवप्रेव समाहानं नामभिश्च हरेर्द्विजः ॥ १०

क्रीडने पूठने हास्ये शयने गीतप्रेक्षणे । याने च शासने ध्यायने मध्ये ज्ञाने सुकर्मसु ॥ ११

[*पश्यत्येवं वदत्येवं जगभाथं जनार्दनम् । स ध्यायते तपेकं हि विश्वनाथं महेश्वरम् ॥ १२

तुणे काष्ठे च पाषाणे शुष्के सान्द्रे हि केशवम् ।] पश्यत्येवं स धर्मात्मा गोविन्दं कमलेक्षणम् ॥

आकाशे भूमिमध्ये तु पर्वतेषु वनेषु च । जले स्थले च पाषाणे जीवेषु च महामतिः ॥ १३

नृसिंहं पश्यते तपिः सुव्रतः सुमनासुतः । बालकीडां समासाद्य रमत्येवं दिने दिने ॥ १४

गीतैश्च गायते कृष्णं सुरागैर्मधुराक्षरैः । तालैर्लयसमायुक्तैः सुस्वरैर्मूर्छनानिवैः ॥ १५

सुव्रत उवाच—

ध्यायन्ति देवाः सततं मुरारिं यस्याङ्गमःये सकलं निविष्टपृ ॥

योगेश्वरं पापविनाशनं च भजे शरण्यं मधुसूदनाख्यम् ॥ १६

* क. ख. . च. छ. झ. ट. ड. इ. पुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१ इ. ड. 'नौ महात्मानौ दंपती चारुमङ्गलौ । ए' । २ ग. घ. ट. ड. चारुमङ्गलौ । ज. चानुरागतः । ३ क. ख. ख.
 च. छ. झ. ट. पुण्यात्मानौ । ४ क. ख. ड. च. छ. झ. ट. 'पृष्ठारस' । ५ क. ख. ड. च. छ. झ. ट. महामतिः ।
 ६ क. ख. ड. च. छ. झ. ट. तपने । ग. घ. ड. पतने ।

लोकेषु यो हि सकलेषु विवोधितोऽपि यो लोकगथं गुणिनो निवसन्ति यत्र ॥		
दोषैविहीनमखिलैः परमेभरं तं संचिन्त्य पादयुगलं सततं नमामि ॥	१७	
नारायणं गुणनिधानमनन्तवीर्यं वेदान्तशुद्धमतयः प्रपठन्ति नित्यम् ॥		
संसारसागरमपारमनन्तरुर्गमुत्तारणार्थमखिलं शरणं प्रपद्ये ॥	१८	
योगीन्द्रमानससरोवरराजहंसं शुद्धं प्रभावमखिलं सततं हि यस्य ॥		
तस्यैव पादयुगलं हमलं नमामि दीनस्य मेऽशुभभयात्कुरु देव रक्षाम् ॥	१९	
लोकस्य पालनकुरुते परिणीतधर्मं सत्यान्वितं सकललोकगुरुं सुरेशम् ॥		
गायाम्यहं सुरसगीतकतालमानैः श्रीवत्समेकमखिलं भुवनस्य देवम् ॥	२०	
ध्यायेऽखिलस्य भुवनस्य पाति च देवं दुःखान्धकारदलनार्थमिहैव चन्द्रम् ॥		
अज्ञाननाशक(म)मलं च दिनेशतुल्यमानन्दमखिलं महिमासमेतम् ॥		
संपूर्णमेवममृतस्य कलौनिधानं तं गीतकौशलमनन्यरसैः प्रगाये ॥	२१	
युक्तं सुयोगकरणैः परमार्थदृष्टिं विश्वं स पश्यति चराचरमेकमित्यम् ॥		
पश्यन्ति नैव यमिहाथ सुपापलोकास्तं केशवं शरणमेकमुपैमि नित्यम् ॥	२२	
राभ्यां वाघमानस्तु तालं तालसमन्वितम् । गीतेन गायते कृष्णं बालकैः सह मोदते ॥	२३	
त्रिं तु क्रीडते नित्यं बालभावेन वै तदा । सुब्रतः सुप्रापुत्रो विष्णुध्यानपरग्रायणः ॥	२४	
तीडमानं प्राह माता सुब्रतं चारुलक्षणम् । भोजनं कुरु मे वत्स क्षुधा त्वां परिपीडयेत् ॥	२५	
आमुवाच तदा भाङ्गः सुमनां मातरं पुनः । महामृतेन दृप्तोऽस्मि हरिध्यानरसेन वै ॥		
गोजनासनमारुदो मिष्ठमन्तं प्रपश्यति ॥	२६	
दमन्तं स्वयं विष्णुरात्मा हमं समाश्रितः । आत्मरूपेण यो विष्णुशान्नेनानेन तृप्यतु ॥	२७	
गीरसागरसंवासो यस्यैव परिसंस्थितः । जलेनानेन पुण्येन तृप्तिमायातु केशवः ॥	२८	
आमूलचन्दनर्गन्धैरेभिः पुष्ट्यैर्मनोहरैः । आत्मरूपेण गोविन्दस्तुप्तिमायातु केशवः ॥	२९	
यनं याति धर्मात्मा तदा कृष्णं प्रचिन्तयेत् । योगनिद्रायुतं कृष्णं तमहं शरणं गतः ॥	३०	
गोजनाच्छादनेष्वेवयासने शयने द्विजः । चिन्तयेद्वासुदेवं तं तस्यै सर्वं प्रकल्पयेत् ॥	३१	
आरुप्यं प्राप्य धर्मात्मा कामभोगान्विहाय वै । संयुक्तः केशवध्याने वैद्यर्ये पर्वतोन्नमे ॥	३२	
त्रिसिद्धेभरं लिङ्गं वैष्णवं पापनाशनम् । रुद्रमोकारसंज्ञं च ध्यात्वा चैवं महेश्वरम् ॥	३३	
साणं विद्धि तं देवं नर्मदादक्षिणे तटे । सिद्धेभरं समाश्रित्य तपोभावं व्याचिन्तयत् ॥	३४	
इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डं सुमनोपाल्याने विशेषोऽध्यायः ॥ २० ॥		
आदितः श्लोकानां समष्टकः—४२९९		

अर्थकविशेषोऽध्यायः ।

व्यास उवाच—

अभमेकं महाभाग करिष्ये सांप्रतं वद । त्वयैव पूर्वमुक्तं तु सुब्रतं च प्रतीश्वरम् ॥

१

१ क. ख. ड. च. छ. श. ट. ड. ड. मे मुररिपो कुरु तस्य र० । ग. घ. मेऽशुररिपो कुरु । २ क. ख. ड. च. छ. श.
३ श्रीरक्षमे० । ४ क. ख. ड. च. छ. श० उ. ड. 'लावितानं । ५ क. ख. ग. घ. छ. च. ज. ट. ड. ड. 'मेव नित्यम् ।
६ छ. पवित्र० ७ भ. 'ष--पुराण(ने)न महाभाग कारितं किंच तद्वद् ।

पूर्वाभ्यासेन स ध्यायभारायणमनामयम् । कस्यां जातौ समुत्पन्नः सुव्रतः पूर्वजन्मनि ॥
तन्मे त्वं सांप्रतं शूहि कथमाराधितो हरिः । अनेनापि सुदेहेन कोऽयं पुण्यसंमान्वितः ॥
ब्रह्मोवाच....

बैदिशे नगरे पुण्ये बहुद्विदिसमाकुले । तत्र राजा महातेजा ऋतध्वजसुतो बली ॥ ४
तस्याऽत्मजो महापुण्यो रुक्ष्यभूषणं संझकः । संध्याबली तस्य भार्या धर्मपत्नी यशस्विनी ॥ ५
तस्यां पुत्रं समुत्पाद्य स आत्मसद्वशं बैली । तस्य धर्माङ्गदं नाम चकार नृपनन्दनः ॥ ६
सर्वलक्षणसंपन्नः पितृभक्तिपरायणः । रुक्ष्याङ्गदस्य तनयो योऽयं भगवतां वरः ॥ ७
पितुः सौख्यार्थमेवापि मोहिन्यर्थं शिरो ददौ । वैष्णवेन च धर्मेण पितृभक्त्या तु तस्य वै ॥ ८
सुप्रसन्नो हृषीकेशः सकायो वैष्णवं पदम् । नीतश्वेत तु सर्वज्ञो वैष्णवः सात्वतां वरः ॥ ९
धर्माङ्गदो महाप्राङ्मः प्रज्ञाज्ञानविशारदः । तत्रस्थो वै महाप्राङ्मो धर्मोऽसौ धर्मभूषणः ॥ १०
दिव्यान्मनोनुगान्भोगान्मोदमौनः प्रभुञ्जति । पूर्णं वर्षसहस्रान्ते धर्मात्मा धर्मभूषणः ॥ ११
तस्मात्पदात्परिभ्रष्टो विष्णोरेव प्रसादतः । मुव्रतो नाम मेधावी सुप्रानन्दवर्धनः ॥ १२
सोमशर्यारूप्यतनयः श्रेष्ठो भगवतां वरः । तपश्चार मेधावी विष्णुध्यानपरोऽभवत् ॥ १३
कामक्रोधादिकान्दोषान्यरित्यज्य द्विजोत्तमः । संनियम्येन्द्रियवर्गं तपस्तेषे स निर्जने ॥ १४
वैदूर्यपर्वतश्रेष्ठे सिद्धेभरसमीपतः । एकीकृत्य मनश्चार्यं संयोज्य विष्णुना सह ॥ १५
एवं वर्षशतं स्थित्वा ध्याने तस्य महात्मनः । सुप्रसन्नो जगन्नाथः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ १६
तस्मै वरं ददौ चाथ लक्ष्म्या च सह केशवः । भो भोः सुव्रत धर्मात्मन्वृद्ध्यस्व विद्वुधाधिपा ॥ १७
वरं वरय भद्रं ते कृष्णोऽहं ते समागतः । एवमाकर्ण्य मेधावी विष्णोर्वाक्यमनुत्तमम् ॥ १८
हर्षेण महाऽविष्टो दृष्टा देवं जनार्दनम् । बद्धाज्ञलिपुटो भूत्वा प्रणाममकरोत्तदा ॥ १९

सुव्रत उवाच—

संसारसागरभैरवां गभीरपारं दुःखोमिभिर्विभिरोहमयैस्तरङ्गैः ॥
संपूर्णपस्ति निजदोषगुणैस्तु प्राप्तं तस्मात्सपुद्धर जनार्दन मां सुदीनम् ॥ २०
[*कर्माम्बुदे महति गर्जति वर्षतीव विद्युल्लतोल्लसति पातकसंचयैर्मे ॥
मोहान्यकारपटलैर्मप नष्टद्वैर्दीनस्य तस्य मधुसूदन देहि हस्तम् ॥ २१
संसारकाननवरं बहुदुःखवृक्षैः संसेव्यमानमपि मोहमयैश्च सिंहैः ॥
संदीप्तमस्ति कंरुणावहुवद्वितेजः संतप्यमानपनसं परिपाहि कृष्ण ॥ २२
संसारवृक्षमतिजीर्णमपीह उच्चं मायासुकन्दकरुणावहुःखशाखम् ॥
जायादिसंघच्छदनं फलितं पुरारे तं चापिरुदपतितं भगवन्ह रक्ष ॥ २३

* क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. झ. ट. ड. पुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१ अ. 'समाविलः । ब्र. । २ क. ख. ढ. च. छ. झ. ट. ड. 'णविश्रुतः । सं' । ३ क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. झ. ट. ड. ततः । ४ क. च. योगयो । ५ अ. 'मानो भुग्नं दिग्मि । पू' । ६ क. ख. ढ. च. छ. झ. ट. 'र्णं युगस्' । ७ ग. घ. ज. संयम्य वित्तयं व । ट. संयम्य त्रिविधं व । ८ क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. झ. ट. ड. विद्वुधां वर । ९ क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. झ. ट. ड. 'म' । १० अ. संघाटिम् । ११ अ. करणालनव । १२ क. ख. ग. घ. ढ. च. ज. झ. ट. ड. विद्वुधां वर । १३ क. ख. ग. घ. ढ. च. ज. झ. ट. ड. 'म' । पार्पस्तु संचयधनं ।

तुःस्तानलैर्विभिर्मोहमयैः सुधूमैः शोकैर्वियोगमरणान्तकसंनिभैश्च ॥
दग्धोऽस्मि कृष्ण सततं मम देहि मोक्षं ज्ञानान्बुनाऽथ परिचित्य सदैव मां त्वम् ॥
मोहान्धकारपट्टे महतीब गर्ते संसारनान्नि सततं पतितं हि कृष्ण ।
कृत्वा तर्तीं मम हि दीनभयातुरस्य तस्माद्विकृष्य शरणं नय मामितस्त्वम् ॥ २५
त्वामेव ये नियतमानसभावयुक्ता ध्यायनन्त्यमनसा पदवीं लभन्ते ।
नत्वैव पादयुगलं [*च महत्सुपुण्यं ये देवकिनरगणाः परिचिन्तयन्ति ॥ २६
नान्यं वदामि न भजामि न चिन्तयामि त्वपादपश्ययुगलं] सततं नमामि ।
एवं हि मामुपगतं शरणं च रक्ष दूरेण यान्तु मम पातकसंचयास्ते ॥
दासोऽस्मि भृत्यवदहं तव जन्म जन्म त्वत्पादपश्ययुगलं सततं नमामि ॥ २७
यदि कृष्ण प्रसभोऽसि देहि मे वर मुत्तमम् । मम तौ पितरौ कृष्ण सकायौ नय मन्दिरे ॥ २८
आत्मनश्च कलञ्च च मया सह न संशयः ॥

श्रीकृष्ण उवाच—

एवं ते परमः कामो भविष्यति न संशयः । तस्य तुष्टे हृषीकेशो भक्त्या तस्य प्रतोषितः ॥ २९
प्रयातो वैष्णवं लोकं दाहपलयवर्जितम् । सुव्रतेन समं तौ द्वौ सुमनासोमशर्मकौ ॥ ३०
यावत्कलपद्यं प्राप्तं तावदै सुव्रतो द्विजः । बुझे पुण्यजाल्लोकान्भोगांश्चैव महामनाः ॥ ३१
देवकार्यार्थमत्रैव कश्यपस्य यृहे पुनः । अवतीर्णो महाप्राङ्मो वचनात्तस्य शार्ङ्गिणः ॥ ३२
ऐन्द्रं पदं हि यो भुज्ञे विष्णोश्चैव प्रसादतः । वसुदत्तोति विरुद्यातः सर्वदेवैर्नमस्कृतः ॥ ३३
[*ऐन्द्रं पदं हि यो भुज्ञके सांप्रतं वासवो दिविः] ॥ ३४
एतत्ते सर्वमारुद्यातं सृष्टिसंबन्धकारणम् । अन्यञ्चैव प्रवक्ष्यामि यत्पृच्छसि महामते ॥

व्यास उवाच—

धर्माङ्गदो महाप्राङ्मो रुक्माङ्गदसुतो बली । आद्ये कृतयुगे प्राप्ते सृष्टिकाले स वासवः ॥
तत्कर्थं देवदेवेश शन्यो धर्माङ्गदो भुवि ॥ ३५
अन्यो धर्माङ्गदो राजा किंवाऽयं त्रिदशाधिपः । एतं मे संशयं जीतं तद्वाऽश्वेत्युर्धर्ति ॥ ३६

ब्रह्मोवाच—

हन्त ते कीर्तयिष्यामि सर्वसंदेहनाशनम् । देवस्य लीला सृष्ट्यर्थं वर्तते द्विजसत्तम ॥ ३७
यथा वाराश्च पक्षाश्च मासाश्च क्रितवो यथा । संवत्सराश्च मनवो यथा यान्ति युगानि च ॥ ३८
तृथा कल्प्याः समायान्ति व्रजाम्येवं जनार्दनम् । अहमेव महाप्राङ्म मयि यान्ति चराचराः ॥ ३९
पुनः सृजति योगमत्मां पूर्ववदिभ्येव हि । पुनश्चाहं पुनर्वेदाः पुनस्ते देवता द्विजाः ॥ ४०
तथा भूपाश्च ते सर्वे प्रजाश्चैव तथाऽरिविलाः । प्रभवन्ति महाभाग विद्वांस्तत्र न मुशति ॥ ४१
पूर्वकल्पे महाभागो यथा रुक्माङ्गदो नृपः । तथा धर्माङ्गदश्चायं संजातः ख्यातिमान्द्विज ॥ ४२

* ग. घ. ज. ट. ड. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । * क ख. ग. घ. ड. च. छ. श. ट. ड. द. पुस्तकस्थोऽयं पाठः ।

१ क. ख. ड. च. छ. श. ट. ड. द. कृपा । २ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. श. श्र. ट. ड. ध्यानेन ज्ञानम् । ३
क. ख. ग. घ. छ. च. छ. श. ट. हि कामयापि पूर्य मेऽय कृष्ण दूँ । ४ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. श. श्र. ड. द. *भ म-
हादेव म् । ५ क. ख. ग. घ. छ. च. छ. श. ट. रुक्माङ्गदो । ६ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. श. ट. ड. द. तात । ७ क.
ख. ग. घ. श. च. छ. श. ट. ड. 'त्मा मत्तूर्व विभ' । ८ क. ख. ग. घ. छ. श. ट. ड. *वै स्वचरित्रे सपाविलाः ।

रामादयो महाप्राज्ञा यथातिनहुषादयः । मन्वादयो महात्मानः प्रभवन्ति लयन्ति च ॥ ४३
 ऐद्रं पदं प्रभुज्ञन्ति राजानो धर्मतत्पराः । यथा धर्माङ्गदो वीरः प्रभुनक्ति महत्पदम् ॥ ४४
 एवं देवाश्च वेदाश्च पुराणस्मृतिपूर्वकाः । एतत्सर्वं समाख्यातं तत्राप्ने द्विजसत्तम ॥
 चरितं सुव्रतस्याथ पुण्यं सुगतिदायकम् ॥ ४५

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमितिष्ठे ऐन्ने सुव्रतोपाख्यानं नामैकविशोऽध्यायः ॥ २० ॥

आदितः क्षोकानां समष्ट्यङ्काः—४३४०

अथ द्वाविशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

विचित्रेयं कथा पुण्या सर्वधर्मपदायिनी । सर्वपापहरा प्रोक्ता भवता वदतां वर ॥ १
 सृष्टिसंबन्धमेतं नस्तद्वावान्वलुमहर्ति । पूर्वमेव कर्थं सृष्टिर्विस्तरात्मूलनन्दन ॥ २

सूत उवाच—

विस्तरेण प्रवक्ष्यामि सृष्टिसंहारकारणम् । श्रुतमात्रेण यस्यापि नरः सर्वज्ञतां व्रजेत् ॥ ३

हिरण्यकशिपुर्यो हि तेन व्याप्तं जगत्रयम् । तपसाऽराध्य ब्रह्माणं वरं प्राप सुदुर्लभम् ॥ ४

[*तस्मादेवान्महाभागादमरत्वं तथैव च । देवाङ्गोकान्समं व्याप्य प्रभुत्वं स्वयमर्जितम् ॥ ५

ततो देवाः सगन्धर्वा मुनयो वेदपारगाः । नागाश्च किनराः सिद्धा यक्षाश्चैव तथाऽपरे ॥] ६

ब्रह्माणं तं पुरस्कृत्य जग्मुनीरायणं प्रभुम् । क्षीरसागरसंसुप्तं योगनिद्रां गतं प्रभुम् ॥

संविद्वोऽय महास्तोत्रदेवाः प्राञ्जलैः स्थिताः ॥ ७

संविदुद्दे तु देवेशो वृत्तान्तं सुदुरात्मनः । आचचक्षुर्यहात्मानः समाकर्ण्य जगत्पतिः ॥ ८

नृसिंहरूपमास्थाय तं जघान महाबलम् । [*पुनर्वाराहरूपेण हिरण्याक्षं महाबलम्] ॥ ९

तदधाच्चैव संतसा असुरा युयुधुश्च तम् । सोऽप्यन्यांश्च जघानाथ दानवान्योरदर्शनान् ॥ १०

एवं वै तेषु नष्टेषु दानवेषु महात्मसु । [† अन्येषु तेषु नष्टेषु दितिषुत्रेषु वै तदा] ॥ ११

पुनः स्थानं हि प्रासेषु देवेषु च महात्मसु । यज्ञेष्वयं प्रवृत्तेषु सर्वेषु धर्मकर्मसु ॥ १२

स्वस्थेषु सर्वलोकेषु दितिवै दुःखपीडिता । पुत्रशोकेन संतसा हाहाभूता विचेतना ॥ १३

भर्तारं सूर्यसंकाशं तपस्तेजःसमन्वितम् । दातारं च महात्मानं भर्तारं कश्यपं तदा ॥ १४

भक्त्या प्रणम्य विमेन्द्र तमुवाच महामतिम् । भगवन्नष्टपुत्राऽहं कृता देवेन चक्रिणा ॥ १५

दैत्याश्च दानवाः सर्वे देवैश्चैव निपातिताः । पुत्रशोकानलेनाहं संतसा मुनिसत्तम ॥ १६

* क. ख. ड. च. छ. ट. ड. द. पुस्तकस्थोऽयं पाठः । † एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ड. च. छ. झ. ट. द. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ग. घ. च. छ. ज. झ. ट. ड. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ग. घ. च. छ. ज. झ. ट. ड. 'राणा: स्वू' । २ क. ख. ड. च. छ. झ. ट. 'म् । अव्यर्त्तं ते महाभाग प्रब्रह्मामि तवाप्रतः । इ० । ३ घ. ट. 'म् । अन्यात्किं ते प्रवक्ष्यामि भवतां यद्विरोचते । इ० । ४ ग. घ. ज. ट. संहारमे० । ५ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. ज. झ. ट. ड. 'संबन्धका०' । ६ क. ख. ग. घ. च. छ. झ. ट. ड. 'लयस्तदा०' । स० । ७ क. ख. ड. च. छ. झ. ट. दुष्टेषु ।

ममाऽनन्दकरं पुत्रं सर्वतेजोहरं विभो । सुबलं चारुसर्वाङ्गं रवितेजः समप्रभम् ॥	१७
बुद्धिमन्तं च सर्वज्ञं ज्ञातारं सर्वदेहिनाम् । तपस्तेजः समायुक्तं वेदज्ञं वेदपारगम् ॥	१८
[*ब्रह्मज्ञं ज्ञानवेत्तारं देवब्राह्मणपूजकम् ।] जेतारं सर्वलोकानां †ममाऽनन्दकरं द्विज ॥	१९
सर्वलक्षणसंपन्नं पुत्रं मे दीयतां विभो । एवमाकर्ण्य वै तस्याः कश्यपो वाक्यमुत्तमम् ॥	२०
कृपाविष्टमनास्तुष्टे दुःखितां तां द्विजोत्तमः । समुवाच महाभागः कृपणां दीनमानसाम् ॥	२१
तस्याः शिरासि संन्यस्य स्वहस्तं भावतत्परमम् । भविष्यति महाभागे यादशो वाज्जितः सुतः ॥२२	
एवमुक्ता जगामासौ मेरुं गिरिवरोत्तमम् । तपस्तेषे निरालम्बा साधयन्परमद्युतिः ॥	२३
एतस्मिन्नन्तरे सा तु गर्भं दधार चोत्तमम् । सा दितिः सर्वर्थमज्ञा चारुकर्मा मनस्विनी ॥	२४
शतवर्षप्रमाणं तु शुचिष्पती बभूव ह । तयाऽथ जनितः पुत्रो ब्रह्मतेजः समन्वितः ॥	२५
[*अथ कश्यप आयातो हर्षेण महताऽन्वितः ।] चकार नाम मेधावी तस्य पुत्रस्य सत्तमः ॥२६	
बल इत्यब्रवीद्विप्रो नाम तत्सदृशो महान् । एवं नाम च कृत्वाऽथ व्रतवन्धं चकार सः ॥	२७
प्राह पुत्रं महाभागं ब्रह्मचर्यं प्रसाध्य । एवमेतत्करिष्यामि तद्राकर्यं जगृहे च सः ॥	२८
वेदस्याध्ययनं कुर्याद्ब्रह्मचर्येण सुव्रतः । एवं वर्षशतं जातं तस्यैवं च तपस्यतः ॥	२९
मातुः समीपमायाति तपस्तेजः समन्वितः । तपोवीर्यमयं दिव्यं ब्रह्मचर्यं महात्मनः ॥	३०
दितिः पश्यति पुत्रस्य हर्षेण महताऽन्विता । तमुवाच महात्मानं बलं पुत्रं तपस्विनम् ॥	३१
पैथाविनं महाप्राज्ञं पञ्चाङ्गानविशारदम् । लायि जीवति भो वत्सं प्रजीवन्ति सुता मम ॥	३२
हिरण्यकशिपाद्याश्च ये हताश्रकृपाणिना । वैरं साधय मे वत्सं जहि देवान्निपूनर्णे ॥	३३
दनुशं तमुवाचाथ बलं पुत्रं महाबलम् । आदाविन्द्रं हि देवेशं द्रुतं सूदय पुत्रक ॥	३४
पश्चादेवाभिपात्यैतास्ततो गरुडवाहनम् । तैर्था चाऽऽकर्ण्य सा देवी शदितिः पतिदेवता ॥	३५
दुःखेन महताऽविष्टा पुत्रमिन्द्रमभाषत । दितिपुत्रो मर्हातेजा महाकायो व्यवर्धितः ॥	३६
देवानां हि वधार्थाय तपैस्तेषे निरञ्जने । एवं जानीहि देवेशं यदि क्षेममिहच्छसि ॥	३७
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्याः स मातुः पाकशासनः । चिन्तामावाप दुःखेन महतीं देवराद् तदा ॥३८	
महाभयेन संत्रस्तश्चिन्तयामास वै तदा । कथमेनं हनिष्यामि वेदर्थमविद्युषकम् ॥	३९
इति निश्चित्य देवेशो बलस्य निधनं प्रति । एकदा तु बलः सायं संध्यार्थं सिंशुपागतः ॥	४०
कृष्णाजिनेन दिव्येन दण्डकाष्ठेन राजितः । अमलेनापि पुण्येन ब्रह्मचर्येण तेजसा	४१
सागरस्योपकण्ठे तं संध्यासनमुपागतम् । जपमानं तु तं दैत्यं दर्शयामास वासवः ॥	४२
वज्रेण पाटयामास देवेन्द्रोऽसौ बलं तदा । एवं निपतिं दृष्ट्वा गतसत्त्वं गतं भुवि ॥	
हर्षेण महताऽविष्टो देवराण्मुदे तदा ॥	४३

* एताधिहान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ग. घ. ड. च. छ. श. ट. ड. ठ. पुस्तकस्थः । † अ. पुस्तके “देवब्राह्मणक-पट्टकम्” इति पाठो वर्तते तथाऽपि पूर्वार्थे “देवब्राह्मणपूजकम्” इति विशेषणविरोधादन्युपुत्तकान् ‘ममाऽनन्दकरं द्विज’ * हीनः पाठो मूले निवेदितः ॥ * एताधिहान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ग. घ. ड. च. छ. श. ट. ड. ठ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ड. च. छ. श. ट. ठ. ‘है देवते’ । २ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. श. ट. ड. ठ. ‘र्वैपण्डितम् । ज. ‘र्वैप्राणि-नाम् । ३ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. श. ट. ड. ठ. ‘कं सुबलं चारुलक्षणम् । ४ क. ख. च. छ. श. ट. ड. ठ. ‘गे । सा दितिस्तमु’ । ५ क. ख. च. छ. श. ट. ड. ठ. तयोराक् । ६ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. श. ट. ड. ठ. ‘हाकायो वर्षते ब्रह्मतेजस । दे’ । ७ अ. ‘पत्ताप्यजगाद् ह । दिवं जहीहि । ८ क. ख. ड. च. छ. श. ट. तेज सः । सा’ । ९ क. ख. ड. च. छ. श. ट. ‘नं सुशान्तं है ।

एवं निपातितं दैत्यं दितिनन्दनमेव चं । वीक्ष्योत्सवं चकाराऽशु सुखेन पाकशासनः ॥ ४४
इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिक्षणे बलदैत्यवधो नाम द्वाविशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिकाः—४३४४

अथ वयोविंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

हतं श्रुत्वा दितिः पुत्रमिन्द्रेण तु महाद्विजाः । दुःखिता करुणं कृत्वा रुरोद च भृशं तथा ॥ १
भर्तरं च पुनः प्राप्य स्वदुःखं समुवाच ह । तव पुत्रो महापाप इन्द्रः सुरगणेश्वरः ॥ २
सागरोपगं दृष्ट्वा मम पुत्रं बलं तथा । वज्रेण पातयामास जपमानं सनातनम् ॥ ३
एवं श्रुत्वा ततः कुदो मरीचितनयस्तदा । क्रोधेन महताऽविष्टः प्रजज्वालेव वहिना ॥ ४
अवलुभ्य जटामेकां जुहावासौ द्विजोत्तमः । इन्द्रस्यैव वधार्थाय पुत्रमुत्पादयाम्यहम् ॥ ५
तस्मात्कुण्डात्समुत्पन्नो हुताशनमुखादपि । कृणाञ्जनचयोपेतः पिङ्गाक्षो भीषणाकृतिः ॥ ६
दंष्ट्रकरालवक्त्रान्तो जगतां भयदायकः । महासन्त्वनिभो घोरो मृगचर्मधरस्तथा ॥ ७
सखङ्गस्तेजसा दीपो महामेघोपमो बली । उवाच कदयं विप्रमादेशो मम दीयताम् ॥ ८
कस्मातुत्पादितो विप्र भवता कारणं वद । तमहं साधयिष्यामि प्रसादात्तवं सुब्रत ॥ ९

कश्यप उवाच—

अस्या मनोरथं पुत्रं पूरयस्व मैव इ । आदित्याख्यं महापाङ्ग जहि इन्द्रं दुरात्मकम् ॥ १०
निहते देवराजे तु पदमैन्द्रं प्रभुङ्गश्व च । एवं तेन समादिष्टः कश्यपेन महात्मना ॥ ११
वृत्ररु शुद्धमं चक्रं तस्येन्द्रस्य वधाय च । चेतुर्वेदस्य चाभ्यासं स चक्रं पौरुषान्वितः ॥ १२
बलं वीर्यं तथा क्षात्रं तेजोधैर्यसमन्वितम् । [*दृष्ट्वा वृत्रस्य दैत्यस्य सहस्राक्षो भयातुरः] ॥ १३
उपायश्रिन्नितस्तस्य वृत्रस्यापि दुरात्मनः । वधार्थं देवराजेन शाहृयासौ महामुनीन् ॥
सम्पर्णीन्प्रेषयामास वृत्रं दैत्येभ्यं प्रति ॥ १४
भवन्तस्तत्र गच्छन्तु यत्र वृत्रः स तिष्ठति । संधिं कुर्वन्तु वै तेन सार्थं मम मुनीभ्यराः ॥ १५
एवं तेन समादिष्टा मुनयः सप्त ते तदा । वृत्रासुरं गताः प्रोचुः सहस्राक्षः प्रयाचति ॥ १६
सर्वयं कर्तुं प्रयच्छेत्स क्रियतां दैत्यसत्तम । [†क्रियः सप्त तत्त्वज्ञा ऊर्जुर्वृत्रं महाबलम्] ॥ १७
सहस्राक्षो महाप्राङ्गो भवता सह सत्तम । मैत्रमिच्छति वै कर्तुं तत्कर्थं न करोषि किम्] ॥ १८
अर्थमैन्द्रं पदं वीरं स त्वं भुङ्गश्व सुखेन वै । वक्ति त्वामेवमिन्द्रोऽपि शसुरा देवतास्तर्था ॥
कुरु मैत्रीं तु तैः सर्वैर्वैरं दूरे विसृज्य वै ॥ १९

* एतक्षिहान्तर्गतं पाठोऽयं द. पुस्तकस्यः । †एतक्षिहान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. ट. ड. द.

पुस्तकस्य ।

१ क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. छ.ट.ड. च । राज्यं चकार धर्मात्मा सुं । २ क.ख. ह.च.छ.ट.ड. त्वा तया पुं शुबलं बलमेव च । रुदितं करुणं कृत्वा हाहा कष्टं भृशं मम । एवं सुकरुणं कृत्वा बहुकालं तपस्विनी । सा गता कश्यपं कान्ते तमुवाच यशस्विनी । तव । ३ क.ख. ग.घ.ड. च. छ. छ.ट.ड. द. श्वा बलं मे प्रशालक्षणम् । वै । ४ क.ख. ग. घ. ह. च. छ. अ. ट. ड. द. ध्वनुर्वेदस्व । ५ क. ख. च. ह. महात्मनः । ६ क. ख. ग. घ. च. छ. छ. ट. द. धा । सुखं वरेन्तु ते सर्वे वैरं ।

वृत्र उवाच—

यदि सत्येन देवेन्द्रो मैत्रमिच्छति सत्यमः । सत्यमाश्रित एवाहं करिष्ये नात्र संशयः ॥ २०
छमेवं पुरस्त्वत्य इन्द्रो द्रोहं समाचरेत् । तदा किं क्रियते विप्रा इत्यर्थे प्रत्ययं हि किम् ॥ २१
अर्थर्थस्त्वन्द्रमूचुरित्यर्थप्रत्ययं वद । तत्र त्वं सत्यतां श्रूहि यदि मैत्रमिहेच्छसि ॥ २२

इन्द्र उवाच—

यद्यसत्येन वर्तेऽहं भवद्विः सह च्छमना । ब्रह्महत्यादिकैः पार्वीलिप्येऽहं नात्र संशयः ॥ २३
[*ते वृत्रं दैत्यनाथं तं पुनरुचुर्मौजसः । ब्रह्महत्यादिकैः पार्वीलिप्येऽहं नात्र संशयः] ॥ २४
इत्युवाच महाप्राङ्ग त्वमेवं स पुरंदरः । एतेन प्रत्ययेनापि सख्यं कुरु महापते ॥ २५

वृत्र उवाच—

भवतां शिष्टधर्मेण सत्येन तेन तत्य च । मैत्रमेवं करिष्यामि तेन सार्थं द्विजोत्तमाः ॥ २६
वृत्रमिन्द्रस्य संस्थानं नीतं ब्राह्मणपुङ्गवैः । इन्द्रस्तपागतं दृष्ट्वा वृत्रमित्रार्थमुद्यतम् ॥ २७
सिंहासनात्समुत्थाय शर्वमादाय सत्त्वरः । ददौ तस्मै स धर्मात्मा वृत्राय द्विजसत्तमाः ॥ २८
अर्थं भुइक्ष्व महाप्राङ्ग ऐन्द्रमेवं महत्पदम् । वर्तितव्यं सुखेनापि चाऽवाभ्यां दैत्यसत्तम ॥ २९
एवं विभासयन्दैत्यं वृत्रं मैत्रेण वै तदौ । तेषु तेषु च कार्येषु च्छमना द्विजसत्तमाः ॥ ३०
छिद्रं पश्यति दुष्टात्पा वृत्रस्यैवं सदैव हि । निराधारत्वमिन्द्रोऽपि दिवारात्रौ मैत्रवर्तते ॥ ३१
वृत्रस्य पश्यन्स चिछिद्रं छमनाऽपि महात्मनः । उपायं चिन्तयामास वृत्रहस्तै महाबलः ॥ ३२
रम्भा संप्रेषिता तेन मोहायास्यासुरस्य वै । येन केनाप्युपायेन यथाऽहं घातये शुभे ॥ ३३
तथा कुरुष्व कल्याणि संमोहाय सुरद्विषः । वनं पुण्यं महाद्विव्यं पुण्यपादपशोभितम् ॥ ३४
बहुपुष्पफलोपेतं मृगपक्षिसमाकुलम् । विर्मौनैरद्वृत्तैर्दिव्यैः परितः परिशोभितम् ॥ ३५
दिव्यगन्धर्वसंगीतं भ्रमराकुलितं सदा । कोकिलानां रूतैः पुण्यैः सर्वत्र मधुरायते ॥ ३६
[[†]शिरिवसारङ्गनादैश्च सर्वतुकुसुमाकुलम्] । दिव्यैस्तु चन्दनैर्वृक्षैः सर्वत्र समलंकृतम् ॥ ३७
[*वापीकूपतडागैश्च जलपूर्णमोहरैः । कमलैः शतपत्रैश्च पुष्पितैः समलंकृतम् ॥ ३८
देवगन्धर्वसिद्धैश्च चारणैश्चैव किनरैः] । मुनिभिः शुशुभे दिव्यैर्देवोद्यानवनेन च ॥ ३९
अप्सरोणसंकीर्णनानाकौतुकमङ्गलैः । हेमप्रासादसंबाधैर्दण्डच्छ्रैश्च चामरैः ॥ ४०
[[†]कलशैश्च पताकाभिः सर्वत्र समलंकृतम्] । वेदव्यनिसमाकीर्णं गीतव्यनिसमाकुलम् ॥ ४१
एवं नन्दनमासाद्य सा रम्भा चारुहासिनी । अप्सरोभिः समं तत्र क्रीडत्येवं विलासिनी ॥४२

सूत उवाच—

एकदा तु स वृत्रो वै जगाम नन्दनं वनम् । कतिभिर्दानवैः सार्थं विभस्तः परया मुदा ॥ ४३
अलक्ष्यो भ्रमते पार्थे तस्यैव च महात्मनः । देवराजः स विप्रेन्द्राशिछद्रानवेषी विशङ्कितः ॥ ४४

* एतचिद्विनान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ग. घ. च. छ. श. ड. पुस्तकस्थः । † एतचिद्विनान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ग. घ. च. छ. श. ड. पुस्तकस्थः । * एतचिद्विनान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ग. ड. च. छ. श. ट. पुस्तकस्थः ।

[†] एतचिद्विनान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ग. च. छ. श. ड. पुस्तकस्थः ।

१ अ. 'यं वदेत् । अ' । २ क. ख. घ. च. छ. श. ड. 'दा । गतेषु तेषु विश्रेषु स्वस्थानं द्वि' । ३ क. ख. ग.
घ. च. छ. श. ड. प्राचिन्तयेत् । ४ ग. घ. 'मानमनिदैर्विद्यैः सर्वत्र प' । ५ 'मानवायिकारामेः सर्वत्र प' । ५ क.
ख. ग. घ. च. छ. श. ड. 'धं सुदया परया मुतः । अ' ।

स हि वृत्रो महाप्राज्ञो विश्वस्तः सर्वकर्मसु । इन्द्रं यित्रं परं ज्ञात्वा भयं चक्रे न तस्य सः ॥ ४५
भ्रममाणो वनं पश्येत्सर्वत्र परमं शुभम् । सुरम्यं कौतुकवनं वनिताशतसंकुलम् ॥ ४६

चन्दनस्यापि दृक्षस्य च्छायां शीतां शुभान्विताम् । समाश्रित्य विशालाक्षी रम्भा तत्र च दीड्यति ४७
सखीभिस्तु महाभागा दोलारूढा यशस्विनी । गायते सुस्वरं गीतं सर्वविश्वप्रमोहनम् ॥ ४८
तत्र वृत्रः समायातः कामाकुलितमानसः । दोलारूढां समालोक्य रम्भां तां सुमनोरमाम् ॥ ४९

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिकाष्टे दृक्षवद्वने प्रयोक्तिशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— ४४३३

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

इयं तु का गायति चारुलोचना विलासेयन्ती परितो वनं च ॥

अतीत शोभां लभते मनोहरा श्वर्पूर्वभावैः परिमोहयन्ती ॥ १

[*दृष्टा स रम्भां कपलायताक्षीं पीनस्तनीं चन्दनचर्चिताङ्गीम् ।

पद्मानना कामगृहं न वैषा नो वा रतिशारुमनोहरेयम् ॥] २

संपूर्णभावां परिरूपयुक्तां कामाङ्गैलीलामतिमादभानाम् ।

पश्यामि चैनां च सुकामपोहितां यास्यामि पृच्छामि च का भवेत्सा ॥ ३

इतीत दैत्यः सुविविन्यानः कौलेन मुग्धः स च कालनोदितः ।

रम्भां तु तां तत्र जगाम सत्वरमुवाच वै दीनपनाः सुलोचनाम् ॥ ४

कस्यासि वा सुन्दरि केन सेविता किं नाम ते पुण्यतमं वदस्व मे ॥

तवैव रूपेण महातितेजसा पुग्धोऽस्मि वाले मम वश्यर्ता व्रज ॥ ५

एवमुक्ता विशालाक्षी प्राह कामातुरं प्रति । अहं रम्भा महाभाग क्रीडार्थं वनमुत्तमम् ॥ ६

सखीभिः सहिता याता नन्दनं कामदं शुभम् । त्वं च को वा किमर्थं हि मम पार्व्यमुपागतः ॥७

वृत्र उवाच—

श्रूयतामिभिरास्यामि योऽहं वाले समागतः । हुताशनात्समुत्पन्नः कश्यपस्य सुतः शुभे ॥ ८

सखाऽहं देवदेवस्य शक्षस्यापि शुभानने । ऐन्द्रं पदं वरारोहे शर्वं मे भुक्तिमागतम् ॥ ९

अहं वृत्रः कथं देवि मां चैवं त्वं न विन्दसि । त्रैलोक्यं वशमायातं पश्य मे वरवर्णिनि ॥ १०

अहं शरणमायातः कार्माद्रच्चिम वरानने । रमस्व मां विशालासि कामेनाऽकुलितं प्रिये ॥ ११

रम्भोवाच—

वशगाऽहं तवैवाद्य भविष्यामि न संशयः । यद्यद्वाम्यहं वीर तत्कार्यं त्वयैव हि ॥ १२

* एताच्चहनान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ग. घ. ङ. ढ. द. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ग. घ. ङ. ढ. च. छ. झ. ड. मुग्धयदां । २ क. ख. ङ. च. ल. श. ढ. द. 'सभावैः परिविश्वमोहना । अतीत वाला शुभे मनोहरा संपूर्णभावैः परिमोहयेनम् । ३' ३ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. झ. ट. ढ. 'इशीलामतिशीलभावाम् ।' ४' ४ क. ख. ग. घ. ङ. ज. श. ढ. द. 'म् । यास्याम्यहं वशमिहैव यस्या मनोभवेनाय हैव प्रेषितः । ५' ५ क. ख. ढ. च. छ. झ. ट. कामेन । ६ क. ख. ङ. च. छ. झ. ट. 'तः । समातुरस्तत्र । ढ. 'तः । कामातुरस्तत्र । ७ क. च. ग. घ. ढ. च. छ. झ. ट. प्रेषिता । ८ क. ख. च. छ. झ. ट. 'माद्रक्ष वं ।

एवमस्तु महाभागे तत्त्वसर्वं करोम्यहम् । एवं संभाषणं कृत्वा तया सह महाबलः ॥ १३
 तस्मिन्वने महापुण्ये रेषे दानवसत्तमः । तस्या गीतेन वृत्त्येन हास्येन चर्लितेन वा ॥ १४
 अतिमुग्धो महादैत्यः स तस्याः सुरतेन च । तमुवाच महाभौंगं दानवं सा वरानना ॥ १५
 सुरापानं कुरुष्वेति पिबस्व मधुमाधवीम् । तामुवाच विशालाक्षीं रम्भां शशनिभाननाम् ॥ १६
 पुत्रोऽहं ब्राह्मणस्यापि वेदवेदाङ्गपारगः । सुरापानं कथं भद्रे करिष्यामि विनिन्दितम् ॥ १७
 तयौ तु रम्भया देव्या ग्रीत्या दक्षा सुरा हठात् । तस्या दाक्षिण्यभावैस्तु सुरापानं कृतं तदा ॥ १८
 अतिमुग्धः सुरापानाज्ञानभ्रष्टोऽभवत्तदा । तेऽन्तरे सुरेन्द्रेण वज्रेण निहतस्तथा ॥ * १९
 ब्रह्महत्यादिकैः पापैः स लिपो वृत्रहा ततः । ब्राह्मणास्तु ततः प्रोचुरिन्द्रं पापं कृतं त्वया ॥ २०
 अस्मद्वाक्यात् विष्वस्तो वृत्रो नाम महाबलः । हतो विश्वासभावेन एवं पापं त्वया कृतम् ॥ २१

इन्द्र उवाच—

येन केनाप्युपायेन हन्तव्योऽरिः सदैव हि । देवब्राह्मणहन्ता च यज्ञधर्मस्य कण्टकः ॥ २२
 निहतो दानवो बुद्धो लोकानां च विनाशकृत् । किमर्थं कुपिता यूयमेतत्प्रायस्य लक्षणम् ॥ २३
 विचारश्चापि कर्तव्यो भवद्विद्विजसत्तमाः । पश्चौत्कार्यं प्रकर्तव्यं न्यायायान्याय्यं विचिन्त्यताम् ॥
 एवं संबोधिता विप्रा इन्द्रेणापि महात्मना । ब्रह्मादिभिः सुरैः सर्वैर्बोधितास्ते च सत्तमाः ॥
 जग्मुः स्वस्थानमेवं हि निहते धर्मकण्टके ॥ २५

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वृत्रामुखघो नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

आदितः क्षोकानां समथङ्काः—४४९८

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

इत्रं तु निहतं श्रुत्वा सा दितिर्दुःखपीडिता । पुत्रशोकेन तेनैव संदग्धा द्विजसत्तमाः ॥ १
 उवाच च महात्मानं कश्यपं मुनिसत्तमम् । इन्द्रस्यापि सुदुष्टस्य वधार्थं मुनिर्पुंगवाः ॥ २
 ब्रह्मतेजोमयं दिव्यं दुःसहं सर्वदैवतैः । पुत्रैकं दातुमहोऽसि सुप्रियोऽहं यदा विभो ॥ ३

कश्यप उवाच—

निहतौ बलवृत्रौ तौ मम पुत्रौ महाबलौ । पापमाश्रित्य देवेन इन्द्रेणापि दुरात्मना ॥ ४
 तस्यैव च वधार्थाय पुत्रमेकं ददाम्यहम् । [‘वर्षाणां तु शतैकं त्वं शुचिर्भवेव यशस्विनि’] ॥ ५
 एवपुकृत्वा स योगीन्द्रो हस्ते शिरसि वै तदा । दत्त्वा दित्या सहैवासौ गतो मेरोस्तपोवनम् ॥६
 तप आस्थाय सा देवीं तैपन्ती वह्निशालिनी । शुचिष्मती सदा भूत्वा पुत्रार्थं द्विजसत्तमाः ॥७
 ततो देवैः सहस्राक्षो झात्वा तस्यास्तमुद्घमम् । दित्याश्रैवं महाभागा अर्न्तरप्रेक्षकोऽभवत् ॥ ८

* अत्र “छ” विहानेतपुस्तके “भ्रुत्वा सप्तर्षयः क्रुद्धास्तत्राऽगत्येन्द्रमग्रुवन्” इति क्षोकार्थ दृश्यते । † एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठः क. स. ग. घ. ङ. च. छ. स. ट. ड. ढ. ललितेन । २ क. ख. ग. ङ. च. छ. स. ट. ड. ढ. ‘भागा वृत्रं दान-पत्तमम् । मुँ । ३ स. ‘या दैत्ये ग्रीत्या वै वशमानितम् । त’ । ४ छ. तत इन्द्रेण संसुरेण वज्रेणापि हत तदा । अ’ । ५ क. स. ङ. च. छ. स. ट. ड. ‘धात्कोपं प्र’ । ६ क. स. ङ. च. छ. स. ट. तपोवननिवासिनी । ७ अ. सुदुःखिता । ८ अ. ‘न्तरिक्षगतोऽभ’ ।

१ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. स. ट. ड. ढ. ललितेन । २ क. ख. ग. ङ. च. छ. स. ट. ड. ढ. ‘भागा वृत्रं दान-पत्तमम् । मुँ । ३ स. ‘या दैत्ये ग्रीत्या वै वशमानितम् । त’ । ४ छ. तत इन्द्रेण संसुरेण वज्रेणापि हत तदा । अ’ । ५ क. स. ङ. च. छ. स. ट. ड. ‘धात्कोपं प्र’ । ६ क. स. ङ. च. छ. स. ट. तपोवननिवासिनी । ७ अ. सुदुःखिता । ८ अ. ‘न्तरिक्षगतोऽभ’ ।

पञ्चविंशतिः भूत्वा देवराहदेवतापसः । ब्राह्मणस्य च रूपेण तस्याशान्तिकमागतः ॥ ९
 स तां प्रणन्य धर्मात्मा मातरं तपसाऽन्विताम् । तयोक्तस्तु सहस्राशो भवान्को द्विजसत्तम् ॥ १०
 तामुवाच सहस्राशः पुत्रोऽहं तव शोभने । ब्राह्मणो वेदविदांश्च धर्मं जानामि सुव्रते ॥
 तपसस्तव साहार्यं करिष्ये नात्र संशयः ॥ ११
 शुश्रूषति स चैव हि मातरं तां तपस्विनीम् । तपिन्द्रं सा न जानाति आगतं बुष्टकारिणम् ॥ १२
 धर्मपुत्रं विजानाति शुश्रूषन्तं दिने दिने । अङ्गं संवाहयेदेव्याः पादौ प्रक्षालयेत्था ॥ १३
 फलं पुष्पं पथः पत्रं वल्कलाजिनयेव च । ददात्येवं स धर्मात्मा प्रीत्या तस्यै सदैव हि ॥ १४
 भक्त्या संतोषिता तस्य संतुष्टा तमभाषत । पुत्रे जाते महापुण्यं इन्द्रे च निहते सति ॥ १५
 कुरु राज्यं महाभागं पुत्रेण मम दैवकम् । एवमस्तु महाभागे त्वत्प्रसादौच्छुंचिस्मिते ॥ १६
 तस्याशैवान्तरं प्रेसुरभवत्पाकशासनः । पूर्णे वर्षशते तस्या ददर्शान्तरमीश्वरः ॥ १७
 अकृत्वा पादयोः शौचं दितिः शयनपाविशत् । सुप्ता पश्चाच्छिरः कृत्वा मुक्तकेशा सुविहला ॥ १८
 निद्रापाहारयामास तस्याः कुसिं प्रविश्य सः । वज्रपाणिस्ततो गर्भं सप्तधा विचकर्ते ह ॥ १९
 वज्रेण तीक्ष्णधारेण हरोद उदरे स्थितः । स गर्भस्तत्र विभेन्द्रा इन्द्रहस्तगतेन वै ॥ २०
 रुदमानं महागर्भं तमुवाच पुनः पुनः । शतक्रुर्महातेजा या रोदीरित्यभाषत ॥ २१
 [**सप्तधा कृत्वाऽशक्तस्तं गर्भं दितिन्जं पुनः ।] पुनः स रोदमानं तपेकैकं सप्तधाऽकरोत् ॥ २२
 ते वै जातास्तु मरुतो देवाः सर्वे महौजसः । यथा इन्द्रेण वै प्रोक्ता वभूवुर्नामितस्तथा ॥ २३
 अनिवार्यमहाकायास्तीत्रेजःपराक्रमाः । एकोनाश्र वभूवुस्ते पञ्चाशन्मरुतस्ततः ॥ २४
 मरुतो नाम ते ख्याता इन्द्रमेव समाश्रिताः । भूतानायेव सर्वेषां रोचयन्तो जगन्महत् ॥ २५
 वरं देवनिकायेषु हरिः प्रादात्प्रजापतिः । [‘क्रमशस्तानि राज्यानि पृथुपूर्वाणि तानि वै ॥ २६
 स देवः पुरुषः कृष्णः सर्वव्यापी जगदुरुः । तपोजिष्णुर्महातेजाः सर्वं एकः प्रजापतिः] ॥ २७
 पर्जन्यः पावकः पुण्यः सर्वात्मा सर्वं एव हि । तस्य सर्वमिदं पुण्यं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥ २८
 भूतसर्गमिदं सम्यक्शुल्त्वाऽथ द्विजसत्तमाः । न किंचिद्द्रयमस्तीह परलोकभयं कुतः ॥ २९
 इमां सृष्टिं महापुण्यां सर्वपापहरां शुभाम् । यः शृणोति नरो भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३०
 स हि धन्यश्च पुण्यश्च स हि सत्यसमन्वितः । यः शृणोति इमां सृष्टिं स याति परमां गतिम् ॥ ३१
 सर्वपापविशुद्धात्मा विष्णुलोकं च गच्छति ॥ ३२

शति श्रीमहापुराणे पादे भूमिकाण्डे महदुत्पातिर्नामं पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टङ्काः—४४९०

अवधिकार्यान्वितमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

स प्रभुः सर्वदेवस्तु शम्भ्यषिन्य ततो नृपम् । पृथुं वेनस्य तनयं सर्वारज्ये महाप्रभुः ॥ १

* एतदिहान्तरगतोऽयं पाठः क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. झ. ट. ढ. पुस्तकस्यः । † क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. झ. ट. ढ. अवधिकार्यमहाकोपास्ती । ५ क. 'मा' पुस्तकस्योऽयं पाठः ।

१ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. झ. ट. ढ. 'व तोपमः । ब्रा' । २ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. झ. ट. 'ग इन्द्रेण सम' । ३ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. झ. ट. 'दाद्विष्यति । त' । ४ क. च. अतिवीर्यमहाकोपास्ती । ५ क. 'मा' नाऽवृत्तिभय' । ६ म. 'च—स्वयंभूः स' । ७ क. ख. च. 'वैसत्त्वं महाप्रभुम् । म' ।

महाबाहुं महाकारं यथेन्द्रं च सुरेभरम् । क्रमेणापि ततो ब्रह्मा राज्यानि सुविचार्य हि ॥ २
 यद्यस्यापि भवेद्योग्यं दातुं तदुपचक्रमे । दृश्याणां आश्याणानां च ग्रहक्षणां तथैव च ॥ ३
 सोमं राज्येऽभ्यषिञ्च तपसां च महायतिः । धर्माणां सर्वयज्ञानां पुण्यानां सौम्यतेजसा ॥ ४
 अपां मध्ये तथा देवं तीर्थानां हि तथैव च । वरुणं सोऽभ्यषिञ्चदै रत्नानां च द्विजोत्तम ॥ ५
 अन्येषां सर्वयज्ञाणां राज्ये वैश्रवणं पुनः । विष्णुमेव महाप्राज्ञमादित्यानां पितामहः ॥ ६
 राज्ये संस्थापयामास तीर्थानां हितहेतवे । सर्वेषामेव पुण्यानां दक्षमेव प्रजापतिम् ॥ ७
 समर्थं सर्वधर्मज्ञं प्रजापतिगणेभरम् । दैत्यानां दानवानां च विष्णुतेजःसमन्वितम् ॥ ८
 प्रह्लादं स्थापयामास स हि राज्ये प्रजापतिः । यमं वैवस्वतं धर्मं पितृराज्येऽभ्यषिञ्चयत् ॥ ९
 यक्षराक्षसभूतानां पिशाचोरगरक्षसाम् । योगिनीनां च सर्वासां [*वेतालानां महात्मनाम्] ॥ १०
 कङ्कालानां हि सर्वेषां कूप्याण्डानां तथैव च । पार्थिवानां तु सर्वेषां] गिरिशं शूलपाणिनम् ॥ ११
 पर्वतानां हि सर्वेषां हिमवन्तं महागिरिम् । नदीनां च तडागानां वापिकानां तथैव च ॥
 ['कुण्डानां कूपराज्ये हि दिव्येषु च सुरेभरः] ॥ १२
 सार्गेराणां च सर्वेषां पुष्करं तीर्थमुत्तमम् । गन्धर्वाणां च सर्वेषां पुण्यात्मानं महाबलम् ॥ १३
 नाम्ना चित्ररथं राज्ये सोऽभ्यषिञ्चत्सुरेभ्वरः । नागानां पुण्यवीर्याणां वासुकिं च चतुर्मुखः ॥ १४
 सर्पाणां तु तथा राज्येऽभ्यषिञ्च च स तक्षकम् । वारगानां तथा राज्ये स चैरावण्यमादिशत् ॥ १५
 अश्वानां चैव सर्वेषामुच्चैःश्रवसमेव च । पक्षिणां चैव सर्वेषां वैनतेयमथापि सः ॥ १६
 मृगाणां च ततो राज्ये ब्रह्मा सिंहमथाऽदिशत् । गोदृष्टं तु गवां मध्ये ह्यभ्यषिञ्चत्प्रजापतिः ॥ १७
 बनस्पतीनां सर्वेषां पुक्षं राजानमादिशत् । एवं राज्यानि पुण्यानि संस्थाप्य स पितामहः ॥ १८
 दिशापालांस्ततो ब्रह्मा स्थापयामास सत्तमः । वैराजस्य तथा पुत्रं पूर्वस्यां दिश्यसिभ्यत् ॥ १९
 सुधन्वानं दिशः पालं राजानं सोऽभ्यषिञ्चयत् । दक्षिणस्यां महात्मानं कर्दमस्य प्रजापतेः ॥ २०
 पुत्रं शङ्खपदं नाम राजानं सोऽभ्यषिञ्चयत् । पश्चिमायां तथा ब्रह्मा वरुणस्य प्रजापतेः ॥ २१
 [*पुत्रं च पुष्करं नाम सोऽभ्यषिञ्चत्प्रजापतिः] । उत्तरस्यां दिशि ब्रह्मा नलकूवरमेव च ॥ २२
 एवं चैवाभ्यषिञ्च ['दिक्पालान्स महीजसः । यैरियं पृथिवीं सर्वा समद्वीपा सपत्नना ॥ २३
 यथाप्रदेशमथापि धर्मेण परिपाल्यते । पृथुश्चैव महाभागो] ह्यभिपित्को नराधिपः ॥ २४
 राजसूयादिभिः सर्वैरभिपित्कः स एव च । विधिना विधिदृष्टेन स च राज्ये महीपतिः ॥ २५
 चाक्षुषे नाम्न्यतीते तु मनौ चैव महीजसि । [*मन्वन्तरे महाभागा देवपुण्ये हिर्विषणि] ॥ २६
 ततो वैवस्वतायैव मनवे राज्यमादिशत् । विस्तरं चापि व्याख्यास्ये पृथोश्चैव महात्मनः ॥
 यदि यूयं च विमेन्द्राः शुश्रूषय हतन्द्रिताः ॥ २७
 एतदेव प्रतिष्ठानं महत्पुण्यं प्रकीर्तिम् । ['सर्वेष्वेव पुराणेषु त्वेवं हि निश्चितं सदा] ॥ २८

* एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. छ. च. छ. स. उ. ढ. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ग. उ. च. स. ट. ढ. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. च. छ. स. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ग. घ. च. छ. स. उ. ढ. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ग. घ. उ. च. छ. स. ट. ढ. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठः ट. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ग. घ. उ. च. छ. स. 'स जनताहि' । २ क. ख. ग. घ. उ. च. छ. स. ट. ढ. 'गर्वस्थापितं पुण्यं सर्वीर्थमनुत्त' । ३ क. ख. ग. घ. उ. च. छ. स. ट. ढ. वेददृष्टेन । ४ क. ख. उ. च. छ. स. ढ. 'स्ये मनोधै'

पुण्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्गवासकरं शुभम् । धन्यं पवित्रं विरुद्धातं पुत्रदं बुद्धिकारकम् ॥ २९
यः शृणोति नरो भक्त्या भावध्यानसमन्वितः । अथमेघसहस्रस्य पुण्यं संजायते भ्रुवम् ॥ ३०

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे पृथुचरितप्रस्तावो नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—४९-२०

अथ सप्तविंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊनुः—

विस्तरेण समाख्याहि जन्म तस्य महात्मनः । पृथोश्चैव महाभाग श्रोतुकामा वर्यं पुनः ॥	१
राजा तेन यथा दुग्धा चेयं धात्री महात्मना । पुनर्देवैश्च पितृभिर्मुनिभिस्तत्त्ववेदिभिः ॥	२
यथा दैत्यैश्च नागैश्च वृक्षैश्च पर्वतादिकैः । [*शैलैश्चैव पिशाचैश्च गन्धर्वैः पुण्यकर्मभिः ॥	३
ब्राह्मणैश्च तथा सिद्धेव्राह्मणैर्भीमविक्रिमैः । पूर्वमेव यथा दुग्धा शन्यैश्चैव महात्मभिः] ॥	
तेषामेव हि सर्वेषां विशेषं पात्रधारणम् ॥	४
क्षीरस्यापि विधिं श्रुहि विशेषं च महामते । वेनस्यापि नृपस्यैव पाणिरेव मैहात्मनः ॥	५
मथितो मुनिभिः पूर्वं कुद्दैश्चापि महात्मभिः । अकस्मात्कारणं सर्वं सृतपुत्र वदस्व नः ॥	६
विचित्रेयं महापुण्या कथा पातकनाशिनी । श्रोतुकामां वर्यं पुण्यां त्रुमिनैव प्रजायते ॥	७

सूत उवाच—

वैन्यस्य च पृथोरेव तस्य विस्तरमेव च । जन्म वीर्यं यथा क्षात्रं पौरुषं द्विजसत्तमाः ॥	८
प्रवक्ष्यामि यथा सर्वं चरितं तस्य धीमतः । शृणुर्च भो महाभागा मनो वै द्विजसत्तमाः ॥	९
अभक्त्याय न वक्तव्यमश्रद्धाय शठाय च । सुमूर्खाय सुमोहाय कुशिष्याय तथैव च ॥	१०
उदासीनाय कूटाय धर्मनाशाय च द्विजाः । अन्यथा पठते यो हि निरयं च प्रयाति हि ॥	११
भवन्तो भावयुक्ताश्च सत्यधर्मपरायणाः । भवतामग्रतः सर्वं चरितं पापनाशनम् ॥	१२
संप्रवक्ष्याम्यशेषेण शृणवतां सुमहात्मनाम् । स्वर्णं यशस्यमायुष्यं धन्यं वेदैश्च संमतम् ॥	१३
रहस्यमृषिभिः प्रोक्तं प्रवक्ष्यामि द्विजोत्तमाः । यश्चैवं कथयेन्नित्यं पृथोर्वैन्यस्य विस्तरम् ॥	१४
ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य नैव शोचेत्कृताकृतम् । सप्तजन्मार्जितं पापं श्रुतमात्रेण नश्यति ॥	१५
ब्राह्मणो वेदवेत्ता च क्षत्रियो विजयी भवेत् । वैश्यो धनसमृद्धः स्याच्छ्रद्धस्तु श्रवणात्सुखी	१६
एवं फलमवाप्नोति पठनाच्छ्रवणादपि । पृथोर्जन्म चरित्रं च पवित्रं पापनाशनम् ॥	१७
धर्मगोपा महाप्राज्ञो वेदशास्त्रार्थकोविदः । अत्रिवंशसमुत्पन्नः पूर्वमेत्रिसमः प्रभुः ॥	१८
स्त्रष्टा सर्वस्य धर्मस्य अङ्गो नाम प्रजापतिः । य आतीतस्य पुत्रो वै वेनो नाम प्रजापतिः ॥	१९

* एतक्षिहान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. झ. ट. ड. 'दं वृद्धिं' । २ क. ख. ङ. च. छ. झ. 'क्ष यथा यक्षीर्यथा दुःः । शैः' । ३ क. ख. ग. घ. च. छ. झ. महात्मभिः । ४ क. ख. च. ङ. झ. ट. ड. 'वं स कस्मादिह कारणात् । कुद्दैश्चैव महापुण्यः मूँ' । ५ क. ख. ङ. च. छ. झ. ट. 'मा महाभाग तृ' । ग. घ. ज. ट. ड. 'मा महापुण्या तृ' । ६ द. च। श्रद्धाशीनाय कूटाय सर्वेना' । ७ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. झ. ट. संमित' । ८ क. ख. ग. घ. च. छ. झ. ट. ड. 'ति यः शृणोति न संशयः । दृ' । ९ अ. 'मन्त्रिस' ।

१ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. झ. ट. ड. 'दं वृद्धिं' । २ क. ख. ङ. च. छ. झ. 'क्ष यथा यक्षीर्यथा दुःः । शैः' । ३ क. ख. ग. घ. च. छ. झ. महात्मभिः । ४ क. ख. च. ङ. झ. ट. ड. 'वं स कस्मादिह कारणात् । कुद्दैश्चैव महापुण्यः मूँ' । ५ क. ख. ङ. च. छ. झ. ट. 'मा महाभाग तृ' । ग. घ. ज. ट. ड. 'मा महापुण्या तृ' । ६ द. च। श्रद्धाशीनाय कूटाय सर्वेना' । ७ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. झ. ट. संमित' । ८ क. ख. ग. घ. च. छ. झ. ट. ड. 'ति यः शृणोति न संशयः । दृ' । ९ अ. 'मन्त्रिस' ।

धर्मेवं परित्यज्य सर्वदैव प्रवर्तते । मृत्योः कन्या महाभागा सुनीथा नाम नामतः ॥	२०
तां तु अङ्गो महाभागः सुनीथामुषयेभिवान् । तस्यामुत्पादयामास वेनं धर्मप्रणाशनम् ॥	२१
मातामहस्य दोषेण वेनः कालात्मजात्मजः । निजधर्मं परित्यज्य शर्धर्मनिरतोऽभवत् ॥	२२
कामाल्लोभान्महामोहात्पापेव समाचरत् । वेदाचौरमयं धर्मं परित्यज्य नराधिषः ॥	२३
अन्वर्वतं पापेन मदंमत्सरमोहितः । वेदाध्ययनहीनाश्र प्रवर्तन्ते तदा द्विजाः ॥	२४
निःस्वाध्यायवषट्काराः प्रजास्तस्मिन्प्रजापतौ । प्रदृत्ता न पपुः सोमं हुतं यज्ञेषु देवताः ॥	२५
इत्युवाच स दुष्टात्मा ब्राह्मणान्प्रति नित्यशः । नाध्येतव्यं न होतव्यं न देयं दानमेव च ॥	२६
न यष्टव्यं नै होतव्यमिति तस्य प्रजापतेः । आसीत्प्रतिज्ञा कूरेयं विनाशे प्रत्युपस्थिते ॥	२७
[*अहमित्यश्च यष्टा च यज्ञश्चेति पुनः पुनः] । मयि यज्ञा विधातव्या मयि होतव्यमेव च ॥२८	
इत्यब्रवीत्सदा वेनो द्वाहं विष्णुः सनातनः । अहं ब्रह्माऽहमिन्द्रोऽस्मि रुद्रो मित्रः सदागतिः ॥	
अहमेव सदा भोक्ता हव्यकव्यस्य नो परः ॥	२९
अथ ते मुनयः कुद्धा वेनं प्रति महाबलाः । ऊचुस्ते संगताः सर्वे राजानं पापचेतनम् ॥	३०

मुनय ऊचुः—

राजा हि पृथिवीनाथः प्रजां पालयते सदा । धर्मपूर्तिः स राजेन्द्रस्तस्माद्मानिह रक्षयेत् ॥	३१
वयं दीक्षां प्रविशामो यज्ञे द्वादशवर्षीकीम् । अधर्मं कुरु मा वेन नैष धर्मः सतामिति ॥	३२
कुरु धर्मं महाराज सत्यपुण्यं समाचरें । राजाऽहं पालयिष्यामि इति ते समयः कृतः ॥	३३
तांस्तथा श्रुतें वीक्ष्य क्रष्णिन्दुर्वृत्तचेष्टितः । उवाचोद्गमग्रथासौ कुद्धोऽन्तक इवापरः ॥	३४
ज्ञानवीर्यतपःसत्यर्मया वा कः समो भुवि । प्रभवं सर्वभूतानां धर्माणां च विशेषतः ॥	३५
संपूढा न विदुर्नुनं भवन्तो मां विचेतसः । इमां ददेयं पृथिवीं प्रावयेयं जलैस्तथा ॥	३६
यां भुवं च रूप्येयं नात्र कार्या विचारणा । यदा न शक्यते मोहाद्वलेपाच्च पार्थिवः ॥	३७
अपनेतुं तदा वेनं ततः कुद्धा मर्हषयः । विस्फुरन्तं ततो वेनं बलात्संगृह ते रुषा ॥	३८
वेनस्य तस्य सव्योरुं ममन्युर्जातमन्यवः । कृष्णाञ्जनचयोपेतमिहस्वं विलक्षणम् ॥	३९
दीर्घास्यं च विरूपाखं नीलकञ्जुकवर्चसम् । लम्बोदरं व्यूढकर्णमूर्तिवाहुं दुरोदरम् ॥	४०
दद्युस्ते महात्मानो निषीदेत्यशुब्दस्ततः । तेषां तद्रचनं श्रुत्वा निषसाद भयातुरः ॥	४१
पर्वतेषु वनेष्वेव तस्य वंशः प्रतिष्ठितः । निषादाश्र किराताश्र भिष्णानाहलकास्तथा ॥	४२
ध्रमराश्र पुलिन्दाश्र ये चान्ये म्लेच्छजातयः । पापाचाराश्र ते सर्वे तस्मादङ्गात्मजग्निरे ॥	४३
अथ ते कृषयः सर्वं प्रसभमनसस्ततः । गतकल्पषमेवात्र ज्ञात्वा वेनं दृपोत्तमम् ॥	४४
ममन्युर्देशिणं पाणिं तस्यैव च महात्मनः । मथिते तस्य पाणीं तु संजातः स्वेद एव हि ॥	४५
पुनर्ममन्युस्ते विष्णा दहिणिं पाणिमेव च । सुकरात्पुरुषो यज्ञे द्वादशादित्यसंनिभः ॥	४६
तस्मकाश्रनवर्णाङ्गो दिव्यमालाम्बरो वरः । दिव्याभरणशोभाङ्गो दिव्यगन्धानुलेपनः ॥	४७

* ग. घ. एतच्छिह्नान्तर्गतः पाठोऽयं ग. घ. ड. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. च. छ. झ. ढ. 'त्यकः । निं' । २ ट. 'चारं स्वधर्मं च प॑' । ३ ट. न जपत्यमि' । ४ क. ख. ग. घ. ड. 'च. छ. झ. ट. ढ. ठ. 'र । प्रजा' । ५ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. झ. ट. ढ. ठ. 'वतः सर्वान्महर्षीनवीतदा । वेन प्रहस्य दृष्टिद्विषयमर्थमनर्थकम् ॥ वेन उवाच ॥ स्थाधर्मस्य कथान्यः श्रोतव्यं कस्य वा मया ॥ श्रुतवी' । ६ क. ख. ढ. च. छ. झ. 'तिभीति दुः' ।

मुकुटेनार्कवर्णेन कुण्डलाभ्यां विराजितः । महावायो महावाहू रूपेणाप्रतिमो भुवि ॥	४८
खद्गवाणधरो धन्वी कवची च महाप्रभुः । सर्वलक्षणसंपन्नः सर्वालंकारभूषणः ॥	४९
तेजसा रूपभावेन वर्णश्वैव महामतिः । दिवि चन्द्रो यथा भाति भुवि वेनात्मजस्तथा ॥	५०
तस्मिञ्जाते महाभागे देवाश्च ऋषयोऽमलाः । उत्सवं चक्रिरे सर्वे वेनस्य तनयं प्रति ॥	५१
दीप्यमानः स्ववपुषा साक्षादग्निरिव ज्वलन् । आद्यमाजगवं नाम धनुर्गृष्णं महावलः ॥	५२
शरांश्च दिव्यानक्षार्थं कवचं च महाप्रभम् । जाते सति महाभागे पृथौ वीरे महात्मनि ॥	५३
संप्रहृष्टानि भूतानि समस्तानि द्विजोत्तमाः । सर्वतीर्थानि तोयानि पुण्यानि विविधानि च ॥	
तस्याभिषेकं विप्रेन्द्राः सर्व एवोपचक्रिरे ॥	५४
पितामहस्तो देवा भूतानि विविधानि च । स्थावराणि चराण्येव शम्यविश्वराधिषम् ॥	५५
महावीरं प्रजापालं पृथुमेव द्विजोत्तमाः । पृथुवैन्यो राजराजो हाभिषिक्तश्वराचरैः ॥	५६
देवैर्विप्रस्तैर्थाँ नागैरभिषिक्तो महामनाः । स रौज्यमभिषेदे वै पृथुवैन्यः प्रतापवान् ॥	५७
तेस्य पित्रा प्रजाः सर्वाः कैदा नैवानुरज्जिताः । तेनानुरज्जिताः सर्वा मुपुदिरे सुखेन वै ॥	५८
अस्यानुरागाद्विरस्य राजराजेति नाम च । प्रजडेऽस्य सुवीरस्य समुद्रेऽपि द्विजोत्तमाः ॥	५९
आपस्तस्तम्भिरे सर्वा भयात्तस्य महात्मनः । [*प्रयातस्य रथस्यापि तस्यैव च महात्मनः]	६०
दुर्गमार्गं विलोप्येव मुमार्गं पर्वता ददुः । औङ्गाभङ्गं न चकुश्च गिरयः सर्व एव ते ॥	६१
अकृष्टपृच्छा पृथिवी सर्वत्र कामधेनवः । पर्जन्यः कामवर्धी च ‘देवयज्ञा महोत्सवाः ॥	६२
कुर्वन्ति ब्राह्मणाः सर्वे क्षत्रियाश्च तथा परे । सर्वकामफला वृक्षास्तस्मिन्नशासति पार्थिवे ॥	६३
न दुर्भिक्षं न च व्याधिर्निकालपरं नृणाम् । सर्वे सुखेन जीवन्ति लोका धर्मपरायणाः ॥	६४
तस्मिन्नशासति कुर्धर्षे राजराजे नृपात्मजे । एतस्मिन्नतरे काले यज्ञे पैतामहे शुभे ॥	६५
सूतः सूत्यां समुत्पब्नः सौम्येऽहनि महामतिः । तस्मिन्नेव महायज्ञे जज्ञे प्राङ्मोऽथ मागधः ॥	६६
पृथोः स्तवार्थं तौ तत्र समाहूतौ महर्पिभिः । सूतस्य लक्षणं वक्ष्ये महापुण्यं द्विजोत्तमाः ॥	६७
शिखासूत्रेण संयुक्तः स्तोत्राद्यथयनतत्परः । सर्वशास्त्रार्थवेत्ताऽसावाविहोत्रमुपासते ॥	६८
दानाध्ययनसंयुक्तो ब्रैह्माचारपरायणः । देवानां ब्राह्मणानां च पूजनाभिरतः सदा ॥	६९
याचकस्तावकैः पुण्यवेदमन्त्रेयजेत्किल । सदाचारपरो नित्यं 'संभोज्यो ब्राह्मणैः सह ॥	७०
एवं हि मागधो जज्ञे वेदाध्ययनवर्जितः । बन्दिनश्वारणाशान्ये ब्रह्माचारविवर्जिताः ॥	७१
ज्ञेयास्ते च महाभागाः स्तावकाः प्रभवन्ति वै । स्तवनार्थमुभौ सृष्टौ निपुणौ बन्दिमागर्थौ ॥	७२
तावृचुर्क्षिपयः सर्वे स्तूयतामेष पार्थिवः । कर्मतदनुरूपं च यादशोऽयं नराधिपः ॥	७३
तावृचतुस्तदा सर्वास्तानृषीन्वन्दिमागर्थौ । आवां देवानृषीश्वैव प्रणियावः स्वकर्मभिः ॥	७४
न चास्य विद्वा वै कर्म प्रतिष्ठालक्षणं यशः । कर्मणा येन कुर्याव स्तोत्रमस्य महात्मनैः ॥	७५

* एतश्चिह्नानन्तर्गतोऽयं पाठः क ख. ड. च. छ. झ. ठ. पुस्तकस्यः ।

१ क. ख. ड. च. छ. झ. ठ. महावरम् । २ अ. 'महायाश्च ततो भू' । ३ क. ख. ड. च. छ. झ. 'या सर्वैर' । ४ क. ख. ग. घ. च. राजाप्रधिराज्ये वै । ५ अ. तस्यापि ताः प्राँ । ६ अ. कर्मणैवाँ । ७ क. ख. ग. घ. ठ. च. छ. झ. ट. ड. ढ. ध. खजमङ्गँ । ८ क. ख. च. छ. झ. ठ. वेदयज्ञा । ९ क. ख. ड., च. छ. झ. ठ. महात्मनि । १० क. ख. ग. घ. ठ. च. छ. झ. ठ. वेदाध्ययनतत्परः । ११ अ. ब्रह्माचारसर्धमवान् । १२ ग. घ. ठ. संबन्धो । १३ क. ख. ग. घ. ठ. च. छ. झ. ठ. वेदयज्ञः । १४ कथं कुर्याव वै स्तोत्रमविज्ञा वैर्णीस्ततः । संप्राचुस्ती महात्मानो गुणास्तस्य महात्मनः । भँ ।

जानीवस्तक विमेन्द्रा अविज्ञातगुणस्य हि । भविष्यते गुणैः पुण्यैः स्तोतव्योऽयं नराधिपः ॥ ७६
 [कृतवान्यानि कर्मणि पृथुरेव महायशः] । ऊचुस्ते मुनेयस्तस्य गुणान्दिव्यांश्च भाविनः ॥ ७७
 सत्यवाङ्ज्ञानसंपदो शुद्धिमास्त्व्यातविक्रमः । सदा शूरो गुणग्राही पुण्यवांस्त्व्यागवान्गुणी ॥ ७८
 धार्मिकः सत्यवादी च यज्ञानां याजकोत्तमः । प्रियवाकसत्यवांगदान्तो धान्यवान्धनवान्गुधीः ७९
 गुणज्ञश्च कृतज्ञश्च धर्मज्ञः सत्यवत्सलः । सर्वगः सर्वदो वेत्ता ब्रह्मण्यो वेदवित्सुधीः ॥ ८०
 यज्ञवांश्च मुशुराश्च वेदवेदाङ्गपारगः । धैर्यो गोपा प्रजानां च विजयी समराङ्गणे ॥ ८१
 राजसूयादिकानां तु यज्वाऽयं राजसत्तमः । आहर्ता भूतले चैकः सर्वधर्मसमन्वितः ॥ ८२
 एते गुणा अस्य चाग्रे भविष्यन्ति महात्मनः । क्रुषिभिस्तौ नियुक्तौ च कुर्वाणौ सूतमागधौ ८३
 गुणैश्चैव भविष्यते त्वां तस्य महात्मनः । तदाप्रभृति वै लोकाः स्तवैः स्तुष्टा महामते ॥ ८४
 पुरतश्च भविष्यन्ति दातारः स्तावकैर्गुणैः । ततःप्रभृति लोकेऽस्मिन्स्तवेषु द्विजसत्तमाः ॥ ८५
 मांगधाद्याः प्रपूज्यन्ते तेषां द्रविणमुत्तमम् । सूताय मांगधायैव वन्दिनेऽथ महोदयम् ॥ ८६
 चारणाय ततः प्रादात्कलिङ्गं देशमेव च । पृथुः प्रादात्वं धर्मात्मा हैह्यं देशमेव च ॥ ८७
 रेवातीरे पुरं कृत्वा स्वनाम्ना दृपसत्तमः । ब्राह्मणेभ्यो द्विजश्रेष्ठास्तदाऽद्विषुलं वसु ॥ ८८
 सर्वज्ञं सर्वदातारं धर्मवीर्यं नरोत्तमम् । दद्वशुस्तं प्रजाः सर्वा मुनयश्च ततोऽमलाः ॥ ८९
 ऊचुः परस्परं पुण्यं एष राजा महामतिः । देवादीनां वृत्तिदाता शस्माकं च विशेषतः ॥
 प्रजानां पालकैश्चैव वृत्तिदो हि भविष्यति ॥ ९०
 इयं धात्री महाप्राङ्मा उम्मं बीजं पुरा किल । जीवनार्थं प्रजानां तु ग्रसयित्वा स्थिराऽभवत् ॥ ९१
 ततः पृथुं द्विजश्रेष्ठाः प्रजाः समभिदुद्भुवः । विधत्स्वेति सुवृत्तिं नो मुनीनां वचनात्तदा ॥ ९२
 ग्रसयित्वा तदा तानि पृथ्वीं जाता सुनिश्चला । भैर्यं प्रजानां सुमहत्स दृष्टा राजसत्तमः ॥ ९३
 महार्थवचनाचापि प्रश्नश सशरं धनुः । अभ्यथावत वेगेन पृथ्वीं कुद्धो नराधिपः ॥ ९४
 कुञ्जरं रूपमास्थाय भयात्तस्य तु मेदिनी । वनेषु दुर्गदेशेषु गुमा भूता चचार सा ॥ ९५
 न पश्यति महाप्राङ्मः कुरुरूपं द्विजसत्तमाः । आचचकुर्महाभागं कुञ्जरं रूपमास्थिता ॥ ९६
 ततः कुञ्जररूपां तामभिदुद्वाव पार्थिवः । ताड्यमाना च सा तेन निश्चितैर्मार्गेणैस्तदा ॥ ९७
 हरिरूपं समास्थाय पलायनपराऽभवत् । हरिरूपां पार्थिवस्तामभिदुद्वाव वेगवान् ॥ ९८
 ततः कुद्धो महाप्राङ्मो रोषादरुणलोचनः । सुबार्णीनिश्चितैस्तीक्ष्णैराजघान स मेदिनीम् ॥ ९९
 आकुला व्याकुला जाता वाणाधातहता तदा । महिषीरूपमास्थाय पलायनपराऽभवत् ॥ १००
 तामप्यधावद्वेगेन बाणपार्णिर्धनुर्धरः । सा गौर्भूत्वा द्विजश्रेष्ठाः स्वर्गमेव गता द्रुतम् ॥ १०१
 ग्रहणः शरणं प्राप्ता विष्णोश्चैव महात्मनः । रुद्रादीनां च देवानां त्राणस्थानं न विन्दति ॥ १०२
 अलभन्ती च सा त्राणं वैन्यमेवान्वयद्वत् । तस्य पार्खे पुनः प्राप्ता वाणधातसमाकुला ॥ १०३

* एतच्छान्तर्गतः पाठोऽयं क. ख. ग. घ. कृ. च. छ. झ. ट. ड. ढ. पुस्तकस्यः ।

१ क. ख. ग. घ. कृ. च. छ. झ. ट. ड. ढ. नरोत्तमः । २ क. ख. ग. घ. च. छ. झ. ट. ड. 'नयः सर्वे गुणान्दिव्यान्महात्मनः । ३ छ. 'द्विजश्रेष्ठमहात्मनः । ४ क. ख. ड. च. छ. झ. ट. 'वक्त्रैव धन्यवाग्भवनवान्गुणी । गु' । ५ क. ख. ह. च. छ. झ. ट. 'धीः । प्रश्नात्रा' । ६ क. ख. ग. घ. कृ. च. छ. झ. ट. ड. धाता । ७ क. ख. ग. घ. च. छ. झ. ट. ह आचार्यादाः । ८ क. ख. ग. घ. छ. झ. 'दातिलिङ्गं देशमुत्तम् । ९ ग. घ. ट. ड. क्षणं । १० ग. कुञ्जरं द्विं' । ११ क. ख. च. छ. झ. 'भूर्महात्मानः कु'

बद्धाञ्जलिपुटा भूत्वा तं पृथुं वाक्यमब्रवीत् । त्राहि त्राहीति राजेन्द्र सां राजानमभाषत ॥ १०४
 अहं धात्री महाप्राङ्ग सर्वाधारा वसुधरा । निहतार्या मयि नृप निहतं लोकसमकम् ॥ १०५
 कृताञ्जलिपुटा भूत्वा पूज्या लोकैत्तिभिः सदां । अन्यद्वदामि ते भूप अवध्या ही सदा भवेत् ॥
 स्तीर्णां वधे महान्दोषो खुक्तः पूर्वैर्महात्मभिः । [*गवां वधे महत्पापं हृष्टपस्ति द्विजोत्तमैः] ॥ १०७
 मया विना महाराज कर्थं धारयसे प्रजाः । अहं यदौ स्यां च धरा तदा लोकाश्वराच्चराः १०८
 स्थिरत्वं यान्ति ते सर्वे स्थिरीभूता यदा श्वहम् । मां विना त इमे लोका विनश्येयुश्वराच्चराः १०९
 [†पुनः प्रजा विनश्येयुर्मय नाशे समागते । कर्थं धारयिता चासि प्रजा राजन्विना मया ॥ ११०
 मयि लोकाः स्थिरा राजन्मयेदं धार्यते जगत् । मद्विनाशे विनश्येयुः प्रजाः सर्वा न संशयः] १११
 तस्माभार्द्दसि मां हन्तुं श्रेयश्वेत्वं चिकीर्षसि । प्रजानां पृथिवीपाल शृणु मे त्वं हितं वचः ॥ ११२
 उपायैश्च महाभाग सुसिद्धें यान्त्युपक्रमाः । समालोक्य शृणुयां त्वं प्रजानां शं विधत्स्व च ११३
 [*मां हत्वा त्वं महाराज धारणे पालने सदा । पोषणे च महाप्राङ्ग मद्विना हि कर्थं नृप ॥ ११४
 धरिष्यसि प्रजां चेषां कोपं यच्छ त्वमात्मनः । अन्नमयी भविष्यामि धरिष्यामि प्रजामिमाम् ११५
 अहं नारी शवध्या च प्रायश्चित्ती भविष्यसि] । अवध्यां च त्वियं प्राहुस्तिर्यग्योनिगतामपि ११६
 विचार्यैव महाराज धर्मेण त्यक्तुमहसि । एवं नानाविधैर्वाक्यैरुक्तो धात्र्या धराधिषः ॥ ११७
 कोपमेनं महाराज त्यज दारुणमेव हि । प्रसन्ने त्वयि राजेन्द्र तदा स्वस्था भवाम्यहम् ॥ ११८
 एवमुक्तस्तेया राजा पृथुर्वैन्यः प्रतीपवान् । तामुवाच महाभार्ग धरित्रीं द्विजसत्तमाः ॥ ११९

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिलक्षणे पृथूपाल्याने सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टज्ञाः—४६ ३९

अथश्लोकोऽध्यायः ।

पृथुवाच—

हते तस्मिन्महापाप एकस्मिन्पापचारिणि । लोकाः सुखेन जीवन्ति साधवः पुण्यदर्शिनः ॥ १
 तस्मादेकं प्रहर्तव्यं पापिष्ठं पापचेतनम् । तस्मात्वां हि हनिष्यामि संवार्यस्य प्रणाशिनीम् ॥ २
 त्वया बीजानि सर्वाणि ग्रस्तान्येतानि सांप्रतम् । ग्रासं कृत्वा स्थिरी भूत्वा प्रजा हत्वा क यास्यसि ३
 हते पापे दुराचारे सुखं जीवन्ति साधवः । तस्मात्पापं प्रहर्तव्यं सत्यमेव न संशयः ॥ ४
 पालितव्यं प्रयत्नेन यस्माद्दर्शः प्रवर्तते । [†भवत्या तु महत्पापं प्रजासंक्षयकारकम् ॥ ५
 एकस्यार्थं न यो हन्यादात्मनो वा परस्य वा] । लोकोपतापकं हत्वा न भवेत्स्य पातकम् ॥ ६
 यस्मिस्तु निहते पाप एकस्मिन्स्वे परे तथा । बहवः सुखमेधन्ते हन्याद्वृष्टं न पातकम् ॥ ७

* एतच्छिद्वान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. च छ. झ. ड. ढ. पुस्तकस्थः । † एतच्छिद्वान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ग. द.
 च. छ. झ. ट. छ. ढ. पुस्तकस्थः । * एतच्छिद्वान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ड. च. छ. झ. ट. पुस्तकस्थः । ‡ एतच्छिद्वान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ग. घ. ड. च. छ. झ. ट. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. छ. च. छ. झ. ट. साऽऽतुरा तम् । २ क. ख. ग. घ. छ. झ. ट. ढ. 'दा । उवाच चैनं राजानमव्यया
 ही सदा नृप । ही । ३ छ. छ. ढ. 'दा स्थिरा राजस्त । ४ क. ख. छ. च. छ. झ. ट. ढ. 'जा येन धरिष्यसि । मां ।
 ५ छ. 'स्तदा रा । ६ क. ख. ग. घ. छ. झ. ट. ढ. ढ. प्रजापतिः । ७ क. ख. च. छ. झ. सर्वसन्प्रवृ ।

प्रजानिमित्तं त्वामेव हनिष्यामि न संशयः । यदि मे पुण्यसंयुक्तं वचनं न करिष्यति ॥ ८
 जगतोऽस्य हितार्थाय साधु चैव वसुधरे । हनिष्ये त्वां शितैर्बाणैर्मर्दाक्यात् पराष्टुखीम् ॥ ९
 स्त्रीयेन तेजसा चैव प्रजाख्लैलोक्यवासिनीः । पुण्याश्राहं धरिष्यामि धर्मेणापि न संशयः ॥ १०
 मच्छासनं समास्थाय धर्मयुक्तं वसुधरे । इमाः प्रजां आश्रया मे संजीवय सदैव हि ॥ ११
 एवं मे शासनं भद्रे शब्दैव हि करिष्यति । ततः प्रीतोऽस्मि ते नित्यं गोपायिष्यामि सर्वदा ॥
 त्वामेव हि न संदोहमन्ये चैव नृपोत्तमाः ॥ १२
 धेनुरुपेण सा देवी बाणाञ्चितकलेवरा । उवाचेदं पृथुं वैन्यं धर्मात्मानं महामतिम् ॥ १३

धरिष्युवाच—

तवाऽऽदेशं महाराज सत्यपुण्यार्थसंयुतम् । प्रजानिमित्तमत्यर्थं विधास्यामि न संशयः ॥ १४
 उद्यमेनापि पुण्येन तूपायैस्ते नरेश्वर । समारम्भाः प्रसिद्ध्यन्ति पुण्याश्रैवाप्युपक्रमाः ॥ १५
 उपायं पश्य राजेन्द्र येन त्वं सत्यवान्भवेः । धारयेथाः प्रजाश्रेमा यथा सर्वाः प्रवर्धये ॥ १६
 संलग्नाश्रोत्तमा बाणा ममाङ्गे तौन्समुद्धर । समां कुरु महाराज तिष्ठन्मयि यथा पयः ॥ १७

सूत उवाच—

धनुरुग्रेण ताङ्गैलाभानारूगनुरूल्स्तदा । उत्सारयंस्ततोऽसौ हि समरूपां चकार ह ॥ १८
 ततःप्रभृति ते शैला वृद्धिमापुर्द्विजोत्तमाः । तस्या अक्षात्स्वयं बाणान्स्वकीयाकृपनन्दनः ॥ १९
 [**समुद्रत्य ततो वैन्यः प्रीतेन मनसा तदा । गर्ताश्च कंदराश्वेव बाणाधातैः समीकृताः ॥ २०
 एवं पृथक्षीं समां सर्वां चकार पुण्यवर्धनः] । समां कुरुत्वा महाभागां वत्समस्या हकल्पयत् ॥ २१
 मनुं स्वायंभुवं पूर्वं परिचिन्त्य पुनः पुनः । अतीतेष्वैव सर्वेषु मनुषु द्विजसत्तमाः ॥ २२
 विषमत्वं गता भूमिः पन्था नाऽसीञ्च कुत्रचित् । समाने विषमाण्येवं स्वयमासीद्विजोत्तमाः ॥ २३
 पूर्वं मनोश्चाक्षुषस्य प्राप्ते चैवान्तरे तथा । जाते पूर्वविसर्गे च विषमे च धरातले ॥ २४
 ग्रामाणां च पुराणां च पत्तनानां तथैव च । देशानां क्षेत्रपञ्चानां मर्यादा न हि दृश्यते ॥ २५
 कृषिनैव च वाणिज्यं न गोरक्षा प्रवर्तते । नावृतं भाषते कश्चिन्न लोभो न च मत्सरः ॥ २६
 नाभिमानं च वै पापं न करोति कदाऽपि च । वैवस्वतस्य च मनोः प्राप्ते चैवान्तरे द्विजाः ॥ २७
 वैन्यस्य संभवात्पूर्वं प्रजानामेव संभवः । इमाः प्रजा द्विजाः सर्वां निवासं समरोचयन् ॥ २८
 कनिक्रूमौ गिरौ वाऽपि नदीतीरेषु वै तदा । कुञ्जेषु सर्वतीर्थेषु सागरस्य तटेषु च ॥ २९
 निवासं चक्रिरे सर्वाः प्रजाः पुण्येन वै तदा । तासामाहारः संजातः फलं पुण्यं तथा मधु ॥ ३०
 तासां कुच्छेण महता चाऽहारः स्याद्विजोत्तमाः । पृथुवैन्यः समालोक्य प्रजानां कष्टमेव हि ॥ ३१
 स्वायंभुवो मनुर्वत्सः कलिपतस्तेन भूमुजा । स्वपाणिः कलिपतस्तेन पात्रमेवं महामते ॥ ३२
 स पृथुः पुरुषव्याघो दुदोह वसुधां तदा । सर्वसस्यमयं क्षीरं ससर्वान्नं गुणान्वितम् ॥ ३३
 तेन पुण्येन चाश्रेन सुधाकल्पेन ताः प्रजाः । पितृन्यजन्ति देवान्वै प्रजापतिमुखांस्तथा ॥ ३४
 प्रसादात्तस्य वैन्यस्य सुखं जीवन्ति ताः प्रजाः । देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च दत्त्वा चाश्रं प्रजास्तथा ॥ ३५

* एताङ्गिहनान्तर्गतोऽयं पाठः क.ख. ग. घ. ड. च. छ. झ. ड. द. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ड. च. छ. झ. ड. द. 'जा ममादैव सं' । २ अ. 'दोहाम' ३ क. ख. ड. च. छ. झ. ड. 'ताङ्गिलाशितः' ।
 समुद्र स्वयं राजञ्चल्यन्ति भृशमेव ते । सू. ४ अ. कामानां । ५ क.ख. ड. च. छ. झ. मूलं । ६ ट.'जाः' । तृप्तिं नयन्ति
 देवान्वै प्रजाः पितृन्यस्तथाऽपरान् । प्र'

आशणेभ्यो विशेषेण चातिथिभ्यस्तथैव च । पश्चाद्गुञ्जन्ति पुण्यास्ताः प्रजाः सर्वा द्विजोत्तमाः ॥६
 यद्वैश्वान्यैर्यजन्ते च तर्पयन्ति जनार्दनम् । तेनाभेनैव देवेशं तृष्णि गच्छन्ति देवताः ॥ ७
 पुनर्वर्षति पर्जन्यः प्रेषितो माधवेन च । तस्मात्पुण्या महौषध्यः संभवन्ति सुपुण्यदाः ॥ ८
 सस्यजातानि सर्वाणि धैर्योः प्रभृति नान्यदा । ततोऽमेन प्रजाः सर्वा वर्तन्तेऽग्न्यापि नित्याः ॥ ९
 ऋषिभिर्श्वैव भिलितैर्दुग्धा चेयं वसुंधरा । पुर्निर्पैर्यहाभागैः सत्येवद्द्विः सुरैस्तथा ॥ १०
 सोमो वत्सस्वरूपोऽभूदोग्धा देवगुरुः स्वयम् । उर्जं क्षीरं पयःकर्त्य येन जीवन्ति चामराः ॥ ११
 तेषामनेन पुण्येन सर्वे जीवन्ति जन्तवः । सत्यपुण्यैः प्रवर्तन्ते ऋषिदुग्धा वसुंधरा ॥ १२
 अथातः संप्रवक्ष्यामि यथा दुग्धा वसुंधरा । [**पितृभिश्च पुरा वत्सविधिना येन वै तदा ॥ १३
 सुपात्रं राजतं कृत्वा स्वधाक्षीरं द्विजोत्तमाः । परिकल्प्य यमं वत्सं दोग्धा चान्तक एव च] १४
 नागैः सर्वैस्ततो दुग्धा तक्षकं वत्समेव च । अलाङ्गुपात्रमादाय विषं क्षीरं द्विजोत्तमाः ॥ १५
 नागानां तु तथा दोग्धा धृतराष्ट्रः प्रतापवान् । सैर्पा नागा द्विजश्रेष्ठास्तेन वर्तन्ति चातुरुलाः ॥ १६
 [**नागा वर्तन्ति तेनापि हत्युग्रेण द्विजोत्तमाः । विषेण घोररूपेण सर्पाश्चैव भयानकाः ॥ १७
 तेनैव वर्तयन्त्युग्रा महाकाया महाबलाः] । तदाधौरास्तदाचारास्तदीर्यास्तप्तप्राक्माः ॥ १८
 अथातः संप्रवक्ष्यामि यथा दुग्धा वसुंधरा । असुरैर्दानवैः सर्वैः कल्पयित्वा द्विजोत्तमाः ॥ १९
 पात्रमत्रान्वसद्वशमायसं सर्वकामिकम् । क्षीरं मायामयं कृत्वा सर्वारातिविनाशनम् ॥ २०
 तेषामभूत्स वै वत्सो विरोचनः प्रतापवान् । [**ऋत्विग्निपूर्धा दैत्यानां मधुर्दोग्धा महाबलः ॥ २१
 तथाऽदिमायया दैत्याः प्रवर्तन्ते महाबलाः । महापङ्गा महाकाया महातेजःपराक्रमाः ॥ २२
 तद्वलं पौरुषं तेषां तेन जीवन्ति दानवाः । तयैते स्युरथाद्यापि सर्वे मायाविदो द्विजाः ॥
 [**वर्तन्त्यमितपङ्गास्ते तदेषामपितं बलम्] ॥ २३
 तथा तु दुग्धा यसैः सा सर्वाधारा सुमेदिनी । [**इति शुश्रुम विषेन्द्राः पुरा कल्पे महात्प्रभिः] ॥
 अन्तर्धानमयं क्षीरं अयस्यात्रेषु विस्तरे । वैश्रवणो महाप्राङ्मस्तदा वत्सः प्रकल्पितः ॥ २५
 पिता मणिथरस्यापि प्राङ्मो बुद्धिमतां वरः । [**दोग्धा रजतनाभस्तु तस्याशाऽसीन्महामतिः॥
 सर्वज्ञः सर्वधर्मज्ञो यक्षराजसुतो बली । अष्टव्याहूर्महातेजा द्विशीर्षः सुमहातपाः ॥ २७
 यक्षा वर्तन्ति तेनापि सर्वदैव द्विजोत्तमाः । पुनर्दुग्धा त्वियं पृथ्वी राक्षसैश्च महाबलैः ॥ २८
 तथा चैषा पिशाचैश्च मारुतैर्दृष्टचारिभिः । उंत्प्लुतं तत्र कपालं शार्वं पात्रमयं कृतम् ॥ २९
 सुप्रजां भोक्तुकामास्ते तीव्रकोपपराक्रमाः] । दोग्धा रजतनाभस्तु तेषामासीन्महाबलः ॥
 सुमाली नाम वत्सश्च शोणितं क्षीरमेव च ॥ ३०
 रक्षासं यानुयानाश्च पिशाचाश्च महाबलाः । तेन यक्षाश्च जीवन्ति भूतसंयाश्च दारुणाः ॥ ३१

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ग. घ. ड. च. छ. झ. ट. ड. पुस्तकस्यः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ग. घ. ड. च.
 छ. झ. ट. ड. पुस्तकस्यः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ग. घ. ड. च. छ. झ. ट. ड. पुस्तकस्यः । * एतचिह्नान्तर्गतः
 पाठः क. ख. ग. घ. ड. च. छ. झ. ट. ड. पुस्तकस्यः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. झ. ट. ड. पुस्तकस्यः ।
 * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ग. घ. ड. च. छ. झ. ट. ड. पुस्तकस्यः ।

१ क. ख. ग. घ. ड. छ. झ. ट. ड. पुरुर्वेण्यः प्रजापतिः । तं । २ क. ख. च. छ. झ. 'यवद्विस्तपोऽमैः' । सो ।
 ग. घ. ड. 'त्यमैस्तथा वलैः । सो' । ३ क. ख. च. छ. झ. ट. तेषां तर्येन । ४ क. सर्वनां । ५ क. ख. ड. च. छ. झ. ट.
 ड. तदाहारा । ६ क. ख. च. छ. झ. 'त्रमात्मन्' । ७ ग. घ. ड. उत्तल्यां सुमृतं पां । ८ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. झ.
 ड. 'सि तानि सर्वाणि पि' ।

गन्धर्वैरप्सरोभिश्च पुनर्दुर्गमा वसुंधरा । कृत्वा वत्सं सुविद्रांसं ते च चित्ररथं पुनः ॥	६२
बुद्धुः पण्पात्रे तु गन्धर्वं गीतसंकुलम् । सुरचिर्नाम गन्धर्वस्तेषामासीन्महामतिः ॥	६३
दोग्मा पुण्यतमश्चैव तस्याश्च द्विजसत्त्वाः । [*शुचीनां तामहात्मानः सुक्षीरं बुद्धुस्तदा ॥]	
गन्धर्वास्तेन जीवन्ति यक्षाभाप्सरसस्तथा ॥	६४
पर्वतेश्च महापुण्यैर्दुर्गमा चेयं वसुंधरा । रवानि विविधान्येव चौषधीश्चामृतोपमाः ॥]	६५
वत्सश्चैव महाभागो हिमवान्परिकल्पितः । मेरुदोग्मा च संजातः पात्रं कृत्वा सुसानु च ॥	६६
तेन क्षीरेण संष्टुद्धाः शैलाः सर्वे भैरोच्छ्रयाः । पुनर्दुर्गमा भद्राहृसैः पुण्येः कल्पद्रुमादिभिः ॥	६७
पालाशां पात्रमानिन्युश्चिष्ठमद्गम्प्ररोहणम् । शालो दुदोह पुण्याङ्गः पुक्षो वत्सोऽभवत्तदा ॥	६८
गुणकैश्चारणैः सिद्धैविद्याधरगणैस्तथा । दुर्गमा चेयं सर्वधात्री सर्वकामप्रदायिनी ॥	६९
यं यमिष्ठान्ति ये लोका पात्रवत्सविशेषणैः । तैस्त्वैस्तेषां ददात्येव क्षीरं सद्भावमीद्वशम् ॥	७०
इयं धात्री विधात्री च त्वियं श्रेष्ठा वसुंधरा । सर्वकामदुघा धेनुरियं पुण्यैरलंकृता ॥	७१
इयं ज्येष्ठा कैनिष्ठा तु चेयं सृष्टिरियं प्रजा । पावनी पुण्यदा पुण्या सर्वसस्यप्ररोहिणी ॥	७२
[† चराचरस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा योनिरेव च । महालक्ष्मीरियं विद्या सर्वविधमयी सदा ॥	७३
सर्वकामदुघा दोग्धी सर्वबीजप्ररोहिणी] । सर्वेषां श्रेयसां माता सर्वलोकधरा त्वियम् ॥	७४
पञ्चानामपि भूतानां प्रकाशो रूपमेव च । आसीदियं समुद्रान्ता मेदिनीति परिश्रुता ॥	७५
मधुकैटभयोः कृत्सा मेदसा समभिष्टुता । तेनेयं मेदिनी देवी प्रोच्यते ब्रह्मवादिभिः ॥	७६
तैतश्च श्रीतिमद्राङ्गः पृथोवैन्यस्य सत्तमाः । दुहितृत्वमनुभासा देवी पृथ्वीति चोच्यते ॥	७७
तेन राङ्गा द्विजश्चेष्ठाः पालितेयं वसुंधरा । [*ग्रामाधारं वृहाणां च पुरपत्तनमालिनी] ॥	७८
सस्याकरवती स्फीता सर्वतीर्थमयी द्विजाः । एवं वसुमती देवी सर्वलोकमयी सदा ॥	७९
एवंप्रभाँवो राजेन्द्रः पुराणे परिपृथ्यते । पृथुवैन्यो महाभागः सर्वधर्मप्रकाशकः ॥	८०
यथा विष्णुर्यथा ब्रह्मा यथा रुद्रः सनातनः । नमस्कार्यस्त्वयो देवा देवाद्यैर्ब्रह्मवादिभिः ॥	८१
ब्राह्मणैर्कृषिभिः सर्वैर्नमस्कार्यो वृपोत्तमः । वर्णानामाश्रमाणां यः स्थापकः सर्वलोकधृक् ॥	८२
पार्थिवैश्च महाभागैः पार्थिवत्वमिहेष्मुभिः । आदिराजो नमस्कार्यः पृथुवैन्यः प्रतापवान् ॥	८३
धनुर्वेदार्थिभिर्यो वै सदैव जयकाशक्षिभिः । नमस्कार्यो महाराजो वृत्तिदाता महीभृताम् ॥	८४
एवं पात्रविशेषाश्च मयाॽस्त्वयाता द्विजोत्तमाः । वत्सानां सुविशेषाश्च दोग्धृणां भवदग्रजः ॥८५	
क्षीरस्यापि विश्वेषं तु यथोदिष्टं हि भूभुजः । समारुद्धातं तथाऽग्ने च भवतां वै यथार्थतः ॥	८६
धन्यं यशस्यमारोग्यं पुण्यं पापप्रणाशनम् । यः शृणोति चरित्रं तु पृथोस्तस्य द्विजोत्तमाः ॥	८७
तस्य भागीरथीस्त्रानमहन्यहनि जायते । सर्वपापविशुद्धात्मा विष्णुलोकं प्रगच्छति ॥	८८
इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिक्षण्डे पृथूपास्यानं नामाद्यावेशोऽध्यायः ॥ २८ ॥	

आदितः क्षेत्रानां समष्टिङ्गाः—४७२८

* एतादिहान्तर्गतपाठः क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. स. ट. द. पुस्तकस्यः । † एतादिहान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ढ. च. छ. स. ट. द. पुस्तकस्यः । * एतादिहान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ढ. च. छ. स. ट. पुस्तकस्यः ।

१ क. ख. न. ष. छ. च. छ. स. ट. द. तु गन्धर्वा गीतसत्त्वराः । सुं । २ क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. स. ट. द. त्वा तु शैलम् । से । ३ क. ख. ग. ष. छ. च. छ. स. ट. द. महोजः । ४ क. ख. ष. च. छ. स. ट. द. त. उष्णाङ्गः । ५ ष. छ. स. ट. प्रसिष्ठा । ६ क. ख. ष. छ. च. छ. स. ट. ततोऽभ्युपागम् । ७ छ. 'भावा रा' । ८ ष. छ. द. वर्कम् । ९ ष. 'यैर्द्वानादिः' ।

अर्थकोनर्त्तेऽध्यायः ।

ऋष्य ऊचुः—

योऽसौ वेनः समाख्यातः पापाचारेण वर्तितः । तस्य पापस्य का दृतिः किं फलं प्राप्तवान्द्रिज ॥
चरितं तस्य वेनस्य समाख्याहि यथा पुरा । विस्तरेण विदां श्रेष्ठ तभो वद महामते ॥ २

सूत उवाच—

चरितं तस्य वैन्यस्य वेनस्यापि महात्मनः । प्रवक्ष्यामि सुपुण्यं च यथान्यायं यथाश्रुतम् ॥ ३
जाते पृथौ महाभागे तस्मिन्युत्रे महात्मनि । विमलत्वं गतो राजा धर्मत्वं गतवान्युनः ॥ ४
महापापानि सर्वाणि चार्जितानि नराधिपैः । तीर्थसङ्ग्रहसङ्गेन तेषां पापं प्रयाति च ॥ ५
सतां सङ्ग्रहजायेत् पुण्यमेव न संशयः । पापानां तु प्रसङ्गेन पापं सिद्ध्यति नान्यथा ॥ ६
[*संभाषाद्वर्णनात्स्पर्शादासनाद्वोजनात्किल । पापिनां संगमाच्चैव किल्विषं परिसंचरेत् ॥ ७
तथा पुण्यात्मकानां च पुण्यमेव प्रसंचरेत् । महातीर्थप्रसङ्गेन पापाः शृण्यन्ति नान्यथा] ॥ ८
पुण्यां गति प्रयान्येव निर्धूताशेषकल्पषाः ॥ ९

ऋष्य ऊचुः—

तत्कथं यान्ति ते पापाः परां सिद्धिं महामते । तभो विस्तरतो श्वृहि श्रोतुं श्रद्धा प्रवर्तते ॥ १०

सूत उवाच—

लुब्धकाश्र महापापाः संजाता दाशधीवराः । रेवा च यमुना गङ्गा तासामभसि संस्थिताः ॥ ११
गङ्गान्तोऽग्नानतः स्नाताः संक्रीडन्ति च वै जले । महानदीप्रसङ्गेन ते यान्ति परमां गतिम् ॥ १२
सदास्त्राताश्र वै पापसंघं परित्यजन्ति ते । पुण्यतोयप्रसङ्गाच्च शास्त्रातः सर्व एव ते ॥ १३
महानद्वाः प्रसङ्गाच्च त्वन्यासां द्विजसत्तमाः । महापुण्यजैनस्यापि पापं नश्यति पापिनाम् ॥ १४
प्रसङ्गादर्शनात्स्पर्शान्नात्र कार्या विचारणा ॥ १५

अत्रार्थे श्रूयते विमा इतिहासं पुरातनम् । तद्वो हहं प्रवक्ष्यामि बहुपुण्यप्रदायकम् ॥ १६
कश्चिदस्ति मृगव्याधैः स तु लुब्धो महामतिः । श्वभिर्वागुरजालैश्च धनुर्बाणैस्तथैव च ॥ १७
मृगान्यातयते नित्यं पिशितस्यादलम्पटः । एकदा स तु दुष्टात्मा बाणपाणिर्धनुर्धरः ॥ १८
भानैः परिवृतो दुर्गं वनं च प्रविवेश सः । मृगान्रुद्धन्वराहांश्च भीतान्मूदितवान्बद्धून् ॥ १९
रेवातीरं समासाद्य कश्चिच्छफरप्रातकः । शफरं सूदयित्वा स निर्जगाम बहिर्जलात् ॥ २०
मृगव्याधस्य लुब्धस्य भयवस्ता ततो मृगी । जीवत्राणपरा साँ च भीता चलितचेतना ॥ २१
त्वरमाणा पलायन्ती रेवातीरं समाश्रिता । श्वभिः संचालिता सा तु बाणघातक्षतातुरा ॥ २२
श्वसमानाऽपि वेगेन स लुब्धो मृगघातकः । पृष्ठ एव समायाति पुरतो याति सा मृगी ॥ २३

* एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. छ. च. छ. स. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ अ. 'मस्त्वं ग' । २ क. स. ग. घ. छ. च. छ. स. ढ. 'म' । दास[श]त्वं पापसंघातं परित्यज्य व्रज' । ३ अ.
'जलस्या' । ४ क. स. घ. छ. ढ. 'धः सुलोभाख्यो महावने । श्व' । ५ क. स. ढ. च. छ. स. ढ. 'न विन्यस्य वै
गतः । मृ' । ६ क. स. ग. घ. छ. च. छ. स. ढ. लोभस्य । ७ क. स. ढ. च. छ. स. ढ. साऽऽती जिहा ललि-
तवानदा । त्व' । ८ ढ. च जिहाललि' । ट. च जिहालुलि' । ९ क. स. ग. घ. छ. च. छ. स. ढ. ढ. 'न सुलोभो
मृ' । १० छ. 'ति सा मृगी वाणप्रदिता । द' । स. 'ति सा मृगी बहुचश्वा । द'

दृष्टवांस्तां शफरहा बाणपाणिः समुद्रतः । दुर्बाणस्य च वेगेन शब्दरूप्य च तां मृगीम् ॥ २२
 तावलुङ्घो मृगव्याधः श्वभिः सार्थं समागतः । इन्तव्या सा यैवेयं मृगया मे समागता ॥ २३
 तस्य वाक्यं समाकर्ण्य मीनहा मांसलम्पटः । बाणं मुमोच दुष्टात्मा तामुदिश्य महाबलः ॥ २४
 निहता मृगलुभ्येन बाणेन निशितेन च । प्रमृता सा मृगी तत्र बाणाभ्यां पापचित्तयोः ॥ २५
 श्वभिर्दैक्षैः समाकान्ता त्वरमाणा पपात सा । शिखराच्च हृदे पुण्ये रेवायाः पापनाशने ॥ २६
 श्वानश्च त्वरमाणास्ते पतिता विमले हृदे । मृगव्याधे वदत्येवं धीवरः क्रोधपूर्छितः ॥ २७
 [अमदीयेयं मृगी दुष्ट कस्पाद्वार्णहता त्वया । तमुवाच पुनः सोऽपि मीनहा मृगयात्कम्] ॥ २८
 मदीयं न च संदेहो शब्दलिपः प्रभाषसे । युध्यमानौ ततस्तौ तु द्वावप्येतौ परस्परम् ॥ २९
 क्रोधलोभान्महाभागी पतितौ विमले जले । तस्मिन्काले महार्पवं वर्तितं गतिदायकम् ॥
 अमावास्यासमायोगं महापुण्यफलप्रदम् ॥ ३०

वेलायां पतिताः सर्वे पर्वणस्तस्य सत्तमाँः । झानध्यानविहीनास्ते भावसत्यविवर्जिताः ॥ ३१
 तीर्थस्तानप्रसङ्गेन मृगी श्वानश्च लुब्धकाः । सर्वपापविनिर्मुक्तास्ते गताः परमां गतिम् ॥ ३२
 तीर्थानां च प्रभावेन सतां सङ्गाद्विजोत्तमाँः । नाशयेत्पापिनां पापं दहेदग्निरवेन्धनम् ॥ ३३
 यस्मात्तेषां तु संसर्गाद्विषयां सुमहात्मनाम् । संभाषाद्वर्णनान्वृष्टे स्पर्शाच्चैव नृपस्य च ॥
 वेनस्य कल्पयं सर्वं सतां सङ्गात्पुरा किल ॥ ३४
 अत्युग्रं पुण्यसंसर्गात्पापमेव न संचरेत् । मातामहस्य दोषेण संलिप्तो वेन एव सः ॥ ३५

ऋषय ऊचुः—

माताप्रहस्य को दोषस्तमो विस्तरतो वद । स मृत्युः स च वै कालः स ईयो धर्म एव च ॥ ३६
 न हिंसको हि कस्यापि तस्मिन्पापे प्रतिष्ठितः । चराचराश्च ये लोकाः स्वकर्मवशवर्तिनः ॥ ३७
 जीवन्ति च त्रियन्ते च भुज्ञान्तेव स्वकर्मभिः । पापाः पश्यन्ति तं घोरं तेषां कर्म प्रविश्य सः ॥
 घोरेष्वेव च सर्वेषु कर्मस्वेव च पातकान् । योजयेन्नाशयेत्सूर्तं प्रशंस्तश्च दिने दिने ॥ ३९
 सर्वेष्वेव सुपुण्येषु कर्मस्वेव च पुण्यकान् । योजयेत्सत्यधर्मात्मा तस्य दोषो न दृश्यते ॥
 स मृत्योः केन दोषेण पापी वेनस्त्वजायत ॥ ४०

सूत उवाच—

स मृत्युः शासको नित्यं पापानां दुष्टचेतसाम् । वर्तते कालरूपेण तेषां कर्म विमृश्यति ॥ ४१
 दुष्टतात्मा दुष्टकृतेन कर्मणा नरकं लभेत् । तस्य पापं विदित्वाऽसौ तपत्येव हि तं यमः ॥ ४२
 मुकुतात्मा लभेत्सर्वं कर्मणा सुकृतेन वै । योजयेत्येव तान्सर्वान्मृत्युरेको महाबलः ॥ ४३
 महता सौख्यभावेन गीतपङ्कलकारिणा । दानभोगादिभिर्शैव योजयेत्सुकृतात्मकान् ॥ ४४
 पीडाभिर्विविधाभिश्च क्लेशैः कष्टेष्व दारुणैः । शासयेत्तादयेद्विपाः सक्रोधो मृत्युरेव तान् ॥ ४५

* एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ग. घ. ड. च. छ. ज. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ड. छ. ज. द. 'तः । धनुरानम्य वै । ग. घ. ज. ड. 'तः । धनुर्बाणस्य वै । २ क. ख. ग. घ. ड.
 च. छ. ज. द. द. 'योः । श्वानदन्तैः सं । ३ क. ख. छ. ज. 'माः । जना ध्यां । ड. च. ड. 'माः । जगद्ध्यां । ४ अ.
 'माः । विनश्येत्यां । ५ क. ख. ड. च. छ. ज. 'त्युप्राण्यसंसर्गात्पापिनां पापं नश्यति । अत्युप्रापिनां सङ्गात्पापमेव
 प्रसंच । ६ अ. 'योगो । ७ अ. 'मं च । पां । ८ क. ख. ड. च. छ. ज. द. 'त यमत्येव दि' । ९ अ. 'शस्तांश्च । १०
 क. ख. ग. घ. ड. च. छ. ज. द. 'यैः । त्रास ।

कर्मणैव हि तस्यापि व्यापारं परिवर्तयेत् । मृत्योश्चापि महाभागा लोभात्पुण्या भेजायते ॥ ४६
 मुनीथा नाम वै कन्या संजातैषा महात्मनः । पितुः कर्मविषयाकेन क्रीडमाना सदैव सा ॥ ४७
 प्रजनां शास्ति कर्तारं पापपुण्यनिदर्शनम् ॥ ४८
 सा तु कन्या महाभागा मुनीथा नामै तस्य सा । रममाणा वनं प्राप्ता सखीभिः परिवारिता ४८
 तत्रापश्यन्महाभागं गन्धर्वतनयं वरम् । गीतकोलाहलस्यापि मुंशङ्कं नाम सा तदा ॥ ४९
 ददर्श चारुसर्वाङ्कं संतपन्तं महत्पः । गीतविद्यासुसिद्धर्थं ध्यायामनं सरस्वतीम् ॥ ५०
 तस्यापराधमेवासौ संचकार दिने दिने । मुशङ्कः क्षमते नित्यं गच्छ गच्छेति सोऽग्रवीत् ॥ ५१
 ग्रेषिता नैव गच्छेत्सा विघ्नमेव समाचरेत् । तेनैवमुक्ता सा कुद्धाऽताडयत्पसि स्थितम् ॥ ५२
 तामुवाच ततः कुद्धः सुंशङ्कः क्रोधमूर्खितः । दुष्टे पापसमाचारे कस्माद्विघ्नं त्वया कृतम् ॥ ५३
 ताडनात्ताडनं र्भद्रे न कुर्वन्ति महाजनाः । आकुष्टा नैव कुद्धयन्ति चेति धर्मस्य संस्थितिः ॥ ५४
 त्वयाऽहं धातितः पापे निर्दोषस्तपसि स्थितः । एवमुक्त्वा स धर्मात्मा मुनीथां पापचारिणीम्
 विरराम महाक्रोधोज्ञात्वा नारीं निवर्तितः । ततः सा पापमोहद्वा वाल्याद्वा तमिहैव च ॥ ५५
 समुवाच महात्मानं सुंशङ्कं तपसि स्थितम् । त्रैलोक्यवासिनां तातो ममैव परिधातकः ॥ ५६
 असतो धातयेन्नित्यं सतो न परितापयेत् । नैव दोषो भवेत्स्य महापुण्येन वर्तयेत् ॥ ५८
 एवमुक्त्वा मुनीथा तु पितरं वाक्यमब्रवीत् । मया हि ताडितस्तात गन्धर्वतनयो वने ॥ ५९
 तपस्तपन्सं वै तात कामकोधविवर्जितः । मामुवाच स धर्मात्माऽकामरागसमाप्तिः ॥ ६०
 न ताडयेत्ताडयनं क्रोशन्तं नैव क्रोशयेत् । इत्युवाच स मां तात तन्मे त्वं कारणं वद ॥ ६१
 एवमुक्तः स वै मृत्युः मुनीथां द्विजसत्तमाः । किंचिद्बोवाच धर्मात्मा प्रभ्रपत्युत्तरं ततः ॥ ६२
 वनं प्राप्ता पुनः सा हि मुशङ्कर्वं तपसि स्थितम् । कशायातैस्ततो दुष्टा जघान तपतां वरम् ॥ ६३
 मुंशङ्कवस्ताडितो विप्रा मृत्योश्चैव हि कन्यया । ततः कुद्धो महातेजाः शशाप तां सुमध्यमाम् ॥ ६४
 निर्दोषोऽपि च वै भद्रे यस्मात्त्वयैव ताडितः । अहमेवं तपः संस्थस्तस्माच्छापं ददाम्यहम् ॥ ६५
 गार्हस्थ्यं हि समास्थाय सङ्को भर्त्रा यदा तदा । पापाचारमयः पुत्रो देवब्राह्मणनिन्दकः ॥ ६६
 सर्वपापरतो दुष्टस्तव गर्भाद्विष्यति । एवं शप्त्वा गतश्चासौ तप एव समाश्रितः ॥ ६७
 गते तस्मिन्महाभागे सा मुनीथाऽगता गृहम् । समाच्छेदे महात्मानं पितरं प्रति सा द्विजाः ॥ ६८
 यथा शसा तदा तेन गन्धर्वतनयेन तु । तत्सर्वं संक्षुतं तेन मृत्युना परिभाषितम् ॥ ६९
 कस्माच्चया ताडितोऽस्ति तपस्त्री दोषवर्जितः । युक्तं नैव कृतं भद्रे तपतस्य ताडनम् ॥ ७०
 एवमाभाष्य धर्मात्मा मृत्युः परमदुखितः । [* बभूव स हिं तस्या दिष्टमेवं विचिन्तयन्] ७१

सूत उवाच—

अत्रिपुत्रो महातेजा अङ्गो नाम भैरीपतिः । एकदा तु गतो विप्रास्तद्वनं प्रति नन्दनम् ॥ ७२
 तत्र दृष्टे देवराजस्तेनेन्द्रः पाकशासनः । अप्सरर्सा गणैर्युक्तो गन्धर्वैः किंनरैस्तथा ॥ ७३
 [† गीयमानो महास्तोत्रैर्कृषिभिर्देवमङ्गलैः ।] गीयमानो गीतकैश्च सुस्वरैः सप्तकैस्तथा ॥ ७४

* अ. पुस्तकस्तोत्रमेतिश्चान्तर्गतः पाठः । † एतचिहान्तर्गतोऽयं पाठो ग. घ. रु. छ. स. ट. रु. द. पुस्तकस्तम्भः ।

१ क. ख. रु. च. छ. स. द. प्रयोजयेत् । २ क. ख. रु. च. छ. स. द. विपश्यैव की० । ३ ट. म वश्यगा । र० ।
 ४ अ. सुसखं । ५ क. ख. रु. च. छ. स. द. सुसखः । ६ क. ख. रु. च. छ. स. द. दुष्टे । ७ क. ख. रु. च. छ. स.
 द. द. सुसखं ८ अ. जातो । ९ रु. छ. स. कृत्वा गता सा तु । १० क. ख. ग. घ. रु. च. छ. स. ट. रु. द. त्वा
 क्रोधरां । ११ क. ख. रु. च. छ. स. द. सुसख० । १२ क. ख. रु. च. छ. स. द. द. व वने सं । १३ क. ख. रु.
 च. छ. स. द. प्रतापश्चाम् ।

[#वीजयमानः सुगन्धैश्च व्यजनैः सर्व एव सः]। योषिद्दीरुपुक्ताभिश्चामरैर्हसगामिभिः ॥७५
 छत्रेण इंसवर्णेन चन्द्रविम्बानुकारिणा । एवं वै राजमानं तु सहस्राक्षं महावलम् ॥ ७६
 दृष्टा विसयमापेदे वासवं कामसंयुतम् । तस्य पार्खे महाभागं पौलोमीं चारुलोचनाम् ॥ ७७
 रूपेण तेजसा चैव तपसा च यशस्विनीम् । सौभाग्येन विराजन्तीं पातिव्रत्ययुतां सतीम् ॥ ७८
 तथा सह सहस्राक्षः स रेमे नन्दने वने । तस्य लीलां समालोक्य शङ्को राजा द्विजोत्तमाः ॥ ७९
 धन्यो वै देवराजोऽयमीदृशैः परिवारितः । अहोऽस्य तपसो वीर्यं येन प्राप्तं महत्पदम् ॥ ८०
 यदा ऽस्य सहशः पुत्रः सर्वलोकप्रथानकः । स्यान्मे तदा महत्सौख्यं प्राप्स्यामीह न संशयः ॥ ८१
 इति चिन्तापरो भूत्वा त्वरमाणो शृणु गतः ॥ ८२

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाल्यान एकोन्त्रिशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिः—४८१०

अथ अंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

अथ त्वेन्नो महातेजा दृष्टा चेन्द्रस्य संपदम् । भोगांश्चैव विलासं च लीलां तस्य महात्मनः ॥ १
 कथं वा ईदृशः पुत्रो मम स्याद्यर्थसंयुतः । चिन्तयित्वा क्षणं चैव स चाङ्गः खेदसंयुतः ॥ २
 ['स्वकं गेहं समायातः स त्वेन्नः सत्यतत्परः] । अत्रि प्रपञ्चं पितरं प्रणतो नन्दकंधरः ॥ ३
 कोऽयं पुण्यसमाचार इन्द्रत्वं प्राप्सवान्महान् । कस्य धर्मस्य वै व्युष्टिः किं कृतं कर्म चेष्टशम् ॥ ४
 [*कः कृतो धर्म एतेन कमाराधितवान्मुने] । तन्मे त्वं विस्तरेणापि वद सत्यवतां वर ॥ ५

अंशोऽध्यायः—

सार्थुं पृष्ठं महाभाग त्वया वै धर्मकारणम् । चरितं तस्य देवस्य तन्मे निगदतः शृणु ॥ ६
 सुव्रतो नाम मेधावी पुरा ब्राह्मणसत्तमः । तेन कृष्णो हृषीकेशस्तपसा चैव तोषितः ॥ ७
 पुण्यगर्भपतः प्राप्तो अदित्यां कश्यपात्किल । विष्णोश्चैव प्रसादेन देवराजो बभूव सः ॥ ८

अङ्गु उवाच—

कथमिन्द्रसमः पुत्रो मम स्यात्पुत्रवत्सल । तदुपायं समाचक्ष्व भवाञ्ज्ञानवतां वरः ॥ ९

अंशोऽध्यायः—

समासेनापि तस्यैव सुव्रतस्य महात्मनः । चरित्रमखिलं पुर्णयं निशामय यमामते ॥ १०
 सुव्रतो नाम मेधावी पुराऽराधितवान्हरिम् । तस्य भावं सुभर्तिं च ध्यानं चैव महात्मनः ॥ ११
 समालोक्य जगभाग्यो दत्तवान्वै महत्पदम् । स ऐन्द्रं सर्वभोगाद्यं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १२
 विष्णोश्चैव प्रसादाद्विं चानुभुक्ते त्रिलोकधृक् । एवं ते सर्वमाख्यातमिन्द्रस्यापि विचेष्टिम् ॥ १३

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. ग. घ. ङ. च. स. छ. ट. ढ. द. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठः क. स. ग. घ. ङ. च. छ. स. ट. ढ. द. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठो ढ. पुस्तकस्थः ।

१ क. स. ग. घ. ङ. च. छ. स. ट. ढ. द. णा । राजमानं सहस्राक्षं सर्वोभरणभूषितम् । २ क. स. ङ. च. छ. स. ट. द. 'यमहलम् । ३ क. स. ङ. च. छ. स. ट. 'क्य तुक्ष्यैव द्वि' । ४ क. स. ङ. च. छ. स. ट. तुक्षो । ५ क. स. ङ. च. छ. स. ट. तुक्षः । ६ क. स. ग. घ. ङ. च. छ. स. ट. द. 'धु साधु महाभाग यथेवं पृच्छसे प्राप्ति । च' । ७ क. स. ङ. च. छ. स. ट. तुक्षः । ८ क. स. ङ. च. छ. स. ट. 'यं तुक्षस्याप्ने निवेदितम् । सुं । ग. घ. ट. द. 'यं त्वास्याप्ने निवेदितम् । तुं । ९ अ. इन्द्रः ।

भक्त्या तुष्यति गोविन्दो भावध्यानेन सत्तम् । सर्वे ददाति सततं भक्त्या संतोषितो हरिः १४
तस्मादाराध्य गोविन्दं सर्वदं सर्वसंभवम् । सर्वज्ञं सर्ववेच्चारं सर्वेशं पुरुषं परम् ॥

तस्मात्प्राप्स्यसि सर्वे त्वं यद्यदिच्छसि नन्दन ॥ १५

सुखस्य दाता परमार्थदाता मोक्षस्य दाता जगतामिहेशः ।
तस्मात्तमाराध्य गच्छ पुत्र संप्राप्स्यसे हीन्द्रसमं हि पुत्रम् ॥ १६
आकर्ण्य वाक्यं परमार्थयुक्तं महात्मनाऽसौ ऋचिणा हि तेन ।
संगृह्य तत्त्वं वचनं हि तस्य आराधितुं शाश्वतमव्ययं सः ॥ १७
आमन्त्र्य चौक्षः पितरं महात्मा ब्रह्मात्मजं ब्रह्मसमानमेव ।
संप्राप्तवान्मेरुगिरेस्तु शृङ्गं तत्काश्चनै रत्नमयैः समेतम् ॥ १८

श्रद्धा श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाल्याने त्रिशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—४८३८

अर्थकारित्रिशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

नानारत्नैः सुदीप्तिर्हीटकेनापि सर्वतः । राजमानो गिरिश्रेष्ठो यथा सूर्यः स्वरश्मिभिः ॥ १
छायामशोकां संप्राप्य शतिलां सुखदायिनीम् । ध्यायन्ति योगिनः सर्वे शुंपविष्टा दृढासने ॥ २
कचित्पन्ति मुनयः कचिद्द्रायन्ति किंनरा । संतुष्टाश्वै गन्धर्वाः सुवीणातालधारिणः ॥ ३
वालमानलये लीनाः स्वरैः सप्तभिरन्वितैः । मूर्छनारत्निसंयुक्तैर्वर्यक्तं गीतं मनोरमम् ॥ ४
तस्मिन्हि पर्वतश्रेष्ठे चन्दनाच्छादसंस्थिताः । गन्धर्वाः गीततच्चव्वज्ञा गीतं गायन्ति तत्पराः ॥ ५
वृत्त्यन्ति योषितस्तत्र देवानां पर्वतोत्तमे । पापग्नी पुण्यदा दिव्या सुश्रेयः सुप्रदायिनी ॥ ६
वेदध्वनिः सुप्रचुरा थूयते पर्वतोत्तमे । चन्दनाशोकपुश्चागैः शालैस्तालैस्तमालकैः ॥ ७
द्वैशैः सुप्रेषंसंकाशै राजते पर्वतोत्तमः । संतानकैः कल्पवृक्षैर्गङ्गायाः पयसाऽङ्गुलैः ॥ ८
नगेन्द्रो भाति सर्वत्र नैगवृक्षैः सुपुष्पितैः । नानाधातुसमाकीर्णो नानारत्नमयो गिरिः ॥ ९
नानाकौतुकसंयुक्तो नानापङ्गलसंयुतः । देवदृन्दैः सुसंयुक्तश्चाप्सरोगणसंकुलः ॥ १०
ऋषिभिर्मुनिभिः सिद्धैः [गर्वन्धर्वैः] परिभाति सः । गजेश्चाचलुसंकाशैः सिंहनादैर्विराजते ॥ ११
शरभैर्मतशार्दूलैः] पूर्णग्रूथैरलंकृतः । वापीकूपतडागैश्च संपूर्णः शीतलोदकैः ॥ १२
हृसकारण्डवाकीर्णः र्वतः परिशोभते । स्वर्णोत्पलैश्च श्वेतैश्च [रक्तोत्पलैर्विराजते ॥ १३
नदीस्ववणसंघातैर्विमलैश्चोदकैस्तथा । शालैस्तालैस्तमालैस्तु रौप्यैश्च स्फाटिकैस्तथा ॥ १४
विस्तीर्णः काञ्चनैर्दिव्यैः सूर्यवहिसमप्रभैः । शिलातलैश्च संपूर्णः शैलराजो विराजते ॥ १५

* एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठः क. स. ग. श. ड. च. छ. स. ढ. द. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठः क. स. ड. च. छ. स. ढ. द. पुस्तकस्थः ।

१ क. स. ड. च. छ. स. ढ. द. स्य प्रणम्य तं शा । २ क. स. ड. च. छ. स. तुङ्गः । ३ क. स. ग. घ. ड. च.
छ. स. ट. ढ. द. वटैः । ४ क. स. ड. च. छ. स. ढ. द. क्षे रम्भापादपत्तंकु । ५ स. ग. घ. ड. च. ट. ढ. नाकृ ।
६ क. स. ड. च. छ. स. ढ. ग्रधूर्तं । ७ क. स. ग. घ. ड. च. छ. स. ढ. द. विमलोदकैः । ८ क. स. ग. घ. ड. च.
छ. स. ढ. सर्वत्र ।

विमानैर्देवतानां च प्रासादैः पर्वतोत्त(प)मैः ।	१६
कलशैश्वामरैयुक्तैः प्रासादैः परिशोभितः । नानागुणमुदितदेववृन्दैश्च राजते ॥	१७
देववृन्दैरनेकैश्च] गन्धैश्वैश्वारणैस्तथा । सर्वत्र राजते पुण्यो मेरुगिरिवरोत्तमः ॥	१८
तस्माद्ग्राननदी पुण्या पुण्यलभ्या महानदी । प्रसृता पुण्यतीर्थादद्या हंसपद्मैः समाकुला ॥	१९
मुनिभिः सेव्यमाना सा क्रिषिसंघर्षेहानदी । एवंगुणं गिरिश्रेष्ठं पुण्यकौतुकमङ्गलम् ॥	२०
अङ्गश्चात्रिसुतः पुण्यः प्रविवेश महामुनिः । गङ्गातीरे सुपुण्ये च त्वेकान्ते रत्नकन्दरे ॥	२१
तत्रोपविश्य गेधावी कामक्रोधविवर्जितः । सर्वेन्द्रियाणि संयम्य हृषीकेशं पनःकृतम् ॥	२२
ध्यायमानः स धर्मात्मा कृष्णं क्लेशापहं प्रभुम् । आसने शयने याने ध्याने च मधुमूदनम् ॥२३	
नित्यं पश्यति युक्तात्मा योगयुक्तो जितेन्द्रियः । चराचरेषु जीवेषु तेषु पश्यति केशवम् ॥	२४
आद्रेषु चैव शुक्लेषु सर्वेष्वन्येषु स द्विजः । एवं वर्षशतं जातं तप्यमानस्य तस्य च ॥	२५
बहुविद्वाश्च घोराश्च दर्शनं यान्ति नित्यशः । तेजसा तस्य देवस्य नृसिंहस्य महात्मनः ॥	२६
निरातङ्कः स धर्मात्मा दहत्यग्निरिवेन्थनम् । नियमैः संयमैश्वान्यैरूपवासैर्द्विजोत्तमाः ॥	२७
क्षीयमाणस्तु संजातो दीप्यमानः स्वतेजसा । सूर्यपावकसंकाशास्त्वङ् एवं प्रदृश्यते ॥	२८
एवं तपःसुनिरतं ध्यायमानं जनार्दनम् । आविर्भूयाब्रवीद्विवो वरं वरय मानद ॥	२९
तं च हृष्ट्वा हृषीकेशमङ्गः परमनिर्वृतः । तुष्टाव प्रणतो भूत्वा वासुदेवं प्रसन्नवीः ॥	३०

अङ्ग उवाच—

त्वं गतिः सर्वभूतानां भूतभावन पावन । भूतस्मा सर्वभूतेशो नमस्तुभ्यं गुणात्मने ॥	३१
गुणरूपाय गुणाय गुणातीताय ते नमः । गुणाय गुणकर्त्रे च गुणाद्याय गुणात्मने ॥	३२
भवाय भवकर्त्रे च भक्तानां भवहारिणे । भवाय भवगुणाय नमो भवाविनाशिने ॥	३३
यज्ञाय यज्ञरूपाय यज्ञेशाय नमो नमः । यज्ञकर्मभसज्ञाय नमः शङ्खधराय च ॥	३४
नमो हिरण्यवर्णाय नमो रथाङ्गधारिणे । सत्याय सत्यभावाय सर्वसत्यमयाय च ॥	३५
धर्माय धर्मकर्त्रे च सर्वकर्त्रे च ते नमः । धर्माङ्गाय सुवीराय धर्मधाराय ते नमः ॥	३६
नमः पुण्याय पुत्राय शपुत्राय महात्मने । [*मायामोहविनाशाय सर्वमायाकराय ते] ॥	३७
मायाधराय शूरीय त्वमूरीय नमो नमः [+सर्वमूर्तिधरायैव शंकराय नमो नमः] ॥	३८
ब्रह्मणे ब्रह्मरूपाय परब्रह्मस्वरूपिणे । नमस्ते सर्वधान्ने च नमो धामधराय च ॥	३९
श्रीपते श्रीनिवासाय श्रीधराय नमो नमः । क्षीरसागरवासाय चामृताय च ते नमः ॥	४०
महौषधाय धौराय महाप्रज्ञापराय च । अङ्गराय प्रमेध्याय मेध्यानां पतये नमः ॥	४१
अनन्ताय लक्षेशाय चानधाय नमो नमः । आकाशस्य प्रकाशाय पक्षिरूपाय ते नमः ॥	४२
हुताय हुतभोक्त्रे च हवीरूपाय ते नमः । बुद्धाय बुधरूपाय सदाबुद्धाय ते नमः ॥	४३

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. ड. च. छ. स. ढ. पुस्तकस्थः । + एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. ड. च. छ. स. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ङ. ड. च. छ. स. ढ. पु. पुण्यतोया । ट पुण्यवन्या । २ क. ख. ङ. ड. च. छ. स. ढ. द. म् । तुङ्ग । ३ क. ख. ङ. च. छ. स. ढ. ट. 'न्ते चारकं' । ४ क. ख. ङ. च. छ. स. त्तमः । क्षीं । ५ क. ख. ङ. च. छ. स. ढ. तुङ्ग । ६ ज. भवो-द्रवाय गु । ७ ट. ङ. कर्त्रे च संयाय । ८ क. ख. ङ. च. छ. स. ढ. द. भो नमो हिरण्याय न । ९ च. च मूलधर्मधराय । १० ग. घ. वीराय । ढ. वीराय । ११ क. ख. ङ. च. छ. य यहिरू । १२ क. ख. ङ. च. छ. द. मः । नमो हव्याय बुद्धाय स्वधाकराय ते ।

स्वाहाकाराय शुद्धाय हृष्यकाय महात्मने । व्यासाय वासवायैव वसुरूपाय ते नमः ॥	४४
वासुदेवाय विश्वाय वहिरूपाय ते नमः । [**हरये केवलायैव वामनाय नमो नमः ॥	४५
नमो नृसिंहदेवाय सत्त्वपालाय ते नमः । नमो गोविन्द गोपाय नम एकाक्षराय च ॥	४६
नमः सर्वक्षरायैव हंसरूपाय ते नमः । त्रितस्वाय नमस्तुभ्यं पञ्चतत्त्वाय ते नमः ॥	४७
पञ्चविंशतितत्त्वाय तत्त्वाधाराय वै नमः । कृष्णाय कृष्णरूपाय लक्ष्मीनाथाय ते नमः ॥	४८
नमः पश्चपलाशाक्ष आनन्दाय पराय च । नमो विश्वभरायैव पापनाशाय वै नमः ॥	४९
नमः पुण्यसुपुण्याय सत्यधर्माय ते नमः ॥	५०
नमो नमः शाखत अव्ययाय नमो नमः संघ(सर्व)नभोमयाय ।	५०
श्रीपद्मनाभाय महेश्वराय नमामि ते केशव पादपथम् ॥	५०
आनन्दकन्द कमलाप्रिय वासुदेव सर्वेश ईश मधुसूदन देहि दास्यम् ।	५१
पादौ नमामि तव केशव जन्म जन्म कृपां कृष्णव मम शान्तिद शङ्खपाणे ॥	५१
संसारदारुणहुताशनतापदग्धं पुत्रादिवन्धुमर्णैर्बहुशोकतापैः ।	५२
ज्ञानाम्बुदेन मम प्रावय पश्चनाभ दीनस्य मच्छरणरूप भवस्व नाथ ॥	५२
एवं स्तोत्रं समाकर्ण्य तु(त्व)इस्यापि महात्मनः । दर्शयित्वा स्वकं रूपं घनश्यामं महौजसम् ॥	५३
शङ्खचक्रगदापाणिं पश्चहस्तं मैहाप्रभम् । वैनतेयसमारूढमात्परूपं प्रदर्शितम् ॥	५४
सर्वाभरणशोभाङ्गं हारकङ्गणकुण्डलैः । राजमानं परं दिव्यं निर्मलं वनमालया ॥	५५
तुङ्गस्याग्रे हृषीकेशः शोभमानं महाप्रभम् । श्रीवत्साङ्गेन पुण्येन कौस्तुभेन जनार्दनः ॥	५६
दर्शयित्वा स्वकं देहं सर्वदेवमयो हरिः । सर्वालंकारशोभाढ्यं तुङ्गस्याग्रे जनार्दनः ॥	५७
स उवाच महात्मानं तं तुङ्गपृष्ठिसत्तमम् । भो भो विम महाभाग श्रूयतां वचनं शुभम् ॥	५८
मेघगम्भीरघोषेण समाभाष्य द्विजोत्तमम् । तपसा तेन तुष्टोऽस्मि वरं वरय शोभनम् ॥	५९
तुष्टमानं हृषीकेशं तं दृष्ट्वा कमलापतिम् । दीप्यमानं विराजन्त विश्वरूपं जनेश्वरम् ॥	६०
पादाम्बुजदूयं तस्य प्रणस्य च पुनः पुनः । हर्षेण महाताऽऽविष्टस्तमुवाच जनार्दनम् ॥	६१
दासोऽहं तव देवेश शङ्खचक्रगदाधर । वरं मे दातुकामोऽसि देहि त्वं वंशजं सुतम् ॥	६२
दिवि चेन्द्रो यथा भाति सर्वतेजःसमन्वितः । तादृशं देहि मे पुत्रं सर्वलोकस्य रक्षकम् ॥	६३
सर्वदेवप्रियं देव ब्रह्मण्यं धर्मपण्डितम् । दातारं ज्ञानसंपदं धर्मतेजःसमन्वितम् ॥	६४
त्रैलोक्यरक्षकं कृष्ण सत्यधर्मानुपालकम् । यज्वनामुत्तमं चैकं शूरं त्रैलोक्यभूषणम् ॥	६५
ब्रह्मण्यं वेदेंसिद्धांशं सत्यसंधं जितेन्द्रियम् । अजितं सर्वजेतारं विष्णुतेजःसमप्रभम् ॥	६६
वैष्णवं पुण्यकर्तारं पुण्यजं पुण्यलक्षणम् । शान्तं तु तपसोपेतं सर्वशास्त्रविशारदम् ॥	६७
सुशीलं सर्वधर्मज्ञं भवतो गुणसंयुतम् । ईदृशं देहि मे पुत्रं दातुकामो यदा वरम् ॥	६८
वासुदेव उवाच—	
एभिर्गुणैः समोपेतस्तव पुत्रो भविष्यति । अत्रिवंशस्य वै धर्ता विश्वस्यास्य महामते ॥	६९

* एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ढ. च. छ. झ. द. पुस्तकस्यः ।

१ क. ख. ढ. च. कपिलायैव । २ क. ख. ढ. च. ढ. तेजसे । त्रिं । ३ ढ. च. ढ. महाप्रभम् । ४ ढ. द्विद्वासं सा ।
५ क. ख. ढ. च. ढ. द्व. । वेदान्शं योगिनां श्रेष्ठ भ ।

तेजसा यशसा पुण्यैः पितरं चोद्दरिष्यति । उद्धरिष्यति यः सत्यैः पितरं च पितामहम् ॥ ७०
भवान्याप्स्यसि मे सर्वं तदिष्णोः परमं पदम् । इत्युक्त्वा देवदेवेशस्तमङ्गं प्रति स द्विजः ॥ ७१
कस्यचित्पुण्यवीर्यस्य पुण्यां कन्यां विवाहय । तस्यामुत्पादय सुतं पुण्यं पुण्यावहं प्रियम् ॥ ७२
स भविष्यति धर्मात्मा मेत्प्रसादान्महामुने । [**सर्वज्ञः सर्ववेत्ता च यादृशो वाञ्छितस्त्वया] ॥
एवं वरं ततो दत्त्वा त्वन्तर्थानं गतो हरिः ॥ ७३

शति श्रीमहामुणे पादे भूमिक्षण्डे वेनोपाल्यानेऽङ्गवरप्रदानं नार्मकांतिशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

आदितः श्लोकानां समश्चिद्गाः—४९, ?

अथ द्वार्तिशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

शसा गौन्धर्वमुख्येन सुंशङ्केन महात्मना । तस्याः शापः कथं जातः किं । किं कर्म कृतं तया ॥ १
सा लेखे कीदृशं पुत्रं तस्य शापाद्विदां वर । सुनीथायाश्वरित्रं तु त्वं नो विस्तरतो वद ॥ २

सूत उचाच—

सुशङ्केनापि तेनैव सा शसा तनुप्रध्यमा । पितुः स्थानं गता सा तु सुनिथा कुञ्जपीडिता ॥ ३
स्वचरित्रं तदा सर्वं पितरं प्रति चाब्रवीत् । श्रुतवान्सोऽपि धर्मात्मा मैत्युर्धर्षवतां वरः ॥ ४

तामुवाच सुनीथां तु सुतां शसां महात्मना । भवती दुष्कृतं पापं धर्मतेजःप्रणाशनम् ॥ ५

कस्मात्कृतवती भद्रे मुनेस्तस्य हि ताडनम् । [† विरुद्धं सर्वलोकस्य भवत्या परिकल्पितम्] ॥६
कामकांथविहीनं तं सुशान्तं धर्मवत्सलम् । तपोमार्गविलम्बं च परब्रह्मणि संस्थितम् ॥ ७

तपेव घातयेदां वै तस्य पापं शृणुत्वं हि । पापात्मा जायते पुत्रि किलिवषं भुजते स हि ॥ ८
ताडयन्तं ताडयेद्यः क्रोशन्तं क्रोशयेत्पुनः । तस्य पापं स वै भुजे ताडितस्य न संशयः ॥ ९

स वै शान्तः संजितात्मा ताडयन्तं न ताडयेत् । निर्दोषं प्रति येनापि ताडनं च कृतं सुते ॥१०
पश्चान्मोहेन पापेन निर्दोषोऽपि च ताडयेत् । पापं कर्तुश्च यत्पापं निर्दोषं प्रति गच्छति ॥ ११

ताडनं नैव तस्माद्गि कार्यं दोषवतोऽपि च । दुष्कृतं च महत्पुत्रि त्वयैवं परिपालितम् ॥ १२

शसा तेनापि पश्चाच तस्मात्पुण्यं समाचर । सतां संगममासाद्य सदैव परिवर्तय ॥ १३

योगऽध्यानेन दानेन परिवर्तय नित्यशः । सतां सङ्गो महापुण्यो बहुक्षेमप्रदायकः ॥ १४

वाले पश्य मुदृष्टान्तं सतां सङ्गस्य यद्गुणम् । अपां संस्पर्शनत्स्नानात्पानानादर्शनतोऽपि वा ॥ १५
मुनयः सिद्धिमायान्ति वायाभ्यन्तरक्षालितः । औंयुष्मन्तो भवन्त्येते लोकाः सर्वे चराचराः ॥

* एतचिह्नान्तर्पतोऽयं पाठः ड. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. स. ड. ड. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ड. च. छ. स. ड. स्थानं । २ क. ख. ड. च. छ. स. ड. शस्तं तुङ्गं । ३ क. ख. च. छ. स. तं तस्मात्पीठो न संशयः । स । ४ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. स. ट. ड. द. मैत्युर्धर्षति न संदेहो मै । ५ क. ख. ड. च. छ. स. ड. मत्प्रसादान्महामते । ६ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. स. ट. ड. द. गन्धर्वपुत्रेण सुं । ७ छ. स. सुसखेन । ८ ज. तस्य शापात्कर्य । ९ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. ट. ड. पाद्मिजोत्तम । सुं । १ क. ख. ग. ड. च. छ. स. ट. ड. द. मृत्युः सत्यवै । ११ क. ख. ड. च. छ. स. ड. द. नन्दिति । १४ क. ख. ड. च. छ. स. ड. शुचिष्मन्तो ।

[*अपि संतोषशीलश्च मृदुगामी प्रियंकरः । निर्मलो रसवांश्वासौ पुण्यवीर्यो मलापहः ॥ १७
तथा शान्तो भवेत्पुत्रि सर्वसौख्यप्रदायकः । यथा वह्निप्रसङ्गाच्च मलं त्यजति काश्चनम् ॥ १८
तथा सतां हि संसर्गात्पापं त्यजति मानवः । सत्यवह्निप्रदीपश्च प्रज्वलेत्पुण्यतेजसा ॥ १९
सत्येन दीपिमांश्चैव ज्ञानेनापि सुनिर्षलः । अत्युष्णो ध्यानभावेन श्वस्पृश्यः पापजैर्नरैः ॥ २०
सत्यवद्देः प्रसङ्गाच्च पापेन्धनं दिधक्षति । तस्मात्सत्यस्य संसर्गः कर्तव्यो नान्यथा त्वया] ॥ २१
तस्मात्पुत्रि महाभागे चिन्तयाधोक्षजं हरिम् । पापभावं परित्यज्य पुण्यमेव समाश्रय ॥ २२

सूत उवाच—

एवं पित्रा सुनीथा सा दुःखिता प्रविवोधिता । नमस्कृत्य पितुः पादौ सा गता निर्जनं बनम् ॥
कामक्रोधौ परित्यज्य बाल्यभावं तपस्त्विनी । मोहद्रोहौ च मायां च त्यक्त्वा चैकान्तमास्थिता ॥२४
तस्याः सर्वाय रस्मायास्तास्त्वपोन्विताः । ददृशुस्तां विशालाक्ष्यः सुनीथां दुःखभागिनीभू
ध्यायन्तीं चिन्तयानां तापूचुस्ताः समुपागताः । कस्माच्चिन्तत्सि भैर्द्रं ते त्वनया चिन्तयाऽन्विता ॥
संतापकारणं शूहि चिन्ता दुःखप्रदायिनी । एकैव सार्थका चिन्ता धर्मस्यार्थं विचिन्त्यते ॥ २७
द्वितीया सार्थका चिन्ता योगिनां धर्मनन्दिनि । अन्या चानर्थका चिन्ता तां नैव परिकल्पयेत् ॥
कौमनाशकरी चिन्ता बलतेजःप्रणाशिनी । नाशयेत्सर्वसौख्यं तु रूग्हार्णि विदर्शयेत् ॥ २९
['रुणामोहौ तथा लोभमेतांश्चिन्ता हि प्रापयेत् । पापमुत्पादयेचिन्ता चिन्तिता च दिने दिने ॥३०
चिन्ता व्याधिप्रकाशाय नरकाय प्रकल्पयेत्] । तस्माच्चिन्तां परित्यज्य चानुवर्त्तस्व शोभने ॥ ३१
अर्जितं कर्मणा पूर्वं स्वयमेव नरेण तु । तदेव भुज्ञेऽसौ जनुर्झानवान्न विचिन्तयेत् ॥ ३२
तस्माच्चिन्तां परित्यज्य मुखदुःखादिकं वद । तासां तद्वचनं श्रुत्वा सुनीथा वाक्यमव्रवीत् ॥ ३३

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे देवोपास्याने सुनीथाचरितं नाम द्वात्रिशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—४९४४

अथ व्रयविशेषोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

यथा शसा वने पूर्वं सुंशड्हेन महात्मना । तासु सर्वं यथाऽऽख्यातं सखीष्वेवं विचेष्टितम् ॥
आत्मनश्च महाभागा दुःखेनापि प्रपीडिता ॥

१

सुनीथोवाच—

अन्यज्ञाहृं प्रवक्ष्यामि सर्वयः शृण्वन्तु सांप्रतम् ॥ २
मदीयां रूपसंपत्तिं वयसो गुणसंपदम् । विश्यन्मां पितुश्चिन्ता संजाता मम कारणात् ॥ ३
देवेभ्यो दातुकामोऽसौ मुनिभ्यस्तु महायशाः । स्वहस्ते तु निश्चैव देवानिदमुदाहरत् ॥ ४
गुणाद्वयेण सुता बाला मर्मैवं चारुलोचना । दातुकामोऽस्मि भद्रं वो गुणिने वै महात्मने ॥ ५

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. छ. श. द. द. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठो द. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ङ. च. छ. श. द. 'भारं ७' । २ क. ख. ङ. च. छ. श. द. 'जगमुः कीडर्ये लीलयाऽन्वितं' । ३ क.
ख. ङ. च. छ. श. ट. द. भद्रे त्वं त्वं । ४ क. ख. ङ. च. छ. श. 'कायना' । ५ क. ख. ङ. च. छ. श. द. द.
तुमुखेन । ६ क. ख. ङ. च. छ. ट. द. द. 'वं समाप्त्या' ।

मृत्योर्बाक्यं ततो देवा ऋषयः शुश्रुवस्तथा । तमूचुर्भाषमाणं ते देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥ ६
 तव कन्या गुणाढ्येयं सेत्यानां परमावधिः । दोषेणैकेन संदुष्टा ऋषिशापेन तेन वै ॥ ७
 अस्यामुतप्तस्यते पुत्रो दुष्टवीर्यः पुमान्किल । भविताऽसौ महापापी पुण्यवंशविनाशकः ॥ ८
 गङ्गातोयेन संपूर्णे यथा कुम्भः प्रदृश्यते । सुराया विन्दुना लिप्सो मद्यकुम्भः प्रजायते ॥ ९
 पापस्य पापसंसर्गात्कुलं पौपि प्रजायते । आरनालस्य वै विन्दुः क्षीरमःये प्रयाति चेत् ॥ १०
 पश्चान्नाशयते क्षीरमात्मरूपं प्रकाशयेत् । तैस्माद्विनाशयेत्पुण्यं पापपुत्रो न संशयः ॥ ११
 अनेनैव हि दोषेण तवेयं पापभागिनी । अन्यस्यै दीयतां गच्छ देवैरुक्तः पिता मम ॥ १२
 देवैश्चापि सगन्धर्वैर्ऋषिभिश्च महात्मभिः । तैश्चापि स परित्यक्तः पिता मे दुःखपीडितः ॥ १३
 प्रपाप्येवं प्रतीकारं न कुर्वन्ति हि मैज्जनाः । एवं पापमयं कर्म मया चैव पुरा कृतम् ॥ १४
 ततश्चाहं स्वयत्नेन वनमेव समाप्तिता । तप एव चरिष्यामि करिष्ये कायशोषणम् ॥ १५
 भवतीभिः सुपृष्टाऽहं कार्यकारणमेव हि । मम चिन्तानुरुंगं कर्म मया सख्यः प्रकाशितम् ॥ १६
 एवमुक्त्वा सुनीथा च मृत्योः कन्या यशस्विनी । विरराम मुदुःखार्ता किंचिद्वाच वै पुनः ॥ १७

सर्व्य ऊचुः—

दुःखमेव महाभागे त्याज्यं कायविनाशनम् । नास्ति कस्य कुले दोषो देवैः प्रोक्तः समाश्रितं ॥ १८
 क्षिप्रमुक्तं पुरा तेन ब्रह्मणा हैरिसंनिधौ । देवैश्चापि न हि त्यक्तो ब्रह्म पूज्यतमोऽभवत् ॥ १९
 ब्रह्महत्याप्रमुक्तोऽसौ देवराजोऽपि पश्यते । देवैः सार्थं महाभागैख्यलोक्यं परिभुजति ॥ २०
 गौतमस्य प्रियां भार्यामहल्यां गतवान्पुरा । परदाराभिगामित्वं देवत्वे परिवर्तते ॥ २१
 ब्रह्महत्योपमं कर्म दारुणं कृतवान्हरः । ब्रह्मणस्तु कपालेन चाश्रापि परिवर्तते ॥ २२
 देहो निपतितो(तः) पश्य निपिशापेन वा पूर्वैः । अगस्त्यः कुम्भसंभूतख्यलोक्यं परिकल्पयेत् ॥ २३
 लोकस्थाश्च प्रजा यस्य देवाश्राश्च चराचराः । कृष्णो भुक्ते महाशापं भार्गवेण कृतं पुरा ॥ २४
 गुरुदारानगतश्चन्द्रः क्षीणश्चैव प्रदृश्यते । भविष्यति महातेजा राजराजः प्रतापवान् ॥ २५
 पाण्डुपुत्रो महाप्राज्ञो धर्मात्मा स युधिष्ठिरः । गुरोश्चैव वधार्थीय त्वनृतं स वदिष्यति ॥ २६
 एतेष्वेव महत्पापं बर्तितं च महत्सु च । वैगुण्यं कस्य वै नास्ति कस्य नास्ति किलञ्जनम् ॥ २७
 भवती स्वल्पदोषेण लिप्साऽनेन वरानने । उपकारं करिष्यामस्तवैव वरवर्णिणि ॥ २८
 तवाङ्गे ये गुणाः सन्ति सतां शीणां यथा शुभे । अन्यत्रापि न पश्यामस्तानुणांशासुवल्लभे ॥ २९
 रूपमेवं वरत्रीणां प्रथमं भूषणं शुभे । शीलमेव द्वितीयं च तृतीयं सत्यमेव च ॥ ३०
 आर्यत्वं च चतुर्थं च पञ्चमं धर्ममेव हि । षष्ठं सतीत्वं दृढता सप्तमं साहसोऽष्टमम् ॥ ३१

१ क.ख.ग.घ.ड.च.छ.ज.झ.ट.ड.ठ. स्तदा । त । २ क.ख. ग. घ. च. छ. झ. ट. शीलानां । ३ ग.घ ट ड पापस्य
 जा । ४ क.ख. त. च.छ.झ.ट. तद्विदिं । ५ च.छ.झ.ट. येदशो पा । ६ क.ख.ग.घ.ड.च.छ.ज. झ. ट. ड. ट. सज्जनाः । ७ क.
 ख.ड.च.छ.झ.ट. म् । संतसा दुःखशोकेन । ८ क.ख.ड.च.छ.झ.ट. वैः पापं समाश्रितम् । क्षिं । ९ क.ख.ड. च. छ. झ.
 ट. तः । जिष्यमुः । १० क.ख.ग.ड.च.छ.ज. दृहसैः । ११ व. क्यं मुक्त एव हि । गौः । १२ ग. घ. ज. ते । देवा-
 विपतितं तत्र क्षिप्तिवेदपारगैः । अ॑ । १३ क.ख.ड.च.छ.झ.ट. लोका नमन्ति तं देव दें । च.ज. ट. लोकस्यास्य परं दे॒॑ दे॒॑ ।
 १५ क. ख. ड. च. छ. झ. ट. 'बु गुणः ली' । १६ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. झ. ट. ड. ठ. हि । मधुरत्वं ततः
 प्रोक्तं पञ्चमेव वरानने । शुद्धत्वं सप्तमं वाले शन्तर्बाह्येषु योषिताम् ॥ अष्टमं हि पतिर्भावं नुश्रूपा नवमं किल । सहिष्णुर्शं मं
 प्रोक्तं रतिश्चिकादशं तथा । पातिग्रत्यं ततः प्रोऽ ।

नवमं मङ्गलं गानं दशमं व्यवसायता । एकादशस्तथा स्त्रीणां कामाधिकर्यं प्रकीर्तितम् ॥ ३२
 मधुरं वचनं प्रोक्तं द्वादशं वरवर्णिनि । तैस्त्वं संभाविता बाले मा भैरोवि वरानने ॥ ३३
 येनोपायेन ते भर्ता भविष्यति सुर्धर्मकृत् । तमुपायं प्रपश्यामस्तवार्थं वयमेव हि ॥
 स्वस्था भव महाभागे मा वै त्वं साहसं कुरु ॥ ३४

सूत उवाच—

एवपुक्ता सुनीथा तु पुनरूचे सखीस्तु ताः । कथयद्वं प्रमोपायं येन भर्ता भविष्यति ॥ ३५
 तामूचुस्ता वरा नार्यो रम्भायाशारुलोचनाः । रूपमाधुर्यसंयुक्ता भविती(त्री) भूतिवर्धिनी ॥ ३६
 ब्रह्मशापेन संभीता वयमत्र समागताः । [*तां प्रोचुर्हि विशालाक्षीं मृत्युकन्यां सुलोचनाम्] ३७
 विद्यामेकां प्रदास्यामः पुरुषाणां प्रमोहिनीम् । सर्वप्रायाविदां भद्रे सर्वभद्रप्रदायिनीम् ॥ ३८
 विद्याबलं ततो दद्युस्तस्यै ताः सुखदायकम् । यं यं प्रोहयितुं भद्र इच्छस्येवं सुरादिकम् ॥ ३९
 तं तं सद्यो मोहय वा इत्युक्ता सा तथाऽकरोत् । विद्यायां हि सुसिद्धायां सा सुनीथा सुनन्दिता
 सैमेतैव सखीभिस्तु पुरुषान्ना विषयति । अटमाना गता पुण्यं नन्दनं वनमुत्तमम् ॥ ४१
 गङ्गातीरे ततो दृष्टा ब्राह्मणं रूपसंयुतम् । सर्वलक्षणसंपन्नं सूर्यतेजःसमप्रभम् ॥ ४२
 रूपेणाप्रतिमं लोके द्वितीयमित्र मन्मथम् । देवरूपं महाभागं भाग्यवनं सुभाग्यदम् ॥ ४३
 अनौपम्यं महात्मानं विष्णुतेजःसमन्वितम् । वैष्णवं सर्वपापद्वं विष्णुतुल्यपराक्रमम् ॥
 कामकोथविहीनं तमत्रिवंशविभूषणम् ॥ ४४

दृष्टा स्वरूपं तपसा तपनं दिव्यप्रभावं परितप्यमानम् ।

प्रपञ्च रम्भां स्वसखीं सुमोहात्कोऽयं दिविष्प्रमवरो महात्मा ॥ ४५

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिकाण्डे वेनोपास्त्वयाने त्रयजित्तोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिद्वाः—४९-५०

अथ चतुर्भिर्शिरोऽध्यायः ।

रम्भोवाच—

ब्रह्मा शब्दक्तसंभूतस्तस्माज्ज्ञे प्रजापतिः । अत्रिनामं स धर्मात्मा तस्य पुत्रो महामनाः ॥ १
 अङ्गो नाम अर्यं भद्रे नन्दनं वनमागतः । इन्द्रस्य संपदं दृष्टा नानातेजःसमन्विताम् ॥ २
 कृता स्पृहा त्वनेनापि इन्द्रस्य सदृशे पदे । ईदृशो हि यदा पुत्रो मम स्याद्वशवर्धनः ॥ ३
 सुश्रेयो मे भवेज्जन्म यशःकीर्तिसमन्वितम् । आराधिनो हृषीकेशस्तपोभिर्नियमैस्ततः ॥ ४
 सुप्रसन्ने हृषीकेशे वरं याचितवानयम् । इन्द्रस्य सदृशं पुत्रं विष्णुतेजःपराक्रमम् ॥ ५
 वैष्णवं सर्वपापद्वं देहि मे मधुसूदन । दत्त एवं मया पुत्रं ईदृशः पूरिपालकः ॥ ६
 तदाप्रभृति विप्रेन्द्रः पुण्यां कन्यां प्रपश्यति । यथा त्वं चारुसर्वाङ्गी तथाऽयं परिपश्यति ॥ ७

* एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठ क. ख. ग. ढ. च. छ. झ. ट. ढ. द. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ढ. च. छ. झ. ट. संभूषिता । २ क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. झ. ट. ढ. हि । तामूचुस्ता वरा: सख्यो मा ।
 ३ क. ख. ढ. च. छ. झ. ट. भ्रमत्येव । ४ क. ख. ढ. च. छ. झ. ट. तुङ्गो । ५ क. ख. ढ. च. छ. झ. ट. स्याद्वर्मसंयुतः ।
 ६ क. ख. ढ. च. छ. झ. ट. सर्वधारकः ।

एनं गच्छ वैरत्वेन अस्मात्पुत्रो भविष्यति । पुण्यात्मा सर्वधर्मज्ञो विष्णुतेजःपराक्रमः ॥ ८
 एतत्ते सर्वपाल्यातं यथा त्वं परिपृच्छासि । अर्यं भर्ता तव श्रेष्ठो भवेदेवि न संशयः ॥ ९
 सुशङ्खस्यापि यः शापो वृथा सोऽपि भविष्यति । एवं जाते महाभागे पुत्रे धर्मप्रचारिणि ॥ १०
 भविष्यति सुखं भद्रे सत्यं सत्यं वदाम्यहम् । सुक्षेत्रे कर्षको यादग्नीं वपति तत्परः ॥ ११
 स तथा भुज्ञते देवि यथा वीजं तथा फलम् । अन्यथा नैव जायेत तत्सर्वं सदृशं भवेत् ॥ १२
 अयमेव महाभागस्तपस्वी पुण्यवीर्यवान् । अस्य वीर्यात्समुत्पन्नो शास्यैव गुणसंपदा ॥ १३
 युक्तः पुत्रो महातेजाः सर्वधर्मभूतां वरः । भविष्यति महाभागो युक्तात्मा योगतच्चवित् ॥ १४

एवं हि वाक्यं सुनिश्चम्य बाला रम्भाप्रयुक्तं शिवदायकं तत् ।

विचिन्त्य बुद्ध्या हि सखीमुखोद्रतं मेनेऽथ सर्वं परिसत्यमेव हि ॥ १५

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिकाप्प्लेवेनोपाल्याने चतुर्लिंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टज्ञाः—५००५

अथ पञ्चांशिशोऽध्यायः ।

सुनीथोवाच—

सत्यमुक्तं त्वया भद्र एवमेतत्करोम्यहम् । अनया विद्यया विमं मोहयिष्यामि नान्यथा ॥ १
 साहाय्यं देहि मे पुण्यं येन गच्छामि सांप्रतम् । एवमुक्ता तया रम्भा तामुवाच यैशस्विनी ॥ २
 कीदृशं दग्धि साहाय्यं तत्त्वं कथय भामिनि । द्रूतत्वं गच्छ मे भद्र एनं प्रति सुसांप्रतम् ॥ ३
 एवमुक्त्वा तु सा रम्भां विरराम मुलोचना । एवमेतत्प्रतिज्ञातं रम्भया देवभार्यया ॥ ४
 करिष्ये तव साहाय्यमादेशो मम दीयताम् । सद्गावेन विशालाक्षी रूपयौवनशालिनी ॥ ५
 मायया दिव्यरूपा सा संबभूत वरानना । रूपेणाप्रतिमा लोके मोहयन्ती जगत्रयम् ॥ ६
 मेरोश्वैव महापुण्ये शिखरे चारुकन्दरे । नानाथातुसमाकीर्णे नानारत्नोपेशोभिते ॥ ७
 देववृक्षैः समाकीर्णे बहुपुष्पोपशोभिते । [**देववृन्दसमाकीर्णे गन्धर्वाप्सरसेविते] ॥ ८
 मनोहरे सुरम्ये च शीतच्छायायासमाकुले । चन्दनानामशोकानां तरुणां चारुहासिनी ॥ ९
 दोलायां सा समारूढा सर्वशृङ्गारशोभिता । कौशेयेन सुनीलेन राजमाना वरानना ॥ १०
 अंतीवशोभमानेन कञ्जुकेन द्विजोत्तमाः । सर्वाङ्गसुन्दरी बाला वीर्णांवादनतत्परा ॥ ११
 गायमाना वराङ्गी तं सुस्वरं सुविमोहनम् । ताभिः परिवृता बाला सखीभिः सुमनोहरा ॥ १२
 अङ्गस्तु कन्दरे पुण्य एकान्ते ध्यानमास्थितः । कामक्रोधविहीनस्तु ध्यायमानो जनार्दनम् ॥ १३
 स श्रुत्वा सुस्वरं गीतं मधुरं सुमनोहरम् । तालमानक्रियोपेतं सर्वसच्चविकर्षणम् ॥ १४
 ध्यानांच्चलितचित्तस्तु मायागीतेन मोहितः । समुत्थायाऽसनात्तूर्णं पश्यमानो मुहुर्मुहुः ॥ १५

* एताण्डिनान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ग. घ. ड. च. छ. श. ट. ढ. द. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ड. च. छ. श. ट. वरारोहे । २ क. ख. ड. च. छ. श. ट. सुसखस्या । ३ क. ख. ड. च. छ. श. ट. हि सुनीथया तदा तत्त्वार्थमेतत्परि । ४ क. ख. ड. च. छ. श. ट. मनस्विनीम् । ५ क. ख. ड. च. छ. श. ट. 'पसंचये । दे' । ६ क. ख. ड. च. छ. श. ट. बन्धुकपुष्पवर्णेन । ७ क. ख. ड. च. छ. श. ट. 'णातालकराविला । गा' । ८ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. श. ट. द. 'रं विशेषो' । ९ क. ख. ड. च. छ. श. ट. तुक्षस्तु । १० क. ग. घ. ड. च. छ. श. ट. द. 'चाल तेजस्वी मा' ।

जगाय तत्र वेगेन मायाचालितमानसः । दोलासंस्थां विपश्यैव वीणादण्डकथारिणीम् ॥ १६
 हास्यमानां सुगायन्तीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् । मोहितस्तेन गीतेन रूपेणांपि महायशाः ॥ १७
 तस्या लावण्यभावेन मन्मथस्य शराहतः । आकुलव्याकुलो जातो मुनिपुत्रो द्विजोत्तमाः ॥ १८
 प्रलपत्यनिमोहेन जृम्भते च पुनः पुनः । स्वेदः कम्पोऽथ संतापस्तस्याङ्गे जायते क्षणात् ॥ १९
 मुखते च महामोहैर्गल्लनः स्वलितमानसः । वेपमानस्तृतः शुष्को दूयमानः समागतः ॥ २०
 तामालोक्य विशालाक्षीं मृत्योः कन्यां यशस्विनीम् । अथोवाच महात्मा स सुनीथां चाह्हासिनीम् ॥
 का त्वं कस्य वरारोहे सर्वाभिः परिवारिता । केन कार्येण संपाप्ता केन त्वं प्रेषिता वनम् ॥ २२
 तवाङ्गं सुन्दरं सर्वं समाभाति वरानने । समाचक्ष्व ममाद्यैव प्रसादसुमुखी भव ॥ २३
 मायामोहेन संमुग्धस्तस्याः कर्म न विन्दति । मार्गर्ण्यमन्मथस्यापि परिविद्वो महामुनिः ॥ २४
 एवंविधं महद्वाक्यं समाकर्ण्य भेदामतेः । नोवाच किंचित्सा विष्णुं समालोक्य सर्वामुखम् ॥ २५
 रम्भायाः सा सुनीथा तु संझया परितोषिता । समुवाच ततो रम्भा सादरं तं द्विजोत्तमम् ॥ २६
 इयं कन्या महाभागा मृत्योश्चापि महात्मनः । सुनीथा मुप्रसिद्धेयं सर्वलक्षणसंयुता ॥ २७
 पतिमन्वेषते बाला धर्मवन्तं तपोनिधिम् । शान्तं दान्तं महाप्राङ्गं वेदविद्याविशारदम् ॥ २८
 तामुवाच ततस्त्वङ्गो रम्भामप्सरसां वराम् । मया चाऽराधितो विष्णुः सर्वविश्वमयो हरिः ॥ २९
 तेन दत्तो वरो मर्त्यं पुत्राख्यः सर्वसिद्धिदः । तञ्चिभित्तमहं भद्रे सुतार्थं नित्यमेव च ॥ ३०
 कस्यचित्पुण्यवीर्यस्य कन्यामेकामचिन्तयम् । सदैवाहं न पश्यामि सुशुभामात्मनः क्वचित् ॥ ३१
 इयं धर्मस्य वै कन्या धर्मचारा वरानना । मामेव हि भजत्वेषा यदि कान्तमिहेच्छति ॥ ३२
 ये यमिच्छेदियं बाला तं तं दद्वि न संशयः । देयं वाऽद्येयेवापि त्वस्याः संगमकारणात् ॥ ३३
 एवमेव त्वया देयं रम्भोवाच द्विजोत्तमम् । [*विमेन्द्र त्वं शृणुष्वैव मम वाक्यं च सांपतम् ॥ ३४
 एषा नैव त्वया त्याज्या धर्मपत्नी सदैव हि । अस्या दोषगुणौ चैव ग्राह्णी नैव कदा त्वया ॥ ३५
 स्वहस्तं देहि विमेन्द्र सत्यप्रत्ययदायकम् । एवमस्तु मया दत्तो हस्या हस्तो न संशयः ॥ ३६

सूत उवाच—

एवं संबन्धिकं कृत्वा सत्यप्रत्ययकारकम् । गान्धर्वेण विवाहेन सुनीथामुपयेमिवान् ॥ ३७
 तस्मै दत्त्वा सुनीथां तां रम्भा हृष्टेन चेतसा । सा तां चाऽमम्ब्रयित्वा वै गता गेहं स्वकं पुनः ॥
 प्रहृष्टचेतसः सख्यः स्वस्थानं प्रतिजग्मिरे । गतासु तासु सर्वासु सर्वाषु द्विजसत्तमः ॥ ३९
 रेष्ये त्वङ्गस्तया सार्थं प्रियया भार्यया सह । तस्यामुतपाद्य पुत्रैकं सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ ४०
 चकार नाम तस्यैवं वेनाख्यं तनयस्य हि । वद्युथे स महातेजाः सुनीथातनयस्तदा ॥ ४१
 वेदशास्त्रपत्तीत्यैव धनुर्वेदं गुणान्वितम् । सर्वासां सोऽपि मेधावी विद्यानां पारमेयिवान् ॥ ४२
 स तस्य तनयो वेनः शिष्टाचारेण वर्तते । स वेनो ब्राह्मणश्रेष्ठाः क्षत्रियाचारपरोऽभवत् ॥ ४३
 दिवि चेन्द्रो यथा भाति सर्वतेजःसमन्वितः । स भात्येवं महाप्राङ्गः स्वबलेन पराक्रमैः ॥ ४४

* एतांश्चान्तर्गतोऽयं पाठो स्म. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ढ. च. छ. स. द. 'स्ततस्तुतो द' । २ क.स.च.छ.स. महामुनेः । ३ क.ख.ग. घ. ढ. च. छ. स. ट. द.
 'य श्रुतां द्विजसत्तमं रम्भोवाच—एषा । ४ क. ख. ढ. च. छ. स. द. 'मे तुह' । ५ क.ख.ड.च.छ.स. द. 'न् । तुहस्य ।

नाहुषस्यान्तरे प्रासे वैवस्वतसमागते । प्रजापालं विना लोके प्रजाः सीदन्ति वै सदा ॥ ४५
 प्रज्ञयो धर्मतस्त्वज्ञाः प्रजाहेतोस्त्वपोधनाः । चिन्तयन्ति महीपालं धर्मज्ञं सत्यपण्डितम् ॥ ४६
 तं वेनमेव ददृशुः संपर्शं सर्वलक्षणैः । प्राजापत्ये पदैः चैनमन्यष्ट्रिन्द्रिजोत्तमाः ॥ ४७
 अभिषिक्ते महाभागे त्वञ्जपुत्रे तदा नृपे । ते प्रजापतयः सर्वे जग्मुस्ते च तपोवनम् ॥ ४८
 गतेषु तेषु सर्वेषु वेनो राज्यं करोति सः ॥ ४९

सूत उवाच—

सा मुनीथा सुतं ददृशा सर्वराज्यप्रसाधकम् । विशङ्कते प्रभावेन शापात्तस्य महात्मनः ॥ ५०
 ममापत्यो महाभागो धर्मत्प्राप्ता संभविष्यति । इत्येवं चिन्तयेत्तिं पूर्वपापाद्विशङ्किता ॥ ५१
 धर्माङ्गानि सुपुण्यानि सुताङ्गे परिदर्शयेत् । सत्यभावादिकान्पुण्यानुग्राम्यात्मनः वै प्रकाशयेत् ॥ ५२
 इत्युवाच सुतं सा हि चाहं धर्मसुता सुत । पिता ते धर्मतस्त्वज्ञस्तस्माद्वर्मं समाचर ॥ ५३
 इत्येवं बोधयेत्तिं पुत्रं वेनं तदा सती । मातापित्रोस्त्वयोर्वाक्यं प्रज्ञायुक्तं स पालयेत् ॥ ५४
 एवं वेनः प्रजापालः संजातः क्षितिमण्डले । लोकाः सुखेन जीवन्ति प्रजा धर्मेण रञ्जिताः ॥ ५५
 एवं राज्यप्रभावं तु वेनस्यापि महात्मनः । धर्मप्रभावा वर्तन्ते तस्मिन्शासति पार्थिवे ॥ ५६

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाद्याने पञ्चक्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५०६१

अथ षट्क्रिंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

एवं वेनस्य वै राज्ञः स्मृष्टिरेव महात्मनः । धर्मचारं परित्यज्य कथं पापे मतिर्भवेत् ॥ १

सूत उवाच—

ज्ञानविज्ञानसंपन्ना मुनयस्तत्त्ववेदिनः । शुभाशुभं वदन्त्येनं तत्र स्यादिह चान्यथा ॥ २

तप्यमानेन तेनापि सुशङ्केन महात्मना । दत्तः शापः कथं विप्रा न यथावत्त जायते ॥

वेनस्य पातकाचारं सर्वमेव वदाम्यहम् ॥ ३

तस्मिन्शासति धर्मज्ञे प्रजापाले महात्मनि । पुरुषः कथिदायौतो ब्रह्मलिङ्गधरस्तदा ॥ ४

नप्रहृष्टो महाकायः सितमुण्डो महाप्रभः । मार्जनीं शिखिपत्राणां कक्षायां स हि धारयन् ॥ ५

गृहीत्वा पानपात्रं च नालिकेरमयं करे । पठमानो मरुच्छाख्यं वैर्दशाख्यविद्युकम् ॥ ६

यत्र वेनो महाराजस्तत्रोपायात्त्वरान्वितः । सभायां तस्य वेनस्य प्रविवेश स पापवान् ॥ ७

तं ददृशा समनुपासं वेनः प्रभं तदाऽकरोत् । भवान्को हि समायात ईदृशूपधरो पम् ॥ ८

सभायां वद मामत्र तूर्णं कस्पात्समागतः । को वेषः किं तु ते नाम को धर्मः कर्म किं तव ॥ ९

को वेदस्ते क आचारैः को नयः का प्रभावना । किं ज्ञानं कः प्रभावस्ते किं सत्यं धर्मलक्षणम्

तत्त्वं सर्वं समाचक्षव ममाग्रे सत्यमेव च । श्रुत्वा वेनस्य तद्वाक्यं पापो वाक्यमुदाहरत् ॥ ११

१ क. ख. ङ. ठ. द. भं लक्षणीगुणः । २ क. ख. ङ. च. छ. झ ठ दे पुष्टे अभ्यं । ३ क. ख. ङ. च. छ. झ. ठ.
 गे तुहं । ४ क. ख. ङ. च. छ. झ. ठ. धर्मत्राता भं । ५ क. ख. ङ. च. स. ठ. यातः पश्चलिं । छ. यातश्छलिं ।
 ६ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. झ. ठ. 'धर्मविं' । ७ क. ख. ङ. च. छ. झ. ठ. 'रः किं तपः का ।

पाप उचाच—

करोप्येवं वृथा भावं महामृदो न संशयः । अहं धर्मस्य सर्वस्वमहं पूज्यतमः सुरैः ॥ १२

अहं ज्ञानमहं सत्यमहं धाता सनातनः । अहं धर्म अहं मोक्षः सर्वदेवमयो लहम् ॥ १३

ब्रह्मदेहात्समुद्भूतः सत्यसंधोऽस्मि नान्यथा । जिनरूपं विजानीहि सत्यधर्मकलेवरम् ॥

मम रूपं हि ध्यायन्ति योगिनो ज्ञानतत्पराः ॥ १४

वेन उचाच—

तत्रैव कीदृशो धर्मः किं ते दर्शनमेव च । किमाचारो वदस्त्रैहि इत्युक्तं तेन भूमुजा ॥ १५

पाप उचाच—

अर्हन्तो देवता यत्र निर्ग्रन्थो गुरुरुच्यते । दया वै परमो धर्मस्तत्र मोक्षः प्रदृश्यते^३ ॥ १६

ईदृशोऽस्मिन्न संदेह आचारं प्रवदाम्यहम् । यजनं याजनं नापि वेदाध्ययनमेव च ॥ १७

नास्ति संध्या तपो दानं स्वधास्वाहाविवर्जितम् । हन्यकव्यादिकं नास्ति नास्ति यज्ञादिकं क्रिया

पितृणां तर्पणं नास्ति नास्ति नातिथिवैभवदेविकम् । कृष्णस्य न तथा पूजो शर्वन्तर्ध्यानमुत्तमम् ॥ १९

एवं धर्मसमाचारो जैनमार्गे प्रदृश्यते । एतत्ते सर्वमाख्यातं जैनधर्मस्य लक्षणम् ॥ २०

वेन उचाच—

वेदे प्रोक्तो यथा धर्मो यत्र यज्ञादिकाः क्रियाः । पितृणां तर्पणं श्राद्धं वैभवदेवं न दृश्यते ॥ २१

न दानं न तपो वाऽस्ति किं वै धर्मस्य लक्षणम् । वद सत्यं ममाये त्वं दयाधर्मश्च कीदृशः ॥ २२

पाप उचाच—

पञ्चतत्त्वर्थपृष्ठदोऽयं प्राणिनां काय एव च । आत्मां वायुस्वरूपोऽयं तेषां नास्ति प्रसङ्गता ॥ २३

यथा जलेषु भूतानामपि सङ्गर्भवेहि तत् । जायते बुद्बुदाकारं तद्भूतसमागमः ॥ २४

पृथ्वीभावो रजःस्थस्तु चाऽप्यस्तत्रैव संस्थिताः । ज्योतिस्तत्र प्रदृश्येत वायुरावर्तते च त्रीन् ॥ २५

आकाशमातृणोत्पश्चांद्बुद्बुदत्वं प्रजायते । अप्सु मध्ये प्रभात्येव सुतेजो वर्तुलं परम् ॥ २६

क्षणमात्रं प्रदृश्येत तत्क्षणं नैव दृश्यते । तद्भूतसमायोगः सर्वत्र परिदृश्यते ॥ २७

अन्तकाले प्रयात्यात्मा पञ्च पञ्चसु यान्ति ते । मोहमुण्डास्ततो मर्त्या वर्तन्ते च परस्परम् ॥ २८

श्राद्धं कुर्वन्ति मोहेन क्षयाहे पितृतर्पणम् । काऽस्ते मृतः समश्वाति कीदृशोऽसौ नैरोत्तमः ॥ २९

एवं ज्ञानं कीदृशं कार्यं केन दृष्टं वदस्व नः । मिष्टपनं प्रभुक्त्वा तु तृप्तिं यान्ति च व्राहणाः ॥ ३०

कस्य श्राद्धं प्रदीयेत सा तु श्रद्धा निरर्थिका । अन्यदेवं प्रवक्ष्यामि वेदानां कर्म दारुणम् ॥ ३१

यदाऽतिरिगृहं याति भोजनं लभते भुवम् । तदा चाऽहत्य राजेन्द्र अतिथिं परिभोजयेत् ॥ ३२

अक्षमेधे पर्वे त्वर्थं गोपेधे दृष्टपेव च । नरपेधे नरं राजन्नाजपेधे तथा लजम् ॥ ३३

राजसूये महाराजं प्राणिनां घातनं बहु । पुण्डरीके गर्जं हन्याद्वजमेधे तु कुञ्जरम् ॥ ३४

सौत्रामण्यां पशुं मेधमेवमेव प्रदृश्यते । नानारूपेषु सर्वेषु श्रूयतां नृपनन्दन ॥ ३५

१ क. ख. द. च. छ. ज. ढ. राज्यं । २ क. ख. द. च. छ. ज. ढ. 'दृशं कर्म कि । ३ क. ख. द. च. छ. ज.
'ते । दर्शनेऽस्मि । ४ ग. घ. ट. ड. 'ते । दर्शनेऽस्मि । ५ क. ख. द. च. छ. ज. ढ. क्षणस्य वरा पूं । ५ अ. 'जा
र्हे तु ध्या । ६ अ. 'प्रेषोऽय । ७ क. ख. च. 'त्प्रवपुःस्व । ८ अ. 'मनो हि । ९ अ. 'युना व्रतिरं पृथक् । आ । १० अ.
'शासन्कुर्यार्थं प्र । ११ क. ख. द. च. छ. ज. नृपोत्तम । १२ क. ख. द. च. छ. ज. ढ. 'ति महोक्तं पत्ते द्विजः ।
अजं या राजरा । १३ क. ख. द. च. छ. ज. ढ. त. मेधे मेधमेव ।

नानाजातिविशेषाणां पशुनां घातनं स्मृतम् । कस्माद्दि दीयते दानं किं तु दानस्य लक्षणम् ॥ ३६
 न दस्मुत्कर्ट झेयं क्रियते यदि भोजनम् । अत्यन्तदोषहीनांस्तान्हिसन्ति यान्महामखे ॥ ३७
 तत्र किं दृश्यते धर्मः किं फलं तत्र भूपते । पशुनां मारणं यत्र निर्दिष्टं वेदपणितैः ॥ ३८
 तस्माद्दिनष्ठृथर्मं च न पुण्यं मोक्षदायकम् । दयां विना हि यो धर्मः स धर्मो विफलायते ॥ ३९
 जीवानां पालनं यत्र तत्र धर्मो न संशयः । स्वाहाकारः स्वधाकारस्तपः संशोऽभिजायते ॥ ४०
 दयाहीनं निष्फलं स्यान्नास्ति धर्मस्तु तत्र हि । एते वेदा अवेदाः स्युर्दया यत्र न विद्यते ॥ ४१
 दयादानपरो नित्यं जीवमेव प्ररक्षयेत् । चाण्डालो वा स शूद्रो वा स वै ब्राह्मण उच्यते ॥ ४२
 ब्राह्मणो निर्दयो यो वै पशुधातपरायणः । स वै सुनिर्दयः पापी कठिनः कूरचेतनः ॥ ४३
 वचनैः कथ्यते वैदेः स वेदो ज्ञानवर्जितः । यत्र ज्ञानं भवेत्वित्यं स वै वेदेः प्रतिष्ठितः ॥ ४४
 दयाहीनेषु वेदेषु विग्रेषु च महामते । नास्ति सत्यं क्रिया तत्र वेदविग्रेषु वै कदा ॥ ४५
 वेदा अवेदा राजेन्द्र ब्राह्मणाः सत्यवर्जिताः । दानस्यापि फलं नास्ति तस्माद्दानं न दीयते ॥ ४६
 यथा श्राद्धस्य वै चिह्नं तथा दानस्य लक्षणम् । जिनस्यापि च यद्धर्मं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ ४७
 तवाग्रेऽहं प्रवक्ष्यामि बहुपुण्यप्रदायकम् । आदौ दया प्रकर्तव्या शान्तभूतेन चेतसा ॥ ४८
 आराधयेद्ददा देवं जिनमेकं चराचरम् । मनसा शुद्धभावेन जिनमेकं प्रपूजयेत् ॥ ४९
 नमस्कारः प्रकर्तव्यस्तस्य देवस्य नान्यथा । मातापित्रोस्तु वै पादौ कदा नैवाभिवन्दयेत् ॥ ५०
 अन्येषामेव का वार्ता श्रूयतां राजसचम ॥ ५१

वेन उवाच—

एते विप्राश्र शाचार्यो गङ्गाद्याः सरितस्तथा । वदन्ति पुण्यतीर्थानि बहुपुण्यप्रदानि च ॥
 तत्किं वदस्व सत्यं मे यदि धर्ममिहेच्छासि ॥

५२

पाप उवाच—

आकाशादौ महाराज सद्यो वर्षन्ति वै घनाः । भूमौ हि पर्वतेष्वेव सर्वत्र पतते जलम् ॥ ५३
 तदाप्नाव्य ततस्तिष्ठेत्यथां सर्वत्र भावयेत् । नद्यो जलप्रवाहास्तु तासु तीर्थं श्रुतं कथम् ॥ ५४
 जलाशया महाराज तडागाः सागरास्तथा । पृथिव्या धारकाश्चैव गिरयो शङ्खपराशयः ॥ ५५
 नास्त्येतेषु च वै तीर्थं *जलैर्जलदमुत्तमम् । स्ताने दाने यथा पुण्यं कस्मात्सत्रेषु नैव हि ॥ ५६
 द्वाँ स्तानेनां वै सिद्धिमीनाः सिद्ध्यन्ति नान्यथा । यत्र जीवस्तत्र तीर्थं तत्र धर्मः सनातनः ॥
 तपोदानादिकं सर्वं पुण्यं तत्र प्रतिष्ठितम् ॥ ५७

एको जिनः सर्वमयो नृपेन्द्र नास्त्येव धर्मं परमं हि तीर्थम् ।

अयं तु लोके परमस्तु तस्माद्यायस्व नित्यं सुसुखो भविष्यति ॥

५८

* “जलैर्यत्र दनु” इत्यन्यपुस्तके वर्तते तथाऽपि [जलैर्जलम्] इति समीक्षीनपाठ इति भाति ।

१ क. स. रु. च. छ. द. म् । पश्चाद्दि । २ क. स. च. न । ३ क. म् । तदग्रुहितं शेयं क्रियते भूरिमो ।
 ४ क. स. रु. च. छ. स. 'स्माद्दि तत्र वै धर्मे न' । ५ क. स. रु. च. छ. स. सत्यो नृगोत्तम । द । ६ स. देहो न वै । ७ क.
 स. ग. घ. रु. च. छ. रु. द. द. 'त्य तत्र वै' । ८ क. स. रु. च. छ. स. द. 'ष्टेदयां स' । ९ स. 'द्वा साने' ।
 १० म. 'न ते सिद्धमविति' ।

विनिन्य धर्मं सकलं सवेदं दानं सुपुण्यं परियज्ञरूपम् ।
पापस्य भावैर्बहुवोधितो नृपंस्त्वज्ञस्य पुत्रो भुवि तेन पापिना ॥

५९

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाल्याने षट्क्रिशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

आदितः क्षोकानां समष्टज्ञाः—५१२०

अथ सप्तक्रिशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

एवं संबोधितो वेनः पापभावं गतः किल । पुरुषेण तेन पौपेन महापापेन मोहितः ॥ १
नमस्कृत्य ततः पादौ तस्यैव च दुरात्मनः । वेदधर्मं परित्यज्य सत्यैधर्मादिकां क्रियाम् ॥ २
सुयज्ञानां निवृत्तिः स्यादेदानां हि तथैव च । पुण्यशास्त्रमयो धर्मस्तदा तैरप्रवर्तितः ॥ ३
सर्वपापयो लोकः संजातस्तस्य शासनात् । तेन यज्ञाश्च वेदाश्च धर्मशास्त्रार्थपुत्रम् ॥ ४
न दानाध्ययनं विप्रास्तस्मिन्ज्ञासति पार्थिवे । एवं धर्मप्रलोपोऽभून्महत्पापं प्रवर्तितम् ॥ ५
अंडेन वार्यमाणस्तु [*चान्यथा कुरुते भृशम् । पितुः पादौ ननामाथ मातुश्चैव दुरात्मवान् ॥ ६
सनकस्यापि विप्रस्य श्वैर्हमेकः प्रतापवान् । पित्रा निवार्यमाणश्च] मात्रा चैव दुरात्मवान् ॥ ७
न करोति शुभं पुण्यं तीर्थदानादिकं तथा । आत्मभावं स्वरूपं च बहुकालं महायशाः ॥ ८
पुनः पुनर्विचार्यैव कस्मात्पापी त्वजायत । [†ुङ्गः प्रजापतेः पुत्रो वंशलाङ्घनमागतम्] ॥ ९
ततः प्रगृच्छ धर्मात्माँ राजा मधुरमेव च । किंस्माद्वेषात्समुत्पन्नो वद सल्यं मम प्रिये ॥ १०

सुनीथोवाच—

बाल्ये कृतं मया पापं सुशङ्खस्य महात्मनः । तपसि संस्थितस्यापि नान्यत्किञ्चित्कृतं मया ॥ ११
शसाऽहं कुप्यता तेन दुष्टा ते संतरिभवेत् । इति जाने महाभाग तेनायं दुष्टतां गतः ॥ १२
तच्छुत्वा वचनं राजा दिष्टमेवान्वपद्यत । अथ सप्तर्थस्तत्र वेनपार्थं समागताः ॥
समाभास्य ततः प्रोचुरङ्गस्य तनयं प्रति ॥ १३

ऋषय ऊनुः—

मा वेन साहसं कार्षीः प्रजापालो भवानिह । त्वयि सर्वमिदं लोकं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १४
धर्मधर्मात्मकं राजन्सकलं हि प्रतिष्ठितम् । पापकर्म परित्यज्य धर्मकर्म समाचर ॥ १५
एवमुक्ते तु तैर्वाक्ये प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ॥ १६

*एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. छ. स. द. पुस्तकस्थः । †एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. छ. श. द. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ङ. च. छ. च. छ. स. द. 'पस्तुङ्ग' । २ क. ख. ङ. च. स. जैनेन । ३ क. ख. ङ. च. छ. स. द. 'ल्यपुण्यादिं' । ४ क. ख.
ङ. च. छ. स. द. 'मयं धर्मं तदा नैव प्रवर्तितम्' । सं । ५ क. ख. ङ. च. छ. स. द. तुशेन । ६ ङ. छ. स. अयमेन । ७ क. ख. ग. घ.
ङ. च. छ. स. द. द. द. 'त्या सुतां मृत्योर्महात्मनः' । कं । ८ क. ख. ङ. च. छ. स. द. कस्य दोषां । ९ क. ख. ग. 'च—पूर्वमेव
सुश्रृतान्तमात्मनः पुण्यवादिनी ॥ समाचर्ते तदाऽङ्गाय मम दोषान्महाभते ॥ संजात ईशः पुत्रो महापापी हिंजोत्तम ॥
त्रीडमाना समाभास्य भर्तारं भयविह्वला ॥ समाकर्ण्य महातेजास्तथा सह वने यथौ ॥ गते तस्मिन्महाभागे सभार्ये च वनं
तश ॥ अं । १० द. 'दं राजं खंलो' ।

वेन उवाच—

अहमेव परो धर्मोऽहमेवाहः सनातनः । अहं धाता लाहं गोपा त्वहै वै सत्यमेव च ॥ १७
[*अहं धर्मो महापुण्यो जैनर्थमः सनातनः ।] मामेव कर्मणा विप्रा भजद्वं धर्मरूपिणम् ॥ १८

ऋषय ऊचुः—

ब्राह्मणः क्षत्रिया वैश्याह्ययो वर्णा द्विजातयः । सर्वेषामेव वर्णानां श्रुतिरेषा सनातनी ॥ १९
वेदाचारेण वर्तन्ते तेन जीवन्ति जन्तवः । ब्रह्मवंशात्समुद्भूतो भवान्ब्राह्मण एव च ॥ २०
पश्चाद्राजा पृथिव्यां तु संजातः ख्यातविक्रमः । राङ्गः पुण्येन राजेन्द्र सुखं जीवन्ति वै प्रेजाः ॥ २१
राङ्गः पापेन नश्यन्ति तस्मात्सत्यं समाचर । समादृतस्त्वया धर्मः कृतश्चापि नराधिप ॥ २२
तस्मात्रेतायुगस्यायं द्वापरस्य तथा न हि । कलेश्वैव प्रेदेशे तु वर्तयिष्यन्ति मानवाः ॥ २३
जैनर्थम् समाश्रित्य सर्वे पापप्रयोहिताः । वेदाचारं परित्यज्य पापं यास्यन्ति मानवाः ॥ २४
[†पापस्य मूलमेवं वै जैनर्थम् न संशयः । अनेन मुग्धा राजेन्द्र महामोहेन पातिताः ॥ २५
मानवाः] पापसंघातास्तेषां नाशाय नान्यथा । भविष्यत्येव गोविन्दः सर्वपापापहारकः ॥ २६
म्लेच्छरूपं समाश्रित्य संहरिष्यति पातकान् । पापेषु संगतेष्वैव म्लेच्छनाशाय वै पुनः ॥ २७
कलिकरेव स्वयं देवो भविष्यति न संशयः । व्यवहारं कलेश्वैव त्यज पुण्यं समाश्रय ॥
वर्तयस्त्र हि देहेन प्रजापालो भव स्वयम् ॥ २८

वेन उवाच—

अहं ज्ञानवतां श्रैष्टो विश्वज्ञानं च वै द्विजाः । योऽन्यथा वर्तते चैव स दण्डयो भवति ध्रुवम् ॥ २९
अँतर्यं भाषमाणं तं राजानं पापचेतसम् । कुपितास्ते महात्मानः सर्वे वै ब्रह्मणः सुताः ॥ ३०
कुपितेष्वैव विषेषु वेनो राजा महात्मसु । तेषां शापभयाच्चैव वल्मीकं प्रविवेश ह ॥ ३१
अथ ते मुनयः कुद्धा वेनं पश्यन्ति सर्वतः । तैर्ज्ञातं न प्रनष्टं तु वल्मीकस्थं तु सांप्रतम् ॥ ३२
बलादानिन्युस्ते विप्रा कूरं तं पापचेतसम् । दृष्ट्वा च पापकर्माणं मुनयः सुसमाहिताः ॥ ३३
सव्यं पाणिं ममन्युस्ते भूपस्य जातमन्यवः । तस्माज्जातो महाइस्वो नीलवर्णो भयंकरः ॥ ३४
बर्वरो रक्तनेत्रस्तु बाणपाणिर्धनुर्धरः । सर्वेषामेव पापानां निषादानां बभूव ह ॥ ३५
धाता पालयिता राजा म्लेच्छानां तु विशेषतः । तं दृष्ट्वा पापकर्माणमृषयस्तु महामते ॥ ३६
ममन्युर्दक्षिणं पाणिं वेनस्यापि दुरात्मनः । तस्माज्ज्ञे महात्माऽसौ येन दुग्धा वसुंधरा ॥ ३७
पृथुर्नीम महाप्राङ्गो राजराजो महाबलः । तस्य पुण्यप्रसादाच्च वेनो धर्मर्थिकोविदः ॥ ३८
चक्रवर्तिपदं भुक्त्वा प्रसादात्स्य चक्रिणः । जगाम वैष्णवं लोकं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ३९

इति श्रीमहापुराणे पाद्ये भविष्यते वेनोपाख्याने सप्तशिरोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

आदितः क्षोकानां समष्टद्वाः—५१५९

* एतच्छिहान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. च. छ. ड. पुस्तकस्थः । † एतच्छिहान्तर्गतः पाठो ग. घ. पुस्तकस्थः ।

१ ग. ट. ड. *मों अहमेव स॑ । २ क. ख. ड. च. छ. ड. ड. *हं वेदार्थं एव । ३ ग. घ. ट. *प्यो यथा
थं । ४ ड. छ. स्त्र द द्विजाः । ५ क. ख. च. छ. स्त्र. ट. ड. प्रवेशे । ६ क. ख. ड. च. छ. श्रेष्ठः सर्वं ज्ञातं मया इह । गों ।
ड. श्रेष्ठः सर्वज्ञानं हि मे द्वि । ७ क. ख. ड. च. छ. स्त्र. ड. अस्तन्तं । ८ क. ख. ड. च. छ. स्त्र. ड. ड. ससैते ग्रं ।
९ क. ख. ड. च. छ. स्त्र. ड. जानु ।

अथाष्टाप्रिंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

कर्थं वेनो गतः स्वर्गं पापं कृत्वा सुदारुणम् । तत्त्वतो विस्तरेणापि वद सत्यवतां वर ॥ १

सूत उवाच—

ऋषीणां पुण्यसंसर्गात्त्वंभाषाच्च द्विजोत्तमाः । कायस्य मथनात्पापं वदन्त्यस्य विनिर्गतम् ॥ २

पश्चाद्ग्रेनः सुपुण्यात्मा ज्ञानं लेखे च शाश्वतम् । रेवाया दक्षिणे कूले तपश्चार स द्विजः ॥ ३

तृणबिन्दोऽर्क्षेश्वैव शाश्वमे पापनाशने । वर्षाणां च शतं साग्रं कामकोधविवर्जितः ॥ ४

तैस्य वै तपसा देवः शङ्खचक्रगदाधरः । प्रसन्नोऽभून्महाभागा निष्पापस्य नृपस्य वै ॥ ५

उवाच च प्रसन्नात्मा व्रियतां वरमुत्तमम् ॥

वेन उवाच—

यदि देव प्रसन्नोऽसि देहि मे वरमुत्तमम् । अनेनापि शरीरेण गन्तुमिच्छामि त्वत्पदम् ॥ ६

[*पित्रा सार्थं महाभाग मात्रा चैव सुरेश्वर । तवैव तेजसा देव तद्विष्णोः परमं पदम्] ॥ ७

भगवानुवाच—

क गतोऽसौ महामोहो येन त्वं पोहितो नृप । लोभेन पोहयुक्तेन तपोमार्गे निपातितः ॥ ८

वेन उवाच—

यन्मे पूर्वकृतं पापं तेनाहं पोहितो विभो । अतो मायुद्रास्पास्त्वं पापाचैव सुदारुणात् ॥

अजस्रव्यपथोपव्यं(?) तद्वानुग्रहाद्विभो ॥ ९

भगवानुवाच—

साधु भूष महाभाग पापं ते नाशपागतम् । शुद्धोऽसि तपसा च त्वं ततः पुण्यं वदाम्यहम् ॥ १०

पुरा वै ग्रस्ताणा तात पृष्ठोऽहं भवता यथा । तस्मै यदुदितं वत्स तत्ते सर्वं वदाम्यहम् ॥ ११

एकदा ग्रस्ताणा ध्यानस्थितेन नाभिपङ्कजे । प्रादुरास तदा तस्य वरदानाय सुव्रत ॥ १२

तेन पृष्ठं महत्पुण्यं स्तोत्रं पापप्रणाशनम् । वासुदेवाभिधानं च सुगतिप्रदमिच्छता ॥ १३

स्तोत्राणां परमं तस्मै वासुदेवाभिर्थं महत् । सर्वसौख्यप्रदं नृणां पठतां जपतां सदा ॥

उपादिशं महाभाग विष्णुप्रीतिकरं परम् ॥ १४

विष्णुरुवाच—

एतत्सर्वं जगद्व्याप्तं मया त्वव्यक्तमूर्तिना । अतो मां मुनयः प्राहुर्विष्णुं विष्णुपरायणाः ॥ १५

वसन्ति यत्र भूतानि वसत्येषु च यो विभुः । स वासुदेवो विष्णेयो विद्वन्निरहमादरात् ॥ १६

संकर्षति प्रजाश्वान्ते शव्यक्ताय यतो विभुः । ततः संकर्षणो नाम्ना विष्णेयः शरणागतैः ॥ १७

इैश्वर्ते कामरूपोऽहं बहु स्यामितिकाम्यया । प्रथुम्नोऽहं बुधैस्तस्मादिष्णेयोऽस्मि सुतार्थिभिः ॥ १८

अत्र लोके विनावेशी सर्वेशी हरकेशवौ । निरुद्धोऽहं योगबलाभ केनातोऽनिरुद्धवत् ॥ १९

विश्वास्योऽहं प्रतिजगज्ञानविज्ञानसंयुतः । अहमित्यभिमानी च जाग्रत्तिन्तासमाकुलः ॥ २०

तैजसोऽहं जगच्छामयश्चेन्द्रियरूपवान् । ज्ञानर्कमसमुद्रिक्तः स्वमावस्थां गतो हृहम् ॥ २१

* एतविश्वान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ड. च. छ. श. ट. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. श. ट. ढ. 'प बहिस्तस्य । २ क. ख. ग. घ. छ. श. ट. तस्योपत् । ३ ज. इभिति ते ।

प्राङ्गोऽहमधिदैवात्मा विश्वाधिष्ठानगोचरः । सुशुप्तावास्थितो लोकावृदासीनो विकल्पितः ॥ २२
तुरीयोऽहं निविकारी गुणावस्थाविवर्जितः । निलिपः साक्षिवद्विश्वप्रतिवेम्बितविग्रहः ॥ २३
चिदाभासश्चिदानन्दश्चिन्मयश्चित्स्वरूपवान् । नित्योऽक्षरो ब्रह्मरूपो ब्रह्मब्रेवमवेहि माम् ॥ २४

भगवानुवाच—

इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे विष्णुः स्वरूपं ब्रह्मणे पुरा । सोऽपि ज्ञात्वा जगद्यासि कृतात्मा समभूत्क्षणात् ॥ २५
राजस्त्वमपि शुद्धात्मा पृथोर्जन्मन एव च । तथाऽप्याराधय विभुं स्तोत्रेणानेन सुब्रत ॥ २६
तुष्टो विष्णुस्तमभ्याह वरं वरय मानद ॥ २७

वेन उवाच—

सुगतिं देहि मे विष्णो दुष्कृतात्तारयस्व माम् । शरणं त्वां प्रपश्नोऽस्मि कारणं वद सद्वतेः ॥ २८

विष्णुरुहवाच—

पूर्वमेव महाभाग त्वं नेनापि महात्मना । अहमाराधितस्तेन तस्मै दत्तो वरो मया ॥ २९

प्रयास्यसे महाभाग विष्णोर्लोकमनुत्तमम् । कर्पणा स्वेन पूर्वेण पुण्येन नृपनन्दनम् ॥ ३०

[*आत्मार्थे त्वं महाभाग वरमेकं प्रयाचय] । वृणु वेन महाभाग वृत्तान्तं पूर्वसंभवम् ॥ ३१

तव मात्रे पुरा दत्तः शापः कुद्देन भूपते । सुशङ्केन सुनीथायै बाल्ये पूर्वं महात्मना ॥ ३२

ततस्त्वं वरो दत्तो मयैव विदितात्मना । त्वां समुद्धरुकामेन सुपुत्रस्ते भविष्यति ॥ ३३

एवमुक्त्वा तु पितरं तवाहं गुणवत्सल । भवदङ्गात्समुद्रूपः करिष्ये लोकपालनम् ॥ ३४

दिवीन्द्रो हि यथा भाति तथाऽहं भूतले स्थितः । आत्मा वै जायते पुत्र इति सत्यवती श्रुतिः ३५

अतस्त्वं सुगतिं वत्स लभिष्यसि वरान्मम । गत्यर्थमात्मनो राजन्दानमेकं समाचर ॥ ३६

यस्त्वां पातकरूपोऽहं सुनीथायाः परंतप । अश्रुं नप्रखेण कर्तुं त्वां तु विधर्मगम् ॥ ३७

अन्यथा तु सुशङ्कस्य वाक्यमेवान्यथा भवेत् । अतो विधिर्निषेधश्च ब्रह्मेव नृपोत्तम ॥ ३८

कर्मानुरूपफलदो बुद्ध्यतीतो गुणाग्रह । दानमेव परं श्रेष्ठं दानं सर्वप्रभावकम् ॥ ३९

तस्माद्वानं ददस्व त्वं दानात्पुण्यं प्रवर्तते । दानेन नश्यते पापं तस्माद्वानं ददस्व हि ॥ ४०

अश्रमेधादिकैर्यज्ञीर्यजस्व नृपनन्दन । भूमिदानादिकं दानं ब्राह्मणेभ्यः शुभावहम् ॥ ४१

सुदानात्प्राप्यते भोगः सुदानात्प्राप्यते यशः । सुदानाज्ञायते कीर्तिः सुदानात्प्राप्यते सुखम् ॥ ४२

दानेन स्वर्गमामोति फलं तत्र भुनक्ति च । दत्स्यापि सुदानस्य श्रद्धायुक्तस्य सैर्वदा ॥ ४३

काले प्राप्ते भजेत्तीर्थं पुण्यस्यापि फलं त्विदम् । पात्रभूताय विप्राय श्रद्धायुक्तेन चेतसा ॥ ४४

यो ददाति महादानं गोभूस्वर्णाभर्पूर्वकम् । तस्याहं सकलं दद्यि मनसा यद्यदिच्छति ॥ ४५

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिदान्ते वेनोपाख्यानेऽष्टार्थिशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

आदितः क्षोकानां समष्टिङ्गाः—५२०४

* एतश्चिह्नान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. श. ड. पुस्तकस्यः ।

१ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. श. ड. वासुदेव उवाच । २ क. घ. 'र्वं त्र पावनम् । ३ क. ख. ङ. च. छ. श. ड. सत्तम ।
४ ख. श. ड. 'पि सुदानहः । पा' । ५ क. ख. ङ. च. छ. श. ड. 'स्त्रापूतेन । ६ क. ख. ङ. च. छ. श. ड. 'नं मयि भावं निवेदय च । त' ।

अशेकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

वेन उवाच—

कालस्य तस्य मे ब्रूहि लक्षणं बुद्धिपूर्वकम् । [**तीर्थस्यापि च यद्गूपं पात्रस्यापि सुलक्षणम्]॥ १
दानस्यापि जगन्नाथ विधिं विस्तरतो वद । प्रसादसुमुखो भूत्वा श्रद्धा श्रोतुं प्रवर्तते ॥ २

विष्णुरुवाच—

दानकालं प्रवक्ष्यामि नित्यनैमित्तिकं नृप । काम्यं चापि महाराज चतुर्थं प्रायिकं पुनः ॥ ३

सूर्यस्योदयवेलायां पापं नश्यति सर्वतः । अन्धकारादिकानां च घोराणां नाशकारकः ॥ ४

दिवि सूर्यो ममांशोऽयं तेजेसां कलिपतो निधिः । तस्यैव तेजसा दग्धं भस्मतां याति किल्विषम् ॥५

उदयन्तं ममांशं यो द्वष्टा दत्ते तु वार्यापि । तस्य किं कथ्यते भूप नित्यं पुण्यविवर्धकम् ॥६

प्राप्तायां हि सुवेलायां तस्यां दानं करोति यः । स्त्रात्वाऽभ्यर्थ्य पितृन्देवाऽश्रद्धाभक्तिसमन्वितः ॥७

यथाशक्तिप्रभावेन दैयायुक्तेन चेतसा । अब्दं फलं पयः पुष्पं वस्त्रं ताम्बूलभूषणम् ॥ ८

हेमरत्नादिकं चैव तस्य पुण्यमनन्तकम् । मध्याह्ने च तथा राजन्पराह्ने तथैव च ॥ ९

मामुदिश्य हि यो द्यात्तस्य पुण्यमनन्तकम् । खानपानादिकं सर्वमिष्टं लेपनकुड्कुमम् ॥ १०

कर्पूरो(रा)दिकमेवापि वस्त्रालंकारभूषणम् । अविच्छिन्नं ददात्येवं भोगसौख्यप्रदायकम् ॥ ११

नित्यकालो मयाऽऽव्यातो दानपूजार्थिनां शुभः । अथातः संप्रवक्ष्यामि नैमित्तिकमनुत्तमम् ॥१२

त्रिकालेष्वपि दातव्यं दानमेव न संशयः । शून्यं दिनं न कर्तव्यमात्मनो हितमिच्छता ॥ १३

यस्मिन्काले प्रदत्तं हि किञ्चिद्वानं नराधिप । तत्प्रभावान्महाप्राज्ञो वहुसामर्थ्यसंयुतः ॥ १४

धनाद्यो गुणवान्युक्तः पण्डितोऽतिविचक्षणः । पक्षमासदिनं यावन्न दत्तं वै यदाऽशनम् ॥ १५

तावद्वै वारयाम्येनं भक्ष्याचैव नरोत्तमम् । स्वमलं भक्षितं चैव वदन्त्वा दानमुत्तमम् ॥ १६

उत्पादयाम्यहं रोगं सर्वभोगनिवारणम् । तेषां कायेषु संसृष्टं बहुपीडाप्रदायकम् ॥ १७

[+मन्दानलेन संयुक्तं ज्वरं संतापकारकम् ।] त्रिकालेषु न दत्ते यो ब्राक्षणेषु सुरेषु च ॥ १८

स्वयमभाति मिष्टं तु तेन पापं महत्कृतम् । प्रायश्चित्तेन रौद्रेण तमेवं परिशोषयेत् ॥ १९

उपवासैर्पहाराज कायशोषकरादिभिः । चर्मकारो यथा चर्मं कुण्डस्योपरि निर्वृणः ॥ २०

शोधयेच कषायैश्च तंचर्मं स्फोटयत्यथ । तथाऽहं पापकर्तारं शोधयामि न संशयः ॥ २१

ओषधीनां प्रयोगैश्च कषायैः कटुकैर्धुवम् । उष्णोदकैश्च संतापैर्वायुरुरेण नान्यर्था ॥ २२

सुखं भुक्ष्य ततः सोऽग्रे भोगान्पुण्यान्यनोनुगान्नैः । न करोति समर्थः सन्सर्वदानमनुत्तमम् ॥ २३

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क.ख.ड.च.छ.झ.ठ. पुस्तकस्थः । + एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठः क.ख.ड.च.छ.झ.ठ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. झ. ट. ड. सर्वे । २ क. ख. ड. च. छ. झ. ड. ट. 'त्वा दया मे यदि वं । ३ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. झ. ट. ड. वासुदेव उवाच । ४ क. ख. ड. च. छ. झ. ड. ट. 'जसा मे प्रकलिपतः । तं । ग. घ. 'जसामेव कलिपतः । तं । ५ ड. यो धामचक्रं सुदारणम् । तत्र मे कथ्यते कालो षहुपुण्यप्रवर्धकः । प्राप्तं । ६ ड. 'वान्दानदाता भवेत्पुनः । यं । ७ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. झ. ट. श्रद्धापूतेन । ८ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. झ. ड. ट. 'कं मिष्टं लेपनाहं तु कुं । ९ ग. घ. वै तदा वहु ॥ तमेवं धारयत्येव वुद्धा चैव नरोत्तम । स्वं । १० क. ख. ड. च. छ. झ. ड. ट. 'शोधयेत् । ११ क. ख. ड. च. छ. झ. ड. ट. कुद्रव्यं । १२ क. ख. च. ड. 'पैविश्वरू । ग. घ. छ. 'पैविश्वरू । ट. 'पैविश्वरू । १३ क. ख. ड. च. छ. झ. घ. या । अन्ये भुजन्ति तस्यामे भों । १४ ग. घ. ट. ड. भुजन्ति तस्यामे । १५ क. ख. ड. च. छ. झ. न् । किं करोति समर्थः सन्सर्वे ।

महता पापरोगेण तमेवं परितापये । नित्यकाले हि यहत्तमात्मार्थे दानर्थीने ॥

२४

न तद्दत्तं हि राजेन्द्र श्रद्धापूतेन चेतसा । तथा तास्तारयाम्येतानुपायैर्दारुणैः किल ॥

२५

वासुदेव उवाच—

नैमित्तिकास्तथा कालान्पुण्याशैव तवाग्रतः । प्रवक्ष्यामि नरश्रेष्ठ स्वबुद्ध्या शृणु तत्त्वतः ॥

२६

अमावास्या महाराज पौर्णमासी तथैव च । यदा भवति संक्रान्तिर्व्यतीपातो नरेभर ॥

२७

वैद्यतिश्र तथा प्रोक्ता शेकादशी तथा भवेत् । महामाघी तथाऽऽषाढी वैशाखी कार्तिकी तथा ॥

२८

अमासोमसमायोगे मन्वादिषु युगादिषु । गजच्छाया तथा प्रोक्ता पितृक्षयतिथिस्तथा ॥

२९

एते नैमित्तिकाः प्रोक्तास्तवाग्रे नृपसत्तम । एतेषु दीयते दानं तस्य दानस्य यत्फलम् ॥

३०

तत्फलं तु प्रवक्ष्यामि श्रूयतां नृपसत्तम । मासुहिश्य तु यो भक्त्या ब्राह्मणाय प्रयच्छति ॥

३१

तस्याहं निर्विकल्पेन प्रयच्छामि न संशयः । महत्सौख्यं महाराज स्वर्गमोक्षादिकं बहु ॥

३२

काम्यं कालं प्रवक्ष्यामि दानस्य फलदायकम् । व्रतानामेव सर्वेषां [*देवादीनां तथैव च ॥]

३३

दानस्य पुण्यकालं तं संप्रोक्तं द्विजसत्तमैः । आभ्युदयिकमेवापि कालं वक्ष्यामि ते नृपैः ॥

३४

शुभानामेव सर्वेषां] वैवाहिकमनुकूलम् । पुत्रस्य जातमात्रस्य चौलमौञ्ज्यादिकं तथा ॥

३५

प्रासादध्वजदेवानां प्रतिष्ठादिकर्मणि । वापीकूपतडागानां गृहारामस्य यत्नतः ॥

३६

तदाऽभ्युदयिकं प्रोक्तं मातृणां यत्र पूजनम् । तस्मिन्काले ददेद्वानं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ॥

३७

त्रिनिधो य स्तु ते कालः प्रोक्तशैव नृपोत्तम । अन्यैव प्रवक्ष्यामि पापपीडानिवारणम् ॥

३८

मृत्युकाले च संप्राप्ते क्षयं ज्ञात्वा नृपोत्तम । तत्र दानं प्रदातव्यं यमर्माणसुखप्रदम् ॥

३९

नित्यनैमित्तिकालात्काल्याभ्युदयिकात्तथा । अन्त्यः कालः समाख्यातो महाराज तवाग्रतः ॥

४०

एते कालाः समाख्याताः स्वर्कर्मफलदायकाः । तीर्थस्य लक्षणं राजन्प्रवक्ष्यामि तवाग्रतः ॥

४१

सुतीर्थानामियं गङ्गा भाति पुण्या सरस्वती । रेवा च यमुना तापी तथा चर्मण्वती नदी ॥

४२

सरयूर्धर्घरा वेणा पुण्या पापप्रणाशिनी । कावेरी कपिला चान्या विशाला विश्वपावनी ॥

४३

गोदावरी समाख्याता तुङ्गभद्रा नरोत्तम । [*पापानां भीतिदा नित्यं भीमरथी प्रपञ्चते ॥

४४

वेदिका कृष्णगङ्गा च शन्याः सरिद्विरोत्तमाः] । एतासां पुण्यकालेषु सन्ति तीर्थान्यनेकशः ॥

४५

ग्रामे वा यदि वाऽरण्ये नद्यः सर्वत्र पावनाः । तत्र तत्र प्रकर्तव्याः स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥

४६

यदा न ज्ञायते नाम तासां तीर्थस्य सत्तम । नाम चैव प्रकर्तव्यं विष्णुतीर्थमिदं नृप ॥

४७

तीर्थेषु तद्वेदोऽहं तीर्थं चापि न संशयः । मामेवोच्चारयेद्यो वै तीर्थदेवेषु साधकः ॥

४८

तस्य पुण्यफलं जातं मन्महा नृपनन्दन । अज्ञातानां च तीर्थानां देवानां नृपसत्तमैः ॥

४९

स्नाने दाने महाराज मन्महैव समुच्चेरत । तीर्थानामेव राजेन्द्र धार्त्रा नाम इदं कृतम् ॥

५०

सिन्धवः सप्त पुण्याख्याः सर्वस्थाः क्षितिमण्डले । यत्र तत्र प्रकर्तव्यं स्नानदानादिकं नृप ॥

५१

अक्षयं फलमामोति सुतीर्थानां प्रसादतः ॥

५२

*एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क.ख.ग.घ.ड.च.छ.झ.ट.ड.द. पुस्तकस्थः । +एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क.ख.ड.च.छ.झ.ड.द. पुस्तकस्थः ।

१ ट. 'मश्रुमिः' । न । २ क.ख.ड.च.छ.झ.ट.ड.द. 'प्रे परिकीर्तिताः । ए' । ३ क.ख.ड.च.छ.झ.ड. 'प। मखाना' । ४ ग.घ.ट.द. 'वैद्यद्विप्रः' । ५ क.ख.ड.च.छ.झ.ट. 'म् । आभ्युदयिकमेवं ते कालं प्रोक्तं द्विजोत्तं । ६ ड. 'षु सर्वदा वासो ममास्त्यत्र न । ७ क.ख.ग.घ.ड.च.छ.झ.ट.ड. 'म् । नामान्येव नरस्तत्र मं । ८ क.ख.ग.घ.ड.च.छ.झ.ट. 'त्रा माला इमाः कृताः । सि' ।

तीर्थरूपा महारूपाः सागराः सप्त एव च । मानसाधास्तथा राजन्सरस्यथ्र प्रकीर्तिः ॥ ५३
 निर्जला अपि ताः प्रोक्तास्तीर्थरूपा न संशयः । स्वरूपा नद्यो महाराज तासु तीर्थं प्रतिष्ठितम् ॥
 स्वातेष्वेव च सर्वेषु वर्जयित्वा च कूपकम् । पर्वतास्तीर्थरूपाश्च [*प्रेर्वाद्याश्च महीतले ॥ ५५
 यज्ञभूमिश्च यज्ञश्च] अग्निहोत्रे यथा स्थितः । आद्यभूमिस्तथा शुद्धा देवशाला तथा पुनः ॥ ५६
 होमशाला तथा प्रोक्ता वेदाध्ययनवेशम् च । गृहेषु पुण्यसंयुक्तं गोस्थानं वरमुत्तमम् ॥ ५७
 सोमपायी दसेद्यत्र तीर्थं तत्र प्रतिष्ठितम् । आरामा यत्र वै पुण्या अश्वत्थो यत्र तिष्ठति ॥ ५८
 ब्रह्मवृक्षो भवेद्यत्र वटवृक्षस्तथैव च । [+अन्ये च वन्यसंघाते तथा तीर्थं प्रतिष्ठितम्] ॥ ५९
 [*एते तीर्थाः समाख्याताः पिता माता तथैव च] । पुराणं पठयते यत्र गुरुर्यत्र च तिष्ठति ॥
 सुभार्या विद्यते यत्र तत्र तीर्थं न संशयः ॥ ६०
 पिता चैव सुपुत्रश्च विद्यते यत्र तीर्थिकम् । एतान्यपि च तीर्थानि राजवेशम् तथैव च ॥ ६१

वेन उवाच—

पात्रस्य लक्षणं ब्रूहि यस्मै देयं सुरोत्तम । प्रसादसुमुखो भूत्वा कृपां कृत्वा च माधव ॥ ६२

विष्णुरुहवाच—

शृणु राजन्महाप्राज्ञ पात्रस्यापि सुलक्षणम् । यस्मै देयं तु दानं च श्रद्धापूर्तैर्हात्मभिः ॥ ६३
 ब्राह्मणं सुकुलोपेतं वेदाध्ययनतत्परम् । शान्तं दान्तं दयोपेतं शुद्धमेव विशेषतः ॥ ६४
 प्रक्षावन्तं झानवन्तं देवपूजनतत्परम् । तपस्यन्तं महाभागं वैष्णवं झानपण्डितम् ॥ ६५
 धर्मझं च सुंशीलं च पाखण्डैस्तु विवर्जितम् । एवं पात्रं समासाद्य देयमन्यद्वदाम्यहम् ॥ ६६
 एवमत्तैर्गुणैर्युक्तं स्वसृष्टुं तथैव च । एवं पात्रं विजानीहि दुहितातनयं ततः ॥ ६७
 जामातरं महाराज भावैरतैस्तु संयुतम् । गुरुं च दीक्षितं चैव पात्रभूतं नरोत्तम ॥ ६८
 एतान्येव सुपात्राणि दानयोग्यानि सत्तम । वेदाचारसमोपेतः पात्रत्वं चैव गच्छति ॥ ६९
 वर्जयेत्किंतवं विप्रं तथा काणं च वर्जयेत् । अतिकृष्णं महाराज कंपिलं परिवर्जयेत् ॥ ७०
 कंपिलाक्षं सुनीलं च इयावदन्तं विवर्जयेत् । नीलदंतं तथा राजनीतदन्तं तथैव च ॥ ७१
 मादन्तं कृष्णदन्तं च बर्वरं वातरोगिणम् । हीनाङ्गमधिकाङ्गं च कुष्ठिनं कुनखं तथा ॥ ७२
 दुश्चर्माणं महाराज खलवाटं परिवर्जयेत् । अन्यायेषु रता यस्य जाया विप्रस्य भूपते ॥ ७३
 तस्य दानं न दातव्यं यदि ब्रह्मसमो भवेत् । त्वाजिताय न दातव्यं शोकार्ताय महामते ॥ ७४
 व्याधिताय न दातव्यं मृतभोजिषु भूपते । चौराय च न दातव्यं संर्द्धः स्तेनसमो भवेत् ॥ ७५

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. स. द. द. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ग. घ. ड. च. छ. स. द. द. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ग. घ. ड. च. छ. स. द. द. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. च. छ. स. ड. द. 'जरा: पल्लवः प्रो' । २ क. ख. च. छ. स. द. द. 'म् । ख्यातेष्वेषु सं । ग. घ. ट. म् । ख्याते ।
 ३ ड. 'मिश्च श्राद्धं च देव' । ४ ट. 'त्र विस्तव्य' । ५ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. स. ट. द. द. 'यः । सुपुत्रस्तिष्ठते यत्र तीर्थं तत्र
 न संशयः । ए । ६ क. ख. ड. च. छ. स. द. 'म् । सत्यवन्तं महापुण्यं वै' । ७ क. ख. ड. च. छ. स. द. अलौत्यं । ट.
 गतलौत्यं । ८ क. ख. ड. च. छ. स. द. 'त्र नरोत्तम' । ए । ९ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. स. ट. द. 'पेतस्तृप्ति नैव च ग' ।
 १० क. ख. ड. च. छ. द. 'टिक्ल तं विं' । ११ क. ख. ड. च. छ. स. द. 'णं सुधूरतकम् । अ' । १२ ग. घ. द. 'कुपितं । १३ ग. घ.
 'दण्डं तथा राजनीतदण्डं त' । १४ क. ख. ड. च. छ. स. द. 'गोप्त्रं सुक्षं' । १५ क. ख. ड. च. स. द. 'र्वेमतिशमयुल्म् ।
 ग. घ. न. 'वैरं वातयेष्यिणम् । द. 'बैरं श्रेष्ठिणं तथा । ही' । १६ क. ख. ड. च. छ. स. द. 'सपथविसं'

अंतिस्तन्त्राय नो देयं शठाय च विशेषतः । वेदशास्त्रसमायुक्तः सदाचारेण वर्जितः ॥

आद्दे दाने च राजेन्द्र नैव युक्तः कदाचन ॥

७६

अथ दानं प्रवक्ष्यामि यत्कलं पुण्यदायकम् । काले तीर्थेषु पात्राणां श्रद्धायोगाच्च जायते ॥ ७७

नास्ति श्रद्धासमं पुण्यं नास्ति श्रद्धासमं सुखम् । नास्ति श्रद्धासमं तीर्थं संसारे प्राणिनां नृप ॥

श्रद्धाभावेन संयुक्तो मायेव परिसंस्मरेत् । पात्रहस्ते प्रदातव्यं द्रव्यमेव नृपोत्तम ॥

७९

एवंविधस्य दानस्य विधियुक्तस्य यत्फलम् । अनन्तं तदवामोति मत्प्रसादात्सुखी भवेत् ॥ ८०

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिक्षण्डे वेनोपाल्यान एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टङ्गाः—५२८४

अथ चत्वारिंशोऽध्यायः ।

वेन उवाच—

नित्यदाने फलं चैव त्वतः पूर्वं मया श्रुतम् । नैमित्तिकस्य दानस्य दत्तस्यापि हि यत्फलम् ॥ १
तत्सर्वं हि समाचक्ष्व प्रसादोऽज्ञगदीभर । शृण्वन्स्तुप्सि न गच्छामि श्रोतुं श्रद्धा प्रवर्तते ॥ २

विष्णुरुवाच—

नैमित्तिकं प्रवक्ष्यामि दानमेव नृपोत्तम । महापर्वणि संप्राप्ते येन दानानि श्रद्धया ॥ ३

सत्पात्रेभ्यः प्रदत्तानि तस्य पुण्यफलं शृणु । गजं रथं प्रदत्ते यो शश्चं चापि नृपोत्तम ॥ ४

सर्वं च भृत्यैस्तु संयुक्तः पुण्यदेशे नृपोत्तमः । जायते हि महाराज मत्प्रसादान्न संशयः ॥ ५

राजा भवति धर्मात्मा ज्ञानवान्वलवान्सुधीः । अजेयः सर्वभूतानां महातेजाः प्रजायते ॥ ६

महापर्वणि संप्राप्ते भूमिदानं ददाति यः । गोदानं वा महाराज सर्वभोगपतिर्भवेत् ॥ ७

ब्राह्मणाय सुपुण्याय दानं दद्यात्प्रयत्नतः । महार्दानं तु यो दद्यात्तीर्थं पर्वणि चाऽऽगते ॥ ८

[*तेषां चिह्नं प्रवक्ष्यामि भूपतित्वं प्रजायते ।] तीर्थं पर्वणि संप्राप्ते गुप्तदानं ददाति यः ॥ ९

निधीनामाशु संप्राप्तिरक्षरा परिजायते । महापर्वणि संप्राप्ते तीर्थेषु ब्राह्मणाय च ॥ १०

सुचेलं च महादानं काश्चनेन सपन्वितम् । पुण्यं फलं प्रवक्ष्यामि तस्य दानस्य भूपते ॥ ११

जायन्ते बहवः पुत्राः सहुणा वेदपारगाः । आयुष्मन्तः प्रजावर्तन्तो यशः पुण्यसमन्विताः ॥ १२

विपुलाश्वैव यंज्ञौनो ज्ञाततच्चा महामते । सौरुणं च लभते पुण्यं धर्मवान्परिजायते ॥ १३

महापर्वणि संप्राप्ते तीर्थं संप्राप्य यत्नतः । कपिलां कौञ्चनीं दद्याद्वाख्यणाय महात्मने ॥ १४

तस्य पुण्यं प्रवक्ष्यामि दानस्यास्य महामते । कपिलादा महाराज महासौरुणं प्रभुञ्जते ॥ १५

यावद्वासा प्रजीवेत तावच्चिष्ठन्ति सर्वेशः । महापर्वणि संप्राप्ते हालंकृत्य च गां तदा ॥ १६

* एताच्चिद्वान्तर्गतः पाठः क. ग. घ. ङ. च. छ. झ. ट. ड. द. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. च. छ. झ. अत्सेश न दातव्यं श । ड. ढ. अतृपाय न दातव्यं । ग. घ. ट. अतिष्ठेष्ट न दातव्यं श ।

२ क. ख. ङ. च. छ. झ. ट. सफलं । ३ क. ख. च. छ. झ. 'व्यं स्वल्पमे' । ४ क. ङ. च. छ. झ. ट. 'दद्धि प्रयत्नत ।

श' । ५ ग. घ. ट. 'ते यः पृथ्वीदानं नृ' । ६ ग. घ. ट. सर्वभूतैस्तु संयुक्तः पुण्यदेहे नृ' । ७ क. ङ. च. छ. 'वेलो-
कप' । ८ क. ख. च. छ. झ. ङ. द. 'दानानि यो दद्यात्तीर्थं पर्वणि पात्रवित् । ते' । ९ ग. घ. ट. 'दानानि यो दद्यात्तीर्थं सर्वाणि
पात्रवित् । ते' । १० क. च. 'ते । सर्वशास्त्रविदो हृष्टाः सगुणा । ११ ट. 'वन्तः पशुपुत्रस' । ११ क. ग. घ. ङ. च. छ.
झ. ट. ड. द. जायन्ते । १२ क. ङ. च. छ. झ. ट. 'ज्ञानः स्फीता लक्ष्मीर्महा' । १३ ग. घ. ङ. सकाञ्चनी ।

काञ्चनेनापि संयुक्तां वस्त्रालंकारभूषणैः । तस्य दानस्य राजेन्द्र फलंभोगं वदाम्यहम् ॥ १७
 विषुला जायते लक्ष्मीर्दानभोगसमाकुला । सर्वविद्यापतिर्भूत्वा विष्णुभक्तो भवेत्किल ॥ १८
 विष्णुलोके वसेन्मत्यै यावत्तिष्ठति मेदिनी । तीर्थं गत्वा तु यो दधाद्वाष्टेषु विभूषणम् ॥ १९
 भुक्त्वा तु विषुलान्भोगानिन्द्रेण सह मोदते । महापर्वणि संप्राप्ते वस्त्रं च द्विजपुङ्क्वे ॥ २०
 दत्त्वाऽम्ब भूमिसंयुक्तं पात्रे श्रद्धासमन्वितः । मोदते स तु वैकुण्ठे विष्णुतुल्यपराक्रमः ॥ २१
 सवस्त्रं काञ्चनं दत्त्वा द्विजाय परिशीलिने । स्वेच्छया हग्निसदृशो वैकुण्ठं वसते भ्रुवम् ॥ २२
 सुवर्णस्य सुकुम्भं च घृतेन [*परिपूरयेत् । पिधानं रौप्यं कर्तव्यं वस्त्रहारैरलंकृतम् ॥ २३
 पुष्पमालान्वितं कुर्याद्वास्यसूत्रेण शोभितम् । प्रतिष्ठयेद्देवपत्रैस्तं संपूज्य] महामते ॥ २४
 उपचारैर्वरैश्चैव पोडशैः परिपूजयेत् । स्वलंकृत्य ततो दधाद्वाष्टाणाय महामते ॥ २५
 पोडशैव ततो गावः संवस्त्राः कांस्यदोहिनीः । कुम्भैर्युक्ताश्च चत्वारो दक्षिणां च सकाञ्चनाम् ॥ २६
 तथा द्वादशका गावो वस्त्रालंकारभूषणाः । पृथग्भूताय विप्राय दातव्या नात्र संशयः ॥ २७
 एवर्मादीनि दानानि हन्यानि नृपनन्दन । तीर्थकालं सुसंप्राप्य पात्रसंपत्तिमेव च ॥ २८
 श्रद्धाभावेन दातव्यं वहुपुण्यकरं भवेत् ॥

विष्णुरुवाच—

विष्णुमुदित्य यहानं कामनापरिकल्पितम् । तस्य दानस्य भावेन भावेन परिभावितः ॥ २९
 ताद्वक्त्वं समभावित मातुषो नात्र संशयः । आभ्युदयिकं प्रवक्ष्यामि यज्ञादिषु प्रदीयते ॥ ३०
 तेन दानेन तस्यापि शुद्धेन च नृपोत्तम । र्मज्ञाटुदिमवाभोति नैव दुःखं च विन्दति ॥ ३१
 भोगान्मुङ्गे स धर्मात्मा जीवमानस्तु सांप्रतम् । ऐन्द्रांस्तु भुङ्गेऽसौ भोगान्दाता दिव्यगतिः पुनः ॥ ३२
 स्वकुलं नयते स्वर्गं कल्पानां च सहस्रकम् । एवमाभ्युदयं प्रोक्तमथान्यं ते वदाम्यहम् ॥ ३३
 कायस्य संक्षयं शात्वा जरया परिपीडितम् । दानं तेन प्रदातव्यमाशां कस्य न कारयेत् ॥ ३४
 मृते मयि च मे पुत्रा अन्ये स्वजनवान्धवाः । कथमेते भविष्यन्ति मां विना सुहृदो मम ॥ ३५
 तेषां मोहात्ममुग्धोऽपि न ददाति स किंचन । मृत्युं प्रयाति मोहात्मा रुदन्ति मित्रवान्धवाः ॥ ३६
 दुःखेन पीडिताः सर्वे मायामोहेन पीडिताः । संकल्पयन्ति दानानि मोक्षं वै चिन्तयन्ति च ॥ ३७
 तस्मिन्मृते महाराज मायामोहे गते सति । विस्परन्ति च दानानि लोभात्मानो ददन्ति न ॥ ३८
 योऽसौ मृतो महाराज यमपर्यं सुदुःखितः । तृष्णाक्षुधासमाक्रान्तो बहुदुःखैः प्रपीडितः ॥ ३९
 तस्माद्वानं प्रदातव्यं स्वयमेव न संशयः । कस्य पुत्राश्च पौत्राश्च कस्य भार्या नृपोत्तम ॥ ४०
 संसारे नास्ति कः कस्य तस्माद्वानं प्रदीयते । ज्ञानवता प्रदातव्यं स्वयमेव न संशयः ॥ ४१
 अर्हं पानं च ताम्बूलमुदकं काञ्चनं तथा । सुगां संवत्सां भूमि च फलानि विविधानि च ॥ ४२

* एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ढ. च. छ. श. द. द. पुस्तकस्यः ।

१ क. च. 'लभावं व' । २ ढ. 'कं स्वर्णपात्रस' । ३ क. ढ. च. छ. ज. श. ट. ड. द. 'से दिवि वै' । ४ क. च.
 'एस सुखी भवेत् । सु । ५ ढ. द. मुरुपाः । ६ क. ढ. च. छ. श. द. 'मादिमुदा' । ७ क. ढ. च. छ. श. द. द. 'च-ब्रह्म' । ८.
 घ. 'च-ब्रह्मम्' । ९ क. ग. घ. ढ. च. छ. श. ट. ड. द. प्रजावृ० । १० क. ढ. च. छ. श. ट. दिव्यो गतिं गतः । स्वं । १०
 क. ढ. च. छ. नः । सुकुले जायते स्वर्णायुष्यानां च महात्मनाम् । ए० । ग. श. ट. नः । सुकुले जायते स्वर्णाकुल्यानां च
 महात्मनाम् । ए० । ढ. सुकुले जायते स्वसात्कुलानां च महात्मनाम् । ए० । ११ ग. घ. मुख्तसौ । १२ क. ढ. च. श. ट. 'स्तो
 छत्रं च सूर्यि चैव शनेकधाम् । ज० ।

जलपात्राण्यनेकानि सोदकानि नृपोत्तम । वाहनानि विचित्राणि यानान्येव महामते ॥ ४३
नानागन्धं सर्करूर्धं पादयोर्वै सुखप्रदौ । उपानहौ प्रदातव्यौ यदीच्छेद्विपुलं शुभम् ॥ ४४
एतैर्दर्नीर्भवाराज यममार्गं सुखेन वै । प्रयाति मानवौ नूनं यमद्वैतरलंकृतम् ॥ ४५

इति श्रीमहापुराणे पादे शुभमित्वा वेनोपाल्याने चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

आदितः क्षोकानां समष्टिङ्काः—५३२९

अथैकत्वारिंशोऽध्यायः ।

वेन उचाच—

पुत्रो भार्या कथं तीर्थं माता पिता कथं वद । गुरुश्चैव कथं तीर्थं तन्मे विस्तरतो वद ॥ १

विष्णुरुचाच—

अस्ति वाराणसी रम्या गङ्गायुक्ता महापुरी । तस्यां वसति वैद्यो हि कुकलो नाम नामतः ॥ २

तस्य भार्या महासाध्वी साधुव्रतपरायणा । धर्मचारपरा नित्यं सा वै पतिपरायणा ॥ ३

सुकला नाम पुण्याङ्गी सुपुत्रा चारुमङ्गला । सत्यंवदा शूभा शुद्धा प्रियाकारा प्रियत्रता ॥ ४

एवंगुणसमायुक्ता सुभगा चांहुहासिनी । स वैश्य उत्तमो वाग्मी धर्मज्ञो झानवान्नुणी ॥ ५

पुराणे श्रौतधर्मे च सदा श्रवणतत्परः । तीर्थयात्राप्रसङ्गेन बहुपुण्यप्रदायकम् ॥ ६

श्रद्धया निर्गतो यात्रां तीर्थानां पुण्यमङ्गलम् । ब्राह्मणानां प्रसङ्गेन सार्थवाहेन तेन वै ॥ ७

प्रस्थितो धर्ममार्गं तु तमुवाच पतिव्रता । पतिस्तेहेन संमुग्धा भर्तारं वाक्यमब्रवीत् ॥ ८

सुकलोवाच—

अहं ते धर्मतः पत्नी सहपुण्यकरा प्रिय । पतिमार्गं प्रयाताऽहं पतिदेवं यजाम्यहम् ॥ ९

कदा नैवं भवांस्त्याज्यः सद्भावाच्च द्विजोत्तम । तव च्छायां समाश्रित्य करिष्ये व्रतमुत्तमम् ॥ १०

पतिव्रताख्यं पापग्रं नारीणां गतिदायकम् । पुण्या स्त्री कथ्यते लोके या स्यात्पतिपरायणा ॥ ११

युवतीनां पृथक्कीर्थं विना भर्तुर्द्विजोत्तम । सुखदं नास्ति वै लोके स्वर्गमोक्षप्रदायकम् ॥ १२

सर्वं पादं स्वभर्तुश्च प्रयागं विद्धि सत्तम । वामं च पुष्करं तस्य या नारी पौरिकल्पयेत् ॥ १३

तस्य पादोदकस्त्रानात्पुण्यं परिजायते । प्रयागपुष्करसमं स्त्रानं स्त्रीणां न संशयः ॥ १४

सर्वतीर्थसमो भर्ता सर्वधर्मप्रयः पतिः । प्रस्तानां यजनात्पुण्यं यद्वै भवति दीक्षिते ॥

तप्त्युण्यं समवाप्नोति भर्तुश्चैव हि सांप्रतर्म् ॥ १५

प्रयागं पुष्करं चैव यात्रां कुर्वा हि यज्ञवेत् । तत्फलं समवाप्नोति भर्तुः शुभ्रषणादपि ॥ १६

समासेन प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु । नास्त्यस्या हि पृथग्धर्मः पतिशुभ्रषणं विना ॥ १७

तस्मात्कान्त सहायं ते कुर्वाणा सुखदायिनी । तव च्छायां समाश्रित्य त्वागमिष्यामि नान्यथा ॥१८

१ क. च. स. ड. मोदकानि । २ ड. 'रं यममार्गं सुखप्रदम् । ३ उ० । ३ क. ड. च. छ. स. ड. सुखम् । ४ क. ग. घ. ड. च.
छ. स. ट. ड. ढ. 'यो राजन्यम् । ५ उ०. ड. ढ. 'कृतः । ६ इ० । ६ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. स. ड. त. सदा । ७ ग. घ. प्रियका० ।
८ क. ख. ड. च. छ. स. ट. प्रियप्रिया । ड. प्रियकरा । ९ क. ख. घ. श. शुभकारीणी । ड. छ. चारुकारीणी । १० क. ख.
च. श. 'व मया लाज्यं भवता च द्वि० । ड. छ. ड. 'व मया लाज्यं स्याद्भवन्तं वै द्वि० । ११ क. ख. ड. च. छ. स. ड.
'धर्मम् । १२ क. ख. ड. च. छ. स. ट. परिकाल्पयेत् । १३ क. ख. ड. च. छ. स. ड. 'वपुण्यम् । ग. घ. ड.
'वीर्यम् । १४ क. ख. ड. च. छ. ड. 'म् । गयादीनां सुतीर्थानां या० ।

विष्णुरुचाच—

रूपं शीलं गुणं भार्ते समालोकेय च सर्वथा । सौकुमार्यं विचार्यैव कृकलः स पुनः पुनः ॥ १९
 यद्येवं स्याद्गमिष्यामि कुर्गमार्गं सुदुःखदम् । रूपयेव भवेद्ब्राह्म्याः शीतातपविलोडितम् ॥ २०
 पद्मपत्रप्रतीकाशमस्याशाङ्गं प्रवर्णकम् । मैहावातेन शीतेन कृष्णवर्णं भविष्यति ॥ २१
 पथि कर्कशैसुग्रावैः पादौ चास्याः सुकोमलौ । एष्येते वेदनां तीव्रां यैथा गन्तुं न च क्षमा ॥ २२
 क्षुत्तृष्णाभिः परीताँग्नीं कीद्वेष्यं भविष्यति । वामाङ्गी मम च स्थानं धर्मस्थानं वरानना ॥ २३
 मम प्राणप्रिया नित्यं नित्यं धर्मस्य चाऽऽश्रयः । नाशयेति यदा बाला मम नाशो भवेदिह ॥ २४
 इयं मे जीविका नित्यमियं प्राणस्य चेष्वरी । न निष्येच तन्नीर्थमेकश्चैव व्रजाम्यहम् ॥ २५
 चिन्तयित्वा क्षणं तेन कृकलेन महात्मना । तस्य चिन्तानुगो भावस्तया ज्ञातो नृपोत्तम ॥ २६
 पुनश्चोवाच सुकला भर्तीरं प्रस्थितं तदा । अनेद्या नैव संत्याज्या पुरुषैः शृणु सत्तम ॥ २७
 मूलमेव हि धर्मस्य पुरुषस्य महामते । ज्ञात्वा चैवं महाभाग नय मामपि सांप्रतम् ॥ २८

विष्णुरुचाच—

श्रुत्वा सर्वं हि तेनापि प्रियया बहुभाषितम् । प्रहस्यैव वचो श्रूते मा मैवं कृपणं वंद ॥ २९
 नैव त्याज्या भवेद्वार्या प्राप्ता धर्मेण वै ग्रिये । येन भार्या परित्यक्ता सुनीता धर्मचारिणी ॥ ३०
 दशाङ्गर्थस्तेनापि परित्यक्तो वरानने । तस्माच्चामेव भद्रं ते नैव त्यक्ष्ये कर्दां ग्रिये ॥ ३१
 एवमाभाष्य तां भार्यां संबोध्य च पुनः पुनः । तथा चाज्ञातमात्रेण सार्थेन स तु संगतः ॥ ३२
 गते तस्मिन्महाभागे कृकले पुण्यकर्पणि । देवकर्मसुवेलायां काले पुण्ये शुभानना ॥ ३३
 नैव पश्यति भर्तीरपागतं मन्दिरं निजम् । समुत्थाय त्वरायुक्ता रुदन्ती सुकला तदौ ॥ ३४
 पृच्छति स्पाथ सा बाला भर्तुः शोकातिपीडिता । युध्माभिर्वै महाभागा दृष्टोऽसौ कृकलो मम ३५
 प्राणेष्वरो गतः कापि भवन्तो मम बान्धवाः । [*यदि दृष्टो महाभागाः कृकलो मम सांप्रतम् ३६
 भर्ता मे पुण्यकर्ता वै सर्वज्ञः सत्यपण्डितः] । कथयन्तु महात्मानो यदि दृष्टो महामतिः ॥ ३७
 तस्यास्तद्वाप्तिं श्रुत्वा ताम्रचुस्ते मैहामतिम् । धर्मयात्राप्रसङ्गेन नाथस्ते कृकलः शुभे ॥ ३८
 तीर्थयात्रां गतो भद्रे कस्माच्छोचसि सुव्रते । साधयित्वा महातीर्थं पुनरेष्यति शोभने ॥ ३९
 एवमाशासितौ भीहः पुरुषरामकारिभिः । पुनर्गेहं गता राजन्सुकला चारुभाषिणी ॥ ४०
 रुरोद करुणं कुःखं सुकलाऽपि परायणा । यावदायाति मे भर्ता भूमौ स्वप्स्यामि संस्तरे ॥ ४१
 घृतं तैलं न भोक्ष्येऽहं दाधि क्षीरं तथैव च । लवणं च परित्यक्तं ताम्बूलं हि तथैव च ॥ ४२
 मधुरं च तथा राजस्त्वकं गुडादिकं तथा । एकाहारा निराधारा तावत्स्यास्ये न संशयः ॥ ४३
 [† यावद्याऽगमनं भर्तुः पुनरेव भविष्यति । एवं दुःखान्विता भूत्वा एकवेणीधरा पुनः] ॥४४
 एककञ्चुकसंवीर्तौ मलिना च बभूत्र सा । मलिनेनापि वक्षेण त्वेनैव स्थिता पुनः ॥ ४५

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ढ. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ग. घ. ढ. छ. स. ड. ट. पुस्तकस्थः ।

१ ढ. छ. स. ट. 'क्य वयस्तथा । २ ड. ढ. छ. स. ट. सञ्ज्ञावातेन । ३ ज. 'शकूपर्यः पां । ४ ग. घ. ट. पथा । ढ.
 पथि । ५ क. ख. च. च. 'ही दृश्येन न भौ । ६ क. ख. च. च. निलं प्रिया प्रा० । ७ क. ख. च. छ. स. ट. स्वतन्त्रा ।
 ८ क. ख. ढ. स. ट. ट. 'ते तामेवं कृकलः पुनः । नै० । ९ ट. पुनः । १० क. ख. च. 'दाचन । ए० । ११ क. ख. ढ. च.
 छ. स. ट. 'दा । वयस्यापृच्छति भर्तुर्दुःखस्तो । १२ क. ख. ढ. च. छ. स. ट. महासतीम् । १३ ग. घ. ट. 'ता तैस्तु
 वयस्यैश्वारवादिभिः । ढ. 'ता तैस्तु वयस्यैश्वारुचादिभिः । १४ ग. घ. ट. 'ता पतिभावा वं ।

हाशकारं प्रमुञ्चन्ती निष्पसन्ती सुदुःखिता । वियोगवहिना दग्धा कृष्णाङ्गी पलथारिणी॥ ४६
एवं दुःखसमाचारा सुकृशा विहला तदा । रोदमाना दिवारात्रौ निद्रां लेभे न वै निशि ॥ ४७
क्षुधा न विन्दते राजनुःखेन विदली कृता । अथ सख्यः समायाताः प्रपञ्चः सुकलां तदा ॥ ४८

सख्य ऊङ्गुः—

सुकले चारुसर्वाङ्गं कस्माद्रोदिषि सांप्रतम् । ततो नः कारणं शूहि दुःखस्य च वरानने ॥ ४९
सुकलोवाच—

स मां त्यक्त्वा गतो भर्ता धर्मार्थं धर्मतत्परः । तीर्थयात्राप्रसङ्गेन त्वट्टते मेदिनीं ततः ॥ ५०
मां त्यक्त्वा स गतः स्वामी निर्दोषां पापवार्जिताम् । अहं साध्वी समाचारा सदापुण्या पतिव्रताम् ॥ ५१
मां त्यक्त्वा स गतो भर्ता तीर्थसाधनतत्परः । तेनाहं दुःखिता सख्यो वियोगेनापि पीडिता ॥ ५२
जीवनाशो वरं श्रैष्टुं वरं वै वरं कायविनाशनम् । वरमग्निप्रवेशो वै वरं कायविनाशनम् ॥ ५३
नारीं प्रियां परित्यज्य भर्ता याति सुनिष्ठुरः । भर्तृत्यागो वरं नैव प्राणत्यागो वरं सखि ॥ ५४
वियोगं न समर्थाऽहं सहितुं नित्यदारुणम् । तेनाहं दुःखिता सख्यो वियोगेनापि नित्यशः ॥ ५५

सख्य ऊङ्गुः—

तीर्थयात्रां गतो भर्ता पुनरेष्यति ते पतिः । वृथा शोषयसे कायं वृथा शोकं करोषि वै ॥ ५६
वृथा त्वं तपसे बाले वृथा भोगान्यरित्यजेः । पिबस्व चैवं भुद्धश्च स्वं यद्हत्तं पूर्वजन्मनि ॥ ५७
कस्य भर्ता सुताः कस्य स्वजनन्वान्धवाः । कः कस्य नास्ति संसारे संबन्धं केन वै न हि ॥
भक्ष्यते भुज्यते बाले संसारस्य हि तत्फलम् । मृते प्राणिनि कोऽभ्राति को हि पश्यति तत्फलम् ॥ ५९
पीयते भुज्यते बाल एतत्संसारसत्फलम् ॥

सुकलोवाच—

भवतीभिः प्रयुक्तं तन्न स्याद्देन संभतम् । [*स्वभर्तुर्वा पृथग्भूता तिष्ठत्येका सदैव हि ॥ ६०
पापरूपा भवेष्वारी तां न मन्यन्ति सज्जनाः ।] भर्तुः सार्थं सदा सख्यो दृष्टो वेदेषु सर्वदा ॥ ६१
संबन्धः पुण्यसंसर्गज्ञायते नान्यकारणात् । नारीणां च सदा तीर्थं भर्ता शाश्वेषु पञ्चर्ते ॥ ६२
यमेवाऽवाहयेष्वित्यं वाचा कायेन कर्मभिः । मनसा पूजयेष्वित्यं सत्यभावेन तत्परा ॥ ६३
एतत्पार्थं महातीर्थं दक्षिणाङ्गं सदैव हि । तपाश्रित्य यदा नारी गृहस्था परिवर्तते ॥ ६४
यजते दानपुण्यैश्च तस्य दानस्य यत्फलम् । वाराणस्यां च गङ्गायां यत्फलं न च पुष्करे ॥ ६५
द्वारकायां न चावन्त्यां केदारे शशिभूषणे । लभते नैव सा नारी यजमाना सदा किल ॥ ६६
तादृशं फलमेवं सा न प्राप्नोति कदा सखि । सुसुखं पुत्रसौभाग्यं स्नानं दानं च भूषणम् ॥ ६७
वक्षालंकारसौभाग्यं रूपं तेजःफलं सदा । यशः कीर्तिमवाप्नोति गुणं च वरवर्णानि ॥

भर्तुः प्रसादाद्य सर्वं लभते नात्र संशयः ॥ ६८

विद्यमाने यदा कान्ते अन्यथर्मं करोति या । निष्फलं जायते तस्याः पुंश्वली परिकथ्यते ॥ ६९
नारीणां यौवनं रूपमवतारं स्मृतं ध्रुवम् । एकश्वापि हि भर्तुश्च तस्यार्थं भूमिष्ठले ॥ ७०
सुपुत्रा सुयशा नारी परिकथ्येत वै सदा । तुष्टे भर्तरि संसारे दृश्या नारी न संशयः ॥ ७१

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क.ख.ग. घ. ड. च. छ. स. ढ. द. पुस्तकस्थः ।

१ ग. घ. ड. सुकला विमनास्तदा । २ ग. घ. ट. ड. मर्यां । ३ ग. घ. ड. स. ट. ड. पानं । ४ ड. छ. ट. ड. 'ते ।
तमेवाऽराधये । ५ ज ट 'स्या गयायां च यं ।

पतिहीना यदा नारी भवेत्सा भूमिष्टले । कुतस्तस्याः सुर्वं रूपं यशः कीर्तिः सुता शुचि ॥ ७३
 सुदौर्भाग्यं महादुःखं संसारे परिभुज्यते । पापभाग भवेत्सा च कुःखाचारा सदैव हि ॥ ७४
 तुष्टे भर्तरि तस्यास्तु तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः । तुष्टे भर्तरि तुष्ट्यन्ति क्रिययो देवमानवाः ॥ ७५
 भर्ता नाथो गुरुभर्ता देवता दैवतैः सह । भर्ता तीर्थश्च पुण्यश्च नारीणां नृपनन्दन् ॥ ७६
 शृङ्खारं भूषणं रूपं वर्णसौगन्ध्यमेव च । कृत्वा संतिष्ठते नित्यं वर्जयित्वा सुपर्वसु ॥ ७७
 शृङ्खारैर्भूषणैः सा तु शुशुभे सा यदा पतिः । [*पत्या विना भवत्येवं क्षीरं सर्पमुखे यथा ॥ ७८
 भर्तुर्ये महाभागा सुव्रता चारुमङ्गला । गते भर्तरि या नारी शृङ्खारं कुरुते यदि ॥ ७९
 रूपं वर्णं च तत्सर्वं श्रमरूपेण जायते । वदन्ति भूतले लोकाः पुंश्चलीयं न संशयः] ॥ ८०
 तस्माद्तुर्वियुक्ताया नार्याः शृणुत भूतले ॥ ८१
 इच्छन्त्या वै महासौख्यं भवितव्यं कदाचन । सुतापायाः परो धर्मो भर्ता शाश्वेषु गीयते ॥ ८०
 तस्माद्वै क्षीरधर्मो धर्मो न त्याज्यो भार्यया किल । एवं धर्मं विजानामि कर्थं भर्ता परित्यजेत् ॥ ८१
 इत्यर्थं शूद्यते सर्व्यं इतिहासं पुरातनम् । सुदेवायाश्च चरितं सुपुण्यं पापनाशनम् ॥ ८२
 इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिष्टले वेनोपालयाने सुकलाचरित एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—५४११

अथ द्वाचत्वारिंशोऽध्यायः ।

सर्व्य ऊचुः—

या सुदेवा त्वया प्रोक्ता किमाचारा वदस्व नः । त्वया प्रोक्तं महाभागे वद नः सत्यमेव च ॥ १
 सुकलोवाच—

अयोध्यायां महाराजा स आसीद्धर्मकोविदः । मनुपुत्रो महाभागः सर्वधर्मार्थतत्परः ॥ २
 इक्ष्वाकुर्नायं सर्वद्वौ देवब्राह्मणपूजकः । तस्य भार्या सदा पुण्या पतिव्रतपरायणा ॥ ३
 तया सार्वं यजेयद्वास्तीर्थानि विविधानि च । देवराजस्य वीरस्य काशीशस्य महात्मनः ॥ ४
 सुदेवा नाम वै कन्या सत्याचारपरायणा । उपयेमे महाराज इक्ष्वाकुस्तां महीपतिः ॥ ५
 सुदेवां चारुसर्वाङ्गीं सत्यव्रतपरायणाम् । तया सार्वं यजेयद्वास्तुपुण्यान्पुण्यनायकः ॥ ६
 स रेमे नृपशार्दूलो गृहे च प्रियया तदा । एकदा तु महाराजस्तया सार्वं वनं ययौ ॥ ७
 गङ्गारण्यं समासाद्य गेयायां क्रीडते सदा । सिंहान्हत्वा वराहांश्च गजान्समहिषांस्ततः ॥ ८
 क्रीडमानस्य तस्यापि वराहश्च समागतः । बहुशूकरयूथेन पुत्रपौत्रैरलंकृतः ॥ ९
 एका च शूकरी तस्य प्रिया पार्खे प्रतिष्ठिति । दृष्टाऽथ शूकरश्चैनं राजानं मृगयारतम् ॥ १०
 पर्वताधारमाश्रित्य भार्यया सईं सूकरः । तिष्ठत्येकः सुवीर्येण पुत्रान्पौत्रान्गुरुञ्जिशून् ॥ ११
 द्वात्वा तेषां महाराज मृगाणां कदनं महत् । तानुवाच सुतान्पौत्रान्भार्यां तां च स शूकरः ॥ १२

*एतान्तरिक्षान्तर्गतः पाठो ग. घ. ज. ट. ढ. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ ज. सुसीमाग्यं न संसारे दौर्भाग्यं चापि भुजते । २ ग. घ. ढ. ट. ढ. सुभार्यायाः । ३ ग. घ. शाश्वर्धमस्तु न । ४ ग. घ.
 ढ. छ. श. ट. ढ. मृगायाः । ५ अ. ति । वराहं शूकरयूथेस्तमेव परिवारितम् । दृष्टा तु राजराजेन पुर्यो मृगया-
 दिभिः । ६ घ. ह तिष्ठति । पुत्रपौत्रैः परिवृत्तस्तिष्ठत्येव दिवानिशम् । शा ।

कोशलाधिपतिर्वर्गे मनुपुत्रो महावलः । क्रीडते मृगयां कान्ते मृगान्संहरते वहून् ॥ १३
 स पां हृषा महाराज एष्यते नात्र संशयः । अन्येषां लघुकानां मे नास्ति प्राणयम् भुवम् ॥ १४
 मम रूपं तृपो हृषा क्षमां नैव करिष्यति । इर्वेण महातोऽविष्टो वाणपाणिर्धनुर्धरः ॥ १५
 श्वर्भिर्युक्तो महातेजा लुभ्वकैः परिवारितः । प्रिये करिष्यते घातं ममाप्येव न संशयः ॥ १६

शूकर्युवाच—

यदा यदा पश्यसि लुभ्वकान्वहून्महावने कान्त समायुधान्वहून् ।
 एषिस्तु पुत्रैर्मम पौत्रैकैः समं दूरं परं याहि पलायमानः ॥ १७
 त्यक्त्वा सुधैर्य बलपौरुषं महान्महाभयेनापि विषण्णचेतनः ।
 हृषा नृपेन्द्रं पुरुषार्थमुक्तमं करोषि किं कान्त वदस्व कारणम् ॥ १८
 तस्यास्तु वाक्यं स निशम्य कोल उवाच तां शूकरराज उत्तरम् ।
 यदर्थभीतोऽस्मि सुलुभ्वकात्मिये हृषा गतो दूरं निशम्य गूकरान् ॥ १९
 सुलुभ्वकाः पापशठा महाप्रिये कुर्वन्ति पापं परिदुर्गकन्दरे ।
 सदैव दुष्टा बहुपापचित्तका जाताश्च सर्वे परिपापिनां कुले ॥ २०
 तेषां हि हस्तान्मरणाद्विभेमि मृतोऽपि यास्यामि पुनरेव पापम् ।
 दूरं गिरिं पर्वतकन्दरं च ब्रजामि कान्ते अपमृत्युभीतः ॥ २१
 अयं हि पुण्यो नृपनाथ आगतो विभाधिपः केशवरूपभूपः ।
 युद्धं करिष्ये समरे महात्मना सार्थं प्रिये पौरुषविक्रमेण ॥ २२
 जेष्यामि भूपं यदि स्वेन तेजसा भोक्ष्यामि कीर्तिं त्वंतुलां पृथिव्याम् ।
 नो वा हतो वीरवरेण संगरे यास्यामि लोकं मधुसूदनस्य ॥ २३
 ममाङ्गभूतेन पलेन मेदसा तृसिं परां यास्यति भूमिनाथः ।
 तृसा भविष्यन्ति सुलोकदेवता यस्मादयं चाऽगतो वज्रपाणिः ॥ २४
 अस्यैव हस्तान्मरणं यदा भवेष्टाभश्च मे सुन्दरि कीर्तिरुत्तमा ।
 तस्माद्यशो भूमितुले जगत्रये ब्रजामि लोकं मधुसूदनस्य ॥ २५
 नैव भीतोऽस्मि क्षुब्धोऽस्मि गतोऽहं गिरिसानुषु । पापाङ्गीतो गतः कान्ते धर्मं हृषा स्थिरो शहम् ॥
 न जाने पातकं पूर्वमन्यजन्मनि चार्जितम् । येनाहं शूकरीं योनिं गतोऽहं पापसंचयात् ॥ २७
 शालयिष्याम्यहं घोरं पातकं पूर्वसंचयम् । बाणोदकैर्भृषाघोरैस्तीक्ष्णैश्च निशितैः शतैः ॥ २८
 उत्रान्पौत्रान्वरां कन्यां कुदुम्बं बालवृद्धकम् । गिरिं गच्छ गृहीत्वा त्वं मम मोहमिमं त्यज्ज ॥ २९
 मम स्त्रैर्ह परित्यज्य हरिरेष समागतः । अस्य हस्तात्प्रयास्यामि तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ३०
 देवेनापि ममाद्यैव स्वर्गद्वारमनुसम्भू । उद्धाटितकपाठं तु यास्यामि सुमैहद्विवम् ॥ ३१

सुकलोवाच—

तच्छुत्वा वचनं तस्य शूकरस्य महात्मनः । उवाच तत्प्रिया सख्यः सीदमानान्तरा तदा ॥ ३२

शूकर्युवाच—

यस्मिन्नूये भवेत्स्वामी पुत्रपौत्रैरलंकृतः । पित्रैश्च भ्रातृभिश्चैव अन्यैः स्वजनवान्धवैः ॥ ३३

^१ ड. बाणभय । २ ड. त्वचलं । ३ ड. 'न्यौत्रांश्च कन्यांश्च कुदुम्बं सहशालकं' । ४ ज. 'ज । मया मोहः परित्यक्तो ह' । ५ ज. 'महागतिम् ।

तथैवालंकृतो यूथो भवता परिशोभते । त्वां विनाऽयं महाभाग कीदृग्यूथो भविष्यति ॥ ३४
 तचैव सुबलेनापि गर्जपानाश शुकराः । विचरन्ति गिरौ कान्त तनया मम बालकाः ॥ ३५
 शूदून्पूलांस्तु भक्षन्ति निर्भयास्तव तेजसा । दुर्गेषु वनकुञ्जेषु पर्वतान्तर्दीषु च ॥ ३६
 न कुर्वन्ति भयं तीव्रं सिंहानामिह पर्वते । मानवानां महाभाग पालितास्तव तेजसा ॥ ३७
 त्वया त्यक्ता अमी सर्वे बालका मम दारकाः । दि(दी)नाथैव वराकाश भविष्यन्ति विचेतनाः ॥ ३८
 नित्यं चैव सुखं कर्म गत्वा पश्यन्ति बालकाः । पतिहीना यथा नारी शोभते नैव शोभना ॥ ३९
 अलंकृता चापि दिव्यैरलंकरैः सुकाञ्चनैः । रत्नैः परिच्छदैर्वक्षैः पितृपातृसहोदरैः ॥ ४०
 श्वशूभशुरकैश्चान्यैः पतिहीना न भाति सा । चन्द्रहीना यथा रात्रिः पुत्रहीनं यथा कुलम् ॥ ४१
 दीपहीनं यथा गेहं नैव भाति कदा किल । त्वां विनाऽयं तथा यूथो नैव शोभति मानद ॥ ४२
 आचारेण यथा मर्त्यो ज्ञानहीनो यतिः किल । मैत्रहीनं यथा राज्यं तथाऽयं नैव शोभति ॥ ४३
 कैवर्तेन विना नावः संपूर्णाः परिसागरे । न भास्त्येव यथा सार्थः सार्थवाहेन वै तथा ॥ ४४
 सेनाध्यक्षेण च विना यथा सैन्यं न भाति च । त्वां विना वै तथा सैन्यं शूकराणां महामते ॥
 दीनो भविष्यति यथा वेदहीनो यथा द्विजः । मायि भारं कुटुम्बस्य विनिवेश्य प्रगच्छसि ॥ ४६
 मरणं ज्ञात्वा सुलभं का प्रतिज्ञा तवेष्टशी । त्वां विनाऽहं न शक्नोमि धर्तुं प्राणान्त्रियेभर ॥ ४७
 त्वयैव सहिता स्वर्गे भूमिं वाऽपि महामते । नरकं वा प्रभोक्ष्यामि सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥ ४८
 अथ पुत्रान्सपुत्रांश्च गृहीत्वा यूथमुत्तमम् । आवां व्रजाव यूथेश कुर्गमेवं सुकन्दरम् ॥ ४९
 जीवितव्यं परित्यज्य मरणायामिगम्यते । तत्र किं हृश्यते लाभो मरणे वद सांप्रतम् ॥ ५०

वराह उवाच—

वीराणां त्वं न जानासि सुधर्मं शृणु सांप्रतम् । युद्धार्थिना हि वीरेण वीरं गत्वा प्रयाचितम् ॥
 देहि मे योधनं संख्ये युद्धार्थी त्वहमागतः । परेण याचितं युद्धं न ददाति यदा र्भटः ॥ ५२
 कामाल्लोभाङ्ग्याद्वाऽपि मोहाद्वा शृणु वल्लभे । कुम्भीपाके स नरके वसेद्युगसहस्रकम् ॥ ५३
 क्षत्रियाणां परो धर्मो युद्धं देयं न संशयः । तद्युद्धं दीयमानेन रङ्गभूमिं गतेन वै ॥ ५४
 जित्वा शत्रुं पुनस्तत्र यशः कीर्ति प्रभुज्ञते । नो वा हतोऽपि युद्धेऽस्मिन्युध्यमानः सुनिर्भयः ॥
 वीरलोकमवाप्नोति दिव्याल्लोकान्प्रभुज्ञते । यावद्वर्षसहस्राणां विशल्येका प्रिये शृणु ॥ ५६
 वीरलोके वसेत्तावदेववीर्महीयते । मनुषुतः समायातः स्वयं वीरो न संशयः ॥ ५७
 संग्रामं याचमानस्तु युद्धं देयं मया ध्रुवम् । युद्धातिथिः समायातो विष्णुरूपः सनातनः ॥
 सत्कारो युद्धरूपेण कर्तव्यश्च मया शुभे ॥ ५८

शूकर्युवाच—

यदा युद्धं त्वया देयं राष्ट्रे चैव महात्मने । ततोऽहं पौरुषं कान्त पश्ये वै तव कीदृशम् ॥ ५९
 एवमुक्त्वा प्रियान्पुत्रान्समाद्य त्वरान्विता । उवाच पुत्रका यूयं शृणुश्वं वचनं मम ॥ ६०
 युद्धातिथिः समायातो विष्णुरूपः सनातनः । मया तत्र प्रगन्तव्यं यत्रायं हि गमिष्यति ॥ ६१

१ ग. घ. ज. ट. 'द्विष्णो म' । २ य. घ. ङ. ज. घ. ट. ड. यथा । ३ रु. स. द. मन्त्रहीनो यथा राजा तं ।
 ज. मन्त्रहीनो यथा राजा तं । ४ ग. घ. ज. ट. 'ते । सर्वमेव प्र' । ५ म. घ. ज. त्वं राजनीति स्वयं । ६ ज. गुणि । इ.
 द. नरः । ७ ज. 'भे । भुज्ञे पापं स नरके यावद्यु । ८ ड. द. 'व्यान्मोगान्त्र' । ९ ज. 'यु । पुनर्भुज्ञे वीरलोकादवर्तीय
 महीतले । म' ।

यावतिष्ठति वै नाथो भवतां प्रतिपालकः । यूयं गछन्तु वै दूरं कुर्गं गिरिगुहापुरवम् ॥ ६२
 सुखं जीवत मे वत्सा वैर्जयित्वा सुलुभ्वकान् । मया तत्र प्रगन्तव्यं वैत्रैष हि गमिष्यति ॥ ६३
 भवतां श्रेष्ठोऽयं भ्राता यूथरक्षां करिष्यति । एते पितृव्यक्ताः सर्वे भवतां त्राणकारकाः ॥
 दूरं प्रयान्तु वै सर्वे मां विहाय सुपुत्रकाः ॥ ६४

पुत्रा ऊचुः—

अयं हि पर्वतः श्रेष्ठो बहुमूलफलोदकः । भयं तु कस्य वै नास्ति सुखं जीवनमस्ति वै ॥ ६५
 युवाभ्यां हि अकस्माद्धि युद्धमुक्तं भयंकरम् । तश्चो हि कारणं मातर्वद् सत्यमिहैव हि ॥ ६६

शूकर्युवाच—

अयं राजा महारौद्रः कालरूपः समागतः । क्रीडते मृगया लुब्धो मृगान्हत्वा बहून्वने ॥ ६७
 इक्ष्वाकुर्नाम दुर्धर्षो मनुपुत्रो महाबलः । संहरिष्यति कालोऽयं दूरं यान्तु सुपुत्रकाः ॥ ६८

पुत्रा ऊचुः—

मातरं पितरं त्यक्त्वा यः प्रयाति स पापधीः । महारौद्रं सुघोरं तु नरकं याति नान्यथा ॥ ६९
 मातुः पुण्यं पयः पीत्वा पुष्टो भवति निर्धृणः । मातरं पितरं त्यज्य यः प्रयाति सुदुर्बलः ॥ ७०
 पूर्यं नरकं पिषेभित्यं कृपिदुर्गन्धसंकुलम् । मातस्तस्मान्न यास्यामो गुरुं त्यक्त्वा इहैव च ॥ ७१
 एवं वेदादसंजातं (?) तेषां धर्मार्थसंयुतं । व्युहं कृत्वा स्थिताः सर्वे बलतेजःसमाकुलाः ॥ ७२
 साहसोत्साहसंहृष्टाः पश्यन्ति नृपनन्दनम् । नदन्तः पौरुष्यैरुक्ताः क्रीडामाना वने तदा ॥ ७३

इति श्रीमहापुराणे पद्मे भूमिक्षाद्वै वेनोपाल्याने सुकलाचरिते द्विचत्वारिंशत्मोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टद्वाः—५४८३

अथ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

सुकलोवाच—

एवं ते शूकराः सर्वे युद्धाय समुपस्थिताः । [*पुराः स्थितस्य ते राज्ञो शत्रुतस्युभ्य लुभ्वकाः ॥ १
 महावराहो राजेन्द्र गिरिसानुं समाश्रितः । महता यूथभावेन व्यूहं कृत्वा प्रतिष्ठति ॥ २
 कपिलः स्थूल्यीनाङ्गो महादध्यो मैहामुखः । दुँःसहः शूकरो राजनगर्जते चातिभैरवम्] ॥ ३
 स तं पश्य महाराज शालतालवनाश्रयम् । तेषां तद्वचनं श्रुत्वा मनुपुत्रः प्रतापवान् ॥ ४
 [† यूर्यतां शूरवाराहं विद्यतां बलदर्पितम् । एवमाभाष्य तान्वीरो मनुपुत्रः प्रतापवान्] ॥ ५
 अथ ते लुभ्वकाः सर्वे मृगयामदमोहिताः । संनदा दंशिताः सर्वे श्वानैः सार्थं प्रजग्निरे ॥ ६
 हर्षणं महाताऽविष्टो राजराजो महाबलः । अश्वारूढः स्वसैन्येन चारुक्षेन संयुतः ॥ ७
 गङ्गातीरं समासाद्य येरुं गिरिवरोत्तमम् । रत्नयातुसमाकीर्णं नानाईक्षैरलंकृतम् ॥ ८

* एतशिहान्तर्गतः पाठो ग. घ. ज. ट. ड. पुस्तकस्यः । † एतशिहान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. स. ड. ड. पुस्तकस्यः ।

१ ज. तातो । २ क. ख. च. छ. स. 'ता प्रीतिं । ३ ग. ज. ट. ड. वश्वयित्वा । ४ ड. यत्र नाथो ग । ५ ज. 'ति सुखार्थपीः । ६ अ. दाशग्रन्थ । ७ ज. 'णः 'ता त्यक्त्वा पूर्यभोज्य च नरकं संप्रयाति हि । पूर्यं तत्र पि । ८ ज. 'म् । तस्माद्वै स्थिताः सर्वे बलतेजःसमाकुलाः । युवाभ्यां सहिताः सर्वे मातर्योत्स्याम भूमुजा । एवमुत्स्वा ततः सर्वे यूर्यं कृत्वा च ते तथा । न० । ९ ड. मशबलः । १० ज. दुर्भदः शूकरोऽल्यर्यं गर्जं । ११ ज. सायुधाः । १२ ड. वृक्षसमाकुलम् ।

सुकलोवाच—

[*यो बलधाममरीचिचयकरनिकरमयंप्रोत्प्रोऽत्युचं गगनमेव संप्राप्तो नानानगाचरितशोभो
गिरिराजो भाति ॥ ९

येजनबहलोवमलगङ्गप्रवाहसमुच्चरत्तीरवीचीतरङ्गभैर्युक्ताफलसदैर्शनिर्मलाम्बुकणैः सर्वत्रप्रक्षा-
लितशिलातलो] गिरीन्द्रः सुश्रियः(श्रीकः) ॥ १०

देवैश्वारणकिन्नरैः परिवृतो गन्धर्वविद्याधरैः
सिद्धैरप्सरसां गणैर्युनिजनैर्नगेन्द्रविद्याधरैः ।
श्रीखण्डैर्बहुचन्दनैस्तु सरलैः शालैस्तमालैर्गिरिः
पुश्चागैर्वहुसिद्धिदायकवनैः कल्पद्रुमैः शोभते ॥

नानाधातुविचित्रो वै नानारत्नविचित्रितैः । विमानैः काञ्चनैर्दण्डैः कलंत्रैरुपशोभते ॥ १२
नालीकेरवनैर्दिव्यैः पूगवृक्षैर्विराजते । दिव्यपुक्षागवकुलैः कदलीखण्डमण्डितैः ॥ १३

सुपुण्यैश्वम्पकैरद्विः पाटलैः केतकैस्तथा । नानावल्लीवितानैश्व पुण्यितैः पञ्चकैस्तथा ॥ १४

नाना[†वर्णैः सुपुण्यैश्व नानावृक्षैरलंकृतः । दिव्य]वृक्षैः समाकीर्णः स्फाटिकैश्व शिलातलैः ॥ १५

योगियोगान्द्रसंसिद्धैः कन्दरान्तनिर्वासिभिः । निर्झरैश्वैव रम्यैश्व बहुप्रसवणैर्गिरिः ॥ १६

नदीप्रवाहसदृष्टैः संगमैरुपशोभते । हृदैश्व पल्वलैः कुण्डैर्निर्मलोदकधारिभिः ॥ १७

गिरिराजो विभात्येः सानुभिः सह संस्थितैः । शरभैश्वैव शार्दूलैर्मृगयूथैरलंकृतः ॥ १८

महामतैश्व मातक्षैर्महिषै रुहभिः सदा । अनेकैर्दिव्यभावैश्व गिरिराजो विभाति सः ॥ १९

अयोध्याधिपतिर्वार इश्वाकुर्मनुनन्दनः । तथा सुभार्यया युक्तश्वतुरङ्गवलेन वै ॥ २०

पुरतो लुब्धका यान्ति भ्वानः शूराश्व शीघ्रगाः । यत्राऽस्ते शूरः शूरो भार्यया सहितो बलीरूपः ॥

बहुभिः शूकरैर्गुप्तो गुरुभिः शिशुभिस्तथा । मेरुभूर्मिं समाश्रित्य गङ्गातीर्णश्रमं ततः ॥ २२

सुकलोवाच—

तामुवाच वरांहस्तु सुभियां हर्षसंयुतः । प्रिये पश्य समायातः कोशलाधिपतिर्बली ॥ २३

मामुद्दिश्य महाप्राङ्गो मृगयां क्रीडते नृपः । युद्धमेकः करिष्यामि सुरासुरप्रहर्षणम् ॥ २४

अथ भूपो महातेजा वाणपाणिर्धनुर्धरः । सुदेवां सत्यधर्मज्ञाने तामुवाच प्रहर्षितः ॥ २५

पश्य कान्ते महाकालं गर्जमानं यथा घनम् । [*परिवारसमायुक्तं दुःसहं मृगधातिभिः ॥ २६

अद्यवाहं हनिष्यामि सुवार्णनिशितैः प्रिये । मामेव हि महाशूरो शु(यु)द्धाय समुपाश्रयेत् ॥ २७

एवमुक्त्वा प्रियो भार्या लुब्धकान्वाक्यमवशीत् । यथा शूरो महाशूराः प्रेषयद्वं हि शूकरम् ॥२८

अथ ते प्रेषिताः शूरा बलतेजःपराक्रमाः] । गर्जमानाः प्रश्ववन्ति बलतेजःपराक्रमाः ॥ २९

कोलं प्रति गताः सर्वे वायुवेगेन सांप्रतम् । विश्वनित वाणजालैस्ते निशितैर्वनचारकाः ॥

नानाशत्रैश्व शुभ्रैस्तु वराहं वीररूपिणम् ॥ ३०

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ग. घ. ज. ट. ड. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ग. घ. ड. ट. ड. पुस्तकस्थः ।

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ग. घ. ट. ड. पुस्तकस्थः ।

१ ज. 'च—सुमेवनीम नगोत्तमः प्रदीपसमरीचिः प्रो' । २ ज. 'न्द्रकैरन्वितः । श्री' । ३ ड. 'नैर्दिव्यैः क' । ४ ड. 'कैरलैरु' । ५ ग. घ. ज. ट. 'संबद्धः सं' । ६ ड. 'संसिद्धैः सं' । ६ ज. 'सुदेवया' । ७ ग. घ. ज. ट. 'रैर्युक्तो गु' । ८ ग. घ. ज. ट. 'रात्ममन्ततः' । ९ ज. 'च— तं दृश्योवाच वाराहः सु' । १० ड. 'रारोहां सु' । ११ ड. 'नित परितः कालयोधिः' । १२ ड. 'कुन्तैश्व' ।

[*सुकलोवाच—

पतन्ति बाणतोमरा विमुक्ता लुब्धकैः शरा
यना गिरिं प्रवृष्टिणो यथा तथा धरान्तरे ॥

इतो हृष्महारिभिः सं निर्जितस्ततस्तथा
शतैस्तु यूथपालकः स कोलः संगरं गतः ॥

स्वपुत्रपौत्रवान्धवैः परांश्च संहरेत्स वै
पतन्ति ते स्वदंष्ट्रया हता हवेऽवलुब्धकाः ॥

पतन्ति पादहस्तकाः स्थितस्य वेगभ्रामणैः
स लुब्धगर्जमेव तं वराहोऽपश्यदागतम् ॥

स्वतेजसा विनाशितं मुखाग्रदंष्ट्रया हतं
गतः स यत्र भूपतिः स्वतेजसा महामतिः ॥

विवक्षये स्वपुत्रकान्प्रियांश्च पुत्रवान्धवान्
+ ॥

इक्ष्वाकुनाथं सुमहत्गसयं संत्रास्य कुद्धः स हि शूकरेशः ।
युद्धं वने वाञ्छति तेन सार्धमिक्ष्वाकुणा संगरहर्षयुक्तः ॥

वाराहः पुनरेव युद्धकुशलः संवाञ्छते संगरं
तुण्डाग्रेण सुतीक्ष्णदन्तनखरैः कुद्धो धरां क्षेभयन् ।

हुङ्कारोच्चारगर्वात्पहरति विमलं भूपतिं तं च राज-
ज्ञात्वा विष्णुपराक्रमं मनुसुतस्त्वानन्दरोमाश्चितः ॥

द्वाष्ट्रा शूकरपौरुषं यमतुलं मेने पैतिर्देवराह्
देवारिं मनसा विचिन्त्य सहसा वाराहरूपेण वै ।

संप्रेक्षयैव महाबलं बहुतरं युक्तं तरेवारणं
सैन्यं कोलविनाशनाय सहसा संगृह्य संगृहताम् ॥

प्रेषिताश्च धारणा रथाश्च वेगवत्तराः
सुवाणखङ्गधारिणो भृगुण्डभिश्च मुद्दरैः ॥

सपाशपाणिलुब्धका नदन्ति तत्र तत्परा
निवारितो न तिष्ठते हया गजाश्च यद्गताः ॥

कचित्कचित्कम् दृश्यते कचित्कचित्प्रदृश्यते [*कचिद्द्वयं प्रदर्शयेत्कचिद्द्वयान्प्रमर्दयेत्] ॥

मर्दयित्वा भट्टाञ्छूरान्वाराहो रणदुर्जयः । शब्दं चकार दुर्धर्षः क्रोधारुणितलोचनः ॥

कोशलाधिपतिर्वीरसं द्वाष्ट्रा रणदुर्जयम् । युध्यमानं महाकायं मुञ्चन्तं मेघवत्स्वनम् ॥

गर्जति समरं विचरति विलसति वीरान्स्वतेजसा वीरः ।

तदिदिव मुखे सुदंष्ट्रस्त(श्च त)स्य विभात्युल्लसत्येव ॥

३१

३२

३३

३४

३५

३६

३७

३८

३९

४०

४१

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठे ग. घ. ट. द. पुस्तकस्यः । † अत्र चतुर्थचतुर्थः सर्वपुस्तकेषु ब्रष्ट एव दृश्यते ।

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. श. अ. द. पुस्तकस्यः ।

मनुपुत्रस्तथा दृष्टा कोलं च निशितैः शरैः । प्रतिभिन्नमेकैकं शस्त्राहतं च वन्धुभिः ॥	४२
पुनरपि युद्धं प्रवाञ्छति*..... ।	
नरपतिरुव्याच सैन्याः किमिह न गृष्णन्तु(?)ओजस्या शूराः ॥	
युञ्यध्वं तत्र निशितैर्वर्णैस्तीक्ष्णैरनेनापि ॥	४३
समाकर्ण्य ततो वाक्यं कुद्धस्यापि महात्मनः । ततस्ते सैनिकाः सर्वे युद्धाय समुपस्थिताः ॥ ४४	
अनेकैर्भट्टसाहस्रैर्वने तं समरे स्थितम् । दिक्षु सर्वासु संहत्य विभिदुः शकरं रेणे ॥	४५
(प्र)विद्वश्च कैथितदा वाणजालैः सुयोधैश्च संग्रामभूपौ विशालैः ।	
क्वचिच्चक्रघातैः क्वचिद्भ्रपातैरहतं दुर्जयं सङ्करे तं महान्तैः ॥	४६
ततः पौरुषैः क्रोधयुक्तः स कोलः सुविच्छिद्य पाशान्तरे प्रस्थितः सः ।	
महाशूकरैः सार्थमेव प्रयातस्ततः शोणितस्यापि धाराभिषिक्तः ॥	४७
करोति प्रहारं च तुण्डेन वीरो हयानां द्विपानां च चिञ्छेद वीरः ।	
स्वदंष्ट्राग्रभागेन(ण) तीक्ष्णेन वीरान्पदातीनिह संपातयेद्रोषभावैः ।	
जघानास्य शुण्डं गजस्यापि रुष्टो भटान्हतान्यादनखैस्तु हृष्टः ॥]	४८
ततस्ते शूकराः सर्वे लुब्धकाश्च परस्परम् । युवुधुः सङ्करं कृत्वा रोषारुणविलोचनाः ॥	४९
लुब्धकैश्च हताः कोलाः कोलैश्चापि सुलुब्धकाः । निहताः पातिता भूमौ क्षतजेनापि सारुणाः ॥५०	
जीवं त्यक्त्वा हताः कोलैर्लुब्धकाः पतिता रणे । मृताश्च शूकरास्तत्र शूराः प्राणांश्च तत्यजुः ॥५१	
यत्र यत्र मृता भूमौ पातिता मृगघातकाः । वहवः शूकरा रौजन्स्वव्यापारैर्निपातिताः ॥	५२
कति नष्टा हताः कोला नीता दुर्गेषु संश्रिताः । कुञ्जेषु कन्दरान्तेषु गृहान्तेषु नृपोत्तम ॥	५३
लुब्धकाश्च मृताः केचिच्छिद्वा दंष्ट्राग्रगृहकैः । प्राणांस्त्यक्त्वा गताः स्वर्गं खण्डशो विद्लीकृताः ॥५४	
वागुरापाशजालाश्च कृतकापञ्चरास्ततः । नाडीश्च पातिता भूमौ यत्र तत्र समन्ततः ॥	५५
एकोऽपि दयितासार्थं वाराहः परितिष्ठति । पौत्रकैः सप्तपञ्चश्च(?)युद्धार्थी बलदर्पितः ॥	५६
तमुव्याच तदा कान्तं शूकरं शूकरी पुनः । गच्छ कान्त मया सार्थमेभिस्तु बालकैः सह ॥	५७
प्राह प्रीतस्तु तां तत्र स्वप्रियां तु किरिःकिटिः(?) । क गच्छामि प्रभमोऽहं स्थानं नास्ति महीतले	
मयि नष्टे महाभागे कोलयूथं विनश्यति ॥	५८
द्वयोश्च सिंहयोर्मध्ये शूकरः पिबते जलम् । द्वयोः शूकरयोर्मध्ये सिंहो नैव पिबेत्पयः ॥	५९
एवं शूकरजातीषु दृश्यते बलमुत्तमम् । तदहं नाशयाम्येव यदा भयो व्रजाम्यहम् ॥	६०
जाने धर्मं महाभागे बहुश्रेयोविदायकम् । कामाल्लोभाज्ञयाद्वाऽपि युञ्यमानः प्रणश्यति ॥	६१
रणतीर्थं परित्यज्य स स्यात्पापी न संशयः । निशितं शस्त्रसंब्लूहं दृष्टा हर्षं प्रगच्छति ॥	६२
अवगाण्डशु सिन्धुं स तीर्थपारं प्रगच्छति । स याति वैष्णवं लोकं पूत्राणां शतमुद्धरेत् ॥	६३
[समायान्तं च(तश्च)तदहं कथं भयो व्रजाम्यहम्] । योधनं शस्त्रसंकीर्णं प्रवीरानन्ददायकम् ॥६४	
दृष्टा प्रयाति संहृष्टस्तस्य पुण्यफलं शृणु । पदे पदे महत्स्नानं भागीरथ्याः प्रजायते ॥	६५
रणाद्भयो गृहं याति कामाल्लोभात्प्रिये शृणु । मातृदोषं प्रकाशेत्स क्रियाजातश्च कथयते ॥ ६६	

* चतुर्वर्षपि पुस्तकेषु भ्रष्ट एवात्रस्यः पाठः । † एतच्छिह्नान्तर्गतोऽयं पाठः ट. पुस्तकस्यः ।

अत्र यज्ञाश्च तीर्थाश्च अत्र देवा महौजसः । पश्यन्ति कौतुकं कान्ते मुनयः सिद्धचारणाः ॥	६७
त्रैलोक्यं वर्तते तत्र यत्र वीरप्रकाशनम् । समराज्ञयं प्रपश्यन्ति सर्वे त्रैलोक्यवासिनः ॥	६८
शशपन्ति निर्घृणं पापं प्रहसन्ति पुनः पुनः । दुर्गतिं दर्शयेत्तस्य धर्मराजो न संशयः ॥	६९
संमुखः समरे युद्धे स्वशिराच्छोणितं पिवेत् । अश्वमेधफलं भुङ्गे इन्द्रलोकं प्रगच्छति ॥	७०
यदा जयति संग्रामे शशूभ्युरो वरानने । तदा प्रभुञ्जते लक्ष्मीं नानाभोगान्न संशयः ॥	७१
यदा तत्र त्यजेत्प्राणान्संमुखवशं निराश्रयः । स गच्छेत्परमं लोकं देवकन्याः प्रभुञ्जते ॥	७२
एवं धर्मं विजानामि कथं भग्नो व्रजाम्यहम् । अनेन समरे युद्धं करिष्ये नात्र संशयः ॥	७३
मनोः पुत्रेण धीरेण राजा इक्ष्वाकुणा सह । डिम्भान्यृश्यं प्रयाहि त्वं सुखं जीव वरानने ॥	७४
तस्य श्रुत्वा वचः प्राह वद्धाऽहं तव बन्धनैः । स्त्रेहमानप्रहास्यैश्च रतिक्रीडनकैः प्रिय ॥	७५
पुरतस्ते सुतैः सार्थं प्राणास्त्यक्ष्यामि मानद । एवमेव सुसंभाव्यं परस्परहितैषिणी ॥	७६
युद्धाय निश्चितौ भूत्वा समालोकयतो रिष्ठून् । कोशलाधिपतिर्वारं तमिक्ष्वाकुर्महामतिम् ॥	७७
यथैव मेघः परिगर्जते दिवि प्रावृद्दसुकाले सुतडित्प्रकाशैः ।	
तथैव संगर्जति कान्तया समं समाहयेद्राजवरं खुराग्रैः ॥	७८
तं गर्जमानं दद्धे महात्मा वराहमेकं पुरुषार्थयुक्तम् ।	
ससार स्वेनैव जवेन युक्तः सुसंमुखस्तस्य नृवीरधीरः ॥	७९
श्रिति श्रीमहायुगे पादे भूमिकण्डे वेनोपाख्याने सुकलाचरिते त्रिचत्वारिंशत्मोऽध्यायः ॥४३॥	

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्काः—५५६२

अथ चतुर्थत्वारिंशोऽध्यायः ।

सुकलोवाच—

स्वसैन्यं दुर्धरं दृष्ट्वा निर्जितं दुर्धरेण तम् । चुकोप भूपतिः कूरं दुःसहं सूकरं प्रति ॥	१
भनुरादाय वेगेन बाणं क्वालोपमं तदा । तस्याभिमुखमेवासौ हयेनाभिससार सः ॥	२
[*स यदा नृपतिं हयपृष्ठगतं वरपौरुषयुक्तमपित्रहणम् ।	
परिपश्यति शूकरशूथपतिः प्रगतोऽभिमुखं रणभूमितले ॥	३
निश्चितेन शरेण हतो हि यदा नृपते हयपादतले प्रगतः ।	
तमिहैव विलङ्घ्य च वेगमनाः प्रखरेण जवेन च कोलवरः ॥	४

* एतचिह्नान्तर्भतः पाठो ज. पुस्तकस्थः ।

१ ग. घ. ज. ट. ड. वीरेण । २ ग. घ. ज. ट. ड. सह । ३ ग. घ. ज. ट. ड. अथ संप्रधार्यं परस्परम् । युं । ४ ग. घ. ज. ट. ड. दुर्जयं । ५ ट. तं पुरतो रणे । चुं । ६ ग. घ. ड. ज. ड. द. कालानलोपमम् । तं । ७ ड. दृपो हयमारुष्य वरं पौरुषयुक्तमनन्तबलम् । स निश्चयं शूकरनाथो रणे प्रगतो हि सुसंमुखभूमितलम् । निश्चितेन शरेण हतो नृपतिना हयपादतलप्रगतः कुमतिः । तमिहैव विलङ्घ्य च वेगमनाः प्रखरेण जवेन तु कोलवरः । निश्चितेन हतो नृपतिना न हि याति क्षितीं परियुद्धगतिः । निहतस्तुरुगः स च वीरवरस्तुरुगः पतितो भुवि आस्यहतः । लघुस्यन्दनमेव गतो नृपतिनिश्चितेन शरेण हतः स किरिःकिटि । स हि गर्जति शूकरजटितवो त्वपरिस्थितपौरुषतेजवरैः । गदया निहतः स भूपतिना शिरमध्यरेण कृता तेन यथा । परित्यज्य तं वित्तमेव स्वकं गत एव हरेरूद्धमेव वरम् । कृत्वा हि युद्धं समरे हि तेन राजा समं शूकरराजराजः । पपात भूमौ निहतो यदा स बवांसे ।

व्यथितस्तुरगः स किरिःकिटिना न हि याति क्षितौ स हि विद्गतिः । ५
 तुरगः पतितो भुवि तुण्डहतो लघुस्यन्दनमेव गतो नृपतिः ॥
 स हि गर्जति शूकरजातिरवैरथ संस्थितकोशलयेन जर्वैः । ६
 गदया निहतः किल भूपतिना रणमध्यगतः स हि यूथपतिः ॥
 परित्यज्य तनुं च स्वकां हि तदा गत एव हरेर्घमेव वरम् ॥ ७
 कृत्वा हि युद्धं समरे हि तेन राजा समं शूकरराजराजः ॥
 पपात भूमौ मरुता नगो यथा ववर्जिरे देववराः सुपुण्यैः ॥] ८
 तस्योपरि पुष्पचयः सुजातः संतानकानामपि सौरभश्च ॥
 स कुङ्कुमैश्वन्दनदृष्टिमेव कुर्वन्ति देवाः परितुष्टमानाः ॥ ९
 विपश्यमानः स हि तेन राजा चतुर्भुजः सोऽपि बभूव राजन्(?) ॥
 दिव्याम्बरो भूषणदिव्यरूपः स्वतेजसा भाति दिवाकरो यथा ॥ १०
 दिव्येन यानेन गतो दिवं तदा सुपूज्यमानः सुरराजदेवैः ॥
 गन्धर्वराजः स बभूव भूयः पूर्वं स्वकं कायमिहैव त्यक्त्वा ॥ ११
 इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिकाण्डे वेनोपाख्याने सुकलाचरिते चतुर्थत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिकाः—५५७३

अथ पञ्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

सुकलोवाच—

अथ ते लुब्धकाः सर्वे शूकरीं प्रति जग्मिरे । शूराश्च दारुणाः प्राप्ताः पाशहस्ताश्च भीपणाः ॥१
 चतुरश्च ततो डिम्भान्तत्वा स्थिता च शूकरी । कुटुम्बेन समं कान्तं हतं दृष्ट्वा महाहवे ॥ २
 भर्तुर्मे चिन्तितं प्राप्तमृषिदेवैश्च पूजितः । गतः स्वर्गं महात्माऽसौ वीरेणानेन कर्मणा ॥ ३
 अनेनापि यथा यास्ये स्वर्गं भर्ता स तिष्ठति । तथा सुनिश्चितं कृत्वा पुत्रान्प्रति विचिन्तितम् ॥४
 यदा जीवन्ति मे बालाश्वत्वारो वंशधारकाः । भवत्यस्य सुवीरश्च कोलस्यापि महात्मनः ॥ ५
 केनोपायेन पुत्रान्वै रक्षायुक्तान्करोम्यहम् । इति चिन्तापरा भूत्वा दृष्ट्वा पर्वतसंकटम् ॥ ६
 तत्र मार्गं सुविस्तीर्णं निष्काशाय प्रयास्यते । तानुवाच महाराज पुत्रान्प्रति विमोहिता ॥ ७
 यावच्चिष्ठाम्यहं पुत्रास्तावद्वच्छन्तु शीघ्रगाः । तेषां मध्ये सुतो उयेषुः कथं यास्यामि मातरम् ॥८
 त्यक्त्वा स्वजीवलोभाच्च धिद्यां मातः सुजीवितम् । पितृवैरं करिष्यामि साधयिष्ये रणे रिपुम् ॥
 यृहीत्वा त्वं कनीयसो भ्रातृंहीनुर्गकन्दरम् ॥ ९
 मातरं पितरं त्यक्त्वा यो याति स हि पापधीः । नरकं च प्रयात्येव कृमिकोटिसमाकुलम् ॥ १०
 तमुवाच सुदुःखार्ता त्वां त्यक्त्वाऽहं कथं सुत । प्रयास्यामि महापापा त्रयो गच्छन्तु मे सुतौः ॥११
 त्रयस्तु पुरतः कृत्वा द्राभ्यामपि च भूपते । जग्मतुर्दुर्गमार्गेण [*तेपामेव सुपश्यताम् ॥
 तेजसा सुबलेनापि गर्जन्तश्च पुनः पुनः ॥ १२

* एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. झ. ट. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ ढ. ढ. श्वानश्च । २ ज. ताः । कनीयसञ्चयस्त्वेव गता गिरिवनान्तरम् । तौ जग्मत् रणभुवं तेषां ।

अथ ते लुब्धकाः शूराः संप्राप्ताश्च स्वरंहसा । यथा तेनापि मार्गेण] त्रयस्ते प्रेषिता नृपम् ॥ १३
 तिष्ठते तत्पर्थं रुद्ध्वा द्वावेतौ जननीसुतौ । लुब्धकाश्च ततः प्राप्ताः खद्गवाणधनुर्धराः ॥ १४
 प्रहन्युस्तोमरैस्तीक्ष्णैश्चक्रैश्च मुशलैस्ततः । मातरं पृष्ठतः कृत्वा तनयो युयुधे स तैः ॥ १५
 दंश्या निहताः केचित्केचिच्छुण्डेन पातिर्तोः । संजघान खुराग्रैश्च शूराश्च पतिता रणे ॥ १६
 युयुधे शूकरः संख्ये दृष्टे राजा महात्मना । पितुः सकाशाच्छूरोऽयमिति ज्ञात्वा स संमुखः ॥ १७
 बाणपार्णिमहातेजा मनुसूनुः प्रतापवान् । निशितेनापि बाणेन अर्धचन्द्रानुकारिणा ॥ १८
 राजा हतः पपातोच्चर्या विद्धोरस्को महात्मना । यमार सहसा भूमौ पपात स हि शूकरः ॥ १९
 पुर्वमोहात्परं विश्वा तस्योपरि गता स्वयम् । तया च निहताः शूरास्तुण्डयातैर्महीतले ॥ २०
 निपेतुर्लुब्धकाः शूराः कति नष्टा मृता नृप । द्रावयन्ती महत्सैन्यं दंश्या शूकरी ततः ॥ २१
 यथा कृत्या समुद्रूता महाभयविदायिका । तमुवाच ततो राज्ञी देवराजसुता प्रिया ॥ २२
 अनया निहतं राजन्महत्सैन्यं तवैव हि । कस्मादुपेक्षसे कान्त तन्मे त्वं कारणं वद ॥ २३
 ताषुवाच महाराजो नाहं हन्मि इमां त्वियम् । महादोषं(ष:)प्रिये दृष्टं(ष:)हीवधे दैवतैः किल २४
 तस्माच्च घातये नारीं प्रेषयेऽहं न कंचन । अस्या वशनिमित्तार्थं पापाद्विभेषि सुन्दरि ॥ २५
 एवमुक्त्वा तदा राजा विरराम महामतिः । लुब्धको भाँगवो नाम दद्वशे र्सं तु शूकरीम् ॥ २६
 कुर्वतीं कदनं तेषां दुःसहां सुभृतैरपि । प्रविव्याध सुवेगेन बाणेन निशितेन हि ॥ २७
 संलग्नेन सुवाणेन शोणितेन परिष्कुता । शोभमाना त्वरं प्राप्ता वीरश्रिया समाकुला ॥ २८
 तुण्डेन निहतं संख्ये झंझरं तु, तया पुनः । पतमानेन तेनापि झंणिङ्गणहता तदा ॥ २९
 खद्गेन निशितेनापि पपात विदलीकृता । श्वसमाना रणे राजन्मूर्छीं याति परिष्कुता ॥ ३०
 दुःखेन महताऽविष्टा जीवमाना महीतले ॥ ३१

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे सुकलाचरिते पद्मचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—९६०४

अथ पद्मचत्वारिंशोऽध्यायः ।

सुकलोवाच—

श्वसतीं शूरर्णि दृष्ट्वा पतितां पुत्रवत्सलाम् । सुैदेवा कृपयाऽविष्टा गता तां दुःखितां प्रति ॥ १
 अभिपित्त्यै मुखं तस्याः शीतलेनोदकेन वा । पुनः सर्वाङ्गमेवापि दुःखितां रणशालिनीम् ॥ २
 पुण्यतोयेन शीतेन सा उचाचाभिषिञ्चतीम् । [*उचाच मौनुषीं वाचं सुंस्वरं नृपतेः प्रियाम् ॥ ३
 भद्रं भवंतु ते देवि त्वभिषिक्ता त्वया यदि । संस्पर्शादर्शनात्तेऽद्य गतो मे पापसंचयः ॥ ४
 तदाकर्ण्य महद्वाक्यमङ्गुताकारसंयुतम् । चित्रमेतन्मया दृष्टं कृतं त्रेतानयं(?)कदा ॥ ५

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ग. घ. ढ. च. झ. ट. ढ. द. पुस्तकस्थः ।

१ ज. रा: । प्राप्तैश्च तोमं । २ छ. स्तीक्ष्णैः शैरेष्व । ३ ग. घ. ट. ढ. धे खुैः । ४ दं । ४ ज. ताः । अन्ये खुराम्.
 निहताः शूः । ५ ज. दं ये राजा तेन मं । ६ ढ. ढ. त्रशोकात्पं । ७ ग. भृगुवा । ८ ग. सु तु सुन्दरीम् । ज. शूरसुन्दरीम् ।
 ९ ग. घ. ट. कैठेन । ज. दंश्या । १० ग. घ. भृगुवं । ज. ढ. भृगुवान् । ११ ढ. ढ. झैरेण ह । १२ ज. विह्वली ।
 १३ ग. घ. सुश्चा । १४ ग. घ. ज. ट. च्य खुरास्तस्याः । १५ ज. शूरी । १६ ज. सुदेवां । १७ ज. भवेष मे दं ।
 १८ ज. दं शुक्रतं तर्कये यथा । पं ।

[* पशुजातिमतीं चेयं सौष्ठुवं भाषते स्फुटम् ।] स्वरब्यञ्जनसंपर्णं संस्कृतमुत्तरं मम ॥ ६
 हर्षेण विस्मयेनापि कृत्वा साहसमुत्तमम् । तत्रस्या सा महाभागा तं पतिं वाक्यमब्रवीत् ॥ ७
 पश्य राजन्नपूर्वेयं संस्कृतं भाषते महत् । पशुयोनिगता चेयं यथा वै मानुषी वदेत् ॥ ८
 तदाकर्ण्य ततो राजा सर्वज्ञानवतां वरः । अस्तुतमद्वाताकारं यत्र इष्टं श्रुतं प्रया ॥ ९
 तामुवाचं ततो राजा सुप्रियां सुैश्रवां तदा । पृच्छ चैनां शुभां कान्ते का चेयं तु भविष्यति ॥ १०
 श्रुत्वा तु नृपतेर्वाक्यं सा प्रच्छ च शूकरीम् । का भविष्यसिं त्वं भद्रे चित्रं ते दृश्यते बहु ॥ ११
 पशुयोनिगता त्वं वै भाषसे प्रानुषं वचः । सौष्ठुवं ज्ञानसंपर्णं वद मे पूर्वचेष्टितम् ॥ १२
 भर्तुश्चापि महाभागे भटस्यापि महात्मनः । कोऽयं पूर्वं महावीर्यो गतः स्वर्गं पराक्रमैः ॥ १३
 आत्मनश्च सुर्भर्तुश्च सर्वं पूर्वानुगं वद । एवमुक्त्वा मैहाभार्गा विरराम नृपोत्तम ॥ १४

शूकर्युवाच—

यदि पृच्छसि मां भद्रे ममास्य च महात्मनः । तत्सर्वं ते प्रवक्ष्यामि चरितं पूर्वचेष्टितम् ॥ १५
 अयं पूर्वं महाप्राज्ञो गन्धवों गीतपण्डितः । रङ्गविद्याधरो नाम सर्वशास्त्रार्थकोविदः ॥ १६
 मेरुं गिरिवरश्रेष्ठं चारुकन्दरान्नरम् । तमाश्रित्य महातेजाः पुलस्त्यो मुनिसत्तमः ॥ १७
 तपश्चत्तारं तेजस्वी निर्वलीकेन चेतसा । रङ्गविद्याधरसत्त्र संगतः स्वेच्छया श्रुते ॥ १८
 वृक्षच्छायां समाश्रित्य गीतमध्यसते तदा । स्वरतालसमोपेतं लयमानसमन्वितम् ॥ १९
 तंतु श्रुत्वा मुनिसत्तस्य ध्यानाद्विलितमानसः । गायनं तमुवाचेदं गीतविद्याधरं प्रति ॥ २०
 भवद्वितेन दिव्येन देवा प्रुणन्ति नान्यथा । सुस्वरेण सुपुण्येन तालमानेन पण्डितं ॥ २१
 लययुक्तेन भावेन पूर्छनासहितेन च । मे मनः स्वलितं ध्यानाद्वितेनानेन सुंव्रत ॥ २२
 इदं स्थानं परित्यज्य अन्यत्स्थानं ब्रजस्व ह ॥ २३

गीतविद्याधर उवाच—

अौत्मज्ञानसमां विद्यामहमत्र प्रसाधये । दुःखं न ददिष्य कस्यापि सुखं लोकेषु सर्वदा ॥ २४
 गीतेनानेन दिव्येन सर्वोसुष्यन्ति देवताः । शंभुश्चापि समानीतो गीतविनिरतो द्विज ॥ २५
 गीतं सर्वरसं प्रोक्तं गीतमानन्ददायकम् । शृङ्गाराद्या रसाः सर्वे गीतेनापि प्रतिष्ठिताः ॥ २६
 शोभामायान्ति गीतेन देवाश्चत्वार उत्तम । गीतेन देवताः सर्वास्तोषमायान्ति नान्यथा ॥ २७
 तदेवं निन्दसे गीतमापेवं परिवादयेः । न न्यायोऽयं महाभाग तवैव इह दृश्यते ॥ २८

पुलस्त्य उवाच—

सत्यमुक्तं त्वयाऽद्यैव गीतार्थं बहुपुण्यदम् । शृणु त्वं मामकं वाक्यं मानं त्यज महापते ॥ २९
 नाहं गीतं प्रकुत्सामि गीतं वर्णन्दामि नान्यथा । विद्याश्चतुर्दशं सर्वा एकभावेन भाविताः ॥ ३०

* एतचिद्रान्तर्गतः पाठो ग. घ. ज. ट. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ ज. ढ. 'पि दृश्वाऽऽश्र्वयमनुत्त' । २ ज. 'च सुदेवां तु स्वप्रियां हृष्मानसः । पृ' । ३ ग. ट. सुरुचां । ४ ग. घ. 'सि भद्रं ते चिं । ५ ढ. राजपत्नी । ६ ज. 'गा सुदेवा विरराम ह । शू' । ७ ग. घ. ज. ट. ढ. 'वैविद्यार्थं । ८ ग. घ. ट. ढ. 'निर्भरं' । ९ ज. तत्त्वं श्रुत्वा मुनिर्गीतं ध्यां । १० ग. घ. ज. ट. ढ. 'द रङ्गविं' । ११ ग. घ. 'त । नय' । १२ ज. ढ. 'सर्वतः' । १३ ग. घ. 'विद्याधर' । ज. 'रङ्गविद्याधर' । १४ ग. ढ. 'आत्मजातिस' । ज. 'आत्मजातिसमा विद्या महत्तम प्र' । १५ ग. घ. ज. ट. ढ. 'पि मुने लोकस्य सं' । १६ ज. 'न तुष्यन्ति देवताः सदा । शू' । १७ ग. घ. अ. ट. ढ. 'ताज्ज्ञो' । १८ घ. ज. वदामि । ढ. 'विन्दामि' ।

प्राणिनां सिद्धिमायान्ति मनसा निश्चलेन च । तपश्च तदून्मत्राश्च सिद्ध्यन्त एकचिन्तया ॥ ३१
हृषीकाणां महावर्गश्चपलोऽयमसंभवः । विषयेष्वेव सर्वेषु नयत्यात्मानं सर्वदा ॥ ३२

चालयित्वा मनस्तस्माद्यानादेव न संशयः । यत्र शब्दं न रूपं च युवती नैव तिष्ठति ॥ ३३

मुनयस्तत्र गच्छन्ति तपःसिद्ध्यर्थहेतवे । अयं गीतः पुनीतस्ते बहुसौख्यप्रदायकः ॥ ३४

तपसे सर्वदा वीर तिष्ठायो वनसंस्थिताः । अन्यस्थानं प्रयाहि त्वं नो वा वयं वजामहे ॥ ३५

गीतविद्याधर उवाच—

इन्द्रियाणां बलं वर्गं जितं येन महात्मना । सतपाः कथ्यते योगी स च धीरः स साधकः ॥ ३६

शब्दं श्रुत्वाऽथ वा दृष्ट्वा रूपमेवं महामते । चलते नैव यो ध्यानात्स धीरस्तपसाधकः ॥ ३७

भवन्तस्तेजसा हीना जितेन्द्रियास्तु नान्यथा । स्वर्गेऽपि नास्ति सांपर्यं मम गीतस्य दूषणे ॥ ३८

वर्जयन्ति वैनं सर्वं हीनवीर्या न संशयः । इदं साधारणं विप्र वनमेव न संशयः ॥ ३९

देवानां सर्वजीवानां वथा मम तथा तव । कथं गच्छाम्यहं त्यक्त्वा वनमेवमनुचम्भ ॥ ४०

यूयं गच्छन्तु तिष्ठन्तु यैद्वद्व्यं तत्तु नान्यथा । एवमाभाष्य तं विप्रं गीतविद्याधरस्तदा ॥ ४१

समाकर्ण्य ततस्तेन मुनिना तस्य उत्तरम् । चिन्तयामास मेधावी किं कृत्वा सुकृतं भवेत् ॥ ४२

क्षमां कृत्वा जगामाथ अन्यत्स्थानं द्विजोत्तमः । तपश्चार धर्मात्मा योगासनगतः सदा ॥ ४३

कामं क्रोधं परित्यज्य मोहं लोभं तथैव च । सर्वेन्द्रियाणि संयम्य मनसा सममेव च ॥ ४४

एवं स्थितस्तदा योगी पुलस्त्यो मुनिसत्तमः ॥ ४४

सुकलोवाच—

गते तस्मिन्महाभागे पुलस्त्ये मुनिपुज्जवे । कालादिष्टेन तेनापि गीतविद्याधरेण च ॥ ४५

चिन्तितं सुचिरं कालं नष्टोऽयं हि भयान्मम । क गतस्तिष्ठते कापि किं करोति कथं च सः ॥ ४६

ज्ञात्वाऽयमात्मजं तेन एकान्तवतशालिनम् । गतो वराहरूपेण तस्याऽश्रममनुचम्भ ॥ ४७

आंसनस्यं महात्मानं तेजोज्वालासमाविलम् । दृष्ट्वा चकार वै क्षोभं विप्रस्य तस्य भारिमेनि ॥ ४८

धर्षयेन्नियतं विप्रं तुण्डाग्रेण कुचेष्या । पशुं ज्ञात्वा महाराज क्षमते तस्य दुष्कृतम् ॥ ४९

मृत्वे पुरतो गत्वा विष्ट्रां च कुरुते ततः । नृत्यते क्रीडते तत्र पतते प्राङ्गणे पुनः ॥ ५०

पशुं ज्ञात्वा परित्यक्तो मुनिना तेन भूपते । एकदां तु तदाऽयातस्तेन रूपेण वै पुनः ॥ ५१

अद्वाद्वासेन पुनर्हास्यमेवं कृतं तदा । रोदनं च कृतं तत्र गीतं गायति सुस्वरम् ॥ ५२

चालयेन्तं तथा विप्रं गीतविद्याधरो नृप । चेष्टितं तस्य वै दृष्ट्वा घोणी एष भवेत्त हि ॥ ५३

ज्ञात्वा तस्य तु वृत्तान्तमामेवं परिचालयेत् । पशुं ज्ञात्वा मया त्वक्तो दुष्ट एष सुनिर्वृणः ॥ ५४

एवं ज्ञात्वा महात्मानं गन्धर्वाधममेव हि । चुकोप मुनिशार्दूलस्तं शशाप महामतिः ॥ ५५

यस्माच्छूकररूपेण मामेवं परिचालयेः । तस्माद्वज महापाप योनिं चैव च शौकरीम् ॥ ५६

शस्तेनापि विप्रेण गतो देवं पुरंदरम् । तपुवाच महात्मानं कम्पमानो वरानने ॥ ५७

शृणु वाक्यं सहस्राश तव वौक्यं कृतं मया । तप एव हि कुर्वन्तं दारूणं मुनिपुंगवम् ॥ ५८

१ ग. घ. 'तः प्रणीत' । २ ज. 'च—जितेन्द्रियस्तु वै योगी तपते सर्वदाऽऽत्म' । ३ ज. धीरः कृच्छ्रसां । ४ ग. घ. वरं । ५ ग.घ.ट.ड. यच्छ्रेष्ठ तत्प्रकुर्वतवम् । एं । ज. यथेष्ट तत्प्रकुर्वतवम् । एं । ६ ज. 'दा । विरराम मुनिशापि श्रुत्वा तस्य तयोत्त' । ७ ज. सः । गत्वा प्रतापायम्ब्येनमेकान्ते कृच्छ्रशालि' । ८ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. ढ. द. 'त्वा पश्चात्म' । ९ ज. ट. आश्रमस्थ । १० ज. विष्ण । ११ ज. प्रावृणे । १२ ज. 'दा स तु दुष्टात्मा तेन । १३ ड. 'ण देवलयं प्रणाली-वम् । तस्मात्पानवद्रूतः सोऽपि प्रणनाम पुं । १४ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. ढ. द. कार्य ।

तस्मात्पः प्रभावं तं चालितं क्षोभितं मया । शस्तेनास्मि विग्रेण देवरूपं प्रणाशितम् ॥ ५९
 पश्योनि गतं चेन्द्र मामेवं परिक्षय । इत्वा तस्य स वृत्तान्तं गीतविद्याधरस्य च ॥ ६०
 तेन सार्थं गतश्चेन्द्रस्तं मुनिं प्रत्यभाषत । दीयतामनुग्रहो नाथ सुसिद्धोऽसि द्विजोत्तम ॥
 क्षम्यतामस्य वै पापं यदनेन हि ते कृतम् ॥ ६१

पुलस्त्य उवाच—

वचनात्तव देवेश क्षन्तव्यं च मयाऽपि हि । भविष्यति महाराज मनुपुत्रो महाबलः ॥ ६२
 इक्ष्वाकुर्नाम धर्मत्मा सर्वधर्मानुपालकः । तस्य हस्ताद्यदा मृत्युरस्यैव च भविष्यति ॥ ६३
 तदैष वै स्वकं देहं प्राप्त्यते नात्र संशयः । एतते सर्ववृत्तान्तं तैव चैव निवेदितम् ॥ ६४
 आत्मनश्च प्रवक्ष्यामि पत्या सार्थं शृणुष्व हि । मया च पातकं घोरं यत्कृतं पापया पुरा ॥ ६५
 इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिकण्ठे वेनोपाख्याने सुकलाचरिते षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

आदितः क्षोकानां समष्टज्ञाः—५६६९

अथ सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

सुकलोवाच—

सुंश्वेवा चारुसर्वाङ्गी तामुवाचार्य शूकरीम् । पश्योनि गता त्वं हि [*कथं वदसि संस्कृतम् ॥ १
 एवंविधं महाज्ञानं कस्माकृतं वदस्व मे । कथं जानासि वै भर्तुश्चरितमात्मनः शुभे ॥ २

शूकर्युवाच—

पैशोभविन मोहेन मुष्टाऽह वरवर्णिनि] । निहता खङ्गवाणैश्च पतिता रणमूर्धनि ॥ ३
 मूर्छर्याऽभिपरिक्लिना ज्ञानहीना वरानने । त्वयाऽभिषिक्ता त्योयेन पुण्यहस्तेन सुन्दरि ॥ ४
 पुण्योदकेन शीतेन तव हस्तगतेन वै । अभिषिक्ते हि मे काये मोहो नष्टो विहाय माम् ॥ ५
 यथा भानोः सुतेजोभिरन्धकारः प्रयाति सः । तथा तवाभिषेकेण मम पापं गतं शुभे ॥ ६
 प्रसादात्तव चार्वाङ्गि लब्धं ज्ञानं पुरातनम् । पुण्यां गतिं प्रयास्यामि इति ज्ञातं मया शुभे ॥ ७
 श्रूयतामभिप्राप्त्यामि पूर्ववृत्तान्तमात्मनः । यत्कृतं तु मया भद्रे पापया दुष्कृतं बहु ॥ ८
 कलिङ्गाख्ये शुभे देवो श्रीपुरं नाम पत्तनम् । सर्वसिद्धिसमाकीर्णं चतुर्वर्णनिषेवितम् ॥ ९
 वसति स्म द्विजः कथिद्विद्विद्वितोति नामतः । ब्रह्माचारपरो नित्यं सत्यर्थपरायणः ॥ १०
 वेदवत्ता ज्ञानवेत्ता शुचिप्राप्त्यानुग्रहान्वयनी । धनधान्यसमाकीर्णः पुत्रपौत्रैरलंकृतः ॥ ११
 तस्याहं तु सुता भद्रे सौदरेः स्वजनवान्वयैः । अलंकारैः सुगङ्गारैभृषिताऽस्मि वरानने ॥ १२
 सुदेवा नाम मे तातश्चकार स महामतिः । तस्याहं दयिता नित्यं पितुश्चापि महात्मनः ॥ १३
 रूपेणाप्रतिमा जाता संसारे नास्ति तादशी । रूपयौवनगर्वेण मत्ताऽहं चारुहासिनी ॥ १४

एतक्षिहान्तर्गतः पाठो ग. ध. ज. ट. ड. पुस्तकस्तः ।

१ ज. स्मान्तु तपसे विप्रवालितः क्षोभितो मया । २ ग. ध. ज. ट. ड. 'मीर्थपां' । ३ ग. ध. ज. तस्य देवि निः ।
 ४ ज. 'तं पूर्वजन्मनि । इ' । ५ ग. ध. ज. ड. सुदेवा । ट. सुरुचा । ६ ड. वेदशाम् । ७ ड. पश्योगेन । ८ ग. ध. ज.
 ट. ड. 'याऽतिपरिच्छिना । ९ क. 'म् । तस्मिन्नातो वाराकस्य नाना वसुदेवै न सः । १० ट. 'विद्वासुदेवेति । ११ ज.
 'पूर्वन्वयेन' । १२ ध. ध. ज. ट. वेदवेदान्तवेत्ताऽसौ 'गु' । १३ ग. ध. 'ने । वसुदेवा ततो नाम चका' । ज. 'ने । वसुदेवेति
 'नाम चका' । ट. 'ने । वासुदेवस्ततो नाम चका' । ड. 'ने । सुदेवेति च मे नाम चका' ।

अहं कन्या सुरूपा वै सर्वालंकारशोभिता । मां दृष्टा तु ततो लोकाः सर्वे स्वजनवर्गकाः ॥ १५
 मामेवं याचमानास्ते विवाहार्थं वरानने । याचिताऽहं द्विजैः सर्वैर्न ददाति पिता मम ॥ १६
 स्त्रेहाच्चैव महाभागे सुपोहाच्च महामतिः । न दत्ताऽहं तदा तेन पित्रा 'चैव महात्मना ॥ १७
 संप्राप्तं यौवनं वाल्ये मयि भावसमन्वितम् । रूपं मे तादृशं दृष्टा मम माता सुदुःखिता ॥ १८
 पितरं मे शुवाचाथ कस्मात्कन्या न दीयते । त्वं कस्मै सुद्विजायैव ब्राह्मणाय महात्मने ॥ १९
 देहि कन्यां महाभाग संप्राप्ता यौवनं त्वियम् । वैसुदत्तो द्विजश्रेष्ठः प्रत्युवाच द्विजोत्तमः ॥ २०
 मातरं मे महाभागं शूयतां वचनं मम । महामोहेन मुग्धोऽस्मि सुताया वरवर्णिनि ॥ २१
 यो मे गृहस्थो विप्रो वै भविष्यति शुभे शृणु । तस्मै कन्यां प्रदास्यामि जामात्रे च न संशयः ॥ २२
 [*मम प्राणात्प्रिया चर्यं सुदेवा नात्र संशयः । एवमुक्त्वा प्रदर्थं स विरराम पिता मम ॥] २३
 कौशिकस्य कुले जातः सर्वविद्याविशारदः । ब्राह्मणानां गुणैर्युक्तः शीलर्वान्नुणवाङ्गुचिः ॥ २४
 वेदाध्ययनसंपन्नं पठमानं हि मुंस्वरम् । भिक्षार्थं द्वारमायानं पितृमातृविर्जितम् ॥ २५
 तं दृष्टा समनुप्राप्तं रूपवन्तं मंहामतिम् । तं प्रच्छ पिता चैवं को भवान्वै भविष्यसि ॥ २६
 किं ते नाम कुलं गोत्रमाचारं वद सांप्रतम् । समाकर्ण्य पितुर्वाक्यं वसुदत्तमुवाच सः ॥ २७
 कौशिकस्यान्वये जातो वेदवेदाङ्गपारगः । शिवशर्मेति मे नाम पितृमातृविर्जितः ॥ २८
 सन्ति मे भ्रातरश्चान्ये चत्वारो वेदपारगाः । [† एवं कुलं समाख्यातमाचारं कुलसंभवम्] ॥ २९
 एवं सर्वं समाख्यातं पितरं शिवशर्मेष्वा । शुभे लग्ने तिथौ प्राप्ते नक्षत्रे भगदैवते ॥ ३०
 पित्रा दत्ताऽस्मि सुभगे तस्मै विप्राय वै तदा । पितृगेहं वसास्येका तेन सार्थं महात्मना ॥ ३१
 नैव शुश्रूषितो भर्ता मया स पापया तदा । पितृमातृसुदृव्येण गर्वेणापि प्रपोहिता ॥ ३२
 अङ्गसंवाहनं तस्य न छृतं हि मया कदा । रतिभावेन स्त्रेहेन वचनेन मया शुभे ॥ ३३
 शूरुद्वया हि दृष्टोऽसौ सर्वदा पापया मया । पुंश्चलीनां प्रसङ्गेन तद्वारं हि गता शुभे ॥ ३४
 मातापित्रोश्च भर्तुश्च भ्रातृणां हितमेव च । न करोम्यहमेवापि यत्र तत्र व्रजाम्यहम् ॥ ३५
 एवं मे दुष्कृतं दृष्टा शिवशर्मा पतिर्मम । स्त्रेहाच्चूरुवर्गस्य मम भर्ता महामतिः ॥ ३६
 न किंचिद्ददते सोऽपि भक्ते दुष्कृतं मम । वार्यमाणा कुटुम्बेन अहमेव सुपापिनी ॥ ३७
 तस्य शीलं विदित्वा ते साधुत्वं शिवशर्मणः । पिता भ्रातौ त्विमे सर्वे मम पापेन दुःखिताः ॥ ३८
 भर्ता मे दुष्कृतं दृष्टा तस्य गृहाद्विनिर्गतः । तं देशं ग्रामेवं हि परित्यज्य गतस्ततः ॥ ३९
 गते भर्तरि मे तातः संजातश्चिन्तयाऽन्वितः । मम दुःखेन दुःखात्मा यथा रोगेण पीडितः ॥ ४०
 मम माता उवाचैव भर्तारं दुःखपीडितम् । कस्माच्चिन्तयसे कान्त वद दुःखं ममाग्रतः ॥ ४१
 वसुदत्त उवाचैनां मातरं मम संमुखः । सुतां त्यक्त्वा गतो विप्रो जामाता शृणु वल्लभे ॥ ४२
 इयं पापसमाचारा निर्वृणा पापचारिणी । अनर्यां हि परित्यक्तः शिवशर्मा मंहामतिः ॥ ४३

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ग. घ. ढ. छ. झ. ट. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ग. घ. ज. ट. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ ज. मम । २ ग. घ. ज. ट. 'ल्ये वयसा च सं । ढ. 'ल्ये मदभां । ३ ढ. 'ते । यौवनस्था त्वया कान्त ब्रा' ।
 ४ ज. 'म् । तच्छुत्वा वसुदत्तोऽसौ प्रं । ५ ट. वासुदेवो । ६ ज. 'ये वसुदेवा न सं । ७ ग. घ. ढ. छ. झ. वसुदत्तः ।
 ८ वासुदेवः । ९ ज. 'बाम्बूपाणा' । १० ढ. ज. ट. महामतिः । ११ ज. 'म् । प्रच्छ च कुलं शीलं
 कन्यादानार्थमेव र' । १२ ग. घ. ज. ट. मे पित' । १३ ग. घ. ज. ट. 'सुभद्रेण । १४ ज. 'ता भ्रातरश्च म' । १५ ग. घ.
 ज. ट. ढ. 'याऽपि प' । १६ ग. घ. ज. ट. महामुनिः ।

समस्तस्य कुटुम्बस्य दाक्षिण्येन महामतिः । ममायं स द्विजः कान्ते सुदेवां नैव भाषते ॥ ४४
वैसते सौम्यभावेनैव निन्दति कुत्सर्ति । सुदेवां पापसंचारां स वै पण्डितबुद्धिमान् ॥ ४५
भविष्यति त्वियं दुष्टा सुदेवा कुलनाशिनी । अहमेनां परित्यक्ष्ये ब्रह्माचारविनाशिनीम् ॥ ४६

ब्राह्मण्युवाच—

अथ इति त्वया कान्त सुताया गुणदूषणम् । तत्र मोहेन स्लेहेन नष्टेयं गृणु सांप्रतम् ॥ ४७
अपत्यं लालयेत्तावश्ववत्पञ्चमवार्पिकम् । शिक्षाबुद्ध्या सदा कान्तं पूर्णमोहेन पोषयेत् ॥ ४८
स्नानाच्छादनभक्षयैश्च भोज्यैः पेयैन संशयः । गुणेषु योजयेत्कान्तं सद्विद्यासु च तान्सुतान् ॥ ४९
गुणशिक्षार्थनिर्मोहः पिता भवति सर्वदा । पाँलने पोषणे कान्तं संमोहः परिजायर्त ॥ ५०
गुणं न वर्णयेत्पुत्रं कुत्सयेच्च दिने दिने । कैठिनं च वदेन्नित्यं [**वचनैः परिपीडयेत् ॥ ५१
यथा हि साधयेन्नित्यं] सुविद्यां इनात्परः । अभिमाने छलेनापि पापं त्यज्य प्रदूरतः ॥
निपुणो जायते नित्यं विद्यासु च गुणेषु च ॥ ५२
माता च ताडयेत्कन्यां सुषां श्वश्रु ताडयेत् । गुरुश्च ताडयेच्छिष्यं ततः सिध्यति नान्यथा ॥ ५३
भार्या च ताडयेत्कान्तो श्वमात्यं नृपतिरतथा । हयं च वाहयेद्विरो गजं मात्रो दिने दिने ॥ ५४
शिक्षाबुद्ध्या प्रसिद्ध्यन्ति ताडनात्पालनाद्विभो । त्वयेयं नाशिता नाथ सर्वदैव न संशयः ॥ ५५
सार्थं सुब्राह्मणेनापि भवता शिवशर्मणा । निरङ्कुशा कृता गेहे तेन नष्टा महामते ॥ ५६
तावद्धि धारयेत्कन्यां गृहे कान्त वचः गृणु । अष्टवर्षान्विता यावत्प्रबलां नैव धारयेत् ॥ ५७
पितुर्गेहे स्थिता पुत्री यत्पापं हि प्रकुर्वते । उभाभ्यामपि तश्चाति त्वेनस्ताभ्यामपि ध्वम् ॥ ५८
तस्मान्ध धारयेत्पुत्रीं समर्थां निजमन्दिरे । यस्य दत्ता भवेत्सा वै तस्य गेहे प्रैपोषयेत् ॥ ५९
[†तत्र यत्साधयेत्कान्तं सगुणं भक्तिपूर्वकम् । कुलस्य जायते कीर्तिः पिता सुखेन जीवति] ॥ ६०
तत्रस्था कुरुते पापं तत्पापं भुज्ञते पतिः] । तत्रस्था वर्धते नित्यं पुत्रैः पौत्रैः सदैव सा ॥ ६१
पिता कीर्तिमवाप्नोति सुतायाः सुगुणैः प्रिय । तस्मान्ध धारयेत्कान्तं गेहे पुत्रीं सभर्तृकाम् ॥ ६२
इत्यर्थं श्रूयते कान्त इतिहासं (सो) भविष्यति । अष्टविंशतिके प्राप्ते युगे द्वापरके महत् ॥ ६३
उग्रसेनस्य वीरस्य यदुज्येष्टुस्य यत्प्रभो । चरित्रं ते प्रवक्ष्यामि गृणुपूर्वकमना द्विज ॥ ६४
इति श्रीमहागुणे पादे भूमिक्षण्डे वेनोपाख्याने सुकलाचरिते सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिः—५७३३

अथाच्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

ब्राह्मण्युवाच—

माथुरे विषये रम्ये मथुरायां नृपोत्तमः । उग्रसेनेति विरुद्यातो यादवः परवीरहा ॥

*एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ग. घ. ज. ट. ड. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ग. घ. ड. च. छ. श. ट. ढ. द. पुस्तकस्थः ।

१ ज. 'यं गौरवात्कान्ते । २ ग. घ. ज. ट. ड. वदते । ३ ज. 'न नवैना परिकुं । ४ ल. 'ति । बसुदेवां पापश्चैति-
शालाद्वारा पण्डितो द्विजः । भ' । ५ ज. 'न् । किं भविष्यति मे पुष्यमनया पापदृश्यता । अहमेनां परित्यक्ष्ये यज्ञे ब्राह्मि-
काशिनी । आ' । ६ ड. पुरुन्मोहे' । ७ ड. लालने । ८ ज. 'ते । सुगुणं ९ ग. घ. ज. ट. कुत्सितं । १० ट. शिक्षा बुं' ।
११ ग. घ. ज. ट. ड. प्रवासये' । १२ क. सह । ग. घ. ज. ट. किल । १३ ज. 'के तदा । उ' ।

सर्वधर्मार्थतच्चज्ञो वेदज्ञः श्रुतवान्बली । दाता भोक्ता गुणग्राही सद्गुणान्वेति भूषितः ॥	२
राज्यं चकार मेधावी प्रजा धर्मेण पालयेत् । एवमेव मैहातेजा उप्रसेनः प्रतापवान् ॥	३
वैदर्भविषये पुण्ये सत्यकेतुः प्रतापवान् । तस्य कन्या महाभागा पश्चाक्षी कमलानना ॥	४
नान्ना पश्चावती नाम सत्यधर्मपरायणा । सा स्त्रीणां च गुणैर्युक्ता द्वितीयेव समुद्रजा ॥	५
वैदर्भी शुशुभे राजन्स्वगुणैः सत्यकारणैः । माथुरस्तूप्रसेनस्तु शुप्येमे सुलोचनाम् ॥	६
तथा सह महाभागः सुखं रेमे प्रतापवान् । अतिश्रीतो गुणैस्तस्यास्तया सह सुखी भवेत् ॥	७
तस्याः स्त्रेहेन प्रीत्या वै स मुग्धो मथुरेभरः । पश्चावती महाभाग तस्य प्राणप्रियाऽभवत् ॥	८
तथा विना न बुभुजे तथा सह प्रक्रीडयेत् । तथा विना न वै लेभे परमं सुखमेव सः ॥	९
एवं प्रीतिकरौ जातौ परस्परमनुत्तमौ । स्त्रेहवन्तौ द्विजश्रेष्ठ सुखसंप्रीतिदायकौ ॥	१०
सत्यकेतुश्च राजेन्द्रः सस्मार स पश्चावतीम् । स्वसुतां तां महाभागां माता तस्याः सुदुःखिता ॥११	
सा द्रुतान्प्रेषयामास वैदर्भी मायुरं प्रति । उप्रसेनं नैवीरेन्द्रं सादरेण द्विजोर्तम् ॥	१२
गत्वा दूतोऽथ मथुरां राजानं वाक्यमब्रवीत् । विदर्भाधिपतिं भक्त्या स स्त्रेहेन न्यवेदयत् ॥१३	
आत्मनः कुशलं छूते भवतां परिपृच्छति । सत्यकेतुर्घाराज त्वामेवं परिस्तिग्धवान् ॥	१४
दर्शनाय सुतां चाऽर्थं पश्चावतीं च प्रेषय । यदि त्वं मन्यसे नाथ प्रीतिस्त्रेहं हि तस्य च ॥१५	
प्रेषयस्त्र महाभागां तत्र प्रीतिकरां सदा । औत्सुक्येन महाराज सा शोकेनानुवर्तते ॥	१६
समाकर्ण्य ततो वाक्यमुग्रसेनो नरोत्तमः । प्रीत्या स्त्रेहेन तस्यापि सत्यकेतोर्घात्मनः ॥	१७
दाक्षिण्येन च विप्रेन्द्रं प्रेषयामास भूषितः । पश्चावतीं प्रियां भार्यामुग्रसेनः प्रतापवान् ॥	१८
प्रेषिता तेन राजेन्द्रं गता पश्चावती स्वकम् । पूर्वं शृहं संती सा तु महाहर्षेण संयुता ॥	१९
पितृपूर्वं कुटुम्बं तु ददृशे चारुमङ्गला । पितुः पादौ ननामाथ शिरसा सत्यतत्परा ॥	२०
आगतायां मैहाराज पश्चावत्यां द्विजोत्तमः । हर्षेण महाताऽविष्टो विदर्भाधिपतिर्नृपः ॥	२१
वर्धिता मानेन्द्रानैश्च वस्त्रालंकारभूषणैः । पश्चावती सुखेनापि पितुर्गेहे प्रवर्तते ॥	२२
सखीभिः सहिता सा तु निःशङ्कं परिवर्तते । रमते सा तदा तत्र यथापूर्वं तथैव च ॥	२३
शृहे वने तडागेषु प्रासादेषु तथैव च । पुनर्बाला बभूवाथ निर्लज्जर्वं प्रवर्तते ॥	२४
निःशङ्का वर्तते विष सखीभिः सह सर्वदा । पतिव्रता महाभागा हर्षेण महाताऽन्विता ॥	२५
सुखं तु पितृगेहस्य दुर्लभं श्वाशुरे शृहे । एवं ज्ञात्वा तदा रेमे कदा इदृशभविष्यति ॥	२६
अनेन मोहभावेन क्रीडालुभ्या वरानना । सखीभिः सहिता नित्यं वनेषु पूर्ववने तदा ॥	२७

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाख्याने सुकलाचरितेऽशत्त्वार्थिशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टज्ञाः—५७६०

अथैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

ब्राह्मण्युवाच—

एकदा तु महाभाग गता सा पर्वतोत्तमम् । रमणीयं वनं दृष्ट्वा कदलीखण्डमण्डितम् ॥ १

१ ग. घ. ज. वान्वशी । दा० । २ ज. 'जान्वितविग्रहः । रा० । ३ ग. घ. ट. ड. महासेन । ४ ज. 'जे क्रीडत्येव निरन्तरम् । ता० । ५ ज. यादवेन्द्र । ६ ज. 'तमः । उप्रसेनं महाराज रा० । ड. 'तमः । उप्रसेनं स गत्वा तु रा० । ७ ज. 'से वीर श्वश्रोः प्रीतिकरं सदा । प्रेँ । ८ ग. घ. ज. नरेश्वरः । ९ ज. पितुः । १० ग. घ. ट. संकुलम् । ११ ज. महाभागः । १२ ज. शृणोत्तमः । १३ ज. 'तिस्तदा । वा० । १४ ज. 'नदैक्षेत्र वा० । १५ ज. 'व च पूर्ववत् । निः० । १६ ज. 'नेषु क्रज्ञात्वा०

शालैस्तालैस्तमालैश्च नालिकेरैस्तथोत्कटैः । पूर्णीफलैर्मातुलुक्ष्मीर्नारक्षेशारुभम्बुकैः ॥	२
चम्पकैः पाटलैः पुष्पैः पुष्पितैः केतकैर्वैः । अशोकबुद्धकुलोपेतं नानावृक्षैरलंकृतम् ॥	३
पर्वतं पुष्पवन्तं च पुष्पितैश्च नगोत्तमैः । सर्वत्र शोभितं रम्यं नानाधातुसमाकुलम् ॥	४
[*गौररम्यतरं दृष्टा तदेव वनमुत्तमम्] । तदागं सर्वतो भद्रं पुण्यतोयेन पूरितम् ॥	५
कमलैः पुष्पितैश्चान्यैः सुगन्धैः कनकोत्पलैः । श्वेतोत्पलैर्विभासनं रक्तोत्पलसुपुष्पितैः ॥	६
नीलोत्पलैश्च कहलारैहसैश्च जलकुक्कौटैः । पक्षिभिर्जलजैश्चान्यैर्नानाधातुसमाकुलम् ॥	७
तदागं सर्वतः शुभ्रं नानापक्षिगण्युर्तम् । कोकिलानां रुतैः पुण्यैः सुखरैः परिशोभितम् ॥	८
मयूराणां तथा शब्दैः सर्वं च मधुरायते । षट्पदानां सुनादेन सर्वत्र परिशोभते ॥	९
एवंविधं गिरिं रम्यं तदेव वनमुत्तमम् । तदागं सर्वतो भद्रं दृष्टो नृपनन्दिनी ॥	१०
वैदर्भी क्रीडमाना सा सखीभिः सहिता तदा । समालोक्य वनं पुण्यं सर्वत्र कुसुमाकुलम् ॥११	
चापल्येन प्रभावेन स्त्रीभावेन च लीलया । पद्मावती सरस्वीरे सखीभिः सहिता तदा ॥	१२
जलक्रीडासमालीना हैसते गायते पुनः । सुखेन रम्याणा सा तस्मिन्सरसि भागिनी ॥	१३
एवं विप्र तदा सा तु सुखेन परिवर्तते । गोभिलो नाम वै दैत्यो भृत्यो वौश्रवणस्य च ॥	१४
दिव्येनापि विमानेन सर्वभोगर्परिष्कृतः । याति चाऽकाशमार्गेण तदागस्योर्ध्वमागतः ॥	१५
तेन दृष्टा विशालाक्षी वैदर्भी निर्भया तदा । सर्वयोधिद्वारा सा हि उग्रसेनस्य वै प्रिया ॥	१६
रूपेणाप्रतिमा लोके सर्वाङ्गेषु विराजते । रतिर्वै मन्यथस्यापि किं वाऽपीयं हरिप्रिया ॥	१७
किं वाऽपि पार्वती देवी शक्ती किं वा भविष्यति । यादृशी दृश्यते चेयं नारीणामुत्तमा वरा ॥१८	
अन्या चैवेदृशी नास्ति द्वितीया क्षितिप्रणले । नक्षत्रेषु यथा चन्द्रः संपूर्णो भाति शोभनः ॥१९	
गुणरूपकलाभिस्तु तथा भाति वरानना । पुष्करेषु यथा हंसस्तथेयं चारुहासिनी ॥	२०
अहो रूपमहो भावमस्यास्तु परिदृश्यते । का कस्य शोभना वाला चारुहृतपयोधरा ॥	२१
विपश्य गोभिलो दैत्यः पद्मावतीं वराननाम् । चिन्तयित्वा क्षणं विप्र का कस्यापि भविष्यति ॥	
झानेन महता झाल्वा वैदर्भीति न संशयः । दधिता उग्रसेनस्य पतिव्रतपरायणा ॥	२३
आत्मबलेन तिष्ठन्ती दुष्प्राप्या पुरुषैरपि । उग्रसेनो महामूर्खः प्रेषिता येन वै वरा ॥	२४
पितुर्गेहमियं बाला स तु भाग्येन वर्जितः । अनया विना स जीवेच्च कथं कूटमतिः सदा ॥२५	
किंवा नर्पुसको राजा एनां यो हि परित्यजेत् । तां दृष्टा स तु कामात्मा संजातस्तक्षणादपि ॥	
इयं पतिव्रता बाला दुष्प्राप्या पुरुषैरपि । कथं भोक्ष्याम्यहं गत्वा कामोऽति मम पीडयेत् ॥२७	
अभुक्त्वाऽहं यदा यास्ये मृत्युर्मत तदा भवेत् । अद्यैव हि न संदेहो यतः कामो महाबलः ॥२८	
इतिचिन्तापरो भूत्वा उपायं सम्भवे तदा । छत्वा मायामयं रूपमुग्रसेनस्य भूपतेः ॥	२९
यादृशस्त्रग्रसेनश्च साङ्गोपाङ्गो महानृपः । गोभिलस्तादृशो भूत्वा गत्या च स्वरभाषया ॥	३०
यथावस्थो यथावेषो वयसा च तथा पुनः । दिव्यर्मालाम्बरधरो दिव्यगन्धानुलेपनः ॥	३१
सर्वाभरणशोभाङ्गो यादृशो मायुरेश्वरः । भूत्वा च तादृशो दैत्य उग्रसेनमयस्तदा ॥	३२

* एतचिन्तान्तर्गतोऽयं पाठो ज. पुस्तकस्य ।

१ ग. घ. ढ. द. पुष्पैः । २ घ. ढ. वैटैः । ३ ज. संबेदैः । ४ ग. घ. ढ. विश्वसिता सा । ५ ग. घ. ढ. द. दैत्यः पुत्रो वै । ६ ग. घ. ढ. द. परिमूतः । ७ ज. मूढमतिः । ८ ग. घ. ढ. 'माल्याम्' । ९ ज. दैत्यः शीरेष्व ।

मायया परया युक्तो रूपतारुण्यसंयुतः । पर्वताग्रे अशोकस्य च्छायामाश्रित्य संस्थितः ॥ ३३
 क्षिलातलस्थो दुष्टात्मा वीणां दण्डेन वार(द)कः । सुस्वरं गायमानस्तु गीतं विभवप्रोदनम् ॥ ३४
 तालमानक्रियोपेतं सप्तस्वरविभूषितम् । गीतं गायति दुष्टात्मा तस्या रूपेण मोहितेः ॥ ३५
 पर्वताग्रे स्थितो विश्व हर्षेण महताऽन्वितः । सखीमध्यगता सा तु पश्चावती वरानना ॥ ३६
 शुभुवे सुस्वरं गीतं तालमानलयान्वितम् । कोऽयं गायति धर्मात्मा महत्सौख्यप्रदायकम् ॥ ३७
 गीतं हि सत्क्रियोपेतं सर्वभावसमन्वितम् । सखीभिः सहिता गत्वा औत्सुक्येन नृपात्मजा ॥ ३८
 अशोकच्छायामाश्रित्य विमलेऽथ शिलातले । हृष्टा भूपालवेषेण गोभिलं दानवाधमम् ॥ ३९
 पुष्पमालाम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् । सर्वाभरणशोभाढ्यं पश्चावती पतिवता ॥ ४०
 मायुरेशः समायातः कदा धर्मपरायणः । मम नाथो महात्मा वै राज्यं त्यक्त्वा प्रदूरतः ॥ ४१
 यावद्विचिन्तयेत्सा च तावत्पापेन्ते तेन सा । समाहूतौ सुवस्त्रा च एहि त्वं हि प्रिये मम ॥ ४२
 चकिता शङ्खिता सा च कथं भर्ता समागतः । लज्जिता दुःखिता जाता अधः कृत्वा ततो मुखम् ॥ ४३
 अहं पापा दुराचारा निःशङ्खा परिवर्तिता । कोपमेवं महाभागः करिष्यति न संशर्यः ॥ ४४
 यावद्वि चिन्तयेत्सा च तावत्तेनापि पाँपिना । समाहूता स्वयं सा च एहोहि त्वं मम प्रिये ॥ ४५
 त्वया विना कृतो देवि प्राणान्धर्तुं वरानने । न हि शक्रोम्यहं कान्ते जीवितं प्रियमेव च ॥
 तव स्नेहेने मुग्धोऽस्मि त्वां त्यक्त्वा नोत्सहे भृशम् ॥ ४६

ब्राह्मण्यवाच—

एवमुक्त्वा(क्ता) गता तस्य संमुखी लज्जयाऽन्विता । समालिङ्ग्य ततो दैत्यं सती पश्चावती तदा ॥ ४७
 एकान्तं तु समानीता सुभुक्ता स्वेच्छया ततः । दैत्येन गोभिलेनापि सत्यकेतोः सुता तंदा ॥ ४८

सुकलोवाच—

मुखस्थानेऽस्य संकेतमविन्दन्ती वरानना । स्ववस्त्रं सा परिगृह्य शङ्खिता दुःखिताऽभवत् ॥ ४९
 सा सक्रोधमुवाचाराथ गोभिलं दानवाधमम् । कस्त्वं पापसमाचारो निर्धृणो दैनवाकृतिः ॥ ५०
 शसुकामा समुद्धुक्ता दुःखेनाऽऽकुलितेक्षणा । वेषमाना तदौ राजन्दुःखभैरेण पीडिता ॥ ५१
 मम कान्तच्छलेनैर्वै त्वमागतो दुरात्मवान् । नाशितं धर्मवत्कायं पतिव्रतमनुत्तमम् ॥ ५२
 सुस्वरं रुदितं कृत्वा मम जन्म त्वया हृतम् । [**पश्य मे बलमत्रैव शापं दास्ये सुदारुणम्] ॥ ५३
 एवं संभाषमाणां तां शसुकामां स गोभिलः ॥ ५४

इति धीमहापुराणे पादे भूमिक्षणे वेनोपाल्याने सुकलोवाचरित एकोनपश्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—५८१४

अथ पश्चाशत्तमोऽध्यायः ।

सुकलोवाच—

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ज. पुस्तकस्यः ।

१ छ. छ. मोहनम् । २ ज. तः । स्थितस्तां भोक्तुकामस्तु हैं । ३ ग. ज. ट. छ. हि मूर्त्तिनोपेः । ४ ग. ट. छ.
 न चेतसा । ५ ग. ता त्वरंभाव एँ । ६ ज. यः । पुनश्चोवाच दैत्येन्द्रश्चिन्तयन्ती तदा स्थितम् । त्वया विना क्षणन्देवि
 दिनानि कतिचित्प्रहम् ॥ दीक्षोऽस्मि सततं भद्रे प्राँ । ७ ग. छ. मायिना । ८ ट. छ. क्षणं । ९ छ. छ. कृतं । १० ग. घ. छ.
 छ. स. छ. द. न लुक्ष्योऽस्मि । ११ ज. मुदा । १२ ग. घ. ज. दारुणाकृं । १२ ज. दाऽत्यर्थं दुःँ । १३ ग. घ. ट.
 भावेन पीँ । १४ ज. द भागतस्त्वं सुषुप्तीः । ना । १५ च स्वरमुदिं । १६ ज. हतम् । १७ ग. ब्राह्मण्यवाच ।

तस्यास्तु वचनं भुत्वा गोभिलो वाक्यमब्रवीत् । भवती शशुकामाऽसि कस्मान्मे कारणं वद ॥ १
 केन दोषेण लिप्तोऽस्मि यस्यास्त्वं शशुमुद्यता । गोभिलो नाम दैत्योऽस्मि पौलस्त्वस्य भटः शुभे २
 दैत्याचारेण वर्तामि जाने विद्यामनुक्तमाम् । वेदशास्त्रार्थवेत्ताऽस्मि कलासु निपुणः पुनः ॥ ३
 एवं सर्वं विजानामि दैत्याचारं शृणुष्व मे । परस्वं परदारांश्च बलाङ्गुज्ञामि नान्यथा ॥ ४
 वयं दैत्याः समाकर्ष्य दैत्याचारेण सांप्रतम् । वर्तामो ज्ञातिभावेन सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥ ५
 ब्राह्मणानां हि छिद्राणि विपश्यामो दिने दिने । तेषां हि तपसां नाशं विन्दैः कुर्मो न संशयः ६
 छिद्रं प्राप्य न संदेहो नाशयामो न संशयः । ब्राह्मणाऽश्रूयतां भद्रे देवयज्ञं वरानने ॥ ७
 नाशयामो वयं यज्ञान्धर्मं यज्ञं न संशयः । [*सुब्राह्मणान्परित्यज्य देवं नारायणं प्रभुम् ॥ ८
 पतिव्रतां महाभागां सुंदरां भर्तृतत्पराम् । दूरेणापि परित्यज्य तिष्ठामो नात्र संशयः] ॥ ९
 तेजो देवि सुविपस्य हर्तुश्चैव महात्मनः । अन्याः पतिव्रता याश्च शसुं दैत्याश्च न क्षमाः ॥ १०
 पतिव्रताभयेनापि विष्णोः सुब्राह्मणस्य च । नश्यन्ति दानवाः सर्वे दूरं राक्षसपुंगवाः ॥ ११
 अहं दानवधर्मेण विचरामि महीतलम् । कस्मात्वं शशुकामाऽसि मम दोषो विचार्यताम् ॥ १२

पदावत्युवाच—

मम धर्मः सुकायश्च त्वयैव परिनाशितः । अहं पतिव्रता साध्वी पतिकामा तपस्विनी ॥ १३
 स्वमार्गं संस्थिता पाप मायया परिनाशिता । तस्मात्वामप्यहं दुष्ट आधश्यामि न संशयः ॥ १४

गोभिल उवाच—

धर्मपेवं प्रवक्ष्यामि भवती यदि मन्यते । अभिविद्वाहणस्यापि श्रूयतां नृपनन्दिनि ॥ १५
 जुहोति च त्रिकालं यो न त्यजेदभिमन्दिरम् । स च ग्रिहोत्री भवति यजत्येवं दिने दिने ॥ १६
 अन्यच्चैवं प्रवक्ष्यामि भृत्यर्थं वरानने । मनसा कर्मणा वाचा विशुद्धो यो हि नित्यशः ॥ १७
 नित्यमादेशकारी यो भक्ष्याचिष्ठिति चाग्रतः । स भृत्यः कथयते देवि पुण्यभोक्ता न संशयः ॥ १८
 यः पुत्रो गुणवाङ्ग्नाता पितरं पालयेच्छुभः । मातरं च विशेषण मनसा कायर्कम्भिः ॥ १९
 तस्य भागीरथीस्तानमहन्यहनि जायते । अन्यथा कुरुते यो हि स पापीयान्म संशयः ॥ २०
 अन्यच्चैवं प्रवक्ष्यामि पतिव्रतमनुक्तमम् । वाचा सुमनसा चैव कर्मणा शृणु भामिनि ॥ २१
 शुश्रूषां कुरुते या हि भर्तुश्चैव दिने दिने । तुष्टे भर्तरि या प्रीता न त्यजेत्क्रोधनं पुनः ॥
 तस्य दोषं न गृह्णाति ताडिता तुष्यते पुनः ॥ २२
 भर्तुः कर्मसु सर्वेषु पुरतस्तिष्ठते सदा । सा चापि कथयते नारी पतिव्रतपरायणा ॥ २३
 पतिव्रतं पितरं पुत्रैर्वहुदोषसमन्वितम् । तस्मादपि च न त्यार्ज्यं क्रोधितं कुष्ठिनं तदा ॥ २४
 एवं पुत्राः शुश्रूषन्ति पितरं मातरं किल । ते यान्ति परमं लोकं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ २५
 एवं हि स्वामिनं येऽपि उपचर्यन्ति भृत्यकाः । पूत्युलोकं प्रयान्त्येते प्रसादात्स्वामिनस्तदा ॥ २६

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. स. ढ. द. पुस्तकस्थः ।

१ ज. 'स्यस्यामरः शु' । २ ज. 'दुःखे सदा शहम् । व' । ग. घ. ट. ढ. 'दुःखाम्यहं तथा । ३ ढ. मुनिभावेत ।
 ४ ढ. छ. स. ढ. मुमार्ति । ढ. सुशीलां । ५ छ. द्विकालं । ६ ढ. 'ज्यं कुष्ठिनं क्रोधितं त' । ७ छ. व्याधिनं । ८ ढ.
 इन्द्रलोके ।

अर्पि नैव त्यजेदिमो ब्रह्मलोकं प्रयाति सः । अग्निस्यागकरो विप्रो वृषलीपतिरुच्यते ॥ २७
स्वामिद्रोही भवेऽन्त्यः स्वामित्यागाज्ञ संशयः । अर्पि च पितरं चैव न त्यजेत्स्वामिनं कुर्वे २८
त्याज्यं विप्रसुते भृत्यैः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् । परित्यज्य प्रगच्छन्ति ते यान्ति नरकार्णवम् २९
पतितं व्याधितं देवि विकलं कुष्ठिनं भवेत् । सर्वधर्मविहीनं तु कृतपातकसंचयम् ॥

भर्तारं न त्यजेन्नारी यदि श्रेय इहेच्छति ॥ ३०

[**त्यक्त्वा कान्तं व्रजेन्नारी अन्यत्कार्यमिहेच्छति] । सा स्याद्ग्रीष्मली लोके सर्वधर्मविष्णुता ३१
गते भर्तारं या ग्रामं भागं शूङ्गारमेव च । लौल्याच्च कुरुते नारी ग्रीष्मली वदते जनः ॥ ३२
एवं धर्मं विजानामि वेदशास्त्रैश्च संपतम् । दानवा राक्षसाः प्रेता धात्रा सृष्टा यदा तु ते ॥ ३३
तत्रे हि कारणं सर्वं प्रवक्ष्यामि न संशयः । ब्राह्मणा दानवेष्विह पिशाचे राक्षसेषु च ॥ ३४
धर्मोर्धर्मफलं प्रोक्तमधीतं तैरस्तु सुन्दरि । विन्दन्ति सकलं सर्वं आचरन्ति न दौनवाः ॥ ३५
विधिहीनं प्रकुर्वन्ति दानवा ज्ञानवर्जिताः । अन्यायेन व्रजन्त्येते मानवा विधिवर्जिताः ॥ ३६
तेषां संस्कारका धात्रा कुरुतास्ते चापि नान्यथा । विधिहीनं प्रकुर्वन्ति ये तु धर्मं नराधमाः ३७
तान्वयं शासयामो वै दण्डेन महता किल । भवत्या दारुणं कर्म कृतमेव सुनिर्वृणम् ॥ ३८
गार्हस्थ्यं हि परित्यज्य शूङ्गाऽऽयाता किमर्थं वै । वदस्येवं मुखेनापि अहं हि पतिदेवता ॥ ३९
कर्मणा नास्ति तदृष्टं पतिदैवतमेव ते । निःशङ्का वर्तसे सा वै प्रमत्ता गिरिकानने ॥ ४०
मया त्वं साधिता पापा दण्डेन महता शृणु । भर्तारं च परित्यज्य किमर्थं त्वमिहाऽऽगता ॥४१
शूङ्गारं भूषणं वेषं कृत्वा तिष्ठुसि निर्घृणे । किमर्थं हि कृतं पापे कस्य हेतोर्वदस्व मे ॥ ४२
अर्थपचारिणी वुष्टा पतिं त्यक्त्वा समागता । काऽस्ते तत्पतिदैवत्वं दर्शय त्वं ममाग्रतः ॥ ४३
भवती पुंश्ली [† नार्म यथा त्यक्तः स्वकः पतिः । पृथक्शश्या यदा नारी तदा सा पुंश्ली मता]
योजनानां शतैकस्य अन्तरेण प्रवर्तते । कास्ति ते पतिदेवत्वं पुंश्ल्याचारचारिणि ॥ ४४
निर्लज्जे निर्घृणे कुष्टे किं मे वदसि संमुखी । तपसः कास्ति ते भावः क तेजो बलमेव च ॥ ४५
दर्शयस्व ममाद्यैव बलवीर्यपराक्रमम् ॥ ४६

पञ्चावत्युवाच—

स्त्रेहेनापि समानीता श्रूयतामसुराधम । भर्तुर्गेहादहं पित्रा काऽस्ते तत्र च पातकम् ॥ ४७
नैव कामान्व लोभाच्च न मोहाच्च च मत्सरात् । आगताऽहं परित्यज्य पतिभावेन संस्थिता ॥ ४८
भर्तृरूपच्छलेनापि त्वयैव परिवश्चिता । भवन्तं मायुरं ज्ञात्वाऽगताऽहं संमुखं तव ॥ ४९
पापाविनं यदा जाने त्वामेवं दानवाधम । एकेन हुङ्कुतेनैव भस्मीभूतं करोम्यहम् ॥ ५०

गोभिल उवाच—

चक्षुर्हीना न पश्यन्ति मानवाः शृणु सांप्रतम् । धर्मनेत्रविहीना त्वं कर्थं जानासि मामिह ॥ ५१
यदा ते भाव उत्पन्नः पितुर्गेहं प्रति शृणु । पतिभावं परित्यज्य मुक्ता ध्यानेन त्वं तदा ॥ ५२
शाने तत्वं यदा नष्टं स्फुटं च हृदयं तव । कर्थं मां त्वं विजानासि ज्ञानचक्षुर्हीता भुवि ॥ ५३

*एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ढ. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ग. घ. ढ. छ. झ. ड. पुस्तकस्थः ।

१. क. छ. झ. ढ. ढ. 'मर्यं सकलं । २. ज. 'लं ते तु कर्मचित्तदिव्युणम् । विं । ३. क. ख. ग. घ. ढ. च. छ.
४. ट. ढ. ढ. मानवाः । ५. ज. अज्ञानेन प्रकुर्वन्ति ये तु विष्णुदिताः कियाः । तें । ६. ज. कृतं तच्छृणु सांप्रतम् । विं ।
६. ज. 'म पति त्यक्त्वा यदागता । षृं । ७. ज. दुर्मुखी ।

कस्या माता पिता भ्राता कस्याः स्वजनबान्धवाः । सर्वस्थाने पतिर्णेको भार्यायास्तु न संशयः । इत्युक्त्वा हि प्रहस्यैव गोभिलो दानवाधमः । न भयं विद्यते तेऽय ममापि गृणु पुश्चलि ॥ ५६
किं भवेत्तव रोषेण वृथैव परिकैम्पसे । मम गैहै समाश्रित्य शुक्त्वा भोगान्यनोनुगान् ॥ ५६
पद्मावत्युवाच—

गच्छ पापसमाचार किं त्वं वदसि निर्घृण । सतीभावेन संस्थाऽस्मि पतिव्रतपरायणा ॥ ५७
धृश्यामि त्वां महापाप यद्येवं तु वदिष्यसि ॥ ५८
एवमुक्त्वा तु सा कौन्त निषसाद महीतले । दुःखेन महताऽविष्टा तामुवाच स गोभिलः ॥ ५९
ततोदरे मया न्यासः स्ववीर्यस्य कृतः शुभे । तस्मादुत्पत्स्यते पुत्रस्त्वैर्लोक्यक्षोभकारकः ॥
एवमुक्त्वा जगामाथ गोभिलो दानवस्तदा ॥ ६०
गते तस्मिन्दुराचारे दानवे पापचारिणि । दुःखेन महताऽविष्टा नृपकन्या रुरोद ह ॥ ६१
इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाख्याने सुकलाचरिते पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—५८७५

अर्थैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

ब्राह्मण्युवाच—

गते तस्मिन्दुराचारे गोभिले पापचेतसि । पद्मावती रुरोदाथ दुःखेन महताऽन्विता ॥ १
तस्यास्तु रुदितं श्रुत्वा सर्व्यः सर्वा द्विजोत्तमः । पश्चच्छुस्तां राजकन्यां ताः सर्वश्च वैराननाम् ॥ २
कस्याद्रोदिषि भद्रं ते कथयस्व हि चेष्टितम् । क गतोऽसौ महाराजो माथुराधिपतिस्तव ॥ ३
येन त्वं हि समाहृता प्रियं त्यक्त्वा वदस्व नः । ता उवाच सुदुःखेन रुदमाना पुनः पुनः ॥ ४
तथा आवेदितं सर्वं यज्ञातं दोषसंभवम् । ताभिर्नीता पितुर्गेहं वेपमाना सुदुःखिता ॥ ५
मातुः समक्षं तस्यास्तु आचचधुस्तदा ख्वियः । समाकर्ण्य ततो देवी गता सा भर्तुमन्दिरम् ॥ ६
भर्तारं श्रावयामास सुतांहृत्तचान्तप्रेत हि । समाकर्ण्य ततो राजा महादुःखी त्वजायत्त ॥ ७
यानाच्छादनकं दत्त्वा परिवारसमन्विताम् । मथुरां प्रेषयामास गता सा प्रियमन्दिरम् ॥ ८
सुतादोर्वं समाच्छाद्य पिता माता द्विजोत्तमः । उग्रसेनस्तु धर्मात्मा पद्मावतीं समागताम् ॥ ९
स दृष्ट्वा मुमुदे देवीमुवाचेदं वचः पुनः । त्वया विना न शक्रोमि जीवितुं हि वरानने ॥ १०
बहु प्रभासि मे प्रीता गुणैः शीलैस्तु सर्वदा । भक्त्या सत्येन मे कान्ते पतिदैवत्यकैर्गुणैः ॥ ११
समाभाष्य प्रियां भार्या पद्मावतीं नरेश्वरः । तया सार्थं स वै रेम उग्रसेनो नृपोत्तमः ॥ १२
वृद्धे दारुणो गर्भः सर्वलोकभयंकरः । पद्मावती विजानाति तस्य गर्भस्य कारणम् ॥ १३
स्वोदरे वर्धमानस्य चिन्तयन्ती दिवानिशम् । अनेनापि विजातेन लोकनाशकरेण वै ॥ १४
अनेनापि न मे कार्यं दुष्टपुत्रेण साप्रतम् । औषधीं पृच्छते सा तु गर्भपातस्य सर्वतः ॥ १५
नैरीमहौषधीं सा हि विन्दती च दिने दिने । गर्भस्य पातनायैव उपाया बहुशः कृताः ॥ १६

१ ग. घ. ज. आत्मा । २ ग. घ. ज. ट. 'कल्यसे । ३ छ. देहं । ४ छ. ज. ट. भुद्धक्ष्व । ५ ट. दैत्य । ६ ग. घ. ज.
ट. ढ. 'लोक्ये चातिसुन्दरः । ७ ग. घ. ढ. वराननाः । ८ ग. घ. ढ. छ. ज. झ. ढ. ट. 'येत्युक्त्वा । ९ ग. घ. ज.
ट. 'नः । प्रचोदितं तथा सं । ३. 'नः । तासामावे । १० ज. 'तादुष्कृतमे' । ११ घ. 'त । भूषणाच्छादनं दं । १२ ग.
घ. ज. ट. ढ. नानाम् ।

वृष्टे दारणो गर्भः सर्वलोकभयंकरः । तामुवाच ततो गर्भः पश्चावर्तीं स मातरम् ॥ १७
 कस्मास्त्रं व्यथसे पातश्चौषधीभिर्दिने दिने । पुण्येन वर्धते चाऽऽयुः पापेनाल्पं तु जीवितम् ॥ १८
 आत्मकर्मविपाकेन जीवन्ति च ब्रियन्ति च । आमगर्भा ब्रियन्त्यन्ते त्वपकास्तु महीतले ॥ १९
 जातमात्रा ब्रियन्त्यन्ये कति ते यौवनान्विताः । बालदृद्धाश्च तरुणा आयुषो वशतां गताः ॥ २०
 सर्वे कर्मविपाकेन जीवन्ति च ब्रियन्ति च । ओषधयो भद्रदेवाश्च निमित्तानि न संशयः ॥ २१
 मामेव हि न जानासि भवती यादृशो श्वरम् । दृष्टः श्रुतस्त्वया पूर्वं कालनेमिर्महावलः ॥ २२
 दानवानां महावीर्यलैलोक्यस्य भयप्रदः । देवासुरमहायुद्धे हतोऽहं विष्णुना पुरा ॥ २३
 साधनाय च तदैरमागतोऽस्मि तवोदरे । साहसं च श्रमं मातर्मा कुरुत्व दिने दिने ॥ २४
 एवमुक्त्वाँ द्विजश्रेष्ठ मातरं विराम सः । माता च उद्यमं त्यज्य महादुःखादभूतदा ॥ २५
 देशाब्दाश्च गता यावत्तावद्वद्विमवामुयात् । पश्चाज्ज्ञे महात्मेजाः कंसोऽभूत्स महावलः ॥ २६
 येन संत्रासिता लोकान्नैलोक्यस्य निवासिनः । यो हतो वासुदेवेन गैतो मोक्षं न संशयः ॥ २७
 एवं श्रुतं मया कान्त भवितव्यं भविष्यति । पुराणेष्व सर्वेषु निश्चितं कथितं तव ॥ २८
 पितृगोहे स्थिता कन्या नाशमेवं प्रयाति सा । गृहवासाय मे कान्त[**कन्यामोहं न कारयेत् ॥ २९
 इमां दुष्टां महापापां परित्यज्य स्थिरो भव । प्राप्तव्यं तु महापापं दुःखं दारुणमेव च ॥
 लोके श्रेयस्करं कान्त] तंद्विद्वच्च त्वं मया सह ॥ ३०

शूर्युवाच—

एतद्वाक्यं सुमत्रं तु श्रुत्वा स हि द्विजोत्तमः । त्यागे मतिं चकारासौ समाहृता व(त्व)हं तथा ॥
 सकलं वैहृशृङ्खारं प्रम दत्तं शुभे शृणु । तवैव दुर्नयैर्थिः शिवशर्मा द्विजोत्तमः ॥ ३२
 गतो वै मतिमान्दुष्टे कुलदुष्टप्रचारिणि । यत्र ते तिष्ठते भर्ता तत्र गच्छ न संशयः ॥
 त्वया यद्वेचते स्थानं यथा दृष्टं तथा कुरु ॥ ३३
 एवमुक्त्वा महाभागे पितृमातृकुट्टम्बकैः । परित्यक्ता गता शीघ्रं निर्लज्जाऽहं वरानने ॥ ३४
 न लभाम्यहमेवापि वासस्थानं सुखं शुभे । भर्तस्यन्ति च मां लोकाः पुंश्चलीयं समागता ॥ ३५
 अटमाना गता देशात्कुलमानेन वर्जिता । देशे गुर्जरके पुण्ये सौराष्ट्रे शिवपन्दिरे ॥ ३६
 वर्णस्थलेति विरुद्यातं नगरं द्विद्वसंकुलम् । अतीव पीडिता देवी क्षुधयाऽहं यैदा शृणु ॥ ३७
 कर्परं हि करे गृह्ण भिक्षार्थमुपचक्रमे । गृहाणां द्वारदेशेषु प्रविशामि सुदुःखिता ॥ ३८
 भैः रूपं विपश्यन्ति लोकाः कुत्सन्ति भागिनि । न ददति च मे भिक्षां पापा चेयं समागता ॥
 एवं दुःखसमाचारा महारोगेण पीडिता । अटमाना यैदा दृष्टं गृहमेकमनुक्तम् ॥ ४०
 तुङ्गमाकारसंवेष्ट वेदशालासमन्वितम् । वेदध्वनिसमाकीर्णं बहुविप्रसमाकुलम् ॥ ४१
 धनधान्यसमीकीर्णं दासीदासैरलंकृतम् । प्रविवेश गृहं रम्यं लक्ष्म्या मुदितमेव तत् ॥ ४२

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठो अ. पुस्तके नास्ति ।

१ ज.ङ. 'हामुः। दा'। २ ज. 'रिम धरातले। सा'। ३ ग. घ. ज. ट. ढ. 'क्त्वा ततस्तो च
 मा'। ४ ग. घ. ज. ट. ढ. च वचनं तस्य श्रुत्वा दुःखातिदुःखिता । द'। ५ ज. दश मासा ग'। ६ ग. घ.
 ज. ट. 'तेजा दुःसहस्र म'। ७ ग. घ. ज. ट. गतः स्वर्ग न । ८ ग. घ. ट. निखिलं । ज. लिखितं । ९ ग. घ. ज. ट.
 तदत्रज्ञ त्वं । १० ज. 'च-त्यत्कं दमुदत्तस्तु श्रु'। ११ ढ. 'वस्तुशृ'। १२ ट. 'ऐ वातदु'। १३ ढ. छ. ढ. 'नस्थानेति ।
 १४ ढ. छ. श. ढ. तदा । १५ ग. घ. ज. ट. मलरू'। १६ ग. घ. ड. छ. श. ट. ढ. मया । १७ ग. श. ज. ट. 'मायुरं
 दासीदासैर संकुलम् ।

तद्गृहं सर्वतो भद्रं तस्यैव शिवशर्मणः । भिक्षां देहीत्युवाचार्थं सुदेवा दुःखपीडिता ॥ ४३
 शिवशर्माऽथ मुआव भिक्षाशब्दं द्विजोत्तमः । मङ्गला नाम वै भार्या लक्ष्मीरूपा वरानना ॥ ४४
 [*तां हसन्नाह धर्मात्मा शिवशर्मा महामतिः । हेसन्नीं दुर्बलां प्राप्तां भिक्षार्थं द्वारमागताम् ४५
 समाहूय प्रिये चैनां देहि त्वं भोजनं शुभे । कृपया परयाऽविष्टा ज्ञात्वा मां तु समागताम् ४६
 श्रोवाच मङ्गला कान्तं दास्यामि प्रियभोजनम् । एवमुक्त्वा च भर्तारं मङ्गला मङ्गलान्विता ॥ ४७
 पुनर्मां भोजयामास मिष्टानेन सुरुर्बलाम् । मामुवाच स धर्मात्मा शिवशर्मा मैहामुनिः ॥ ४८
 का त्वमत्र समायाता केंथं वा अप्तसे जगत् । केन कार्येण सर्वत्र कथयस्व ममाग्रतः ॥ ४९
 एवमाकर्ण्य तद्वाक्यं भर्तुश्चैव महात्पनः । स्वरेण लक्षितः कान्तो मया वै पापया तदा ॥ ५०
 श्रीदिव्याऽधोमुखी जाता दृष्टो भर्ता यदा मया । मङ्गला चारुसर्वाङ्गी भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ ५१
 का चेयं हि समाचक्ष्व त्वं दृष्टा हि विलज्जति । कथयस्व प्रसादेन्द्रं का च एषा भविष्यति ५२
 इति श्रीमहामुराणे पाठे भूमिखण्डे वेनोपाल्याने सुकलाचरित एकाश्चाशास्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्काः—५९२७

अथ द्विपञ्चाशतमोऽध्यायः ।

शिवशर्मोवाच—

मङ्गले श्रूयतां वाक्यं यदि पृच्छसि सांप्रतम् । यदर्थं हि त्वया पृष्ठं तन्निवोध वरानने ॥ १
 इयं हि सांप्रतं प्राप्ता वराकी भिक्षुरूपिणी । वसुदत्तस्य विप्रस्य सुतेयं चारुलोचने ॥ २
 सुदेवा नाम भद्रेयं मम जाया प्रिया सदा । केनापि कारणेनैव देशं त्यक्त्वा समागता ॥ ३
 मम दुःखेन दण्डेयं वियोगेन वरानने । मां ज्ञात्वा सा समायाता भिक्षुरूपेण ते दृश्यम् ॥ ४
 एवं ज्ञात्वा त्वया भद्रं आतिथ्यं परिशोभनम् । कर्तव्यं च न संदेह इच्छन्त्या मम सुप्रियम् ॥ ५
 भर्तुर्वाक्यं निशम्यैव मङ्गला पतिदेवता । हर्षेण महताऽविष्टा स्वयमेव सुमङ्गला ॥ ६
 ज्ञानाच्छादनभोज्यं च मम चक्रे वरानने । रत्नकाञ्चनयुक्तैश्च भरणैश्च पतिव्रता ॥ ७
 अहं हि भूषिता भद्रे तथैव पतिकाम्यया । तयाऽहं सुखिता देवि मानस्त्रानैश्च भोजनैः ॥ ८
 भर्त्राऽहं मानिता भद्रे जातं दुःखमनन्तकम् । ममोरसि महातीत्रं सर्वप्राणविनाशनम् ॥ ९
 तस्या मानं मया दृष्ट्यात्मनश्च सुदुष्कृतम् । चिन्ता मे दारुणा जाता यथा प्राणा व्रजन्ति मे ॥ १०
 कदा सुवचनं दत्तं न मया पापया भृशम् । अस्यैव विप्रवर्यस्य शाचरन्त्या च दुष्कृतम् ॥ ११
 पादप्रक्षालनं नैव चाङ्गसंवाहनं न हि । एकान्तं न मया दत्तं तस्यैव हि महात्पनः ॥ १२
 कथं संभाष्यमस्यैव करिष्ये पापनिश्चया । रात्रौ चैव तदा तत्र पतिता दुःखसागरे ॥ १३
 एवं हि चिन्तमानायाः स्फुटिं दृदयं मम । गताः प्राणाः शरीरं मैत्यक्त्वा तत्र वरानने ॥ १४

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठे अ. पुस्तके नास्ति ।

१ ज. 'य तदाऽहं दुः' । २ ज. वराकी । ३ ग. घ. ज. ट. द. महामतिः । ४ ग. घ. ढ. छ. श. ट. द. कर्तव्य ।
 ५ ज. तत्सर्वं । ६ ग. घ. ज. ट. द. 'न कस्य का च भ' । ७ ज. 'नै । त्वद्देहे सां' । ८ ज. 'नै । वसुदेवा नाम चेयं ।
 ९ ग. घ. ज. 'यं न मै जा' । १० ज. इत्युवाच मम प्रियः । भ' । ११ ग. घ. ज. ट. 'श आसनैश्च । १२ क. ख. ग. घ.
 छ. ज. श. ट. द. यथा । १३ ज. मै पतितं धरणित्वे । अ' ।

अथ दूताः समायाता धर्मराजस्य वै तदा । [*	वीराश्व दारुणाः कूरा गदाचक्रासिधारिणः १५
तैस्तु बद्धा महाभागे शृङ्गलैर्द्वयन्यनैः । नीता यमपुरं तैस्तु रुदमाना सुदुःखिता ॥	१६
मुद्रैरस्ताख्यमानाऽहं दुरुग्मार्गेण पीडिता । भत्स्यमाना यमस्याग्रे तैस्तत्राहं प्रवेशिता ॥	१७
दृष्टाऽहं यमराजेन सक्रोधेन महात्मना । अङ्गारसंचये क्षिप्ता क्षिप्ता नरकसंचये ॥	१८
लोहस्य पुरुषं कृत्वा अग्निना परितापितः । ममोरसि समुत्क्षिप्तो निजभर्तुश्च वञ्चनात् ॥	१९
नानापीडातिसंतप्ता नरकाग्निप्रतापिता । तैलद्रोण्यां परिक्षिप्ता करम्भवालुकोपरि] ॥	२०
असिपत्रैश्च संछिका जलयन्वेण भ्रामिता । कूटशाल्यलिघ्नेषु क्षिप्ताऽनेन महात्मना ॥	२१
सर्वेष्वेव नरकेषु क्षिप्ताऽहं नृपनन्दिनि । पीडायुक्तेषु तीव्रेषु तेनैवापि महात्मना ॥	२२
पूर्यशोणितविष्ट्रायां पातिता कृपिसंकुले । करपत्रैः पाटिताऽहं शक्तिभिस्ताडिता भृशम् ॥	२३
अन्येष्वेव नरकेषु पातिता नृपनन्दिनि । योनिवक्त्रे प्रक्षिप्ताऽस्मि पातिता दुःखकण्ठके ॥	२४
धर्मराजेन तेनाहं नरकेषु निपातिता । बहुलां योनिमासाद्य भुक्तं दुःखं सुदारुणम् ॥	२५
गताऽहं क्रोष्टुकीं योर्निं श्वानयोर्निं पुनर्गता । सर्पकुकृटमार्जरीमाख्ययोर्निं गता शहम् ॥	२६
एवं योनिविशेषेषु पापयोनिषु तेन च । क्षिप्ताऽस्मि धर्मराजा वै पीडासु सर्वयोनिषु ॥	२७
तेनैवाहं कृता भ्रम्मी शूकरी नृपनन्दिनि । तव हस्ते महाभागे सान्ति तीर्थान्यनेकशः ॥	२८
तेनोदकेन सिक्ताऽस्मि त्वयैव वरवार्णनि । मम पापं गतं देवि प्रसादात्तव सुन्दरि ॥	२९
तवैव तेजःपुण्येन जातं ज्ञानं वरानने । इदानीमुद्धर त्वं मां पितां नर्कसंकटात् ॥	३०
यदा नोद्धरसे देवि पुनर्यास्यापि दारुणम् । नर्कयोर्निं महाभागे त्राहि मां दुःखभागिनीम् ॥	३१
गताऽहं पापभावेन दीनाऽहं च निराश्रया ॥	

सुंश्रवोवाच—

किं कृतं हि मया भद्रे सुकृतं पुण्यसंभवम् । येनाहमुद्धरे त्वां वै तन्मे वदेस्त्व सांप्रतम् ॥ ३२

शूर्कर्युवाच—

अयं राजा महाभाग इक्ष्वाकुर्मनुनन्दनः । विष्णुरेष्व महाप्राप्तो भवती श्रीर्हि नान्यथा ॥ ३३
 पतिव्रता महाभागा पतिव्रतपरायणा । त्वं सती सर्वदा भद्रे सर्वतीर्थमयी प्रिया ॥ ३४
 देवी सर्वमयी नित्यं देवी सर्वमयी सदा । महापतिव्रता लोक ऐका त्वं नृपतेः प्रिया ॥ ३५
 यथा शुश्रूषितो भर्ता भवत्याहि न संशयः । एकस्य दिवसस्यापि पुण्यं देहि वरानने ॥ ३६
 पतिशुश्रूषितस्यापि यदि मे कुरुते प्रियम् । मम माता पितां त्वं वै त्वं मे गुरुः सनातनः ॥ ३७
 अहं पापा दुराचारा असत्या ज्ञानवार्जिता । मामुद्धर महाभागे भीताऽहं यमताडनात् ॥ ३८

सुकलोवाच—

एवं श्रुत्वा तदा राज्ञी समालोक्य वृत्पं तदा । किं करोमि महाराज एषा किं वदते प्रभो ॥ ३९

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ग. घ. ज. ट. ढ. पुस्तकस्य ।

१ ग. घ. ट. नर्कसंकटे । ज. नरकार्णवे २ ग. घ. ज. ढ. मुद्रेवो । ३ ग. घ. ज. ट. ढ. 'द सुनिश्चितं । ४ ग. घ. ट. सत्यसंपत्ता पुण्यस्त्री सत्यसंपदा । सर्वतीर्थमयी देवी सर्वतीर्थमयी । ज. सत्यसंपत्ता पुण्यस्त्री सत्यसंपदा । सर्वतीर्थमयी देवी सर्वपुण्यमयी तथा । महां । ५ ज. एतस्य तृ । ६ ग. घ. ज. ट. 'त्या एकचित्तया । एं । ८. ढ. 'त्या तु अहर्निशम् । एं । ७. 'त्या पुण्यकारणात् । एं । ९. ढ. 'त्या त्वेकचित्तया । एं । १० ग. घ. ज. ट. ढ. 'ताऽपि त्वं वन्धुस्त्वं च गुरुः सखा । अं । ११ ज. असती ।

इक्ष्वाकुरवाच—

एतां दुःखां वराकीं वै पापयोर्नि गतां शुभे । समुद्रं स्वपुण्यस्त्वं महच्छ्रेयो भविष्यति ॥ ४०
 एवमुक्ता वरा नारी सुंश्रवा चारुमङ्गला । वर्षेकस्य सुपुण्यं ते मया दत्तं वरानने ॥ ४१
 एवमुक्तेन वाक्येन तथा देव्या हि तत्क्षणात् । रूपयौवनसंपदा दिव्यमालाविभूषिता ॥ ४२
 दिव्यदेहा च संभूता तेजोज्वालासमाकुला । सर्वभूषणशोभादद्या नानारत्नैश्च शोभिता ॥ ४३
 संजाता दिव्यरूपा सा दिव्यगन्धानुलेपना । दिव्यं विमानमारुढा अन्तरिक्षं गता सती ॥ ४४
 तामुवाच ततो राङ्गो प्रणता नतकन्थरा । स्वस्त्यस्तु ते महाभागे प्रसादात्तव सुन्दरि ॥ ४५
 ब्रजामि पातकान्मुक्ता स्वर्गं पुण्यतर्मं शुभम् । प्रणम्यैव गता स्वर्गं सुदेवा शृणु सत्तम् ॥ ४६
 एतते सर्वमाख्यातं सुकलाया निवेदितम् ॥ ४७

इति श्रीमहापुराणे पाद्ये भूमितरण्डे वेनोपाख्याने सुकलाचरिते सुदेवास्वर्गरोहणं नाम द्विपञ्चाशतमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्काः—५९७४

अथ त्रिपञ्चाशतमोऽध्यायः ।

सुकलोवाच—

एवं धैर्यं श्रुतं पूर्वं पुराणेषु मया तदा । पतिहीना कथं भोगं करिष्ये पापनिश्चया ॥ १
 कान्तेन तु विना तेन जीवं काये न धारये । एवमुक्त्वा परं धर्मं पतिव्रतमनुच्चम् ॥ २
 तास्तु सत्यपरा नार्यो हर्षेण महताऽन्विताः । श्रुत्वा धर्मं परं पुण्यं नारीणां गतिदायकम् ॥ ३
 स्तुवन्ति तां महाभागां सुकलां धर्मवत्सलाम् । ब्रौह्मणाः सुस्वराः सर्वे पुण्यस्त्रियो नरोत्तम ॥ ४

विष्णुरुवाच—

तस्या ध्यानप्रभावं तु पतिकामप्रभावताम् । अत्यर्थं दृष्टवानिन्द्रः सुविचिन्त्य सुरेश्वरः ॥ ५
 सुकलायाः परं भावं सुविचार्य नरेश्वर । अचलं धैर्यमस्याश्च पतिष्ठेऽहं न संशयः ॥ ६
 सस्मार मन्मथं देवं त्वरमाणः सुराधिपः । पुण्यचार्यं स संगृह यीनकेतुः समागतः ॥ ७
 प्रियया तथा समायुक्तो रत्या दृष्टो महाबलः । बद्धाङ्गलिपुटो भूत्वा सहस्राक्षमुवाच सः ॥ ८
 कस्मादहं त्वया नाथ अभुता संस्पृतो विभो । आदेशो दीयतां मे दद्य सर्वभावेन मानद ॥ ९

इन्द्र उवाच—

सुकलेयं महाभागा पतिव्रतपरायणा । शृणुष्व कामदेव त्वं कुरु साहाय्यमुच्चमर्म् ॥ १०
 निकर्षिष्ये महाभागां सुकलां पुण्यमङ्गलाम् । [**तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य शक्रस्य तमथाब्रवीत्] ११
 एवमस्तु सहस्राक्ष करिष्यामि न संशयः । साहाय्यं देवदेवेश तव कौतुककारणात् ॥ १२
 एवमुक्त्वा महातेजाः कन्दर्पो मुनिदुर्जयः । देवाङ्गेत्रुं समर्थोऽहं समुनीनृषिसत्तमान् ॥ १३
 किं पुनः कामिनीं देव यस्याङ्गे नास्ति वै बलम् । कामिनीनामहं देव अङ्गेषु निवसाम्यहम् ॥ १४

* एतच्छिह्नान्तर्गतोऽयं पाठो ज.पुस्तकस्थः ।

१ ज. 'का तदा रात्रीं सु' । २ ग. घ. ज. ट. ढ. सुदेवा । ३ ग. घ. ज. ट. ढ. पुण्य । ४ ज. 'मं सा चराल पतिव्रता । ता' । ५ ज. बान्धवा । ६ घ. ढ. 'द्वाणाश्च सुराः । ७ ज. 'स्वराधीत्रुं पुण्याश्चैव द्वियो नृप । विं' । ८ ज. 'मं' धर्षिष्य इमां कामं साहाय्यं कुरु सांप्रतम् । त'

भाले कचेषु नेत्रेषु कुचाग्रेषु च सर्वदा । नारी कटौ पृष्ठदेशे जघने योनिमण्डले ॥ १५
 अधरे दन्तभागेषु कक्षायां हि न संशयः । [*अङ्गव्यवै प्रत्यक्षेषु सर्वत्र निवसाम्यहम् ॥ १६
 नारी मम शृङ्ख देव सदा तत्र वसाम्यहम् । तत्रस्थः पुरुषान्सर्वान्मारयामि न संशयः ॥ १७
 स्वभावेनावला नारी संतसा मम मार्गणीः । आतरं पितरं हृष्टा अन्यं स्वजनबान्धवम् ॥ १८
 सरूपं सगुणं देव मम बाणाहता सती ।] चलते नात्र संदेहो विंपाकं नैव चिन्तयेत् ॥ १९
 योनिः स्पैन्दति नारीणां स्तनौ चैव सुरेश्वर । नास्ति धैर्यं सुरेशान सुकलां नाशयाम्यहम् ॥ २०

इन्द्र उवाच—

पुरुषोऽहं भविष्यामि रूपवान्गुणवान्धनी । कौतुकार्थमिमां नारीं चालयामि मनोद्भव ॥ २१
 [+नैव कामान्न संत्रासान्न वा लोभान्न कारणात् । न वै मोहान्न वै क्रोधात्सत्यं सत्यं रतिप्रिय २२
 कर्थं मे हृश्यते तस्या महत्सत्यं पतिव्रतम् । निष्कर्षिष्य इतो गत्वा भवन्मोहोऽत्र कारणम् ॥ २३
 एवं कामं च संदिद्य जगाम सुरराद् स्वयम् ।] मन्मथाकृतिः संभूतो रूपवान्गुणवान्स्वयम् ॥ २४
 सर्वाभरणशोभाङ्गः सर्वभोगसमन्वितः । भोगलीलासमाकीर्णः सैर्वदौदौर्यसंयुतः ॥ २५
 यत्र सा तिष्ठते देवी कृकलस्य प्रिया नृप । आत्मलीलां च रूपं च गुणभावं प्रदर्शयेत् ॥ २६
 नैव पश्यति सा तं तुँ पुरुषं रूपसंपदम् । यत्र यत्र व्रजेत्सा हि तत्रै तां पश्यते नृप ॥ २७
 साभिलाषेण मनसा तामेवं परिपश्यति । कामेष्टां सहस्राक्षो दर्शयन्सर्वभावकैः ॥ २८
 चतुर्थ्ये पथे तीर्थे यत्र देवी प्रयाति सा । तत्र तत्र सहस्राक्षस्तामेव परिपश्यति ॥ २९
 इन्द्रेण प्रेषिता दूर्ती तत्पार्थं प्रति सा गता । सुकलां च महाभागां प्रत्युवाच प्रहस्य वै ॥ ३०
 अहो सत्यमहो धैर्यमहो कीर्तिरहीं क्षमा । अस्या रूपेण संसारे नास्ति नारी वरानना ॥ ३१
 का त्वं भवसि कल्याणि कस्य भार्या भविष्यासि । यस्य त्वं सगुणा भार्या स धन्यः पुण्यभागभुवि ॥
 तस्यास्तु वचनं श्रुत्वा तामुवाच मनस्तिनी । वैश्यजात्यां समुत्पन्नो धर्मात्मा सत्यवत्सलः ॥ ३३
 तस्याहं हि प्रिया भार्या सत्यसंधस्य धीमतः । कृकलस्यापि वैश्यस्य सत्यमेव वदामि ते ॥ ३४
 मम भर्ता स धर्मात्मा तीर्थयात्रां गतः सुधीः । तस्मिन्नाते महाभागे मम भर्तरि सांप्रतम् ॥ ३५
 अतिक्रान्ताः शृणुष्व त्वं त्रयश्चैवापि वत्सराः । ततोऽहं दुःखिता जाता विना तेन महात्मना ३६
 एतत्रे सर्वमार्घ्यात्मष्टत्तान्तमेव च । भवती पृच्छती का मां भविष्यति वदस्व मे ॥ ३७
 सुकलाया वचः श्रुत्वा दूत्वा आभाषितं पुनः । मामेवं पृच्छसे भद्रे तत्रे सर्वं वदाम्यहम् ॥ ३८
 अहं तवान्तिकं प्राप्ता कार्यार्थं वरवर्णिनि । श्रूयतामभिधास्यामि श्रुत्वा चैवावधार्यताम् ॥ ३९
 गतस्ते निर्घृणो भर्ता त्वां त्यक्त्वा तु वरानने । किं करिष्यासि तेनापि [*प्रियाधातकरेण च ॥
 यस्त्वां त्यक्त्वा गतः पापी साङ्घ्याचारसमन्विताम् । किं वा स ते गतो वाले तत्र जीवति वै मृतः ॥
 किं करिष्यति तेनापि] भवती खिद्यते दृथा । कस्माशाशयसे त्वं च देहं हेमसमप्रभम् ॥ ४२
 बाल्ये वयसि संप्राप्ते मानवो न च विन्दति । एकं सुखं महाभागे बालकीडां विना शुभे ॥ ४३

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ग. घ. ट. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ग. घ. ज. ट. ढ. पुस्तकस्थः ।

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ग. घ. छ. ज. झ. ट. ढ. पुस्तकस्थः ।

वार्धक्ये दुःखसंपासिर्जरा कायं प्रहारयेत् । तारुण्ये भुज्यतां भोगाः सुखान्सर्वान्वरानने ॥ ४४
 यावत्तिष्ठति तारुण्ये तावद्भुज्ञति यानवः । सुखभोगादिकं सर्वं स्वेच्छया सेवते नरः ॥ ४५
 यावत्तिष्ठति तारुण्ये तावद्भोगान्यभुज्ञते । वयस्यपि गते भद्रे तारुण्ये किं करिष्यसि ॥ ४६
 संप्राप्ते वार्धके देवि किंचित्कार्यं न सिद्धयति । स्थविरश्च तपः कर्तुं सुखकार्यं न गच्छति ॥ ४७
 व(प)यस्यपि गते बाले क्रियते सेतुबन्धनम् । तावशोऽयं भवेत्कायस्तारुण्ये तु गते शुभे ॥ ४८
 तस्मात्सुंसुखेनापि पिवस्य मधुमाधवीम् । काम एष ददृत्यङ्गं तवेदं चाहलोचनं ॥ ४९
 अयमेकः समायातः पुरुषो रूपवान्मुण्णी । अयं हि पुरुषच्याघः सर्वज्ञो गुणवान्धनी ॥ ५०
 तवार्थे नित्यसंयुक्तः स्लेहेन वर्वर्णिनि । दृद्धत्वं नास्ति चैवास्य स्वयं सिद्धः सुसिद्धिदः ॥५१
 अजरो निर्जरो व्यापी सुसिद्धः सर्ववित्तमः । अकामः कामदो लोके आत्मरूपेण वर्तते ॥ ५२
 यथा गेहस्य संस्थानं तथा गैहस्य दृश्यते । यथा वार्धकिना कायो यथा सूत्रेण मन्दिरम् ॥ ५३
 अद्यमकाष्ठसुंसर्पन्नीर्नानादारुसमुद्वैः । मृत्तिकाष्ठो(?)देवेनापि प्रमाता परिमाणयेत् ॥ ५४
 लेपितं लेपनैः काष्ठं चित्रं भवति चित्रकैः । प्रथमं रूपमायाति गृहं सूत्रेण धूलतः ॥ ५५
 पुष्टनिति(ष्णाति) च स्वयं ततु लेपनोद्दै दिने दिने । वायुना दोलितं नित्यं गृहं च मलिनायते ॥ ५६
 मध्यमो वार्तुतः(?) कालो गैहस्य परिकथ्यते । रूपहानिर्भवेत्स्य गैहस्वामी विलेपयेत् ॥ ५७
 स्वेच्छया च गैहस्वामी रूपवन्तं नयेद्वृहम् । संपन्ने(?) तस्य गेहस्य दूतिके परिकथ्यते ॥ ५८
 काष्ठशिल्पस्य शीर्णत्वं बहुकालैः प्रयाति(?) ते ॥

सुकलोवाच—

बाल्यं नास्त्यपि जीवस्य तारुण्यं नास्ति जीविते । स्थानभ्रष्टा प्रजायन्ते मूलाग्रं प्रचलन्ति ते ॥५९
 न सहेषुनाभारमाधारेण प्रतिष्ठति । एतद्वैहस्य वार्धक्यं कथितं शृणु दूतिके ॥ ६०
 पतमानं गृहं गत्वा गैहस्वामी परित्यजेत् । गैहमन्यं प्रविन्देद्यः प्रयात्येवं हि सत्वरम् ॥ ६१
 तथा बाल्यं च तारुण्यं नृणां दृद्धत्वेव च । स बाल्ये बालरूपश्च ज्ञानहीनं प्रकारयेत् ॥ ६२
 चिन्तयेत्काममेवापि वस्त्रालंकारभूषणैः । लेपनैश्चन्दनैश्चान्यैस्त्राम्बुलप्रभवादिभिः ॥ ६३
 कार्यस्तारुण्यतां याति अतिरूपो विजायते । बालाभ्यन्तरमेवापि रसैः सर्वैः प्रपोषयेत् ॥ ६४
 तेन पोषणभावेन परिपुष्टः प्रजायते । जायते मांसवृद्धिस्तु रसैश्चापि नृपोत्तम ॥ ६५
 याति विस्तरतां राजन्नान्याप्यायितान्यपि । प्रत्यङ्गानि रसैश्चैव स्वं स्वं रूपं प्रयान्ति वै ॥६६
 दन्ताधरौ स्तनौ बाहू कटिपृष्ठे ऊरु उभे । हस्तपादतलौ तद्वृद्धितच्चं तु च प्रपेदिरे ॥ ६७
 उभाभ्यामपि तान्येवं दृद्धिमायान्ति तानि वै । अङ्गानि रसमांसाभ्यां स्वरूपाणि भवन्ति ते ॥६८
 तैः स्वरूपैर्भवेन्मत्यो रसद्वद्धश्च दूतिके । स्वरूपः कथयते मत्यो लोके केनैः प्रियो भवेत् ॥ ६९

१ ग. ज. द. 'रुण्यं तावत्तिष्ठति । २ ग. घ. ज. 'रुण्यं किं करिष्यति । सं' । ३ ज. 'ने । वनेऽन्नैकः । ४ ग. घ. द.
 'रुण्यः प्राप्तः सं' । ५ ग. घ. ट. द. 'संगुप्तः स्ते' । ६ ट. 'दैहस्य । ७ ड. ट. 'किकः कायस्तथा । ८ ड. सूत्रितम् । ९ ज.
 ट. 'नायैदिने । १० ड. द. तारुण्यं । ११ ड. नः । १२ ग. घ. ज. ड. द. दूतिके । १३ घ. 'ते । ध्यानस्थानं प्रजायते
 सूत्रोऽयं प्रवलं । ट. 'ते । ध्यानस्थानं प्रजायेत् सूत्रोऽयं प्रचलायते । १४ ग. घ. ट. 'हेतुब्राभावमा' । १५ ग. घ. ज.
 ट. 'के । एतन्मात्रं गृहं ज्ञात्वा । ट. 'के । एतन्मात्रं । १६ ग. घ. ज. गेहं सत्यं प्र' । १७ ग. घ. ज. ट. च । संपत्ते
 बाल्यरूपे च ज्ञा । ज. जा । १८ ग. घ. द. 'यस्तु वशतां याति मुनिरु । १९ ग. घ. 'पि सर्वैः सर्वैः प्र' । ज. 'पि
 सर्वैः सर्वैः प्र' । ट. 'पि सर्वैः पूर्वैः प्र' । २० क. ख. ग. घ. छ. ज. झ. ट. द. 'रिषुषः । २१ ग. घ. ज. ट. 'व बुद्धिं ।
 २२ ग. घ. ज. झ. ट. द. 'न. प्रशोभते । विं ।

विष्णुमूरत्य वै कोशः काय एष च दूतिके । अपवित्रं शरीरेऽयं सदा स्वति निर्वृणः ॥ ७०
 तस्य किं वर्णयते रूपं जलबुद्बुदवच्छुभे । यावत्पैशाशदर्षाणि तावचिष्ठति वै हृदः ॥ ७१
 पश्चात् जायते हनिरस्यैवापि दिने दिने । दन्ताः शिथिलतां यान्ति लालायते तथा मुखम् ॥ ७२
 चकुर्भ्यामपि न पश्येत्कर्णम्यां न शृणोति च । गन्तुं कर्तुं न शक्नोति हस्तपादैश्च दूतिके ॥ ७३
 अप्तमो जायते कायो जराकालेन पीडितः । तद्रसः शोषमायाति तदाऽप्तिना प्रशोषितः ॥
 अप्तमो जायते दूति केन रूपमिहेष्यते ॥ ७४
 वथा जीर्णे गृहे याति क्षयमेव न संशयः । तथा संक्षयमायाति वार्धक्ये तु कलेवरम् ॥ ७५
 मम रूपं समं जातं वर्णस्येवं दिने दिने । केनाहं रूपसंयुक्ता केन रूपत्वमिष्यते ॥ ७६
 यथा जीर्णे गृहो याति केनासौ पुरुषो बली । यस्यार्थमागता द्वैर्ति भवति केन संशयः ॥ ७७
 किमत्रैव त्वया हृष्टं ममाङ्गे वद सांप्रतम् । तस्याङ्गादिह मे दूति नास्ति चाधिकमेव च ॥ ७८
 यथा त्वं च तथाऽसौ वै तथाऽहं नात्र संशयः । कर्स्य रूपं न विद्येत रूपं स्त्री नास्ति भूतले ॥ ७९
 उच्छ्रयाः पतनान्ताश्च नगास्तु गिरयः शुभे । कालेन पीडिता यान्ति तद्वद्भूतानि नान्यथा ॥ ८०
 अरुपो रूपवान्दिष्य आत्मा सर्वागतः शुभे । स्थावरेषु च सर्वेषु जङ्गमेष्वेव दूतिके ॥
 एको निवसते शुद्धो घटेष्वेव यथोदकम् ॥ ८१
 घटनाशात्प्रयात्येकमेकत्वं तत्र बुद्ध्यसे । पिण्डनाशाय पश्चात्मा एकरूपोऽपि जायते ॥ ८२
 एकं रूपं मया हृष्टं संसारे वसतां सदा । एवं वदस्व तं गत्वा यस्यार्थमिह चाऽऽगता ॥ ८३
 दर्वायस्व अपूर्वे मे यदि मां भोक्तुमिच्छासि । व्याधिना पीडियमानस्य कफेनापि [**वृत्तस्य च ८४
 अङ्गाद्विचल(लि)ते शोणे स्थानभ्रष्टोऽभिजायते । अङ्गसंधिषु सर्वासु पल्लत्वं चान्तरङ्गतः ॥
 एकतो नाशमायाति स्वं हि रूपं परित्यजेत् ॥ ८५
 विष्णुत्वं जायते शीघ्रं क्रिमिभिश्च भवेत्किल । तद्वहःखकरे वाऽपि निजरूपं] परित्यजेत् ॥ ८६
 रूपत्वं याति वै पश्चात्क्रमिदुर्गन्धिसंकुलः । जायन्ते तत्र वै यूकाः क्रुमित्वं वा न संशयः ॥ ८७
 स कृमिः कुरुते स्फोटं कष्टुश्च परिदाहणा । व्यथामुत्पादयेत्पूयः सर्वाङ्गं परिचालयेत् ॥ ८८
 नखाग्रैर्घृष्यमाणा सा कण्ठशान्तिः प्रजायते । [† तद्वत्तेश्च शृणुष्वैव सुरतस्य न संशयः ॥ ८९
 मुञ्जत्वेव रसान्मर्त्यः सुभिक्षान्विते पुनः । वायुना तेन प्राणेन पाकस्थानं प्रणीयते ॥ ९०
 शुद्धकं प्राणिभिर्दूति पाकस्थानं गतं पुनः । सर्वं तवेहितं तत्र मया वै पातयेन्मलम् ॥ ९१
 पारभूतो रसस्वत्र तदक्षश्च प्रजायते] । निर्मलः शुद्धवीर्यं च ब्रह्मस्थानं प्रयाति च ॥ ९२
 आङ्गृष्टः स समानेन नीतस्तेनापि वायुना । स्थानं न लभते वीर्यं चञ्चलत्वेन वर्तते ॥ ९३
 प्राणिनां च कपालेषु क्रिमयः सन्ति पश्च वै । द्वावेतौ कर्णमूले तु नेत्रस्थाने ततः पुनः ॥ ९४
 कनिष्ठाङ्गुलिमानेन रक्तपुच्छाश्च दूतिके । अतसीपुण्यवर्णेन कृष्णपुच्छा न संशयः ॥
 वेणा नामानि भद्रे ते मचो निगदतः शृणु ॥ ९५

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ग. घ. ज. ट. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ग. घ. पुस्तकस्थः ।

१ अ. 'रीतेष्व' । २ अ. 'त्वयसहस्राणि' । ३ ग. घ. ड. 'ति जठरामिप्रशो' । ४ अ. 'पत्वमिष्य' । ५ अ. 'दूती भवन्ति कें' । ६ ग. घ. ज. ट. 'ति किमस्त्वयिः' । ७ ग. घ. ज. 'ति यं प्रशासति । किं' । ८. 'ति यमातीव प्रशंसति । किं' । ९ अ. 'त्वयस्य न विं' । १० अ. 'त्वयोजयैवमें' । ११ ग. 'लत्वमनुरागतः' ।

पिङ्गला शृङ्गली नाम द्वौ कृषी कर्णपूलयोः । चपलः पिप्पलश्वैव द्रावेतौ नासिकाग्रयोः ॥ ९६
 शृङ्गली जङ्गली चान्ये नेत्रयोरन्तरस्थितौ । कृषीणां शतपञ्चाशत्ताहैप्रूपा न संशयः ॥ ९७
 [**भालान्तेऽवस्थिताः सर्वे राजिकायाः प्रमाणतः । कपालरोगिणः सर्वे विकुर्वन्ति न संशयः] ॥ ९९
 अन्यपेवं प्रवक्ष्यामि पुत्रौत्पत्त्यं महाक्रिमिम् । तण्डुलस्य प्रमाणेन तद्दण्डो न संशयः ॥ १००
 केशद्वयं मुखे तस्य विद्यते शृणु दूतिके । प्राणिनां संक्षयं विद्धि तत्क्षणे हि न संशयः] ॥ १०१
 स्वंस्थाने संस्थितस्यापि प्राजापत्यस्य वै मुखे । तद्वीर्यरसरूपेण पततेनात्र संशयः ॥ १०२
 पिपते मुखेन तद्वीर्यं तेन मतः प्रजायते । तालुस्थैने प्रतोद्यैव चञ्चलत्वेन वर्तते ॥ १०३
 इडा च पिङ्गला नार्ढी मूक्षमतामवसंस्थिता । सुचलेनापि तस्यैव नाडिका जाल(लं)कम्पते ॥ १०३
 कामकण्डूर्भवेद्वाति सर्वेषां प्राणिनां किल । पुंसश्च स्फुटते लिङ्गं नार्या योनिश्च दूतिके ॥ १०४
 स्त्रीपुंसौ प्रसंपन्नो तौ ब्रजेते संगमं र्ततः । कायेन कायः संघृष्य मैथुनेन हि जायते ॥ १०५
 क्षणमात्रं च वै सौरुद्यं पुनः कण्डूश्च तादृशी । सर्वत्र दृश्यते दूति भावमेवंविद्यं किल ॥ १०६
 द्रज त्वमात्मनः स्थानं नैवास्त्वत्र अपूर्वता । अपूर्वं नास्ति मे किञ्चित्करोम्येवं न संशयः॥ १०७

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखलादे वेनोपाख्याने सुकलाचरिते त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टाङ्काः—६०८०

अथ चतुर्ष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

विष्णुरुचाच—

एवमुक्ता गता द्रुती तथा सुकलया तदा । समासेन सुसंप्रोक्तमवधार्य पुरुंदरः ॥ १
 तदर्थं भैंपितं तस्याः सत्यधर्मसमन्वितम् । आलोच्य साहसं धैर्यं ज्ञानमेव पुरुंदरः ॥ २
 ईदशं न वदेत्काचिन्नारी भूत्वा महीतले । योगरूपं सुसिद्धं च ज्ञानोदकेन क्षालितम् ॥ ३
 पवित्रेयं महाभागा सत्यरूपा न संशयः । त्रैलोक्यं हि समस्तं तु एषा धर्तुं भवेत्क्षमा ॥ ४
 एतदर्थं विचार्यैव जिष्णुः कन्दर्पमब्रवीत् । त्वया सह गमिष्यामि द्रैष्ठुं तां कुकलां(लं)प्रियाम्॥५
 प्रत्युवाच सहस्राक्षं मन्मथो बलदर्पितः । गम्यतां तत्र देवेश यत्राऽस्ते सा पतिव्रता ॥ ६
 झौनं वीर्यं बलं धैर्यं तस्याः सत्यं पतिव्रतम् । गत्वाऽहं नाशयिष्यामि कियन्मात्रा(त्रे) सुरेभर ७
 समाकर्ण्य सहस्राक्षो बचनं मन्मथस्य च । भो भो द्रूत शृणुष्व त्वमधिकं भाषितं त्वया ॥ ८
 सुद्धा सत्यवीर्येण सुस्थिरा धर्मकर्मभिः । सुकलेयमजेया वै तत्र ते पौरुषं न हि ॥ ९
 इत्याकर्ण्य ततः कुद्धो मन्मथस्तिवन्द्रमब्रवीत् । कृषीणां देवतानां च मया बलं प्रणाशितम् ॥१०
 अस्या बलं कियन्मात्रं भवेन्मम प्रकथ्यताम् । त्वं च पश्यस्व देवेश नाशयिष्यामि तां त्रिपम् ॥
 भवन्तं वै यथा चाग्रे ततो दृश्वा त्वरं ब्रजेत् । तथेमां भावयिष्यामि रूपेण स्वेन तेजसा ॥ १२

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ग. घ. ज. ट. ड. पुस्तकस्यः ।

१ ग. घ. ज. ट. 'कली पिङ्गला ना' । २ ग. घ. ज. 'योः । पुंश्ली पुंश्लीं । ढ. 'योः । पुंश्ली शृङ्गली । ३ छ.ङ.३.
 'दृश्मूता न । ४ ग. घ. ज. ट. ढ. संस्थाने । ५ ग. ज. ट. 'स्थानं प्रमेही च च' । ६ ढ. 'दी सुषुप्ताख्या च सं' । ७ ग.
 सुरा नरापि तस्यैव कुञ्जवर्णश्च कथ्यते । ज. ढ. सुराननाऽपि तस्यैव कुञ्जवर्णश्च कथ्यते । ८ ग. घ. ज. ट. ढ. पुनः ।
 ९ ग. घ. ज. ट. ढ. 'वं भाषसे किं' । १० ग भावितं । ११ ग. घ. ज. ट. ढ. प्रदृश । १२ क.ख.ख.च.छ.श.ड. ढ. मानः ।

गच्छ तत्र महत्कार्यमुत्पादं सांप्रतं भृवम् । कस्मात्कुत्ससि मे तेजस्मैलोक्यस्य विनाशनम् ॥ १३
विष्णुरुवाच—

आकर्ण वाक्यं तु मनोभवस्य एषा न साध्या तव काम जाने ।

धर्मेण वीर्येण सुसत्यंभावा पुण्येन पुण्या बहुपुण्यचारा ॥ १४

पश्यामि तेजो बलमुग्रवीर्यमितो हि गत्वा च धनुष्मता वै ।

तेनापि सार्थं प्रजगम देवो रत्या च दूत्या च पतिव्रतां ताम् ॥ १५

एकां सुपुण्यां स्वगृहे स्थितां तां ध्याने प्रलीनां परिहर्तुकामाम् ॥

यथासुयोगं परिध्यायमानां विकल्पहीनां न च कल्पयेत्कः ॥ १६

अत्यद्युतं रूपमनन्यतेजःकन्दर्पयुक्तं हि सतां प्रैमोदम् ॥

लीलायुतं भावयुतं महात्मा तस्याग्रमेवं च पुनर्दर्दश ॥ १७

दृष्ट्वा सुलीलं पुरुषं महान्तं चरन्तमेवं परिकामभावम् ॥

जाया हि वैश्यस्य महात्मनस्तु मेने न सा रूपगुणं न तेजः ॥ १८

जलं यथा पबदले गतं वै प्रयाति दूरं च दलं विहाय ॥

शङ्खाकुलं मानसमेव सद्यः संजातमस्यास्तु पतिव्रतायाः ॥ १९

अनेन दूती परिप्रेषिता पुरा तं तु ब्रुवत्येव गुणझमेनम् ॥

लीलास्वरूपं बहु आत्मभावं मामेव सर्वं परिदर्शयेत्रः ॥ २०

मैव कालं प्रबलं प्रबुद्ध्वा गते हि कान्ते स्वगुणौषधृज्ञालैः ॥

रत्या समेतः स कथं तु जीवेत्पत्या स्वभावेन प्रसादितं च (?) ॥ २१

ममापि भावं परिगृह्ण कान्तोऽजीवत्कियान्वाऽपि सुबुद्धियुक्तः ॥

शून्यो हि कायो यम चास्ति सद्यशेषाविहीनो भृतकल्य एव ॥ २२

कायस्वयानस्य प्रजाः प्रनष्टा सुहृत्कियारुणं परिगृह्ण कर्म ॥

ममापि केनापि समं तु कान्तं स ऊर्ध्वशोभांमनयच्च कामः ॥ २३

यदा स्तुतो वचनैर्षयुक्तः स्वकन्धरोपरि वृत्यमानः ॥

दत्त्वा अनेनापि प्रभाषयेद्घुवं यो मां हि वाञ्छत्यपि भोक्तुकामः ॥ २४

एवं विचार्यैव तदा महासती सत्याल्पयरज्जवी विनिबद्धतेजाः ॥

ज्ञात्वा गृहान्तः प्रविवेश सा तदा स्वकान्तभावं निजमेव रक्ता ॥ २५

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाल्याने सुकलाचरिते चतुष्पक्षाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

आदितः क्षोकानां समशङ्काः—६१०५

१ ग. घ. ज. 'त्यराता पु' । ड. 'त्यदेहा पु' । २ ग. 'रिभर्तुयुक्ताम् । ३ ग. घ. ज. 'कथहीनां नरकस्य एकाम् अ' । ४ ग. 'ना तु रहस्य एकाम् । अ' । ५ क. ख. ग. घ. च. छ. श. ट. ड. प्रमोहम् । ६ क. ख. ड. च. छ. श. ट. ड. भोगयुतं । ७ क. ख. ड. च. छ. श. ट. 'वेत्सत्यात्मभारेण प्रमदितश । म' । ८ ड. 'वेत्सत्याक्ष भां' । ९ क. ख. 'हृकृपाहृयं । १० क. ख. ग. घ. श. ट. 'भामनमेयकायः । य' । ११ श. 'उज्ज्वा नियतं विचेतः ।

अथ पञ्चपञ्चाशतमोऽध्यायः ।

विष्णुरुचाच—

भावं विदित्वा सुरराद् तु तस्याः प्रोचाच कार्म पुरतः स्थितं तम् ॥
 न चास्ति शक्या सुकला विजेतुं सत्यात्मकं ध्यानमुदंशिताऽसती ॥ १
 धर्माख्यचापं स्वकरे गृहीत्वा जानाति ध्यानं वरमेकबाणम् ।
 योद्दुं रणे संप्रति संस्थिता सती वीरो यथा दर्पितवीर्यभावैः ॥ २
 जिगीषतेयं पुरुषार्थमेव त्वमात्मयुक्तः कुरु पौरुषं तु ।
 देवा न जेतुं सुकलां समर्था यज्ञब्यमेवं हि मर्यैव चिन्त्यम् ॥ ३
 दग्धोऽसि पूर्वं त्वमिहैव शंभुनाऽनेन समं विरोधम् ।
 कृत्वा फलं तस्य विकर्मणश्च प्राप्तोऽस्यलं भस्म सुसत्यमेव ॥ ४
 यथा पुरा कर्म कृतं त्वया स्मर प्रारब्धमेवं तु तथैव तीव्रम् ।
 सुकुत्सितां कीर्तिमवाप्यसि ध्रुवं साध्वी मया सार्थमिहैव कुप्यते ॥ ५
 येऽज्ञानवन्तः पुरुषा जगत्रये वैरं विकुर्वन्ति महात्मभिः समम् ।
 भुज्ञाव दुःखं तदनन्तपारं चापायुधास्याश्च तपोविनाशात् ॥ ६
 व्याघ्रुष्य आवां तु व्रजाच काम एन्ना परित्यज्य सर्तीं प्रयुक्ताम् ।
 सत्याः प्रसङ्गेन पुरा मया तु लब्धं फलं पापमयं त्वसंशम् ॥ ७
 त्वमेव जानासि चरित्रमेतच्छसोऽस्मि तेनापि च गौतमेन ।
 जातश्च सर्वाङ्गभगाङ्गकोऽहं भवान्तातो मां तु विहाय तत्र ॥
 तेजःप्रभावो शतुलः सतीनां धाता समर्थः सहितुं न सूर्यः ।
 सुंकुत्सितं रूपमिदं तु रक्षेत्पुराऽनुसूयामुनिना हि शमम् ॥ ९
 [*निरुद्य सूर्यं परितेजवन्तमुद्यन्तमेवं प्रभया सुदीपम् ।
 भर्तुश्च मृत्युं परिज्ञाय कामं] माण्डव्यशस्य तु कौण्डिकस्य ॥ १०
 अत्रेः प्रिया सत्यमया पतिव्रता स्वपुत्रतां देवत्रयं हि निन्ये ।
 तथा पुरा मन्मथ ते श्रुतं यद्दा सत्कारयोग्याः प्रभवन्ति सत्यः ॥ ११
 सावित्रीनाम्नी द्युमत्सेनपुत्री नीतं प्रियं सा त्विह आनिनाय ।
 यमादहो सत्यवतश्च पत्नी सतीत्वमेवं परिपूजितं च ॥ १२
 अयोः शिखां कः परिसंस्पृशेदै भवेदि कः सागरमेव रुदः ।
 गले तु बद्ध्वा सुशिलां महत्तरां यो र्मतुकामः परिचालयेत्सतीम् ॥ १३
 उक्ते तु वाक्ये बहुनीतियुक्त इन्द्रेण कामस्य सुशिक्षणार्थम् ।
 आकर्ण्य वाक्यं मकरध्वजस्तु उचाच देवेन्द्रपर्यन्मेव ॥ १४

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. ग. घ. ड. च. छ. स. ढ. ठ. पुस्तकस्थः ।

१ ग. घ. ज. 'स्ति मानं सुरते च जे' । २ क. स. ग. घ. ड. च. छ. स. ट. ड. 'ना तेन' । ३ क. ड. स. ट
 'श जातोऽस्यमः स्मर स' । ४ म. 'रै न कु' । ५ क. स. ड. च. छ. स. द. सुकुप्तिने । ६ क. स. ग. घ. ड. च. छ.
 ज. श. ट. ड. 'दा नमस्कारयत्ताः प्र' ।

तवातिदेशादहमागतो वै धैर्यं सुहृत्यं पुरुषार्थमेव ॥		
त्वक्त्वा तदर्थं परिभाषसे मां निःसम्बरूपं बहुभीतियुक्तम् ॥	१५	
व्याख्यादिः(?)यास्यामि यदा सुरेश स्यालोकमध्ये मम कीर्तिनाशः ॥		
जैर्दिकरो मानविहीन एव सर्वे वदिष्यन्त्यनया जितं माग् ॥	१६	
ये वै जिता देवगणाश्च दानवाः पूर्वं मुनीन्द्रास्तपसा प्रयुक्ताः ॥		
हास्यं करिष्यन्ति ममापि सद्यो नार्या जितो मन्मथ एष भैतः ॥	१७	
तस्पात्ययास्यामि त्वयैव सार्धमस्या बलं मानधनः सुरेश ॥		
तेजश्च धैर्यं परिनाशयिष्ये भवांस्तु कस्मात्प्रविभेति इन्द्र ॥	१८	
संबोध्य चैवं स सुराधिनाथं चापं शृहीत्वा सशरं सपुष्यम् ॥		
उवाच क्रीडां पुरतः स्थितां सखीं विधाय मार्यां भवति प्रयाहि ॥	१९	
वैइयस्य भार्या सुकलां सुपुण्यां सत्ये स्थितां धर्मविदां गुणझाम् ।		
इतो हि गत्वा कुरु कार्यमुच्चतमं साहाशः(य)रूपं च प्रिये सखे शृणु ॥	२०	
क्रीडां समाभाष्य ततो मनोभवस्त्वन्ते स्थितां श्रीतिः(?)प्रथाऽऽहयत्पुनः ॥		
कार्यं भवत्या मम कार्यमुत्तमेनां सुहृद्यैः परिभावयस्व ॥	२१	
इन्द्रं हि दृष्ट्वा सुकला यथा भवेत्स्वेहानुगा चारुविलोचनेयम् ।		
तैस्तैः प्रभावैर्गुणवाक्ययुक्तैर्नयस्व वश्यं मम ड्याकुलां कुरु ॥	२२	
भो भोः सखे साधय गच्छ शीघ्रं मायामयं नन्दनरूपयुक्तम् ।		
पुष्पोपयुक्तं तु फलप्रभावं धुष्टं रूतैः कोकिलषट्पदानाम् ॥	२३	
आहृय वीरं मकरन्दमेव रसायनं स्वादुगुणैरुपेतम् ।		
सहानिलाद्यैर्निजकर्मयुक्तैः संप्रेषयित्वा पुनरेव कामः ॥		
चक्रे प्रयाणं सुरराजसार्थं संमोहनायापि महोसर्तीं ताम् ॥	२४	

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिक्षणे वेनोपास्याने सुकलाचरिते पष्टप्रशाशतमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टशङ्काः—६.१२९

अथ षट्प्रशाशतमोऽध्यायः ।

विष्णुरुचा—

तस्याः सत्यविनाशाय मन्मथश्च सुराधिपः । प्रस्थितौ सुँकलां तर्हि सत्यं धर्मयथाब्वीत् ॥	१
पश्य धर्मं महाप्राङ्म अन्मथस्यापि चेष्टितम् । तवार्थमात्मनश्चैव पुण्यस्यापि महात्मनः ॥	२
विष्णुजामि महत्स्थानं वासरूपं सुखोदयम् । सत्याख्यं स च विप्राख्यं सुदेवाख्यं शृहोत्तमम् ॥	३
तपेव नाशयेऽन्नात्वा कामं एष प्रसक्षीः । द्विषद्वूपः सुदुष्टात्मा अस्माकं हि न संशयः ॥	४

१ ज. व्यायुष्य । २ ग. घ. ज. ट. अयस्करो । ३ क. ख. ढ. च. छ. झ. ठ. भीमः । ४ ग. घ. ढ. ज. ट. द.
मुलेः । ५ क. ख. ढ. च. छ. हामतीनाम् । ६ ग. घ. झ. ठ. द. 'सतीनाम् । ७ ग. घ. ज. ट. सुरनिर्मुक्ती सं । ८ ग.
मर्मेव । ९ क. ख. ढ. च. छ. झ. ठ. 'येद्रत्वा । १० क. ख. च. प्रमाद्युषी । ढ. छ. झ. प्रमत्तधीः । ११ ग. घ. ज. ट. द.
विश्वहृष्णः ।

पतिस्तपोधनो विप्रः सती भार्या पतिव्रता । सुसत्यो भूपतिर्धर्मो मम गेहं न संशयः ॥ ५
 यत्राहं द्विदिसंतुष्टा त(ष्टस्त)त्र वासो हि ते भवेत् । तत्र पुण्यं समायाति श्रद्धया सह क्रीडते ॥ ६
 क्षमा शान्तिसमायुक्तमायाति मम मन्दिरम् । संतोषश्च दमश्चैव दया सौहृद एव च ॥ ७
 प्रज्ञायुक्तः स निर्लोभो यत्राहं तत्र संस्थितः । शुचिप्रभावस्तत्रैव अमी वै सत्यवान्यवाः ॥ ८
 अस्तेयमप्यहिसा च तितिक्षा बुद्धिरेव च । मम गेहे समायान्ति धन्यतां शृणु धर्मराद् ॥ ९
 गुरुणा च पितृभ्यां च विष्णुर्लक्ष्म्या समन्वितः । मद्ग्रेहं तु समायान्ति देवाश्राम्पिपुरोगमाः ॥ १०
 मोक्षमार्गं प्रकाशेत्यो ज्ञानौदार्यसमन्वितः । एतैः सार्धं वसाम्येव सतीषु धर्मवत्सु च ॥ ११
 साधुव्येतेषु सर्वेषु गृहरूपेषु मे सदां । भक्तेनापि कुटुम्बेन वसाम्येव त्वया सह ॥ १२
 समर्थाः साधुरूपास्ते वेधसा मे गृहाः कृताः । संचरामि महाभाग स्वच्छन्देन बलीयसा ॥ १३
 ईश्वरश्च जगत्स्वामी त्रिगूली वृषवाहनः । मम गेहस्वरूपेण वर्तते शिवसंगतः ॥ १४
 तदहं संस्थितो याचे गृहरूपं महेश्वरम् । सदनं शंकराख्यं मे नाशितं मन्यथेन वै ॥ १५
 विश्वामित्रं महात्मानं तपन्तं तप उत्तमम् । मेनकां हि समाश्रित्य कामो नाशितवान्पुरा ॥ १६
 सती पतिव्रताऽहल्या गौतमस्य प्रिया शुभा । सत्याच्च चालिता तेन मन्यथेन दुरात्मना ॥ १७
 मुनयः सत्यर्थज्ञा नानाक्षियः पतिव्रताः । सस्पृहाश्च कृताः सर्वा दीपिताः कामवह्निना ॥ १८
 कुर्वरो दुःसहः पापी योऽतिसत्येषु निष्पुरः । मामेव पश्यते नित्यं कैथितः कुत्र तिष्ठति ॥ १९
 स मां ज्ञात्वा समायाति बाणपाणिर्धनुर्धरः । नाशयेन्मदृहं पापो वीतिहोत्रैश्च नामकैः ॥ २०
 पापलेशाश्च ये कूटा अन्ये पाषण्डसंश्रयाः । ते तु बुद्ध्याऽहिताः सर्वे सत्यगेहं विशन्ति हि ॥ २१
 सेनाध्यक्षैरसत्यैस्तु छद्गना तेन साधितः । पातयेन्मर्देयद्देहं पापः शस्त्रैरुत्तमभिः ॥ २२
 मामेवं ताडैयेत्प्रायो महावलम्बनोभवः । अस्य नांग्रा प्रदग्धोऽहं शून्यतां हि ब्रजामि वै ॥ २३
 नूतनं गृहमिच्छामि स्त्रियं सत्यं च भूपतिम् । कृकलस्यापि वैश्यस्य प्रियेयं शिवमङ्गला ॥ २४
 सद्गृहं सुकुलाख्यं मे दग्धुं पापः समुत्थितः । अयमेव सहस्राक्षः कामेन सहितो बली ॥ २५
 कामस्य कारणात्कस्मात्पूर्ववृत्तं न विन्दति । अहल्यायाः प्रसङ्गेन मन्दपुंस्त्वं प्रजग्निवान् ॥ २६
 पौरुषं हि ततो नष्टं सत्यस्यैव प्रधर्षणात् । नष्टः कामस्य दोषेण सुरराद् तत्र संस्थितः ॥ २७
 भुक्तवान्दारुणं शापं दुःखेन महताऽन्वितः । कृकलस्य प्रियामेतां सुकलां धर्मचारिणीम् ॥
 एष हर्तुं सहस्राक्ष उद्यतः कामसंयुतः ॥ २८
 कथमेतेन इन्द्रेण न प्रयाति तथा कुरु । धर्मराज महाप्राज्ञ भवान्मतिपतां वरः ॥ २९

धर्मराज उवाच—

ऊनं तेजः करिष्यामि कामस्य मरणं तथा । उपायः स मया हृष्टो येनाद्यैव विनश्यति ॥ ३०
 प्रयात्वेषा महाप्रज्ञा शकुनीरूपधारिणी । भर्तुरागमनं पुण्यं शब्देनाऽख्यातु वै यतः ॥ ३१
 शकुनस्य प्रभावेन भर्तुश्चाऽगमनेन च । हृष्टा पुष्टाऽभविष्यत्सा स्थिरचित्ता न संशयः ॥ ३२
 प्रज्ञा च प्रेषिता तेन गता सा सुकलागृहम् । प्रकुर्वती महच्छब्दं हृष्टं दैवज्ञमेव च ॥ ३३
 [पूर्णजिता मानिता पूर्ण्या धूपगन्धादिभिस्तदा । ब्राह्मणं पृच्छती ज्ञानं कैदैष्यति पतिर्मम] ॥ ३४

* एतक्षिहान्तर्गतः पाठः क. ख. ग. घ. ड. च. छ. ज. स. ट. ड. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. छ. ज्ञ. द. दा । उक्ते । २ ट. कुपितः । ३ ग. ध्यक्षोऽसत्यस्तु । ४ ग. घ. ज. ट. ड. यैर्हेह । ५ द.
 'येत्पापो म' । ६ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. श. ट. ड. ध. प्रश्ना । ७ ट. तः । यथा चैते । ८ क. ख. ड. च. छ. प्रश्ना । ९ ग. घ. ड. किमेव्यति ।

ब्राह्मण उवाच—

भर्तुश्चाऽगमनं भद्रे तैवं वदति धूंवं । दिनानां सप्तकात्पूर्वमागमिष्यति नान्यथा ॥ १६

इत्येवमाकर्ण्य सुमङ्गलं वचः प्रहर्षयुक्ता सहसा वभ्रव ॥

धर्मझमेकं सुगुणं च कान्तं कृतप्रतिष्ठं हि सप्तमागतं तम् ॥ १७

इति श्रीमहापुराणे पादे द्वितीये भूमिखण्डे वेनोपाख्याने सुकुलाचरिते षट्पञ्चाशतमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६१६५

अथ सप्तपञ्चाशतमोऽध्यायः ।

विष्णुरुचाच—

क्रीडा सतीरूपधरा सुभूत्वा गेहे गता चारुपतिव्रतायाः ॥ १

तामागतां संमुखं रूपयुक्तां सा सादरं वाक्यमुवाच धन्या ॥

वाक्यैः सुपुण्यैः परिपूजिता सा उवाच क्रीडा सुकलां विहस्य ॥

मायानुगं विश्वविमोहनं सती प्रत्युत्तरं सत्यप्रमेययुक्तम् ॥ २

ममापि भर्ता छूकलो गुणझो धीरः सुविद्रान्महिमप्रयुक्तः ॥

त्यक्त्वा गतः पुण्यतरः सुपुण्यां मामेव नाथः गृणु पुण्यकीर्तिः ॥ ३

[*वाक्यैः सुपुण्यैः सुकलासुयुक्तैः परिष्वजेन्मे सुकलात्मना कैः]

आकर्ण्य सर्वे सुकला तदुक्तं सा शुद्धभावं च प्रभाषयेत्ताम् ॥ ४

कस्माद्वतः सुन्दरि नाथ तेऽद्य विहाय त्वां रूपवतीं च साध्वीम् ॥

आख्यातु सर्वे भवती स्वभर्तुः सँखीस्वरूपा गृहमागता मे ॥ ५

क्रीडा बभाषे गृणु सत्यमेतच्चारित्रजातं मम भर्तुरस्य ।

अहं प्रिये तस्य सदैव युक्ता यमिच्छते तं परिसाधयामि ॥ ६

कर्मस्वेषुण्यं वचनं स्वभर्तुर्यानोपयुक्ता सकलं करोमि ।

एकान्तर्शीलस्य गुणैकथाम्नः सुभाषितं कान्तमिहैव देवि ॥ ७

पम पूर्वविपाकोऽयं संप्रत्येवं प्रवर्तते । यतस्त्यक्त्वा गतो भर्ता मामेवं मन्दभागिनीम् ॥ ८

सखे न धारये जीवं स्वकीयं कायमेव च । पत्या विना कथं नार्यः सुजीवन्ति च निर्यृणाः ॥ ९

रूपसौभाग्यशृङ्गारसुखं संपत्तिरेव च । नारीणां हि महाभागे भर्ता शास्त्रेषु गीयते ॥ १०

तच्च सर्वे सप्तमाकर्ण्यं यदुक्तं क्रीडया तदा । सत्यभावं विदित्वाऽस्याः सर्वं संभाषितं तथा ॥ ११

विष्णणा सा महाभागा सुकला पतिदेवता । तामुवाच ततः सर्वमात्मचेष्टानुगं वचः ॥ १२

सप्तासेन सप्तमाख्यातं पूर्ववृत्तान्तमात्मनः । यथा भर्ता गतो यात्रां पुण्यसाधनतप्तरः ॥ १३

आत्मदुःखं सुखं चोक्त्वा विराम मनस्विनी । बोधिता क्रीडया सा तु सप्तमाख्यास्य पतिव्रता ॥ १४

* एतच्छिहान्तर्गतः पाठो ग. च. ढ. पुस्तकस्थः ।

सूत उदाच-

एकदा तु तथा प्रोक्तं क्रीडया सुकलां प्रति । सखे पश्य वनं सौम्यं दिव्यैर्वृक्षैरलङ्घतम् ॥	१६
तत्र तीर्थं परं पुण्यमस्ति पातकनाशनम् । नानावल्लीवितानैश्च सुपुण्यैः परिशोभितम् ॥	१७
आवाभ्यामपि गन्तव्यं पुण्यहेतोर्वरानने । समाकर्ण्य तथा सार्थं सुकला मायथा तदा ॥	१८
शविवेश वनं दिव्यं नन्दनोपममेव सा । सर्वतुक्षुमोपेतं कोकिलाशतनादितम् ॥	१९
गीयमानं सुमधुरैर्नदैर्मधुकरैरपि । कूजन्दिः पक्षिभिः पुण्यैः पुण्यध्वनिसमाकुलम् ॥	२०
चन्दनादिसुवृक्षैश्च सौरभैश्च विराजितम् । सर्वभावैः सुसंपूर्णं मौधव्या माधवेन वे ॥	२१
चरितं मोहनायैव सुकलायाश्च कारणात् । तथा सार्थं प्रविष्टा सा तद्रनं सर्वभावनम् ॥	२२
ददर्श सौरुण्यदं पुण्यं मायाभावं न विन्दति । पश्यमाना वनं दिव्यं तथा सह जनेश्वरः (र) ॥	२३
सुकौतुकान्यनेकानि दैवयुक्तानि तानि सा । तथा रत्या सुसंयुक्तः कामः शक(कः) समागतः ॥	२४
सर्वभोगपतिर्भूत्वा कामलीलासमाकुलः । कामदेवं समाभाष्य एषा सा सुकलाऽऽगता ॥	२५
प्रहरस्व महाभागं क्रीडायाः पुरतः स्थिताम् । मायां कृत्वा समानीतां क्रीडया तव संनिधौ ॥	२६
पौरुषं दर्शयाद्यैव यद्यस्ति कुरु निश्चितम् ।	२७

काम उवाच—

आत्मरूपं दर्शयस्व चतुरं लीलयाऽन्वितम् । येनाहं प्रहरे त्वेनां पञ्चवार्णैः सहस्रद्वक् ॥ ३६

इन्द्र उपास—

काऽऽस्ते सुपौरुषं पूढं येन लोकं वितन्वितम्। ममाऽधारपरो भूत्वा योद्धुमिच्छसि सांप्रतम् २७
काम उवाच—

काम उद्घास—

तेनापि देवदेवेन महादेवेन शूलिना । पूर्वमेव हतं रूपं मम कायोऽन दिश्यते ॥	२८
इच्छाम्यहं यदा नारीं हन्तुं शृणुव्व सांप्रतम् । उत्तः कायं समाश्रित्य शात्परूपं प्रदर्शये ॥	२९
पुष्मांसं वा सहस्राक्ष नारीः कायं समाश्रये । पूर्वं दृष्टा यदा नारीं तामेव परिचिन्तयेत् ॥	३०
क्षमांस्यमानस्य पुंसस्तु नारीरूपं पुनः पुनः । अदृष्टं तत्समाश्रित्यं पुंसभुन्मादयाम्यहम् ॥	३१
तथाऽप्यन्मादयाम्येव नीर्यागमनसंशयः । संस्मरणात्स्मरो नाम मम जातं सुरेश्वर ॥	३२
वाहशोऽताहशो रङ्गवस्तुरूपं समाश्रये । आत्मतेजःप्रकाशेन बाध्यबाधकतां वज्रेत् ॥	३३
[*नारीरूपं समाश्रित्य धीरं पुरुषं प्रमोहयेत् । पुरुषं तु सप्ताश्रित्य भावयामि सुयोचितम् ॥३४	
रूपहीनोऽस्मि हे इन्द्र अस्यदूषं समाश्रयेत्] । तत्र रूपं समाश्रित्य तां साधये यथेप्सिताम् ॥३५	
एवमुक्त्वा स देवेन्द्रं कायं तस्य महात्पनः । सखाऽसौ माधवस्यापि शाश्रित्य चुमुपायुधः॥३६	
तामेव हन्तुं कुसुमायुधोऽपि सार्वीं सुपुण्णां कुक्लस्य भार्याम् ।	

समुत्सुकस्तिष्ठति बाणपाणिर्लक्ष्यं तु तस्या नयनं विलोक्य ॥
इति श्रीमहापराणे पाचे भूमिखण्डे वेनोपाख्याने सुकलाचरिते सप्तशतमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तशताः—६२०३

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ज. ट. ड. पुस्तकस्थः ।

१ रु. छ. स. द. सुपुर्जीः । २ क. स. ग. घ. रु. छ. श. ट. द. मायथा । ३ क. स. रु. छ. स. रु. द. विद्मितः । ४ श. 'त्य पुस्त्वायासाद्' । ५ श. 'मू. पुस्त्वायायापाद्' । ६ श. नार्थी गर्भे न ।

विष्णुरुच—

क्रीडाप्रयुक्ता सुवनं प्रविष्टा वैश्यस्य भार्या सुकला च तन्वी ।

ददर्श सर्वं गहनं मनोङ्गं तामेव प्रमच्छ सर्वां सती सा ॥ १

अरण्यमेतत्पवरं सुपुण्यं दिव्यं सखे कस्य मनोभिरामम् ।

सिद्धं सुकामैः प्रवरैः सप्तस्तैर्मनोभवारामसमानकल्पम् ॥ २

क्रीडोवाच—

एतद्वनं दिव्यगुणैः प्रयुक्तं सिद्धस्वभावैः परिभावनेन ।

पुष्पाकुलं काशफलोपयुक्तं विपश्य सर्वं मकरध्वजस्य ॥ ३

एवं वाक्यं ततः श्रुत्वा हर्षेण महताऽन्विता । समालोक्य महद्वृत्तं कामस्य च दुरात्मनः ॥ ४

वायुनाऽनीयमानं तं समाधान्ति न सौरभे(भ्रम) । वाति वायुः स्वभावेन सौरभ्येण समन्वितः ॥ ५

तद्वाणो विशते नाशं यथा तथा सुलीलया । सा गन्धं नैव गृह्णाति पुष्पाणां च वरानना ॥ ६

न चाऽस्वादयते तत्र फलानां वा रसं सती । स सखा कामदेवस्य रमणाणो विलज्जितः ॥ ७

[*लज्जितः प्राइमुखो भूत्वा भूपालवचनच्छदैः । फलेभ्यस्तु सुपकेभ्यः पुष्पमञ्जरिभ्यस्तः ॥

विरूपश्चापतञ्ज्मौ रुदत्येष तथा जितः] ॥ ८

मकरन्दः सुदीनात्मा फलाञ्जुवि गतः पुनः । भक्ष्यते माक्षिकाभिश्च यथा मूर्खवचस्था ॥ ९

माक्षिकाभक्ष्यमाणस्तु प्रवाहेणैव याति सः । मन्दं मन्दं प्रयात्येव तं हसन्ति च पक्षिणः ॥ १०

नाना[+रूतैः प्रचलन्ति सुखमानन्दनिर्भराः । प्रीत्यां] शकुनयस्तत्र वनमध्यनगस्थिताः ॥

सुकलया जितो शेष निन्नं पन्थानमास्थितः ॥ ११

प्रीत्या समेता रतिः कामभार्या श्रुत्वाऽब्रवीत्सा सुकलां विहस्य ।

स्वस्त्यस्तु ते स्वागतमेव भद्रे रमस्व प्रीत्या त्वनया च रत्या ॥ १२

वदन्त्यौ तौ(ते) ह्लियो(यौ) द्वाष्टा श्रुत्वोवाच सुभाषितम् । रति प्रति गृहीत्वा मे गतो भर्ता महामतिः

यत्र मे तिष्ठते भर्ता तत्राहं पतिसंयुता । तत्र कामश्च मे प्रीतिर्यं कायो निराश्रयः ॥ १४

द्वे अप्युक्तं समाकर्ण्य रतिप्रीती विलज्जिते । व्रीडमाने गते ते द्वे यत्र कामो महाबलः ॥ १५

जचतुस्तं महावीरमिन्द्रकायसमाश्रितम् । चापमार्कर्षमाणं तं नेत्रलक्ष्यं महाबलम् ॥ १६

दुर्जयेयं महाप्राङ्ग त्यज पौरुषमात्मनः । पतिकामा महाभागा पतिव्रता सदैव सा ॥ १७

काम उचाच—

अनयाऽलोक्यते रूपमिन्द्रस्यास्य महात्मनः । यदि देवि तदा चाहं हनिष्यामि न संशयः ॥ १८

अथ वेषभरो देवो महारूपः सुराधिपः । यस्यामनुगतस्तूर्णं परया लीलया तदा ॥ १९

सर्वभोगसमाकीर्णः सर्वाभरणशोभितः । दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्यगन्धानुलेपनः ॥ २०

* एतस्थिरान्तर्गतः पाठो ग. घ. ढ. छ. ट. ड. पुस्तकस्थः । † एतस्थिरान्तर्गतः पाठो ढ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. ड. रिमाधवेन । २ ढ. 'न । वृक्षैर्युतं पुष्पफँ । ३ ज. 'प्रायातिसौ' । ४ क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. ड. विनिर्जितः ।

तथा रेत्या समायातो यत्राऽस्ते पतिदेवता । प्रत्युवाच महाभागां सुकलां सत्यचारिणीम् ॥ २१
पूर्वं दूतीसमर्पणं ते प्रीतिस्तु प्रहिता मया । कस्मात् मन्यसे भद्रे भज मां त्वमिहाऽगतम् ॥ २२
सुकलोवाच—

रक्षायुक्ताऽस्मि भद्रं ते भर्तुः पुत्रैर्महात्मभिः । एकाकिनी सहायैश्च नैव कस्य भयं मम ॥

शूरैश्च पुरुषाकारैः सर्वत्र परिरक्षिता ॥

२३

नातिशस्तावये वकुं व्यग्रा कर्मणि तस्य च । यावत्प्रस्पन्दते नेत्रं तावत्कालं महामते ॥

२४

भवान्म लज्जते कस्माद्रममाणो मया सह । भवान्को हि समायातो निर्भयो मरणादपि ॥

२५

इन्द्र उवाच—

त्वामेवं हि प्रपश्यामि वनमध्ये समागताम् । समाख्यातास्त्वया शूरा भर्तुश्च तनयाः पुनः ॥

२६

कथं पश्याम्यहं तावदर्शयस्व ममाग्रतः ॥

सुकलोवाच—

निजगृहमपवर्गस्याऽधिष्ठये निवेश्य

धृतिमतिगतिबुद्ध्याख्यैस्तु संन्यस्य संत्यम् ॥

अचलसकलधर्मो नित्ययुक्तो महात्मा

शमदमसहधर्मात्मा सदा मां जुगोप ॥

२७

मामेवं परिरक्षते दमगुणैस्तैः सुधर्मः सदा

सत्यं पश्य समागतं मम पुरः शान्तिक्षमाभ्यां युतम् ॥

सत्याख्यस्तु महाबलः पृथुयशा यो मां न मुश्चेत्कदा

बद्ध्वा मां हृदवन्धनैः सुनियतं पुण्यत्वमेवं गतः ॥

२८

रक्षायुक्ताः कृताः सर्वे सत्यार्थाः शृणु सांप्रतम् । धर्मलोभातिगाः सर्वे दमबुद्धिपराक्रमाः ॥ २९

मामेवं हि परीक्षन्ते किं मां प्रार्थयसे बलात् । को भवान्निर्भयो भूत्वा दूत्या सार्थं समागतः ३०

सत्यधर्मपुखाः पुण्या ज्ञानाद्याः प्रबलाः सुताः । मम भर्तुः सहायाश्च ते मां रक्षन्ति वै सदा ३१

अहं रक्षापरा नित्यं दमशान्तिपरायणा । न मां जेतुं सर्वधर्मं अपि साक्षाच्छच्चीपतिः ॥ ३२

यदि वा मन्मथो वाऽपि समागच्छति वीर्यवान् । दंशिताऽहं सदा सत्यैमत्या कष्टेन सर्वदा ३३

निरर्थकास्तस्य बाणा भविष्यन्ति न संशयः । त्वामेवं हि हनिष्यन्ति धर्माद्यास्ते महाबलाः ॥ ३४

दूरं गच्छ पलायस्व माऽत्र तिष्ठ ममाग्रतः । वार्यमाणो यदा तिष्ठेभस्मीभूतो भविष्यसि ॥ ३५

भर्त्रा विना निरीक्षेत मम रूपं यदा भवान् । यथा दारु दहेद्विस्तथा धक्ष्यामि नान्यथा ॥ ३६

एवमुक्तः सहस्राक्षो मन्मथं प्राह संमुखम् । पश्य पौरुषेतासां युध्यस्व निजपौरुषैः ॥ ३७

यथाऽगतास्तथा सर्वे महाशापभयातुराः । स्वं स्वं स्थानं महाराज इन्द्राद्याः प्रययुस्तदा ॥ ३८

गतेषु तेषु सर्वेषु सुकला सा पातिव्रता । स्वगृहं पुण्यसंयुक्ता पतिष्यानेन चाऽगता ॥ ३९

स्वगृहं पुण्यसंयुक्तं सर्वतीर्थमयं तदा । सर्वयज्ञमयं राजन्संप्राप्ता पतिदेवता ॥

४०

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वैनोपाख्याने सुकलाचरितेऽष्टपञ्चाशतमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

आदितः क्षेत्रानां समष्टिङ्गाः—६ २४०

१ क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. श. ट. ढ. द. दूत्या । २ ग. घ. ढ. 'म् । ज्ञातिख्यातिम् । ३ क. ख. ग. घ. ढ.
च. छ. श. ट. ढ. द. 'ल्यसल्या' ।

अर्थेकोनषष्टिमोऽध्यायः ।

विष्णुरुचाच—

कृकलः सर्वतीर्थानि साधयित्वा शृङ् प्रति । प्रस्थितः सार्थवाहेन महानन्दसमन्वितः ॥ १
 एवं चिन्तयते नित्यं संसारः सफुलो मम । स्वर्गं प्रयान्ति ते सर्वे पितरो मम नान्यथा ॥ २
 तावत्प्रत्यक्षरूपेण बद्ध्वा तस्य पितामहान् (हम्) । पुरतस्तस्य संझौते न हि ते पुण्यमुत्तमम् ॥ ३
 [* दिव्यरूपो महाकायः कृकलं वाक्यमब्रवीत् । तीर्थयात्राफलं नास्ति श्रम एव वृथा कृतः] ४
 [* स्वर्यं संतोषमायाति न हि ते पुण्यमुत्तमम्] । एवं श्रुत्वा तदा वैश्यः कृकलो दुःखपीडितः ॥ ५
 भवान्को वा वदत्येवं कस्माद्दद्धः पितामहः । केन दोषप्रभावेन तन्मे त्वं कारणं वद ॥ ६
 कस्मात्तीर्थफलं नास्ति मम यात्रा कथं न हि । सर्वमेवं समाचक्ष्व यदि जानासि संस्कुटम् ॥ ७

धर्म उचाचै—

विनीतां विमलां पुण्यां भार्या त्यक्त्वा प्रयाति यः । तस्य पुण्यतमं सर्वे वृथा भवति नान्यथा ८
 धर्माचारपरां पुण्यां साधुव्रतपरायणाम् । पतिव्रतपरां भार्या सुगुणां पुण्यवत्सलाम् ॥ ९
 तामेवापि परित्यज्य धर्मकार्यं प्रयाति यः । वृथा तस्य कृतः सर्वे धर्मो भवति नान्यथा ॥ १०
 सर्वोचारपरा धन्या धर्मसाधनतत्परा । सतीत्रतरता नित्यं सर्वज्ञा ज्ञानवत्सला ॥ ११
 एवंगुणा भवेद्भार्या यस्य पुण्या महासती । तस्य गेहे सदा देवास्तिष्ठन्ति च महौजसः ॥ १२
 पितरो गेहमध्यस्था यशो वाच्छन्ति तस्य च । गङ्गाद्याः सरितः पुण्याः सागरास्तत्र नान्यथा ॥
 [* पुण्या सती यस्य गेहे वर्तते सत्यतत्परा । तत्र यज्ञाश्च गावश्च क्रियस्तत्र नान्यथा] ॥ १४
 तत्र सर्वाणि तीर्थानि पुण्यानि विविधानि च । भार्यायोगेण तिष्ठन्ति सर्वाण्येतानि नान्यथा १५
 पुण्यभार्याप्रयोगेण सुगार्हस्थ्यं प्रजायते । ['गर्हस्थ्यात्परमो धर्मो द्वितीयो नास्ति भूतले ॥ १६
 गृहस्थ्यं च समाश्रित्य सर्वे जीवन्ति तत्त्वतः । ताहशं नैव पश्यामि द्यन्यमाश्रममुत्तमम् ॥ १७
 मशाग्रिहोत्रं द्वैवाश्च सर्वे धर्माः सनातनाः । दानाचाराः प्रवर्तन्ते यस्य पुंसश्च वै शृहे ॥ १८
 एवं यो भार्या हीनस्तस्य गेहं बनायते । यज्ञाश्रेव न सिध्यन्ति दानानि विविधानि च ॥ २०
 भार्याहीनस्य पुंसोऽपि न सिध्यति महाव्रतम् । धर्मकर्माणि सर्वाणि पुण्यानि विविधानि च २१
 नास्ति भार्यासमं तीर्थं धर्मसाधनहेतवे । शृणुष्व त्वं गृहस्थ्यस्य नान्यो धर्मो जगत्रये ॥ २२
 यत्र भार्या शृहं तत्र पुरुषस्यापि नान्यथा । ग्रामे वाऽप्यथवाऽरण्ये सर्वधर्मस्य साधनम् ॥ २३
 नास्ति भार्यासमं तीर्थं नास्ति भार्यासमं सुखम् । नास्ति भार्यासमं पुण्यं तारणाय हिताय च ॥
 धर्मयुक्तां सतीं भार्या त्यक्त्वा याति नराधमः । गृहधर्मं परित्यज्य काऽस्ते धर्मस्य ते फलम् ॥
 तया विना यदा तीर्थे श्राद्धं दानं कृतं त्वया । तेन दोषेण वै बद्धास्तव पूर्वपितामहाः ॥ २६

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ग. घ. ड. च. छ. झ. ढ. द. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ग. घ. छ. झ. ढ. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. झ. ढ. पुस्तकस्थः । ‡ एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. छ. झ. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ ड. पितामहः । २ छ. छ. द. शततीर्थफलं । ३ ड. 'च—तीर्थं सुशीलं पुण्यं तां भा' । ४ क. ख. ग. घ. ड.
 च. छ. झ. ढ. द. जन्तवः । ५ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. झ. ढ. द. °म् । यत्रामि° । ६ क. ख. च. छ. झ. ढ.
 द. वेदाश्च ।

भवांश्चौरस्त्वमी चौरा यैश्च भुक्तं च लोलुपैः । त्वया दत्तस्य श्राद्धस्य अक्षमेवं तया विना ॥ २७
 सुपुत्रः श्रद्धयोपेतः श्राद्धदानं ददाति यः । भार्यादत्तेन पिण्डेन तस्य पुण्यं वदाम्यहम् ॥ २८
 यथाऽमृतस्य पानेन पितृणां तृसिर्जयते । पितृणां नात्र संदेहः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥ २९
 गार्हस्थस्य च धर्मस्य भार्या भवति स्वामिनी । त्वयैवं तां विना मूढं चौरकर्म कृतं वृथा ॥ ३०
 अमी पितामहाश्चौरा यैश्च भुक्तं तया विना । भार्या पचति चैवाश्च स्वहस्तेनामृतोपमम् ॥ ३१
 तदभ्येव भुज्ञन्ति पितरो हृष्टमानसाः । तेनैव तृसिमायान्ति संतुष्टाश्च भवन्ति ते ॥ ३२
 तस्माद्धार्यां विना धर्मः पुरुषाणां न सिद्ध्यति । [**नास्ति भार्यासमं तीर्थं सुपुंसां गतिदायकम्] ॥
 भार्या विना हि यो धर्मः स एव विफलो भवेत् ॥ ३३

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाल्यान एकोनपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिकाः—६२७३

अथ षष्ठितमोऽध्यायः ।

कृकल उवाच—

कथं मे जायते सिद्धिः कथं पितृविमोचनम् । तन्मे सुविस्तरेणापि धर्मराज वदाधुना ॥ १

धर्मराज उवाच—

गच्छ गेहं महाभाग त्वां विना दुःखिताऽभवत् । संबोधय त्वं सुकलां सुपुण्यां धर्मचारिणीम् ॥
 श्राद्धदानं गृहं गत्वा तस्या हस्तेन वै कुरु ॥ २

स्मृत्वा पुण्यानि तीर्थानि पूजय त्वं सुरोत्तमान् । तीर्थयात्राकृता सिद्धिस्तव चैव भविष्यति ॥ ३
 भार्या विना हि यो लोको धर्मं साधितुमिच्छति । विलोप्य धर्मं गार्हस्थ्यमेकाकी विचरेद्दनम् ॥

विफलो जायते लोके नान्नमक्षन्ति देवताः ॥ ४

यज्ञाः सिद्धिं न चाऽयान्ति शृहिणीरहिते गृहे । स एकाकी सपर्थो न धर्मार्थसाधनाय च ॥५

विष्णुरुवाच—

एवमुक्त्वा गतो धर्मो यथाऽयातस्तथा पुनः । कृकलोऽपि स धर्मात्मा स्वगृहं प्रति प्रस्थितः ॥६

स्वगृहं प्राप्य मेधावी दृष्ट्वा तां च पतिव्रताम् । सार्थवाहेन तेनापि मुमुदे वाऽन्तरात्मना ॥ ७

तया समागतं दृष्ट्वा भर्तारं धर्मकोविदम् । कृतं सुमङ्गलं कर्मे भर्तुरागमने तदा ॥ ८

समाचष्टे स धर्मात्मा धर्मस्यापि विचेष्टितम् । समाकर्ण्य महाभागा भर्तुर्वाक्यं मुँदावहम् ॥

धर्मवाक्यं प्रशस्याथ अनुप्तेने च तं तथा ॥ ९

अथासौ कृकलश्चापि तया सार्थं सुपुण्यकम् । चकार श्रद्धया श्राद्धं देवपूजां गृहे स्थितः ॥ १०

पितरो देवगन्धर्वा विमानेश्च समागताः । तुषुबुस्तौ महात्मानौ दंपती मुनयस्तथा ॥ ११

अहं चापि तथा ब्रह्मा देव्या युक्तो महेश्वरः । सर्वे देवाः सगन्धर्वास्तस्याः सत्येन तोषिताः ॥१२

ऊचुस्तौ तु महात्मानौ धर्मज्ञौ सत्यपण्डितौ । भार्यया सह भद्रं ते वरं वरय सुव्रत ॥ १३

* एतमिहान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. श. ट. ड. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ड. च. छ. श. ट. 'व वाचिता मू' । २ ड. स्वभार्या । ३ क. ख. ड. च. छ. श. ट. ड. द्वि 'तदा यान्ति यदा स्यादृहिणी ए' । ४ क. ख. ग. च. श. ट. ड. द. 'पि स्वस्त्यानं प्राप्य बुद्धिमान् । त' । ५ छ. सुश्रद्धा ।

कुकल उवाच—

कस्य पुण्यस्य सङ्गेन तपसश्च सुरोत्तमाः । सभार्याय वरं दातुं भवन्तो हि समागताः ॥ १४
इन्द्र उवाच—

एषा सती महाभागा सुकला चारुमङ्गला । अस्याः सत्येन तुष्टाः स्म दातुकामा वरं तव ॥ १५
 समासेन तु संप्रोक्तं सर्ववृत्तान्तमेव च । तस्याश्चरितमाहात्म्यं श्रुत्वा भर्ता स हर्षितः ॥ १६
 तथा सह स धर्मात्मा ईर्षव्याकुललोचनः । ननाम देवताः सर्वा दण्डवच्च पुनः पुनः ॥ १७
 यान्तु तुष्टि महाभागाख्यो देवाः सनातनाः । अन्ये च क्रषयः पुण्याः कृपां कृत्वा मग्नोपरि १८
 जन्मजन्मनि देवानां भक्तिमेवं करोम्यहम् । धर्मे सत्ये रतिः स्यान्मे भवतां हि प्रसादतः ॥ १९
 पश्चाद्दिवैष्णवं लोकं सभार्यः सपितामहः । गन्तुमिच्छाम्यहं देवा यदि तुष्टा महौजसः ॥ २०

देवा ऊङ्गु—

एवमस्तु महाभाग सर्वं तव भविष्यति । सुकलेयं महापुण्या तव पत्नी यशस्विनी ॥ २१

विष्णुरुवाच—

इत्युक्त्वा पुण्यद्वाष्टिं तां तयोरुपरि भूपते । चकुर्जगुः पुण्यगीतं ललितं मधुरं ततः ॥ २२
 गन्धर्वी गीतत्त्वज्ञा ननृतुश्चाप्सरोरोणाः । ततो देवाः सगन्धर्वाः स्वं स्वं स्थानं नृपोत्तम ॥ २३
 वरं दत्त्वा प्रजग्मुस्ते स्तूयमानाः पतिव्रताम् । नारीतीर्थं समाख्यातमन्यत्किं प्रवदामि ते ॥ २४
 एतत्ते सर्वमाख्यातं पुण्याख्यानमनुत्तमम् । यः शृणोति नरो राजन्सर्वपौरीः प्रमुच्यते ॥ २५
 श्रद्धया शृणुयान्नारी सुकलाख्यानमनुत्तमम् । सौभाग्येन सुसत्येन पुत्रपौत्रैश्च युज्यते ॥ २६
 मोदते धनधार्यैश्च सह भर्ता सुखी भवेत् । पतिव्रता भवेत्सा च जन्मजन्मनि नान्यथा ॥ २७
 ब्राह्मणो वेदविज्ञायात्क्षत्रियो विजयी भवेत् । [**धनधार्यं भवेत्स्य वैश्यगेहे न संशयः ॥ २८
 धर्मज्ञो जायते राजन्सदाचारः सुखी भवेत् । शूद्रः सुखमवाग्नोति पुत्रपौत्रैः प्रवर्धते ॥
 विपुला जायते लक्ष्मीर्धनधान्यैरलंकृतः] ॥ २९

† इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिक्षण्डे वेनोपाख्याने सुकलाचरिते षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टज्ञाः—५१२०

अर्थकषष्टितमोऽध्यायः ।

वेन उवाच—

भार्यातीर्थं समाख्यातं सर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् । पितृतीर्थं समाख्याहि पुत्राणां तारणं परम् ॥ १

विष्णुरुवाच—

कुरुतेत्रे महापुण्ये कुण्डलो नाम भूसुरः । सुकर्मा नाम सत्पुत्रः कुण्डलस्य महात्मनः ॥ २
 गुरु तस्य महावृद्धौ धर्मज्ञौ शास्त्रकारिणौ । द्वावेतौ तौ महाप्राज्ञौ जरया परिपीडितौ ॥ ३

* एतज्ञिहान्तर्गतः पाठः क. ख. ग. घ. ड. च. छ. श. ढ. पुस्तकस्थः । † अत्र ‘इति पश्चपुराणे चतुर्थखण्डः समाप्तः’ इति ग. पुस्तके । ‘इति चतुर्थखण्डः समाप्तः’ इति घ. पुस्तके (भूमिक्षण्डस्याऽदिभागोऽयम्) एतदपि क्वाचित्पुस्तके दृश्यते ।

१ क. वरत्रयम् । स० । २ क. ख. ढ. च. छ. श. ट. ड. नः । यदि तुष्टा म० । ३ क. ख. ढ. च. छ. श. ढ.
 ‘अकोविदौ’ द्वा० ।

तयोः शुभ्रूषणं चक्रे भक्त्या च पैरया ततः । धर्मज्ञो भावसंयुक्तो शहर्निशमरिंदम् ॥ ४
 तस्माद्वेदानधीते स पितुः शाश्वाप्यनेकशः । सर्वाचारपरो दौन्तः सत्यवाङ्ज्ञानवत्सलः ॥ ५
 अङ्गसंवाहनं चक्रे गुर्वोश्च स्वयमेव सः । पादप्रक्षालनं चैव स्नानभोजनकां क्रियाम् ॥ ६
 भक्त्या चैव स्वभावेन संततं तन्मयो भवेत् । मातापित्रोश्च राजेन्द्र उपचर्यां करोति सः ॥ ७

सूत उचाच—

तद्वर्तमानकाले तु बभूव वृपसत्तम् । पिप्पलो नाम वै विषः कश्यपस्य कुलोद्वर्वेः ॥ ८
 धर्मकर्मा महाभाग जितात्पा जितैविग्रहः । दैमशौचशमोपेतः कामक्रोधविवर्जितः ॥ ९
 दशारण्ये गतो धीमाज्ञानशान्तिपरायणः । सर्वेन्द्रियाणि संयम्य तपस्तेषे महामनाः ॥ १०
 तपःप्रभावतस्तस्य जन्तवो गतविग्रहाः । वसन्ति सुयुगे तत्र एकोदरगता इव ॥ ११
 तत्तपस्तस्य मुनयो दृष्टा विस्मयमाययुः । नेहशं केनचित्तसं यथाऽसौ तप्यते मुनिः ॥ १२
 देवाश्च इन्द्रप्रमुखाः परं विस्मयमाययुः । अहो अस्य तपस्तीव्रं शमश्रेन्द्रियसंयमः ॥ १३
 निर्विकारो निरुद्गेः कामक्रोधविवर्जितः । श्रीतवातातपसहो भराथर इव स्थितः ॥ १४
 विषये विमुखो धीरो मनसोऽतीतसंग्रहः । न शृणोति यथा शब्दं कस्यचिद्विजसत्तमः ॥ १५
 संस्थानं तादशं गत्वा स्थित्वा एकाग्रमानसः । ब्रह्मध्यानमयो भूत्वा सानन्दमुखपङ्कजः ॥ १६
 अश्मकाष्ठ इवात्यर्थं निश्चेष्टो गिरिवत्स्थितः । स्थाणुवहृश्यते चासौ सुस्थिरो धर्मवत्सलः ॥ १७
 तपःक्लिष्टशरीरोऽतिश्रद्धावाननमूर्यकः । एवं वर्षसहस्रैकं संजातं तस्य धीमतः ॥ १८
 पिरीलिकाभिर्वद्वीभिः कृतं मृद्गारसंचयम् । तस्योपरि महाकार्यं वल्मीकिनां च मन्दिरम् ॥ १९
 वली(लमी)कोदरमध्यस्थो जडीभूत इव स्थितः । स एवं पिप्पलो विप्रस्तम्यते सुमहत्पः ॥ २०
 कृष्णसपैस्तु सर्वत्र वेष्टितो द्विजसत्तमः । तमुग्रेतजसं विषं दशन्ति स्म विषोल्बणाः ॥ २१
 संप्राप्य गत्राणि विषं त्वचं तस्य न भेदयेत् । तेजसा तस्य विप्रस्य नागाः शान्तिमथाऽऽगमन
 तस्य कायात्समुद्भूता अर्चिषो दीसतेजसः । नानारूपाः सुबहुशो दृश्यन्ते च पृथक्पृथक् ॥ २३
 यथा वह्नेः प्रदृशयते तथैव च नृपोत्तम । यथा भेदोदरे सूर्यः प्रविष्टो भाति रश्मिभिः ॥
 वल्मीकिस्थस्तथा विषः [*पिप्पलो भाति तेजसा ॥ २४
 सर्पा दंशन्ति विषं तं] सक्रोधा दशनैरपि । न भिन्दन्ति दंष्ट्राग्राच्चर्म भिन्च्वा वृपोत्तम ॥ २५
 [† एवं वर्षसहस्रैकं तप आचरतस्ततः । गतं च राजराजेन्द्र मुनेस्तस्य महात्मनः ॥ २६
 त्रिकालं साध्यमानस्य लीलातपवधान्वितम् । गतं कालं महाराज पिप्पलस्य महात्मनः ॥ २७
 तदृच्च वायुभक्षं च कृतं तेन महात्मना] । त्रीणि वर्षसहस्राणि गतान्येवं च भूपते ॥ २८
 तस्य मूर्ध्नि ततो देवैः पुष्पवृष्टिः कृता पुरा । ब्रह्मज्ञोऽसि महाभाग धर्मज्ञोऽसि न संशयः ॥
 सर्वज्ञानमयोऽसि त्वं संजातः स्वेन कर्मणा ॥ २९

* एतश्चिह्नान्तर्गतोऽर्थं पाठः क. ख. घ. ड. च. छ. ज. झ. ड. ढ. पुस्तकस्थः । † एतश्चिह्नान्तर्गतोऽर्थं पाठः के
 ख. घ. ड. च. छ. झ. ड. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. घ. च. छ. झ. ड. कृपया । २ क. घ. ड. च. छ. झ. ड. ढ. दान्तो धर्मज्ञो शान् । ३ क. ख. ड. च.
 छ. झ. ड. तद्याने । ४ क. ख. घ. ड. च. छ. झ. ड. ढ. च । तपस्तेषे निराहारो जिं । ५ क. ख. ड. च. छ. झ. ड.
 ढ. तमत्सरः । द० । ६ ड. दयाशौचदमोपेतः । ७ ड. निराहारो । ८ ड. निराहारो भू । ९ क. ख. ड. च. छ. झ. तानि
 तस्य तप्यतः । त० ।

यं यं त्वं वाञ्छसे कामं तं तं प्राप्स्यसि नान्यथा । सर्वकाममयी सिद्धिः स्वत एव भविष्यति ॥
समाकर्ण्य ततो वाक्यं पिप्पलोऽपि महामनाः । प्रणम्य देवताः सर्वा भक्त्या नमितकन्धरः ॥ ३१
हर्षेण महताऽविष्टो देवान्प्रति उवाच ह । इदं चैव जगत्सर्वं मम वश्यं यथा भवेत् ॥ ३२
तथा कुरुध्वं भो देवा विद्याधरो भवाम्यहम् । एवमुक्त्वा स मेधावी विरराम नृपोत्तम ॥ ३३
एवमस्त्विति ते प्रोचुर्द्विजश्रेष्ठं सुरास्तदा । दत्त्वा वरं महाभाग जग्मुस्तस्यै महात्मने ॥ ३४
गतेषु तेषु देवेषु पिप्पलो द्विजसत्तमः । ब्रह्मण्यं साधयेत्तिं विश्ववश्यं प्रचिन्तयेत् ॥ ३५
तदाप्रभृति राजेन्द्र पिप्पलो द्विजसत्तमः । विद्याधरपदं लब्ध्वा कामगामी महीयते ॥ ३६
एवं स पिप्पलो विप्रो विद्याधरपदं गतः । संजातो देवलोकेशः सर्वविद्याविशारदः ॥ ३७
एकदा तु महातेजाः पिप्पलः परिचिन्तयेत् । विश्वं वश्यं भवेत्सर्वं मम दत्तो वरोत्तमः ॥ ३८
तदर्थं प्रत्ययं कर्तुमुद्यतो द्विजसत्तमः । यं यं चिन्तयते वश्यं तं तं हि वशमानयेत् ॥ ३९
एवं तत्प्रत्ययं ज्ञात्वा मनसा परिकल्पितम् । द्वितीयो नास्ति वै लोके मत्समः पुरुषोत्तमः ॥४०

सूत उवाच—

एवं हि चिन्तमानस्य पिप्पलस्य महात्मनः । ज्ञात्वा मानसिकं भावं सारसस्तमुवाच ह ॥ ४१
सरस्तीरगतो राजन्सुस्वरं व्यञ्जनान्वितम् । स्वनं सौष्ठवसंयुक्तमुक्तवान्विष्टप्लं प्रति ॥ ४२
कस्मादुद्वहसे गर्वमेवं त्वं परमात्मकम् । सर्ववश्यात्मकीं सिद्धिं नाहं मन्ये तवैव हि ॥ ४३
वश्यावश्यमिदं कर्म अर्वाचीनं प्रशस्यते । पराचीनं न जानासि पिप्पलं त्वं हि पूढधीः ॥ ४४
वर्षाणां तु सहस्राणि यावत्रीणि त्वया तपः । समाचीर्णं ततो गर्वं भवान्पूढ इहाऽगतः ॥ ४५
कुण्डलस्य सुतो धीरः सुकर्मा नाम यः सुधीः । वश्यावश्यं जगत्सर्वं तस्याऽसीच्छृणु सांप्रतम् ॥
अर्वाचीनं पराचीनं स वै जानाति बुद्धिभान् । लोके नास्ति महाज्ञानी तत्समः गृणु पिप्पल ॥
न दत्तं तेन वै दानं न ध्यानं परिचिन्ततम् । हुतयज्ञादिकं कर्म न कृतं तेन वै कदा ॥ ४६
न गतस्तीर्थात्रायां सद्बुरुपासनं न च । नो कदा कृतवान्विप्र धर्मसेवार्थमुत्तमम् ॥ ४९
स्वच्छन्दचारी ज्ञानात्मा पितृमातृसुहृत्सदा । वेदाध्ययनसंपन्नः सर्वशास्त्रार्थकोविदिः ॥ ५०
यादृशं तस्य वै ज्ञानं बालस्यापि सुकर्मणः । तादृशं नास्ति ते ज्ञानं वृथा त्वं गर्वमुद्दहेः ॥ ५१

पिप्पल उवाच—

को भवान्पक्षिरूपेण मामेवं परिकृत्सयेत् । कस्मान्विन्दसि मे ज्ञानं पराचीनं तु कीदृशम् ॥ ५२
तम्ये विस्तरतो श्रूहि त्वयि ज्ञानं कथं भवेत् । अर्वाचीनगतिं सर्वा पराचीनस्य सांप्रतम् ॥ ५३
वद त्वपण्डजश्रेष्ठं ज्ञानपूर्वं सुविस्तरम् । किं वा ब्रह्मा च विष्णुश्च किं वा रुद्रो भविष्यसि ॥५४

सारस उवाच—

नास्ति ते तपसो भावः फलं नास्ति श्रुतस्य वा । यन्वया परितपस्य तपसश्च फलं शृणु ॥५५
कुण्डलस्यापि पुत्रस्य बालस्यापि यथा गुणः । तथा ते नास्ति वै ज्ञानं पराचीनस्य तत्पदम् ॥५६
इतो गत्वा ऽपि पृच्छ त्वं मम रूपं द्विजोत्तम । स वदिष्यति धर्मात्मा सर्वज्ञानं तवैव हि ॥ ५७

१ क. ख. घ. ङ. च. छ. स. ट. ड. 'र्णं महद्वाक्यं । २ अ. 'याधारो । ३ घ. ट. ड. 'त्यं वश्यावं । ४ क.
ख. ए. घ. ङ. च. छ. स. ट. ड. 'लो नाम विद्याधरमहामतिः । सं१ ५ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. स. ट. ड. 'त् ।
वश्यावं । ६ ड. 'नं तं स्वरसं । ७ क. ख. ङ. च. छ. स. ट. ड. ड. ज्ञानं ।

विष्णुरुचाच—

एवमाकर्यं तत्सर्वं सारसेन प्रभाषितम् । तं जगाम स वेगेन ब्रह्मात्मानं नृपोत्तमः ॥ ५८

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाल्यान एकषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६ ३६०

अथ द्विषष्ठितमोऽध्यायः ।

विष्णुरुचाच—

कुण्डलस्याऽश्रमं गत्वा सत्यर्थमसमाकुलम् । [**सुकर्माणं ततो दृष्टा पितृमातृपरायणम् ॥ १
शुश्रूषन्तं महात्मानं गुरुं सत्यपराक्रमम् । महारूपं महातेजं महाज्ञानसमाकुलम्] ॥ २
मातापित्रोस्तु पादान्त उपविष्टं नृपोत्तमः । महाभक्त्याऽन्वितं शान्तं सर्वज्ञानमहानिधिम् ॥ ३
कुण्डलस्यापि पुत्रेण सुकर्मणा महात्मना । आगतं पिप्पलं दृष्टा द्वारदेशे महामतिम् ॥ ४
आसनात्मूर्णमुत्थाय अभ्युत्थानं कृतं पुनः । आगच्छस्व महाभाग विद्याधर महामते ॥ ५
आसनं पाद्यमर्थं च ददौ तस्मै महात्मने । निर्विघ्नोऽसि महाप्राङ्मुखं कुशलेनापि वर्तसे ॥ ६
निरामयं च प्रच्छ विप्पलं च समागतम् । यस्मादागमनं तेऽत्र तत्सर्वं प्रवदाम्यहम् ॥ ७
वर्षणां हि सहस्राणि यावत्रीणि त्वया तपः । तस्मेव महाभाग सुरेभ्यः प्राप्तवान्वरम् ॥ ८
वश्यत्वं च त्वया प्राप्तं कामचारस्तथैव च । तेन मत्तो न जानासि गर्वं उद्वित्स्त्वया ॥ ९
दृष्टा ते चेष्टिं सर्वं सारसेन महात्मना । ममाभिशानं कथितं मम ज्ञानमनुच्चम् ॥ १०

पिप्पल उचाच—

योऽप्यसौ सारसो विप्र सरित्तीरे प्रयुक्तवान् । सर्वज्ञानं वदेन्मां हि स च कः प्रभुरीश्वरः॥११

सुकर्मेवाच—

भवन्तमुक्तवान्यो वै सरित्तीरे तु सारसः । ब्रह्माणं तं महात्मानं विद्धि त्वं परमेश्वरम् ॥ १२
अन्यतिं पृच्छसे विप्र ब्रह्म तत्त्वं वदाम्यहम् ॥

विष्णुरुचाच—

एवमुक्तः स धर्मात्मा सुकर्मण्युचाच ह ॥ १३

पिप्पल उचाच—

त्वयि वश्यं जगत्सर्वमिति शुश्रूम भूतले । तन्मे त्वं कौतुकं विप्र प्रदर्शय प्रयत्नतः ॥ १४
पश्य कौतुकमेवौत्र वश्यावश्यस्य कारणम् । तमुचाच स धर्मात्मा सुकर्मा पिप्पलं प्रति ॥ १५
अथ सस्मार वै देवान्सुकर्मा प्रत्ययाय वै । इन्द्राद्याह्लोकपालांश्च देवांश्चाप्तिपुरोगमान् ॥ १६
समागताः समाहृता नागविद्याधरास्तथा । सुकर्माणं ततः प्रोक्तुस्ते सर्वेऽपि समागताः ॥
कस्मात्सृतास्त्वया विप्र भवांस्त्कारणं वद ॥ १७

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ढ. च. छ. स. ट. ड. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ढ. च. छ. स. ट. °न दशारण्यं महात्मम् । घ. ट. ड. °न महात्मानं ददर्शे ह । २ क. ख. घ. ढ. च. छ. स. ट. ड. तेऽद्य । ३ क. ख. घ. ढ. च. छ. स. ट. ड. °वाय व । ४ क. ख. घ. ढ. स. ट. ड. प्रोतुर्द्वं वाश्चाप्तिपुरोगमाः । क° ।

सुकर्मोवाच—

अयं मे शतिथिः प्राप्तो विद्याधरो हि पिप्पलः । मामेवं भाषते प्राप्तो विश्ववश्यस्य कारणम् ॥८
 प्रत्ययार्थं समाहूता अस्यैव च महात्मनः । स्वं स्वं स्थानं प्रगच्छध्वमित्युवाच सुरान्मति ॥९
 तमूचुस्ते ततो देवाः सुकर्माणं महामतिम् । अस्माकं दर्शनं विप्र विफलं नैव जायते ॥ १०
 वरं वरय भद्रं ते मनसा यद्धि रोचते । तत्प्रदग्नो न संदेहस्त्वेवमूचुः सुरोचमाः ॥ ११
 भक्त्या प्रणम्य तान्देवान्वरं ब्रूते द्विजोत्तमः । अचलां दत्त देवेन्द्रा सुभक्तिं भावसंयुताम् ॥ १२
 मातापित्रोश्च मे नित्यमेतद्वरमनुच्चमम् ॥

[*पिता मे वैष्णवं लोकं प्रयात्वेतद्वरोचमम् । तद्वन्माता च देवेशा वरपन्यं न याचये ॥] १३

देवा ऊचुः—

पितृभक्तोऽसि विमेन्द्रे सुभक्तिस्ते भवत्विह । सुकर्मज्ञयतां वाक्यं प्रीत्या युक्ताः सदैव ते ॥१४
 एवमुक्त्वा गता देवाः स्वर्लोकं वृपनन्दन । सुकर्मणैवमाश्र्यं तस्याग्रे परिदर्शितम् ॥ १५
 हृष्टं तु पिप्पलेनापि कौतुकं महदमृतम् । तमुवाच स धर्मात्मा पिप्पलः कुण्डलात्मजम् ॥ १६
 अर्वाचीनं त्विदं रूपं पराचीनं च कीदृशम् । प्रभावगुभयोश्चैव वदस्व वदतां वर ॥ १७

सुकर्मोवाच—

अर्वाचीनस्य रूपस्य लिङ्गमेव वदामि ते । येन लोकाः प्रमोहन्त इन्द्राद्याः सचराचराः ॥ १८
 अयमेष जगत्ताथः सर्वगो व्यापकः परः । अस्य रूपं न हृष्टं हि केनाप्येव हि योगिना ॥ १९
 श्रुतिरेव वदत्येवं न वकुं शक्यतेऽपि सः । अपादो शकरोऽनासो शकर्णो मुखवर्जितः ॥ २०
 सर्वं पश्यति वै कर्म कृतं त्रैलोक्यवासिनाम् । तेषामुक्तमकर्णश्च स गृणोति सुंशान्तिदः ॥ २१
 गतिहीनो ब्रजेत्सोऽपि सर्वत्र परिवृश्यते । पाणिहीनः पादहीनः कुरुते च प्रधावति ॥
 सर्वत्र हृश्यते विश्वव्यापकः पादवर्जितः ॥ २२

यं न पश्यन्ति देवेन्द्रा मुनयस्त्वदशिनः । स च पश्यति तान्सर्वान्सत्यासत्यपदे स्थितः ॥ २३
 व्यापकं विमलं सिद्धं सिद्धिदं सर्वनायकम् । यं जानाति महायोगी व्यासो धर्मार्थकोविदः ॥ २४
 तेजोर्मूर्तिः स चाऽकाशमेकवर्णमनन्तकम् । व्यासश्चैव विजानाति मार्कण्डेयश्च तत्पदम् ॥ २५
 पराचीनं प्रवक्ष्यामि गृणुष्वैकाग्रमानसः । यदाऽहृत्य स भूतात्मा स्वयमेव प्रजापतिः ॥ २६
 अप्सु शश्यां समाश्रित्य शेषभोगास्थितः प्रभुः । तमाश्रित्य स्वपित्येको बहुकालं जनार्दनेः ॥ २७
 जलान्धकारसंततो मार्कण्डेयो महामुनिः । स्थानमिच्छन्त्स योगात्मा निर्विणो भ्रमणेन सः ॥ २८
 भ्रमणः स दद्वशे शेषपर्यङ्कशायिनम् । सूर्यकोटिप्रतीकाशं दिव्याभरणभूषितम् ॥ २९
 दिव्यमाल्याम्बरधरं सर्वव्यापिनभीश्वरम् । योगान्निद्रां गतं कान्तं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ ३०
 एका नारी महाकाया कृष्णाञ्जनचयोपमा । दंश्वाकरालवदना भीमरूपा द्विजोत्तम ॥ ३१
 तयोक्तोऽसौ मुनिश्रेष्ठो मा भैरिति महामुनिः । पश्चिपत्रं सुविस्तीर्णः पश्चयोजनमायतम् ॥ ३२
 तर्मस्त्वं यदेव्या मार्कण्डेयो महामुनिः । संनिवेश्य सुखेनापि नास्त्यत्र च भयं तव ॥ ३३
 तामुवाच स योगीन्द्रः का त्वं भवासि भाषीनि । [+पृष्ठैवं मुनिना देवी सादरं प्राह भूसुर] ॥ ३४

* एताक्षिहान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. क्ष. ढ. ड. पुस्तकस्यः । † अ. पुस्तक एवेदम् ।

१ उ. 'न्द्र भक्त्या से संभं । २ क. ख. च. मुसाक्षिकः । ३ उ. ससाक्षिकः । ४ क. ख. ड. च. छ. क्ष. ढ. 'द्वं श्रुतिरस्याति निविष्टम् । ५ उ. 'नः । मायान्धं । ६ उ. 'निद्रा च तत्कान्ता शं । ७ उ. 'धरा । एकाकिनी मं ।

नागभोगस्य पर्यङ्के यः शयीत स केशवः । अस्याहं वैष्णवी शक्तिः कालरात्रिरिह द्विज ॥ ४९
 भाषेवं विद्धि विमेन्द्र सर्वमायासमन्विताम् । महामाया पुराणेषु जगन्मोहाय कीर्तिं ॥ ४६
 इत्युक्त्वा सा गता देवी अन्तर्धानं हि पिप्पल । तस्यां देव्यां गतायां तु मार्कण्डेयो शपश्यत ॥ ४७
 तस्य नाभ्यां समुत्पन्नं पङ्कजं हाटकप्रभम् । तस्माज्ञे महातेजा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ४८
 तस्माद्दि जङ्गिरे लोकाः सर्वे स्थावरजङ्गमाः । इन्द्राद्या लोकपालाश्च देवाश्राम्पिपुरोगमाः ॥ ४९
 [*अर्वाचीनं स्वरूपं तु दर्शितं हि मया नृप । अर्वाचीनः शरीरोऽयं पराचीनो निराश्रयः ॥ ५०
 यदा स दर्शयेत्कायं कायरूपा भवन्ति ते] । अर्वाचीनास्ततः सर्वे ब्रह्माद्याः पिप्पलास्त्रिलाः ॥ ५१
 [†अर्वाचीना अभी लोका ये भवन्ति जगत्रये] । पराचीनः स विश्वात्मा यं प्रपश्यन्ति योगिनः
 मोक्षरूपं परं स्थानं परब्रह्मस्वरूपकम् । अव्यक्तमक्षरं हंसं गुदं सिद्धिसमन्वितम् ॥ ५३
 पराचीनस्य यद्वृत्तं विद्याधर तवाग्रतः । सर्वमेव समाख्यातमन्यात्कं ते वदाम्यहम् ॥ ५४

विद्याधर उवाच—

कस्मादेतन्महाज्ञानमुद्भूतं तत्र सुव्रत । अर्वाचीनिगतिं विद्वान्पराचीनिगतिं तथा ॥ ५५
 वैलोक्यस्य परं ज्ञानं त्वय्येवं परिवर्तते । तपसो नैव पश्यामि परां निष्ठां हि सुव्रत ॥ ५६
 स्वप्रभावं वदस्यैवं केन ज्ञानं तवाखिलम् ॥

सुकर्मोवाच—

एतदेव न जानामि न कृतं कायशोषणम् । यजनं याजनं धर्मं न ज्ञानं तीर्थसाधनम् ॥ ५७
 न मया साधितं चान्यत्पुण्यं किंचित्सुकर्मजम् । स्फुटयेकं प्रजानामि पितृमातृप्रपूजनम् ॥ ५८
 उभयोस्तु स्वहस्तेन मातापित्रोश्च पिप्पल । पादप्रक्षालनं पुण्यं स्वयमेव करोम्यहम् ॥ ५९
 अङ्गसंवाहनं स्लानं भोजनादिकमेव च । त्रिकोलोपासनं भीतः साधयामि दिने दिने ॥ ६०
 पादोदकं तयोश्चैव मातापित्रोदिने दिने । भक्त्या भावेन विन्दामि पूजयामि स्वभावतः ॥ ६१
 गुरु मे जीवमानौ तौ यावत्कालं हि पिप्पल । तावत्कालं तु मे लाभो शतुलश्च प्रजायते ॥ ६२
 त्रिकालं पूजयाम्येतौ भावशुद्धेन चेतसा । स्वच्छन्दलीलासंचारी वर्तम्येवं हि पिप्पल ॥ ६३
 किं मे चान्येन तपसा किं मे कायस्य शोषणैः । किं मे सुतीर्थयात्राभिरन्यैः पुण्यैश्च सांप्रतम् ॥ ६४
 मस्तानामेव सर्वेषां यत्कलं प्राप्यते द्वैषैः । [*तत्कलं तु मया दृष्टं पितुः शुश्रूषणादपि ॥ ६५
 मातुः शुश्रूषणं तदत्पुत्राणां गतिदायकम् । सर्वधर्मस्य सर्वस्वं सारभूतं जगत्रये ॥ ६६
 पुत्रस्य जायते लोको मातुः शुश्रूषणादपि] । पितुः शुश्रूषणे तद्वमहत्पुण्यं प्रजायते ॥ ६७
 तत्र गङ्गा गया तीर्थं तत्र पुष्करमेव च । यत्र माता पिता तिष्ठेत्पुत्रस्यापि न संशयः ॥ ६८
 अन्यानि तत्र तीर्थानि पुण्यानि विविधानि च । भजन्ते तानि पुत्रस्य पितुः शुश्रूषणादपि ॥ ६९
 पितुः शुश्रूषणात्स्य दानस्य तपसः फलम् । सत्पुत्रस्य भवेद्विप्र नान्यत्कर्म समाश्रयेत् ॥ ७०
 पितुः शुश्रूषणात्पुण्यं पुत्रः प्राप्नोत्यनुचमम् । सुकर्मणस्तु सर्वत्र इह चैव परत्र च ॥ ७१

* एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. घ. ढ. च. छ. स. ट. ड. द. पुस्तकस्यः । † एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ष. च. छ. स. ट. ड. द. पुस्तकस्यः । * एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठोऽङ्ग. ष. स. द. पुस्तकस्यः ।

१ क. स. घ. ढ. च. छ. स. ट. ड. द. 'रित्युच्यते । मा' । २ स. विद्यापरा' । ३ ष. ट. ड. 'द्वेषं प' । ४ प. ट. ड. 'श्च तत्पर । पा' । ५ क. स. घ. ढ. च. छ. स. ट. 'काले ध्यानसलीलाः सा' । ६ स. घ. ष. च. छ. द. वन्दामि । ७ क. स. घ. च. छ. स. ट. द्विजैः ।

जीवमानौ गुरौ(रु) एतौ स्वमातापितरौ तथा । मुश्रूपते सुतो भक्त्या तस्य पुण्यफलं जृणु ७२
देवास्तस्यापि तुष्यन्ति ऋषयः पुण्यवत्सलाः । त्रयो लोकाश्च तुष्यन्ति पितुः मुश्रूषणादिहा ॥७३
मातापित्रोस्तु यः पादौ नित्यं प्रक्षालयेत्सुतः । तस्य भागीरथीस्तानमहन्यहनि जायते ॥ ७४
पुण्यैर्मिष्ठाभ्यानैर्यः पितरं मातरं तथा । भक्त्या भोजयते नित्यं तस्य पुण्यं वदाम्यहम् ॥ ७५
अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं पुत्रस्य जायते । ताम्बूलैश्छादनैश्चैव पानैश्चाशनकैस्तथा ॥ ७६
भक्त्या चाश्वेन पुण्येन गुरु येनाभिपूजितौ । सर्वज्ञानी भवेत्सोऽपि यशः कीर्तिमवासुयात् ॥७७
मातरं पितरं दृष्टा हर्षत्संभाषते सुतः । निधयस्तस्य संतुष्टा नित्यं गेहे वसन्ति च ॥
बैद्धाः सौहृदमायान्ति पुत्रस्य सुखदाः सदा ॥ ७८

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाल्याने मातापितृतीर्थमाहात्म्ये द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्काः—६४४०

अथ त्रिपट्टितमोऽध्यायः ।

सुकर्मोवाच—

[*त्योश्चापि द्विजश्चेष्ट मातापित्रोश्च स्नातयोः । पुत्रस्यापि हि सर्वाङ्गे पतन्त्यम्बुकणा यदा ॥ १
सर्वतीर्थसमं स्नानं पुत्रस्यापि प्रजायते] ॥ १
पतिरं क्षुधितं दृद्धमशक्तं सर्वकर्मसु । व्याधितं कुष्ठिनं तातं मातरं च तथाविधाम् ॥ २
उपाचरति यः पुत्रस्तस्य पुण्यं वदाम्यहम् । विष्णुस्तस्य प्रसन्नात्मा जायते नात्र संशयः ॥ ३
प्रयाति वैष्णवं लोकं यदप्राप्यं हि योगिभिः । पितरौ विकलौ दीनौ दृष्टौ दुःखितमानसौ ॥४
महागदेन संतसौ परित्यजति पापधीः । स पुत्रो नरकं याति दारुणं कृमिसंकुलम् ॥ ५
दृष्टाभ्यां यः समादूतो गुरुभ्यामिह सांप्रतम् । न प्रयाति सुतो भूत्वा तस्य पापं वदाम्यहम् ॥६
विष्णाशी जायते मूढोऽमेध्यभोजी न संशयः । यावज्जन्मसहस्रं तु पुनः खानोऽभिजायते ॥ ७
पुत्रगेहे स्थितौ मातापितरौ दृद्धकौ तथाँ । स्वयं ताभ्यां विना भुक्त्वा प्रथमं जायते घृणिः ॥८
मूढं विष्ट्रां च भुज्जीत यावज्जन्मसहस्रकम् । कृष्णसर्पे भवेत्पापी यावज्जन्मशतत्रयम् ॥ ९
मातरं पितरं दृद्धमवश्या य प्रवर्तते । दृष्टोऽपि जायते दुष्टो जन्मकोटिशतैरपि ॥ १०
पितरौ कुत्सते पुत्रः कटुकैर्वचनैरपि । स च पापी भवेत्प्राप्तः पैश्चादुखी प्रजायते ॥ ११
मातरं पितरं पुत्रो न नपस्यति पापधीः । कुम्भीपाके वसेत्तावद्यावद्युगसहस्रकम् ॥ १२
नास्ति मातुः परं तीर्थं पुत्राणां च पितुस्तर्थां । नारायणसमावेताविह चैव परत्र च ॥ १३
तस्मादहं महाप्राप्तं पितृदेवं प्रपूजये । मातरं च तथा नित्यं यथायोगं यथाहितम् ॥ १४
पितृमातृप्रसादेन संजातं ज्ञानमुच्चमम् । त्रैलोक्यं सकलं विप्रं संप्राप्तं वश्यतां मम ॥ १५

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ढ. च. छ. स. ट. ड. भूत्वा । २ क. ख. ढ. च. छ. स. ड. ढ. गावः । ३ क. ख. घ. ढ. च.
छ. स. ट. ड. चिकल । ४ क. ख. घ. छ. ढ. ढो प्रामग्राणी न । ५ घ. °था । आत्मना भुज्यते तत्र प्रथमं भिष्टमेव
सः । मूँ । ६ छ. °ते । श्राहोऽपि । ट. °ते । गर्भे चिजाँ । ढ. °ते । प्रहोऽपि । ७ घ. ट. पक्षादृष्टः । ढ. ढ. परमेष्ठः । ढ. ढ.
पश्चादक्षः । ८ ढ. °था । तारणाय हि पापाच सेवेदन्नं प॑ ।

१ क. ख. घ. ढ. च. छ. स. ट. ड. भूत्वा । २ क. ख. ढ. च. छ. स. ड. ढ. गावः । ३ क. ख. घ. ढ. च.
छ. स. ट. ड. चिकल । ४ क. ख. घ. छ. ढ. ढो प्रामग्राणी न । ५ घ. °था । आत्मना भुज्यते तत्र प्रथमं भिष्टमेव
सः । मूँ । ६ छ. °ते । श्राहोऽपि । ट. °ते । गर्भे चिजाँ । ढ. °ते । प्रहोऽपि । ७ घ. ट. पक्षादृष्टः । ढ. ढ. परमेष्ठः । ढ. ढ.
पश्चादक्षः । ८ ढ. °था । तारणाय हि पापाच सेवेदन्नं प॑ ।

अर्वाचीनं परं ज्ञानं पितुश्चास्य प्रसाददत्तः । पराचीनं च विप्रेन्द्र वासुदेवस्वरूपकम् ॥ १६
 सर्वज्ञानं समुक्तं पितृमातृप्रसाददत्तः । को न पूजयते विद्वान्पितरं मातरं तथा ॥ १७
 साङ्गोपाकैरधीतैस्तैः श्रुतिशास्त्रसमन्वितैः । वेदैरपि च किं विप्र पिता येन न पूजितः ॥ १८
 माता न पूजिता येन तस्य वेदा निरर्थकाः । यज्ञैश्च तपसा विप्र किं दानैः किं च पूजनैः ॥ १९
 प्रयाति तस्य वैफल्यं न माता येन पूजिता । न पिता पूजितो येन जीवमानो श्रुते स्थितः ॥ २०
 एष पुत्रस्य वै धर्मस्तथा तीर्थं नरेष्विह । [*एष पुत्रस्य वै मोक्षस्तथा जन्म फलं शुभम्] ॥
 एष पुत्रस्य वै यज्ञो दानमेव न संशयः ॥ २१
 पितरं पूजयेत्तिव्यं भक्त्या भावेन तत्परः । तस्य ज्ञानं समस्तं स्याद्युक्तं पूर्वमेव हि ॥ २२
 दानस्यापि फलं लब्धं तीर्थस्यापि न संशयः । यज्ञस्यापि फलं तेन येन माताऽप्युपासिता ॥ २३
 पिता च येन वै भक्त्या नित्यमेवाप्युपासितः । तस्य सर्वा विप्र सिद्धा यज्ञाद्याः पुण्यदाः क्रियाः
 एतदर्थे मया ज्ञातं धर्मशास्त्रं श्रुतं पुरा । पितृभक्तिपरो नित्यं भवेत्पुत्रो हि पिप्पल ॥
 रुष्टे पितरि संप्राप्तो यदुराजः पुरा सुखम् ॥ २५
 [* रुष्टे पितरि च प्राप्तं महत्पापं पुरा शृणु । गुरुणा पौरवेणापि पित्रा शसेन भूतले] ॥ २६
 एवं ज्ञात्वा मया सम्यग्द्वावेतौ समुपासितौ । एतयोश्च प्रसादेन प्राप्तं फलमनुक्तमम् ॥ २७

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिक्षण्डे वेनोपास्यने विषिद्धितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

आदितः क्षोकानां समष्टज्ञाः—६४६७

अथ चतुःप्रष्ठितमोऽध्यायः ।

पिप्पल उचाच—

पितुः प्रसादभावादौ यदुना सुखमुक्तमम् । कर्थं प्राप्तं सुभुक्तं च [**तन्मे विस्तरतो वद ॥ १
 कस्मात्पापप्रभावं च] पुत्रेण तु द्विजोत्तम । तत्सर्वं विस्तरेणापि वद मे कुण्डलात्मज ॥ २
 सुकर्मोवाच—

श्रूयताप्यभिधास्यामि चरित्रं पापनाशनम् । नहुषस्य सुपुण्यस्य ययातेश्च महात्मनः ॥ ३
 सोमवंशात्प्रसूतो वै नहुषो मेदिनीपतिः । दानधर्याननेकांश्च स चकारातुलानपि ॥ ४
 ज्ञातं चैवाश्वमेधानामियाज नृपसत्तमः । वाजपेयशतं चापि अन्यान्यज्ञाननेकशः ॥ ५
 आत्मपुण्यप्रभावेन ऐन्द्रं लोकमवाप सः । पुत्रं धर्मगुणोपेतं प्रजापालं विधाय सः ॥ ६
 ययातिं सत्यसंपन्नं धर्मवीर्यं महामातिम् । ऐन्द्रं पदं गतो राजा यस्य पुत्रः परंतपः ॥ ७
 ययातिः सत्यसंपन्नः प्रजा धर्मेण पालयेत् । [*स्वयमेव प्रपश्येद्यः प्रजाकर्माणि तान्यपि] ॥ ८
 इयाज यज्ञान्यर्मात्पा श्रुत्वा धर्ममनुक्तमम् । यज्ञतीर्थोदिकं सर्वं दानपुण्यं चकार सः ॥
 राज्यं चकार मेधावीं क्षत्रियमेण पालयन् ॥ ९

* एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठः द. पुस्तकस्यः । † एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठो ढ. ज्ञ. ट. द. पुस्तकस्यः । * एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ङ. च. छ. झ. ट. द. पुस्तकस्यः । * एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. छ. झ. ट. द. पुस्तकस्यः ।

१ क. ख. घ. ङ. च. छ. झ. ट. द. 'तः । वासुदेवस्य तस्यैव पराचीनं महामते । स' । २ झ. सुभक्तेन पुत्रे' । ३ झ.
 पुनर्भुक्तं द्विः । ढ. द. रुद्धुक्तं । ४ द. धर्मवीर्यः । ५ क. ख. घ. ङ. च. छ. झ. ट. द. 'वी सत्यसंपेण वै तदा । या' ।
 ६ य. 'न् । अशीतिश्च स' ।

यावदशीतिसहस्राणि वर्षाणि नृपनन्दनः । [*तावत्कालं गतं तत्र ययातेस्तु महात्मनः] ॥ १०
तस्य पुत्राश्च चत्वारस्तद्वीर्यबलविक्रमाः । तेषां नामानि वक्ष्यामि शृणु वैकाग्रमानसः ॥ ११
तस्याऽसीज्ज्येष्ठपुत्रस्तु रुहनीम यमावलेः । पुरुर्नाम द्वितीयोऽभूतृतीयः कुरुते च ॥
यदुश्चापि स धर्मात्मा चतुर्थो नृपनन्दन ॥ १२

[† एवं चत्वारः पुत्राश्च ययातेस्तु महात्मनः] । तेजसा पौरुषेणापि पितृतुल्यपराक्रमाः ॥ १३
एवं राज्यं कृतं तेन धर्मेणापि ययातिना । यशः कीर्तिं तस्यापि त्रैलोक्ये प्रचुराऽभवत् ॥ १४

विष्णुरुचाच—

एकदा तु द्विजश्रेष्ठो नारदो ब्रह्मनन्दनः । इन्द्रलोके गतो द्रष्टुं देवदेवं पुरं दरम् ॥ १५
सहस्राक्षस्ततोऽपश्येषु ताशनसमप्रभम् । देवो विमं समायान्तं सर्वज्ञं ज्ञानपण्डितम् ॥ १६
पूजितं पधुपर्कार्यैर्भक्त्या नमितकन्धरः । निवेश्य स्वासने पुण्ये तं प्रच्छ महामुनिम् ॥ १७

इन्द्र उचाच—

कस्मादागमनं लोकात्किमर्थमिह चाऽगतः । किं तेऽथ सुप्रियं विप्र करोम्यथ मैहामते ॥ १८
नारद उचाच—

देवराज कृतं सर्वं भक्त्या यच्च प्रभाषितम् । संतुष्टोऽस्मि महाप्राङ्म विश्वोत्तरं वदाम्यहर्म् ॥ १९
महीलोकात्सु संप्राप्तः सांप्रतं तव मन्दिरम् । त्वामन्वेषुं समायातो दृष्ट्वा नाहुषमुत्तमम् ॥ २०

इन्द्र उचाच—

सत्यधर्मेण को राजा प्रजाः पालयते सदा । सर्वधर्मसमायुक्तः श्रुतवाञ्ज्ञानवान्नुणी ॥ २१
पृथिव्यामस्ति को राजा देवज्ञो ब्राह्मणप्रियः । ब्रह्मण्यो वेदविच्छ्रूरो दाता यज्वा सुभक्तिमान् ॥ २२

नारद उचाच—

एभिर्गुणैस्तु संयुक्तो नहुषस्याऽत्मजो बली । यस्य सत्येन वीर्येण सर्वे लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ २३
भवाद्वशो हि भूलोके ययातिनहुषात्मजः । भवान्स्वर्गे स चैवास्ति भूतले भूतिवर्धनः ॥ २४
पितुः श्रेष्ठो महाराज शश्वपेष्ठशतं तथा । वाजपेयशतं चक्रे ययातिः पृथिवीपतिः ॥ २५
दत्तान्यनेकरूपाणि दानानि तेन भक्तिः । गवां लक्षसहस्राणि तथा कोटिशतानि च ॥ २६
कोटिहोमांश्चकारात्य लक्षहोमांस्तथैव च । भूमिदानादिकं दानं ब्राह्मणेभ्योऽददाच्च सः ॥ २७
साङ्गोपाङ्गः स्वरूपो हि धर्मस्तेनैव पालितः । एवंगुणैः समायुक्तो ययातिनीहुषो भुवि ॥ २८
वर्षाणां तु सहस्राणि शशीतिनृपनन्दनः । राज्यं चकार सत्येन यथाविद्य भवानिव ॥ २९

सुकर्मोवाच—

एवमाकर्ण्य देवेन्द्रो नारदाच्च मुनीभरात् । समालोच्य स मेधावी संभीतो धर्मपालनात् ॥ ३०
शतयज्ञप्रभावेन नहुषेण पुरा मम । ऐन्द्रं पदं शृणीतं च देवराजोऽभर्वतदा ॥

शशीबुद्धिप्रभावेन पदभ्रष्टो व्यजायत ॥

ताद्वशोऽयं महाराजः पितृतुल्यपराक्रमः । लक्ष्यते नात्र संदेहः पदभैन्द्रमवाप्स्यति ॥

३१

३२

* एतिष्ठान्तर्गतः पाठो घ. पुस्तकस्थः । † एति । अन्तर्गतः पाठो डः पुस्तकस्थः ।

१ अ. 'स्तु तुर्वसुर्वे मं । २ अ. 'लः । अनुर्ना॑ । ३ ऊ. ऊ. ऊ. महामुने । ४ घ. ऊ. छ. ऊ. ट. ऊ. 'म् । सत्यलौ॑ ।
५ ऊ. ऊ. वैष्णवो । ६ ऊ. प्रतापिताः । ७ ऊ. 'यि पुष्यानि विषिषानि च । ग॑ । ८ घ. ऊ. छ. ऊ. ट. ऊ. ऊ.
'वत्युरा । श॑ ।

[*येन केनाप्युपायेन तं भूर्णं दिवभानये]। इत्येवं चिन्तयामास तस्मान्दीतः सुरेश्वरः ॥ ३३

[† भूपालस्य नृपत्रैष्ययातेः स महद्वयात्]। तैमानेतुं ततो दूरं प्रेषयामास देवराद् ॥ ३४

नाहुषाय विमानं तु सर्वज्ञानसमन्वितः । सारथिं भातलिं चैव विमानेन समन्वितम् ॥ ३५

गतो हि मातलिस्त्रत्र यत्रासौ नहुषात्मजः । प्रहितः सुरराजेन आनेतुं तं महामतिम् ॥ ३६

सभायां वर्तमानस्तु यथाचेन्द्रः प्रभासते । तथा यथातिर्थर्मात्मा स्वसभायां विराजते ॥ ३७

तमुवाच महात्मानं राजानं सत्यैभूषणम् । सारथिदेवराजस्य शृणु राजन्वचो मम ॥ ३८

प्रहितो देवराजेन सकाशं तव सांप्रतम् । यदृश्चते देवराजस्तु तत्सर्वं सुमनाः कुरु ॥ ३९

आगन्तव्यं त्वयाऽधैव ऐन्द्रं लोकं हि नान्यथा । पुत्रे राज्यं विशृज्यैव कृत्वा चान्तेष्टिष्ठात्मनः ॥

इलो राजा महातेजा वसते नहुषात्मज । पुरुरवा महाबाहो विप्रचितिः प्रतापवान् ॥ ४१

शिरिवेसति तत्रैव मनुरिक्ष्वाकुसत्तमः । सगरो नाम मेधावी नहुषश्च पिता तव ॥ ४२

कृतवीर्यः कृतहश्च शंतनुश्च महामनाः । भरतो बुवनाभश्च कार्तवीर्यो नरेश्वरः ॥

यश्चानाहत्य बैहुधा मोदन्ते दिवि भूभृतः ॥ ४३

अन्ये ये चापि राजानो यज्वानः सुमहाबलौः । सेव्यन्ते दिवि चेन्द्रेण मोदन्ते च स्वकर्मणा ॥ ४४

त्वं पुनः सर्वधर्मेषु संस्थितः सांप्रतं भुवि । शक्रेण सह मोदस्व स्वर्गलोके महीपते ॥ ४५

यथातिरुवाच—

किं मया तत्कृतं कर्म येन प्रार्थयते भवान् । इन्द्रस्य देवराजस्य तत्सर्वं मे वदस्व ह ॥ ४६

मातलिरुवाच—

यावैच्छतसहस्राणि वर्षाणि नृपनन्दन । दानयज्ञादिकं कर्म त्वयैव परिसाधितम् ॥ ४७

दिवं गच्छ महाराज कर्मणा तेन सांप्रतम् । सख्यं च देवराजेन गत्वा कुरु महामते ॥ ४८

पञ्चात्मकशरीरस्य भूमौ त्यां कुरुष्व हि । दिव्यं रूपं समास्थाय भुश्क्ष्व भोगान्मनोरमान् ॥

यथा यथा कृता भूमौ यज्ञा दानं तपश्च ते । तथा तथा स्वर्गभोगाः प्रार्थयन्ते नरेश्वर ॥ ५०

यथातिरुवाच—

येन कायेन सिद्ध्येत सुकृतं दुष्कृतं भुवि । मातले तत्कथं त्यज्य गच्छेष्टोकमुपार्जितम् ॥ ५१

मातलिरुवाच—

यत्रैवोपार्जितं कार्यं पञ्चात्मकं शृतं नृप । तत्रैव तत्परित्यज्य दिव्येनैव व्रजन्ति ते ॥ ५२

ईश्वरा मानवाः सर्वे पापपुण्यप्रसाधकाः । तेऽपि कार्यं परित्यज्य अधः स्वर्गं व्रजन्ति च ॥ ५३

यथातिरुवाच—

पञ्चात्मकेन कायेन सुकृतं दुष्कृतं नराः । उत्पाद्यैव प्रयान्त्येव अंन्यद्वूपं च मातले ॥ ५४

को विशेषो हि धर्मश्च भूमौ कार्यं परित्यजेत् । पापपुण्यप्रभावादै कायस्य पतनं भवेत् ॥ ५५

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ङ. छ. श. ट. ड. पुस्तकस्य । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठो घ. छ. ट. ड. पुस्तकस्य ।

१ घ. ज. ट. ड. प्राणवायु । २ क. ख. ङ. च. छ. श. ट. ड. सर्वकामसमन्वितम् । ३ छ. द. 'त्यभावं' । ४ ड. संतुष्टा । घ. ट. भस्तः । ५ क. ख. ङ. च. छ. श. ट. ड. 'लाः । सर्वे ते दिं' । ट. 'लाः । वसन्ति दिं' ।

६ क. ख. घ. च. श. ट. ड. 'वैर्धर्मेषः सर्वधर्मेषु संस्थितः । श' । ङ. च. छ. ट. 'वैर्कर्मेषः सर्वधर्मेषु संस्थितः । श' । ७ ड. 'वैर्धर्मिषं नृ' । ८ ङ. च. 'ज्य शत ऊर्ध्वं ब्र' । ९ ङ. च. 'ज्य शत ऊर्ध्वं ब्र' । १० क. ख. च. श. अर्थः ऊर्ध्वं च ।

दृष्टान्तो दृश्यते सूतं प्रत्यर्हं मर्त्यमण्डले । विशेषं नैव पश्यामि धर्मपुण्यस्य चाधिकम् ॥ ५६

सत्यधर्मादिकं पुण्यं येन कायेन मानवः । सैमर्जयति वै मर्त्यस्तं कस्माद्विसर्जयेत् ॥ ५७

आत्मा कायथ द्वावेतौ गित्ररुग्गावुभावपि । कायं पित्रं परित्यज्य आत्मा याति सुनिश्चितम् ॥ ५८
मातलिरुवाच—

सत्यमुक्तं त्वया राजन्कायं त्यक्त्वा प्रयाति सः । संबन्धो नास्ति तेनापि सर्वं कायेन चाऽस्तमनः ॥

यस्मात्पञ्चस्वरूपोऽयं संधिजर्जरितस्तदा । जरया पीड्यमानस्तु स जीवं त्यक्तुमिच्छति ॥ ६०

जरादोपभ्रम्भे च तत्र स्थातुं सैं नेच्छति । आकुलव्याकलो भूत्वा जीवं त्यक्त्वा प्रयाति सः ॥ ६१

सत्येन धर्मपुण्यैश्च दानैर्नियमसंयमैः । अभ्येषादिभिर्यज्ञस्तीर्थैः संयमनैस्तथा ॥ ६२

सुकृतैश्चैव पुण्यैश्च जरा नैव प्रवाधते । पातकैश्च महाराज चक्ते कायमेव सा ॥ ६३

यायातिरुवाच—

कस्माज्जरा समुत्पश्चा कस्मात्कायं प्रपीटयेत् । मम विस्तरतः सूतं वक्तुमर्हसि सत्तम ॥ ६४

मातलिरुवाच—

इन्त ते वर्णयिष्यामि जरायाः परिकारणम् । यस्माच्चैवं समुद्भूता कायमध्ये नृपोत्तम ॥ ६५

पञ्चभूतात्मकः कायो विषयैः पञ्चभिर्वृत्तैः । यमात्मा त्वजते राजन्स कायः परिधक्ष्यते ॥ ६६

वहिना दीप्यमानस्तु सरसः प्रज्वलेष्वृप । तस्माद्विजायते धूमो धूमान्मेघश्च जायते ॥ ६७

पेयात्प्रवर्तते चाम्भस्ततः पृथ्वी प्रजायते । ऊर्ध्वमायाति सा पृथ्वी यथा नारी रजस्वला ॥ ६८

तस्मात्प्रजायते गन्धो गन्धाद्रसो नृपोत्तम । रसात्प्रभवते चाम्भमाच्छुक्रं न संशयः ॥ ६९

शुक्राद्विजायते कायः कुरुपः काय एव च । यथा पृथ्वी सृजेद्वन्धान्तसैश्वरति र्भूतले ॥ ७०

तथा कायश्चरेभित्यं रसाधारो हि सर्वशः । गन्धश्च जायते तस्माद्वधाद्रसो भवेत्पुनः ॥ ७१

तस्माज्ज्ञे भवावहिर्दृष्टान्तं पश्य भूपते । यथा काष्ठाद्ववेद्वहिः पुनः काष्ठं प्रकाशयेत् ॥ ७२

कायमध्ये रसादग्निस्तद्वदेव प्रजायते । तत्र संचरते नित्यं कायं पुण्णाति भूपते ॥ ७३

यावद्रसस्य चाऽस्तिक्यं तावज्जीवः प्रशान्तिमान् । चरित्वा तावृशं वहिः क्षुधारूपेण वर्तते ॥ ७४

अब्यधिच्छत्यसौ तीव्रः पयसा च समन्वितम् । प्रदा(धा)नं लभते चाम्भमुदकं चापि भूपते ॥ ७५

शोणितं चरते वहिस्तद्वीर्यं न संशयः । यश्मरोगो भवेत्समात्सर्वकायप्रणाशकः ॥ ७६

रसाधिक्यं भवेद्राजश्च वहिः प्रशान्त्यति । रसेन पीड्यमानस्तु ज्वररूपोऽभिजायते ॥ ७७

ग्रीवापृष्ठं कटिं पायुं सर्वास्वेव तु संधिषु । आरुद्ध्य तिष्ठते वहिः काये वहिः प्रवर्तते ॥ ७८

तस्याऽस्तिक्यं चरेभित्यं कायं पुण्णाति संमतः । रसस्तु वृद्धिमायाति बलरूपो भवेत्तदा ॥ ७९

अतिरिक्तो बलेनैव वीर्यान्मर्माणि चालयेत् । तेनैव जायते कायैः शोषवान्पुरुषो भवेत् ॥ ८०

स कामाग्निः समाख्यातो बलनाशकरो नृप । मैथुनस्य प्रसङ्गेन विनाशत्वं कलेवरे ॥ ८१

नारीणां संश्रयेत्पाणी पीडितः कामवहिना । मैथुनस्य प्रसङ्गेन पूर्छते मर्म कृन्तति ॥ ८२

तेजोहीनो भवेत्कायो बलहीनश्च जायते ॥ ८३

बलहीनो यदा स्याद्वृद्धं बुर्दलो वहिनेरितः । [**स वहिः प्रचरेत्कायः(ये) शोणितं शुक्रमेव च ॥ ८४

* क. ख. घ. ढ. च. छ. श. ट. ड. प्रस्तकस्यमेतत् ।

१ क. ख. घ. ढ. च. छ. श. ट. ड. प्रस्तकः । २ ढ. ड. 'मि पाप्पु' । ३ घ. ट. स सर्जति ततो मः । ४ क.

ख. घ. च. छ. श. ट. ड. ड. 'ति स निश्चितः । मां । ढ. ड. 'ति सुनिश्चितः । मां । ५ छ. प्रजायते । ६ ड. भूपते ।

७ क. ख. ढ. च. छ. श. ट. ड. 'मः शास्त्ररूपो भवेष्वृप । स । ८ क. ख. च. छ. श. 'हिपीडितः ।

शुक्लशोणितयोर्नाशाच्छून्यदेहो विजायते । अतीष जायते वायुः प्रचण्डो दारुणाकृतिः ॥

विवर्णो दुःखसंतमः शून्यतुदिस्ततो भवेत्] ॥

८५
इष्टा श्रुता च या नारी तच्चितो भ्रमते सदा । तृप्तिर्न जायते काये [*लोलुपे चित्तवर्त्मनि] ॥ ८६

विरूपश्च सुरूपश्च ध्यानान्मध्ये प्रजायते । बलहीनो यदा कौमी मांसशोणितसंक्षयात् ॥ ८७

पलितं जायते] काये नाशिते कामवहिना । तस्मात्संजायते कामी दृद्धो भूत्वा दिने दिने ॥ ८८

सुरते चिन्तते नारीं यथा वार्षुषिको नरः । तथा तथा भवेद्वानिस्तेजसोऽस्य नरेभर ॥ ८९

तस्मात्प्रजायते कामो नाशरूपो न संशयः । प्राणिर्नां कालरूपेण ज्वरो भवति दारुणः ॥ ९०

स्थावरा जङ्घामाः सर्वे ज्वरेण परिपीडिताः । नाशमायान्ति ते सर्वे बहुपीडाप्रपीडिताः ॥ ९१

अनेन विधिना जीर्णमन्यात्किं ते वदाम्यहम् । एवमुक्तो महाप्राङ्मो मातलि वाक्यमब्रवीत् ॥ ९२

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाख्याने मातापितृतीर्थकथने चतुःषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६५९

अथ पद्मषष्ठितमोऽध्यायः ।

यथातिरुवाच—

धर्मस्य रक्षकः कायो मातले आत्मना सह । नाकमेष न प्रयाति तन्मे त्वं कारणं वद ॥ १

मातलिरुवाच—

यद्वानामपि भूतानां संगतिर्नास्ति भूपते । आत्मना सर्ह भद्रं ते संगत्या नैव वर्तते ॥ २

सर्वेषां नांत्र संघातः कायग्रामं प्रवर्तते । जरया पीडिताः सर्वे स्वं स्वं स्थानं प्रयान्ति ते ॥ ३

रसाधिका स्यात्पृथिवी सा राजन्परिकध्यते । रसैः क्षिक्षा ततः पृथ्वी मृदुत्वं याति भूपते ॥ ४

भिद्यते पिपीलिकाभिर्मूषिकाभिस्तथैव सा । छिद्राण्येव प्रजायन्ते बल्मीकाश्च महोदराः ॥ ५

तद्रूपाये प्रजायन्ते गण्डमाला विचर्चिकाः । क्रिमिभिर्भिद्यमानश्च काय एष [+ नरोत्तम ॥ ६

गुल्मास्तत्र प्रजायन्ते सद्यःपीडाकरस्तदा । एभिर्दीपैः समायुक्तः कायोऽयं नहुषात्मज ॥ ७

कथं प्राणसमायोगादिवं याति] नरेभरः । काये पार्थिवभागोऽयं समानार्थः 'प्रतिष्ठितः ॥ ८

न कायः स्वर्गमायाति यथा पृथ्वी तथा स्थितः । एवं ते सर्वमारुपातं दोषो वै पार्थिवस्य हि ॥ ९

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाख्याने मातापितृतीर्थकथने पद्मषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६५ ४

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६५६८

अथ पद्मषष्ठितमोऽध्यायः ।

यथातिरुवाच—

पापाच्च पवते कायो धर्माच्च शृणु भातले । विशेषं नैव पश्यामि पुण्यस्यापि महीतले ॥ १

* क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. श. ट. ढ. द. पुस्तकस्थमेतत् । † एतच्छिह्नान्तर्गतोऽयं पादे घ. ट. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ ढ. विषष्ठो । २ क. ढ. ट. द. क्षयो । ३ ढ. 'ने । स्मरते चिन्तितां नां । ४ क. ख. घ. ढ. च. छ. श. ट. ढ. द. 'ना क्षयः । ५ ढ. 'वै कामपीडासुदुःखिताः । ६ ढ. श. ढ. 'ह वर्तन्ते संगत्या नैव पश्च ते । ७ क. ख. ढ. च. श. ढ. तत्र । ८ चात्र । ९ ग. घ. छ. ज. श. ढ. द. 'मे व व' । १० क. ख. च. प्रकृतिपृथः ।

पुनः प्रजायते कायो यथा हि पतनं पुरा । कथमुत्पद्यते देहस्तन्मे^१ त्वं कारणं वद ॥ २

मातलिरुवाच—

अथ नारकिणां पुंसामशर्मादेव केवलात् । भणमात्रेण भूतेभ्यः शरीरमुपजायते ॥ ३

तद्वद्भर्मेण चैकेन देवानामौपपाँदिकम् । सथः प्रजायते दिव्यं शरीरं भूतसारतः ॥ ४

कर्मणा व्यतिमिश्रेण यच्छरीरं महात्मनाम् । तँद्वपपरिमाणेन विशेषं हि चतुर्विधम् ॥ ५

उद्दिज्जाः स्थावरा इयास्तृणगुल्मादिरुपिणः । कृमिकीटपतझाधाः स्वेदजा नौम देहिनः ॥ ६

अण्डजाः पक्षिणः सर्वे नक्रा मत्स्याश्च भूपते । जरायुजाश्च विशेया मानुषाः सत्तुल्पदाः ॥ ७

तत्र सिक्ता जलैर्भूमिरभ ऊष्माऽभिजायते । वायुना धन्यमाना च क्षेत्रे वीजं प्रवर्तते ॥ ८

यर्थां तपानि वीजानि संसिक्तान्यम्भसा पुनः । ऊष्मणा च मृदुत्वं च मूलभावं प्रयाति च ॥ ९

तन्मूलादद्वुरोत्पत्तिरुक्तरात्पर्णसंभवः । पर्णाशालं ततः काण्डं तत्काण्डात्प्रभवः पुनः ॥ १०

प्रभवाच भवेत्क्षीरं क्षीरात्पदुलसंभवः । तण्डुलाच ततः पकात्सृजन्त्यौषधयस्तदा ॥ ११

यवाद्याः शार्लिसंपर्वाः श्रेष्ठास्तत्र दश स्मृताः । ओषध्यः फलसारा याः शेषाः शुद्धाः प्रकीर्तिताः ॥ १२

ऐंतास्तृणा मर्दिताश्च मुनिभिः पूर्वसंस्कृताः । शूर्पोलूखलपात्राद्याः स्थालिकोदकविहिभिः ॥ १३

षड्गुधा हि स्वभेदेन परिणामं ब्रजन्ति ताः । अन्योन्यरससंयोगादनेकस्वादतां गताः ॥ १४

भृशं भोज्यं पेयलेहं चोष्यं खाद्यं च भूपते । तासां भेदाः षड्गुधाश्च मधुरात्राश्च षड्गुणाः ॥ १५

तदन्म पिण्डकवलैर्ग्रासैर्भुक्तं च देहिभिः । अन्तःस्थूलाशये संर्वप्राणान्स्थापयति क्रमात् ॥ १६

अपक्षुक्तमाहारं स वायुः कुरुते द्विधा । संप्रविश्याश्चमध्ये तु पक्षं कृत्वा पृथग्गुणम् ॥ १७

अप्रेर्मूर्धि जलं स्थाप्य तदन्म च जलोपरि । जलस्याधः स्वयं प्राणः कोष्ठाग्निं धमते शनैः ॥ १८

वायुना धन्यमानोऽग्निरत्युष्णं कुरुते जलम् । तदन्ममुष्णयोगेन समन्तात्पच्यते पुनः ॥ १९

द्विधा भवति तत्पक्षं कीटं चापि पृथग्रसम् । मलैर्द्वादशभिः कीटं भिन्नदेहाद्विर्वजेत् ॥ २०

कर्णाक्षिनासिकाजिहादन्तोष्ट्रप्रजनं गुदम् । मलान्स्ववेत्क्षप(फ)स्वेदो(दौ) विष्पूत्रं द्वादश स्मृत्ताः ॥

ताभ्यां वै प्रतिबद्धाश्च सर्वा नाड्यः समन्ततः । तासां मुखे ततः सूक्ष्मं प्राणः स्थापयते रसम् ॥

रसेन तेन नाढीस्ताः प्राणः पूरयते पुनः । संतर्पयन्ति ता नाड्यः पूर्णा देहं समन्ततः ॥ २३

ततः स नाढीमध्यस्थः श(शा)रीरेणोष्मणा रसः । पच्यते पच्यमानस्य भवेत्पाकद्रयं पुनः ॥ २४

त्वच्चांसास्थि पञ्जा येदो रुधिरं च प्रजायते । रक्ताळोमानि मांसं च केशाः ल्लायुश मांसतः ॥

स्नायोर्मञ्जा तथाऽस्थीनि वैसा मञ्जास्थिसंभवा । मञ्जाकारेण वै कल्पं शुक्रं च प्रसवात्मकम् ॥

इति द्वादश अन्नस्य परिणामाः प्रकीर्तिताः । शुक्रेऽस्थ्य परीणामः शुक्रादेहस्य संभवः ॥ २७

ऋतुकाले यदा शुक्रं निर्दोषं योनिसंस्थितम् । तदा तदायुना स्पृष्टं ह्यौक्तमेकतां नयेत् ॥ २८

विसर्गकाले शुक्रस्य जीवः कारणसंयुतः । नित्यं प्रविशते योनिं कर्मभिः स्वैर्विचालितः ॥ २९

१ क. च. ढ. च. छ. स. ठ. °न्मे विस्तरतो वै । २ ड. 'त । लक्ष्मा' । ३ म. °पादुक' । ४ क. ख. ष. ड. च.
छ. स. ट. ढ. तद्भूतपूं । ५ ड. नाभिदें । ६ ड. 'था तु कामिनीयोनिः संसिक्ता रेतसा । ७ अ. उम्मतां । ८ क. ख.
ड. च. छ. स. ढ. 'लिपर्यन्ताः श्रें । ९ क. ख. ष. च. छ. स. ठ. श्रेष्ठाः सप्तद' । १० क. ख. ष. च. छ. स. ठ. 'एता
लूपा म' । ११ एताः पुनर्मैद' । १२ घ. ज. ट. ढ. 'उद्यं च पेयं च लेहं चोष्यं च पिच्छलम् । तां । १३ ग. सर्वे प्रां ।
१४ म. °रं परायुः । १५ क. ख. ष. च. छ. स. ठ. 'क्षं पृथग्कीटं पृ० । १६ घ. ढ. 'न्तोच्छिष्टमलं गु० । १७ क. ख. ष. ड.
च. छ. स. ट. ढ. 'ताः । हृत्यारौ प्र० । १८ क. ख. च. छ. स. नसा । घ. ज. ट. ढ. ततो ।

कं च रक्तपेकस्थमेकाहात्कललं भवेत् । पश्चरात्रेण कललं दुदुदत्वं ततो ब्रजेत् ॥	३०
वते मासमात्रेण पञ्चधा जायते पुनः । ग्रीवा शिरश्च स्कन्धश्च पृष्ठवंशस्तथोदरम् ॥	३१
णी पादौ तथा पाञ्चौ कटिर्गत्रं तथैव च । मासद्वयेन सैर्वाणि क्रमशः संभवन्ति च ॥	३२
*त्रिभिर्मासैः प्रजायन्ते शतशोऽङ्गुरसंभवाः । मासैश्चतुर्भिर्जायते अङ्गुल्यादि यथाक्रमम्]॥३३	३३
खं नासा च कणौ च मासैर्जायन्ति पञ्चभिः । दन्तपङ्गिस्तथा जिहा जायते च तैतः पुनः ३४	३४
र्णयोश्च भवेच्छिद्रं षण्मासाभ्यन्तरे पुनः । पायुर्मेण्ट्रमुपस्थं च शिभश्चाप्युपजायते ॥	३५
धयो ये च गत्रेषु मासैर्जायन्ति सप्तभिः ॥	३६
त्यङ्गमङ्गं संपूर्णं शिरः केशसमन्वितम् । विभक्तावयवं स्पष्टं पुनर्मासाष्टमेव(?) च ॥	३७
आत्मकसमायुक्तः परिपक्षरीकः । मातुराहारवीर्येण षट्विधेन रसेन च ॥	
॥भिसूत्रनिबद्धेन वर्धते स दिने दिने ॥	३८
तः स्मृति लभेज्जीवः संपूर्णेऽस्मिन्जशरीरके । दुःखं सुखं विजानाति निद्रासुप्तं पुराकृतम् ॥३९	३९
इतश्चाहं पुनर्जातो जातश्चाहं पुनर्मृतः । नानायोनिसहस्राणि मया दृष्टान्यनेकेंशः ॥	४०
पशुना जातमात्रोऽहं प्राप्तसंस्कार एव च । ततः श्रेयः करिष्यामि येन गर्भे न संभवः ॥	४१
र्थस्थश्चिन्तयत्येवप्तं गर्भाद्विनिःसृतः । अऽयेष्यामि परं इनां संसारविवर्तकम् ॥	४२
अवश्यं गर्भदुःखेन महता परिपीडितः । जीवः कर्मवशादास्ते मोक्षोपायं विचिन्तयन् ॥	४३
थथा गिरिगुहाकान्तः कश्चिद्दुःखेन तिष्ठति । तथा जरायुणा देही दुःखं तिष्ठति दुःखितः ॥४४	४४
तितः सागरे यद्दुःखमास्ते समाकुलः । गर्भोदकेन सिक्ताङ्गस्तथाऽस्ते व्याकुलात्मकः ॥४५	४५
ओहकुम्भे यथा न्यस्तः पच्यते कश्चिदग्रिना । गर्भकुम्भे तथा क्षिप्तः पच्यते जठराग्रिना ॥४६	४६
मूर्चीभिरग्रिवर्णाभिर्दुर्भिर्भस्य निरन्तरम् । यहुःखं जायते तस्य तद्वर्तेऽष्टगुणं भवेत् ॥	४७
गर्भवासात्परं वासं कष्टं नैवास्ति कुत्रचित् । देहिनां दुःखमतुलं सुघोरमपि संकटम् ॥	४८
इत्येतद्वर्तुःखं हि प्राणिनां परिकीर्तिम् । चरस्थिराणां सर्वेषामात्मगर्भानुरूपतः ॥	४९
गर्भात्कोटिगुणं पीडौ यातुर्जन्मनि पीडनात् । संमूर्धितस्य जायेत जायमानस्य देहिनः ॥	५०
इक्षुवत्पीड्यमानस्य पापमुद्रकेण च । गर्भान्विष्कम्माणस्य प्रबलैः सूतिवायुभिः ॥	
जायते सुमहदुःखं परित्राणं न विदन्ति ॥	५१
यत्रेण पीड्यमानाः स्युर्निःसारांश्च यथेक्षवः । तथा शरीरं योनिस्थं पात्यते यद्वपीडनात् ॥५२	५२
अस्थिमद्रुत्तुलाकारं स्नायुबन्धनवेष्टितम् । रक्तमांसवसाक्लिष्टं विष्मूत्रद्रव्यभाजनम् ॥	५३
केशलोमनखच्छब्दं रोगायतनमुत्तमम् । वदनैकमहाद्वारं गवाक्षाष्टकभूषितम् ॥	५४
ओष्ठद्रव्यकपाटं तु दन्तजिहागलान्वितम् । नाडीस्वेदप्रवाहं च कफपित्तपरिस्तृतम् ॥	५५
[*जराशोकसमाविष्टं कालवक्त्रानले स्थितम् । कामक्रोधसमाकान्तं भसनैश्चोपमर्दितम्] ॥५६	५६
[*भोगतृष्णातुरं मूढं रागदेषवशानुगम्] । सवृत्ताङ्गं च प्रत्यङ्गं जरायुपरिवेष्टितम् ॥	५७

* एतचिहान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ढ. च. छ. स. ड. द. पुस्तकस्थः । † एतचिहान्तर्गतः पाठो घ. पुस्तकस्थः ।

* एतचिहान्तर्गतः पाठः क. ख. ढ. च. छ. स. ड. पुस्तकस्थः ।

१ अ. भवेतु मा० । २ क. ख. ढ. च. छ. स. ड. द. पर्वाणि । ३ क. ख. ढ. च. छ. स. ड. ततो नखाः । क० ४ क. ख. घ. ढ. च. छ. स. ट. ड. द. कथा । अ० । ५ रु. द्वा योनियज्ञानिं । ६ ग. घ. ज. लैः सृतिं । ७ घ. ट. राशासितक्षं । ८ क. ख. च. छ. स. ड. संसादालिङ्गं विं ।

संकटेनाविविक्तेन योनिमार्गेण निर्गतम् । विष्णुप्ररक्तचित्राङ्गं षट्कौशिकसमुद्भवम् ॥	५८
अस्थिपञ्चरसंघातं झेयमस्मिन्कलेवरे । शतब्रयं षष्ठ्यधिकं पञ्चपेशीशतानि तु ॥	५९
सार्धाभिस्तस्मभिश्छर्षं समन्ताद्रोमकोटिभिः । शरीरं स्थूलसूक्ष्माभिर्दश्यादश्याश्च ताः स्मृताः ६०	
एतावतीर्थिर्नाडीनां कोटिभिस्तत्समन्वितम् । प्रस्वेदपशुचिं ताभिरन्तरस्थं च तेन हि ॥	६१
द्वार्त्रिशशशनाः प्रोक्ता विशतिश्च नखाः स्मृताः । पित्तस्य कुडवं झेयं कफस्यार्थाढकं तथा ॥६२	
वसायाश्च पैलञ्जित्तत्तदर्थं कललस्य वा । वातार्बुदपलं झेयं पलानि दश मेदसः ॥	६३
पलत्रयं महारक्तं मज्जा रक्ताद्यतुरुणा । शुक्रार्थकुडवं झेयं तदर्थं देहिनां बलम् ॥	६४
मांसस्य चैकपिण्डेन पलसाहस्रपुच्यते । रक्तं पलशतं झेयं विष्णुत्रं चाप्रमाणतः ॥	६५
इति देहश्च राजभित्यमन्वेष्यमात्मनः । अविशुद्धं विशुद्धस्य कर्मवन्धविनिर्मितम् ॥	६६
[*शुक्रशोणितसंयोगादेहः संजायते कृचित् । नित्यं विष्णुपूर्णश्च तेनायमशुचिः स्मृतः ॥ ६७	
यथा वै विष्णुया पूर्णः (र्णोऽशुचिः स्यात्तु वहिर्घटः) । पञ्चभिः शोऽयमानोऽपि देहोऽयमशुचिर्भवेत्	
यं प्राप्यातिपवित्राणि पञ्चगव्यं हर्वीषि च । अशुचित्वं क्षणाद्यान्ति कोऽन्योऽस्मादशुचिस्ततः ॥	
[*हृद्यान्यप्यभ्यानानि यं प्राप्य सुरभीषि च । अशुचित्वं प्रयान्त्याशु कोऽन्यः स्यादशुचिस्ततः] ६८	
हे जनाः किं न पश्यत्वं यो निर्याति दिने दिने । देहातु कश्मलं पूतिस्तदाधारः कर्त्तुं शुचिः ॥	
देहः संसिद्ध्यमानोऽपि पञ्चगव्यकुशाम्बुधिः । दृष्ट्यमाण इवाङ्गारो निर्मलत्वं न गच्छति ॥ ७२	
स्रोतांसि यस्य सततं प्रवहन्ति क्षणे क्षणे । कफमूत्राद्यत्यशुचिः स देहः शुद्धयते कथम् ॥ ७३	
सर्वशुचिविलग्रस्य शरीरस्य न विद्यते । शुचिरेकः प्रदेशोऽपि शुचिर्न स्वाद्यतेऽपि वा ॥ ७४	
दृष्ट्वा च देहस्रोतांसि गृदाऽङ्गिः शोध्यते करः । तथाऽप्यशुचिभाजश्च न विरज्यन्ति ते नराः ७५	
कायमगरुद्यापौर्यत्वेनापि सुसंस्कृतम् । न जहाति स्वभावं हि श्वपुच्छमिव नामितम् ॥ ७६	
यथा जात्यैव कृष्णोर्णा न शुक्ला जातु जायते । संशोध्यमानाऽपि तथा भवेन्मूर्तिर्न निर्मला ॥ ७७	
जिघन्ति स्वदुर्गन्धं पश्यन्ति पलं स्वकम् । न विरज्येत लोकोऽयं पीडयन्ति नासिकाम् ॥ ७८	
अहो मोहस्य मादात्म्यं येन व्यामोहितं जगत् । जिघन्यश्यन्वकान्दोषान्कायस्य न विरज्यते ॥	
स्वदेहाशुचिगन्धेन यो विरज्येत मानवः । विरागकारणं तस्य किमन्यदुणिदिश्यते ॥	८०
सर्वमेव जगत्पूर्तं देहर्मवाशुचि परम् । जन्मनाऽवयवस्पर्शच्छुचिरप्यशुचिर्भवेत् ॥	८१
गन्धलेपापत्रोदार्थं शौचं देहस्य कीर्तितम् । यस्यापि विगमात्पश्चाद्वावशुद्ध्या विशुद्धयति ॥ ८२	
गङ्गातोयेन सर्वेण गृद्धारैर्गात्रलेपनैः । पत्त्वो दुर्गन्धदेहोऽसौ भावदुष्टो न शुद्धयति ॥ ८३	
तीर्थस्तानैस्तपोभिश्च दुष्टात्मा न च शुद्धयति । स्वमूर्तिः क्षालिता तीर्थे न शुद्धिमधिगच्छति ॥ ८४	
अन्तर्भावप्रदुष्टस्य विश्वातोऽपि दुताशनम् । न स्वर्गो नापवर्गश्च देहनिर्वन्धनं परम् ॥	८५
भावशुद्धिः परं शौचं प्रमाणं सर्वकर्मसु । अन्यथाऽलिङ्गथते कान्ता भावेन दुहिताऽन्यथा ॥ ८६	
मनसो भिद्यते वृत्तिर्भिर्बेष्यपि च वस्तुषु । अन्यथैव ततः पुत्रं भावयत्यन्यथा पतिम् ॥	८७

* एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठो ढ. छ. स. ढ. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ढ. पुस्तकस्थः ।

१ क. स. रु. च. छ. स. ढ. °कासिकाहः । २ ढ. कुण्डं विहें । ३ घ. ड. ज. स. ट. ढ. पलं विशं । ४ अ. गालस्य । ५ क. स. रु. च. छ. स. ढ. °निति गिरेति । कं । ६ अ. स्यादते° । ७ घ. ड. छ. ज. स. ट. ढ. ढ. °पि शुङ् । ८ अ. °भेद तुँ । ९ घ. ट. ढ. °आरैः शतले° । १० क. स. रु. °रैक नगोपमैः । आ मृत्योराचरबृशौचं भा' । छ. °रैक गोमयैः । आ मृत्योराचरबृशौचं भा' । श. °रैक नगोपमैः । म° । ११ क. स. रु. च. छ. स. ढ. °निर्दृहन् ।

यथा यथा स्वभावस्य महाभागं मुदावहम् । परित्यक्ता यथा भार्या भावहीना न कामयेत् ॥ ८८
 तस्माद्विक्षिधमग्नादं भक्ष्याणि सुरभीणि च । स्वेभावेन नरस्तस्पाद्वावः सर्वत्र कारणम् ॥ ८९
 चित्तं शोधय यत्नेन किमन्यैर्बाह्यशोधनैः । भावतः शुचिः शुद्धात्मा स्वर्गं मोक्षं च विन्दति ॥ ९०
 ज्ञानामलाम्भसा पुंसः सद्वैराग्यमृदा पुनः । अविद्यारागविष्पूत्रलेपो नश्येद्विशोधनैः ॥ ९१
 एवमेतच्छरीरं हि निसर्गदशुचि विदुः । अध्यात्मसारानिःसारं कदलीसारसंनिभम् ॥ ९२
 ज्ञात्वैव देहोषं यः प्राङ्मः स शिथिलो भवेत् । सोऽतिक्रामति संसारं दृढग्राहीव तिष्ठति ॥ ९३
 एवमेतन्महाकृष्टं जन्मदुःखं प्रकीर्तिम् । पुंसामज्ञानदोषेण नानाकर्मवशेन च ॥ ९४
 गर्भस्थस्य मतिर्याऽसीत्संजातस्य प्रणश्यति । संमूर्छितस्य दुःखेन योनियन्नप्रपीडनात् ॥ ९५
 बाहेन वायुना तस्य मोहसङ्गेन देहिनाम् । स्पृष्टमात्रेण घोरेण ज्वरः समुपजायते ॥ ९६
 तेन उर्वरेण महता महामोहः प्रजायते । संमूदस्य स्मृतिभ्रंशः शीघ्रं संजायते पुनः ॥ ९७
 स्मृतिभ्रंशात्तस्य पूर्वकर्मज्ञानसमुद्भवा । रतिः संजायते पूर्णा जन्तोस्तत्रैव जन्मनि ॥ ९८
 ईक्षो भूदश्व लोकोऽयमकार्ये संप्रवर्तते । न चाऽत्मानं विजानाति न परं न च दैवतम् ॥ ९९
 न शृणोति परं श्रेयः सति चक्षुषि नेक्षते । समे पथि शर्नैर्गच्छन्स्वलतीव पदे पदे ॥ १००
 स्वापं सुप्तो न जहाति बोध्यमानो बुधैरपि । संसारे क्लिश्यते तेन नरो लोभवशानुगः ॥ १०१
 गर्भस्मृतेरभावे च शाक्तमुक्तं शिवेन चै । नानादुःखविनाशाय स्वर्गमोक्षप्रसाधनम् ॥ १०२
 येन त्वस्मिन्दिश्वे ज्ञाते धर्मकर्मार्थसाधने । न कुर्वत्यात्मनः श्रेयस्तदत्र महदमृतम् ॥ १०३
 अव्यक्तेन्द्रियवृत्तित्वाद्वाल्ये दुःखं महत्पुनः । इच्छापि न शक्रोति वकुं कर्तुं च सैल्कृतम् ॥ १०४
 भ्रैदक्षे तेन महदुःखं बौलयेन व्याधिनाऽन्यथा । वाल्यरोगैश्च विकिष्टैः पीडाबालग्रहैरपि ॥ १०५
 दृह्युभुषापरीताङ्गः क्लिद्द्वच्छति तिष्ठति । विष्पूत्रैमज्जनार्थं च मोहाद्वालः समाचरेत् ॥ १०६
 [*कौमारः कर्णवेधेन मातापित्रोश्च लौलनम् । अक्षराध्ययनाद्यैश्च दुःखं स्याद्वुरुशासनम् ॥ १०७
 अैन्यत्रेन्द्रियवृत्तिश्च कापरागप्रयोजनात् । रोगावृतस्य सततं कुतः सौख्यं च यौवने ॥ १०८
 ईर्ष्या सुमहदुःखं मोहादुःखं सुजायते] । तत्र स्यात्कुपितस्यैव रागो दुःखाय केवलम् ॥ १०९
 रात्रौ न कुरुते निदां कामाग्रिपरिखेदितः । दिवा वाऽपि कुतः सौख्यमर्थोपार्जनचिन्तया ॥ ११०
 व्यवायाश्रितदेहस्य ये पुंसः शुक्रविन्दवः । [*न ते सुखाय मन्तव्याः स्वेदजा इव विन्दवः] ॥ १११
 कृपिभिः पीड्यमानस्य कुष्ठिनः पामरस्य च । कण्डूयनाभितापेन यत्सुखं स्त्रीषु तद्विदुः ॥ ११२
 यादृशं मन्यते सौख्यमर्थोपार्जनचिन्तया । तादृशं स्त्रीषु मन्तव्यमधिकं नैव विद्यते ॥ ११३
 मर्त्यस्य वेदना सैव यां विना चित्तनिर्वृतिः । ततोऽन्योन्यं पुरा प्राप्तमन्ते सैवान्यथा भवेत् ॥ १४

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ड. च. छ. स. ढ. द. पुस्तकस्यः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. ढ. द. पुस्तकस्यः ।

१ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ढ. द. 'गमुदाहतम् । पं । २ ड. उदाहतः । ३ च. छ. स. ढ. 'त् । नायाद्वि ।
 ४ क. ख. ड. च. छ. स. ढ. अभावेन । ५ क. ख. छ. स. ढ. 'हसंहेन । ६ घ. ड. द्वारेण । ७ क. ख. ड. च. छ. स.
 ढ. द. तूर्णे । ८ क. ख. ड. च. छ. ढ. द. वक्तो । ९ क. ख. ड. च. छ. स. ढ. द. 'दे । सत्या बुद्धी न जानाति । १०
 क. ख. घ. ड. च. छ. स. ढ. द. च । तहुःखकथानार्थाय । ११ ढ. संस्कृतं । १२ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ढ.
 १३ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ढ. द. लौलयेन । १४ ड. छ. स. ढ. 'त्रभक्षणाय च । १५ क. ख. ड. च. छ. स. ढ.
 तादम् । १६ क. ख. ड. च. छ. स. ढ. प्रमत्तेन्द्रियवृत्तिश्च । १७ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ढ. 'मिभिस्ताद्य' । १८
 घ. ज. ढ. गण्डस्य ।

तदेवं जरया ग्रस्तमामयाव्यपि न प्रियम् । अपूर्ववत्समात्मानं जरया परिपीडितम् ॥	११५
यः पश्यक्ष विरज्येत कोऽन्यस्तसादचेतनः ॥	११६
जराभिभूतोऽपि जन्तुः पत्नीपुत्रादिबान्धवैः । अशक्तत्वाहुराचारैभृत्यैश्च परिभ्रयते ॥	११७
धर्मपर्म च कामं च मोक्षं न जरया पुनः । शक्तः साधयितुं तस्मादुवा धर्मं समाचरेत् ॥	११८
वातपित्रकफादीनां वैषम्यं व्याधिरुच्यते । वातादीनां समूहेन देहोऽयं परिकीर्तिः ॥	११९
तस्माद्याधिमयं झेयं शरीरमिदमात्मनः ॥	१२०
वातादिव्यतिरिक्तस्य व्याधीनां च जनस्य च । रोगैर्नानाविधैर्याति देही दुःखान्यनेकधा ॥	१२१
तानि च स्वात्मवेदानि किमन्यत्कथयाम्यहम् ॥	१२२
एकोत्तरं मृत्युशतमस्मिन्देहे प्रतिष्ठितम् । तत्रैकः कालसंयुक्तः शेषास्त्वागन्तवः स्मृताः ॥	१२३
ये त्विहाऽऽगन्तवः प्रोक्तास्ते प्रशास्यन्ति भेषजैः । जपहोमप्रदानैश्च कालमृत्युर्न शास्यति ॥१२४	१२४
यदि वौऽपमृत्युर्न स्यादौ विषाणामदनं किल । नापैति तत्र पुरुषो ह्यपमृत्योर्बेभेति सः ॥	१२५
विविधा व्याधयस्तत्र सर्पाद्याः प्राणिनस्तथा । विषाणि चाभिचाराश्च मृत्योर्द्वाराणि देहिनाम् ॥	१२६
पीडितं सर्वरोगाद्यैरपि धन्वन्तरिः स्वयम् । प्रतिकर्तुं न शक्रोति कालप्राप्तं हि नान्यथा ॥१२७	१२७
नौषधं न तपो दानं न मद्वा न च बान्धवाः । शक्रवन्ति परित्रातुं नरं कालेन पीडितम् ॥१२८	१२८
रसायनतपोयज्ञयोगसिद्धिप्रभात्वयिः । अवान्तरितशान्तिः स्यात्कालमृत्युमवामुयात् ॥	१२९
जायते योनिकोटीषु मृतः कर्मवशात्पुनः ॥	१२३
देहभेदेन यः पुंसां वियोगः कर्मसंक्षयात् । मरणं तद्विनिर्दिष्टं न नाशः परमार्थतः ॥	१२७
महात्मः प्रविष्टस्य छिद्यमानेषु मर्मसु । यद्दुःखं मरणे जन्तोर्न तस्येहोपमा कचित् ॥	१२८
हा तात मातः कान्तेति क्रन्दत्येवं सुदुःखितः । मण्डूक इव सर्पेण ग्रस्यते मृत्युना जगत् ॥१२९	१२९
बान्धवैः स परित्यक्तः प्रियैश्च परिवारितः । निश्वसन्दीर्घमुण्डं च मुखेन परिशुद्ध्यते ॥	१३०
शश्यान्तः परिवृत्तश्च मुशेते च मुहुर्मुहुः । संशूदः क्षिपतेऽत्यर्थं हस्तपादावितस्ततः ॥	१३१
शश्यातः पैतते भूमिं भूमेः शश्यां पुनर्महीम् । विवशस्त्वक्तलज्जश्च मूत्रविष्टानुलेपितः ॥	१३२
याचमानश्च सलिलं शुष्ककण्ठौषुतालुकः । चिन्तयानश्च विच्चानि कस्यैतानि मृते मयि ॥	१३३
यमदृतैर्नीर्यमानः कालपाशेन कर्षितः । ग्रियते पश्यतामेवं कण्ठे घुरघुरायते ॥	१३४
जीवस्तु जन्मनैकेन देहादेहभिति क्रमात् । संप्राप्योत्तरसङ्गं च देहं त्यजति पूर्वकम् ॥	१३५
[*परणात्प्रार्थनादुःखमधिकं हि विवेकिनाम् ।] क्षेणिकं मरणादुःखमनन्तं प्रार्थनाकृतम् ॥१३६	१३६
जगतां पतिरथित्वाद्विष्णुर्वामनतां गतः । आधिकः कोऽपरस्तस्माद्यो न यात्यतिलाघवम् ॥१३७	१३७
ज्ञातं भयेदमधुना मृत्योरधिकममृतम् । न परं प्रार्थयेऽन्यस्तृष्णा लाघवकारणम् ॥	१३८
निसर्गात्सर्वभूतानामिति दुःखपरंपराँ ॥	१३८
चतुर्मासानतीतानि दुःखान्येतानि यानि च । न नरः शोचयेज्जन्म न विरज्यति तेन वै ॥१३९	१३९
अत्याहारान्महादुःखमनाहारान्महातुरः । त्रुटते भोजने कण्ठमन्यचैव कुतः सुखम् ॥	१४०

* एतमिहान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ घ. ज. ट. 'रिवारितं' । २ क. ख. ड. च. छ. ढ. 'नो पञ्चरस्य । ३ अ. वाऽप्यस्य मृत्युः स्यादिष्टभावादशक्तिः । ना' । ४ क. ख. ड. च. छ. ढ. वाऽछते । ५ अ. अधिकं । ६ घ. ट. 'ल्योमवति यद्गुरु । न । ७ क. ख. ड. च. छ. ढ. 'रा । वर्तमानान्यता' । ८ ड. नरा न साधयन्संज्ञा ज्ञानं विप्रान्ति तेन ते । अ' ।

कुधा हि सर्व रोगाणां व्याधिः श्रेष्ठतमः स्मृतः । सौ काम्यौषधलाभेन क्षणमात्रं प्रयास्यति? ४१
 कुदाधिवेदना तीव्रा निःशोषबलकृत्तनी । तयाऽभिभूतो ज्ञियते यथाऽन्यैव्याधिभिर्नरः ॥ ४२
 आहारेऽपि हि किं सौख्यं जिहाग्रे हि प्रवर्तिनि । तत्क्षणादर्धकालेन कष्ठं प्राप्य निर्वर्तते ४३
 इति कुद्धाधितपानामर्थमौषधवत्सृतम् । न तत्सुखाय मन्तव्यं परमार्थेन पण्डितैः ॥ ४४
 मृतोऽयमग्रतः श्वेते सर्वकार्यविवर्जितः । तत्रापि च कुतः सौख्यं तमसा चोदितात्मनः ॥ ४५
 भैरोधे हि कुतः सौख्यं कार्येन्द्रियात्मनः । कृषिवाणिज्यसेवाख्यगोरक्षादिपरिश्रमैः ॥ ४६
 प्रातर्ष्ट्रपुरुषाभ्यां मध्यादे क्षुत्पिण्यासया । तृष्णाः कामेन बाध्यन्ते निद्रया निशि ज्ञेन्तवः ॥ ४७
 अर्थस्योपार्जने दुःखं दुःखमर्जितरक्षणे । नाशे दुःखं व्यये दुःखमर्थस्यैव कुतः सुखम् ॥ ४८
 चौरेभ्यः सलिलेभ्योऽप्ये: स्वजनात्पार्थिवादपि । भयमर्थवतां नित्यं मृत्योर्देहभृतामिव ॥ ४९
 स्वे यथा पक्षिभिर्मासं भुज्यते श्वापदैर्भुवि । जले च भक्ष्यते मत्स्यैस्तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥ ५०
 विमोहयन्ति संपत्सु तापयन्ति विपत्सु वा । वेदयन्त्यर्जने दुःखं कथमर्थाः सुखावहाः ॥ ५१
 प्रागर्थं याति चोद्दिगः पश्चात्सर्वार्थनिःस्मृहः । जन्तुरर्थागमावापि सुखी स्यात्तेन दुःख्यपि ५२
 ऐमन्ते शिशिरे दुःखं ग्रीष्मे तापश्च दारुणाः । प्रावृष्ट्यत्यल्पवृष्टिभ्यां कालेऽप्येवं कुतः सुखम् ॥ ५३
 विवाहविस्तरे दुःखं तद्भौद्धाने पुनः । प्रसवैरपि दुःखैश्च दुःखं विष्णादिकर्मजम् ॥ ५४
 दन्ताक्षिरोगे पुत्रस्य द्वा कष्ठं किं करोम्यहम् । गावो नष्टाः कृषिर्भग्ना भार्या च प्रपलायिता ५५
 अमी शाश्वर्णिकाः प्राप्ता भयं मे शंसिनो ग्रहाः । वालापत्या च मे भार्या किं करिष्यति वै धनम्
 प्रदेयकाले कन्यायाः कीदृशश्च वरो भवेत् । एतच्छिन्नाभिभूतानां कुतः सौख्यं कुदुम्बिनाम् ॥ ५७
 कुदुम्बचिन्नाकुलितस्य पुंसः श्रुतं च शीलं च गुणाश्च सर्वे ।

अपहृकुम्भे निहिता इवाऽप्यः प्रयान्ति देहेन समं विनाशम् ॥ ५८

राज्येऽपि हि कुतः सौख्यं सन्धिविग्रहचिन्तया । पुत्रादपि भयं यत्र तत्र सौख्यं हि कीदृशम् ॥
 स्वजातीयाद्ययं प्रायः सर्वेषामेव देहिनाम् । एकद्रव्याभिलाषित्वाच्छुनामिव परस्परम् ॥ ५९
 न प्रविश्य वनं कथिन्नृपः रुयातो हि भूतले । निखिलं यस्तिरस्तुत्य सुखं तिष्ठति निर्भयः ६१
 युद्धे वादुसहस्रं हि पातयामास भूतले । श्रीमतः कार्तवीर्यस्य क्राष्णिपुत्रः प्रतापवान् ॥ ६२
 क्राष्णिपुत्रस्य रामपर्स्य रामो दशरथात्मजः । जघान वीर्यमतुलशूर्वर्गं सुमहात्पनः ॥ ६३
 जैरासंधेन रामस्य तेजसा नाशितं यर्त्तः । जरासंभस्य भीमेन तस्यापि पैवैनात्मजः ॥ ६४
 हनुर्मान्धरतेनापि प्रक्षिप्तः पतितः स्थितौ । निवातकवचाः सर्वे दानवा बलदर्पिताः ॥ ६५
 जितवानर्जुनस्तान्वै गोपैः स च विनिर्जितः । सूर्यः प्रतापशुक्तो हि मेघैः संछायते कृचित् ६६
 क्षिप्यन्ते वायुना मेघा वायोर्वीर्यं नगैर्जितम् । दशन्ते वहिना शैलाः स वहिः शाम्यते जलैः ॥
 तज्जलं शोष्यते सूर्यैस्ते सूर्याः संहैं वारिणा(?) । त्रयो लोकाः समेताश्च नश्यन्ते ब्रह्मणो दिने ६८

१ घ. अ. ट. सा काम्यौषधलेपेन । छ. स. सच्छान्त्यौषधलेपेन । २ घ. स. कुद्धाधिः । ३ क. अ. च. छ. स. ८.
 प्रबोधे । न. प्रारम्भे । ४ ट. तृष्णा कामेन नाध्येत निँ । ५ ट. तस्ततः । ६ ढ. छ. स. द. विमोहयन्ति । ७ ढ. छ. ३.
 ढ. °हः । तयोरंथपतिर्दुःखी सुखी सर्वार्थसाधकः । है ॥ ८ घ. उ. ढ. °णः । सवातातपृ० । ९ ढ. दुःखमिष्टादिकर्मतः । द० ।
 १० क. अ. च. छ. ढ. ढ. °र्या कः करिष्यति बन्धनं । ११ ढ. °यान्ति वान्यवाः । प्र० । १२ न. °मध वर्ष द० । १३ न.
 जनदानस्य रामेण ते । १४ न. °शः । जामदग्न्यप्रभावेष तः । १५ न. परमात्मनः । है ॥ १६ न. °मानपि सूर्येण प्र० ।
 १७ °हस्तरिणा । त्रैलोक्येन स० । इति कृचित्पुस्तके ।

ब्रह्माऽपि विद्जैः सार्वमुपसंहिते पुनः । परार्धद्वयकालान्ते शिवेन परमात्मना ॥	१६९
एवं नैवास्ति संसारे यस्य सर्वोत्तमं पदम् । विहायैकं जगभारथं परमात्मानमव्ययम् ॥	१७०
कालं यान्ति सुराः सर्वे प्रतिमानेन वर्जिताः । एवं भूते जगत्यस्मिन्कः पुनः पण्डितोऽपि वा १७१	
न चास्ति सर्ववित्कश्चिष्ठ च मूर्खवशं सर्वशः । यो यदस्तु विजानाति तत्र तत्र स पण्डितः १७२	
समाधाने तु सर्वत्र प्रभावः सहशः स्मृतः । स्थितस्यातिशयत्वेन प्रभावः कस्यचित्कचित् ॥१७३	
दानवैर्निर्जिता देवास्ते देवैर्निर्जिताः पुनः । इत्यन्योन्यं स्थितावेतौ भाग्यैर्जयपराजयौ ॥ १७४	
एवं वस्त्रयुगं राजन्प्रस्थमात्रं तु भोजनम् । मानं छत्रासनं चैव सुखदुःखाय केवलम् ॥ १७५	
सर्वभौमोऽपि भवति श्रद्धामात्रपरिग्रहः । उदकुम्भसहस्रेभ्यः क्लेशायासप्रविस्तरः ॥	१७६
प्रत्युषे तूर्णनिर्घोषः सेतां पुरनिवासिभिः । राज्येऽभिमानमात्रं हि ममेदं वासते श्रृङ्गे ॥	१७७
संवाभरणवृक्षारः सर्वमालेपनं परम् । सर्वसंलिपिं गीतं चित्तमुन्मत्तचेष्टिष्ठम् ॥	१७८
इत्येवं राज्यसंभोगैः कुतः सौख्यं विचारतः । वृषाणां विग्रहे चिन्ता वाऽन्योन्यविजिगीषया १७९	
प्रायेण श्रीमदालेपाभ्युच्छाद्या पहानृपाः । स्वर्गं प्राप्ना निपतिताः कः श्रिया विन्दते सुखम् १८०	
स्वर्गेऽपि हि कुतः सौख्यं दृष्ट्वा दीप्तां परश्रियम् । उपर्युपरि देवानामन्योन्यातिशयस्थिताम् १८१	
नरैः पुण्यफलं स्वर्गे पूलच्छेदेन भुज्यते । यदर्थं क्रियते कर्म तत्र दोषस्तु दारुणः ॥	१८२
[*छिक्षपूलस्तर्हर्यद्विवशः पतितः क्षितौ] । क्षीणपुण्यास्ततस्तद्विभिपतन्ति दिवौकसः ॥	१८३
सुखाभिलाषनिष्ठानां सुखभोगादिसंप्रुद्यैः । अकस्मात्पतितं दुःखं कंष्टं स्वर्गे दिवौकसाम् ॥१८४	
इति स्वर्गेऽपि देवानां नास्ति सौख्यं विचारतः । क्षयश्च विषयासिद्धौ स्वर्गे भोगाय कर्मणः १८५	
तत्र दुःखं महत्कष्टं नरकाग्निषु देहिनाम् । घोरैश्च विविधैर्भविर्विवर्ज्ञनः कायसंभवैः ॥	१८६
कुठरच्छेदनं तीव्रं वैलकलानां च तंक्षणम् । पर्णशाखाफलानां च पातश्चण्डेन वायुना ॥	१८७
तन्युलनाशश्च गजैरन्वैश्चैव हि देहिभिः । दावाग्निहिमपातैश्च दुःखं स्थावरजातिषु ॥	१८८
पश्नामात्मशमनं दण्डताढनमेव च । नासावेधेन संत्रासः प्रतीदेन सुताढनम् ॥	१८९
वेशकाष्ठादिनिगदैरदुशेनाङ्गवन्धनम् । भावेन मनसा क्लेशैर्भिक्षायुवादिपीडनम् ॥	१९०
आत्मयूथवियोगैश्च बलाद्यनवन्धनैः । पश्नानां सन्ति कायानामेवं दुःखान्यनेकक्षः ॥	१९१
वर्षीशीतातपाहुःखं सुक्ष्मं ग्रहपश्चिणाम् । क्लेशमानातिकायानामेवं दुःखान्यनेकक्षा ॥	१९२
गर्भवासे महदुःखं [*जन्मदुःखं तथा नृणाम् । सुबाल्ये च महदुःखं] कौमारे गुरुशासनम् १९३	
यौवने कामरागाभ्यां दुःखं चैवेष्यया पुनः । कृषिवाणिज्यसेवाद्यैः सुगोरक्षादिर्भिः ॥ १९४	

* एताण्डित्यान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ड. च. छ. स. ठ. ड. ए. उत्तरकस्थः । * क. ख. घ. ड. च. छ. स. ठ. ड. पुस्तकस्थमेतत् ।

१ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ठ. ड. °म् । शात्वा सातिशयं सर्ववित्मानं विवर्जयेत् । ए० । छ. °म् । शात्वा सातिशयं सर्वमभिमानं विवर्जयेत् । ए० । ट. °म् । शात्वा याति शमं सर्वे प्रीतिमानो विवर्जयेत् । ए० । २ क. ख. ड. च. छ. स. °म् । पानं शश्याऽऽस्ते । ३ अ. °प्राणने । ४ छ. स. खद्वामात्रपरिग्रहः । ५ क. ख. ड. च. छ. स. ठ. समे । ६ क. ख. च. हि सरैव वा० । ७ क. ख. ड. च. छ. स. ठ. ड. सर्वमामरणं सारः । ८ घ. ट. ड. °तं नित्यम् । ९ क. ख. ड. च. छ. स. ठ. °ते । तदाऽन्यतिक्षय० । १० छ. रट० । ११ क. ख. ड. च. छ. स. ठ. तत्कलाना० । १२ क. ख. ड. च. छ. स. घ. ठ. तत्क्षणम् । १३ अ. रक्षणम् । १४ क. ख. ड. च. छ. स. ठ. °ने । तद्दुमुक्षा सर्पणो कोषे दुःखं च दाहणम् । दुष्टाना धातनं लोके पाशेन च निवन्धनम् । अकस्मात्मन्यं मरणं कीटादीना० मुदुमुदु० । १५ क. ख. ड. च. छ. स. ठ. °त्ये दुःखं चाहानं कौ० । १६ ड. °तं वै विषयात्पुनः ।

दृद्धभावे च जरया व्याधिभिश्च परीडनात् । मरणे च महदुःखे प्रार्थनायां ततोऽधिकम् ॥ १९५
राजाग्निजलदाधात्तौरशक्तुभयं महत् । अर्थस्यार्जनरक्षायां दुःखे नाशे भवेत्पुनः ॥ १९६
कार्पण्यं मत्सरोद्देगो धनाधिक्ये भयं महत् । अकार्ये संप्रवृत्तिश्च दुःखानि धनिनां नैप ॥ १९७
भृत्यवृत्तिः कुसीदं च दासत्वं परैवञ्चनम् । इष्टानिष्ठवियोगैश्च संयोगैश्च सहस्रशः ॥ १९८
कुर्भिक्षं कुर्भगत्वं च मूर्खत्वं च दरिद्रता । अधरोत्तरभागश्च नरकं राज्यविक्रमम् ॥ १९९
अन्योन्यतो भवेत् दुःखमन्योन्याभिभवस्तथा । अन्योन्याच्च प्रकोपश्च राज्ञो दुःखं महीभृताम् ॥
अनित्यता प्रभावानां कृतकर्मस्य देहिनः । अन्योन्यमर्मभेदार्थमन्योन्यकरपीडनम् ॥

लुब्धश्च पापमोहेन त्रैन्योन्यस्य च भक्षणम् ॥ २०१
इत्येवमादिभिर्दुःखैर्यसाद्रस्तं चराचरम् । विबुशादिमनुष्यान्तं तस्मात्सर्वं त्यजेऽबुधः ॥ २०२
स्कन्धात्सकन्धे नयनभारं विश्रामं मन्यते यथा । तद्वत्सर्वमिदं लोके दुःखं दुःखेन शास्त्र्यति २०३
अन्योन्यातिशयोपेताः संभवा भोगसंप्लवे । धर्मक्षयाच्च देवानां दिवि दुःखमवस्थितम् ॥ २०४
नानायोनिसहस्रेषु संभवः पुण्यसंक्षयात् । रोगाश्च विविधाकारा देवलोकेऽपि ये स्मृताः ॥ २०५
यद्वस्य हि शिरश्छिभ्रमभिभ्यां संधितं पुनः । तेन दोषेण यज्ञस्य शिरोरोगः सदैव हि ॥ २०६
मार्तण्डानां महत्कुष्ठं वरुणस्य जलोदरः । पूष्णो दशनवैकल्यं भुजस्तम्भः शक्तीपतेः ॥ २०७
सुमहाक्षयरोगश्च सोमस्यापि प्रकीर्तिः । ज्वरस्तु सुमहानासीद्वक्षस्यापि प्रजापतेः ॥ २०८

कल्पे कल्पे च देवानां महतामपि संक्षयः । परार्धद्वयकालान्ते ब्रह्मणश्चाप्यनित्यता ॥ २०९
दक्षस्य दुहितां पुत्रीं ब्रह्मा कायितवान्तुँनः । क्रोधेन चण्डिकां देवीं योगजां शप्तवान्प्रभुः ॥ २१०
कामक्रोधौ स्थितौ यत्र तत्र दोषास्तदात्मकाः । दुःखानि च समस्तानि संस्थितानि न संशयः
र्विश्लेषजन्ममरणं सर्वाशित्वं हविर्भुजम् (:) । स्त्रीवधः कामशक्तिश्च संारण्यं पाण्डवेन वै (?) २१२
रुद्रेण त्रिपुरं दग्धं दक्षयज्ञश्च नाशितः । स्कन्धस्य जन्मवै शुद्धात्क्रीडादीनां सहस्रैशः ॥ २१३
एवं त्रयोऽपि रागाद्यैर्देवैर्देवाः समन्विताः । एभ्यः परः प्रभुः शान्तः परिपूर्णः स मुक्तिदः ॥
एवमेतज्जगत्सर्वमन्योन्यातिशये स्थितम् । दुःखैराकुलितं झात्वा निर्वेदं परमं ब्रजेत् ॥ २१५
निर्वेदाच्च विरागः स्याद्विरागाज्ज्ञानसंभवः । झानेन तत्परं झात्वा शिवं मुक्तिमवासुयात् ॥ २१६
समस्तदुःखानिर्मुक्तः स्वंस्थाने स सुखी सदा । सर्वज्ञः परिपूर्णश्च मुक्त इत्यभिधीयते ॥ २१७

मातालिरुचाच—

एतते सर्वपार्व्यातं यत्त्वया परिपृच्छितम् । धर्माधर्मविवेको हि सर्वज्ञानसमुच्चयः ॥

इन्द्रलोकं प्रगन्तव्यं देवराजस्य शासनात् ॥ २१८

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाल्याने मातापितृर्तीर्थमाहात्म्ये षष्ठ्यष्टिमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—६७६८

१ क. ख. घ. ढ. च. छ. स. ट. ड. द. 'रो दम्भो धौ' । २ क. ख. ढ. च. छ. स. द. सदा । ३ क. ख. ढ. च.
छ. स. द. 'रतञ्चता' । इ० । ४ क. ख. ढ. च. छ. स. द. 'विप्रम्' । ५ अ. 'न्योन्यशापतो नाशं भगवो भोगसंभवे'
६ ट. ड. 'धक्षयकाले तु वै' । ७ ट. 'न्युरा' । क्वो । ८ घ. ज. ट. ड. विशीर्णजन्ममरणं सर्वाशित्वं हविर्भुजम् । ९ अ.
स्त्रीवधः । १० क. ख. च. ढ. सामर्थ्यं । उ. छ. स. द. सामर्थ्यं । ११ क. ख. ढ. च. छ. स. द. 'वै वले' । इ० । १२
अ. 'न्मने शुद्धिः क्रीडावीतं सं' । १३ अ. 'स्तद्वृक्' । ए० । १४ क. ख. घ. ढ. च. छ. स. ट. ड. स्वस्थात्मा ।

अथ सप्तशिष्टिमोऽध्यायः ।

यथातिरुवाच—

अस्मद्ग्राम्यप्रेलब्धं च भवतो दर्शनं परम् । संजातं शक्रसंवाह यतः श्रेयो ममातुलम् ॥ १
मानवा मर्त्यलोके च पापं कुर्वन्ति दारूणम् । तेषां कर्मविपाकं च मातले वद सांप्रतम् ॥ २

यातलिरुवाच—

श्रुयतामभिधास्यापि पापाचारस्य लक्षणम् । श्रुते सति महाज्ञानमत्र लोके प्रजायते ॥ ३
वेदनिन्दा प्रकुर्वन्ति ब्रह्माचारस्य कुत्सनम् । महापातकमेवापि ज्ञातव्यं ज्ञानपण्डितैः ॥ ४

साधूनामपि सर्वेषां यः पीडां हि समाचरेत् । महापातकमेवापि प्रायश्चित्ते न हि व्रजेत् ॥ ५

कुलाचारं परित्यज्य अन्याचारं व्रजन्ति ये । एतत्पातकसंचारं कथितं तत्त्वेदिभिः ॥ ६

मातापित्रोश्च यो निन्दां ताडयेद्गिर्णीं सदौ । स्वसारं निन्दयेद्यो वै तदेव पातकं ध्रुवम् ॥ ७

संग्रामे श्राद्धकालेऽपि पञ्चकोशान्तरे स्थितम् । जामातरं परित्यज्य अन्यं च भगिनीसुतम् ॥ ८

स्वसारं चैव राजेन्द्रं परित्यज्य प्रवर्तते । कामात्कोधाद्याद्वाऽपि अन्यं भोजयते सदा ॥ ९

पितरो नैव भुज्ञन्ति श्राद्धे विन्मं व्रजन्ति ये । एतत्सुपातकं तस्य पितृघातः (त)समं कृतम् ॥ १०

दानकालेऽपि संप्राप्तं आगता ब्राह्मणाः किल । [**पूर्विरिदानं परित्यज्य कतिभ्यो हि प्रवर्तते] ॥ ११

एकस्मै दीयते दानमन्येभ्योऽथ न दीयते । एतत्सुपातकं घोरं दानभ्रंशकरं स्मृतम् ॥ १२

यजमानश्च स्वगृहं प्रस्थितान्ब्राह्मणांस्त्यजेत् । तेषु त्यक्तेषु यदानं न तदानस्य लक्षणम् ॥ १३

सप्ताश्रितं च वै विष्णुं संवर्चाचारसमान्वितम् । सर्वैः पुण्यैः सप्तायुक्तं सुदानैर्वहुभिर्वृष्टिः ॥

तं सप्तम्भव्यचर्यं विद्वांसं प्राप्तं विष्णुं सदाऽहयेत् ॥ १४

तं संत्यज्य ददेशानमन्यस्मै ब्राह्मणाय च । दत्तं तु तत्त्वेत्सस्य निष्फलं नात्र संशयः ॥ १५

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चापि चतुर्थकः । पुण्यकालेषु सर्वेषु निर्धनं पूजयेद्विजम् ॥ १६

[**पूर्वं वाऽपि च विद्वांसं तस्य पुण्यफलं गृणु । अभ्येषस्य यज्ञस्य फलं तस्य प्रजायते] ॥ १७

तस्माद्दि कारणाद्वाजज्ञाकर्यं प्राप्तं च कारयेत् । अन्यो विष्णः समायातस्तकालं श्राद्धकर्मणि ॥

उभौ तौ पूजयेत्तत्र भोजनाच्छादनैस्तथा । ताम्बूलैर्दक्षिणाभिश्च पितरस्तस्य हर्षिताः ॥ १९

श्राद्धभुक्ताय विष्णाय न दथादक्षिणां तथा । आदराच्छादकर्ता यो गोहत्यादिसमं लभेत् ॥ २०

द्वावेतौ पूजयेत्समाच्छादे च नृपसत्तम् । निर्धनस्तत्प्रभावादौ तयेकं हि प्रपूजयेत् ॥ २१

व्यतीपाते च संप्राप्ते वैष्णवौ च नृपोत्तम् । अमायां च महाराज ज्याहे चांपराह्वके ॥

श्राद्धमेवं प्रकर्तव्यं ब्राह्मणादिसवर्णकैः ॥ २२

यद्युपयथा महाराज ऋत्विजश्च प्रकारयेत् । तथा विष्णाः प्रकर्तव्याः श्राद्धदानं च सर्वदा ॥ २३

* एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठः क. ख. घ. ङ. च. छ. ज. ट. ढ. द. पुस्तकस्यः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ढ. छ. स. उ. पुस्तकस्यः ।

१ क. ख. ढ. च. छ. झ. द. 'प्रसङ्गेन भ' । २ क. ख. ढ. च. छ. स. उ. 'ज्ञाने प्रश्नकाले प्र' । ३ उ. ढ. 'दा पितृस्तान निन्दयेत्सत्तमेऽ' । ४ क. ख. ढ. च. छ. स. उ. 'च दुहितासु' । ५ उ. ढ. 'निति देवावैव न भुज्ञते' । ६ उ. शुमिदानं परित्यज्य कतिभ्यो हि प्रदीयते । ७ क. ख. ढ. च. छ. स. उ. धर्माचारसमान्वितम् । ८ उ. 'प' । सूर्यं न गणयेद्विद्वांसं पोष्यं विष्णुं सदा भवेत् । ९ क. ख. ढ. घ. छ. उ. संश्रितं । १० क. ख. ढ. च. छ. उ. चापरपक्षके । ११ उ. 'न(जा)य स' ।

[*अविज्ञातः प्रकर्तव्यो ब्राह्मणो नैव जानता । यस्यापि ज्ञायते वंशः कुलं त्रिपुरुषं तथा] ॥	
आचारश्च तथा राजेस्तान्विश्रान्त्सनियन्त्रयेत् ॥	२४
कुलं न ज्ञायते यस्य आचारेण विचारयेत् । श्राद्धे दाने प्रकर्तव्ये विशुद्धो मूर्खं एव हि ॥	२५
अविज्ञातो भवेद्विषो वेदवेदाङ्गपारगः । श्राद्धादानं प्रकर्तव्यं तस्माद्विमं निमन्त्रयेत् ॥	२६
आतिथ्यं तु प्रकर्तव्यमपूर्वं नृपसन्तम् । अन्यथा कुरुते पापी स याति नरकं ध्रुवम् ॥	२७
तस्माद्विः प्रकर्तव्यो दाने श्राद्धे च पर्वसु । आदौ परीक्षयेद्विमं श्राद्धे दाने प्रकारयेत् ॥	२८
नाभन्ति तस्य वै गेहे पितरो विप्रवर्जिताः । शार्यं दत्त्वा ततो यान्ति श्राद्धादै विप्रवर्जितात् ॥	
महापापी भवेत्सोऽपि ब्रह्महा स च कथ्यते ॥	२९
यैवाचारं परित्यज्य यो वर्तेत नराधिप । महापापी स विज्ञेयः सर्वधर्मविहिष्ठुतः ॥	३०
ये त्यजन्ति शिवाचारं वैष्णवं भोगदायकम् । निन्दन्ति ब्राह्मणान्धर्मान्विज्ञेयाः पापवर्धनाः ॥३१	
शिवाचारं परित्यज्य शिवभक्तान्दिष्टन्ति च । हरिं निन्दन्ति ये पापा ब्रह्मदेष्कराः सदा ॥	
आचारानन्दकाश्रैव महापातककुर्त्तमाः ॥	३२
आदौ पूज्यं परं ज्ञानं पुण्यं भागवतं तथा । वैष्णवं हरिवंशं च मात्स्यकं कूर्ममेव च ॥	३३
ये पूजयन्ति पादं च तेषां श्रेयो वदाम्यहम् । प्रत्यक्षं तेन वै देवः पूजितो मधुमूदनः ॥	३४
तस्मात्पूजयेऽज्ञानं वैष्णवं विष्णुवल्लभम् । देवस्थाने हि नित्यं वै वैष्णवं पुस्तकं नृप ॥	
तस्मिन्पूजिते विप्रपूजितः कमलापतिः ॥	३५
असंपूज्यं हरेऽर्जानं येऽधीयते लिखन्ति च । अज्ञाय तत्प्रयच्छन्ति शृणवन्ति धारयन्ति च ॥	३६
विक्रीणन्ति च लोभेन कुञ्जननियमेन च । असंस्कृतप्रदेशे तु यथेष्टु स्थापयन्ति च ॥	३७
हरेऽर्जानं यथाक्षेमं प्रत्यक्षाश्च प्रकाशयेत् । अधीते च समर्थश्च यः प्रसादं करोति च ॥	३८
अशुचिशाशुचिस्थाने यः प्रवक्ति शृणोति च । इति सर्वं समासेन गुरुनिन्दासमं समृद्धम् ॥	३९
गुरुपूजामकृत्वैव यः शास्त्रं श्रोतुभिच्छति । न करोति च शुश्रूषामाज्ञाभङ्गं च भावयेत् ॥	४०
नाभिनन्दति तद्वाक्यमुत्तरं च प्रयच्छति । गुरुकर्माभिसाध्यं च तदुपेक्षां करोति च ॥	४१
गुरुमार्तमशक्तं वा विदेशे प्रस्थितं तथा । अरिभिः परिभूतं वा यः संत्यजति पापकृत् ॥	
पठमानं पुराणं तु तस्य पापं वदाम्यहम् ॥	४२
कुम्भीपाके वसेत्तावधावदिन्द्राश्चतुर्दश । पठमानं गुरुं यो हि उपेक्षयति पापधीः ॥	४३
तस्यापि पातकं घोरं चिरं नरकदायकम् । भार्यापुत्रेषु मित्रेषु यथावज्ञां करोति च ॥	
इत्येतत्पातकं ज्ञेयं गुरुनिन्दासमं महत् ॥	४४
ब्रह्मघः स्वर्णस्तेयी च गौहन्ता गुरुतल्पगः । महापातकिनस्त्वेते योगनाशकपञ्चमाः ॥	४५
क्रोधाद्वेषाङ्गयाङ्गाभाङ्गास्य विशेषतः । मर्मादिकृन्तको यश्च ब्रह्मघः स प्रकीर्तिः ॥	४६
ब्राह्मणं यः समाहृय याचमानमकिञ्चनम् । पश्चामास्तीति यो झूयात्स च वै ब्रह्महा स्मृतः ॥४७	
यस्तु विद्याभिमानेन निस्तेजयति च द्विजान् । उदासीनान्सभामङ्गे ब्रह्महा स प्रकीर्तिः ॥४८	
पित्यागुरुरथाऽत्मानं नयत्युत्कर्षतां बलात् । गुरुं विवोधयेद्यस्तु स च वै ब्रह्महा स्मृतः ॥४९	

* एतच्छान्तर्गतः पाठो छ. ढ. पुस्तकस्तुः ।

क्षुत्तर्णार्तपदेहानां यदभ्यं भोकुमिच्छताम् । यः समाचरते विश्वं तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥	५०
पिशुनः सर्वलोकानां रन्धान्वेषणतत्परः । उद्देजनकरः कूरः स च वै ब्रह्महा स्मृतः ॥	५१
देवदिजगवां भूमिं पूर्वदत्तां हरेतु यः । मनष्टामपि कालेन तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥	५२
द्विजविचापहरणं परेण समुपार्जितम् । ब्रह्महत्यासमं इयं तस्य पातकमुत्तमम् ॥	५३
अग्निहोत्रं परित्यज्य पश्चयज्ञादिकर्म च । मातापित्रोर्गुरुणां च कूटसाक्षयं चेयश्चरेत् ॥	५४
अप्रियं शिवभक्तानामभक्ष्यस्य च भक्षणम् । वने निरपराधानां शाणिनां च प्रपारणम् ॥	५५
गवां गोष्ठै देवघृहे पुरे ग्रामे च दीपनम् । इति पापानि घोराणिं पूर्वपापसमानि तु ॥	५६
दीनसर्वस्वहरणं परस्तीजजवाजिनाम् । गोभूरजतरत्नानामोषधीर्ना रसस्य च ॥	५७
चन्दनागरुक्पूरकस्त्रौपूपवाससाम् । परन्यासापहरणं स्वर्णस्तेयसमं स्मृतम् ॥	५८
कन्याया वरयोग्याया अदानं सहशे वरे । पुत्रमित्रकलत्रेषु गमनं भगिनीषु च ॥	५९
कुमारीसाहसं घोरमन्त्यजस्तीनिषेवणम् । सर्वर्णायाश गमनं गुरुत्वप्यसमं स्मृतम् ॥	६०
महापातकतुल्यानि पापान्युक्तानि यानि तु । तानि पातकसंज्ञानि तत्पश्चातुपपातकम् ॥	६१
[*द्विजायार्थं प्रतिज्ञाय न प्रयच्छति यः पुनः । न च तत्स्मरते नित्यं तुल्यं तदुपपातकम्] ॥६२	
द्विजद्रव्यापहरणं भर्यादाया व्यतिक्रमः । अतियानोऽतिकोपश्च दाम्भिकत्वं कृतम्भता ॥	६३
अत्यन्तविषयासक्तिः कार्पण्यं शाल्यमत्सरम् । परदाराभिगमनं साध्वीकन्याविदूषणम् ॥	६४
परिवित्तिः परिवेत्ता यया च परिविद्यते । तयोर्दीनं च कन्यायायास्तयोरेव च याजनम् ॥	६५
पुत्रमित्रकलत्राणामभावे स्वामिनस्तथा । भार्याणां च परित्याग(गः)साधूनां च तपस्त्विनाम् ॥६६	
गवां क्षत्रियवैश्यानां स्त्रीशूद्राणां च घातनम् । शिवायतनवृक्षाणां पुष्पारामविनाशनम् ॥	६७
यः पीडामाश्रमस्थानामाचेरेदलिपकामपि । तद्वृत्यपरिवर्गस्य शूद्रात्परतरस्य च ॥	६८
वस्त्रधान्यपशुस्तेयमयाच्यानां प्रयाचनम् । यज्ञारामतडागानां दारापत्यस्य विक्रयः ॥	६९
तीर्थयात्रोपवासानां व्रतानां च सुकर्मणाम् । स्त्रीधनान्युपजीवन्ति स्त्रीभवात्यन्नजीवितांः ॥	७०
अधर्मं विशूद्यायस्तु अधर्मं वर्णते नरः । परदोषप्रवादी च परच्छिद्रावलोककः ॥	७१
परद्रव्याभिलाषी च परदारावलोककः । एते गोप्यसमानास्तु ज्ञातव्या त्रृपनन्दनं ॥	७२
यः कर्ता(?)सर्वशास्त्राणां यो हर्ता पशुविक्रीय । निर्दयोऽतीव भृत्येषु पशूनां दमकश्च यः ॥	७३
पिथृया प्रवदते वाचमार्कर्णयति यश्च ताम् ॥ स्वामित्रिगुरुद्वेषी मायावी चपलः शटः ॥	७४
[*ये भार्यापुत्रमित्राणि बालवृद्धकृशभाराः । भृत्यानतिथिवन्धूश्च त्यक्त्वाऽभन्ति बुभुक्षितान् ॥	
यैतिमिष्ठं समक्षन्ति नो वाऽप्यन्नं ददति च । पृथक्पाकी स विश्वेयो ब्रह्मवादिषु गर्हितः] ॥७६	
नियमान्स्वयमादाय ये त्यजन्त्यजितेन्द्रियाः । प्रवर्गा वशिता यैश्च संयुक्ता ये च मैथ्यैः ॥	७७

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. छ. श. ड. द्वपुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. छ. श. ड. द्व. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ङ. च. छ. श. ड. न्यासेन । २ ग. च सुहृष्टः । अ० । ३ क. ख. ङ. च. छ. श. ड. द्व. ष्टेवने चामैः पु० । ४ क. ख. ङ. च. छ. श. ड. द्व. °पि सुरापानस् । ५ क. ख. ङ. च. छ. श. ड. द्व. °रीपद्वा० । ६ ड. भ० । एतासो चैव ग० । ७ क. ख. ङ. च. छ. श. ड. अन्यत्र विं । ८ ट. साधुमत्सरः । ९ क. ख. ङ. च. छ. श. ड. द्व. °ताः । स्वर्घम् विक्षेपस्तु स्वर्घम् व० । घ. ज. °ताः । अधर्मं विशूद्यायस्तु स्वर्घम् । १० ट. °न । विक्षर्ता० । ११ घ. ट. ठ. भुजते०

ये चापि क्षतरोगार्ता गां पिपासाकुधातुराम् । न पालयन्ति यत्नेन ते गोद्धा नारकाः स्मृताः ॥ ७१
 सर्वपरता ये च चतुष्प्रात्सेवभेदकाः । साधून्विप्रगुरुंशैव ये वै गां ताहयन्ति च ॥ ७२
 ये ताहयन्ति निर्देशां नारीं साधुपदे स्थिताम् । आलस्यबद्धसर्वाङ्गो यः स्वपिति मुहुर्मुहुः ॥ ७३
 बुर्वलांश्च नियुज्ञन्ति बलाच्च प्रेषयन्ति च । पीडयन्त्यतिभारेण सक्षतान्वाहयन्ति च ॥ ७४
 वृषभाणां च वृषणौ पेषयन्ति च दुर्जनाः । गोवत्सानां च दमनं महापातकसंभितम् ॥ ७५
 आशया समनुपासं क्षुतृष्णाश्रमपीडितम् । ये चातिर्थं न मन्यन्ते ते वै निरयगामिनः ॥ ७६
 अनार्थं विकलं दीनं बालं बृद्धं क्षुधातुराम् । नानुकम्यन्ति ये भूढास्ते यान्ति निरयार्णवम् ॥ ७७
 अजाविको माहिषिको यः शूद्रावृषलीपतिः । शूद्रो विग्रस्य क्षत्रस्य य आचारेण वर्तते ॥ ७८
 शिलिनः कारवो वैद्यास्तथां देवलका नराः । भृतकां बूत्यकर्माणां सर्वे निरयगामिनः ॥ ७९
 यशोदितमतिकम्य स्वेच्छा आहरेत्करम् । नरके परिपच्येत यश्च दीङ्डं हृथा नयेत् ॥ ८०
 उत्कौचैरधिकृतैस्तस्करैश्च प्रपीडिता । यस्य राङ्गः प्रजा राष्ट्रे पच्यते नरकेषु सः ॥ ८१
 ये द्विजाः प्रतिशृङ्खन्ति नृपस्यान्यायवार्तीनः । प्रयान्ति तेऽपि घोरेषु नरकेषु न संशयः ॥ ८२
 पौपकारकपौराणां यत्पापं पार्थिवस्य च । तेन भीतो नृपः कुर्यात्प्रजानां परिनिग्रहम् ॥ ८३
 अचौरं चौरवद्यश्च चौरं चाचौरवत्पुनः । अविचार्यं नृपः कुर्यात्सोऽपि वै नरकं ब्रजेत् ॥ ८४
 घृततैलानुपानानि मधु मांसं सुरासवम् । गुहेषुक्षीरशाकादि दधिमूलफलानि च ॥ ८५
 तृणकाष्ठं पुष्पपत्रे कांस्यं रजतमेव वा । उपानच्छत्रशकटशिविकानाशनं गृहु ॥ ८६
 ताम्रं सीसं त्रुपु कांस्यं शङ्खाद्यं रजतोद्भवम् । वादित्रं वेणुवंशाद्यं गृहस्योपस्कराणि च ॥ ८७
 ऊर्णीकार्पासकौशेयरङ्गपेत्रोत्तराणि च । तथा सूक्ष्माणि वस्त्राणि यैऽन्येषां वै हरन्ति च ॥ ८८
 एवमादीनि चान्यानि द्रव्याणि नरकं तु ते । गच्छन्ति सततं भूप हृत्वा हृत्वा गृहाधिपम् ॥ ८९
 बहुल्यकाश्यपि तथा परस्य ममताकृतम् । अपहृत्य नरो याति नरके नात्र संशयः ॥ ९०
 एवमादिकपापानि कुर्वद्विर्भरणोत्तरम् । शरीरं यातनार्थाय पूर्वाकारमवाप्यते ॥ ९१
 यमलोके ब्रजन्त्येते शरीरेण यमाङ्गया । यमदूर्तमहाघोरैर्नीयमानाः सुदुःखिताः ॥ ९२
 देवमानुषतिर्थामर्थमनियतात्मनाम् । [**धर्मराजः स्मृतः शास्ता सुघोरैर्विवैर्वयैः] ॥ ९३
 विनयाचारयुक्तानां प्रमादसलिलाशयात् । प्रायश्चित्तैर्गुरुः शास्ता न तु तैरिष्यते यमः ॥ ९४
 पारदारिकचौराणामन्यायव्यवहारिणाम् । नृपतिः शासकः प्रोक्तः प्रेष्ठभानां च धर्मराद् ॥ ९५
 तस्मात्कृतस्य पापस्य प्रायश्चित्तं समाचरेत् । नैन्यथा नश्यते पापं कल्पकोटिश्चैरपि ॥ ९६
 यः करोति स्वयं कर्म स भुक्ते तत्फलं नरः । [*कायेन मनसा वाचा तस्य वाऽधोगतिः फलम्

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठौ घ. ट. ठ. ड. पुस्तकस्यः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठौ घ. ट. ठ. ड. पुस्तकस्यः ।

१ ढ. 'ताः । मद्यापानरता ये च रहस्याक्षेत्रं' । २ ढ. 'अ न पुण्णन्ति नष्टाभान्वेषं' । ३ क. स्ल. ढ. च. छ. स.
 ढ. ठ. 'विकः सामुदी दृ' । ४ ढ. 'था देपकाता वृषभजाः । भृ' । ५ क. स्ल. ढ. च. छ. स. ढ. ठ. 'कामात्यं' । घ. ट.
 ठ. 'काः प्रेत्यं' । ६ घ. ट. ठ. ड. दण्डश्चिर्तुपः । उ' । ७ क. स्ल. घ. ढ. च. छ. स. ठ. ठ. ड. पारदारिकं । ८ घ.
 ट. ठ. ड. च । भवत्यरक्षितो घोरस्तस्य ब्राह्मेति वै प्रहः । अ' । ९ छ. स. ढ. च । भवत्यरक्षितो घोरो राहस्तस्य परि-
 प्रहः । अ' । १ क. स्ल. च. छ. स. ढ. 'प्रपोद्धानानि च । १० ढ. च. छ. ठ. ड. द. ये लोमेन ह' । ११ ढ. ठ. 'गि
 विविषानि च । नरकं तु धृवं गच्छेदपहृत्यात्प्रकान्वयपि । यद्वा तद्वा परद्रव्यमपि सर्वप्रमात्रकम् । अ' । १२ क. ड. प्रमताना॑
 १३ घ. स. ठ. ठ. ड. नामुकास्यान्यथा नाशः क' । १४ क. स. घ. ह. च. छ. स. ठ. ठ. ड. 'मे कारवृद्धाङ्गुलो दयेत् । क'

इति संक्षेपतः प्रोक्ताः पापभेदालिभाऽधुना । कथ्यन्ते गतयश्चित्रा नराणां पापकर्मणाम् ॥] १०५
[* एतत्तो वृपतेऽधर्मफलं प्रोक्तं सुविस्तरात्] । अन्यर्थिकं ते प्रवक्ष्यामि तन्मे शूहि नरोत्तम १०६
[* अधर्मस्य फलं प्रोक्तं धर्मस्यापि वदाम्यहम् । इत्युक्त्वा मातालिस्तत्र राजानं धर्मवत्सलम् ॥
तस्मिन्नर्थमप्सङ्गेन पुण्यं रुद्यातं महात्मनाम्] ॥ १०७

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिक्षण्डे वेनोपाल्याने मातापितृर्थे ययातिचरिते सप्तविंशतिमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—६८९३

अष्टविंशतिमोऽध्यायः ।

यथातिरुचा—

अधर्मस्य फलं सूतं श्रुतं सर्वं मया विभो । धर्मस्यापि फलं शूहि श्रोतुं कौतूहलं मम ॥ १

मातलिरुचा—

अथ पार्येरिमे यान्ति यमलोकं चतुर्विधाः । संत्रासजननं घोरं विवशाः सर्वदेहिनः ॥ २

गर्भस्थैर्जायपानैश्च वालैस्तरुणमध्यमैः । [* श्वीरुंनपुंसकैर्वृद्धैर्यातव्यं सर्वजन्मभिः ॥ ३]

शुभाशुभं कृतं कर्म देहिनां प्रविचार्यते । चित्रगुप्तादिमध्यस्थैर्ज्ञातव्यं सर्वदर्शिभिः ॥ ४

न तेऽत्र प्राणिनः सन्ति ये न यान्ति यमक्षयम् । अंत्र शान्तिकृतं कर्म स्मृत्युक्तं तद्विचारितम् ५

ये तत्र शुभकर्माणः सौम्यचित्ता दयान्विताः । ते नरा यान्ति सौम्येन यथा यमनिकेतनम् ॥ ६

यश्च दद्याद्विजेन्द्राणामुपानत्काष्ठपादुके । स विमानेन महता सुखं याति यमालयम् ॥ ७

छत्रदानेन गच्छन्ति पथा सान्देशं देहिनः । दिव्यवस्थपरीधाना यान्ति वस्त्रपदायिनः ॥ ८

शिविकायाः प्रदानेन विमानेन सुखं व्रजेत् । सुखासनप्रदानेन सुखं यान्ति यमालयम् ॥ ९

आरामकर्ता छायासु शीतलासु सुखं व्रजेत् । यान्ति पुष्पकयानेन पुष्पमालाप्रदायिनः ॥ १०

देवतागृहकर्ता च यतीनामाश्रमस्य च । अनाथस्याऽनुराणां चैं क्रीडत्यतिगृहोत्तैर्यैः ॥ ११

देवापिगुरुविप्राणां मातापित्रोश्च पूजर्कः । गुणान्वितेषु दीनेषु यच्छत्यावसथान्यपि ॥

स प्रयाति सर्वकामं स्थानं पैतामहं नृप ॥ १२

श्रद्धया येन विश्वाय दत्तं काकिणिमात्रकम् । स स्यादिव्यतिरिधर्भूप देवानां कीर्तिवर्धनः ॥

तस्माच्छ्रद्धान्वितैर्देवं तत्पर्फलं भवति ध्रुवम् ॥ १३

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिक्षण्डे वेनोपाल्याने ययातिचरिते पितृर्थेऽष्टविंशतिमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—६९०६

* अ. पुस्तक एवेदमेतत्तिहान्तर्गतम् । * एतत्तिहान्तर्गतः पादे घ. छ. श. ठ. पुस्तकस्थः । * एतत्तिहान्तर्गतः पादे घ. श. छ. श. ठ. पुस्तकस्थः ।

१ अ. छ. श. ठ. ठ. श. अवश्यं हि कृतं कर्म भोक्तव्यं ते । २ श. श. 'के । जननाथेन । ३ श. वराधेन ।
४ अ. च. कृत्वा याति शृँ । ५ अ. तमे । दें । ६ अ. छ. श. ठ. 'कः । आर्तेषु दीनेषु गुणान्वितेषु यद्युदया स्वस्यमपि
प्रदत्तम् । तत्सर्वकामान्समुच्चिति लोके आद्ये च दानं प्रबद्धान्ति सन्तः ॥ श्रद्धा प्रदाने विश्वेष्यमपि वालाप्रगत्रकम् । श्रद्धादाने
सदा तस्माच्छ्रद्धायास्तप्तस्तप्ते भवेत् । इ० ।

अथैकोनसत्तितमोऽध्यायः ।

मातलिरुवाच—

अथ धर्माः शिवेनोक्ताः शिवधर्मागमोक्तमाः । इयां विद्विविधानेन कर्मयोगमभेदतः ॥ १
 हिंसादिदोषभिर्मुक्ताः क्लेशायासविवर्जिताः । सर्वभूतहिताः शुद्धाः सुपूर्खमास्तु महाबलाः ॥ २
 अनन्तशाखाः कथिताः शिवमूलैकमास्थिताः । ज्ञानध्यानैसमायुक्ताः शिवधर्माः सनातनाः ॥ ३
 धारयन्ति शिवं यस्माद्वार्यते शिवभाषितैः । शिवधर्माश्रितास्तस्मात्सारार्णवतारणाः ॥ ४
 अथाहिंसा क्षमा सत्यं हीः श्रद्धेन्द्रियसंयमः । दानगिज्या ततो ध्यानं दशकं धर्मसाधनम् ॥ ५
 अथ व्यस्तैः समस्तैर्बा शिवधर्मैरनुष्टुतैः । शिवैकस्थानसंप्राप्तिरेकैव कल्पिता ॥ ६
 यथा भूः सर्वभूतानां स्थानं साधारणं स्मृतम् । तत्स्थानं शिवभक्तानामतुलं केवलं स्मृतम् ॥ ७
 यथेह सर्वभूतानां भोगाः सातिशयाः स्मृताः । मताः पुण्यविशेषेण भोगाः शिवपुरे तथा ॥ ८
 शुभाशुभफलं चात्र भुज्यते सर्वदा नृभिः । शिवधर्मस्य चैकस्य फलं तत्रोपभुज्यते ॥ ९
 यस्य याद्वभेत्पुण्यं श्रद्धापात्रविशेषतः । भोगाः शिवपुरे तस्य इयाः सातिशयाः शुभाः ॥ १०
 स्थानप्राप्तिः परं तुल्या भोगाः शान्तिमयाः स्मृताः । कुर्यात्तास्मिन्महास्थानं मर्हयोगजिगीषया ॥ ११
 सर्वातिशयमेवैकं भावितं च सुरोत्तमैः । आत्मयोगाधिष्ठयं स्याच्छिवः सर्वजगत्पतिः ॥ १२
 [*केचित्तत्रैव मुच्यन्ते ज्ञानयोगरता नराः । आर्वतन्ते पुनश्चान्ये संसारे भोगतत्पराः] ॥ १३
 तस्माद्विमुक्तिमिच्छन्तु भोगासर्किं विवर्जयेत् । विरक्तः शान्तचित्तात्मा शिवज्ञानमवामुष्यात् ॥ १४
 ये चान्यासक्तहृदया यजन्तीश्च प्रैयत्नतः । तेषां पिशाचलोकेषु भोगानीशाः प्रयच्छति ॥ १५
 तत्राचयन्ति ये रुद्रं सकृदुच्छिष्टकर्मणा । तेषां पिशाचलोकेषु भोगानीशाः प्रयच्छति ॥ १६
 संतप्ता दुःखभावेन त्रियन्ते सर्वदेहिनः । अश्वः प्राणदः प्रोक्तः प्राणदश्वापि सर्वदः ॥ १७
 तस्मादश्वपदानेन सर्वदानफलं भवेत् । [*त्रैलोक्ये यानि रत्नानि भोगाः स्त्रीवाहनानि च
 अश्वानपदः सर्वमिहामुत्र फलं] लभेत् ॥ १८
 यैस्मादश्वेन पुष्टाङ्गः कुरुते पुण्यसंचयम् । अश्वपदातुस्तस्यार्थं कर्तुश्वार्थं न संशयः ॥ १९
 धर्मार्थकाममोक्षाणां देहः परमसाधनम् । [*स्थितिस्तस्याश्वानाभ्यामतस्तत्सर्वसाधनम्] ॥ २०
 अश्वं प्रजापतिः साक्षादश्वं विष्णुः शिवः स्वयम् । तस्मादश्वसमं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ २१
 अश्वाणामपि लोकानामुदकं जीवनं स्मृतम् । [*पात्रिषुदकं दिव्यं शुद्धं सर्वरसाश्रयम्] ॥ २२
 अश्वानाभ्यगोवस्त्रशश्यासूत्रासनानि च] प्रेतलोके प्रशस्तानि दानान्यष्टौ विशेषतः ॥ २३

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. श. ढ. द. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ.
 श. ढ. द. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. श. ढ. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख.
 ड. च. छ. श. ढ. द. द्वपुस्तकस्थः ।

१ ख. ड. छ. श. ढ. ठ. ठ. द. °या बहुविधास्ते च क° । ड. °या बहुविधास्ते च कर्मभेदप्र° । ३ छ. सुशान्तास्तु । ३ ड.
 छ. श. ढ. नसुपूर्ण्यायाः परि° । ४ ड. द. °म् । तत्तथा शिवभक्तानां तुल्यं शिवपुरे स्मृत° । ५ क. ख. ड. च. छ. श. ढ.
 °ताः । नानापु° । ६ छ. शान्तिशयाः । ड. शान्तिशयाः । ७ ड. °र्यात्पूर्ण्यमिहामुत्र म° । ८ क. ख. ड. च. छ. °हामा-
 ग° । ड. द. °हामोग° । ९ ड. °र्वधिष्ठयमेवैकं तत्र नास्ति पुरोत्तमैः । आ° । १० क. ख. घ. ड. च. छ. श. ढ.
 ठ. द. ठ. °स्मभोगां । ११ ड. स्यात्तत्रैवास्ति शिवाशया । के° । १२ क. ख. ड. च. छ. श. ढ. द. प्रसङ्गतः । १३ घ.
 ड. ठ. द. यस्यानदानपु° । छ. श. ढ. यस्याशयानपु° ।

एवं दानविशेषेण धर्मराजपुरं नरः । यस्माद्याति सुखेनैव तस्माद्दर्मं समाचरेत् ॥	२४
ये पुनः कूरकर्पाणः सदा दानविवर्जिताः । भुज्ञते दारुणं दुःखं नरके नृपनन्दन ॥	२५
तथा सुखं प्रभोह्यन्ति दानं कृत्वा तु चातुर्लघु । तेषां स्वयं भवेत्सौख्यं कर्मयोगरतात्मनाम् ॥२६	
अप्रेयगुणैर्दिव्यैर्विमानैः सार्वकामिकैः । असङ्गैर्यस्तत्पुरं व्यासं प्राणिनामुपकारकैः ॥	२७
सहस्रसोमदिव्यं वा सूर्येतेजः समप्रभम् । रुद्रलोकमिति प्रोक्तमनेषुगुणसंयुतम् ॥	२८
सर्वेषां शिवभक्तानां तत्पुरं परिकीर्तितम् । [**रुद्रसेत्रे मृतानां च जङ्गमस्थावरात्मनाम्] ॥ २९	
अप्येकदिवसं भक्त्या यः पूजयति शंकरम् । सोऽपि याति शिवं स्थानं किं पुनर्बुद्धिशोऽच्यन् ॥३०	
बैष्णवा विष्णुभक्ताश्च विष्णुव्यानपरायणाः । तेऽपि यान्ति च बैकुण्ठं समीपं चैव चक्रिणः ॥३१	
ब्रह्मवादी च धर्मात्मा ब्रह्मलोकं प्रयाति सः । पुण्यकर्ता सुंपुण्येन पुण्यलोकं प्रयाति च ॥ ३२	
तस्मादीत्रं सदा भक्त्या भावयेदात्मनाऽत्मनि । हरौ वाऽपि महाराज युक्तात्मा ज्ञानवान्स्वयम् ॥	
तस्मात्सर्वविचारेण भावदोषविचारतः ॥	३३
एवं विष्णुप्रभावेन विशिष्टेनापि कर्मणा । नरैः स्थानमवाप्येत वेशभावात्मुरूपतः ॥	३४
इत्येतदपरं प्रोक्तं श्रीमच्छिवपुरं महत् । देहिनां कर्मनिष्ठानां पुनरावर्तकं स्मृतम् ॥	३५
ऊर्ध्वं शिवपुराज्ञेयं बैष्णवं लोकमुक्तमम् । बैष्णवा मानवा यान्ति विष्णुव्यानपरायणाः ॥ ३६	
ब्राह्मणा ब्रह्मलोकं तु सदाचारा नरोत्तमाः । प्रयान्ति यज्ज्विनः सर्वे सुनीतास्तत्र कोविदाः ॥३७	
इन्द्रलोकं तथा यान्ति क्षत्रिया युर्द्वगमिनः । अन्ये च पुण्यकर्तरः पुण्यलोकान्मयान्ति च ॥ ३८	
इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाल्याने यथातिचरिते मातापितृतीर्थ एकोनसप्ततिमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥	

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—६९४४

अथ सप्ततिमोऽध्यायः ।

पातलिरुवाच—

यमपीढां प्रवक्ष्यामि महातीत्रां सुदारुणाम् । भुज्ञन्ति पापिनः सर्वे कूटास्ते ब्रह्मधातिनः ॥ १	
क्षचित्पापाः प्रपञ्चन्ते तीव्रेण नरकाभिना । क्षचित्सिंहैर्वैर्याद्यैर्देवैः कीटैस्तु दारुणैः ॥ २	
क्षचिन्महाजलौकोभिः क्षचिक्षाजगरैः पुनः । मक्षिकाभिश्च रौद्राभिः क्षचित्सर्वैर्विषोल्वणैः ॥ ३	
मत्तमातङ्गयूथैश्च बलोत्कृष्टैः प्रमाथिभिः । पन्थानमुलिखद्विश्च तीक्ष्णशृङ्गैर्महावृष्टैः ॥ ४	
महाशृङ्गैश्च महिष्वैर्वृष्टग्राम्यवाधकैः । डाकिनीभिश्च रौद्राभिर्विकंटाक्षैश्च राक्षसैः ॥ ५	
व्याधिभिश्च महारौद्रैः पीड्यमाना व्रजन्ति ते । महातुलासमारूढा दोल्यमाना अतीव ते ॥ ६	
महावेगप्रधूतास्ते महाचण्डेन वायुना । महापाषाणवर्षेण भिद्यमानाश्च सर्वतः ॥ ७	
पतद्विरजनिधोर्वैरुल्कापातैश्च दारुणैः । प्रदीपाङ्गारवर्षेण हन्यमाना व्रजन्ति ते ॥ ८	

*एतत्थिहान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. छ. श. ङ. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ द. १न्ति धर्मकर्तरं एव च । तेऽ २ द. स्वपुण्येन । ३ न. ०विवर्जितः । ४ छ. श. ङ. ढ. विस्तरेऽ ५ क. ख. ङ. च. छ. श. ङ. ढ. ०वें पुरीं तां तत्र । न. ०वें पुरीं । ६ क. ख. ङ. च. छ. श. ङ. ढ. ०वें श्वालिनः । ७ क. ख. ङ. ढ. च. छ. श. ङ. ढ. ०वें कूरास्ते । ८ क. ख. च. ङ. ०वें विषामिं । ९ घ. ङ. ०वें रुद्धीयच्छ्रप्रसाधं । १० क. ख. च. ङ. ढ. च. छ. श. ङ. ढ. ०करालैश्च । ११ द. ०हादोलासं ।

महता पांशुवर्षेण पूर्थमाणी यर्थं गताः । ये नराः पापकर्माणः पापं भुज्ञन्ति दारुणम् ॥ १
एवं पापविशेषेण पापिष्ठाः पापकारकाः । निरयं प्राप्य भुज्ञन्ति बहुपीडासमाकुलम् ॥ १०
एतते सर्वमारुण्यातं विवेकं पापपुण्ययोः । अन्यतिंकं ते प्रवक्ष्यामि धर्मसारमनुत्तमम् ॥ ११

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमित्वपदे वेनोपास्थाने यथातिचरिते पितॄतीर्थं सत्सतितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

आदितः लोकानां समष्ट्यङ्काः—६९५६

अथैकसप्ततिमोऽध्यायः ।

यथातिरुचाच—

यस्याया सर्वमारुण्यातं धर्माधर्ममनुत्तमम् । शृण्वतोऽथ मम श्रद्धा पुण्यं चैव प्रवर्धते ॥ १
देवानां लोकसंस्थानां वद संख्याः प्रकीर्तिताः । यस्य पुण्यप्रसङ्गेन येन प्राप्तं च मातले ॥ २

मातलिरुचाच—

योगयुक्तं प्रवक्ष्यामि [*तपसा यदुपार्जितम् । देवानां वाससंस्थानं सुखभोगप्रदायकम् ॥ ३
धर्मभावं प्रवक्ष्यामि शा]यासेनार्जितं पृथक् । उपरिष्ठाव लोकानां स्वरूपं चाप्यनुक्रमात् ॥ ४
तत्राष्टुगुणमैर्खर्यं पार्थिवं पिशिताशिनाम् । तस्मात्सद्योगतानां च नराणामुत्तमं स्मृतश्चै ॥ ५
बहुद्वारं घोडशकुलं पार्थिवात्पञ्च तद्विधा । एकं निरवशेषं च यच्छेषं कुलतेजसाम् ॥ ६
गन्धर्वाणां च वार्यव्यमाद्यं च सकलं स्मृतम् । [*पाञ्चभौतिकमिन्द्रस्य चत्वारिंशतुण्णं महत्] ॥
सोमस्य मानसं दिव्यं विभेदं पाञ्चभौतिकम् ॥ ७

सौम्यं प्रजापतीशानामहंकारगुणान्वितम् । चतुःषष्ठिगुणं ब्राह्म्यं बौधपैर्खर्यमुत्तमम् ॥ ८
विष्णोः प्रधानकं मूर्खं शिवस्याऽत्मगतं महत् । आदिमध्यान्तरहितं विशुद्धं तत्त्वलक्षणम् ॥ ९

सर्वाभिभावकं सूक्ष्ममनौपम्यं परात्परम् । सुसंपूर्णं जगदेतुः पशुपाशविमोक्षणम् ॥ १०

यो यत्स्थानमनुप्राप्तस्तस्य भोगस्तदात्मकः । विमानं तत्समानं च भवेदीशप्रसादतः ॥ ११

नानारूपाणि भावानां दृश्यन्ते कोटयस्तिवमाः । अष्टाविंशतिरेवोर्ध्वसुदीर्घाः सुकृतात्मनाम् ॥ १२

ते कुर्वन्ति नमस्कारमीश्वराय क्वचित्क्वचित् । संपर्कात्कौतुकाल्लोभात्तद्विमानं लभन्ति ते ॥ १३

नामसंकीर्तनं चापि प्रसङ्गेन शिवस्य यः । कुर्याद्विष्णिनमस्कारं न तस्य विफलं भवेत् ॥ १४

इत्येता गतयः प्रोक्ता महत्यः शिवकर्मणि । कर्मणा मनसा वाचा पुंसामीशानुभावतः ॥ १५

प्रसङ्गेनापि ये कुर्युराकण्ठं स्मरणं नरः । ते लभन्तेऽतुलं सौरुप्यं किं पुनस्तप्तरायणाः ॥ १६

विष्णुचिन्तां प्रकुर्वन्ति ध्यानेनाऽकुलमानसाः । ते यान्ति परमं स्थानं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥

श्वेतं च वैष्णवं लोकमेकरूपं नरोत्तमं । द्वयोश्चाप्यन्तरं नास्ति एकरूपं महात्मनोः ॥ १८

शिवाय विष्णुरूपाय विष्णवे शिवरूपिणे । शिवस्य हृदये विष्णुर्विष्णोश्च हृदये शिवः ॥ १९

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. च. छ. ढ. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः ख. ढ. च. छ. श. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ उ. °णा स्यमङ्गलाः । ये । २ क. स. ढ. च. छ. श. ढ. द. पुनरेव । ३ श. °म् । चतुर्द्वारं वदसकलं । ४ श.
°विवं वाश्वते द्विधा । ५ श. °वं सकलं ततः ग° । ६ उ. छ. ढ. °व्यव्यं याज्यं च । ७ क. स. ध. रु. छ. स. ट. ढ. द.
°शाधिकम् । ८ क. ख. ध. ढ. च. छ. श. ट. ढ. पुण्यार्थ । ९ क. ख. च. छ. श. कुरुः श्रीकण्ठस्मै । ढ. द. कुरुः
शंकरस्मै ।

एकमूर्तिक्षयो देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । त्रयाणामन्तरं नास्ति गुणभेदाः प्रकीर्तिः ॥ २०

क्षिवभक्तोऽसि राजेन्द्र तथा भागवतोऽसि च । तेन देवाः प्रसक्षास्ते ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ २१

सुप्रीता वरदा राजन्कर्मणा तव सुव्रत ॥

इन्द्रादेशात्समायातः संनिधौ तव मानद । ऐन्द्रमेनं(तत्) पदं याहि पश्चाद्वाहम्यं महेश्वरम् ॥ २२

वैष्णवं च प्रयाहि त्वं दीप्तलयवर्जितम् । अनेनापि विमानेन दिव्येन सर्वगामिना ॥ २३

देवानां दिव्यभोगास्त्वं भुद्धक्षव राजन्मनोनुगान् । समारूप्त विमानं त्वं पुष्पकं सुखगामिन(ना)म् ॥२४

सुकर्मोवाच—

एवमुक्त्वा द्विजश्रेष्ठ राजानं धर्मवत्सलम् । यथाति मातली राङ्गा पूजितः सादरं तदा ॥ २५

इति धीमहापुराणे पादे भूमिक्षण्डे वेनोपाल्याने यथातिचरिते मातापितृर्थ एकसत्तितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

आदिवः श्लोकानां समष्टिकाः—६९८०

अथ द्विसत्तितमोऽध्यायः ।

पिप्पल उवाच—

पातलेश वचः श्रुत्वा स रजा नहुषात्प्रजः । किं चकार महाप्राङ्गस्तन्मे विस्तरतो वद ॥ १

सर्वपुण्यमयी पुण्या कथेयं पापनाशिनी । श्रोतुमिच्छाम्यहं प्राङ्ग नैव तृप्तोऽस्मि सर्वथा ॥ २

सुकर्मोवाच—

सर्वधर्मस्त्रां श्रेष्ठो यथातिर्नृपसच्चमः । तमुवाचाऽऽगतं दूतं मार्तिं चेन्द्रसारथिम् ॥ ३

यथातिरुचाच—

शरीरं नैव त्यक्ष्यामि न गमिष्ये पुरंदरम् । शरीरेण विना दूतं पार्थिवेन न संशयः ॥ ४

यथपीह महादोषाः कायस्यैवं प्रकीर्तिः । पूर्वं चापि त्वया मेऽद्य सर्वमुक्तं गुणागुणम् ॥ ५

नाहं त्यक्त्वा शरीरं वै गमिष्ये त्रिदिवं पुनः । इत्याचक्षव इतो गत्वा देवदेवं पुरंदरम् ॥ ६

एकाकिनाऽपि जीवेन कायेनापि महामते । नैव सिद्धिं प्रयात्येव सांसारिकीपिहैव हि ॥ ७

नैव प्राणं विना कायो जीवः कायं विना न हि । उभयोश्चापि भित्रत्वं निष्ठ्यै नाशयेव न ॥ ८

यस्य प्रसादभावादौ सुखमभाति केवलम् । शरीरस्याप्ययं प्राणो भोगीनन्यन्मनोनुगान् ॥ ९

ऐनं त्यक्त्वा स्वर्गमोर्गं भोक्ष्येऽहं देवदूतं न । संभवन्ति महादुष्टा व्याधयो दुःखदायकाः ॥ १०

मातले किलिविषाद्वै जरादोषादि जायते । पश्य मे पुण्यसंयुक्तं कायं पोडशब्दार्थिकम् ॥ ११

जन्मप्रशृति मे कायः शतार्थं च प्रयाति हि । तथाऽपि द्रूतनो भावः कायस्यापि प्रजायते ॥

मम कालो गतो दूतं अन्दलसमनुच्चमम् ॥ १२

यथा षोडशवर्षस्य कायः पुंसः प्रशोभते । तथा मे शोभते देहो बलवीर्यसमान्वितः ॥ १३

नैव ग्लानिर्व मे हानिर्व भ्रमो व्याधयां न च । मातले मम कायो हि धर्मोत्साहेन वर्धते ॥ १४

१ क. ख. घ. ङ. च. छ. स. ट. ठ. द. सुवत । २ द. त्वं जनिप्र । ३ क. ख. ङ. च. छ. स. ट. ठ. *ये दिवं पुनः । छ° । ४ द. त्वं शरीरं तु न गमिष्ये दिं । ५ छ. *ये द्वं शमेन च । य° । ६ द. *गङ्गाध्यान्म° । ७ घ. झ. ट. ठ. द. एवं शात्वा स्वर्गमोर्गं न शोषये देवदूतक । स° । ८ क. अष्टल° । छ. अब्दानां शतम् । ९ क. ख. च. छ. म. °यो जरा । मा° । र. द. °यो न वा । या° ।

सर्वाशृतमयं दिव्यमौषधं परमौषधम् । पापव्याधिप्रणाशार्थं धर्मार्थं हि कृतं पुरा ॥ १५
 तेन मे शोधितः कायो गददोषो न जायते । हृषीकेशस्य देवस्य नामोश्चारणमुत्तमम् ॥ १६
 एतद्रसायनं दूत नित्यमेव करोम्यहम् । तेन मे व्याधयो दोषाः पापाद्याः प्रलयं गताः ॥ १७
 विद्यमाने हि संसारे कृष्णनाम्नि महोषधे । मानवा मरणं यान्ति पापव्याधिप्रणीतिः ॥ १८
 न पिबन्ति महाशूद्राः कृष्णनामरसायनम् ॥ १९
 तेन ध्यानेन भावेन पूजाभावेन मातले । सत्येन दानपुण्येन मम कायो निरामयः ॥ २०
 पापाच्च आमयात्पीडाः प्रभवन्ति शरीरिणाम् । पीडाम्यो जायते मृत्युः प्राणिनां नात्र संशयः ॥
 तस्माद्वर्द्धः प्रकर्तव्यः पुण्यं सत्याश्रयं नरैः । पञ्चभूतात्मकः कायैः शिरासंधिषु जर्जरैः ॥ २१
 एवं संथीकृतो मर्त्यो हेमकारे(कृते)व कक्षणम् । तत्र भावो महानभिर्धातुरेव कलेवरम् ॥ २२
 शतरवण्डमयोँ विप्रयोऽनुसंधतिः? बुद्धिमान् । [**इरोनीन्ना च दिव्येन सौभाग्येनापि पिप्पल ॥२३
 पञ्चात्मका हि ये खण्डाः शतसंधिषु जर्जराः । तेनानुसंधिताः सर्वे कायथातुसमा अभवन्] ॥२४
 इरिपूजोपचारेण ध्यानेन नियमेन वा । सत्यभावेन दानेन कायः शुद्धो विजायते ॥ २५
 दोषा नश्यन्ति कायस्य व्याधयः शृणु मातले । वाशाभ्यन्तरशौचं हि दुर्गन्धिनैव जायते ॥
 शुचिस्ततो भवेत्सूत प्रसादात्तस्य चक्रिणः ॥ २६
 [**नाहं स्वर्गं गमिष्यामि स्वर्गमन्त्र करोम्यहम् । तपसा चैव भावेन स्वधर्मेण महीतलम् ॥ २७
 स्वर्गरूपं करिष्यामि प्रसादात्तस्य चक्रिणः] । एवं ज्ञात्वा प्रयाहि त्वं कथयस्व पुरंदरम् ॥ २८

सुकर्मोवाच—
 इत्यं श्रुत्वा स वै दूतो नृपतेः परिभाषितम् । [**आशीर्भिरभिनन्द्याथ आमन्त्र नृपतिं गतः] ॥
 सर्वं निवेदयामास स इन्द्राय महात्मने ॥ २९
 समाकर्ष्य सहस्राक्षो ययातेस्तु महात्मनः । तदर्थं चिन्तयामास समानेतुं दिवं प्रति ॥ ३०
 इति श्रीमहाशुराणे पादे भूमिकाडे बेनोपाल्याने मातापिन्तृतीर्थे ययातिचरिते द्विसप्ततिमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्काः—७० १०

अथ त्रिसप्ततिमोऽध्यायः ।

पिप्पल उवाच—

गते तस्मिन्महाभागे दूत इन्द्रस्य वै पुनः । किं चकार स धर्मात्मा ययातिर्नहुषात्मजः ॥ १

सुकर्मोवाच—

तस्मिन्गते देववरस्य दूते स चिन्तयामास नरेन्द्रसूतुः ।

आदूय दूतप्रवरान्स सच्चरं धर्मार्थयुक्तं परमादिदेश ॥ २

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ढ. च. छ. झ. ढ. द. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ढ. द. पुस्तकस्थः ।
 * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ढ. च. छ. झ. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. झ. ट. ढ. द. न ज्ञानेन ध्यानेन । २ क. ख. ढ. यः शतसं । ३ ढ. छ. झ. ढ.
 'रः । तमनुसंदधते मर्त्यो हेमकारेव टझणैः । तं । ढ. 'रः । तमनुसंदधते मर्त्यो हेमकारेव काष्ठनैः । ४ अ 'थो निष्ठो योऽ-
 प्यु संधते तु । ५ ढ. 'नुसज्जति ।

गच्छन्तु दूता मम शासनेन स्वीयेषु देशेषु परेषु चैव ।	
शृण्वन्तु सर्वेऽपि तथैव लोका जुषन्तु वाक्यं मम धर्मयुक्तम् ॥	३
ब्रजन्तु लोकाः सुपर्थं हरेश्व भावैः सुपुण्यैरमृतोपमानैः ॥	
सुकर्पभिश्चापि च इन्द्रानैस्तपोभिरित्यं सततं नियुक्ताः ।	
यद्देश्व दानैषेषुमूदनैकमर्चन्तु लोका विषयान्विहाय ॥	४
सर्वत्र पश्यन्तु मरारिमेकं गुष्केषु चाऽद्वेष्वपि स्थावरेषु ॥	
अभ्रेषु भूमौ सचराचरेषु स्वीयेषु कायेष्वपि जीवरूपम् ॥	५
देवं तमुदिश्य ददन्तु दानान्यातिध्यभावैः परिज्ञानकैश्च ॥	
नारायणं देववरं यैज्यं दोषैर्विष्युक्ता अचिराङ्गविष्यथ ॥	६
यो मामकं वाक्यमिहैव मानवो लोभाद्विमोहादपि नैव कारयेत् ॥	
स शास्यतां याति सुनिर्वृतो ध्रुवं ममापि चौरो हि यथा निकृष्टः ॥	७
आकर्ण्य वाक्यं नृपतेश्व दूताः संहृष्टभावाः सकलां च पृथ्वीम् ॥	
संश्रावयन्ति स्म नृपत्रणीतमादेशभावं सकलं प्रजासु ॥	८
विप्रादिमत्यर्था अमृतं सुपुण्यमानीतमेवं भ्रुवने च राजा ॥	
पिबन्तु पुण्यं परिवैष्णवाख्यं दोषैर्विहीनं परिणाममिष्टम् ॥	९
श्रीकेशवं क्लेशहरं वरेण्यमानन्दरूपं परमार्थमेव ॥	
नामामृतं दोषहरं तु राजा आनीतमत्रैव पिबन्तु लोकाः ॥	१०
श्रीपद्मानार्थं कमलेशं च आधाररूपं जगतां महेशम् ॥	
नामामृतं दोषहरं तु राजा आनीतमत्रैव पिबन्तु लोकाः ॥	११
पापापहं व्याधिविनाशरूपमानन्ददं दानवदैत्यनाशनम् ॥	
नामामृतं दोषहरं तु राजा आनीतमत्रैव पिबन्तु लोकाः ॥	१२
[*यज्ञाङ्गरूपं च रथाङ्गपाणिं पुण्याकरं सौख्यमनन्तरूपम् ॥	
नामामृतं दोषहरं तु राजा आनीतमत्रैव पिबन्तु लोकाः] ॥	१३
विश्वाधिवासं विमलं विरामं रामाभिधानं रपणं मूरारिम् ॥	
नामामृतं दोषहरं तु राजा आनीतमत्रैव पिबन्तु लोकाः ॥	१४
आदित्यरूपं तमसां विनाशं चन्द्रप्रकाशं मैलपङ्कजानाम् ॥	
नामामृतं दोषहरं तु राजा आनीतमत्रैव पिबन्तु लोकाः ॥	१५
सखङ्गपाणिं मधुसूदनाख्यं तं श्रीनिवासं सगुणं सुरेशम् ॥	
नामामृतं दोषहरं तु राजा आनीतमत्रैव पिबन्तु लोकाः ॥	१६
नामामृतं दोषहरं सुपुण्यमधीत्य यो मौघवविष्णुभक्तः ॥	
प्रभातकाले नियतो महात्पा स याति पुर्किं न हि कारणं च ॥	१७

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे देनोपाख्याने मातापितृतीर्थं ययातिचरिते त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्काः—७०२७

* एतमिष्ठान्तर्गतः पाठो घ. ट. ठ. द. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. छ. श. द. °रिषेत्रिकै° । घ. ट. ठ. °रिजातकै° । २ क. ख. छ. श. जपर्व । ढ. भजर्व । ३ घ. ठ. द. °मर्यैव । ४ क. ख. छ. श. द. मनप° । ५ क. ख. इ. च. छ. श. द. ठ. मानव° ।

भथ चतुःसततितमोऽध्यायः ।

सुकर्मोवाच—

दूतास्तु ग्रामेषु वदन्ति सर्वे देशेषु द्वीपेष्वथ पत्तनेषु ॥
 लोकाः शृणुध्वं नृपतेस्तथाऽज्ञां सर्वप्रभावैर्हरिमर्चयन्तु ॥ १
 दानैश्च यज्ञैर्बहुभिः सुकर्मभिर्भर्मादिभिर्वा यज्ञैर्मनोभिः ॥
 ध्यायन्तु लोका मधुसूदनं तमादेशमेवं नृपतेस्तु तस्य ॥ २
 एवं प्रकृष्टं सकलं सुपुण्यमाकर्णितं भूयितले सुलोकैः ॥
 तदाप्रभृत्येवं समस्तमर्त्या ध्यायन्ति गायन्ते मुरारिमेकम् ॥ ३
 जपन्ति तप्यन्ति यज्ञन्ति चैव वेदप्रष्टीतैश्च सुसूक्तैः ॥
 श्रोत्रैकपुण्यैरग्नौपमानैः श्रीकेशवं तद्रत्यानसास्ते ॥ ४
 व्रतोपवासैर्नियमैश्च दानैर्विहाय दोषान्विषयान्समस्तान् ॥

[*लक्ष्मीनिवासं जगर्ता निवासं लोकास्तु भक्त्या परिफूज्यन्ति ॥ ५

इत्याङ्गा तस्य भूपस्य वर्तते क्षितिमण्डले । वैष्णवेन प्रभावेन जनाः] सर्वे यज्ञन्ति ते ॥ ६
 नामभिः कर्त्तव्यिष्णुं यज्ञन्ते यज्ञकोविदाः । तद्वानास्त्वश्वसिता विष्णुपूजापरायणाः ॥ ७
 यावद्ग्रन्थं लं सर्वे यावत्तपति तिग्मगुः । तावद्विष्णुपूजापरायणाः ॥ ८
 विष्णोश्चैव प्रभावेन पूजास्तोत्रैश्च नामभिः । आधिहीनाश्च ते भूमौ संजाता मानवास्तदा ॥ ९
 वीतशोकाश्च पुण्याश्च सर्वे चैव तपोधनाः । संजाता वैष्णवा विष्णुप्रसादात्तस्य चक्रिणः ॥ १०
 आपयैश्च विहीनास्ते दोषै रोषैश्च वर्जिताः । [*सर्वैर्भर्यसमापन्नाः सर्वरोगविवर्जिताः] ॥
 प्रसादात्तस्य देवस्य संजाता मानवास्तदा ॥ ११
 अमरा निर्जरा: सर्वे धनधान्यसमन्विताः । महीविष्णुप्रसादेन पुत्रपौत्रैरलंकृताः ॥ १२
 तेषामेव महाभाग शृद्वारेषु नित्यदा । कल्पद्रुमाः सुपुण्यास्ते सर्वकामफलप्रदाः ॥ १३
 सर्वकामदुघा गावः सचिन्तामण्यस्तथा । सन्ति तेषां शृहे पुण्याः सर्वकामप्रदायकाः ॥ १४
 अमरा मानवा जाताः पुत्रपौत्रैरलंकृताः । सर्वदोषविहीनास्ते विष्णोश्चैव प्रसादतः ॥ १५
 सर्वसौभाग्यसंपन्नाः पुण्यप्रकल्पसंयुताः । सुपुण्या दानसंपन्ना इन्द्र्यानपरायणाः ॥ १६
 न दुर्भिक्षं न च व्याधिर्नाकालमरणं नृणाम् । तस्मिन्ज्ञासति धर्मग्ने ययातौ नृपतौ तदा ॥ १७
 वैष्णवा मानवाः सर्वे विष्णुव्रतपरायणाः । तद्वानास्तज्जपाः सर्वे संजाता भावतत्पराः ॥ १८
 तेषां यृशाणि दिव्यानि पुण्यानि द्विजसत्तम । पताकाभिस्तु शैवाभिः शङ्खयुक्तानि तानि च ॥ १९

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क.ख.ग्र.द.च छ.स्त.ट.ठ.ड. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ढ. ठ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ड. च. छ. स्त. ट. दुभिस्तपोभिर्भर्माभिलापैर्यजः । २ क. ख. घ. ड. च. छ. स्त. ट. ठ. ड. दु यज्ञन्ति
 मः । ३ ड. दुन्ति तमर्चयन्ति । जः । ४ घ. ट. ठ. ड. दु । ध्यायन्ति गायन्ति यज्ञन्ति मर्त्या दे । ५ ट. दुक्तपाठैः । श्रोः ।
 ६ क. ख. घ. ड. च. छ. ज. स्त. ट. ठ. ड. 'सं तं श्रीनिवासं प' । ७ क. ख. घ. ड. च. छ. ट. ठ. ड. दु ने
 शानकोः । ८ ड. 'स्तद्रत्यप्राणा विं' । ९ ख. छ. स्त. ट. 'पित्याधिविहीनास्ते सं' । १० घ. घ. छ. स्त. ट. ठ. ड. दु वै
 स्त्रियैवानाः । ११ घ. घ. च. छ. स्त. ट. ठ. ड. दु मर्त्या विं । १२ ड. छ. स्त. ठ. घ. 'शुद्धानव' । १३ घ. ठ. ड.
 दुभिः ।

गदारूकितेष्वजाधिग्रचक्राद्कितानि नित्यं वै । पदारूकितानि भासन्ति विमानप्रतिषानि च ॥	२०
गृहणि भित्तिभागेषु चित्रितानि सुचित्रकैः ॥	
सर्वत्र गृहद्वारेषु पुण्यस्थानेषु सर्वशः । वनानि सन्ति दिव्यानि श्रद्धालाभयुतानि च ॥	२१
तुलस्या च द्विजश्रेष्ठं युक्तानि हरिमन्दिरैः । भासवन्ते गुणदिव्यानि गृहणि प्राणिनां सदा ॥	२२
सर्वत्र वैष्णवो भावो मङ्गलं बहु दृश्यते । [शङ्खशब्दाश्च भूलोके मिथः स्फोटकैर रवैः ॥	
भूयन्ते तत्र विप्रेन्द्रं दोषपापविनाशकाः] ॥	२३
शङ्खस्वस्तिकपश्चानि गृहद्वारेषु तानि च । विष्णुभक्ताभिर्नारीभिर्लिखितानि द्विजोत्तम ॥	२४
गीतरागैश्च तानैश्च पूर्छनातालसुस्वरैः । गायन्ति केशवं लोका विष्णुध्यानपरायणाः ॥	२५
हरिं मुरारिं प्रबदन्ति केचिच्छ्रीशाच्युतं माधवमेव चान्ये ।	
श्रीनारसिंहं कमलेक्षणं तं गोविन्दमेकं कमलापतिं च ॥	२६
कृष्णं च रामं शरणं व्रजन्ति जपन्ति जाप्यैः परिपूजयन्ति ।	
दण्डप्रणामैः प्रणमन्ति विष्णुं तद्वानयुक्ताः परिवैष्णवास्ते ॥	२७
इति श्रीमहापुराणे पादे वेनोपाल्याने यथातिचरिते चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥	

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्काः—७०५४

अथ पञ्चसतितमोऽध्यायः ।

सुकर्मोवाच—

कृष्णं विष्णुं हरिं रामं मुकुन्दं मधुमूदनम् । नारायणं हृषीकेशं नारसिंहं तपच्युतम् ॥	१
केशवं पद्मनाभं तु वासुदेवं च वामनम् । वाराहं कमठं मत्स्यं कपिलं च सुराधिपम् ॥	२
[श्लोकेन विश्वरूपं च हनन्त्वान्यं शुचिम् । पुरुषं पुष्कराक्षं च श्रीधरं श्रीपतिं हरिम् ॥	
श्रीदं श्रीशं श्रीनिवासं सुमोक्षं मोक्षदं प्रभुम्] ॥	३
इत्येवमुच्चरन्तो हि नामानि मानवा भुवि । प्रभजन्ति जनाः सर्वे बालद्वद्कुमारकाः ॥	४
प्रणमन्ति हरिं नार्यो गृहकर्मरताः सदा । आसने शयने याने ध्याने इनाने च माधवम् ॥	५
कीडमानास्तथा बाला गोविन्दं प्रैणमन्ति च । दिवा रात्रौ सुमधुरं शुवन्ति हरिनाम च ॥	६
विष्णुशारो हि सर्वत्र भूयते हि द्विजोत्तम । वैष्णवेन प्रभावेन मर्त्या वर्तन्ति भूतले ॥	७
प्रासादकलशाग्रेषु देवतायतनेषु च । यथा सूर्यस्य विम्बानि तथा चक्राणि भान्ति वै ॥	८
कृष्णस्य दृश्यते भावः सर्वत्र जगतीतले । तेनराङ्गा कृतं विप्र पुण्यं चापि महात्मना ॥	९
विष्णुलोकस्य समतां तथा नीतं परीतलम् । नहुषस्यापि पुत्रेण वैष्णवेन यथातिना ॥	१०
उभयोर्लोकयोर्भावमेकीभूतं मरीतले । भूतलस्यापि विष्णोश्च इन्तरं नैव दृश्यते ॥	११

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठो रु. छ. स. ड. ठ. पुस्तकस्यः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठो घ. रु. छ. स. ठ. ठ. ड. पुस्तकस्यः ।

१ अ. 'तमुक्तां' । २ अ. 'क्षितपरायणाः' । ३ घ. रु. छ. स. ठ. ठ. ड. 'निति पुष्यदिं' । ४ रु. छ. स. ठ. निति केशवं श्रील्या जिते । ५ घ. रु. छ. स. ठ. ठ. 'ज्ञं शरणं शां' । ६ घ. रु. छ. स. ठ. ठ. ड. प्रवरदन्ति ते । ७ दिं । ७ घ. रु. छ. स. ठ. ठ. ड. 'वैकुण्ठे दृश्यते भावं तद्वावं जं' ।

विष्णुशारं हि वैकुण्ठे प्रकुर्वन्ति च वैष्णवाः । भूतले तादृशोशारं प्रकुर्वन्ति च मानवाः ॥ १२
उभयोर्लोकयोर्भाव एको हि विश्रद्यते । जरारोगभयं नास्ति मृत्युहीना नरा यतः ॥ १३
दानभोगप्रभावस्तु अधिको दृश्यते भुवि । पुत्राणां च सुखं पुण्यमधिकं पौत्रजं तथा ॥ १४
स्वान्धेऽश्यन्ति सुखेनापि मानवा भुवि सत्तमाः । विष्णोः प्रसादादानेन उपदेशेन तस्य च ॥ १५
सर्वव्याधिविनिर्मुक्ता मानवा वैष्णवास्तथा । स्वर्गलोकतिरस्कारः कृतो राजा महीतले ॥ १६
पञ्चविंशप्रमाणेन वर्षाणां नृपसत्तमै । वेदविज्ञा नराः सर्वे ज्ञानध्यानपरायणाः ॥ १७
यद्गदानपराः सर्वे दयाभावाश्च मानवाः । उपकाररताः सर्वे पुण्या धन्याः शुभा नराः ॥ १८
सर्वे धर्मपरा विश्रद्यानपरायणाः । राजा तेनोपदिष्टास्ते संजाता वैष्णवा भुवि ॥ १९

विष्णुरुवाच—

श्रूयतां नृपशार्दूलं चरित्रं तस्य भूपतेः । सर्वधर्मपरो नित्यं विष्णुभक्तश्च नाहुषिः ॥ २०
अब्दानां चैव लक्ष्मीकं तस्यापि सुगतं भुवि । नूतनो दृश्यते कायः पञ्चविंशाब्दको यथा ॥ २१
पञ्चविंशात्मको भावि रूपेण वयसा तदा । वैशस्तः प्रौढिसंपन्नः प्रसादात्तस्य चक्रिणः ॥ २२
मानवा भूमिलोकस्था यमं नैवानुयान्ति ते । रागेदोषविनिर्मुक्ताः कामपाशविवर्जिताः ॥ २३
सुखिता दानपुंत्रैश्च सर्वधर्मपरायणाः । विस्तारं ते जनाः सर्वे संतत्याऽपि गता नृप ॥ २४
यर्था दूर्वा वटाश्रैव विस्तारं यान्ति भूतले । तथा ते मानवाः सर्वे पुत्रपौत्रैः प्रविस्तृताः ॥ २५
मृत्युदोषविहीनोस्ते चिरं जीवन्ति ते जनाः । स्थिरकायाश्च सुखिनो जरारोगविवर्जिताः ॥ २६
पञ्चविंशाब्दिकाः सर्वे नरा दृश्यन्ति भूतले । सत्याचारपराः सर्वे विष्णुध्यानपरायणाः ॥ २७
एवं हि सर्वे मर्त्यस्ते प्रसादात्तस्य चक्रिणः । संजाता मानवाः सर्वे दानभोगपरायणाः ॥ २८
मृतो न श्रूयते लोके सर्वस्मिन्नगतीतले । शोकं नैव प्रपश्यन्ति दोषं नैव प्रयान्ति ते ॥ २९
स्वर्गलोकस्य यद्यूपं तद्यूपं भूतलस्य च । संजातां विष्णुभक्तास्ते प्रसादात्तस्य चक्रिणः ॥ ३०
यमद्युता विधिभ्रष्टा विष्णुदूतैस्तु ताडिताः । रुदमाना गताः सर्वे धर्मराजं परस्परम् ॥ ३१
तत्सर्वं कथितं दूतैश्चेष्टिं भूतले च तैः । अैमृत्यु भूतलं जातं दानभोगेन भास्करे ॥ ३२
[*नहुपस्याऽत्मजेनापि कृतं देव यथातिना । विष्णुभक्तेन पुण्येन स्वर्गरूपं प्रदर्शितम् ॥ ३३
एवमाकर्णितं सर्वं धर्मराजेन वै तदा ।] धर्मराजस्तदा तत्र दूतेभ्यः श्रुतविस्तरः ॥
चिन्तयामास संत्यार्थं क्षणैकं नृपचेष्टिम् ॥ ३४

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिलष्टे वेनोपास्थाने यथातिचरिते पञ्चसप्ततिमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

आदितः श्लोकाना समष्टिङ्काः—७०८८

* एतचिह्नान्तर्भतः पाठः क. ख. घ. ढ. च. छ. श. ट. ढ. द. पुस्तकस्थः ।

१ ढ. विष्णुध्यानं । २ घ. ट. ढ. 'ते । राजमृत्युम् । ३ श. ट. ढ. 'म । गदैहीना नराः सर्वे विष्णुध्यां । ४ क.
ख. ढ. च. छ. श. ट. प्रबलः । ५ क. ख. ढ. च. छ. श. ट. 'गदैषं । ६ ढ. कामायासविं । ७ क. ख. ढ. च. छ. श. ट.
ढ. 'पुण्यैश्च । ८ क. ख. च. ढ. 'या कैतवको भोगो विस्तारं याति श्रूपं । ९ ढ. 'नाश स्थिरकाया लारोगिणः । धर्माध्यक्षाश्च ।
१० श. ट. ढ. 'ता मानवश्रेष्ठ प्र॑ । ११ क. ख. घ. ढ. च. छ. श. ट. ढ. द. अधिक । १२ क. ख. ढ. च. छ. श.
ढ. द. सर्वार्थ ।

अथ षट्सप्ततिमोऽध्यायः ।

सुकर्मोवाच—

सौरिर्दूतैत्वथा सर्वेः सह स्वर्गं जगाम ह । द्रष्टुं तत्र सहस्राक्षं देववृन्दैः समावृतम् ॥ १
 धर्मराजं समायान्तं ददर्श सुरराद् तदा । समुत्थाय त्वरायुक्तो ददावर्घमनुत्तमम् ॥
 प्रश्नाऽगमनं तस्य कथयस्व ममाग्रतः ॥ २
 तदाकर्ण्य महद्वाक्यं देवराजेन भाषितम् । धर्मराजोऽव्रबीत्सर्वं यथातेष्वरितं महत् ॥ ३

धर्मराज उवाच—

श्रूयतां देवदेवेश यस्मादागमनं यम । कथयाम्यहमत्रापि येन चैवाऽगतस्तत्र ॥ ४
 नहुषस्याऽत्मजेनापि वैष्णवेन महात्मना । कारिता वैष्णवाः सर्वे [**ये वसन्ति महीतले ॥ ५
 वैकुण्ठस्य समं रूपं पर्त्यलोकस्य वै कृतम् । अपरा मानवा जाता] जरारोगैर्विवर्जिताः ॥ ६
 पापमेव न कुर्वन्ति असत्यं न वदन्ति ते । कामक्रोधविहीनास्ते लोभमोहविवर्जिताः ॥ ७
 दानशीला महात्मानः सर्वे धर्मपरायणाः । सर्वकामैः समर्चन्ति नारायणमनामयम् ॥ ८
 तेन वैष्णवधर्मेण मानवा जगतीतले । निरामया वीतभया सर्वे च स्थिरयौवनाः ॥ ९
 दूर्वा वटा यथा देव विस्तारं यान्ति भूतले । तथा ते विस्तरं प्राप्ताः पुत्रपौत्रैः प्रपौत्रकैः ॥ १०
 एवं वैष्णवधर्मेण जरामृत्युविवर्जितः । मर्त्यलोकः कृतस्तेन नहुषस्याऽत्मजेन च ॥
 पदभ्रष्टोऽस्मि संजातो व्यापारेण विवर्जितः ॥ ११
 एवं ते सर्वमारुत्यात्मकर्मविनाशनम् । एवं इत्वा सहस्राक्षं लोकस्यास्य हितं कुरु ॥ १२
 एतत्ते सर्वमारुत्यातं यथा पृष्ठोऽस्मि वै त्वया । एतस्मात्कारणादिन्द्र आगतस्तत्र संनिधी ॥ १३

इन्द्र उवाच—

पूर्वमेव मया दूत आगमार्थं महात्मनः । प्रेषितो धर्मराजेन्द्र दूतेनास्यापि भाषितम् ॥ १४
 नाहं स्वर्गस्य चैवार्थी नाऽगमिष्ये दिवं पुनः । स्वर्गरूपं करिष्यामि सर्वं तस्मैमण्डलम् ॥ १५
 इत्याचचक्षे भूपालः प्रजापाल्यं करोति च । तस्य धर्मप्रभावेन भीतस्तिष्ठामि सर्वतः ॥ १६

धर्मराज उवाच—

येन केनाप्युपायेन तमानयस्व भूपतिम् । देवराज महाभाग यदि चेच्छसि मत्प्रियम् ॥ १७
 इत्याकर्ण्य वचस्तस्य धर्मस्यापि सुराधिपः । चिन्तयामास मेधावी सर्वतस्तेन पिंप्यल ॥ १८
 कामपाह समाहृये गन्धर्वाश्च पुरंदरः । [† मकरन्दं रतिं देव आनिनाय महात्मनः] ॥ १९
 तथा कुरुत वै यूर्यं यथाऽगच्छति भूपतिः । यूर्यं गच्छन्तु भूलोकं मयाऽदिष्टा न संशयः ॥ २०
 एवमुक्ता गताः सर्वे यत्र राजा स नाहुषिः । नैटरूपेण ते सर्वे कामार्थाः कर्मणा द्विज ॥ २१

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. छ. श. ढ. द. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ङ. श. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ङ. च. छ. श. ढ. सर्वकर्मैः । ढ. सर्वधर्मैः । २ क. ख. ङ. च. छ. श. ढ. वीतशोकाः । ३ क. ख.
 ङ. च. छ. श. ढ. सर्वदा । ४ क. ख. घ. ङ. च. छ. श. ट. ठ. ढ. द. भूपते । ५ क. ख. ङ. च. छ. श. ढ. द. 'य
 धर्म गच्छ पु' । ६ ढ. नररूपः । ७ ढ. कामेन तु समे युः । आ' । ८ ट. 'या गायनाः प्रभुम् । आ' ।

आशीर्भिरभिनन्दैव ते च ऊः सुनाटकम् । तेषां तदृचनं शुत्वा यथातिः पृथिवीपतिः ॥	२२
सभां चकार मेधावी देवरूपां सुपण्डितैः । संभायातः स्वयं भूषो ज्ञानविज्ञानकोविदः ॥	२३
तेषां तु नाटकं राजा पश्यमानः स नाहुषिः । चरित्रं वापनस्यापि उत्पर्ति विश्रूपणः ॥	२४
रूपेणाप्रतिमा लोके सुस्वरं गीतमुत्तमम् । गायमाना जरा राजशार्यो रूपेण वै तदा ॥	२५
तस्या गीतेन लास्येन हास्येन ललितेन च ॥	२६
मधुरालापतस्तस्य कन्दर्पस्य च मायया । मोहितस्तेन भावेन दिव्येन चरितेन च ॥	२७
बलश्वैव यथारूपं बलिर्बद्धो यथा पुरा । वापनस्य यथा रूपं चके पन्थस्तादृशम् ॥	२८
सूत्रधारः स्वयं कामो माधवः पारिपार्श्वकः । नटीवेष्ठरा जाता सा रतिरूपलभावा ॥	२९
नेपथ्याभिचराः सर्वे तस्मिन्वै नाथकर्पणि । मकरन्दो महाप्राङ्गः क्षोभयामास भूपतिम् ॥	३०
यथा यथा पश्यति नृत्यमुत्तमं गीतं समाकर्ण्य च भूपतिः सः ॥	
तथा तथा मोहवशं प्रणीतः संभुप्रणीतेन महानुभावः ॥	
इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिकाप्ते वैनोपाल्याने मातापितृतर्थं यथातिचरिते षट्सप्ततिमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥	

आदितः श्लोकानां समष्टशङ्काः—७११८

अथ सप्तसप्ततिमोऽध्यायः ।

सुकर्मोवाच—

कापस्य गीतलास्येन हास्येन ललितेन च । मोहितस्तेन राजेन्द्रो नटरूपेण पिप्पल ॥	१
छुत्वा भूषपुरीं च स राजा नहुषात्मजः । अछुत्वा पादयोः शौचमासन उपविष्टवान् ॥	२
वदन्तरं तु संप्राप्य संचार जरा वृपम् । कामश्चापि नृपश्चेष्ट इन्द्रकार्यं कृतं हि तैः ॥	३
निवृत्ते नाटके तस्मिन्गतेषु तेषु भूपतिः । जराभिभूतो धर्मात्मा कामसंसक्तमानसः ॥	४
मोहितः कामदेवेन विहलो विकलेन्द्रियः । अतीव मुग्धो धर्मात्मा विषयैश्च पराजितः ॥	५
एकदा भूगमाशीलः संप्राप्तः कामसंयुतः । वने च क्रीडते विष मोहरागवशं गतः ॥	६
क्रीडमानस्य तस्यापि नृपतेश्च महात्मनः । भूगश्वैकः समायातश्चतुःशृङ्गो वानौपमः ॥	७
सर्वाङ्गसुन्दरो विष वैमवर्णतनूरुहः । रैल्नपौलिः उचित्राङ्गो दर्शनीयमनोहरः ॥	८
अभ्यधावत्स वेगेन तं दृष्टा चापवाणवान् । इत्याशशङ्क मेधावी क्षेत्रपि दैत्योऽयपागतः ॥	९
तेन राजा मृगेणापि वूरमाकर्षितस्तदा । गतः स रथवेगेन श्रेष्ठेण परिखेदितः ॥	१०
पश्यमानस्य तस्यापि भूगस्त्वन्तरधीयत । स पश्यति वनं तत्र नन्दनोपममनुतम् ॥	११
चारुवृक्षसमाकीर्णं भूतपञ्चकशोभितम् । गुरुभिश्वन्दनैः पुण्यैः कदलीखष्टपण्डितैः ॥	१२

१ घ. द. ठ. 'न्दैव राजन्यस्य सुनाटकम् । २. 'न्दैव राजानं नाहुषिं तदा । तें । ३ द. बहुश्रुताम् । ३ घ. द. ठ.
द. सभापालः दृष्ट्य मूलम् ज्ञां । ४ द. नर्तने । ५ घ. द. छ. छ. द. ठ. 'पि वृत्तनिति नटरूपं । ६ क. ख. रु. च. छ. छ.
द. ठ. 'पे विन्यावल्या यं । ७ द. 'कः । नारीवै । ८ घ. श. ठ. द. 'ङः प्रशामावेन शृखति । यं । ९ क. ख. ठ. च.
छ. श. द. ठ. जराप्रणीतेन । १० घ. ठ. द. 'रूपो वस्त्र इ । कुँ । ११ क. ख. ठ. छ. श. ठ. ठ. 'भमोहेन ।
१२ ठ. ठ. 'दतेऽप्सी हि म्ये । १३ क. ख. श. च. छ. श. ठ. ठ. 'रो राजन्हेम् । १४ क. ख. ठ. च. छ.
श. ठ. ठ. रत्नज्योतिः ।

बकुलाशोकपुआंगैरीकेलैश्च तिन्दुकैः । पूर्णीफलैश्च खर्जूरैः कुमुदैः सप्तर्णकैः ॥	१३
पुष्पितैः कणिकारैश्च नानावृक्षैः सदाफलैः । पुष्पितामोदसंयुक्तैः केतकैः पाटलैस्तथा ॥	१४
पश्यमानो महाराजो ददर्श सर उत्तमम् । पुण्योदकेन संपूर्णं विस्तीर्णं पश्योजनम् ॥	१५
हंसकारण्डवाकीर्णं जलपक्षिनिनादितम् । कमलैश्चापि मुदितं भेतोत्पलविराजितम् ॥	१६
रक्तोत्पलैः शोभमानं हाटकोत्पलमण्डितम् । नीलोत्पलैः प्रकाशन्तं (?)कहलारैरतिशोभितम् ॥१७	
मत्तैर्मधुकरैश्चापि सर्वत्र परिनादितम् । [*एवं सर्वगुणोपेतं ददर्श सर उत्तमम् ॥	१८
पश्योजनविस्तीर्णं दशयोजनंदीर्घकम् । तदागं सर्वतोभद्रं दिव्यभावैरलङ्घितम्] ॥	१९
रथवेगेन संखिष्ठः किञ्चिच्छ्रेष्ठं पीडितः । निषसाद तैर्टे तस्यै श्रितश्छायां सुशीतलाम् ॥२०	
स्नात्वा पीत्वा जलं शीर्तं पश्यसौगन्ध्यवासितम् । सर्वश्रमोपशमनमयृतोपममेव तत् ॥	२१
शीतश्छायाश्रितेनापि राङ्गा तेन च भूतले । गीतव्वनिं समाकर्ण्य गीयमानं यथा तथा ॥	२२
यथा ही गायते दिव्या तथाऽयं श्रूयते ध्वनिः । गीतप्रियो महाराज एवं चिन्तां पर्वा गतः २३	
चिन्ताकुलस्तु धर्मात्मा यावच्चिन्तयते क्षणम् । तावभारी वरा काचित्पीनोभतपयोधरा ॥	२४
नृपतेः पश्यमानस्य गता दृष्टिपर्यं वने । सर्वाभरणशोभाङ्गी शीललक्षणसंपदा ॥	२५
[*तस्मिन्वने समायाता नृपतेः पुरतः स्थितौ] । सा पृष्ठा तेन वै राङ्गा का त्वं किंकारणाऽऽगता वद सर्वं विशालाङ्गि तच्छ्रुत्वा वचनं तु सा । नोवाच किञ्चिद्गृहालं लज्जमाना वरानना ॥२७	
प्रहस्यैवं गता शीघ्रं वीणावादनतत्परा । विस्मयेनापि राजेन्द्रो महता व्यावृतस्तदा ॥	२८
मया संभाषिता चापि न सा श्रूते तथोत्तरम् । ततश्चिन्तां समापेदे ययातिः पृथिवीपतिः ॥	२९
योऽसौ मृगो यथा दृष्टश्चतुःशृङ्गसुवर्णकः । तस्मान्नारी समुद्भूता तत्सत्यं प्रतिभाति मे ॥	३०
मायारूपमिदं सत्यं दानवानां भविष्यति । [*चिन्तयित्वा क्षणं राजा ययातिनहुषात्मजः] ३१	
यावच्चिन्तयते राजा तावभारी महावने । अन्तर्धीनं गर्ता विष्र प्रहस्य नृपनन्दनम् ॥	३२
एतस्मिन्वन्तरे गीतं सुस्वरं नृपतिः पुनः । शुश्राव परमं दिव्यं मूर्छनातालसंयुतम् ॥	३३
जगाम सच्चरं राजा यत्र गीतध्वनिर्महान् । जलान्ते पुष्कर्ले चैव महत्सदनमुत्तमम् ॥	३४
तस्योपरि वरा नारी शीलरूपगुणान्विता । दिव्यलक्षणसंपदा दिव्याभरणभूषिता ॥	३५
दिव्यर्मावैः प्रभात्येका वीणादण्डकथारिणी । गायन्ती सुन्दरं गीतं तालमानलयान्वितम् ॥३६	
तेन गीतप्रभावेन मोहयन्ती चराचरम् । देवान्मुनिगणान्सर्वान्देत्यानगन्धर्वकिञ्चरान् ॥	३७
तां च दृष्टा विशालाङ्गी रूपतेजोपशालिनीम् । संसारे नास्ति चैवान्या नारीदृशी चराचरे ॥३८	
पुरा नटो जरायुक्तो नृपते काम एव हि । संचरंश्च महाकामस्तदाऽसौ प्रकटोऽभवत् ॥	३९
वृतं स्पृष्टा यथा वही रस्मियान्तंपजायते । तां च दृष्टा तथा कामस्तत्कायात्पकटोऽभवत् ॥४०	

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. उ. च. छ. श. ट. ड. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. उ. च. छ. श. ट. ड. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. उ. घ. उ. च. छ. श. ट. ड. उत्तमः ।

१ क. ख. च. उ. उ. नकीलकम् । २ क. ख. घ. उ. च. छ. श. ट. ड. उत्तम् । ३ उ. स्य अन्तश्छायां । ४ क. ख. घ. उ. च. छ. श. ट. ड. उ. वृक्षश्छायाश्रितेनापि । ५ क. ख. उ. च. छ. श. ट. ड. उत्तम् । तामुवाच महाराजः का हि कल्प भविष्यति । किमर्य हि समायाता तन्मे त्वं कारणं वद । पृष्ठा सती तथा तेन न किञ्चिदपि पिण्ठल । शुभाशुभं च शूपालं श्रूते नैव वरा । ६ क. ख. घ. उ. च. छ. श. ट. ड. उत्तम् । राजनप्रहृणी । ७ क. ख. च. छ. श. उ. अकरेष्वेष सहस्र-रूपम् । उ. उ. अकरे चैव सहस्ररूपम् । उ. उ. उ. अकरं चैव सहस्ररूपम् । ८ उ. कायमेव ।

मन्मथांविष्टधर्मात्मा तां दृष्टा चारुलोचनाम् । ईदृशूपा न दृष्टा मे युवती विश्वमोहिनी ॥ ४१
 चिन्तयित्वा क्षणं राजा कामसंसक्तमानसः । तस्याः स विरहेणापि लुब्धोऽभूषृपतिस्तदा ॥ ४२
 कामाग्निना दशमानः कामज्वरेण पीडितः । कथं स्यान्मम चैवेयं कथं भावो भविष्यति ॥ ४३
 यदीयं प्राप्यते तर्हि सफलं जीवितं भवेत् । [*यदा मां गृहते बाला पश्चास्या पश्चालोचना] ॥ ४४
 एवं विचिन्त्य धर्मात्मा ययातिः पृथिवीपतिः । तामुवाच वरारोहां का त्वं कस्यासि वा शुभे ॥ ४५
 पूर्वं दृष्टा तु या नारी सा दृष्टा पुनरेव च । तां च प्रच्छ धर्मात्मा का चेयं तव पार्श्वंगा ॥ ४६
 सर्वं कथय कल्याणि अहं हि नहुषात्मजः । सोमर्वशप्रसूतश्च सप्तदीपाधिपः शुभे ॥ ४७
 ययातिर्नाम मे देवि ख्यातोऽहं भुवनत्रये । त्वयि संगच्छते चेतो भावयेवं प्रवाञ्छते ॥ ४८
 देहि मे संगमं भद्रे कुरुष्व प्रियमेव मे । यं यं हि वाञ्छसे कामं तं तं दद्धि न संशयः ॥ ४९
 दुर्जयेनापि कामेन हतोऽहं वरवर्णिनि । तस्मात्राहि सैशीलं मां प्रपञ्चं शरणं तव ॥ ५०
 राज्यं च सकलामुर्वीं शरीरं चापि चाऽत्यनः । संगमे तव दास्यापि त्रैलोक्यमिदमेव ते ॥ ५१
 तस्य राज्ञो वचः श्रुत्वा सा स्त्री पश्चनिभानना । विशार्ला स्वसर्वीं प्राह शूहि राजानपागतम् ॥
 नाम चोत्पत्तिस्थानं च पितरं मातरं शुभे । ममापि भवते कामो अस्याग्रे च निवेदय ॥ ५३
 तस्याश्च काङ्क्षितं ज्ञात्वा विशाला भूपतिं तदा । उवाच मधुरालापैः श्रूयतां नृपनन्दन ॥ ५४

विशालोचनाच—

काम एष पुरा दग्धो देवदेवेन शंभुना । रुरोद सा रतिर्दुःखाद्वर्तृहीना हि सुस्वरम् ॥ ५५
 अस्मिन्सरसि राजेन्द्र रतिर्हि न्यवसत्सदा । तस्याश्च विप्रलापं तु सुस्वरं करुणान्वितम् ॥ ५६
 समाकर्ण्य ततो देवी कृपया परयाऽन्विता । संजाता राजराजेन्द्र शंकरं वाक्यमब्रवीत् ॥ ५७
 जीवयस्व महादेव पुनरेव मनोभवम् । वराकीयं महाभाग र्भृतृहीना हि दुःखिता ॥ ५८
 कामेनाथ समायुक्तामस्मत्क्षेहात्कुरुष्व वै । तच्छ्रुत्वा च वचः प्राह जीवयापि मनोभवम् ॥ ५९
 कायेनापि विहीनोऽयं पश्चवाणो मनोभवः । भविष्यति न संदेहो माधवस्य सखा पुनः ॥ ६०
 दिव्येनापि शरीरेण वर्तयिष्यति नान्यथा । महादेवप्रसादेन मीनकेतुः स जीवितः ॥ ६१
 आशीर्भिरभिनन्द्यैव देव्याः कामं मनोभवम् । गच्छ काम प्रवर्तस्व नित्यं हि प्रियया सह ॥ ६२
 तावन्मत्ये महातेजाः स्थितिसंहारकारकः । पुनः कामः सरः प्राप्तो यत्राऽस्ते दुःखधर्षिणि ॥
 इदं कामसरो राजनन्त्र सा संस्थिता रतिः । दग्धे तस्मिन्महाभागे मन्मथे दुःखधर्षिणि ॥ ६४
 रत्याः कोपात्समुत्पन्नः पावको दारुणाकृतिः । अतीत दग्धा तेनापि सा रतिर्मोहमूर्छिता ॥ ६५
 अश्रुपातं सुमोचाथ र्भृतृहीना नरोत्तम । नेत्राभ्यां हि जले तस्याः पतिता अश्रुविन्दवः ॥ ६६
 तेभ्यो जातो महाशोकः सर्वसौख्यप्रणाशकः । [*क्षणात्पश्चात्समुद्रते अश्रुभ्यो नृपसत्तम ॥ ६७
 वियोगो नाम उर्मेधास्तेभ्यो जङ्घे प्रणाशकः] । दुःखसंतापकौ चोभौ जङ्घाते दारुणौ तदा ॥ ६८
 मूर्छा नाम ततो जङ्घे दारुणा सुखनाशिनी । शोकाज्ज्ञे महाराज कामज्वरोऽथ विश्रयः ॥ ६९
 प्रलापै बहुलश्वै उन्मादो मृत्युरेव च । तस्यास्तदाऽशुविन्दुभ्यो जङ्घे विश्वनाशकाः ॥ ७०

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः छ. स. ट. ठ. ड. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ड. पुस्तकस्थः ।

१ च. *थाकुश्चित्तोऽसौं तां । २ क. ख. ढ. च. छ. स. ड. ठ. *वे दुःखसमाचारो य० । ३ ढ. छ. स. ड. ठ.
 सुदैनं । ४ ड. *पि मे भावं कामं ममाप्ने । ड. ठ. *पि भावं मे काममस्याग्रे । ५ छ. स. ड. त्याः कण्ठात्स० । ६ ढ. छ.
 स. ड. *पो विहल० ।

अस्याः पार्श्वे समुत्सयुः सर्वे ते दुःखकारिणः । मूर्तिमन्तो महाराज सज्जावगुणसंयुताः ॥ ७१
 ऋषि एष समायातः केनाप्युक्तं तदा नृप । महानन्देन संयुक्ता दृष्टा कामं समागतम् ॥ ७२
 नेत्राभ्यामश्रूपूर्णभ्यां पतिता अश्रुविन्दवः । अप्यु मन्ये महाराज चापल्याज्ञाक्षिरे प्रजाः ॥ ७३
 पीतिर्नाम तेदा जडे रुयातिर्लज्जा नरोत्तम । तेभ्यो जडे महानन्दः शान्तिश्चान्या नृपोत्तमा ॥ ७४
 जडाते द्रे शुभे कैन्ये सुर्खेसौभाग्यदायके । लीला क्रीडा मनोभावसंभोगस्तु महानृप ॥ ७५
 रत्यास्तु बाप्नेत्रादौ शानन्दादश्रुविन्दवः । जलान्ते पतिता राजसंस्तम्भाज्ञे सुपङ्कजम् ॥ ७६
 तस्मात्सुपङ्कजाज्ञाता चेयं नारी वरानना । अश्रुविन्दुपती नाम रतिपुत्री नरोत्तम ॥ ७७
 अस्याः प्रीत्या सुसौहार्दादिहं वर्ते हि नित्यदा । सर्विभावस्वभावेन संहष्टा सर्वदा शुभा ॥ ७८
 विशाला नाम मे रुयातं वरुणस्य सुता नृप । अस्याः स्वान्ते प्रवर्तेऽहं स्नेहात्मिक्यथाऽस्मि सर्वदा
 एतते सर्वेमारुयातमस्याश्चाऽत्पन एव च । वरार्थमेषा राजेन्द्र तपश्चरति शोभना ॥ ८०

ययातिरुचाच—

सर्वमेव त्वयाऽरुयातं मया ज्ञातं शुभे शृणु । मामेवं हि भजत्वेषा रतिपुत्री वरानना ॥ ८१
 यमेषा वाञ्छते बाला तं च कामं ददाम्यहम् । तथा कुरुष्व कल्याणि यथा मे वशगा भवेत् ॥ ८२
 विशालोचाच—

अस्या व्रतं प्रवक्ष्यामि तदाकर्णय भूपते । पुरुषं यौवनोपेतं सर्वज्ञं वीरलक्षणम् ॥ ८३
 देवराजसमं राजन्धर्मचारसमन्वितम् । तेजस्विनं महाप्राज्ञं दातारं यज्वनां वरम् ॥ ८४
 गुणानां धर्मभावस्य ज्ञातारं पुण्यभाजनम् । [**लोक इन्द्रसमं राजन्यज्ञवर्त्मनि तत्परम्] ॥
 सर्वधर्मसमोपेतं नारायणपरायणम् ॥ ८५
 देवानां सुप्रियं नित्यं ब्राह्मणानामतिप्रियम् । ब्रह्मणं वेदतत्त्वज्ञं त्रैलोक्ये रुयातविक्रमम् ॥ ८६
 एवंगुणैः समोपेतं त्रैलोक्ये च प्रपूजितम् । सुप्रतिं सुप्रियं कान्ते वाञ्छत्येषा नृपोत्तम ॥ ८७

ययातिरुचाच—

एभिर्गुणैः समोपेतं विद्धि मामिह चाऽगतम् । अस्या अनुरूपो भर्ताऽहं सृष्टो धात्रा न संशयः ॥ ८८
 विशालोचाच—

भवन्तं पुण्यसंनद्धं जाने राजञ्जगत्रये । पूर्वं तु ये गुणाः सर्वे मयोक्ताः सन्ति ते त्वयि ॥ ८९
 एकेनापि च दोषेण त्वामेषा हि न मन्यते । एष मे संशयो जातो भवान्विष्णुसमो नृपः ॥ ९०

ययातिरुचाच—

समाचक्षव महादोषं येनैषा मां न मन्यते । तत्त्वेन चारुसर्वाङ्गि प्रसादसुमुखी भव ॥ ९१

विशालोचाच—

आत्मदोषं न जानासि कस्मात्चं जगतीपते । जरया व्याप्तकायोऽस्मि कामेनापि न पश्यसे ॥ ९२
 एवं श्रुत्वा महद्वाक्यमपियं जगतीपतिः । दुःखेन महताऽविष्टस्तामुवाच पुनर्नृपः ॥ ९३

* एतच्छिह्नान्तर्गतः पाठो घ. ट. ठ. ड. पुस्तकस्यः ।

१ क. ख. ड. च. स. ढ. सर्वतापाक्षधारि । छ. सर्वे ते चाक्षधारि । ड. सर्वतो वेगधारि । २ घ. ट. ठ. महालोके ।
 ढ. महामोदुः । ३ क. ख. घ. ढ. च. छ. ज. श. ट. ठ. ड. दुष्ये । ४ क. ख. घ. ड. च. छ. ज. श. ट. ठ. ढ. द.
 'खसंभोगदा' । ५ ढ. छ. श. ढ. सर्वभावस्य । ६ ढ. छ. श. ढ. 'णमिवापरम् । ७ क. ख. ड. च. ढ. 'शुमयो नृ' ।
 ८ क. ख. ढ. च. छ. श. ट. ठ. ड. 'सि अनेनापि न मन्यते । ए'

जरादोषो न मे भद्रे संसर्गात्कस्यचित्कदा । समुद्रूतो ममाङ्गे वै तं न जाने जरागमम् ॥ ९४
यं यं हि वाञ्छते बाला त्रैलोक्ये दुर्लभं शुभे । तमस्य दातुकामोऽहं व्रियतां वर उत्तमः ॥ ९५
विशालोवाच—

जराहीनो यदा स्यास्त्वं तदा ते सुप्रिया भवेत् । [*एतद्विनिश्चयं राजन्सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ९६
भुतिरेवं व्रजेद्राजन्] पुन्ने भ्रातरि भृत्यके । जरा संक्राम्यते यस्य तस्याङ्गे परिसंचरेत् ॥ ९७
तारुण्यं तस्य वै यृश्च तस्मै दत्त्वा जरां पुनः । उभयोः प्रीतिसंवादः सुरुच्या जायते शुभः ९८
यथाऽऽत्मदानपुण्यस्य कृपया यो ददाति च । फलं राजान्स्थरं तस्य जायते नात्र संशयः ९९
कुःखैश्चोपार्जितं पुण्यमन्यस्मै हि प्रदीयते । सुपुण्यं तद्वेत्स्य पुण्यस्य फलमश्चुते ॥ १००
पुत्राय दीयतां राजंस्तस्मात्तारुण्यमेव च । प्रगृहैव संमायुक्तः सुन्दरत्वेन भूपते ॥ १०१
यथा त्वामिच्छते भोकुं तथा त्वं कुरु भूपते । एवमाभाष्य तं भूपं विशाला विरराम ह ॥ १०२

वासुदेव उच्चाच—

एवमाकर्ण्य राजेन्द्रो विशालावचनं तदा । एवमस्तु महाभागे करिष्ये वचनं तव ॥ १०३
कामासक्तः स मूढस्तु यथातिः पृथिवीपितिः । यहं गत्वा समाधूय सुतान्वाक्यमुवाच ह ॥ १०४
तुरुं पुरुं कुरुं राजा यदुं च पितृवत्सलम् । कुरुध्वं पुत्राकाः सौख्यं यूयं हि मम शासनात् १०५

पुत्रा ऊचुः—

पितृवाक्यं प्रकर्तव्यं पुत्रैश्चापि शुभाशुभम् । उच्यतां तात तच्छीघ्रं कृतं विद्धि न संशयः १०६
एवमाकर्ण्य तद्वाक्यं पुत्राणां पृथिवीपितिः । आचचक्षे पुनस्तेषु इर्षेणाऽऽकुलमानसः ॥ १०७
इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिकाण्डे वेनोपाख्याने मातापितृतीर्थे यथातिचरिते सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—७२२५

अथाष्टमसप्ततितमोऽध्यायः ।

यैयातिरुवाच—

एकोऽपि(केन) यृश्यतां पुत्रा जरा मे कुःखदायिनी । धीरो भृत्वा ततश्चैव तारुण्यं मम दीयताम् १
स्वकीयं हि महाभागाः सुरूपमतुलं ततः । संतसं मानसं मेऽद्य ख्याऽऽसक्तं सुचञ्चलम् ॥ २
भाजनस्या यथाऽपश्च आवर्तयति पावकः । तथा मे मानसं पुत्राः कामानलेन चालितम् ॥ ३
एको यृष्टातु मे पुत्रा जरां दुःखप्रदायिनीम् । स्वीयं ददातु तारुण्यं यथाकामं चराम्यहम् ॥ ४
जरायाश्चोपग्रहणं करिष्यति सुतोत्तमः । स भुनक्ति च मे राज्यं धेनुः संधारयिष्यति ॥ ५
तस्य सौख्यं सुसंपत्तिर्धनं धान्यं भविष्यति । [+विपुला सन्ततिस्तस्य यशःकीर्तिर्भविष्यति] ॥६

पुत्रा ऊचुः—

भवान्धर्यपरो राजन्यजाः सल्वेन पालकः । कस्मात्से हीद्वशो भावो जातः प्रकृतिचालनः ॥ ७

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ढ. च. छ. स. द. इ. पुस्तकस्यः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ढ. छ. स. पुस्तकस्यः ।

१ छ. संख्या सु । २ द. क. ख. ढ. च. छ. स. द. सप्तसप्त । ३ घ. द. ठ. तुक्मोवाच ।
४ द. भुव ।

यथातिरुचाच—

आगता नर्तकाः पूर्वं पुरे मे नाव्यवर्तनाः । तेभ्यो मे कामसंदोहः संजातो मोह ईदृशः ॥ ६
 जरया व्याहृतः कायो मम संलिप्तमानसम् । संबभूव सुतश्रेष्ठाः कामेन च समाकुलम् ॥ ९
 काचिद्वृष्टा मया नारी दिव्यरूपा वरानना । मया संभाषिता पुत्राः किञ्चिद्गोवाच मानिनी १०
 विशाला नाम तस्याश्च सखी चारुविलक्षणा । सा मामाह शुभं वाक्यं सर्वसौख्यप्रदायकम् ११
 जराहीनो यदा स्यास्त्वं तदा ते सुप्रियं भवेत् । एवं मम कृते वाक्यं तयोक्तं हि विवागमम् ॥ १२
 मया जरापनोदार्थं त्वदग्रे समुदाहृतम् । एवं ज्ञात्वा प्रकर्तव्यं यत्सुखं हि सुपुत्रकाः ॥ १३

तुरुचाच—

शरीरं प्राप्यते पुत्रैः पितुर्भातुः प्रसादतः । धर्मश्च क्रियते राजज्ञशरीरेण विपश्चिता ॥ १४
 पित्रोः शुभ्रपूर्णं कार्यं पुत्रैश्चापि विशेषतः । न च यौवनदानस्य कालोऽयं मे नराधिप ॥ १५
 प्रथमे वयसि भोक्तव्यं [*विषयं मानवैरूप । इदानीं तथा कालोऽयं वर्तते तव सांप्रतम् ॥ १६
 जरां तां च प्रदत्त्वा वै पुत्रे तात ममृहशम् । पश्चात्सुखं प्रभोक्तव्यं] न तु स्यात्तत्र जीवितम् ॥ १७
 तस्माद्वाक्यं महाराज करिष्ये नैव ते खहम् । एवमाभाष्य तु नृपं तुरुज्येष्वः सुतस्तदा ॥ १८
 तुरोर्वाक्यं ततः भूत्वा कुद्धो राजाऽभ्यभाषत । तुरुं शशाप धर्मात्मा रोषेणारुणलोचनः ॥ १९
 अपध्वस्तस्त्वया देशो ममैवं पापचेतन । तस्मात्पापी भवस्व त्वं सर्वधर्मविष्टुतं ॥ २०
 विश्वशास्त्रविहीनश्च वेदवेदाङ्गवर्जितः । सर्वाचारविहीनस्त्वं भविष्यसि न संशयः ॥ २१
 ग्रहस्त्रस्त्वं देववुष्टः सुरापः सत्यवर्जितः । चण्डकर्मप्रकर्ता त्वं भविष्यसि नराधमः ॥ २२
 मुरालीनक्षुधः पापी गोप्त्रश्चैव भविष्यासि । दुष्कर्मा मुक्तकक्षश्च ब्रह्मदेष्टाऽशिवाकृतिः ॥ २३
 परदाराभिगामी त्वं महादुष्टश्च लम्पटः । सर्वभक्षश्च दुर्मेधाः सदा त्वं च भविष्यसि ॥ २४
 सगोत्रां रमसे नारीं सर्वधर्मप्रणाशकः । पुण्यज्ञानविहीनात्मा कुष्ठवांश्च भविष्यसि ॥ २५
 तव पुत्राश्च पौत्राश्च ईदृशाश्च न संशयः । भविष्यन्ति शुण्याश्च मच्छापकलुषीकृताः ॥ २६
 एवं तुरुं स शप्त्वा वै यदुं पुत्रमथाब्रवीत् । जरां वै धारयस्वेह भुद्धक्षत्रं राज्यमकण्टकम् ॥ २७
 [† बद्धाङ्गलिषुटो भूत्वा तदा राजानमब्रवीत्] ॥ २८

यदुरुचाच—

[*जराभारं न शक्रोमि वोदुं तात कृपां कुरु । शीतमध्वा कदम्बं च वयोतीताश्च योषितः ॥
 मनसः प्रतिकूल्यं च जरायाः पञ्च हेतवः] ॥ २९
 जैराभावं न शक्रोमि वयसि प्रथमे नृप । कः समर्थो हि वै धर्मुं क्षम तात मपाधुना ॥ ३०
 अथ कुद्धो महाराजो यदुं चापि शशाप ह । राज्यहीनो हि ते वंशाः कदाचिदौ भविष्यति ॥ ३१
 काले त्वं तेजसा हीनः क्षत्रधर्मविवर्जितः । भविष्यसि न संदेहः संक्रोशनपरः स्वयम् ॥ ३२

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. स. ढ. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ड. च. छ.
 स. ढ. ठ. द. द. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. स. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. च. 'तः । विरायुत्वाविं' । डः ढ. 'तः । विश्वया त्वविं' । २ छ. स. विरसा त्वं विं' । ३ क. ख. घ. ड.
 च. छ. स. ठ. ठ. द. द. 'इशाङ्गाविं' । ४ ट. 'सि । दुष्कर्माऽप्यदत्तश्च ब्रह्मदेष्टा विश्वाकृतिः । ड. स. ठ. 'सि । दुर्मेधा
 मुक्तकच्छश्च ब्रह्मदेष्टा निराकृतिः । ५ रु. च. छ. स. ढ. जरादुःख । ६ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ए. ठ. ढ. 'ति । वंशो-
 जसमादि' । ७ क. ख. ड. च. छ. स. ढ. 'देहो मच्छापनराम्भुः । य' ।

यदुरुद्वाच—

निर्दोषोऽहं महाराज कस्माच्छस्त्वयाऽधुना । दद्यां कुरु सुदीनस्य प्रसादसुमुखो भव ॥ ३१

यथातिरुद्वाच—

महादेवः कुले ते वै स्वांशेनापि हि पुत्रक । करिष्यति विशृष्टे च तदा पूतं कुलं तव ॥ ३२

यदुरुद्वाच—

शसः पुत्रो महाराज विनिर्दोषः पितस्त्वया । अनुग्रहो दीयतां मे यदि वै वर्तते दद्या ॥ ३५

यथातिरुद्वाच—

यो भवेच्छेष्टपुत्रश्च पितुर्दःखाभिहारकः । राज्यभोगं स वै भुद्धके भारवोढा भवेत्स हि ॥ ३६

त्वयां धर्मं न प्रवृत्तं अभाष्योऽसि न संशयः । भवता नाशिताऽङ्गा मे मैया दण्डेन पातितः ॥ ३७

तस्मादनुग्रहो नास्ति यथेष्ट तत्था कुरु ॥

यदुरुद्वाच—

यस्मान्मे नाशितं राज्यं वंशश्चैव त्वया नृप । तस्मादुष्टो भविष्यामि तव वंशपतिर्नप ॥ ३८

तव वंशे भवितारो नानाभेदा नृपास्तु ये । तेषां ग्रामांश्च देशांश्च श्रियं रत्नानि यानि वै ॥ ३९

भोक्ष्यन्ति च न संदेहो अतिचण्डा महाबलाः । मम वंशसमुद्रातास्तुरुद्धका म्लेच्छरूपिणः ॥ ४०

त्वया ये नाशिताः सर्वे शासा� शापैश्च दारुणैः । एवमाभाष्य राजानं यदुः कुद्धो नृपं तदा ॥ ४१

अथ कुद्धो महाराजः पुनश्चैनं शशापह । मत्प्रजानाशकाः सर्वे वंशजास्ते च वै शृणु ॥ ४२

यावच्छन्दश्च सूर्यश्च पृथ्वी नक्षत्रतारकाः । तावैत्सर्वे प्रपञ्च्यन्ते नरके चैव रौरवे ॥ ४३

कुरु हृष्टा ततो बालं क्रीडमानं सुखंकरम् । शर्मिष्ठातनयं राजा नायाचत स्तनंधयम् ॥ ४४

शिशुं झात्वा परित्यक्तः कुरुस्तेनैव वै तदा । शर्मिष्ठायाः परं पुत्रं पुरुं च जगतीभरः ॥ ४५

तमाह च सप्ताद्वयं जरा मे शृणतां सुत । भुद्धक्ष्व राज्यं मयादत्तं सुपुण्यं हतकण्टकम् ॥ ४६

पुरुद्वाच—

राज्यं दैवेन भोक्तव्यं पित्रा भुक्तं तथा तर्व । तवाऽदेशं करिष्यामि जरा मे दीयतां नृप ॥ ४७

तारुण्येन ममाद्यैव भूत्वा सुन्दररूपधृक् । भुद्धक्ष्व भोगांन्महाभाग विषयासक्तचेतसा ॥ ४८

यार्वदिच्छा महाभाग विहरस्व तया सह । पुरुमाह ततो राजा सुप्रसन्नो महामनाः ॥ ४९

मम याच्चात्वा त्वया वत्स न कृता विफला यतः । तस्माद्वरं प्रदास्यामि तु रुद्धं वत्स महाभुज ॥ ५०

यस्माज्जरा गृहीता मे दत्तं तारुण्यकं स्वकम् । तेन राज्यं प्रभुद्धक्ष्व त्वं मया दत्तं महामते ॥ ५१

ततः कृते विनिमये वयसोस्तातपुत्रयोः । तत्क्षणाद्वृद्धभावश्च पुरोरङ्गे प्रहृश्यते ॥ ५२

नृतनत्वं गतो राजा यथा षोडशवार्षिकः । रूपेण महता युक्तो द्वितीय इव मन्मथः ॥ ५३

१ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. ढ. °या सर्वे प्रकर्तव्यं भव्याभव्यं न । २ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ.
महादण्डेन धातितः । ३ ड. छ. ढ. °वन्म्लेच्छाः प्रपञ्च्यन्ते कुम्भीपाके च रौं । ४ ट. पुरुं । ५ क. ख. घ. ड. च.
स. ट. ठ. मुलक्षणम् । ६ घ. ठ. °व । सदाऽदेव । ७ घ. ट. ठ. °गान्सकामांश्च विं । ८ क. ख. घ. ड. च. छ.
ठ. ढ. °वजीवाम्यहं तात तावज्जरां धराम्यहम् । एवं क्षुत्वा ततो राजा प्रत्युवाच महायशाः । यस्माद्वत्स ममाऽङ्गा वै
कृता विफला त्वया । तस्माद्वरं प्रदास्यामि वहुसौख्यबलप्रदम् । एवमुक्तस्तु तेनापि पुरु राजा महीपते । तावद्यं दलवास्ता
जग्राहास्य जरां नृप । तत्क्ष° ।

धनू राज्ये च च्छत्रं च अर्थं चान्यद्वनं गजम् । कोशं वैशं बलं सर्वं चापैरव्यजने तथा ॥
ददौ तस्मै महाराजः पुरोश्चैव महात्मनः ॥ ५४
कामासक्तश्च धर्मात्मा तां नारीपनुचिन्तयन् । स्वद्वत्तं नैव सस्मार कामात्मा नहुषात्मजः ॥
अशुबिन्दुमती यत्र जगाम लघुविक्रमः ॥ ५५
तां च द्वाष्टा विशालाक्षीं चारेषीनपयोधराम् । विशालां च महाराजः कर्न्दपर्णेद्वृणामानसः ॥ ५६

राजोवाच—

उवाच चाऽगतो भद्रे विशाले चारुलोचने । जरां त्यक्त्वा महाभागे दोषरूपां महाबलाम् ॥
तारुण्येन समायुक्तः किमन्यत्करवाण्यहम् ॥ ५७
[**तरुणो भूत्वा समायातो भजत्वेषा ममाधुना । यं यं हि वाञ्छते चैषा तं तं दधिन संशयः॥

विशालोवाच—

यदा भवान्समायातो जरां दुःष्टां विहाय च । दोषेणकेन लिप्तोऽसि भवन्तं नैव मन्यते ॥ ५९
राजोवाच—

मम दोषं वदस्व त्वं यदि जानासि निश्चितम् । तं तु दोषं त्यजे तन्वि गुणरूपं न संशयः]॥६०

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखाडे वेनोपाल्याने पितृतर्थेऽस्तसतितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

आदितः क्षोकानां समष्ट्यङ्काः—७२८५

अथोनाशीतितमोऽध्यायः ।

विशालोवाच—

शर्मिष्ठा देवयानी च यस्य भार्ये सुलोचने । [† सौभाग्यं तत्र वै दृष्टमन्यथा नास्ति भूतले] ॥
तत्कथं त्वं महाभाग अस्याः कार्यवशो भवेः ॥ १
[**सापलकेन भावेन भवान्भर्ता प्रतिष्ठितः । सप्तर्णोऽसि महाराज भूतले चन्दनं यथा ॥ २
सपैश्च वेष्टितं राजन्महाचन्दनभेव हि । तथा त्वं वेष्टितः सपैः सप्तनीनामसंज्ञकैः ॥ ३
वरमग्निग्रवेशं च शिखरात्पतनं वरम् । रूपतेजःसमायुक्तं सपत्नीसहितं प्रियम्] ॥ ४
न वरं तादृशं कान्तं सपत्नीविषसंयुतम् । इयं न मन्यते कान्तं भवन्तं गुणसागरम् ॥ ५

ययातिरुवाच—

देवयान्या न मे कार्यं तथा शर्मिष्ठ्या शुभे । इत्यर्थेऽहं स्पृशे कार्यं सत्यर्थमसमन्वितम् ॥ ६

अशुबिन्दुमत्युवाच—

अहं राज्यस्य भोक्त्री च तव कायस्य भूपते । यद्यद्वदाम्यहं कार्यं तत्त्वार्यं त्वया ध्रुवम् ॥ ७

* एताशिहान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ङ. च. छ. स. ट. ठ. च व्यजनं चाऽऽसनं । २ क. ख. ङ. च. स. देशं । छ. दण्डं । ३ क. ख. ङ.
च. छ. स. ट. ठ. 'मरं स्यन्वनं तं' । ४ क. ख. घ. च. छ. स. ट. ठ. 'न् । तत्सः सागरोत्प्रस्थं का' । ५ क. ख. च.
रुपग्नोहराम् । ६ ट. 'न्दर्पीकृष्टम्' । ७ घ. ट. च. हृष्टे । ८ क. ख. घ. ङ. च. छ. स. ट. ठ. 'म् । तस्मान्मं ।

१ क. ख. घ. ङ. च. छ. स. ट. ठ. च व्यजनं चाऽऽसनं । २ क. ख. ङ. च. स. देशं । छ. दण्डं । ३ क. ख. ङ.
च. छ. स. ट. ठ. 'मरं स्यन्वनं तं' । ४ क. ख. घ. च. छ. स. ट. ठ. 'न् । तत्सः सागरोत्प्रस्थं का' । ५ क. ख. च.
रुपग्नोहराम् । ६ ट. 'न्दर्पीकृष्टम्' । ७ घ. ट. च. हृष्टे । ८ क. ख. घ. ङ. च. छ. स. ट. ठ. 'म् । तस्मान्मं ।

इत्यर्थे प्रत्ययं देहि मम वै स्वकरं नृप । बहुधर्मसमोपेतं पुण्यलक्षणसंयुतम् ॥ ८
यातिरुचाच—

अन्यां भार्या न विन्दामि त्वां विना नृपनान्दनि । राज्यं च सकलामुर्वी मम कायं वरानने ॥ ९
मत्कोषं भुद्धस्व चार्वाङ्गि मया दैत्यो वरस्तव । यं यं मे भाषसे भद्रे तं तं कायं करोम्यहम् ॥ १०

अशुबिन्दुमत्युवाच—

अनेनापि महाराज तव भार्या भवाम्यहम् । एवेमुक्तः स राजेन्द्रो हर्षव्याकुललोचनः ॥

गान्धर्वेण विवाहेन ययातिः पृथिवीपतिः ॥ ११

उपयेष्ये शुभां पुण्यां मन्मथस्याऽत्मजां नृपः । तथा सार्थं महात्मा वै स रेष्ये द्विजपुंगव ॥ १२
सागरस्य च तीरेषु वनेषुपवनेषु च । पर्वतेषु च रम्येषु सरित्सु च तथा सह ॥

रमते राजराजेन्द्रस्तारुण्येन महीपतिः ॥ १३

एवं विशत्सहस्राणि गतानि निरतस्य च । भूपस्य तस्य राजेन्द्र ययातेस्तु महात्मनः ॥ १४

विष्णुरुचाच—

एवं तथा महाराजो ययातिर्मोहितस्तदा । कंदर्पस्य प्रयोगेण इन्द्रस्यार्थं महार्भनाः ॥ १५

सुकर्मोवाच—

एवं पिपल मुग्धोऽसौ ययातिः पृथिवीपतिः । तस्या मोहेन कामेन रतेन ललितेन च ॥

न जानाति दिनं रात्रिं मुग्धः कामस्य कन्यया ॥ १६

एकदा मोहितं भूपं ययाति कामनान्दिनी । उचाच प्रणतं नम्रं वशं चारुलोचना ॥ १७

अशुबिन्दुमत्युवाच—

संजातं दोहदं कान्तं तन्मे कुरु मनोरथम् । अश्वपेषं मखश्रेष्ठं यजस्व पृथिवीपते ॥ १८

राजोवाच—

एवमस्तु महाभागे करोमि तव सुप्रियम् । समाहूय सुरं पूरुं राजभोगे विनिःस्पृहम् ॥ १९

स आहूतः समायातो भक्त्या नमितकंधरः । बद्धाञ्जलिपुटो भूत्वा प्रणामकरोत्तदा ॥ २०

तस्याश्च पादौ सुश्रोण्या ननाम भक्तिपूर्वकम् । आदेशंशो दीयतां राजभाहूतोऽहं समागतः ॥
किं करोमि महाप्राङ्म दासोऽहं तव सुव्रत ॥ २१

राजोवाच—

अश्वपेषस्य यज्ञस्य संवारं कुरु पुत्रक । समाहूय द्विजान्पुण्यानृतिविजो भूमिपास्तथा ॥ २२

एवमुक्तो महातेजाः पुरुः परमधार्मिकः । सर्वं चकार संपूर्णं यशोक्तं तु महात्मना ॥ २३

तथा सार्थं स यज्ञाय दीक्षितः कामकन्यया । अश्वपेषे महायज्ञे दत्त्वा दानान्यनेकशः ॥ २४

ब्राह्मणेभ्यो महाराजो भूरिदानपनन्तकम् । दीनेषु च विशेषेण ययातिर्हष्टमानसः ॥ २५

१ क. ख. घ. ढ. च. छ. श. ट. ठ. द. °ते चारुल° । २ क. ख. ढ. च. छ. श. ट. वरवर्णिति । ३ द. ह. द.
दत्तः कर° । ४ क. ख. घ. ढ. च. छ. श. ट. ठ. द. °वमाकर्ष्य रा° । ५ घ. ट. ठ. वै रेष्ये स नृपनन्दनः । सा° । ६ छ.
°तिः । पश्चात्तिः । ७ घ. ख. च. छ. श. ट. ठ. द. प्रपञ्चेन । ८ घ. द. छ. श. ट. ठ. द. °भते । तु° । ९ क. ख. घ. ढ. च.
छ. ट. ठ. द. श्रेष्ठ । १० घ. ट. ठ. भैष्माशृप । ए° । ११ ठ. द. भूमिरां । १२ क. ख. घ. ढ. च. छ. ट. ठ. द. तिः
पृथिवीपतिः । य° ।

यद्यन्ते च महाराजस्तामुवाच वराननाम् । अन्यथा सुप्रियं बाले किं करोमि वदस्व मे ॥
तत्सर्वं देवि कर्तोऽस्मि यथासाध्यं वरानने ॥

सुकर्मोवाच—

इत्युक्ता तेन सा राजा भूपालं प्रत्युवाच ह । [*जातं मे दोहदं राजस्तत्कुरुष्व ममानघ] ॥२७
इन्द्रलोकं ब्रह्मलोकं शिवलोकं तर्थैव च । विष्णुलोकं महाराज द्रष्टुमिच्छामि सुप्रिय ॥ २८

[† दर्शयस्व महाभाग यद्हं सुप्रिया तव] । एवमुक्तस्तथा राजा तामुवाच स सुप्रियाम् ॥ २९
साधु साधु महाभागे पुण्येनैवं प्रभाषसे । हीस्त्रभावाच्च चापल्यात्कौतुकाच्च वरानने ॥ ३०

यत्योक्तं महाभागे तदसाध्यं विभाति मे । तत्साध्यं पुण्यदानेन यज्ञेन तपसांडपि च ॥ ३१
अन्यथा न भवेत्साध्यं यत्योक्तं वरानने । [*असाध्यं तु भवत्या वै भाषितं पुण्यमिश्रितम्] ३२

मर्त्यलोकाच्छरीरेण अनेनापि च मानवः । श्रुतो दृष्टो न मेऽग्निपि गतः स्वर्गं सुपुण्यकृत् ॥ ३३
ततोऽसाध्यं वरारोहे यत्यया भाषितं मम । अन्यदेव करिष्यामि प्रियं ते तद्वद् प्रिये ॥ ३४

देव्युवाच—

अन्यैश्च मानुषै राजश्वसाध्यं स्याच्च संशयः । त्वयि साध्यं महाराज सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥३५
तपसा यशसा वीर्यैर्ज्ञानैर्दर्नैर्मर्खैर्नृप । भवाद्शोऽन्यो नैवास्ति लोकेऽस्मिन्नृप मानवः ॥ ३६

क्षात्रं बलं सुतेजश्च त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् । तस्माच्चया प्रकर्तव्यं मतिप्रियं नहुषात्मज ॥ ३७

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाल्याने पितृतीर्थकथने ययातिचारित उनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टङ्गाः—७३२२

अथाशीतितमोऽध्यायः ।

पिप्पल उवाच—

कामकन्यां यदा राजा उपयेमे द्विजोत्तम । किं चक्राते तदा ते द्वे पूर्वभार्ये सुपुण्यके ॥ १
देवयानी महाभागा शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी । तयोश्चरित्रं यत्सर्वं कथयस्व ममाग्रतः ॥ २

सुकर्मोवाच—

यदाऽऽनीता कामकन्या स्वगृहं तेन भूभुजा । अत्यर्थं स्पर्धते सा तु देवयानी तेरस्त्विनी ॥ ३
तस्यार्थं तु सुतौ शसौ क्रोधेनाऽऽकुलितात्मना । शर्मिष्ठां च समाहूर्यं शब्दं चके यशस्त्विनी ॥ ४

रूपेण तेजसा दानैः सत्यपुण्यवैस्तदा । [† शर्मिष्ठा देवयानी ते स्पर्धते तु तया सह ॥ ५
दुष्टभावं तयोश्चापि सा इत्याकामजा तदा । राज्ञे सर्वं तया विश्व कथितं तत्क्षणादिह] ॥ ६

यदुं पुत्रं समाहूय नृपो वाक्यमयाब्रवीत् । मात्रोस्त्वमुभयोस्तात शिरशिष्ठान्धि सुपुत्रक ॥
[*सुप्रियं कुरु मे वत्स यदि श्रेयो हि मन्यसे ॥ ७

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. छ. द. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ढ. छ. द. पुस्तकस्थः ।
* एतचिह्नान्तर्गतः पाठो घ. ट. ठ. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठः ख. ढ. च. छ. द. पुस्तकस्थः । * एतचिह्ना-
न्तर्गतः पाठः ख. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ ख. ढ. च. छ. द. साध्यासाध्य । २ क. ढ. च. छ. ख. द. मनस्त्विनी । ३ ख. घ. ढ. च. छ. ट. ठ. द.
'लितेष्टणा । श' । ४ ख. ढ. च. छ. द. 'य सर्वं चके मनस्त्वि' ।

एवमाकर्ण्य तस्यापि पितुर्वाक्यं यत्पुस्तदा] । प्रत्युवाच नृपश्रेष्ठं पितरं प्रति निग्रही ॥ ८

न हन्तव्ये तु मे तात मातरौ दोषवर्जिते । मातृघाते महान्दोषः कथितो वेदपण्डितैः ॥

तस्माद्वातं महाराज एतयोर्न करोम्यहम् ॥ ९

दोषाणां तु सहस्रेण युक्ता माता यदा भवेत् । भगिनी चापि राजेन्द्र बुहिता च तथाऽत्मनः ॥ १०

पुत्रैश्च भ्रातृभिर्वै नैव वध्या भवेत्कदा । एवं ज्ञात्वा महाराज मातरौ नैव घातये ॥ ११

यदोर्वाक्यं तथा श्रुत्वा स च कुद्वोऽभ्यभाषत । [*शशाप तं सुतं पश्चाद्यातिः पृथिवीपतिः] ॥ १२

यत्त्वयाऽवमतोऽहं वै तस्मात्पापमवाप्यसि । मातुरंशं भजस्व त्वं मच्छापकलुषीकृतः ॥ १३

एवं शप्त्वा यदुं पुत्रं ययातिः पृथिवीपतिः । पुत्रं शप्त्वा महाराजस्तया सार्थं महायशाः ॥

रमते सुखभोगेन विष्णुध्यानपरायणः ॥ १४

अशुबिन्दुमती सा च तेन सार्थं सुलोचना । बुभुजे चारुसर्वाङ्गी दिव्यान्भोगान्मनोनुगान् ॥

एवं कालो गतस्तस्य ययाते सुमहात्मनः ॥ १५

अक्षया निर्जराः सर्वा अमराश्च प्रजास्तदा । [†सर्वे लोका महाभाग विष्णुध्यानपरायणः] ॥ १६

तपसा सत्यभावेन विष्णोर्ध्यानेन पिप्पल । सर्वे लोका महाभाग सुरिवनः सायुसेवकाः ॥ १७

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाख्याने पितृतीर्थे ययातिचरितेऽशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टङ्गाः—७३३९

अयैकशीतितमोऽध्यायः ।

सुकर्मोवाच—

अथेन्द्रोऽसौ महाप्राङ्गः सदा भीतो महात्मनः । ययातेर्विक्रमं दृष्ट्वा दानपुण्यादिकं बहु ॥ १

मेनकां प्रेषयामास स्वर्वेश्यां दौत्यकर्मणि । गच्छ भद्रे महाभागे ममाऽदेशं वदस्व हि ॥ २

कायकन्यामितो गत्वा देवराजवचो वद । येन केनाप्युपायेन राजानं त्वमिहाऽनय ॥

एवं श्रुत्वा गता सा तु मेनका तत्र प्रेषिता । समाचष्टे तु तत्सर्वं देवराजविभाषितम् ॥

एवमुक्ता गता सा तु मेनका तत्प्रणोदिता ॥

गतायां मेनकायां तु रतिपुत्री यनस्त्विनी । राजानं धर्मसंकेतं प्रत्युवाच यशस्त्विनी ॥ ४

त्वयाऽहंमानिना राजन्सत्यवाक्येन वै पुरा । स्वकरं मत्करे दत्त्वा सत्यधर्मसमन्वितम् ॥

यद्यद्वदाम्यहं राजंस्तत्त्वार्थं हि वै त्वया । तदेव तु त्वया वीर न कृतं भाषितं मम ॥

तस्मात्वां तु परित्यक्ष्ये यास्यापि पितृमन्दिरम् ॥ ५

राजोवाच—

यथोक्तं हि मया भद्रे तत्ते कर्ता न संशयः । असाध्यं तु परित्यज्य साध्यमेव वदस्व मे ॥ ७

अशुबिन्दुमत्युवाच—

एतदर्थं मया कान्तो भवान्वै समुपाश्रितः । सर्वलक्षणसंपदः सर्वधर्मसमन्वितः ॥ ८

सर्वं साध्यं तव ज्ञात्वा भोक्तारं सर्वसंपदाम् । कर्तारं सर्वधर्माणां स्त्रष्टारं पुण्यकर्मणाम् ॥ ९

त्रैलोक्यसाधकं ज्ञात्वा त्रैलोक्येऽप्रतिमं च वै । विष्णुभक्तमहं जाने वैष्णवानां महावरम् ॥ १०

* एतच्छिहान्तर्गतः पाठः ख. ड. च. छ. श. ढ. पुस्तकस्थः । † एतच्छिहान्तर्गतः पाठः ख. घ. ढ. च. छ. ट. ढ. द. पुस्तकस्थः ।

इत्याशया मया भर्ता स त्वमङ्गीकृतः पुरा । यस्य विष्णुप्रसादोऽस्ति स सर्वत्र परिव्रजेत् ॥	११
दुर्लभं नास्ति राजेन्द्र त्रैलोक्ये सच्चराचरे । सर्वेषु चैव लोकेषु विद्यते न च सुव्रतं ॥	
तत्र विष्णोः प्रसादेन स्वर्गं च नृपसत्तम् ॥	१२
मर्त्यलोकं समासाद्य त्वयैव वसुशाधिप । जरापीडाविहीनाश्च मृत्युहीना नराः कृताः ॥	१३
गृहद्वारेषु सर्वेषां मर्त्यानां तु नर्षभ । अनेके कल्पवृक्षाश्च त्वयैव परिकल्पिताः ॥	१४
येषां गृहेषु मर्त्यानां मुनयः कामधेनवः । त्वयैव प्रेतिता राजनिस्थरीभूताः कृताः सदा ॥	
मुखिनः सर्वकामैश्च मानवाश्च त्वया कृताः ॥	१५
गृहैकमध्ये साहस्रं कुलीनानां प्रहश्यते । एवं वंशविट्ठिद्वयं मानवानां त्वया कृता ॥	१६
यमस्यापि विरोधेन इन्द्रस्यापि नरोत्तम । व्याधिपापविहीनस्तु मर्त्यलोकस्त्वया कृतः ॥	१७
स्वतेजसाऽहंकारेण स्वर्गरूपं तु भूतलम् । दर्शितं हि महाराज त्वत्समो नास्ति भूषणिः ॥	१८
पुराणेऽपि प्रभूते हि नान्यशास्ति भवाद्वशः । भवन्तमित्यहं जाने सर्वधर्मप्रेदायकम् ॥	१९
तस्मान्मया कृतो भर्ता वदस्वैव ममाग्रतः । [*नर्ममुक्तं नृपेन्द्र त्वं वद सर्वयं ममाग्रतः] ॥	२०
यदि ते सत्यमस्तीति धर्मं चापि नराधिप । देवलोकेषु मे नास्ति गमने गतिरुत्तमा ॥	२१
सत्यं त्यक्त्वा यदा च त्वं नैव स्वर्गं गमिष्यसि । तदा कूटं तत्र वचो भविष्यति न संशयः ॥	
पूर्वं कृतं तु यच्छ्रेयो भस्मभूतं भविष्यति ॥	२२

राजोवाच—

सत्यमुक्तं त्वया भद्रे साध्यासाध्यं न चास्ति मे । सर्वं साध्यं स्वर्गलोके प्रसादाज्जगतां पतेः ॥ २३
 न याम्यहं यथा स्वर्गं तत्र मे कारणं शृणु । भागं तु ते न दास्यन्ति मम मृत्युश्च देवताः ॥ २४
 ततो वै मानवे लोके प्रजाः सर्वा ममानये । मृत्युकृता भविष्यन्ति मया हीना न संशयः ॥
 अतः स्वर्गं न गच्छामि सत्यमुक्तं वरानने ॥

२५

देव्युवाच—

लोकान्वद्वा गमिष्यामि मर्त्यलोकं च वै पुनः । रूपं पश्य ममाद्य त्वं जाता श्रद्धा ममातुला २६

राजोवाच—

सर्वमेवं करिष्यामि यत्त्वयोक्तं न संशयः । एवमुक्त्वा प्रियां राजा चिन्तयामास वै तदा ॥ २७
 अन्तर्जलचरो मत्स्यः सोऽपि जालेन बध्यते । मरुत्समानवेगोऽपि मृगः प्राप्नोति बन्धनम् ॥ २८
 योजनानां सहस्रस्थमामिषं र्भक्षते खगः । सं पाशं पादसंलग्नं न पश्येदैवमोहितंः ॥
 स वैषम्यकरः कालः कालः संमानहानिदंः ॥

२९

एवं भयंकरः कालो यत्र कुत्रापि निष्टुरः । नरं करोति दातारं याचितारं च वै पुनः ॥ ३०
 भूतानि स्थावरादीनि दिवि वा यदि वा भुवि । सर्वत्र कल्पते कालः कालो येक इदं जगत् ॥ ३१
 अनादिनिधनो योऽसौ जगतः कारणं परम् । लोकेषु कालः पचति वृक्षे फलमिवाऽहितम् ॥ ३२

* एतच्छिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. छ. पुस्तकस्थः ।

१ क. छ. द. 'र्वेष्वे भुलोकेषु विद्यते तत्र सु' । २ ह. ढ. 'तः । विष्णोश्चैव प्रसादेन गग्ने गतिरुत्तमा । मै । ३ छ.
 भूतले । ४ क. द. 'रा नैव प्रसूतो हि । ५ क. ख. ढ. च. छ. द. 'प्रभाकरम् । ६ क. ख. च. 'भूमुक्तं । ७ ड. 'धं तु
 मे कार्यं त्वप्रसादाज्जगत्रये न । ८ क. ख. ढ. छ. द. पश्यते । ९ ड. ढ. स पश्येत्कण्ठसं । १० ड. छ. द. 'तः । कालः
 समविषमकः । ११ क. ख. घ. च. छ. 'इः । पराभवकरः । १२ ड. येष ।

न ममा न तपो दानं न मित्राणि न वान्धवाः । शन्कुवन्ति परिग्राहुं नरं कालेन पीडितम् ॥ ३३
त्रयः कालकृताः पाशाः शक्यन्ते न निवर्तितुम् । विवाहो जन्म भरणं यथा यत्र च येन च ३४
यथा जलधरा व्योग्नि भ्राम्यन्ते मातरिष्ठना । तथेऽर्दं कर्मयुक्तेन कालेन भ्रामितं जगत् ॥ ३५
सुकर्मोवाच—

कालोऽयं कर्मयुक्तश्च यो नरैः समुपासितः । कालस्तु प्रेरयेत्कर्म तं तं कालः करोति सः ॥ ३६
उपद्रवाधातदोषाः सर्पाश्च व्याध्यस्ततः । सर्वे कर्मप्रयुक्तास्ते प्रचरन्ति च मानुषम् ॥ ३७
सुखस्य हेतवो ये च हुणायाः पुण्यमित्रिताः । ते सर्वे कर्मसंसक्ता न पश्येयुः शुभाशुभम् ॥ ३८
कर्मदा यदि वा लोके कर्मसंबन्धिवान्धवाः । कर्माणि चोदयन्तीह पुरुषं सुखदुःखयोः ॥ ३९
मुक्त्वर्णं रजतं चापि यथा रूपं निवध्यते । तथा निवध्यते यस्तु स्वकर्मणि वशानुगः ॥ ४०
पञ्चैतानि विसृज्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिनः । आयुः कर्म च वित्तं च विद्या निधनमेव च ॥ ४१
यथा मृत्युष्टिः कर्ता कुरुते यद्यदिच्छति । तथा पूर्वकृतं कर्म कर्तारमनुगच्छति ॥ ४२
देवत्वपथं मानुष्यं पशुत्वं पक्षिता तथा । तिर्यक्त्वं स्थावरत्वं च प्राप्यते वै स्वकर्मणिः ॥ ४३
यथा कृतं तथा शुद्धे नित्यं विहितमात्मना । आत्मना विहितं दुःखमात्मना विहितं सुखम् ॥ ४४
गर्भसंज्ञामुपादाय शुद्धे वै पूर्वदैहिकम् । संत्यजन्ति स्वकं कर्म न क्वचित्पुरुषा भुवि ॥ ४५
वित्तेन प्रज्ञया वाऽपि समर्थाः कर्तुमन्यथा । स्वकृतान्युपभुजन्ति दुःखानि च सुखानि च ॥

हेतुं प्राप्य नरो नित्यं कर्मपाशैश्च वध्यते ॥ ४६

यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् । तथा शुभाशुभं कर्म कर्तारमनुगच्छति ॥ ४७

उपभोगाद्वै तस्य नाश एव न विद्यते । प्राक्तनं बन्धनं कर्म कोऽन्यथा कर्तुमर्हति ॥ ४८

सुशीघ्रमपि धावन्तं विधानमनुधावति । [*शेते सह शयानेन पुरा कर्म यथाकृतम् ॥ ४९

उपतिष्ठति तिष्ठन्तं गच्छन्तमनुगच्छति । करोति कुर्वतः कर्म च्छायेवानुविधीयते] ॥ ५०

यथा छायातपौ नित्यं संबद्धौ च परस्परम् । तद्वकर्म च कर्ता च सुसंबन्धौ परस्परम् ॥ ५१

ग्रह रोगा विषाः सर्पा दाकिन्यो राक्षसास्तथा । पीडियन्ति नरं पश्चात्पीडितं पूर्वकर्मणा ॥ ५२

येन यत्रोपमोक्तव्यं सुखं वा दुःखमेव च । स तत्र बद्धवा बन्धेन बलादैवेन नीयते ॥ ५३

दैवं प्राहुर्द्वयं भूतानां सुखदुःखोपपादने । अन्यैत्र संचितं कर्म जाग्रतः स्वपतोऽपि वा ॥ ५४

अन्यर्थां मुच्यते दैवाद्वन्धमेवं जिधांसति । शस्त्राग्रिविषदुर्गेभ्यो रक्षितव्यं च रक्षति ॥ ५५

अरक्षितं भवेत्सत्यं दैवं तमेव रक्षति । दैवेन नाशितं यसु तस्य रक्षा न दृश्यते ॥ ५६

यथा पृथिव्यां बीजानि उसानि च धनानि च । तथैवाऽत्मनि कर्माणि तिष्ठन्ति प्रभवन्ति च ॥

तैलक्षये यथा दीपो निर्वाणमधिगच्छति । [*कर्मक्षयात्तथा जन्मुः शरीरास्त्राशमृच्छति] ॥ ५७

कर्मक्षयात्तथा मृत्युस्तन्त्रविद्धिरुदाहृतः । विविधाः प्राणिनामस्य स्मृता रोगाश्च हेतवः ॥ ५८

तथा मम विपाकोऽयं पूर्वं कृतस्य नान्यथा । संप्राप्तो नात्र संदेहः स्त्रीरूपो दैवसंशकः ॥ ५९

मम गेहे समायाता नाटका नटर्नकाः । तेषां सङ्गमसङ्गेन जरा कायं समाश्रिता ॥ ६०

सर्वे कर्मकृतं मन्ये यन्मे संभावितं ध्रुवम् । तस्मात्कर्म प्रधानं च उपायाश्च निरर्थकाः ॥ ६१

* एतच्छिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. घ. ढ. च. छ. झ. ड. द. पुस्तकस्थः । *एतच्छिह्नान्तर्गतः पाठो ढ. छ. झ. पुस्तकस्थः ।

१ क. स. ढ. च. छ. द. *ते जन्मुः स्व । २ क. स. ढ. च. छ. झ. ड. द. बलेन । ३ क. स. घ. ढ. च. छ. स.
ट. ढ. द. *न्यथा विन्यते कं । ४ छ. झ. *था शुपपयेत दैवगेवं जिं ।

पूर्वं वै देवराजेन मदर्थे दूत उत्तमः । मातलिः प्रेषितः पुण्यो न कृतं तस्य तद्वचः ॥ ६३
 तस्य कर्मविपाकोऽयं हृश्यते सांप्रतं भम । इति चिन्तापरो भूत्वा दुःखेन महताऽन्वितः ॥ ६४
 यदाऽस्या हि वचः श्रीत्या न करोमि च सर्वथा । सत्य[*धर्माख्यभावेतौ यास्यतस्तौ न संशयः ६५
 सदृशं च समायातं यदृष्टं भम कर्मणा । भविष्यति न संदेहो] दैवो हि कुरुतिक्रमः ॥ ६६
 एवं चिन्तापरो भूत्वा यथातिः पृथिवीपतिः । कृष्णं क्लेशापहं देवं जगाम शरणं हरिम् ॥ ६७
 ध्यात्वा नत्वा ततः सुत्वा भनसा मधुसूदनम् । त्वामहं शरणं प्राप्तखाहि मां कपलापिय ॥ ६८
 इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिक्षण्डे वैनोपाख्याने पिण्डीत्येण यातिचरित एकशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—७४०९

अथ शशीतितमोऽध्यायः ।

सुकर्मोवाच—

एवं चिन्तयते यावद्वाजा परमधार्मिकः । तावत्प्रोवाच सा देवी रतिपुत्री वरानना ॥ १
 किं त्वं चिन्तयसे राजस्त्वमधैव महामते । प्रायेणापि क्षियः सर्वाश्रपलाः स्युर्न संशयः ॥ २
 नाहं चापल्यभावेन त्वामेवं विनियोजये । नाहं हि कारयाम्यद्य भवत्पार्थं नृपोत्तम ॥ ३
 अन्याः क्षियो यथा लोके चापल्याच्चोदयन्ति च । अकार्यं राजराजेन्द्रं मोहालोभाच्च लम्पटाः ॥
 लोकानां दर्शनायैव जाता श्रद्धा मपोरसि । देवानां दर्शनं पुण्यं दुर्लभं हि सुमानुषैः ॥ ५
 तेषां च दर्शनं राजन्कारयामि वदस्व मे । दोषपापकरं यत्तु मत्सङ्गादिह यद्भवेत् ॥ ६
 कथं चिन्तयसे दुःखं यथाऽन्यः प्राकृतो जनः । महाभयाद्यथा भीतो मोहगर्भे गतो यथा ॥ ७
 त्यज चिन्तां महाराज गन्तव्यं हि त्वया दिवि । येनोद्देशेन दुःखं तु तश्च कार्यं भया कदा ॥ ८
 एवपुक्तस्तया राजा तामुवाच वराङ्गनाम् । चिन्तितं यन्मया देवि तन्मे त्वं शृणु सांप्रतम् ॥ ९
 मानभङ्गो भया दृष्टो मयैव चाऽऽत्मनः प्रिये । प्रिये स्वर्गं गते कान्ते प्रजा दीना भविष्यति ॥ १०
 त्रासयिष्यति दुष्टात्मा यमस्तु व्याधिभिः प्रजाम् । त्वया सार्थं प्रयास्यामि स्वलोकं च वरानने ॥
 एवमाभाष्य तां राजा समाहृय सुतोत्तमम् । पुरुं तं सर्वधर्मज्ञं जरायुक्तं महामतिम् ॥ १२
 [† एहोहि सर्वधर्मज्ञं धर्मं जानासि निश्चितम्] । ममाऽऽज्ञया हि धर्मात्मन्धर्मः संपालितस्त्वया ॥
 जरा मे दीयतां तात तारुण्यं गृणु चाऽऽत्मनः ॥ १४
 राज्यं कुरु ममेदं त्वं सकोशबलवाहनम् । आसमुद्रं प्रभुद्धक्षत्रं त्वं वैसुपूर्णं वसुंधराम् ॥ १५
 भया दत्तां महाभाग सग्रामवनपत्तनाम् । प्रजानां पालनं पुण्यं कर्तव्यं सर्वदा त्वया ॥ १६
 दुष्टात्मा शासनं नित्यं साधूनां प्रतिपालनम् । कर्तव्यं च त्वया तात धर्मशाह्प्रमाणतः ॥ १७
 ब्रह्मण्येन प्रभावेन विधिदृष्टेन कर्मणा । भक्तानां पालनं कार्यं यस्मात्पूज्या जगत्रये ॥ १८
 पञ्चमे सप्तमे घस्ते कोशं पश्य विपश्चितैः । कार्येषां नित्यदा पूजा प्रसाद्य धनभोजनैः ॥ १९
 [*चारचुर्भुवस्वं त्वं नित्यं दानरतो र्भवं] । मा भव तं रतः शत्रौ सदा गोप्यस्तु पण्डितैः ॥ २०

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. झ. ड. द. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ड. च. झ. स. ट. ठ. ड. द. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः छ. झ. ड. द. पुस्तकस्थः ।

१ छ. 'जन्मर' । २ रु. छ. झ. ड. द. 'गर्भं ग' । ३ ड. द. येन ते भवते दुःखं त' । ४ क. ख. ड. च. छ. झ. ड. द. रत्नपूर्णा । ५ छ. झ. ट. 'त' । एलं च नित्यं संपूर्णं प्रसादव' । ६ ड. द. 'व' । भवस्व नियतो मर्त्रैः स' ।

नियतात्मा भवस्व त्वं मा गच्छ मृगयां सुत । विश्वासस्तु त्वया त्याज्यः स्त्रीषु कोशे बले रिषो
पांत्राणां चैव सर्वेषां बैलानां संग्रहं कुह । यज्ञैर्यज हृषीकेशं पुण्यात्मा भव सर्वदा ॥ २२
प्रजानां वाञ्छितं सर्वमर्पयस्व दिने दिने । प्रजासौख्यं [*प्रकर्तव्यं प्रजां पोषय पुत्रक ॥ २३
स्वीयवंशः] प्रकर्तव्यः परदारेषु मा कृथाः । मतिं दुष्टां परस्वेषु रिपूणां बलमेव च ॥

[*चिन्तयस्व सदा वत्स मदाक्ये निरतो भव ॥ २४

बैदानां हि सदा चिन्ता शाश्वाणां हि च सर्वदा । कुरुष्वैवं सदा वत्स शशाभ्यासरतो भव २५
संतुष्टः सर्वदा वत्स स्वशश्यानिरतो भव । गजाभ्यासस्तु कर्तव्यः स्यन्दनस्य च सर्वदा] ॥२६
एवमादिश्य तं पुत्रमाशीर्भिरभिनन्द्य च । स्वहस्तेन परिस्थाप्य स्वासने नृपसत्तमः ॥ २७
स्वां जरां तु समाश्रित्य दत्त्वा तारुण्यमस्य च । गन्तुकामस्तदा स्वर्गं यथातिः पृथिवीपतिः॥२८

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेलोपाख्याने पितृतर्थे यथातिचरिते ब्रशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—७०७७

अथ अशीतितमोऽध्यायः ।

सुकर्मोवाच—

समाहृय प्रजाः सर्वा द्वीपानां वसुधाधिपः । हर्षेण प्रहताऽविष्ट इदं वंचनमब्रवीत् ॥ १

इन्द्रलोकं ब्रह्मलोकं शिवलोकं ततः परम् । वैष्णवं लोकपापग्नं प्राणिनां गतिदायकम् ॥

प्रजाभ्यहं न संदेहो हनया सह सत्तमाः ॥ २

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्वैव प्रजा पम । सकुटुम्बैः सुखेनापि स्थातव्यमाङ्गयैव हि ॥ ३

पुरुरेष प्रहावाहुर्भवतां प्रतिपालकः । [*स्थापितोऽस्ति प्रया लोका राजा धीरः सदण्डकः] ॥४

एवमुक्तास्तु ताः सर्वाः प्रजा राजानमवृक्षन् । शूद्रते सर्ववेदेषु पुराणेषु नृपोत्तम ॥ ५

धर्मेष्व परिरुप्यातं न दृष्टं केन वै पुरा । [† दृष्टोऽस्माभिरसौ धर्मो दशाङ्गः सत्यवल्लभः] ॥६

सोमवंशसमुत्पन्नो नहुपस्य प्रहार्यहे । हस्तपादमुखैर्युक्तः सर्वाचारपचारकः ॥ ७

ज्ञानविज्ञानसंपन्नः पुण्यानां च महानिधिः । गुणानां हि महाराज आधारः सत्यपण्डितः ॥ ८

कुर्वन्ति च महाधर्मं सत्यवन्तो महौर्जर्सः । नाधिकं दृष्टमस्माभिर्भवंतः कामरूपिणः ॥ ९

भवन्तं धर्मकर्तारमीहशं सत्यवादिनम् । कर्मणा त्रिविधेनापि वयं त्यक्तुं न शक्नुमः ॥ १०

यत्र त्वं तत्र च वर्यं सुखं वा दुःखमेव वा । नरकेऽपि भवान्यत्र वयं तत्र न संशयः ॥ ११

किं दारैर्धनभोगैश्च किं चैव जीवितेन च । त्वां विनाऽपि महाराज तेन नास्त्यत्र कारणम् ॥

त्वयैव सह राजेन्द्र वयं यास्याम नान्यथा ॥ १२

* एतशिहान्तर्गतः पाठो दपुस्तकस्थः । * एतशिहान्तर्गतः पाठो दपुस्तकस्थः । * एतशिहान्तर्गतः पाठः क. ख.
ड. च. छ. झ. ठ. द. पुस्तकस्थः । * एतशिहान्तर्गतः पाठः क.ख. ड. छ. झ. ठ. द.पुस्तकस्थः ।

१ घ. ठ. ढ. पत्राणां २ क. ख. ड. च. ढ. स. ट. ड. ठ. कलानां । ३ घ. ज. झ. फलानां । ४ घ. ढ. छ. ठ. ढ.
द. ठ. 'नो कण्ठकान्सर्वान्मर्दय' । ५ क. ख. घ. ढ. च. छ. स. ट. ठ. ठ. 'प्य करे दत्तं च स्वामुथम् । स्वां ।
५ घ. ठ. ठ. धर्मः 'कृता' । ६ ठ. 'सः । तद्वर्मे ह' । ७ क. ख. घ. ढ. च. छ. स. ट. ठ. ठ. 'वन्तं कामरूपिणम् ।
भ' । ८ क. ख. घ. ढ. च. छ. स. ट. ठ. ठ. 'यं नो सुखं पुण्यमेव च । न' ।

एवं श्रुत्वा वचस्तासां प्रजानां पृथिवीपतिः । हर्षेण महताऽऽविष्टः प्रजा वाक्यमुवाच ह ॥ १३
 आगच्छन्तु मया सार्थं सर्वे लोकाः सुपुण्यकाः । नैषो रथं समारुद्ध तया वै कामकन्यया ॥ १४
 रथेन हंसवर्णेन चन्द्रविम्बानुकारिणा । चामरैर्व्यजनैश्चापि वीज्यमानो गैतन्यथः ॥ १५
 केतुना तेन पुण्येन शुभ्रेणापि महायशाः । शोभमानो यथा देवो देवराजः पुरंदरः ॥ १६
 क्रृषिभिः स्त्रूयमानश्च [**वन्दिभिश्चारणैस्तथा । प्रजाभिः स्त्रूयमानश्च] ययातिनहुषात्मजः १७
 प्रजाः सर्वा मुदा युक्ताः समायाता नरेश्वरम् । गजैरस्यै रथश्चान्यैः प्रस्थिताश्च दिवं प्रति ॥ १८
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चाच्यै पृथग्जनाः । सर्वे ते वैष्णवा लोका विष्णुध्यानपरायणाः
 तेषां तु केतवः शुक्रा हेमदण्डैरलंकृताः । [† शङ्खचक्राङ्किताः सर्वे सदण्डाः सपताकिनः ॥ २०
 प्रजावृन्देषु भासन्ति पताका मारुतेरिताः । दिव्यमालाधराः सर्वे शोभितास्तुलसीदलैः]॥ २१
 दिव्यचन्दनदिग्धाङ्का दिव्यगन्धानुलेपनाः । दिव्यवस्त्रकृताशोभाः सर्वाभरणभूषिताः ॥ २२
 सर्वे लोकाः सुरूपास्ते राजानमनुजग्मिरे प्रजानां च सहस्राणि लक्षकोटिशतानि च ॥ २३
 अर्वतर्वसहस्राणि ते जनाः परिजग्मिरे । तेन राङ्का समं सर्वे वैष्णवाः पुण्यकारिणः ॥ २४
 विष्णुध्यानपराः सर्वे जपदानपरायणाः ॥ २४

सुकर्मोवाच—

एवं ते प्रस्थिताः सर्वे हर्षेण महताऽन्विताः । पुरुं पुत्रं महाराजः स्वराज्ये प्रतिषिद्ध्य तम् ॥ २५
 इन्द्रलोकं जगामाय ययातिः पृथिवीपतिः । तेजसा तस्य पुण्येन धर्मेण तपसा तदा ॥
 ते जनाः प्रस्थिताः सर्वे वैष्णवं लोकमुत्तमम् ॥ २६
 ततो देवाः सगन्ध्यर्वाः किञ्चराश्चारणास्तथा । सहिता देवराजेन आगताः संमुखं तदा ॥
 तैः सहापि च सर्वैश्च पूजयन्तो नृपोत्तमम् ॥ २७

इन्द्र उवाच—

स्वागतं ते महाभाग मम गेहं समाविश । अत्र भोगान्प्रभुङ्क्ष्व त्वं दिव्यान्पुण्यान्मनोरमान्॥२८
 राजोवाच—

सहस्राक्ष महाराज तव पादाम्बुजं वयम् । नमस्कृत्वा व्रजामोऽद्य ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ २९
 देवैः प्रस्त्रूयमानश्च ब्रह्मलोकं जगाम ह । पश्चयोनिर्भहातेजाः सार्थं मुनिवरैस्तदा ॥ ३०
 आतिथ्यं च चकारास्य अर्घ्यादिभिः सुविस्तरैः । उवाच विष्णुलोकं हि प्रयाहि त्वं स्वकर्मणा
 ब्रह्मणा भाषितश्चैव जगाम शिवमन्दिरम् । चक्र आतिथ्यपूजां च शंकरश्चोमया सह ॥ ३२
 शिवः संपूज्य तं चापि राजानमिदमब्रवीत् । कृष्णभक्तोऽसि राजेन्द्र ममापि सुप्रियो भवान् ॥३३
 स्थातव्यमत्र राजेन्द्र त्वयैव मम मन्त्रिरे । सर्वभोगान्प्रभुङ्क्ष्व त्वं सुदुष्पाप्या हि मानुषैः ॥ ३४
 अन्तरं नास्ति राजेन्द्र मम विष्णोर्न संशयः । योऽसौ विष्णुः स्वरूपेण स च रुद्रो न संशयः ॥
 रुद्रो यः स च वै विष्णुर्जानीहि त्वं नरेश्वर । [**उभयोरन्तरं नास्ति तस्मादेवं वदाम्यहम्]॥३६
 विष्णुभक्तस्य पुण्यस्य स्थानयेवं न संशयः । तस्मादत्र महाराज स्थातव्यं हि त्वयाऽनघः]॥३७

* एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठो ढ. पुस्तकस्थः । † एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. छ. स. ठ. ढ. पुस्तकस्थः ।
 एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ङ. च. छ. स. ठ. ठ. ढ. पुस्तकस्थः ।

एवमुक्तः शिवेनापि यथातिर्हिरिवल्लभः । भक्त्या प्रणम्य देवेशं शंभुं नमितकंधरः ॥	३८
एतत्सत्यं महादेव स्योक्तमिह सांप्रतम् । युवयोरन्तरं नास्ति एका मूर्तिलिपाऽभवत् ॥	३९
वैष्णवं गन्तुमिच्छामि पादौ तव नमाम्यहम् । एवमस्तु महाराज गच्छ लोकं च वैष्णवम् ॥	४०
सपादिष्टः शिवेनापि प्रणम्य च शिवागुमाम् । पृथ्वीशस्तैर्महापुण्यवैष्णवैष्णवल्लभैः ॥	४१
नृत्यमानास्ततस्ते तु पुरतस्तस्य भूपतेः । शङ्खशब्दैस्तथा वार्यधृष्टानादैः सुपुष्कलैः ॥	४२
अप्सरोभिर्युतो राजा पृथ्यमानोऽथ किञ्चरैः । सुखरैर्गीयमानस्तु पाठकैः शास्त्रकोविदैः ॥	४३
गायन्ति पुरतस्तस्य गन्धर्वा गीततत्पराः । ऋचिपिर्देववृद्धैश्च स्तूयमानः समन्ततः ॥	४४
अप्सरोभिः सुरूपाभिः सेव्यमानः स नाहुषिः । गन्धर्वैः किञ्चरैः सिद्धैश्चारणैः पुण्यसंयुतैः ॥	४५
साध्यैविद्याधरै राजा महद्विर्वसुभिस्तथा । हृदैश्चाऽदित्यवर्गैश्च लोकपालैर्दिगीश्वरैः ॥	४६
स्तूयमानो महाराजस्तैलोक्येन सपन्ततः । ददर्श वैष्णवं लोकमनौपम्यमनामयम् ॥	
विमानैः काञ्चनै राजा सर्वशोभासमाकुलैः ॥	४७
हंसकुन्देद्युधवर्लैविमानैरुपशोभितम् । भ्रासादैः शतशोभैश्च मेरुपन्दरसंनिभैः ॥	४८
शिखरैरुल्लसद्विस्तु स्वव्योमहाटकान्वितैः । कलशैः शोभमानैश्च शोभते सुपुरोत्तमम् ॥	४९
तारागर्णीर्यथाऽकाशं तेजःश्रिया प्रकाशते । प्रज्वलतेजज्वालाभिर्लोचनैरिव लोकते ॥	५०
नानारत्नैररेलोको हसते दशनैरिव । समाद्यति तान्पुण्यान्वैष्णवान्विष्णुवल्लभान् ॥	५१
ध्वजव्याजेन राजेन्द्रचलिताग्रैः सुपल्लवैः । भ्रसनान्दोलितैस्तैश्च ध्वजाग्रैश्च मनोहरैः ॥	५२
हेमदण्डैश्च घण्टाभिः सर्वत्र समलंकृतम् । सूर्यतेजःप्रकाशैश्च गोपुराद्वालकैः पुनः ॥	५३
गवाक्षीर्जलमालैश्च वातायनैर्महागुणैः । प्रतोलीभिः प्रकाशेत प्राकारैर्हेमरूपकैः ॥	५४
तोरणैः सपताकाभिर्नानाशब्दैः सुपङ्गलैः । कलशाङ्गैश्चकविम्बै रविविम्बसमप्रभैः ॥	५५
सुशोभनैः स्यमन्तैश्च नीलाम्बुदसमप्रभैः । दण्डच्छत्रसमाकीर्णैः कलशैरुपशोभितम् ॥	५६
प्राण्डकालाम्बुदाकारैर्मन्दिरैरुपशोभितम् । कलशैः शोभमानैस्तैर्झैर्दीर्घैरिव भूतलम् ॥	५७
दण्डजालपताकाभिर्क्षजालसमप्रभैः । तादृशैः स्फाटिकाकारैः कान्तिस्थणेन संनिभैः ॥	
हेमप्रासादसंवाधैर्नाधातुमयैस्ततः ॥	५८
विमानैर्बुद्दसंख्यैः शतकोटिसहस्रैः । सर्वभोगयुतैस्तैश्च शोभमानं हरेगृहम् ॥	५९
यैः सप्ताराधितो देवः शङ्खचक्रगदाधरः । सुप्रसादात्तस्तेषु निवसन्ति गृहेषु च ॥	६०
सर्वपुण्येषु दिव्ययेषु दिव्ययेषु च मानवाः । वैष्णवाः पुण्यकर्तारो निर्धूताशेषकलमषाः ॥	६१
एवंविधैर्गृहैः पुण्यैः शोभितं विष्णुपन्दितम् । नानादृशैः समाकीर्णवैश्वन्दनशोभितैः ॥	६२
सर्वकामफलै राजन्सर्वत्र समलंकृतम् । वापीकूपतदागैश्च सारसैरुपशोभितम् ॥	६३
हंसकारण्डवाकीर्णैः पद्मकद्वालरकोत्पलैः । शतपत्रैर्महापत्रैः पद्मोत्पलविराजितैः ॥	६४
कनकोत्पलवर्णैश्च सरोभिश्च विराजते । वैकुण्ठं सर्वशोभाद्यं देवोद्यानैरलंकृतम् ॥	६५
दिव्यशोभासमाकीर्णै वैष्णवैरुपशोभितम् । वैकुण्ठं दद्वशे राजा मोक्षस्थानमनुत्तमम् ॥	६६

१. क. ख. घ. ङ. च. छ. स. ट. ड. ढ. 'पृथ्वीवासीम' । २. क. ख. ङ. च. छ. स. ट. ड. 'शब्दैः सुपुण्यैः रित्विनील' । ३. ड. 'क्षये तु समन्ततः' । ४. क. ख. ङ. च. सुशोभैः शतकक्षैश्च निर्जलाम्बुदसंनिभैः । ५. क. ख. ङ. च. शोभते । ६. क. ख. ङ. च. छ. स. ट. ड. 'भिरन्दीश्वरमन्दूसंनिभैः' । ७. क. ख. ङ. च. छ. स. ट. ड. 'नितिशेषन्दुसं' । ८. क. 'नैरिन्दुसंकाशैः श' ।

वृद्धन्देः समाकीर्णं यथातिर्नहुषात्मजः । प्रविवेश पुरं दिव्यं सर्वदाहविवर्जितम् ॥	६७
दर्श सर्वक्षेत्रस्मै नारायणमनामयम् । वितानैरूपशोभं तं सर्वाभरणशोभितम् ॥	६८
तत्वस्तं जगन्नाथं श्रीवत्साङ्कं महागतिम् । वैनतेयसमारूढं श्रिया युक्तं परात्परम् ॥	६९
विष्णु देवलोकानां यो गतिः परमेश्वरः । परमानन्दरूपेण कैवल्येन विराजते ॥	७०
अथमानं महालोकैः सुपुण्यैर्वैष्णवैर्हरिम् । देववृन्दसमाकीर्णं गन्धर्वगणसेवितम् ॥	७१
प्रसरोभिर्हात्मानं दुःखक्षेत्रापहं प्रभुम् । नारायणं ननामाथ स्वपल्या सह भूपतिः ॥	७२
नेमुर्मानवाः सर्वे वैष्णवा मधुमूदनम् ॥	
ता ये वैष्णवाः सर्वे राज्ञा सह महामते । पादाम्बुजद्वयं तस्य नेमुर्भक्त्या महामते ॥	७३
णमन्तं महात्मानं राजानं दीपतेजसम् । तमुवाच हर्षिकेशस्तुष्टोऽहं तत्र सुव्रत ॥	७४
रं वरय राजेन्द्र यत्ते पनसि दुर्लभम् । तत्ते दद्वि न संदेहो मद्भक्तोऽसि महामते ॥	७५
राजोवाच—	
दितुष्टोऽसि देवेश मम वै मधुमूदन । दासत्वं देहि सततमात्मनश्च जगत्पते ॥	७६
विष्णुरुवाच—	
त्रमस्तु महाभाग मम भक्तो न संशयः । मम लोके त्वया राजनस्थातव्यं त्वनया सह ॥	७७
त्रमुक्तो महाराजो यथातिः पृथिवीपतिः । प्रसादात्तस्य देवस्य विष्णुलोकं प्रभासितम् ॥	
नेवसत्येष भूपालो वैष्णवं लोकमुत्तमम् ॥	७८
ति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वैनोपाल्याने पितृतीर्थे यथातिचारिते यथातिस्वर्गारोहणं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥८३॥	
आदितिः श्लोकानां समष्टज्ञाः—७१५५	

अथ चतुरशीतितमोऽध्यायः ।

सुकर्मोवाच—

एतत्ते सर्वमास्त्वातं चरितं पापनाशनम् । पुत्राणां तारकं दिव्यं बहुंश्रेयःप्रदायकम् ॥	१
पत्यसं दृश्यते लोके यथातिचरितं शुभम् । राज्यं च पुरुणा प्राप्तं स्वर्गते प्राप्तवान्युरुः ॥	२
पितृप्रसादात्कोपाच यथा जातं तथा पुनः । [*पुत्राणां तारकं पुण्यं यशस्यं धनधान्यदम्] ॥३	
[*शापयुक्ताविमौ चोभौ गुरुश्च यदुरेव च] । पितृमातृसमं नास्ति अभीष्टफलदायकम् ॥	४
[*साभिलाषण भावेन पिता पुत्रं समाहयेत् । माता च पुत्रं पुत्रेति तस्य पुण्यफलं शृणु ॥	५
समाहृतो यदा पुत्रः प्रयाति मातरं प्रति । यो याति हर्षसंयुक्तो गङ्गास्त्रानफलं लभेत् ॥	६
पादप्रक्षालनं यथ फुरुते च महायशाः । सर्वतीर्थफलं भूइक्ते प्रसादादुभयोः सुतः] ॥	७
अद्विसंवाहनाशाथ अश्वमेधफलं लभेत् । भोजनाच्छादनैश्चैव गुरुं च परिपोषयेत् ॥	८

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. छ. श. ढ. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठः ट. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. श. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ ढ. °वैक्षेत्रादिं । २ क. ख. घ. ङ. च. छ. श. ढ. विमानैः । ३ ढ. °र्णं सर्ववर्णसुरेऽ । ४ क. ख. च. चोभेः समाकीर्णं दुःः । ५ क. ख. ङ. च. छ. श. ढ. श्रीहृष्ण उवाच । ६ क. ख. ङ. च. छ. ढ. प्रसाधितम् । ७ क. ख. च. °दुर्देयप्रः । ८ ढ. °तृतीर्थप्रसादेन शापादैवत त । ९ ढ. ढ. °दनक्षानैर्गुहं यः पोषयेत्सुतः । पृ० ।

पृथ्वीदानस्य यत्पुण्यं तत्पुण्यं तस्य जायते । सर्वतीर्थमयी गङ्गा तथा माता न संशयः ॥ ९
 बहुपुण्यमयः सिन्धुर्यथा लोके प्रतिष्ठितः । अस्मिन्नेव पिता तद्विपुराणाः कवयो विदुः ॥ १०
 शंसते क्रोशते यस्तु पितरं मातरं पुनः । स पुत्रो नरकं याति बहुदुःखप्रदायकम् ॥ ११
 मातरं पितरं दृढौ शृहस्थो यो न पोषयेत् । स पुत्रो नरकं याति वेदनां प्राप्तुयाइध्वरम् ॥ १२
 कुत्सते पापकर्ता यो गुरुं पुत्रः सुदुर्मतिः । निष्कृतिस्तस्य नो दृष्टा पुराणैः कविभिः कदा ॥ १३
 एवं मत्वा त्वं विप्र पूजयामि दिने दिने । मातरं पितरं भक्त्या पादसंबाहनादिभिः ॥ १४
 कृत्याकृत्यं वदेच्चैव समाधूय गुरुर्मम । तत्करोम्यविचारेण शक्त्या स्वस्य च पिप्पल ॥ १५
 तेन मे परमं ज्ञानं संजातं गतिदायकम् । एतयोश्च प्रसादेन संसारे परिवर्तते ॥ १६
 ये विप्र भक्तिं कुर्वन्ति मानवा भुवि संस्थिताः । अत्रस्थस्तदृहं जाने अधिस्वर्गे प्रवर्तते ॥ १७
 [*नागानां तु इहस्थोऽपि चारं जानामि पिप्पल] ॥ १८
 एतयोश्च प्रसादेन ज्ञानं मम प्रहृश्यताम् । गच्छ विद्याधरश्चेष्ट भवानर्चतु माधवम् ॥ १८

विष्णुरुवाच—

एवं संचोदितस्तेन पिप्पलो हि स्वर्कर्मणा । औनम्य तं द्विजश्रेष्ठं लज्जितोऽपि दिवं ययौ ॥
 सुकर्मा सोऽपि धर्मात्पा गुरुं शुभ्रूषते पुनः ॥ १९
 एतत्ते सर्वमाख्यातं तीर्थयात्रानुगं मया । अन्यात्किं ते प्रवक्ष्यामि वद वेन महामते ॥ २०
 इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिकाप्ले वेनोपाख्याने मातापितृतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिगङ्गाः—७१७५

अथ पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ।

वेन उवाच—

भगवन्देवदेवेश प्रसादात्म भगवन्त्या । भार्यातीर्थं समाख्यातं पितृतीर्थमनुक्तमम् ॥ १
 मातृतीर्थं हृषीकेश बहुपुण्यप्रदायकम् । प्रसादसुपुखो भूत्वा गुरुतीर्थं वदस्व मे ॥ २

विष्णुरुवाच—

कथयिष्याम्यहं राजन्युरुतीर्थमनुक्तमम् । सर्वपापहरं प्रोक्तं शिष्याणां गतिदायकम् ॥ ३
 [† शिष्याणां हि परं पुण्यं धर्मरूपं सनातनम् । एवं तीर्थं परं ज्ञानं प्रत्यक्षफलदायकम्] ॥ ४
 यस्य प्रसादाद्राजेन्द्र इहैव फलमक्षुते । परलोकसुखं भुक्ते यशःकीर्तिमवास्यात् ॥ ५
 प्रसादात्मस्य राजेन्द्र गुरो[**श्वैव महात्मनः । प्रत्यक्षं दृश्यते शिष्यैळोक्यं सचराचरम् ॥ ६
 व्यवहारं च लोकानामाचारं नृपनन्दन । विज्ञानं विन्दते शिष्यो मोक्षं चैव प्रयाति च †] ॥ ७

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ढ. ढ. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ढ. छ. श. ढ. ढ. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ढ. च. छ. श. ढ. पुस्तकस्थः । † एतदप्रेक्षितमोऽध्यायः प्रसेतनः पाठोदश्यते ‘शिष्यः प्रकाशमुद्योतैरुपदेशैर्महामते’ इति ।

१ अ. प्राशते । २ क. ख. घ. ढ. च. छ. श. ट. ठ. ढ. † नित्यं भक्त्या नमितकन्धरः । ३ हृ. ३. † र चाहं भक्त्या नमितकन्धरः । ४ ३. ३. छ. श. ढ. † सादाचै लोक्यं मम वशयताम् । ५ क. ख. घ. ढ. च. छ. श. ट. ठ. ढ. श्रीभगवानुवाच ।

सर्वेषामेव लोकानां यथा सूर्यः प्रकाशकः । गुरुः प्रकाशकस्तद्विज्ञ्याणां बुद्धिदानतः ॥	१
रात्रावेव प्रकाशयेत् सोमो राजा नृपोत्तम् । तेजसा नाशयेत्सवेमन्धकारं चराचरम् ॥	२
[*गृहैः प्रकाशयेहीपः समूहं नृपसत्तम्] । अज्ञानतमसा व्याप्तं शिष्यमुद्योतयेद्गुरुः ॥	३
दिवा प्रकाशकः सूर्यः शशी रात्रौ प्रकाशते ॥	४
गृहप्रकाशको दीपस्तमोनाशकरः सदा । रात्रौ दिवा गृहस्थान्ते गुरुः शिष्यं सदैव हि ॥	५
अज्ञानाख्यं तमस्तस्य गुरुः सर्वं प्रणाशयेत् । तस्माद्गुरुः परं तीर्थं शिष्याणामवनीपते ॥	६
एवं ज्ञात्वा ततः शिष्यः सर्वभावैः प्रसादयेत् । गुरुं पुण्यमयं ज्ञात्वा त्रिविधेनापि कर्मणा ॥ ७	७
सूत उवाच—(?)	
इत्यर्थं श्रूयते विप्रा इतिहासः पुरातनः । सर्वपापहरः पुंसां च्यवनस्य महात्मनः ॥	८
भार्गवस्य कुले जातश्चयवनो मुनिसत्तमः । तस्य चिन्ता समुत्पन्ना एकदा तु द्विजोत्तमाः ॥	९
कदाऽहं श्वानसंपक्षो भविष्यामि महीतले । दिवा रात्रौ चिन्तयेत्स श्वानार्थो द्विजसत्तमः ॥	१०
एवं संचिन्तयानस्य मतिरासीन्महात्मनः । तीर्थयात्रां प्रयास्यामि त्वभीष्टफलदायिनीम् ॥	११
गृहे पित्रादिकं त्यक्त्वा भार्या पुत्रं धनं ततः । तीर्थयात्राप्रसङ्गेन अटने मेदिनीं तर्दा ॥	१२
लोमानुलोमयात्रां स गङ्गायाः कृतवाचृप । स तद्वर्षदायाश्च सरस्वत्या मुनीभरः ॥	१३
गोदावर्यादिसर्वासां नदीनां सागरस्य च । अन्येषां सर्वतीर्थानां क्षेत्राणां च नृपोत्तमः ॥	१४
देवानां पुण्यलिङ्गानां यात्राव्याजेन सोऽभ्रमत् ॥	१५
भ्रामितस्तेन मुनिना तीर्थानां स्पर्शनैस्ततः । कायश्च निर्मले जातः सूर्यतेजः समप्रभः ॥	१६
च्यवनः काशते दीप्त्या पूतात्माऽनेन कर्मणा । भ्रमपाणः समायातः क्षेत्राणामुत्तमं तदा ॥	१७
नर्मदादक्षिणे कुले नाम्ना अमरकण्टकम् । दैर्दर्शं सुमहालिङ्गं सर्वेषां गतिदायकम् ॥	१८
नत्वा स्तुत्वा पूजयित्वा सिद्धनार्थं भरेश्वरम् । [*ज्वालेश्वरं ततो दृष्ट्वा दृष्ट्वा चाप्यमरेश्वरम्]	१९
ब्रह्मेशं कपिलेशं च पार्कण्डेश्वरमुत्तमम् । एवं यात्रां ततः कृत्वा ओंकारं तु पुनर्गतः ॥	२०
वटच्छायां सप्ताश्रित्य शीतलां श्रमनाशीनीम् । सुखेन संस्थितो विप्रश्चयवनो मुनिसत्तमः ॥	२१
तत्र सुप्तः स शुश्राव सुशब्दं पक्षिणां तर्दा । दिव्यभाषासमायुक्तं ज्ञानविज्ञानसंयुतम् ॥	२२
शुक्रश्च एकस्तत्राऽस्ते बहुकालप्रजीवकः । कुञ्जलो नाम ज्ञानात्मा बहुपुत्रः सभार्यकः ॥	२३
आसंस्तस्य हि पुत्राश्च चत्वारः पितृनन्दनाः । तेषां नामानि राजेन्द्रं कथयिष्ये तवाग्रतः ॥	२४
ज्येष्ठः स उज्ज्वलो नाम द्वितीयश्च समुज्ज्वलः । तृतीयो विज्वलो नाम चतुर्थश्च कपिञ्जलः ॥	२५
एवं पुत्रास्तु चत्वारः कुञ्जलस्य महात्मनः । शुक्रस्य तस्य पुण्यस्य पितृमातृपरायणाः ॥	२६
भ्रमन्ति गिरिकुञ्जेषु द्वीपेषु सुसमाहिताः । भोजनार्थं सुसंक्षुध्वाः क्षुधया परिपीडिताः ॥	२७
सोदरास्ते क्षुधाशामैः फलैरमृतसंनिभैः । अमृतस्वादुतोयैश्च तृष्णां शाम्य नृपोत्तम ॥(?)	२८

* एतच्छिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. रु. च. छ. स. ड. पुस्तकस्यः । * एतच्छिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. रु. च. छ. स. ड. पुस्तकस्यः ।

१ क. स. घ. च. छ. स. ट. ड. न्ते शिष्यस्यापि न संशयः । अ० २ क. स. घ. च. छ. स. ट. ड. गुरुं
सूर्यं प्रकाशकः । त० ३ अ. ते राजभिति० । ४ अ. नृपोत्तम् । ५ क. स. रु. च. छ. स. ड. गृहसेत्र० । घ. ट. ड.
गृहसेत्र० । ६ अ. दा । अनुलोमविलोमेन ग० । ७ क. स. रु. च. छ. स. ड. ओङ्कारं । ८ ड. कुलेश्वरं । छ. काले-
श्वरं । ९ अ. कारेश्वरमागतः । १० क. स. रु. च. छ. स. ड. भगुनन्दनः । ११ अ. दा । पशुभार्म० ।

नित्यं चैव रसाद्व्यानि आहारार्थं सुपुत्रकाः । नीत्वा फलानि दंपत्यौर्निक्षिपन्ति प्रयत्नतः ॥ ३५
भातुरर्थं महाभागा भक्त्या भावेन तोषिताः । संतुष्टा आहारमुत्पाद्य भक्षयन्ति पठन्ति च ॥ ३६
तत्र क्रीडारताः सर्वे विलसन्ति सहोदराः । संध्याकालं समाज्ञाय पितुरन्तिकमुत्तमम् ॥

आयान्ति भक्ष्यमादाय गुर्वर्थं तु प्रयत्नतः ॥ ३७

पश्यतस्तस्य विप्रस्य च्यवनस्य महात्मनः । आगताश्च द्विजाः सर्वे पितुर्नीर्दं सुशोभनम् ॥ ३८

[*पितरं मातरं चोभौ ननमुस्ते प्रहामते । ताभ्यां भक्ष्यं समासाद्य उपतस्थुस्तयोः पुरः ॥ ३९

सर्वे संभाषिताः पित्रा मानितास्ते सुतोत्तमाः । मात्रा च कृपया राजन्वचनैः प्रीतिदायकैः ॥

पक्षवातेन शतीनं मातापित्रोश्च ते तदा ॥ ४०

तेषां मायाधनं तौ द्वौ चक्राते पक्षिणौ नृप । आशीर्भिरभिनन्द्यैव द्वाभ्यामपि सुपुत्रकान् ॥ ४१

तैश्च दत्तं सुसंपृष्ठमाहारममृतोपमम् । तावेव हि सुसंभीतिं चक्राते द्विजसत्तमाः ॥ ४२

पित्रेते निर्भलं तोयं तीर्थकोदिसमुद्भवम् । स्वस्थानं तु समाश्रित्य सुखसंतुष्टमानसौ ॥] ४३

सोऽशित्वा भार्यया सार्थं तैश्च संतुष्टमानसः । कथां दिव्यां सुपुण्यां च चकार तनयैर्द्विजः ॥ ४४

विष्णुरुचाच—

पित्रा तु कुञ्जलेनापि उज्ज्वलः स्वात्मजस्ततः । क गतश्चेति संपृष्ठः किमपूर्वं त्वया पुनः ॥

तत्र दृष्टं श्रुतं यच्च तन्मे कथय नन्दन ॥ ४५

कुञ्जलस्य पितुर्वाक्यं समाकर्ण्य स उज्ज्वलः । पितरं प्रत्युवाचाय भक्त्या नमितकंधरः ॥

कृत्वा मूर्धा प्रणामं च कथां चक्रे मनोहराम् ॥ ४६

उज्ज्वल उचाच—

पुक्षद्वीपं महाभाग नित्यमेव प्रयाम्यहम् । महतां उद्यमेनापि त्वाहारार्थं महामते ॥ ४७

पुक्षद्वीपे महाभाग सन्ति देशा अनेकशः । पर्वताः सरितोद्यानवनानि च सरांसि च ॥

ग्रामाश्च पत्नाश्चैव प्रजाश्चातिप्रमोदिताः ॥ ४८

सदा सुखेन संतुष्टा लोकाः सन्ति सुतेजसः । दानपुण्यनयोपेताः श्रद्धाभावसमन्विताः ॥ ४९

पुक्षद्वीपे महाराज आसीत्पुण्यमतिः सदा । दिवोदासेति विरुद्धायातः सत्यधर्मपरायणः ॥ ५०

तस्यापत्यं समुत्पन्नं नारीणामुत्तमं तदा । गुणरूपसमायुक्ता सुशीला चारुमङ्गला ॥

दिव्यादेवीति विरुद्धायाता रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥ ५१

पित्रा विलोकिता सा तु रूपलावण्यसंयुता । प्रथमे वयसि दिव्या वर्तते चारुमङ्गला ॥ ५२

स तां दृष्टा दिवोदासो दिव्यादेवीं सुतां तदा । कस्यै प्रदीयते कन्या सुवराय महात्मने ॥ ५३

इतिचिन्नापरो भूत्वा समालोच्य नृपोत्तमः । रूपदेशस्य राजानं समालोक्य महीपतिः ॥ ५४

[† चित्रसेनं महात्मानं समाहूय नरोत्तमः ।] कन्यां ददौ महात्माऽसौ चित्रसेनाय धीयते ॥५५

तस्या विवाहयश्चस्य संप्राप्ते समये नृप । मृतोऽसौ चित्रसेनस्तु कालधर्मेण वै किल ॥ ५६

दिवोदासस्तु धर्मात्मा चिन्तयामास भूपतिः । ब्राह्मणान्स समाहूय प्रमच्छ नृपनन्दनः ॥ ५७

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ङ. च. छ. स. ट. ड. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ह. च. छ. स. पुस्तकस्थः ।

१. क. ख. घ. ङ. च. छ. स. ट. ड. *सौ । स्वस्थानं तु समाश्रित्य सुखसंतुष्टमानसौ । चक्राते च कथां दिव्यां सुपुण्यां पापनाशिनीम् । पि॑ । २. क. ख. घ. ङ. च. छ. स. ट. ड. प्रीतये ।

अस्या विवाहकाले तु चिन्हसेनो दिवं गतः । अस्यास्तु कीदृशं कर्म भविष्यं तद्रूपन्तु मे ॥ ५८
ब्राह्मणा ऊङ्गुः—

विवाहे जायते राजन्कन्यायास्तु विधामतः । पतिर्घृत्यै प्रयात्यस्यां नो चेत्सङ्गं करोति च ॥ ५९
महाव्याध्यभिभूतश्च त्यागं कृत्वा प्रयाति वा । प्रग्राजितो भवेद्राजन्यर्थशास्त्रेषु दृश्यते ॥ ६०

ईद्वाहितायां कन्यायापुद्वाइः क्रियते ऊङ्गुः । न स्याद्रजस्वला यावदन्येष्वपि विधीयते ॥
विवाहे तु विधानेन पिता कुर्याम संशयः ॥ ६१

एवं राजा समादिष्टो धर्मशास्त्रार्थकोचिदैः । विवौहार्थं समायात इन्द्रप्रस्थं द्विजोत्तमैः ॥ ६२

दिवोदासः सुधर्मात्मा द्विजानां च निदेशतः । विवाहार्थं महाराज उद्यमं कृतवांस्तदा ॥ ६३

पुनर्दत्ता तदा तेन दिव्यादेवी द्विजोत्तमाः । रूपसेनाय पुण्याय तस्मै राङ्गे महात्मने ॥
मृत्युधर्मं गतो राजा विवाहस्य समीपतः ॥ ६४

यदा यदा महाभागो दिव्यादेव्याश्र भूमिपः । चक्रे विवाहे तद्र्ता नियते लग्नकालतः ॥ ६५

एकविंशतिर्भर्तारः काले काले मृतास्तदा । ततो राजा महादुःखी संजातः स्व्यातविक्रमः ॥ ६६

समालोच्य समादूय मन्त्रिभिः सह निश्चितः । स्वयंवरे तदा बुद्धिं चकार पृथिवीपतिः ॥ ६७

पुक्षद्वीपस्य राजानः समाहूता महात्मना । स्वयंवरार्थमाहूतास्तथा ते धर्मतत्पराः ॥ ६८

तस्यास्तु रूपं संश्रुत्य राजानो मृत्युनोदिताः । संग्रामं चक्रिरे मूढास्ते मृताः समराङ्गणे ॥
एवं तात क्षयो जातः क्षत्रियाणां महात्मनाम् ॥ ६९

दिव्यादेवी सुदुःखार्ता गता साऽचलकन्द्ररम् । रुरोद करुणं बाला दिव्यादेवी मनस्त्रिनी
एवं तात मया दृष्टमपूर्वं तत्र वै तदा । तन्मे सुविस्तरं तावदस्याः कथय कारणम् ॥ ७०

एति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे बेनोपाल्याने गुरुतीर्थे च्यवनोपाल्याने पश्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टशङ्काः—७२४६

अथ षडशीतितमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उवाच—

अस्यास्तु चेष्टिं वत्स दिव्यादेव्या वदाम्यहम् । पूर्वजन्मकृतं सर्वं त्वं मे निगदतः शृणु ॥ १
अस्ति वाराणसी पुण्या नगरी पापनाशिनी । तस्यामास्ते महाप्राङ्गः सुवीरो नाम नामतः ॥

ैश्यजात्यां समुत्पन्नो धनधान्यसमाकुलः ॥ २

अस्य भार्या महाप्राङ्ग चित्रा नाम शुचिस्मिता । कुलाचारं परित्यज्य शनाचारेण वर्तते ॥ ३

१ मन्यते हि भर्तारं स्वैरहृत्या प्रवर्तते । धर्मपुण्यविहीना तु पापमेव समाचरेत् ॥ ४

भर्तारं कुत्सते नित्यं नित्यं च कलहप्रिया । नित्यं परस्परे वासो भ्रमते सा शृहे शृहे ॥ ५

रत्नचिद्रं सदा पश्येत्सदां दुष्टां च प्राणिषु । साधुनिन्दारता दुष्टा बहुहास्यकरी सदा ॥ ६

१ घ. ठ. °स्यास्तावश्यागं क° । ड. °स्यास्तावस्यागं क° । २ °ते । तस्माद्रजस्व कन्यायाशान्यः पतिर्घृषी° ।
३ रु. छ. अनुद्वाहितायाः । ४ ड. °थैः । तस्या रजस्वलायां च अन्यः पतिर्घृषी° । ५ क. रु. घ. ठ. च. छ. झ. ठ. झ.
६ °वाहः क्रियतामस्या इत्यच्चुत्से द्विजोत्तमाः । दिं । ६ ड. °इसमयेऽपि सः । य° । ७ ड. द. सुविश्रुता । ८ घ. ठ.
८ द. रौशा वृत्या । रु. ठ. रौद्रकृत्या । ९ घ. ठ. उ. °शाऽनुष्ठा । १० ठ. रुषा ।

अनाचारां महापापां शात्वा वीरोऽपि नन्दनः । स तां त्यक्त्वा महाप्राङ्ग उपयेमे महामतिः ॥७
 अन्यैश्यस्य वै कन्यां तथा सह प्रवर्तते । धर्माचारेण पुण्यात्मा सत्यधर्ममतिः सदा ॥ ८
 निरस्ता तेन सा चित्रा एवं सा भ्रमते महीय् । दुष्टानां संगतिं श्रापा नराणां पापिनां सदा ॥९
 दूतीकर्म चकाराथ सा तेषां पापनिश्चया । गृहभङ्गं चकाराथ साधूनां पापकारिणी ॥ १०
 साध्वीं नारीं समाद्वयं पापवाक्यैः प्रलोभयेत् । मनोभङ्गं चकाराथ वाक्यैः प्रत्ययदायकैः ॥ ११
 साधूनां सा स्त्रियं भङ्गत्वाऽप्यन्यस्मै परिदापयेत् । एवं गृहशतं भग्नं चित्रया पापचिन्तया ॥ १२
 संग्रामं सा महादुष्टाकारयत्पिपुत्रकैः । मनांसि चालयेत्पापा पुरुषाणां स्त्रियः प्रति ॥ १३
 अकारयच्च संग्रामं यमग्रामविवर्धनम् । एवं गृहशतं भङ्गत्वा पश्चात्सा निधनं गता ॥ १४
 आसिता यमराजेन बहुदण्डैः सुनन्दन । भुज्ञापिता यातनाश्च रौरवादिषु वै तदा ॥ १५
 पाचिता रौरवे चित्रा चित्राः पीडाः प्रदर्शिताः । यादृशं क्रियते कर्म तादृशं परिभुजते ॥ १६
 [*तथा गृहशतं भग्नं चित्रया पापचिन्तया । तस्य कर्मविपाकोऽयं तथा भुक्तो द्विजोत्तम] ॥ १७
 यस्माद्गृहशतं भग्नं तस्माहुःखं भुनक्ति वै । विवाहसमये प्राप्ते दैवं च पाकतां गतम् ॥
 भर्ता विवाहसमये यतो मृत्युं समागतः ॥ १८
 यत्संख्याकं गृहं भग्नं तस्माख्याका वरा मृताः । स्वयंवरे तदा वत्स विवाहे चैकविंशतिः ॥ १९
 एतते सर्वमाख्यातं तस्यास्तु पूर्वचेष्टितम् । तथा पापं कृतं घोरं गृहभङ्गाख्यमेव च ॥ २०
 उज्ज्वल उवाच—
 मुक्षद्वीपस्य भूपस्य दिवोदासस्य सा सुता । केन पुण्यप्रभावेन तथा प्राप्तं महत्कुलम् ॥ २१
 एवं मे संशयस्तात् वर्तते प्रब्रवीतु मे । एवं पापसमाचारा कथं जाता नृपात्मजा ॥ २२
 कुञ्जल उवाच—
 चित्रायाश्रेष्ठितं पुण्यं सर्वं ते प्रवदाम्यहम् । यत्कृतं हि तथा पूर्वं तच्छृणुष्व महामते ॥ २३
 कश्चित्सिद्धः समायातो भ्रममाणो महीतलम् । कुचेलो वस्त्रहीनश्च कक्षाभारः सुदण्डकः ॥ २४
 कौपीनेन समायुक्तो दिग्बासाः पाणिपात्रकः । गृहद्वारं समाश्रित्य चित्रायाः परिसंस्थितः ॥ २५
 स मौनीं सर्वमुण्डश्च जितात्मा विजितेन्द्रियः । निराहारो जिताहारः सर्वतत्त्वार्थदर्शकः ॥ २६
 दूराध्वानपरिश्रान्तैश्चिन्तयाऽऽकुलमानसः । श्रेष्ठेण खिद्यमानश्च तृष्णार्तश्च सुपुत्रक ॥ २७
 चित्राद्वारं समागत्य च्छायामाश्रित्य संस्थितः । तथा दृष्टे महात्माऽसौ चित्रया श्रमपीडितः ॥ २८
 सैवां चक्रे दैवदिष्टा तस्य चैव महात्मनः । पादप्रक्षालनं कृत्वा दत्त्वा चाऽसनमुक्तम् ॥ २९
 आस्यतामासने विप्रं सुखेनापि सुकोपले । क्षुधापनोदनार्थं हि भुज्यतामभमुक्तम् ॥
 स्वेच्छया परितुष्टश्च शीतिलं तूदकं पिब ॥ ३०
 एवमुक्त्वा तथा कृत्वा देववत्पूज्य तं सुत । अङ्गसंवाहनं कृत्वा नाशितः श्रम एव च ॥ ३१
 एवं तथा सत्कृतस्तु भुक्त्वा पीत्वा द्विजोत्तम । सिद्धस्तस्यै प्रसन्नोऽभूत्सर्वतत्त्वार्थदर्शकः ॥ ३२
 क्रियत्कालं स धर्मात्मा तस्या गेहे स्थिरोऽभवत् । स्वेच्छया चाऽगतः पुत्रं यथा योगी तथा गतः

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स.घ.रु.च.छ.स्त. ट. रु. ठ. पुस्तकस्यः ।

१ घ. ढ. ट. ठ. रु. ठ. शासिता । २ क. स्त. घ. घ. ढ. च. छ. श्व. ट. ठ. रु. ठ. °ताः । दिव्यादेव्या मयाऽख्यातं यथा मे पृष्ठितं तथा । ए° । ३ क. स्त. घ. घ. ढ. च. छ. श्व. ट. ठ. रु. ठ. °न्त आतपाकु° । ठ. °न्त आर्तम्याकु° । ४ ग. ज. ग. ट. वियमाणश्च । ५ क. स्त. घ. घ. ढ. च. छ. श्व. ए. ठ. ठ. रु. ठ. कृपा ।

गते तस्मिन्महाभागे सिद्धे चैव महात्मनि । सा चित्रा मरणं प्राप्ता स्वकर्मवशमागता ॥ ३४

शासिता धर्मराजेन महादण्डैः सुदुःखदैः । सा चित्रा नरकं प्राप्ता वेदनात्रातदायकम् ॥ ३५

भुक्त्वा दुःखं स्वकर्मोत्थं सार्थं युगसहस्रकम् । भोगान्ते तु पुनर्जन्म संप्राप्तं मानुषस्य चं ॥ ३६

सर्वसङ्गजितः सिद्धो दिव्येनापि स्वतेजसा । तस्य पुण्यप्रसादेन प्राप्तं पुण्येन तत्कुलम् ॥ ३७

क्षत्रियाणां प्रमाणान्नो दिवोदासस्य वै गृहे । दिव्यादेवी वरापत्यं संजातं तस्य मानद ॥ ३८

सा हि दसवती चार्षं जलं पुण्यं महात्मने । तस्य पुण्यस्य माहात्म्यात्प्राप्तः पुण्यफलोदयः ॥ ३९

पितृते श्रीतलं तोर्यं मिष्टार्षं च भुनक्ति वै । दिव्यान्मोगान्नपुञ्जाना वर्तते पितृपन्दिरे ॥ ४०

तस्य प्रसादाद्विप्रथं राजकैन्या व्यजायत । पापकर्मस्वभावाद्वा गृहभञ्जान्महापते ॥

द्वैद्वयं भुञ्जते सा तु दिव्यादेवी सुपुत्रक ॥ ४१

एतते सर्वमारुण्यातं दिव्यादेव्याः सुचेष्टिम् । अन्यर्तिं ते प्रवक्ष्यामि पृच्छयतां तद्वदात्म्यहम् ॥ ४२

उज्ज्वल उवाच—

कथं सा पुच्यते शोकान्मधुदुःखाद्वदस्व मे । सा स्याच्च कीदृशी बाला महादुःखेन पीडिता ॥ ४३

तत्सुखं कीदृशं तस्माद्विपाकश्च भविष्यति । एतन्मे संशयं तात सांप्रतं छेतुमर्हसि ॥ ४४

कथं सा लभते मोक्षं तं चोपायं वदस्व मे । एकाकिनी महाभागा महारप्ये प्ररोदिति ॥ ४५

विष्णुरुखाच—

पुत्रवाक्यं महच्छ्रुत्वा क्षणमेकं विचिन्त्य सः । प्रत्युवाच महाप्राङ्मः कुञ्जलः पुत्रकं प्रति ॥ ४६

शृणु वत्स महाभाग सत्यपेतद्वदात्म्यहम् । पापयोर्नि तु संप्राप्यं पूर्वकर्मसमुद्धवाम् ॥

तिर्थक्त्वे न च मे ज्ञानं नष्टं संप्रति पुत्रक ॥ ४७

अस्य दृक्षस्य सङ्गाच्च प्रयतस्य महात्मनः । रेवायाश्च प्रसादेन विष्णोर्थैव प्रसादतः ॥ ४८

येन सा लभते ज्ञानं मोक्षस्थानं निर्वर्तते(?) । उपदेशं प्रवक्ष्यामि मोक्षमार्गमनुत्तमम् ॥ ४९

यास्यते कल्मषान्मुक्ता यथा हेम हुताशनात् । शुद्धं च जायते वत्स सङ्गाद्वदेः स्वरूपवर्तं ॥ ५०

हरेधर्यानान्महाप्राङ्म शीघ्रं तस्य महात्मनः । जपाद्वत्रताद्यथा पापं प्रशमं याति नान्यथा ॥ ५१

[%पदं त्यजति नागेन्द्रो भयात्मित्सहस्य वै यथा] । नामोच्चारेण [† कृष्णस्य तत्प्रयाति हि किलिषम्

तेजसा वैनतेयस्य विषहीना इवोरगाः । ब्रह्महत्यादिकाः पापाः प्रशमं यान्ति नान्यथा ॥ ५३

नामोच्चारेण] तत्पापं चक्रपाणेः प्रयाति वै । यदा नामशतं पुण्यमधराशिविनाशनम् ॥

सा जपेत्सुस्थिरा भूत्वा कामक्रोधविवर्जिता ॥ ५४

सर्वेन्द्रियाणि संयम्य त्वात्मज्ञानेन गोपयेत् । तस्य ध्यानं प्रविष्टा सा एवंभूता समाहिता ॥ ५५

सा जपेत्परमं ज्ञानं तदा मोक्षं प्रयाति च । तन्मनास्तत्पदे लीना योगयुक्ता यदा भवेत् ॥ ५६

* एतच्छिह्नान्तर्गतः पाठो ढ. पुस्तकस्यः । † एतच्छिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. छ. झ. ट. ठ. ड. ढ. पुस्तकस्यः ।

१ क. ख. च. छ. ड. च । पूर्वं संपूर्जितः सिद्धः शुद्धेनापि सुचेतसा । ड. ढ. च । पूर्वं संपूर्जितः सिद्धस्तथा पुण्य-

तां वरः । तौ । २ क. ख. ड. च. छ. झ. ट. ठ. °स्य कर्मविषाकोऽयं प्राँ । ३ ड. °कन्याऽभवद्वरा । पाँ । ४ अ.

षष्ठ्यं सा गताऽरप्ये पापभोगात्पुण्यु । ५ ड. °तेऽभीष्टं त । ६ क. ख. ड. च. छ. झ. ट. ठ. ड. सूत उवाच । ७ छ.

८ °प्य स्मृतिप्रशमभून्मयम् । तिै । ड. °प्य स्मृतिप्रशममेऽभवत् । तिै । ड. ढ. प्य बुद्धिप्रशमभून्मयम् । तिै । ९ क.

३. ड. च. छ. झ. °स्य देवप्रसङ्गाच्च प्रणवस्य । १० क. ख. च. छ. झ. ट. ठ. ड. महात्मनः । ११ ड. °त् ।

ानुर्ध्वा० ।

उज्ज्वल उवाच—

बद तात परं झानं प्रथमं मम सांग्रहम् । पश्चाद्धानं ब्रतं पुण्यं नामां शतमधापि वा ॥ ५७
कुञ्जल उवाच—

परं झानं प्रवक्ष्यामि यम दृष्टं तु केनचित् । भूयतां पुत्र कैवल्यं केवलं दुःखवर्जितम् ॥ ५८
सुत उवाच—

यथा दीपो निवातस्थो निश्चलो वायुवर्जितः । प्रज्वलभाशयेत्सर्वमन्धकारं महामते ॥ ५९
तद्वारोचिहीनात्मा भवत्येव निराश्रयः । निराशो निश्चलो बत्स न मित्रं न रिषुस्तदा ॥ ६०
न शोको न च हर्षश्च न लोभो न च मत्सरः । संभ्रमालापमोहैश्च सुखबुःखैविमुच्यते ॥ ६१
विषयेष्वपि सर्वेषु इन्द्रियाणि न भुञ्जते । तदा स केवलो जातः कैवल्यत्वं प्रजायते ॥ ६२
अग्निकर्मप्रसङ्गेन दीपस्तैलं प्रशोषयेत् । वर्त्याधारेण राजेन्द्र निस्तमो वायुवर्जितः ॥ ६३
कज्जलं वमते पश्चात्तैलस्यापि महामते । [*कृष्णा सा दृश्यते रेखा दीपस्याग्रे महामते] ॥ ६४
स्वयमार्कष्टे तैलं तेजसा निर्षलो भवेत् । देहवर्तिस्थितस्तद्वर्क्षमतैलं प्रशोषयेत् ॥ ६५
विषयान्कज्जलं कृत्वा प्रत्यक्षान्संप्रदर्शयेत् । जाप्येन निर्षलो भूत्वा स्वयमेव प्रकाशयेत् ॥ ६६
क्रोधादिभिः क्लेशसंज्ञेवायुभिः परिवर्जितः । निस्पृहो निश्चलो भूत्वा तेजसा स्वयमुज्ज्वलेत् ॥ ६७
त्रैलोक्यं पश्यते सर्वं स्वस्थानस्थः स्वतेजसा । [† केवलं* झानरूपोऽयं प्रया ते परिकीर्तिः ॥ ६८
ध्यानं चैव प्रवक्ष्यामि द्विविधं तस्य चक्रिणः] । केवलं झानरूपेण दृश्यते झानचक्षुषा ॥ ६९
योगयुक्ता महात्मानः परमार्थपरायणाः । यं पश्यन्ति यतीन्द्रास्ते सर्वज्ञं सर्वदर्शकम् ॥ ७०
इस्तपादादिहीनश्च सर्वत्र परिगच्छति । सर्वं गृह्णाति त्रैलोक्यं स्थावरं जग्न्यं सुत ॥ ७१
मुखनासाविहीनस्तु ग्राति भुङ्गे हि पुत्रक । अकर्णः शृणुते सर्वं सर्वसाक्षी जगत्पतिः ॥ ७२
अरूपो रूपसंपन्नः पञ्चवर्गसमिन्वितः । सर्वलोकस्य यः प्राणः पूजितः स चराचरैः ॥ ७३
अजिहो वदते सर्वं वेदशास्त्रानुगं सुत । अत्वचः स्पर्शमेवापि सर्वेषामेव जायते ॥ ७४
सदानन्दो विरक्तात्मा एकरूपो निराश्रयः । निर्जरो निर्ममो व्यापी सगुणो निर्गुणोऽपलः ॥ ७५
अवश्यः सर्ववश्यात्मा सर्वदः सर्ववित्तमः । तस्य ध्याता न चैवास्ति सर्वैः सर्वमयो विभुः ॥ ७६
एवं सर्वमयं ध्यानं पश्यते यो महात्मनः । [*स याति परमं स्थानमपूर्तमभृतोपमम् ॥] ॥ ७७
द्वितीयं तु प्रवक्ष्यामि शस्य ध्यानं महात्मनः । पूर्तकारं तु साकारं निराकारं निरामयम् ॥ ७८
ब्रैह्माण्डं सर्वमतुलं वासितं यस्य वासना । (?) स तस्माद्वासुदेवेति उच्यते मम नन्दन ॥ ७९
वर्षमाणस्य मेघस्य यद्वर्षं तस्य तद्भवेत् । सूर्यतेजःप्रतीकाशं चतुर्वर्द्धं सुरेभ्वरम् ॥ ८०

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. झ. द. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठो घ. ट. ड. द. पुस्तकस्थः ।

* अत्र “ह” पुस्तके, अधिको प्रन्थो दृश्यते स संगतिहीनो भास्यत एव टिप्पणीरूपेण दीयते “केवलं झानरूपोऽसौ विश्वात्मा श्रीयतामेति । अतेन विधिना विद्वान्कुर्याण्यः शुभमुत्तमम् । इदं पठेदः शृणुयान्मुहूर्तं पश्येत्प्रसङ्गादपि दीयान् मानम् । सोऽप्यत्र संशातविमुक्तदेहः प्राप्नोति विद्याधरनायकत्वम् । यावत्तमाः सप्त नरः करोति यः सप्तमी सप्ताविधानयुक्ताम् ” इति ।

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. झ. द. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ड. च. छ. झ. मलवर्जितम् । २ ड. विविध । ३ छ. झ. °ते तैन च° । ४ क. ख. च. ड. 'न्ति विनिद्रास्तु यतयः स° । छ. 'न्ति विनिद्रास्तु सर्वगं स° । ५ अ. 'वकृत्परी । ६ क. ख. ड. च. छ. झ. द. 'र्गवशं गतः । ७ अ. ब्रह्मणः सर्वमतुलावा । ८ अ. 'सिता य° ।

दक्षिणे शोभते शङ्को हेमरत्नविभूषितः । सूर्यबिम्बसमाकारं चक्रं पैश्चप्रतिष्ठितम् ॥	८१
कौमोदकी गदा तस्य महासुरविनाशिनी । वामे च शोभते वत्स करे तस्य महात्मनः ॥	८२
महापर्थं तु गन्धाद्वयं तस्य दक्षिणहस्तगम् । शोभमानं सदा ध्यायेत्सायुधं कमलाप्रियम् ॥	८३
कम्बुग्रीवं वृत्तमास्यं पश्चपत्रनिमेक्षणम् । राजमानं हृषीकेशं दशनै रत्नसंनिभैः ॥	८४
गुडाकेशाः सन्ति यस्य अधरं बिम्बसंनिभम् । शोभते पुण्डरीकाक्षः किरीटेनापि पुत्रक ॥	८५
दिशालेनापि रूपेण केशवस्तु सुचक्षुषा । कौसुभेनापि वै तेन राजमानो जनार्दनः ॥	८६
मूर्यतेजः प्रकाशाभ्यां कुण्डलाभ्यां प्रभाति च । श्रीवत्साङ्गेन पुण्येन सर्वदा राजते हरिः ॥	८७
केशुरकङ्गैर्हारैर्मौक्तिकैर्तिक्षसंनिभैः । वपुषा भ्राजमानस्तु विजयो जयतां वरः ॥	८८
राजते सोऽपि गोविन्दो हेमवर्णेन बाससा । [*मुद्रिकारत्नयुक्ताभिरह्णगुलीभिर्विराजते ॥	८९
सर्वायुधैः सुसंपूर्णो दिव्यैराभरणैर्हरिः । वैनतेयसमारूढो लोकर्क्ता जगत्पतिः ॥	९०
एवं तं ध्यायते नित्य]पनन्यथनसा नरः । मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥	९१
एतचे सर्वमाख्यातं ध्यानमेव जगत्पतेः । ब्रतं चैव प्रवक्ष्यामि सर्वपापनिवारणम् ॥	९२

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिक्षणे वेनोपाख्याने गुरुत्वार्थे वडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७३ ३८

अथ सप्तशीतितमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उचाच—

ब्रतभेदान्मवक्ष्यामि यैश्च आराध्यते हरिः । जया च विजया चैव जयन्ती पापनाशिनी ॥	१
त्रिःसृशा वज्ञुली चान्यो तिलगन्धा तथाऽपरा । अखण्डा द्वृदशी चान्या मैनोरक्षा सुपुत्रका ॥	२
दिव्यप्रभावाः सन्त्यन्यास्तिथयः पुत्रपौत्रदाः । अशून्यशयने चान्यज्ञम्बाष्मीमहाब्रतम् ॥	३
एतैवतैः समाचीर्णः पापे दूरं प्रयाति च । प्राणिनां नात्र संदेहः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥	४
स्तोत्रं तस्य प्रवक्ष्यामि पापराशिप्रणाशनम् । सुपुत्र शतनामाख्यं नराणां गतिदायकम् ॥	५
तस्य देवस्य कृष्णस्य शतनामाख्यमुच्यम् । संप्रत्येव प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व सुपुत्रक ॥	६
विष्णोर्नामशतस्यापि क्रार्णिं छन्दो वदाम्यहम् । देवं चैव महाभाग सर्वपातकशोषणम् ॥	७
[*विष्णोर्नामशतस्यापि क्रार्णिर्ब्रह्मा प्रकीर्तिः । ओंकारो देवता प्रोक्तश्छन्दोऽनुषुप्तयैव च ॥	८
सर्वकामिकसंसिद्धै योक्षे च विनियोगकः ॥	९
नपाम्यहं हृषीकेशं केशवं मधुसूदनम् । मृदनं सर्वदैत्यानां नारायणप्रनामयम् ॥	१०

* एतद्विहनान्तर्यतः पाठः क. ख. घ. ङ. च. छ. झ. ठ. ङ. द. पुस्तकस्थः । * एतदादिविनियोगक इत्यन्त-प्रन्थस्वादे ‘अस्य विष्णोः शतनामस्तोत्र[मञ्च]स्य ब्रह्मा क्रषिः सदैकारो देवता ऽनुषुप्तश्छन्दः सर्वकामनासिद्धये सर्वपापाय-प्रश्यार्थे विनियोगः’ इत्यत्र प्रम्यः, द. पुस्तके दृश्यते । क. ख. घ. ङ. च. छ. झ. ठ. ङ. द. पुस्तकेष्वप्यत्र प्रश्यः किंते-द्विष्टतया दृश्यते ।

१ अ. पर्यं । २ द. विष्णुमहाकृति । ३ क. ख. ङ. च. छ. सुवर्चसा । छ. झ. सुवर्चसा । ४ द. ‘जैदमेमौं’ । ५ अ. न्याऽनितदग्न्या द० । ६ क. ख. घ. चारका । ७ क. मनोरथा । ८ क. ख. च.छ. झ. ठ. ङ. ‘क’ एकादशस्तु भेदाश्च ग्रन्ति पुत्र एनेकाशा । अ’ ।

जयन्तं विजयं कृष्णपनन्तं बामनं तथा । विष्णुं विश्वेश्वरं पुण्यं विभात्पानं सुरार्थितम् ॥ १०
 अनन्दं त्वधर्हतारं नारसिंहं श्रियः प्रियम् । श्रीपतिं श्रीश्वरं श्रीदं श्रीनिवासं महोदयम् ॥ ११
 श्रीरामं माघवं मोक्षं क्षमारूपं जनार्दनम् । सर्वज्ञं सर्ववेसारं सर्वेशं सर्वदायकम् ॥ १२
 हरिं मुरारिं गोविन्दं पश्चनाभं प्रजापतिम् । आनन्दं झानसंपन्नं झौनदं झानदायकम् ॥ १३
 अच्युतं सबलं चन्द्रवक्त्रं व्याप्तपरावरम् । योगेश्वरं जगद्योनिं ब्रह्मरूपं महेश्वरम् ॥ १४
 मुकुन्दं चापि वैकुण्ठमेकरूपं कर्विं ध्रुवम् । [*वासुदेवं महादेवं ब्रह्मण्यं ब्राह्मणप्रियम् ॥ १५
 गोपियं गोहितं यद्वं यद्वाङ्गं यद्वर्धनम् । यद्वस्यापि सुभोक्तारं वेदवेदाङ्गपारगम् ॥ १६
 वेदज्ञं वेदरूपं तं विद्यावासं सुरेश्वरम्] । प्रत्यक्षं च महाहंसं शङ्खपाणिं पुरातनम् ॥ १७
 पुष्करं पुष्कराक्षं च वाराहं धरणीधरम् । प्रशुद्धं कामपालं च धृष्टासध्यातं महेश्वरम् ॥ १८
 सर्वसौख्यं प्रहासौख्यं सांख्यं च पुरुषोत्तमम् । योगरूपं प्रहाङ्गानं योगीशमजितं प्रियम् ॥ १९
 अमुरारिं लोकनाथं पश्चहस्तं गदाधरम् । गुहावासं सर्ववासं पुण्यवासं महाजनम् ॥ २०
 [*वृन्दानार्थं बृहत्कायं पावनं पापनाशनम् । मोरीनाथं गोपसर्वं गोपालं गोगणाश्रयम् ॥ २१
 परात्पानं पराधीशं कपिलं कार्यमानुषम्] । नपापि निखिलं नित्यं मनोवाकायकर्मभिः ॥ २२
 नान्नां शतेनापि तु पुण्यकर्ता यः स्तौति कृष्णं मनसा स्थिरेण ॥
 स याति लोकं मध्यसूदनस्य विहाय दोषानिह पुण्यभूतः ॥ २३
 नान्नां शतं प्रहापुण्यं सर्वपातकशोधनम् । अनन्यपनसा ध्यायेज्जपेद्ध्यानसमन्वितः ॥ २४
 नित्यमेव नरः पुण्यं गङ्गाङ्गानफलं लभेत् । तस्मात् सुस्थिरो भूत्वा सप्तहितमना जपेत् ॥ २५
 त्रिकालं यो जपेन्पत्यो नियतो नियमे स्थितः । अध्येष्ठफलं तस्य जायते नात्र संशयः ॥ २६
 एकादश्यामुपोष्यैव पुरतो माघवस्य यः । जागरे प्रजपेन्पत्यस्तस्य पुण्यं वदाम्यहम् ॥
 पुण्डरीकस्य यद्वस्य फलपामोति मानवः ॥ २७
 तुलसीसंनिधौ स्थित्वा मनसा यो जपेश्वरः । राजमूर्यफलं भुज्ञे वर्षेणापि च मानवः ॥ २८
 शालग्रामशिला यत्र यत्र द्वारावतीशिला । उभयोः संनिधौ जाप्यं कर्तव्यं सुखमिच्छता ॥ २९
 बहुसौख्यं प्रभुक्त्वैव कुलानां शतमेव च । एकेन चाधिकं मर्त्यं आत्मना सह तारयेत् ॥ ३०
 कार्तिके स्नानकर्ता यः पूजयेन्प्रभुसूदनम् । पठेचत्पुरतः स्तोत्रं स याति परमां गतिम् ॥ ३१
 माघस्नायी हि संपूज्य भक्त्या च मधुमूदनम् । ध्यायेष्वैव हृषीकेशं जपेद्वाऽथ गृणोति च ॥ ३२
 सुरापानादिपापानि विहाय परमं पदम् । विना विघ्नं नरः पुन्रं संप्रयाति जनार्दनम् ॥ ३३
 भ्राद्काले हि यो मर्त्यो भुजतां च द्विजन्पनाम् । यो जपेष्व शतं नान्नां स्तवं पापविनाशनम् ॥
 पितरस्तुष्टिमायान्ति दृप्ता यान्ति परां गतिम् ॥ ३४

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ङ. छ. श. ट. ठ. ङ. द. पुस्तकस्थः * एतचिह्नान्तर्गतोऽयं पाठो न.
 पुस्तक एव ।

१ क. ख. ङ. च. छ. श. ट. ठ. विश्वाशारं । २ द. शकिरं । ३ द. विश्वानं । ४ क. ख. घ. ङ. च. छ. श. ट. ठ.
 द. ठ. *पै जगत्पतिम् । ५ क. ख. ङ. च. छ. श. ट. *म् । अव्यक्तं तं मै । ६ अ. ज्यासं धन्यं मै । ७ ठ. *स्वं
 सांख्यगम्यं दैत्यं पुं । ८ क. ख. ङ. च. छ. श. ट. *म् । अव्यक्तं तं पै । ९ क. ख. ङ. च. छ. श. ट. योगिनो गतिर्दै । छ. श. योगिनो
 मतिर्दै । घ. ठ. योगिनामजितं । १० क. ख. ङ. च. छ. श. ट. *म् । मुरारिं लोकनाथं तं पै । ११ घ. ठ. युण्यं
 दैत्यं । छ. श. ठ. पुष्पदासं । १२ क. ख. घ. ङ. च. छ. श. ठ. ठ. युण्यं नारायणमनामयम् । नाँ । १३ क. ख.
 घ. ङ. च. छ. श. ठ. ठ. युण्यं । पूजयेष्व है ।

ब्राह्मणो वेदविषयै क्षमियो विजयी भवेत् । धनेधान्यं प्रभुजीत वैश्यो जपति यः सदा ॥ ३५
शूद्रः सुर्खं प्रभुज्ञे च ब्राह्मणत्वं च गच्छति । प्राप्य जन्मान्तरं बत्स वेदविषयां प्रविन्दति ॥ ३६
सुतदं भोक्तदं स्तोत्रं जपत्यर्थं च न संशयः । केशवस्थं प्रसादेन सर्वसिद्धो भवेत्तरः ॥ ३७

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिक्षम्भे देनोपास्याने गुरुतीर्थे सप्तशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तशङ्काः—७३७६

अष्टाशीतितमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उचाच—

द्रवं स्तोत्रं महाध्यानं इनं चैव सुपुत्रक । मयाऽऽख्यातं तवाग्रे च विष्णोः पापमणाशनम् ॥ १
एवं चतुष्टयं साँ हि सदा पुण्यं समाचरेत् । प्रयाति वैष्णवं लोकं सर्वसौख्यप्रदायकम् ॥ २
इतो गत्वा भवान्वत्स दिव्यादेवीं प्रवोधय । अशून्यशयनं नाम वतराजं वदस्व ताम् ॥ ३
समुद्रं महापापाद्राजकन्यां यशस्विनीम् ॥ ४
त्वया पृष्ठं मयाऽऽख्यातं पुण्यदं पापनाशनम् । गच्छ गच्छ महाभाग इत्युक्त्वा विरराम सः ॥

विष्णुरुचाच—

एवमुक्तश्चोऽज्वलस्तु सुपित्रा कुञ्जलेन हि । प्रणम्य पादौ धर्मात्मा मातापित्रोर्महामतिः ॥ ५
जगाम त्वरितो राजन्मुक्तदीपं स उज्ज्वलः ॥ ६
तं गिरिं सर्वेतोभद्रं नानाधातुसमाकुलम् । नानारत्नमयैस्तुङ्गैः शिखरैरुपशोभितम् ॥ ७
नानाप्रवाहसंपूर्णैरुद्दकैर्निर्मलैर्नैप । [*नद्यः सन्ति विशालास्तस्मिन्निरिवरोत्तमे ॥ ८
किञ्चरास्तत्र गायन्ति गन्धर्वाः सुस्वरं नृप ।] अप्सरोभिः समाकीर्णं देवदृग्नैः समाश्रितम् ॥ ९
सिद्धचारणसंघुष्टं मुनिवृद्धैरुपासितम् । नानापश्चिनिनादैश्च सर्वत्र परिनादितम् ॥ १०
एवं गिरिं समासाथ उज्ज्वलो लघुविक्रमः । सुखरेणापि तां दिव्यादेवीं तत्र समास्थिताम् ॥ ११
रोरुपमाणां तां प्राप्नो वचनं चेदमन्वीत् । का त्वं भवासि कस्यासि कस्माद्विदिषि सांप्रतम् ॥ १२
कस्मात्सिद्धाभा महाभागे केन ते विप्रियं कृतम् । समाचर्ष्यं त्वमनघे सर्वं दुःखस्य कारणम् ॥ १३

दिव्यादेव्युत्थाच—

विषाको हि महाभाग कर्मणां मम सांप्रतम् । इह तिष्ठामि दुःखेन वैधव्येन समन्विता ॥ १४
[*भवान्को हि महाभाग कृपया मम पीडितः । पश्चिरुपधरो भद्रं सुस्वरं परिभाषसे ॥ १५
एवमाकर्ष्य तत्सर्वं भाषितं राजकन्यया । अहं पक्षी महाभागे न सिद्धो नापि इनावान् ॥ १६
रुदमानां महालापैस्त्वां दृश्वा तु मया इह । तदा पृच्छाम्यहं देवि वद मे कारणं त्विह] ॥ १७

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. छ. ङ. ड. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. घ. ङ. च. छ.
ग. ट. ङ. ड. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ङ. च. छ. ङ. ड. °यो विन्दते महीम् । ध° । २ ट. °नशुद्धि प्र° । ३ ग. यो । ४ क. ख. ङ. च. छ.
°कं देवानामपि दुर्लभम् । ५ क. ख. च. छ. ङ. ड. °इन्द्रेशगासितं । ६ क. ख. ङ. च. छ. ङ. ड. °नैरलंकृतं । ७ ङ.
ट. ङ. °पि सा कन्या गिरी तस्मिन्प्रतोदिति । रो° । ८ क. ख. घ. ङ. च. छ. ङ. ट. ङ. ड. कल्याणि । ९ ङ. °स्मा-
स्तिष्ठत म° । १० क. ख. घ. ङ. च. छ. ङ. ट. ङ. ड. °क्षत्र ममायैव स° ।

पितुर्गेहे यथावृत्तमात्मवृत्तान्तमेव हि । तथा चाऽऽवेदितं सर्वं यथासंख्येन तुःखदम् ॥ १७
 तदाकर्ण्य समाप्तेन उज्ज्वलो हि मैहामनाः । तामुवाच महापक्षी दिव्यादेवीं सुदुःखिताम् ॥ १८
 यथा तब विवाहे च भर्तारो मरणं गताः । स्वयंवरनिपित्तेन क्षये गतं च क्षत्रियम् ॥ १९
 एतत्ते चेष्टितं सर्वं मया पितरि भाषितम् । अन्यजन्मकृतं कर्म तब पापं सुलोचने ॥ २०
 मम पित्रा ममाग्ने च त्वत्कर्म परिभाषितम् । [* नेन दोषेण सम्यक्त्वं लिपाऽसि तु वरानने २१
 एतावत्कारणं सर्वं शुकस्य परिपृच्छितम् । पूर्वं कर्मविपाकं च भुद्भ्यव त्वं च स्वमाशु च] ॥ २२
 अथ सा तद्वचः श्रुत्वा नृपकन्योऽज्ज्वलस्य तु । प्रत्युवाच महात्मानं श्रुवन्तं पक्षिणं शुभर्म् ॥ २३
 माननीयोऽसि मे पक्षिन्कृपां कुरु मायि प्रभो । कथयस्व प्रसादेन तस्य पापस्य निष्कृतिम् ॥ २४
 प्रायश्चित्तं सुपुण्यं च मम पातकशोधनम् । येन प्राप्नोम्यहं पुण्यं विशुद्धाशेषकिलिषा ॥
 [† प्रायश्चित्तं महापाञ्च वदस्व त्वं प्रसादतः] ॥ २५

उज्ज्वल उवाच—

त्वदर्थं तु महाभागे कुञ्जलः पृच्छितो मया । समाख्यातं तु तेनापि प्रायश्चित्तमनुच्चम् ॥ २६
 तत्कुरुत्वं महाभागे सर्वपातकशोधनम् । ध्यायस्व हि हृषीकेशं शतनामप्रजं कुरु ॥ २७
 जपयज्ज्ञेन वै देवि कुरु व्रतमनुच्चम् । अशून्यशयनं नाम महापातकशोधनम् ॥ २८
 समाचष्टे स धर्मत्प्राप्ता सर्वज्ञानप्रकाशकम् । ध्यानं स्तोत्रं स्वरूपं च विष्णोश्चैव महात्मनः ॥ २९

विष्णुरुवाच—

तस्यात्मा जग्ने सर्वं संस्थिता निर्जने बने । सर्वदंदविनिर्मुक्ता संजाता तपसि स्थिता ॥ ३०
 [** वर्तं चक्रे जिताहारा निराधारा सुदुःखिता] । कामकोर्धविहीना च वर्गं संयम्य नित्यशः ॥
 इन्द्रियाणां महाराज महापोहं निरस्य च ॥ ३१

अब्दे चतुर्थके प्राप्ते सुप्रसन्नो जनार्दनः । तस्य संदर्शयामास स्वरूपं वरदः प्रभुः ॥ ३२

सूत उवाच—

इन्द्रनीलघनश्यामं शङ्खचक्रगदाधरम् । सर्वाभरणशोभादृयं पद्महस्तं महेश्वरम् ॥ ३३

बद्धाऽज्जलिषुटा भूत्वा वेपमाना निराश्रया । उवाच गददैर्वाक्यैर्नाम पद्मसूदनम् ॥ ३४

तेजसा तब दिव्येन ध्यातुं शक्नोमि नैव हि । दिव्यरूपो भवान्कस्त्वं तद्वद् कृपया प्रभो ॥ ३५

[† कथयस्व प्रसादेन किमत्र तब कारणम् । सर्वमेव प्रसादेन प्रब्रवीहि महामने ॥ ३६

देवमेव विजानामि तेजसा इङ्गितैस्त्वं । ज्ञानहीना जगभाथ न जाने रूपनामनी ॥

किं च ब्रह्मा भवान्निष्णुः किं वा शंकर एव वा ॥] ३७

एवमुक्त्वा प्रणम्यैव दण्डवद्धरणीं गता । तामुवाच जगभाथः प्रणतां राजनन्दिनीम् ॥ ३८

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ङ. च. छ. श. ट. ठ. ड. द. पुस्तकस्यः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठे घ. ङ.
 द. पुस्तकस्यः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ङ. च. छ. श. ट. ठ. द. पुस्तकस्यः । ‡ एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख.
 ङ. च. छ. श. ट. ठ. द. पुस्तकस्यः ।

१ ड. महामतिः । २ क. ख. ङ. च. छ. ‘या तु परिवेदितं’ । ड. ‘याऽपि परिवेदितं’ । ३ घ. ङ. ट. ठ. ड. ‘प्रै
 तस्त्रिपया प’ । ४ छ. श. प्रश्नस्य । ५ क. ख. ङ. च. छ. श. ट. ठ. पुनः । ६ ङ. छ. श. ट. ठ. ‘श् । प्रणता रीतिवा
 वाचा कुरु तत् कृपां मम । क’ । ७ क. ख. घ. ङ. च. छ. श. ट. ठ. ‘श् । मव ज्ञानपरा नित्यं कु’ । ८ क. ख. घ. ङ.
 ट. ठ. द. ‘स्त्वे स दातुकामस्तु वरं वरदनायकः । मू’ । ९ क. ख. ङ. च. छ. श. ट. ठ. स्थातु’ ।

श्रीभगवानुवाच—

त्रयाणामपि देवानामन्तरं नास्ति शोभने । ब्रह्मा समर्चितो येन शंकरो वा वरानने ॥

तेनाहमर्चितो नित्यं नात्र कार्या विचारणा ॥

३९

एतौ ममाभिज्ञतरौ नित्यं चापि त्रिरूपवान् । अहं देवि हृषीकेशः कृपया तव चाऽग्रजः ॥ ४०

स्तवेनानेन पुण्येन व्रतेन नियमेन च । संजाता कल्मषैर्हीना वरं वरय शोभने ॥

४१

दिव्यादेव्युवाच—

जयाजित हृषीकेश कृष्ण क्लेशपहारक । नमापि ते पदद्वंद्वं माषुद्धर भवार्णवात् ॥

४२

एष एवास्ति मे कामो वरणीयः प्रसीद मे । तव पादौ भजिष्यामि भक्तिं देहि ममानघ ॥ ४३

दर्शयस्व जगन्नाथ मोक्षमार्गं निरामयम् । दासत्वं देहि वैकुण्ठे यदि तुष्टो जनार्दन ॥ ४४

भगवानुवाच—

एवमस्तु महाभागे निर्झूताशेषकिलिंगं । वैष्णवं परमं लोकं दुर्लभं योगिनां सदा ॥

४५

गच्छ गच्छ महालोकं प्रसादान्मम सांप्रतम् । एवमुक्ता महाभागा पाधवेन महात्मना ॥

४६

दिव्यादेवी हाभूदिव्या सूर्यतेजःसमप्रभा । पश्यतां सर्वलोकानां दिव्याभरणभूषिता ॥

४७

दिव्यमालान्विता सा चै मुक्ताहारविलम्बिनी । गता सा वैष्णवं लोकं दाहप्रलयवर्जितम् ॥ ४८

उज्ज्वलस्तु समायातः स्वगृहं हर्षसंयुतः । तत्सर्वं कथयामास पितरं प्रति सत्तमः ॥

४९

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिक्षण्डे वेनोपाल्याने गुरुतीयेऽष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—७४२४

अथोनवतितमोऽध्यायः ।

विष्णुरुवाच—

कुञ्जलस्तु ततः श्रुत्वा द्वितीयं वाक्यमब्रवीत् । भवान्कथय तत्सर्वं किमपूर्वं च दृष्टवान् ॥

१

श्रुतवांशाप्यपूर्वं वा श्रोतुकामोऽस्मि सांप्रतम् ॥

एवं पित्रा समादिष्टः कुञ्जलेन समुज्ज्वलः । पितरं प्रत्युवाचाथ विनयावनतस्ततः ॥

२

समुज्ज्वल उवाच—

हिमवन्तं नगश्रेष्ठं देववृन्दनिषेवितम् । आहारार्थं प्रगच्छामि भवतश्चाऽत्मनः पितः ॥

३

*पश्यामि कौतुकं नित्यं यम दृष्टं श्रुतं कर्दा] ॥

न्यर्वक्त्रिसंकीर्णमप्सरोभिः प्रशोभितम् । बहुकौतुकशोभाद्यं मङ्गलं मङ्गलैर्युतम् ॥

४

हुपुष्पफलोपैर्वनैर्नाविधैस्तथा । अनेककौतुकभरैर्मानसं परिराजते ॥

५

त्र दृष्टं प्रया तात अपूर्वं कौतुकं तदा । बहुइससमाकीर्णो हंस एकः समागतः ॥

६

. * एतत्रिहनान्तर्गतः पाठः क. स. घ. ढ. च. छ. स. ट. ठ. द. ड. पुस्तकस्थः ।

१ क. स. घ. ढ. च. छ. स. ट. ठ. द. १०८ । अभिज्ञी पूजिती यैश्व तैरहं च प्रपूजितः । अ० । २ क. स. घ. ढ. १. छ. स. ट. ठ. द. १०८ । वरं मे दातुकामोऽस्मि चक्रपाणे प्र० । ३ क. स. च. छ. स. ट. ठ. च दिव्यहाँ । ४ घ. ठ. ढ. सूत उवाच । ५ छ. वैकुण्ठनि० । घ. ढ. देववृक्षनि० । ६ ठ. १०८ । देवर्षिगगसं० । ७ क. स. घ. ढ. च. छ. १. ठ. ढ. ठ. १०८ । मानसान्वितके । द० ।

स च कृष्णो महीभाग ब्रयोऽप्यन्ये समागताः । सितेतरैश्चक्षुपादैरन्यतःशुलविग्रहाः ॥ ७
चतुर्व्वस्तत्र वै भार्या रौद्राकारा विभीषणाः । दंशाकरालसंकूरा उर्ध्वकेशयो भयानकाः ॥
पश्चात्तेषां समायातास्तस्मिन्सरासि मानसे ॥ ८

कृष्णहैसासु संखाता मानसे तात मत्पुरः । विभ्रान्ताः परितश्चान्ये न स्तातास्तत्र मानसे ॥ ९
कृष्णान्हैसास्तु संखाताङ्गहसुस्ताख्यस्तदा । ततः पूर्वं विनिष्क्रान्तो हैस एको महातनुः ॥ १०
पश्चात्रयो विनिष्क्रान्तास्तैश्चाहं समुपेक्षितः । विहायसा प्रयातास्ते विवदन्तः परस्परम् ॥ ११
तास्तु शिथो महाभीताः समन्तादिवि ब्रह्मुः । विन्यस्य शिखरे पुण्ये वृक्षच्छायासु पक्षिणः ॥
निषण्णास्तत्र ते सर्वे दग्धा दुःखे मुदारुणैः । तेषां संपश्यमानानां लुभ्यकः समुपागतः ॥ १३
मृगयां क्रीडयित्वा तु बाणपाणिर्धनुर्धरः । शिलातलं समासाथ निषसाद सुखेन वै ॥ १४
पश्चात्तिष्ठती समायाता अभ्यादाय चोदकम् । स्वमियं पश्यते तावत्सदैर्लक्षणैर्युतम् ॥ १५
अत्यङ्गुतं तथा दृष्टं स्वकान्तस्तेजाऽन्वितः । दिव्यतेजःसमाक्रान्तो यथा सूर्यो दिवि स्थितः ॥
[*पुंसमन्यं परिद्वाय तं परित्यज्य सर्पिता ॥ १६

व्याध उवाच—

एत्तेहि त्वं प्रिये चात्र कस्मान्यां त्वं न पश्यसि । क्षुधया पीड्यमानोऽहं त्वामहं चावलोकये॥७
तस्य वार्यं समाकर्ण्य शीघ्रं व्याधी समागता । भर्तुः पार्व्यं समासाथ विस्मिता चाभवचदा॥
कोऽर्यं तेजःसमाकारो देवौपमः समाहयेत् ॥ १८

तपुवाच ततो व्याधी भर्तारं दीप्तेजसम् । अत्र किं ते कृतं वीर यद्भवान्दिव्यलक्षणः ॥ १९

सूत उवाच—

एवमाभाषितो व्याध्या व्याधः प्रियामभाषत । अहं ते वल्लभः कान्ते भवती च मम प्रिया ॥२०
कस्मौन्यां नैव जानासि कथं शङ्कां प्रवर्तयेः । क्षुधया पीड्यमानोऽहं पश्चात्मं प्रदीप्ताम् ॥२१

व्याध्युवाच—

वर्वरः कृष्णवर्णश्च रक्ताक्षः कृष्णकञ्चुकः । ईदृशशास्ति मे भर्ता सर्वसत्त्वभयंकरः ॥ २२
भवान्को दिव्यदेहस्तु प्रियेत्युक्त्वा समाहयेत् । एवं मे संशार्यं जातं वद सत्यं ममाग्रतः ॥ २३

कुलं नाम स्वकं गाँत्रं क्रीडालिङ्गं तथैव च । समाचष्टृ(४) प्रियायास्तु तस्याः प्रत्यय आगतः ॥२४
प्रत्युवाचाय सा व्याधी भर्तारं हृष्टमानसा । कस्मात्तेजः कायः शेतकञ्चकधारकः ॥

कथं जातः समाचक्ष्वै महातेजःसमन्वितः ॥ २५

सूत उवाच—

एवं संपृच्छथमानस्तु भार्यया शृग्धातकः । प्रत्युवाच ततो लुभ्यस्तां प्रियां सुखदायिनीम् ॥२६
नर्मदोत्तरकूले तु संगमशास्ति सुव्रते । आतपेनाऽऽकुलो जीवो मम जातस्तु सुप्रिये ॥ २७
अस्मिन्हि संगमे कान्ते श्रमश्रान्तोऽस्मिय सत्त्वरम् । गतः स्त्रात्वा जलं पीत्वा पश्चादिह समागतः ॥२८

* एताखिडान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. छ. स. ङ. द. पुस्तकस्थः ।

१ ङ. 'हातेजाक्षयो' । २ ङ. 'ताः' । तादशास्ते च वाला वा अन्ये शुश्रा महीपते । च' । ३ ङ. 'बोऽर्यं समुपागतः' । त' । ४ क. ख. ङ. च. छ. स. ङ. द. प्रियम्' ।
५ ङ. 'स्त्रात्वा जावते कान्ते तस्माद्वास्यं प्रवर्तते । क्षु' । ६ क. ख. ङ. च. छ. स. ङ. द. प्राप्तं । ७ क. ख. ङ. च. छ. स.
द. ङ. 'स्व ममाऽर्थं प्रवर्तते । क्षु' ।

तदाभृति मे काय ईशस्तेजसाऽस्तुतः । संजातो बहुशोभाद्यः कञ्चुकः सुप्रभां गतः ॥ २९
 तेनाऽस्त्वयाते कुलादौ च प्रत्यक्षं लक्षिते तथा । निश्चित्य संगमे पुण्यं विद्वातं च तथा ततः ॥ ३०
 प्रत्युवाचाश भर्तारं संगमं मम दर्शय । तब पश्चात्पदास्यापि भोजनं मानसंयुतम् ॥ ३१
 इत्युक्तः प्रियया व्याधेः सत्वरं प्रजगाम ह । संगमो दर्शितस्तस्यै तेनासौ पापनाशनैः ॥ ३२
 सभार्यास्ते महाभाग पक्षिणो लघुविक्रमाः । ताम्यां सार्थं युः सर्वे रेवासंगममुत्तमम् ॥ ३३
 तेखां तु पश्यमानानां पक्षिणां मम पश्यतः । तयाऽपि स्नापितो भर्ता पुनः स्नाता हि साऽपि च ३४
 दिव्यदेहधरौ चोभौ दिव्यकान्तिसमन्वितौ । पश्यतां पक्षिणां चैव दिव्यवस्थानुलेपनौ ॥ ३५
 दिव्यमालाम्बरधरौ दिव्यगन्धानुलेपनौ । वैष्णवं यानमासाद्य मुनिगन्धर्वपूजितौ ॥ ३६
 [ङगतौ तौ वैष्णवं लोकं वैष्णवैः परिपूजितौ] । स्तूपमानौ महात्मानौ दंपती दृष्टवानहम् ॥ ३७
 ब्रजनौ स्वर्गमार्गेण कूजन्ति पक्षिणस्तदा । तीर्थराजवरं दृष्ट्वा इर्षयुक्ताक्षरैस्तथा ॥ ३८
 चत्वारः कृष्णहंसास्ते संगमे पापनाशने । स्नात्वा वै भावशुद्धास्ते प्राप्ता उज्ज्वलतां तदा ॥ ३९
 स्नात्वा पीत्वा जलं ते तु पुनर्वीहिर्विनिर्गताः । ताश्च पत्न्यस्तदा कृष्णा मृतास्तत्स्नानमात्रतः ॥ ४०
 क्रन्दमाना विचेष्टन्त्यो हाहाकारैर्घृशं पितः । यमलोकं गतास्तास्तु तात दृष्टा प्रया तदा ॥ ४१
 उडीनास्तु ततो हस्ताः स्वस्थानं प्रति जगिये । एवं तात प्रया द्रष्टुं प्रत्यक्षं कथितं तब ॥ ४२
 कृष्णवर्णा महाकाया धार्तराष्ट्रास्तु तत्प्रियाः । कथयस्व प्रसादेन के भविष्यन्ति वै पितः ॥ ४३
 निर्गतान्मानसान्मध्याद्वार्तराष्ट्रान्वदस्व मे । [† के भविष्यन्ति मे तात कथयस्व च सांप्रतम्] ४४
 कस्माते कृष्णातां प्राप्ताः कस्माद्वै शुलतां पुनः । संप्राप्तास्तत्क्षणात्क्षताः कस्मान्यृताश ताः स्त्रियः ॥
 एवं वै संशयस्तात संजातो दारुणो यम । छेत्तुर्मर्हति चादैव भवाञ्छानविचक्षणः ॥ ४५
 [सादसुमुखो भूत्वा प्रणतस्य सदैव मे ॥]
 एवं संभाष्य पितरं विरराम समुज्ज्वलः । ततः प्रवरुमारेषे स शुकः कुञ्जलाभिषः ॥ ४६
 हति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपास्त्वयने गुरुतीर्थ उननवतितमोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिश्लोकः—४४७१

अथ नवतितमोऽध्यायः ।

मूल उच्चाच—

एवं पुण्यतमं भूत्वा समुज्ज्वलसुभाषितम् । कुञ्जलः स हि धर्मात्मा प्रत्युवाच सुरं प्रति ॥ १

कुञ्जल उच्चाच—

संप्रवक्ष्याम्यहं तात भूयतां स्थिरमानसः । सर्वसंदेहविच्वंसं पवित्रं पापनाशनम् ॥ २

इन्द्रलोकमहृत्तं तं संवादं देवकानुकम् । सभायां तस्य देवस्य इन्द्रस्यापि महात्मनः ॥ ३

एकदा तु महाभास्त्रो नारदो मुनिसत्तमः । देवं द्रष्टुं सहस्राक्षं जगाम त्वरितस्तदा ॥ ४

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ल. ड. च. छ. स. ढ. ठ. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ल. घ. ड. च. छ. स. ढ. ठ. द. ब. पुस्तकस्थः ।

१ ड. °तो वस्त्रसंयुक्तः कं । ड. छ. ढ. °तो वस्त्रसंयुक्तः कञ्चुकः शुभ्रसांगं । २ ड. °पश्यत्या सह जं । ३ ड. °नः ।
 मुरितास्ते । ४ क. ल. रु. च. छ. स. ढ. ठ. द. ब. °ती । संजातो पक्षिणां श्रेष्ठ दिं ।

तमागतं सहस्राक्षः सूर्यतेजः समप्रभम् । ददर्श हर्षमापमः समुत्थाय महामतिः ॥ ५
 ददावध्यं च पाद्यं च भवत्या प्रणतमानसः । बद्धाञ्जलिपुटो भूत्वा प्रणाममकरोत्तदा ॥ ६
 आसने कोपले पुण्ये विनिवेश्य द्विजोत्तमम् । प्रमच्छ प्रणतो भूत्वा श्रद्धया परया युतः ॥ ७
 कस्पाच्छाऽऽगमनं तेऽथ कारणं वद सांप्रतम् । इत्युक्ते देवराजेन प्रत्युवाच महामुनिः ॥ ८
 भवन्तं द्रष्टुमायातः पृथिवीलोकतो हरे । स्लात्वा पुण्यप्रदेशेषु तीर्थेषु च सुश्रद्धया ॥ ९
 देवान्पितृन्समन्धर्य दृष्टा क्षेत्राण्यनेकधा । [*एतते सर्वमाख्यातं यस्त्वया पृच्छितं पुरा] ॥ १०

इन्द्र उवाच—

दृष्टानि पुण्यतीर्थानि क्षेत्राणि च त्वया मुने । किं तीर्थं प्राप्य देवर्षे मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ ११
 सुरापो मुच्यते पापाद्वोप्त्रो हेमापहारकः । मित्रद्रोहान्महापापी भार्याहर्ता च तद्दद ॥ १२

नारद उवाच—

यानि कानि च तीर्थानि गयादीनि सुरेश्वर । तेषां नैव प्रपश्यामि विशेषं पापनाशनम् ॥ १३
 सुपुण्यानि सुदिव्यानि पापग्रानि समानि च । सर्वाण्येव सुतीर्थानि जानाम्यहं पुरंदर ॥ १४
 अविशेषं विशेषं च नैव जानामि सांप्रतम् । प्रत्येकं क्रियतां देव तीर्थानां गतिदायकम् ॥ १५
 एवं वाक्यं समाकर्ष्य नारदस्य महात्मनः । समाहूतानि चेन्द्रेण तीर्थानि भूगतानि च ॥ १६
 मूर्तिमन्ति च दिव्यानि [*समायातानि सांप्रतम् । बद्धाञ्जलीनि सर्वाणि] भूमितानि सुभूषणैः
 दिव्याम्बराणि स्त्रियानि तेजोवन्ति च सुव्रत । [*स्त्रीपुंसोस्तु स्वरूपाणि कृतानि च विशेषतः]
 इंसचन्द्रप्रकाशानि दिव्यरूपधराणि च । [*मुक्ताफलस्य वर्णेन प्रभासन्ति सुरेश्वर] ॥ १७
 तसकाञ्चनवर्णानि सारुणानि च तत्र च । [*कान्त्या मुक्तसुपीतानि प्रभासन्ति सभान्तरे ॥ २०
 कानि पद्मानि भान्त्येव मूर्तिमन्तीनि भान्ति च] । सूर्यतेजः प्रकाशानि तद्दिव्यानि कानिचिर्त ॥
 कानिचिद्रौप्यवर्णानि हारकेयूरकङ्गैः । पालाभिश्च सुशोभीनि कमण्डलुकराणि च ॥

तत्कालं स्मृतमात्रेण आयातानि सभान्तरे ॥ २२

गोपती नर्मदा पुण्या चन्द्रभागा सरस्वती । देविका विश्विका कुञ्जा कुञ्जला मञ्जुला मृता ॥ २३
 रम्भा भानुमती पुण्या पारा चैव सुर्घर्षा । शोणा च सिन्युसौवीरा कावेरी कपिला तथा ॥ २४
 मुकुन्दा भेदिनी पुण्या सुपुण्या च महेश्वरी । चर्मण्वती तथा रुयाता लोपा चान्या सुकौशिकी

* एतचिह्नन्तर्गतः पाठः क. स. घ. ढ. च. छ. स. ट. ठ. ड. द. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स.
 घ. च. छ. स. ट. ठ. ड. द. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. घ. ढ. च. छ. स. ट. ठ. ड. द. पुस्तकस्थः ।
 † एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. घ. ढ. च. छ. स. ट. ठ. ड. द. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. घ.
 ढ. च. छ. स. ट. ठ. ड. द. पुस्तकस्थः ।

१. ड. °ततः १ आ° । २. घ. ढ. च. छ. स. ट. ठ. ड. °कः । स्वामिद्वौ । ३. क. स. घ. ढ. च. छ. स. ट. ठ. ड.
 द. °हाभाग भां । ४. क. स. च. °पी नार्या हन्ता कथं सुखम् । ना° । ड. °पी नार्या हर्ता कथं सुखी । ना° । स. °पी नार्या
 हन्ता कथं सुखी । ना° । ड. ट. °पी नारीहन्ता कथं सुखी । ना° । ५. क. स. च. छ. ड. द. प्रस्तवं । ६. क. स. घ.
 ढ. च. छ. स. ट. ठ. ड. द. °हृय सहस्राक्षतीर्थान्भूतलस्तिथितान् । यावे कानि च तीर्थानि सर्वाणि भू° । ७. घ. ट. ठ.
 द. °नि सुरूपाणि पुरंदर । का° । ८. क. स. घ. ढ. च. छ. स. ट. ठ. ड. द. °त् । चकासति च रीप्याणि प्रभासानि
 सम्पन्नरे । सर्वामरणवस्त्राणैः प्रशोभन्ते मरेश्वर ॥ हारकङ्गकेयूरैर्मालभिस्तु पुरंदर । दिव्यचन्द्रदिव्याणि सुभीषणि गुरु
 च ॥ कमण्डलुकराण्येव आगतानि स्थां । ९. क. स. घ. ढ. च. छ. स. ट. ठ. ड. द. °रे । यज्ञ तु न° । १०. ड. °
 वेदिका ।

सुहंसा हंसवाहा च हंसवेगा मनोरथा । सुरथा सारुणा वेगा सुषेणा च सुपश्चिनी ॥	२६
बाहनी सरघा चान्या पुण्या चान्या पुलन्दिका । हिमा मनोरथा दिव्या चन्द्रिका वेदसंक्रमा २७ ज्वाला हुताशनी स्वाहा काला चैव कणिङ्गली । स्वैधा सुकाला कालिङ्गा गम्भीरा हिमवाहिनी देवद्रवी वीरवाहा लक्ष्मोमाऽप्ययापहा । पाराशरी वैदगर्भा हेमवेशा सुपुण्डकी ॥	२९
एता नथो महापुण्या सूर्तिमत्यो हृष्टापहाः । सर्वाभरणशोभाद्याः कुम्भहस्ताः सुपूजिताः ॥ ३०	
प्रयागः पुष्करथैव सर्वतीर्थमनोरमः । वाराणसी महापुण्या ब्रह्महत्याव्ययोहिनी ॥	३१
द्वारावती प्रभासश्च हृष्टवन्ती नैषिषस्तथा । दण्डक[*थ दशारण्यं महेश्वरकलेवरौ ॥	३२
कालञ्जरो ब्रह्मक्षेत्रं मथुरो नाम वाहकः । माया काञ्छी] तथाऽन्यानि दिव्यानि विविधानि च ॥	
अष्टष्ठिस्तु तीर्थानि नदीनां दश कोट्यः । गोदावरीमुखाः सर्वाः समायातास्तदाङ्गया ॥ ३४	
द्वीपानां तु समस्तानि तीर्थानि च महान्ति च । [+पूर्तिलिङ्गधराण्येव सहस्राक्षं सुरेश्वरम्] ॥ ३५	
समाजग्रमः समस्तानि तदादेशकराणि च । प्रणेषुदेवदेवेशं नतशीर्षाणि सर्वशः ॥	३६
तैस्तु प्रोक्तो महातीर्थेदेवराजस्तु सादरम् । कस्मात्त्वया सपाहूता देवराज वदस्व नः ॥	३७
शूहि नः कारणं सर्वं नपस्तुभ्यं सुराधिप । [*एवमार्कण्ठं सर्वं तीर्थानां वचनं तदा ।]	
एवमाकर्ण्य तद्वाक्यं देवराजोऽभ्यभाषत ॥	३८
कः समर्थो महाभागा ब्रह्महत्यां व्यपोहितुम् । गोवधारूपं महापापं ह्यीवधारूपमनुत्तमम् ॥	३९
स्वामिद्रोहात्समुद्भूतं सुरापानाच्च दारुणम् । हेमस्तेयोदृतं पापं गुरुनिन्दासमुद्भवम् ॥	४०
भूणहत्यां महाघोरां कः समर्थो निर्वर्तितुम् । राजद्रोहं महापापं वहुपीडाप्रदायकम् ॥	४१
मित्रद्रोहं तथा चान्यत्सर्वविभासप्राप्तातकम् । देवभेदं तथा चान्यलिङ्गभेदं ततः परम् ॥	४२
हृतिच्छेदं च विप्राणां गोप्रचारप्रणाशनम् । अगारदाहनं चान्यद्वामदीपनकं परम् ॥	४३
षोडशैते महापापा अगम्यागमनं तथा । स्वामित्यागात्समुद्भूतं रणस्थानात्पलायनम् ॥	४४
एतानि नाशयेत्को वै [+समर्थस्तीर्थसत्तमः । समर्थो भवता मध्ये] प्रायश्चित्तं विना ध्रुवम्] ॥ ४५	
पश्यतां देवतानां च नारदस्य च पश्यतः । ब्रुवन्तु सर्वे संचिन्त्य निश्चितं पापनाशनम् ॥	४६
एवमुक्ते शुभे वाक्ये देवेशेन महात्मना । संमन्त्य तीर्थराजेन प्रोक्तुः शक्रं सभागतम् ॥	४७
तीर्थान्युच्चः—	
भूयतामभिधास्यामो देवराज नमोऽस्तु ते । यावन्ति सर्वतीर्थानि सर्वपापहराणि च ॥	४८
ब्रह्महत्यादिकान्येव त्वयोक्तानि सुरेश्वरम् । महाघोराणि पापानि नाशितुं नैव शक्नुमः ॥ ४९	
प्रयागः पुष्करथैव सर्वतीर्थमनुत्तमम् । वाराणसी महाभाग सर्वपातकनाशिनी ॥	
महापातकनाशाय चत्वारोऽभितविक्रमाः ॥	५०
उपपातकनाशाय वर्य धात्रा विनिर्मिताः । महापापोपपापार्थं सृष्टोऽसौ पुष्करो ध्रुवम् ॥	५१

* एतशिहान्तर्गतः पाठः क. ख. ढ. च. छ. श. ड. ठ. पुस्तकस्थः । + एतशिहान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ढ. च. श. ट. ठ. ड. श. पुस्तकस्थः । * एतशिहान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ढ. च. छ. श. ट. ठ. ड. श. पुस्तकस्थः ।

एतशिहान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ढ. च. छ. श. ट. ठ. ड. पुस्तकस्थः ।

एवंपाकर्ण्य तदाकर्णं तीर्थानां सुरराद ततः । इर्षेण महताऽविष्टसेषां स्तोत्रं चकार ह ॥ ५२

इति धीमहापुराणे पादे भूमितिपटे वेनोपाल्याने गुरुतीर्थकथने नवतितमोऽध्यायः ॥ १० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिकाः—७५२३

अथैकनवितिमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उचाच—

ब्रह्महत्याऽभिभूतश्च सहस्रासो यदा पुरा । गौतमस्य प्रियासङ्गादगम्यागमनात्तथा ॥ १

सुजातं पातकं तस्य त्यक्तं देवैश्च ब्राह्मणैः । सहस्राक्षस्तपस्तेषे निरालम्बो निराश्रयः ॥ २

तपन्ति देवताः सर्वा क्रष्णयो यक्षकिंनराः । देवराजस्य पूजार्थमभिषेकं प्रचक्रिरे ॥ ३

देशे मालवके नीत्वा देवराजं सुतोत्तमाः । चकुः स्त्रानं महाभागाः कुम्भैरुदकपूरितैः ॥ ४

स्त्रापितुं प्रथमं नीतो वाराणस्यां स्वयं ततः । प्रयागे च सहस्राक्षः सर्वतीर्थं ततः पुनः ॥ ५

महात्मना पुष्करेण स्त्रापितः स्वयमेव च । ब्रह्मादिभिः सुरैः सर्वैर्मुनिहृदैर्द्विजोत्तमैः ॥ ६

नागहृन्दैनगैः सर्वैर्गन्धवैश्च सर्किनरैः । स्त्रापितो देवराजस्तु वेदमर्चैः सुसंस्तुतः ॥ ७

[*मुनिभिः सर्वपापग्रैस्तस्मिन्काले द्विजोत्तम] ॥ ७

शुद्धे तस्मिन्सहस्राक्षे महाभागे महापतौ । ब्रह्महत्या गता तस्य अगम्यागमनोऽद्वा ॥ ८

[+ पापेन तेन घोरेण सार्धमिन्द्रस्य भूतले] । सुप्रसन्नः सहस्राक्षस्तीर्थेभ्योऽपि वरं ददौ ॥ ९

भवन्तस्तीर्थराजानो भविष्यथ न संशयः । मत्प्रसादात्पवित्राश्च यस्मादहं विमोक्षितः ॥

मुघोरात्किलिविषादत्र युष्माभिर्विमलैरहम् ॥ १०

एवं तेभ्यो वरं दत्त्वा मालवाय वरं ददौ । यस्मात्स्वयं त्वयाऽप्येतद्विधृतं मम पातकम् ॥

तस्मात्स्वयमशपानैश्च धनधान्यैरलंकृतः ॥ ११

भविष्यासि न संदेहो मत्प्रसादात्र संशयः । सुदुष्कालैर्विना त्वं तु भविष्यासि न संशयः ॥ १२

एवं तस्मै वरं दत्त्वा सहस्राक्षः पुरंदरः । क्षेत्राणि सर्वतीर्थानि देशान्पालवकास्तथा ॥

[*आस्पद्वलेन सार्थं ते स्वस्थानं प्रति जग्मिरे ॥ १३

सूत उचाच—

तदाप्रभृति चत्वारः प्रयागः पुष्करस्था] । वाराणसी सर्वतीर्थं प्राणुः स्वस्थानमुत्तमम् ॥ १४

कुञ्जल वाच—

[+ अस्ति पाञ्चालदेशे तु विदुरो नाम क्षत्रियः] । तेन लोभप्रसङ्गेन ब्राह्मणो निहतः पुरा ॥ १५

शिखासूत्रविहीनस्तु तिलकेन विवर्जितः । भिक्षार्थमटते सोऽहि ब्रह्मद्वौऽहं समागतः ॥ १६

ब्रह्मन्नाय सुरापाय भिक्षा चार्णं प्रदीयताम् । शृणुष्वेवं समस्तेषु भ्रमते याचते पुरा ॥ १७

*एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. घ. ढ. च. छ. स. ट. ड. पुस्तकस्थः । + एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. घ. ढ. च. छ. स. ट. ठ. ड. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतोऽर्थं पाठः क. स. रु. च. छ. स. ड. पुस्तकस्थः । + एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. रु. च. छ. स. ड. पुस्तकस्थः ।

एवं सर्वेषु तीर्थेषु अटशेव समागतः । ब्रह्महत्या ततस्तस्य न याति द्विजसत्तमम् ॥	१८
बृक्षच्छायां समाश्रित्य दण्डमानेन तेजसा । संस्थितो विदुरः पापी दुःखशोकसमन्वितः ॥	१९
चन्द्रशर्मा ततो विश्रो महामोहेन पीडितः । निवसन्यगधे देशे गुरुघातक उच्यते ॥	२०
स्वजनैर्बन्धुवर्गैश्च परित्यक्तो दुरात्मवान् । स तत्र हि समायातो यत्रासौ विदुरः स्थितः ॥	२१
[#शिखासूत्रविहीनस्तु विप्रलिङ्गैर्विवर्जितः] ॥	
तदाऽसौ पृच्छतसेन विदुरेण दुरात्मना । भवान्को हि समायातो दुर्भगो दग्धमानसः ॥	२२
विप्रलिङ्गैर्विहीनस्तु कस्मात्वं भ्रमसे महीम् ॥	२३
विदुरेणोदितः सोऽपि चन्द्रशर्मा द्विजोत्तमः । आचष्टे सर्वमेवापि यथापूर्वं कृतं स्वकम् ॥	२४
पातकं च महाघोरं वसता च गुरोर्षेष्टे । महामोहगतेनापि क्रोधैनाऽकुलचेतसा ॥	२५
गुरोर्धातः कृतः पूर्वं तेन दग्धोऽस्मि सांप्रतम् । स्वबृक्षान्तं निवेद्यैवं चन्द्रशर्माऽप्यपृच्छत ॥	२६
भवान्को हि सुदुःखात्मा बृक्षच्छायां समाश्रितः । विदुरेण समासेन आत्मपापं निवेदितम् ॥	२७
अथ कश्चिद्विजः प्राप्तस्तृतीयः श्रमकर्षितः । वेदशर्मेति वै नाम्ना बहुपातकसंचयः ॥	२८
द्वाभ्यामपि च संपृष्ठः को भवानुष्टुताकृतिः । कस्माद्वमसि पृथ्वीं त्वमात्मभावं निवेदय ॥	२९
वेदशर्मा ततः सर्वमात्मचेष्टिमेव च । कथयामास ताभ्यां वै हागम्यागमनं कृतम् ॥	३०
धिकृतः सर्वलोकैश्च अन्यैः स्वजनवान्धवैः । तेन पापेन संलिप्तो भ्रमाम्येवं महीमिमाम् ॥	३१
वज्रुलो नाम वैश्योऽथ सुरापायी समागतः । स गोप्त्रस्तु विशेषण तैश्च पृष्ठो यथा पुरा ॥	३२
तेष्य आवेदितं तेन यथाजातं स्वपातकम् । तैश्च स्तथाऽकर्णितं सर्वं सम्यक्तस्य प्रभाषितम् ॥	३३
चत्वार एवं पापिष्ठा एकस्थानं समागताः । कः कस्यापि न संपर्कं भोजनाच्छादनेन चेत् ॥	३४
करोति च महाभाग वार्ता चक्षुः परस्परम् । न विशन्त्यासने चैके न स्वपन्त्येकसंस्तरे ॥	३५
एवं दुःखसमाविष्टा नानातीर्थेषु ते गताः । एतेषां पातका धोरा न नश्यन्ति च नन्दन ॥	३६
सामर्थ्यं नास्ति तीर्थानां महापातकनाशने । विदुराध्यासतस्ते तु गताः कालञ्जरं गिरिम् ॥	३७

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपास्याने गुरुतीर्थ एकनवतितमोऽन्यायः ॥ ११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—७५९

अथ द्विनवतितमोऽन्यायः ।

कुञ्जल उचाच—

कालञ्जरं समासाध्य निवसन्ति सुदुःखिताः । महापैस्तु संदग्धा हाहाभूता विचेतनाः ॥ १
तत्र कश्चित्समायातः सिद्धैरूपी द्विजोत्तमः । तेन पृष्ठाः सुदुःखार्ता भवन्तः केन दुःखिताः ॥ २
स तैः प्रोक्तो महाप्राप्तः सर्वशानविशारदः । तेषां झात्वा महापापान्कृपां चक्रे सुपुण्यभाक् ॥ ३

सिद्ध उचाच—

अपासोमसमायोगे प्रयागः पुष्करस्तथा । सर्वतीर्थस्तृतीयस्तु वाराणसी चतुर्थिका ॥ ४

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ङ. च. छ. श. ट. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ अ. °स्त्रकः पुष्करस्तम् । २ ङ. छ. द्विजाधमः । ३ ढ. °धेन उचलितेन च । गुं । ४ ढ. च । न करोति महाभाग शनशर्ता द्विजोत्तम । न । ५ ढ. °द्वैषको महायशः । तैँ ।

गच्छयैषु च वै यूर्यं चत्वारः पापकारिणः । गङ्गाम्भसि यदा स्नातास्तदा मुक्ता भविष्यथ ॥	५
पातकेभ्यो न सदेहो निर्मलत्वं गमिष्यथ ॥	
आदिष्टास्तेन ते सर्वे प्रणेयुस्तं प्रयत्नतः । कालञ्जरात्तो जग्मुः सत्वरं पापपीडिताः ॥	६
वाराणसीं समासाध्य स्नात्वा चैव द्विजोत्तम । प्रयागं पुष्करं चैव सर्वतीर्थं तु सत्वराः ॥	
अमासोमसमायोगे जग्मुस्ते पापकृत्तमाः ॥	७
विदुरश्रद्धशर्मा च वेदशर्मा तृतीयकः । गोप्त्रोऽथ वज्ञुलश्चैव सुरापः पापचेतनः ॥	८
तस्मिन्यर्वणि संप्राप्ते स्नाता गङ्गाम्भसि द्विज । स्नानमात्रेण मुक्तास्तु गोवधादैस्तु किलिवैः ॥ ९	
ब्रह्महत्यागुरुहत्यासुरापानादिपातकैः । लिप्तानि तानि तीर्थानि परिभ्रमन्ति मेदिनीम् ॥	१०
पुष्करः सर्वतीर्थश्च प्रयागः पापनाशनः । वाराणसी चतुर्था तु लिप्ता पार्षैद्विजोत्तम ॥	११
कृष्णत्वं पेदिरे सर्वे हंसरूपेण बभ्रमुः । सर्वेष्वैव सुतीर्थेषु स्नानं चकुर्द्विजोत्तमाः ॥	१२
कृष्णत्वं मुच्यते नैव तेषां पापेन चाऽऽगतम् । सुतीर्थेषु महाराज स्नाताः सर्वेषु वै पुनः ॥	१३
यद्यत्तीर्थं प्रयान्त्येते सर्वे तीर्था द्विजोत्तम । हंसरूपेण ते यान्ति तैश्च सार्थं सुदुःखिताः ॥	१४
भार्याः पातकरूपाश्च भ्रमन्ति परितस्तथा । अष्टषष्ठिः सुतीर्थानि हंसरूपेण बभ्रमुः ॥	१५
तैश्च सार्थं महाराज महातीर्थसमं पुनः । मानसं च गतास्ते च पातकाकुलमानसाः ॥	
तत्र स्नाता महाराज न जहति च पातकम् ॥	१६
लज्जाऽऽविष्टमनसा मानसो हंसरूपधृक् । संजातः कृष्णकायश्च यं त्वं वै दृष्टवान्पुरा ॥	१७
रेवातीरं ततो जग्मुस्त्वत्सार्थं पापनाशनम् । रैवायाः संगमे पुण्ये सुरसिद्धनिषेदिते ॥	१८
स्नानमात्रेण मुक्तास्ते पापेभ्यो द्विजसन्तम् । विहाय एवं तं वर्णं शुद्धत्वं प्रतिजिमिरे ॥	१९
यं यं तीर्थं प्रयान्त्येते गत्वा स्नानं प्रचक्रमुः । जहसुस्ताः द्वियो दृष्ट्वा कृष्णत्वं नैव गच्छति ॥	२०
तोयानलेन कुञ्जायाः पातकं परमेव च । भस्मावशेषं संजातं तदा मृतास्तु ताः द्वियः ॥	२१
ब्रह्महत्यागुरुहत्यासुरापानागमागमाः । भस्मभ्रूतास्तु संजाता रेवया कुञ्जया हताः ॥	२२
तास्तु हता महाभाग या मृतास्तु सरित्तटे । अष्टषष्ठिस्तु तीर्थानां(नि) हंसरूपेण बभ्रमुः ॥	२३
सार्थं हंसः समायातो विद्धि त्वं तत्तु मानसम् । कृष्णहंसास्तु चत्वारस्तेषां नामानि मे मृणु ॥	२४
प्रयागः पुष्करश्चैव सर्वतीर्थस्तथैव च । वाराणसी चतुर्थी च पुत्रं जाताऽधनाशना ॥	२५
ब्रह्महत्याभिभूताश्च बभ्रमुः । सर्वतो महीम् । तीर्थान्येतानि दुःखेन तीर्थेषु च महापते ॥	२६
न गतं पातकं घोरं तेषां च भ्रमतां सुत । कुञ्जायाः संगमे शुद्धा विमुक्ताः किलिविषात्किल ॥	२७
तीर्थानामेव सर्वेषां पुण्यानामिह संपतः । राजा प्रयागः संजात इन्द्रस्य पुरतः किल ॥	२८
तावद्राजन्ति तीर्थानि यावद्रेवा न दृश्यते । तावद्रजन्ति तीर्थानि यावद्रेवा न दृश्यते ॥	२९
ब्रह्महत्यादिकानां तु नाशने सा प्रतिष्ठिता । कपिलासंगमे पुण्ये रैवायाः संगमे तथा ॥	३०
मेघनादसमायोगे तथा चैत्रोहसंगमे । महापुण्या महाधन्या रेवा सर्वत्र दुर्लभा ॥	३१
सैवोकारे भृगुक्षेत्रे नर्मदा कुञ्जसंगमे । दुष्पाप्या सा नरै रेवा माहिष्मत्यां सुतोत्तम ॥	३२
विट्ठासंगमे पुण्ये कीटके मङ्गलेश्वरे । सर्वत्र दुर्लभा रेवा सुरपुण्यसमाकुला ॥	३३

१ क. ख. घ. ढ. च. छ. झ. ठ. ठ. °स्ते च महापुण्य । वि० । २ क. ख. ढ. च. छ. झ. ठ. ठ. °मुहूरतं पा० ।
 ३ क. ख. ढ. च. छ. झ. ठ. ठ. कुञ्जायाः । ४ म. °न वै तदा । ५ म. °धै देहैः समासाध्य विहर्तु तदा मा० । ६ क.
 ख. च. छ. झ. ठ. श्रीकृष्ण । ७ क. ख. ढ. च. छ. झ. ठ. ठ.

तीर्थमाता महादेवी अघराशिविनाशिनी । उभयोः कूलयोर्मध्ये यत्र तत्र नरः सुधीः ॥
अश्वमेघफलं भुङ्गे स्तानेनैकेन प्रानवः ॥

३४

एतते सर्वमारव्यातं यत्क्षया परिपृच्छितम् । सर्वपापापहं पुण्यं गतिदं चापि शृण्वताम् ॥

३५

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिक्षष्टे वेनोपास्थाने गुरुतार्थे च्यवनोपास्थाने द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टज्ञाः—७५९४

अथ त्रिनवतितमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उवाच—

किं विज्वल त्वया हष्टमद्वुतं भ्रमता महीम् । आश्र्वयेण समायुक्तं तन्मे कथय सुव्रत ॥
इतः प्रयासि यं देशमाहारार्थं तु सांप्रतम् । तत्र हष्टं ममाऽऽचक्षव चित्रं कौतुकमेव वा ॥

१
२

विज्वल उवाच—

अस्ति मे हण्गिरेः पृष्ठ आनन्दं नाम काननम् । दिव्यवृक्षैः समाकीर्णं फलपुष्पपैः सदा ॥

३

देववृत्त्वैऽन्दैः समाकीर्णं मुनिसिद्धसमन्वितम् । अप्सरोभिः सुरूपाभिर्गन्धैः किंनरोरामैः ॥

४

वापीकूपतटागैश्च नदीप्रस्तवणैस्तथा । आनन्दकाननं पुण्यं दिव्यभावैः प्रभासते ॥

५

विमानैः कोटिसंख्याभिर्हसकुन्देनुसन्निभैः । गीतकोलाहलै रम्यैर्मेघध्वनिनादितम् ॥

६

षट्पदानां निनादैश्च सर्वत्र मधुरायते । चन्दनैश्च सुष्टुक्षैश्च चम्पकैः पुष्पितैर्वृतम् ॥

७

नानावृक्षैः प्रभात्येवमानन्दवनपुत्तमम् । नानापक्षिनिनादैश्च वनं कोलाहलान्वितम् ॥

८

एवमानन्दकं हष्टं मया तत्र सुशोभनर्म । विमलं च सरस्तात शोभते सागरोपमम् ॥

९

संपूर्णं पुण्यतोयेन पश्चसौगन्धिकैः शुभैः । जलजन्तुसमायुक्तं हंसकारण्डवान्वितम् ॥

१०

[*एवमासीत्सरस्तस्य सुमध्ये काननस्य हि । देवगन्धर्वसंबाधैर्मुनिवृत्त्वैरलंकृतम्] ॥

११

[+ किंनरोरगगन्धैश्चारणैश्च सुशोभते । तत्राऽश्र्वयं मया हष्टं तात वकुं न शक्यते] ॥

१२

विमाने दिव्यभोगाद्ये कलशैरुपशोभिते । छत्रदण्डपताकाभी राजमानोऽथ तत्र हि ॥

१३

[*सर्वभोगयुतेना(तश्च)पि गीयमानोऽथ किंनरैः । गन्धैश्चाप्सरोभिश्च शोभमानोऽथ सुव्रत] ॥१४

स्तूयमानो महासिद्धैर्कृषिभिस्तत्त्ववेदिभिः । रुपेणाप्रतिमो लोके न दृष्टस्तादृशः कृचित् ॥

१५

सर्वाभरणशोभाङ्गो दिव्यमालाविभूषितः । महारत्नकृता माला तस्योरसि विराजते ॥

१६

तत्समीपे स्थिता चैका नारी दृष्टा वरानना । मुक्ताहारैः समायुक्ता वलयैः कङ्कणैर्युता ॥

१७

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. श. पुस्तकस्थः । + एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ङ. च. छ. श. ढ. ठ. ड. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ङ. च. छ. श. ट. ठ. ड. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. घ. ङ. च. छ. श. ट. ठ. ड. प. तीर्थमाला । २ क. ख. ङ. च. छ. श. ढ. ठ. °म् । एवमुक्त्वा महाप्रश्नतीर्थं पुत्रमब्रवीत् । हैं । ३ घ. ट. ठ. ड. °वृक्षैः सैं । ४ ड. °ते । कोटिसंख्यादिर्भूतं हसैः कुं । ५ घ. ङ. च. छ. श. ढ. ठ. ड. °स्त्रैरेत्वद्व । ६ ड. °म् । विमलोऽस्ति तत्र वै तात सागरः शोभते सदा । सैं । अ. °म् । तत्र तावस्त्रमानोऽस्ति शोभमानः सरोवरः । सैं । ७ म. संपूर्णः । ८ म. °युक्तो हैं । ९ म. °न्वितः । दै० । क. ख. घ. ङ. च. छ. श. ढ. ठ. ड. °ते । हेमहारैश्च मुक्तानां वल ।

दिव्यवस्त्रपरीधाना चन्दनाघनुलेपना । स्त्र॒यमाना गीयमाना पुरुषेण सहाऽस्थिता ॥	१८
रतिरूपा वरारोहा पीनश्रोणिपयोधरा । सर्वाभरणशोभाङ्गी तादृशी रूपसंपदा ॥	१९
द्वावेतौ तु मया हृष्टौ विमानेनापि चाऽगतौ । रूपलावण्यमाधुर्यसंयुक्तौ हृष्टमानसौ ॥	२०
समुच्चीर्य विमानाञ्चु गतौ तौ सरसोऽन्तिके । स्त्रातौ तत्र महात्मानौ स्त्रीपुंसौ कमलेशणौ ॥	२१
प्रणृष्ट तौ महाशस्त्रौ दंपती च परस्परम् । तादृशौ च शवौ तत्र पतितौ सरसस्ते ॥	२२
[*प्रभासेते तदा तौ तु स्त्रीपुंसौ कमलेशणौ । रूपेणापि महाभाग तादृशावेव तौ शवौ ॥	२३
देवरूपोपमस्तात् यथापुर्वं तथा पुनः] यथा रूपं हि तस्यास्ति तादृशः स च हृश्यते ॥	२४
यादृशूपा च सा नारी शवरूपा च तादृशी ॥	२५
स्त्रीशब्दस्य च यन्मांसं शख्षेणोत्कीर्य सा ततः । भक्षते तस्य मांसानि रक्ताषुलानि यानि च ॥	२६
पुरुषो भक्षते तद्वच्छवमांसं समातुरः । क्षुधया पीड्यमानौ तौ भक्षते प्रभक्षितं तयोः ॥	२७
यावच्छृंसि समायातौ तावन्मांसं प्रभक्षितम् । सरसश्च जलं पतिवा संजातौ सुखितौ पितः ॥	२८
कियत्कालं स्थितौ तत्र विमानेन गतौ पुनः]	२९
अन्ये द्वे च स्त्रियौ तात् मया हृष्टे च तत्र वै । रूपसौभाग्यसंपदे ते स्त्रियौ चारुलक्षणे ॥	३०
ताम्या प्रभक्षितं मांसं यदा तात् महावने । सहसा ते तदा ते द्वे हास्यैरद्वादृक्षैः पुनः ॥	३१
भक्षते च स्वमांसानि द्वावेतौ परिनित्यशः ॥	३२
कृत्वा स्नानादिकं मांसं पश्यतो मम तत्र हि । अन्ये स्त्रियौ महाभाग रौद्राकारसमन्विते ॥	३३
दंश्वाकरालवदने तत्रैवातिविभीषणे । ऊचतुः स्वादधाने तु देहि देहीति वै पुनः ॥	३४
एवं हृष्टं मया तात् आश्र्वयं सरसस्ते । नित्यमुच्चीर्य तावेवं ते चाप्यन्ये च वै पितः ॥	३५
कुर्वन्ति सदृशीं चेष्टां पूर्वोक्तां मम पश्यतः ॥	३६
भवता पृच्छितं तात् यत्कथाश्र्वयेव च । मया प्रोक्तं तवाग्रे वै सर्वसंदेहकारणम् ॥	३७
[+ कथयस्व प्रसादादाश्च प्रीयमाणेन चेतसा । विमानेनाऽगतो योऽसौ स्त्रिया सार्धं द्विजोत्थम्] ॥३४	
दिव्यरूपधरो यस्तु स कस्तु कमलेशणः । का च नारी महाभाग महामांसं प्रभक्षति ॥	३८
स कथाप्यागतस्तात् सा चैवाऽगत्य भक्षति । प्रहसेते तदा ते द्वे स्त्रियो तात् वदस्व नः] ॥३९	
तौ दंपती समाचक्षव द्वे स्त्रियौ चापि तत्परे । देहि देहीति वादिन्यौ संशयं छिन्थि सुव्रत ॥३७	
एवं पृष्ठसृतीयेन विज्वलेनाऽत्प्रजेन सः । प्रोवाच सर्वं वृत्तान्तं च्यवनस्यापि शृण्वतः ॥	३८
इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिकाण्डे वेनोपास्याने गुरुतीर्थे त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ १३ ॥	

आदितः क्षेत्रकानां समष्टिशः—७६ ३२

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. उ. घ. च. छ. स. ट. ठ. उ. पुस्तकस्थः । + एतचिह्नान्तर्गतः पाठो घ. उ. छ. ट. ठ. उ. पुस्तकस्थः ।

१ क. स. उ. घ. च. छ. स. ट. °पैतर्वशोभासमाविली । स° । घ. ट. ठ. उ. °पैतर्वशोभासमन्वितौ । स° । २ घ. उ. छ. ट. ठ. उ. ठ. उ. उ. °त्यमेव प्रपश्यामि शात्याश्र्वयं पितः शृणु ॥ नित्यमुल्लीर्यं भक्षते तौ द्वौ तन्मासमेव च ॥ जायेते च दुर्ग-पूर्णकामी च शवयोः पुनः ॥ आश्र्वयमेतत्सजातं हृष्टं तात् मया तशा ॥ भ° ।

कुञ्जल उवाच —

भ्रूतामभिधास्यामि तत्सर्वं कारणं सुत । यस्मात्तौ तादृशौ जातौ स्वयांसपरिभक्तौ ॥
सर्वेत्र कारणं कर्म शुभं वाऽशुभमेव च । पुण्येन कर्मणा पुत्र जन्तुः सौख्यं भुनक्ति च ॥

कुञ्जतं भुझ एवापि पापयुक्तेन कर्मणा ॥

सूक्ष्मधर्मं विचार्यैव शास्त्रानेन चक्षुषा । स्थूलधर्मं प्रदृशैव सुविचार्यं पुनः पुनः ॥

समारभेत्ततः कर्म मनसा विपुलेन वा । स मूर्तिकारकः शिल्पी समावर्तयते यथा ॥

अग्रेश तेजसा पुंत्र ज्वालाभिश्च समन्ततः । द्रवीभूतो भवेद्गातुर्वहिना तापितः शनैः ॥

पादृशं वत्स भक्ष्यं तु रसयुक्तं च सेव्यते । तादृशं जायते वत्स रूपं चैव न संशयः ॥

कर्म एव ग्रधानं यज्ञीवक्षयेण वर्तते ॥

यादृशं वपते वीजं क्षेत्रे तु कृषिकारकः । भुनक्ति तादृशं वत्स फलमेव न संशयः ॥

यादृशं क्रियते कर्म तादृशं परिभुज्यते । विनाशहेतुः कर्मस्य सर्वे कर्मवशा वयम् ॥

कर्मदायादका लोके कर्म एव च बान्धवाः । कर्माणि चोदयन्तीह पुरुषं सुखदुःखयोः ॥

सुवर्णं रजतं वाऽपि यथा रूपं निषेच्य(व्य)ते । तथा निषेव्यते जन्तुः पूर्वकर्मवशानुगः ॥

पश्चैतान्यपि सूज्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिनः । आयुः कर्म च वित्तं च विद्या निधनमेव च ॥

यथा कृषिफलं कर्तुः प्राप्यते यथदीहति । तथा पूर्वकृतं कर्म कर्तारं प्रतिपद्यते ॥

देवत्वमय मानुष्यं पशुतां पक्षितां तथा । तिर्यक्त्वं स्थावरत्वं च याति जन्तुः स्वकर्मभिः ॥

स एव तु तथा भुझे नित्यं विहितमात्मनः । आत्मना विहितं दुःखमात्मना विहितं सुखम् ॥

गर्भशश्यामुपादाय भुझे ते पूर्वदैहिके ॥

पूर्वदैहकृतं कर्म न कश्चित्पुरुषो भुवि । बलेन प्रजया वाऽपि समर्थः कर्तुमन्यथा ॥

स्वकृतान्येव भुज्ञन्ति दुःखानि च सुखानि च । हेतुभिः कर्णीर्वाऽपि सोऽहंकारेण वध्यते ॥

यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् । तदच्छुभाशुभं कर्म कर्तारमनुगच्छति ॥

उपभोगादते तस्य नाश एव न विद्यते ॥

प्राक्तनं वन्धनं कर्म कोऽन्यथा कर्तुमहति । सुशीघ्रमपि धावन्तं विधानमपि धावति ॥

शोभते संनिपातेन पुरा कर्म यथाकृतम् । उपतिष्ठति तिष्ठन्तं गच्छन्तमनुगच्छति ॥

करोति कुर्वतः कर्म च्छायेवानुविधीयते । यथा छायातपौ नित्यं सुसंबन्धौ परस्परम् ॥

उपसर्गा हि विषया उपसर्गा जरादयः । पीढयन्ति नरं पश्चात्पीडितं पूर्वकर्मणा ॥

येन यत्रोपभोक्तव्यं सुखं वा दुःखमेव च । स तत्र वध्यते जनुर्बलादैवेन नीयते ॥

दैवं प्रादुश जीवानां सुखदुःखोपपादनम् । अन्यथा कर्म तच्चिन्त्यं जाग्रतः स्वपतोऽपि वा ॥

अन्यथा दुःखिनं दैवं वध्यमेव जिघासति । शस्त्राशिविषयुर्गम्यो रक्षितव्यं च रक्षति ॥

यथा पृथिव्यां वीजानि शर्वं दृशास्त्रणानि च । तथैवाऽत्मनि कर्माणि तिष्ठन्ति प्रभवन्ति च ॥

तैलक्षयाद्यथा दीपो निर्वाणमधिगच्छति । कर्मक्षयात्तथा जन्तोः शरीरं नाशमृच्छति ॥

कर्मक्षयात्तथा मृत्युस्तत्वविद्धिरुदाहृतः । विविधाः प्राणिनां रोगाः सूक्तास्तेषां च हेतवः ॥२७
 तस्मात्ततु प्रधानं च प्राणिनां कर्म एव हि । यत्पुरा क्रियते कर्म तदिहैव प्रभुज्यते ॥ २८
 यत्त्वया हृष्टमेवापि पृच्छितं तात सांप्रतम् । तस्यार्थं हि मयोक्तं वै भुज्ञाते तौ हि सांप्रतम् ॥२९
 आनन्दके त्वया हृष्टं तयोः कर्म सुदारुणम् । शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि विपाकं पूर्वकर्मणः ॥ ३०
 कर्मशूभिरियं तात चान्या भोगाय भूमयः । स्वर्गादीनां महाप्राङ्ग कर्ता गत्वा भुनक्ति च ॥ ३१
 चोलदेशे महाप्राङ्ग सुबाहुर्नाम भूपतिः । रूपवानुग्रहान्धीरः पृथिव्यां नास्ति तादृशः ॥ ३२
 विष्णुभक्तो महाज्ञानी वैष्णवानां च सुप्रियः । कर्मणा विविधेनापि ध्यायेत्स मधुसूदनम् ॥ ३३
 अश्वमेधादिकान्सर्वान्यजेयज्ञानस वै नृपः । पुरोधात्तस्य चैवास्ति जैमिनिर्नाम ब्राह्मणः ॥ ३४
 स चाऽऽद्युय सुबाहुं तमिदं वचनमब्रवीत् । राजदेहि सुदानानि यैश्च सौख्यं प्रभुज्यते ॥ ३५
 दानैस्तु लभते लोकान्दुर्गान्प्रेत्य गतो नरः । दानेन सुखमाप्नोति यशः प्राप्नोति शाश्वतम् ॥३६
 दानेनैवास्य सत्कीर्तिर्जायते मर्त्यमण्डले । [**यावत्कीर्तिः स्थिरा चात्र तावत्कर्ता दिवं वसेत् ॥३७
 तदानं दुष्करं प्रादुर्दर्तुं नैव प्रशक्यते । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन दातव्यं मानवैः सदा ॥] ३८

राजेवाच—

दानस्य तपसो वाऽपि द्वयोर्मध्ये सुदुष्करम् । किं वा महाफलं प्रेत्य तन्मे ब्रूहि द्विजोत्तम ॥ ३९
 जैमिनिस्त्वाच—

दानात्म दुष्करतरं पृथिव्यामस्ति किंचन । राजन्प्रत्यक्षमेवैकं हृश्यते लोकसाक्षिकम् ॥ ४०
 परित्यज्य प्रियान्प्राणान्धनार्थे लोभमोहिताः । प्रविशन्ति नरा लोके समुद्रपट्टां तथा ॥ ४१
 सेवामन्ये प्रकुर्वन्ति प्रपठन्ति विषयितः । हिंसाप्रायान्वहून्केशान्कुर्खि चैव तथा परे ॥ ४२
 तस्य दुःखवर्जितस्यापि प्राणेभ्योऽपि गरीयसः । अर्थस्य पुरुषव्याघ परित्यागः सुदुष्करः ॥
 विशेषतो महाराज तस्य न्यायार्जितस्य च ॥ ४३
 श्रद्धया विधिवत्पत्रे दत्तस्यान्तो न विद्यते । श्रद्धा धर्मसुता देवी पावनी विश्वभाविनी ॥ ४४
 सावित्री प्रसवित्री च संसारार्णवतारिणी । श्रद्धयौ ध्यायते धर्मो विद्वद्विश्वाऽत्मवादिभिः ॥४५
 निर्धिक्चनास्तु मुनयः श्रद्धावन्तो दिवं गताः । सन्ति दानान्यनेकानि नानाभेदैर्नृपोत्तम ॥ ४६
 अभद्रानात्परं नास्ति प्राणिनां गतिदायकम् । वस्मादभं प्रदावत्व्यं पर्यसा च समन्वितम् ॥ ४७
 मधुरेणापि पुण्येन वचसा च समन्वितम् । नास्त्यभाव्यं परं दानमिह लोके परत्र च ॥ ४८
 तारणाय द्वितीयैव सुखसंपत्तिइतत्रे । श्रद्धया दीयते पात्रे निर्वलेनापि चेतसा ॥ ४९
 अभ्यस्त्वैकप्रदानस्य फलं भुक्ते नरः सदा । ग्रासाग्रं संप्रदातव्यं मुष्टिप्रस्थं न संशयः ॥ ५०
 अक्षयं ज्ञायते तस्य दानस्यापि महत्फलम् । न च प्रस्थं न वा मुष्टिं यस्यापि न हि संभवेत् ॥५१
 अनास्तिकप्रभावेन पैर्वणि प्राप्य मानवः । श्रद्धया ब्राह्मणं चैकं भक्त्या चैव प्रभोजयेत् ॥५२
 एकस्यापि प्रदानस्य त्रिभ्यस्यापि नरेभ्यर । जन्मान्तरं सुसंप्राप्य नित्यमेव भुनक्ति च ॥
 पूर्वजन्मनि यहत्तं भक्त्या पात्रे सकृद्भैः ॥ ५३

* एतद्विद्वान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. स. ढ. द. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. च. छ. श. ड. सर्वोदीनां । घ. ट. ठ. सूर्योदीनां । २ ग. कर्मसुता । ३ क. ख. छ.
 च. छ. ड. ठ. *य साध्यते धर्मो महर्षिनार्थराशिमिः । ४ च. सर्वोपि ।

जन्मान्तरं च संप्राप्य नित्यं चार्भं प्रभुज्यते । अबदानं प्रयच्छन्ति नित्यं हि ब्राह्मणाय ये ॥ ५४

पिष्टाभपानं भुज्ञन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ५५

अब्रमेव वदन्येते क्रष्णो वेदपारगाः । प्राणरूपं न संदेहमृताद्वि समुद्भवम् ॥ ५६

प्राणास्तेन प्रदत्ता हि येन चार्भं समर्पितम् । अबदानं महाराज देहि त्वं वै प्रयत्नतः ॥ ५७

एवमाकर्ण्य वै राजा जैमिनेस्तु महद्वचः । पुनः प्रपञ्चं तं विमं जैमिनि ज्ञानपण्डितम् ॥ ५७

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाख्याने गुरुतीर्थे चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ १४ ॥

आदितः क्षेत्रकानां समश्चिद्भाः—७६८९

अथ पश्चनवतितमोऽध्यायः ।

सुवाहुरुवाच—

स्वर्गस्य मे गुणान्द्वृहि सांप्रतं वै द्विजोत्तम । एतत्सर्वं द्विजश्रेष्ठं करिष्यामि सभापविकम् ॥ १

जैमिनिरुवाच—

नन्दनादीनि दिव्यानि रम्याणि विविधानि च । तत्रोद्यानानि पुण्यानि सर्वकामप्रदानि च ॥ २

सर्वकामफलैर्वृक्षैः शोभनानि समन्ततः । विमानानि सुदिव्यानि सेवितान्यप्सरोगणैः ॥ ३

सर्वत्रैव विचित्राणि कामगानि वशानि च । तरुणादित्यवर्णानि मुक्ताजालान्तराणि च ॥

चन्द्रमण्डलगुभ्राणि हेषश्यासनानि च ॥ ४

सर्वकामसमुद्धाशं सर्वदुःखविवर्जिताः । नराः सुकृतिनस्तेषु विचरन्ति यथासुखम् ॥ ५

न तत्र नास्तिका यान्ति न स्तेना नाजितेन्द्रियाः । न वृशंसा न पिशुनाः कृतप्रा न च मानिनः ॥६

सत्याश्रयस्थिताः शूरा दयावन्तः क्षमापराः । यज्वानो दानशीलाश्च तत्र गच्छन्ति मानवाः ॥७

न रोगा न जरा गृत्युर्न शोको न हिमातपौ । न तत्र क्षुतिपासा च न ग्लानिश्चापि कस्यचित् ॥८

एते चान्ये च वहवो गुणाः स्वर्गस्य भूपते । दोषास्तत्रैव ये सन्ति ताव्यशुष्व च भूपते ॥ ९

शुभस्य कर्मणः कृतस्त्रं फलं तत्रैव भुज्यते । न चात्र क्रियते भूप दोषस्तत्र महानयम् ॥ १०

असंतोषश्च भवति द्वाद्यान्येषां परां श्रियम् । सुखव्याप्तमनस्कानां सहसा पतनं तथा ॥ ११

इह यत्क्रियते कर्म फलं तत्रैव भुज्यते । कर्मभूमिरियं राजन्कलभूमिश्च सा स्मृता ॥ १२

सुवाहुरुवाच—

पर्हान्तस्तु इमे दोषास्त्वया स्वर्गस्य कीर्तिताः । निर्दोषाः शाश्वता येऽन्ये तांस्त्वं लोकान्वद द्विजः ॥ १३

जैमिनिरुवाच—

आब्रहसपदनादेव दोषाः मन्ति च वै वृप । अत एव हि नेच्छन्ति स्वर्गप्राप्तिं मनीषिणः ॥ १४

आ ब्रहसपदनाद्वृद्ध्वं तद्विष्णोः परमं पदम् । शुभं सनातनं ज्योतिः परं ब्रह्मेति तद्विदुः ॥ १५

न तत्र शूदा गच्छन्ति पुरुषा विषयात्मकाः । दम्भलोभमयकोषध्रोहद्वैरभिदुताः ॥ १६

निर्मया निरहकारा निर्द्वादाः संयतेन्द्रियाः । ध्यानयोगरताश्चैव तत्र गच्छन्ति साधवः ॥ १७

एतत्रे सर्वमारुप्यातं यस्त्वया परिपृच्छितम् ॥ १८

कुञ्जल उवाच—

एवं स्वर्गगुणाऽश्रुत्वा सुबाहुः पृथिवीपतिः । तमुवाच महात्मानं जैमिनिं बदतां वरम् ॥ १९
सुबाहुरुवाच—

नाहं स्वर्गं गमिष्यामि नैव इच्छाम्यहं मुने । यस्माच्च पतनं प्रोक्तं न तत्कर्म करोम्यहम् ॥ २०
 दानपेकं महाभाग नाहं दास्ये कदा ध्रुवम् । दानस्य फललोभाच्च तस्मात्पातो न संशयः ॥ २१
 इत्येवमुक्त्वा धर्मात्मा सुबाहुः पृथिवीपतिः । ध्यानयोगेन देवेशं यजिष्ये कमलाप्रियम् ॥

दाहप्रलयसंवर्ज्यं विष्णुलोकं व्रजाम्यहम् ॥ २२

जैमिनिरुवाच—

सत्यमुक्तं त्वया भूप सर्वश्रेयःसमाकुलम् । राजानो दानशीलाश्च महायज्ञैर्यजन्ति ते ॥ २३

सर्वदानानि दीयन्ते यज्ञेषु नृपनन्दन । आदावन्नं सुयज्ञेषु वस्त्रं ताम्बूलयेव च ॥ २४

काञ्चनं भूमिदानं च गोदानं प्रवदन्ति च । सुयज्ञैर्वैष्णवं लोकं सुकृतेन प्रयान्ति ते ॥ २५

[*दानेन त्रुप्तिमायान्ति संतुष्टाः सन्ति भूमिप । तपस्विनो महात्मानो नित्यमेव व्रजन्ति ते] ॥२६

सुभिकां याचयित्वा तु स्वस्थानं तु समागताः । भिक्षाप्राप्तस्य भागानि प्रकुर्वन्ति च भूपते ॥२७

ब्राह्मणाय विभागैकं गोग्रासं तु महापते । पार्वत्वर्तिन एकं ये प्रयच्छन्ति तपोधनाः ॥ २८

तस्यान्वस्य प्रदानेन फलं भुञ्जन्ति मानवाः । क्षुधातृष्णविहीनाश्च विष्णुलोकं व्रजन्ति ते ॥ २९

तस्मात्चमपि राजेन्द्र देहि न्यायार्जितं धनम् । दानाज्ञानं ततः प्राप्य ज्ञानात्सिद्धिं च यास्यसि ॥

य इदं शृणुयान्मर्त्यः पुण्याख्यानमनुत्तमम् । विमुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥३१

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाख्याने गुरुतीर्थे पञ्चवतितमोऽत्यायः ॥ ९५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्काः—७७२०

अथ षण्वतितमोऽत्यायः ।

सुबाहुरुवाच—

दुष्टेन कर्मणा येन सुकृतेनापि कर्मणा । नरकं कीदृशैर्यान्ति तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ॥ १

जैमिनिरुवाच—

ब्राह्मणं पुण्यमुत्सृज्य ये द्विजा लोभमोहिताः । कुकर्मण्युपजीवन्ति ते वै निरयगामिनः ॥ २

नास्तिका भिन्नमर्यादाः कन्दर्पविषयोन्मुखाः । दाम्भिकाश्च कृतप्राश्च ते वै निरयगामिनः ॥ ३

ब्राह्मणेभ्यः प्रतिशुत्य न प्रयच्छन्ति ये धनम् । ब्रह्मस्वानां च हर्तारो नरा निरयगामिनः ॥ ४

पुरुषाः पिशुनाशैव मानिनोऽनृतवादिनः । असंबद्धप्रलापाश्च ते वै निरयगामिनः ॥ ५

ये परस्वापहर्तारः परदूषणसोत्सुकाः । पौराश्रिया प्रतप्यन्ते ते वै निरयगामिनः ॥ ६

प्राणिनां प्राणहिंसायां ये नरा निरताः सदौ । परनिन्दारता ये च ते वै निरयगामिनः ॥ ७

कूपारामतडागानां प्रपानां च विद्रूषकाः । [+सरसां चैव भेत्तारो नरा निरयगामिनः ॥ ८

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ह. च. छ. झ. ट. ठ. ड. ढ. पुस्तकस्यः । + एतचिह्नान्तर्गतः पाठः छ. पुस्तकस्यः ।

१ घ. ट. ड. परदूषया । २ ड. दा । नास्तिका भिन्नमर्यादास्ते वै । ३ क. ख. घ. ड. च. छ. झ. ट. ठ. ड. ढ.
 नां दारीनां च पतंप । उ' ।

विषयर्थं व्रजेद्यस्ताज्ज्ञशून्भृत्यातिर्थीस्ततः] । उत्समितृदेवेज्यास्ते वै निरयगामिनः ॥ ९
 प्रवज्यावूषका राजन्यै चैवाऽश्रमदूषकाः । सखीनां दूषकाश्वैव ते वै निरयगामिनः ॥ १०
 आद्यं पुरुषमीशानं सर्वलोकमहेश्वरम् । न चिन्तयन्ति ये विष्णुं ते वै निरयगामिनः ॥ ११
 प्रयाजानां मखोनां च कन्यानां शुद्धचेतसाम् । साधूनां च गुरुणां च दूषका निरयंगमाः ॥ १२
 [*काष्ठैर्वा शङ्कुभिर्विष्टपि शूलैरैश्मभिरेव वा । ये मार्गानुप्रहृन्वन्ति ते वै निरयगामिनः] ॥ १३
 सर्वभूतेज्वविश्वस्तोः कामेनाऽर्तास्तथैव च । सर्ववर्णेषु भुजानास्ते वै निरयगामिनः ॥ १४
 आगतान्भोजनार्थाय ब्राह्मणान्वृत्तिकर्शितान् । अवज्ञाय प्रवर्तन्ते निरयेषु पतन्ति वै ॥ १५
 क्षेत्रं वृत्तिं गृहं चैव प्रीतिं छिन्दन्ति ये नराः । आशछेदं च कुर्वन्ति ते वै निरयगामिनः ॥ १६
 [+शङ्खाणां चैव कर्तारः शैल्यानां धनुषां तथा । विक्रेतारश्च राजेन्द्रं ते वै निरयगामिनः] ॥ १७
 अनार्थं वैष्णवं दीनं रोगार्तं वृद्धमेव च । नानुकम्पन्ति ये मूढास्ते वै निरयगामिनः ॥ १८
 नियमान्वृद्धमादाय ये पश्चादजितेन्द्रियाः । अतिक्रामन्ति चाङ्गल्याते वै निरयगामिनः ॥ १९
 हन्त ते कथयिष्यामि नरान्वै स्वर्गगामिनः । भोगिनः सर्वलोकस्य ये प्रोक्तास्तान्विष्वोष मे ॥ २०
 सत्येन तपसां ज्ञानध्यानेनाध्ययनेन वा । ये धर्ममनुवर्तन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २१
 ये च होमैषरा ध्यानदेवतार्चनतत्पराः । औददाना महात्मानस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २२
 शुचयः शुचिदेशो वा वासुदेवपरायणौः । भक्त्या च विष्णुपापनास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २३
 मातापित्रोश्च शुश्रूषां ये कुर्वन्ति सदाऽऽवृत्ताः । वर्जयन्ति दिवा स्वप्नं ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २४
 सर्वहिंसानिवृत्ताश्च सौंधुसङ्गाश्च ये नराः । सर्वस्यापि हिते युक्तास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २५
 शुश्रूषाभिः समायुक्ता गुरुणां मानदा नराः । प्रतिग्रहनिवृत्ताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २६
 भयात्कामात्तथाऽऽक्रोशादिरामन्वृकर्कर्मणः । न कुत्सन्ति च ये नूनं ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २७
 सहस्रपरिवेष्टारस्तथैव च सहस्रांशौः । दातारश्च सहस्राणां ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २८
 आत्मस्वरूपभाजश्च यौवनस्थाः क्षमारताः । ये वै जितेन्द्रिया वीरास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २९
 मुवर्णस्य प्रदातारो गवां भूमेश्च भारत । अन्नानां वाससां चैव पुरुषाः स्वर्गगामिनः ॥ ३०
 निवेशनानां वैन्यानां नराणां च परंतप । स्वयमुपत्याद दातारः पुरुषाः स्वर्गगामिनः ॥ ३१
 द्विप्रतामपि ये दोषाङ्गं वदन्ति कदाचन । कीर्तयन्ति गुणाश्वैव ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३२
 द्वृष्टा विज्ञान्महेष्यन्ति प्रियं दत्त्वा वदन्ति च । त्यक्तदानफलेच्छाश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३३
 ये परेषां श्रियं द्वृष्टा न तप्यन्ति विमत्सराः । प्रहृष्टशाभिनन्दन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३४

* एतान्विषान्तर्गतः पाठो ड. छ. छ. छ. छ. पुस्तकस्यः । + एतान्विषान्तर्गतः पाठः क. ख. च. छ. श. ट. ठ. छ. पुस्तकस्यः ।

१ ड. 'न्ये वै राज्यमुदूँ । २ घ. ड. छ. ट. ड. ड. 'नः । ब्राह्मणानां गवां चैव कन्यानां सुहदां तथा । सा० । ३ ड.
 'रस्तिभिर० । ४ क. ख. ड. च. छ. श. ड. 'स्ताः कालकर्ता । घ. ट. ड. 'स्ताः कलिकर्ता तथै० । ५ क. ख. च. छ. श.
 'न् । परीक्षां ये च कुर्वन्ति । नि० । ड. ड. 'न् । प्रतिषेधं च कुर्वन्ति नि० । ६ क. ख. च. श. वल्लाणां । ७ क. ख. ड.
 च. श. ड. ड. शिल्पाणां । ८ ड. छ. श. ड. 'याः । विलापयन्ति तान्भूमस्ते वै । घ. ट. ड. ड. 'याः । विलापयन्ति
 तान्भूमस्ते वै । ९ ड. ड. 'नः । इत्येते कथिता राजन्नारा निरयगा० । १० क. ख. च. छ. श. 'सा क्षान्त्या दानेऽ । घ. ट. ठ.
 'सा ज्ञानादान० । ड. 'सा क्षान्त्या ज्ञानेनाध्यापन० । ड. 'सा क्षान्त्या ज्ञानेनाध्यापन० । ११ ड. ड०मतपःस्तान० । १२ छ.
 ड. आधापाना । छ. श. आधापाना । १३ ड. छ. श. ड. 'णाः । पठन्ति विष्णुगायत्रीं ते न० । घ. ट. ठ. ड. 'णाः । पठन्ति
 विष्णुं गायत्रीं ते न० । १४ क. ख. घ. च. ट. ठ. सर्वसहाश्च । १५ छ. श. 'दाः । शतारं । १६ छ. आन्यानां वित्तानां च ।

श्रवत्ता॒ च निवृत्ता॒ च मुनिशास्त्रोक्तमेव च । आचरन्ति महात्मानस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३५
 ये नराणां वचो वकुं न जानन्ति च विषयम् । प्रियवाक्येन विज्ञातास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३६
 [*ये नाम भागं कुर्वन्ति कुतृष्णाश्रमकर्थिणः (?) । हन्तकारस्य दातारस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३७
 वापीकूपतडागानां प्रपानां चैव वेशमनाम् । आरामाणां च कर्तारस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३८
 असत्येष्वपि सत्या ये ऋजवोऽनार्जवेष्वपि । प्रवक्तारश्च दातारस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३९
 यस्मिन्कस्मिन्कुले जाता बहुपुत्राः शतायुषः । सानुक्रोशाः सदाचारास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ४०
 अवन्ध्य दिवसं कुर्यार्थमेष्टैकेन सर्वदा । व्रतं शृङ्खन्ति ये नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनैः ॥ ४१
 पित्रामित्रे स्तुवन्तश्च तुल्यं पश्यन्ति ये सदा । शान्तात्मानो जितात्मानस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ४२
 ये च स्युर्भयसंत्रस्ता ब्राह्मणांश्च तथा स्त्रियैः । सार्थन्वा परिरक्षन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ४३
 गङ्गायां पुष्करे तीर्थे गयायां च विशेषतः । पितृपिण्डमदातारस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ४४
 न वशाश्रेन्द्रियाणां ये तथा संयमने रताः । त्वक्तेभोगभयकोधास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ४५
 [+यूकामत्कुण्डशादीन्ये जन्मस्तुदत्स्तनुम् । पुत्रवत्परिरक्षन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ४६
 मनसश्चेन्द्रियाणां च सर्वदा निग्रहे रताः । परोपकारनिरतास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ४७
 यज्ञानां च विशेषेण विधिना संवपन्ति ये । सर्वद्रद्दसहा दान्तास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ४८
 ये पूताः परदारांश्च कर्मणा मनसा गिरा । रमयन्ति न सच्चस्थास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ४९
 निनिदत्तानि न कुर्वन्ति कुर्वन्ति विहितानि च । आत्मशक्तिं विजानन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 एतत्ते कथितं सर्वं मया तत्त्वेन पार्थिव । दुर्गतिः सुगतिश्चैव प्राप्यते कर्मभिर्यथा ॥ ५१

ततः परेषां प्रतिकूलमाचरन्त्याति धोरं नरकं सुदुःखदम् ।

सदाऽनुकूलस्य नरस्य जीविनः सुखावहा मुक्तिरवूरसंस्थिता ॥ ५२

इति श्रीमद्भाषुपुराणे पद्मे भूमिस्थाने वेनोपास्थाने गुहातीर्थे वर्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टाङ्काः—७७७३

अथ सप्तनवतितमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उवाच—

५८माकर्ण्य तां राजा मुनिना तेन भाषिताम् । धर्माधर्मगतिं सर्वां तं मुनिं प्रत्यभाषत ॥ १

मुवाहुरुवाच—

सोऽहं धर्मं करिष्यामि नाहं पापं क्षिजोक्तम । वासुदेवं जगद्योनिं भजिष्ये नितरां मुने ॥ २

ततो धर्मेण तेनैव संपूज्य मधुसूदनम् । इद्धा च विविधैर्यज्ञैर्विष्णुलोकं स भूपतिः ॥

पूजितः सर्वकामैश्च प्राप्तवान्सत्वरं मुदा ॥ ३

गते सति महालोके देवदेवं न पश्यति । क्षुधा जाता महातीवा तृष्णा चातिप्रवर्धते ॥

[*तयोश्चापि भैरवापाङ्ग जीवपीडाकरा बहु ॥ ४

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ढ. छ. स. द. पुस्तकस्यः । + एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ज. पुस्तके नास्ति । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. घ. ढ. च. छ. स. ट. ठ. ड. द. पुस्तकस्यः ।

१ ठ नों प्राप्तादानों च दें । २ ढ. छ. द. 'पि । रिपुध्वपि हिता ये च ते नैः । ३ घ. ढ. छ. ट. ठ. द. 'नः ।

आकोशन्तं स्तुवन्तं च तु । ४ ढ. छ. द. 'यः । आत्मना पै । ५ घ. छ. ट. ठ. 'क्लोभम् । ६ ढ. छ. द. ययोक्तै ।

७ छ. स. महातीवा ।

राजा च प्रियया सार्थं कुधावृष्णाप्रपीडितः । न पश्यति हृषीकेशं दुःखेन महताऽन्वितः] ॥ ५
सुत उवाच—

एवं सुदुर्खिते राजा प्रियया सह सत्तमः । आकुलो व्याकुलो जातः पीडितः कुधया भृशम् ॥ ६
इतश्चेतश्च वेगैश्च धावते वसुधाधिषः । सर्वाभरणशोभाङ्गो वस्त्रचन्दनभूषितः ॥ ७
पुष्पमालाप्रशोभाङ्गो हारकुण्डलपण्डितः । रत्नदीप्त्या प्रशोभाङ्गः प्रययौ स महीपतिः ॥ ८
एवं दुःखसप्तमाचारः स्तूयमानशं पाठकैः । दुःखशोकसमाविष्टः स्वप्रियां वाक्यमब्रवीत् ॥ ९
विष्णुलोकमर्हं प्राप्तस्त्वया सह मुशोभने । ऋषिभिः स्तूयमानोऽपि विमानेनापि भासिनि ॥ १०
कर्मणा केन मे चेयं कुधाऽतीव प्रवर्थते । विष्णुलोकं च संग्राप्य न दृष्टे मधुसूदनः ॥ ११
तर्त्त्वं हि कारणं भद्रे न भुनत्त्वं महत्फलम् । कर्मणाऽथ निजेनापि एतहुःस्वं प्रवर्तते ॥ १२
सैवं श्रुत्वा च तदाक्षयं राजानमिदमब्रवीत् ॥

भार्योवाच—

सत्यमुक्तं त्वया राजमास्ति धर्मस्य वै फलम् ॥ १३
वेदवास्तुपुराणेषु सम्यक्पश्यन्ति ब्राह्मणाः । दुःखशोकौ विश्वयेह सर्वदोषाभिरस्य च ॥ १४
नामोचारणमात्रेण विष्णोश्चैव सुचक्रिणः । पुण्यात्मानो महाभागा ध्यानेनापि महात्मनः ॥ १५
त्वया चाऽऽराधितो देवः शङ्खचक्रगदाधरः । [**अभादिदानं विमेभ्यो न प्रदत्तं द्विजोदितम्] १६
फलं तस्य प्रजानामि न दृष्टे मधुसूदनः । कुधा मां बाधते राजस्तृष्णा चैव प्रशोषयेत् ॥ १७

कुञ्जल उवाच—

एवमुक्तस्तु प्रियया राजा चिन्ताकुलेन्द्रियः । ततो दृष्टा महापुण्यमाश्रमं सुमनोहरम् ॥ १८
दिव्यवृक्षसमाकीर्णं तदागैरुपशोभितम् । नानावृक्षसमाकीर्णं सर्वकामसमन्वितम् ॥ १९
श्रीतत्त्वेश्वानुगन्धैश्च सुपुष्टैः सुशुभायते । एवं पुष्पसमाकीर्णं सुपुण्यं श्रिय(सुविद्धि)योज्जवलम् ॥ २०
वापीकूपतदागैश्च पुण्यतोयप्रपूरितैः । इंसकारण्डवाकीर्णं नैनावृगविशोभितम् ॥ २१
आश्रमः शोभते पुण्यमुनिभिस्तत्त्ववेदिभिः । दिव्यवृक्षसमाकीर्णं मृगव्रतैश्च शोभितम् ॥ २२
नानापुण्यसमाकीर्णं हृदयगन्धसमाकुलम् । द्विजसिद्धैः समाकीर्णमृषिशिष्यैः समाकुलम् ॥ २३
योगियोगीन्द्रिसंयुष्टं देववृन्दैरलंकृतम् । कदलीवनसंघैश्च सुफलैः परिशोभितम् ॥ २४
स सुबाहुस्ततो राजा तया स्वप्रियया सह । प्रविवेशं प्रहापुण्यं नन्दनं सर्वकामदम् ॥ २५
भासमानो दिशः सर्वा यत्राऽस्ते सूर्यसंनिभः । वामदेवो मुनिश्चेष्टो वैष्णवानां वरः सदा ॥ २६
राजमानं महादीप्त्या परया सूर्यसंनिभम् । योगासनसमाहृदं योगपटेन शोभितम् ॥ २७
ध्यायमानं हृषीकेशं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । वामदेवं महात्मानं ददर्श मुनिसत्तमम् ॥ २८
तत्र गत्वा प्रणम्यैव स राजा प्रियया सह । वामदेवस्ततो दृष्टा प्रणतं राजसत्तमम् ॥ २९
आशीर्भविनन्दैव प्रियया सहितं मुदा । उपवेश्याऽसने पुण्ये सुबाहुं राजसत्तमम् ॥ ३०
आसनादि ततः पाघैरर्घपूजादिकेन च । सत्कारं कारयामास सभार्यं संस्थितं तदा ॥
अथ प्रमच्छ राजानं महाभागवतोत्तमम् ॥

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः; ट. पुस्तकस्थः ।

१ क. ल. ढ. च. छ. ल. श्रमनाशनम् । २ ढ. छ. ढ. र्णे ब्रह्मस्म्या समायुतम् । ३ क. ल. च. छ. ल. श. ढ. प्रकहृतरशोभितम् ।

वामदेव उवाच—

त्वामहं विष्णुर्धर्मकं विष्णुभक्तं नरोत्तमः । जाने ज्ञानेन राजेन्द्र दिव्येन चोलभूमिपम् ॥
निरामयोऽसि वै राजन्भार्यया प्रियया सह ॥

३२

राजोवाच—

निरामयोऽस्मि भगवन्नासो विष्णोः परं पदम् । मया हि परया भक्त्या वासुदेवो जनार्दनः ३३
आराधितो जगन्नाथो भक्त्या प्रीतः सुरेश्वरः । कस्मात्तत्र न पश्यामि तं देवं कमलापतिम् ॥ ३४
क्षुधा मे बाधते चात्र तृष्णाऽतीव सुदारुणा । ताभ्यां शान्तिं न गच्छामि सुखं विन्दामि नैव च
एतन्मेऽकारणं [**दुःखं संजातं मुनिसत्तमं । तन्मे त्वं कारणं] श्रूहि प्रसादसुमुखो भव ॥ ३६

वामदेव उवाच—

भवान्भक्तोऽसि राजेन्द्र श्रीकृष्णस्य सदैव हि । आराधितस्त्वया भक्त्या परया मधुसूदनः ३७
भक्त्योपचारैः स्नानाद्यैर्गन्धपुष्पादिभिस्तथा । न पूजितोऽथ नैवेद्यैः फलैश्च जगतां पतिः ॥ ३८
दशर्मीं प्राप्य राजेन्द्र सदैव हि त्वया कृतम् । एकभक्तं न दत्तं तु ब्राह्मणाय सुभोजनम् ॥ ३९
एकादशीं च संप्राप्य न कृतं भोजनं त्वया । विष्णुमुद्दिश्य विप्राय न दत्तं भोजनं त्वया ॥ ४०
अब्रादानं विशेषेण कदा दत्तं न हि त्वया । अब्रं चामृतरूपेण पृथिव्यां संस्थितं सदा ॥ ४१
ओषध्यस्तु महाराज नानाभेदास्तु ताः शृणु । कटुतिक्कषायाश्च क्षाराम्लमधुरास्तथा ॥ ४२
स्तिग्धाश्रोपस्कराः सर्वा नानारूपाश्च भूतले । अमृताज्जाङ्गे सर्वा ओषध्यः पुष्टिहेतवः ॥ ४३
अब्रपेव तु संस्कृत्य ओषधीर्व्यञ्जनान्विताः । देवेभ्यो [+विष्णुरूपेभ्य इति संकल्प्य दीयते ।
पितृभ्यो] विष्णुरूपेभ्यो हस्ते च ब्राह्मणस्य च ॥ ४४

अतिथिभ्यस्ततो दत्त्वा परिजनं प्रभोजयेत् । स्वयं तु भुज्यते पश्चात्तदन्धमृतोपमम् ॥ ४५
प्रेत्य दुःखं न तस्यास्ति सुखमेव हि केवलम् । ब्राह्मणाः पितरो देवाः क्षेत्ररूपाश्च भूपते ॥ ४६
यथा हि कर्षकः कथित्सुकृष्णं कुरुते सदा । तद्व्यर्त्यः कृष्णं कुर्यात्क्षेत्रे विप्राख्यके नृप ॥ ४७
स्वभावलाङ्गलेनापि ब्रह्मतोदेन नोदयेत् । वृषभौ तु मतौ नित्यं बुद्धिश्चैव तपस्तथा ॥ ४८
सत्यज्ञानानुभावीशः शुद्धात्मा च प्रतोदकः । विमे चैव महाक्षेत्रे नमस्कारैर्विसर्जयेत् ॥ ४९
स्फोटयेत्कल्पयं नित्यं कर्षको हि यथा नृप । क्षेत्रस्य उद्यमे युक्तो विष्णुकामः प्रसाधयेत् ॥ ५०
तद्वाक्यैश्च महापुण्यैः शुभैर्विप्रान्प्रसादयेत् । पर्वतीर्थामिकालश्च घनरूपोऽभिवर्षणे ॥ ५१
पशुकामो भवेत्क्षेत्री ततः क्षेत्रे प्रवापयेत् । तद्विद्वूप प्रशस्ताय विप्राय परिदीयते ॥ ५२
क्षेत्र उपस्थ बीजस्य यथा क्षेत्री प्रभुज्ञते । फलमेव महाराज तथा दाता भुनक्ति च ॥ ५३
प्रेत्य चात्रैव नित्यं च दृप्तो भवति नान्यथा । ब्राह्मणाः पितरो देवाः क्षेत्ररूपा न संशयः ॥ ५४
मानवानां महाराज वैपतां प्रददति च । फलमेव न संदेहो यादृशं तादृशं ध्रुवम् ॥ ५५
[+कटुकाङ्गि न जायेत राजन्मधुर एव च । तदत्त्वं मधुराख्याच्च न जायेत्कटुकः सदा ॥ ५६
यादृशं वपते बीजं तादृशं फलमश्चुते । न वापयति यः क्षेत्रं न स भुज्ञति तत्फलम् ॥ ५७
तद्वेवाश्च विप्राश्च पितरः क्षेत्ररूपिणः । दर्शयन्ति फलं राजन्दत्तस्यापि न संशयः] ॥ ५८

* एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. छ. स. ढ. पुस्तकस्थः । + एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. छ. स.
इ. पुस्तकस्थः । † क. ख. घ. ङ. च. छ. स. ट. ठ. ड. औ. पुस्तकस्थोऽज्यं पाठः ।

१ ढ. द्वद्विष्णुप्रपन्नाय । क. ख. ङ. च. छ. स. ढ. द्वद्विष्णु सुप्रसन्नाय । २ क. ख. ङ. च. छ. ठ. वापिता ।

यादृशं हि कृतं कर्म त्वयैव च शुभाशुभम् । तादृशं भुद्धक्षव राजेन्द्र यथा तेनैव जायते ॥ ५९
 न पुरा देवविमेभ्यः पितृभ्यश्च कदा त्वया । भिष्टाग्रापानमेवापि दत्तं सुमनसा तदा ॥ ६०
 सुभोज्यैर्भोजनैर्भिष्टैर्पुरुषोऽप्यपेयकैः । सुभह्यैरात्मना भुक्तं कस्मै दत्तं न च त्वया ॥ ६१
 स्वशरीरं त्वया पुष्टमन्नैरपृतसंभवैः । यस्मात्कृतं महाराज तस्मात्क्षुधा प्रवर्तते ॥ ६२
 कर्मव कारणं राजन्नराणां सुखदुःखयोः । जन्ममृत्योर्महाभाग भुद्धक्षव तत्कर्मणः फलम् ॥ ६३
 पूर्वोऽपि च महात्मानो दिवं प्राप्ताः स्वकर्मणा । पुनः प्रयाता भूलीकं कर्मणः क्षयकालतः ॥ ६४
 नलो भगीरथश्चैव विभागित्रो युधिष्ठिरः । कर्मणैव हि संप्राप्ताः स्वर्गं राजन्स्वकालतः ॥ ६५
 दिष्टं हि प्राक्तनं कर्म तेन दुःखं सुखं लभेत् । तदुल्लङ्घयितुं राजनकः समर्थोऽपि हीश्वरः ॥ ६६
 अथ तस्मात्पृष्ठे प्रेष्ठ स्वर्गतस्यापि तेऽभवत् । क्षुसृष्णासंभवो वेगस्ततो दुष्टं हि कर्म ते ॥ ६७
 यदि ते क्षुत्प्रतीकारो श्वभीष्टो नृपसत्तम । तदत्वा भुद्धक्षव कायं स्वामानन्दारण्यसंस्थितम् ॥
 तत्र चेयं महाराज्ञी क्षुत्क्षामाऽतीव दृश्यते ॥ ६८

सुबाहुरुवाच—

कस्य दानेन किं पुण्यं द्रव्यस्य मुनिसत्तम । तत्प्रबूहि महाप्राङ्म यदि तुष्टोऽसि, सांप्रतम् ॥ ६९
 वामदेव उवाच—

अन्नदानान्महासौख्यमुदकस्य महापते ॥ ७०
 स्वर्गं भुज्ञन्ति वै मर्त्याः पीड्यन्ते नैव पातकैः । यदा दानं न दत्तं तु भवेदपि च मानवैः ॥ ७१
 मृत्युकाले तु संप्राप्ते दानं सर्वं ददाति च । आदावेव प्रदातव्यमन्नं चोदकसंयुतम् ॥ ७२
 सुच्छत्रोपानहौ दद्याज्जलपात्रं तु शोभनम् । भूमिं सुकाश्वनं धेनुमष्टौ दानानि योऽर्पयेत् ॥ ७३
 स्वर्गे न जायते तस्य क्षुधातृष्णादिवाधनम् । क्षुधा न वर्धते राजन्नन्नदानात्सुतृस्तिमान् ॥ ७४
 तृष्णा तीव्रा न हि स्यादै तृसो भवति सर्वदा । उदकस्य प्रदानेन च्छत्रदानेन भूपते ॥ ७५
 छायामामोति सुखिग्धां वाहनं च नृपोत्तम । [*उपानहप्रदानेन अन्यदेवं वदाम्यहम्] ॥ ७६
 भूमिदानान्महाभोगान्सैमृद्धान्प्राप्युश्वरः । गोदानेन महाराज रसैः पुष्टो भवेत्सदा ॥

सुखभोगान्स भुज्ञानः स्वर्गलोके वसेत्तरः ॥ ७७

तृसो भवति वै दाता गोदानेन न संशयः । नीरुजः सुखसंपन्नः संतुष्टैऽश्युतिवर्जितः ॥ ७८

काश्वनेन सुवर्णस्तु जायते नात्र संशयः । सुश्रीमान्रूपवांस्त्यागी रत्नदानाऽद्वेत्तरः ॥ ७९

मृत्युकाले तु संप्राप्ते तिलदानं प्रयच्छति । सर्वभोगपतिर्भूत्वा विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ८०

एवं दानविशेषेण प्राप्यते परमं सुखम् । गोदानं भूमिदानं च अन्नं चैवोदकं त्वया ॥ ८१

जीवमानेन राजेन्द्र न दत्तं ब्राह्मणाय वै । मृत्युकाले च नो दत्तं तस्मात्क्षुते प्रवर्तते ॥ ८२

एतत्रे कारणं प्रोक्तं जातं कर्मवशानुगम् । यादृशं हि कृतं कर्म तादृशं परिभुज्यते ॥ ८३

सुबाहुरुवाच—

कथं क्षुधा प्रशान्तिं मे प्रयाति मुनिसत्तम । अनया शोषितो देहो हतीव परिदूयते ॥ ८४

* एतच्छिदान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ड. च. छ. श. ट. ठ. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ घ. झ. ट. ठ. ढ. द. 'च । कियत्कालमिदं कर्म कर्तव्यं प्रियया सह । त' । २ ड. छ. द. 'हाभाग सर्वान्कामा-
 नवाप्राप्त । गो' । ३ क. ख. घ. च. छ. ट. ठ. ढ. 'न्सर्वान्कामानवाप्राप्त । गो' । ४ ड. द. 'ष्टस्तु धनान्वितः ।

अतस्तृप्तै द्विजश्रेष्ठ प्रायश्चित्तं बदस्व मे । कर्मणश्चास्य घोरस्य यथा शान्तिर्भवेन्मयम् ॥ ८५
वामदेव उचाच—

प्रायश्चित्तं न चैवास्ति ऋते भोगाभरोत्तम । कर्मणश्च फलं सर्वं तस्वं स्वस्य प्रभुरक्ष्व हि ॥ ८६
यत्र ते पतितः कायः ग्रियायाश्चैव भूपते । युवाभ्यां हि प्रगन्तव्यं तत्र स्परणपूर्वकम् ॥ ८७
उभाभ्यामपि भोक्तव्यः कायश्चाक्षय एव सः । [**स्वं स्वं राजत्र संदेहस्त्वया वै ग्रियया सहा]—

सुबाहुरुचाच—

कियत्कालं प्रभोक्तव्यं मर्यैवं ग्रियया सह । तदादिश महाभाग प्रमाणं तद्वचो मम ॥ ८९
वामदेव उचाच—

बासुदेवाभिधं स्तोत्रं महापातकनाशनम् । यदा त्वं श्रोष्यसे राजंसदा मोक्षं प्रयास्यसि ॥
एतते सर्वमारुत्यातं स्वेच्छया गच्छ तत्कुरु ॥ ९०
एवं श्रुत्वा ततो राजा भार्यया सह वै तदा । गत्वा तत्र शरीरं स्वं भुख्त्वे वै ग्रियया सहा ॥ ९१
नित्यमेव महाप्राङ्ग तदत्पूर्णं भवेद्वपुः । नित्यं प्रभुख्त्वे वै राजा साक्षी चास्य क्षुधान्विता ॥ ९२
यथा यथा स राजाऽपि भुझे वै स्वकलेवरम् । इसन्ति च तदा नार्यस्तयोर्भावं बदाम्यहम् ॥ ९३
देवैः सार्थं ततः श्रुत्वा चरितं तस्य भूपतेः । हास्यं च कुरुते शक्तस्य राङ्गः सुरेभ्यः ॥ ९४
ततो वर्षशतान्ते तु वामदेवं महामुनिम् । स्मृत्वा स गर्हयामास आत्मानं प्रति मुक्रत ॥ ९५
न दत्तं पितृदेवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः कदा मया । न दत्तमतिथिभ्यो हि तदुत्थमिह भुज्यते ॥ ९६
दीनेभ्योऽपि न दत्तं मे कृपया वाऽऽतुराय च । एवं स भुझे वै मांसं गर्हयन्त्वीयकर्म तद् ॥ ९७
एवं स्वमांसं भुज्ञानं सुबाहुं ग्रियया सह । इसते च तदा दृष्ट्वा प्रज्ञा श्रद्धा च द्वे खियौ ॥ ९८
तस्य कर्मविषयाकस्य शुभात्मा हसते वृप । मम सङ्क्रप्तसङ्केन न दत्तं पापचेतसा ॥ ९९
प्रज्ञा च वचनैस्तैरु राजानं हसते पुनः । क गतोऽसौ महामोहो येन त्वं मोहितो वृप ॥ १००
लोभेन मोहमुक्तेन तमोगते निपातितः । तत्रापतित्वा सदैव(?) पतितो दुःखसंकटे ॥ १०१
दानमार्गं परित्यज्य लोभमार्गं गतो वृप । भार्यया सह भुदस्व त्वं व्यापितः क्षुधया भृशम् ॥ १०२
एवं ते इसते प्रैङ्गा सुबाहुं ग्रिययाऽन्वितम् । एतद्वै कारणं ग्रोक्तं तयोर्हास्यस्य पुत्रक ॥ १०३
भक्षमाणस्य भूपस्य देहं स्वं दुःखिते तदा । ऊचतुर्देहि देहीर्ति क्षुधा वृष्णा च ते परे ॥ १०४
क्षुधा वृष्णा महाप्राङ्ग भीमरूपे भयानके । पयसा ग्रिश्चितं भक्तं याचेते नृपतीश्वरम् ॥ १०५
एतते सर्वमारुत्यातं यस्त्वया परिपृच्छितम् । अन्यर्तिं ते प्रवक्ष्यामि तद्वदस्वं महामते ॥ १०६

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. घ. रु. च. छ. स. ट. पुस्तकस्थः ।

१ ढ. ठ. 'च—साहसाकारसंयुक्तं मर्यैव द्विजसत्तमम् । त॑ । २ क. स. घ. रु. च. छ. स. ट. ठ. ढ. 'जी तस्य पुत्रक । य॑ । ढ. 'जी तत्र मुक्रत । य॑ । ३ क. स. घ. रु. च. छ. स. ट. ठ. ढ. ठ. 'म् । प्रज्ञासार्पं महाश्रद्धा चरितं तस्व भूपतेः । हास्यं हि कुरुते नित्यं तस्य श्रद्धानुग्राहिनी । प्रज्ञया प्रेर्ममाणेन न दत्तं श्रद्धायाऽन्वितम् । ब्राह्मणेभ्यः सुतं कर्त्त्वं अन्नमुदित्य वैष्णवे । एवं स भक्षते मांसं त्वस्य कायस्य नित्यशः । योषितात्मकायं च रसैक्षामृतसंनिधैः । न । ४ क. स. घ. रु. च. छ. स. ट. ठ. ढ. ठ. 'भ्यः सुतोत्तम । न । ५ क. स. घ. रु. च. छ. स. ट. ठ. हि दृदेभ्यक्षं विशेषतः । दी॑ । घ. ट. ठ. हि विप्रेभ्यक्षं विशेषतः । दी॑ । ६ क. स. घ. रु. च. छ. स. ट. ठ. ठ. 'सुं स्वयमेव यथा वृप । ए॑ । ७ स. ट. ठ. ढ. प्राङ्ग । ८ क. स. घ. रु. च. छ. ठ. 'ति वाच्यमानः शृणुष्व हि । क्षु॑ । घ. ट. ठ. ढ. 'ति वाच्यमानः शृणुष्व हि । भु॑ । ९ स. ट. ठ. 'मि वर्मसंदेहमित्रितम् । वि�॑ ।

विज्वलः उवाच—

वासुदेवाभिधानं च स्तोत्रं कथय मे पितः । येन मोक्षं ब्रजेदाग्नु तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ १०७

इति श्रीमहापुराणे पांचे भूमिखल्पे वेनोपाल्याने गुरुतीर्थे सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ १७ ॥

आदितः क्षोकानां समष्ट्यङ्काः—७८६०

अथाष्टानवतितमोऽध्यायः ।

विष्णुरुवाच—

एवमुक्ते शुभे वाक्ये विज्वलेन महात्मना । कुञ्जलो वदतां श्रेष्ठः स्तोत्रं पुण्यमुपादिशत् ॥ १
ध्यात्वा नत्वा हृषीकेशं सर्वकेशविनाशनम् । सर्वश्रेयः प्रदातारं सर्वदुःखविनाशनम् ॥ २
मोक्षद्वारं सुखोपेतं शान्तिदं पुष्टिवर्धनम् । सर्वकामप्रदातारं ज्ञानदं ज्ञानवर्धनम् ॥ ३
वासुदेवस्य यत्स्तोत्रं विज्वलाय प्रकाशितम् । [**वासुदेवाभिधानं चाप्रमेयं पुण्यवर्धनम्] ॥
सोऽवगम्य पितुः सर्व विज्वलः पक्षिणां वरः ॥ ४
तत्र गन्तुं प्रचक्राम पितुः पृष्ठं तदा नृप । एवं गन्तुं कृतपर्ति विज्वलं ज्ञानपारगम् ॥
उवाच पुत्रं धर्मात्मा उपकारसमुद्यतम् ॥ ५

कुञ्जल उवाच—

पुत्र वस्य महजाने पातकं चापि भूपतेः । इतो गत्वा पठस्व त्वं सुवाहोश्वोपशृण्वतः ॥ ६
यथा यथा श्रोत्यति स्तोत्रमुत्तमं तथा तथा ज्ञानमयो भविष्यति ॥
श्रीवासुदेवस्य न संशयो वै तस्य प्रसादाच्च शिवं मयोक्तम् ॥ ७

अथाऽमन्त्र्य गुरुं तस्मादुडीय लघुविक्रमः । आनन्दकाननं पुण्यं संप्राप्तो विज्वलस्तदा ॥ ८
वृक्षच्छार्या समाश्रित्य उपविष्टो मुदाऽन्वितः । प्रेक्षमाणः स राजानं विमानेनाऽगतं पुनः ॥ ९
एष्यत्यसौ कदा राजा सुवाहुः प्रियया सह । पातकान्मोचयिष्यामि स्तोत्रेणानेन वै कदा ॥ १०
तावद्विमानः संप्राप्तः किञ्चिणीजालमण्डितः । गन्धर्ववरसंयुष्टस्त्वप्सरोभिः समन्वितः ॥ ११
सर्वकर्पसमृद्धस्तु अग्रोदकविवर्जितः । तदिमन्याने स्थितो राजा सुवाहुः प्रियया सह ॥ १२
समुत्तीर्णो विमानात्तु सरसस्तस्य संनिधौ । शत्रुमादाय तीक्ष्णं तु यावत्कृन्तति तच्छब्दम् ॥ १३
तावद्विज्वलेनापि समाधानं कृतं तदा । भो भोः पुरुषशार्दूल देवोपम भवानिदम् ॥ १४
करोषि(ति) निर्दृष्टं कर्म नृशंसैर्न च शक्यते । कर्तुं ततस्तु पृच्छे त्वां कोऽयं विधिविषयः ॥ १५
तुष्टुतं साहसं कर्म निन्द्यं लोकेषु सर्वदा । वेदाचारविहीनं तु कस्मात्प्रारब्धवानिह ॥ १६
तन्मे त्वं कररणं सर्वं कथयस्व यथात्मम् । इत्येवं भाषितं तस्य विज्वलस्य महात्मनः ॥ १७
समाकर्ण्य महाराजः स्वप्रियां वाक्यमब्रवीत् । प्रियं वर्षशतं भुक्तं मयेदं पापकर्मणा ॥ १८

* एतविहान्तर्गतः पाठः घ. ठ. ठ. पुस्तकस्यः ।

१ क. ख. घ. ङ. च. ट. ठ. ड. ठ. १८ हरे: स्तोत्रमुदीरितम् । वासुदेवाभिधानं तत्सर्वं । २ क. ख. घ. ङ. च. छ. ष.
१ ठ. ड. ठ. गम्यावधार्यैव विं । ३ क. ख. घ. ङ. च. छ. ष. ट. ठ. ड. १८: । एवं स्तोत्रं महापुण्यं वासुदेवाल्यमुत्त-
म् । कुञ्जलेनोपदिष्ट तज्जट्टे विज्वलस्तदा । कुं । ४ क. ख. घ. ङ. च. छ. ष. ट. ठ. ड. ठ. ष. ष. ष.
५ क. ख. घ. ङ. च. छ. ष. ष. १९ पुरुषशार्दूल कं । ६ क. ख. घ. ङ. च. छ. ष. ट. ठ. ड. १९ ये युगसहस्रं तु वर्तिरं मम
कृत्र च । कं ।

कदा न भाषितं केन यथाऽर्थं परिभाषते । मर्मैवं पीडयमानस्य शुभया हृदयं प्रिये ॥ १९
 निर्गतं चोत्सुकं कान्ते शान्तिश्चित्ते प्रवर्तते । यावदस्य श्रुतं वाक्यं सर्ववृत्तस्य शान्तिंदम् ॥ २०
 तावच्चित्ते समाइलादो वैर्थते चारुहासिनि । कोऽर्थं यमोऽम्बुदो धर्मः सहस्राक्षोऽथवा प्रिये ॥ २१
 मुनीनां स्याद्वैचः सत्यं यदुक्तं मुनिना पुरा । एवमाभाषितं श्रुत्वा प्रियस्यानन्तरं प्रिया ॥ २२
 राजानं प्रत्युवाचाय भार्या पतिपरायणा । सत्यमुक्तं त्वया नाथ इदमाश्रयमुत्तमम् ॥ २३
 यथा ते वर्तते कान्त मम चित्ते तथा पुनः । पक्षिरूपधरः कोऽर्थं पृच्छते हितकारिवत् ॥ २४
 एवमाभाषितं श्रुत्वा प्रियायाः पृथिवीपतिः । बद्धाङ्गलिपुटो भूत्वा पक्षिणं वाक्यमब्रवीत् ॥ २५

सुवाहुरुवाच—

स्वागतं ते महाप्राङ्ग पक्षिरूपधरं प्रभो । शिरसा भार्यया सार्थं तव पादाम्बुजद्वयम् ॥ २६
 नमस्करोम्यहं पुण्यमस्तु नस्त्वत्प्रसादतः । भवान्कः पक्षिरूपेण पुण्यमेवं प्रभाषते ॥ २७
 यादृशं क्रियते कर्म पूर्वदेहेन सत्तम । सुकृतं कुष्ठकृतं वाऽपि तदिहैव प्रभुज्यते ॥ २८
 अथ तेनाऽत्मकं वृत्तं तदग्रे विनिवेदितम् । यथोक्तं कुञ्जलेनापि पित्रा पूर्वं श्रुतं तथा ॥ २९
 [ऋग्यस्व स्ववृत्तान्तं भवान्को मे प्रभाषते] । सुवाहुं प्रत्युवाचेदं वाक्यं पक्षिवरस्तदा ॥ ३०

विज्वल उवाच—

शुकजात्यां समुत्पन्नः कुञ्जलो नाम मे पिता । तस्याहं विज्वलो नाम तृतीयस्तु सुतेष्वहम् ॥ ३१
 नाहं देवो न गन्धर्वो न च सिद्धो मैहामुज ॥ ३२
 नित्यमेव प्रपश्यामि कर्म चैतत्सुदारुणम् । कियत्कालं महत्कर्म साहसाकारसंयुतम् ॥ ३३
 करिष्यसि महाराज तन्मे त्वं कारणं वद ।

सुवाहुरुवाच—

वासुदेवाभिधानं यत्पूर्वमुक्तं हि ब्राह्मणैः ॥ ३४
 श्रोव्याम्यहं यदा भद्रं गतिं स्वां प्राप्नुयात्तदा । पुण्यात्मना भाषितं वै मुनिना संयतात्मना ॥
 तदाऽहं पातकान्मुक्तो भविष्यामि न संशयः ॥ ३५

विज्वल उवाच—

तवार्थं पृच्छतस्तातस्तेन मे कथितं च यत् । तत्तेऽश्वाहं प्रवक्ष्यामि शाखतं शृणु सत्तम ॥ ३६
 ॐ अस्य श्रीवासुदेवाभिधानस्तोत्रस्यानुष्टुप्छन्दः । नारद ऋषिः । ॐ्कारो देवता । सर्वपा-
 तकनाशाय चतुर्वर्गसाधनार्थं चै विनियोगः ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय, इति मन्त्रः ॥
 परमं पावनं पुण्यं वेदश्च वेदमन्दिरम् । विद्याधारं र्म्बाधारं प्रणवं तं नमाम्यहम् ॥ ३९
 निरावासं निराकारं सुप्रकाशं महोदयम् । निर्गुणं गुणकर्तारं नमामि प्रणवं परम् ॥ ४०
 गायत्रीसाम गायनं गीतश्च गीतसुप्रियम् । गन्धर्वगीतभोक्तारं प्रणवं तं नमाम्यहम् ॥ ४१
 महाकान्तं महोत्साहं महामोहविनाशनम् । आचिन्वन्तं जगत्सर्वं गुणातीतं नमाम्यहम् ॥ ४२

* एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ल. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. ड. पुस्तकस्थः ।

१ क. ल. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. ड. वर्तते । २ क. ल. ड. च. छ. स. ट. *ये देवो नु गन्धवः सहस्राक्षो
 भविष्यति । मुँ । घ. ट. ठ. *ये देवानुगो धर्मः सहस्राक्षो भविष्यति । मुँ । ३ ड. द्विरो देवि सिद्धः कश्चिद्विष्यति । एँ ।
 ४ क. ल. घ. च. ट. ठ. ड. द्विजोत्तमः । ५ ड. जपे । ६ क. ल. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. ड. भवाधारं ।

भाति सर्वत्र यो भूत्वा भूतानां भूतिवर्धनः । सर्वभागाय सद्गर्मं नमामि प्रणवं पैरम् ॥	४३
विचारं वेदरूपं तं येऽग्नौरूपं यज्ञवल्लभम् । योनिं सर्वस्य लोकस्य आँकारं प्रणमाम्यहम् ॥	४४
तारकं सर्वलोकानां नौरूपेण विराजितम् । संसारार्णवमग्रानां नमामि प्रणवं हरिम् ॥	४५
वसते सर्वभूतेषु एकरूपेण नैकर्या । धामकैवल्यरूपेण नमामि वरदं सुखम् ॥	४६
मूर्खं सूक्ष्मतरं शुद्धं निर्गुणं गुणनायकम् । वर्जितं प्राकृतैर्भावैर्वैदार्थं तं नमाम्यहम् ॥	४७
देवदैत्यवियोगैश्च वर्जितं तुष्टिभिस्तथा । वेदैश्च योगिभिर्घेयं तमोकारं नमाम्यहम् ॥	४८
व्यापकं विश्ववेत्तारं विज्ञानं परमं पूर्णम् । शिवं शिवगुणं शान्तं वन्दे प्रणवमीश्वरम् ॥	४९
यस्य मायां प्रविष्टास्तु ब्रह्माद्याश्च सुरासुराः । न विन्दन्ति परं शुद्धं मोक्षद्वारं नमाम्यहम् ॥ ५०	
आनन्दकन्दार्थं च केवलाय शुद्धाय हंसाय परावराय ।	
नमोऽस्तु तस्मै गुणनायकाय श्रीवासुदेवाय महाप्रभाय ॥	५१
श्रीपाञ्चजन्येन विराजमानं रविप्रभेणापि सुर्दशनेन ।	
गदारूपकेनापि विशोभमानं विष्णुं सदैवं शरणं प्रपद्ये ॥	५२
यं वेदकोशं सुगुणं गुणनामाधारभूतं सच्चाचरस्य ।	
यं सूर्यवैभानरतुल्यतेजसं तं वासुदेवं शरणं प्रपद्ये ॥ ·	५३
तमोघनानां निकरैः प्रकाशं करोति नित्यं यतिर्थमहेतुम् ।	
उद्योतमानं रवितेजसोर्ध्वं तं वासुदेवं शरणं प्रपद्ये ॥	५४
सुधानिधानं विमलंशुरूपमानन्दमानेन विराजमानम् ।	
यं प्राप्य जीवन्ति सुरादिलोकासं वासुदेवं शरणं प्रपद्ये ॥	५५
यो भाति सर्वत्रै रविप्रभावैः करोति शोषं च रसं ददाति ।	
यः प्राणिनामन्तरगः सवायुस्तं वासुदेवं शरणं प्रपद्ये ॥	५६
ज्येष्ठस्तु रूपेण स देवदेवो विभर्ति लोकान्सकलान्महात्मा ।	
एकार्णवे नैरिव वर्तते यस्तं वासुदेवं शरणं प्रपद्ये ॥	५७
अन्तर्गतो लोकमयः सदैव भवत्यसौ स्थावरजङ्गमानाम् ।	
स्वाहामुखो देवैभुखस्य हेतुस्तं वासुदेवं शरणं प्रपद्ये ॥	५८
रसैः सुषुण्यैः सकलैस्तु पृष्ठैः स सौम्यरूपैर्गुणैवित्स लोके ।	
रत्नाधिपो निर्मलतेजसैव तं वासुदेवं शरणं प्रपद्ये ॥	५९
[*अस्त्येव सर्वत्र विनाशहेतुः सर्वाश्रयः सर्वमयः स सर्वः ।	
विना हसीकैविषयान्प्रयुक्ते तं वासुदेवं शरणं प्रपद्ये] ॥	६०
तेजःस्वरूपेण विभर्ति लोकान्सच्चान्समस्तान्स चराचरस्य ।	
निष्केवलो इन्द्रान्ययः सुशुद्धस्तं वासुदेवं शरणं प्रपद्ये ॥	६१

* एताभिहान्तर्गतः पाठः क. ल. ड. च. स. ड. द. पुस्तकस्थः ।

१ घ.ट.ठ. 'मभावाय संबन्धं न' २. सर्वैः पिक्षुसंबन्धं न' ३ घ.ड. 'शास्त्रं भज्वत्सलम्' ४ घ.क.स.ट.ठ.ठ. 'वैभूतानां' ५ घ.छ.ठ. 'वैलोकेषु' ६ घ. 'था । काम' ७ घ.ट.ठ. 'वैदेश्यातं' ८.छ.ठ. 'वैदेश्यातं न' ९ क.स.घ.र.च.छ.स.ठ.ठ. द. 'शुभम्' १० घ. ठ. 'य विशुद्धवृद्धये शु' ११ घ.स.ठ.च.स.ठ.ठ. 'वै वर्तम्' १२ क.स.ह.च.स.ठ. 'वगणस्य' १३ क.स.ह.च.स.ठ. 'पदः सलो' १४ क.स.घ.र.च.स.ठ.ठ. 'जीवस्त्वरूपेण'

[श्वेत्यान्तकं दुःखविनाशमूलं शान्तं परं शक्तिमर्य विशालम् ।	
संप्राप्य देवा विलयं प्रयान्ति तं वासुदेवं शरणं प्रपद्ये] ॥	६२
सुखं सुखासं सुहृदं सुरेशं ज्ञानार्णवं तं सुहितं हितं च ।	
सत्याश्रयं सत्पयुग्णोपविष्टं तं वासुदेवं शरणं प्रपद्ये ॥	६३
यैङ्गस्वरूपं पुरुषार्थरूपं सत्यान्वितं मापतिमेव पुण्यम् ।	
विज्ञानमेतं जगतां निवासं तं वासुदेवं शरणं प्रपद्ये ॥	६४
अम्भोधिमध्ये शयनं हि भस्य नागाङ्गभोगे शयने विशाले ।	
श्रीः पादपद्मद्वयमेव सेवते तं वासुदेवं शरणं प्रपद्ये ॥	६५
पुण्यान्वितं शंकरमेव नित्यं तीर्थैरनकैः परिसेव्यमानम् ।	
तत्पादपद्मद्वयमेव तस्य श्रीवासुदेवस्य नमामि नित्यम् ॥	६६
[+अपापहं वा यदि वाऽम्बुजं तदक्तोत्पलाभं ध्वजवायुयुक्तम् ।	
अलंकृतं नुपुरमुद्रिकाभिः श्रीवासुदेवस्य नमामि पादम् ॥]	६७
देवैः सुसिद्धैर्मुनिभिः सदैव नुतं सुभक्त्या उरगाधिष्ठैश्च ।	
तत्पादपद्मेव पुण्यं श्रीवासुदेवस्य नमामि नित्यम् ॥	६८
यस्यापि पादाम्भसि मज्जमानाः पूता दिवं यान्ति विकल्पशास्ते ॥	
मोक्षं लभन्ते मुनयः सुतुष्टास्तं वासुदेवं शरणं प्रपद्ये ॥	६९
पादोदकं तिष्ठति यत्र विष्णोर्गङ्गादितीर्थानि सदैव तत्रैः ।	
त्यजन्ति प्राणांश्च अपापदेहाः प्रयान्ति शुद्धाः सुगृहं मुरारेः ॥	७०
पादोदकेनाप्यभिष्ठ्यमाना अत्युग्रपापैः परिलिप्तदेहाः ।	
ते यान्ति मुक्तिं परये भरस्य तस्यैव पादौ सततं नमामि ॥	७१
नैवेद्यमात्रेण सुभक्षितेन सुचक्रिणस्तस्य महात्पनश्च ।	
ते वाजपेयस्य फलं लभन्ते सर्वार्थयुक्ताश्च नरा भवन्ति ॥	७२
नारायणं दुःखविनाशनं तं मायाविहीनं सकलं गुणज्ञम् ।	
यं ध्यायमानाः सुगतिं व्रजन्ति तं वासुदेवं सततं नमामि ॥	७३
यो बन्धुस्त्वृषिसद्वचारणगणैर्देवैः सदा पूज्यते	
यो विश्वस्य हि साष्टिहेतुकरणे ब्रह्मादिकानां प्रभुः ।	
यः संसारमहार्णवे निपतितस्योदारको वत्सल-	
स्तस्यैवापि नंमाम्यहं सुचरणौ भक्त्या वरौ सीधकौ ॥	७४

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. छ. च. श. ढ. ठ. पुस्तकस्थः । + एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ढ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. घ ढ. च. श. ठ. ठ. सुखान्तं । २ ठ. 'नात्मवन्तं । ३ क. ख. श. यशाङ्गरूपं परमार्थरूपं मत्वा-
न्विं । ४ ढ. यशाङ्गरूपं परमार्थरूपं मायान्विं । ५ ठ. 'अ । पितॄन्ति यत्प्राप्य सुपा० । ६ ठ. 'त्र । त्यजन्ति
यं प्राप्य सुपा० । ५ अ. भक्तिः । ६ क. ख. घ. छ. च. श. ठ. ठ. 'त्र नरकविं । ७ ठ. 'भ० । सद्वर्मराष्ट्रियं सुगति-
मुक्तान्तं तं । ८ क. ख. घ. छ. श. ठ. यं धामराष्ट्रियं सुगतं सुकान्तं तं । ९ घ. ठ. ठ. 'देवः स० । १० ठ. महात्मनः ।
११ क. ख. च. छ. श. ठ. पादनी ।

यो हष्टो निजपण्डपे सुरगणैः श्रीवामनः सामगः
सामोदीतकुत्तुहलः सुरगणैलौक्य एकः प्रभुः ।
कुर्वस्तु ध्वनितैः स्वकैर्गतभयान्यः पापभीतान्रणे
तस्याहं चरणारविन्दयुगलं बन्दे परं पावनम् ॥ ७५
राजन्तं निजपण्डले मखमुखे ब्रह्मश्रिया पूजितं
दिव्येनापि स्वतेजसा करमयं यं चेन्द्रनीलोपमम् ।
देवानां हितकाम्यया सुतनुजं वैरोचनस्यार्पकं
दासत्वं मम दीयतां सुरपते बन्दे परं वामनम् ॥ ७६
तं हृष्टं रविपण्डले मुनिगणैः संप्राप्तवन्तं दिवं
चन्द्राकौं तु तपन्तपेव सहसा संप्राप्तवन्तौ सदा ।
तस्यैवापि सुचक्रिणः सुरगणाः प्रापुर्लयं सांप्रतं
काये विश्वविकोशके तपतुलं नौमि प्रभुं विक्रमम् ॥ ७७
इति श्रीमहापुराणे पात्रे भूमिपण्डे वेनोपाख्याने गुरुत्येऽनवतितमोऽथायः ॥ १८ ॥

आदितः क्षोकानां समष्टिङ्गाः—७९५७

अथ नवनवतितमोऽथायः ।

विष्णुरुचाच—

स्तोत्रं पवित्रं परमं पुराणं पापापहं पुण्यमयं शिवं च ॥ १
धन्यं सुसूक्तं परमं सुजाप्यं निशम्य रौजनसं सुखी बधूव ।
गता सुतृष्णा क्षुधया समेता देवोपमो भूमिपतिर्बधूव । २
भार्या च राङ्गः सुभगा बधूव जातादुर्मौ पापविमुक्तदेहौ ॥
हरिस्तु देवः प्रभुराविरासीद्विष्टैः सुपुण्यैहरिभक्तियुक्तैः । ३
आगल्य भूर्पं गतकल्पर्णं तं श्रीशङ्खचक्राब्जगदासिधर्ता ॥
श्रीनारदो भार्गवव्यासमुख्याः समागतास्तत्र मृकण्डसूनुः । ४
वाल्मीकिनामा मुनिर्विष्णुभक्तः समागतो ब्रह्मसुतो वसिष्ठः ॥
गर्गो महात्मा हरिभक्तियुक्तो जावालिरभ्यावर्थे काश्यपश्च । ५
आजग्नुरेते हरिणा समेता विष्णुप्रिया भागवतां वरिष्ठाः ॥
पुण्याः सुधन्या गतकल्पषास्ते हरेः सुपादाम्बुजभक्तिलीनाः । ६
श्रीवासुदेवं परिवार्यं तस्युः सुवन्ति भूर्पं विविधप्रकारैः ॥ ६

१ क. स. घ. ढ. च. छ. स. ट. ढ. सूत उचाच । २ क. स. ढ. च. छ. स. ढ. द. राजा स । ३ घ. ट. ठ. ढ. भूतप० । ४ क. स. च. ढ. च तस्यापि सुभाति रूपैर्जीता० । ५ ठ. छ. स. ढ. च तस्यापि विभाति रूपैर्जीता० । घ. ट. ठ. च तस्य सुभगा च रूपैर्जीता० । ६ क. स. च. स. 'पं परिवार्यं तस्युः । दे० । छ. 'पं परिवार्यं ते तु । दे० ।

देवाश्च सर्वे हुतभुज्ञुसाश्च ब्रह्मा हैरशापि स देवदेषः । ७
 गायन्ति दिव्यं मधुरं मनोहरं गन्धर्वराजादिसुगायनाश्च ॥
 सुदेवयुक्तैः परमार्थसमितैः स्तवैः सुपुण्यमुरुनयः स्तुवन्ति । ८
 उच्चैस्तरां भूपतिमेव देवता हरिर्भगवे वचनं मनोहरम् ॥
 वरं यथेष्टु वरयस्व भूपते ददाम्यहं ते परितोषितो यतः ।
 हरेस्तु वाक्यं स निशम्य राजा दृष्टा मुरारिं वदमानमग्रे ॥ ९
 नीलोत्पलाभं मुरघातिनं प्रभुं शङ्खाङ्गचक्रासिगदाप्रधारिणम् ।
 श्रिया समेतं परमेश्वरं तं रत्नोज्ज्वलं कङ्कणहारभूषितम् ॥ १०
 [*रविप्रभं देवगणैः सुसेवितं महाईहाराभरणैः सुभूषितम्] ।
 सुदिव्यगन्धैर्वरलेपनैर्हरिं सुभक्तिभावैरवरनीं गतो नृपः ॥ ११
 दण्डप्रणामैः सततं ननाम जयेत्युवाचाथ महामुदं गतः ।
 दासोऽस्मि भृत्योऽस्मि सुरेश ते सदा भक्तिं न जाने तव भावमुत्तमम् ॥ १२
 ज्यायान्वितं मामिह चाऽगतं हरे प्रपाहि वै त्वां शरणं प्रपञ्चम् ।
 धन्यास्तु ते माधव मानवा द्विजाः सदैव ये ध्यानमनोविलीनाः ॥ १३
 समुच्चरन्तो भव केशवेति प्रयान्ति वैकुण्ठमितः सुनिर्भलाः ॥
 तवैव पादाम्बुजर्मार्जनं पयः पुण्यं तथा ये शिरसा वहन्ति ॥
 समस्ततीर्थोऽन्नवतोयसंस्तुतास्ते मानवा यान्ति हरेश धाम ॥ १४
 नास्ति योगो न मे भक्तिर्नास्ति ज्ञानं न मे क्रिया । कस्य पुण्यस्य सङ्गेन वरं पापे प्रयच्छसि ॥१५
 हरिरुचाच—
 वासुदेवाभिधानं यन्महापातकनाशनम् । भवता विज्वलात्पुण्याच्छ्रुतं राजन्विकलमषम् ॥ १६
 तेन त्वं मुक्तिभागी च संजातो नात्र संशयः । मम लोके प्रभुद्भूत्वं त्वं दिव्यान्धोगान्मनोनुगान्
 सुचाहुरुचाच—
 यदि देव वरो देयो महां दीनाय वै त्वया । विज्वलाय प्रयच्छ त्वं प्रथमं वरमुत्तमम् ॥ १८
 हरिरुचाच—
 विज्वलस्य पिता पुण्यः कुञ्जलो ज्ञानपण्डितः । वासुदेवमहास्तोत्रं नित्यं जपति भूपते ॥ १९
 पुत्रैश्च मियया चैव समेतो मां प्रपत्स्यति । यश्चैवं जपति स्तोत्रं तस्य दास्ये महत्कलम् ॥ २०
 एवमुक्ते शुभे वाक्ये राजा केशवमन्नवीत् । इदं स्तोत्रं महापुण्यं सफलं कुरु केशव ॥ २१
 वासुदेव उचाच—
 संत्ये युगे महाराज यदा स्तोष्यति मानवः । तदा मोक्षं प्रदास्यामि तत्सणामात्रं संशयः ॥२२
 अतायां मासमात्रेण मौंसपटकेन द्वापरे । वर्षेकेण कलौ प्राप्ते ये जपन्ति च मानवाः ॥ २३

* एतचिहान्तर्गतः पाठो छ. स. ढ. ठ. पुस्तकस्यः ।

१ ढ. हरिशापि । २ क. स. ढ. च. छ. स. ढ. *पि सुदिव्यदेव्यः । गां । ३ क. स. ढ. च. छ. स. ढ. ठ. गीतः ।
 ४ क. स. च. छ. स. सुवेगपुँ । ५ ढ. गुहस्तिणः । ६ क. स. ढ. च. छ. स. ढ. पापान्वितः । ७ क. स. घ. ढ. च. छ. स. ठ.
 ठ. ढ. ठ. *रन्माधव । ८ क. स. ढ. च. छ. ठ. ठ. *मार्गनीर्गतं पयः पुनीतं चिं । ९ ढ. भावो । ठ. पुण्यः । १० ढ. ठ. त्रै
 मक्तियुक्तोऽसि सं । ११ ढ. छ. ठ. कृते । क. स. च. छ. ठ. ब्राह्मे काले । १२ ठ. ठ. द्विपासेनैव ।

स्वर्गं यास्यन्ति राजेन्द्रं वैष्णवं गतिदायकम् । त्रिकालमेककालं वा स्नातो जपति ब्राह्मणः ॥२४
 यं यं तु बाष्ठते कार्यं स स तस्य भविष्यति । क्षत्रियो जयमाप्नोति धनधान्यैरलंकृतः ॥ २५
 वैश्यो भविष्यति श्रीमाङ्गशदः सुखमवासुयात् । अथ यः आवयेत्स्तोत्रं पापान्मुक्तो भविष्यति ॥
 भावको नरकं घोरं कदाचिष्वैव पश्यति । मम स्तोत्रप्रसादाद्वा सर्वसिद्धो भविष्यति ॥ २७
 भुजानेषु च विप्रेषु श्राद्धकाले तु यः पठेत् । पितरो वैष्णवं लोकं त्रृप्ता यास्यन्ति भूपते ॥ २८
 तर्पणान्ते जपं कुर्याद्वास्थणो वाऽपि क्षत्रियः । पिबन्ति चागृतं तस्य पितरो हृष्टमानसाः ॥ २९
 होमे च यज्ञमध्ये च भावाज्जपति मानवः । तत्र विद्वा न जायन्ते सर्वसिद्धिर्भविष्यति ॥ ३०
 विषमे दुर्गसंस्थाने सिंहव्याघ्रभयेषु च । चौराणां संकटे प्राप्ते तत्र स्तोत्रमुदीरयेत् ॥ ३१
 तत्राभर्यं महाराज स्तोत्रपाठाद्वविष्यति । अशेषेष्वेव दुर्गेषु राजद्वारे गते नरे ॥ ३२
 वासुदेवाभिधानस्य अयुतं जपते नरः । ब्रह्मचर्येण च स्नातः क्रोधलोभविवर्जितः ॥ ३३
 द्विलक्षं विलक्षैर्हेमं दृतगुणगुलसंयुतम् । वासुदेवं प्रपूज्यैव कुर्यात्प्रयत्यमानसः ॥ ३४
 स्तोत्रं प्रति ततो देयो होमो ध्यानेन मानवैः । तेषां सुभृत्यवर्तित्वं पार्खं नैव त्यजाम्यहम् ॥ ३५
 कलौ युगेऽपि संप्राप्ते स्तोत्रे दास्यं प्रयास्यति । वेदभङ्गप्रसङ्गेन यस्य कस्य न दीयते ॥ ३६
 सर्वकामसमृद्धार्थः सर्वदैव भविष्यति । एवं हि सफलं स्तोत्रं मया भूप कृतं शृणु ॥ ३७
 ब्रह्मणा निर्मितं स्तोत्रं जप्तं रुद्रेण वै पुरा । ब्रह्महत्याविनिर्पुक्त इन्द्रो मुक्तश्च किल्वधात् ॥ ३८
 देवाश्र ऋषयः सर्वे सिद्धविद्याधरोरगाः । जपित्वा स्तोत्रमेतत्तु सिद्धिमापुर्यथेप्सिताम् ॥ ३९
 पुण्यो धन्यः स वै दाता पुत्रवान्हि भविष्यति । मम स्तोत्रं पठेयस्तु नात्र कार्या विचारणा ॥ ४०
 आगच्छ त्वं स्त्रिया सार्थं मम स्थानं नृपोत्तम । हस्तावलम्बनं दत्तं इरिणा तस्य भूपतेः ॥ ४१
 नेतुर्दुन्मुभयस्तत्र गन्धर्वा ललितं जगुः । ननृतुश्वास्परःश्रेष्ठाः पुण्यहृष्टिं प्रचकिरे ॥ ४२
 देवाश्र ऋषयः सर्वे वेदस्तोत्रैः स्तुवन्ति ते । ततो दयितया सार्थं जगाम नृपतिहरिम् ॥ ४३
 तं स्त्रूयमानं सुरसिद्धसंघैः स विज्वलः पश्यति हृष्टमानसः ॥
 समागतस्तिष्ठति यत्र वै पिता माता च वेगेन महाप्रभावः ॥ ४४
 इति श्रीमहापुणे पादे भूमिखड्डे वेनोपायाने गुरुतर्यं नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टकाः—८०० १

अथ शततमोऽध्यायः ।

विष्णुरुक्तवाच—

नर्मदायास्तो रम्ये वटे तिष्ठति वै पिता । विज्वलोऽपि समायातः पितरं प्रणिपत्य सः ॥ १
 वासुदेवाभिधानस्य स्तोत्रस्यापि महामतिः । समाचष्टे स धर्मात्मा महिमानं पितुः पुरः ॥ २
 यथा विष्णुः समागत्य ददौ तस्मै वरं शुभम् । तत्सर्वं कथयामास सुप्रसङ्गेन चेतसा ॥ ३
 कुञ्जलोऽपि च दृतान्तं समाकर्ष्य च भूपतेः । हर्षेण महताऽविष्टः पुत्रमालिङ्ग्य विज्वलम् ॥ ४
 आह पुण्यं कृतं वत्स त्वया राहि महात्मनि । उपकारं महत्पुण्यं वासुदेवस्य कीर्तनात् ॥ ५

१ ढ. अन्त्यः शृण्यस्तो ० । २ ढ. वैरिणा । ३ क. ख. ढ. च. छ. स. ढ. °तः । तिलतञ्जुलकैर्हेमं दक्षांश्चमात्प्रभितम् । ४ ढ. °तः । तिलतञ्जुलकैर्हेमं गुणगुलसंयुतम् । ५ क. ख. ढ. च. छ. स. ढ. श्रेक ।

अथैवं स प्रशस्यापि आशीर्भिरभिनन्द्य च । स्थितस्तस्मिन्वटे रम्ये च्यवनस्योप पश्यतः ॥ ६
एतते सर्वमाख्यातं तेषां वृत्तं महात्मनाम् । वैष्णवानां महाराज अन्यतिंकं ते वदाम्यहम् ॥ ७
बैन उवाच—

अमृतं शङ्कपात्रेण पानौर्थं मम चार्पितम् । [*तस्मात्कस्य न च श्रद्धा पातुं पर्त्यस्य भूतले] ॥
उत्तमं वैष्णवं ज्ञानं पानानभिह सर्वदा ॥ ८

त्वयैवं कथयमानस्य पाने तृसिरं जायते । श्रोतुं हि देवदेवेश मम श्रद्धा विवर्धते ॥ ९
कथयस्व प्रसादेन कुञ्जलस्यापि चेष्टितम् । महात्मना किमुक्तं तु चतुर्थतनयं प्रति ॥
तन्मे सुविस्तरादेवं कथयस्व महामते ॥ १०

विष्णुरुचाच—

भूयतामभिधास्यामि चरितं कुञ्जलस्य च । बहुश्रेयः समायुक्तं चरितं च्यवनस्य च ॥ ११
इदं पुण्यं नरश्रेष्ठ ताख्यानं पापनाशनम् । यः शृणोति नरो भक्त्या गोसहस्रफलं लभेत् ॥ १२
इति श्रीमहापुराणे पादे भूमित्वण्डे बैनोपाख्याने गुरुतीर्थं ज्ञतमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टङ्काः—७३२२

अथैकाधिकशतमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

देवदेवो हृषीकेशस्त्वं पुत्रं नृपोत्तमम् । समाचष्टे समाश्रेयमाख्यानं पापनाशनम् ॥ १
भूयतामभिधास्यामि चरित्रं श्रेयदायकम् । द्विजस्यापि च वृत्तान्तं कुञ्जलस्य महात्मनः ॥ २

विष्णुरुचाच—

कुञ्जलश्चापि धर्मत्मा चतुर्थं पुत्रमेव च । समाहृय मुदा युक्त उवाचैनं कपिञ्जलम् ॥ ३
किं तु पुत्र त्वया हृष्टं श्रुतं वाऽपूर्वकं च यत् । भोजनार्थं प्रयासि त्वमितः कुत्र सुतोत्तमः ॥
तदाचक्षव महाभाग यद्धि हृष्टं सुणुण्यदम् ॥ ४

कपिञ्जल उवाच—

यज्ञ तात मया हृष्टमपर्वं तद्वदाम्यहम् । [+यज्ञ हृष्टं श्रुतं केन कस्मान्नैव श्रुतं मया
तदिहैव प्रवक्ष्यामि भूयतामधुना पितः ॥] ५

शृण्वन्तु भ्रातरः सर्वे मातस्त्वं शृणु सांप्रतम् । कैलासः पर्वतश्रेष्ठो धवलश्चन्द्रसंनिभः ॥ ६
नानाधातुसमाकीर्णो नानावृक्षोपशोभितः । गङ्गाजलैः शुभैः पुण्यैः क्षालितः सर्वतोऽपि च ॥ ७
नदीनां तु सहस्राणि रुद्धातानि विविधानि च । यस्मात्तात प्रसूतानि जलानि शुभदानि च ॥ ८

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. च. छ. श. ट. ठ. ड. द. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. श. घ. ढ.
च. छ. श. ट. ठ. ड. द. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. घ. ढ. च. छ. श. ट. ठ. ड. द. च । पुत्रं देवसमोपेतं स्तुत्वा चैव पुनः पुनः । ए० । २ क. ख. च.
नार्थममृतं शृणु । त० । घ. ट. ठ. 'नार्थमानीतं दिवः । त० । ३ क. ख. घ. च. छ. श. ट. ठ. ड. द. नैवैष्णवैष्णवरितं पुनः ।
त्व० । ४ क. ख. घ. ढ. च. छ. श. ट. ठ. ड. द. 'व रूपया कथयस्व मे । दिव० । ५ घ. ट. ठ. ड. लोकाख्यः । ६ क. ख.
च. छ. श. ट. ठ. ड. द. दिव्यानि । ७ क. ख. च. छ. श. शिमलानि । घ. ढ. ट. ठ. ड. द. दिविधानि ।

तेऽगानि सहस्राणि सोदकानि मैहान्ति च । महागिरौ सरस्यथ्रं हंससारससेविताः ॥ ९
 तस्मिन्निवासवरिणा श्रेष्ठे पुण्यदाः पापनाशिकाः । विविधानि प्रशस्तानि पुष्पितानि बनानि च ॥ १०
 नानावृक्षोपयुक्तानि हरितानि समन्ततः । किंनराणां गणैश्चैव अप्सरोभिः समाकुलः ॥ ११
 गन्धर्वैश्चारणैः सिद्धैर्देववृन्दैः सुशोभितः । दिव्यवृक्षवनोपेतो गेहापातैः समाकुलः ॥ १२
 [*दिव्यगन्धैः सुगन्धैश्च नानारत्नसमन्वितः] । स्फाटिकाभिः शिलाभिश्च सर्वतः समलकृतः ॥ १३
 सूर्यतेजोमयो राजस्तेजोभिश्च समाकुलः । चन्दनैश्चारुगन्धैश्च बकुलैर्नीलपुष्पकैः ॥ १४
 नानापुण्यमयैर्वैः सर्वत्र समलकृतः । पक्षिणां सुनिनादैश्च दिव्यानां मधुरायते ॥ १५
 पश्पदानां निनादैश्च वृक्षैर्वै मधुरायते । कोकिलानां तु गीर्भिश्च ध्वनितः सैकलो गिरिः ॥
 गणैः कोटिभिराकीर्ण तत्राऽस्ते शिवमन्दिरम् ॥ १६
 स्वर्गाभिरमणं पुण्यं पुण्यदं सुशिलोच्चर्यम् । दिग्जानां सुघोषैश्च शब्दितं च समन्ततः ॥ १७
 नानामृगैः समाकीर्ण शास्त्रामृगसमाकुलम् । मयूरकेकाघोषैश्च गुहासु च विनादितम् ॥ १८
 कन्दरैर्लेपनैः कूटैः सानुभिश्च विराजितम् । नानाप्रस्तवणोपेतमौषधीभिर्विराजितम् ॥ १९
 दिव्यं दिव्यगुणोपेतं पुण्यधामसमाकुलम् । सेवितं पुण्यलोकैश्च पुण्यराणिं महागिरिम् ॥ २०
 पुलिन्दभिष्ठुकोलैश्च सेवितं पर्वतोच्चमम् । विकटैः शिखरैः कूटरद्विराजः प्रशोभते ॥ २१
 अन्यैर्नानाविधैः पुण्यैः कौतुकैङ्गलैः शुभैः । गङ्गोदकप्रापातैश्च महाशब्दं प्रशुश्रुते ॥ २२
 [+शंकरस्य शृङ्गं तात कैलासं गतवानहम् । तत्राऽश्चर्यं मया दृष्टं यश्च दृष्टं कदा श्रुतम्] ॥ २३
 ध्रूयतामभिधास्यामि तात सर्वं मयोदितम् । शिखराद्विरिराजस्य मेरोः पुण्यान्महोदयात् ॥ २४
 हिमकीरसवर्णस्तु प्रवाहः पतते भुवि । गङ्गायाश्च महाभाग रंहसा भोगवाजितः ॥ २५
 कैलासस्य शिरः प्राप्य तत्र विस्तरतां गतः । दशयोजनविस्तीर्णस्तत्र गङ्गाहरो महान् ॥
 महातोयेन पुण्येन विमलेन विराजते ॥ २६
 सर्वतोभद्रतां प्राप्तो महाहंसैः प्रशोभते । [*नामोच्चारेण दिव्येन पुण्येन मधुरेण च ॥ २७
 हंसास्तत्र भैक्यजन्ति तेन स्रोतो विराजते] । तंस्यैवाग्रे शिलायां हि कन्या चैका महामते ॥ २८
 आसीना युक्तकेशा तु रूपद्रविणशालिनी । दिव्यरूपसुसंपर्चां सर्वलक्षणसंयुता ॥ २९
 दिव्यालंकारसंभूषा सा च तत्र विराजते । न जाने गिरिराजस्य तनया वा महोदधेः ॥ ३०
 नो वाऽस्ति ब्रह्मणः पत्नी नो वा स्वाहा भविष्यति । इन्द्राणी वा महाभागा रोहिणी वा भविष्यति ॥
 ईश्वरी न यमस्यापि युवती परिहितयते । अन्यासां च सुदिव्यानां नारीणां तात सर्वथा ॥ ३२
 यादृशं शीलसञ्चावं गुणरूपं तु दृश्यते । अप्सरसां कदा नास्ति तादृशं रूपलक्षणम् ॥ ३३
 यादृशं तु मया दृष्टं तदङ्गे विश्वमोहनम् । शिलापदे समासीना दुःखेनापि समाकुला ॥ ३४

* एतच्छिहान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. श. ड. द. पुस्तकस्थः । + एतच्छिहान्तर्गतः पाठो घ. ढ. छ. ट. ठ.
 इ. द. पुस्तकस्थः । * एतच्छिहान्तर्गतः पाठो घ. ड. छ. श. ट. ठ. ड. द. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. घ. ड. च. छ. श. ट. ठ. ड. सप्तवानि । २ क. ख. घ. ड. च. छ. श. ट. ठ. ड. महागिरौ । ३ घ.
 ट. ठ. ड. 'काः । बनानि विविधान्येव पुं । ४ घ. ड. छ. श. ट. ठ. ड. 'नि शुभानि च । किं । ५ क. ख. ड. च. छ.
 श. ट. दिव्यभागैः । इ. दिव्यभोगीः । ६ क. ख. श. च. ड. सवनो । ७ ड. ड. 'म् । अंशुभिर्धचलं पुण्यं पुण्यराशिवि' ।
 ८ श. छ. ड. 'म् । सिंहैश्च गर्जमानैश्च शरभैः कुञ्जरैततः । ९ ट. ड. प्रब्रजन्ति । १० ड. छ. श. ड. तस्यतीरे शि' । ११
 घ. ट. ड. 'मा सुवर्णा सर्वलक्षणा । दि' । १२ छ. ड. सगुणा सर्वलक्षणा । दि' । ड. ड. सगुणा दिव्यलक्षणा । दि' । १३ क.
 श. च. 'शी रूपसंपरियुक्तीना न है' ।

रुदते सुस्वरैर्बाला अनेकैः स्वजनैर्विना । अशूणि पतमानानि मुक्ताभानि वहूनि च ॥ १९
 निर्मलानि पतन्त्यत्र स्नोतस्येव महामते । विन्दवो मौक्तिकाभास्ते पतिता हि महेदके ॥ २१
 तेभ्यो भवन्ति पश्चानि हृथानि सुरभीणि च । पश्चानि जप्तिरे तेभ्यो नेत्राक्षुभ्यो महामते ॥ २७
 गङ्गाभूम्भसि तरन्त्येव असंख्यातानि तानि तु [*पतितानि सुहृथानि रंहसा यान्ति तानि तु] ॥
 गङ्गाप्रवाहमध्ये तु हंसवृन्दैः समं पितः । [+भागीरथ्याः प्रवाहस्तु तस्याच्चैव विनिर्गतः] ॥ १९
 कैलासशिखरं प्राप्य रत्नारुलं चारुकन्दरम् । वर्तते तोयपूर्णस्तु योजनद्वयविस्तृतः ॥ ४०
 हंसवृन्दसमाकीर्णो जलपक्षिसमाकुलः । नानावर्णविशेषाणि सन्ति पश्चानि तत्र च ॥ ४१
 प्रवाहे निर्मले तात मुनिवृन्दनिषेविते] अशुभ्यो यानि जातानि प्रभाते कमलानि च ॥ ४२
 गङ्गोदकशुतान्येव सौरभ्याणि महान्ति च । प्रभवन्ति प्रवाहे तु निर्मले जलपूरिते ॥
 [*जलमध्ये सुहंसैश्च जलपक्षिनिनादिते] ॥ ४३

सूत उवाच—

रेत्नाढ्ये तु गिरौ तस्मिन्नरन्तेष्वरमहेश्वरः । देवदैत्यैः सुपूज्योऽपि तिष्ठुत्येव तु सर्वदा ॥ ४४
 तत्र हृष्टे मया तात कथितपुण्यमयो मुनिः । जटाभारसमाक्रान्तो निर्वासा दण्डधारकः ॥ ४५
 निराधारो निराहारस्तपसाऽतीव दुर्बलः । कृशाङ्गोऽप्यस्थिसंघातस्त्वङ्मात्रेणैव चेष्टितः ॥ ४६
 भस्यनाऽऽकुलितान्येव तस्याङ्गानि महात्मनः । शुष्कपत्राणि भक्षेत शीर्णानि पतितानि च ॥ ४७
 [+शिवभक्तः समासीनो दुःखाधारो महातपाः । अशुभ्यो यानि जातानि पश्चानि सुहृथानि च] ४८
 गङ्गातोयात्समानीय देवदेवं प्रपूजयेत् । रत्नेष्वरं महाभागो नृत्यगीतविशारदः ॥ ४९
 गायते नृत्यते तस्य द्वारस्थिनिपुरद्विषः । तत्राऽऽगत्य स धर्मात्मा रोदते सुस्वरैरपि ॥ ५०
 एवं हृष्टं मया तात अपूर्वं वदतां वर । कथयस्व प्रसादान्मे यदि त्वं वेतिस कारणम् ॥ ५१
 सा का नारी महाभाग कस्मात्तत्र प्ररोदिति । कस्मात्सदैव पुरुषो देवमर्चेन्महेश्वरम् ॥ ५२
 तन्मे त्वं विस्तराद्ग्रहि सर्वसंदेहकारणम् । एवमुक्तो महाप्राप्तः कुञ्जलोऽपि सुतेन हि ॥ ५३
 कपिञ्जलेन प्रोवाच विस्तराच्छृष्टतो मुने ॥ ५४

इति श्रीमहापुराणे पाद्ये भूमिकण्ठे वेनोपाख्याने गुरुतीर्थ एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

आदितः लोकानां समष्टिङ्गाः—८०६६

अथ एधिकशततमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उवाच—

सर्वं वत्स प्रवक्ष्यामि यच्चयोक्तं ममाधुना । भवयोर्वेदनं यत्तु यस्माज्जातं द्विजोत्तम ॥ १
 एकदा तु महादेवी पार्वती पैर्वतोत्तमे । क्रीडमाना महात्मानमीश्वरं वाक्यमब्रवीत् ॥ २

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ङ. च. छ. झ. ट. ठ. ड. पुस्तकस्थः । + एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख.
 घ. ङ. च. छ. झ. ट. ठ. ड. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ङ. च. छ. झ. ट. ठ. ड. पुस्तकस्थः
 + एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ङ. च. छ. झ. ट. ठ. ड. पुस्तकस्थः ।

१ ग्र. प्रवाहे । २ क. घ. ङ. च. छ. झ. ट. ठ. ड. रत्नारुले । ३ छ. 'स्मिन्वसते च म' । ४ क. ख. ङ. च.
 छ. झ. ट. ठ. निराशो । ५ ग्र. 'योस्तेजसा सा तु य' । ६ ग्र. 'उजाता द्वि' । ७ क. ख. ङ. च. छ. झ. ट. ठ. प्रमदोत्तमा ।

मंगोरसि महादेव महदेत्तमुदोहदम् । दर्शयस्त्व ममाग्रे त्वं काननं काननोत्तमम् ॥ १

महादेव उवाच—

एवमस्तु महादेवि नन्दनं देवसंकुलम् । दर्शयिष्यामि ते पुण्यं द्विजसिद्धनिषेवितम् ॥	४
एवमाभाष्य तां देवीं तथा सह गणैस्ततः । जग्मतुर्वत्स तौ देवौ नन्दनं नवमेव तु ॥	५
सर्वाङ्गसुन्दरं पुष्पमाल्याद्याभरणैर्युतम् । घट्टामालाभिसंयुक्तं किञ्चिणीजालमालिनम् ॥	६
वसनैः पद्मपुष्पैस्तु मुक्तामाल्यमुशोभितम् । हंसचन्द्रप्रतीकाशं दृष्टभैं चारुलक्षणम् ॥	७
सप्तरूढो महादेवो गणकोटिसमावृतः । नन्दिभृतिमहाकालस्कन्दचण्डमनोहराः ॥	८
बीरभद्रो गणेशश्च पुष्पदन्तो जनेभरः । सुबलोऽतिवलो नाम मेघनादो धृटावहः ॥	९
घट्टाकर्णश्च कालिन्दः पुलिन्दो बीरवाहुकः । केशारिः किंकरो नाम चन्द्रहासः प्रजापतिः ॥ ०	१०
ऐते चान्ये च बहवः सनकाद्यास्तपोधनाः । गणैश्च कोटिसंख्यातैः स शिवः परिवारितः ॥ ११	११
नन्दनं वनमेवापि सेवितं देवकिनैरैः । प्रविवेश महादेवो गणैर्देव्या च सेवितः ॥	१२
दर्शयामास देवेशो गिरिजायै सुशोभितम् । नानापादप्रसंछञ्च फलपुष्पसमाकुलम् ॥	१३
[*दिव्यरम्भासमाकीर्णं पुष्पवद्विश्च चम्पकैः । मल्लिकाभिः सुपुष्पाभिर्मालतीजालसंकुलम्] १४	
नित्यपुष्पितशाखाभिः पौदपैः शोभितं वनम् । राजमानं महावृक्षैश्चन्दनैश्चारुगन्धिभिः ॥	१५
देवदारुवनैर्जुष्टे लवज्ञैश्च समाकुलम् । [+सर्वैर्नारिकेलैश्च तदृत्पूरीफलदुमैः ॥	१६
खर्जूरपनसैर्दिव्यैः फलभारावनामितैः । परिमलोद्वारसंयुक्तैर्गुरुरुद्वक्षसमाकुलम् ॥]	
अग्नितेजः समाभासैः सप्तपैः सुपुष्पितैः ॥	१७
राजवृक्षैः कदम्बैश्च पुष्पशोभासमन्वितम् । जम्बुनिम्बमहावृक्षैर्मातुलिङ्गसमाकुलम् ॥	१८
नारङ्गैः पिन्दुवारैश्च पिप्पलैः शालतिनुकैः । [+उदुम्बरैः कपित्थैश्च जम्बुपादपशोभितम्] १९	
रंकुचैः पुष्पसौगन्धैः स्फुटनारैः समाकुलम् । चूतैश्च फलराजादैर्नालैश्चैव घनोपमैः ॥	२०
शोभितं नन्दनं पुण्यं शिवेन परिदर्शितम् । शोभितं च दुमैश्चान्यैः सर्वैर्नालवनोपमैः ॥	२१
सर्वकामफलोपेतैः कंल्याणफलदायकैः । कल्पदुमैर्महापुण्यैः शोभितं नन्दनं वनम् ॥	२२
नानापश्चिनिनादैश्च संकुलं मधुरस्वनैः । कोकिलानां रूपैः पुण्यैरुद्युष्टे मधुकारिभिः ॥	२३
मकरन्दविलीनाभिर्त्रैमरीभिविराजितम् । नानावृक्षैः समाकीर्णं नानामृगगणाकुलम् ॥	२४
वृक्षेभ्यः पतितैः पुष्पैः सुगन्धैः पतितैर्भुवि । सा च भू राजते पुत्र पूजितेव सुगन्धिभिः ॥	२५
तत्र वीर्यो महापुण्याः पद्मसौगन्धनिर्मलाः । तोयैस्ताः क्षुभिताः पुत्र हंसकारण्डवोषिताः ॥	२६
तदागैः सागरप्रख्यैस्तोयसौगन्ध्यपूजितैः । नन्दनं भाति सर्वत्र गणैरप्सरसां महत् ॥	२७
विमानैः कलशैः शुभ्रैर्देवमण्डैः सुशोभनैः । नन्दनं वनराजस्तु प्रासादैश्च सुंशोभितः ॥	२८
यत्र तत्र प्रभात्येव किंनराणां महागणैः । [*गन्धर्वैरप्सरोभिश्च सुरूपाभिर्द्विजोत्तम ॥]	२९

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. छ. घ. ढ. द. पुस्तकस्थः । + एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. छ. घ. ढ. द. पुस्तकस्थः । + एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. छ. घ. ढ. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ढ. च. छ. झ. ट. ठ. द. पुस्तकस्थः ।

१ य. महोदयम् । २ ढ. °म् । वेणुमा । ३ छ. स. °म् । अमरैः पुष्पवलैश्च मुं । ४ ढ. घेश्वरः । ५ घ. ठ. ढ. पाटलानो वनोत्तमम् । ६ ढ. ठ. पक्षुलैः । ७ ख. ढ. च. छ. स. ठ. °नारीः सौ । ८ क. ख. ढ. च °म् । नीलैः शालवैर्द्विवैस्तालानो तु वनैस्तात् । छ. स. ढ. °म् । तमालैस्तु विशालैस्तैः शोभितं तपनोपमैः । ९ ढ. छ. स. ठ. कस्पनादुप्ता । १० क. ख. घ. ङ. च. छ. स. ठ. ढ. ठ. °पौरीपुरीमैमुं । ११ ड नयो । १२ क. ख. ङ. च. छ. स. ठ. सुधान्वितैः ।

देवतानां विनोदैश्च मुनिवृन्दैः सुयोगिभिः । सर्वत्र शोभते पुण्यं स्थानं तु नन्दनस्य च ॥ ३०
 एवं समालोक्य महानुभावो भवश्च देव्या सहितो महात्मा ॥ ३१
 श्रीनन्दनं पुण्यवतां निवासं सुखाकरं शान्तिगुणोपपत्तम् ॥
 आदित्यतेजःसमतेजसां गणैः प्रभाति वै रश्मिभिर्जातरूपैः । ३२
 पुष्टैः फलैः कामगुणोपपत्तैः कल्पद्रुमो नन्दनकाननेऽपि ॥
 एवंविधं पादपराजयेव समीक्ष्य देवी च शिवं बभाषे ।
 अस्याभिधानं कथयस्व नाय सर्वस्य पुण्यस्य नगस्य पुण्यम् ॥ ३३

शिव उवाच—

अस्य प्रतिष्ठा महती शुभाख्या देवेषु मुख्यो मधुसूदनश्च । ३४
 नदीषु मुख्या सुरनिम्नगाऽपि विस्तृष्टिकर्ता च यथैव धाता ॥
 सुखावहानां तु यथैव चन्द्रो भूतेषु मुख्या च यथैव पृथ्वी । ३५
 नगेन्द्रराजो हि यथा नगानां जलाशयेष्वेव यथा समुद्रः ॥
 यहौषधीनामिव देवि चाम यहीधराणां हिमवान्यथैव । ३६
 विद्यासु मध्ये च यथाऽऽत्मविद्या लोकेषु सर्वेषु यथा नरेन्द्रः ॥
 तथैव मुख्यस्तराज एष सर्वातिथिः सर्वपतेः श्रियोपमः ।

पार्वत्युवाच—

गुणांश्च शंभो मम कीर्तयस्व वृक्षाधिपस्यापि शुभान्सुपुण्यान् ॥ ३७
 आकर्ष्य देवो वचनं बभाषे देव्यास्तु सर्वं सुतरोहितस्य ।
 यं यं तु कल्पयन्ति सुपुण्ययुक्ता देवोपमा देववराश्च देवि ॥ ३८
 तं तं हि दृक्षः प्रददाति तेभ्यः फलाद्रसानां स च दृक्ष एकः ।
 तस्माच्च सर्वे प्रभवन्ति पुण्या दुष्प्राप्यमत्रैव तपोधिकास्ते ॥ ३९
 जीवाधिकं रत्नमयं सुदिव्यं देवास्तु भुज्ञन्ति महाप्रधानाः ।
 शुश्राव देवी वचनं शिवस्य आश्र्यभूतं मनसा विचिन्त्य ॥ ४०
 तस्यानुमत्या परिकल्पितं च स्त्रीभावरूपं सुगुणं सुरूपम् ।
 सर्वाङ्गरूपं सुगुणं सुरूपं तस्यात्तदा सा गिरिजा प्रलेभे ॥ ४१
 विश्वस्य मोहाय यथोपविष्टा सहायरूपा मकरध्वजस्य ।
 क्रीडानिधानं सुखसिद्धिरूपं सर्वाभिपत्ता कमलायैताक्षी ॥ ४२
 पश्चानना पश्चकरा सुपश्चा चार्यीकरस्यापि यथा सुमूर्तिः ।
 प्रभासु तद्विमला सुतेजा लीलासुतेजाश्च सुकुञ्चितास्ते ॥ ४३
 प्रलम्बकेशाः परिमूर्खवद्धाः पुष्टैः सुगन्धैः परिलेपिताश्च ।
 प्रबद्धकुन्ता दृक्केशवन्धैर्विभाति सा रूपवरेण बाला ॥ ४४
 सीमन्तमार्गे च मुक्ताफलानां माला विभास्येव यथा तरुणाम् ।
 सीमन्तमूले तिलकं सुदेव्या यथोदितो दैत्यगुरुः सुतेजाः ॥ ४५

भाले सुपश्च मृगनाभिष्ठसमुत्थतेजः प्रकरौद्विभाति ॥		
सीमन्तमूले तिलकस्य तेजः प्रकाशयेद्वपश्रियं सुलोके ॥	४६	
केशेषु मुक्ताफलके च भाले तस्याः सुशोभां विकरोति नित्यम् ।		
यथा तु चन्द्रः परितो विभाति सुरम्यचेष्टव विभाति तद्वत् ॥	४७	
संपूर्णचन्द्रोऽपि यथा विभाति ज्योत्स्नानिपातेन हिमांशुतेजः ।		
तस्यास्तु वक्त्रं परिभाति तद्वच्छोभाकरं विभविशारदं च ॥	४८	
हिमांशुरेवापि कलङ्घयुक्तः संक्षीयते नित्यकलाविहीनः ।		
संपूर्णमस्त्येव सदैव हृष्टं तस्यास्तु वक्त्रं परिनिष्कलङ्घम् ॥	४९	
गन्धं विकाशं कमले स्वकीयं ततः समालोक्य सुखं न लेभे ।		
पशानना सर्वगुणोपपन्ना मदीयभावैः परिनिर्मितेयम् ॥	५०	
गन्धं स्वकीयं तु विपश्य पश्च तस्या मुखाद्वाति जगत्समीरः ।		
लज्जाभियुक्तं सहसा बभूव जलं समाश्रित्य सदैव तिष्ठति ॥	५१	
*कतिमातिनियतबुद्ध्या सुधियो वदन्ति समदननृपतेः कोशं समुद्रकलाभिः ।		
सुवरदशनरत्नैर्हास्यलीलाभियुक्ता अरुणअधरविम्बं शोभमानस्तु आस्यः ॥	५२	
शुद्धा सुनासिका तस्याः मुकर्णे रत्नभूषितौ । हेमकन्तिसमोपेतौ कपोलौ दीसिसंयुतौ ॥	५३	
रेखात्रयं प्रशोभेत ग्रीवायां परिसंस्थितम् । सौभाग्यसंपच्छृङ्गारैस्तिस्रो रेखा इहैव हि ॥	५४	
सुस्तनौ कठिनौ पीनौ वर्तुलौ बिल्वसंनिभौ । तस्याः कन्दर्पकलशावभिषेकाय कल्पितौ ॥		
अंसावतीव शोभेते सुसमौ मानसान्वितौ ॥	५५	
सुभुजौ वर्तुलौ स्तिंग्धौ सुवर्णौ लक्षणान्वितौ । सुसमौ करपश्चौ तौ पश्चवर्णौ सुशीतलौ ॥	५६	
दिव्यलक्षणसंपन्नौ पश्चस्वस्तिकसंयुतौ । सरलाः पश्चसंयुक्ता अङ्गुल्यो नखसंयुताः ॥	५७	
नखानि मणिभासीनि जलविन्दुनिभानि च । पश्चर्गभूप्रतिच्छब्दो वर्णस्तदङ्गसंभवः ॥	५८	
पश्चगन्धा च सर्वाङ्गे पश्चेव भाति भामिनी । सर्वलक्षणसंपन्ना नगकन्धा सुशोभिता ॥	५९	
रक्तोत्पलनिभौ पादौ सुंशक्तौ चातिशोभनौ । रक्तज्योतिः समाकारा नखाः पादाग्रसंभवाः ॥	६०	
यथोहिष्टं च शाश्वेषु तथा चाङ्गे प्रदृश्यते । सर्वाभरणशोभाङ्गी हारकङ्गनपुरा ॥	६१	
मेखलाकटिसूत्रेण काञ्चनादेन राजते । नीलेन पट्टवस्त्रेण परां शोभां गता तु सा ॥	६२	
कञ्चुकेनापि दिव्येन सुरक्षेन गुणान्विता । पार्वतीकल्पिताङ्गावाङ्गुणं प्राप्ता महोदयम् ॥	६३	
कल्पद्रुमान्मुदं लेभे शंकरं वाक्यमब्रवीत् । यथोक्तं तु त्वया देव तथा हृष्टं वनं मया ॥		
यादृशं कथ्यते भावैस्तादृशं परिहृश्यते ।	६४	
सूत उवाच—		
अथ सा चारुसर्वाङ्गी तयोः पार्वते समेत्य वै । पादाम्बुजं ननामाथ सा भक्त्या उभयोरुदा ॥	६५	
उवाच वचनं त्विग्धं तद्वद्यं हारि च सा तदा । कस्मादृष्टा त्वया मातः कथयस्वात्र कारणम् ॥	६६	
देव्युवाच—		
देवस्य कौतुकाङ्गावान्मया वै प्रत्ययः कृतः । सद्यः प्राप्तं फलं भद्रे भवतीरूपसंपदा ॥	६७	

* सर्वपृष्ठतेषु चन्द्रन्दोभज्ञोऽर्थात्संगतिश्च ।

अशोकसुन्दरीनान्ना लोके ख्यातिं प्रयास्यसि । सर्वसौभाग्यसंपदा मम पुत्री न संशयः ॥ ६८
सोमवंशे तु विख्यातो यथा देवः पुरंदरः । नहुषो नाम राजेन्द्रस्तथा नाथो भविष्यति ॥ ६९
एवं दत्त्वा वरं तस्यै जगाम गिरिजा गिरिष्म । कैलासं शंकरेणापि मुदा सा परयाऽन्विता ॥७०

इति श्रीमहापुरोण पादे भूमित्सण्डे वेनोपास्याने गुह्यतीर्थे व्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिः—८१३६

अथ व्याधिकशततमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उवाच—

अशोकसुन्दरी जाता सर्वयोषिद्वरा तदा । रेषे तु नन्दने पुण्ये सर्वकामगुणान्विते ॥ १
मुरुरुपाभिः सुकन्याभिर्देवानां चारुहासिनि । सर्वान्भोगान्वभुञ्जाना गीतवृत्त्यविक्षणा ॥ २
विप्रचित्तिसुतो हुण्डो रौद्रस्तीत्रश्च सर्वदा । स्वेच्छाचारो महाकामी नन्दनं प्रविवेश ह ॥ ३
अशोकसुन्दरीं दृष्टा सर्वालंकारशोभिताम् । तस्यास्तु दर्शनादैत्यो विद्धः कामस्य मार्गज्ञैः ॥ ४
तामुवाच महाकायः का त्वं कस्यासि सुन्दरि । कस्मात्त्वं कारणाद्वात्र शागताऽसि वनोत्तमम् ॥५

अशोकसुन्दर्युवाच—

क्षिवस्यापि सुपुण्यस्य सुताऽहं शृणु सांप्रतम् । स्वसाऽहं कार्तिकेयस्य जननी गिरिजा मम ॥६
बालभावेन संप्राप्ता लीलया नन्दनं बनम् । भवान्को हि किमर्थं तु मामेवं परिपृच्छसि ॥ ७

हुण्ड उवाच—

विप्रचित्तेः सुतश्चाहं गुणलक्षणसंयुतः । हुण्डेति नान्ना विख्यातो बलवीर्यसमन्वितः ॥
दैत्यानामप्यहं श्रेष्ठो मत्समो नास्ति रौक्षसः ॥ ८
देवेषु मर्त्यलोकेषु तपसा यशसा कुलैः । अन्येषु नागलोकेषु धनभाग्यैर्वरानने ॥ ९
दर्शनात्मे विशालाक्षि हतः कन्दर्पमार्गज्ञैः । शरणं तेऽप्यहं प्राप्तः प्रसादसुमुखी भव ॥
भवस्व बलभा भार्या मम ग्राणसमा प्रिया ॥ १०

अशोकसुन्दर्युवाच—

धूयतामभिधास्यामि सर्वसंबन्धकारणम् । भवितव्या सुजातस्य लोके खी पुरुषस्य हि । ११
भवितव्यस्तथा भर्ता स्त्रिया यः सहशो गुणैः ॥
संसारे लोकमार्गोऽयं शृणु हुण्ड यथाविधि । अस्त्येव कारणं चात्र यथा ते न भवाम्यहम् ॥१२
सुभार्या दैत्यराजेन्द्र शृणुष्व यतमानसः । तरुराजादहं जाता यदा काले महामते ॥ १३
शंभोर्भावं सुसंगृह्ण पार्वत्या कल्पिताऽसम्यहम् । देवस्यानुमतो देव्या सृष्टो भर्ता ममैव हि ॥ १४
सोमवंशे महापादः स धर्मात्मा भविष्यति । जिष्णुजिष्णुसमो वीर्ये तेजसा पावकोपमैः ॥ १५
सर्वज्ञः सत्यसंधश्च त्यागे वैश्रवणोपमः । यज्वा दानपतिः सोऽपि रूपेण यन्मथोपमः ॥ १६
नहुषो नाम धर्मात्मा गुणशीलमहानिधिः । देव्या देवेन मे दत्तः ख्यातो भर्ता भविष्यति ॥१७

१ घ. ट. ठ. ढ. वीक्षकः । २ क. ख. ङ. च. छ. श. द. द. ‘ब्लृविष्मु’ । ३ क. ख. च. छ. ‘मः’ । पर्मजः
सत्यवाग्वीरस्त्वागे । ढ. श. द. ‘मः’ । धर्मजः सत्यवान्धीरस्त्वागे ।

यस्मात्सर्वगुणोपेतं पुश्रपाप्त्यापि सुन्दरम् । इन्द्रोपेन्द्रसमं लोके यथातिं जनवल्लभम् ॥ १६
लप्स्याम्यहं हितं वीरं यस्माच्छम्भोः प्रसादतः । [*अहं पतिव्रता वीरं परभार्या विशेषतः ।] १७
अतस्त्वं सर्वदा हुण्डं त्यज भ्रान्तिपितो व्रज । प्रहस्यैवं वचो श्रूते सोऽशोकसुन्दरीं प्रति २०
हुण्ड उवाच—

नैव युक्तं त्वया ग्रोक्तं देव्या देवेन चैव हि । नहुषो नाम धर्मात्मा सोमवंशे भविष्यति ॥ २१
भवती वयसा ज्येष्ठा स कनिष्ठो न युज्यते+ । कनिष्ठा स्त्री प्रशस्ता स्यात्पुरुषो न प्रशस्यते ॥ २२
कदा स पुरुषो भद्रे तब भर्ता भविष्यति । तारुण्यं यौवनं यावत्माशमेव प्रयास्यति ॥ २३
यौवनस्य बलेनापि रूपवत्यः सदा ख्लियः । पुरुषाणां बलभत्वं प्रयान्ति वरवार्णनि ॥ २४
तारुण्यं हि मैहामूलं युवतीनां वरानने । तस्याऽऽधारेण भुजन्निभोगान्कामान्मनोनुगान् ॥ २५
कदा सोऽभ्येष्यते भद्रं आयुप्रुः शृणुष्व मे । यौवनं वर्ततेऽध्यैव वृथा चैव भविष्यति ॥ २६
गर्भवं च शिशुत्वं च कौमारं च निशामय । कदा स यौवनोपेतस्तव योग्यो भविष्यति ॥ २७
यौवनस्य प्रलोभेन पिवस्व मधुमाधवीम् । मया सह विशालाक्षि रमस्व त्वं सुखेन वै ॥ २८
हुण्डस्य वचनं श्रुत्वा शिवस्य तनया पुनः । उवाच दानवेन्द्रं सा साधो तम भविष्यति ॥ २९
अष्टाविंशतिके प्राप्ते द्वापराख्ये युगे तदा । शेषावतारो धर्मात्मा वसुदेवसुतो बलः ॥ ३०
रैवतस्य सुतां भार्या दिव्या चैव करिष्यति । साऽपि जाता महाभागा कृताख्ये हि युगोन्तमे ॥ ३१
युगत्रयप्रमाणेन सा हि ज्येष्ठा बलादपि । बलस्यापि प्रिया जाता रेवती प्राणसंमिता ॥ ३२
भविष्यद्वापरे प्राप्त इह सा तु भविष्यति । मायावती पुरा जाता गन्धर्वतनया वरा ॥ ३३
अपहृत्य निहत्यैव शंबरो दानवोत्तमः । तस्या भर्ता समाख्यातो माधवस्य सुतो बली ॥ ३४
प्रधुम्नो नाम वीरेशो यादवेन्द्रस्य नन्दनः । तस्मिन्युगे भविष्ये च भाव्यं पृष्ठं पुरातनैः ॥ ३५
व्यासादिभिर्महाभागैर्हानवद्विर्महात्मभिः । एवं हि दृश्यते दैत्य वाक्यं देव्या तदोदितम् ॥ ३६
मां प्रत्युक्तं यथा धात्र्या पुत्र्या हिमवतस्तदा । त्वं तु लोभेन कामेन लुभ्यो वदसि दुष्कृतम् ॥
किलिवेण समायुक्तं वेदशास्त्रविवर्जितम् । यद्यस्य दृष्टमेवास्ति शुर्भं वाऽप्यशुर्भं यथा ॥ ३८
पूर्वकर्मनुसारेण तद्विष्यति तस्य च । [*देवानां ब्राह्मणानां च वदने यत्सुभाषितम् ॥ ३९
निःसरेद्यदि सत्यं तदन्यथा नैव जायते । मद्भाग्यदेवमाङ्गातं नहुषस्यापि तस्य च ।]
समायोगं विचार्यैव देव्या ग्रोक्तं शिवेन च ॥ ४०

एवं शात्वा शमं गच्छ त्यज भ्रान्तिं मनःस्थितम् । नैव शक्तो भवान्दैत्य मनो मे चालितुं ध्रुवम् ॥ ४१
पतिव्रताद्दृं चित्तं कः प्रचालयितुं विभुः । महाशापेन योक्ष्यापि इतो गच्छ महासुर ॥ ४२
एवमाकर्ण्य तद्वाक्यं हुण्डो वै दानवो बली । मनसा चिन्तयामास कर्थं भार्या भवेदियमैः ॥ ४३
विचिन्त्य हुण्डो मायाकी अन्तर्धानं समागतः । मायाया कन्यकारूपो बभूव मम नन्दन ॥ ४४
सा कन्याऽपि वरारोहा मायारूपाऽगमतः । हास्यलीलासमायुक्ता यत्राऽस्ते भवनन्दिनी ॥ ४५

*एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. ढ. च. छ. स. ट. पुस्तकस्थः । + एतदप्ये क. स. घ. ढ. च. छ. स. ट. ठ. ढ.
ठ. द. पुस्तकस्थु 'बलेन वयसा युक्तो नहुषस्तु न युज्यते' इतर्थमाधिकम् । *एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. घ. ढ. च. छ. स. ट.
ठ. द. द. पुस्तकस्थः ।

१. क. स. ढ. च. छ. स. ट. हृं हं रणे धीरं २. ग. घ. च. छ. ज. स. म. ट. ठ. द. महामूलं । ३. ढ. घ. । तस्या-
निष्कृत्य वेगेन तस्मात्स्यानादिहाय ताम् । अन्यस्मिन्द्वये प्राप्ते मायां कृत्वा तपोमयोम् । दिव्यं मायामयं रूपं कृत्वा नार्यास्तु
दानवः । हा' ।

उवाच वाक्यं स्तिर्ग्नेव अशोकसुन्दरीं प्रति । काऽसि कस्यासि सुभगे तिष्ठसि त्वं तपोवने॥ ४६
किमर्थं क्रियते वाले कामशोषणकं तपः । तन्मगाऽत्तचक्षव् सुभगे किं निमित्तं सुदुष्करम् ॥ ४७
तन्मिश्रम्य शुभं वाक्यं दानवेनापि भाषितम् । मायारूपेण च्छञ्चेन साभिलापेण सत्वरम् ॥४८
आत्मसृष्टिसुहृत्तानं प्रवृत्तं तु यथा पुरा । तपसः कारणं सर्वं समाचष्टे सुदुःखिता ॥ ४९
उपहुर्वं तु तस्यापि दानवस्य दुरात्मनः । मायारूपं न जानाति सौहृदात्कथितं तया ॥ ५०

हुण्ड उवाच—

साधुव्रताऽसि हे देवि सम्यग्व्रतपरायणा । साधुशीलसमाचारा सोवाचाशोकसुन्दरीम् ॥

अहं पतिव्रता भद्रे पतिव्रतपरायणा ॥

५१

तपश्चरामि सुभगे भर्तुरर्थं महासती । मम भर्ता हतस्तेन हुण्डेनापि वरात्मना
तस्य नाशाय वै घोरं तपस्यामि महत्तपः ॥

५२

एहि मे स्वाश्रये पुण्ये गङ्गातीरे वसाम्यहम् । अन्यैर्मनोहरैर्वाक्यैरुक्ता प्रत्यकारकैः ॥

५३

हुण्डेन साखिभावेन मोहिता शिवनन्दिनी । समाकृष्टा सुवेगेन मंहामोहेन मोहिता ॥

५४

नीता चाऽत्मगृहं दिव्यमनौपम्यं सुशोभनम् । मेरोः सुशिखरे पुत्र वैद्वर्यारूपं पुरोत्तमम् ॥५५
स्वस्त्रीवर्गणोपेतं काञ्चनारूपं सदा शुभम् । तुङ्गप्रासादसंबाधैः कलशैर्दण्डचापरैः ॥

५५

नानावृक्षसमोपेतैर्वैर्मनीलैर्घनोपमैः । वापीकृपतडागैश्च नदीभिस्तु जलाशयैः ॥

५६

शोभमानं महारक्षैः प्राकारैर्हेमसंयुतैः । सर्वकामसमृद्धाधैः पूर्णं दैत्यगृहैस्तथा ॥

५७

ददृशे सा पुरं रम्यमशोकसुन्दरी तदा । कस्य देवस्य संस्थानं कथयस्व सखे मम ॥

५८

सोवाच दानवेन्द्रस्य पूर्वं दृष्टस्य वै त्वया । हुण्डस्य स्थानमेतद्वि सोऽहं दानवपुण्वः ॥ ६०
मया त्वं तु समानीता मायया चात्र भामिनि । [**तामाभाष्य यृहं नीता शातकौम्भं सुशोभनम्

५९

नानावेशैः समाजुष्टं कैलासशिखरोपमम्] । निवेश्य सुन्दरीं तत्र दोलायां कामपीडितः ॥ ६२
पुनः स्वरूपी दैत्येन्द्रः कामवाणप्रपीडितः । करसंपुटमावध्य उवाच वचनं तदा ॥ ६३

६०

यं यं त्वं वाञ्छसे भद्रे तं तं दधि न संशयः । भज मां त्वं विशालाक्षि भजन्तं कामपीडितम् ॥

६१

अशोकसुन्दर्युवाच—

नैव चालयितुं शक्या भवता दानवेश्वर । प्रनेसाऽपि न वै धार्या मम मोहं समागतम् ॥(?)६५

६५

भवाद्वैर्महापैदेवैर्वै दानवाधम । दुष्प्राप्याऽहं न संदैह एवं प्राह पुनः पुनः ॥

६६

स्कन्दानुजा सा तपसाऽभियुक्ता जाज्वल्यमाना महता रुषा च ।

६७

संहर्तुकामा परिदानवं तं कालस्य जिह्वेव यथा स्फुरन्ती ।

६८

सा प्रोवाच पुनर्देवी तमेवं दानवाधमम् । उग्रं कर्म कृतं पाप आत्मनाशनहेतवे ॥

६९

आत्मनाशाय नाशाय स्वजनस्यास्य वै त्वया । स्वगृहं प्रापिता दीप्ता सुशिखा कृष्णवर्त्यनः

७०

यर्थाऽशुभः कूटपक्षी सर्वशोकैः समुद्रतः । गृहं स प्रविशेद्यस्य तस्य नाशो भवेद्भूवम् ॥

७१

स्वजनस्य च सर्वस्य धनस्य च कुलस्य च । स द्विजो नाशभिञ्छेत विश्वत्येवं यदा गृहम् ॥ ७१

७२

तथा तेऽहं गृहं प्राप्ता तव नाशं समीहती । जीवं कुलं धनं धान्यं पुत्रपौत्रादिकं तैथा ॥

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठशास्त्रपुस्तकस्यः ।

१ क. स. ढ. च. द. मायामोहेन । २ छ. *न्सो नैव संभानं म । ३ ढ. छ. द. 'हेहो मा वदत्व पु । ४ स.
या च कुरुष्टः पक्षी सर्वलोकेऽप्यमहालः । गृ । ५ क. ख. ढ. च. छ. श. द. तथ ।

पुत्राणां धनधान्यस्य ते वंशस्य च सांप्रतम् । सर्वे ते नाशयित्वाऽहं यास्यामि च न संशयः॥७३
 यथा त्वयाऽहमानीता चरन्ती परमं तपः । पतिकागा प्रवाञ्छन्ती नहुषं चाऽशुनन्दनम् ॥ ७४
 तथा त्वां मम भर्ता हि नाशयिष्यति दानव । मैत्रिमित्र उपायोऽयं हृष्टे देवेन वै पुरा ॥ ७५
 सत्येण लौकिकी गाथा यां गायन्ति विदो जनाः । प्रत्यक्षं हृष्यते लोके न विन्दन्ति कुदृदयः॥
 यत्र येन प्रभोक्तव्यं यस्मादुःखसुखादिकम् । सत्यं च भुज्यते तत्र तस्मादेव न संशयः ॥ ७७
 कर्मणोऽस्य फलं भुद्धक्ष्व स्वकीयस्य महीतले । यास्यसे निरर्थं स्थानं परदाराभिमर्शनात् ॥ ७८
 सुतीक्ष्णं हि सुधारं तु सुखद्वं च विघट्यते । अङ्गुल्यग्रेण कोपाय तथा मां विद्धि सांप्रतम् ॥ ७९
 सिंहस्य संमुखं गत्वा कुदृदयं गर्जितस्य वौ । का लुनाति मुखात्केशान्साहसाकारसंयुतः ॥ ८०
 सत्याचारां दमोपेतां नियतां तपसि स्थिताम् । निधनं चेच्छते सद्यो यो वै मां भोक्तुमिच्छति ॥
 स मणि कृष्णसर्पस्य जीवमानस्य सांप्रतम् । ग्रहीतुमिच्छत्येवापि यथा कालेन प्रेषितः ॥ ८२
 भवांस्तु प्रेषितो मूढ कालेन कैमपोहितः । तदा त ईदृशी जाता कुमतिः किं न पश्यासि ॥ ८३
 क्रते तु आयुपुत्रेण समालोकयते हि कः । अन्यो हि निधनं याति मम गत्रावलोकनात् ॥ ८४
 एवमाभाष्य तं दुष्टं गङ्गातीरं गता सती । सशोका दुःखसंविग्रहा नियता नियमान्विता ॥ ८५
 पूर्वमाचरितं घोरं पतिकामनया तपः । तव नाशार्थमद्याहं चरिष्ये दाहणं तपः ॥ ८६
 यदा त्वां निहतं दुष्टं नहुषेण महात्मना । निश्चितैर्बज्रसंकाशैर्बाणैराशीविषोपमैः ॥ ८७
 रणे निपतितं पाप मुक्तकेण सलोहितम् । गंतोत्साहं प्रद्रष्ट्यामि तुदा यास्याम्यहं पतिम् ॥ ८८
 एवं सुनियमं कृत्वा गङ्गातीरे अनुच्छेते । संस्थिता हुण्डनाशाय निश्चिता शिवनन्दिनी ॥ ८९
 वद्देर्यथा दीसिमती शिखोज्ज्वला तेजोभियुक्ता प्रदहेत्सुलोकान् ॥
 क्रोधेन दीप्ता विबुधेशपुत्रिका गङ्गातटे दुश्वरमाचरत्तपः ॥ ९०

कुञ्जल उवाच—

एवमुक्त्वा महाभागा शिवस्य तनया गता । गङ्गाम्भसि ततः स्नात्वा सुपुरे काञ्चनाहये ॥ ९१
 तपश्चार तन्वङ्गी हुण्डस्य वधेहत्वे । अशोकसुन्दरी बाला सत्येन च समन्विता ॥ ९२
 हुण्डोऽपि दुःखितो जात आत्मना पापचेतसा । चिन्त्यायमास संतप्तो शतीव वैचनानलैः ॥ ९३
 सप्ताह्य अमात्यं तं कम्पनाख्यमथाब्रवीत् । समाचष्टे प्रहृत्वान्तं तस्याः शापोऽन्तवं महत् ॥ ९४
 शतो शशोकसुन्दर्या शिवस्यापि सुकन्यया । नहुषस्यापि मे भर्तुस्त्वं तु हस्तान्मरिष्यासि ॥ ९५
 नैर्व स्यात् शस्त्रैः गर्भं आयोर्भार्या न गुर्विणी । यथा तु स्यादलीकस्तु तस्याः शापस्तथा कुरु ॥ ९६

कम्पन उवाच—

अपहृत्य यियां तस्य आयोशापि समानय । अनेनापि प्रकारेण तव शशुर्ने जायते ॥ ९७
 [**नो वा प्रपातयस्व त्वं गर्भं तस्याः प्रभीषणैः । अनेनापि प्रभावेण तव शशुर्ने जायते] ॥ ९८
 जन्मकालं प्रतीक्षस्व नहुषस्य दुरात्मनः । अपहृत्य समानीय जहि त्वं पापचेतनम् ॥ ९९
 एवं संग्रन्थं तेनापि कम्पनेन स दानवः । अभूत्स चोद्यमी हेवं नहुषस्य प्रणाशने ॥ १००

* एतशिवान्तर्गतेः पाठः छ. पुस्तकस्थः ।

१. छ. त. तमित्र । २. ग. च. ज. ट. ढ. चा । कौतुकान्मृगकोपेन साहसात्कर्तुमिच्छति । स॑ । ३. क. स. ढ.
 च. छ. ह. द. च. काकमोहितः । ४. छ. द. गतासु च प्र॑ । छ. गताशो च प्र॑ । ५. क. स. च. छ. ह. द. तिशङ्का ।
 ६. आपशुत्तेन चैः । ७. क. च. मदमानलैः । ८. छ. छ. ह. द. च जातस्त्वस॑ ।

विष्णुरुद्वाच—

ऐलपुत्रो महाभाग आयुर्नाम क्षितीश्वरः । सार्वभौमः स धर्मात्मा सत्यधर्मपरायणः ॥ १०१
 इन्द्रोपेन्द्रसमो राजा तपसा यशसा बलैः । दानयज्ञैः सुपुण्यैश्च सत्येन नियमेन च ॥ १०२
 एकच्छत्रेण वै राज्यं चक्रे भूपतिसत्तमः । पृथिव्यां संवर्धर्मज्ञः सोमवंशस्य भूषणम् ॥ १०३
 पुत्रं न विन्दते राजा तेन दुःखी व्यजायत । चिन्तयामास धर्मात्मा कर्थं मे जायते सुतः १०४
 इति चिन्तां समापेद आयुश्च पृथिवीपतिः । पुत्रार्थं परमं यत्नमकरोत्सुसमाहितः ॥ १०५
 अत्रिपुत्रो महात्मा वै दत्तात्रेयो द्विजोत्तमः । क्रीडमानः स्त्रिया सार्थं [**मदिरारुणलोचनः १०६
 वारुण्या मत्तधर्मात्मा स्त्रीवृन्देन समावृतः । अङ्के युवतिमाधाय] सर्वयोषिद्विरां शुभाम् ॥ १०७
 गायते नृत्यते विष्णुः सुरां च पिवते भृशम् । विना यज्ञोपवीतेन महायोगीश्वरोत्तमः ॥ १०८
 पुष्ट्यमालाभिर्दिव्यभिर्युक्ताहारपरिच्छदैः । चन्दनागुरुदिग्धाङ्गो राजमानो मुनीश्वरः ॥ १०९
 तस्याऽश्रमं नृपो गत्वा तं दृष्ट्वा द्विजसत्तमम् । प्रणामयकरोन्मूर्धा दण्डवत्सुसमाहितः ॥ ११०
 अत्रिपुत्रः स धैर्मात्मा समालोक्य नृपोत्तमम् । आगतं पुरतो भवत्या अथ ध्यानं समास्थितः ॥ १११
 एवं वर्षशतं प्राप्तं तस्य भूपस्य सत्तम । निश्चलत्वं परिज्ञाय मानसं भक्तितत्परम् ॥ ११२
 [+समाहूय समाचष्टे किर्यं किञ्चयसे नृप । व्रह्माचारेण हीनोऽस्मि व्रह्मत्वं नास्ति मे कदा ११३
 सुरामांसप्रलुब्धोऽस्मि स्त्रिया सत्तकः सर्दैव हि । वरदाने न मे शक्तिरन्यं शुश्रूष ब्राह्मणम् ११४

आयुरुद्वाच—

भवाद्वशो महाभाग नास्ति ब्राह्मणसत्तमः । सर्वकामप्रदाता वै त्रैलोक्ये परमेश्वरः] ॥ ११५
 अत्रिवंशे महाभाग गोविन्दस्त्वं सुरोत्तम । ब्राह्मणस्यैव रूपेण भवान्वै गरुडध्वजः ॥ ११६
 नमोऽस्तु देवदेवेश नमोऽस्तु परमेश्वर । त्वामहं शरणं प्राप्तः शरणागतवत्सल ॥ ११७
 उद्धरस्व हृषीकेश मायां कृत्वा प्रतिष्ठसि । विश्वस्थानां प्रजानां च विद्वांसं विश्वनायकम् ११८
 जानाम्यहं जगद्वाराथं भवन्तं मधुमूदनम् । मां रक्ष शरणं प्राप्तं विश्वरूपं नमोऽस्तु ते ॥ ११९

कुञ्जल उद्वाच—

गते बहुतिथे काले दत्तात्रेयो नृपोत्तमम् । उद्वाच र्मत्तरूपेण कुरु त्वं वचनं मम ॥ १२०
 कपालेन सुरां देहि बँहुलं मांसभोजनम् । एवमाकर्ण्य तद्वाक्यं स चाऽयुः पृथिवीपतिः ॥ १२१
 उंत्सुकस्तु कपालेन सुरामाहत्य वेगान । पलं सुंविपुलं चैव चिछत्वा हस्तेन सत्वरम् ॥ १२२
 नृपेन्द्रः प्रददौ तस्मै दत्तात्रेयाय पुत्रक । अथ प्रसन्नतेताथ संजातो मुनियुगवः ॥ १२३
 दृष्ट्वा भक्तिं प्रभावं च गुरुश्चूषणं तंथा । समुवाच नृपेन्द्रं तपायुं प्रैणतमानसम् ॥ १२४
 वरं वरय भद्रं ते दुर्लभं भुवि भूपते । सर्वमेव प्रदास्यामि यं यमिच्छसि सांप्रतम् ॥ १२५

राजोवाच—

भवान्दाता वरं संत्यमिच्छया मुनिसत्तम । पुत्रं देहि गुणोपेतं सर्वज्ञं गुणसंयुतम् ॥ १२६

* एतशिद्वान्तर्गतः पाठो ढ. छ. ड. पृष्ठकस्थः । + एतशिद्वान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. ठ. द. पृष्ठकस्थः ।

१ क. ख. ड. च. छ. स. ड. ठ. तुङ्गपुत्रो । २ घ. ट. ठ. ड. सत्यधर्मज्ञः । ३ क. ख. घ. च. छ. स. ट. ठ. द.
 योगीन्द्रः । ४ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. ड. अवज्ञाय ततः स्थिं । ५ घ. ड. छ. ट. ठ. द. 'श्वस्यास्य प्रधा-
 तारं अवस्थां विं । ६ अ. मत्पूजनेन । ७ क. ख. घ. छ. स. ड. पाचितं । ट. पाचितं । ८ उद्धतेन कं । ९ क.
 ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. ड. सुपाचितं । १० ड. छ. ठ. परम् । ११ क. ख. घ. ड. छ. स. ट. ठ. द. प्रण-
 तमाहृतः । ड. प्रणतमाहृतम् । १२ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. द. सत्यं कृपया ।

देवतीर्थर्वनकरमजेर्य देवदानवैः । राक्षसैर्दीनवैयोरैः क्षत्रियैः किंनरैस्तथा ॥	१२७
देवग्रास्त्रणसंभक्तः प्रजापालो विशेषतः । यज्वा दीनगतिः शूरः शरणागतवत्सलः ॥	१२८
दाता भोक्ता महोत्पा च वेदशास्त्रेषु पारगः । धनुर्वेदेषु निष्णातः शास्त्रेषु च परायणः ॥	१२९
अनाहतमतिर्थीरः संग्रामेष्वपराजितः । एवंगुणः सुरूपश्च यस्माद्वंशः प्रजायते ॥	१३०
देहि पुत्रं महाभाग मम वंशप्रभाकरम् । यदि वाऽपि वरो देयस्त्वया मे स्वेच्छया विभो	१३१

दत्तात्रेय उवाच—

एवमस्तु महाराज तव पुत्रो भविष्यति । तंव वंशकरः पुण्यः सर्वजीवदयापरः ॥	१३२
एभिर्गुणैस्तु संयुक्तो वैष्णवांशेन संयुतः । राजा च सार्वभौमश्च इन्द्रतुल्यो नरेश्वरः ॥	१३३
एवं खलु वरं दत्त्वा ददौ फलमनुन्तमम् । नृपमाह महायोगी स्वभार्यायै प्रदीयताम् ॥	१३४
एवमुक्त्वा विसृज्यैव तमार्यु पृथिवीपतिष्ठ । आशीर्भरभिनन्द्यैव शन्तर्धनं चकार ह ॥	१३५

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखडे बेनोपाल्याने गुह्यतीर्थे चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्काः—८२७०

अथ चतुरधिकशततमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उवाच—

गते तस्मिन्महाभागे दत्तात्रेये महामुनौ । आजगाम महाराजः शक्तप्रस्थपुरं प्रति ॥	१
इन्दुमत्या गृहं हृष्टः प्रविवेश श्रियाऽन्वितम् । सर्वकामसमृद्धार्थं कुबेरभवनोपमम् ॥	२
चक्रे राज्यं स मेधावी यथा स्वर्गं पुरंदरः । स्वर्भानुसुतया सार्थमिन्दुमत्या द्विजोत्तम ॥	३
सा च इन्दुपती राज्ञी गर्भपाप फलाशनात् । दत्तात्रेयस्य वचनादिव्यतेजः समन्वितम् ॥	४
इन्दुमत्या महाभाग स्वप्नं दृष्टपनुन्तमम् । रात्रौ देवान्वितं तावद्वहुमङ्गलदायकम् ॥	५
गृहान्तरे विशन्तं च पुरुषं सूर्यसंनिभम् । मुक्तामालान्वितं विप्रं श्वेतवस्त्रेण शोभितम् ॥	६
श्वेतपुष्पकृता माला तस्य कण्ठे विराजते । सर्वाभरणशोभाङ्गे दिव्यगन्धानुलेपनः ॥	७
चतुर्भुजः शङ्खपाणिर्गदाचक्रासिधारकः । छत्रेण ध्रियमाणेन चन्द्रविम्बानुकारिणा ॥	८
शोभमानो महातेजा दिव्याभरणभूषितः । हारकङ्कणकेरैर्नेतुपुराभ्यां विराजितः ॥	९
चन्द्रविम्बानुकाराभ्यां कुण्डलाभ्यां विराजितः । एवंविधो महाप्राङ्गः कश्चित्पुमान्समागतः ॥ १०	१०
इन्दुपतीं समाहूय स्त्रापिता पयसा तदा । शङ्खेन क्षीरपूर्णेन हंसवर्णेन भासिनी(म्) ॥	११
रकाञ्चनवदेन संपूर्णेन पुनः पुनः । श्वेतं नारं सुरूपं च सहस्राशिरसं वरम् ॥	१२
महामणिसुसंदीप्तं ज्वालामालासमाकुलम् । क्षिंतं तेन मुखप्रान्ते दत्तं मुक्ताफलं पुनः ॥	१३

१ क. ख. घ. च. छ. स. ट. ठ. देववीर्यं सुदेवं च ह्यजेयं देवदा० । २ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. द. वैः । क्षत्रियै राक्षसैर्वार्गेन्दर्थवैः किं । ३ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. दानपतिः । ४ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. द. ५. हास्यागी वै । ५ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. द. गृहे । ६ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. द. ७. देववीर्यं सुदेवं च ह्यजेयं देयदा० । ८ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. द. यै । ९ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. द. यै । १० क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. द. यै । ११ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. द. यै । १२ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. द. यै । १३ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. द. यै ।

कण्ठे तस्याः स देवेश इन्दुमत्या महायशाः । हस्ते पर्वं ततो दक्ष्या स्वस्थानं प्रति अग्निशान् ॥
एवंविष्णुं महास्वभं सा तु हृष्टा सुतोत्तम । समाचष्टे महाभागा तमायुं भूषति पतिष्ठ ॥ १५
समाकर्ष्य महाराजश्चिन्तयामास वै पुनः । समाहृय गुरुं पश्चात्कथितं स्वप्रमुच्चमम् ॥
शौनकं सुमहाभागं सर्वद्वं शानिनां वरम् ॥ १६

राजोवाच—

अथ रात्रौ महाभाग मम पत्न्या द्विजोत्तम । विप्रो गेहं विशन्वष्टः किमिदं स्वमकारणम् ॥ १७
शौनक उवाच—

वरो दक्षसु ते पूर्वं दक्षात्रयेण धीमता । आदिष्टं च फलं रात्यां सुगुणं सुतहेतवे ॥ १८
तत्कलं किं कृतं राजनक्सै त्वया नियोजितम् । स्वभार्यायै प्रया दक्षमिति राज्ञोदितं वचः ॥ १९
श्रुत्वोवाच महाप्राङ्मः शौनको द्विजसत्तमः । हृत्तान्तं स्वमभावेन तव गेहे सुतोत्तमः ॥ २०
वैष्णवांशेन संयुक्तो भविष्यति न संशयः । स्वप्रस्त्य कारणं राजभेतत्ते कथितं प्रया ॥ २१
इन्द्रोपेन्द्रसमो राजस्तत्त्वं पुत्रो भविष्यति । पुत्रस्ते र्षवधर्मात्मा सोमवंशस्य भूषणः ॥ २२
धनुर्वेदे सवेदे च संगुणोऽसौ भविष्यति । एवमुक्त्वा स राजानं शौनको गतवान्तृहम् ॥ २३
हर्षेण महताऽविष्टे राजाऽभूत्सहः भार्यया ॥ २४

इति श्रीमहापुराणे फाशे भूमिलाङ्गे वेनोपाख्याने गुह्तार्थं चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—८२९२

अथ पश्चोत्तरशततमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उवाच—

गता सा नन्दनवनं सखीभिः सह क्रीडितुम् । तैत्रोत्तं केनचिद्वाक्यमस्या गर्भे महाबलः ॥ १
भविष्यति सुतश्रेष्ठो हुण्डस्यान्तं करिष्यति । एवंविष्णुं महद्वाक्यं [*मपिर्य तुःखदायकम्] ॥ २
समाकर्ष्य समायाता पितुरग्रे निवेदितम् । समासेन तया तस्य पुरतो दुःखदायकम् ॥ ३
पितुरग्रे जगादाथ पिता श्रुत्वा च विस्मितः । शापमशोकमुन्दर्याः सस्मार च पुरा कृतम् ॥ ४
गर्भस्य नाशनायैव इन्दुमत्याः स दानवः । विविक्तमुद्घमं चक्रे कालाकृष्टो दुरात्मवान् ॥ ५
छिद्रान्वेषी ततो भूत्वा चेन्दुमत्याश नित्यशः । यदा पश्यति तां राज्ञी रूपौदार्यगुणान्विताम् ॥
दिव्येन तेजसा युक्तां रक्षितां विष्णुतेजसा । [+दिव्यतेजःसमायुक्तां सूर्यबिम्बोपमां तु ताम्] ॥
तस्याः पार्वे महाभाग रक्षणार्थं स्थितः सदा । दुरात्मा दानवो हुण्डस्तस्याश वहु दर्शयेत् ॥ ८
नानाविधा भीषिकाश मायावी मायया सदा । गर्भस्य तेजसा चैव रक्षिता विष्णुतेजसा ॥ ९
भयं न जायते तस्या मनस्येव कदा पुनः । विफलो दानवो जात उथमश निरर्थकः ॥ १०

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. कृ. च. छ. श. ड. पुस्तकस्थः । + एतचिह्नान्तर्गतः पाठः ड. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. कृ. च. छ. श. ड. °मः । दक्षात्रयप्रसादेन । च. ट. ठ. °मः । दक्षात्रयप्रभावैन । २ क. ख. कृ. च.
तत्राऽकर्ष्य महद्वाक्यमपिर्य तु तदा पितुः । चारणानां स पुत्राणां भावतो हर्षकेण है । आयोगेहे महावीरों विष्णुतुल्यपरा-
क्रमः । वैदे तु व्रजणा तुल्यः सर्वशाश्विशादेः । भ° । ३ ग. घ. ज. अ. ट. ठ. "क्षयमाश्रुत्वा सुखदायकम् । पितुरग्रे ज° ।

मैनः स्तिरं अभूवास्य हुण्डस्यापि दुरात्मनः । एवं वर्षशतं तस्य पश्यमानस्य वै गतम् ॥ ११
प्रसूता सा हि पुत्रं च धर्मात्मानं महामतिम् । रात्रौ चैव सुतश्रेष्ठं तस्याः पुत्रो व्यजायत ॥
तेजस्वी वीरशोभाभिर्यथा सूर्यो नभस्तले । १२

सूत उवाच—

अथ दासी महादुष्टा काचित्सूतिगृहागता । अशौचाचारसंयुक्ता महापङ्कलवादिनी ॥ १३
तस्याः सर्वं परिक्षाय स हुण्डो दानवाधमः । अस्या अङ्गं प्रविश्यैव प्रविष्टशाऽयुमन्दिरे ॥ १४
महाजने प्रसुप्ते च निद्रयाऽतीव मोहिते । तं पुत्रं देवगर्भाभमपहृत्य बहिर्गतः ॥ १५
काश्चनाख्यं पुरं प्राप्तः स्वकीयं दानवाधमः । समाहृत्य प्रियां भार्या विपुलां तामथाब्रवीत् ॥ १६
वधस्वैनं महापापं बालरूपं रिणुं मम । पश्चात्सूदस्य वै हस्ते भोजनार्थं प्रदीयताम् ॥ १७
नानाद्रव्यैः समायुक्तं पाचयस्व हि निर्घणम् । सूदहस्तान्महाभागे अहं भोक्ष्ये न संशयः ॥ १८
वाक्यमाकर्ण्य तद्दर्तुर्विपुला विस्मिताऽभवत् । कस्मात्प्रिष्ठं याति मम भर्ताऽतिनिष्ठुरः ॥ १९
सर्वलक्षणसंपन्नं देवगर्भेष्यं सुतम् । कस्य कस्मात्प्रभक्षेत कृपाहीनः सुनिर्घणः ॥ २०
इत्येवं चिन्त्यामास कारण्येन समन्विता । पुनः पपञ्च भर्तारं कस्माद्भक्षसि बालकम् ॥ २१
यस्माद्भवासि संकुधो हतीव निरपत्रणः । सर्वं मे कारणं श्रूहि तत्त्वेन दनुजेभर ॥ २२
आत्मदोषस्य दृत्तान्तं समासेन निवेदितम् । शापं शशोकसुन्दर्या हुण्डेनापि दुरात्मना ॥ २३
तथा इति तु तत्सर्वं कारणं दानवस्य वै । वश्योऽयं बालकः सत्यं नो वा भर्ता परिष्यति ॥ २४
इत्येवं संविचार्यैव विपुला क्रोधमूर्छिता । मेकलां तु समाहृत्य सैरन्ध्रीं वाक्यमब्रवीत् ॥ २५
जग्नेन बालकं दुष्टं मेकलेऽयं महानसे । सूदहस्ते प्रदेहि त्वं हुण्डभोजनहेतवे ॥ २६
मेकला बालकं गृह्ण सूदमाहृत्य चाब्रवीत् । राजादेशं कुरुत्वाद्य पचस्वैनं हि बालकम् ॥ २७
एवमाकर्णितं तेन सूदेनापि महात्मना । आदाय बालकं हस्ताच्छस्त्रमुच्यम्य चोद्यतैः ॥ २८
एष वै देवदेवस्य दत्तात्रेयस्य तेजसा । रक्षितस्त्वायुपुत्रश्च स जहास पुनः पुनः ॥ २९
तं हस्तनं समालोक्य स सूदः कृपयाऽन्वितः । सैरन्ध्री कृपया युक्ता सूदं तं प्रत्युवाच ह ॥ ३०
नैव वध्यस्त्वर्या सूद शिशुरेषं महामते । दिव्यलक्षणसंपन्नः कस्य जातः सुसत्कुले ॥ ३१

सूत उवाच—

सत्यपुक्तं त्वया भद्रे वाक्यं वै कृपयाऽन्वितम् । राजलक्षणसंपन्नो रूपवान्कस्य बालकः ॥ ३२
कस्माद्भोद्यति पापात्मा हुण्डोऽयं दानवाधमः । येन वै रक्षितो वंशः पूर्वमेव स्वकर्मणा ॥ ३३
आपत्स्वपि स जीवेत दुर्गेषु नान्यथा भवेत् । नश्च वेगहृतश्चापि बहिमध्यगतोऽपि वा ॥ ३४
जीवते नात्र संदेहो यस्य कर्म सहायकम् । तस्माद्दि क्रियते कर्म धर्मपुण्यसमन्वितम् ॥ ३५
आयुष्मन्तो नरास्तेन प्रविन्दन्ति सुखं ततः । तारकं पालकं कर्म रक्षते जाग्रते हि तत् ॥ ३६
भुक्तिदं जायते नित्यं मैत्रस्यानपदायकम् । दानपुण्यान्वितं कर्म प्रियवाक्यसमन्वितम् ॥ ३७
उपकारयुतं यश करोति शुभकृत्तदा । तमेव रक्षते कर्म सर्वदैव न संशयः ॥ ३८

*१ क. ख. रु. च. छ. झ. ट. ठ. मनेषितं नैव जातं हुँ । २ क. ख. घ. रु. च. छ. झ. ट. ठ. द. च स्वभान्नोत्तनया तदा । रा० ३ क. ख. घ. रु. च. छ. झ. ट. ठ. विषुदा । ४ द. निर्जितम् । ५ छ. रु. विषुदा । ६ घ. छ. ठ. द. विषुदा । ७ द. तः । ८ तु दैवेन देवेशकृपयाऽपि स्वकर्मणा । १० । ९ क. ख. घ. रु. च. छ. झ. ट. ठ. द. च वाऽपैति विषुदा ।

अन्ययोनि प्रयाति स्य प्रतिषिद्धेन कर्मणा । किं करोति पिता माता अन्ये स्वजनवान्धवाः ॥३९
 कर्मणा निहतो यस्तु न स्युस्तस्य हि रक्षणे । येनैव कर्मणा चैव रक्षितश्चाऽयुनन्दनः ॥ ४०
 तस्मात्कृपान्वितो जातः सूदः कर्मवशानुगः । सैरन्ध्री च तथा जाता भेरिता तस्य कर्मणा ॥४१
 द्वाभ्यामेव सुतस्तस्य रक्षितश्चारुलक्षणः । रात्रावेव प्रणीतोऽसौ तस्माद्गीत्या महाश्रमे ॥ ४२
 वसिष्ठस्याऽश्रमे पुण्ये सैरन्ध्रया पुण्यकर्मणा । शुभे पर्णकुटीद्वारे तस्मिश्चेव महाश्रमे ॥ ४३
 गता सा स्वयृहं पश्चान्विक्षिप्य बालकं च तम् । ऐर्ण निपात्य सूदेन पाचितं मांसमेव हि ॥ ४४
 भोजयित्वा स दैत्येन्द्रो हुण्डस्तुष्टोऽभवत्तदा । शारं शशोकसुन्दर्या मोर्धं मेने तदाऽसुरः ॥
 हर्षेण महताऽविष्टः स हुण्डो दानवेभरः ॥ ४५

कुञ्जल उवाच—

प्रभाते विमले जाते वसिष्ठो मुनिसत्तमः । वहिर्गतो हि धर्मात्मा कुटीद्वारात्पश्यति ॥ ४६
 संपूर्णं बालकं द्वाष्टा दिव्यलक्षणसंयुतम् । संपूर्णेन्दुप्रतीकाशं सुन्दरं चारुलोचनम् ॥ ४७
 पश्यन्तु मुनयः सर्वे युयमागत्य बालकम् । कस्य केन समानीतं रात्रौ चैवाङ्गणे मम ॥ ४८
 देवगन्धर्वगर्भाभ्यं राजलक्षणसंयुतम् । कन्दर्पकोटिसंकाशं पश्यन्तु मुनयोऽमैलम् ॥ ४९
 महाकौतुकसंयुक्ता हृष्टा द्विजवरास्ततः । समपश्यस्तं तु पुत्रमायोश्चैव महात्मनः ॥ ५०
 वसिष्ठः स तु धर्मात्मा झानेनाऽलोक्य बालकम् । [*आयुपुत्रं समाझातं चरित्रेण समन्वितम्]
 दृत्तान्तं तस्य दुष्टस्य हुण्डस्यापि दुरात्मनः । कृपया ब्रह्मपुत्रस्तु समुत्थाय सुबालकम् ॥ ५२
 कराभ्यामथ गृह्णाति यावद्विजवरोत्तमः । तावद्वृष्टिं सौमनस्यां चकुर्देवा द्विजोपरि ॥ ५३
 ललितं सुस्वरं गीतं जगुर्गन्धर्वकिन्नराः । ऋषयो वेदपूर्वैश्च स्तुवन्ति नृपनन्दनम् ॥ ५४
 वसिष्ठस्तं समालोक्य वरं वै दत्तवांस्तदा । नहुषेत्येव ते नाम रूपातिं लोके गमिष्यति ॥ ५५
 हुषितो नैव तेनापि बालभावैर्नराधिप । तस्मान्ब्रह्म ते नाम देवपूज्यो भविष्यसि ॥ ५६
 जातकर्मादिकं कर्म तस्य चके द्विजोत्तमः । व्रतदानं विसर्गं च गुरुशिष्यादिलक्षणम् ॥ ५७
 वेदं चाधीत्य संपूर्णं षड्ङ्गं सपदक्रमम् । सर्वाण्येव च शास्त्राणि शाधीत्य द्विजसत्तमात् ॥ ५८
 सैविसर्गं धनुर्वेदं सरहस्योपसंयमम् । शशास्त्राणि च दिव्यार्णि जग्राह मुनिसत्तमात् ॥ ५९
 झानशास्त्राणि चान्यानि राजनीत्यादिकानि च । वसिष्ठादायुपुत्रस्तु शिष्यरूपेण भक्तिमान् ॥६०
 सर्वविद्यासुनिष्पन्नो नहुषश्चातिसुन्दरः । प्रसादाच्च वसिष्ठस्य चापवाणधरोऽभवत् ॥ ६१

इति श्रीमहापुराणे भूमिखण्डे वेनोपाल्याने गुरुतीर्थे पश्चोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टज्ञाः—८३५४

अथ षड्धिकशततमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उवाच—

आयुभार्या महाभागा स्वर्भानोस्तनया सुतम् । अपश्यन्ती स्वकं चापि देवोपममनौपमम् ॥ १

* एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठो घ. छ. ट. ठ. ड. पुस्तकस्यः ।

१. क. ख. ङ. च. छ. झ. ठ. अनयो नयतां याति भेरितस्तस्य कै । २. घ. छ. ट. ठ. ड. अन्य । ३. ढ. 'मला' ।
 मै । ४. छ. झ. ट. ठ. ड. सुतोपरि । ५. क. ख. रु. च. छ. झ. ठ. ड. वसिष्ठाच । ६. क. ख. ङ. च. छ. झ. ठ.
 ड. 'नि प्रहमक्षोयुतानि च शा' । ७. घ. छ. ट. ठ. ड. सूत ।

हाहाकारं महत्कृत्वा रुरोद वरवर्णिनी । केन मे लक्षणोपेतो हृतो बालः सुलक्षणः ॥ २
 तपसा दानयमैश्च नियमैर्मुष्करैः सुतः । संप्राप्तो हि मया वत्सः सकामैर्दारुणैः पुनः ॥ ३
 दत्तात्रेयेण पुण्येन तुष्टेन सुमहात्मना । दत्तः पुत्रो हृतः केन रुरोद करुणान्विता ॥ ४
 हा पुत्र वत्स मे तात हा बाल गुणमन्दिर । कासि केनाभिनीतोऽसि मम शब्दः प्रदीयताम् ॥५
 सोमवंशस्य सर्वस्य भूषणस्त्वं न संशयः । केन त्वमग्न नीतोऽसि मम प्राणैः समन्वितः ॥ ६
 सुराजलक्षणैर्दिव्यैः संपूर्णैः कमलेक्षणः । केनाप्यद्य हृतो वत्स किं करोमि क याम्यहम् ॥ ७
 स्फुटं जानाम्यहं कर्म शून्यजन्मनि यत्कृतम् । न्यासभङ्गः कृतः कस्य तस्मात्पुत्रो हृतो मम ॥ ८
 [किंकिं छलं कृतं कस्य पूर्वजन्मनि पापया । कर्मणः कस्य वै दुःखमनुभुज्ञामि नान्यथा ॥ ९
 रत्नापहरिणी जाता पुत्ररत्नं हृतं मम] । तस्मादैवेन वै दिव्य अनौपम्यगुणाकरः ॥ १०
 किंवा वितर्कितो विग्रः कर्मणस्तस्य वै फलम् । ग्रासं मया न संदेहः पुत्रशोकान्वितं भृशम् ॥ ११
 किंवा शिशुविरोधश्च कृतो जन्मान्तरे मया । तस्य पापस्य भुज्ञामि कर्मणः फलमीदृशम् ॥ १२
 यैचमानस्य चैवाग्रे वैश्वदेवस्य कर्मणि । किं वाऽपि नार्थितं चान्म व्याहृतिभिर्हृतं द्विजैः ॥ १३
 एवं सुवेदनायुक्ता स्वर्भानुतनया तदा । इन्दुमती प्रहाभागा शोकविद्विलिताऽभवत् ॥ १४
 पतिता सूर्धिता शोकाद्विद्वलत्वं गता सती । निःश्वासं मुञ्चमाना सा वत्सहीना यथा हि गौः ॥ १५
 आयु राजाऽथ शोकेन दुःखेन महताऽन्वितः । हृतं श्रुत्वा हि पुत्रं तु धैर्यं तत्याज पार्थिवः ॥१६
 तपसश्च फलं नास्ति नास्ति दानस्य वै फलम् । यसादेवं हृतः पुत्रस्तस्मान्नास्त्यत्र संशयः ॥१७
 दत्तात्रेयः प्रसन्नस्तु वरं मे दत्तवानपुरा । अजेयं च जयोपेतं पुत्रं सर्वगुणान्वितम् ॥ १८
 तद्रस्य प्रसादात्तु कथं विद्वा यजायत । इति चिन्तापरो राजा दुःखितः प्रारुदद्रशम् ॥ १९
 इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिक्षणे वैनोपाल्याने गुरुतीर्थे षड्भिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

आदितः श्लोकानां समग्राङ्काः—८३७३

अथ सप्तोत्तरशततमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उवाच—

अथासौ नारदः साक्षात्स्वर्गाद्राजानमागतः । नृपमाश्वासयामास कस्माद्राजन्प्रसूत्यते ॥ १
 पुत्रापहरणात्तेऽद्य क्षेमं जातं महापते । देवादीनां महाराज एवं ज्ञात्वा तु मा शुचः ॥ २
 सर्वविद्या गुणांश्चापि वरान्कामांस्तथैव च । लब्ध्वा कामाभिसंपूर्णो शागमिष्यति ते सुतः ॥ ३
 येनाप्यपहृतस्तेऽद्य बालो देवगुणोपमः । आत्मगेहे महाराज कालो नीतो न संशयः ॥ ४
 तस्य नाशं स वै कृत्वा महावीर्यो महाबलः । स त्वामन्येष्यते भूयः शिवस्य सुतया सह ॥ ५
 इन्द्रोपेन्द्रसमः पुत्रो भविष्यते स्वतेजसा । इन्द्रत्वं भोक्ष्यते सोऽपि निजैश्च पुण्यकर्मभिः ॥ ६

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठो घ. छ. ट. ठ. ड. पुस्तकस्यः ।

१ घ. ट. ठ. ड. °वा फलं कस्य पूर्व पापयाऽपहृतं मया । पुत्रसंतापजं दुःखं तस्मात्प्राप्नोमि । २ क. स. घ. ड. च.
 छ. स. ट. ठ. ड. °मि पुत्रशोकं सुदारणम् । या° । ३ क. ख. ह. च. श. ट. प्रभुज्ञानस्य । ४ ड. °न करुणान्वितः ।
 ५ क. ख. ह. च. छ. स. ट. ड. °यं यौवनोपे° । ६ क. ख. च. छ. श. ट. ठ. ड. °वैज्ञो हि गुणी भूत्वा सर्ववेत्ता न
 संशयः । सर्वक्लान्तिः ।

एवमाभाष्य राजानमायुं देवर्पिसत्तमः । जगाम सहसा तस्य पश्यतः सानुगस्य ह ॥	७
गते तस्मिन्नहाभागे नारदे देवसभनि । आयुरागत्य तां राज्ञीं तत्सर्वं विन्यवेदयत् ॥	८
दक्षात्रेयेण दक्षस्तु पुष्टो देववरोपयमः । सं वै राज्ञि कुशल्यास्ते विष्णोश्चैव प्रसादतः ॥	९
येनाप्यसौ हृतः पुत्रः सगुणो मे वरानने । शिरस्तस्य शृङ्खीत्वा तु पुनरेवाऽगमिष्यति ॥	१०
इत्याह नारदो भद्रे मा कृत्याः शोकभेव च । त्वं मोहं महामोदं कुरु भद्रे सुखाकरम् ॥	११
भर्तुर्वाक्यं निशम्यैवं राज्ञी इन्दुमती ततः । अतिर्हर्षान्विता जाता पुत्रस्याऽगमनं प्रति ॥	१२
यथोक्तं देवऋषिणा तत्त्वैव भविष्यति । दक्षात्रेयेण मे दक्षस्तनयो शजरामरः ॥	१३
भविष्यति न संदेहः प्रतिभात्येवमेव हि । इत्येव चिन्तयित्वा तु ननाम द्विजपुंगवम् ॥	१४
नमोऽस्तु तस्मै पैरिसिद्धिदाय अत्रेः सुपुत्राय महात्मने च ॥	
यस्य प्रसादेन मया सुपुत्रः प्राप्तेः सुपुण्यश्च यशःप्रदश ॥	१५
एवमुक्त्वा तु सा देवी विराम सुहृष्टिता । आगमिष्यन्तमाङ्गाय नहृषं तनयं पुनः ॥	१६
इति श्रीमहापुराणे पाद्ये भूमिकाण्डे वेनोपाल्वाने गुहरीये नाहुषे सप्तोत्तरशतमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥	

आदितः क्षोकानां समष्टङ्काः—८३८९

अथश्चेत्तरशततमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उचाच—

ब्रह्मपुत्रो महातेजा वसिष्ठस्तपतां वरः । नहृषं तं समाहृय इदं वचनमब्रवीत् ॥	१
वनं गच्छस्व शीघ्रं त्वं वन्यमानय पुष्कलम् । स मुनेर्वाक्यमाकर्ण्य नहृषस्तु वनं ययौ ॥	२
अयमेष महाप्राङ्गो नहृषो नाम वीर्यवान् । आयुपुत्रः सुधर्मात्मा वाल्यान्मात्रा वियोजितः ॥	३
अस्यैवातिवियोगेन आयुभार्या प्ररोदिति । अशोकसुन्दरी चापि तपस्तेषे सुदुश्वरम् ॥	४
कदा पश्यति सा देवी पुत्रमिन्दुमती शुभम् । नहृषं नाम धर्मज्ञं हृतं पूर्वं तु दानवैः ॥	५
तमाशाय निरालम्बा शिवस्य तनया वरा । अशोकसुन्दरी वाला ऽप्यायुपुत्रस्य कारणात् ॥	६
सा संगता हनेनापि कदा चैव भविष्यति । एवं सांसारिकं वाक्यं दिवि चारणभाषितम् ॥	७
शुश्राव स हि धर्मात्मा नहृषो विक्रमान्वितः । स गत्वा वन्यमादाय वसिष्ठस्याऽश्रव्यं प्रति ॥	८
वन्यं निवेद्य पुण्यात्मा वसिष्ठाय महात्मने । बद्धाङ्गलिपुटो भूत्वा भक्त्या नप्रितकंपरः ॥	९
तपुवाच महाप्राङ्गं वसिष्ठं तपतां वरम् । भगवन्मे श्रुतं वाक्यमपूर्वं चारणेरितम् ॥	१०
एष वै नहृषो नाम्ना आयुपुत्रो वियोजितः । मात्रा सह सुदुर्खेस्तु इन्दुमत्या हि दानवैः ॥	११
शिवस्य तनया वाला तपस्तेषे सुदुश्वरम् । निमित्तमस्य धीरस्य नहृषस्येति वै गुरो ॥	१२
एवमाभाषितं तप्र तत्सर्वं च श्रुतं मया । कोऽसावायुः स धर्मात्मा का सा चेन्दुमती शुभा ॥	१३
अशोकसुन्दरी का सा नहृषश्चेति कः प्रभो । एतन्मे संशयं जातं तद्वांश्चेन्दुमर्हति ॥	१४
अन्यः कोऽपि महार्ज्ञः कुत्रासौ नहृषेति च । तत्त्वं सर्वं प्रम शूहि कारणान्तरमेव च ॥	१५

१ द. स एव भद्रे संज्ञातो विष्णोव तेजसा । यै । २ घ. छ. स. ट. ठ. 'ज ईनं महामोहं कायथमेविनाश-नम् । ३ द. परिसदहिजाय । ४ द. 'सः सुवरीक्षं सुपुण्यदं । ५ क. स. घ. ङ. छ. स. ट. ठ. ढ. सूत । ६ क. स. ठ. च. छ. स. ट. ठ. 'प्राक् इहाऽसीम्नु ।

वसिष्ठ उचाच—

आयू राजा स धर्मात्मा सप्तदीपाधिपो बली । भार्या चेन्दुमती तस्य सत्यरूपा तपस्विनी ॥ १६
 तस्यामुत्पादितः पुत्रो भवान्वै गुणमन्दिरम् । आयुना राजराजेन सोमवंशस्य भूषणम् ॥ १७
 हरस्य कन्या सुश्रोणी गुणरूपैरलङ्घता । अशोकसुन्दरी नान्ना सुभगा चारहासिनी ॥ १८
 तवार्थे सा तपस्तेषे निरालम्बां तु यौवने । तस्या भर्ता भवान्मृष्टो धात्रा योगेन निश्चितः ॥ १९
 गङ्गायास्तीरमासाद्य ध्यानयोगसमन्विताम् । हुण्डस्तु दानवेन्द्रो यो दृष्टा चैकाकिनीं स ताम् ॥ २०
 तपसा प्रज्वलन्तीं च सुभगां कमलेक्षणाम् । रूपोदार्यगुणोपेतां कामबाणीः प्रपीडितः ॥ २१
 तां बभाषेऽन्तिकं गत्वा मम भार्या भवेति च । एवं सा तद्वचः श्रुत्वा तमुत्राच यैशस्विनी ॥ २२
 मा हुण्ड साहसं कार्षीर्मा जल्पस्व पुनः पुनः । अप्राप्याऽहं त्वया दैत्यं परभार्या विशेषतः ॥ २३
 देवेन मे पुरा सृष्ट आयुपुत्रो महाबलः । नहुषो नाम मेधावी भविष्यति परिमम् ॥ २४
 देवेदत्तो महातेजा मरणं त्वं परीप्सासि । [**ततः शापं प्रदास्यापि येन भस्मी भविष्यसि] ॥ २५
 एवमाकर्ण्य तद्वाक्यं कामबाणप्रपीडितः । मायया च हृता तेन प्रणीता निजमन्दिरम् ॥ २६
 ज्ञात्वा तथा महाभाग शसोऽसौ दानवाधमः । नहुषस्यैव हस्तेन तव मृत्युर्भविष्यति ॥ २७
 अजाते त्वयि संजाता वदसे त्वं यथैव तत् । स त्वमायुसुतो वीर हृतो हुण्डेन पापिना ॥ २८
 मूदेन रक्षितो दास्या प्रेषितो मम चाऽश्रमम् । एवं त्वं बनमध्ये च दृष्टश्वारणकिनरैः ॥ २९
 यजु वै स्मारितं वत्स मया तत्कथितं पुनः । जहि तं पापकर्तारं हुण्डाख्यं दानवाधमम् ॥ ३०
 नेत्राभ्यां हि प्रमुञ्चन्तीमशूणि परिमार्जय । इतो गत्वा प्रपश्य त्वं गङ्गातीरं महाबलम् ॥ ३१
 निपात्य दानवेन्द्रं त्वं काराण्यहात्समानय । अशोकसुन्दरी या हि तस्या भर्ता भवस्व हि ॥ ३२
 एतते सर्वमाख्यातं प्रभस्यापि हि कारणम् । आभाष्य नहुषं विप्रो विराम महामतिः ॥ ३३

आकर्ष्य सर्वे मुनिना नियुक्तमाश्र्यरूपं प्रविचिन्त्य भूयः ।

तस्यान्तमेकः परिकर्तुकाम आयोः सुतः कोपमथो चकार ॥

३४

इति श्रीमहापुराणे पात्रे भूमिखण्डे वैनोपाल्याने गुरुतीर्थे नाहुषेऽष्टोत्ररशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—८४२३

अथ नवाधिकशततमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उचाच—

प्रणिष्ट्य महात्मानं वसिष्ठं तपतां वरम् । अरण्यं निर्जगामाथ वाणपाणिभनुर्धरः ॥ १
 एणस्य मांसं सुविपाच्य भोजितं बालस्तया रक्षित एव बुद्ध्या ।
 आयोः सुपुत्रः सगुणः सरूपो देवोपमो देवगुणैश्च युक्तः ॥ २

* एतच्छिहान्तर्गतः पाठः, छ. एुस्तकस्थः ।

१ क. स. ढ. च. छ. स. ड. ढ. °स्वा तपोव° । २ छ. ढ. तपस्विनी । ३ घ. छ. ट. ठ. ड. °ति महाबलः । दे° ।
 ४ द. °दृष्टिर्महा° । ५ क. स. ढ. च. छ. स. ड. ढ. °रैः । त्वं तु सुश्रावितो व° । ६ क. स. घ. ढ. च. छ. स. ड. ढ.
 °र्य त्वमिन्दुमतीं प्रवोधय । नि° । ७ क. स. घ. ढ. च. छ. स. ट. ड. विष्णुरुक्षाच । ८ क. स. ढ. च. छ. स. ड. ढ.
 आमन्त्र्य ।

तेनैव मांसेन सुर्संस्कृतेन मृष्टेन पकेन रसानुगेन ।

तपेष दैत्यं परिभाष्य सूदो उष्टुं सुहर्षेण व्यभोजयत्तदा ॥

प्रभुजे दानवो मांसं रसेनाक्तं सुचानुना । हर्षेणापि समाविष्टो जगामाशोकसुन्दरीम् ॥

गामुवाच ततस्तुर्णं कांपोपहतचेतनः । आयोः पुत्रो मया भद्रे भक्षितः पतिरेव ते ॥

गामेव भज चार्वाङ्गि भुड्क्ष्व भोगान्पनोनुगान् । किं करिष्यासि तेन त्वं मानुषेण गतायुषा ॥

इवाच तद्वचः श्रुत्वा शिवकन्या यैशस्त्विनी । भर्ता मे दैवतैर्दत्तो अमरो दोषवर्जितः ॥

एस्य मृत्युर्न वै दृष्टे दैवैरपि महात्मभिः । एवमार्कण्डं तद्वाक्यं दानवो दुष्टचेष्टितः ॥

गामुवाच विशालाक्षीं प्रहस्यैव पुनः पुनः । अद्यैव भक्षितं मांसमायुपुत्रस्य सुन्दरि ॥

नातमात्रस्य बालस्य नहुषस्य दुरात्मनः । एवं त्वाकण्डं सा वाक्यं कोणं चके सुदारुणम् ॥

गोवाच सत्यसंस्था सा तपसा भाविता पुनः । तप एवं मया तप्तं मनसा नियमेन वै ॥

आयुसूनुश्चिरायुश्च स सत्येन भविष्यति । इतो गच्छ दुराचार यदि जीवितुमिच्छसि ॥

अन्यथा त्वामहं शप्त्ये पुनरेव न संशयः । एवमार्कण्ठितं तस्याः सूदेन वृपतिं प्रति ॥

परित्यज्य महाराजब्रेतामन्यां समाश्रय । सूदेन प्रेषितो दैत्यः स हुण्डो दानवाधमः ॥

नेर्जगाम त्वरायुक्तः स स्वां भार्यां प्रियां प्रति । चेष्टितं नैव जानाति दास्या सुदेन यत्कृतम् ॥

तस्यै निवेदितं सर्वं प्रियायै वृत्तपेव च ॥

सूत उवाच—

अशोकसुन्दरी सा च महता तपसा किल ॥

१६

दुःखशोकेन संतप्ता कृशीभूता तपस्त्विनी । चिन्तयन्ती प्रियं कान्तं तं ध्यायति पुनः पुनः ॥

किं न कुर्वन्ति वै दैत्या उपायैर्विविधैरपि । उपायज्ञाः सदा बुद्ध्या हुण्पायेनापि सर्वदा ॥

वर्तन्ते दनुजश्चेष्टा नानाभावैः सुसंपदा । यथोपायेन वेगेन हृताऽहं पापिना पुरा ॥

तथा स घातितः पुत्र आयोश्चैव भविष्यति । यं दृष्ट्वा दैवयोगेन भवितारमनामयम् ॥

उद्यमेनापि पश्येत किंवा नश्यति वा न वा । किंवा स उद्यमः श्रेष्ठः किंवा तत्कर्मजं फलम् ॥

भाविभावः कथं नश्येत्ततो वेदः प्रतिष्ठति । विशेषो भावितां दंतैः स कथं चान्यथा भवेत् ॥

एवं सा तु महाभागा चिन्तयन्ती पुनः पुनः । विद्युद्धरः किंनरस्तु बृहद्वंशो महात्मुः ॥

एतन्मध्ये महाकायः पक्षाभ्यां हि विवर्जितः । द्विभुजो वंशहस्तश्च हारकङ्कणशोभितः ॥

दिव्यगन्धानुलिपाङ्गो भार्यया सह चाऽगतः । तामुवाच निरानन्दां स सुतां शंकरस्य हि ॥

किं त्वं चिन्तयसे देवि विद्धि विद्युद्धरं हि माम् । किंनरं विष्णुभक्तं त्वां प्रेषितं देवसत्त्वमैः ॥

दुःखमेवं न कर्तव्यं भवत्या नहुपं प्रति । हुण्डेन पापचारेण वधार्थं तस्य धीमतः ॥

कृतमेवाखिलं कर्म हृतश्चाऽयुसुतः शुभे । स तु वै रक्षितो देवैरुग्मायैर्विविधैरपि ॥

हुण्ड एवं विजानाति आयुपुत्रो हतो मया । भक्षितस्तु विशालाक्षि इति जानाति सुव्रते ॥

भवतीं श्रावयित्वा तु गतोऽसौ दानवाधमः । स्वेन पूर्वविपाकेन पुण्यस्यापि महायशाः ॥

पूर्वजन्मार्जितेनैव तव भर्ता स जीवति । पुण्यस्यापि बलेनैव येषामायुर्धिनिर्मितम् ॥

१ ड. 'दो दैवान्वयमायुसुतस्य तस्य । बु' । छ. 'दो दैवानुगमायुसुतस्य राजन् । बु' । २ क. ख. घ. ढ. च. छ. स. ड. कालोपै । ३ क. ख. ढ. च. छ. स. ड. तपस्त्विनी । ४ क. ख. ढ. च. छ. स. ड. हुण्डः पापचेतनः ।

५ क. ख. घ. ढ. च. छ. स. ट. ढ. द. हुण्डमेना' ।

स्वर्जितस्य महाभागे नाशमिच्छति घातुकः । हृतमाना महापापाः परतेजोविदूषकाः ॥	३२
तेषामयो विनाशाय प्रवृत्तं हि दिने दिने । नानाविशैरूपायैस्ते विषशस्त्रादिभिस्ततः ॥	३३
हन्तुमिच्छन्ति तं पुण्यं पुण्यकर्मभिरक्षितम् । पापिनश्चैव हुण्डाद्या मोहनस्तम्भनादिभिः ॥	३४
पीडयन्ति दुराचारा नानाभेदैर्बलावलैः । सुकृतस्य प्रयोगेण पूर्वजन्मार्जितेन वा ॥	३५
पुण्यस्यापि महाभागे पुण्यवन्तं च रक्षितम् । विफलत्वं प्रयान्त्येव उपायाः पापिभिः कृताः ॥	३६
यश्चत्राणि मन्त्राश्च शस्त्राग्रिविषबन्धनाः । रक्षयन्ति महात्मानं देवपुण्यैः सुरक्षितम् ॥	३७
कर्तारो भस्मतां यान्ति स वै तिष्ठति पुण्यभाक् । आयुपुत्रस्य वीरस्य रक्षका देवताः शुभे ॥	३८
पुण्यस्य संचयं सर्वं तपसां निधिमेव च । तस्माच्च रक्षितो वीरो नहुषो बलिनां वरः ॥	३९
सत्येन तपसाऽनेन पुण्यैश्च संयर्मदैर्मैः । मा कृथा दारुणं दुःखं मुश्च शोकमकारणम् ॥	४०
स हि जीवति धर्मात्मा मात्रा पित्रा विना वने । तपोवने वसत्येकस्तपस्त्रिभिरलङ्कृतः ॥	४१
वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो धनुर्वेदस्य पारगः । विराजते शशी यदृत्स्वकलाभिः सुतेजसा ॥	४२
तर्थो विराजते सोऽपि स्वकलाभिः सुमःयमे । विद्याभिश्च महापुण्यैस्तपोभिर्विधैस्तथा ॥	४३
राजते परवीरग्रो रिपुहा सुखद्वयः । हुण्डं निहत्य दैत्येन्द्रं त्वामेवं हि प्रलप्स्यते ॥	४४
त्वया सार्थं क्लिया चैव पृथिव्यामेकभूपतिः । भविष्यति महायोगी यथा स्वर्गे तु वासवः ॥	४५
त्वं तस्मात्प्राप्यस्ये भद्रे सुपुत्रं वासवोपमम् । यथातिं नाम धर्मज्ञं प्रजापालनतपरम् ॥	४६
तथा कन्याशतं चापि रूपोदार्थगुणान्वितम् । यासां पुण्यैर्महाराज इन्द्रलोकं प्रयास्यति ॥	४७
इद्वत्वं भोक्ष्यते देवि नहुषः पुण्यविक्रमः । यथातिनाम धर्मात्मा आत्मजस्ते भविष्यति ॥	४८
[*प्रजापालो महाराजः सर्वजीवदयापरः] । तस्य पुत्रास्तु चत्वारो भविष्यन्ति महौजसः ॥	४९
वलवीर्यंगुणोपेता धनुर्वेदस्य पारगाः । प्रथमस्तुवेसुर्नाम पुरुर्नाम द्वितीयकः ॥	५०
उरुर्नाम तृतीयस्तु चतुर्थो वीर्यवान्यदुः । एवं पुत्रा महावीर्यस्तेजस्विनो महाबलाः ॥	५१
भविष्यन्ति महात्मानः सर्वतेजःसमन्विताः । यदोश्चैव सुता धीराः सिंहतुल्यपराक्रमाः ॥	५२
तेषां नामानि भद्रे ते शृणु मे गदतः शुभे । भोजश्च भीमकथापि अन्यकः कुञ्जरस्तथा ॥	५३
वृष्णिनाम सुधर्मात्मा सत्याधारो भविष्यति । पष्टस्तु श्रुतसेनश्च श्रुताधारश्च सप्तमः ॥	५४
कालदंष्ट्रो महावीर्यः समरे कालजिद्धली । यदोः पुत्रा महावीर्या यादवाख्या धंरातले ॥	५५
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च भविष्यन्ति धरातले । एवं नहुपवंशो वै तत्र देवि भविष्यति ॥	५६
दुःखमेव परित्यज्य स्थीयतामयुना सुखम् । समेष्यति महाप्राङ्गस्तव भर्ता शुभानने ॥	५७
निहत्य दानवं हुण्डं त्वामेवं परिणेष्यति । दुःखजातानि सोष्णानि नेत्राभ्यां हि पतन्ति च	५८
अशूणि चेन्दुमत्याश्च संमार्जयति मानदः । आयोश्च दुःखम् ृत्य स्वकुलं तारयिष्यति ॥	५९
सुखिनं पितरं कृत्वा प्रजापालो भविष्यति । एतत्रे सर्वमाख्यातं देवानां कथनं शुभे ॥	
दुःखशोकं परित्यज्य सुखेन परिवर्तय ॥	६०

* एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. ड. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ड. च. श. ड. ठ. ३८ । कौचयाभिः कुविद्याभिर्मैहै । २ ड. ३८ शुपायैः सै । ३ क. ख. ड. च. श. स. ड. ठ. ३८स्त्रिपरिपालितः । ४ क. ख. घ. ड. च. श. स. ट. ठ. ड. ३८था स हि महाप्राङ्गः कलाभिः शृणु सुन्दरि । निः । ५ क. ख. घ. ड. च. श. स. ट. ठ. ड. ३८भिर्यशसा तदा । रा० । छ. ३८निर्यशसा सदा । रा० । ६ ड. ३८सैं सुतैर्मै । ७ क. ख. घ. च. श. स. ट. वरानने । ८ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. सहस्रशः ।

अशोकसुन्दर्युवाच—

[**कदा होत्यति मे भर्ता विहितो दैवतैर्यादि । सत्यं बदस्व धर्मङ्ग यम सौरूयं प्रवर्धय ॥ ६१
शीघ्रं द्रक्ष्यसि भर्तारं त्वपेव शृणु सुन्दरि । एवमुक्त्वा जगामाथ गन्धर्वो विबुधालयम् ॥ ६२
अशोकसुन्दरी चापि तपस्तेपे हि तत्र वै । कार्यं क्रोर्धं परित्यज्य लोभं चापि शिवात्मजा ॥ ६३
इति श्रीमहागुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाख्याने गुरुतीर्थे नाहुषे नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टप्रकाशः—८४८६

अथ दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उवाच—

आपन्त्य च मुनीन्सर्वान्वसिष्ठं तपतां वरम् । समुत्सुको गन्तुकामो नहुषो दानवं भ्रति ॥ १
ततस्ते मुनयः सर्वे वसिष्ठाश्वास्तपौधनाः । आशीर्भिरभिनन्दैनमायोः पुत्रं महाष्ठलम् ॥ २
आकाशे देवताः सर्वा जग्नुर्वै दुन्दुभीन्मुदा । पुष्पद्वाण्ठं प्रचकुश्च नहुषस्यापि मूर्धनि ॥ ३
अथ देवः सहस्राक्षः सुरैः सार्थं समागतः । ददौ शक्त्वाणि चाक्त्वाणि [+ सूर्यतेजोपमानि च] ॥ ४
देवेभ्यो नृपशार्दूलो जग्नुहे द्विजसत्तमाः । तानि दिव्यानि चाक्त्वाणि दिव्यरूपोपमोऽभवत्] ॥ ५
अथ ते मुनयः सर्वे सहस्राक्षमथाश्ववत् । स्यन्दनो दीयतामस्मै नहुषाय सुरेश्वर ॥ ६
मुनीनां मतमाङ्गाय वज्रपाणिः स सारथिम् । आहूय मातलिं चापि हादिदेश सुराधिपः ॥ ७
एनं गच्छ महात्मानं युज्यतां स्यन्दनेन वै । सध्वजेन महात्मानं समरे नृपनन्दनम् ॥ ८
स चोवाच सहस्राक्षं करिष्ये तत्र शासनम् । एवमुक्त्वा जगामाऽशु शायुषुत्रं रणोद्यतम् ॥ ९
राजानं प्रत्युवाचाथ देवराजेन भाषितम् । विजयी भव धर्मेण रथेनानेन संगरे ॥ १०
इत्युवाच सहस्राक्षस्त्वामेव नृपतीश्वर । जहि त्वं दानवं संख्ये हुण्डं वै पापचेतनम् ॥ ११
एवमाकर्ण्य राजेन्द्रः सानन्दपुलकोद्भवः । प्रसादादेवराजस्य वसिष्ठस्य महात्मनः ॥ १२
दानवं सूददिव्यामि समरे पापचेतसम् । देवानां च विशेषेण यम मायाप्रचारिणम् ॥ १३
एवमुक्ते शुभे वाक्ये नहुषेण महात्मना । अथाऽयातः स्वयं विष्णुः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ १४
स्वचक्राचक्रमुत्पाद्य सूर्यविम्बोपमं महत् । ज्वलता तेजसा दीप्तं सुवृत्तान्तं शुभावहम् ॥ १५
नहुषाय ददौ देवो हर्षणे महता किल । तस्मै शूलं ददौ शंभुः सुतीक्ष्णं तेजसाऽन्वितम् ॥ १६
तेन शूलवरेणासौ शोभते समरोद्यतः । [*द्वितीयः शंकरश्वायं त्रिपुरग्नो यथा प्रभुः] ॥ १७
ब्रह्माखं दत्तवान्ब्रह्मा वरुणः पाशमुत्तमम् । [+ चन्द्रतेजःप्रतीकाक्षं जलजं नालसंगतम्] ॥ १८
वज्रमिन्दस्तथा शक्तिं वायुश्वापं समार्गणम् । आग्रेयाखं तथा वहिर्ददौ तस्मै महात्मने ॥ १९

*एतच्छिहान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ङ. ढ. च. छ. श. ट. ठ. ड. द. पुस्तकस्थः +एतच्छिहान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ङ. ढ. च. छ. श. ट. ठ. ड. द. पुस्तकस्थः । * एतच्छिहान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ङ. ढ. च. छ. श. ट. ठ. ड. द. पुस्तकस्थः । + एतच्छिहान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ङ. ढ. च. छ. श. ट. ठ. ड. द. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ङ. ढ. च. छ. श. ट. ठ. ड. सूत । २ ग. घ. ङ. ढ. च. छ. श. ट. ठ. ड. 'कोऽभवद्युषुहं हन्तु वै दानवाधमम् । त० ।
३ क. ख. ङ. ढ. च. छ. श. ट. ठ. ड. 'पोमलाः । आ० । ४ क. ख. ङ. ढ. च. छ. श. ट. ठ. ड. देवताः । ५ क. ख. ङ. ढ. श. ट. ठ. ड.
देवानां । ६ क. ख. घ. ङ. ढ. च. छ. श. ट. ठ. ड. महापाहं ।

शक्ताण्यस्माणि सर्वाणि दिव्यानि विविधानि च । ददुर्देवा महात्मानस्तस्मै राष्ट्रे महौजसे ॥२०
कुञ्जल उवाच—

अथ आयुमुतो वीरो दैवतैः परिमानितः ॥

२१

आशीर्भिन्नोन्दितश्चापि मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः । आरुरोह रथं दिव्यं भास्वरं रत्नभूषितम् ॥ २२

[*घट्टारवैः प्रणदन्तं क्षुद्रघणटासमाकुलम्] । रथेन तेन दिव्येन शुश्रुभे नृपनन्दनः ॥

२३

दिवि मार्गे यथा सूर्यस्तेजसा स्वेन वै किल । [†प्रतपस्तेजसा तद्वैत्यानां मस्तकेषु सः] ॥ २४

जगाम शीर्षं वेगेन यथा वायुः सदागतिः । [*यत्रासौ दानवः पापस्तिष्ठते स्वगणैर्युतः] ॥

२५

तेन मातलिना सार्धं वाहकेन महात्मना ॥ †

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाख्याने गुरुतर्थे नाहुषे दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टज्ञाः—८५११

अथेकादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उवाच—

[*निर्गच्छमाने समरे च वीरे नहुषे हि तस्मिन्सुरराजतुल्ये ।

सकौतुका मङ्गलगीतयुक्ताः स्त्रियस्तु सर्वाः परिजग्मुत्र ॥

१

देवतानां वरा नार्यो रम्भाद्यप्सरसस्तदा । किंनर्यः कौतुकोत्सुक्यो जगुः स्वरेण सत्तम्] ॥

२

गन्धर्वाणां तथा नार्यो रूपालैकारसंयुताः । कौतुकेन गतास्तत्र यत्र राजा स तिष्ठति ॥

३

पुरं महोदयं नाम हुण्डस्यापि दुरात्मनः । नन्दनोपवनै[+ दिव्यैः सर्वत्र समलंकृतम् ॥

४

सप्तकशायुतैर्गेहैः कलशैरुपशोभितैः । सोपानकैर्महादण्डैः शोभमानं पुरोत्तमम् ॥

५

कैलासशिखराकारैः सोब्रतैर्दिव्याश्रितैः । सर्वश्रियाऽन्वितैः] दिव्यैर्ब्राजमानं गृहोत्तमैः ॥

६

वनैश्वेषोपवनैर्दिव्यैस्तडागैः सागरोपमैः । जलपूर्णैः सुशोभैस्तु पर्यै रक्तोत्पलान्वितैः ॥

७

महारवप्रकाशैश्च शट्टालकशतैरपि । परिखाभिः सुपूर्णाभिर्जलशब्दैः सुशोभितम् ॥

८

अग्न्यैश्वैव महारवीर्जिश्वैव विराजितम् । सुनारीभिः समाकीर्णे पुरुषैश्च महाप्रभैः ॥

९

नानाप्रभावैर्दिव्यैश्च शोभमानं महोदयम् । राजश्रेष्ठो महावीरो नहुषो दद्वये पुरम् ॥

१०

पुरप्रान्ते वनं दिव्यं दिव्यवृक्षरूपलंकृतम् । तद्विवेश महावीरो नन्दनं हि यथाऽमरः ॥

११

रथेन सह धर्मात्मा तेन मातलिना सह । प्रविष्टः स तु राजेन्द्रो वनमध्ये सरित्तटे ॥

१२

तत्र ता रूपसंयुक्ता दिव्या नार्यः समागताः । गन्धर्वा गीततत्त्वज्ञा जगुणीर्तैर्षोत्तमम् ॥

१३

सूताश्च मागधाः सर्वे तं स्तुवन्ति नरोत्तमम् । शुश्राव गीतं मधुरं नहुषः किनरोरितम् ॥

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाख्याने गुरुतर्थेष्यने नाहुष एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टज्ञाः—८५२४

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. ढ. ड. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. ढ. ड. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठो घ. छ. ट. ठ. पुस्तकस्थः । † एतस्मात्पादकं ‘निर्गच्छमाने मुनिदेवदृढैर्दृष्टे नृपेन्द्रं बलवीर्योक्तिवदम् । इत्योपमं विष्णुसमं सुसंख्ये वधाय हुण्डस्य समुत्सुकं तम्’ । इत्यधिकं क. स. घ. छ. च. छ. ट. ठ. ढ. ड. पुस्तकस्थु । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. ढ. ड. पुस्तकस्थः । † एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. घ. छ. च. छ. स. ट. ठ. पुस्तकस्थः ।

अथ द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उवाच—

तदेव गानं च सुराङ्गनांभिर्गाति समाकर्ष्य च गीतकैर्षुवैः ।
समाकुला चापि बभूव तत्र सा शंभुपुत्री परिचिन्तयाना ॥ १
आसनात्मर्णयुत्थाय महोत्साहेन संयुता । तूर्णं गता वरारोहा तपोबलसमन्विता ॥ २
तं दृष्टा देवसंकाशं दिव्यैलक्षणसंयुतम् । दिव्यगन्धानुलिपाङ्गं दिव्यमालाभिशोभितम् ॥ ३
दिव्यैराभरणैर्वर्त्मैः शुभे नृपनन्दनः । [**दीसिमांश्च यथा सूर्यो दिव्यलक्षणसंयुतः ॥ ४
किंवा देवो महाप्राज्ञो गन्धर्वो वा भविष्यति । किंवा नागसुतः सोऽयं किंवा विद्याधरो भवेत् ॥ ५
देवेषु नैव पश्यामि कुतो यक्षेषु जायते । अनया लीलया देवः सहस्राऽपि जायते ॥ ६
शंभुरेव भवेत्किंवा किंवा चायं मनोभवः । किंवा पितुः सखा मे स्यात्पौलस्त्योऽयं धनाधिषः] ॥ ७
एवं समौलोकयन्ती बलरूपगुणान्वितम् । समेत्य तं सखीभिस्तु रम्भाद्याभिः स्थिताऽभवत् ॥ ८
इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाख्याने गुरतीर्थे द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—४५३२

अथ त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

रम्भोवाच—

तप एतत्परित्यज्य किमालोकयसे शुभे । मनः संरक्ष वै साध्व पुरुपस्य विचिन्तनात् ॥ १
अशोकसुन्दर्युवाच—

मनस्तपसि लीनं मे नहुषस्यापि काम्यया । न वै चालयितुं शक्यं देवैरपि सहेभरैः ॥ २
एनं दृष्टा मैहाभागे मनो मे चलते भृशम् । रन्तुमिच्छाम्यहं गत्वा एवमुक्तण्ठतां गतम् ॥ ३
एवं विपर्यशाऽस्तीन्पनसो मे वरानने । तन्मे त्वं कारणं ब्रह्म तवास्ति ज्ञानमुत्तमम् ॥ ४
आयोः पुत्रस्य भार्याऽहं देवैः सृष्टा र्महात्मनः । कस्मान्मे धावते चेत उत्सुकं रन्तुमेव च ॥ ५

रम्भोवाच—

सर्वेष्वेषं महाभागे देहरूपेषु भामिनि॑ । वसत्यात्मा स्वयं ब्रह्म ज्ञानरूपः सनातनः ॥ ६
यद्यपि प्रकृतेर्भावैरिद्वैरपकारिभिः । मोहपाशशर्तैवद्वस्तथा सिद्धस्तु र्षवदा ॥ ७
प्रकृतिनैव जानाति तां वै वैज्ञानिकं कलाम् । अयं शुद्धस्तु धर्मज्ञ आत्मा वेत्ति च मुन्दरि ॥ ८

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. स. ढ. ठ. पुस्तकस्थः ।

१ घ. छ. ट. ढ. °नामिः स्तोत्रं सुपुण्यं परिचारणेरितम् । तमेव गायन्ति सुगीतकैस्तु शंभोस्तु पुत्री । २ क. ख.
घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. ढ. ठ. °व्यरूपसमप्रभम् । ३ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. ढ. ठ. °माचिन्तयतीव यावत्स-
विस्तरं रूपगुणान्विता सा । समेत्य रम्भा सुमहासखीभिरुवाच तां शम्भुपुत्रां प्रहस्य ॥८॥ ४ क. ख. घ. ड. च. छ. स.
ट. ठ. ढ. ठ. °भे । तपसः क्षरणं स्यादै पुँ । ५ ढ. महाभार्या । ६ ढ. शुभे । ७ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. ढ. ठ.
°हि यद्यस्ति । ८ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. ढ. ठ. महात्माभिः । ९ क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. ढ. ठ. °व
हि सत्वेषु घटरूँ । १० ग. ज. अ. ट. °गि । वासनात्मा स्वयं ब्रह्माक्षानरूपस्य चाऽत्मनः ।

गच्छस्यपि मनस्ताप एनं दृष्टा महामतिम् । पापमेवं परित्यज्य सत्यमेव प्रधावति ॥ ९
 भर्तोऽयमायुग्रस्ते तत्सत्यं च न संशयः । अन्यं दृष्टा विशक्षेत पुरुषं पापलक्षणम् ॥ १०
 [**एवं विधिः कृतो देवैः सत्यपाशेन बन्धितः । अस्यास्तु शायुपुत्रोऽपि भर्तृत्वमुपयास्यति ॥ ११
 एवमाकर्णितं भद्रे शात्वानं चापि सुन्दरि ।] तं दधुवं सत्यसंपत्तो विज्ञानात्मा स्वयं स्थितः १२
 अन्यं भावं न जानाति शायुपुत्रं च विन्दति । प्रकृतिर्नैव ते देवि हेनं जानाति चाऽऽगतम् १३
 एवं शात्वा प्रधानात्मा तवायैव प्रधावति । आत्मा सर्वं प्रजानाति आत्मा देवः सनातनः ॥ १४
 स्वयमेव नरेन्द्रोऽयं नहुषो नाम वीर्यवान् । तस्माद्गच्छति चेतस्ते सत्यबन्धं विशिष्यते ॥ १५
 आयोः सुतं परिज्ञाय अन्यं चैव न गच्छति । एतत्ते सर्वमारुद्यातं शाश्वतं त्वन्मनोगतम् ॥ १६
 हुण्डं हृत्वा महाघोरं समरे दानवाधमम् । त्वां नयिष्यति स्वस्थानपायोश्च गृहमुत्तमम् ॥ १७
 हृतो दैत्येन वीरेन्द्रो निजपुण्येन शोषितः । [† बाल्यात्पभृति वीरेन्द्रो वियुक्तः स्वजनेन वै ॥ १८
 पितृमातृविहीनस्तु गतो वृद्धिं महावने । यास्यत्येव पितुर्गेहं त्वयैव सह सांप्रतम् ॥ १९
 एवमाभाषितं श्रुत्वा रम्भायाः शिवनन्दिनी । हर्षेण महताऽविष्टा तामुवाच तैपस्विनी ॥ २०
 अथमेव स धर्मात्मा मम भर्ता सुवीर्यवान् । मनो मे धावतं सत्यं कामाकुलितविद्वलम् ॥ २१
 नास्ति चित्तसमो देवो यो जानाति सुनिश्चितम् । सत्यमेतन्मया दृष्टं सुचित्रं चारुहासिनि ॥ २२
 मनोभवसमानं तु पुरुषं दिव्यलक्षणम् । न(प)धावत्यातिभावेन एनं दृष्टा यथा सखि ॥ २३
 तथा न धावते भद्रे पुंसमन्यं न मन्यते । एवं गन्तव्यमावाभ्यां सखीभिर्गृहमेव हि ॥ २४
 एवमाभाष्य सा रम्भां गमनायोपचक्रमे । गमनायोत्सुकां शात्वा नहुषस्यान्तिकं प्रति ॥
 तामुवाच ततो रम्भा कस्मादेवि न गम्यते ॥ २५

सूत उवाच—

सख्या च रम्भया सार्धं नहुषं वीरलक्षणम् । तस्यान्तिकं तु संप्राप्य प्रेषयामास तां सखीम् ॥ २६
 एनं गच्छ महाभागे नहुषं देवरूपिण्यम् । कथयस्व कथामेतां तवार्थं आगता यतः ॥ २७
 एवं सखि करिष्यामि सुप्रियं तव सुत्रते । एवमुक्त्वा गता रम्भा नहुषं राजनन्दनम् ॥ २८
 चापैवाणधरं वीरं द्वितीयमिव वासवम् । प्रत्युवाच गता रम्भा सख्या वचनमुत्तमम् ॥ २९
 आयुपुत्र महाभाग रम्भाऽहं समुपागता । शिवस्य कन्यया वीरं तपस्यन्त्या प्रयोजिता ॥ ३०
 त्वदर्थं देवदेवेन उमया दिव्यया पुरा । भार्यारत्नं वने सुष्टुं श्रेष्ठं लोकेषु वुर्लेभम् ॥ ३१
 दुष्प्राप्यं च नरश्रेष्ठदेवैः सेन्द्रैस्तपोधनैः । गन्धवैः पञ्चगैः सिद्धैश्चारणैः पुण्यलक्षणैः ॥ ३२
 स्वयमेव समायातं तवार्थं शृणु सांप्रतम् । रुदीरत्नं च महाप्राङ्म प्रकृष्टं पुण्यनिर्मितम् ॥ ३३
 अशोकसुन्दरी नाम तवार्थं तपसि स्थिता । अत्यर्थं तु तपस्तम् भवन्तमिच्छते सदा ॥ ३४
 एवं शात्वा महाप्राङ्म भजमानां भजस्व हि । त्वद्वते सा वरारोहा पुरुषं नैव याचते ॥ ३५
 नहुषेण तयोर्कं तु श्रुत्वा तथाऽवधारितम् । प्रत्युत्तरं ददौ चाथ रम्भे मे श्रूयतां वचः ॥ ३६
 [**ततु सर्वे विजानामि यत्त्वयोक्तं ममाग्रतः । ममाग्रे कथितं पूर्वे वसिष्ठेन महात्मना ॥ ३७

* एतच्छिह्नान्तर्गतः पाठो घ. ट. ठ. ड. पुस्तकस्यः । † एतच्छिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. घ. ड. च. छ. श. ट. ठ. ड. ढ. द. पुस्तकस्यः । * एतच्छिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. घ. ड. च. छ. श. ट. ठ. ड. ढ. द. पुस्तकस्यः ।

१ क. स. ग. तद्रावसं । २ ड. एन । ३ घ. ट. ठ. ड. सपुत्रजाम् । ४ क. स. घ. ड. च. छ. श. ट. ठ. ड. तेऽल्यर्थ का० । ५ ग. घ. ज. ट. ठ. विस्तरं । ६ ट. कुञ्जल । ७ घ. च. श. ट. ठ. ड. °पतूणध० ।

सर्वमेव विजानामि शस्यास्तु तप उत्तमम् ।] भूयतां वचनं रम्भे येन सौरुद्यं भविष्यति ॥ ३८
 अहत्वा दानवं हुण्डं न गच्छामि वैरानने । सर्वमेतत्सुष्टुतान्तमहं जानामि चैव हि ॥ ३९
 ममार्थं तव संभूतिस्तप आचरितं त्वया । मम भार्या न संदेहो भवती विधिना कृता ॥ ४०
 ममार्थं निश्चयं कृत्वा तप आचरितं त्वया । हृता तस्मैहुपायेन भवती नियमस्थिता ॥ ४१
 सूतिशृष्टादृढं तेन दानवेनाधमेन च । बालभावस्थितो देवि पितृमातृविनाकृतः ॥ ४२
 तस्माच्चं तु इनिष्यामि [*हुण्डं तं दानवाधमम् । पश्चात्वामुपनेष्येऽहं] वसिष्ठस्याऽश्रमं प्रति ॥
 एवं कथयं भद्रं ते रम्भे मतिप्रकारिणीम् । एवं विसञ्जिता तेन सत्वरं सा गता पुनः ॥ ४४
 अशोकसुन्दरीं देवीं कथयामास तस्य च । समासेन तथा सर्वं रम्भा सा द्विजसत्तम ॥ ४५
 अशोकसुन्दरी बाला शवधार्यं सुभाषितम् । नहुषस्यापि वीरस्य हर्षेण च समाविता ॥ ४६
 तस्यौ तत्र तया सार्थं स्वसख्या रम्भया तदा । भर्तुश्च कीदृशं वीर्यमिति पश्याम्यहं स्थिता ४७

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमितरणे वेनोपास्याने गुरुतीर्थे नादुषे श्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्काः—८५७९

अथ चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उवाच—

अथ ते दानवाः सर्वे हुण्डस्य परिचारकाः । नहुषस्यापि संबादं रम्भायाः शुश्रुतुस्तदा ॥ १
 आचचक्षुश्च ते हुण्डं दैत्येन्द्रं सर्वमेव तत् । तमाकर्ण्य स चुक्रोर्धं दूतं वाक्यमथाब्रवीत् ॥ २
 गच्छ दृृतं ममाऽदेशात्त्वमेवं तं समाचर । संभाषते तया सार्थं पुरुषः शिवकन्यया ॥ ३
 स्वामिनिर्देशमाकर्ण्य जगाम लेघु दानवः । विविक्ते नंहुषं वीरमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४
 [+रथेन साख्यसूतेन दिव्येन परितिष्ठसि । धनुषा दिव्यबाणैस्तु सभायां हि भयंकरः ॥ ५
 कस्य केन सुकार्येण प्रेषितः केन वै भवान् ।] अनया रम्भया तेऽध्याप्यनया शिवकन्यया ॥ ६
 किमुक्तं तत्स्फुटं सर्वं कथयस्व ममाग्रतः । हुण्डस्य देवमर्दस्य न विभेति भवान्कथम् ॥ ७
 एतन्मे सर्वमाचक्ष्य यदि जीवितुमिच्छसि । सद्यो गच्छात्र मा तिष्ठ दुःसहो दानवाधिपः ॥ ८

नहुष उवाच—

योऽसावायुर्वली राजा सप्तद्विषयिपः प्रभुः । तस्य मां तनयं विद्धि सर्वदैत्यविनाशनम् ॥ ९
 नहुषं नाम विख्यातं देवब्राह्मणपूजकम् ॥ १०
 हुण्डेनापहृतं वाल्ये स्वामिना तत्र मानद । सेयं कन्या शिवस्यापि दैत्येनापहृता पुरा ॥ १०
 घोरं तपश्चरत्येषा हुण्डस्यापि वधाय च । योऽहमादौ हृतो बालस्त्वयाऽयोः सूतिकागृहात् ॥ ११
 दास्या अपि करे दत्तः सूदस्यापि दुरात्मना । वधार्थं श्रूयतां पाप सोऽहमद्य समागतः ॥ १२

* एनविहान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. श. ट. पुस्तकस्थः । + एताच्छहान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ह. च. छ. श. ट. ठ. ड. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ड. च. छ. श. ट. पापं । २ छ. वराहनाम् । ३ क. ख. घ. ड. च. छ. श. ट. स्मात्सुपायेन । ४ क.
 ख. घ. ड. च. छ. श. ट. ठ. ड. द. सूत् । ५ क. ख. घ. ड. च. छ. श. ट. ठ. ड. द. पापाः । ६ क. ख. ड. च. छ.
 श. ट. घ विशठं वां । ७ क. ख. घ. ड. च. छ. श. ट. ठ. ड. द. वीर । ८ छ. शाज्जानीहि पुरुषं हि तम् । सं ।
 ९ ड. तत्र । १० क. ख. ड. च. छ. श. ट. विशठो । ड. विशृष्टो ।

अस्यापि हुण्डैत्यस्य दुष्टस्व पापकर्मणः । अन्यांश्च दानवान्योराभयिष्ये यमसादनम् ॥ १३
 मामेवं विद्धि पापिष्ठ एवं कथय दानवम् । एवमाकर्ष्य तत्सर्वं नहुषस्य महात्मनः ॥ १४
 गत्वा हुण्डं स दुष्टात्पा आचचक्षेऽस्य भाषितम् । निशम्य तनुखारूणं त्रुक्रोध दितिजेभरः १५
 कस्मात्सूदेन पापेन तया दास्या न धातितः । यतोऽयं दृदिमायातो मया व्याधिरूपेसितः १६
 अद्यैनं धातयिष्यामि त्वनया शिवकन्यया । आयोः पुत्रं स्वलं युद्धे बाणैरेभिः शिलाशितैः ॥ १७
 एवमुक्त्वा विचिन्त्यैव सारथिं वाक्यमब्रवीत् । योजय स्यन्दनं त्वं मे वाजिभिः साधुभिः मुमैः ॥ १८
 सेनाध्यक्षं समाहूय इत्युवाच ईषाऽन्वितः । सज्यतां यथ सैन्यं त्वं शूराशागाम्बकल्पय ॥ १९
 सारोहैस्तुरगान्योज पताकाध्वजचामरैः । चतुरङ्गं बलं मेऽद्य योजयस्व हि सत्वरम् ॥ २०
 एवमाकर्ष्य तत्स्य हुण्डस्यापि भवं लघु । सेनाध्यक्षो महाप्राङ्मः सर्वं चक्रे यथाविधि ॥ २१
 चतुरङ्गेण तेनासौ बलेन महताऽऽवृत्तः । जगाय नहुवं वीरं चापवाणधरं रणे ॥ २२
 इन्द्रस्य स्यन्दने युक्तं सर्वशङ्खभृतां वरम् । उद्यतं समरे वीरं दुरापं देवदानवैः ॥ २३
 पश्यन्ति गगने देवा विमानस्था पहौजसः । तेजोज्वालासमाकीर्णं दिविस्थमिव भास्करम् ॥ २४

सूत उवाच—

अथ ते दानवाः सर्वे वृषुसं शरोत्तमैः । खद्गैः पाशैर्यहाशूलैः शक्तिभिश्च परभैः ॥ २५
 युग्मुः संयुगे तेन नहुषेण महात्मना । संरम्भाद्वर्जयानास्ते यथा मेर्यो गिरौ तथा ॥ २६
 तद्विकर्मं सम्यालोक्य आयुपुत्रः प्रतापवान् । इन्द्रायुधसमं चापं विस्फार्य सगुणस्वरम् ॥ २७
 वज्रस्फोटसमः शब्दः चापस्यापि महात्मना । नहुषेण कृतो विभ्रा दानवानां भयप्रदः ॥ २८
 महता तेन शब्देन दानवाश्च चकम्पिरे । केम्पनाविष्टहृदया भग्नसत्त्वा महाहवे ॥ २९
 इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिस्त्रणे वेनोपास्थाने गुरुतीर्थे च्यवनोपास्थाने नाहुषे चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८६०८

अथ पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उवाच—

ततस्त्वसौ संयति राजपानः समुद्धतश्रापधरो महात्मा ॥

[+ यथैव कालः कुपितः स लोकान्संहर्तुमैच्छतु तथा स दानवान् ॥ १

महाशजालै रवितेजतुल्यैः सुदीसिमस्त्रिनिजधान तेजसा ॥

वायुर्यथोन्मूलयतीह पादपांस्त्वयैव राजा निजधान दानवान् ॥ २

वायुर्यथा येघचर्यं च दिव्यं संचालयेत्स्वेन बलेन तेजसा ॥

तथा स राजा शसुरांनसमस्तान्सनाशयेद्वाणवरैः सुतीक्ष्णैः ॥ ३

न शेषुदीनवाः सर्वे वाणवर्षं महात्मनः । मृताः केचिद्द्वृताः केचिष्ठाः केचिन्महाहवात् ॥ ४

+ एतचिह्नान्तर्गतः पाठो छ. पुस्तकस्यः ।

१ र. 'क्त्वा स दैत्येन्द्रः सा' । २ क. ख. रु. च. छ. स. द. समातुरः । ३ क. ख. रु. च. छ. स. द. धीरं ।
 ४ छ. 'या हवाम्बरे । त' । ५ क. ख. घ. रु. च. छ. स. ठ. रु. द. कश्मलाविं । ६ क. ख. रु. च. छ. स. द. ठ.
 'रामदोत्कटान्सना' ।

महातेऽं महाप्राङ्म विदानवशासनम् । स चुक्रोध सुपुष्टात्मा हृष्टा तं वृपनन्दनम् ॥ ५
स्थितो गत्वेदमाभाष्य तिष्ठ तिष्ठेति चाऽहवे । त्वामद्यैव नयिष्यामि आयुप्र यमान्तिके ॥ ६

नहुष उवाच—

स्थितोऽस्मि समरे पश्य त्वामहं इन्तुमागतः । अहत्वा नैव यास्यामि भवन्तं पापचेतनम् ॥ ७
इत्युक्त्वा धनुरादाय वाणानग्निशिखोपमान् । छत्रेण ध्रियमाणेन शुशुभे सोऽपि संगरे ॥ ८
इम्द्रस्य सारथि दिव्यं मातरिं वाक्यमब्रवीत् । वाहयस्व रथं मेऽय हुण्डदैत्यस्य संभुवे ॥ ९
इत्युक्त्वेन वीरेण मातरिल्लघुविक्रमः । तुरगांशोदयामास महावातरयोपमान् ॥ १०
उत्पेतुश्च ततो वाहा हंसा इवं सरोजले । छत्रेण चेन्दुवर्णेन स रथेन पताकिना ॥ ११
नभस्तलं समासाद्य यथा सूर्यो विराजते । आयुप्रस्तथा संख्ये तेजसा विक्षेपेण च ॥ १२
अथ हुण्डो रथस्थोऽपि भ्राजमानः स्वतेजसा । सर्वायुधाक्षसंयुक्तस्तदेत्सोऽव्यम्बरे स्थितः ॥ १३
उभयोर्वीरयोर्युद्धं देवविस्मयकारकम् । आसीत्तदा महाप्राङ्म दारुणं भीतिदायकम् ॥ १४
सुवाणैर्निशितैस्तीक्ष्णैः कङ्कपत्रैः शिलीपुरवैः । हुण्डेन ताढितो राजा स वाहोरन्तरे तदा ॥ १५
मैभाले पञ्चभिर्बाणैर्विद्धः कुण्डोऽभवत्तदा । [*स विद्धरु महाबाणैरथिकं शुशुभे नृपः ॥ १६
सारुणः करमालाभिरुदयंश्च दिवाकरः । रुधिरेण सुदिग्धाङ्गो हेमवाणैस्तनुस्थितैः ॥ १७
सूर्यवच्छोभते राजा पूर्ववशभसि स्थितः] । हृष्टा तु पौरुषं तस्य दानवं वाक्यमब्रवीत् ॥ १८
तिष्ठ तिष्ठ क्षणं दैत्यं पश्य मे लाघवं पुनः । इत्युक्त्वा चरणे दैत्यं जघान दशभिः शरैः ॥ १९
मुखे वाणैर्हतस्तेन मूर्छितो निपपात ह । पश्यमानैः सुरैः सर्वैः रथोपरि महावलः ॥ २०
देवैश्च चारणैः सिद्धैः कृतः शब्दः सुहर्षजः । जय जयेति राजेन्द्र शङ्खान्दध्मुः पुनः पुनः ॥ २१
स कोलाहलशब्दस्तु तुमुलो देवतेरितः । कर्णरन्ध्रं समाविष्टो हुण्डस्य मूर्छितस्य च ॥ २२
श्रुत्वा स धनुरादाय वाणपात्रीविषेषमम् । स्थीयतां स्थीयतां युद्धे न मृतोऽस्मि त्वया हतः ॥ २३
इत्युक्त्वा पुनरुत्थाय लाघवेन समन्वितः । एकविंशतिभिर्बाणैर्हुषं चाहनत्पुनः ॥ २४
एकेन मुष्टिमध्ये तु वहुभिर्जानुमध्यतः । चतुर्भिश्च महाध्वांश्च च्छत्रपेकेन चैव च ॥ २५
पञ्चभिर्मातिलिं विद्ध्वा रथनीडं तु सप्तभिः । [† ध्वजदण्डं त्रिभिस्तीक्ष्णैर्दानवः शिखिभिस्तिभिः] ॥
आदानं दानवेन्द्रस्य शरमोक्षं दुरात्मनः । लाघवं तस्य वै हृष्टा देवास्ते विस्मयं गताः ॥ २७
तस्य पौरुषमापश्य स राजा दानवेभरस् । धीरोऽसि कृतविद्योऽसि श्रूरोऽसि रणपण्डितः ॥ २८
इत्युक्त्वा दानवं तं तु धनुर्विस्फार्य भूपतिः । मार्गण्डैशभिस्तं तु विव्याध लघुविक्रमः ॥ २९
त्रिभिर्वजं प्रचिच्छेद स पपात धरातले । तुरगान्पातयामास चतुर्भिस्तस्य सायकैः ॥ ३०
एकेन च्छत्रं तस्यापि चकर्त लघुविक्रमः । दशभिः सारथिस्तस्य भेषितो यममन्दिरम् ॥ ३१
दंशनं दशभिश्चित्वा शरैश्च विदलीकृतः । सर्वाङ्गेषु च त्रिशङ्खिर्विव्याध दनुजेभरस् ॥ ३२
हताशो विरथो जातो वाणपाणिर्धनुर्धरः । अन्यधावत्स वेगेन वर्षयशिशितैः शरैः ॥ ३३
खङ्गचर्यधरो दैत्यो राजानं तमधावत । धावमानस्य हुण्डस्य खङ्गं चिच्छेद भूपतिः ॥ ३४

* एतचिहान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ड. च. छ. श. ट. ठ. र. ड. पुस्तकस्थः । † एतचिहान्तर्गतः पाठः द. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. घ. *व यथाम्बरे । छ १ । २ ड. **द्वस्त चाऽहवे स्थिं । ३ ड. ड. ड. सुवाणैः पञ्चभिर्विद्धो नहुषोऽपि पुनस्तदा । ४ छ. श. *से भाले हत् । ५ ड. *ता दुष्ट वै युं । ६ घ. ट. ड. *ैर्निशितैस्त ।

क्षुरप्रैनिशितैर्वाणीश्वर्म विच्छेद भूषतिः । अथ हुण्डः सुदुष्टात्मा समालोक्य समन्ततः ॥	३५
जग्राह मुद्ररं तूर्णं मुमोच लघुविक्रमः । वज्रवेगं समायान्तं ददृशे नृपतिस्तदा ॥	३६
मुद्ररं स्वनवन्तं चापातयदम्भरात्ततः । [*दशभिर्निशितैर्वाणीः क्षुरप्रैश्व स्वविक्रमात्] ॥	३७
मुद्ररं पतितं हृष्टा दशखण्डमर्यं भुवि । गदामुद्यम्य वेगेन राजानं समधावतैः ॥	३८
खहेन तीक्ष्णयारेण तस्य बाहुं प्रचिच्छिदे । सगदं पतितं भूमौ साङ्गदं कटकान्वितम् ॥	३९
महाशब्दं ततः कृत्वा वज्रस्फोटमर्यं स तु । रुधिरेण विद्विघाङ्गो धावमानो महाहवे ॥	४०
क्रोधेन महताॽविष्टे ग्रस्तुमिच्छति भूषतिम् । दुर्निवार्यः समायातः पार्खे तस्य च भूषतेः ॥४१	
नहुषेण महाशक्त्या तादितो हृदि दानवः । पतितः सहसा भूमौ वज्राहत इवाचलः ॥	४२
तस्मिन्दैत्ये गते भूमावितरे दानवा गताः । विविशुर्गिरिदुर्गेषु कृति पातालमास्थिताः ॥	४३
देवाः प्रहर्षं जग्मुस्ते गन्धर्वाः सिद्धचारणाः । हते तस्मिन्महापापे नहुषेण महात्मना ॥	४४
तस्मिन्हते दैत्यवरे महाहवे देवाश्च सर्वे प्रमुदं च लेभिरे ।	
तां देवरूपां तपसा विवर्धितां स आयुपुत्रः प्रतिलभ्य हर्षितः ॥	४५
इति श्रीमहापुराणे पाये भूमिखण्डे वेनोपाख्याने गुह्तीर्थे च्यवनोपाख्याने नाहुषे पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥	
आदितः क्षोकानां समष्टकाः—८६५३	

अथ षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उवाच—

अशोकसुन्दरी पुण्या रम्भया सह हर्षिता । नहुषं प्राप्य विक्रान्तं तमुवाच तपस्विनी ॥	१
अहं ते धर्मतः पत्नी देवैर्दिष्टा तपस्विनी । उद्वाहयस्व मां वीर पतिर्थमिहेच्छतीम् ॥	२
सदैव चिन्तमाना च त्वामहं तप आस्थिता । भवान्तर्घमप्रसादेन मया प्राप्तो नृपोत्तमः ॥	३

नहुष उवाच—

मदर्थे नियता भद्रे यदि त्वं तप आस्थिता । गुरोर्वाक्यान्मुहूर्तेन तव भर्ता भवाम्यहम् ॥	४
अनया रम्भया सार्थमावां गच्छाव भामिनि । समारोप्य रथे तां तु रम्भां च सुमनोहराम् ॥५	
तेनैव रथमुख्येन वसिष्ठस्याऽश्रमं प्रति । जगाम लघुवेगेन ताम्यां सह महाशयाः ॥	६
तमाश्रमगतं विप्रं समालोक्य प्रणम्य च । तया सार्थं महातेजा हर्षेण महताऽन्वितः ॥	७
यथा च युद्धं संजातं निहतो दानवो यथा । निवेदयामास सर्वं वसिष्ठाय महात्मने ॥	८
वसिष्ठोऽपि समाकर्यं नहुषस्य विचेष्टितम् । हर्षेण महताऽविष्ट आशीर्भिरभिनन्द्य तम् ॥	९
तिथौ लग्ने शुभे मासे तयोस्तु मुनिपुंगवः । विवाहं कारयामास अग्निब्रात्यणसंनिधौ ॥	१०
आशीर्भिरभिनन्द्यवं मिथुनं प्रेषितं पुनः । मातरं पितरं पश्य द्वुतं गत्वा महामते ॥	११
त्वां च हृष्टा हि ते माता पिताऽसौ चापि सुव्रतः । हर्षेण दृद्धिमामोतु पर्वणीव तु सागरः ॥१२	
एवं संप्रेषितो वीरो मुनिना ब्रह्मसूनुना । तेनैव रथवर्येण जगाम लघुविक्रमः ॥	१३

* एतदिवान्तर्गतः पाठौ घ. ठ. ठ. पुस्तकस्थः ।

१ ढ. २०८ स्वेन वाग्वेन विच्छेद नृपतिस्तदा । ८० २ ढ. पातालमास मुद्ररम् । ३ ढ.०८ राजा पण्डुना तस्य बाहुं विच्छेद पर्वतः । ४० ५

नमस्कृत्य द्विजेन्द्रं तं गतो मातलिना तदा । [*स्वपुरं पितरं द्रष्टुं तां च मातां यशस्विनीय् ॥ १४
सूत उचाच]—

अप्सरा मेनका नाम मेषिता दैवतैस्तातः । आयोर्भार्या सुदुःखेन पतिता शोकसागरे ॥ १५
तामुवाच महाभागां देवीमिन्दुमतीं प्रति । मुञ्च शोकं महाभागे तनये पश्य संगुतम् ॥ १६
निहृत्य दानवं पापं तव पुत्रापहारकम् । समायान्तं सभायां च वीरश्रिया समन्वितम् ॥ १७
सुहृतं संगरे तत्र नहुषेण यथा कृतम् । तस्यै निवेदयामास इन्दुमत्यै च मेनका ॥ १८
मेनकाया वचः भुत्वा हर्षेणाऽऽकुलितेषणा । सखि सत्यं ब्रवीषि त्वमित्युवाच सगद्धदम् ॥ १९
सामृतं सुप्रियं वाक्यं मनःप्रोत्साहकारकम् । जीवादिकं मया देयं त्वयि सर्वस्वपेव च ॥ २०
एवमाभाष्य तां देवी राजानमिदमब्रवीत् । तव पुत्रो महाभाषुः समायातो हि सांप्रतम् ॥ २१
आरुयाति च महाभाग एषा चैव वराप्सरा । भर्तीरभेदमाभाष्य विरराम यहर्षिता ॥ २२
समाकर्ष्य वृपेन्द्रस्तु तामुवाच श्रियां सतीम् । पुरा ग्रोक्तं महाभागे मुनिना नारदेन हि ॥ २३
पुञ्च प्रति न कर्तव्यं दुःखं राजन्कदाचन । तं निहृत्य स्ववीर्येण दानवं चैव्यते पुनः ॥ २४
संजातं सत्यमेवं हि मुनिना भाषितं पुरा । अन्यथा वचनं तस्य कर्तव्यं देविभिर्व्यति ॥ २५
दत्तात्रेयो मुनिश्रेष्ठः साक्षादेवो जनार्दनः । मुश्शूषितो मया देवि त्वया च तपसा पुरा ॥ २६
पुत्ररत्नं तेन दत्तं विष्णुतेजः समन्वितम् । सदा हनिष्यति परं दानवं पापचेतनम् ॥ २७
सर्वदैत्यप्रहर्ता च प्रजापालो महाबलः । दत्तात्रेयेण मे दत्तो वैष्णवांशः सुतोत्तमः ॥ २८
एवं संभाष्य तां देवीं राजा चेन्दुमतीं तदा । महोत्सवं ततश्चक्रे पुत्रस्याऽगमनं प्रति ॥ २९
हर्षेण महाताऽविष्टो विष्णुं सम्मार वै पुनः ॥ ३०

अर्चोपपश्च सुरसंघयुक्तमानन्दरूपं परमार्थमेकम् ।

क्लेशापहं सौरूप्यमदं नराणां सद्वैष्णवानामिह मोक्षदं परम् ॥ ३१

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिस्तम्भे वेनोपाल्याने गुरुतीर्थे षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—८६८४

अथ समदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उचाच—

नहुषः प्रियया सार्थं तया चैवापि रम्भया । ऐन्द्रेणापि सुदिव्येन स्यन्दनेन वरेण च ॥ १
नागाहृयं पुरं प्राप्तः सर्वशोभासमन्वितम् । दिव्यमैण्डपयुक्तं च भवनैरुपज्ञोभितम् ॥ २
हेमतोरणेहैश्च पताकाभिरलंकृतम् । नानावादिश्रसंघोर्षेवन्दिचारणशोभितम् ॥ ३
देवरूपोपयैः पुण्यैः पुरुषैः समलंकृतम् । नारीभिर्दिव्यरूपाभिर्जान्धैः स्यन्दनैस्तथा ॥ ४
नानामङ्गलशब्दैश्च वेदध्वनिसमाकुलम् । गीतवादिश्रशब्दैश्च वीणावेषुस्वनैस्तथा ॥ ५

* एतच्छिहान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. छ. श. ठ. ढ. पुस्तकस्यः ।

सर्वज्ञोभासमाकीर्णं विवेश स पुरोत्तमम् । वेदमङ्गलयोर्षेष्व ब्राह्मणैरभिषूजितः ॥ ६

ददर्श पितरं वीरो मातरं तां सुपुण्यकाम् । हर्षेण महताऽविष्टः पितुः पादौ ननाम सः ॥ ७

अशोकसुन्दरी सा तु तयोः पादौ पुनः पुनः । ननाम भक्त्या भावेन चोभयोः सा वरानना ८

रम्भा च सा ननामाप्यदर्शयत्पीत्युत्तमाम् । [*नमस्कृत्वा समाभाष्य स्वगुरुं नृपनन्दनः ॥ ९

अनामयं च पश्चच्छ मातरं पितरं प्रति । एवमुक्तो महाभागः सानन्दपुलकोद्घमः ॥ १०

आयुर्वाच—

अर्थैव व्याख्यो नष्टा तुःस्त्रियोकातुभौ गतौ । भवतो दर्शनात्पुत्र संतुष्टं हृष्यते जगत्] ॥ ११

कृतकृत्योऽस्मि संजातस्त्वयि जाते महीजासि । स्ववंशोद्धरणं कृत्वा शहमेव समुद्भृतः ॥ १२

इन्द्रुमत्युवाच—

पर्वणी प्राप्य चेन्द्रोसु तेजो दृष्ट्वा महोदधिः । दृष्टिं याति महाभाग तथाऽहं तव दर्शनात् ॥ १३

वर्धिताऽस्मि सुहृष्टाऽस्मि शानन्देन समाकुला । दर्शनाते महाभाग धन्या जाताऽस्मि मानद १४

एवं संभाष्य तं पुत्रायालिङ्गं तनयोत्तमम् । शिरस्याग्राय तस्यापि वत्सं खेनुर्यथा स्वकम् ॥ १५

अभिनन्द्य सुतं प्राप्तं नहुषं देवरूपकम् । आशीर्भिः सर्वपुण्याभिर्देवी चेन्द्रुमती तथा ॥ १६

सूत उत्तराच—

अथासौ मातरं पुण्यं देवीभिन्दुमतीं सुतःः । कथयामास वृत्तान्तं यथा चाऽह्वमात्मनः ॥ १७

स्वभार्यायास्तथोत्पत्तिं प्राप्तिं चैव महायशाः । हुण्डेनापि यथा युद्धं हुण्डस्यापि निपातनम् ॥ १८

समासेन समस्तं तदारूपातं स्वयमेव हि । मातापित्रोर्यथा चाग्रे तयोरानन्ददायकम् ॥ १९

मातापितरावाकर्णं पुत्रस्यापि पराक्रमम् । हर्षेण महताऽविष्टौ संजातौ पूर्णमानसौ ॥ २०

नहुषो धनुरादाय इन्द्रस्य स्यन्दनेन च । जिगाय पृथिवीं सर्वां सप्तद्विषां सपत्नाम् ॥ २१

पित्रोः समर्पयामास वसुपूर्णीं वसुधराम् । पितरं हर्षयभिन्त्यं दानधैर्यैः सुकर्मभिः ॥ २२

पितरं याजयामास राजसूयादिभिसदा । महायज्ञैः सुदानैश्च व्रतैर्नियमसंयमैः ॥ २३

[+सुदानैर्यशसा पुण्यर्यज्ञैः पुण्यमहोदयैः] । सुसंपूर्णौ कृतौ तौ तु पितरौ चाऽयुस्तुनुना ॥ २४

अथ देवाः समागत्य नागाद्यं पुरोत्तमम् । अभ्यषिञ्चन्महात्मानं नहुषं वीरपर्दनम् ॥ २५

मुनिभिः सह सिद्धैश्च शायुनाऽनेन भूभुजा । अभिषिच्य स्वराज्ये तं समेते शिवकन्यया ॥ २६

भार्यायुक्तः सुकायेन आयू राजा महायशाः । दिवं जगाम धर्मात्मा देवैः सिद्धैः सुषूजितः ॥ २७

ऐन्द्रं पदं परित्यज्य ब्रह्मलोकं गतः पुनः । हरलोकं जगामाय स राजा देवपूजितः ॥ २८

स्वकर्मभिर्महाराजः सुपुत्रस्यापि तेजसा । हरेलोकं जगामार्थं स राजा भक्तसत्तमः ॥ २९

पुरुषैः पुण्यकर्मार्हयैर्हन्ते पुण्य उत्तमे । यतितत्त्वं महाभाग किमन्यैः शोकैकारकैः ॥ ३०

जातो यथा स धर्मात्मा नहुषः पितृतारकः । कुलस्य धर्ता सर्वस्य इन्द्रानविज्ञानसंयुतः ॥ ३१

एतत्ते सर्वमारुप्यातं चरितं तस्य धीमतः । अन्यर्तिकं ते प्रवश्यामि बद पुश्च कपिञ्जल ॥ ३२

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. घ. ढ. च. पुस्तकस्थः । + एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. स. घ. ढ. च. छ. ट. ठ. ढ. द. पुस्तकस्थः ।

१ द. ° च निवसत्येव पूजितः । पु° । छ. ° च निवसत्येव भूपतिः । पु° । २ द. °प्यधर्म° । ३ द. °क्षसागरैः ।
जां । ४ द. स. क्षसागरैः ।

एवंविर्गं पुण्यमयं चरित्रं वरिष्ठमेतद्यशसा समेतम् ॥

आयोः सुतस्यापि शृणोति भत्यो भोगान्स भुक्त्वैति पदं मुरारेः ॥ ३१

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिकाडे वेनोपाल्याने गुरुतर्ये व्यवनोपाल्याने नाहुये सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टज्ञाः—८७१७

अथादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उवाच—

गङ्गामुखे पुरा तात रोदमाना वराङ्गना । नेत्राभ्यामधुविन्दूनि पतन्ति च महाजले ॥ १

गङ्गामध्ये निमज्जन्ति भवन्ति कपलानि च । पुण्यानि हथरूपाणि सुगन्धीनि महान्ति च* ॥ २

अस्थिशेषोऽथ पुरुषो जटाचीरधरः पुनः । तानि सौंगन्ध्ययुक्तानि पश्चानि विचिनोति सः ॥ ३

हेमवर्णानि दिव्यानि शिवं नीत्वा समर्चयेत् । सा का नारी समाचक्षव स वा को हि महामते ॥ ४

अर्चयित्वा शिवं चापि कस्मात्पश्चात्परोदिति । एतन्मे सर्वपाचक्षव यद्यहं तव बलभः ॥ ५

कुञ्जल उवाच—

शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि वृत्तान्तं देवनिर्धितम् । चरितं सर्वपापग्रं विष्णोश्वैव महात्मनः ॥ ६

योऽसौ हुण्डो महावीर्यो नहुवेण इतो रणे । तस्य पुत्रो महावीर्यो विहुण्डस्तपसाऽन्वितः ॥ ७

निहतं पितरं भुत्वा सामात्यं सपरिच्छदम् । आयुपुत्रेण धीरेण नहुवेण वलीयसा ॥ ८

तपश्चारं संकुद्धो देवानहन्तुं समुद्यतः । पौरुषं तस्य दुष्टस्य तपसा वर्धितस्य च ॥ ९

जानन्ति देवाः सर्वे तु दुःसहं समराङ्गणे । हुण्डात्मजो विहुण्डस्तु त्रैलोक्यं हन्तुमिच्छति ॥ १०

पितुर्वैरं करिष्यामि हनिष्ये मानवान्सुरान् । एवं समुद्यतः पापी देवब्राह्मणकण्टकः ॥ ११

उपद्रवं समारेभे प्रजाः पीडयते च सः । तस्यैव तेजसा दग्धा देवाश्रेन्द्रपुरोगमाः ॥ १२

शरणं देवदेवस्य जग्मुविष्णोर्महीजसः । देवदेवं जगमार्थं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ १३

ऊचुश्च पाहि नो नित्यं विहुण्डस्य महाभयात् ॥ १४

विष्णुरुचाच—

वर्धन्तु देवाः सर्वे तु सुसुखेन महेश्वराः । विहुण्डं नाशयिष्यामि पापिनं देवकण्टकम् ॥ १५

एवमाभाष्य तान्देवान्मायां कृष्णो विधाय च । स्वयमेव स्थितस्तत्र नन्दने सुमहायशाः ॥ १६

मायामयं चकाराय स्वकं रूपं गुणान्वितम् । विष्णुमाया महाभागा सर्वविश्वप्रमोहिनी ॥ १७

[+चकार रूपमतुलं विष्णोर्मया प्रमोहिनी] । विहुण्डस्य वधार्थाय रूपलावण्यशालिनी ॥ १८

कुञ्जल उवाच—

स देवानां वधार्थाय दिव्यमार्गं जगाम ह । नन्दने तपन्तीं मायामपश्यदितिजेश्वरः ॥ १९

तथा विमोहितो दैत्यः कामबाणकृतान्तरः । आत्मनाशं न जानाति कालरूपां वरस्त्रियम् ॥ २०

तां दृष्ट्वा तप्तेषामां रूपद्रविणशालिनीम् । लुभ्धो विहुण्डः पापात्मा तामुवाच वराङ्गनाम् ॥ २१

काऽसि काऽसि वरारोहे मम चित्तप्रभायिनी । संगर्मं देहि मे भद्रे रक्ष रक्ष वरानने ॥ २२

* एतदप्रे क. स. ढ. च. छ. द. पुस्तकेषु ' तस्यास्तात लुनेत्राभ्या किमर्य सा प्रदेवति । गङ्गोदके महाभाग निर्मला अशुद्धिन्दवः ' इत्यधिकम् । + एतविहान्तर्गतोऽथ पाठो ढ. पुस्तकस्यः ।

११६ एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः] पद्मपुराणम् ।

३६७

संगमात्रव देवेशि यं यमिच्छसि सांप्रतम् । तं तं दग्धि महाभागे दुर्लभं देवदानवैः ॥

२३

मायोवाच—

मामेव भोकुमिच्छा चेहायं मे देहि दानव । सप्तकोटिमितैश्चैव पुष्टैः पूजय शंकरम् ॥

२४

कामोदसंभवैर्दिव्यैः सुगन्धैर्देवदुर्लभैः । तेषां पुष्टकृतां मार्लां मम कण्ठे सुशोभिताम् ॥

२५

आरोपय महाभाग एतदायं प्रदेहि मे । तदाऽहं सुभिया भार्या भविष्यामि न संशयः ॥

२६

विहुण्ड उवाच—

[*परं देवि करिष्यामि वरं दग्धि प्रयाचितम्]। वनानि यानि पुण्यानि दिव्यानि दितिजेश्वरः २७

ब्रह्माम मन्मथाविष्टो न पश्यति च तद्द्रुमम् । कामोदकाख्यं प्रपञ्चं यत्र तत्र गतः स्वयम् ॥२८

कामोदको द्रुमो नास्ति वदत्येवं महाजनः । पृच्छमानः स दुष्टात्मा कामवाणैः प्रपीडितः ॥ २९

प्रपञ्चं भार्गवं गत्वा भक्त्या नमितकंधरः । कामोदकं द्रुमं झूहि कान्तं पुष्टसमन्वितम् ॥ ३०

शुक्र उवाच—

कामोदः पादपो नास्ति योषिदेवास्ति दानव । यदा सा हस्ते चैव प्रसङ्गेन प्रहर्षिता ॥ ३१

[[†]सुहासाज्जिरे दैत्य सुगन्धानि वराण्यपि। सुमान्येतानि दिव्यानि] कामोदानि न संशयः ३२

अतिपीतानि पुष्टाणि सौरभेण युतान्यपि । तेनाप्येकेन पुष्टेण यः पूजयति शंकरम् ॥ ३३

तस्येपितं महाकामं संपूरयति शंकरः । तस्याश्र रोदना[*देव प्रभवन्ति न संशयः ॥ ३४

तादशान्येव पुष्टाणि लोहितानि महान्ति च । सौरभेण विना दैत्य] तेषां स्पर्शं न कारयेत् ३५

एवमाकर्ण्य तस्यापि वाक्यं शुक्रस्य भाषितम् । उवाच सा तु कुत्राऽस्ते कामोदा भृगुनन्दन ३६

शुक्र उवाच—

गङ्गाद्वारे महापुष्टे सर्वपातकशोधने । कामोदाख्यं पुरं तत्र निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ ३७

कौमोदपत्तने नारी दिव्यभोगैरलङ्घता । तथा चाऽभरणैर्भार्ति सर्वदेवैः सुपूजिता ॥ ३८

त्वया तत्रैव गन्तव्यं पूजितव्या वराप्सराः । उपायेनापि पुण्येन तां प्रहासय दानव ॥ ३९

एवमुक्त्वा स योगीन्द्रः शुक्रस्तं दानवं प्रति । विरराम महातेजाः स्वकार्यायोग्यतोऽभवत् ॥४०

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिक्षण्डे वेनोपास्त्वाने गुह्तीर्थे कामोदास्त्वानं नामाशदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टङ्काः—८७५७

अथैकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कपिङ्गल उवाच—

एतस्या हसनात्तात् सुपुष्टाणि भवन्ति वै । पुण्यानि दिव्यगन्धीनि दुर्लभानि सुरासुरैः ॥ १

कस्मात्ता देवताः सर्वाः प्रवाञ्छन्ति महापते । [[†] शंकरस्तोषमायाति हास्यपुष्टैः सुपूजितः ॥२

* एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ढ. च. छ. श. ट. ठ. ड. पुस्तकस्यः । † एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ढ. च. छ. श. ट. ठ. ड. पुस्तकस्यः ।

† एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ढ. च. छ. श. ट. ठ. ड. पुस्तकस्यः ।

१ घ. छ. ट. ठ. ड. *टिसुर्यैस्त्वं पुं । २ क. ख. ग. घ. ढ. च. छ. ज. श. म. ट. ठ. ड. ठ. *ष्टे स्म दानव ।
आँ । ३ द. कामोदास्त्वाने गुह्तीर्थे कामोदास्त्वानं नामाशदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

को गुणस्तस्य पुष्पस्य तन्मे कथय विस्तरात्] । गङ्गासमागमे पुष्पे वाराणस्याश्च मध्यगे ॥ ३
कामोदा सा भवेत्का तु कस्य पुंशी वराङ्गना । हासारात्स्या महाभाग पुष्पाणि प्रभवन्ति च ॥४
किंगुणं तत्फलं शूहि सकलं विस्तरेण च ॥ ५

कुञ्जल उचाच—

पुरा देवैर्महादैत्यैः कृत्वा सौहार्दमुत्तमम् । अमृतार्थे प्रमथितं सागरसीरमुद्घतैः ॥ ६
मथनारेवदैत्यानां कन्यारत्नचतुष्टयम् । वरुणेन दशितं पूर्वं सोमेनैव तथा पुनः ॥ ७
पश्चात्प्रदर्शितं पुण्यमष्टतं कलशस्थितम् । कन्याचतुष्टयं तत्र देवानां हितमिच्छति ॥ ८
मुलहस्तीर्नाम सा चैका द्वितीया वारुणी तथा । कामोदारख्या हृता या च श्रेष्ठा चैव चतुर्थिकाँ
तासां मध्ये वरा श्रेष्ठा पूर्वं जाता महामते । तुलसीति समाख्याता लोके पूज्या सदैव हि ॥ १०
निपानरूपा सर्वेषां पयःफेनसमुद्भवा । अमृतस्य तरङ्गाश्च कामोदारख्या ब्लूब ह ॥ ११
सोमो राजा तथा लक्ष्मीर्जन्माते त्वमृतादपि । श्रैलोक्यभूषणं सोमः संजातः शंकरस्य हि ॥ १२
शैत्युरोगहरा जाता सुराणां वारुणी तथा । ज्येष्ठा सुपुण्यदा जाता लोकानां हितमिच्छताम् ॥ १३
अमृतादुत्थिता देवी कामोदा नाम पुण्यदा । विष्णोः श्रीत्यै भविष्ये तु द्वृष्टरूपं प्रयास्यति ॥ १४
विष्णुप्रीतिकरी सा तु भविष्यति सदैव हि । तुलसी नाम सा पुण्या भविष्यति न संशयः ॥ १५
तथा सह जगत्ताथो रमिष्यति सदैव हि । तुलस्याः पत्रमेकं यो नीत्वा कृष्णाय दास्यति ॥ १६
स मेनेऽस्योपकारं तु किमस्मै प्रददाम्यहम् । इत्येवं चिन्तयित्वा तु तस्य श्रीतिकरो भवेत् ॥ १७
एवं कामोदनामाऽसौ पूर्वकन्याचतुष्टये । यदा सा हसते देवी र्हषीद्वादभाषिणी ॥ १८
सौविणीनि सुगन्धीनि मुखात्स्याः पतन्ति च । अम्लानानि सुपुण्याणि तानि संशृण्य यत्नतः ॥ १९
योऽर्चयेच्छंकरं देवं ब्रह्माणं माधवं तथा । तस्य देवाः प्रतुष्यन्ति यं यमिच्छति तत्पदाः ॥ २०
रोदित्येषा यदा सा च केन तुःस्तेन तुःखिता । नेत्राभुम्यो हि तस्यास्तु प्रभवन्ति पतन्ति च ॥
तानि चैव महाभाग हृद्यानि सुमहान्ति च । सौरभेण विना तैस्तु यः पूजयति शंकरम् ॥ २२
तस्य दुःसं च संतापो जायते नाशं संशयः । पुष्पेस्तु तादृशैर्देवान्सङ्कर्त्ति पापधीः ॥ २३
तस्य दुःसं प्रकुर्वन्ति देवास्तत्र न संशयः । एतते सर्वमारुप्यातं कामोदारख्यानमुत्तमम् ॥ २४
अथ कृष्णो विचिन्त्यै द्वष्टा विक्रमसाहस्रम् । विहुष्टस्यापि पापस्य उद्यमं साहसं तदा ॥ २५
नारदं प्रेषयामास मोहयैन दुरासदम् । नारदस्त्वय संश्रुत्य वाक्यं विष्णोर्महात्मनः ॥ २६
गच्छपानं दुरात्मानं कामोदा प्रति दानवप्त । गत्वा तमाह दैत्येन्द्रं नारदः प्रहसन्निव ॥ २७
क यासि त्वं हि दैत्येन्द्रं सत्वरस्तु समातुरः । सांश्रतं केन कार्येण कस्यार्थं केन नोदितः ॥ २८
ब्रह्मात्मजं नमस्कृत्य प्रत्युवाच कृताञ्जलिः । कामोदुष्पार्थमई प्रसितोऽस्मि द्विजोत्तम ॥ २९
तमुवाच स धर्मात्मा पुष्पैः किं ते प्रयोजनम् । विप्रवर्य पुनः प्राह कार्यकारणमात्मनः ॥ ३०
नन्दनारुप्ये बने पुण्ये काचिकारी वरानना । तस्या दर्शनमात्रेण गतोऽहं कामवश्यताम् ॥ ३१
तथा प्रोक्तोऽस्मि विभेन्द्रं पुष्पैः कामोदसंभवैः । पूजयस्तु महादेवं पुष्पैस्तैः सप्तकोटिभिः ॥ ३२
ततस्ते सुशिया भार्या भविष्यामि ने संशयः । तदर्थं प्रसितोऽस्म्यद्य कामोदारख्यं पुरं प्रति ३३
तामई कामयिष्यामि सिन्धुजाँ शृणु सत्तम । मनोहरैर्महास्यैर्हासियिष्याम्यई पुनः ॥ ३४
श्रीता सती महाभागा इसिष्यति पुनः पुनः । तद्वास्त्वं गद्धदं विष मम कार्यप्रवर्धनम् ॥ ३५

तस्या हास्यात्पतिष्ठन्ति दिव्यानि कुसुमानि च । तैस्तु देवयुमाकान्तं पूजयिष्यामि सांप्रतम् ॥३६
तेन पूजाप्रदानेन तुष्टो दास्यति मे फलम् । ईश्वरः सर्वभूतेशः शंकरो लोकभावनः ॥ ३७
नारद उवाच—

तत्र दैत्य न गन्तव्यं कामोदाख्ये पुरोत्तमे । विष्णुरस्ति स मेधावी सर्वदेवजयावहः ॥ ३८
येनोपायेन पुष्पाणि कामोदाख्यानि दानव । तव हस्ते प्रयास्यन्ति तदुपायं वदाम्यहम् ॥ ३९
गङ्गातोयेषु दिव्यानि पतितानि न संशयः । प्रवाहस्य जलैः पुण्यैरागमिष्यन्ति सांप्रतम् ॥ ४०
तानि त्वं प्रतिगृहणं सुहृथानि महान्ति च । गृहीत्वा तानि पुष्पाणि साधयस्व हि वाञ्छितम् ॥
नारदो दानवश्रेष्ठं प्रोहयित्वा ततः पुनः । चिन्तयामास धर्मात्मा कथं कार्यं प्रयाऽधुना ॥ ४२
कथमधूणि सा मुञ्चेत्केनोपायेन दुःखिता । चिन्तयानस्य तस्यैवं क्षणं वै नारदस्य च ॥
ततो बुद्धिः समुत्पन्ना कामोदाख्यं पुरं गतः ॥ ४३
इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिष्वण्डे वेनोपाल्याने गुरुतर्ये क्षमोदाख्यानं नामैकोनविश्वत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

आदितः श्लोकानां सपष्ठद्वाः—८००

अथ विश्वत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कुञ्जल उवाच—

कामोदाख्यं पुरं दिव्यं सर्वदेवसमाकुलम् । सर्वकामसमृद्ध्यर्थमपश्यन्नारदस्ततः ॥ १
कामोदाया गृहं प्राप्य प्रविवेश द्विजोत्तमः । कामोदां तु ततो दृष्ट्वा सर्वकामसमाकुलाम् ॥ २
तथा संपृच्छितो विप्रः सुवाक्यैः स्वागतादिभिः । दिव्यासने समारूढस्तां प्रपञ्च द्विजोत्तमः ३
मुखेन स्थीयते भद्रे विष्णुतेजः समुद्भवे । अनामयं च प्रपञ्च आशीर्भरभिनन्द्य ताम् ॥ ४

कामोदोवाच—

प्रसादाद्वतां विष्णोः सुखेन वर्तयाम्यहम् । कथयस्व महाभाग त्वं प्रश्नोत्तरकारणम् ॥ ५
महामोहः समुत्पन्नो शकस्मान्मुनिपुंगव । व्यापकः सर्वलोकानां ममाङ्गमतिनाशकः ॥ ६
तस्माच्चिद्रा समुत्पन्ना यथा मर्त्ये प्रवर्तते । सुमया तु प्रया दृष्ट्वा स्वभो वै दारणो मुने ॥ ७
केनाप्युक्तं समेत्यैवं पुरतो मे द्विजोत्तम । अव्यक्तो यो हृषीकेशः संसारं स गमिष्यति ॥ ८
तदाप्रभृति दुःखेन व्यापिताऽस्मि महामते । तन्मे त्वं कारणं ब्रूहि भवाज्ञानवतां वरः ॥ ९

नारद उवाच—

वातिकः ऐत्तिकश्चैव कफजः सांनिपातिकः । स्वग्रः प्रत्तते भद्रे मानवेषु न संशयः ॥ १०
न जायते च देवेषु स्वभो निद्रा च सुन्दरि । आदित्योदयवेलायां दृश्यते स्वग्र उत्तमः ॥ ११
स स्वभो मानवानां च पुण्यस्य फलदायकः । अन्यश्चैव प्रवक्ष्यामि स्वग्रस्य कारणं शुभे ॥ १२
महावातोल्बणे चैव चलन्त्यापो वरानने । त्रुटन्त्यम्बुकणौः सूक्ष्मास्तस्मादुदकसंचयात् ॥ १३
बहिरेव पतन्त्येते निर्मलाम्बुकणाः शुभे । पुनर्लयं प्रयान्त्येते दृश्यादृश्या भवन्ति ते ॥ १४

१ क. ख. घ. ढ. च. छ. स. ट. ड. वैदेश्यक्षया । छ. वैदेश्यभया । २ क. ख. घ. ढ. च. छ. स. ट. ड.
३. सूत । ३ क. ख. ग. छ. तः । चिन्तयानः कार्यसिद्धं प्रै । ४ ढ. जायेत स देवेषु तपोनिष्टेषु तु । ५ ढ. णः
स्थलास्त ।

तद्वस्वप्रस्य वै भावः कथ्यते शृणु भामिनि । आत्मा शुद्धो न रक्तस्तु रागदेषविवर्जितः ॥ १५
पञ्चभूतात्मकानां च मुषित्वैव सुनिश्चलः । षट्क्षेत्रसुतच्चानां मध्ये चैष विराजते ॥ १६
शुद्धात्मा केवलो नित्यः प्रकृतेः संगतिं गतः । तद्वैवार्युरुपैश्च चलते स्थानतो यदा ॥ १७
आत्मनस्तेजसश्चैव प्रतितेजः प्रजायते । अन्तरात्मा शुर्भं नाम तस्य एव प्रकथ्यते ॥ १८
पयसश्च यथा भिन्ना भवन्त्यम्बुकणाः शुभे । आत्मनस्तु तथा तेजो शन्तरात्मा प्रकथ्यते ॥ १९
स हि पृथ्वी स वै वायुः स चाप्याकाश एव हि । स वै तेजश्च दिव्यं तु एते पञ्च पुरा कृताः
आत्मनस्तेजसो भूता मलरूपा महात्मनः । तस्यापि संगतिं प्राप्ता एकत्वं च प्रयान्ति ते ॥ २१
आत्माभावप्रदोपेण नाशयन्ति वरानने । [*पृत्पिण्डमन्यमिच्छन्ति वारं वारं वरानने] ॥ २२
तेषां क्रीडाविहारोऽयं सृष्टिसंबन्धकारणम् । उदकस्य तरङ्गस्तु जायते च विलीयते ॥ २३
पुनर्भूतिः पुनर्हानिस्तथा दृश्यः पुनः पुनः । अपां रूपस्य दृष्टान्तं तद्वदेषां न संशयः ॥ २४
आत्मा न नश्यते देवि तेजो वायुर्न नश्यति । न नश्यतो धराकाशौ न नश्यन्त्याप एव च ॥ २५
पञ्चैव आत्मना सार्थं प्रभवन्ति प्रयान्ति च । आत्मादयो शमी भद्रे नित्यरूपा न संशयः ॥ २६
पिण्ड एव प्रणश्येत तेषां संजात एव च । विषयाणां मुदोपैश्च रागदेषादिभिर्हतेः ॥ २७
प्राणाः प्रयान्ति वै पिण्डात्पञ्च पञ्चात्मका द्विजाः । पिण्डान्ते वसत आत्मा प्रतिरूपः स्थितः स च
अन्तरात्मा यथा चाप्त्रेः स्फुलिङ्गस्तु प्रकाशते । तथा प्रकाशमायातिं दृश्यादृश्यः प्रजायते ॥ २९
शुद्धशात्मा परं ब्रह्म सदौ जागर्ति नित्यशः । अन्तरात्मा प्रवद्धस्तु प्रकृतेश्च महागुणैः ॥ ३०
अन्नाहरैस्तु संपूर्षैरन्तरात्मा सुखं ब्रजेत् । सुसुखाज्ञायते [†मोहस्तस्मान्मनः प्रमुहति ॥ ३१
पश्चात्संजायते] निद्रा तामसी लयवर्धिनी । नाढीमार्गेण यः सूर्यो मेरुमुहूर्कृत्य गच्छति ॥ ३२
तदा रात्रिः प्रजायेत यावन्नोदयते रविः । विषयान्धकारैर्मुक्तस्वन्तरात्मा प्रकाशते ॥ ३३
भावैस्तत्त्वात्मकानां तु पञ्चभावैस्तु प्रेषितैः । पूर्वजन्मास्थितैः पिण्डैरन्तरात्मा प्रगृहते ॥ ३४
स च पश्यति वै स्थानमुच्चावचं शुभानने । संसारे अन्तरात्मा वै दोपैर्बद्धः प्रणीयते ॥ ३५
कायं रक्षति जीवात्मा पश्चात्तिष्ठति नित्यशः ॥ ३६
उदानः स्फुरते तीव्रस्तस्माच्छब्दः प्रजायते । [*शुष्का भस्त्रा यथा श्वासं कुरुते नायुपूरिता ३७
तद्वच्छब्दवशाच्छ्वासमुदानः कुरुते बलात् । आत्मनस्तु प्रभावेन शुदानो बलवान्भवेत् ॥ ३८
एवं कायः प्रमुखस्तु मृतकल्पः प्रजायते] । ततो निद्रा प्रहापाया तस्याङ्गेषु प्रयाति सा ॥ ३९
हृदि कण्ठे तथा चाऽस्ये नासिकाग्रे प्रतिष्ठति । वाङ् विकुर्त्य संतिष्ठेष्वद्वतां नाभिमण्डले ॥ ४०
आत्मनस्तु प्रभावाच्च उदानो नाम मारुतः । प्रजायते महातीव्रो वृलरोप्यं करोति सः ॥ ४१
यथा रज्जुप्रवन्धस्तु दारुकीलधरः स्थितः । तथा चाऽस्त्वामा सुसंलग्नः प्राणवायुर्न संशयः ॥ ४२
अन्तरात्मप्रसक्तस्तु प्राणवायुः शुभानने । बुद्धिविद्रोहिनो भद्रे अन्तरात्मा प्रधावति ॥ ४३

* एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठः, छ. ढ. पुस्तकस्थः । † एतश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ढ. च. ढ. पुस्तकस्थः ।
* तार्किकान्तर्गतः पाठो ढ. पुस्तकस्थः ।

१ छ. 'ने । एतश्चिह्नान्तर्गतम् । २ घ. ट. ठ. ढ. 'तः । प्रणाशं यान्ति वै पिण्डाः पञ्च । ३ क. ख. घ. ढ. च. ढ.
झ. ट. ठ. ढ. ढ. द्विज । ४ क. ख. ढ. च. स. ढ. द. 'दा जयति । निश्चितः । अ' । ५ क. ख. ढ. च. छ. स. ढ. द.
'सी तमन् । ६ क. ख. ढ. च. स. ढ. 'श्वतर्त्वैः प्रयोगितः । पु' । ७ छ. 'श्वतर्त्वैः प्रतोषितः । पु' । ८ क. ख. ढ. च. स.
ढ. द. महामते । ९ ढ. बलद्रोप्यं । १० छ. ट. ठ. ढ. 'वायुर्महामते । पु'

पूर्वजन्मार्जितान्वासान्सूत्वा तत्र प्रथावति । तत्र संस्थो महाप्राङ्मः स्वेच्छया रमते पुनः ॥ ४४
 एवं नानाविधान्स्वभानन्तरात्मा प्रपश्यति । उत्तमांश्च विरुद्धांश्च कर्मयुक्तान्वरानने ॥ ४५
 गिरींस्तथा सुवर्गांश्च बहूनुच्चावचांस्तथा । तदेव वातिकं विद्धि [**कफवत्तद्वदाम्यहम् ॥ ४६
 जलं नदीं तडागांश्च पयःस्थानानि पश्यति । अग्निं च पश्यते देवि बहु काञ्चनमुक्तमम् ॥ ४७
 तदेव पैतिकं विद्धि] भाव्यं चैव वदाम्यहम् । प्रभाते दृश्यते स्वभो भव्यो वाऽभव्य एव च ॥ ४८
 कर्मयुक्तो वरारोहे लाभालाभप्रकाशकः । स्वमस्यापि अवस्थानं कथितं वरवर्णिनि ॥ ४९
 तद्वाव्यं तु वरारोहे विष्णोश्चैव भविष्यति । तन्निमित्तं त्वया दृष्टे दुःस्वभः स तु प्रेषितः ॥ ५०

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिस्थाने वेनोणास्याने गुरुतर्थे कामोदास्याने विशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिङ्गाः—८८५०

अथैकविशाधिकशततमोऽध्यायः ।

कामोदोवाच—

न विदुर्देवताः सर्वा यस्यान्तं रूपमेव हि । यस्मिँल्लीनस्तु सर्वोऽयं सं विश्वात्मा प्रकृथ्यते ॥ १
 यस्य मायाप्रमुग्घस्तु संसारः शृणु नारद । कस्मात्प्रयाति संसारं मम स्वामी जगत्पतिः ॥ २
 पापैश्चापि सुपुण्यैश्च नरो बद्धस्तु कर्मभिः । संसारं सरते विप्र हरिः कस्माद्वजेद्वद् ॥ ३

नारद उवाच—

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि यत्कृतं तेन विष्णुना । भृगोरये प्रतिज्ञातं यज्ञरक्षां करोम्यहम् ॥ ४
 इन्द्रस्य वचनात्सद्यो गतोऽसौ दानवैः सह । योद्धुं विहाय गोविन्दो भृगोश्चैव मखोत्तमम् ॥ ५
 मर्यं त्यक्त्वा गते देवि पश्चात्तदीनवोत्तमैः । आगत्य ध्वंसितः सर्वः स यज्ञः पापचेतनैः ॥ ६
 हरिं कुद्धस्तु योगीन्द्रः शशाप भृशमेव तम् । दश जन्मानि भुड्क्ष्व त्वं मच्छापकलुषीकृतः ॥ ७
 कर्मणश्चास्य संभोगं संभोक्ष्यति जनार्दनः । तन्निमित्तं त्वया देवि दुःस्वभः प्रसमीक्षितः ॥ ८
 इत्युक्त्वा तां गतो विप्रो ब्रह्मलोकं स नारदः । कृष्णस्यापि मुदुःखेन दुःखिता साऽभवत्तदा ॥
 रुरोद करुणं बाला हाहेति वदती मुहुः । गङ्गातीरोपविष्टा सा जलान्ते शृणु नन्दन ॥ १०
 स्वनेत्राभ्यां तथाऽशूणि दुःखेनापि प्रमुञ्चति । तान्यशूणि प्रमुक्तानि गङ्गातोये पतन्त्यपि ॥ ११
 जलेष्वेव निमज्जन्तस्तस्याश्राप्यश्रुविन्दवः । संभवन्ति पुनस्तात पश्चरूपाणि तानि च ॥ १२
 गङ्गातोयप्रयुक्तानि वाहितानि प्रयान्ति वै । ददृशे दानवश्रेष्ठो विष्णुमायाप्रमोहितः ॥ १३
 दुःखजानि न जानाति मुनिना कथितान्यपि । हर्षेण महताऽविष्टः परिजग्राह सोऽसुरः ॥ १४
 पश्चस्तु पुष्पितैः सोऽपि पूजयेद्विरजापियम् । सप्तकोटिभिर्दैत्येन्द्रो विष्णुमायाहृतान्तरः ॥ १५
 अथ कुद्धा जगद्वात्री शंकरं वाक्यमब्रवीत् । पश्यैतस्य विकर्मत्वं दानवस्य तु दुर्मतेः ॥ १६
 शोकोत्पन्नैः प्रफुल्लैश्च भवन्तं परिपूजयेत् । प्राप्यते दुःखसंतार्पं मुदं प्राप्तुं न चाहति ॥ १७

* एतनिमित्तान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. छ. स. ड. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ङ. च. छ. स वा आत्मा । ड. स वै स्वात्मा । २ ख. ङ. च. छ. स. ड. °म् । नरकान्दश प्रमुँ । ३ क. ख. ङ. च. छ. झ. ट. ठ. ड. °स्य महामते । शो° ।

ईश्वर उवाच—

सत्यमुक्तं त्वया भद्रे अनेन पापकारिणा । सत्योदयमः परित्यक्तः कामोदार्थं कृतः पुरा ॥ १८
 शोकजानि प्रफुल्लानि गङ्गातोयगतान्यपि । अयमेष प्रशृङ्खाति कामाकुलितचेतनः ॥ १९
 पूजयेच्चापि दुष्टात्मा शोकसंतापकारकैः । दुःखजैः शोकजैः पुष्टैस्तैस्तु श्रेयः कर्थं भवेत् ॥ २०
 [*यादृशेनापि भावेन मायेव परिपूजयेत्] । तादृशेनापि भावेन अस्य सिद्धिर्भविष्यति ॥ २१
 मन्ये ध्यानविहीनोऽयं कामोदान्यस्तमानसः । संजातः पापचारित्रो जहि देवि स्वतेजसा ॥ २२
 एवमाकर्ण्य तद्वाक्यं शंभोश्चैव महात्मनः । अस्यैव संक्षयं शंभो करिष्ये तव शासनात् ॥ २३
 एवमुक्त्वा ततो देवी तस्यापि वधकाङ्क्षया । वर्तते हि विहुण्डस्य वधोपायं विचिन्तयेत् ॥ २४
 [+ कृत्वा मायामयं रूपं ब्राह्मणस्य महात्मनः । पूजयेच्छंकरं नाथं सुपुष्टैः पारिजातकैः] ॥ २५
 समेत्य दानवः पापो दिव्यां पूजां विनाशयेत् । कामाकुलः सुदुःखार्तस्तद्वतो भावतत्परः ॥ २६
 विष्णोश्चैव महामायां पूर्वदृष्ट्यां स दानवः । सस्मार चापि वै नित्यं कामबाणप्रपीडितः ॥ २७
 तस्याः स्मरणमात्रेण कंदर्पेण बलीयसा । विरहाकुलदुःखातो दैवतैर्हि मुहुर्मुहुः ॥ २८
 कालकृष्टः सुदुष्टात्मा शोकजातानि तानि सः । परिशृश समायातः पूजनार्थं महेश्वरम् ॥ २९
 देव्या कृतां हि तां पूजां सुपुष्टैः पारिजातकैः । तानि नीत्वा तु लोभेन शोकजैः परिपूजयेत् ॥ ३०
 नेत्राभ्यां तस्य दुष्टस्य विन्दवोऽशुसमुद्भवाः । अविरलास्ततो वत्स पतन्ति लिङ्गमस्तके ॥ ३१
 देवी ब्राह्मणरूपेण तपुवाच महामते । को भवान्पूजयेदेवं शोकाकुलमनाः सदा ॥ ३२
 पतन्त्यश्रूणि देवस्य मस्तके शोकजानि ते । अपवित्राणि मे श्रूहि एतमर्थं ममाग्रतः ॥ ३३

विहुण्ड उवाच—

पूर्वं दृष्टा मया नारी सर्वसौभाग्यसंपदा । [*सर्वलक्षणसंपदा कामस्याऽयतनं महत्] ॥ ३४
 तस्या मोहेन संदग्धः कामेनाऽकुलतां गतः । तया प्रोक्तं हि संभोगे देहि मे दायपुत्रम् ॥ ३५
 कामोदसंभवैः पुष्टैः पूजयस्व महेश्वरम् । तेषां पुष्टकृतां मालां मम कण्ठे परिक्षिप ॥ ३६
 कोटिभिः सप्तसंख्यातैः पूजयस्व महेश्वरम् । तदर्थं पूजयाम्येव ईश्वरं फलदायकम् ॥ ३७
 कामोदसंभवैः पुष्टैर्दुर्लभैर्देवदानवैः ॥ ३८

देव्युवाच—

क ते भावः क ते ध्यानं कते ज्ञानं दुरात्मनः । [+ ईश्वरस्यापि संबन्धो नास्ति किंचित्तवैव हि] ३९
 कामोदाया वरं रूपं कीदृशं वद सांप्रतम् । क लब्धानि सुपुष्ट्याणि हास्यात्तस्या भवानि च ॥ ४०

विहुण्ड उवाच—

भावं ध्यानं न जानामि न दृष्टा सा मया कदा । गङ्गातोयगतान्येव परिशृङ्खामि नित्यशः ॥ ४१
 तैरहं पूजयाम्येकं शंकरं हि वदाम्यहम् । ममाग्रे कथितं विप्रं शुक्रेणापि महात्मना ॥ ४२
 वचनात्तस्य देवस्य पूजयामि दिने दिने । एतत्ते सर्वमाख्यातं यज्ञं पृष्ठोऽस्मि सांप्रतम् ॥ ४३

देव्युवाच—

कामोदारोदनात्पुष्टैर्दुर्लभेनाथ समुद्भवैः । लिङ्गमर्चयसे पापं पापभावेन नित्यशः ॥ ४४
 यादृशेनापि भावेन पुष्टैश्च यादृशैस्त्वया । अर्चितो देवदेवेशस्तादृशं फलमासुहि ॥ ४५

* एतचिह्नान्तर्गतः पाठो ढ. पुस्तकस्थः । + एतचिह्नान्तर्गतः पाठो घ. छ. ट. ठ. पुस्तकस्थः । * एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. छ. श. ठ. पुस्तकस्थः । + एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ङ. च. छ. श. ठ. पुस्तकस्थः ।

[*दिव्यपूजां विनाशयैवं शोकपुष्टैः समर्चयेत् । एतदोषस्तवैवाद्य समुत्पन्नः सुदारुणः] ॥ ४६
 तस्मादप्तं प्रदास्यामि भुद्ग्नव स्वर्कर्मजं फलम् । तस्य वाक्यं समाकर्ष्य कालाकृष्णोऽभ्यभाषतः ॥ ४७
 रे रे दुष्ट अनाचार मम कर्मप्रवृष्टक । हन्मि त्वामिह खड्डेन अनेनापि न संशयः ॥ ४८
 इत्युक्त्वा ब्राह्मणं तं स निश्चितं खड्डमाददे । हन्तुकामः स्वशक्त्या च अभ्यधावत दानवः ॥ ४९
 सा देवी विश्रेष्टेण संकुद्धा परमेश्वरी । स्वस्थानमागतं दृष्ट्वा हुंकारं विसर्ज इ ॥ ५०
 तेन हुंकारनादेन पतितो दानवाधमः । निश्चेष्टः कापरूपेण वज्राहत इवाचलः ॥ ५१
 पतिते दानवे तस्मिन्सर्वलोकविनाशके । लोकाः स्वास्थ्यं गताः सर्वे दुःखतापविवर्जिताः ॥ ५२
 एतस्मात्कारणात्पुत्र सा स्त्री वै परिरोदिति । गङ्गातीरे वरारोहा दुःखव्याकुलमानसा ॥
 एतते सर्वमारुण्यातं यच्चव्या परिपृच्छितम् ॥ ५३

विष्णुरुवाच—

एवमुक्त्वा स्वपुत्रं च कुञ्जलः पक्षिणां वरः । विरराम महाप्राङ्मः किंचिन्नोवाच भूपते ॥ ५४
 इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिकांडे वेनोपास्याने गुरुतीर्थे कामोदास्यान एकविशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

कामोदास्यानं समाप्तम् ।

आदितः श्लोकानां समष्टकाः—८९०५

अथ द्वार्चिशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

विष्णुरुवाच—

कुञ्जले धर्मपक्षी स इत्युक्त्वा तान्सुतान्प्राप्ति । विरराम महाप्राङ्मः किंचिन्नोवाच तान्पुनः ॥ १
 वटाधस्यो द्विजश्रेष्ठस्तमुवाच महाशुकम् । को भवान्धर्मवक्ता हि पक्षिरूपेण वर्तते ॥ २
 किंवा देवोऽथ गन्धर्वः किंवा विद्याधरो भवान् । कस्य शापादिमां प्राप्तो योनिं कीरस्य पातकीम् ॥ ३
 कस्मात्त ईदृशं ज्ञानं वर्ततेऽतीन्द्रियं शुक । सुपुण्यस्य तु कस्यापि कस्य वै तपसः फलम् ॥ ४
 किंवा प्रज्ञश्वरूपेण अनेनापि महामते । कस्त्वं सिद्धोऽथ देवो वा तन्मे कथय कारणम् ॥ ५

कुञ्जल उवाच—

भोः सिद्ध त्वामहं जाने कुलं ते गोत्रमुत्तमम् । विद्यां तपः प्रभावं च यस्माद्गमसि मेदिनीम् ॥
 सर्वे विप्र प्रवक्ष्यामि स्वागतं तव सुव्रत । उपविश्याऽसने पुण्ये छायामाश्रय शीतलाम् ॥ ७
 अव्यक्तप्रभवो ब्रह्मा तस्माज्ज्ञे प्रजापतिः । ब्रह्मणस्तु गुणैर्युक्तो भृगुब्रह्मसमो द्विजः ॥ ८
 भार्गवो नाम तस्याऽसीत्सर्वधर्मार्थतच्चवित् । तस्यान्वये भवान्विप्र च्यवनः रुद्यातिमानभुवि ॥
 नाहं देवो न गन्धर्वो नाहं विद्याधरः पुनः । योऽहं विप्र प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ १०
 कस्यपस्य कुले जातः कथिद्वासणसत्तमः । वेददेदाङ्गतच्चवदः सर्वधर्मप्रकाशकः ॥ ११
 विद्याधर इति ख्यातः कुलशीलगुणैर्युतः । राजमानः सदा विप्रः प्रभावैस्तपसः सदा ॥ १२
 संवभूवः सुतास्तस्य त्रयो विद्याधरस्य वै । वसुशर्मा नामशर्मा धर्मशर्मा तु ते त्रयः ॥ १३
 [† तेषामहं धर्मशर्मा कनिष्ठो गुणवर्जितः । वसुशर्मा मम भ्राता वेदशास्त्रार्थपारगः] ॥ १४

* एतद्विहान्तर्गतः पाठः क. ख. ह. च छ. स. ढ. द. पुस्तकस्थः । † एतद्विहान्तर्गतः पाठः क. ख. ढ. ख. छ. स.
 ढ. द. पुस्तकस्थः ।

आचारैश्च समायुक्तो विद्यादिस्वगुणैः पुनः । नामशर्मा महाप्राङ्गस्तद्वचा॑ऽसीद्विषयिकः ॥	१५
अहमेव महामूर्खः संजातः शृणु सत्तम । विद्यानामुत्तमं विप्र भावमर्थं श्रुभं कदा ॥	१६
न शृणोमि न वै यामि गुरुगेहमनुत्तमम् । ततस्तु जनको मे तु मामेव परिचिन्तयेत् ॥	१७
धर्मशर्मेति मे पुत्रो हस्य नाम निरर्थकम् । संजातः क्षितिमध्ये तु न विद्वान्मे गुणाकरः ॥	१८
इति चिन्त्य स धर्मात्मा मामुवाच सुदुःखितः । ब्रज पुत्र गुरोर्गेहं विद्यार्थं परिसाधय ॥	१९
एवमाकर्ण्य तत्स्य पितुर्वाक्यं मया शुभम् । [*नाहं तात गमिष्यामि गुरोर्गेहं सुदुःखदम्] ॥२०	
यत्रैव ताडनं नित्यं भृषभङ्गादि च क्रोधनम् । अब्धं न दृश्यते तत्र कर्मणा शृणु सत्तम ॥	२१
दिवा रात्रौ न निद्राऽस्ति नास्ति सुखस्य साधनम्] तस्माद्दि कारणात्तात न यास्ये गुरुमन्दिरपृ॒२	
विद्याकार्यं न करिष्ये क्रीडार्थमुत्सुकः पितः । भोक्ष्ये स्वप्स्ये प्रसादाते करिष्ये क्रीडनं पुनः ॥२३	
दिम्भैः सार्थं सुखेनापि दिवारात्रावतन्द्रितः । [+मामुवाच स धर्मात्मा मूढं ज्ञात्वा सुदुःखितः] ॥२४	
मा पुत्र साहसं कार्षीविद्यार्थमुद्यमं कुरु । विद्यया प्राप्यते सौख्यं यशः कीर्तिस्तथाऽतुला ॥ २५	
ज्ञानं स्वर्गः सुमोक्षश्च तस्माद्विद्यां प्रसाधय । पूर्वं सुदुःखमूला तु पश्चाद्विद्या सुखप्रदा ॥	२६
तस्मात्साधय पुत्र त्वं विद्यां गुरुगृहं ब्रज । पितुर्वाक्यमकुर्वाणो श्वहमेवं दिने दिने ॥	२७
यत्र तत्र स्थितो नित्यमर्थहानिं करोम्यहम् । उपहासः कृतो लोकैर्पम विप्र प्रकुत्सनम् ॥	२८
यम लज्जा समुत्पन्ना जीवनाशकरी तदा । विद्यार्थमुयतो विप्र कं गुरुं प्रार्थयाम्यहम् ॥	२९
इतिचिन्तापरो जातो दुःखशोकसमाकुलः । कथं विद्यामहं जाने कथं विन्दाम्यहं गुणान् ॥ ३०	
कथं मे जायते स्वर्गः कथं मोक्षं ब्रजाम्यहम् । इत्येवं चिन्तयन्विप्रै वार्धक्यमगमं पुनः ॥	३१
देवतायतने दुःखी उपविष्टस्त्वं हं कदा । मन्द्राग्नैः प्रेषितः कथितिसद्दोऽकस्मात्समागतः ॥	३२
निराश्रयो निराहारः सदानन्दस्तु निस्पृहः । एकान्तमास्थितो विप्र देयायुक्तो जितेन्द्रियः ॥ ३३	
परब्रह्मणि संलीनो ज्ञानःयानसमाधिमान् । तमहं संश्रितो विप्र ज्ञानरूपं महामतिम् ॥	३४
अहं सिद्धप्रभावेन भक्त्या नपितकंधरः । नपस्तुत्यं प्रहात्मानं पुरतस्तस्य संस्थितः ॥	३५
दीनरूपो श्वहं जातो मन्द्रभाग्यस्त्वं हं यतः । तेनाहं पृच्छितो विप्र कथं भवान्प्रशोचति ॥	३६
केनाभिप्रायभावेन दुःखमेवं भुनक्ति वै । तेनैवमुक्तो विपेन्द्र धृणिना योगिना तदा ॥	३७
सुमूढत्वं मया तस्य पूर्ववृत्तान्तमेव हि । तस्मै संश्रावितं सर्वं सर्वज्ञत्वं कथं ब्रजेत् ॥	३८
एतदर्थमहं दुःखी भवान्पम गतिर्धुवम् । स चोवाच महात्मा मे सर्वं ज्ञानस्य कारणम् ॥	३९
इति श्रीमहापुराणे पादे भ्रमिलक्षण्डे वैनोपाल्याने गुरुत्वं च्यवनसंवादे द्वाविश्वायिकशततमोऽयाः ॥ १२२ ॥	

आदितः श्लोकानां समष्टिः—८९४४

अथ त्रयोर्विंशत्यधिकशततमोऽग्न्यायः ।

सिद्ध उवाच—

थूयतामभिधास्यामि ज्ञानरूपं तवाग्रतः । न स्तो ज्ञानस्य वै हस्तौ न च पादौ न चक्षुषी ॥ १

*एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. स. ढ. द. पुस्तकस्थः। +एतचिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. स. ढ. द. पुस्तकस्थः।

१ क. ख. ह. च. छ. स. ढ. 'म्। बहुदुःखमय तात। २ घ. ट. ठ. ड. छ. 'न्तयाऽविष्टो दुःखातेऽपि गतः पुं। ३ क. ख. ग. ह. च. छ. ज. स. म. ड. 'प्र विषादम्'। ४ छ. ढ. योगयत्को। ५ क.ख.ड. च छ. स. ढ. श.निरा।

नासाकर्णै च ज्ञानस्य नास्ति वै प्राणसंग्रहः । केन हृष्टं तु वै ज्ञानं कानि लिङ्गानि तस्य च ॥२
आकारैर्वर्जितं नित्यं सर्वं वेति स सर्ववित् । दिवा प्रकाशकः सूर्यो रात्रौ प्रकाशयेच्छशी ॥ ३
गृहे प्रकाशको दीपो लोकमध्ये स्थिता हमी । तत्पदं केन वै धाम्ना हृश्यते शृणु सत्तम् ॥ ४
न विन्दन्ति च मूढास्ते पोहितां विष्णुमायया । कायमध्ये स्थितं ज्ञानं ध्यानदीपमनौपमम् ॥ ५
तत्पदं तेन हृश्येत चन्द्रसूर्यादिभिर्न च । हस्तपादं विना ज्ञानमचक्षुः कर्णवर्जितम् ॥ ६
सर्वत्र गतिमश्चास्ति सर्वं गृह्णाति पश्यति । सर्वमाघ्राति विमेन्द्र शृणोत्येव न संशयः ॥ ७
नास्ति ज्ञानसमो दीपः सर्वान्धकारनाशेन । स्वर्गे भूमौ च पाताले स्थाने स्थाने च हृश्यते ॥ ८
कायमध्ये स्थितं ज्ञानं न विन्दन्ति कुबुद्यः । ज्ञानस्थानं प्रवक्ष्यामि यस्माज्ज्ञानं प्रजायते ॥ ९
प्राणिनां हृदये नित्यं निहितं सर्वदा द्विज । कामादीन्सुमहाखोगान्महामोहादिकांस्ततः ॥ १०
विवेकवह्निना सर्वान्दिधक्षति सदैव यः । सर्वशान्तिमयो भूत्वा चेन्द्रियार्थान्पर्मदयेत् ॥ ११
ततस्तु जायते ज्ञानं सर्वतत्त्वार्थदर्शकम् । शान्तिमूलमिदं ज्ञानं निर्यलं पापनाशनम् ॥ १२
तस्माच्छान्तिं कुरुष्व त्वं सर्वसौख्यप्रवर्धिनीम् । समः शत्रौ च मित्रे च यथा ॥१३त्मनि तथा परे
भवस्व नियतो नित्यं जिताहारो जितेन्द्रियः । मैत्रं नैव प्रकर्तव्यं वैरं दूरं परित्यज ॥ १४
निःसङ्गो निस्पृहो भूत्वा एकान्तस्थानसंश्रयः । सर्वप्रकाशको ज्ञानी सर्वदर्शी भविष्यासि ॥ १५
एकस्थानस्थितो वत्स त्रैलोक्ये यद्भविष्यति । वृत्तान्तं वेत्स्यसि त्वं तु मत्प्रसादान्नं संशयः ॥ १६

कुञ्जल उवाच—

सिद्धेन तेन मे विप्र ज्ञानरूपं प्रकाशितम् । तस्य वाक्ये स्थितो नित्यं तद्वावेनापि भावितः ॥१७
त्रैलोक्ये वर्तते यद्यदेकस्थानस्थितो ह्यहम् । तत्तदेव प्रजानामि प्रसादात्तस्य सहुरोः ॥ १८
तत्ते सर्वं समाख्यातमात्मवृत्तान्तमेव हि । अन्यतिंक ते प्रवक्ष्यामि तद्वृहि द्विजसत्तम् ॥ १९

च्यवन उवाच—

कीरयोनि कथं प्राप्तो भवाज्ज्ञानवतां वरः । तन्मे त्वं कारणं शूहि सर्वसंदेहनाशनम् ॥ २०

कुञ्जल उवाच—

संसर्गाज्ञायते पापं संसर्गैत्युण्यमेव वा । तस्माद्धि वर्जयेच्छुदो भृव्यो विरुद्धमेव च ॥ २१
लुब्धकेनापि पापेन केनाप्येकः शुकः शिशुः । वन्धयित्वा समानीतो विक्रयार्थं समुच्यतः ॥ २२
चादुकारं सुरूपं तं चादुवाक्यं समीक्ष्य च । शृहीतो ब्राह्मणेन मम दत्तः सुप्रीतये ॥ २३
ज्ञानध्यानस्थितो नित्यमहेवं द्विजोत्तम । स मे बालस्वभावेन कौतुकात्करसंस्थितः ॥ २४
तस्य कौतुकवाक्यैर्वा मुग्धोऽहं द्विजसत्तम् । शुकस्य पुत्ररूपस्य नित्यं तत्परमानसः ॥ २५
पापेवं वदते सोऽपि तात मापेहि आस्यताम् । ईथानं गच्छ महाभाग देवानर्चय सांप्रतम् ॥२६
इत्यादिचादुकैर्वाक्यैर्मपेवं परिभाषते । तस्य वाक्यविनोदेन विस्मृतं ज्ञानमुच्चम् ॥ २७
पुण्यार्थं फलभोगार्थं गतोऽहं वनमेव हि । नीतः शुको विडालेन मम दुःखाय केवलम् ॥ २८
अनृशंसैर्विभिः सर्वैर्वयस्थैः साधुकारिभिः । विडालेन हतः पक्षी तेनैव भक्षितो हि मे ॥ २९
शूत्वा मृत्युं गतं विप्र शुकं तं चादुकारकम् । महता दुःखभाँवेन असद्येनातिपीडितः ॥ ३०

१ क. ख. घ. ढ. च. छ. झ. ट. ठ. ड. द. °ता मोहमा° । २ ड. स्कन्धवर्जितम् । ३ क. ख. ढ. च. छ. झ. ट.
‘गीद्धर्म’ एव हि । त° । ४ छ. भव्यं संसर्गमे° । ५ ग. घ. ज. अ. ट. ठ. ड. पुण्येन । ६ क. ख. घ. ढ. च. छ. ट. ठ.
ड. द. ज्ञाने । ७ क. ख. ढ. च. छ. उ. °भारेण अ° ।

[*तस्य कुःखेन मुग्धोऽस्मि तीव्रेणापि सुपीडितः] । महता मोहजालेन बद्धोऽहं द्विजपुंगव ३१	
प्रालपं राथचन्द्रेति शुकराजेति पष्ठित । श्लोकराजेति तं विप्र मोहश्लितमानसः ॥	३२
ततोऽहं कुःखसंतसः संजातः खेन कर्मणा । वियोगेनापि विप्रेन्द्र शुकस्य शृणु सांप्रतम् ॥	३३
विसृतं तन्मया ज्ञानं सिद्धेनापि प्रकाशितम् । संस्मरञ्जुकसंज्ञानं तं शुकं चाटुकारकम् ॥	३४
वत्स वत्सेति नित्यं वै प्रालपं शृणु भार्गव । गद्यपद्मपौर्वाक्यैः संस्कृताक्षरसंयुतैः ॥	३५
त्वां विना कश्च मां वत्स बोधयिष्याति सांप्रतम् । कथाभिस्तु विचित्राभिः पश्चिराज प्रसाद्य माया ॥	
आस्मिन्मुनिर्जनोद्याने विहाय क गतो भवान् । केन वै वत्स दोषेण तन्मे कथय सांप्रतम् ॥	३७
एवंविधैरहं वाक्यैः करुणैस्तैस्तु मोहितः । एवपादि प्रलभ्याहं शोकेनापि सुपीडितः ॥	३८
मृतोऽहं तेन दुःखेन तद्वावेनापि मोहितः । मरणे यादृशो भावो मतिश्राऽऽसीक्ष यादृशी ॥	३९
तादृशेनापि भावेन जातोऽहं द्विजसत्तम । गर्भवासो भया प्राप्तो ज्ञानस्मृतिविधायकः ॥	४०
स्यृतं पूर्वकृतं कर्म स्वयमेव प्रचेष्टितम् । यथा पापेन मृदेन किं कृतं शकुतात्मना ॥	४१
गर्भयोगसमारूढः पुनस्तं चिन्तयाम्यहम् । तेन मे निर्मलं ज्ञानं जातं तु सर्वदर्शकम् ॥	४२
गुरोस्तस्य प्रसादाच्च प्राप्तं ज्ञानमनुक्तम् । तस्य वाक्योदकैः स्वच्छैः कायस्य मलमेव मे	४३
सवालाभ्यन्तरं विप्र क्षालितं निर्मलं कृतम् । तिर्यक्त्वं च मया प्राप्तं शुकजातिसमुद्भवम् ॥	४४
शुकस्य ध्यानभावेन मरणे समुपस्थिते । तस्मिन्काले मृतो विप्र तद्वावेनापि भावितः ॥	४५
तादृशोऽस्मि पुनर्जातः शुकरूपो महीतले । मरणे यादृशो भावः प्राणिनां परिजायते ॥	४६
तादृशाः स्युस्तु सञ्चास्ते तद्वास्तत्पराक्रमाः । तद्वाणास्तस्त्वरूपाश्च भावभूता भवन्ति हि	४७
मृत्युकालस्य विप्रेन्द्रभावेनापि न संशयः । [+अतुलं प्राप्तवाङ्गानमहमत्र महामते ॥	४८
तेन सर्वं विपश्यामि यद्वतं यद्विष्यति । वर्तमानं महाप्राज्ञ ज्ञानेनापि महामते ॥	४९
सर्वं विदाम्यहं शत्रुं संस्थितोऽपि न संशयः ।] तारणाय मनुष्याणां संसारे परिवर्तताम्	
नास्ति तीर्थं गुरुसमं बन्धच्छेदकरं द्विज ॥	५०
एतते सर्वमारुतातं शृणु भार्गवनन्दन । यत्त्वया पृच्छितं विप्र तत्त्वे सर्वं प्रकाशितम् ॥	५१
स्थलजाङ्गोदकात्सर्वं बाह्यं मलं प्रणश्यति । जन्मान्तरकृतान्पापानुरूपीर्थं प्रणाशयेत् ॥	
संसारे तारणायैव जड़मं तीर्थमुक्तम् ॥	५२
विष्णुरुवाच—	
शुक एवं महाप्राज्ञश्वयवनाय महात्मने । तत्त्वं *प्रकाशयित्वा तु विरराम तृपोत्तम ॥	५३
[+एतते सर्वमारुतातं जड़मं तीर्थमुक्तम्] । वरं वरय भद्रं ते यद्वै मनसि वर्तते ॥	५४
वेन उवाच—	
नाहं राज्यस्य कामार्थी नान्यतिक्चित्प्रकामये । सदेहो गन्तुमिच्छामि तत्र कायं जनार्दन	॥
एवं वरमहं मन्ये यदि दातुभिरेच्छसि ॥	५५

* एतच्छिहान्तर्गतः पाठः क. स. ढ. च. छ. स. ढ. पुस्तकस्थः । † एतच्छिहान्तर्गतः पाठः क. स. घ. च. छ. स. ढ. ठ. ढ. पुस्तकस्थः । * इदमार्थम् । + एतच्छिहान्तर्गतः पाठः क. स. ढ. च. छ. स. ढ. पुस्तकस्थः ।

विष्णुहवाच—

यज त्वमश्वमेषेन राजसूयेन भूपते । गोभूस्वर्णम्बुधान्यानां कुरु दानं महामते ॥	५६
दानाशश्यति वै पापं ब्रह्मवध्यादिघोरकम् । चतुर्वर्गस्तु दानेन सिद्ध्यत्येव न संशयः ॥	५७
तस्मादानं प्रकर्तव्यं मामुदिश्य च भूपते । यादृशेनापि भावेन मामुदिश्य ददाति यः ॥	५८
तादृशं तस्य वै भावं सत्यमेवं करोम्यहम् । क्रषीणां दर्शनात्स्पर्शाद्बृष्टस्ते पापसंचयः ॥	५९
आगामिष्यसि यज्ञान्ते मम देहं न संशयः । एवमाभाष्य तं वेनमन्तर्धानं गतो हरिः ॥	६०

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिकांडे वेनोपालयाने गुरुर्थीर्थं त्रयोर्विशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टिकाणाः—९००४

अथ चतुर्विशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

अन्तर्धानं गते विष्णो वेनो राजा महामतिः । क गतो देवदेवेश इतिचिन्तापरोऽभवत् ॥	१
हर्षेण महताऽविष्टश्चिन्तयित्वा नृपोत्तमः । समादूय पृथुं चैव स्वपुत्रं मधुराक्षरैः ॥	२
उवाच च मैहाभागो हर्षेण महताऽवृत्तः । त्वया पुत्रेण भूलोके तारितोऽस्मि सुपातकात् ॥	३
नीत उज्ज्वलतां वत्स वंशो मे सांप्रतं पृथो । मया विनाशितो दोषैस्त्वया चैव प्रकाशितः ॥	४
यजेऽहं चाश्वमेषेन दास्ये दानान्यनेकशः । विष्णुलोकं प्रयास्यामि सकायस्त्वत्प्रसादतः ॥	५
संभरस्व महाभाग संभारांश्चाप्यनुत्तमान् । आमद्रय महाभागान्ब्राह्मणान्वेदपारगान् ॥	६
एवं पृथुः समादिष्ठो वेनेनापि महात्मना । प्रत्युवाच महात्मा स वेनं पितरपादरात् ॥	७
कुरु राज्यं महाभाग भुड्ङ्क्ष्व भोगान्मनोनुगान् । सुदिव्यान्मानुषानुपृण्यान्यज्ञैर्यज जनार्दनम् ॥	८
[+एवमुक्त्वा प्रणम्यैनं पितरं ज्ञानतत्परम्] । धनुरादाय स पृथुः सवाणं यत्नपूर्वकम् ॥	९
आदिदेश वरान्सर्वान्योषध्वं भूतले मम । पापमेवं न कर्तव्यं कर्मणा नियमेन वै ॥	१०

+एतांक्षिहान्तर्गतः पाठः क. स. ड. च. छ. स. ड. द. पुस्तकस्थः ।

१ क. स. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. ड. द. °ते । दानैर्यज्ञैश्च भूस्त्वमत्रादैः शुभदायकैः । पश्चादगच्छ मे कायं सुखी
भव गतज्वरः । एवमाभाष्य तं वेनमन्तर्धानं गतो हरिः । हर्षेण महताऽविष्टवेनराजा महामतिः । क गतो देवदेवेश इति
चिन्त्य मुहुर्मुहुः ॥

इति श्रीपश्चपुराणे गुरुर्तीर्थाल्यानं समाप्तम् ॥

ब्राह्मोत्तमाच—

विष्णुना देवदेवेन समाल्यातमनुत्तमम् । धर्माल्यानं मद्वापुण्यं सर्वपातकनाशनम् । तीर्थानां जङ्घमानां हि सङ्खं प्रत्ययकार-
म् । स वेनः किं चकाराथ तन्मे कथय पद्यज ।

ब्रह्मोत्तमाच—

गुरुर्तीर्थ जगतायो नारायणो नृपोत्तमम् । यज त्वमश्वमेषेन दद दानं महामते । दानाशश्यन्ति ते पापा अघोरा गतिना-
शकाः । हस्तिहत्यादिका राजस्तस्मादानं प्रदीयते । चतुर्वर्गस्तु दानेन सिद्ध्यते नात्र संशयः । तस्मादानं प्रदातव्यं मामुदिश्य
गरोत्तम । यादृशेनापि भावेन मामुदिश्य ददाति यः । तादृशं तस्य भावेन सत्यमेवं करोम्यहम् । क्रषीणां दर्शनात्स्पर्शाश्राद्धं
ते पातकं वृप । पश्चाद्ब्रह्मान्समागच्छ गेहं च मम संनिधौ । एवमुक्त्वा हर्षीकेशो अन्तर्धानं गतस्ततः । हर्षेण ।

२ क. स. घ. ड. च. छ. स. ट. ठ. महाभाग । ३ क. स. ड. च. छ. स. ड. द. त्रिवेषेन ।

करिष्यति च यः पापमाङ्गां वेनस्य भूपते । उल्लङ्घ्य वध्यतां सोऽपि यास्यते नाशं संशयः॥११
दानमेवं प्रदातव्यं यज्ञशैव जनार्दनम् । यज्ञवं मानवाः सर्वे तन्यनस्का विमत्सराः ॥ १२
एवं शिक्षां तु दत्त्वा च राज्यं भृत्येषु वेनजाः । निश्चिप्य स गतो विप्रास्तपसोऽर्थे तपोबनम् १३
सर्वान्दोषाणन्परित्यज्य संयम्य विषयेन्द्रियान् । शतवर्षप्रमाणं वै निराहारो बभूव ह ॥ १४
तपसा तस्य वै तुष्टो ब्रह्मा पृथुमुवाच ह । तपस्तपसि कस्मात्त्वं तन्ममाऽचक्ष्व सुव्रत ॥ १५

पृथुरुवाच—

अहो वेनो महाप्राङ्गः पिता मे कीर्तिवर्धनः । [**सप्ताचरति यः पापमस्य राज्ये नराधमः ॥ १६
शिरश्छेत्ता भवत्वेष तस्य देवो जनार्दनः] । अद्वैतश्च महाचक्रैर्हिरिः शास्ता भवेत्स्वयम् ॥ १७
मनसा कर्मणा वाचा कर्तुं वाञ्छन्ति पातकम् । तेषां शिरांसि त्रुट्यन्तु शङ्खवृक्षफलं यथा ॥ १८
एतदेव वरं मन्ये शृणु त्वत्तः सुरेश्वर । प्रजानां दोषभावैश्च न लिप्यति पिता मम ॥ १९
तथा कुरुव्व देवेश यदि भद्रग्निहेच्छसि । ददस्व उत्तमं कामं चतुर्मुखं नमोऽस्तु ते ॥ २०

ब्रह्मोवाच—

एवमस्तु महाभाग पिता ते पूततां गतः । विष्णुना शासितो वत्स पुत्रेणापि त्वया पृथो ॥ २१
एवं पृथुं समुद्दिश्य वरं दत्त्वा गतो विभुः । पृथुश्चापि महाप्राङ्गो राज्यकर्मणि संस्थितः ॥ २२
वैन्यस्य राज्ये विमेन्द्राः पापं कश्चिद्भ चाऽचरेत् । यस्तु चिन्तयते पापं त्रिविधेनापि कर्मणा २३
शिरश्छेदो भवेत्स्य यथा चक्रैनिकृन्तिः । तदाप्रभृति वै पापं नैव कोऽपि समाचरेत् ॥ २४
इत्याङ्गा वर्तते तस्य वैन्यस्यापि महात्मनः । सर्वलोकाः समाचारैः परिवर्तन्ति नित्यशः ॥ २५
दानभोगैः प्रवर्तन्ते सर्वधर्मपरायाः । सर्वसांख्यैः प्रवर्धन्ते प्रसादात्तस्य भूपतेः ॥ २६

इति श्रीमहापुराणे पादे भूमिखण्डे वेनोपाल्याने चतुर्विशत्याधिकशतमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

आदितः क्षेत्रकानां समष्टिङ्गाः—१० ३०

अथ पञ्चांशत्याधिकशतमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

वेनस्याऽङ्गां संपाप्राप्य पूतः परमधार्मिकः । संबभार संभाराभानापुण्याभृपात्मजः ॥ १
निमन्त्र्य ब्राह्मणान्सर्वाश्रानादेशोऽव्वानथ । अथ वेन इयाजासावध्येषेन भूपतिः ॥ २
दानान्यदाद्वासणेभ्यो नानारूपाण्यनेकशः । जगाम वैष्णवं लोकं सकायो जगतीपतिः ॥ ३
विष्णुना सह धर्मात्मा नित्यमेव प्रवर्तते । एतद्वः सर्वमारुत्यातं चरितं तस्य भूपतेः ॥ ४
सर्वपापोपशमनं सर्वदुःखविनाशनम् । पृथुरेवं स धर्मात्मा राज्ञकं पृथ्व्याश्रकार ह ॥ ५
श्रैलोक्येन समं पृथ्वीं दुदोह नृपसत्तमः । प्रजाऽनुरक्षिता तेन पुण्यधर्मैनुकर्मभिः ॥ ६
एतते सर्वमारुत्यातं भूमिखण्डमनुत्तमम् । प्रथमं सृष्टिखण्डं हि भूमिखण्डं द्वितीयकम् ॥ ७
भूमिखण्डस्य माहात्म्यं कथयिष्याम्यहं पुनः । अस्य खण्डस्य वै क्षेत्रं यः शृणोति नरोत्तमः ॥ ८

* एतचिहान्तर्गतः पाठः क. ख. घ. ङ. च. छ. श. ड. ढ. पुस्तकस्थः ।

१ ज. न्तु शङ्खृँ । ट. न्तु शिशङ्खृँ । घ. ठ. न्तु संशङ्खृँ । २ क. ख. ङ. च. छ. श. ड. ढ. पृथुः । ३ द.
‘र्मिक’ ।

देनस्यैकस्य वै पापं तस्य चैव प्रणश्यति । यो नरो भावसंयुक्तो शश्यायं शृणुते सुधीः ॥ ९
नरस्य पुण्यं प्रवश्यामि धूयतां द्विजसत्तमाः । दत्तस्य गोसहस्रस्य ब्राह्मणेभ्यः सुपर्वणि ॥ १०
पत्कलं तत्प्रजायेत विष्णुश्चैव प्रसीदति । अस्य पश्चपुराणस्य पठमानस्य नित्यशः ॥ ११
कलौ युगे सुविद्वाश्च जायन्ते तस्य नो कदा ॥ १२

व्यास उवाच—

हस्मात्कलौ प्र(न)जायन्ते शृण्वानस्य च पश्चज । नरस्य पुण्यपक्षस्य नाना विद्वाः सुदारुणाः ॥
ब्रह्मोवाच—

पश्चस्याप्यभ्येधस्य यत्फलं परिकथ्यते । तत्फलं हृश्यते विद्वाः पुराणे पश्चसंज्ञके ॥ १४
अश्वेधमर्खः पुण्यः कलौ नैव प्रवर्तते । पुराणं चापि यत्तद्वद्भ्येधसमं किल ॥ १५
अश्वेधस्य यत्पुण्यं स्वर्गमोक्षफलप्रदम् । न भुज्ञन्ति नराः पापाः पापमार्गेषु संस्थिताः ॥ १६
पुराणस्यास्य च फलं पश्चसंज्ञस्य सत्तमाः । अश्वेधस्य यत्पुण्यं [स्वर्गमोक्षफलप्रदम्] ॥ १७
न भुज्ञन्ति नराः पापाः पापमार्गेषु संस्थिताः । पुराणस्यास्य पुण्यस्य पश्चसंज्ञस्य सत्तम ॥ १८
कलौ युगे नरैः पापैर्गेन्तव्यं नरकार्णवम् । तस्माच्छ्रोष्यन्ति तत्पुण्यं] चतुर्वर्गप्रसाधकम् ॥ १९
येन भुतमिदं पुण्यं पुराणं पश्चसंज्ञकम् । सर्वे हि साधितं तेन चतुर्वर्गस्य कारणम् ॥ २०
अश्वेधस्य यज्ञस्य फलं तस्य प्रजायते^१ । शृण्वानस्य नरस्यापि महाविद्वो न संचरेत् ॥ २१
अश्रद्धा जायते चापि पाठकस्य नरस्य च । लोभश्च जायते तस्य श्रावकस्य द्विजोत्तमाः ॥ २२
प्रेषिता देवदेवेन महामोहाः सुदारुणाः । अकरोत्स विनाशं तु शृण्वतश्चास्य नित्यशः ॥ २३
दूषकाः कुत्सकाः पापाः संभवन्ति दिने दिने । ज्ञातव्यं तु सुशुद्धेन विघ्नरूपं ममाधुना ॥ २४
[संजातं हृश्यते व्यास तथा होमं समाचरेत् ।] वैष्णवैश्व महामन्त्रविष्णुसूक्तैः सुपुण्यदैः २५
विष्ण्वाराधनमन्त्रेण सहस्रशीर्षिकेण च । इदं विष्णुरित्यनेन आब्रस्तेण पुनः पुनः ॥ २६
श्यम्बकेण च मन्त्रेण [+होममेव समाचरेत् । बृहत्साम्ना सुमन्त्रेण] द्वादशाभ्यरकेण वा ॥ २७
पस्य देवस्य यो होमस्तस्य मन्त्रेण होमयेत् । अष्टोत्तरतिलाज्यैश्च पालाशैः समिधैरपि ॥ २८
विद्वेशं पूजयेत्पूर्वं शारदां च सुरेभ्यरीम् । ग्रहाणामपि कर्तव्यं स्थापनं पूजनं द्विजाः ॥ २९
नातवेदोमहामायां चण्डिकां क्षेत्रनायकम् । तिलैश्च तण्डुलैराज्यैस्तेषामन्त्रसमुद्भवैः ॥ ३०
एवं होमः प्रकर्तव्यो ब्राह्मणेभ्यो धनार्पणम् । यथासामर्थ्यमेवापि दक्षिणा धेनुसंयुताः ॥ ३१
तो विद्वाः प्रणश्यन्ति पुराणं सिद्धिमाप्नुयात् । एवं न कुरुते यस्तु तस्य विद्वं वदाभ्यहम् ३२
स्याङ्गे जायते रोगे बहुपीडाप्रदायकः । भार्याशोकः पुत्रशोको धनहानिः प्रजायते ॥ ३३
गानविधान्महारोगान्भुज्ञते नस्त्र संशयः । यस्य गेहे नास्ति विचमुपवासं समाचरेत् ॥ ३४
एकादशीं संप्राप्य पूजयेन्मधुसूदनम् । उपचारैः षोडशभिर्भावयुक्तेन चेतसा ॥ ३५

*एतविहान्तर्गतः पाठः, व. छ. स. ड. द. पुस्तकस्यः । +एतदप्रे क. ख. ड. च. छ. स. ड. द. पुस्तकेषु 'अश्वेधयो यज्ञाः कस्माभिष्ठा महामते । कलौ युगे तु ते सर्वे सर्वेदः साक्षमुख्यराः । यः कोऽपि शत्रुसंपत्रः श्रद्धावान्भावतपरः । गेहुमित्यात्मति धर्मस्त्वा सपुत्रो भार्यया सह । श्रवणार्थं महाश्रद्धा पूर्वं यत्र प्रजायते' इत्यधिकं हृश्यते । * एतविहान्तर्गतः गठः क. ख. घ. ड. च. छ. स. ट. द. पुस्तकस्यः । + एतविहान्तर्गतः पाठः क. ख. ड. च. छ. स. द. पुस्तकस्यः ।

१ क. ख. ड. द. घ. योऽन्तरे भां । २ क. ख. च. च. प्रायः । घ. छ. ठ. तात । ३ क. ख. ग. घ. ड. च. छ. ज. घ. ड. द. विष्ण्वोरराटम् ।

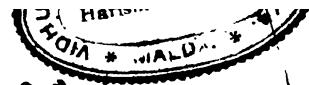
आद्याप्तान्मोजयेद्यस्तु यथाविचानुसारतः । केशवाय ततो दद्वा संकल्प्य हविषाऽन्वितम् ॥ ३
 स्वयं कुर्यात्तः प्राङ्गो भोजनं सह वान्धवैः । पुत्रैश्च भार्यया युक्तस्ततः सिद्धिमवामुयात् ॥ ३
 पुराणसंहिता पूर्णा श्रोतव्या धर्मतत्परैः । चतुर्वर्गस्य वै सिद्धिर्जायते तस्य नान्यथा ॥ ३
 सपादं लक्षमेकं तु ब्रैह्मारूपं पुष्करं भृणु । कृते युगे तु निष्पापाः शुभ्राञ्जित मनुजा द्विजाः ॥ ३
 लक्षस्यार्थं ततः कृत्स्नं पुराणं पश्य संज्ञकम् । श्लोकानां तु सहस्राभ्यां द्वास्त्रामेव तथाऽधिकम् ॥ ४
 त्रेतायुगे तथा प्राप्ते शृण्वन्ति मनुजा द्विजाः । चतुर्वर्गफलं भुक्त्वा ते यास्यन्ति इरिं पुनः ॥ ४
 द्वाविंशतिसहस्राणां संहिता पद्मसंक्षकाँ । द्वापरे कथिता विष्णु ब्रह्मणा परमात्मना ॥ ४
 द्वादशैव सहस्राणां पद्मारूप्यां च सुसंहिताम् । कलौ युगे पठिष्यन्ति मानुषा विष्णुतत्पराः ॥ ४
 एकोऽर्थश्चैकभावश्च चतुर्ष्वपि प्रवर्तितः । संहितास्वपि विप्रेन्द्राः शेषारूप्यानपविस्तरः ॥ ४
 द्वादशैव सहस्राणि नाशं यास्यन्ति संत्तमाः । कलौ युगे तु संप्राप्ते प्रथमं हि भविष्यति ॥ ४
 भूमिखण्डं नरः श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । रोगैर्दुःखैः शशुभिश्च विमुक्तः सुखमामुयात् ॥ ४
 अन्यत्सर्वं परित्यज्य जर्णं दानं तथा श्रुतम् । श्रोतव्यं हि प्रयत्नेन पद्मारूपं पापनाशनम् ॥ ४
 प्रथमं सृष्टिखण्डं हि भूमिखण्डं द्वितीयिकम् । तृतीयं स्वर्गखण्डं च पातालं तु चतुर्थकम् ॥ ४
 पञ्चमं चोत्तरं खण्डं सर्वपापप्रणाशनम् । यः शृणोति नरो भक्त्या पञ्च खण्डान्यनुक्रमात् ॥ ४
 सहस्रगोप्रदानस्य मानवो लभते फलम् । महाभागयेन लभ्यन्ते पञ्च खण्डानि भूमुराः ॥
 भुतानि मोक्षदानि स्युः सत्यं सत्यं न संशयः ॥ ५

इति श्रीमहापुराणे पाद्ये भूमिखण्डे वेनोपाख्याने पञ्चविंशत्यपिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

इति श्रीमहापुनिश्रीव्यासप्रणीते महापुराणे पाद्ये द्वितीयं भूमिखण्डं समाप्तम् ।

अध्यायानामादितः समष्टद्वाः—१८७

आदितः श्लोकानां समष्टद्वाः—९०८०

प्रश्नोपनिषदीपिका च, एतत्पुस्तकद्वयमानन्दाश्रमस्थपण्डितैः
संशोधितम् ।

१ ०

९ मुण्डकोपनिषत्सटीकशांकरभाष्योपेता, नारायणविरचिता
मुण्डकोपनिषदीपिका च, एतत्पुस्तकद्वयमानन्दाश्रमस्थपण्डितैः
संशोधितम् ।

० १०

१० सगौडपादीयकारिकार्थवेदीयमाण्डूक्योपनिषत्सटीकशांकर-
भाष्योपेता, अहमदावादनाञ्जि नगरे संस्कृताध्यायकैः काथ-
वटे इत्युपाद्वैः रा० रा० आवासादेव इत्येतैः संशोधिता,
आनन्दाश्रमस्थपण्डितैः संशोधिता शंकरानन्दविरचिता
माण्डूक्योपनिषदीपिका च ।

२ ६

११ ऐतरेयोपनिषत्सटीकशांकरभाष्योपेता, विद्यारण्यविरचिता
ऐतरेयोपनिषदीपिका च, एतत्पुस्तकद्वयमानन्दाश्रमस्थपण्डितैः
संशोधितम् ।

१ ३

१२ तैत्तिरीयोपनिषत्सटीकशांकरभाष्योपेता, पण्डित वामनशास्त्री
इस्लांपूरकर इत्येतैः संशोधिता । शंकरानन्दकृता तैत्तिरी-
योपनिषदीपिका, तथा विद्वारण्यकृता तैत्तिरीयोपनिषदी-
पिका च, एतत्पुस्तकद्वयमानन्दाश्रमस्थपण्डितैः संशोधितम् ।

३ ६

१३ तैत्तिरीयोपनिषद्भाष्यवार्तिकं सुरेश्वराचार्यकृतं सटीकमान-
न्दाश्रमस्थपण्डितैः संशोधितम् ।

२ २

१४ छान्दोग्योपनिषत्सटीकशांकरभाष्योपेता, 'आगाशे' इत्यु-
पाद्वैर्वालशास्त्रितनूजैः काशीनाथशास्त्रिभिः संशोधिता ।

५ ०

१५ बृहदारण्यकोपनिषत्सटीकशांकरभाष्योपेता, 'आगाशे' इत्यु-
पाद्वैर्वालशास्त्रितनूजैः काशीनाथशास्त्रिभिः संशोधिता ।

५ ०

१६ बृहदारण्यकोपनिषद्भाष्यवार्तिकमानन्दगिरिकृतटीकासमेतम् ।
एतत्पुस्तकम् 'आगाशे' इत्युपाद्वैर्वालशास्त्रितनूजैः काशी-
नाथशास्त्रिभिः संशोधितम् । तत्र केवलसंबन्धवार्तिकरूपः
प्रथमो भागस्तस्य मूल्यम् ।

३

१७ प्रथमाध्यायद्वितीयाध्यायरूपो द्वितीयो भागस्तस्य मूल्यम् ।

४

(अस्यान्तिमाध्यायचतुष्टयं सांपत्तं मुद्रणाबस्थायां वर्तते)

१८ कृष्णयजुर्वेदीयश्वेताभ्यतरोपनिषत्सभाष्या तथा च शंकर
नन्दकृता श्वेताभ्यतरोपनिषदीपिका, नारायणविरचिता

१८	तरोपनिषदीपिका, विज्ञानभगवत्कृतं श्रेताभ्यरोपनिषद्दिव-
रणम्, एतत्पुस्तकं चतुष्टयमानन्दाश्रमस्थपण्डितैः संशोधितम् । २
१९	१८ सौम्यगाणं, लेले इत्युपाहैः वे० शा० रा० काशीनाथशास्त्रिभिः
संशोधितः । ३
	१९ वैराजक्षेत्रनिवासिभिः रा० रा० बापटोपाहैः
संशोधितः । ३
	२० अनन्दगिरिकृतटीकासंबलित-
समेतत्रृतीयाध्यायचतुर्थ्यायरूपो द्वितीयो भागस्तस्य मूल्यम् । १२
	२१ अनन्दगिरिकृतटीकासंबलित-
समेतत्रृतीयाध्यायचतुर्थ्यायरूपो द्वितीयो भागस्तस्य मूल्यम् । १२
२१	२१ श्रीमद्दैप्यायनान्दगिरिकृतटीकासंबलितशां-
करभारीरकभाष्यमिति । तेषां च द्वितीयाध्यायान्तिमपादद्वय-
समेतत्रृतीयाध्यायचतुर्थ्यायरूपो द्वितीयो भागस्तस्य मूल्यम् । ६
२२	२२ विद्यारण्यकृतः श्रीशंकरदिग्विजयो धनपतिमूरिकृतहिण्डिमा-
रुयटीकयाऽद्वैतराज्यलक्ष्मीटीकान्तर्गतविशेषविभागटिष्पण्या
च समेत आनन्दाश्रमस्थपण्डितैः संशोधितः । ६
२३	२३ भारतीतीर्थमुनिप्रणीतो वैयासिकन्यायमालाविस्तरः, जयपुर-
महाराजाश्रितेन संस्कृतपाठशालाध्यापकेन वे० शा० दाधी-
चपण्डितशिवदसेन संशोधितः । ११२
२४	२४ श्रीमन्वाधवप्रणीतो जैमिनीयन्यायमालाविस्तरः जयपुर-
महाराजाश्रितेन संस्कृतपाठशालाध्यापकेन वे० शा०
दाधीचपण्डितशिवदसेन संशोधितः । ६
२५	२५ स्कन्दपुराणान्तर्गता मूलसंहिता श्रीमाधवाचार्यकृतटीकोपेता वे०
शा० रा० एषामीकरोपाहैर्वासुदेवशास्त्रिभिः संशोधिता । ३
	२५ प्रथमो भागस्तस्य मूल्यम् ।
	२६ अनन्दगिरिकृतटीकोपेता श्रीमाधवाचार्यकृतटीकोपेता
समेतत्रृतीयाध्यायचतुर्थ्यायरूपो द्वितीयो भागस्तस्य मूल्यम् । ४
	२७ अनन्दगिरिकृतटीकोपेता श्रीमाधवाचार्यकृतटीकोपेता
समेतत्रृतीयाध्यायचतुर्थ्यायरूपो द्वितीयो भागस्तस्य मूल्यम् । ४

(४)

सांप्रतं मुद्रणावस्थायां वर्तमानानि पुस्तकानि ।
 पालकाप्यमुनिविरचितो हस्तायुर्वेदग्रन्थः, जयपुरमहाराजाश्रितेन संस्कृत-
 पाठशालाध्यापकेन्द्रे० शा० दाधीचपण्डितशिवदत्तेन संशोधितः । (मुद्रितप्रायः)
 धन्वन्तरीयुनिघण्ट् राजनिघण्टुसहितो भाषाषट्कागतपर्यायशब्दसमेतद्रव्या-
 वलिवर्णानुक्रमकोशसहितः सपरिशिष्टश्च, वे० शा० रा० रा० वैचोपनामकै-
 नरायणशास्त्रिभिः संशोधितः । (मुद्रितप्रायः)
 कुमुमावर्णाख्यटीकासंवलितो वृन्दमाधवः ।

एतत्स्थूलवर्णपद्मेरधो यानि पुस्तकानि क्रमशः
 प्रदत्तानि सन्ति, तान्यस्माभिः सांप्रतं संशोध्यन्ते ।
 अतस्तानि पुस्तकान्येष्वन्यतमं वा यस्य कस्यापि सकाशो
 स्याद्ब्रह्म, तर्हि तेनावश्यमस्मत्सकाशं प्रेषणीयम् । तेनास्मदु-
 परि तस्य महत्युपकृतिः स्याद् । वयमापि तस्य तत्पुस्तकं
 शोधनमुद्रणानन्तरं मुद्रितपुस्तकसमेतं प्रेषयिष्यामः ।

श्रीशार्ङ्गदेवकृतः संगीतरत्नाकरश्चतुरक्षिणाथविरचितटीकासमेतः ।

वराहभिहिरविरचिता वृहत्संहिता भट्टोत्पलकृतटीकासमेता ।

अपरार्ककृतटीकासमेता याङ्गवल्क्यसमृतिः ।

तैत्तिरीयशाखीयानां संहिताब्राह्मणारण्यकानि श्रीमत्सायणाचार्यकृतभा-
 ष्यसमेतानि ।

विद्यारण्यकृता छान्दोग्योपनिषद्वीपिका वृहदारण्यकोपनिषद्वीपिका च ।

नित्यानन्दकृता वृहदारण्यकोपनिषद्विनिमिताक्षरा ।

अष्टादशपुराणान्तर्गतं ब्रह्मपुराणम् ।

तथा नानाविधाः शतसंख्यामिता उपनिषदश्च ।

(इत्येतानि पुस्तकानि सांप्रतं संशोध्यन्ते)

भवति । यदा च द्विग्रामासैर्ग्रन्थः परिपूर्णो भवति तदैव सर्वेभ्यो ग्राहकेभ्यो दीयते । नियतग्राहकेभ्य आनन्दाभमस्यशुद्धितशतपृष्ठानां मूल्यं द्वादशाणका शतपृष्ठान्ते । तेषां पुस्तकमेषणार्थं धनव्ययो नैव भवति । आनियतग्राहकेभ्यस्तु शतपृष्ठानां मूल्यमेको रूपकः । पुस्तकमेषणार्थं धनं च शुल्कते । पुस्तकमूल्यग्रहणं पुस्तकमेषणात्यूर्वं पश्चादा न, किंतु पुस्तकमापणसमय एव । नियतानियतग्राहकेभ्यः पुस्तकानि व्यालुपेवलपोष्टमार्गेण मेष्यन्ते ।

केवलदशोपनिषदां पुस्तकान्यपि सहैवास्माभिर्दीयन्ते, तेषां मूल्यं सार्वकर्विशतिरूपकाः सन्ति, तथा दशोपनिषदः, अधिकरणमालासमेतज्ञारीरक्षांकरभाष्यं चेति प्रस्थानद्वयमपि सहैव दीयते तस्य मूल्यं व्यर्तिशशब्दपकाः । पुस्तकमेषणार्थं धनं तु ग्राहकसकाशादेव शुल्कते । पुस्तकानि व्यालुपेवलपोष्टमार्गेण मेष्यन्ते । तस्य धनव्ययोऽपि ग्राहकसकाशादेव शुल्कते ।

एतद्वन्यावलीगतपुस्तकग्रहणेच्छुभिः पुष्यपतनस्थानन्दाश्रममुद्घालये, अथवा मुंबापुर्या श्री० रा०रा० ‘महादेव चिमणाजी आपटे’ इत्येतेषां शुल्कतया तत्रैव मुंबापुर्या ‘ज्येष्ठाराम मुरुदजी’ इत्येतेषां रामवाढीसंझकचतुष्यकस्थितपुस्तकविक्रयणालये पर्यं मेषणीयम् । परं च केवलदशोपनिषद्तुस्तकग्रहणेच्छुभिः प्रस्थानद्वयग्रहणेच्छुभिः, आनन्दाभगमपृष्ठान्ते वा० स्मशृष्टृह एव पर्यं मेषणीयम् । ग्राहकाणां पश्चापणसमय एवाविलम्बेन पुस्तकक्रयणनियुक्तजनेभ्यः पुस्तकमेषणं भविष्यति ।

महादेव चिमणाजी आपटे,

बी. ए. एल. एल. बी.,
मुंबई युनिवर्सिटीचे केळो, व मुंबई हायकोर्टचे वकील.